



ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ



FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

YIL / YEAR: 23 CİLT / VOLUME: 22 SAYI / ISSUE: 41

2021/2



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



DERGİ HAKKINDA

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanmaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olup yayın hayatına 1999 yılında başlamıştır. Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergi; *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Akademik* ve *Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD)* tarafından taranmaktadır.

Dergi'nin Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi adına sahibi, Fakülte dekanıdır. Dergi'nin yayın kurulu; baş editör, editörler, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinin ilgili sosyal bölümlerinin (Arkeoloji, Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı) başkanlarından ve alanlarında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır.

Ocak 2017'den itibaren derginin tüm makale gönderme ve değerlendirme işlemleri çevrimiçi olarak DergiPark üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca, 2014 yılından sonra yayımlanan her bir makaleye DergiPark üzerinden DOI numarası verilmektedir.

Yazışma Adresi

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi PK: 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.org.tr/sosbilder>

e-ISSN: 2564-6834



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



ABOUT THE JOURNAL

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

This journal is an international, peer-reviewed journal that began its publication in 1999.

Two issues, one in January and one in July is published each year. The journal is currently indexed by *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Scholar* and *SOBIAD*.

The owner of the journal in the name of the Bursa Uludağ University, the Faculty of Arts and Sciences is the dean of the faculty. The editorial board consists of the editor-in-chief, editors, heads of the departments of Archeology, Geography, Philosophy, Psychology, Art History, Sociology, History, Turkish Language and Literature, and academicians who are experts in their fields.

From 2017 on, all the submission and review works of the papers that are sending to our journal are processed online via DergiPark. Also, every paper published by the journal has received a DOI number by DergiPark since 2014.

Correspondence Address

Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Sciences 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.org.tr/sosbilder>

e-ISSN: 2564-6834



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

(Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı)

Baş Editör

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Editörler

Prof. Dr. Özlem ERCAN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. İbrahim KARAHANCI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Yayın Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Derya ŞAHİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN
(Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tevfik ALICI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan BOZ
(Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim KESKİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Nigar İPEK EĞİLMEZ
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi. Hasan Hakan OKAY
(Balıkesir Üniversitesi)



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



Alan Editörleri

Prof. Dr. Ayhan HELVACI

(Bursa Uludağ Üniversitesi, Güzel Sanatlar Alanı)

Prof. Dr. Çağatan TAŞKIN

(Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanı)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN

(Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanı)

Prof. Dr. Kelime ERDAL

(Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Alanı)

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ

(Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Alanı)

Doç. Dr. Gülay DURMAZ

(Bursa Uludağ Üniversitesi, Filoloji Alanı)

Yazım ve Dil Editörleri

Arş. Gör. Dr. Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. Burcu KAYA ÇAKI

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. Ebru KUYBU DURMAZ

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Yabancı Dil ve Dizin Editörleri

Arş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT

(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. Zehra ÖZTÜRK

(Bursa Uludağ Üniversitesi)



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



Owner on behalf of Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Science

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

(Bursa Uludağ University Faculty of Science and Letters Dean)

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

(Bursa Uludağ University)

Editors

Prof. Dr. Özlem ERCAN

(Bursa Uludağ University)

Lect. Dr. İbrahim KARAHANCI

(Bursa Uludağ University)

Publication Board Members

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Derya ŞAHİN

(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN

(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK

(Ankara Hacı Bayram Veli University)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

(Anadolu University)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN

(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN

(Ankara University)

Prof. Dr. Tevfik ALICI

(Bursa Uludağ University)

Assoc. Prof. Dr. Hakan BOZ

(Uşak University)

Assoc. Prof. Dr. İbrahim KESKİN

(Bursa Uludağ University)

Assoc. Prof. Dr. Nigar İPEK EĞİLMEZ

(Muğla Sıtkı Koçman University)

Assist. Prof. Dr. Hasan Hakan OKAY

(Balıkesir Üniversitesi)



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



Field Editors

Prof. Dr. Ayhan HELVACI

(Bursa Uludağ University, Fine Arts Field)

Prof. Dr. Çağatan TAŞKIN

(Bursa Uludağ University, Social, Human and Administrative Sciences Field)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN

(Bursa Uludağ University, Social, Human and Administrative Sciences Field)

Prof. Dr. Kelime ERDAL

(Bursa Uludağ University, Educational Sciences Field)

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ

(Bursa Uludağ University, Theology Field)

Assoc. Prof. Dr. Gülay DURMAZ

(Bursa Uludağ University, Philology Field)

Spelling and Language Editors

Res. Assist. Dr. Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ

(Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Burcu KAYA ÇAKI

(Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Ebru KUYBU DURMAZ

(Bursa Uludağ University)

Foreign Language and Index Editors

Res. Assist. Firat Ender KOÇYİĞİT

(Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Zehra ÖZTÜRK

(Bursa Uludağ University)



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ÇUÇEN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AKAR
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali TİLBE
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
(Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Birol CAN
(Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Bozkurt ERSOY
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA
(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin KUŞDİL
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Evangelia BALTA
(Ulusal Yunan Araştırmaları Vakfı)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacer HARLAK
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun TEPE
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya TAŞ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ
(Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim GÜNER
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
(Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ESKİN
(Koç Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin BECERMEN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsin YILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nahla MATTAR
(Helwan Üniversitesi)
Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurcan ABACI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



Prof. Dr. Ogün ÜREK
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman DOĞANAY
(Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahim TARIM
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. Saime YÜCEER
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Sedat YAZICI
(Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Semra ALYILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Maltepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR
(Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Matthew RASHOTTE
(Güney Carolina Üniversitesi)
Doç. Dr. Leman Pınar TOSUN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ
(Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Oktay DUMANKAYA
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BİLİR
(Düzce Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. Lale JAVANSHIR
(Toronto Üniversitesi)
Dr. Shuntu KUANG
(Toronto Üniversitesi)



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
(Karadeniz Technical University)
Prof. Dr. Abdülkadir ÇUÇEN
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt University)
Prof. Dr. Ali AKAR
(Muğla Sıtkı Koçman University)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir University)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
(Muğla Sıtkı Koçman University)
Prof. Dr. Ali TİLBE
(Tekirdağ Namık Kemal University)
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
(Erciyes University)
Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Birol CAN
(Uşak University)
Prof. Dr. Bozkurt ERSOY
(Ege University)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA
(Fırat University)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi University)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Ersin KUŞDİL
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Evangelia BALTA
(National Hellenic Research Foundation)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
(Ege University)
Prof. Dr. Hacer HARLAK
(Aydın Adnan Menderes University)

Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI
(Afyon Kocatepe University)
Prof. Dr. Harun TEPE
(Hacettepe University)
Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Hülya TAŞ
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ
(Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar University)
Prof. Dr. İbrahim GÜNER
(Muğla Sıtkı Koçman University)
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
(Ege University)
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
(Balıkesir University)
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Mehmet ESKİN
(Koç University)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Metin BECERMEN
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Muhsin YILMAZ
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Nahla MATTAR
(Helwan University)
Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Nurcan ABACI
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli University)



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



Prof. Dr. Ogün ÜREK
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Osman DOĞANAY
(Aksaray University)
Prof. Dr. Rahim TARIM
(Mimar Sinan Fine Arts University)
Prof. Dr. Saime YÜCEER
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir University)
Prof. Dr. Sedat YAZICI
(Bartın University)
Prof. Dr. Semra ALYILMAZ
(Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Veli URHAN
(Ankara Hacı Bayram Veli University)
Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Maltepe University)
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
(Bursa Uludağ University)

Assoc. Prof. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR
(Bandırma Onyedi Eylül University)
Assoc. Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN
(Bursa Uludağ University)
Assoc. Prof. Dr. Matthew RASHOTTE
(University of South Carolina)
Assoc. Prof. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ
(Atatürk University)
Assoc. Prof. Dr. Oktay DUMANKAYA
(Kahramanmaraş Sütçü İmam University)
Assist. Prof. Dr. Ahmet BİLİR
(Düzce University)
Assist. Prof. Dr. Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER
(Kırşehir Ahi Evran University)
Dr. Lale JAVANSHIR
(University of Toronto)
Dr. Shuntu KUANG
(University of Toronto)



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



AMAÇ VE KAPSAM

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar, hukuk ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlamaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

YAYIN ETİĞİ İLKELERİ

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklenmektedir.

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak [Committee on Publication Ethics](#) (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır ([COPE Yönerge Türkçe](#)).

Hakemli dergide bir makalenin yayımlanması, uyumlu ve saygı duyulan bilgi ağının gelişmesinde gerekli bir temel yapı taşıdır. Bu, yazarların ve onları destekleyen kurumlarının çalışmalarının kalitesinin doğrudan yansımasıdır. Hakemli makaleler bilimsel metotları destekler ve şekillendirir. Bu yüzden beklenen etik davranışların standartlarında anlaşmaya varmak yayımlama ile ilgili tüm taraflar, yazar, dergi editörü, hakem ve yayımcı kuruluşlar için önemlidir.

1. Yazarlık

- Kaynakça listesi eksiksiz olmalıdır.
- İntihal ve sahte veriye yer verilmemelidir.
- Aynı araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına teşebbüs edilmemeli, bilim araştırma ve yayın etiğine uymalıdır.



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

ç) Tekrar yayım: Bir araştırmacının aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

d) Dilimleme: Bir araştırmacının sonuçlarını araştırmacının bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gereksiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

f) Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (*YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8*).

2. Yazarın Sorumlulukları

- Tüm yazarlar önemli oranda araştırmaya katkıda bulunmalıdır.
- Makaledeki tüm verilerin gerçek ve özgün olduğu beyanı gerekir.
- Tüm yazarlar geri çekmeyi ve hataların düzeltilmesini sağlamak zorundadır.



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



3. Hakemliklerin Sorumlulukları

- Değerlendirmeler tarafsız olmalıdır.
- Hakemler araştırmayla, yazarlarla ve/veya araştırma fon sağlayıcılar ile çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Hakemler ilgili yayımlanmış ancak atıfta bulunulmamış eserleri belirtmelidirler.
- Kontrol edilmiş makaleler gizli tutulmalıdır.

4. Editöryal Sorumluluklar

- Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.
- Editörler kabul ettiği ya da reddettiği makaleler ile ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Sadece alana katkı sağlayacak makaleler kabul edilmelidir.
- Hatalar bulunduğu zaman düzeltmenin yayımlanmasını ya da geri çekilmesini desteklemelidir.
- Hakemlerin ismini saklı tutmalıdır ve intihal/sahte veriye engel olmalıdır.

Hakemlik süreci bilimsel yayımlamanın başarısının merkezinde bulunmaktadır. Hakemlik sürecinin korunması ve iyileştirilmesi taahhüdümüzün bir parçasıdır ve *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinin* bilim camiasına yayıncılık etiği ile ilgili her durumda özellikle şüpheli, yinelenen yayınlar olması durumunda ya da intihal durumlarında yardım etme zorunluluğu vardır.

Okuyucu *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde* yayınlanan bir makalede önemli bir hata ya da yanlışlık fark ettiğinde ya da editöryal içerik ile ilgili herhangi bir şikâyeti (intihal, yinelenen makaleler vb.) olduğu zaman sbd@uludag.edu.tr adresine e-posta göndererek şikâyetinde bulunabilir. Şikâyetler gelişmemiz için fırsat sağlayacağından şikâyetleri memnuniyetle karşılarız, hızlı ve yapıcı bir şekilde geri dönüş yapmayı amaçlarız.

İntihali Ortaya Çıkarma

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, ez iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Ayrıca intihal tespitinde kullanılan özel bir program (iThenticate) aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



Etik Kurul ve Diğer İzinler

Yazarların, aşağıdaki araştırmalar için etik kurul izni alması ve bunu makalede belirtmesi gerekir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmaları,

Ayrıca;

- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi.

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayın kuruluna ulaşan yazılar, önce *iThenticate* intihal yazılım programı aracılığıyla orijinallik testine tabi tutulur. Kaynakça, alıntılar ve 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutularak filtreler uygulanır ve sonucun % 20'nin üzerinde olmaması gerekir. Ardından yayının etiği ve makale yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir. Bu ön değerlendirme sonucunda uygun görölmeyen yazılar, düzeltilmesi için yazara iade edilir ya da gerekçelendirilerek doğrudan reddedilir. **Dergimiz kör hakem uygulaması yapmaktadır. Değerlendirme için uygun bulunanlar, isimsiz olarak alanla ilgili iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur.** Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olursa, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar; hakemler ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Düzeltme istenen yazılar, yazar tarafından en geç bir hafta içinde Yayın Kuruluna ulaştırılmalıdır.

2. Yılın her dönemi makale kabul edilebilmekle birlikte talep yoğunluğundan ötürü zaman zaman sistem makale gönderimine kapatılabilmektedir. Bu durumda bir sonraki sayı için değerlendirilmek üzere yazılarını göndermek isteyenler, kurumsal e-posta adresimiz sbd@uludag.edu.tr adresine isteklerini bildirebilirler.



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



3. Yazar, araştırma ve yayın etiğine uymak zorundadır. Dergi'ye gönderilecek yazıların daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Dergimizde yayımlanan yazıların bir başka bilimsel ortamda yayımlanmasının etik ve hukuki sorumluluğu kesinlikle yazara aittir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek ve tam metni basılı ya da elektronik ortamda yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

4. Makale yazım kurallarında belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanan yazılar, <http://dergipark.org.tr/> adresinden DergiPark sistemine üye olunduktan sonra gerekli yönlendirmeler doğrultusunda çevrim içi (online) olarak gönderilir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Makaleler, Türkçe veya İngilizce yazılabilir. İçerikle uyumlu olması gereken makalenin başlığı; 12 punto, büyük ve koyu harflerle yazılıp ortalanmalıdır. Başlığın altında 100-150 kelimedenden oluşan, 10 punto, italik, tek satır aralığıyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özet (abstract) ve bunların hemen altında beş anahtar kelime (key words) yer almalıdır. Anahtar kelimeler makale içeriğiyle uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. İngilizce özeti üzerinde mutlaka İngilizce başlığa yer verilmelidir. Ayrıca makalenin sonunda kısaca çalışmanın amacını, sorununu, yöntemini, bulgularını ve sonuçlarını içeren genişletilmiş İngilizce özet (extended abstract) bulunmalıdır. Bu bölüm, *Kaynakça* sayfasından sonra yeni bir sayfadan başlayarak paragraflar halinde yapılandırılarak yazılmalı ve 500-750 kelimedenden oluşmalıdır.

2. Makalenin başlığının hemen altına sağa yaslı olarak yazarın adı ve soyadı yazılmalı; görev unvanı, kurumu (Üniversite-Fakülte-Bölüm), şehir, ülke, e-posta bilgileri ve ORCID numarası bir yıldızla soyadına ilintilendirilerek ilk sayfanın altında verilmelidir.

3. Makalenin adı hariç makaledeki tüm başlıklardaki kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

4. Makale sonunda; araştırmacıların katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir.

5. Makaleler, Microsoft Word programında yazılmalı, farklı bir yazı fontu kullanıldıysa font mutlaka ekte gönderilmelidir. Sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu: A4 Dikey

Tüm Kenarlardan Boşluk: 2,5 cm

Yazı Tipi: Times News Roman

Yazı Tipi Stili: Normal

Yazı Boyutu (normal metin): 12 punto

Yazı Boyutu (dipnot metni): 10 punto

Tablo-Grafikte Yazı Boyutu: 10 punto

Paragraf Hizalama: İki Yana Yasla

Paragraf Girintisi: İlk Satır (1,25)

Paragraf Aralığı: önce 6 nk, sonra 0 nk

Satır Aralığı: Tek (1)



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



6. Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 10 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar / yazarların soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, “Kaynakça” başlığı altında alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak listelenir. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Kaynakça, uluslararası kaynak yazım biçimlerinden APA'nın 7. baskısına uygun olarak hazırlanmalıdır.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde şu şekilde yazılmalıdır: (Şahin, 2012: 6).

İki yazarlı yayınlarda her iki yazarın da soyadları yazılıp aralarına “&” konmalıdır: (Yılmaz & Öztürk, 2010: 86)

İkiden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve ‘vd.’ yazılmalıdır: (Gülsevin vd., 2006: 23).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi ve sayfa numarası yazılmalıdır: Korkmaz (2009: 419), bu konuda ...

Bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde yayın yılının yanına a, b, c vb. şeklinde harfler konmalıdır: (Çiftçi, 2006a; Çiftçi, 2006b).

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir: Köprülü (1926, Çelik, 1998'den).

7. Makale Sonundaki Kaynak Listesi (Kaynakça)

Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı, soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Kitap

Tek Yazarlı Kitap:

Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

İki Yazarlı Kitap:

Altun, Ş. & Sarioğlu, C. (2006). *Türk popüler tarihinde ilkler*. Alfa Yayınları.

Üç ve Daha Çok Yazarlı Kitap:

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



Makale

Tek Yazarlı Makale:

Şahin, H. (2016). Bursa'da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 291-298.

İki Yazarlı Makale:

Şahin, D. & Ünsal N. D. (2018). Ontario Kraliyet Müzesi'nde sergilenen Edessa kökenli bir grup mozaik pano. *Journal of Mosaic Research*, (11), 239-256.

Üç ve Daha Çok Yazarlı Makale:

Alıcı, T., Kayır, H., Aygören, M. O., Sağlam, E, Uzbay, İ. T. (2005). Discriminative stimulus properties of tianeptine. *Psychopharmacology*, (185), 446-451.

Bildiri

Üstünova, K. (2014). Birleşik ekler üzerine. H. Şahin, İ. Karahancı (Ed.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II* içinde (889-906. ss.), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kitap Çevirisi

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven.* (Çev: M. Rifat, S. Rifat), Yapı Kredi Yayınları.

Kitap Bölümü

Sınar Uğurlu, A. (2020). Mahcupluk İmtihanı adlı oyunda geleneksel Türk tiyatrosunun etkileri. N. Karaca, M. Başpınar (Ed.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı* içinde (49-70. ss.), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Ansiklopedi Maddesi

Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (496-506. ss.), 7, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tez

Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman - Oktay Akbal öyküleri örneği.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazma

Âsım. *Zey-i zübdetü'l-eş'âr.* Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



Web Kaynağı

Kılavuz, A. S. (2020, Aralık 20). Rektör'ün mesajı.
<http://www.uludag.edu.tr/konu/view/6/RektorMesaji>

Geçinme endeksi (ücretliler) elektronik veri dağıtım sistemi. (2009, Şubat 2).
<http://evds.tcmb.gov.tr/>

Yayımlanacak Makale

Ercan, Ö. (2014). Divan şiirini hukukî bakış açısı ile değerlendirmek: suç ve ceza. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Makale yayımlanacaktır.

8. Yazım (imlâ) ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun gerektirdiği özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun Yazım (İmlâ) Kılavuzu esas alınmalıdır.

TELİF HAKLARI POLİTİKASI

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımladığı makaleler için herhangi bir yayın telif hakkı sözleşmesi istemez, yazarlardan herhangi bir telif ücreti almaz yahut yazarlara herhangi bir telif ücreti ödemez. Dergide yayımlanmış yazılar, makalenin künyesi verildiği takdirde başka kaynaklarda da yayımlanabilir. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı** ile lisanslanmıştır.

AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI

Dergi; bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracak ilkesini benimseyerek, içeriğine **anında açık erişim** sağlamaktadır. Açık Erişim konusunda [Budapest Open - Access Girişimi \(BOAI\)](#) tarafından belirtilen ilkelere uyulmaktadır.

YAYIN ÜCRETİ

Hakem incelemeleri sonucunda kabul edilen ve yayımlanan makaleler için yazarlarından ya da okuyucularından hiçbir şekilde **ücret talep edilmez**.

YAYIN SIKLIĞI

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır.

ARŞİVLEME

Dergimizin basılı hâli çeşitli kütüphanelerde, elektronik hâli ise indekslerde arşivlenmektedir. Derginin herhangi bir nedenle yayın hayatına veda etmesi durumunda geçmişte yayımlanan yazılara buralardan ulaşılabilir.



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



DÜZELTME NOTU

Dergimizin 31 Ocak 2021'de yayımlanan 40. sayısında yer alan Serkan Gündüz'e ait "Sualtı Arkeolojisi ve Marmara Denizi" (ss. 633-662) başlıklı makalede aşağıda künyesi verilen çalışmalardan yararlanılmış, metin içinde atıf gösterilmesine karşın makalenin sonunda bulunan kaynakçaya konmamıştır.

Aydingün, Ş., Göldoğan, E., Volker, H., Öviz, H. (2010). 2008 yılı İstanbul tarihöncesi yüzey araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 27(3), 273-288.

Aydingün, Ş., Aydingün, H., Öviz, H. (2011). Küçükçekmece Lake's Basin Antique Harbors. S. Ladstätter, F. Pirson, T. Schmidts (Ed.), *Harbors and Harbor Cities in Eastern Mediterranean, Byzas 19* içinde (437-443. ss.), Ege Yayınları.

Öviz, H., Kaya, H., Aydingün, Ş. (2014). A Harbour structure at Beylikdüzü, Istanbul. *International Journal of Nautical Archaeology*, 43(1), 179-184.



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



THE PURPOSE AND THE SCOPE

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, law and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

PUBLICATION ETHICS

The publication process at *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is the basis of the improvement and dissemination of information objectively and respectfully. Therefore, the procedures in this process improve the quality of the studies. Peer-reviewed studies are the ones that support and materialize the scientific method. At this point, it is of utmost importance that all parties included in the publication process (authors, readers and researchers, publisher, reviewers and editors) comply with the standards of ethical considerations. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* expects all parties to hold the following ethical responsibilities. The following ethical duties and responsibilities are written in the light of the guide and policies made by [Committee on Publication Ethics](#) (COPE).

The publication of an article in a peer-reviewed journal is an essential building block in the development of a coherent and respected network of knowledge. It is a direct reflection of the quality of the work of the authors and the institutions that support them. Peer-reviewed articles support and embody the scientific method. It is therefore important to agree upon standards of expected ethical behavior for all parties involved in the act of publishing: the author, the journal editor, the peer reviewer, and the publisher.

1. Publication and authorship:

- List of references, financial support;
- No plagiarism, no fraudulent data;
- Forbidden to publish same research in more than one journal.

2. Author's responsibilities:

- Authors obliged to participate in peer review process;
- All authors have significantly contributed to the research;



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



- Statement that all data in article are real and authentic;
- All authors are obliged to provide retractions or corrections of mistakes.

3. Peer review / responsibility for the reviewers:

- Judgments should be objective;
- Reviewers should have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders;
- Reviewers should point out relevant published work which is not yet cited;
- Reviewed articles should be treated confidentially.

4. Editorial responsibilities:

- Editors have complete responsibility and authority to reject/accept an article;
- Editors should have no conflict of interest with respect to articles they reject/accept;
- Only accept a paper when reasonably certain;
- When errors are found, promote publication of correction or retraction;
- Preserve anonymity of reviewers.
- No plagiarism, no fraudulent data.

5. Publishing ethics issues

- Monitoring/safeguarding publishing ethics by editorial board;
- Guidelines for retracting articles;
- Maintain the integrity of the academic record;
- Preclude business needs from compromising intellectual and ethical standards;
- Always be willing to publish corrections, clarifications, retractions and apologies when needed.



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



Duties of the Publisher

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences is committed to ensuring that commercial revenue has no impact or influence on editorial decisions. In addition, UUFASJSS will assist in communications with other journals and/or publishers where this is useful to editors. Finally, we are working closely with other publishers and industry associations to set standards for best practices on ethical matters, errors and retractions—and are prepared to provide specialized legal review and counsel if necessary.

Plagiarism Detection

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. In addition, all articles are checked by means of a program (iThenticate) in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

The peer review process is at the heart of the success of scientific publishing. As part of our commitment to the protection and enhancement of the peer review process, UUFASJSS has an obligation to assist the scientific community in all aspects of publishing ethics, especially in cases of (suspected) duplicate submission or plagiarism.

When a reader discovers a significant error or inaccuracy in a paper published in *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* or have any other complaint about editorial content (plagiarism, duplicate papers, etc.), he/she should make a complaint by e-mail to: sbd@uludag.edu.tr We welcome complaints as they provide an opportunity for improvement, and we aim to respond quickly and constructively.

Ethical Committee and Other Permissions

Authors must have permission from the ethical committee and indicate it in their papers in these cases:

- All kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaires, interviews, focus group work, observation, experimentation, interview techniques,
- The use of humans or other animals (including material and data) for experiments or any other scientific ends,
- Clinical researches on human bodies,
- Researches on animals,



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



- Retrospective studies that deals about personal data.

In addition:

- The author must have permission from the owner if he uses photographs, polls or scales from another person and indicate it in his paper,

- The author must state that he conforms to the copyright regulations in his use of artistic material.

PUBLICATION POLICY

1. First, the papers submitted to the editorial board are subjected to the authenticity test via *iThenticate*. The text should have less than %20 similarities to the other texts excluding the references and sources, quotes and the sentences that have less than five words. Then, they are reviewed for their suitability to the article writing rules and publication ethics. Those considered unsuitable are returned to the author(s) for revision or rejected outright with a written justification. **Our journal uses double blind peer review process. The papers that are found suitable for further review are sent to peer reviewers of the respectable fields without the name(s) of the author(s). The names of the reviewers are also kept hidden.** If one of the reviews is positive whereas the other is negative, the paper may be sent to a third reviewer or the editorial board with considering the reviews can make the final decision. Authors should take the criticisms or the advices of the reviewers and the editorial board. Authors must edit and resend their articles in a week.

2. The journal accepts papers during the whole year; however the submission system could be locked due to the excessive numbers of submissions. In that case, authors can write an e-mail to sbd@uludag.edu.tr and state their request for participation in the next issue.

3. The author has to comply with his research and publication. The articles must not have been published or accepted to be published elsewhere. Proceedings that were presented at scientific meetings but not yet published can be accepted as long as the author states this situation. The legal and ethical responsibilities solely belong to the author. Oral presentations could be published as long as it is stated, they are in full text and they were not published in any other medium.

4. The articles that are written according to the rules must be submitted online via <http://dergipark.org.tr/>.



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



ARTICLE WRITING RULES

1. Articles can be written in Turkish or English. The topic must be suited to the content, written with bold and capital letters in 12 font size and be centered. Under the topic, there must be an abstract written in both Turkish and English with 10 font size, italic and single row pitch, consisting of 100-150 words. Five key words must be placed right below the abstract. These key words must be inclusive and coherent with the content. An English title must be with the English abstract. In addition, an extended abstract of the work that is 500-750 words long, written in English and covering the purpose, problem, method, findings and conclusion of the work must be written. This extended abstract must be structured with paragraphs and placed to the page after the source section.
2. The name and the surname of the author should be written as right aligned under the topic of the article. Title, affiliation (University, Faculty, and Department, city and country), e-mail address and ORCID number of the author should be written below the first page with a correlated asterisk near the surname.
3. Except the title of the article, only the first letters of the words should be written with capital letters in in-text topics.
4. At the end of the paper a statement of contribution rate, conflicts of interests, a statement of contribution (if there is one) must be included.
5. Articles must be written by using Microsoft Office Word. Any extra font type must be sent with appendix. The specifications of the page setup must be the following:

Paper Size: A4, Vertical
Margins: 2,5 cm
Font Type: Times New Roman
Font Size (text): 12
Font Size (foot note): 10
Font Size (in tables and graphics): 10
Paragraph Alignment: justified alignment
Indent: first row
Paragraph Margins: first 6 nk, then 0 nk
Row Pitch: Single (1)

6. References to the sources must be given within the text, and footnotes, if necessary, must be put below the page with font size 10. References in the text must include the surname(s) of the author(s), publication date and page number. Page numbers are not necessary for paraphrasing. All the references given in the text must be listed in a separate page at the end of the article under the "Source" topic. They should be listed precisely in alphabetical order. This list cannot include any work that the author does not used in the text.



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



Source must be prepared according to APA 7 standard.

In-text references should be written between parentheses: (Şahin, 2012: 6).

In papers with two authors, surnames of the two authors must be written with a “&” between: (Yılmaz & Öztürk, 2010: 86)

While referencing works with multiple authors, only the name of the first author should be written: (Gülsevin et al., 2006: 23).

If the author’s name is used within the text, only the publication date and page number should be provided in parenthesis: (2009: 419)

If an author has multiple publications on the same year; a, b, c etc should be used after the publication date: (Çiftçi, 2006a; Çiftçi, 2006b).

References from secondary sources should be cited as well. Köprülü (1926, from Çelik 1998)

7. References

References must be listed at the end of the work, according to alphabetical order of the surnames of their writers. Surnames must be written before the names.

Book

Single Author:

Tanpınar, A. H. (1997). *19’uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

Double Author:

Altun, Ş. & Sarioğlu, C. (2006). *Türk popüler tarihinde ilkler*. Alfa Yayınları.

Multiple Author:

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Article

Single Author:

Şahin, H. (2016). Bursa’da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 291-298.

Double Author:

Şahin, D. & Ünsal N. D. (2018). Ontario Kraliyet Müzesi’nde sergilenen Edessa kökenli bir grup mozaik pano. *Journal of Mosaic Research*, (11), 239-256.



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



Multiple Author:

Alıcı, T., Kayır, H., Aygören, M. O., Sağlam, E, Uzbay, İ. T. (2005). Discriminative stimulus properties of tianeptine. *Psychopharmacology*, (185), 446-451.

Presentation

Üstünova, K. (2014). Birleşik ekler üzerine. In H. Şahin, İ. Karahancı (Eds.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II* (pp. 889-906), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Translated Book

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven*. (Trans: M. Rifat, S. Rifat), Yapı Kredi Yayınları.

Book Chapter

Sınar Uğurlu, A. (2020). Mahcupluk İmtihanı adlı oyunda geleneksel Türk tiyatrosunun etkileri. In N. Karaca, M. Başpınar (Eds.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı* (pp. 49-70), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Encyclopedic Entry

Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. in *İslâm Ansiklopedisi* (pp. 496-506), 7, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Thesis

Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman - Oktay Akbal öyküleri örneği*. (Unpublished Doctoral thesis). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Manuscript

Âsım. *Zeyl-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

Online Source

Kılavuz, A. S. (2020, Aralık 20). Rektör'ün mesajı.
<http://www.uludag.edu.tr/konu/view/6/RektorMesaji>

Geçinme endeksi (ücretliler) elektronik veri dağıtım sistemi. (2009, May 2).
<http://evds.tcmb.gov.tr/>

Paper Due To Publication

Ercan, Ö. (2014). Divan şiirini hukukî bakış açısı ile değerlendirmek: suç ve ceza. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. The paper is due to publication.



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



COPYRIGHT POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences does not demand any kind of copyright contract from its authors. The journal neither demands nor pays any kind of copyright fees. The articles published in the journal can be published in any other medium, as long as the main source is fully stated. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is licensed under **Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)**.

OPEN ACCESS POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences publishes original research articles, review papers, and technical notes without any fee or charge.

All articles accepted and published by UUFESBD are freely available, openly accessible. We follow the guidelines presented by [Budapest Open - Access Initiative \(BOAI\)](#) regarding the Open-Access.

PUBLICATION FEES

No fees are charged from the authors or readers for the articles accepted and published as a result of referee reviews.

PUBLISHING SCHEDULE

Two issues, one in January and one in July is published each year.

ARCHIVING

The printed version of our journal is archived in various libraries and the electronic version in indexes. In case the journal says goodbye to publishing life for any reason, articles published in the past can be accessed here.



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
(Harran Üniversitesi)
- Prof. Dr. Abide DOĞAN
(Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Cafer ŞEN
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ebru GÖKDAG
(Anadolu Üniversitesi)
- Prof. Dr. Gülbahar BAŞTUĞ
(Ankara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hatice YILDIRIM SARI
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hüseyin Subhi ERDEM
(İnönü Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet KAYA
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nadire Şule ATILGAN
(Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nedim YILDIZ
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nurgün OKTİK
(Maltepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Sait OKUMUŞ
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
- Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir Üniversitesi)
- Prof. Dr. Tolga AKALIN
(Giresun Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ahmet Atıl AŞICI
(İstanbul Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ayşe Naz BULAMUR BAYPINAR
(Boğaziçi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Burak Şakir ŞEKER
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Canan SEVİNÇ
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Engin AŞLAN
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
- Doç. Dr. Eyüp ÖZTÜRK
(Trabzon Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ
(İnönü Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gökçe CEREV
(Kocaeli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM
(Sinop Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR
(Gümüşhane Üniversitesi)
- Doç. Dr. Güney NAİR
(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gürkan AKDAĞ
(Mersin Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hasan KAYA
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ
(Yozgat Bozok Üniversitesi)
- Doç. Dr. İlkin GULUSOY
(Kafkas Üniversitesi)
- Doç. Dr. İbrahim GÖRÜCÜ
(İnönü Üniversitesi)
- Doç. Dr. İsmail YAŞAYANLAR
(Düzce Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet PINAR
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet Zeki DUMAN
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
- Doç. Dr. Metin AKYÜZ
(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa Cem OĞUZ
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
- Doç. Dr. Nazan ÇAKIRER ÇALBAYRAM
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
- Doç. Dr. Nebahat ARSLAN
(Kafkas Üniversitesi)
- Doç. Dr. Polat Sait ALPMAN
(Yalova Üniversitesi)



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



Doç. Dr. Seda TEKELİ
(Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel ALMELEK İŞMAN
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Volkan KILIÇ
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ
(Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aslı İGİT
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aşar GÜRPINAR
(İstanbul Bilgi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur AKTAŞ
(Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Dinçer ATAY
(Kafkas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ela İpek GÜNDÜZ
(Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Erhan KUÇLU
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gamze ERYILMAZ
(İskenderun Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan TOPATEŞ
(Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi K. Ramazan HAYKIRAN
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL
(Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BULUT
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tarana OKTAN
(Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ŞİMŞEK
(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



REFEREES of THIS ISSUE

- Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
(Harran University)
- Prof. Dr. Abide DOĞAN
(Hacettepe University)
- Prof. Dr. Cafer ŞEN
(Dokuz Eylül University)
- Prof. Dr. Ebru GÖKDAĞ
(Anadolu University)
- Prof. Dr. Gülbahar BAŞTUĞ
(Ankara University)
- Prof. Dr. Hatice YILDIRIM SARI
(İzmir Katip Çelebi University)
- Prof. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU
(Kilis 7 Aralık University)
- Prof. Dr. Hüseyin Subhi ERDEM
(İnönü University)
- Prof. Dr. Mehmet KAYA
(Niğde Ömer Halisdemir University)
- Prof. Dr. Nadire Şule ATILGAN
(Hacettepe University)
- Prof. Dr. Nedim YILDIZ
(İstanbul University)
- Prof. Dr. Nurgün OKTİK
(Maltepe University)
- Prof. Dr. Sait OKUMUŞ
(Ankara Yıldırım Beyazıt University)
- Prof. Dr. Salim ÇONÖĞLU
(Balıkesir University)
- Prof. Dr. Tolga AKALIN
(Giresun University)
- Doç. Dr. Ahmet Atıl AŞICI
(İstanbul Technical University)
- Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ
(Van Yüzüncü Yıl University)
- Doç. Dr. Ayşe Naz BULAMUR BAYPINAR
(Boğaziçi University)
- Doç. Dr. Burak Şakir ŞEKER
(Ankara Hacı Bayram Veli University)
- Doç. Dr. Canan SEVİNÇ
(Necmettin Erbakan University)
- Doç. Dr. Engin ASLAN
(Niğde Ömer Halisdemir University)
- Doç. Dr. Eyüp ÖZTÜRK
(Trabzon University)
- Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK
(Dokuz Eylül University)
- Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ
(İnönü University)
- Doç. Dr. Gökçe CEREV
(Kocaeli University)
- Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM
(Sinop University)
- Doç. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR
(Gümüşhane University)
- Doç. Dr. Güney NAİR
(Sivas Cumhuriyet University)
- Doç. Dr. Gürkan AKDAĞ
(Mersin University)
- Doç. Dr. Hasan KAYA
(Tekirdağ Namık Kemal University)
- Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ
(Yozgat Bozok University)
- Doç. Dr. İlkin GULLUSOY
(Kafkas University)
- Doç. Dr. İbrahim GÖRÜCÜ
(İnönü University)
- Doç. Dr. İsmail YAŞAYANLAR
(Düzce University)
- Doç. Dr. Mehmet PINAR
(Van Yüzüncü Yıl University)
- Doç. Dr. Mehmet Zeki DUMAN
(Van Yüzüncü Yıl University)
- Doç. Dr. Metin AKYÜZ
(Bolu Abant İzzet Baysal University)
- Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ
(Necmettin Erbakan University)
- Doç. Dr. Mustafa Cem OĞUZ
(Niğde Ömer Halisdemir University)
- Doç. Dr. Nazan ÇAKIRER ÇALBAYRAM
(Çanakkale Onsekiz Mart University)
- Doç. Dr. Nebahat ARSLAN
(Kafkas University)
- Doç. Dr. Polat Sait ALPMAN
(Yalova University)



Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 22 / Issue: 41 / 2021-2



Doç. Dr. Seda TEKELİ
(Anadolu University)
Doç. Dr. Sibel ALMELEK İŞMAN
(Dokuz Eylül University)
Doç. Dr. Volkan KILIÇ
(Hatay Mustafa Kemal University)
Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ
(Atatürk University)
Dr. Öğr. Üyesi Aslı İGİT
(İstanbul Medeniyet University)
Dr. Öğr. Üyesi Avşar GÜRPINAR
(İstanbul Bilgi University)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur AKTAŞ
(Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar University)
Dr. Öğr. Üyesi Dinçer ATAY
(Kafkas University)
Dr. Öğr. Üyesi Ela İpek GÜNDÜZ
(Gaziantep University)

Dr. Öğr. Üyesi Erhan KUÇLU
(Bursa Uludağ University)
Dr. Öğr. Üyesi Gamze ERYILMAZ
(İskenderun Technical University)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan TOPATEŞ
(Pamukkale University)
Dr. Öğr. Üyesi K. Ramazan HAYKIRAN
(Aydın Adnan Menderes University)
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL
(Akdeniz University)
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BULLUT
(Niğde Ömer Halisdemir University)
Dr. Öğr. Üyesi Tarana OKTAN
(Akdeniz University)
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ŞİMŞEK
(Tokat Gaziosmanpaşa University)



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

20. Yüzyıl Öncesi Amerikan Portreciliği Hakkında Bir Değerlendirme / An Assessment of American Portraiture before 20th Century

Ufuk ÇETİN

ss. 785-838

Açıksöz Gazetesi ve Gazetenin Bursa'da Yunan İşgali Üzerine Yazıları / Açıksöz Newspaper and News About the Greek Occupation in Bursa

İbrahim Halil TANIK - Nuran KILAVUZ

ss. 839-870

Büyük Buhran ve Amerika'da Sosyal Politika / Great Depression and Social Policy in the United States

Onur TERZİOĞLU - Cengiz ÇAĞLA

ss. 871-926

Cumhuriyeti Yükseltecek ve Yaşatacak Neslin Yetiştirilmesinde Süreli Yayınların Katkısı: Cumhuriyet Çocuğu Dergisi Örneği / Contribution of the Magazines to the Generation That Would Keep the Republic Alive and Cherish It: The Example of "Cumhuriyet Çocuğu"

Alev SINAR UĞURLU

ss. 927-953

Dijital Oyunlarda Kadın ve Erkek Temsilinin Toplumsal Cinsiyet İşaretleri Bağlamında Değerlendirilmesi / Evaluation of Female and Male Representation in Digital Games in the Context of Gender Cues

Ceren Zeliha ONAY - Levent KIYLIOĞLU

ss. 955-993



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



Dönüştürücü Bir Gösterge: *Çıkrıklar Durunca*'da Hz. Ali İmgesi Üzerine Psikanalitik Bir İnceleme / A Converting Sign: A Psychoanalytic Study on Ali Image in *Çıkrıklar*

Durunca
Seda ÇETİN
ss. 995-1023

Gagauz ve Türk Tiyatrosu'nun Bir Karşılaştırmalı Edebiyat Örneği Olarak Nikolay Baboglu'nun "Mumnar Saalík İçin" ile Haldun Taner'in "Gözlerimi Kapatım Vazifemi Yaparım" Adlı Eserleri / As a Comparative Literature Example of Gagauz and Turkish Theatre "Mumnar Saalík İçin" by Nikolay Baboglu and "Gözlerimi Kapatım Vazifemi Yaparım" by Haldun Taner

Ayşe ERTUŞ
ss. 1025-1065

Göçmen Kimliklerinin İnşası: Bir Çokkültürlülük ve Tanınma Teorisi Eleştirisi / The Construction of Immigrant Identity: A Criticism of Multiculturalism and Recognition Theory

Gülay Uğur GÖKSEL
ss. 1067-1092

İbn Kalender'in Manzum Sözlüğü: Türki vü Tâzi / Poetic Dictionary of İbn Kalender: Türki vü Tâzi

Zehra ÖZTÜRK - Saleh JARADAT
ss. 1093-1150

Identifying Dimensions of Revolutionary Change and Transformation: A Reference Framework for Studies on Revolutionary Movements / Devrimci Değişimin ve Dönüşümün Boyutlarını Belirleme: Devrim Hareketleri Üzerine Çalışmalar İçin Bir Referans Çerçevesi

Hasan YENİÇİRAK
ss. 1151-1177



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Ölt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



İlhan'ın Meşruiyeti: Abaka Han'ın Tahta Çıkışı ve Kubilay Kağan Tarafından Tasdiki Meselesi / The Ilkhan's Legitimacy: Abaqa Khan's Accession to the Throne and the Issue of his Affirmation by Kublai Khagan

Yusuf Ziya KARAASLAN
ss. 1179-1209

İş Yeri Dışında Bir Esnek Çalışma Modeli Olarak Ev Eksenli Tele Çalışma: Beklentiler ve Sorunlu Alanlar / Home-Based Telework as A Flexible Working Model Outside of the Work: Expectations and Problem Areas

A. Utku ERDAYI
ss. 1211-1246

İşaret Dili Eğitimi Almış ve Almamış Üniversite Öğrencilerinin Engelli Bireylere Yönelik Tutumlarının ve Uyum Düzeylerinin Değerlendirilmesi / Evaluation of the Attitudes and Adaptations Levels of University Students with and without Sign Language Training towards Disabled Individuals

Bahanur MALAK AKGÜN
ss. 1247-1272

Küçük İskender'in "Berlin" Adlı Şiirinde İğrençlik Ekseninde Postmodern Gotik ve Grotesk Estetiği / Postmodern Gothic and Grotesque Aesthetics on the Axis of Abjection in the Poem "Berlin" by Küçük İskender

Mine Nihan DOĞAN
ss. 1273-1307

Mondros Mütarekesi'nin Bursa'da Uygulanması ve İşgalin Bursa Yereline Sosyoekonomik Etkileri / Implementation of Mondros Armistice Agreement in Bursa and The Socioeconomic Effects of the Occupation on Bursa Region

Mine ERSEVİNÇ
ss. 1309-1334

Ortaçağ Yakındoğusu'nda Derviş Toplulukları / Dervish Groups in The Medieval Near East

M. Seyyit ŞEN
ss. 1335-1369



Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 22 / Sayı: 41 / 2021-2



Ragıp Kemal Cantürk'ün Gezi Yazılarında Bursa / Bursa in The Travel Articles of
Ragıp Kemal Cantürk
Yasin KAYIŞ
ss. 1371-1419

Sağlık Psikolojisi Eğitimi: Türkiye Değerlendirmesi / Health Psychology Education:
An Examination of Turkey
Didem ACAR - Nermin TAŞKALE
ss. 1421-1456

Sanayi Toplumları Bağlamında Dahrendorf'un Sınıf Anlayışı / Dahrendorf's Class
Approach in the Context of Industrial Societies
Umut ERDOĞAN
ss. 1457-1489

Sessizlik Arayışı: Bir Wittgenstein Okuması / Searching for Silence: A
Wittgensteinian Approach
Adem YILMAZ
ss. 1491-1504

Teymur Ateşli'nin Mühaceret Şiirleri / Teymur Ateşli's Emigration Poems
Aynura PASHAYEVA
ss. 1505-1524

Yeni Hayat Edebiyatı ve Din / New Life Literature and Religion
Neslihan BODUR
ss. 1525-1556

Çetin, U. (2021). 20. yüzyıl öncesi Amerikan portreciliği hakkında bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 785-838.

DOI: 10.21550/sosbilder.835477
Araştırma Makalesi / Research Article

20. YÜZYIL ÖNCESİ AMERİKAN PORTRECİLİĞİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Ufuk ÇETİN*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 3 Aralık / December 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 1 Şubat / February 2021

ÖZET


Bu makalenin konusunu 20. yüzyıl öncesi Amerikan portreleri oluşturmaktadır. Öne çıkan portre ressamları ve bazı çalışmaları ile dönemler tanıtılmaya çalışılmıştır. Portre sanatı tanıtılırken tarihsel bağlamda Amerika kıtasında yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel oluşum ve dönüşümler de incelenmiştir. Kolonileşme Dönemi ile Erken Cumhuriyet Dönemleri arasında, Amerikan portresi tarz ve konu bakımından değişmiştir. 19. yüzyılın ilk dönemlerinde, kendine özgü millî bir Amerikan tarzı oluşmuştur. Portrelerde Amerika'ya Kolonileşme Dönemi'nde çeşitli ülkelerden ve çeşitli kültürlerden, çoğu yetersiz eğitimi olan pek çok ressam da gelmiş ve Amerikan sanatının gelişimine katkı sağlamışlardır. Kitada yaşayan siyahi ve diğer yerli grupları da Amerika kıtasının potasında kendi kültürleriyle var olmuş ve özgün bir Amerikan sanatı oluşumuna destek vermişlerdir. Amerikan portre sanatı geniş bir üretim evresini kapsamaması nedeniyle bütün Amerikalı resamlara bu makalede yer vermek mümkün olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kolonileşme Dönemi, resim, Amerikalı ressamlar, Amerikan resim sanatı, portre*

An Assessment of American Portraiture before 20th Century

ABSTRACT

The subject of this article is American portraits before the 20th century. Periods were introduced with prominent portrait painters and some of their Works. While introducing

*  Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Çorlu Mühendislik Fakültesi, Tekirdağ / TÜRKİYE, ucetin@nku.edu.tr

the art of portrait, the political, social, economic and cultural formations and transformations experienced in the American continent were also examined. Between the colonial period and the Early Republic, the American portrait changed in style and subject matter. In the early nineteenth century, a distinctive national American style emerged. During the colonization period, many painters from various countries and various cultures came and contributed to the development of American art, most of them with inadequate education. Black and other indigenous groups living in the continent existed in the pot of the Continent with their own cultures and supported the formation of a genuine American art. Since American portrait art covers a wide production phase, it was not been possible to include all American painters in this article.

Key words: *Colonial Period, painting, American painters, American painting art, portrait*

Giriş

Her resim türü gibi, portre sanatı da hâkim resim stilini yansıtıyordu. Erken Mısır'da, portreler ve kabartma heykeller konuyu sadece profilde gösteriyordu. Barok Dönemi'nde yapılmış bir portre, Neo-klasik resimlerden daha coşkulu olurdu, ancak ikisi de Realistlerinki kadar gerçekçi değildi (Lee, 1929: 159). Benzer şekilde, Romantik portre, Empresyonist portrelerden daha hareketliken, yirminci yüzyılın başlarından kalma Ekspresyonist portre, tipik olarak tüm dönemlerin en gösterişli ve renklisi olmaktadır. Bununla birlikte, çok basit bir ifadeyle, portrede iki temel stil veya yaklaşım saptanmaktadır: Birincisi öznenin daha idealize edilmiş veya “yaşamdan daha büyük” bir biçimde tasvir edildiği “büyük stil”; ikincisi ise konunun daha gerçekçi bir şekilde temsil edildiği gerçekçi, “yalın üslup”tur. Güzel sanatlarda portre, yüzün ana tema olduğu bir heykel, resim, fotoğraf biçimi veya bir kişinin başka bir temsili olabilmektedir. Geleneksel şövale tipi portreler genellikle baş ve omuzları, yarı uzunlukta veya tam gövdeyi göstermektedir. Bir kişinin geleneksel olarak portresi, bir grup portresi veya bir otoportre de dâhil olmak üzere çeşitli portre türleri bulunmaktadır. Çoğu durumda, resim, konunun karakterini ve özelliklerini tasvir etmek için özel olarak

oluşturulmuştur. Batı Sanatının büyük portre ustaları arasında, Rönesans'ın Floransalı Leonardo da Vinci (doğ. 1452 - öl. 1519), Michelangelo (1475-1564) ve Bronzino (1503-1572), Toskana Raphael (1483-1520) gibi eski Avrupalı ustalar vardır.

Venedikli Titian (1487-1576), Alpler'in kuzeyinde, Bruges'den Flaman resminin kurucusu Jan van Eyck (1390-1441) ve Alman portreciler Lucas Cranach the Elder (1472-1553) ve Hans Holbein the Younger (1497-1543) da bulunmaktadır. Daha sonraki ustalar arasında ölümsüz Hollandalı Rembrandt (1606-1669) ve Barok ressam Anthony Van Dyck (1599-1641), İspanyol saray ressamı Velazquez (1599-1660) ve İngiliz ressam Thomas Gainsborough (1727-1788) yer almaktadır. En geniş portre koleksiyonu, yaklaşık 200.000 örneğe sahip olan Londra Ulusal Portre Galerisi'nde günümüzde bulunmaktadır. Pek çok insan, özellikle tarih boyunca sanatçıların kişilikleri hakkında fikir edinmenin bir yolu olarak otoportreden etkilenir. Portrelerin bize konuları hakkında hikâyeler anlatmasına benzer şekilde, otoportreler de bize sanatçıların iç yaşamları hakkında bir şeyler söyleyebilir. Fotoğrafın icadından önce, bir portre, birinin görünüşünü kaydetmenin tek yolu olmuştur. Ancak portreler her zaman bir kayıt özelliğinden daha fazlasına sahiptir.

Portre kişinin gücünü, önemini, erdemini, güzelliğini, zenginliğini, zevkini veya diğer özelliklerini göstermek için kullanılmıştır. Portreler eskiden beri ülkelerde dışa dönük bir statü kaynağı olarak kabul edilmişlerdir. Duvarlarda asılı duran bir portre kişilerin özellikle özel bir şey hazırlamak için yetenekli bir sanatçı tutabileceğinizi de düşündürmektedir. Portre, bir kişinin yüzünün ve ifadesinin baskın olduğu bir resim, fotoğraf, heykel veya diğer sanatsal temsilidir. Amaç, kişinin benzerliğini, kişiliğini ve hatta ruh hâlini sergilemektir (Cook & Gardner, 1964: 16). Kişilerin portreleri, sanatçıların figürü ele almasına yardımcı olmaktadır. Bir sanatçı bir portreyi ne kadar çok işleyebilirse, sadece o kişi kendisi olsa bile, bir sanatçı insanları tasvir etmede o kadar başarılı olabilmektedir. İnsan

formu, üstesinden gelinmesi oldukça karmaşık bir konudur, bu nedenle ne kadar çok pratik olursa o kadar iyi sonuçlar alınabilmektedir.

Tematik olarak Amerikalı ressamın portre, manzara çalışmaları, Amerika'nın batısına ve hatıra sanatına yoğunlaşmaktadır. Sonrasında ressamın tarıma dayalı eski bir koloniden sanayileşmiş bir koloniyeye doğru yaşadığı hızlı dönüşümden kaynaklanan büyük, sosyal ve ekonomik değişikliklere karşı nasıl bir tavır sergilediklerini yansıtır.

Portreler, kişisel olmayan ve kamusal (statü, meslek veya grup kimliği) çok bireysel özelliklere (görünüm, ifade veya cinsiyet) kadar değişen şaşırtıcı sayıda niteliği bünyesinde barındırmaktadır. Sanatçılar izleyicileri, kameraya “iyi tarafınızı” çevirmek, ciddi görünmeye çalışmak veya dikkati belirli bir sosyal konuya odaklamak gibi belirli bir izlenimi aktarmak için portreleri kullanmaktadır.

Akıllı telefonlar, kendimizin, arkadaşlarımızın ve ailemizin görüntülerini ulaşabileceğimiz bir yerde tutmamızı sağlamaktadır, böylece onlara her an bakabilir veya başkalarına gösterebiliriz. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında sanatçılar, sahibinin veya kullanıcının benzer şekilde yakın tutabileceği taşınabilir minyatür portreler de yaptılar (Salvo, 1995: 96). Bu küçük resimler güzel sanatların bir parçası olarak kabul edilmiş, tıpkı büyük portreler gibi yaptırılmıştır; ancak yalnızca bunların maliyetini karşılayabilecek kişiler tarafından kullanılabilmiştir.

Taşınabilir portrenin bir başka biçimi de, Fransızcada “ziyaret kartı” anlamına gelen “carte-de-visite” olmuştur. 1850'lerde Fransa'da icat edilmiş ve hızla Amerika Birleşik Devletleri'ne ulaşmıştır. Portrenin yanı sıra adınız ve adresinizi de taşıyan cartes-de-visite, fotoğrafçılığın ilk ucuz, ana akım biçimiydi (Romero, 1985: 259). Bazen kişisel hatıra olarak da taşınan popüler ama daha pahalı “dagerreyotiplerinin” yerini almışlardır. 1860'ların başlarında ziyaret kartlarında yaşanan bir çılgınlık Amerikalıları adeta tüketmiştir. İnsanlar

bunları takas etmiş, albümler yapmış ve hatta ünlülerin ve “Sojourner Truth” gibi para toplamak için “cartes-de-visite” satan önemli kişilerin resimlerini toplamıştır.

Yüzyıllar boyunca portreler, Amerikan halkının önemli bir kayıt belgesi olmuştur. Amerika'nın ilk başkanını düşündüğünüzde, akla gelen imaj muhtemelen portreci Gilbert Stuart'ın George Washington isimli çalışmasıdır. Bu resim 1795 yılında yapılmıştır (Barratt & Zabar, 2010: 26). Gilbert geniş omuzlu, kırmızı yüzlü ve bize bakan ciddi bir başkanı göstermektedir. Amerika'nın ilk kolonilerini, koloniyel dönemini, liderlerini, politikacılarını, tüccarlarını ve filozoflarını portreler aracılığıyla tanınmaktadır. Bu kişiler, bilinçli bir şekilde, sanatçılarla birlikte, gelecek nesiller tarafından nasıl hatırlanmak istediklerine dair halka açık anıtlar inşa etmişlerdi. Ressamlar ise kişilerin dikkatli olma, liderlik ve güç gibi kişisel niteliklerini resimlerde yansıtmışlardır. Portre resimlerinde askerî, mesleki, annelik, zenginlik, siyasi kimlik ve sosyal roller gibi kavramlar da bulunuyordu.

Kolonileşme Dönemi 1607'den 1776'ya kadar erken Amerikan tarihini ve Amerikan Devrim Savaşı'na ve anayasanın kurulmasına yol açan olayları kapsayan döneme verilen isimdir. Kuzey Amerika kıtasının ve halklarının işgali 1565'te St. Augustine, Florida'da İspanyollarla başlamış, ardından 1587'de Plymouth Company'nin bugünkü Virginia'da Roanoke adını verdikleri bir yerleşim kurmasıyla İngilizlerle devam etmiştir. Bu ilk yerleşim gizemli bir şekilde başarısız olmuş ve 1606'da Londra Şirketi, Jamestown, Virginia'da bir varlık oluşturmuştur. Daha sonra, Fransızlar 1608'de Quebec'i kurmuş, ardından Hollandalılar bugünkü New York'ta 1609'da bir koloni oluşturmuşlardır. Yerli Amerikalılar bu dönemde Avrupa'nın toprak ve güç toplama çabalarına karşı direnirken, bir yandan da Avrupalıların getirdiği yeni hastalıklar ve köle ticareti ile mücadele etmiş bir yandan da anayurtlarını savunmak zorunda kalmışlardır.

Kolonileşme Dönemi yerleşimcileri birçok nedenden dolayı Amerika'ya gelmişti. Gelen kişilerin bazıları dini özgürlük bazıları ise para kazanmak için gelmişti. Gelen bu kişiler, New York, New Jersey, Pennsylvania, Virginia, North Carolina, South Carolina, Massachusetts, New Hampshire, Maryland, Georgia, Connecticut, Rhode Island ve Delaware olarak bilinen on üç eyalete yerleşmişler. Günümüzde Florida olarak bilinen yerde St. Augustine gibi başka dağınık koloniler de ortaya çıkmıştı.

Kolonileşme Dönemi'nin ilk günlerinde, yerleşimciler vahşi doğada nasıl yaşayacaklarını bilmemiş ve birçok zorlukla karşılaşmışlar. Örneğin Massachusetts'te, Plymouth yerleşimcileri ilk kışlarının çoğunu (1620-1621) Mayflower'da geçirmişler. Ertesi kış, karada, yelken bezi çadırlarında yaşamış ve çoğu hastalık ve açlık içinde yaşamak zorunda kalmıştı. İngiltere'den bir gemi yeni malzeme getirmeden önce gelen bu kişilerin yaklaşık dörtte biri ölmüştü.

Zamanla, Kolonileşmeciler, deneme yanılma yöntemiyle ve daha dost canlısı Amerikan Yerlilerinin bazı kabilelerinin yardımıyla vahşi doğada nasıl yaşayacaklarını öğrenmişler. 1700'lerde küçük şehirler ve kasabalar daha iyi koşullarda kurulmuştu. Kolonistler yavaş yavaş kendi geleneklerini ve yaşam tarzlarını geliştirmişler. Sonunda yeni kıtanın ve toprağın artık gerçek evleri olduğunu hissetmeye başlamışlardı.

Kolonileşme Dönemi Amerika'da yaşam; aile merkezli olmuş, çoğu insan evde çalışmış, oynamış, öğrenmiş ve dini inançlarını yerine getirmişti. Öte yandan bu dönemlerde tüm işleri halletmek için büyük bir aile gerekli olmuş, babalar, evin reisi olarak kabul edilerek aileleri ile ilgili tüm kararları alarak ev dışındaki çiftçilik ve diğer işlerden para kazanmışlardı. Kadınlar evde çalışmış, çocukları yetiştirmiş, yemekleri hazırlamış, kıyafet dikmiş, kış için yiyecek saklamış, çamaşırları yıkamış, su getirmiş ve ateş yakmışlardı.

Kolonileşme Dönemi'nde Amerika'da ve cumhuriyetin ilk yıllarında portrelere erişim sınırlıydı. Portreler, büyük ölçüde Avrupalı Kolonileşmecilere veya göçmen Amerikalılar için bu pahalı lüksü satın alıp evlerinin içine portre resmi asabilecek çok az kişi bulunuyordu (Barratt, 2003: 41). Portreler ekonomi büyüdükçe, genellikle kendi kendini yetiştiren portrecilerden oluşan bir girişimci sınıf, aile soylarını gelecek nesiller için taşımak isteyen, büyüyen bir orta sınıfa hizmet etmeye başlamıştı. 19. yüzyılın başlarında portre alanında çalışan az sayıdaki Afrikalı Amerikalı sanatçıdan Joshua Johnson, Grace Allison McCurdy (Bayan Hugh McCurdy) ve kızları, Mary Jane ve Letitia Grace gibi 1806 dolaylarında bu türde birçok aile portresi çalışması hazırlamıştı (Resim 13). Bu çalışmada ev içi ortamı figürleri yüksek arkalıklı bir kanepede oturması gibi unsurlarla, anne ve kızları tarafından iletilen samimiyet ve hassasiyet, görülmektedir. Fakat bu çalışma bir başka portre sanatçısı olan Gilbert Stuart'ın kamusal portresinden tarz olarak ayrılmaktadır.

19. yüzyıldan itibaren, yeni teknoloji, ülkenin genişlemesi, sosyal ve politik değişim, sanatçıları fotoğraf gibi modern medyayı ve sanatçı ile özne arasındaki ilişkideki değişiklikleri esas alan yeni yaklaşımları benimsemeye teşvik etti (Burke, 1986: 72). Bu değişen dinamik, George Catlin'in Amerikan Kızılderilileri portrelerinden ikisi olan The Female Eagle - Shawano, 1830 ve Boy Chief - Ojibbeway, (Resim 14) 1843'te görülmektedir. Catlin, bu bireyleri yerli kültürün ortadan kaybolması olarak gördüğü şeye olan kişisel ilgisinden dolayı resimlemiştir. Bu resimleri yaparken ticari amaç taşımadığını sadece bunu belgeleme dürtüsünden yaptığını da belirtmiştir. Bu arada, fotoğrafçılığın ortaya çıkması, ilk fotoğraf albümlerinde takas edilen ve toplanan ucuz baskıların görünmesine neden olmuştu. Bunlar, kölelik karşıtı ve aktivist "Sojourner Truth"un bir portresi, 1864 gibi farklı sosyal sınıflardan insanların görüntüleri ve belirli idealleri somutlaştıran bireylerin tasvirlerini içermektedir. Portresine "Maddeyi Desteklemek İçin Gölgeyi

Satıyorum” diye bir başlık eklemiştir. Bu şekilde insanların inançlarını arttırmak amacıyla imajını güçlendirdiğini belirtmiştir.

20. yüzyılın sanatçıları portrenin amaçlarını genişletmeye devam etmişti. James Van Der Zee, Harlem’de bir fotoğraf stüdyosu açtı ve Harlem Rönesansı sırasında Afrikalı Amerikalıların yaşamlarını kapsamlı bir şekilde belgeledi ve dönemin önemli bir ayrıntısını verdi (Clark, 1992: 38). 1926 Sisters, Georgia O’Keeffe, 1924 gibi diğer görüntüler, ortağı Alfred Stieglitz tarafından çekilen ressam, Amerikan bireycilik anlayışını yansıtmaya başlamıştı. Küçük Kız Beyaz (Queenie Burnett), 1907’de ressam George Bellows, çocuk işçiliği yasalarının onları korumasından önceki bir dönemde marjinalleştirilmiş sokak çocuklarının yaşamlarına dikkat çekmişti.

Bellows’un çalışmasını John Singer Sargent’ın 1882’deki Miss Beatrice Townsend’in (Resim 18) bir nesil önceki çalışmalarıyla karşılaştırıldığında; iki kız Amerikan toplumunda büyük zıtlıklar taşıdığı görülmektedir (Clark, 1972: 49). Diğer sanatçılar, 1937’de Siwa yakınlarındaki Space of Space’deki Lee Miller gibi portrenin özelliklerini ve belki de temsilin sınırlarını keşfetmeyi seçmişti.

Portre türünün sınırları daha da genişledikçe deneysel çalışmalarda devam etmişti. Çağdaş portreler, yalnızca bir kişinin kimliğinin ve görünüşünün görünen işaretlerini değil, aynı zamanda kendimizi tanımladığımız diğer yolları da ortaya çıkarmaktadır. Bunlar arasında uyum sağlamak veya anlaşmazlığa düşmek, yer, ev, toplulukla bağlantılar, iş, vatandaşlık, kişisel yaşamla özdeşleşmek gibi kavramlar bulunmaktadır. Fotoğrafçı Milton Rogovin, Working People serisinde (1972-1987), kırsal Amerika’daki esnaf ve fabrikalarda çalışan işçi sınıfından insanları belgelemiştir. Barkley Leonard Hendricks ve Andy Warhol moda ve kişisel sunum (George Jules Taylor, 1972 ve 1980’lerin iki Warhol otoportresi) ve kimliğin ve görünüşün değişebileceği sayısız yolu araştıran diğer önemli çalışmalar arasında kabul edilmektedir.

Portre sanatçıları ve izleyicileri temsil ve kimliğe yönelik yeni biçimleri ve yaklaşımları öğrendikçe portre aracılığıyla kendimizi nasıl resimlerle ifade ettiğimiz konusu yüzyıllardır gelişmeye devam etmektedir.

Amerikan Portre Sanatı

Araştırmada 20. yüzyıl öncesi Amerika'daki portre çalışmaları oldukça fazla olduğundan konu araştırılırken bazı ressam ve öne çıkan çalışmaları seçilmiştir. Ressamlar ve portre çalışmaları tanıtılırken ressamın doğum tarihlerine göre kronolojik bir yöntem kullanılmıştır.

İlk Amerikan halk portreleri, Kolonileşme ve Devrimci portreciliğin kardeşi olarak görülmektedir. Kolonileşme ve Devrimci sanat, İngiliz kültürel normlarına hep bağlı kalmıştır. Çünkü Koloniciler, İngiltere'deki çağdaşlarının satın aldıkları gibi portreler satın almak istemişlerdi (Gardner & Feld, 1965: 70). Portre, kişinin yüksek sosyal konumunun bir göstergesiydi. Bu alışkanlık Amerika'nın seçkin bir sanatı olarak kabul edilen portre sanatını Yeni Cumhuriyet'in başlangıcına kadar sürekli kendisini devam ettirmiştir.

Kolonileşme Dönemi'ne özgü ancak daha doğrudan Devrimci ve Erken Cumhuriyet portresine özgü olan şey, klasik İngiliz tarzlarıyla sürdürülmesine rağmen, bazı ressamlar farklı düşünerek resimlerinde İngiliz geleneğinden ayrılmış ve sorunlar çıkmıştı. Bu gerilimler farklı tarzları benimseyen Amerikan portre ressamlarının çalışmalarında belirgin durumda olmuştu. Ayrıca bu problemler, Amerikalıları İngiliz kültürüne bağlayan bağlara Yeni Cumhuriyet'in ilk neslinde hem akademik hem de ilk resimlere meydan okuduğu için Amerikan sanatını şekillendirecek değişikliklere işaret etmişti. Bu dönem, bir orta sınıfın ortaya çıkmasıyla yeni bir sanatsal türe, patronları, müşterileri ve sanatçıları aynı şekilde etkileyen Amerikan kimliğinin ortaya çıkmasına yardım ederek yeni bir halk portresi kavramını başlatmıştı.

Amerikan portrelerde, bazen insanlar kendileri için kişisel anlamı olan nesnelere ve aksesuarlara ile resmedilmiştir. Bu resimdeki (Resim 16) portrede ressam bir bitki veya bir bitki parçasını destek olarak seçmiştir. Sanat tarihinde, farklı bitkiler, saflık veya sadakat gibi çeşitli soyut nitelikleri sembolize etmektedir. Bu arada bitkiler, her müşterinin entelektüel uğraşları ve ilgi alanlarıyla doğrudan ilişkilidir. Ayrıca resimler, müşterilere yakın sanatçılar tarafından oluşturulan samimi portreler olmuştur.

Benjamin West (1738-1820), John Singleton Copley (1738-1815), Charles Wilson Peale (1741-1827) ve Samuel FB Morse'un (1791-1872) profesyonel yaşamları üzerine yapılan bir çalışmada, Kolonileşme, Devrimci ve Erken Cumhuriyet portresi örnekleri arasındaki farklılıklar görülmektedir (Gardner, 1944: 63). Hemen hemen her sanatçı, kişisel duygularına rağmen, klasik İngiliz tarzlarının İngiliz kültürünün mirasını yansıttığı, Amerikan'dan çok bir İngiliz sanat geleneğini içeren dönemde çalışmıştır. 19. yüzyılda Amerikalı portre sanatçıları İngiltere ile kültürel bağlarını koparmaya başlamıştı. Bu sanatçılar, milliyetçilik ve Amerikan kimliği fikirlerinin hararetle tartışıldığı bir dönemde çalışmıştı (Garrett, 1970: 13). Açıkça bir Amerikan ruhu, yaratıcı stillerle portrelerde kendini gösterdi ve tüm sınıflara portre satın alma çağrısı yaptı. Sanatçılar, daha az ayrıntıyla daha hızlı resim yaparak stillerini maddi olarak daha uygun hâle getirerek daha fazla sınıf düzeyine ulaşmaya çalışmıştı. Böylece, 19. yüzyılda Amerikan beyaz orta sınıfında bir şey değişti ve ilk bağımsız Amerikan sanatsal türü olarak portre ortaya çıkmıştı. Aristokrat himayesi olmadan ve sanata karşı çok az ilgi gösteren insanlarla çalışmalarına devam eden Amerikalı sanatçılar, maddi destek bulmakta zorlanmıştı. Portrelere yönelik artan talep, portreciliği, ressamların geçimlerini sağlamanın en uygun yolu hâline getirmişti. Sonunda pek çok sanatçı bu resim türüne yönelmişti. Sanatsal bir uğraş olarak iş ve ticari yönler özellikle portre resminde belirgin olmuştu. Sanatçılar, geleneksel olarak tarihsel

konuların resmini sanatsal hiyerarşinin en üst kısmında, portre sanatını ise en altta görmüşlerdi. Sağladığı maddi kazançlara rağmen sanatçılar, portre resmini sınırlayıcı ve küçümseyici görerek daha prestijli sanat türlerini yapmak istemişti çünkü sanatçının öznenin kişisel gösterişine uyum sağlamak için sanatını feda etmesi gerekmişti.

John Smibert ise (1796-1872), Kolonileşme Dönemi'nde Amerika'da bir varoluş yaratmaya çalışan ilk portre ressamı olmuştur.

Smibert İskoç bir ressam olup, Londra eğitim almış, ardından İtalya'ya seyahatlerde bulunmuştur. Smibert'in Londra'daki portre çalışmaları oldukça dikkat çekicidir. Sonrasında Amerika'ya gelmiş ve üslubu değişip gelişmiştir. Smibert'in başyapıtı "The Bermuda Group" olarak kabul edilmektedir. En son yaptığı en önemli çalışmaları, Boston'daki portre resim çalışmalarıdır (Smibert, 1995).

Saunders'a göre Smibert'in portreleri Kolonileşme toplumunda portreciliğin doğası hakkında temel ipuçları sağlıyor (Perry, 1976: 46). Saunders, Smibert ve dönemin diğer sanatçılarının sosyal kodlarını, etnik önyargılarını ve dini entrikalarını tartışmıştı. Ayrıca Smibert'in İskoç Presbiteryen mirasının getirdiği manevi refah arayışı ile sanatsal başarı, sosyal kabul ve maddi güvence mücadelesi arasındaki çatışmaları nasıl uzlaştırdığını anlatmıştır. Katalog çalışmasında, sanatçının yüz otuzdan fazla eseri listelenmiştir.

Smibert'in portresi (Resim 9) James ve Hannah Penhallow Pemberton'ın kızı Hannah Pemberton (1734) Boston'da doğmuş ardından 1739'da, yine Smibert tarafından resmi yapılmış Bostonlu bir tüccar olan Benjamin Colman'ın ikinci eşi olmuştur.

John Singleton Copley (1738-1815) Boston'da doğmuş ve orada yaşamış başka bir Amerikalı ressam olup, 1727'de göç etmiş ve 1748'de Copley'in dul annesiyle evlenen üvey babası Peter Pelham'ın yanında görsel sanatlar eğitimi almıştı. Copley'in 1750'lerin ortalarına ait ilk resimleri, İngiliz mezzotint portrelerinin yanı sıra yerel ve gezici

sanatçıların çalışmalarını ortaya çıkarmaktadır. Birçok teknik denemişti bunlar arasında tuval üzerine yağlı boya, bakır veya fildişi üzerine minyatürler, pastel ve baskı resim bulunmaktadır. 1750'lerin sonunda portre ressamı olmaya karar vermişti (Resim 2).

Copley, 1771'de New York'a altı aylık bir resim gezisi dışında 1774'e kadar hep Boston'da çalışmıştı. 1760'ların ortalarında çalışmalarını İngiltere'deki çağdaşlarıninkilerle karşılaştırmak istemiş ve 1765'te kardeşi Henry Pelham, abisinin "Boy with a Squirrel" isimli çalışmasını, Society of Artists of Great Britain'ın yıllık sergisine göndermişti. Benjamin West ve Joshua Reynolds tarafından da cesaretlendirilen Copley, Avrupa'da eğitim almak için Boston'dan ayrılmıştı. 1774'te Londra'ya ardından hemen İtalya'ya gitmiş burada bir yıldan fazla kalarak resim yapmıştı. 1775'te Londra'ya döndü, eşi ve Boston'dan gelen üç çocuğuyla oraya yerleşti (Prown, 1966).

1776 yılı, Copley'in kariyerinin ikinci yarısının başlangıcı oldu. Kraliyet Akademisi'ndeki ilk çalışması olarak, 1777'de yaptığı Copley Ailesi'ni ve bir yıl sonra "Watson and Shark" isimli çalışmasını sergiledi. Bu resimlerin başarısı ona eleştirmenlerin övgüsünü kazandırdı ve akademiye tam üyelik sağladı. Onun en büyük tutkusu, Benjamin West'inki gibi çağdaş ressamların ve önemli olayların büyük tarihi resimlerini yapmaktı. En sonunda eserlerini bağımsız olarak sergiledi (Miles, 1995: 20-21).

Sanatçı Benjamin West (1738-1820) Amerikan Devrimi'nden çok önce, 1760'ta koloni etkisinden ayrılmış, henüz olgunlaşırken bile, Londra'ya yerleşmeden üç yıl boyunca İtalya'da eğitim görmüştür. Copley Londra'ya geldiğinde, West, İngiltere'nin en önde gelen tarih ressamlarından biri olarak ün yapmıştır. 1772'de tarihi ressam olarak Kral III. George'a hizmet etmesi için görevlendirilmiştir. Çoğu zaman Amerikalı bir ressam olarak tanımlansa da West, esasen Amerikalı

ressamlar üzerindeki etkisi derin olan bir İngiliz ressamdır (Philadelphia Museum of Art, 1928) (Resim 6).

Joshua Johnson, (1763-1824) siyahi Amerika Birleşik Devletleri'nde bilinen ilk Afrikalı Amerikalı portre ressamı olmuş kendisiyle ilgili olarak kaynaklarda çok az kesin bilgi bulunmaktadır. Muhtemelen Batı Hint Adaları'nda doğmuştu ve Amerika'ya 1770'lerde Philadelphia sanatçısı Charles Willson Peale'nin ailesinin kölesi ya da sözleşmeli hizmetçisi olarak gelmiş gibi görünmektedir. Johnson sonunda özgürlüğüne kavuşmuş ve yaklaşık 1796'dan 1825'e kadar Baltimore'da çalışmıştı (Resim 4 ve 13).

Kendisine göre Johnson, resim konusunda bir “deha” olmuştu. Johnson, tek imzalı eseri olan Sarah Ogden Gustin (1798-1802 dolaylarında) dâhil olmak üzere seksenden fazla portre yaptı. Konuları, en zengin Baltimore ailelerinin üyelerinden, orta ve işçi sınıfı bireylere kadar uzanıyordu. Johnson'ın portreleri, karmaşıklığı halk sadeliğiyle birleştiren Peales'in sanatsal etkisini ve resmi eğitimden yoksunluğunu gösteriyordu (Hartigan, 1985).

Joshua Johnson, 1930'larda, Johnson'a on üç resim atfeden, hayatını ve kariyerini parça parça ve çoğu zaman çelişkili bilgilere dayanarak yeniden oluşturmaya çalışan Baltimorlu bir sanat tarihçisi olan J. Hall Pleasants tarafından yeniden keşfedildi. Sanatçı hakkında gündeme getirilen birçok soru arasında ırkı, yaşamındaki önemli olayların tarihleri, adının yazılışı (Johnson veya Johnston) ve hayatıyla ilgili diğer önemli ayrıntılar vardı. Maryland Tarih Kurumu El Yazmaları Departmanı, ipotek belgeleri, hibe senetleri, vekâletname, satış senetleri ve ibrazlar gibi kişisel mülkiyet işlemlerinin kayıtları da dâhil olmak üzere üç cilt Baltimore ilçe mahkemesi menkul kıymet kaydı aldığıında, spekülasyonların bir kısmı netlik kazanmıştı ve doğru kendisiyle ilgili olarak bilinen pek çok bilginin doğru olmadığı kanıtlanmıştı (Chotner, 1992: 225-226).

Joshua Johnson, 1782’de özgürlüğünü kazandıktan sonra, 1796’dan 1824’e kadar Baltimore şehir rehberlerinde portre ressamı olarak kaydolmuştu. Sıklıkla Baltimore’da yaşadı. Eğitimine dair herhangi bir kayıt bilgisi edinilmemiştir (Bryan & Torchia, 1996: 2-7).

Gilbert Stuart ise Erken Cumhuriyet Dönemi’nin en başarılı ve üretken Amerikan portrecilerinden birisiydi. Rhode Island yerlisi olan Gilbert Stuart (1755-1828), çağdaşlarının portre resmiyle ilgili fikirlerine katılmamıştı. Ticari potansiyelini sonuna kadar kullanmıştı. En çok George Washington portreleriyle tanınmış Stuart, Benjamin West’in yanında eğitim görmüş İngiltere’de portre ressamı olarak ünlenmişti. Buradaki sanatsal başarısına rağmen, abartılı yaşam tarzı nedeniyle finansal açıdan zorluk yaşamıştı.

Gilbert Stuart, West’in stüdyosunda eğitim alan koloni dönemi bir ressamdı. Stuart, (Resim 5) 1777’de Londra’ya, 1780’de Trumbull’a geldi. Connecticut’tan Ralph Earl, muhtemelen 1778’de Londra’ya geldikten sonra veya İngiltere’de geçirdiği yedi yıl boyunca Batı’da biraz eğitim aldı. Earl, 1785’te Connecticut’a döndü. Sonraki on beş yıl boyunca bu Eyaletin Batı kesiminde çok sayıda portre yaptı. Ayrıca, New Haven’dan Amos Doolittle’in gravürlerinin kaynağı olan Lexington ve Concord savaşlarının bulunduğu yerde dört resim yaptı. Bunlar, William Dunlap’ın Amerika Birleşik Devletleri’nde Tasarım Sanatının Yükselişi ve İlerleme Tarihi (1834) tarafından “Amerika’da yapılan belki de ilk tarihi resimler” olarak kabul edildi (Harris, 1966).

Gibbs-Channing-Avery portresi olarak adlandırılan bu Başkan Washington portresi, Vaughan grubu olarak bilinen on sekiz benzer çalışmadan biridir. Muhtemelen gerçek hayattan alınmış ve sonra diğerleri kopyalanmış olan bu türün ilki, aslında Philadelphia’da yaşayan Londralı bir tüccar ve Washington’un yakın bir arkadaşı olan Samuel Vaughan’a aitti. Rembrandt Peale’e göre 1795’te çizilen Stuart’ın bu orijinal portresi daha sonra Philadelphialı Joseph Harrison tarafından

satın alındı. Harrison'ın koleksiyonundayken, Rembrandt Peale onu birçok kez kopyaladı. Şu anda Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan ve en eski ve en iyi kopyalardan biri olarak kabul edilen versiyon, Stuart'ın yakın arkadaşı Albay George Gibbs'e satıldı ve daha sonra Gibbs ailesine ulaştı (Gardner & Feld, 1965).

Kuzey Amerika'nın İngiliz kolonilerinde doğan en yetenekli üç ressam Charles Willson Peale (1741-1827), Benjamin West (1738-1820) ve John Singleton Copley'den (1738-1815) yalnızca Peale, Devrim'den sonra Amerika'da kaldı. Queen Anne's County, Maryland'de doğdu ve saraçlık eğitimi aldı. 1760'larda Boston'da tanıştığı John Hesselius ve Copley gibi diğer sanatçıların çalışmalarını inceleyerek ressam oldu. Birkaç tüccar ve avukat, John Beale Bordley de dâhil olmak üzere, 1767-1769'da Peale'in West ile çalıştığı Londra'ya iki yıllık bir geziyi finanse etti. Londra'dayken İngiliz resim teorisine dalmış ve Amerika'ya döndükten sonra uzun yıllar West ile yazışmıştır (Miller, 1983-1991).

Peale, Maryland, Virginia ve Philadelphia'da portre ressamı olmuş ve 1776'da ailesiyle birlikte buraya taşınmıştı (Resim 7). Devrim sırasında ve sonrasında Peale, sanatsal kariyerini "Whig" siyasetiyle birleştirdi. İngilizlere karşı verilen savaşlarda Pennsylvania milisleriyle birlikte görev yaptı ve subayların portrelerini yapmak için minyatür çantasını hep yanında taşıdığı belirtilmektedir.

1779'da Pennsylvania Yüksek Yürütme Konseyi, Washington'un (Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi) ilk resmi portresi olan Princeton ve Trenton'daki zaferleri anan George Washington'un tam boy portresini yapması için onu görevlendirdi (Richardson, 1983).

Peale'nin Büyük Adamlar Galerisi fikri, onu sadece baş ve omuz bölgeleri olan "müze" portreleri yapmaya yöneltmiş; bu çalışmalarının ilki 1782'de tamamlamıştır. Peale birçok entelektüel ve siyasi liderin arkadaşıydı ve sonunda Washington, Thomas Jefferson, David

Rittenhouse, Marquis de Lafayette ve Benjamin dâhil olmak üzere savaşın ve yeni cumhuriyetin birçok kahramanının resimlerini çizmişti. Kardeşi James, yeğeni Charles Peale Polk ve oğulları Raphaelle, Rembrandt ve Rubens Peale'i ressam olarak eğitti ve 1795'te Philadelphia'da tek halka açık sergisini düzenleyen ilk Amerikan sanatçılar topluluğu olan Columbianum'un kurucusu oldu (Miles, 1995: 112).

Peale'nin portresini yaptığı Margaret Maryland, Anne Arundel County'deki London Town'dan William Strachan'ın kızıydı (Resim 7). 1772'de Maryland'ın Batı Kıyısı'nda 1776'dan 1804'teki ölümüne kadar mali işler sorumlusu olarak görev yapan Thomas Harwood ile evlenmişti. Tarihsiz olmasına rağmen, bu eser muhtemelen Strachan'ın evliliğinden önce yapılmıştı. Thomas Harwood'un eşlik eden portresi 1775 civarında yapılmıştır ve şu anda Delaware'deki Winterthur Müzesi koleksiyonundadır.

John Vanderlyn, (1775-1852) kim 1775'te Kingston, Ulster County, New York'ta, ressam Nicholas Vanderlyn ve onun ikinci eşi Sarah Tappan'ın oğlu olarak doğmuştur. Büyükbabası Hollandalı göçmen Pieter Vanderlyn olmuş ve saygın bir kurum olan "Kingston Academy"de eğitimini tamamladıktan sonra New York'a gitmiştir. Orada gravür üzerine sanat malzemeleri satan bir dükkânında çalışmıştır. Alexander ve Archibald Robinson'ın Kolomb Resim Akademisi'nde sanat eğitimi almıştır (Resim 10).

New Yorklu Vanderlyn, bu ustaca otoportresini dört yıldır yaşadığı Paris'te yaptı. Fransa'da okuyan ilk Amerika doğumlu ressamdı. Çalışma, Vanderlyn'in öğretmeni François-André Vincent'in 1800 Salonunda tuvali öven Neoklasik usta Jacques-Louis David'in etkisini gösteriyor (Mondello, 1990).

Vanderlyn kısa süre sonra, yirmi yıl boyunca kendisine maddi destek ve himaye sağlayan Aaron Burr'un dikkatini çekti. Burr,

Philadelphia'daki Gilbert Stuart ile kısa bir süre çalışması için bir program yaptı ve onu 1796'da Paris'e gönderdi. Vanderlyn, Ecole des Beaux-Arts'a tarih ressamı ve portreci Francois-Andre Vincent ile kaydoldu. Louvre'daki Eski Ustaların eserlerini kopyaladı. Panoramik resme olan ilgisini keşfettiren Robert Fulton ile tanıştı (Oedell, 1981).

Vanderlyn 1800'de Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü, burada bir dizi gravür için Niagara Şelaleleri'nin eskizlerini, New York ve Washington'da portre çalışmalarını yapmıştı. 1803'te yeni kurulan Amerikan Güzel Sanatlar Akademisi'ne antika heykel kalıpları temin etmek için Paris'e dönmüştü. Londra ziyareti sırasında Washington Allston ile tanıştı ve iki sanatçı daha sonra birlikte Avrupa'yı dolaşmış sonrasında. 1804'te Vanderlyn, Joel Barlow tarafından epik şiiri "The Columbiad" için örnek olarak kullanılmak üzere görevlendirilen ilk tarihi konusu olan Jane McCrea'nın Ölümü'nü (Wadsworth Atheneum, Hartford, Connecticut) resmini yapmıştı. Roma'da, "1808 Salonunda" Napolyon'un takdir ettiği ve altın madalya ile ödüllendirilen Kartaca Harabeleri Arasında güçlü Caius Marius'u (1807, San Francisco Güzel Sanatlar Müzeleri) yapmıştı.

Sanatçı ve mucit Samuel Finley Breese Morse, (1791-1872) Rahip Jedidiah Morse ve Elizabeth Ann Breese'nin en büyük oğlu olarak 1791'de Charlestown, Massachusetts'te doğmuştu. Morse'un entelektüel bakış açısı ve kültürel milliyetçiliğe gelecekteki bağlılığı, babasından miras aldığı Ortodoks Kalvinist ve Evanjelizm'den derinden etkilenmişti Yale Üniversitesi'ne devam ederken Connecticut Okulu'nun naif üslup karakteristiğinde portreler yapmaya başlamıştı. Mezun olduktan sonra Boston'a taşınmış ve Washington Allston'ın özel öğrencisi ve arkadaşı olmuştu. Ona çizim, anatomi ve sanat teorisini içeren geleneksel bir akademik çalışma programını tanıtmıştı. Allston'ın teşvikiyle 1811'de Londra'ya gitmiş, Benjamin West ile tanışarak, Charles Robert Leslie ile arkadaş olmuş ve Royal Academy of Art'a öğrenci olarak kabul edilmişti. Morse'un ilk büyük resmi "The Dying Hercules (1812-1813, Yale

Üniversitesi Sanat Galerisi, New Haven)”, Akademi ressamaları arasında revaçta olan neoklasik tarih resminde oldukça başarılı bir çalışma olarak kabul edilmişti.

İyimserlikle dolu genç ressam, kendisini profesyonel bir sanatçı olarak yetiştirme beklentisiyle 1815’te Amerika’ya döndü. Sofistike olmayan kültürel atmosfer, onun özlemlerine elverişli değildi ve Morse, New England, Charleston, Güney Carolina ve New York’ta faal olan gezici bir portreci olarak ekonomik yönden yetersiz bir hayata başladı (Larkin, 1954: 77) (Resim 8).

Kamusal eğlence için bir resmi gezi olarak düşünülen Temsilciler Meclisi (1822-1823, The Corcoran Gallery of Art, Washington, D.C.) resmi bir eleştiri ve finansal bir başarısızlık olduğunda büyük bir hayal kırıklığı yaşadı. Morse’un azmi nihayet 1824’te, Fransız kahramanı Amerika’da zafer turundayken tam boy portre “The Marquis de Lafayette”i (1825-1826, New York Şehri) yapmak için son on yılın en prestijli çalışması ödülünü kazanmasıyla ödüllendirildi. Bu önemli portrenin başarılı bir şekilde tamamlanması, Morse’a yıllardır aradığı tanınmayı ve profesyonel saygınlığı kazandırdı. Sonunda bir sanatçı olarak kariyerinin zirvesini belirledi (Kloss, 1988).

1826’da sanatçıların hakları adına eğitimi, etkili ve yorulmak bilmeyen bir savaştı olan Morse, yeni prestijini neredeyse ölmekte olan Amerikan Sanat Akademisi’nden ayrılan ve İlerici Ulusal Tasarım Akademisi’ni kuran bir grup genç sanatçıya liderlik etmek için kullanmıştı.1845’e kadar ilk başkanı olarak burada görev yaparak, öncelikli olarak sanat eğitimine adanmış bu yeni örgütün kuruluşu, doğrudan Amerikan sanatının gelişmesine yol açmıştı. Daha sonra ise yeni nesil ressam ve heykeltıraşlar, yıllık sergilerinde ilk kez sahneye çıkmıştılar.

1826'da Morse, "New York Athenaeum"da Amerikan toplumunda sanatın ilerlemesini savunduğu bir dizi dört önemli konferans vermişti.

1829'da üç yıllık büyük bir Avrupa turuna çıkmış ve burada Fransa ve İtalya müzelerinde eski ustaların eserlerini çalışıp kopyalamıştı. Bu dönem, 1832'de New York'a döndükten sonra Amerikan kültürünü geliştirmeyi umduğu Avrupa sanatının resimli bir özeti olan büyük Louvre Galerisi (1832-1833, Terra Amerikan Sanatı Müzesi, Chicago) ile doruğa ulaşmıştı.

Yaptığı bu resim beğenilip etkili olmasına ve aydınlar arasında kabul görmesine rağmen, resim Amerikan halkı tarafından beğenilmeyip başarısız bulundu. Morse, 1837'de Kongre Kamu Binaları Komitesi'nin "Capitol Rotunda" için bir duvar resmi yapması amacıyla kendisini görevlendirmemeye karar vermesiyle daha da aşağılanmıştı (Staiti, 1989: 113).

Bir sanatçı olarak Morse, 19. yüzyıl Amerikan sanatının üslup gelişimi üzerinde büyük bir etki yapmamış fikirleri, sanatı, yalnızca kültürel seçkinlerin ilgisini çekmiştir. Ölümünden çok önce Morse'un telgraf icadı, ressam olarak ününü gölgede bırakmıştı ve ancak 1932'de Metropolitan Sanat Müzesi'nde yaptığı eserinin retrospektif sergisinden sonra sanatına olan ilgi yeniden canlanmıştı. Romantik "Lafayette" portresi haricinde, en iddialı çalışmaları, kabullenmeyen bir halkın önünde başarısız olmuştu. Tarihi konuları resimleyerek geçimini sağlayamadığı için portreciliğe zorlanmıştı ve bu resimlerin birçoğu göz ardı edilebilecek kalitede olmuştu. Morse, Amerika'da sanatı ilerletmek için aslında çok şey yapmıştı, National Academy of Design'ın kurucusu ve ilk başkanı olmuştu.

Rubens Peale, kardeşi Rembrandt Peale (1778-1860) tarafından, bir doğa bilimci olarak ilgi alanlarını yansıtan bir sardunya olan çalışmasını bir nesneyle canlandırmıştır. Resimde görülen bitkinin

Amerika’da yetişen ilk sardunya olduğu belirtilmektedir. Amerika’da o zamana kadar sardunyalar egzotik ve ender bir tür olarak görülmüştü. Figürün çalışkan bir kişiliğinin olması gözlük ile belirtilmiştir. Ayrıca, gözlük Rubens’in zayıf görüşüne gönderme de yapmaktadır. 1810’da Philadelphia Müzesi’nin müdürü olmuştur. Charles Willson Peale tarafından 1784’te ülkenin ilk halk müzesi olarak kurulmuştur. Burası resimlerini sergilemek için tasarlanmış bir galeriydi, ama aynı zamanda kâşifler tarafından toplanan egzotik örneklerden oluşan bir koleksiyonla doğa tarihini de kapsamıştır. Rubens daha sonra Baltimore’da bir şube olan Peale Müzesi’nin müdürü olarak görev yapmıştır (Resim 16).

Thomas Sully (1783-1872), 1801’de 20 yaşında profesyonel bir ressam olarak Boston’da Gilbert Stuart’ın yanında üç hafta portre resim eğitimi almıştı. Kardeşi Lawrence ile Virginia’da bir süre kaldıktan sonra Sully, New York’a taşınmış, 1806’da hayatının geri kalanında yaşadığı Philadelphia’ya yerleşmişti. 1809’da Sully, resim kariyerini Büyük Britanya’da kuran Amerikalı Benjamin West’in yanında dokuz aylık eğitim için Londra’ya gitmişti.

Sadece en zengin aileler, iki metre uzunluğundaki Arplı Leydi gibi büyük bir portreye sahip olabiliyordu. Portre, masraflarına ek olarak, geniş duvarları ve yüksek tavanları olan geniş bir ev de gerektirmişti. Eliza Ridgely, Philadelphia’daki bir yatılı okulda on beş yaşında bir öğrenciyken babası, portresini yapması için Philadelphia merkezli Thomas Sully’yi tutmuştu. O zamanlar Sully, çağının en popüler ve üretken portrecilerinden biriydi ve yeteneği, müşterilerini idealleştirme ve övme yeteneğindedi. Burada figür (Resim 15), arpyla adeta bir tanrıça gibi görünür, figür uzamış ve zarif bir konuma dönüşmüştür. Resim tamamlandığında, Philadelphia Güzel Sanatlar Akademisi’nde “Arplı Genç Kadın” olarak kısa bir süre sergilenmiş ve ardından son varış yeri olan ailenin Baltimore dışındaki Towson, Maryland’deki evine ulaşmıştı.

Eliza Ridgely, bu portrede sahnelendiği gibi figür gerçekten arp çalışıyordu; onun arpa, babası tarafından Londra'dan ithal edilen ender bir enstrümandı. O zamanlar Ridgely ailesi, George Washington'a rakip olan ABD'deki en zenginleri arasındaydı. Önceki nesil Ridgelys, Devrim Savaşı sırasında vatansızlar için toprak üreterek zenginleşmişti. Sonraki nesiller tarım, hayvancılık ve ticari faaliyetlerde başarılı olmuştu.

George Catlin (1796-1872) Amerikan Yerlileri portrelerinde uzmanlaşmış bir avukat, ressam, yazar aynı zamanda gezgin olarak ünlenmiştir.

Catlin, Yerli kabilelerin özerkliğini ihlal eden ABD yasalarının yaşamı boyunca geçişi nedeniyle Yerli Amerikalıların yok edilmesinden korkmuştu. Bu, onu, yaşam tarzları tehdit altında olan insanları belgelemek için orta batı ve ovalardaki elliden fazla kabileyi ziyaret etme görevine itmişti. Günümüz koşullarıyla değerlendirildiğinde bu durum bazı açılardan Kolonileşme olarak yorumlanabilmektedir. Aynı zamanda, Catlin'in sanatı, 19. yüzyılda yaygın olarak dolaşan Amerikan Yerlilerinin ırkçı fikirlerine inanan, fotoğraftan önceki dönemde, belirli Yerli insanların ve onların kültürlerinin önemli bir kaydını sunmaktadır. Kâşif William Clark bu durumu şu şekilde belirtmiştir: "Bay Catlin'in çoğu bana tanıdık gelen ve benim huzurumda resmi yapılan Kızılderililerin portrelerinden oluşan koleksiyonunu gördüm... Orijinalleriyle en çarpıcı benzerliği taşıyan benzerlikler kolayca tanınır ve kostümlerinin aslına uygun temsilleri." 20. yüzyılda bu eserler önemli belgeler olmanın yanı sıra sanat eseri olarak yeniden değerlendirilmeye başlandı. Catlin'in bu eseri yaptığı dönemde bu kabile ile ilişkili bölgede olduğu tahmin edilmektedir (Resim 14).

William Matthew Prior, (1796-1872) (Resim 1) Bath, Maine'de doğmuş daha çok portreleriyle tanınan ancak bazı manzara çalışmaları da olan Amerikalı bir başka ressamdır. Kariyerinin ilk yıllarında iş aramak

için New England çevresinde şehirden şehire seyahat etmişti. Özellikle çocukların stilize, düz portrelerinde uzmanlaşmıştı.

Daha natüralist, eserler verebilmesine rağmen, resimlerinin çoğunu soyut ve düzleştirilmiş tarzda yapmıştır. Çünkü bu şekilde daha hızlı çalışabiliyordu ve daha uygun fiyatla müşterilerinin siparişlerini üretebiliyordu. 1831’de “Maine Inquirer”da “düzgün bir resim isteyen kişilerin, dörtte bir fiyata sahip olabileceğini” dair ilan verdi. 1841’de Prior, çok başarılı kariyerinin sonuna kadar kaldığı Boston’da yaşadı (Johnston, 1979: 20-23, 66).

Sanatçı, 1829’da bir ressam ailenin kızı olan Rosamond Clark Hamblin ile evlendi. Yaklaşık 1846’da Prior, 1873’te ölümüne kadar yaşadığı ve çalıştığı Doğu Boston’daki 36 Trenton Caddesi adresine verdiği isim olan “Painting Garret”e taşındı. Sipariş aramak için Baltimore kadar güneye gitti; fakat resim gezilerinin çoğu New England’da yoğunlaştı (Little, 1948: 44-48).

George Peter Alexander Healy, (1813-1894) 15 Temmuz 1813’te, İrlandalı bir göçmen ve bir ticaret gemisinin kaptanı olan William Healy ile karısı Mary Hicks’in beş çocuğundan ilki olarak Boston’da doğdu. Healy sanata erken yaşata ilgi gösterdi. 1830’da kendi kendini yetiştiren ressam, ailesini geçindirmeye yardımcı olmayı umduğu bir portre stüdyosu açtı. İlk başta siparişleri az olmasına rağmen, genç Healy, kendisine mesleğini resim yapmak olarak tavsiyede bulunan Thomas Sully’den önemli bir destek aldı. 1831’de Boston toplumunun lideri Bayan Harrison Gray Otis ona portresini yapma izni verdiğinde ve yeteneklerini diğer potansiyel müşterilere de tavsiye ettiğinde serveti de arttı (Lewison, 1968: 54-59, 69-73).

1834’te Healy, Baron Antoine - Jean ile çalıştığı Fransa’ya gitti. Bir yıl sonra İtalya’yı dolaşarak, kısa süre sonra Londra toplumuyla tanışmasını sağlayan Lady ve Sir Arthur Faulkner ile müze ve kiliseleri ziyaret etti (Healy, 1970).

Healy'nin 1839'da Louisa Phipps ile tanıştığı ve evlendiği yer İngiltere'deydi. Çift, Healy'nin uzun ve mutlu bir evliliğin ve başarılı bir kariyerin başlangıcına başladığı Paris'e yerleşti. Diplomatik ve nazik tavrı, ona Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde muazzam bir başarı getirdi (Kelly vd., 1996: 298).

Yetenekli olduğu kadar üretken de olan Healey 1867'de altı yüzden fazla portre üretmişti (Resim 11). Çalışmaları arasında, Healy ve ailesiyle yakın bir dostluk geliştiren Papa Pius IX ve Romanya Kraliçesi Elizabeth gibi ünlü figürlerin saygın, heybetli portreleri de bulunmaktadır.

Eastman Johnson (1824-1906) uzun yıllar Amerika Birleşik Devletleri'nin en önde gelen tür ressamı olup, kendi kuşağının yurtdışında kapsamlı eğitim alan ilk Amerikalı sanatçıları arasındaydı. Yapıtları, geleneksel, yerli konuları daha gelişmiş teknik ve anlatımla birleştirerek iki nesil için önemli bir bağlantı görevi görüyordu (Hills, 1977) (Resim 12).

Johnson, 1824'te Maine, Lovell'de doğmuş, ancak yakınlardaki Fryeburg'da büyümüştür. 1834'te ailesi, babasının eyalet yönetiminde yer aldığı Augusta'ya taşındı. Boston'da bir litografi dükkânında kısa bir süre çalıştıktan sonra on sekiz yaşında pastel boya portre stüdyosu açtı. Yaklaşık iki yıl sonra, ünlü kişilerden oluşan bir galeri inşa etme umuduyla, Dolly Madison ve John Quincy Adams gibi seçkin ulusal figürlerin siyah beyaz resimlerini aldığı Washington, D.C.'ye taşındı. 1846'da Boston'a döndü ve burada Henry Wadsworth Longfellow'un ailesinden oldukça fazla destek aldı (Baur, 1940).

Sanat çıraklığı 1849'da Almanya'nın Düsseldorf kentine gittiğinde başladı ve o şehrin akademisinde çizim konusunda sıkı bir eğitim almıştı. Bununla birlikte, Emanuel Leutze'nin resme yoğunlaştığı stüdyosunda geçirdiği zaman daha değerliydi. 1851'de Universal Exposition'ı görmek için Londra'ya gitmişti. Daha sonra üç yıldan fazla

bir süre kalacak şekilde Lahey'e taşındı. Bir Amerikalı sanatçı için Lahey'de uzun süre kalması alışılmadık bir Ancak görünüşe göre, zengin Amerikan büyükelçisi August Belmont'un himayesinin yanı sıra Hollandalı eski ustalardan da çok ilham almıştır. Avrupa eğitimi, annesinin 1855'te ölümünden önce Paris'teki Thomas Couture stüdyosunda geçirdiği birkaç ayla sona ermişti (Philadelphia Museum of Art, 1928).

Margaret Maryland, Anne Arundel County'deki London Town'dan William Strachan'ın kızıydı (Resim 7). 1772'de Maryland'in Batı Kıyısı'nda 1776'dan 1804'teki ölümüne kadar mali işler sorumlusu olarak görev yapan Thomas Harwood ile evlenmişti. Tarihsiz olmasına rağmen, bu eser muhtemelen Strachans'ın evliliğinden önce yapılmıştı. Thomas Harwood'un eşlik eden portresi 1775 civarında yapılmıştır ve şu anda Delaware'deki Winterthur Müzesi koleksiyonundadır

John Singer Sargent (1856-1925), Yaldızlı Çağ'da (Mark Twain tarafından 1873 tarihli kitabında Gilded Age tarafından icat edilen terim) portreci olarak meşhur bir kariyere sahipti. Bu, dönem zengin bir yaşam ve kişisel alanlarda çok büyük siyasi etkiye sahip birkaç kişinin servet biriktirdiği bir dönem olarak bilinmektedir. Sargent ve Townsends, Avrupa'da hayattan zevk alan ve uzun süreli kalışları olan uluslararası bir göçmen Amerikalılar ağının parçası olmuşlardır. Bu çalışma muhtemelen New York merkezli Townsends'in bir evi olduğu ve Sargent'in 1874'ten Londra'ya taşındığı 1886'ya kadar yaşadığı Paris'te yapılmıştı. Hayatının çoğunu yurtdışında geçirmişti.

12 yaşındaki bu genç kadın, Sargent'in bir arkadaşının yedi çocuğundan birisi olmaktadır. İnce detaylardan ziyade geniş fırça darbeleriyle spontane bir şekilde boyanmış olan eser, sanki Beatrice Townsend onunla portrede olmak için küçük bir köpeği almaya karar vermiş gibi anlık görüntü kalitesine sahip durmaktadır. Hareketin ve pozun rahatlığı gerçek ve sıcak görünmektedir. Kızın bakışları doğrudan

ve kendinden emin, izleyiciye Beatrice'nin ayrıcalıklı hayatına bir göz atma imkânı sunmaktadır (Resim 18).

Amerika'nın ilk siyahi ressamlarından olan Henry Ossawa Tanner, (1859-1937) 1859'da Pittsburgh'da doğmuş, Afrika Metodist Piskoposluk Kilisesi'nde gelecekteki bir piskopos olan Rahip Benjamin Tucker Tanner ve eski bir köle olarak yeraltı demiryolunda çalışırken kaçan Sarah Tanner'ın beş çocuğundan ilki olarak dünyaya gelmişti. Amerika'nın siyahi ressamlarının içinde önemli bir yere sahiptir. Oğullarının alışılmadık ikinci adı, kölelik karşıtı John Brown'un kölelik karşıtı kampanyasını başlattığı Kansas, Osawatomie kasabasının adından gelmektedir. Aile 1868'de Philadelphia'ya yerleşmiş, 1879'da Tanner, Thomas Eakins'in yönetiminde eğitim aldığı Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi'ne kaydolmuştur. Akademi'de ve Philadelphia Sanatçılar Topluluğu'nda çalışmalarını sergilemeye başlamış, 1889'da Atlanta, Georgia'da bir fotoğraf stüdyosu açmıştır.

Bu fotoğraf işi başarısız olmasına rağmen, genç sanatçı, Clark Üniversitesi'nde çizim öğretmesi için ayarlanan Joseph Crane Hartzell adlı Metodist Piskoposluk Kilisesi'nde bir piskoposla tanışmıştı. 1890'da Hartzell, Cincinnati'de Tanner'ın çalışmalarının bir sergisini düzenlemiş ve tabloların hiçbiri satılmadığında, kendisi ve eşi onları satın alarak, Tanner'a Avrupa'da bir eğitim görmesi için maddi destek sağlamıştır (Resim 3).

1891'de Tanner Paris'e gitti ve "Academie Julian"da Jean-Joseph Benjamin Constant ve Jean-Paul Laurens'in yanında çalışmaya başladı. Paris, onu yalnızca sanat eğitimi alabileceği bir yer olarak değil, doğduğu ülkede yaşadığı ırkçı önyargılardan arınmış daha liberal bir atmosfer sağladığı için de etkilemişti (Bearden & Henderson, 1993: 78-109).

Tanner kısa süre sonra Amerikan Sanat Öğrencileri Kulübüne katıldı ve Fransa'daki ilk yaz mevsimini Pont-Aven, Brittany'deki sanatçı topluluğuyla geçirdi. Tanner'ın konu seçimi, ırksal kimliğinin

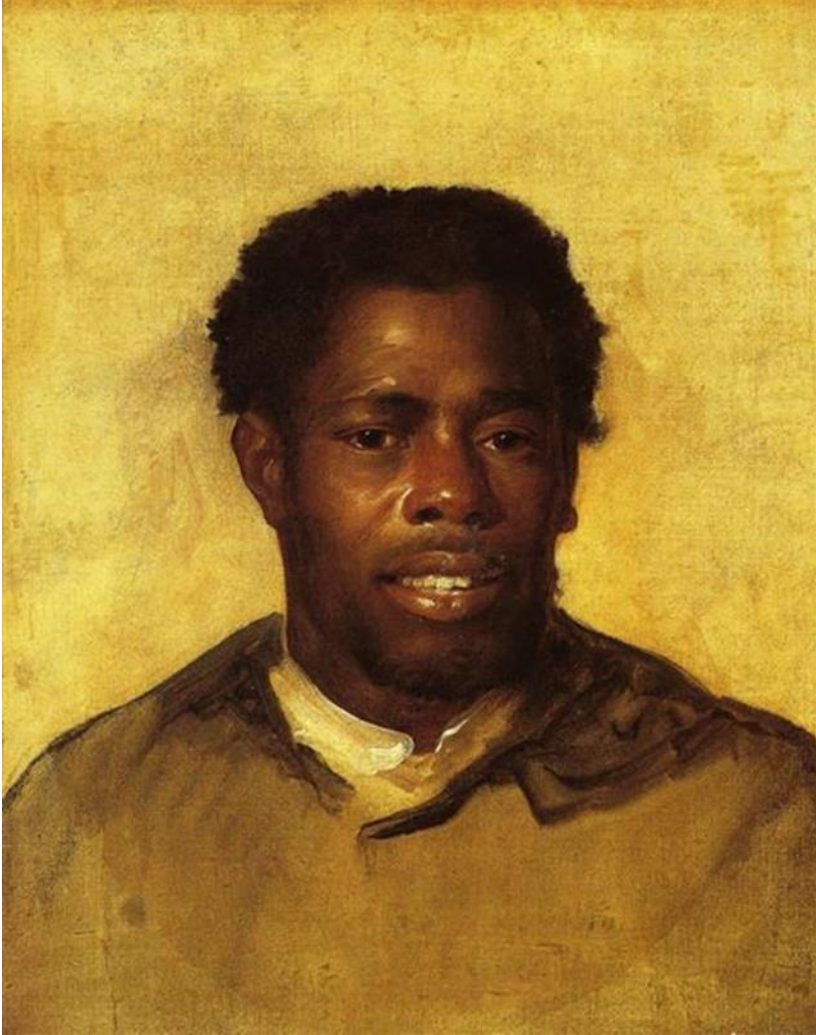
artan bilincinden etkilenmiş ve 1893'te Amerika'ya yaptığı bir gezi sırasında Chicago'daki Dünya Afrika Kongresi'nde "The American Negro in Art" başlıklı bir makale sunmuştu. Sanatta zencilerin onurlu ve sempatik tasvirlerini yaratma konusunda bu dönemdeki endişesi The Banjo Lesson (1893, Hampton University Museum, Virginia) tarafından örneklendirilmiştir (Mathews, 1969).

Araştırmada kullanılan son portre (Resim 17) çalışmasında, siyahi bir adamın nadir bir erken Amerikan portresini göstermektedir. Sanatçının ve müşterinin isimleri bilinmese de resim birkaç ipucu sağlamaktadır. Açık pencereden, nehir geçen bir vapur ve arkasındaki çardaklar ve ormanları görmek mümkündür. Gemi, Hudson Nehri üzerinde Albany ve New York City arasında seyahat eden ve geziyi dokuz saatte tamamlayarak rekorlar kıran bir yolcu vapuru olan New Philadelphia'dır. Afrikalı Amerikalıları görevli ve garson olarak istihdam eden ilk ticari yolcu hatlarından biriydi ve resimde görülen üniformalı adam gururla kendisini gemi hattıyla ilişkilendirmektedir. O sırada Connecticut'ta yapılan bir tür ahşap sandalye olan Hitchcock sandalyesine oturmaktadır. Bu şirket günümüzde de hâlâ faaliyetlerine devam etmektedir. Beyefendi eliyle yelek hareketine dikkat edildiğinde aynı pozun Robert Feke'nin daha önceki bir portresinde de bulunduğu fark edilmiştir.



Görsel 1: William Matthew Prior Bayan, Nancy Lawson, 1843¹

¹ <https://folkartmuseum.org/exhibitions/artist-and-visionary-william-matthew-prior-revealed/>



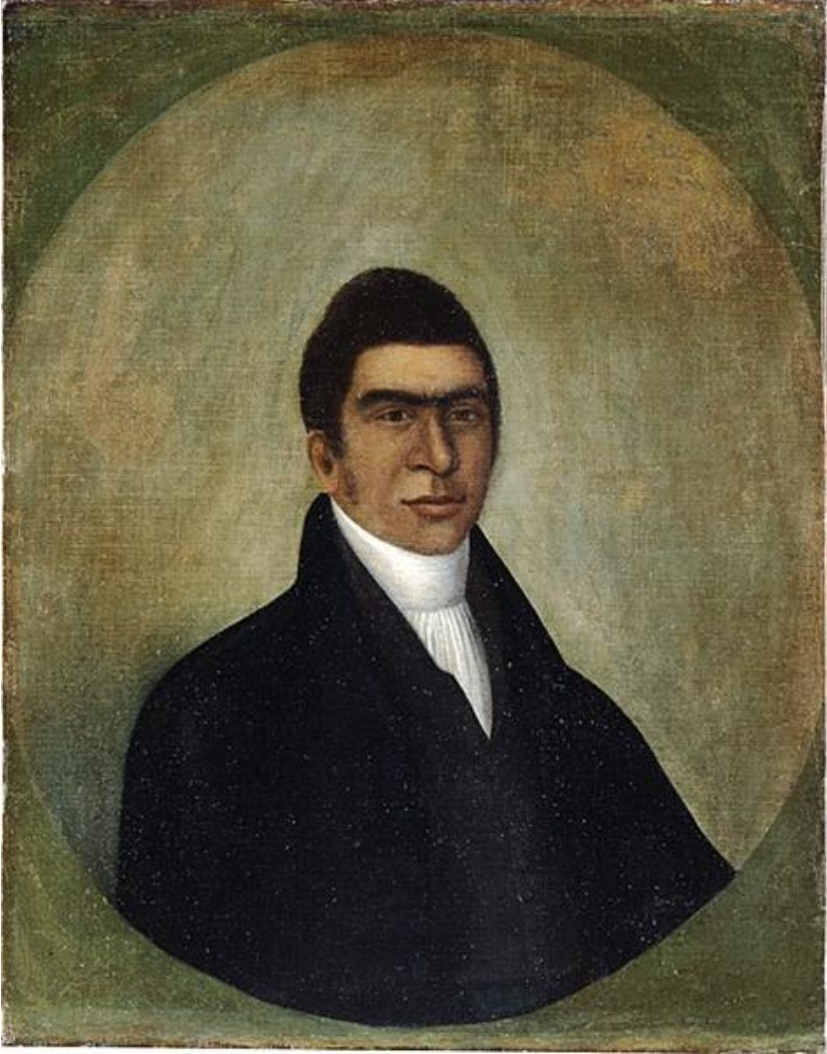
Görsel 2: John Singleton Copley Siyahi Bir Portre Çalışması, 1777²

² <https://www.dia.org/art/collection/object/head-negro-41297>



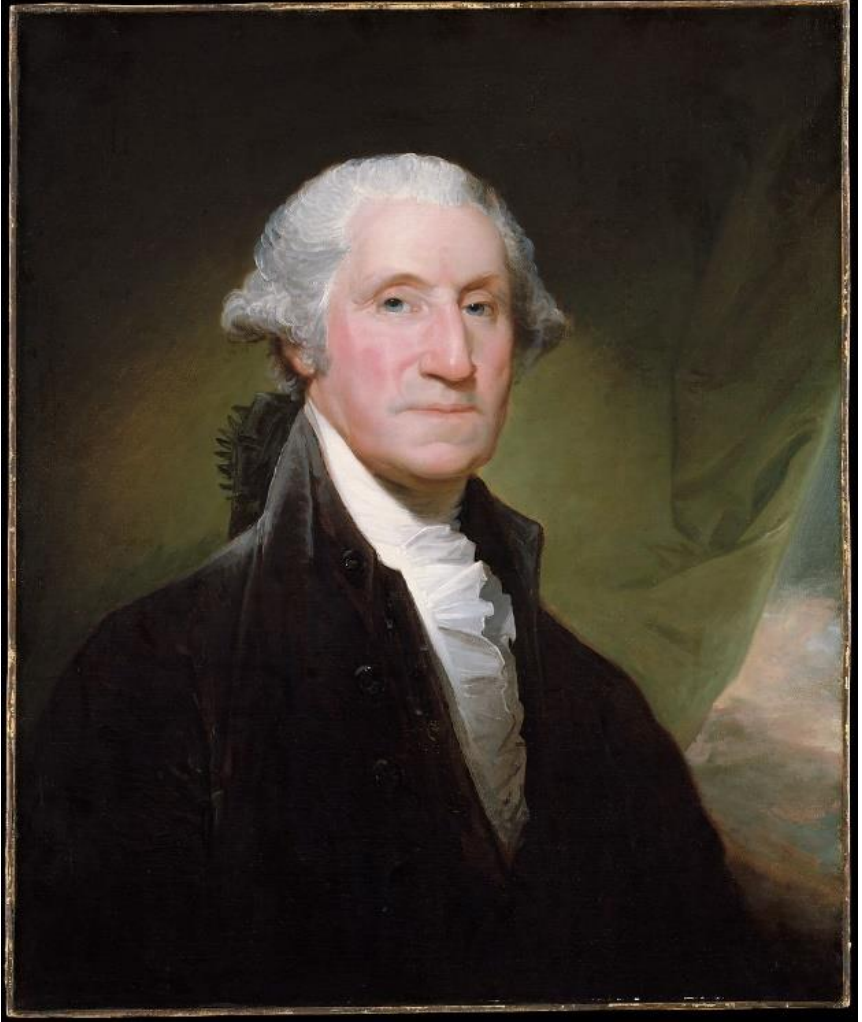
Görsel 3: Henry Ossawa Tanner, Piskopos, Benjamin Tucker Tanner, 1897³

³ <https://americanart.si.edu/artist/henry-ossawa-tanner-4742>



Görsel 4: Joshua Johnson, Portrait of a Man, 1805⁴

⁴ <https://artmuseum.bowdoin.edu/objects-1/info/5625>



Görsel 5: Gilbert Stuart George Washington, Amerika Birleşik Devletlerinin 1. Başkanı, 1795⁵

⁵ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/16584>



Görsel 6: Benjamin West, Maria Hamilton Beckford, 1799⁶

⁶ <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.34071.html>



Görsel 7: Charles Willson Peale, Margaret Strachan, 1771⁷

⁷ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/11710>



Görsel 8: Samuel F. B. Morse, Eliphalet Terry, 1824⁸

⁸ <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.60790.html#bibliography>



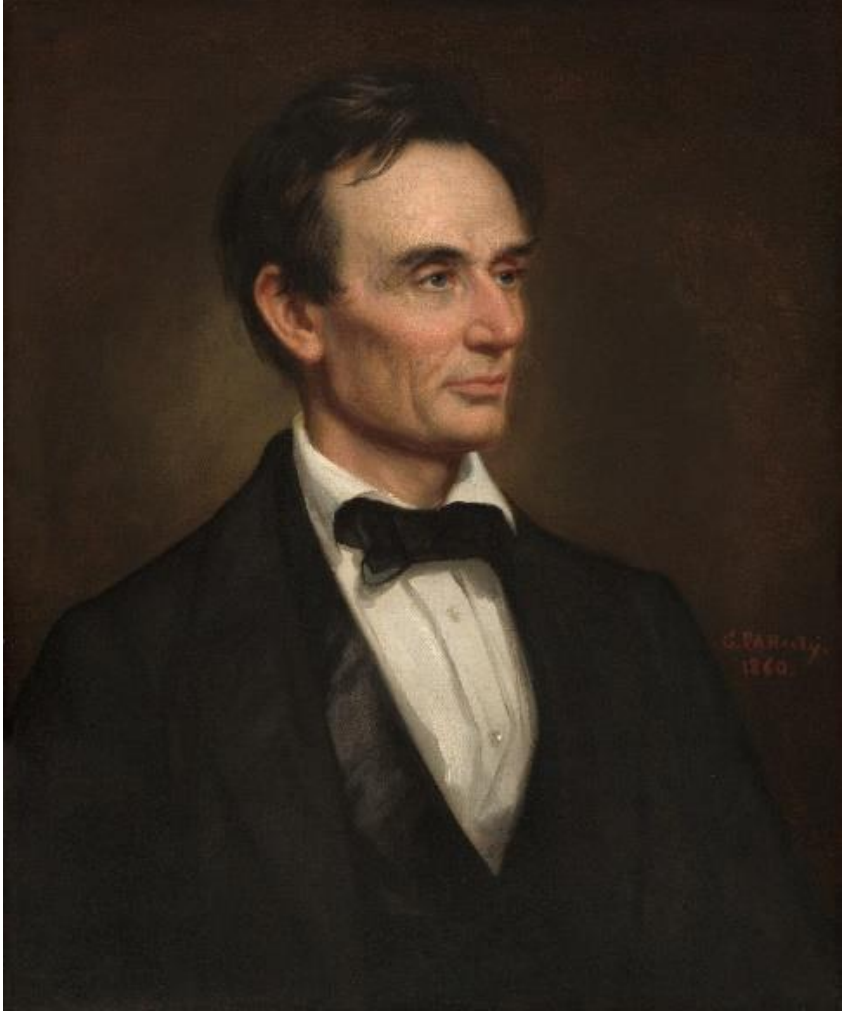
Görsel 9: John Smibert, Hannah Pemberton, 1734⁹

⁹ <https://collections.britishart.yale.edu/catalog/tms:1057>



Görsel 10: John Vanderlyn, Otoportre, 1800¹⁰

¹⁰ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/13053>



Görsel 11: George Peter Alexander Healy Abraham Lincoln, Amerika Birleşik Devletleri'nin 16. Başkanı, 1860¹¹

¹¹ <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.166453.html>



Görsel 12: Jonathan Eastman Johnson, Benjamin Harrison, Amerika Birleşik Devletleri'nin 23. Başkanı, 1895¹²

¹² <https://www.whitehousehistory.org/galleries/presidential-portraits>



Görsel 13: Joshua Johnson, Grace Allison McCurdy ve Kızları, Mary Jane and Letitia Grace, 1806¹³

¹³ <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.166457.html>



Görsel 14: George Catlin, Erkek Şef - Ojibbeway, 1843¹⁴

¹⁴ <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.50657.html>



Görsel 15: Thomas Sully, Arplı Bayan: Eliza Ridgely, 1818¹⁵

¹⁵ <https://www.nga.gov/education/teachers/lessons-activities/uncovering-america/faces-portraits.html>



Görsel 16: Rembrandt Peale, Sardunya ile Rubens Peale, 1801¹⁶

¹⁶ <https://www.nga.gov/education/teachers/lessons-activities/uncovering-america/faces-portraits.html>



Görsel 17: Bir Gemi Görevlisi Portresi, 1829¹⁷

¹⁷ <https://www.nga.gov/education/teachers/lessons-activities/uncovering-america/faces-portraits.html>



Görsel 18: John Singer Sargent, Bayan Beatrice Townsend, 1882¹⁸

¹⁸ <https://www.nga.gov/education/teachers/lessons-activities/uncovering-america/faces-portraits.html>

Sonuç

17. ve 18. yüzyılın başlarında, tarihin en büyük göçlerinden biri olan bir göç dalgası Avrupa'dan Amerika'ya sızramıştır. Bu şekilde Yeni Kıta'ya kendi adetlerini gelenek ve göreneklerini resim sanatındaki alışkanlıklarını yeni gelen göçmenler taşımıştır.

20. yüzyıl öncesinde, konu olarak, Amerikalı ressamın portre, manzara çalışmaları, Amerika'nın batısı ve hatıra sanatı çalışmaları üzerine yoğunlaşmışlardır. Ardından ressamın tarıma dayalı eski bir koloniden sanayileşmiş bir koloniye doğru yaşadığı hızlı değişim ve dönüşümden kaynaklanan sosyal ve ekonomik değişiklikleri de çalışmalarında yansıtmışlardır. Yüzyıllar boyunca portreler, Amerikan halkının önemli bir kayıt belgesi olmuştur. Amerika'nın ilk başkanı düşünüldüğünde hafızalarda portreci Gilbert Stuart'ın George Washington isimli çalışması canlanmaktadır. Portrelerini yaptıran kişiler aslında, bilinçli bir şekilde, sanatçılarla birlikte, gelecek nesiller tarafından nasıl hatırlanmak istediklerine dair kalıcı bir belge sunmak istemişlerdir. 19. yüzyılın başlarında portre alanında çalışan az sayıdaki Afrikalı Amerikalı sanatçıdan biri olan Joshua Johnson, Grace Allison McCurdy (Bayan Hugh McCurdy) ve kızları, Mary Jane ve Letitia Grace gibi 1806 yılında bu türde birçok aile portresi çalışması hazırlamıştır. Toplumdaki hızlı değişimin dinamikleri, George Catlin'in Amerikan Kızılderilileri portrelerinden ikisi olan The Female Eagle - Shawano, 1830 ve Boy Chief - Ojibbeway 1843'te görülmektedir. İlk Amerikan halk portreleri, Kolonileşme ve Devrimci portreciliğin kardeşi olarak görülmüştür. Kolonileşme ve Devrimci sanat, İngiliz kültürel özelliklerine sürekli sadık kalmıştır çünkü Koloni dönemi insanları, İngiltere'deki çağdaşlarının satın aldığı gibi portreler satın almak istemişlerdir. Portre, kişinin yüksek sosyal konumunun bir göstergesi olmuş ve bu alışkanlık Amerika'nın seçkin bir sanatı olarak kabul edilen portre sanatını Yeni Cumhuriyet'in başlangıcına kadar sürekli kendisini devam ettirmiştir. Portrelerde, bazen insanlar kendileri için kişisel anlamı

olan nesnelere ve aksesuarlar ile resmedilmiştir. Sanat tarihinde, farklı bitkiler, saflık veya sadakat gibi çeşitli soyut nitelikleri sembolize etmiş, bitkiler, her müşterinin entelektüel uğraşları ve ilgi alanlarıyla doğrudan ilişkili olmuştur. Resimler, müşterilere yakın sanatçılar tarafından yapılan gerçekçi portrelerden oluşmuştur. West, Copley, Peale (1741-1827) ve Morse'un çalışmalarında, Kolonileşme, Devrimci ve Erken Cumhuriyet portresi örnekleri arasındaki farklılıklar görülmüştür. Hemen hemen her sanatçı, kişisel duygularına rağmen, klasik İngiliz tarzlarının İngiliz kültürünün mirasını yansıttığı, Amerikan'dan çok bir İngiliz sanat geleneğini içeren dönemde çalışmıştır. 19. yüzyılda Amerikalı portre sanatçıları İngiltere ile kültürel bağlarını koparmaya başlamıştır. Sanatçılar, milliyetçilik ve Amerikan kimliği fikirlerinin ateşli bir şekilde tartışıldığı dönemde çalışmalar üretmiştir. Sonrasında ortaya net bir Amerikan ruhu, yaratıcı ve farklı özelliklerle portrelerde kendini göstermiştir. Bu durum tüm sınıflara portre satın alma çağrısı oluşturmuştur.

John Smibert, Kolonileşme Dönemi'nde Amerika'da bir varoluş yaratmaya çalışan ilk portre ressamı olarak tarihe geçmiştir. Aslında bir İskoç göçmeni olan Smibert İngiliz geleneğini sürdüren ressamlardan birisi olmuştur. Copley ise İngiliz geleneğini sürdüren bir başka Amerikalı ressamdır. Kraliyet Akademisi'ndeki ilk çalışması olarak, 1777'de yaptığı Copley Ailesi'ni ve bir yıl sonra "Watson and Shark" isimli çalışmasını sergileyerek büyük bir başarı kazanmıştır. Bu başarısı ona eleştirilenlerin övgüsünü kazandırmış ve akademiye tam üye olarak kabul edilmiştir. Copley'nin en büyük tutkusu, Benjamin West'inki gibi çağdaş ressamların ve önemli olayların büyük tarihi resimlerini yapmak olmuş ve bu arzusunu hep devam ettirmiştir. West, 1772 yılında tarih ressamı olarak Kral III. George'a hizmet etmesi için görevlendirilmiştir. Çoğu zaman Amerikalı bir ressam olarak tanımlansa da West, esasen Amerikalı ressamlar üzerindeki etkisi çok güçlü olan bir İngiliz ressamdır. Joshua Johnson ise, Amerika Birleşik Devletleri'nde bilinen

ilk Afrikalı Amerikalı bir portre ressamı olarak tarihe geçmiştir. Kendisiyle ilgili olarak kaynaklarda çok az kesin bilgiye ulaşılmıştır. Konuları zengin Baltimore aileleri, orta ve işçi sınıfı kişilere kadar çeşitlilik göstermiştir. Gilbert Stuart Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en başarılı ve üretken Amerikan portrecilerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Rhode Islandlı olan Stuart, çağdaşlarının portre resmiyle ilgili fikirlerini onaylamamış ve potansiyelini sonuna kadar kullanmıştır. Daha çok George Washington portreleriyle tanınmıştır. Peale'nin Büyük Adamlar Galerisi fikri, onu sadece baş ve omuz bölgeleri olan “müze” portreleri yapmaya yöneltmiş çalışmalarının ilkini 1782'de tamamlamıştır. Peale birçok entelektüel ve siyasi liderin arkadaşı olması sebebiyle Washington, Thomas Jefferson, David Rittenhouse, Marquis de Lafayette dâhil olmak üzere savaşın ve yeni cumhuriyetin sayısız kahramanının resimlerini yapmıştır. Kardeşi James, yeğeni Charles Peale Polk ve oğulları Raphaelle, Rembrandt ve Rubens Peale'i ressam olarak eğitmiş ardından 1795'te Philadelphia'da tek halka açık sergi olan ilk Amerikan sanatçılar topluluğu Columbianum'un kurucusu olmuştur. Vanderlyn, Ecole des Beaux-Arts'a tarih ressamı ve portreci Francois-Andre Vincent ile çalışmalarına devam etmiş ve Louvre müzesindeki eski ustaların eserlerini kopyalamıştır. 1826 yılında sanatçıların hakları adına eğitilmiş, etkili ve yorulmak bilmeyen bir savaşçı olan Morse, yeni prestijini neredeyse kaybolmakta olan Amerikan Sanat Akademisi'nden ayrılan ve İlerici Ulusal Tasarım Akademisi'ni kuran bir grup genç sanatçıya liderlik etmek için kullanmıştır. Rubens Peale kardeşi Rembrandt Peale tarafından, bir doğa bilimci olarak ilgi alanlarını yansıtan bir sardunyayla canlandırmıştır. Resimde görülen bitkinin Amerika'da yetişen ilk sardunya olduğu belirtilmiştir. Amerika'da o zamana kadar sardunyalar egzotik ve nadir görülmüştür. Figürün çalışkan bir kişiliğinin olması gözlük ile belirtilmiştir. Ayrıca, gözlük Rubens'in zayıf görüşüne gönderme de yapmıştır.

Portre yaptırmak ve sahip olmak sadece zengin kişilere özel olmuş ve sadece en zengin aileler, iki metre uzunluğundaki Arplı Leydi gibi büyük bir portreye sahip olmuşlardır. Portre, resmin masraflarına ek olarak, geniş duvarları ve yüksek tavanları olan geniş bir eve sahip olmayı da gerektirmiştir. Catlin, Yerli kabilelerin özerkliğini ihlal eden ABD yasalarının yaşamı boyunca geçişi nedeniyle Yerli Amerikalıların yok edilmesinden korkmuştur. Bu durum kendisini, yaşam tarzları tehdit altında olan insanları belgelemek için orta batı ve ovalardaki elliden fazla kabileyi ziyaret etme görevine sürüklemiş ve Amerikan Yerlilerini resimleyen bir ressam olmuştur. Prior ise en çok portreleriyle tanınmış ancak bazı manzara çalışmaları da yapmıştır. 1830'da kendi kendini yetiştiren ressam, ailesini geçindirmeye yardımcı olmak için bir portre stüdyosu açmıştır. İlk başta siparişleri az olmasına rağmen, genç Healy, ise kendisine mesleğini resim yapmak olarak tavsiyede bulunan Thomas Sully'den önemli destek almıştır. Yetenekli olduğu kadar üretken de olan Healey 1867'de altı yüzden fazla portre üretmiştir. Uzun yıllar Amerika Birleşik Devletleri'nin en önde gelen tür ressamı olan Eastman Johnson, ise kendi kuşağının yurtdışında kapsamlı eğitim alan ilk Amerikalı sanatçıları arasında olmuştur. Eserleri geleneksel ve yerli konuları daha gelişmiş teknik ve anlatımla birleştirerek iki nesil için önemli bir bağlantı görevi yapmıştır. Sargent, Avrupa'da hayattan zevk alan ve uzun süreli ziyaretleri olan uluslararası bir göçmen Amerikalılar ağının parçası bir ressam olarak pek çok başarılı çalışmaya imza atmıştır.

18. yüzyıl portreleri incelendiğinde figürler çoğunlukla baş ve gövdeden oluşup izleyiciye sağa dönük olarak betimlenmişlerdir. 18. yüzyıl portrelerinde daha öncesinin devam eden İngiliz geleneği etkisi figürlerin romantik görünüşleri ile sürdürülmektedir. Zengin kişiler, elitler, krallar, kraliçeler, gibi pek çok önemli ve saygın kişiler portre müşterileri arasında yer almıştır. Figürler kimi zaman tek, kimi zaman diğer aile üyeleriyle birlikte çoğunlukla iç mekânlarda görülmektedir. Vücudun tamamının görüldüğü portreler daha kısıtlıdır. Işık kullanımı

ve figürlerin giysileri tipik bir İngiliz etkisi olarak devam ettirilmiştir. 19. yüzyılda ise figürler daha doğal görünümde olmuş ve iç ve dış mekânlarda tasvir edilmişlerdir. Bazen figürlerin yanında bir nesne çiçek, gözlük veya müzik aleti gibi figürlerin bir özelliğini vurgulamak için tamamlayıcı veya sembolik öğeler de bulunmaktadır. 19. yüzyıl portrelerinde figürler izleyiciye sağa dönük olarak gösterilmişlerdir. 19. yüzyıl daha çok siyahi ressam ve yerlilerin konu edinildiği çalışmalarla dikkat çekerek daha özgün ve daha net Amerikan tarzının oluşumuyla göze çarpmaktadır. 19. yüzyıl resimlerinde varlıklı ailelerden ya da devlet başkanlarından orta ve işçi sınıfına kadar her kesimden daha fazla insanların portreleriyle karşılaşmaktadır. Figürler çoğunlukla bu dönemde ayakta durur şekilde yansıtılmıştır. Bu dönemde ayrıca gövdenin neredeyse tamamının görüldüğü çalışmalar daha fazla olarak yer almaktadır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Barratt, C. R. (2003). Faces of a new nation: American portraits of the 18th and early 19th centuries. *Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 61(1), The Metropolitan Museum of Art.
- Barratt, C. R. & Zabar, L. (2010). *American portrait miniatures in The Metropolitan Museum of Art*. The Metropolitan Museum of Art.
- Baur, J. I. H. (1940). *Eastman Johnson, 1824-1906: An American genre painter*. Exh. Cat. The Brooklyn Museum.
- Bearden, R. & Henderson, H. (1993). *A history of African-American artists from 1792 to the present*. Pantheon.

Bryan, J. & Torchia, R. (1996). The mysterious portraitist Joshua Johnson. *Archives of American Art Journal*, 36(2), 2-7.

Burke, D. B. (1986). *In pursuit of beauty: Americans and the Aesthetic Movement*. The Metropolitan Museum of Art.

Chotner, D. (1992). *American naive paintings. The collections of the National Gallery of Art Systematic Catalogue*. Cambridge University Press.

Clark, C. (1992). *American drawings and watercolors (Robert Lehman Collection Volume: 8)*. The Metropolitan Museum of Art.

Clark, R. J. (1972). *The shaping of art and architecture in nineteenth-century America*. The Metropolitan Museum of Art.

Cook, B. F. & Gardner, A. T. (1964). Illusion in painting. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 22(5), The Metropolitan Museum of Art.

Gardner, A. T. (1944). Memorials of an American Romantic. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 3(2), The Metropolitan Museum of Art.

Gardner, A. T. & Feld, S. P. (1965). *American paintings: A catalogue of the collection of the Metropolitan Museum of Art. Vol. 1: Painters Born by 1815*. The Metropolitan Museum of Art.

Garrett, W. D. (1970). The first score for American paintings and sculpture, 1870-1890. *Metropolitan Museum Journal*, 3, The Metropolitan Museum of Art.

Harris, N. (1966). *The artist in American society: the formative years, 1790-1860*. Braziller.

Hartigan, L. R. (1985). *Sharing traditions: five black artists in America. Exh. cat. National Museum of American Art, traveling exhibition.* Washington.

Healy, G. P. A. (1894). *Reminiscences of a portrait painter.* Chicago.

Hills, P. (1977). *The genre painting of Eastman Johnson: the sources and development of his style and themes.* New York.

Johnston, P. (1979). William Matthew Prior, itinerant portrait painter. *Early American Life*, 20-23, 66.

Kelly, F., Cikovsky Jr., N., Chotner, D., Davis, J. (1996). *American paintings of the nineteenth century, part I. the collections of the National Gallery of Art Systematic Catalogue.* Washington, D.C.

Kloss, W.. (1988). *Samuel F. B. Morse.* Harry N Abrams Inc.

Larkin, O. W. (1954). *Samuel F. B. Morse and American Democratic Art.* Little Brown.

Lee, C. (1929). *Early American portrait painters: the fourteen principal earliest native-born painters.* Yale University Press.

Lewis, F. (1998). G. P. A. Healy, 1815[sic]-1894, a success at home and abroad. *American Artist*, 32(54-59), 69-73.

Little, N. F. (1948). Willim M. Prior, traveling artist, and his in-laws, the painting hamblens. *Antiques* 53, 44-48.

Miles, E. G. (1995). *American paintings of the eighteenth century. The collections of the National Gallery of Art Systematic Catalogue.* Washington, D.C.

Miller, L. B. (Ed.). (1983-1991). *The selected papers of Charles Willson Peale and his family.* 3 vols. to date. New Haven and London.

Mathews, M. M. (1969). *Henry Ossawa Tanner, American artist.* Chicago and London.

- Mondello, S. (Ed.). (1990). *The private papers of John Vanderlyn (1775-1852), American portrait painter*. Lewiston, New York.
- Oedell, W. (1981). *John Vanderlyn: French Neoclassicism and the search for an American art*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Delaware.
- Prown, J. D. (1966). *John Singleton Copley*. 2 Cilt. Cambridge, Massachusetts.
- Perry, R. A. (1976). *Selections of Nineteenth-Century Afro-American Art*. The Metropolitan Museum of Art.
- Philadelphia Museum of Art. (1928). *Portraits by Early American Artists of the Seventeenth, Eighteenth and Nineteenth Centuries, Collected by Thomas B. Clarke. Exhibition Catalogue*.
- Richardson, E. P. (1983). *Brooke Hindle, and Lillian B. Miller. Charles Willson Peale and his world*. New York.
- Romero, D. (Ed.). (1985). *Directory of American portrait artists*. American Portrait Society.
- Salvo, D. M. de, Berger, M., Parrish Art Museum, Wexner Center for the Visual Arts, Tampa Museum of Art. (1995). *Face Value: American Portrait*. Parrish Art Museum.
- Smibert, J. (1995). *Colonial America's first portrait painter (A Barra Foundation Book)*. Yale University Press.
- Staiti, P. J. (1989). *Samuel F. B. Morse*. New York.

EXTENDED ABSTRACT

The subject of this article is the American portraits before 20th century, consisting of the works of various North American painters, which later inspired many portrait painters. The problem with the subject is that, unfortunately, American portrait art is not well known in our country and there are not enough scientific publications written about it. The purpose of the study is to contribute to the literature by introducing the subject. In the study, the development of the American portrait art in the colonial and early republic periods, during the industrial revolution and up to the 20th century is presented in general terms. In the study, portrait art is also defined and examples of portrait art in Europe are mentioned. In the result section, selected examples of American portrait art were examined, and the general characteristics, similar and different points of portraits were tried to be revealed. With this study, it was also aimed to introduce the subject in Turkish and new researchers who are interested, curious or want to do research. Besides, formalism and iconography methods were used in the research as a method. In the conclusion part, information about the clothes of children, women and men of the period was also obtained; a scientific resource in Turkish was prepared and introduced about American portrait art.

When it is thought on visual art in the United States or American art that means art produced in the United States or by U.S. artists. Besides, in the late 18th and early 19th centuries, artists mostly painted portraits, and some landscapes rooted mostly about English paintings. In the 19th century American cultural, political, and commercial daily life concepts transformed widely and various improvements and change, opportunities for the creation, exhibition, and sale of works of art increased swiftly. Artists benefitted from these opportunities producing greater numbers of works, turning the 19th century as one of the most significant periods at the history of American art. In the 18th and 19th century American portraiture art showed great change in style and subject. During the colonial period, portraiture art followed British template while Americans accepted themselves both politically and culturally British. When time passed, the shifting identities of clients, both politically and culturally, made artists to integrate to these new concepts on artistic style. In the first two decades at the 19th century, a unique and quintessentially American style appeared. Moreover, the new development at distinctive American identity and the becoming a middle class in 19th century society explains why artists broke from British traditions. Americans wanted to participate in a material culture limited for selecting a few those paying highly costs requested by artists.

Historian Charles Sellers points out that this material culture was popular among growing new class of clerks, salesmen, and bookkeepers inspiring to bourgeois

enterprises. Furthermore, this culture impacted farmers setting up the market, to become master mechanics who to be capitalist bosses, and manual workers mustering struggle against to middle class can be accepted as professional class while considering their roles about the Folk period. Artists run away from elite clientele. Lastly, Alice Winchester points out that the painters and the people were the same persons buying their pictures. To sum up, this new middle class was a group of Americans first ignored material culture benefitted their American identity and increasing capitalism to insert their own cultural roles. Moreover, this situation led to material culture appealing to increasing related to middle class. This search namely the analysis of culture is the examination of common shared notions of evaluating and answering cultural history of the United States of America. Portraits supply new meanings for the lives of those who have or feel such emotions.

Tanık, İ. H. & Kılavuz, N. (2021). Açıksöz gazetesi ve gazetenin Bursa’da Yunan işgali üzerine yazıları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 839-870.

DOI: 10.21550/sosbilder.855706
Araştırma Makalesi / Research Article

AÇIKSÖZ GAZETESİ VE GAZETENİN BURSA’DA YUNAN İŞGALİ ÜZERİNE YAZILARI*

İbrahim Halil TANIK**
Nuran KILAVUZ***

Gönderim Tarihi / Sending Date: 7 Ocak / January 2021


Kabul Tarihi / Acceptance Date: 2 Mart / March 2021

ÖZET

Gazeteler günlük olayları halka aktaran en önemli yayın organlarındanadır. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Anadolu’nun işgal edilmesi, özellikle 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali halk nazarında büyük bir hezeyan uyandırmıştır. Bu işgallere karşı Müdafaa-yı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri vasıtasıyla Kuva-yı Milliye kurulmuştur. Bu süreçte Anadolu işgallerinin haksız yere yapıldığını ve işgale karşı direnişi desteklemek için Anadolu’da birçok yayın organı faaliyette bulunmuştur. Milli Mücadele dönemine katkı sağlayan en önemli gazetelerden birisi de Kastamonu’da yayın hayatına başlayan Açıksöz gazetesidir. Bu çalışmada, Bursa ve civarında Yunan işgali döneminde yaşanan gelişmelere değinilmiştir. Bu gelişmeler Açıksöz’den edinilen bilgiler çerçevesinde değerlendirilmiş olup aynı zamanda arşiv belgeleri ve telif eserlerden de yararlanılmıştır. Böylece gazetenin zor bir dönemde önemli bir görevi yerine getirme çabası ve Yunan işgali döneminde resmî kayıtların haricinde yaşananlar incelenmeye çalışılmıştır. İşgal döneminde sivillerin maruz kaldığı

* Bu çalışma, İbrahim Halil Tanık tarafından 2012 yılında tamamlanan “İ. İnönü Zaferi’nden İzmir’in Kurtuluşuna Kadar Açıksöz Gazetesinde Batı Cephesi Haberleri” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

**  Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Şanlıurfa / TÜRKİYE, ihaliltanik@harran.edu.tr

***  Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan / TÜRKİYE, nkilagiz@erzincan.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

durumlar, işgalcilerin mezalimle birlikte tahrip ve tahkir politikası, bu çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Açıksöz gazetesi, Bursa, Milli Mücadele, Yunan işgali, Batı Anadolu*

Açıksöz Newspaper and News About the Greek Occupation in Bursa

ABSTRACT

Newspapers are among the most important media organs in transferring daily events to the public. The occupation of Anatolia after the Mondros Armistice Agreement, especially the occupation of Izmir on May 15, 1919, caused a great passion in the eyes of the public. Against these invasions, National Forces (Kuva-yı Milliye) was established through Defense of Rights and Refusal Societies (Müdafaa-yı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri). During this period, many media outlets in Anatolia acted to support the resistance of Anatolia against invasions. One of the most important newspapers contributing to the War of Independence is the Açıksöz newspaper, which started its publication life in Kastamonu. In this study, the developments in Bursa and its vicinity during the Greek occupation period are mentioned. These developments were evaluated within the framework of the information obtained from the Açıksöz newspaper, and at the same time, archive documents and copyright works were used. Thus, the efforts of the newspaper to fulfill an important task in a difficult period and what happened during the Greek occupation period other than official records were tried to be examined. The situations that civilians were exposed to during the occupation period, the occupiers' policy of destruction and insult along with atrocities constitute the content of this study.

Key words: *Açıksöz newspaper, Bursa, National Struggle, Greek occupation, West Anatolia*

Giriş

Anadolu'da işgale karşı Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasında Kastamonu, büyük bir öneme sahiptir. İşgale uğramamasına rağmen, Milli Mücadele'nin Anadolu'da başlamasıyla birlikte, gerçekleşen her türlü gelişmeyi çok yakından takip etmiştir. Bu

takibi Açıksöz gazetesi aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Kastamonu'da bu tür gelişmelerin entelektüel arka planında eğitim kurumları ve yayın hayatının rolü büyüktür. Böylece okuryazar oranının artmasıyla şehrin entelektüel birikimi gazeteciliğe ve memleket meselesine olan ilgi de artmıştır. Şehirde pek çok bölgeye göre lisenin erken (1887) tarihte açılması (Kaya & Özkurt, 2018: 42), vilayet matbaasının gelişiyile ilk gazetenin 1872'de yayımlanması (Eski, 2012: 146), şehrin entelektüel kadrosunun yetişmesine katkı sağlamıştır. Açıksöz gazetesi, 15 Haziran 1919'da (Açıksöz, 15 Haziran 1919, Numara: 1) Kastamonu Lise müdürü Mehmet Behçet, meslektaşları Hüsnü (Açıksöz), Ahmet Hamdi (Çelen) ve diğerleri¹ hep birlikte Kastamonu'da yayımlamaya başlamışlardır (Eski, 1995: 15). 19 Ekim 1920'de Mehmet Akif (Ersoy) Kastamonu'ya gelmiş, Açıksöz gazetesini ziyaret ederek, bu tarihten itibaren gazetede yazı yazmaya başlamıştır. Gazetenin 21 Şubat 1921 tarihli 123. sayısında, İstiklâl Marşı yayımlanmıştır (Eski, 1983: 8). Açıksöz gazetesi çok güçlü bir yazar kadrosuna sahip olmuş ve daha yayımlandığı ilk günden itibaren çok fazla okurun dikkatini çekmiştir. 30 Ağustos 1920 tarihli 74. sayıdan itibaren Açıksöz gazetesinin yönetim kadrosunda değişiklik olmuş, bu değişiklik ile Hüsnü Bey² imtiyaz sahibi ve sorumlu müdür olmuştur (Açıksöz, 30 Ağustos 1920, Numara: 74).

¹ Tahir (Karaoğuz) Bey ve lise öğrencileri.

² Hüsnü Açıksöz, 1896 yılında, Bulgaristan'ın Kırcaali şehrinde doğmuştur. Mahkeme kâtabi olan babasının görevi gereği önce Çerkeş'e gelmiş, burada ilkokulu ve rüştiyeyi bitirmiştir. Daha sonra babasının Kastamonu'ya atanması üzerine Kastamonu Sultanî sine eğitim görmeye başlamıştır. Öğrenimi devam ederken askere alınmış ve 15 Eylül 1915-31 Ekim 1918 tarihleri arasında Kafkas Cephesi'nde ihtiyat zabıtlığı mülâzım-ı sâniliginde bulunmuş, askerlikten sonra tekrar Kastamonu'ya dönmüş ve kalan öğrenimini 1919 yılında tamamlamıştır. Aynı yıl, İstanbul Üniversitesi Hukuk Mektebi'ne kayıt yaptırmış ancak içinde bulunduğu elverişsiz durumdan dolayı İstanbul'dan tekrar Kastamonu'ya dönmüştür. Hüsnü Bey, 28 Eylül 1919'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucuları arasında yer almıştır. 5 Kasım 1919-1 Nisan 1920 tarihleri arasında valilikte şifre ve sansür memurluğu yapmıştır. 1921 yılında Kızılay Derneği

Gazete okuryazar kitlesini çoğalttıkça kendine olan güvenini tazelemiş, sayfa sayısı ve adedinde, yayımlandığı gün sayısında artış göstermiştir. Gazete, 9 Mart 1921 tarihli 128. sayısından itibaren cumartesi dışında çıkarılmaya başlanmış, ebadı aynı kalarak, sayfa adedi 4'ten 2'ye inmiş, sütun adedi ise 5'e çıkmıştır³. Abone bedeli ise yıllık 700, altı aylık 350, üç aylık 200 kuruş olmuştur. Gazetenin, 1 Nisan 1921 tarihli 148. sayısında ebadı 41x57'ye büyütülmüş ve sütun adedi 5 olarak kalmıştır. Gazetenin, 15 Haziran 1921 tarihli 209. sayısından itibaren İsmail Habib (Sevük) tarafından her gün bir başmakale yayımlamaya başlanmıştır. 20 Ağustos 1921'den itibaren İsmail Habib (Sevük) başyazar olmuş ve 13 Ekim 1922'ye kadar başyazarlığı devam etmiştir. 16 Aralık 1922 tarihinden 12 Aralık 1924 tarihine kadar Dr. Fazıl (Berki) başyazarlık görevini yürütmüştür (Eski, 1995: 440). Günlük konuların önemine binaen başmakaleye verilen önemden dolayı, düzenli bir başyazar olmasa da konusunda uzman kişiler isimsiz başmakale yazmaya devam etmiştir. 19 Eylül 1927 tarihli 2402. sayıdan itibaren Ahmet Hamdi (Çelen), Açıksöz gazetesini tamamen devretmiş, Hüsnü Bey gazetenin tek sahibi olmuştur. Türkiye'de alfabe değişikliğinden sonra

yönetim kurulu üyeliğine seçilmiş; 1922'de Çocuk Esirgeme Kurumu Kastamonu Şubesi kurulurken saymanlık görevi üstlenmiştir. 2 Ekim 1920-7 Mart 1924 tarihleri arasında Dârülhilafe Medresesi'nde, 8 Mayıs 1924-8 Aralık 1925 tarihleri arasında İmam-Hatip Mektebi'nde Türkçe öğretmenliği, daha sonra dört yıl da Sanat Mektebi'nde Türkçe ve Tarih öğretmenliği görevinde bulunmuştur. İki dönem İl Umumi Meclis üyeliğine seçilmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası il teşkilatı kurulurken yönetim kurulunda görev almıştır. 1939 yılında VI. dönem Kastamonu milletvekilliğine seçilmiştir. Hüsnü Bey, aynı yıl İstanbul'da vefat etmiştir. Hüsnü Bey, Açıksöz gazetesinden başka gazetelerde de yazılar yazmıştır. Hüsnü Bey'in en kıymetli eseri *İstiklâl Harbi'nde Kastamonu* adlı kitabıdır. Bu eserde Kastamonu'da yaşadıklarını gördüklerini anlatmış; o zaman kurulan dernekler ve memleketine uğrayan önemli şahıslar hakkından önemli bilgiler vermiştir. Bu kitabından başka *Baş Efendi, Kim Kimi Yola Getirdi* adlı iki küçük piyes kitabı daha vardır (Eski, 2008: 1-7).

³ Gazetenin bu sayısında "Cumartesi gününden mâ-adâ her gün neşrolunur" açıklaması yazılmıştır (Açıksöz, 9 Mart 1921, Numara: 128).

gazete, yeni harflerle yayımlanmış, 9 Eylül 1928 tarihli sayısında ilk defa yeni harflerle dizilmiş haberler okuyuculara sunulmuştur. Gazete, 5 Aralık 1928 tarihinden itibaren tamamen yeni harflerle haber yapmaya başlamış, 2 Ocak 1930 tarihinden itibaren sadece pazartesi ve perşembe günleri yayımlanmıştır (Demircioğlu, 1972: 70-75)⁴.

Gazetenin yayın politikası; Millî Mücadeleyi adım adım takip edip yapılanları halka duyurmak, başarıları coşkuyla karşılamak, TBMM'yi ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini desteklemektedir (Koloğlu, 2015: 115). Bu politika gereği Türk ordusunun bütün galibiyetlerini yüceltmış, işgal kuvvetlerini başarılarını en aza indirerek cephe gerisinde psikolojik bir destek sağlamıştır (Söylemez, 1993: 411-416). Gazete, Millî Mücadele hakkında halkı aydınlatmış (Eski, 1983: 654), Kastamonu ve çevresinde "Millî Mücadele'nin Sesi" olmuştur (Bulğu, 2001: 1). İngilizlere karşı topyekûn aleyhte yayın yaparken, İstanbul Hükümeti'ni de şiddetle eleştirmiş ve Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni İtilaf Devletleri tarafından yönetilen biri olarak görmüş ve yayın politikasını da bu doğrultuda geliştirmiştir (Tanık, 2012: 44).

Gazete aynı zamanda Sovyetler Birliği'nde meydana gelen Bolşevik ihtilaliyle yakından ilgilenmiş ve buradaki gelişmeleri sütunlarına taşımıştır (Açıksöz, 27 Eylül 1920, Numara: 81). Böylece yurdun doğusuna da ilgi gösterilmiş, Ankara hükümetinin tavırları bu doğrultuda takip edilmiştir.

Batı Anadolu'da meydana gelen Türk-Yunan savaşını yoğun bir şekilde takibe almış ve Yunan işgalinin sonuna kadar cepheden haberler

⁴ Açıksöz gazetesinin 14 Aralık 1931 tarihli 3691. sayısı ile yayın hayatı sonlanmıştır. Gazetecilik mesleğinden vazgeçmeyen Hüsnü Bey, 25 Mayıs 1937 tarihinde ise Doğrusöz gazetesiyle mesleğine devam etmiş (Demircioğlu, 1972: 79) ve bu gazete yayın hayatına günümüzde de devam etmektedir (<https://dogrusozgazetesi.com/>) Erişim Tarihi: 08.12.2020. Açıksöz gazetesinin mevcut nüshaları Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi ve TBMM Mikrofilm Arşivi'nde bulunmaktadır.

vermiştir (Özçelik, 2011: 198). Bunun yanı sıra Ege Adaları'nın tamamen Türklerle meskûn olduğu ve Türkiye'ye iade edilmesi fikrini sıklıkla vurgulamıştır (Açıksöz, 18 Eylül 1922, Numara: 583). Buradan da anlaşılacağı üzere mahallî bir gazete olmasına rağmen yazılarını da memleketin genel sorunlarına çok yönlü bir şekilde ele alınmıştır. Barışa giden süreçte meydana gelen siyasî gelişmeler hakkında yazılar kaleme alınmıştır. Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri kararlarının kamuoyuyla paylaşılmasında da önemli bir görev üstlenmiştir (Akman, 2005: 12). Kastamonu ve çevresi ile birlikte İnebolu, Zonguldak, Sinop, Çankırı, Bolu (Eski, 1999: 15) ve Kuzey Anadolu'nun hem haberlerini yayınlamış hem de gazetenin okuyucusuyla buluşmasını sağlamıştır (Açıksözcü, 1933: 83). Gazetenin bir sayısında "Askerî Polis Müdürü" olarak Zonguldak'a atanan Akın Tahir'in (Karaoğuz) bir yazısının çıkmasıyla gazete, Zonguldak bölgesinde de oldukça kabul görmüş ve okuyucu sayısının artmasına sebep olmuştur (Yırsutimur, 2018: 67). Böylece, Zonguldak ve çevresinde varlık göstererek halkın Millî Mücadele etrafında birleşmesine katkı sağlamıştır. Mali imkânsızlıklara rağmen, Millî Mücadele hareketini duyurmak ve kamuoyu oluşturmak için bazen ücretsiz olarak ilçe ve köylere kadar gönderilmiştir. İstanbul gazetelerinin Anadolu'ya girişinin yasaklanması üzerine zengin konu içeriği ve muhabirlerinden aldığı haberler ile İstanbul basınına aratmamıştır. Ayrıca gizli yollardan İstanbul halkına da ulaştırılıp Anadolu ile haber bağı kurmuştur (Söylemez, 1987: 9).

Açıksöz, döneminde yayımlanan diğer gazetelere nazaran düzenli ve uzun soluklu bir yayın hayatına sahip olması, aynı zamanda yayın çizgisinde istikrarlı bir politika takip etmesi basın hayatında onu önemli ve farklı kılmıştır. Ayrıca, sahip olduğu şartları iyi değerlendirmesi ve milleti topyekûn işgale karşı bilinçlendirme çabasıyla Millî Mücadele tarihindeki yerini almıştır (Çiftçi, 2006: 353). Yerel basının Millî

Mücadele'ye katkısını anlatan (Ural & Hangül, 2019: 258) başarılı bir örnek olmuştur⁵.

İşgal Döneminde Bursa

I. Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'nun bir kısmı, itilaf devletlerinin desteğini alan Yunanlar tarafından işgal edilmiştir (Gökçen, 2006: 137). Yunan işgaline maruz kalan ve Yunan mezalimini yaşayan illerden birisi de Bursa'dır (Kaya, 1999: 105). Bursa'nın işgal edilme sebepleri arasında; yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, stratejik önemi İngiltere'nin Marmara boğazları üzerindeki hâkimiyet kurma isteği ile Ankara ile İstanbul arasındaki iribatı koparmak, Mudanya ve Gemlik limanlarından elde edilebilecek ekonomik gelirlerin kesilmesi ve işgalci güçlere aktarılması gibi birçok neden vardır. Tüm bu nedenlerden dolayı itilaf devletlerinin desteğiyle Yunanlar, 8 Temmuz 1920'de Bursa'yı işgal etmişlerdir (Öztürk, 2019: 382-384).

Bursa'nın işgaliyle beraber şehir ve sakinleri için zor günler başlamıştır. Bursa'nın işgaline ayrı bir önem veren Açıksöz gazetesi "*İzmir'den Sonra Bursa*" başlıklı haberinde, şehrin Osmanlı dönemine

⁵ Açıksöz gazetesiyle ilgili, birçok bilimsel araştırma yapılmıştır. Bizim hazırladığımız yüksek lisans tezinden başka, bunlardan bazılarının başlıkları şu şekildedir: "*Açıksöz Gazetesinin Milli Mücadele'ye Katkısı*" (Söylemez, 1987); "*Açıksöz Gazetesinin 1920-1921 Yıllarına Ait Konu Başlıklarının Fihristi*" (Bulğu, 2001); "*I. İnönü Zaferi'nden İzmir'in Kurtuluşuna kadar Açıksöz gazetesinde hârici haberler*" (Yetim, 2015); "*İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Açıksöz gazetesindeki makaleleri (1921-1922)*" (Çakmak, 2018); "*Açıksöz Gazetesi'ne Göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri* (Akman, 2005); *Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar ve Anadolu Rumları Üzerine Makaleler (Açıksöz Gazetesi)*" (Sevük, 1999); "*Hüsnü Açıksöz'ün Makaleleri, Kastamonu Basımında Milli Mücadele'nin Yankıları*" (Eski, 1995); "*İsmail Habib Sevük'ün Açıksöz'deki Yazıları 1921-1922*" (Eski, 1998); "*Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları*" (Eski, 1990); "*Millî Mücadele'de Mehmet Akif Kastamonu'da*" (Eski, 2012); "*Açıksöz Gazetesinde Sakarya Savaşı*" (Özçelik, 2011) ve "*Açıksöz Gazetesi'ne Göre Millî Mücadele Dönemi'nde İzmir*" (Çetin, 2019).

dair maddi ve manevi önemine işaret etmiştir (Açıksöz, 15 Temmuz 1920, Numara: 62). İşgalin ardından Batı Cephesinde meydana gelen gelişmelerde, Yunanlar Bursa'ya saldırmaya devam etmiştir. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri esnasında Yunanlar dört fırka ile Bursa cephesine taarruza başlamışlardır. Gemlik'in doğusunda Pazarköy'de ve güneyde Çilakçe köyüne saldırmışlardır (Açıksöz, 11 Temmuz 1921, Numara: 231). Bursa cephesinde ilerleyen işgal kuvvetleri 10 Temmuz 1921'de Yenişehir-Hasan Paşa hattında Gördes istikametinde Vakıf köyüne ulaşmışlardır (Açıksöz, 12 Temmuz 1921, Numara: 232).

Bursa mıntıkasında Yunan birlikleri bu defa 12 Temmuz'da İncirli-Kurşunlu hattını daha doğuya ilerletmeye çalışsalar da bunu başaramamışlardır. Ancak Şabanlı, Hasan Paşa, Hamallı köylerini yakmış, Atrnaos Vadisi'nde Beyce civarındaki Orhaneli'ne ulaşmışlardır (Açıksöz, 13 Temmuz 1921, Numara: 233). Sonraki gün işgal kuvvetleri İnegöl Ovası'ndaki bütün köyleri yakmış, oradan Nusretler ve Harmancık istikametlerine geçmişlerdir (Açıksöz, 14 Temmuz 1921, Numara: 234). Yenişehir-İnegöl istikametinde ilerleyerek Bilecik hattına ulaşmışlardır. Atrnaos Vadisi'ndeki Tavşanlı istikametindeki Yeniköy'e kadar ilerlemişler ve Yeniköy-Pazarcık hattında Yunan ordusuyla Türk ordusu arasında topçu ateşi olmuştur. Köprühisar-Yenişehir arasında işgal altındaki köylere sızmayı başaran Türk akıncı müfrezeleri muhtelif noktalarda işgal kuvvetlerine karşı başarılı baskınlar yapmışlardır. Atrnaos mıntıkasında Yunan kuvvetleri Başova-Şahmelik hattına ilerleyişi karşısında ve yaptıkları mezalimi telin ederek ve bu başarılarının geçici bir başarı olduğunu ifade etmek için gazete, "*Herkes Acem'in: (Yek dü hatve bâz refthen per dihed ves sâbra) yani " bir iki adım gerilemek sıçrayana kanat verir"* örneğiyle Türk ordusunun başarılı olacağına dair inancını yinelemiştir. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Yunanların geçici başarısını ise tarihi bir örnekle şu şekilde ifade etmiştir:

“Düşmanı istediğin yere çekmek, düşmana istediğin yerde istediğin darbeyi vurabilmek için, bazen düşmanın bile ümit etmeyeceği fedakârlıklara katlanmış gibi bir vaziyet alıyorsun: Almanlar kaç defa Lehistan seferlerinde birkaç günlük, birkaç yüz kilometrelik ric’atlar yaptılar. Bizde de iki defa düşman Eskişehir’in önüne gelmiş iki defa düşman ordusu Eskişehir’in beyaz renkli minarelerini, kırmızı kiremitli evlerini görmüştü, görmüş fakat tepelenmişti! Şimdi de düşman birkaç kilometre ilerliyor, yine beş, on köy; üç, beş kasaba aldı. Kim bilir yine Yunan tebliğleri bunları nasıl mübalağalar ve tantanalarla ilan ediyor. Kim bilir yine Atina ve İstanbul’un Rum mahâfili dereyi görmeden paçalarını sıvayan hayalperestler gibi nasıl seviniyorlar, kim bilir ‘Kılkiş’ zırhlısının telsizi yatsıya kadar bile yanmayan yalancının mumu gibi, kim bilir yine ne yalanlar savuruyor. O Kılkiş ki Venizelos’un kazandığını tebşir ettiği vakit, bütün Beyoğlu Rumları o gece şişeleri hazırlamışlar, ziyafetleri kurmuşlar, sokaklarda nâralar atmışlardı. Fakat ertesi gün yalan meydana çıkınca hazırlanan şişeler kırılmış, kurulan ziyafetler dağılmış, bağırان hançereler tıkanmıştı! O Kılkiş ki İkinci İnönü’nde Eskişehir’in sükûtunu tebşir etmiş, yine İstanbul’un bütün Rum mahâfili birden patlatılan şampanya şişeleri gibi köpürüp taşmışlar, rüzgârda ipe serilmiş çamaşır bezleri gibi havalanıp açılmışlar, fakat ertesi gün, hakikati öğrendikleri vakit hepsinin çehresi masanın dibine atılmış boş şişeler gibi durgun, çıkarken buruşturulup köşeye fırlatılan ıslak hamam peştamalları gibi porsuk bir hal almıştı! Onlar iki defa sevinçten sonra elemi, neşeden sonra acıyı, hayalden sonra hakikati tattıkları halde şüphesiz yine seviniyorlardı. Şimdi yine beş adım atmalarını bir muvaffakiyet, bir kasaba almalarını bir zafer, bir tepeyi aşmalarını bir bayram diye ilan ediyorlar.” (Açıksöz, 15 Temmuz 1921, Numara: 235)

Gazetenin bu yazısı dönemin şartları içerisinde büyük bir önem arz eder. Makalenin içeriğine bakıldığında Kütahya-Eskişehir Muharebeleri esnasında Anadolu halkının bozulan moralinin yükseltilmesi, bu kısmi galibiyetle başarılı olacağını düşünen işgal kuvvetlerinin ve destekçilerinin ise bir o kadar ümitlerinin kırılması amaçlanmıştır. Millî Mücadele döneminde gazete, bu tür psikolojik tesiri yüksek yazıları yayımlamıştır.

İşgal Döneminde Bursa'da Yunan Katliamı

Bursa'da işgal döneminin başlamasıyla yerel Müslüman halka karşı Yunanların baskıları, katliam derecesine ulaşmıştır (BCA, Fon Adı: Muhacirin 272.0.0.12/ Kutu No: 38, Gömlek No: 30, Sıra No: 19 Tarih: 24.05.1921). Türk tarafı işgalcilerin bu tutumunu uluslararası kamuoyuna ulaştırabilmek için Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'nın görüşüldüğü esnada konuyu gündeme getirmiştir (Açıksöz, 14 Mart 1921, Numara: 132). Ancak bu ve benzeri girişimler Yunanlıları, katliamdan vazgeçirmemiştir. Yunanlar Yalova ve Orhangazi'den çekilirken katliamlarının dozunu daha da artırmışlar, yerel Rum ve Ermeni çeteleriyle işbirliği yaparak Cihanköy ahalisinin büyük bir kısmını öldürmüş ve köyü tamamen yakmışlardır (Açıksöz, 23 Mart 1921, Numara: 140).

Yunanlar katliamın şiddetini daha da artırıp sivil halka tecavüz ve uzuvlarını kesmeye kadar ileri gitmiştir. I. İnönü Muharebesinden mağlup ayrılan Yunan birlikleri geri dönüş esnasında Bilecik, İnegöl, Yenişehir havalisinde 2.780 bina, 35 cami, 10 mektep yakmış, erkek, kadın, yaşlı ve çocuk demeden birçok sivil Müslümanı öldürmüştür. Mentеше, Kabapınar, Orhan, Dereköy, Aliesma, Pınarboğazı ve Koyunhisar köyleri ve Ümraniye çiftliğini de yakmışlardır. Akçapınar'da kadın erkek 10 kişiyi öldürmüşlerdir. İnegöl kazasının Reşadiye ve Mamure nahiyelerinde pek çok köy de yakılmıştır. Yunanlar tarafından tecavüze uğrayan 15 kadın, yetmiş seksen yaşlarında 11 ihtiyar, 9 çocuk öldürülmüş; erkek, kadın, çocuk olmak üzere 25 kişi ise ağır yaralanmıştır (Açıksöz, 21 Nisan 1921, Numara: 165). Gemlik ve civarında da benzer katliamlar yaşanmıştır (Açıksöz, 24 Mayıs 1921, Numara: 193).

Yunanlar tarafından yapılan bu katliamlar sadece yerli değil yabancı basın organları tarafından da neşredilmiştir. Fransız basın organlarından biri olan Enformasyon gazetesi General Franklin'in

raporundan bahisle Yunanların öldürme, yağma ve diğer katliamlarını kamuoyuyla paylaşmıştır⁶. Gemlik ve Yalova havalisindeki Yunanlar tarafından icra edilen katliamlar, tahkik heyetleri tarafından yapılan incelemeler neticesinde belgeleriyle teyit edilmiştir. Yunan vahşetinin Fransızca gazeteler tarafından ifşa edilmesi bu vahşetin saklanması mümkün olmayacak kadar büyük olduğunu göstermektedir. Enformasyon'un bu husustaki metni şu şekildedir;

“Gemlik-Yalova cihetlerindeki Yunanlar tarafından vukua getirildiği iddia olunan mezalim hakkında, icra-yı tahkikata memur olan General Franklin'in riyasetindeki heyet raporunu neşretmiştir. Heyetin bu raporu Müslüman ahalinin Yunan idaresi altında dehşetli surette mezalime düşür olduğunu ve Yunanların katliam yağma köy, kasabaları ihrâk-ı cürumlarını (yakma suçları) irtikâb ettiklerini teyit etmektedir. Bu havalideki Türklerin büyük bir kısmı hayatlarını kurtarmak için bütün mal ve mülklerini terk ile İstanbul'a göç etmeye mecbur kalmıştır.” (Açıksöz, 20 Haziran 1921, Numara: 213)

Yunanların katliamlarından sadece Fransızlar değil, İtalyanlar da bilgi sahibiydiler. Gemlik ve Yalova havalisinde Yunan mezalimini tahkikata memur olan Fransız heyetiyle beraber olan Osmanlı zabiti Tefvik ve Reşit Beyler de Orhangazi'den dönerken yolda Rumlar ve Ermeniler tarafından saldırıya uğramışlardır. Ancak bu saldırı İtalyan Generali Rolatonin Rovlor'un (?) yaptığı ikaz üzerine engellenmiştir⁷. Tahkik heyeti mezalim sahasının birçok fotoğraflarını çekirtmiş, ahalinin ifadelerini kaydederek cesetler ile Türk köylerinin tahribatı ve kayıplarına bizzat şahit olmuşlardır (Açıksöz, 3 Haziran 1921, Numara: 202).

⁶ Yunanların savunmasız sivil halka karşı uyguladıkları katliam, Kızılhaç teşkilatı, Fransa, İngiltere ve İtalya yetkililerinden oluşan komisyonlarca çok defa tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kolektif, 2006.

⁷ Batı Anadolu'da Yunan işgalinin başlamasıyla mezalime karşı sivil halkın İtilaf Devletleri nezdinde şikâyetleri karşılık bulmuş, 1921 Mayıs ayından itibaren bu tür incelemeler yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kaya, 2013: 563-578.

Yunanların Esir Ettiği Müslüman Ahali

Bursa ve havalisinde Yunan mezalimi sonucunda savunmasız sivil Müslüman halk, çeşitli gerekçelerle gözaltına alınmış, başka bölgelere götürülerek esir edilmiştir. Yunanlar işgal ettikleri yerlerde günden güne halkın günlük yaşam ihtiyaçlarını gidermedeki zorunlu ihtiyaçlarına da kısıtlama getirmiş ve günlük yaşamın durmasına sebep olmuştur. Günlük ihtiyacın giderilmesinde elzem olan insanları sivil ve resmî fark etmeksizin esir etmiştir (Açıksöz, 3 Ocak 1921, Numara: 108). Bazen bu şiddete kamu görevlileri daha fazla maruz kalmıştır. Bursa Valisi ile hükümet memurlarından bir kısmını tevkif ederek İstanbul'a sevk etmişler, yine Bursa askerlik şubesini işgal edip şube müdürünü de tevkif etmişlerdir (Açıksöz, 22 Mart 1921, Numara: 139). Bursa'dan esir edilen sivil Müslüman ahaliyi angarya işlerde kullanılmak üzere; 20.000 kadar Türk esiri – bu grubun içerisinde Balıkesir, Edremit, Akhisar, Manisa ve sair bölgelerden gelenler de mevcuttu- Yanya'da yol yapımında kullanmış ve türlü işkencelere maruz bırakılmışlardır (Açıksöz, 20 Nisan 1921, Numara: 164).

Yunanlar işgal ettikleri bölgede bu tür faaliyetlerine devam ederken halkın psikolojik direncini kırmak için; sivilleri başka bir işgal bölgesine götürülmüş ve temel gıda maddelerinden mahrum bırakılmışlardır. 1 Mayıs 1921 tarihli habere göre; Yunanlar Orhangazi kazası ahalisini tamamına yakını, ilçe memurlarıyla beraber Gemlik'e tehcir etmişlerdir. Tehcir esnasında esirlere beraberlerinde eşya götürmelerine müsaade edilmemiş, eşya ve malları ise gasp edilmiştir. Esirler uzun bir süre aç bırakılmışlardır. İçlerinden bazıları İstanbul'a gitmek istemişse de buna müsaade edilmemiştir (Açıksöz, 2 Mayıs 1921, Numara: 174). Yunan kuvvetleri sivil halka baskı yapmak için zaman zaman silah arama bahanesiyle evlerde arama yapmış ve bir kısım sivil halkı silah bulundurmaları bahanesiyle esir etmiştir (Açıksöz, 20 Mayıs 1921, Numara: 190).

Yunanlar esir ettikleri bir kısım Müslüman halkı ise İstanbul'a göndermişlerdi. İnebolu vapuru ile Yunanlar, Gemlik ve civarından göç ettirdiği 600 kişiyi İstanbul'a nakletmiştir. Ardından yaralı ve tedaviye muhtaç 2.500 kişi Gemlik'te toplanmış, İnebolu, Gelibolu, Gayret ve Galata vapurları ile İstanbul'a gönderilmiştir. Büyük bir sefalet içinde bulunan muhacirler İstanbul Muhacirin Müdüriyetince iskân olunmuş (Açıksöz, 27 Mayıs 1921, Numara: 196) ve Kızılay tarafından tedavi ve diğer ihtiyaçları tedarik edilmiştir (Kızılay Arşivi, Kutu No: 252, Belge No: 65).

Yunanların Gasp Faaliyetleri

İşgal döneminde Bursa ve civarındaki Müslüman halk, Yunanların gasp faaliyetlerine de maruz kalmıştır. Yenişehir'de malı yağma edilenlere Ankara hükümetinin nakdî yardımı olmuştur (BCA, Fon Adı: Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) 30.18.1.1/ Kutu No: 1. Gömlek No: 19. Sıra No: 16. Tarih: 17.11.1920). Cana kast, tehcir gibi mezalimi meslek edinen Yunanlar işgal ettikleri veya geri çekildikleri bölgedeki halkın değerli eşyalarını gasp etmiştir. Yenişehir'den Bursa'ya doğru geri çekilen Yunanlar, güzergâhlarındaki yerleşim yerlerinde eşya ve hayvanı gasp ve yağma etmişler (Açıksöz, 17 Ocak 1921, Numara: 112), geri kalan malzemeleri de yakmışlardır. Bursa'dan tamamen çekilmek zorunda kalacaklarını anlayan Yunanlar çaldıkları eşyaları kendileri için biraz daha güvenli olan yerlere taşımıştır. Balıkesir ve havalisinden topladıkları çeşitli nakliye vasıtaları ile Bursa ve civarından gasp ettikleri ev eşyasını Balıkesir'e götürmüşlerdir (Açıksöz, 22 Nisan 1921, Numara: 166).

Yunanlar yine Bursa'ya doğru çekilirken Söğüt'te de gasp faaliyetlerine devam etmişlerdir. Müslüman mahallelerini mıntikalara taksim ile her mıntıka dâhilindeki evlerin eşyasını yağma ettikten ve kıymetli olanlarını otomobil, araba ve hayvanlarla ve bir kısmını yerli Rumların hanelerine nakil ettikten sonra o mıntıkayı yakmışlardır.

Ardından halkın psikolojisini yine olumsuz etkilemek için, iki Yunan zabiti ile Söğüt Rum papazı Leonidas (?) ve sabık mal müdürü muavini Burdanid'den (?) oluşan tahkik heyeti, evleri ateşe verenlerin kimler olduğunu araştırmakla görevlendirilmiştir. Raporda yaşananların sorumlusu olarak Müslüman halk gösterilmiştir. Rumca yazdıkları bazı evrakı bazı Müslüman ahaliye cebren imzalatmış ve Mustafa namında birisiyle 60 yaşlarında “Saraylı Şayiste (?) Hanım'ın” suçlu olduklarının tahkik edildiğini ve cezalarının verildiğini kaydetmişlerdir. Söğüt kasabasında yakılan yapıların değeri 557.767, yakılan evlerden alınıp götürülen eşyanın kıymeti ise yaklaşık 126.000 lira olarak ifade edilmiştir. Söğüt'e yarım saat mesafede Serhoca köyünde 57 hane ve 1 okul ile 1 cami yakılmıştır. Eşyasıyla beraber yakılan bu evlerin kıymeti 23.000 lira olarak ifade edilmiştir. Bu köyde yanmaktan kurtulan evlerle, diğer köylerin çoğunun eşyası tamamıyla gasp edilmiştir. Söğüt kasabasıyla 7 farklı köyden toplu olarak 2610 kilo buğday, 1145 kilo arpa, 2110 adet koyun ve keçi, 177 adet öküz, 120 adet inek, 78 adet merkep, 47 adet beygir, 346 adet sığır, 16 adet manda, 31 adet katır, 699 lira altın para Yunanlar tarafından çalınmıştır. Toplu olarak alınan zahirenin kıymeti yaklaşık 75.000 liradır. TBMM'nin 1921 yılı bütçe görüşmelerinde Maarif Vekâleti'ne ayırabildiği toplam rakamın 600.000 liradır (TBMM Zabıt Cerideleri, Dönem: I, Cilt: VIII: 166). Bu rakamları karşılaştırdığımızda Yunanların sivil halka yönelik ekonomik zararı daha iyi anlaşılmaktadır. Gasp esnasında Yunan katliamı da devam etmiş, 7 sivil Müslüman öldürülmüştür (Açıksöz, 29 Nisan 1921, Numara: 172).

İşgal Döneminde Bölgedeki Yunan İşbirlikçileri

Batı Anadolu Yunanlar tarafından işgal edilirken iç ve dış kaynaklı bazı grup ve devletlerin destekleri olmuştur. Bu destekler kimi zaman siyaseten kimi zaman da para, asker ve diğer savaş malzemesi şeklinde gerçekleşmiştir. Yunan birliklerine yapılan bu tür yardımlar ve işbirliği, Açıksöz'ün sütunlarında yerini almıştır. Bunlardan bazıları şu şekilde gerçekleşmiştir: 17 Temmuz 1921'de İstanbul'da bir İngiliz

torpidosu tarafından Yunan gemilerine cephane verilmiştir (Açıksöz, 24 Temmuz 1921, Numara: 241).

Yunan birliklerine yerli halkın yardımları olmuştur. Yerli Ermeniler de Bursa'nın işgali döneminde savunmasız sivillere saldırarak canlarına kast etmişlerdir (Yüceer, 2006: 33/34). Yine yerli Rumların bir kısmı Yunan birliklerinde asker olarak görev almıştır. İşgalin sona ermesinin ardından bu tür faaliyette bulunanlar hakkında hukukî süreç işletilerek cezalandırma yapılmıştır. Seyitgazi civarında Yunan ordusuyla birlikte icra ettikleri muharebede esir edilen İzmir, Bursa ve Edirneli 28 Rum, İstiklâl Mahkemesi'nce idama mahkûm edilmişlerdir (Açıksöz, 1 Ağustos 1921, Numara: 248). Bu tür işgalcilere yardım edenlerle ilgili casusluk ve benzeri davalar, merkezî konumda olduğu için Ankara İstiklâl Mahkemeleri'nce yürütülmüştür (Aybars, 2006: 64).

İşgal döneminde yerli gayrimüslimlerden başka bazı yerli bürokratlar da Millî Mücadele aleyhinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bursa'nın işgali üzerine Yunanlar ve Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından il müftülüğüne getirilen Hacı Ömer ile Gümölcinelî İsmail'in valiliği zamanında Evkâf Müdürlüğü'nde bulunarak Bursa'ya gelen Hafız İsmail Hakkı'nın (Lastikçi kadı damadı) Yunanlarla işbirliği yapmıştır. Adı geçen kişiler Bursa Camii Kebir imamı Hafız Necip, Hazret-i Emr-i Buhari imamı Vecihi ve Karabaş Tekkesi şeyhi Nazif Efendiler'in yakalanmalarına rehberlik etmişler, İzmir'de bulunan Yunan esir karargâhına gönderilmelerine sebep olmuşlardır (Açıksöz, 16 Ocak 1922, Numara: 387). İşgalin devam ettiği günlerde müftü bu defa İzmir'e giderek Yunan işgaline dair memnuniyetini beyan eden bir mitinge önderlik etmekten de geri durmamıştır (Açıksöz, 24 Haziran 1922, Numara: 515).

Yunanların Bursa'daki Tahribatı

Yunanlar işgal ettikleri illerde büyük tahribatta bulunmuşlar, tarihî öneme sahip ve gündelik hayatta kullanılan pek çok yapıyı

kullanılamaz hâle getirmişlerdir. Yunan işgal kuvvetleri, bu tahribatları yaparken hem halkın hem de Ankara'daki yönetimin moralini bozmak istemiş bunun için de Bursa ve civar illerdeki tahribatlarını artırmışlardır. İşgal döneminde Söğüt'te 631 ev, 606 dükkân, 18 han, 5 cami, 1 tekke, 2 medrese, 1 fetvahaneye yakılmıştır (Açıksöz, 21 Nisan 1921, Numara: 165). Yunan birlikleri Yenice'den çekilirken civar köylerin bütün eşya ve hayvanını beraber götürmüş, işkence faaliyetleriyle birlikte Çilekçe'de 40 evi yakmışlardır (Açıksöz, 26 Mayıs 1921, Numara: 195). 30 Eylül 1921'de Orhangazi'ye bağlı Sandıklı, Reşadiye, Hamzaoğlu köylerini (Açıksöz, 12 Ekim 1921, Numara: 307) ve Gemlik'in güneyindeki pek çok köyü de bu şekilde tahrip edip yakmışlardır (Açıksöz, 7 Kasım 1921, Numara: 329).

Yunan İşgalinin Bölgedeki Sosyoekonomik Hayata Etkileri

Yunan işgali döneminde Bursa'da savunmasız halk ölüm, gasp ve tahribatın yanında bir de sosyoekonomik olarak baskı görmüştür. Bu baskılar Yunanlılar tarafından olduğu gibi bazen de onları destekleyen büyük devletler tarafından yapılmıştır. İngilizler, İstanbul Kızılay şubesinin Anadolu'ya inceleme heyeti göndermesine engel oldukları gibi, bir taraftan da Yunan ordusunun geri hizmetlerinde bulunmuşlardır. İstanbul Kızılay şubesi tarafından Anadolu'ya bir "imdat-ı sıhhiye heyeti" gönderilmesine müsaade edilmesi için Kızılay Cemiyeti İtilaf Devletleri nezdinde Yunan işgali altındaki halka yardım müracaatına cevap verilmemiştir. Yunan ordusuna borç vermek gibi geri hizmetleri sağlayan İngiltere, Kızılay'ın yapmak istediği bu insanî yardıma müsaade etmemek suretiyle Anadolu halkına karşı olan insanlık dışı duygularını ifade etmiştir (Açıksöz, 11 Nisan 1921, Numara: 156).

İşgal döneminde Bursa ve civarındaki Müslüman halk, sosyal ve dinî hayatın bir parçası olan ibadetlerinden yoksun bırakılmıştır. Müslüman bayanların inançlarına göre giyinmelerinde zorluklar çıkarılmış, zaman zaman tutuklanmışlardır. Müslümanların birlikte

ibadet etmesinden kuşkulanan Yunan işgal birlikleri, camilerde cemaatle namaz kılmayı yasaklamış, riayet etmeyenler ise tutuklanmıştır. Tutuklananlar arasında Müslüman kadınlar da mevcuttur (Açıksöz, 24 Mayıs 1921, Numara: 193).

Yunan işgal birlikleri özel hayata olduğu gibi ticarî hayata da müdahale etmiştir. Silah arama gerekçesiyle evlere girilmiş ve Müslüman sivil halkı tazyik etmişlerdir. Bundan başka Bursa Balık Pazarı'nda Müslümanların fes giymesine müsaade edilmemiş, yasağa uymayanların fesleri yırtılıp çiğnendikten sonra darp ve tahkir edilmiştir (Açıksöz, 8 Mayıs 1921, Numara: 179). Ticarî hayatı baltalamak adına işgalcilerin girişimleri bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Gemlik Körfezi'yle diğer ihraç iskelelerine Türk bayrağı taşıyan ticari gemilerin yanaşmasına müsaade etmemişlerdir. Şile'den itibaren Bandırma ve Biga'ya, Karadeniz ve Marmara sahilleri ve iskeleleriyle arkasında kalan bütün nahiye ve köyler yakılmıştır. 19 Mayıs 1921'de Gemlik'ten İstanbul'a dönen İnebolu vapuru kadın ve çocuklardan oluşan yaralıları İstanbul'a götürmüştür (Açıksöz, 3 Haziran 1921, Numara: 202).

Türk Ordusunun Taarruzları

Açıksöz gazetesine Yunan işgal ve zulmüne karşı Türk ordusunun savunmaları da yansımıştır. 27 Mart 1921'de İzmit mıntıkasında Yunan piyade topçusu ve Abaza süvarilerinden oluşan bir kuvvet Sakarya'nın doğusuna ilerlemek istemiş ise de Türk birliklerinin taarruzuyla püskürtülmüştür. Bursa-Karaköy istikametinde ilerlemek isteyen Yunan birliklerine Türk birlikleri pek çok zayıat verdirmiş ve Gündüzbey istikametindeki faaliyetleri 26-27 Mart 1921 gecesi yapılan çatışma ile bertaraf edilerek Gündüzbey'den geri püskürtülmüşlerdir (28 Mart 1921, Numara: 144).

Yenişehir'in kuzeyindeki Yemencek derbendine taarruz eden Türk birlikleri işgal birliklerini uzaklaştırmış, Köprühisar'dan çekilen işgalcilere de ağır topçu ateşle karşılık verilmiştir. Pazarcık-İnegöl

istikametinde gerileyen işgal birliklerini takip eden Türk birlikleri, bir miktar esir almış, uçak çok miktarda sahra ve dağ mermisi, bir miktar barut ele geçirilmiştir. Bir diğer birlik ise Bursa'nın bir saat kadar güneybatısındaki işgal mevziisine taarruzla zayıat verdirmiştir (Açıksöz, 5 Nisan 1921, Numara: 151). Türk birliklerinin bu tür başarıları, sonraki başarıların en büyük emaresi olmuştur.

Cepheden Açıksöz gazetesine haberler genellikle Anadolu Ajansı aracılığıyla gelmiş ve "Resmî Tebliğ" başlığıyla kamuoyuyla paylaşılmıştır. 6 Temmuz 1921 tarihli bilgiye göre Bursa'nın doğusunda Cumalıkızık civarında işgal birlikleriyle çatışma yaşanmış ve zayıat verilmiştir. Bir Türk birliği ise Bursa'nın batısında Tahtalı'dan Bursa'ya giden bir işgal kuvvetine baskın yaparak dağıtmıştır (Açıksöz, 7 Temmuz 1921, Numara: 228). 16 Temmuz 1921 tarihinde ise Bursa mıntıkasında işgalcilerin yan ve gerilerine taarruz eden Türk birlikleri Bilecik ve Köprühisar'ı işgalden kurtarmış, erzak, cephan ve 13 otomobili ele geçirmiştir. Atrnaos mıntıkasında topçu çatışması, Altuntaş mıntıkasında geceli gündüzlü şiddetli muharebeler yaşanmıştır. Köprühisar'daki Yunan birlikleri Yenişehir'e doğru çekilmek zorunda kalmıştır. İşgal birlikleri geri çekilirken, erzak ve cephan yüklü 13 yük ve 1 binek otomobili Türk birliklerince el konulmuştur. Ayrıca biri zabıt olmak üzere birçok asker esir alınmıştır. Atrnaos mıntıkasında Kepez-Yakaca hattında da çatışmalar yaşanmış (Açıksöz, 17 Temmuz 1921, Numara: 236), böylece Türk birliklerinin Bursa'ya ilerleyiş güzergâhı doğudan batıya (Bilecik'ten Bursa'ya) doğru gelişmiştir.

Türk ve Yunan birlikleri arasında bu şekilde karşılıklı çatışmalar devam ederken, Açıksöz gazetesi Sakarya Zaferi'ni manşetten duyurarak işgal altındakilere moral vermiş; Yunan birliklerinin ve işbirlikçilerinin cesaretlerini kırmayı amaçlamıştır. Gazetenin 13 Eylül 1921 tarihli haberi şu şekilde yayımlanmıştır; "*Büyük ve İlahi Zafer: Nihayet düşman tamamen mağlup ve tamamen münhezim oldu. 15 gün mütemadiyen kuduz köpekler gibi saldırmış, 15 gün mütemadiyen taarruz etmiş, fakat*

Mehmetçiklerin demirden göğüsleri düşmanın bu 10 günlük taarruzlarını 40-50.000 derecesinde zayıf verdirerek döndürmüş ve püskürtmüştür.” (Açıksöz, 13 Eylül 1921, Numara: 282)

Yunan Ordusunun Kayıpları

Açıksöz gazetesi, Yunan ordusunun kayıplarını hemen her gün muteber kaynaklara dayanarak aktarmıştır. Böylece gazeteyi okuyan işgal taraftarlarına psikolojik bir savaş yürütülmüş, işgale karşı tutum sergileyenlere bir umut olmuştur. Bu noktadan hareketle gazeteye yansıyan Yunan ordusu kayıpları haberleri mevcuttur. İşgalci Yunan birlikleri çarpışmalar sonucu Yenişehir civarında Yunan geri birliklerine taarruz eden Türk birlikleri Yenişehir'i ve süvariler ise İnegöl'ün bir kısım yerlerini geri almış, Koyunhisar, Duma, Bab-ı Sultan hattına kadar ilerlemişlerdir. İşgalcilerin Köprühisar, İnönü ve İnegöl civarındaki muharebelerde 2.000'den fazla yaralı ve ölü kaybı yine Açıksöz'e yansıyan bilgilerdendi (Açıksöz, 17 Ocak 1921, Numara: 112). 18-19 Mart 1921 gecesi Bursa mıntıkasının bir kilometre güneydoğusunda yaşanan çatışmada içlerinde çeşitli rütbelilerin olduğu 50 askerden oluşan bir birlik tamamen imha edilmiştir (Açıksöz, 23 Mart 1921, Numara: 140).

II. İnönü Zaferi'nin ardından Türk ordusu Batı Cephesi'nde hızla ilerlemeye devam ettiği süreçte Bursa, Yunanlar için adeta büyük bir hastane halini almıştır. Şehirde işgalcileri büyük bir telaş almıştır. Cephedeki gelişmeleri yerli halktan gizleyen Yunanlar bir taraftan yaralılarını tedaviyle meşgul olurken, diğer taraftan Müslüman ahaliye karşı tazyikini artırmıştır (Açıksöz, 11 Nisan 1921, Numara: 156). 15 Mayıs 1921 tarihindeki çatışmalarda ise Bursa mıntıkasında Yunan piyade ve süvariden oluşan bir kuvveti Koçköy istikametinde ilerlemek istemişse de geri püskürtülmüştür. Türk ordusuna ait bir savaş uçağı Bursa cephesinde Yunan mevzilerini bombalamış (17 Mayıs 1921, Numara: 187), bu gelişmeden kısa bir süre sonra Türk ordusunun

başarıları artmıştır. Bursa'nın 15 kilometre batısında Yaylacık köyüne baskın yaparak şimdiye kadar Yunanlar ile Müslüman köylerini yakan Rumları esir etmiştir (Açıksöz, 5 Haziran 1921, Numara: 203). Yunan ordusunun askeri kayıplarının içerisinde mühimmat zayıatları da önemli bir yer tutuyordu. Yenişehir'deki Yunan ordusuna ait büyük bir erzak deposunu Türk birlikleri ele geçirmiştir (Açıksöz, 20 Temmuz 1921, Numara: 238).

Yunanların büyük mağlubiyete uğradığı Sakarya Meydan Muharebesinde bir Yunan gazetesi olan Nevlogos'a istinaden yaralıların 16.000'den fazla olduğu yazılmıştır. Ancak Açıksöz Tevhid-i Efkâr'dan yaptığı alıntıyla yalnız Bursa'ya 30.000 yaralı geldiğini bildirilmiştir (Açıksöz, 5 Ekim 1921, Numara: 301). Yunan ordusunun Batı Anadolu'daki kayıpları Atina'da gündem olmuştur. Anadolu'daki Yunan ordusu komutanı Palis (?) 1922 Mart ayı sonunda Atina'ya gitmiş ve Yunanistan genelkurmayı, başbakan ve savaş bakanı ile mülakatlarda bulunarak cephedeki ordunun ihtiyacını dile getirmiştir. Edinilen bilgilere göre Yunan ordusunun her yönden eksikliği askerlerin zorluk yaşamasına sebep olmuştur (Açıksöz, 13 Nisan 1922, Numara: 462).

İşgal kuvvetlerinin bu şekilde kayıplarının bir diğer örneğine bakıldığında; Yunan ordusuna ait 11. Fırka Mudanya civarında esir edilmiştir (Öztürk, 2019: 396). Yunan kaynaklarına göre şimdiye kadar kayıp olan Terikveys (?) kolordusuna mensup müstakil fırka Mudanya üzerinden Trakya'ya gönderilmiştir (Açıksöz, 16 Eylül 1922, Numara: 581). Bu esnada 1 general, 100 zabıt, 2.000 asker esir edilerek Bursa'ya nakledilmiştir. Yunanların Trakya'daki önceden sevk ettiği birliklerin bir kısmı da esir edilmiş, Trakya'dan getirilen dört büyük topa ise el konulmuştur (Açıksöz, 19 Eylül 1922, Numara: 584). Gazetenin yukarıda verdiği rakamlar her ne kadar resmî kaynaklara dayansa da tüm basın organlarında olduğu gibi, netlik açısından teyide muhtaçtır. Bununla beraber rakamlarda netlik olmasa da işgal kuvvetlerinin verdiği

ağır kayıpların halka aktarılması ve halkın işgalden kurtuluşa olan inanç ve cesaretinin artırılması noktasında büyük önem taşır.

Yerli Rumların Yunan Birliklerinden Desteğini Çekmesi

Yunanlar Batı Anadolu'yu işgali esnasında yerli Rumlardan destek almış, askerî birliklerde görevlendirilmişlerdir. Ancak Türk ordusunun başarılı harekâtlarının ardından Yunanlar ağır kayıplar vermiştir. Bu durum hem silahaltindeki hem de sivil işgal destekçisi Rumlar üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. Moral bozukluğunun etkisi ile işgal ordusunda yer alanların bir kısmı firar etmiş, yeni katılımların da azalmasına sebep olmuştur. İzmir'in yerli Rumları Yunan ordusuna asker vermeyecekleri hakkında bir beyanname yayımlayınca Yunanlar bu münasebetle bazılarını gözaltına almıştır (Açıksöz, 22 Mart 1922, Numara: 139). Uşak ve Bursa cepheleri kumandanı Bendurulapulos (?) istifaya mecbur olmuştur. İzmir'de bulunan Yunan başkumandanı Papulas isyan üzerine yakın birlikleriyle Bursa'ya gitmiştir (Açıksöz, 24 Mart 1922, Numara: 141).

II. İnönü Savaşı'nda Yunan ordusunun mağlup olması, moral bozukluğunu daha da artırmıştır. Bu mağlubiyette Yunanların 3.000 zabitle 10.000 asker kaybı Paris basınından, Açıksöz'ün satırlarına yansımıştır. Bu kayıpların, Yunanistan'da siyasî yansımaları da olmuştur. Yunan meclisi bir süreliğine tatil edilmiştir. Bundan başka 8 Nisan 1921 Cuma günü İzmir'de yerli Rumlar tarafından askerlik aleyhine bir gösteri yapılmıştır. Yunan askerlerinin olaylara müdahalesi üzerine atılan kurşunlardan siviller yaralanmıştır (Açıksöz, 14 Nisan 1922, Numara: 159). İzmir'de ikamet eden Rumlar itirazlarını biraz daha artırarak Yunanistan birliklerine dâhil olmayacaklarını bu defa Fransa'ya bildirmişlerdir. İzmir Rumları Fransa'nın İzmir konsolosluğuna ilettikleri bir muhtıradan İzmir'in mukadderatı henüz tayin etmemiş olmasına binaen Yunanlara asker vermeyeceklerini bildirmişlerdir (Açıksöz, 18 Nisan 1922, Numara: 162).

Yunan mağlubiyetinin etkileri sadece İzmir'de görülmemiştir. I. İnönü Muharebesi'nin ardından Türk ordusu Batı Anadolu'ya doğru ilerlemeye devam etmiştir. Türk ordusunun Bursa'ya yaklaşması üzerine bir kısım Bursa Rumları ev ve işyerlerine Türk bayrakları ve Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğraflarını asmışlardır. İstanbul'dan Kastamonu'ya gelen bir kişinin Açıksöz gazetesine doğrudan bildirdiğine göre; *“Anadolu ordusunun Bursa kapılarına dayanması üzerine Rumlar pencerelerine Türk bayraklarını asmışlar, ekseri Rum ticarethaneleri ise Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin resimlerini mevki-i ihtirama koymuşlardır. Bursa'da tahliye hazırlıkları devam ettiği müddetçe Rumlar İslam ahaliye karşı hürmetkâr bir vaziyet takınmışlardır. Elyevm bayraklarımız Rum evlerinde pencerelere yakın ve hazır bulunuyor.”* (Açıksöz, 19 Nisan 1922, Numara: 1630).

Bursa'nın İşgalden Kurtuluşu

Açıksöz, büyük bir sevinçle Bursa'nın işgalden kurtuluşunu okurlarıyla paylaşmıştır. Türk ordusunun başarılı çarpışmalarının ardından sadece 10 Eylül günü 5 subay ve 80 er şehit verilerek, (Türk İstiklal Harbi, Cilt: II 1995: 239) aynı gün Orhangazi, 11 Eylül 1922'de Bursa ve Orhaneli işgalden kurtulmuştur. 12 Eylül'de Bursa'daki II. Yunan Tümen'i esir edilmiş, (Sofuoğlu, 2003: 80) daha sonra esir değişimi hakkında her iki taraf arasında anlaşma yapılmıştır (BCA, Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü: 030.10.0.0/ Kutu No: 55. Gömlek No: 362. Sıra No: 10. Tarih: 07.10.1922).

Türk ordusunun bu başarısı Açıksöz'ün sütunlarında yer bulmuş, işgalden kurtuluşunun ardından Bursa'daki gelişmeler kamuoyuna aktarılmıştır. Bursa'nın işgalinin yıldönümünde şehitler adına mevlitler okunmuş, işgalin bir an önce sonlanması için dualar edilmiştir. 9 Temmuz 1922'de Hacı Bayram-ı Veli Camiinde mevlit okutulmuş, şehitlere ithaf olunarak, Türk ordusuna başarı dilekleriyle dualar edilmiştir (Açıksöz, 10 Temmuz 1922, Numara: 528). Bu gelişmelerin

ardından Bursa ve civarı düşman işgalinden kurtarılmıştır. Türk ordusunun Bozüyük'ten başlayan harekâtı Bursa'ya doğru ilerlemiştir. Türk ordusunun sağ kısmının kaydettiği gelişmeyle resmî tebliğle ilk önce Yenişehir'in kurtuluşu kamuoyuyla paylaşılmıştır (Açıksöz, 9 Eylül 1922, Numara: 576).

8 Eylül'de Türk ordusu İnegöl'ü işgalden kurtarmış, Bursa'nın doğusunda "Aksu" mevziinde başarı gösterilmiştir (Açıksöz, 11 Eylül 1922, Numara: 577). Artık Bursa'nın kurtuluşu daha da yaklaşmıştır. Açıksöz bu haberi "Bursa'mızın Tahlisi" başlığıyla okuyucularına sunmuştur. Haberde "*Dün saat 10'a doğru gelen hususi telgraflar akşam da Anadolu Ajansı'nın verdiği telgrafla resmen teyit etmiş ve Bursa'mız kahraman muzaffer ordularımıza kapılarını açmıştır. Bir gün evvel İzmir'e ve bir gün sonra Bursa'mıza kavuştuğumuzu işiten bütün halk sokakları dolduruyor ve her taraf fenerlerle donatılıyordu. Bu gece belediye pek büyük şenliklere sahne olmuş ve gece sabahlara kadar şehrimiz şevk ü sürûr içinde çalkalanmıştır.*" (Açıksöz, 12 Eylül 1922, Numara: 578)

Bursa'nın 10 Eylül 1922'de işgalden kurtuluşu (Türk İstiklal Harbi, Cilt: II, 1995: 241.) esnasında Yunan kuvvetlerinin kayıpları gazeteye yansımıştır. Yunanların bu mağlubiyette 1'i general, 100'ü subay ve 2.000'i er olmak üzere pek çok askeri esir düşmüş ve savaş için gerekli pek çok teçhizatına da el konulmuştur. Esirler Bursa'ya nakledilmiştir. İşgalcilerin Trakya'daki alaylarını da önceden getirdiği anlaşılmış, Trakya'dan getirilen mühimmata da el konulmuştur (Açıksöz, 19 Eylül 1922, Numara: 584). Ayrıca Bursa'nın işgalden kurtuluşunun ardından işgalden önce Yunanlar tarafından görevlerinden uzaklaştırılan Türk asayiş kolluk kuvvetleri, eski görevlerine iade edilmişlerdir (BOA, Fon Adı: Dâhiliye, Emniyet Umum Müdürlüğü, Memurin Kalemi, Kutu No: 117. Gömlek No: 34/ Tarih: 17.11.1922).

Sonuç

Gazeteler başta olmak üzere basın ve yayın organlarının kamuoyunu bilgilendirme ve bir fikir çatısında toplama yönünde büyük etkileri mevcuttur. Açıksöz gazetesi de bu anlamda kendi döneminde böyle bir amaç edinmiş, halkı Millî Mücadele ve bağımsızlık fikri etrafında toplamaya çalışmıştır. Çalışmamızın tamamında bu çabanın tesirleri görülmektedir. Bu manada gazetenin Millî Mücadele döneminde işgale maruz kalmayan bir ilde yayımlanmasının da avantajıyla, bir basın organı olarak misyonunu üstlenmekteki cesareti de dikkate değerdir. Gazetenin bu cesur tavrında dönemin ileri gelen fikir adamlarının tavrı ve katkıları çok önemlidir. Gazeteyi ilk ortaya çıkaranlarla beraber, daha sonraki katılımlarla birlikte ki bunlar arasında Mustafa Kemal Paşa, Mehmet Akif (Ersoy), İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) ve diğerlerinin katkısı da çok olmuştur.

Yunanların Batı Anadolu'daki ilk işgallerinin (15 Mayıs 1919) ardından 8 Temmuz 1920'de de Bursa'yı işgal etmişlerdir. Çalışmada görüldüğü gibi Yunan taarruzları Bursa ve civarında genellikle doğu yönünden gerçekleşmiş, daha çok Bilecik, Yenişehir, İnegöl ve Bursa ekseninde faaliyet göstermişlerdir. Adlarını yukarıda verdiğimiz yerlere bakıldığında bu tür taarruzların yine şehrin batısında da aynı şekilde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu kadar geniş alanda uzun süre işgal faaliyeti gerçekleştiren Yunanlar, savaş hukukuna ve insanî değerlere aykırı davranarak sivil halka türlü yöntemlerle katliam politikası uygulamışlardır. Yunanların bu katliamlarına bir kısım yerli Rum ve Ermeniler de katılmışlardır. Bu katliamlar, genellikle doğrudan cana kast gibi türlü işkencelerle gerçekleşmiştir. Örneğin I. İnönü Muharebesi'nin ardından geri çekilmeleri esnasında Reşadiye-Mamure bölgesinde yaş ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın sivil halkı katletmişlerdir. Yunanların Bursa ve civarında gerçekleştirdiği bu tür katliamlar Açıksöz'den başka Fransız basınının da sütunlarına yansımıştır. Enformasyon gazetesi General Franklin raporundan bahisle, Gemlik-Yalova güzergâhındaki Yunan

katliamını kamuoyuyla paylaşmıştır. Yabancı basın da Yunan mezalimini dile getirerek; Açıksöz'ün hem haberlerinin muteberliği hem de Milli Mücadeleye olan desteğini anlatma noktasında katkı sağlamıştır.

Yunanlar işgal ettikleri yerlerde sadece doğrudan cana kast şeklinde katliam faaliyetlerinden başka, yine sivil halka yönelik esaret ve tehcir politikası da uygulamışlardır. İşgal ettikleri yerlerdeki sivil halktan bazıları esir edilerek yol yapımı ve benzeri angarya işlerde kullanılmış, bir kısmı da başka bölgelere sevk edilerek yurdundan mahrum bırakılmıştır. Bu esarete sivil halkın yanında bazen kamu görevlileri de maruz kalmıştır. Bazen de bu esaret kitlesel olarak gerçekleşmiştir. Açıksöz'ün 2 Mayıs 1921 tarihli haberine göre Orhangazi sakinlerinin büyük bir kısmı Gemlik'e gönderilmiştir. Yunanlar böyle bir politika izleyerek hem halkın psikolojik direncini kırmaya hem de bölgedeki nüfus yapısına Türkler aleyhine etki etmeye çalışmışlardır.

İşgal döneminde Bursa ve civarındaki sivillerin maruz kaldığı sıkıntılardan birisi de işgalci Yunan birlikleri ve destekçilerinin çeşitli gasp faaliyetleri olmuştur. İşgal birlikleri Eskişehir-Bilecik hattından Bursa merkeze doğru çekilirken savunmasız sivil halkın değerli eşyalarını -para, ziynet eşyası, canlı hayvan gibi- gasp ederek halkın tüm yaşam unsurlarından mahrum kalması için çaba göstermişlerdir. Gasp edilenleri ise o an için daha güvenilir gördükleri Balıkesir bölgesine sevk etmişlerdir. Gasp faaliyetlerini yürütürken Yunanlar, göstermelik tahkik heyeti kurmuş, bütün olanların müsebbibi olarak sivil halkı göstermişlerdir. Gazeteye yansıyan bilgilere göre Söğüt ve civarından gasp edilip Bursa üzerinden sevk edilenlerin çeşitliliğine bakıldığında arpa, buğday gibi tahıl ürünleri, canlı büyük ve küçükbaş hayvan ve çeşitli değerli eşyalar mevcuttur. Yunanlar değerli eşyalarını gasp ettikleri savunmasız sivillerin yaşam mekânlarını yakarak kullanılamaz hâle getirmekten de geri durmamıştır. İşgalcilerin ev, cami, ticarethane gibi yapıları yakması hem uzun süre bölgede kalıcı olamayacaklarının

hem de sonraki nesillerin burada kolay bir yaşam kurmalarını engelleyip mimarî hafızalarını da yok ederek geçmişle bağını silmek istemeleridir.

Yunanların bölgedeki işgal faaliyetleri arasında sivil halkın sosyal ve ekonomik hayatına dair baskıları da mevcuttur. İşgal döneminde başka devletlerden ekonomik destek görürken, işgal altındaki sivillere bu tür yardımların ulaşmasını engellemişlerdir. Örneğin insanî bir kuruluş olan Kızılay'ın yardımlarının bile ulaşılmasına izin verilmemiştir. Sosyal hayatın önemli unsurlarından birisi olan dinî ibadet, gündelik kılık kıyafette bile Yunan işgalinin tesirleri olmuş, Müslümanların toplu namaz kılmaları ve fes kullanmaları engellenmiştir. Limanlardaki gemilerde Müslümanların ticareti yine işgalciler tarafından sekteye uğratılmıştır.

Anadolu'da işgal atlındaki tüm topraklarda olduğu gibi Bursa'nın da işgalden kurtulması için Türk ordusu yoğun çabalar göstermiş, özellikle düzensiz birliklerden orduya geçişin ardından Batı Cephesi, önemli gelişmelere şahit olmuştur. Düzensiz birliklere göre daha nizamî bir askerî disiplin içerisinde hareket eden Türk ordusu, Bursa ve civarında da başarı göstermiş, özellikle I. İnönü Muharebesi'nin ardından işgal birlikleri ağır kayıplar vermiştir. Bu durum hem Yunanlar hem de onlarla işbirliği yapanlar üzerinde olumsuz bir psikoloji oluşturmuştur. Yunanların cephelerde aldıkları ağır mağlubiyetlere karşılık, Türk ordusunun galibiyetleri, işgalcilere destek verenler üzerinde olumsuz etki yapmış, Yunanlardan desteklerini çekmelerine sebep olmuştur. Bu durum hem Türk ordusunun zafere olan inancını artırmış hem de 11 Eylül 1922'de Bursa'nın Yunan işgalinden kurtarılmasını sağlamıştır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA, Fon Adı: Muhacirin 272.0.0.12/ Kutu No: 38, Gömlek No: 30, Sıra No: 19 Tarih: 24.05.1921

BCA, Fon Adı: Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) 30.18.1.1/ Kutu No: 1. Gömlek No: 19. Sıra No: 16. Tarih: 17.11.1920

BCA, Fon Adı: Muamelat Genel Müdürlüğü: 030.10.0.0/ Kutu No: 55. Gömlek No: 362. Sıra No: 10. Tarih: 07.10.1922

BOA, Fon Adı: Dâhiliye, Emniyet Umum Müdürlüğü, Memurin Kalemi, Kutu No: 117. Gömlek No: 34/ Tarih: 17.11.1922

Kızılay Arşivi, Kutu No: 252, Belge No: 65

Gazete

Açıksöz Gazetesi

Kitaplar, Makaleler, Tezler

Açıksöz, H. (1933). *İstiklal Harbinde Kastamonu*. Kastamonu Vilayet Matbaası.

Akman, E. (2005). *Açıksöz Gazetesi'ne göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*. Gazi Kitabevi.

Aybars, E. (2006). *İstiklal Mahkemeleri*. Zeus Kitabevi.

Bulğu, S. (2001). *Açıksöz Gazetesi'nin 1920-1921 yıllarına ait konu başlıklarının fihristi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çakmak Vural, Y. (2018). *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Açıksöz gazetesindeki makaleleri (1921-1922)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetin, N. (2019). Açıksöz Gazetesi'ne göre Millî Mücadele Dönemi'nde İzmir. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX (Özel Sayı: İzmir'in İşgali (2019)), 217-241.

Çiftçi, F. (2006). *Mahallî basın ışığında Millî Mücadelede Kastamonu ve çevresi*. Kastamonu Belediyesi Yayınları.

Demircioğlu, A. (1973). *100 Yıllık Kastamonu basını 1872-1972*. Doğrusöz Matbaası.

Eski, M. (1983). *Millî Mücadele'de Mehmet Akif Kastamonu'da*. Ayyıldız Matbaası.

Eski, M. (1990). *Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki çalışmaları*. Ayyıldız Matbaası.

Eski, M. (1995). *Kastamonu basınında Millî Mücadele'nin yankıları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Eski, M. (1999). *Cumhuriyet Dönemi'nde bir devlet adamı Mustafa Necati*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Eski, M. (2008). *Hüsnü Açıksöz'ün makaleleri*. Önder Matbaacılık.

Eski, M. (2012). Kent kültürünün oluşmasında basının görevi: Kastamonu örneği, *Dörtöge*, 1(1), 141-152.

Gökçen, S. (2006). *Türkiye'de Rum-Yunan tedhiş ve terör hareketleri (1919-1923)*. (Yayımlanmış doktora tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Göktaş, Kaya, L., Özkurt, M. (2018). 19.-20. yüzyıl Osmanlı Dönemi eğitim yapıları: Kastamonu Merkez Mekteb-i İdadi, Mekteb-i Sanayi, Rum Mektebi. *ASOS Journal*, 6(73), 37-56.

Kaya, M. (1999). *1918-1950 yılları arasında Bursa kazasının sosyal ve ekonomik durumu*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, M. (2013). Yalova-Gemlik bölgeleri ve İzmit Yarımadası'nda Yunan mezalimine dair İtilaf Devletleri araştırma komisyonu raporları (12-22 Mayıs 1921). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 13(51), 563-578.

Kolektif (2006). *Türkiye'de Yunan vahşeti*. (Çev: N. Ekinci). Yeniden Anadolu Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Koloğlu, O. (2015). *Osmanlı'dan 21. yüzyıla basın tarihi*. Pozitif Yayınları.

Özçelik, M. (2011). Açıksöz gazetesinde Sakarya Savaşı. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (6), 195-214.

Öztürk, Y. (2019). Bursa ve civarının işgal ve kurtuluş sürecinde askerî harekâtlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (65), 381-405.

Sevük, İ. H. (1999). *Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar ve Anadolu Rumları üzerine makaleler (Açıksöz Gazetesi)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sofuoğlu, A. (2003). Osmanlı arşiv belgeleri ışığında işgal döneminde Bursa. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIX(55), 51-82.

Söylemez, F. (1987). *Açıksöz gazetesinin Milli Mücadele'ye katkısı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Söylemez, F. (1993). Milli Mücadele'de Kastamonu basını. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, III(12), 411-416.

Tanık, İ. H. (2012). *I. İnönü Zaferi'nden İzmir'in kurtuluşuna kadar Açıksöz gazetesinde Batı Cephesi haberleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erzincan: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TBMM Zabıt Cerideleri (1945). *Dönem: I. VIII*, TBMM Basımevi.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı Cilt: II (1995). Genelkurmay Basımevi.

Ural, S. & Hangül, N. (2019). Hatay'da yerel yasin (1939-1950). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 257-277.

Yetim, M. (2015). *I. İnönü Zaferi'nden İzmir'in kurtuluşuna kadar Açıksöz gazetesinde hârici haberler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erzincan: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yirsutimur, D. (2018). Zonguldak il merkezi gazeteleri (1923-1960), *Researcher Social Science Studies*, 6(2), 65-97.

Yüceer, S. (2006). Bursa Ermenileri üzerine bazı saptamalar ve Orhangazi'de Ermeni olayları (1914-1922). *Akademik Araştırmalar Dergisi*, (29), 27-49.

EXTENDED ABSTRACT

Newspapers play a major role in keeping the public informed about developments. A newspaper or other press organ is followed in line with their thoughts, opinions, and authors. Thus, followers are impressed by the publication of which they are readers. This interaction was experienced intensely during the first emergence of newspapers, as is the case today. In the period when communication tools were not yet common, newspapers became more important.

The occupation of Anatolia after the Mondros Armistice Agreement, especially the occupation of İzmir on May 15, 1919, caused a great passion in the eyes of the public. Against these invasions, Kuva-yı Milliye was established through the Defense of Rights and Refusal Societies. During this period, many media outlets in Anatolia acted to support the resistance of Anatolia against invasions. One of the most important newspapers contributing to the War of Independence is the Açıksöz newspaper, which started its publication life in Kastamonu.

The features of the newspapers such as their authors, owner, broadcast stream, and place of publication have been influential in the world of ideas. Açıksöz, which started its publishing life under the leadership of a group of patriots, later included important names such as Mehmet Akif (Ersoy) in the writer's staff. Thus, the newspaper had the courage to display its stance that supports the National Struggle from its first period to the end. Taking this kind of attitude also meant opposing the invaders and their supporters. Açıksöz has been one of the rare newspapers that have managed to maintain this courage at the time when the public felt the most need.

The city where the newspaper was published has also been effective in the publication policy. Factors such as the idea of independence of the people of Kastamonu, their support for the National Struggle at the front and behind the front, and not being subjected to occupation were influential in the newspaper's belief in liberation from the occupation. Kastamonu and its people have used the advantages of not being subjected to occupation to the end. It provided all kinds of material and moral support, especially for newspapers. Soldiers from Kastamonu took charge in different regions of Anatolia from Tripoli to Çanakkale. During the War of Independence, the "Independence Road" starting from İnebolu and extending to Ankara via Kastamonu is also an important amount. Ammunition has been shipped from Istanbul to Anatolia via this route.

This newspaper has produced daily publications supporting and organizing the public's reaction to the invasions, organizing for the independence war, and joining the Kuva-yı Milliye troops if necessarily. It constantly emphasized the inability of the

Istanbul Government against these invasions and had a sociological and psychological impact in the Amasya Circular around the ideal of "Independence of the nation's determination and the decision will save the nation".

In this study, the developments in Bursa and its vicinity during the Greek occupation period are mentioned. Referring to the importance of newspapers as a press organ, the Açıksöz newspaper was placed in the center, and developments in Bursa and its vicinity were evaluated. Also, these developments have been evaluated within the framework of the information obtained from Açıksöz, and archive documents and copyright works have also been used. Thus, the effort of the newspaper to fulfill an important task in a difficult period and the drama experienced during the Greek occupation period, apart from the official records, were tried to be examined.

During the Greek occupation period, the most emphasized by the newspaper was the brutality the civilians were subjected to, the policy of destruction and insult along with the persecution of the occupiers, and these findings constitute the content of the study. The newspaper's continuous sharing of such information has been effective in local, national, and international public opinion. Because the Greek savagery took place in the eyes of the whole world, contrary to all human values and the laws of war. Although the Ottoman Empire did not have a direct defeat against Greece, the invasion attempts were influential in the idea of National Struggle that awakened in the eyes of the people. Although the Entente States supported Greece, the military-civilian people in Anatolia managed to unite.

Açıksöz has attracted the attention of many researchers with all these features and values. Graduate theses, books, and articles were produced by using the rich content of the newspaper. In this study, we aim to explain a historical cross-section in the light of the information we have obtained from the newspaper and to understand the value the newspaper deserves.

Terzioğlu, O. & ağla, C. (2021). Büyük Buhran ve Amerika'da sosyal politika. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 871-926.

DOI: 10.21550/sosbilder.913935
Araştırma Makalesi / Research Article

BÜYÜK BUHRAN VE AMERİKA'DA SOSYAL POLİTİKA*


Onur TERZİOğLU**
Cengiz AğLA***


Gönderim Tarihi / Sending Date: 12 Nisan / April 2021
Kabul Tarihi / Acceptance Date: 24 Mayıs / May 2021

ÖZET

Tarih boyunca ekonomiler krizlerle karşılaşmışlardır. Bu krizlerin kimileri yerel olup coğrafi açıdan sınırlı etki göstermiş olsalar da kimi krizlerin etkileri küresel ölçektedir. Ekim 1929'da Wall Street Borsası'nın okşyyle başlayan Büyük Buhran; sadece Amerika Birleşik Devletleri'ni etkilemekle kalmamış, dünya ölçeğinde bir ekonomik krizin tetikleyicisi olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde çok sayıda şirket iflas etmiş, işsizlik ve evsizlik artmış ve toplumsal huzursuzluklar baş göstermiştir. Kriz başladıktan sonra iktidara gelen Franklin D. Roosevelt, yeni ekonomik tedbirler alınacağını söylemiştir. Bu ekonomik tedbirlere sosyal politika uygulamaları da dhildir. Ekonomik krizden çıkış programına "Yeni Uzlaşma" adı verilmiştir. Bu program ile geniş ölçekli sosyal politika uygulamaları hayata geirilmif, genişleyici ekonomi politikaları ile de üretimdeki düşüş giderilmeye ve istihdam yaratmaya çalışılmıştır. Roosevelt ncesi dönemde kapsamı bakımından Batılı ülkelerden farklılaşan Amerikan sosyal politikasının, Roosevelt döneminde belirli ölçülerde Batılı ülkelerdeki uygulamalara yaklaştığı söylenebilmektedir. Bu çalışmada, bu değişim ve Büyük Buhran'ın Amerikan sosyal politikası üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

* Bu makale, birinci yazarın Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında hazırlamakta olduğu "Barack Obama Döneminde Amerika'da Sosyal Politikanın Dönüşümü" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

**  Öğr. Gör., Bilecik şeyh Edebalı Üniversitesi Bozüyük Meslek Yüksekokulu Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Bilecik / TÜRKİYE, onur.terzioglu@bilecik.edu.tr

***  Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü İstanbul / TÜRKİYE, ccagla@yildiz.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

Anahtar Kelimeler: *Büyük Buhran, sosyal politika, Franklin D. Roosevelt, Yeni Uzlaşma, ABD*

Great Depression and Social Policy in the United States

ABSTRACT

Throughout history, economies faced crisis conditions. Some of these crises were local and their effects were felt in a limited geography, and some have affected the economies on a global scale. Great Depression, which began in October 1929 with the Wall Street Crash in the United States, not only had devastating effects on the United States economy, but it gave way to a global economic downturn. In the United States, many companies have gone bankrupt, unemployment and homelessness have increased, giving way to a wave of social unrest. Franklin D. Roosevelt who has come to power in the aftermath of the crisis declared that he would put new economic and social policy measures into place. The economic recovery program was called the "New Deal". With this program, a broader basis for social policy measures was created, and expansionary economic policies were put into effect, to restore production and create employment. It can be claimed that American social policy which had distinguished from Western countries before Roosevelt era in terms of content, had become closer to the Western countries' practices during the Roosevelt era. In this paper, this change and the impact of the Great Depression on American social policy will be discussed.

Key words: *Great Depression, social policy, Franklin D. Roosevelt, New Deal, USA*

Giriş

Dünya iktisat tarihinde önemli bir yeri olan ve aynı zamanda dünya siyasetini de etkileyen büyük ekonomik krizlerden biri ve birçok iktisatçıya göre de birincisi 1929 Ekonomik Krizi (Büyük Buhran) olmuştur. Büyük Buhran, tüm dünyayı ve Amerika'yı etkileyen büyük bir ekonomik kriz olması nedeniyle tarihte önemli bir yere sahiptir. Büyük Buhran, Amerika'da krizi çözmeyi vadeden Franklin Delano Roosevelt'i iktidara taşımıştır. Roosevelt, Amerikan ekonomisini ve Amerikan halkını krizden çıkarmak için Amerikan tarihindeki ilk geniş çaplı sosyal politikaları uygulayan lider olmuştur. Tüm bunlar nedeniyle

Roosevelt dönemi Amerika'da sosyal politika tarihi açısından önemli bir dönemi oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Roosevelt dönemi öncesi ve sonrası karşılaştırılarak Amerika'da sosyal politika alanında gerçekleşen değişimler irdelenecektir. Roosevelt öncesi dönemde, kapsamı bakımından Batılı ülkelerden farklılaşan Amerikan sosyal politikasının Roosevelt döneminde belirli ölçülerde Batılı ülkelerdeki uygulamalara yaklaştığı söylenebilmektedir. Bu çalışmada, bu değişimin analiz edilerek incelenmesi ve bu değişimin gerçekleşip gerçekleşmediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Roosevelt döneminde gerçekleştirilen sosyal politika alanındaki uygulamaların etkisi nicel veriler göz önüne alınarak karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

1. Sosyal Politika Kavramı

Sosyal politikayla ilgili kaynaklar incelendiğinde sosyal politikanın dar ve geniş biçimde tanımlarının bulunduğu görülmektedir. Dar anlamda sosyal politika, çalışma yaşamında işçi-işveren arasındaki ilişkilerin ortaya çıkardığı bir politika olarak tanımlanmaktadır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında işçi ve işveren arasındaki anlaşmazlıkların yaygınlaştığı bir yüzyıl olarak ilk kez Almanya'da kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayileşme ve kentleşme nedeniyle ortaya çıkan iş kazası gibi tehlikelere ve yoksulluğa karşı işçileri korumak ve onlar için bazı önlemleri hayata geçirmeye ilgili olarak sosyal politikanın geliştiği görülmektedir (Koray, 2000: 10).

Ancak sosyal politika her ne kadar bu dar anlamıyla ortaya çıkmış olsa da zaman içinde anlamı genişleyerek farklı bir içeriğe ulaşmıştır. Günümüzde sosyal politika denildiğinde geniş anlamda ele alınan bir politikadan söz edilmektedir. Geniş anlamda sosyal politika, ekonomik olayların sonuçlarının toplum yaşamı üzerindeki bütün etkilerini konu almaktadır. Bu anlamda sosyal politika, toplum politikasının en geniş kapsamını ve ekonomik olaylardan doğan insanlar arası ilişkilerin ve

sorunların bütün yönlerini içermektedir. Toplumdaki tüm insanların refahları ve sosyal durumlarıyla ilgilenen ve bunlar arasındaki refah düzeyi ayırımlarını azaltmaya yönelik bir “toplum politikası” anlayışı temel alınmaktadır. Bu bağlamda sosyal sorun dar kapsamının ötesinde sağlık, eğitim, konut, çevre, yerleşim sorunları, personel sorunları ve demokratikleşmeyi de içerecek şekilde geniş bir çerçevede ve kapsamda anlam ve içerik kazanmaktadır (Güven, 1997: 11).

Günümüzde sosyal politika denildiğinde istihdam, işsizlik, ücret, gelir dağılımı ve yoksulluk, sosyal güvenlik, iş sağlığı ve güvenliği, ayrımcılıkla mücadele politikaları; kadınlara, engellilere, göçmenlere, gençlere, çocuklara, yaşlılara ve eski hükümlülere yönelik politikalar anlaşılmaktadır (Tokol vd., 2017). Bu yönüyle sosyal politika toplumun çeşitli kesimlerine ve sosyal sorunlara yönelmiştir. Tüm bireylerin sosyal gelişmesini sağlamayı ve yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan bir vatandaşlık hakkına dönüşmüştür (Tokol vd., 2017: 5).

Sosyal politika kavramını ele aldıktan sonra, 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında genel olarak Avrupa’da öne çıkan sosyal politika uygulamalarını ele almak yararlı olacaktır. Böylelikle Roosevelt döneminde uygulanmaya başlanan sosyal politikaların Avrupa’daki uygulamalara ne ölçüde yaklaştığı daha açık bir biçimde görülebilecektir. Ayrıca bu dönemin ele alınması, sosyal politikanın gelişim sürecinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

2. 19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Avrupa’da Sosyal Politika

19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında Avrupa’da sosyal politika açısından çeşitli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Bu politikaların ortaya çıkmasında ve gelişmesinde 18. yüzyılda ortaya çıkan sanayi devrimi ve onun ortaya çıkardığı gelişmeler etkili olmuştur. Bu kapsamda Avrupa’da vatandaşların refah içinde olmalarını sağlamak amacıyla devletlerin bazı adımlar arttığı görülmektedir (Ştefan, 2015:

27). Bu dönemde ortaya çıkan gelişmeler çeşitli Avrupa ülkeleri ele alınarak açıklanacaktır.

Sosyal politika alanında eski dönemlerden başlayarak çeşitli düzenlemeleri hayata geçiren ülkelerden birisi İngiltere'dir. İngiltere'de yoksullara yönelik uygulamalardan biri "Yoksul Yasası" olmuştur. Daha eski tarihlerde bu yasaya benzer yasalar düzenlenmişse de tarihsel süreç içinde en belirgin olarak ortaya çıkan yasalar 1598 ile 1601 yıllarındaki yoksul yasaları olmuştur. Sonrasında ise 1834 yılında bu yasanın yeniden düzenlendiği görülmektedir (Slack, 1990: 9, 18).

İngiltere'de çalışma hayatıyla ilgili diğer bir düzenleme 1867 yılında yürürlüğe giren Sendikalar Kanunu olmuştur. Aynı zamanda 1860'tan itibaren çeşitli işlerde uygulanan yerel ücret anlaşmaları 1860 yılından itibaren yürürlükte kalmıştır. 1831 tarihli Ticaret Kanunu işverenin üzerinde uzlaşılabilir maaşı çalışanına ödemekle yükümlü tutulmuştur. 1909 yılında ise Ticaret Kurulu Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa; işverenler, çalışanlar ve kamudan oluşan bir kurul aracılığıyla sendikaların olmadığı ve çoğunlukla kadın çalışanların olduğu sektörlerde asgari ücretin belirlenmesini sağlamıştır (Kaufmann, 2013: 96-97).

İngiltere'de iş sağlığı ve güvenliği yasınının uygulanışı 1819 yılına kadar geri gitmektedir. Bu yasaya göre kadınların ve çocukların çalışmalarında çalışma saati sınırlandırmaları başta olmak üzere bazı sınırlandırmalar yer almış; erkek çalışanların kendi iş koşullarını düzenleme hakkı getirilmiştir. Ayrıca 1897'de iş kazaları sonucu zarar gören çalışanlara işverenin tazminat ödemesini öngören "Çalışan Tazminatı Yasası" yürürlüğe girmiştir. Ancak bu yasaya göre işverenlerin tazminatı ödeme gücünün olması gerektiği belirtilmiştir (Kaufmann, 2013: 98-99).

Bu dönemdeki gelişmelerden biri de 19. yüzyılda yürürlüğe giren "Fabrika Yasası" olmuştur (Ştefan, 2015: 27). Çalışma hayatını

düzenleyen önemli bir yasa olan fabrika yasası ilk olarak 1833 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu yasayla 9 yaşın altındaki çocukların tekstil atölyelerinde (ipek sektörü hariç) çalışması yasaklanmış; çocuklar için günlük çalışma süresi 9 saat ve haftalık 48 saatle sınırlandırılmıştır. Bu yasa 1844'te yeniden düzenlenmiş ve çocukların tekstil atölyelerindeki çalışması yarı zamanlı çalışma hâline dönüştürülmüştür. 1874 yılında bu yasa yeniden düzenlenmiş; çalışabilecek çocukların yaş aralığı 8-12 yaş aralığından 10-13 arasına yükseltilmiştir (Nardinelli, 1980: 741).

1908 yılında emeklilik yasası çıkarılarak; geliri belirli bir düzeyi aşmayan, medeni haklarını kaybetmemiş, hüküm giymemiş ve 70 yaşın üzerinde olan yaşlılara emekli aylığı bağlanmıştır. 1911 yılında ise “Ulusal Sigorta Yasası” yürürlüğe girmiştir. İki bölümden oluşan bu yasanın ilk bölümü çalışanları hasta olmaları durumunda bakımını sağlayan düzenlemeleri içermektedir. Bunların içinde hastalık hâlinde maaşın ödenmesi, doğum desteği, ücretsiz sağlık bakımı yer almaktadır. İkinci bölümde ise bazı sektörlerde geçerli olan işsizlik sigortası yer almıştır (Kaufmann, 2013: 102).

İngiltere’de kamusal sağlık hizmeti sağlanması yolunda 1871 yılında adımlar atılmıştır. Bu tarihte çeşitli sağlık personelinin kalıcı olarak göreve atıldığı görülmektedir. Eğitim alanında 19. yüzyılın son yarısında çeşitli adımlar atıldığı görülmektedir. 1870 yılında “Eğitim Yasası” çıkarılmıştır. Bu yasaya göre ülke genelinde ilkokullar açılarak çocukların eğitim görmesi sağlanmıştır. Eğitim, 1880’de zorunlu hâle getirilmiş; 1891’de ise ücretsiz olmuştur (Thane, 1996: 38-39).

Sosyal politika uygulamaları açısından incelenmesi gereken bir diğer ülke de İsveç’tir. İsveç’te 1849 Anayasası yoksullara yardımla ilgili hükümler içermektedir. 1891-1907 yılları arasında yaşlılık, hastalık, kaza, işsizlik konularında “Ghent Sistemi” adı altında sosyal güvenlik sisteminin oluşturulduğu görülmektedir. İsveç’te 19. yüzyılın sonuna doğru ve 20. yüzyılın başında çalışma yaşamında yaşanan sorunların

çözülmesi için işveren ve işçi kuruluşlarının bir araya gelip görüştükleri ve karar aldıkları korporatist bir yapı ortaya çıkmıştır (Kaufmann, 2013: 114-115, 121-122).

Fabrikalarda iş güvenliğini düzenleyen yasa olan “Endüstriyel Güvenlik Yasası” 1912 yılında yürürlüğe girmiştir. 1884’te sanayi çalışanları için kaza ve yaşlılık sigortası yürürlüğe girmiştir (Kaufmann, 2013: 125-127). Sağlık sigortası fonlarına devletin katkıda bulunması 1891 yılında başlamış; iş kazaları nedeniyle oluşan yaralanmalar için işverenin zorunlu sorumluluğu ve ulusal emeklilik sistemi 1913 yılında yürürlüğe girmiştir. 1916 yılında gelir kaybına yönelik olarak gelir kaybını telafi edecek bir yasal düzenleme yürürlüğe girmiştir (Bergh, 2014: 18-19).

İsveç’te sağlık sistemi kapsamındaki düzenlemelerin tarihi oldukça geriye gitmektedir. İsveç’te kamu hastanelerinin büyük şehirlerde yoksulların bakımı kapsamında kurulduğu görülmektedir. 1862 yılında şehir yönetimlerinin hastane sistemini yönettiği bir yapının var olduğu anlaşılmaktadır (Kaufmann, 2013: 136).

Diğer bir Avrupa ülkesi olan Fransa’da ise sosyal politika alanındaki gelişmelere bakıldığında yine çeşitli alanlarda düzenlemelerin uygulamaya geçirildiği görülmektedir. Fransa’da işçi bulma kurumları 1852 yılında kurulmuştur. İlk çocuk koruma yasası 1841 yılında düzenlenmiştir. İş güvenliği yasası 1874 yılında çıkarılmıştır. 10 saatlik günlük çalışma düzenlemesi 1900 yılında ve çalışma bakanlığı 1906 yılında ve iş kanununun ilk bölümü 1910 yılında yürürlüğe girmiştir (Kaufmann, 2013: 151).

Sosyal politika uygulamalarının çok eski tarihlere kadar gittiği bir Avrupa ülkesi de Almanya’dır. Almanya’da ilk sosyal politika uygulamaları 1794 yılında yürürlüğe giren genel hukuk kurallarına kadar geriye gitmektedir. Genel hukuk kurallarında yoksullara yardım ilk kez bir devlet görevi olarak tanımlanmıştır (Stolleis, 2013: 36).

Almanya'daki idari raporlarda 1818 yılından itibaren çocuk işçi konusuna değinildiği belirtilmektedir. Ayrıca, çocuk işçiliğın 1839 yılındaki bir düzenlemeyle sınırlandırıldığı görülmektedir. Aynı zamanda teknik ve sağlıkla ilişkili iş güvenliği uygulaması olan ve "Gewerbehygiene" olarak adlandırılan düzenleme de bu dönemlerde başlamıştır (Kaufmann, 2013: 182).

Almanya'da 1869 yılında yürürlüğe giren ticaret hukuku, fabrika sahiplerinin çalışanlarını iş yerlerinde korumak için gereken yükümlülükleri ortaya koymuştur. 1878 yılındaki değişiklikle bu yükümlülükler tüm işletmeler için geçerli kılınmıştır. Aynı zamanda, fabrikaların denetlenmesi de zorunlu hâle getirilmiştir. Böylelikle işletmelerde iş güvenliği, kadınlar ve gençler için belirlenen çalışma saatleri sınırlandırmasına uyulması konuları denetlenmeye başlanmıştır (Kaufmann, 2013: 182).

Almanya'da sosyal politika alanındaki dönüşüm dönemin şansölyesi olan Otto von Bismarck zamanında gerçekleşmiştir. Bu dönemde yapılanlar bir model olarak "Bismarckçı sosyal reform" olarak adlandırılmıştır. İlk sosyal güvenlik sistemi, Almanya'da Bismarck döneminde yürürlüğe konulmuştur. Bu sosyal güvenlik sisteminin içinde kaza sigortası, hastalık sigortası, malullük ve yaşlılık sigortası yer almıştır. Bu politikaların sonucunda, 1925 yılına gelindiğinde çalışanların üçte ikisinin sosyal güvenliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu uygulama, yalnızca Almanya ile sınırlı kalmamış; zaman içinde diğer ülkelere de yayılmıştır (Cutler & Johnson, 2004: 89).

Bismarck döneminde hastalık sigortası yasası 15 Haziran 1883 tarihinde yasalaşmıştır. Endüstriyel kazalara yönelik sigorta yasası ise 6 Temmuz 1884 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Malullük ve yaşlılık sigortası ise 24 Mayıs 1889 tarihinde yasalaşmıştır (Sigerist, 1999: 487, 489-490). Bismarck'tan sonra zorunlu işsizlik sigortası ise 1927 yılında uygulamaya geçmiştir (Sigerist, 1999: 492).

Avrupa'da sosyal politika alanındaki bu gelişmeleri ele aldıktan sonra 1920'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşananlara değinmek gerekmektedir. Özellikle Büyük Buhran öncesi dönemin ele alınması Amerika'da Büyük Buhran ile ortaya çıkan koşulların anlaşılması bakımından yararlı olacaktır.

3. 1920'li Yıllarda Amerika Birleşik Devletleri

I. Dünya Savaşı sonrasında Amerika'da 1920'li yıllar ekonomik büyüme yılları olmuştur. Bu dönem; sanayi üretiminin ve kitle üretiminin arttığı bir dönem olmuştur (Nevins & Commager, 2005: 388). Yaşanan büyük ekonomik gelişme ve değişim nedeniyle Amerikan tarihinde 1920'li yıllar “Gürleyen 20'ler” olarak da adlandırılmıştır (Walton & Rockoff, 2010: 394). Amerika'daki birçok kişinin düşüncesi 20. yüzyılın gerçekte 1920'lerle başlamış olduğudur. Otomobillerin, otomasyonun ve bilimsel yönetimin günlük hayatı ve iş hayatını değiştirdiği ve eğlence sektörünün her yönüyle büyük bir iş alanına dönüştüğü yıllar olmuştur (Streissguth, 2007: viii).

1920'li yıllar aynı zamanda Amerika'nın modern endüstriyel bir ülke olması yolunda önemli gelişmelerin yaşandığı yıllar olmuştur. 1920'li yılların başında Amerika büyük ölçüde tarım ve köylü toplumu olmaktan çıkarak kentli bir toplum hâline gelmiştir. Amerika'ya 1800'lerin sonunda ve 1900'lerin başlarında göç eden göçmenler kentlere yerleşmişlerdir. Endüstri devrimi insanların topraklarını bırakarak kasabalardan kentlere daha iyi gelir getiren işler bulmak için göç etmesine yol açmıştır. 1870'ten 1920 yılına kadar Amerika'da kentlerde yaşayanların sayısı 10 milyondan 54 milyona çıkmıştır. 1920'li yılların başında Amerika'da ilk kez kentlerde yaşayanların sayısı, kırsal kesimde yaşayanların sayısını geçmiştir (Marcowitz, 2013: 20).

Bu dönem boyunca üretim ve istihdam oranları yükselmiştir. 1921'den 1929'a kadar sanayi üretimi yaklaşık % 188 oranında artmış; aynı zaman dilimi içinde istihdam ise yaklaşık % 29 oranında artmıştır.

Maaşlar çok yükselmese de fiyatlar sabit kalmıştır. 1921 yılında sanayi üretiminde çalışanların ortalama maaşları 1921 fiyatlarına göre yaklaşık 1150 dolar iken; 1929 yılında çalışanların ortalama maaşları 1929 fiyatlarına göre 1300 dolara çıkmıştır (Statistical abstract of the United States, 1945: 794-795). Toptan eşya fiyatları ise 1921 yılından 1929 yılına kadar yaklaşık % 2,5'lik bir düşüş göstermiştir çıkmıştır (Statistical abstract of the United States, 1945: 417). Her ne kadar bazı insanlar yoksul durumda olsalar da çoğu kendi kendine geçinebilen ya da eskisine göre daha zengin duruma gelen insanlardan oluşmaktadır. Bu dönemde Amerikan ekonomisi parlak bir dönem yaşamaktadır. 1925 ile 1929 yılları arasında üretim işletmelerinin sayısı 183900'den 206700'e yükselmiş; ürettikleri ürünlerin değeri ise 60,8 milyar dolardan (1925 yılı fiyatlarına göre) 68 milyar dolara (1929 yılı fiyatlarına göre) yükselmiştir (Galbraith, 2009: 16).

1930'lu yıllara gelindiğinde Amerikan ailelerinin o günün koşullarına göre sahip olduğu çeşitli araçların artışı da Amerika'daki gelişmeler hakkında bilgi vermektedir. Bununla ilgili Tablo 1'de yer alan veriler ekonomik gelişmeyi gözler önüne sermektedir. 1920'li yıllardaki ekonomik gelişmenin sembolü otomobil üretimi olmuştur. 1921 yılında üretilen otomobil sayısı 1,5 milyonken 1929 yılına gelindiğinde 4,8 milyona ulaşmıştır. Otomobillerin yaygınlaşması birçok inşaatın yapılmasına yol açmıştır. Özellikle evlerin otomobillere göre düzenlenmesine ve gezilerin kolaylaşmasıyla motellerin, lokantaların ve benzin istasyonlarının artmasına neden olmuştur. Ayrıca otomobilleri çamurdan kurtarmak ve kolay ulaşım için modern yolların yapılmasını sağlamıştır (Walton & Rockoff, 2010: 394).

Popple'in *Social Work Practice and Social Welfare Policy in the United States* adlı kitabında da belirtildiği üzere 1895'ten 1920'lere kadarki dönem ilerici dönem (Progressive era) olarak adlandırılmaktadır (Popple, 2018: 133). Her ne kadar bazı kaynaklarda ilerici dönemin 1900 yılındaki seçimlerde Theodore Roosevelt'in başkan seçilmesiyle

başladığı belirtiliyorsa da yerel düzeyde ilerici olarak tanımlanan politikaların 1880'lerde başladığı görülmektedir. Yerel yönetimler, bu dönemde daha yüksek verimlilik, daha az kayırmacılık ve daha sıkı bir organizasyonel yapılanmanın gerekliliğine inanmışlardır 1890'larda ise ilerici politikaların daha da gelişmeye başladığı görülmektedir. Özellikle 1890'larda yaşanan ekonomik krize ve sosyal huzursuzluklara karşı sunulan ilerici çözümler bu politikaların gelişmesine neden olmuştur (Tindall & Shi, 2000: 823, 824).

Tablo 1: Çeşitli Araçlara Sahip Olan Amerikan Ailelerinin Oranlarının 1920'deki ve 1930'daki Durumlarının Karşılaştırılması

Çeşitli araçlara sahip olan Amerikan ailelerinin oranları		
ARAÇ	1920	1930
Ev içi tuvalet	% 20	% 51
Merkezi ısıtma	% 1	% 42
Aydınlatma ve elektrik	% 35	% 68
Mekanik buzdolabı	?	% 8
Çamaşır makinesi	% 8	% 24
Radyo	?	% 40
Otomobil	% 26	% 60

Kaynak: Walton & Rockoff, 2010: 394.

İlerici dönem ülkenin bütününde Theodore Roosevelt'in iktidara gelmesiyle başlamıştır. Roosevelt'in millî bir lider olarak ortaya çıktığı ve diğer ilerici başkanlarla süren dönem (1900-1917) ilerici dönemi oluşturmaktadır (Popple, 2018: 133). İlericilerin asıl amacı ulusal gücü arttırmak olmuştur. İlericilere göre hükümet güçlü ve yetenekli olmalı; ekonomik gelişme hızlandırılmalıdır. Tüm ilericiler ve reformcuların ortak görüşü yapılacak reformların ülkenin geleneksel kurumlarıyla uyum içinde olmasının sağlanması olmuştur (Campbell, 1976: 71).

İlerici dönem, 1890'larda yaşanan ekonomik krizlere ve sosyal huzursuzluklara karşı geliştirilen çözümler sonucu ortaya çıkmıştır (Tindall & Shi, 2000: 823). Her ne kadar Amerika'daki insanlar farklı coğrafi bölgelerden, farklı etnik kökenden, farklı dinlerden ve sosyal

sınıflardan geliyor olsa da birçok ortak düşünceyi paylaşmaktadırlar. Özellikle bu dönemde ülkenin nüfusunun arttığı ve göç, kentleşme, sanayileşme gibi konularda hızlı bir değişim içine girdiği ve bu durumun beraberinde birçok sorunu da getirdiği görülmektedir. Bu nedenle insanlar bu sorunların çözümü için yeni düşüncelerin ve yöntemlerin geliştirilmesi gerektiğine inanmışlardır (Popple, 2018: 133).

İlericiler bu bakış açısıyla, özellikle 19. yüzyılın “laissez-faire” ekonomik yaklaşımının ve bireyciliğin yerine daha geniş kapsamlı sosyal sorumluluk bilincinin gelişmesini savunmuşlar ve sosyal düzenin bilim, organizasyon ve verimlilikle sağlanacağına inanmışlardır. Birçok ilerici kamu sorumluluğunu taşıyan örgütlü bir yapı olarak devletin sosyal ve ekonomik sorunları etkin ve kararlı bir biçimde ele alması gerektiğini savunmuştur. Poople'a göre 1920'lerde Amerika ilericilerden yüz çevirmiş ve 1920'ler ilerici-karşıtlarının zafer kazandığı bir dönem olmuştur. Poople, 1920'lerde muhafazakârların da Amerikan toplumunun dönüşümünde etkili olduğunu ileri sürmektedir (Popple, 2018: 133-134).

İlerici dönemin sona ermesine neden olan etmenlerden biri, ilericilerin ortak hedeflere ulaşmaya çalışan ve siyasal olarak örgütlenmiş bir yapıdan yoksun olmasıdır. Özellikle halkın çabalarıyla bir yerlere gelmeye çalışan bir akım olarak amaç birliğinden uzak oluşu, ilerici dönemin sonunun gelmesinde rol oynamıştır. Bu dönemde kendini ilerici olarak adlandıran birçok oluşumun bazen birbiriyle tamamen çelişen amaçlara sahip oldukları görülmüştür. İkinci olarak ilericilerin temelde orta sınıfa dayanmış olması nedeniyle toplumdaki farklı talepleri yerine getirmekte istekli davranmamış olmasıdır. Orta sınıf; kamu yönetimdeki israfa, yanlış yönetime, yüksek vergilere ve piyasada şirketlerin tekelleşmesine karşı çıkmış; fakat çiftçilerin, sendikaların ve sosyal adalet isteyenlerin taleplerine genellikle destek olmamıştır (Link, 1959: 836).

Üçüncü olarak 1918 öncesi ilerici hareketin içinde var olan gerilimlerin ve bölünmüşlüğü sonucunda bütünselliğe sahip olmaması da ilerici dönemin sona ermesinde etkili olmuştur (Link, 1959: 837). Rogers'a göre ilericileri durağan bir ideolojik çerçeve içinde görmeye çalışmak yanlış bir yaklaşım olmaktadır. Bu yönüyle ilericilerin görüşlerinin üç farklı boyutta ele alınması gerekmektedir. Bunlardan ilki tekellilik karşıtlığı, ikincisi insanların sosyal doğasına ve sosyal yükümlülüklerine olan vurgu, üçüncüsü ise sosyal verimlilik (Rodgers, 1982: 123). Dördüncü olarak 1918 öncesi ilericilerin var olan politik yapıyı bozabilecek bir ulusal partiyi oluşturamamaları etkili olmuştur (Link, 1959: 837).

1880'lerle I. Dünya Savaşı arasındaki dönemde Amerikan sosyal politikasının diğer Batılı ülkelerden ayrıştığı görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde federal hükümetin sosyal politika uygulamaları Büyük Buhran sonrası yürürlüğe konulan "Yeni Uzlaşma" (New Deal) ile gelişmeye başlamıştır. Oysa 1880'lerden I. Dünya Savaşına kadarki dönemde birçok Avrupa devletinin ve bununla birlikte Avustralya, Brezilya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerin modern refah devleti uygulamaları olarak değerlendirilebilecek sosyal harcama politikalarını yürürlüğe koyduğu görülmektedir. Bunların içinde çalışma hayatına ilişkin düzenlemeler, sosyal güvenlik ve emekli maaşı düzenlemeleri yer almaktadır (Skocpol, 1995: 4).

Bu dönemde birçok Avrupa devleti çalışma saatlerini ve ücretleri düzenlemiş; Yeni Zelanda ve Avustralya'da iş hayatındaki sorunlara çözüm bulmak için ara buluculuk sisteminin geliştirmiştir. Sosyal harcama kalemleri; Danimarka'da 1891 yılında, Yeni Zelanda'da 1898 yılında, Avustralya'da 1900-1908 yılları arasında, İngiltere'de ise 1908 yılında ele alınmaya başlanmıştır. Bunlara Almanya'da 1880'li yıllarda uygulanmaya başlanan kısmen isteğe bağlı kısmen kamu destekli sosyal güvenlik programlarını ve İngiltere'de 1911'de, Brezilya'da 1923'te uygulanmaya başlanan sosyal güvenlik programlarını da eklemek

gerekmektedir. Başlangıçta sosyal harcamalar; çalışanların sigortalanmasına, yaşlılara, eski çalışanlara ve onların eşlerine odaklanmış ancak zaman içinde sosyal harcamaların kapsamı genişlemiştir. 1920'li yıllarda erken dönem refah devletleri olarak değerlendirilebilecek olan devletlerin, çalışanlara dönük politikalarla başlayan sosyal politika uygulamalarını tüm vatandaşlarını kapsayacak şekilde genişlettiği ve birçok farklı sosyal politika kategorisinde uygulamaları devreye aldığı görülmektedir (Skocpol, 1995: 4).

Bu anlatılan gelişmelerin gösterdiği üzere, birçok Batılı ülkenin çalışanlar için babacan tarzda bir refah devleti modeli uygulamakta olduğu dönemlerde (erkek çalışanlar ve onların bakmakla yükümlü oldukları aile bireyleri kapsamındaki uygulamalar); Amerika çalışanlara yönelik sosyal politikalar yürütmemiş; daha çok annelere ve askerlere dönük politikalar uygulamıştır. 1900'lü yılların başlarında genel yaşlılık aylığı, sağlık ve işsizlik sigortası, erkek çalışanlar için çalışma düzenlemeleriyle ilgili yasa tasarılarının Amerikan yasama ve yargı organlarından geri döndüğü görülmektedir. Bu durum sosyal politikanın Amerika'da gelişmeyeceği yönünde düşüncelere neden olmuştur (Skocpol, 1995: 525-526).

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Amerika, sınırlı alanlarda sosyal politikalar uygulayan ve bunları da federal hükümet düzeyinden çok eyaletler düzeyinde ve kamu kurumları dışında gerçekleştiren bir yapıda bulunmaktadır. Bireysel olarak kişilerin çeşitli nedenlerle muhtaç duruma gelmeleri hâlinde onlara yardım edecek kurumların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu dönemde, bakıma muhtaç kişilerin, engellilerin ya da yaşlıların ihtiyaçlarını karşılayan kurumlar eyaletler düzeyinde faaliyettedir. Bu desteklerin genelde bağışlarla yürütülen özel kuruluşlar tarafından gerçekleştirildiği; bu türden destekleri gerçekleştiren kamu kuruluşlarının ise az olduğu belirtilmektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Amerika'da eyalet yönetimlerinin dernekleri ve ıslahhaneleri denetleyen

bazı nezaretçi kuruluşlar haricinde sosyal politika alanında pek fazla doğrudan devreye girmediği görülmektedir (Skocpol, 1995: 3-4).

1920'lerde Amerikan siyasetinde muhafazakâr yönetimlerin işbaşında olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki Başkanlar olan Warren Harding (1921-1923), Calvin Coolidge (1923-1929) ve Herbert Hoover (1929-1933) kendi partileri olan Cumhuriyetçi Parti'yi barış ve refah kavramlarıyla tanımlamışlardır. Bu yıllarda iş dünyası ve devlet arasında güçlü bir işbirliği süreci ortaya çıkmıştır (Dumenil, 1995: 7-8). 1921'den 1933'e kadar iktidarda olan Cumhuriyetçi muhafazakâr düşünce, "birleşmeci devlet" (associative state) politikasını benimsemiştir. Bu düşüncenin baş mimarı Başkan Herbert Hoover olmuştur. Birleşmeci devlet politikası; sosyal olmayan bireysellik/serbestlik (laissez-faire) ve devlet planlamasının ortasında yer almaktadır (Keller, 1987: 882).

Birleşmeci devlet politikası Hoover'ın düşüncesinde özel girişimcilik ve bireysel çabayı göz ardı etmeden bilimsel rasyonelleştirme ile sosyal mühendisliğin birleşmesi sonucu oluşan bir yönetim biçimi olarak şekillenmiştir. Hoover'a göre, böyle bir sentez Amerikan sistemini diğerlerinden daha üstün kılacak; özellikle de yaşam standartlarını yükseltecek; endüstriyel ilişkileri insancillaştırarak; birbiriyle çatışan sosyal öğeleri çıkarlar bakımından uyumlu bir topluluğa dönüştürecektir. Bunun başarılması için anahtar yapılar ise iş birliği kurumları olacak; özellikle ticaret birlikleri (trade associations), profesyonel topluluklar ve çiftçiler ile işçiler arasında yine buna benzer yapılar olacaktır. Bu tür yapıların sonucunda ulusal reform ihtiyacı karşılanacak; istikrar sağlanacak; düzenli büyüme başarılacak fakat bununla birlikte sermaye birleşmeleri sonucu oluşan tekelleşmeler, politikleşmiş karteller önlenerek ve kamu bürokrasisi sadeleştirilerek özel bir devlet yapısı oluşturulacaktır (Hawley, 1974: 117).

Başkan Harding'in dönemi, Cumhuriyetçiler tarafından normale dönüş dönemi olarak sunulmuştur. 1920 yılındaki seçim kampanyasında

Cumhuriyetçilerin işledikleri ana tema normale dönüş olmuştur. Cumhuriyetçiler “yönetimsel otokrazi” olarak adlandırdıkları uygulamalara karşı çıkmışlardır. Bu, özellikle savaş sırasında çıkarılan ve olağanüstü koşullarda uygulanabilecek yasaların sürdürülmesine bir karşı çıkıştır. Her ne kadar Cumhuriyetçiler bunu savunmuş olsalar da Harding’ten önceki Başkan Woodrow Wilson, bu yasaların sürdürülmesi yönünde karar vermiştir. 1920 yazında, Kongre’de ve Temsilciler Meclisi’nde savaş döneminde çıkarılan ve başkanlığa yetki veren 60 olağanüstü yasa iptal edilmiştir. Ancak Wilson, bu iptal kararını veto etmiştir. Böylece meclislerin tatili 1920 yılının Aralık ayına kadar sürmesi ve bu arada yeni bir yasal düzenleme yapılamaması nedeniyle Wilson yasaların bir süre daha yürürlükte kalmasını sağlamıştır (Milkis & Nelson, 1994: 256-257).

Savaş sonrası yerleşiklik ve silahlanmanın azalması arz yönlü ekonomik politikaların uygulanmasını sağlamıştır. Bu politikanın başta gelen mimarları Başkan Harding döneminde başkan yardımcılığı görevini ve 1923-1929 yılları arasında başkanlık görevini yürüten Calvin Coolidge ile Coolidge ve Hoover dönemlerinde Hazine Bakanlığı görevini yürüten Andrew Mellon olmuştur. Ulusal Üreticiler Birliği Başkan Yardımcısı Charles N. Fay hükümetin bu politikasını “Az yönetim ve az vergilendirme” biçiminde tanımlamıştır. Calvin Coolidge da devletin kamu harcamalarının inşacı ekonomi kapsamında gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yapıcı ekonomiden kastedilen daha etkin bir devlet yönetimidir. Bu yapılırken hem kamu borçlarını düşürmek hem de harcamaları azaltmak hedeflenmiştir (Keller, 1987: 879).

1920’li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’ndeki gelişmeleri ele aldıktan sonra öncelikle 1929 Ekonomik Krize götüren sürece de değinmek yararlı olacaktır. Çünkü bu krizin ortaya çıkışı ve sonuçlarının Roosevelt dönemindeki sosyal politika uygulamalarını etkilediği görülmektedir. Özellikle ekonomik kriz başta ekonomi olmak üzere uygulanan birçok politikada değişikliğe neden olmuştur.

4. Amerika Birleşik Devletleri'ni 1929 Ekonomik Krizine Götüren Süreç

ABD'yi 1929 Ekonomik Krizine götüren süreçte birçok nedenin etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi 1920'li yıllarda Amerikan hükümetlerinin uyguladığı dış ticaret politikası olmuştur. Bu politikanın özünde merkantilizmin yer aldığı görülmektedir (Nevins & Commager, 2005: 380). Merkantilizm; Avrupa iktisadi düşüncesinde, aşağı yukarı 1450-1750 yılları arasında 300 yıl boyunca geliştirilen ve uygulama alanı bulan bir iktisadi düşünce akımıdır. Merkantilizm, devletin gerçek zenginliğini değerli madenlerin oluşturduğunu savunmaktadır. Ülkeye değerli madenlerin girişini ve ülkeye giren değerli madenlerin de yeniden çıkmaması için ihracatı teşvik eden, ithalatı ise sınırlayan korumacı politikaların uygulanmasını temel almaktadır (Dinler, 2009: 316).

Kriz öncesi dönemde korumacı dış ticaret düzenlemelerinden biri 1922 yılında yürürlüğe giren "Fordney-McCumber Yasası" olmuştur. Bu yasa, Amerika'nın II. Dünya Savaşı öncesinde yürürlüğe koyduğu gümrük tarifelerini belirleyen en önemli yasalardan biri olmuştur. Aynı zamanda bütünüyle bakıldığında ithalatta en yüksek nominal gümrük vergisi oranlarını içeren düzenlemelerden biri olmuştur (Hayford & Pasurka, 1991: 1385). Bu düzenleme, yalnız Amerikan pazarını Avrupa tarım ve sanayi ürünlerine kapamakla kalmamış; aynı zamanda Avrupa pazarlarını Amerikan mallarına kapatan karşılıklı gümrük tarifelerinin uygulanmasına da yol açmıştır (Nevins & Commager, 2005: 381).

İkinci bir neden ise I. Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın başka ülkelere verdiği borçlar olarak görülmektedir. Savaş ve kalkınma dönemlerinde, Amerikan hükümeti, başka ülkelere 10 milyar dolar borç vermiştir. Buna ek olarak özel girişimciler 1920-1930 yılları arasında Avrupa, Asya ve Latin Amerika pazarlarına on-on iki milyar dolar yatırım yapmışlardır. Aynı zamanda borç verilen ülkelerin borçlarını ödeyebilmeleri için ürettikleri malları dış pazarlarda ve de Amerika'da

satmaları gerekmektedir. Ancak yüksek gümrük duvarlarının bunu engellediği görülmektedir (Nevins & Commager, 2005: 381).

Üçüncü bir neden de uygulanan para politikalarıyla ilgili olmaktadır. Amerikan Merkez Bankası'nın (FED) sıkı para politikası uygulaması büyük bir hata olarak değerlendirilmektedir. 1928 yılının bahar aylarında uygulanmaya başlayan sıkı para politikası, borsanın çöktüğü Ekim 1929'a kadar sürmüştür. 1928 yılında uygulanmaya başlayan sıkı para politikasının o dönemdeki makroekonomik koşullara uygun olmadığı görüşü ileri sürülmektedir. Bu dönemde, emtia fiyatları düşmekte ve enflasyon etkisini göstermemektedir. Buna rağmen FED'in bu politikayı izlemesinde Wall Street'teki spekülasyonları engelleme isteğinin etkili olduğu düşünülmektedir. FED, kredilerin üretken biçimde kullanılmasyla "kötü" ya da "spekülatif" biçimde kullanılması arasına kalın bir çizgi çekmiştir. FED; bankaların yatırımcılara ve borsa aracılara verdikleri paraların borsada spekülatif yatırımlarda kullanılmasından kaygılanmaktadır. FED, etkin olmadığı düşünülen spekülatif yatırımlara kaynak sağlanmaması yönünde bankaları ikna etmek üzere politika faizlerini yükseltmiştir (Friedman & Schwarz, 1963'ten aktaran Bernanke, 2004).

Friedman ve Schwarz'a göre, FED'in sıkı para politikası, Ağustos 1929'da bir durgunluğa neden olmuştur. FED'in deflasyon sürecinde para arzını artırmamasının bir hata olduğu ileri sürülmektedir. Ekonominin yavaşlaması, yüksek faiz oranlarıyla birleşince Ekim 1929 ve sonrasındaki aylarda yaşanan borsadaki çöküşün en önemli nedeni olmuştur. Bernanke'ye göre krizin temel çıkış noktası olarak gösterilen borsanın çökmesi aslında ekonomik durgunluğun ve uygun olmayan para politikalarının uygulanması sonucu ortaya çıkmıştır. Borsanın çöküşü ise ekonomiyi daha kötü bir duruma getirmiş; tüketicileri ve iş dünyasının güvenini sarsmış; 1930 yılında ekonominin daha da kötüleşmesine yol açmıştır (Friedman & Schwarz, 1963'ten aktaran Bernanke, 2004).

Bu dönemde geçerli olan altın standardı da krizin diğer bir nedeni olarak görülmüştür. 1929 yılında üretim miktarları, fiyatlar ve tasarruflar düşerken karar alıcılar para birimlerini altına bağladıkları için ya hiçbir şey yapmamışlar ya da para arzını kısımlardır. Altına bağlı sistemde ekonomik istikrarın sürdürülmesinin tek yolu fiyatlardaki ve ücretlerdeki düşüşün sürdürülmesi olmuştur (Tindall & Shi, 2009: 939).

Krizin diğer bir nedeni de bankacılık sisteminde yaşanan çöküş olmuştur. 1930 yılının Ekim ayından önce bankaların iflası 1920'li yıllarda yaşanan iflaslara benzetilmiştir. Küçük, bölgesel faaliyet gösteren bankalar büyük kayıplarla istikrarlı bir tempoda iflas etmiştir. Ancak 1930 yılının Kasım ayından itibaren bankalar ağında yaşanan çöküş bir paniğe yol açmıştır. İngiltere'nin 1931 yılında altın standardını terk etmesi buhranı derinleştirmiştir. Varlıkların değeri azalmış, bankalar ödeme aczine düşmüştür. 1929 yılında borsanın çöküşünden 1933 yılının Mart ayına kadar ödeme aczi ve likidite krizi bankaların yaşadığı temel iki sorun olmuştur (Richardson, 2007: 40).

Amerika'da ortaya çıkan ve sonrasında tüm dünyayı etkisi altına alan kriz, yeni iktisat teorilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1929 Krizi'ne ya da Büyük Buhran'a kadar klasik iktisat teorisine daha çok önem verilirken krizle birlikte klasik iktisat teorisini eleştiren teoriler ortaya çıkmaya başlamıştır. Krizle birlikte gündeme gelen ve teorileri geniş bir çevrede ele alınan iktisatçıların başında John Maynard Keynes gelmektedir. Keynes, krizin talepteki daralma sonucu ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Düşen talebin yeniden artırılması için de devletin piyasalara müdahalesinin ve kamu harcamalarının artırılmasının gerekli olduğunu savunmuştur (Kumar, 2018: 1622).

Keynes'e göre Büyük Buhran'ın başlıca nedeni olan toplam talepteki yetersizlik eksik istihdamın ana kaynağıdır. Klasik iktisatçıların iddia ettiğinin aksine tam istihdamı garanti edecek bir mekanizma bulunmamaktadır. Ayrıca faiz kuramının önermeleri de hatalı olup

yatırım ve tasarruflar arasında faiz oranları aracılığıyla dengeleyici bir ilişki kurulamamaktadır (Bilişli, 2011: 8).

Klasik iktisatçılar devlete ekonomide hiç yer vermemekte ve bunu da ekonominin kendiliğinden tam istihdamı sağlayacağı varsayımına dayandırmaktadırlar. Klasik görüşe göre, eksik istihdam ortaya çıksa bile bu geçici bir durum olmaktadır. Bir zaman sonra ekonomi kendiliğinden tam istihdama dönecektir. Keynes ise ekonominin yalnızca kısa dönemde değil, uzun dönemde bile eksik istihdam dengesine takılabileceğini, ekonominin bu durumu ortadan kaldıracak mekanizmalara sahip olmadığını öne sürmekte ve devlet müdahalesini kaçınılmaz görmektedir (Yıldırım vd., 2008; 142'den aktaran Bilişli, 2011: 8).

Keynes'in teorisi; klasik iktisat öğretisini benimseyenlerin tam istihdamın piyasada arz ve talep kurallarının işleyişi çerçevesinde kendiliğinden gerçekleşeceğini ileri süren görüşlerine karşı çıkan bir nitelik taşımaktadır. Keynes'e göre; ücretler, fiyatlar ve faiz hadleri kendiliklerinden tam istihdamı gerçekleştirecek bir biçimde hareket etmemektedir. Burada önemli olan istihdam düzeyini belirleyen etkenlerin belirlenmesi olmaktadır. İstihdam düzeyi kısa dönemde üretim düzeyi tarafından belirlenmektedir. Üretim düzeyi ise etkin talebe bağlı olmaktadır (Saybaşı, 1992: 44-45).

Keynes, devletin tüketim eğilimini kısmen vergileme sistemiyle kısmen faiz oranlarını sabitleyerek ve kısmen de diğer yollardan etkileyerek yönlendirme görevini üstlenebileceğini belirtmektedir. Bunun ötesinde, bankacılık politikasının faiz oranlarını etkileyerek optimum yatırım oranını belirleme etkisinin olabileceğini pek düşünmemektedir. Bu nedenle kamu yatırımlarının tam istihdama ulaşmak için tek çözüm yolu olduğunu ileri sürmektedir (Keynes, 2008: 319).

Keynes'in krizle ilgili yaklaşımı bazı çıkarımları da beraberinde getirmektedir. Keynes'e göre, ticari çevrimler ve krizler sistemin kendi içsel unsurlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle Keynes, sistemin kusurlu olduğunu ve yeni bir genel teoriye ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Sistemi yukarı ve aşağı çeken güçleri anlamak, krizlerin süresi ve şiddeti açısından önemli olmaktadır. Krizler, ekonomik koşullardaki ani ve şiddetli değişimler anlamına geldiğinden, analizlerde beklentiler çok önemli bir yere sahip olmaktadır (Bocutoğlu & Ekinci, 2009: 69).

Keynes, iktisadi bunalımın nedenini talep yetersizliği olarak gördüğünden, bundan kurtulmanın çaresini de talebi artırmak ve canlandırmak olarak görmüştür. Talep, bireylerin tüketimi, girişimcilerin yatırımları, devletin cari giderleri ve yatırım harcamalarından oluştuğundan; bireylerin ve kurumların harcamalarında kendiliğinden ya da alınan çeşitli önlemlerle (para ve maliye politikası önlemleri) bir canlanma sağlanamıyorsa ya da yeterince bir canlanma sağlanamıyorsa bu durumda devletin harekete geçerek yatırım harcamalarını arttırması gerekebilmektedir. Bu harcamalarla yaratılan gelir, ekonominin çeşitli kesimlerinde tüketim ve yatırım harcamalarını teşvik ederek canlandıracaktır. Teşvik edilerek yeniden başlatılan bu harcamalar ise gelirleri ve talebi daha da artıracığı için bunalıma yol açan koşullar ortadan kalkmaya başlayacak ve krizden çıkılacaktır (Selik, 1974: 306).

Keynes'ten sonra bir post-Keynesyçi olarak krizlerle ilgili teori geliştiren iktisatçılardan biri de Hyman P. Minsky'dir. Minsky'nin konjonktür teorisi, konjonktür dalgalarının açıklanmasında dış şokların etkisine dayanmayan bir ekonomi modeli olarak ortaya çıkmaktadır. Modelin temelini "finansal istikrarsızlık hipotezi" oluşturmaktadır. Finansal istikrarsızlık hipotezi, tarihteki konjonktür dalgalarının ya ekonomilerin iç dinamiklerinden ya da ekonomiyi kabul edilebilir sınırlar içinde tutmak için yapılan kamu müdahaleleri ve düzenlemelerinden

kaynaklandığını ileri sürmektedir (Minsky, 1992b: 6-9'dan aktaran Bocutoğlu, 2010: 10).

Minsky'e göre, Büyük Buhran ile 1930'ların öncesindeki devletin sınırlandırılması ve laissez-faire ekonomisi yaklaşımının başarısızlığı ortaya çıkmıştır. Bu devlet modeli yerini büyük bir devlet kapitalizmine bırakmış ve bu yeni devlet modeli oldukça başarılı olmuştur. Bu yeni devlet modeli, yalnızca ekonominin büyük bir parçası olmakla kalmamış; aynı zamanda iktisadi faaliyetleri düzenleyen, denetleyen bir yapıya dönüşmüştür (Wray, 2009: 809).

Diğer bir iktisatçı Galbraith, ekonomik bunalımlarla ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Galbraith'e göre klâsik iktisat sisteminin önemli özelliklerinden ve eksikliklerinden birisi bunalımlar kuramının olmamasıdır. Bunalımlar kuramının olmaması, ortaya çıkan soruna klâsik iktisat sisteminin içinde çözüm bulunamamasına yol açmıştır. Bu nedenle de Keynes'in teorileri gündeme gelmiş ve bunalımdan çıkış için bir çözüm ortaya koymuştur (Galbraith, 2004: 179, 203-204).

Galbraith'e göre, Büyük Bunalımdan ve Keynes'in teorilerinden sonra ekonomide satın alma gücündeki azalışlar olabileceği, ücretlerin ya da faizlerin göstereceği tepkinin bunu düzeltmeye yetmeyeceği kabul edilmiştir. Ücretlerin daha da düşürülmesi, satın alma gücünü daha da düşürecek, toplam talebi daha da daraltacak, işleri tam bir çıkmaza sokacaktır. Yeterli talebin olmaması durumunda, en düşük faizler bile gerekli yatırımı teşvik etmeyecek, talebi de artıramayacaktır. Bu durum durgunluğun sürüp gitmesine yol açacaktır. Bu koşullarda devletin müdahalesi gerekmektedir. Gerektiğinde devlet, vergi gelirlerinden biraz daha fazla harcayarak talebi artırma yoluna gidebilecektir. Eğer talep, iş gücünün ve tesis kapasitesinin üzerindeyse ve bu yüzden fiyatlar yükseliyorsa bu durumda da devlet tersini yapacaktır. Böylelikle mali politikalar ile devlet ekonomik sistemi destekleyecek ve onu denetleyebilecektir (Galbraith, 1988: 48).

5. 1929 Ekonomik Krizi ve Krizin Etkileri

1929 Ekonomik Krizi, dünya iktisat tarihindeki en büyük krizlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Temel olarak krizin Amerikan Borsası'ndaki gelişmeler sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Her ne kadar Amerikan Borsası'ndaki hisselerin değer artışının arkasında reel ekonomik büyüme ve şirketlerin artan kârlılığı yer alsa da spekülasyonun bu krizin ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir. Örneğin 1923'te Amerikan Borsası'ndaki hisse senetlerinin değeri 4 milyar dolarken 1929 yılına gelindiğinde bu değer 67 milyar dolara ulaşmıştır (McNeese, 2010: 21). Bu rakamlar bugünkü değerleriyle (Mart 2021) hesaplandığında 1923 yılındaki hisse senetlerinin toplam değeri yaklaşık 60 milyar dolarken 1929 yılındaki hisse senetlerinin toplam değeri yaklaşık 1 trilyon 30 milyar dolar olmuştur (CPI Inflation Calculator).

1929 yılına gelindiğinde şirketlerin kârları 1920 yılının 3 katına çıkmıştır. 1920'li yıllarda hisse senedi fiyatlarının aşırı derecede yükselmesinde aracı şirketlerin ve bankaların hisse senedi alımları da etkili olmuştur. Bu türden yatırımların tutarı 1920 yılında 1 milyar dolarken; 1928 yılında 6 milyar dolara yükselmiştir. 1923 yılında 236 milyon adet olan hisse senedi; 1928 yılında 1,1 milyar adede çıkmıştır (McNeese, 2010: 23). Bu artış; borsa endekslerine de yansımıştır. Örneğin; Dow Jones Sanayi Endeksi 1926'nın başında 158,54 iken 1929 yılının mart ayında neredeyse iki katına çıkarak 308,85'e yükselmiştir. Endeks, sonrasında da artmaya devam etmiş; 3 Eylül 1929 tarihinde 386,1'e çıkmıştır (James, 2010: 133).

Önce Amerika'yı ve sonrasında bütün dünyayı etkileyecek olan kriz, 1929 sonbaharında ortaya çıkmıştır. Krizden hemen önce krizi tetikleyen bazı gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikli olarak İngiltere, İngiliz piyasalarını bırakıp yurtdışına kaçan yatırımları -özellikle de Amerikan Borsasına kaçan yatırımları- ülkesine çekmek için faizleri yükseltmeye

başlamıştır. Bu gelişmenin yarattığı olumsuz gelişmelerin ilk sinyali Eylül 1929'da hisse senedi fiyatlarının düşmeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. 21 Ekim'de yeni bir düşüş yaşanmış; 23 Ekim Çarşamba günü 4 milyar doların karşılığı olan 6 milyon hisse senedi satılmıştır. “Kara Perşembe” olarak adlandırılan 24 Ekim'de 13 milyon hisse senedi satılmış ve borsanın piyasa değeri 9 milyar dolar düşmüştür. 29 Ekim 1929 tarihinde ise 16 milyon hisse satılmış; borsanın son 12 ayda kazandırdığı getirinin tümü kaybolmuştur. Bu gün, Amerikan tarihinde “Kara Salı” olarak adlandırılmıştır. Bundan sonraki süreçte hisse senetlerinin değerinde bir serbest düşüş başlamıştır (McNeese, 2010: 25-26).

“Kara Salı” olarak adlandırılan günde yaşanan sert düşüşle birlikte borsada bir panik havası yaşanmış ve herkes elindeki hisse senetlerini satmaya başlamıştır. Borsadaki hisse senetlerinin değerinde 14 milyar dolarlık bir kayıp yaşanmıştır. 1929 yılının federal bütçesinin toplamının 3 milyar dolar olduğu düşünüldüğünde bu kaybın ne kadar büyük olduğu daha da iyi anlaşılmaktadır (Lange, 2007: 36-37).

Krizle birlikte tüm Amerikan ekonomisini sarsan zincirleme gelişmeler ardı ardına gelmiştir. Borsanın çöküşüyle yatırımcılar yatırım yapmaktan vazgeçmiştir. Borç para verenler borçlarını tahsil etmeye başlamış; küçük işletmeler daha az satış yapmaya, fabrikalar daha az üretmeye başlamıştır. Çiftçiler ürünlerini satamamış; daha az kâr elde etmeye başlamışlardır. Bankalarda parası olanlar paralarını çekmek isteseler de bu mümkün olmamıştır. Çünkü bankalar da yatırılan paraları kullandırdıkları için herkese bir anda para verememiştir. Öte yandan bankalar da alacaklarını tahsil etmekte zorlanmaya başlamış ve bir süre sonra bankalar da iflas etmeye başlamıştır. Tüm bunlar ekonominin daralmasına ve büyük bir işsizlik dalgasına yol açmıştır (McNeese, 2010: 33-35). Bu durum iktisadi olarak likidite krizi olarak adlandırılmaktadır. 1930 yılından 1933 yılına kadar hisse senedi sahipleri, mevduat sahipleri ve kredi sahipleri toplamda 2,5 milyar dolar kaybetmiş ve yine bu süre

içinde 9000'den fazla banka iflas etmiştir (Friedman & Schwarz, 1993: 351).

Başkan Hoover, ekonomik krizden çıkış için bazı politikaları uygulamaya başlamıştır. Başkan Hoover'ın politikaları çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Bu incelemeler bir yönüyle Hoover'ın “bırakınız yapsınlar” (laissez faire) politikalarını sürdürdüğünü ileri sürmektedir. Bu görüş, Hoover'ın yönetimde devletin krizi yönetmek için gerekli politikaları belirlemediğini ve girişimlerde bulunmadığını savunmaktadır (MacKenzie, 2010: 102). Hoover'ın politikalarını yorumlarken Keynesçi ekonomi politikalarının bunalımdan sonra geliştiğini de göz önüne almak gerekmektedir. Büyük Bunalımı yorumlayan iktisatçı John Maynard Keynes'in kitabı olan “İstihdam, Faiz ve Para” 1936 yılında yayımlanmıştır. Keynes, klâsik ekonomi teorisine eleştirel bir yaklaşım getirerek yeni bir ekonomi teorisi geliştirmiştir (Kumar, 2018: 1623).

Bazı araştırmacılar ise Hoover'ın böyle bir başkan olmadığını düşünmektedirler. Rothbard; Hoover'ın sanılanın aksine “laissez faire” düşüncesinin savunucusu olmayıp korporatif devlet kavramına uygun politikalar yürüten bir başkan olduğunu belirtmektedir. Hoover'ın her yönüyle Roosevelt'in bir öncülü durumunda olduğunu ileri sürmektedir (Rothbard, 1972: 111). Başka araştırmalarda da Hoover'ın 1929 Krizi'nden ve başkanlığından önce de Amerikan ekonomisini laissez-faire düşüncesinden birleştirici devlete dönüştürmeye yönelik niyetlerinin olduğu belirtilmektedir (Stabile, 1986: 819).

Wilson da Hoover'ın gönüllü ulusal ekonomik planı savunduğunu belirtmektedir. Gönüllü ulusal ekonomik plan, iş dünyası ile devlet arasında oluşan bir işbirliğinin ortaya çıkardığı bir plan olmaktadır. Buradaki amaç; artan verimlilikle üretimde kayıpları azaltmak, fiyatları düşürmek, ücretleri artırmak ve üretim salınımlarını kontrol etmektir (Wilson, 1975: 68).

Wilson'a göre Hoover, ekonomik kriz döneminde topluma acı reçete sunan politikaları uygulamak yerine kamu çalışmalarının artırılması, ücret kesintilerinin azaltılması, üretimin artırılması gibi politikaları uygulamıştır. Hoover, savaş sonrası Amerika'da büyük bir değişimin gerçekleşmekte olduğuna inanmıştır. 1924 yılında Birleşik Devletler Ticaret Odası'nda yaptığı bir konuşmada aşırı bireyselci faaliyetlerden işbirliğine dayalı bir yapıya geçilmekte olduğunu belirtmiştir (Wilson, 1975: 68).

Hoover'ın kriz dönemindeki ekonomi politikası ücretleri yüksek düzeyde tutmak ve sanayii yakından izlemek olarak özetlenebilir (MacKenzie, 2010: 107). Hoover, ücretlerin yüksek tutulmasının ekonomik faaliyetlerin ve istihdamın sürdürülmesi için gerekli olduğuna inanmıştır. 1929 Krizi'nden sonra Beyaz Saray'da önde gelen sanayicilerle yaptığı toplantıda sanayicilerden ücretleri düşürmemelerini istemiştir. Sanayiciler bunu başta kabul etmişler ancak ekonomik durumun gidişatı sonradan ücretlerin düşmesine neden olmuştur. 1932'de kamuoyunda ücretlerin düşürülmesinin işsizlik için çare olacağına ilişkin bir tartışma başlamışsa da Hoover görüşünü değiştirmemiştir (Stein, 1966: 102).

Krizle birlikte Hoover döneminde işsizlik artmaya başlamıştır. 1929 yılında % 3,2 olan işsizlik oranı 1930 yılında % 8,7'ye çıkmıştır. Sonraki yıllarda da işsizlik oranları artmaya devam etmiş; 1931 yılında % 15,9'a ve 1932'de % 23,6'ya çıkmıştır (Historical statistics of the United States, 1975: 135). Hoover'ın bu dönemde yaptığı en büyük yanırlardan biri Smooth-Hawley Gümrük Tarifeleri Yasası olmuştur. Bu yasa, ithal mallardan alınan gümrük vergilerini artırmaktadır. Bu yasaya karşılık olarak ithalatçı ülkelerin Amerikan mallarına uygulanan gümrük vergileri artırması Amerikan mallarının yurt dışındaki satışlarını olumsuz etkilemiş ve ekonomik krizi daha da ağırlaştırmıştır (Horwitz, 2011: 7).

Ekonomik kriz, bir ülkedeki vatandaşların yıl içinde ürettikleri son mal ve hizmetlerin belli bir para birimi karşılığındaki değerinin toplamı olan gayri safi milli hasılaya (GSMH) da yansımıştır. 1929 yılı baz alınarak (1929 yılı 100 olarak kabul edildiğinde) GSMH endeksi değerlendirildiğinde; GSMH endeksinin 1930'da 97,4'e, 1931'de 88,5'e, 1932'de 79,4'e düştüğü görülmektedir (Historical statistics of the United States, 1975: 197). Kişi başı gelir ise 1929'da 847 dolar iken, 1930'da 734 dolara, 1931'de 611 dolara, 1932'de ise 465 dolara düşmüştür (Historical statistics of the United States, 1975: 224).

Tablo 2'de Hoover'in başkanlığı dönemindeki federal bütçeden yapılan sosyal refah harcamaları yıllara göre başlıklar hâlinde verilmiştir. Tabloda birçok sosyal refah harcamasının arttığı görülmekle birlikte artışların çok büyük olmadığı görülmektedir. Kamu yardımı ve konut alanlarında ise hiçbir harcamanın yapılmadığı görülmektedir. Tablo 3'te Hoover'in başkanlığı dönemindeki eyalet kaynaklarından ve yerel kaynaklardan yapılan sosyal refah harcamaları yıllara göre başlıklar hâlinde verilmiştir. Bu tablodan da görüldüğü gibi kaynakların büyük bölümünün eğitim için harcandığı görülmektedir. Aynı zamanda diğer sosyal refah uygulamalarına da kamu yardımlarına göre daha az pay ayrılmıştır. Toplamda da sosyal refah harcamalarının büyük bir bölümünün yerel düzeyde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Hoover döneminde sosyal politika uygulamalarından bazılarında yer verilirken, bunlar çok farklı alanlarda geniş bir biçimde uygulanmamıştır. Hoover'ın, kriz döneminde krizden önceki döneme göre çok farklı bir politika izlediği söylenememektedir. Hoover, kendiliğinden harekete geçen kalkınma güçlerinin etkisine inanmış; her ne kadar hükümetin harekete geçme zorunluluğunu tamamen reddetmesi de yardım ve kalkınmanın ancak eyalet hükümetlerini ve halkın yardımseverlik duygularını ilgilendiren bir öge olduğu düşüncesini savunmuştur. Hükümetin doğrudan doğruya işsizlere ve aç kalanlara

yardım etmesiyle ilgili yapılan çeşitli teklifleri reddetmiştir (Nevins & Commager, 2005: 390).

Tablo 2: Herbert Hoover Döneminde Federal Sosyal Refah Harcamaları (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam	Sosyal güvenlik	Kamu yardımı	Sağlık ve tıbbi programlar	Emeklilik programları	Eğitim	Konut	Diğer sosyal refah uygulamaları
1929	798	56	-	47	658	37	-	1
1930	817	60	-	47	668	40	-	2
1931	911	69	-	51	744	45	-	2
1932	1002	75	-	55	825	46	-	2

Kaynak: Historical Statistics of the United States, 1975: 341.

Tablo 3: Herbert Hoover Döneminde Eyaletlerden ve Yerel Fonlardan Yapılan Sosyal Refah Harcamaları (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam	Sosyal güvenlik	Kamu yardımı	Sağlık ve tıbbi programlar	Emeklilik programları	Eğitim	Konut	Diğer sosyal refah uygulamaları
1929	3123	286	60	304	-	2397	-	75
1930	3268	301	78	331	-	2483	-	76
1931	3290	299	164	355	-	2394	-	77
1932	3301	281	256	379	-	2306	-	79

Kaynak: Historical Statistics of the United States, 1975: 341.

Tüm bu gelişmeler halkın “Yeni Uzlaşma” (New Deal) vadeden Demokrat Partili Başkan adayını Franklin D. Roosevelt’e yaklaşmasına ve onun iktidara gelmesine yol açmıştır. Roosevelt dönemi, Amerika’da yeni bir dönemi başlatmış; daha önce uygulanmayan ya da geniş çerçevede uygulanmayan birçok sosyal politika uygulamasının hayata geçirildiği bir dönem olmuştur.

6. Roosevelt'in İktidara Gelmesi ve Sosyal Politikadaki Dönüşüm

“Yeni Uzlaşma” (New Deal) söylemiyle Roosevelt, 1932 yılında yapılan seçimlerde iktidara gelmiştir. 1852 seçimlerinden sonra halkın çoğunluğunun oyunu alarak iktidara gelen ilk Demokrat Partili başkan adayı olmuştur. Seçici kurulda Roosevelt, rakibi Hoover'a karşı 472'ye karşı 59 üyeye üstünlük sağlamıştır. Kongre'nin Senato kanadında Demokratlar 60 sandalye kazanırken Cumhuriyetçiler 35 sandalye elde edebilmişlerdir. Temsilciler Meclisi'nde ise 310 üyeyi Demokratlar alırken, Cumhuriyetçiler 117 üye kazanabilmişlerdir (Milkis & Nelson, 1994: 278).

Roosevelt, sosyal politika bağlamında öncelikli olarak istihdam konusuna yoğunlaşmıştır. Roosevelt, göreve geldikten sonra 4 Mart 1933 tarihinde yaptığı konuşmada kendilerinin en büyük öncelikli görevinin insanları işe yerleştirmek olduğunu belirtmiştir. Roosevelt, eğer geniş açıdan bakılırsa ve cesur davranılırsa çözülemeyecek bir sorun olmadığını belirtmiştir. Bu konuşmada Roosevelt, insanları işe yerleştirmenin bir parça da devletin doğrudan iş olanakları sağlamasıyla başarılabileceğini belirtmiştir. Böylelikle hem insanlara iş sağlanacağını hem de çok gerekli olan projelerin ülkenin kendi doğal kaynakları kullanılarak başarılabilceğini belirtmiştir (Roosevelt, 1933).

Roosevelt, döneminin başlangıcında krizden çıkış ve ekonomiyi yoluna koyma amacıyla bir dizi programı uygulamaya koymuştur. Federal hükümet, Finansal Yeniden Yapılandırma Kuruluşunu (Reconstruction Finance Corporation- RFC) ve Federal Acil Yardım Yönetimini (Federal Emergency Relief Administration- FERA) etkin duruma getirerek ekonomik sorunlara karşı etkin bir rol üstlenmeye başlamıştır (Friedel, 1965: 13). FERA, eyaletlerle işbirliği içinde işsizlik nedeniyle ortaya çıkan güçlükleri ve sorunları çözmeyi amaçlamıştır (Federal Emergency Relief Act of 1933).

Roosevelt döneminde bankacılık sektörünü düzenlemek için “Glass-Steagall Yasası” yürürlüğe girmiştir. 1933 yılında yürürlüğe giren yasayla ticari bankalar, yatırım bankalarından ayrılmıştır. Ticari bankaların menkul değerlerle ilgilenmesi, yatırım bankalarının da mevduat hesabı açtırmaları yasaklanmıştır. Glass-Steagall Yasası ile piyasaya yeni girecek olan banka sayısının sınırlandırılması ve böylelikle mevduatlara verilen federal güvencenin uygulanabilir olması sağlanmak istenmiştir. Ancak diğer yandan, küçük ve orta ölçekli işletmelerin dış finansman kaynaklarına ulaşmalarını sınırlandırdığı ve yatırım bankalarının sermayelerini azalttığı düşünülmüştür. Fakat sonuçta bu yasanın Amerikan ekonomisinin toparlanmasına katkıda bulunduğu düşünülmektedir (Neal & White, 2012: 104).

Roosevelt döneminde hem istihdamın artırılması hem de üretimin artırılması için 1933 yılında çıkarılan diğer bir yasa da “Ulusal Sanayii Kurtarma Yasası” (National Industrial Recovery Act-NIRA) olmuştur. Bu yasanın çıkış nedeni olarak üretken nüfusta yaygın olan işsizliğin iç ve dış ticarete düşüşe neden olması, toplum refahını azaltması, Amerikan halkının hayat standartlarında düşüşe neden olması olarak açıklanmıştır (National Industry Recovery Act, Sec. 1). Bu yasa, işçi-işveren tarafları arasında yapılacak görüşmelerle azami çalışma süresi ve asgari ücretin belirlenmesi ve diğer iş ilişkilerinin getirdiği pazarlıkların yapılması konularını hükme bağlamaktadır (National Industry Recovery Act, Sec. 7/b). Ayrıca çalışanlarla işverenin anlaşamaması durumunda asgari ücretin ve azami çalışma süresinin belirlenmesi başkanın takdirine bırakılmıştır. Ancak başkan buna; iş kolundaki uygulamaları, çalışma koşullarını ve diğer düzenlemeleri dikkate alarak yapacağı bir değerlendirme sonucunda karar verecektir (National Industry Recovery Act, Sec. 7/c).

Bu yasa 1935 yılında Yüksek Mahkeme tarafından iptal edilmiştir. Fakat çalışanlara ilişkin maddeleri 1935 yılında çıkarılan Wagner Yasası (Ulusal Çalışma İlişkileri Yasası) ve 1938 yılında

çkarılan Adil Çalışma Standartları ile yeniden düzenlenmiştir (Nevins & Commager, 2005: 396).

Bu yasanın 7. bölümünde ise çalışan hakları ele alınmıştır. Çalışanlara bir sendika kurabilme, var olan bir sendikaya girebilme ya da bir sendikaya destek verebilme hakkı verilmektedir. Böylelikle çalışanların kendi seçtikleri temsilcileri aracılığıyla işverenle pazarlık yapabilmesi yasa kapsamına alınmıştır (National Labor Relations Act, Sec. 7).

Bu yasanın 8. bölümünde ise adil olmayan çalışma uygulamaları ele alınmış ve bu tür uygulamalar yasa dışı kabul edilmiştir. Bu kapsamda işverenin çalışanlara 7. bölümde belirtilen konular kapsamında baskı uygulaması, sınırlandırması ya da çalışanın vereceği karara karışması yasaklanmış ve bunlar adil olmayan çalışma uygulamaları olarak kabul edilmiştir. İşverenin herhangi bir işçi sendikasının kurulmasında ya da yönetilmesinde baskın rol oynaması ya da bu süreçlere karışması yasaklanmıştır. İşverenin çalışma saatleri içinde herhangi bir zaman ve ücret kaybına yol açmadan çalışanlarla görüşmesi yasal kabul edilmiştir. İşverenin çalışanlar arasında sendika üyeliği nedeniyle ayırım yapması yasaklanmıştır. İşverenin, kendi aleyhinde dava açan ya da ifade veren çalışanlara karşı herhangi bir yaptırımında bulunması yasaklanmıştır. Bu bölümde ayrıca işçi sendikalarının üyeleriyle ve işçilerle olan ilişkileri de düzenlenmiştir (National Labor Relations Act, Sec. 8).

Wagner Yasası'ndan sonra 1938 yılında çıkarılan "Adil Çalışma Standartları Yasası"nda (Fair Labor Standards Act) Amerikan çalışma hayatına bir dizi yenilik getirilmiştir. Yasanın altıncı bölümünde asgari ücretin tanımı yapılarak her çalışana saat başı asgari ne kadar ücret verileceği belirlenmiştir. Yasanın yedinci bölümü ise azami çalışma süresini belirtmektedir. Buna göre azami çalışma süresi haftalık 40 saat olarak belirlenmiştir. Haftalık 40 saati geçen her çalışma saati için işçiye ücretinin 1,5 katı kadar ücret ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca

çalışanlara işverenin en az ne kadar ve en fazla ne kadar mesai yaptırabileceği de belirlenmiştir (Fair Labor Standards Act of 1938, Sec. 6 & 7).

Yasanın 3. bölümünün 1. maddesinde çocuk işçi çalıştırılmasına da değinilmiştir. Buna göre herhangi bir işte çalışabilmek için 16 yaşını doldurmuş olmak gerekmektedir. 16-18 yaş arası çocukların belirli işlerde belirli şartlarda çalıştırılabileceği hükme bağlanmıştır. Herhangi bir engelleyici koşula bağlı olmadan çalışabilmek için 18 yaşını doldurmuş olmak gerekmektedir (Fair Labor Standards Act of 1938, Sec. 3).

Ayrıca bebekli annelere bebeklerini emzirmeleri için süt izni hakkı da bu yasayla verilmiştir. Böylelikle kabul edilebilir bir süre kapsamında süt izni sağlanmıştır. Bu doğrultuda, işletmelerde süt odasının oluşturulması da yasa kapsamına alınmıştır (Fair Labor Standards Act of 1938, Sec. 7).

Ekonomik krizin etkilerini azaltmak için bu dönemde çıkarılan yasalardan biri de “Tarım Düzenleme Yasası” (Agricultural Adjustment Act-AAA) olmuştur. Bu yasa 12 Mayıs 1933 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kısa adı bu olmakla birlikte asıl adı “Ulusal Ekonomik Acil Durumu Tarımsal Alım Gücünü Artırarak Rahatlatma Yasası”dır (The Agricultural Adjustment Act and its Operation, 1934: 1). Bu yasa, üreticiye fiyat desteği ve üretim kontrolü amacıyla yürürlüğe konulmuştur. Ancak birçok çevreden bu yasaya karşı bir tepki gelmiştir. Bu nedenle 1935 yılı sonuna kadar hükümete karşı açılan dava sayısı 1700’ü bulmuştur. Yüksek Mahkeme 6 Ocak 1936’da 3’e karşı 6 oyla AAA’nın temel bileşenlerinin anayasaya aykırı olduğuna hükmederek yasayı iptal etmiştir (Winders, 2014: 277).

AAA’nın Yüksek Mahkeme tarafından iptal edilmesi üzerine kongre ikinci bir çiftçiye yardım yasasını yürürlüğe koymuştur. Bu yasaya göre hükümet, topraklarının bir bölümünde toprağı koruyan

bitkileri yetiştiren çiftçilere para yardımında bulunacaktır. 1940'a kadar bu programa yaklaşık 6 milyon çiftçi katılmıştır. Yeni yasa aynı zamanda fazla ürün için ödünç para verilmesini, sürekli ürün stoğu sağlamaya yönelik ambar kolaylıkları sağlamış, düşük faiz oranlarıyla çiftçiye kredi sağlamıştır. Ayrıca kiracı çiftçilerin arazi sahibi olması için para verilmesi ve fazla arazisi olmayan çiftçilerin kalkındırılması işini de üzerine almıştır (Nevins & Commager, 2005: 396).

Yüksek Mahkemenin Yeni Uzlaşma (New Deal) ile ilgili yasaları iptal etmesi nedeniyle Roosevelt Yüksek Mahkemenin durağan yapısının değişmesi gerektiğini belirterek mahkemenin üyeleriyle ilgili bir düzenlemeyi gündeme getirmiştir. Buna göre, hizmette 10 yılını doldurmuş ve 70 yaşını aşmış her federal yargıç sayısı kadar genç üyenin mahkemeye atanmasına Kongre karar verebilecektir. Bu dönemde Yüksek Mahkemenin en genç üyesi 61 yaşında, en yaşlı üyesi ise 80 yaşında olup mahkemede görevli yargıçların yaş ortalaması 72'dir. Başkan'ın bu uygulamasının anayasal açıdan aykırılığı bulunmamakla birlikte kamuoyunda Başkan'ın mahkeme kararlarını etkileyeceği düşüncesi nedeniyle tepkilere neden olmuştur. Bunun sonucunda Roosevelt'in teklifi yasalaşmamıştır; fakat bir süre sonra Yüksek Mahkemenin üyelerinden birinin görevden ayrılması sonrasında Yüksek Mahkeme yeni bir anlayış içine girmiş ve Yeni Uzlaşma lehine kararlar vermeye başlamıştır (Göze, 1987: 519-522).

20 Haziran 1935 tarihinde çıkarılan Sosyal Güvenlik Yasası (Social Security Act) ile genel refahı sağlamak amacıyla yaşlılara, bakıma muhtaç ve engelli çocuklara, annelere, kamu sağlığına ve işsizlere ödenek bağlanması ve bu kesimlerin gelirlerinin artırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda Sosyal Güvenlik Kurulu'nun oluşturulması da karara bağlanmıştır (Social Security Act, Introduction).

Bu yasanın birinci bölümü federal hükümetin eyaletlere yaşlılara ödenmek üzere yapılacak yardımın miktarını ve genel çerçevesini ortaya

koymaktadır. Yasanın ikinci bölümünde göre 65 yaş ve üstü yaşlıların ödenekten yararlanması kararlaştırılmıştır. Yasanın üçüncü bölümünde yaşlılara dağıtmak üzere ödeneği alacak olan eyaletin yapacağı işler anlatılmıştır. Buna göre eyaletler yaşlı ödeneği alacak olanları Sosyal Güvenlik Kurulu'na bildirecek ve toplam tutarı da belirtecektir. Sosyal Güvenlik Kurulu, yaptığı incelemeden sonra gerekli ödemenin yapılması için Hazine Bakanlığı'na bildirecektir (Social Security Act, Sect. 1, 2, 3). Bu yasayla işsizler için de ödenek sağlanması karara bağlanmıştır. Böylelikle mali yılın bitimi olan 30 Haziran 1936 tarihine kadar toplamda 4.000.000 dolar ve sonrasındaki her mali yıl için toplam 49.000.000 dolar ödenek ayrılması kararlaştırılmıştır (Social Security Act, Sect. 301).

15 Kasım 1935'te ilk işsizlik sigortası yasası Columbia'da uygulanmak üzere Sosyal Güvenlik Kurulu tarafından onaylanmıştır. Bunun ardından 27 Kasım 1935'te ise Wisconsin'de yasa uygulanmaya başlamıştır (Unemployment Insurance Review, 1965: 32).

Kapsam içine alınan diğer bir grup da bakıma muhtaç çocuklar olmuştur. Bu kapsamda mali yılın bitimi olan 30 Haziran 1936 tarihine kadar toplamda 24.750.000 dolar ve sonrasındaki her mali yıl için saptanan amaçları gerçekleştirmeye yetecek kadar ödenek ayrılması kararlaştırılmıştır (Social Security Act, Sect. 401). Ayrıca kırsal kesimlerde annelerin ve çocukların sağlığının korunması için de ödenek ayrılmıştır. Bu yasa bölümünde ekonomik açıdan zorluklarla karşılaşan anne ve çocukların bakımı amaçlanmıştır. Bu kapsamda yapılacak gerekli ödemelerin Çocuk Bürosu tarafından onaylanması karara bağlanmıştır (Social Security Act, Sect. 501).

Yasa kapsamında evsiz, yardıma muhtaç, ihmal edilmiş, suçlu olma tehlikesi gösteren çocukların bakımı için özellikle de kırsal bölgelerde Federal Çocuk Bürosu ile eyaletlerin ilgili birimlerinin işbirliğiyle kamu refahını artırıcı hizmetlerin sağlanması amaçlanmıştır (Social Security Act, Sect. 521). Engelli vatandaşların topluma

kazandırılması amacıyla rehabilitasyon hizmetleri sağlanmaya başlanmıştır (Social Security Act, Sect. 531). Yeterli kamu sağlığı hizmeti sağlayabilmek için de yasa kapsamında kaynak ayrılması kararlaştırılmıştır. Yerel sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi, sağlık personelinin eğitilmesi ve sağlık kuruluşları için kaynak ayrılmıştır (Social Security Act, Sect. 601).

Bu yasayla birlikte oluşturulan Sosyal Güvenlik Kurulu (Social Security Board) senatonun önereceği ve onaylayacağı ve Devlet Başkanı'nın atayacağı üç üyeden oluşacaktır. Kurul üyeleri görevleri boyunca herhangi bir başka işte çalışamayacak, herhangi bir başka işin içinde olmayacaktır. Üyelerin ikiden fazlası aynı partinin üyesi olmayacak ve görev süreleri 6 yıl olacaktır. Kurul başkanı, devlet başkanı tarafından belirlenecektir (Social Security Act, Sect. 701).

Sosyal Güvenlik Kurulu bu yasa kapsamında verilen görevleri yerine getirmekle ve iktisadi güvenliği sağlamak amacıyla en etkili yöntemleri ortaya koyarak önerilerde bulunmakla yükümlü kılınmıştır. Bunu sosyal güvenlik, yaşlılık ödeneği, işsizlik ödeneği, kaza tazminatı ve ilgili konuları dikkate alarak yapması kararlaştırılmıştır (Social Security Act, Sect. 702). Bu yasa kapsamında aynı zamanda işsizlik fonu da kurulmuştur (Social Security Act, Sect. 904). Ayrıca görme engelliler de yasada unutulmamış, onlara da yardım edilmesi sağlanmıştır (Social Security Act, Sect. 1001).

1935 yılında ilk sağlık sigortası yasa tasarısı Amerikan Kongresi'ne Abraham Epstein tarafından sunulmuştur. "Epstein Tasarısı" olarak da adlandırılan bu yasa tasarısını Kansas Senatörü Arthur Capper savunmuştur. Her ne kadar Capper tasarısını 1935 yılında ve 1937 yılında yeniden gündeme getirmişse de bu tasarı gerekli ilgiyi görmemiştir (Corning, 1969: 51).

1 Eylül 1937 tarihinde Roosevelt'in onaylamasıyla yürürlüğe giren yasayla da devletin vatandaşlarına konut yardımı yürürlüğe

girmiştir. Kısaca “Wagner-Steagall Yasası” olarak bilinen “Konut Yasası” (Housing Act) güvensiz ve sağlıksız barınma koşullarını iyileştirmek, kentlerde ya da kırsal kesimde düşük gelirli ailelerin barınma konusundaki olumsuzlukları düzeltmek amacıyla düzenlenmiştir (Wagner-Steagall Act, 1937: 888).

Amerika’da nüfusun yaklaşık 126 milyon olduğu (Historical statistics of the United States, 1975: 8) 1933 yılında devletin destek programlarından yaklaşık 5.000.000 ailenin ve bireyin yararlandığı açıklanmıştır. Sanayideki genişleme ve sivil çalışma programlarının 1933-1934 kışında devreye girmesiyle birlikte Haziran 1934’te destek alan ailelerin ve bireylerin sayısının 3.000.000’den aşağıya düştüğü görülmüştür. Sivil çalışma programının 1934’te sona ermesiyle birlikte destek alanların sayısı Nisan 1934’te yaklaşık 4.400.000’e, Mart 1935’te ise yaklaşık 5.500.000’e yükselmiştir. Acil Yardım Yasası kapsamında sağlanan fonlarla oluşturulan çalışma programı kapsamında 1935 yılı sonunda yaklaşık 3.500.000 kişinin kamuda istihdam edildiği görülmektedir (Hopkins, 1936: 8-9).

Program kapsamında insanlar çeşitli işlerde çalıştırılmışlardır. Bu kapsamda insanlar yol, okul ve diğer kamu binalarının, park ve çocuk oyun bahçelerinin yapımında; altyapı, kuraklık ve erozyonla mücadele hizmetlerinde istihdam edilmiştir. Ayrıca lise ve kolejde okuyan yaklaşık 289.000 öğrenciye öğrenimlerini sürdürebilmeleri için de destek sağlanmıştır (Hopkins, 1936: 1).

İşsizliği azaltmaya dönük önlemlerden bir diğeri de gençlerin çalışmasını sağlayacak bir program olan “Sivil Muhafaza Birlikleri” (Civilian Conservation Corps-CCC) olmuştur. Programın başlangıcı olan 1933 yılından programın sona erdiği 1942 yılına kadar yaklaşık 3 milyon işsiz genç bu birliklerde çalışmıştır. Bu kapsamda bu birlikler Amerika’nın doğal kaynaklarını hem korumaya hem de geliştirmeye dönük işlerde çalışmışlardır. Ağaç dikmek, barajlar yapmak, yangınlarla

mücadele etmek, selleri önlemek gibi işler bu birliklerin yaptığı işler arasındadır (Bass, 2012: 250).

Bu birliklere katılmak için bazı koşullar belirlenmiştir. Bunlardan ilki katılımcıların işsiz olması koşuludur. Diğer bir koşulsuz çalışacak gençlerin aileleri de kamu yardımı almak zorundaysa, aldıkları 30 dolarlık aylığın 22-25 dolarını ailelerine göndermeleri gerekmektedir. CCC'ye katılacak gençlerin ayrıca bekâr ve 18-25 yaş aralığında olması zorunludur. CCC, faaliyet gösterdiği yaklaşık 9 yıl boyunca yalnızca genç erkekleri istihdam ettirmiş, hiç kadın çalışan almamıştır (Maher, 2002: 437).

Tennessee Vadisi Yönetimi (Tennessee Valley Authority-TVA) projesi de diğer bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. 18 Mayıs 1933 tarihinde yürürlüğe giren TVA ile ilk kez tüm bir bölgenin gelişimini planlamak için devlete yetki verilmiştir. Başkan Franklin Roosevelt ve çevresindekiler bu projeyi yoksulluğu ve bölgesel ekonominin geri kalmışlığını ortadan kaldırma açısından bir sosyal deney olarak da görmüşlerdir. Kısa bir süre sonra TVA, Tennessee Vadisi ve çevresindeki barajlar için geniş çaplı bir plan olarak ortaya çıkmıştır. Bu barajların birçok amacı vardır: Tennessee Nehri ile diğer bölgeler arasında bağlantı sağlamak, su taşkınlarını önlemek, ucuz hidroelektrik enerjisi sağlamak ve böylelikle ucuz işçilikle birlikte sanayi bölgeye çekmek. TVA ile Doğu Tennesseelilerin hayatları değişmiştir. On yıllık bir süreç içinde çoğu çiftçilerin evlerine elektrik ve ev eşyası gelmiş, evlere temiz su hattı çekilmiştir. Ayrıca baraj inşaatları, ucuz elektrik ve işçilik bölgede yaşayan insanlara yeni iş alanları açmıştır (Walker, 1998: 417-418).

1940 yılının Kasım ayındaki başkanlık seçimlerini yine Roosevelt kazanmıştır. Bu Amerikan tarihinde bir başkanın ilk kez üçüncü kez seçildiği bir seçim olmuştur. Amerika, yaklaşan savaş tehlikesi içinde birtakım savunma programlarına başlamıştır (Nevins & Commager,

2005: 404-405). Japonların 7 Aralık 1940'taki Pearl Harbour baskınından sonra 8 Aralık 1940'ta Amerika, Japonya'ya savaş ilan etmiştir (Tindall & Shi, 2000: 1009-1010). İkinci Dünya Savaşı yılları sanayideki üretimin ağırlığının savaş sanayiine kaymasına yol açmıştır. Federal hükümet, savaş hedefleri için fabrikaların yapımına ya da geliştirilmesine büyük paralar harcamıştır (Nevins & Commager, 2005: 412).

Bu dönemde iş alanları hiçbir dönemde olmadığı kadar genişlemiş ve çalışma hayatında yaklaşık üç milyon kadın yer almıştır. İşçiler fazla mesai yapmış, grevlerden vazgeçmiştir. Hükümet, sanayiciler ve işçiler işbirliği içinde çalışmıştır. 1940 Temmuz'undan 1945'te Japonya'nın yenilgisine kadarki sürede Amerikan fabrikaları ve tersaneleri 300.000 kadar uçak, 86.000 tank, üç milyon makineli tüfek, her çeşitten 71.000 gemi ve 55 milyon ton ticaret gemisiyle o döneme kadarki en yüksek miktarda petrol, kereste, çelik ve alüminyum çıkarmıştır (Nevins & Commager, 2005: 412).

Başkan Roosevelt, 11 Ocak 1944 tarihinde ekonomik haklar bildirgesini kamuoyuna sunmuştur. Bu bildirmede herkesin yeterli sağlık hizmeti alma hakkı ve sağlık hizmetlerine ulaşma fırsatı ve sağlıklı yaşama hakkına yer verilmiştir (Social security chronology, 1940s). Roosevelt, 1944 yılındaki başkanlık seçimlerini dördüncü kez kazandıktan sonra ekonomik haklar konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre her Amerikalının refahı ve huzuru için ekonomik haklara sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Roosevelt, ekonomik haklar kapsamında şu haklardan söz etmiştir: Vatandaşların sanayide, dükkânlarda, çiftliklerde, madenlerde yararlı ve kazançlı işler bulma hakkı. Vatandaşların yiyecek, giyim ve dinlenme için yeterli para kazanma hakkı. Her bir çiftçiye ürün yetiştirme ve satma, ürünlerinin getirisinin kendisi ve ailesine saygın bir yaşam sağlaması hakkı. Her ölçüde iş yapan iş adamının haksız rekabetten ve tekelleşmeden uzak bir serbest rekabet ortamında ticaret yapma hakkı. Her bir ailenin iyi bir evde

oturma hakkı. Her bir vatandaşın yeterli ölçüde sağlık hizmetlerinden yararlanma ve sağlıklı yaşam sürme hakkı. Her bir vatandaşın yaşlılık, hastalık, kaza ve işsizliğin getirdiği ekonomik korkularına karşılık yeterli derecede korunması hakkı. Herkesin iyi bir eğitim alma hakkı (Roosevelt, 1950: 41'den aktaran Austin, 2015: 2-3).

Roosevelt döneminde uygulanan politikalar çeşitli kesimler tarafından eleştiriye uğramıştır. Bu kesimlerden biri Cumhuriyetçi Parti olmuştur. Cumhuriyetçi Partililerin bir bölümü yeni uzlaşmayla anayasaya aykırı olarak bireysel özgürlüklerin azaldığını ve başkanlık yetkilerinin arttırıldığını ileri sürmüşlerdir. Bunun sonucunda demokratik yapılara bir saldırının gerçekleşmekte olduğunu düşünmüşlerdir. Cumhuriyetçi Parti'nin diğer bir bölümü ise daha soğukkanlı bir biçimde devletin ekonomide artan rolünü ve sosyal politika uygulamalarını bir ölçüde benimsemekle birlikte uygulanan politikaların siyasi ve ekonomik sonuçlarından kuşku duymuşlardır (Mason, 2012: 43).

Kongre'de Cumhuriyetçi Parti ile Roosevelt'in politikalarını beğenmeyen Demokrat Partililerin yakınlaşmasıyla Roosevelt'e yönelik muhalefette yeni gelişmeler yaşanmıştır. Cumhuriyetçi Parti ve bazı muhafazakâr Demokrat Partililer tarafından kurulan ve 1937 yılının başlarında etkin bir biçimde çalışmaya başlayan "muhafazakâr koalisyon" 1939 yılına gelindiğinde hükümetin programlarını engelleyebilecek bir güce ulaşmıştır. Bu koalisyon hükümetten bütçenin dengeli olmasını istemiş, refah programlarına karşı çıkmış, çalışanların örgütlenmesine kuşkuyla yaklaşmış, eyaletlerin haklarını savunmuş ve sınırlı bir devlet yönetimini savunmuştur (Patterson, 1966: 757).

Diğer bir muhalefet birlikteliği ise Amerikan Özgürlük Ligi (American Liberty League - ALL) olmuştur. 1934 yılından 1940 yılına kadar faaliyet gösteren ALL, kriz sonrası ortaya çıkan muhafazakâr iş insanlarından oluşan bir gruptur. Bu grup; devletin piyasaya

müdahalesinin, kamu harcamalarının ve yasal düzenlemelerin azaltılmasını savunmuştur (Carlisle, 2005: 510-511). ALL, Roosevelt yönetimini anayasal hak ve özgürlükleri önemsemeyen büyük bir bürokratik yapı oluşturduğu, vergi mükelleflerinden toplanan vergilerle kendi propagandasını yaptığı, yarar getirmeyecek kamu harcamalarına çok para harcadığı, Amerikan iş dünyasına zarar verdiği, vergi toplama yetkisini suiistimal ettiği, vergileri yükselttiği, kamu borçlarını artırdığını ve ülkeyi iflasa sürüklediği gerekçeleriyle eleştirmiş ve yeni uzlaşmaya (new deal) karşı çıkmıştır (Bulletin of the American Liberty League, 1936: 2).

Roosevelt döneminde uygulanan “Yeni Uzlaşma” programı bazı araştırmacılar tarafından faşizm ve nasyonal sosyalizm ile karşılaştırılmıştır. Schivelbusch’a göre, İtalya birkaç yıl önce geniş kapsamlı propaganda çalışmaları eşliğinde liberal ekonomik sistemini korporatif bir sisteme dönüştürmeye başladığından dolayı 1933 yılında faşizm, “yeni uzlaşma” ile karşılaştırılmaya başlanmıştır. Özellikle dönemin İtalyan basınında bu karşılaştırmaların yapıldığı görülmüştür (Schivelbusch, 2014: 35).

“Yeni Uzlaşma”nın faşizme ve nasyonal sosyalizme benzetilmesinin temelinde bazı ilişkilendirmelerin yer aldığı görülmektedir. Bunlardan bazıları; liberal ekonomik politikalarından uzaklaşılması, Ulusal Kalkınma Yönetimi’nin (NRA) planlama hamlelerinin bir tür korporatizme benzetilmesi, ekonomide devletçiliğin ve sosyal planlamacılığın yer alması gibi gerekçelerdir. Kimilerine göre “Yeni Uzlaşma”, demokrasi kılığına girmiş bir faşizm olarak değerlendirilmiştir (Schivelbusch, 2014: 37-42).

Polanyi ise tüm bu görüşlere karşı çıkmaktadır. Ona göre, ekonomi politikalarında değişiklik olmakla birlikte diğer alanlarda bir benzerlik söz konusu değildir. Polanyi’ye göre, diktatörlükle yönetilen ülkelerle demokratik bir kamuoyunu koruyanlar arasındaki dış

benzerlikler, demokratik tartışma ve karar kurumlarının büyük önemini vurgulamaya devam etmektedir. Rusya, diktatörlükle özellikleri taşıyan bir sosyalizme yönelmiştir. Almanya, Japonya, İtalya ve daha küçük ölçüde Birleşik Devletler ve Büyük Britanya gibi savaşa hazırlanan ülkelerde liberal kapitalizm yok olmuştur. Fakat doğmakta olan faşizm, sosyalizm ve yeni uzlaşma (new deal) rejimleri ancak laissez faire ilkelerini bir kenara bırakmak konusunda birbirlerine benzemektedir (Polanyi, 2011: 326-327).

Bu farklılığı ele alan diğer bir isim de Garryaty olmuştur. Garryaty'ye göre nazizm ile yeni uzlaşma arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Naziler, demokratik kurumları ortadan kaldırmış ve kendilerine karşı olan birçok insanı cezalandırmıştır. Ancak Amerika'da yeni uzlaşmada böyle bir uygulamaya rastlanmamıştır. Demokratik kurumlar varlıklarını ve faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Garryaty, 1973: 908).

7. Sonuç

1920'li yıllarda Amerika'da ortaya çıkan olumlu hava 1929 kriziyle birlikte bozulmuştur. 1929 yılında başlayan ekonomik kriz Amerika'yı birçok açıdan etkilemiştir. Krizle birlikte ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunlar bunları çözmeyi vadeden Roosevelt'i iktidara getirmiştir. Roosevelt'in başkanlığı döneminde sosyal politika alanında birçok yeni politikalar uygulamaya başlanmıştır. Bu uygulamalar sonucu bu dönem, Amerikan tarihinde sosyal politikada dönüşüm yılları olmuştur. Bu uygulamaların birçoğunun günümüzde bazı değişiklikler geçirmekle birlikte sürdürüldüğü görülmektedir. Bu dönemde yürürlüğe giren "Sosyal Sigorta Yasası" bazı değişikliklerle birlikte yürürlükte. Aynı zamanda "Sosyal Sigorta Kurulu" 1946 yılında Sosyal Sigorta Yönetimi adını almış olsa da bu kurulun da görevini sürdürdüğü görülmektedir.

Yine günümüzde “Federal Çalışma Bürosu”nun, “Çocuk Destek Ofisi”nin, “Ulusal Çalışma İlişkileri Bürosu”nun ve “Federal Çalışma Standartları Yasası”nın yürürlükte olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Roosevelt dönemindeki sosyal politika uygulamaları içinde yer alan bazı temel uygulamaların kurumsallaşarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle Roosevelt döneminin sosyal politika alanında bir dönüm noktası oluşturduğu söylenebilmektedir.

Roosevelt dönemini değerlendirmek için sosyal politika alanlarına giren konulardaki gelişmeleri gözden geçirmek gerekmektedir. Örneğin Hoover döneminde 1932 yılında % 23,6 olan işsizlik oranı; Roosevelt’in iktidara geldiği ilk yıl % 24,9’a çıkmıştır. Ancak bundan sonraki yıllarda 1934’te % 21,7’ye, 1935’te % 20,1’e, 1936’da % 16,9’a, 1937’de % 14,3’e düşmüş; 1938’de % 19’a çıkmakla birlikte; 1939’dan sonra sürekli düşüş eğilimini sürdürmüş ve 1944 yılında** % 1,2’ye düşmüştür (Historical Statistics of United States, 1975: 135). Her ne kadar 1939’dan sonraki düşüş eğiliminde II. Dünya Savaşı’nın etkileri görülüyor olsa da genel olarak uygulanan sosyal politikaların istihdamın artırmasında etkisinin olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 4: Franklin D. Roosevelt Döneminde Federal Sosyal Refah Harcamaları (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam	Sosyal güvenlik	Kamu yardımı	Sağlık ve tıbbi programlar	Emeklilik programları	Eğitim	Konut	Diğer sosyal refah uygulamaları*
1933	1339	81	345	52	819	41	-	2
1934	2771	95	2004	48	530	93	-	2
1935	3207	119	2374	50	598	53	13	2
1936	6506	133	2310	55	3826	139	42	3
1937	3788	193	2494	70	880	143	3	4
1938	3255	295	2075	73	615	188	4	5
1939	3987	358	2871	79	596	73	3	7

1940	3443	394	2243	97	620	75	4	11
1941	3660	470	2188	232	605	136	9	22
1942	3605	532	1698	471	637	218	14	36
1943	3684	565	818	1383	617	251	14	36
1944	3759	631	428	1725	713	193	18	56

Kaynak: Historical Statistics of the United States, 1975: 341.

* Diğer sosyal refah uygulamaları çocuk hizmetleri, yaşlılık, çocuk suçları, yaşlılık programları, yoksullukla mücadele programları gibi diğer sosyal refah harcamalarını içermektedir.

** Franklin D. Roosevelt, 12 Nisan 1945 tarihinde vefat ettiğinden 1945 yılı değerlendirme dışında tutulmuştur.

Diğer bir gösterge olan gayri safi milli hasılda da olumlu bir değişimin yaşandığı görülmektedir. 1932'de 40,2 olan GSMH endeksi, 1933'te 39,3'ye düşmüş; fakat 1934'ten başlayarak artarak 1944'te 58,2'ye çıkmıştır (Historical Statistics of United States, 1975: 197). Millî gelirdede de benzer bir olumlu durum ortaya çıkmıştır. Millî gelir endeksi ise 1933'te 55,6 milyar dolar iken, 1944 yılında 210,1 milyar dolara çıkmıştır. Kişi başı gelir ise 1933'te 442 dolar iken, 1944'te 1518 dolara çıkmıştır (Historical Statistics of United States, 1975: 224).

Roosevelt döneminde hem federal hem de eyalet ve yerel fonlardan yapılan toplam sosyal refah harcamalarının arttığı görülmektedir. Tablo 4'te yer alan federal harcamalara bakıldığında, sosyal güvenlik harcamalarında ciddi bir artış görülmektedir. 1934'ten başlayarak 1943'e kadar kamu yardımlarında ciddi bir artış gerçekleşmiştir. Sağlık ve tıbbi programlara yapılan harcamaların da genel olarak artış içinde olduğu anlaşılmaktadır. Emeklilik programlarına kaynak aktarılma ile birlikte 1936 yılı hariç diğer yıllarda görece durağan bir harcamanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Eğitim harcamalarında da artışın olduğu anlaşılmaktadır. Konut harcamalarına daha önceki dönemde hiç pay ayrılmazken bu dönemde konut harcamalarına da pay

ayrıldığı görülmektedir. Diğer sosyal refah harcamalarında da gözle görülür bir artış gerçekleşmiştir.

Konut harcamalarındaki gelişmeleri değerlendirirken 1930'lu yıllarda konut piyasasında yaşanan bazı gelişmelere de kısaca değinmek gerekmektedir. Konut piyasasını rahatlatmak ve konut kredilerindeki kredilerle ilgili sorunları çözmek için Fannie Mae Federal Ulusal İpotek Birliği (Fannie Mae Federal National Mortgage Association-FNMA) kurulmuştur. 1932 yılında Amerikan Kongresi, uzmanlığı konut finansmanı olan kurumları desteklemek için “Federal Konut Kredisi Banka Sistemi”ni kurmuştur. Bu kuruluş, kısa vadeli konut kredileriyle takas edilen uzun vadeli konut kredilerine likidite sağlamak amacıyla kurulmuştur. 1934 yılında ise kredi sağlayanları iflas riskinden kurtarmak amacıyla Federal Konut Yönetimi (Federal Housing Administration- FHA) kurulmuştur. Ancak; kredi sağlayan kuruluşların fonlarını likid olmayan uzun vadeli konut kredilerinde tutmakta çekimser davranmaları nedeniyle FHA güvenceli kredilerin ikincil piyasalarda satın alınması için Fannie Mae'yi devreye sokmuştur. Fannie Mae ile sermaye piyasalarına kaynak aktararak FHA güvenceli kredilerin satın alınması sağlanmıştır (Government Sponsorship, 1996: 17).

Tablo 5: Franklin D. Roosevelt Döneminde Eyaletlerden ve Yerel Fonlardan Yapılan Sosyal Refah Harcamaları (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam	Sosyal güvenlik	Kamu yardımı	Sağlık ve tıbbi programlar	Emeklilik programları	Eğitim	Konut	Diğer sosyal refah uygulamaları
1933	3123	263	344	366	-	2063	-	87
1934	3061	267	527	352	-	1821	-	94
1935	3341	287	624	378	-	1955	-	97
1936	3678	323	770	399	-	2089	-	97
1937	4070	352	942	430	12	2232	-	101
1938	4669	553	1158	467	12	2376	-	103
1939	5226	823	1359	496	10	2481	-	107

1940	5351	878	1353	519	9	2487	-	106
1941	5293	860	1336	493	8	2482	-	114
1942	5004	844	1079	478	9	2476	-	118
1943	4599	694	731	503	7	2542	-	123
1944	4469	625	604	500	7	2608	-	126

Kaynak: Historical Statistics of the United States, 1975: 341.

Tablo 5'te yer alan Roosevelt dönemindeki eyalet fonları ve yerel fonlardan yapılan harcamalara bakıldığında sosyal güvenlik harcamalarında ve 1933'ten başlayarak 1943'e kadar kamu yardımlarında ciddi bir artışın olduğu görülmektedir. Sağlık ve tıbbi programlara yapılan harcamaların çok artmamakla birlikte standart bir pay ayrıldığı anlaşılmaktadır. Emeklilik programlarına 1937'den başlayarak kaynak aktarılmıştır. Eğitim harcamalarında da genel bir artış yaşanmış ve kaynakların çoğu bu alana aktarılmıştır. Konut harcamaları için herhangi bir pay ayrılmamıştır. Diğer sosyal refah uygulamaları için belirli bir payın ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Amerika'da 19. yüzyılın büyük bir bölümünde eski askerlerle ait programlar hariç olmak üzere sosyal refah harcamalarının eyaletlerin sorumluluğu altında kalmıştır. Ruh sağlığı ve diğer engelli gruplar için sağlık kurumları 1850'li yılların sonundan itibaren kurulmaya başlanmış; sağlık kurullarının bazı eyaletlerde 1900 yılında faaliyette olduğu görülmektedir. Görme engellilere, yetimlere ve annelerine, yaşlılara yönelik yasalar 1900-1930 yılları arasında bazı eyaletlerde yürürlüğe girmiştir. Çalışan tazminatları, 1911-1920 yılları arasında gelişme göstermiştir. Eyaletlerde memurlar, öğretmenler, polisler, itfaiyeciler gibi kamu görevlileri için özel emeklilik sistemleri 1920 yılında devreye girmiştir. 1935 yılında yürürlüğe giren Sosyal Güvenlik Yasasıyla birlikte Federal Hükümetin refah programları için daha geniş bir katkı sağladığı görülmektedir. Bu nedenle sosyal güvenlik, kamu yardımı, sağlık ve tıbbi programlar, emeklilik programları, eğitim, konut ve diğer sosyal refah uygulamaları harcamalarında hem eyaletlerin hem de federal

hükümetin katkıda bulunduğu görülmektedir (Historical Statistics of United States, 1975: 332-333).

Roosevelt döneminde federal hükümetin harcamalarının artması bütçe açıklarını da ortaya çıkarmıştır. Roosevelt'in başkanlığı döneminde bütçe hep açık vermiştir (The White House, Historical Statistics). Her ne kadar Roosevelt, bütçe açıklarını kapatmak için vergi oranlarını artırmış olsa da bütçe açık vermeyi sürdürmüştür (de Rugy, Cato Institute, 2003).

Bu verilerden hareketle, Roosevelt döneminde sosyal refah harcamalarının birçok alanda yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu harcamalar genel olarak yıllar içinde artmıştır. Bu dönemde milli gelir, kişi başı milli gelir ve istihdamda artış gözlenmektedir.

Roosevelt döneminde sosyal politikaların önceki dönemlere göre sosyal politikanın geniş tanımında belirtilen toplumun değişik kesimlerini de kapsayan geniş bir çerçevede uygulanmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Uygulanan politikaların etkisinin yalnızca sosyal alanlarda görülmediği; bunun ötesinde milli gelir, kişi başı gelir ve işsizlik verilerinde de olumlu sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bu yönüyle sosyal politikaların ekonomik krizden çıkmaya ve ekonomik krizin topluma yansıyan olumsuzluklarını azaltmaya katkıda bulunduğu ileri sürülebilmektedir.

Roosevelt, uyguladığı geniş çaplı sosyal politikalarla Amerikan tarihinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmuş; bu dönemde uygulamaya konulan sosyal politikaların birçoğu sonraki dönemlerde de sürdürülmüştür. 1870'lerle 1920'ler arasındaki dönemde Amerikan sosyal politikasının diğer Batılı ülkelerden ayrıştığı; birçok Batılı ülke çalışanlar için babacan tarzda bir refah devleti modelini uygulamakta iken Amerika'nın daha çok annelere ve askerlere dönük politikalar uyguladığı çeşitli çalışmalarda ifade edilmiştir. Ancak Roosevelt dönemindeki sosyal politika alanındaki uygulamaların birçoğunun Avrupa'da 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında yapılan uygulamalara

benzediği görülmektedir. Özellikle sosyal güvenlik sisteminin oluşturularak insanların sosyal güvenliğe kavuşturulması, işsizlik sigortasının oluşturulması, çocuk işçiliğın sınırlandırılması, çalışma sürelerinin düzenlenmesi, bakıma muhtaç kişilerin bakımının sağlanması şeklinde ortaya konulan politikaların bu kapsamda değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Bu yönüyle de Roosevelt öncesi dönemde kapsamı bakımından Batılı ülkelerden farklılaşan Amerikan sosyal politikasının belirli ölçülerde Batılı ülkelerdeki uygulamalara yaklaştığı ileri sürülebilmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Austin, P. J. (2015). Expansive rights: FDR's proposed "economic" bill of rights memorialized in the international covenant on economic, social, and cultural rights, but with little impact in the United States. *Chicago-Kent Journal of International & Comparative Law*, (15), 1-24.

Bass, M. (2012). The success and contradictions of new deal democratic populism: The case of the civilian conservation corps. *The Good Society*, 21(2), 250-260.

Bergh, A. (2014). *Sweden and the revival of the capitalist welfare state*. Edward Elgar Publishing Limited.

Bernanke, (2004, Mart 2). Money, gold, and the great depression. *Speech at the H. Parker Willis Lecture in Economic Policy, Washington and Lee University*,

<https://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2004/200403022/default.htm>

Bilişli, K. (2011). Askeri Keynesçilik. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 7-22.

Bocutoğlu, E. & Ekinci, A. (2009). Genel teori, küresel krizler ve yeniden maliye politikası. *Maliye Dergisi*, (156), 66-82.

Bocutoğlu, E. (2010). Hyman P. Minsky'nin konjonktür teorisi 2007-2010: heterodoks bir değerlendirme. *Bankacılar Dergisi*, (75), 3-33.

Bulletin of The American Liberty League. (1936, Haziran 15). 1(12).

https://exploreuk.uky.edu/catalog/xt7wwp9t2q46_144#page/2/mode/1up

Campbell, A. E. (1976). Theodore Roosevelt ve ilerici akım. J. M. Roberts (Ed.), *20. Yüzyıl Dosyası* içinde (63-78. ss.), Milliyet Yayınları.

Carlisle, R. P. (2005). *Encyclopedia of politics: The left and the right* (Vol. 2). Sage Publications Inc.

Corning, P. A. (1969). *The evolution of medicare*. U.S. Government Printing Office.

CPI inflation calculator.

https://www.bls.gov/data/inflation_calculator.htm

Cutler, D. M. & Johnson, R. (2004). The birth and growth of the social insurance state: explaining old age and medical insurance across countries. *Public Choice*, (120), 87-121.

De Rugy (2003, Mart 14). High taxes and high budget deficits: The Hoover-Roosevelt tax increases of the 1930's. *Cato Institute*,

<https://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/tbb-0303-14.pdf>

Dinler, Z. (2009). *İktisada giriş*. Ekin Kitabevi.

Dumenil, L. (1995). *The modern temper: American culture and society in the 1920s*. Hill & Wang.

Fair labor standards act of 1938.

<https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/WHD/legacy/files/FairLaborStandAct.pdf>

Federal emergency relief act of 1933.

<https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/uscode/uscode1934-00101/uscode1934-001015016/uscode1934-001015016.pdf>

Freidel, F. (1965). *The new deal and the American people*. Prentice-Hall, Inc.

Friedman, M. & Schwarz, A. J. (1993). *A monetary history of the United States*. Princeton University Press.

Galbraith, J. K. (1988). *Ekonomi kimden yana?* (Çev: N. Himmetoğlu), Altın Kitaplar.

Galbraith, J. K. (2004). *İktisat tarihi*. (Çev: M. Günay), Dost Kitabevi.

Galbraith, J. K. (2009). *Büyük kriz: 1929*. (Çev: E. N. Akbaş), Pegasus Yayınları.

Garraty, J. A. (1973). The new deal, national socialism, and the great depression. *The American Historical Review*, 78(4), 907-944.

Government sponsorship of the federal national mortgage association and the federal home loan mortgage corporation, Government Printing Office, July 11, 1996.

Göze, A. (1987). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. Beta Basım, Yayım, Dağıtım A.Ş.

Güven, S. (1997). *Sosyal politikanın temelleri*. Ezgi Kitabevi.

Hawley, E. W. (1974). Herbert Hoover, the commerce secretariat, and the vision of an “associative state”, 1921-1928. *The Journal of American History*, 61(1), 116-140.

Hayford, M. D. & Pasurka, C. A. (1991). Effective rates of protection and the Fordney-McCumber and Smott-Hawley tariff acts. *Applied Economics*, (23), 1385-1392.

Historical statistics of the United States: Colonial times to 1970-Part 1 (1975). U.S. Government Printing Office.

Hopkins, H. L. (1936, Mart 16). *Report on the works program*. United States Government Printing Office.

Horwitz, S. (2011, Eylül 22). Herbert Hoover: father of the new deal. *CATO Institute Briefing Papers*, No. 122.

James, H. (2010). 1929: The New York stock market crash. *Representations*, 110(1), 129-144.

Kaufmann, F. X. (2013). *Variations of the Welfare State: Great Britain, Sweden, France and Germany Between Capitalism and Socialism*. Springer.

Keller, R. R. (1987). The role of the state in the U.S. economy during the 1920s. *Journal of Economic Issues*, 21(2), 877-884.

Keynes, J. M. (2008). *Genel teori: İstihdam, faiz ve paranın genel teorisi*. (Çev. Uğur Selçuk Akalın). Kalkedon Yayınları.

Kumar, R. (2018). Revisiting the great depression 1929-1933 through Keynesian & monetarism perspective. *International Journal of Creative Research Thoughts*, 6(1), 1622-1632.

Koray, M. (2000). *Sosyal politika*. Ezgi Kitabevi.

Lange, B. (2007). *The stock market crash of 1929: the end of prosperity*. Chelsea House Publishers.

Link, A. S. (1959). What happened to the progressive movement in the 1920's? *The American Historical Review*, 64(4), 833-851.

MacKenzie, D. W. (2010). Industrial employment & the policies of Herbert C. Hoover. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, 13(3), 101-119.

Marcowitz, H. (2013). *The roaring twenties*. Reference Point Press.

Mason, R. (2012). *The Republican Party and American politics from Hoover to Reagan*. Cambridge University Press.

McNeese, T. (2010). *The great depression: 1929-1938*. Chelsea House Publishers.

Milkis, S. & Nelson, M. (1994). *The American presidency: origins and development: 1774-1993*. Washington: CQ Press.

Nardinelli, C. (1980). Child labor and the factory acts. *The Journal of Economic History*, 40(4), 739-755.

National industry recovery act. Government Printing Office, 1933.

National labor relations act of 1935.

<https://www.nlr.gov/guidance/key-reference-materials/national-labor-relations-act>

Neal, L. & White, E. N. (2012). The Glass-Steegall act in historical perspective. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, (52), 104-113.

Neil, M. M. (2002). A New Deal Body Politic: Landscape, Labor, and the Civilian Conservation Corps. *Environmental History*, 7(3), 435-461.

Nevins, A. & Commager, H. S. (2005). *ABD tarihi*. (Çev: H. İnalçık), Doğu-Batı Yayınları.

Patterson, J. T. (1966). A conservative coalition forms in congress, 1933-1939. *The Journal of American History*, 52(4), 757-772.

Richardson, G. (2007). The Collapse of the United States banking system during the great depression, 1929 to 1933, New Archival Evidence. *The Australasian Accounting Business & Finance Journal*, 1(1), 39-50.

Polanyi, K. (2011). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri*. (Çev: A. Buğra), İletişim Yayınları.

Poppo, P. R. (2018). *Social work practice and social welfare policy in the United States*. Oxford University Press.

Rodgers, D. T. (1982). In search of progressivism. *Reviews in American History*, 10(4), 113-132.

Roosevelt, F. D. (1933, Mart 4). *First inaugural address*.
<https://www.archives.gov/education/lessons/fdr-inaugural>

Rothbard, M. N. (1972). Herbert Hoover and the myth of laissez-faire. R. Radosh, M. N. Rothbard (Ed.), *A new history of Leviathan: Essays on the rise of the American corporate state* içinde (111-145. ss.), E. P. Dutton & Co., Inc.

Saybaşı, K. (1992). *İktisat, siyaset, devlet ve Türkiye*. Bağlam Yayıncılık.

Selik, M. (1974). *100 soruda iktisadi doktrinler tarihi*. Gerçek Yayınevi.

Sigerist, H. E. (1999). From Bismarck to Beveridge: Developments and trends in social security legislation. *Journal of Public Health Policy*, 20(4), 474-496.

Skocpol, T. (1995). America's first modern social policies and their legacies. *Protecting Soldiers and Mothers: The political Origins of Social Policy in the United States of America* içinde (525-540. ss.), Harvard University Press.

Slack, P. (1990). *The English poor law*. MacMillan Education Ltd.

Some 'Firsts' in the history of unemployment insurance (1965). *Unemployment Insurance Review*, 2(8), 32.

Stabile, R. R. (1986). Herbert Hoover, the FAES, and the AF of L. *Technology and Culture*, 27(4), 819-827.

Ştefan, G. M. (2015). European welfare state in a historical perspective: a critical review. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 7(1), 25-38.

Social security act.

<https://www.ssa.gov/history/35act.html#TITLE%20VII>

Social security chronology 1940s.

<https://www.ssa.gov/history/1940.html>

Stolleis, M. (2013). *Origins of the German welfare state*. Springer.

United States Department of Commerce (1945). *Statistical abstract of the United States: 1944-1945*, Government Printing Office.

Stein, H. (1966). Pre-revolutionary fiscal policy: the regime of Herbert Hoover. *The Journal of Law and Economics*, (9), 189-221.

Streissguth, T. (2007). *The roaring twenties*. Facts on File.

Thane, P. (1996). *Foundations of the welfare state*. Routledge.

The White House, Historical Statistics.

<https://www.whitehouse.gov/omb/historical-tables/>

Tindall, G. B. & Shi, D. E. (2000). *America: a narrative history*. W.W. Norton & Company.

Tokol, A., Alper, Y., Aytaç, S. (2017). *Sosyal politika*. A. Tokol, Y. Alper (Ed.), Dora Basım-Yayım.

United States Agricultural Adjustment Administration (1934). *The agricultural adjustment act and its operation*, Government Printing Office.

Wagner-Steagall Act (1937, Eylül 1). 75th Congress, 1st Session, Chapter 896, 1st Session.

<https://www.loc.gov/law/help/statutes-at-large/75th-congress/session-1/c75s1ch896.pdf>

Walker, M. (1998). African Americans and TVA reservoir property removal: race in a new deal program. *Agricultural History*, 72(2), 417-428.

Walton, G. M. & Rockoff, H. (2010). *History of the American economy*. South-Western Cengage Learning.

Wilson, J. H. (1975). *Herbert Hoover: forgotten progressive*. Little, Brown and Company.

Winders, B. (2014). New Deal agricultural policy: unintended consequences of supply management. S. D. Collins, G. S. Goldberg (Ed.), *When government helped: Learning from successes and failures of new deal* içinde, Oxford University Press.

Wray, L. R. (2009). The rise and fall of money manager capitalism: a Minskian approach. *Cambridge Journal of Economics*, (33), 807-828.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the economic crisis of 1929 and its effects on American social policy and was analyzed and its consequences were discussed. The change in American social policy during the Roosevelt era was analyzed in terms of its convergence to European social policy practices. In the first part of the article; the term social policy was defined and explained based on the historical development it experienced both in its scope and definition. In the second part of the article, the changes that occurred in Europe in the social policy area during the 19th century and the beginning of the 20th century were analyzed. In the third part of the article, the development and changes that occurred in economic and social life was analyzed in America during the 1920s. In the fourth part of the article, the process which brought America into the economic crisis was discussed. In the fifth part of the article, the economic crisis of 1929 and its effects on America were analyzed. In the sixth part of the article, Roosevelt's presidency and the evolution of social policy were analyzed based on the key historical changes and developments that occurred in the field of social policy. In the last part, the conclusion was presented based on the analysis of the data presented in the whole article. In this article, a quantitative research method has been used. In this article, the changes have been analyzed according to the economic data and also according to the political developments that had been gathered from the search in the written documents.

Social policy can be described as governmental policies taken into effect for the general well-being of the people and covers a wide area of politics regarding employment; social security; wage; poverty; work safety and health; policies against discrimination; policies for women, disabled people, youth, children, elderly people, and formerly convicted people.

America was a prosperous and economically growing country during 1920s. However, the great depression changed this situation dramatically. The great depression of 1929 affected America deeply both in economic and social aspects. This crisis became deeper in the following years, especially at the beginning of 1930s. The United States' President candidate Franklin Delano Roosevelt came to power by offering a new economic program named "New Deal". The New Deal program was a program for recovering the American economy and increasing the well-being of American people.

Roosevelt implemented many different and new social policies during his presidency. This implementation was a new era in America regarding the scope and size of these social policies. Roosevelt activated Federal Emergency Relief Administration (FERA), Reconstruction Finance Corporation (RFC) to provide

economic recovery. Roosevelt implemented NIRA (National Industrial Recovery Act) to decrease unemployment and increase industrial production. Wagner Act and Fair Labor Act were implemented in order to have a legal context in working life. Agricultural Adjustment Act (AAA) was another act to support agriculture. Social Security Act was another important implementation that presents social security rights for the people. Also, it covered the people who were above 65 years old. Housing Act was another implementation for helping people to have a house. Civil Work Program and Civilian Conservation Corps were other programs for decreasing unemployment.

The social policies in the Roosevelt era were implemented in a wide context that is convenient with the broad explanation of social policy compared to the previous social policy implementations and it covered different people categories in America. The results were seen not only in the social field but also seen in national income, income per capita, and unemployment. It can be indicated that social policy implementations had a positive effect on rescuing from the economic crisis and its effects on the people. Roosevelt era became a milestone in American history in terms of a wide scope of implemented social policies. Most of these social policies have continued to be effective in the following years after the Roosevelt era. Many changes that occurred in Europe in the social policy area during the 19th and beginning of the 20th centuries. Based on the analysis, it can be asserted that American social policy became to be closer to the European social policy implementations.

Sinar Uğurlu, A. (2021). Cumhuriyeti yükseltecek ve yaşatacak neslin yetiştirilmesinde süreli yayınların katkısı: Cumhuriyet Çocuğu dergisi örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 927-953.

DOI: 10.21550/sosbilder.873096
Araştırma Makalesi / Research Article

CUMHURİYETİ YÜKSELTECEK VE YAŞATAcak NESLİN YETİŞTİRİLMESİNDE SÜRELİ YAYINLARIN KATKISI: CUMHURİYET ÇOCUĞU DERGİSİ ÖRNEĞİ*

Alev SINAR UĞURLU**


Gönderim Tarihi / Sending Date: 2 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 24 Şubat / February 2021

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu cumhuriyetin kökleşmesi, inkılapların benimsenmesi, devletin cumhuriyet idaresi altında, gelişerek geleceğe uzanabilmesi için çocuğun yetiştirilmesine özel bir önem vermiştir. 1930 ve 1940'lı yıllarda cumhuriyetin temel prensiplerini benimsemiş, evrensel kapılarını kapamamış kültür milliyetçileri yetiştirmek amacıyla nitelikli süreli yayınlarla çocuğa ulaşmaya çalışıldığı görülmektedir. 29 Ekim 1938 tarihinde yayın hayatına giren ve 52 sayı yayımlanan Cumhuriyet Çocuğu edebî, eğitici ve öğretici içeriğiyle dikkat çeken bir süreli yayındır. Dergide hikâyeler, roman-çizgi roman tefrikaları, şiirler, resimler, karikatürler, bilmeceler, tabiat-tarih-coğrafya-fen bilgisi-Türk kültürü ve farklı kültürlerle ilgili yazılar vardır. Cumhuriyet idaresinde bir hukuk devleti içinde vatandaş olma bilincini telkin eden Cumhuriyet Çocuğu geçmişe ve değerlere bağlılığa son derece önem vermiş, Türklük çocuğu vurgusu yaparak milli kimlik ve aidiyeti ön plana çıkarmıştır. Türkiye'nin dört bir yanına Cumhuriyet Çocuğu dergisinin Ziya Gökalp'ın milli kültür ve medeniyet sentezi doğrultusunda "cumhuriyet çocuğu / vatandaş" kimliği sunma çabası incelenmektedir.

* Bu makale, 24.10.2020 tarihinde çevrimiçi olarak yapılan World Children Conference kapsamında sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

**  Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, alevsinar@uludag.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

Anahtar Kelimeler: *Cumhuriyet Çocuğu, Türkiye Yayınevi, 1938-1939, çocuk dergileri, çocuk edebiyatı*

Contribution of the Magazines to the Generation That Would Keep the Republic Alive and Cherish It: The Example of “Cumhuriyet Çocuğu”

ABSTRACT

The founding fathers of the Turkish Republic put a special emphasis on bringing up the children in order to secure the future of the republic, adoption of the revolutions, taking hold of the newly established state. To achieve this objective, the magazines that aimed at children, providing lasting knowledge about life by being both educative and fun, are also used. Cumhuriyet Çocuğu began to be published on 29th October 1938 and had a total of 52 issues. It was remarkable for its literary, educational, and pedagogical content. The contents of the magazine consisted of short stories, serialized novels, comics, poems, pictures, comic strips, riddles, knowledge about sciences, geography, history, nature. This work, it is aimed to study the effort of Cumhuriyet Çocuğu, on building the identity of “child / citizen of the republic” in the footsteps of Ziya Gökalp’s synthesis of civilization and culture.

Key words: *Cumhuriyet Çocuğu, Türkiye Yayınevi, 1938-1939, children’s magazines, children’s literature*

“Ey yükselen yeni nesil! İstikbal sizsiniz.

Cumhuriyeti biz kurduk. Onu yükseltecek ve yaşatacak sizsiniz.”

Mustafa Kemal Atatürk

TDK sözlüğü dergiyi “siyaset, edebiyat, teknik, ekonomi vb. konuları inceleyen ve belirli aralıklarla çıkan süreli yayın, bülten, mecmua” (TDK Güncel Türkçe Sözlük, 2020) şeklinde tanımlamaktadır. Dergiler gazete gibi günlük haberler ve yorumlar değil öğretici ve kalıcı bilgiler içerir. Çocuk dergileri de bu genel tanıma uygun olarak edebiyatın türlerinden yararlanıp çocuğu şekillendirmek ve hayata hazırlamak amacıyla yayımlanırlar. Tanzimat Dönemi Edebiyatı içinde

1869'da *Mümeyyiz* ile başlayan ve gazete adıyla çocuğa seslenen süreli yayınlarda gazete ve dergi içerikleri birbirine karışarak devam eder. *Mümeyyiz* ve arkasından çıkan *Sadakat* (1875), *Etfal* (1875), *Arkadaş* (1876), *Çocuklara Arkadaş* (1882) gibi süreli yayınlar çocuğu anlayabileceği bir dil ile eğlendirirken öğretme metodunu benimsemiş ilk dikkat çekici örnekler olurlar. Çocuk için yapılan süreli yayınların sayısı II. Meşrutiyet sonrasında artar¹. 1908'den sonra yayınlanan çocuk dergileri bilinçli bir yayın politikası izleyerek II. Meşrutiyet sonrasında siyasete hâkim olan Türk milliyetçiliği doğrultusunda çocuğu sosyal hayata ve geleceğe hazırlamak için çaba sarf ederler. *Çocuk Dünyası* (1913-1914) ve *Talebe Defteri* (1913-1919) bu yayın politikasını izleyen dergiler arasında okur kitlesi en geniş olan süreli yayınlardır². Cumhuriyet döneminde görsel malzeme ve içerik açısından hem daha nitelikli hem de hitap edilen kitle tarafından daha rahat anlaşılıp benimsenebilecek süreli yayınlarla çocuğu yönlendirme çabası devam eder. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu cumhuriyetin kökleşmesi, inkılapların benimsenmesi için eğitimden yararlandığı gibi devletin cumhuriyet idaresi altında, gelişerek geleceğe uzanabilmesi için çocuğun yetiştirilmesine özel bir önem verir³. Geleceğin emanet edileceği neslin yetiştirilmesinde geniş bir kitleye seslenmeyi hedefleyen, faydalı ile eğlendiriciyi birleştirmiş, hayata dair öğretici ve kalıcı bilgiler içeren dergilerden de yararlanır. "1930'lu yıllar cumhuriyetin kendi sosyal ve ekonomik ideolojisini arama ve bulma yıllarıdır. Halkevleri bu yıllarda kurulmuş, ekonomik hayata yeni bir yaklaşım olarak devletçilik görüşü kabul edilmiş, halkçılık yeniden canlandırılmış, köye doğru sloganı ile yeni bir hareket başlamıştır" (Başgöz, 2010: 12). Modernleşmenin en etkili aracı olarak eğitimi gören Cumhuriyet'in kurucu kadrosu "ilim ve

¹ Eski harfli çocuk dergileri için bk. Kür, 1991; Okay, 1999.

² Geniş bilgi için bk. Okay, 1998; Tuğluoğlu, 2015; Yılmaz, 2017.

³ Geniş bilgi için bk. Akyüz, 1992; Ergün, 1997; Parlak, 2010.

fene dayalı bir eğitim” (Alim Baran, 2010: 25) anlayışı takip ettiği gibi çocukta milli bilinci yerleştirip kuvvetlendirecek bir eğitim politikası uygular. 1930 ve 1940’lı yıllarda cumhuriyetin temel prensiplerini benimsemiş, evrensele kapılarını kapamamış kültür milliyetçileri yetiştirmek amacıyla nitelikli süreli yayınlarla çocuğa ulaşılmaya çalışılır.

1930’lu ve 1940’lı yılların eğitim politikasına uygun olarak yayıncı ve siyaset adamı Tahsin Demiray’ın kurduğu Türkiye Yayınevi *Yavrutürk*, *Çocuk Haftası*, *Cumhuriyet Çocuğu*, *Ateş* gibi çocuk dergileri ile geniş bir çocuk okur kitlesi yakalayabilmiştir. “Türkiye Yayınevi, çocuk kitaplarının ve magazin dergiciliğinin öncüsüdür. 1930’lu ve 1940’lı yıllarda çocukluklarını yaşayan pek çok tanınmış isim, ilk okuma zevklerini Demiray’ın neşrettiği çocuk kitaplarından almışlardır.”⁴ (Ercilasun, 2020). Tahsin Demiray “heyecanlı bir Türkçü”dür (Ercilasun, 2020). Onun çıkardığı dergilerden *Cumhuriyet Çocuğu* edebî, millî, eğitici ve öğretici içeriğiyle dikkat çeken bir süreli yayındır. Bu çalışmada *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinin devletin eğitim politikası doğrultusunda “cumhuriyet çocuğu / vatandaşı” kimliği sunma çabası incelenecektir.

1., 2., 3. sınıflara seslenmeyi *Yavrutürk*, 6., 7. ve 8. sınıflara seslenmeyi de *Ateş* dergisine bırakan Türkiye Yayınevi *Cumhuriyet Çocuğu* ile 4. ve 5. sınıf öğrencilerine yönelik yayın yaptığını ifade eder: “Bu üç gazete birbirini tamamlayarak, tam bir uygunluk ve derslere bağlılık içinde Türkiye’nin yüzbinlerce öğrencisi için çıkmaktadır. (...)

⁴ Yeni Türk Edebiyatı’nın kıdemli hocalarından Prof. Dr. Orhan Okay, eleştirmen Fethi Naci, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu eski başkanı Prof. Dr. Ahmet Yüksel Özemre gibi önemli isimler çocukluklarında Türkiye Yayınevi’nin çıkardığı dergi ve kitapları zevkle, ilgiyle okuduklarını ifade etmişlerdir (Ercilasun, 2020).

Bu üç gazete öğretmenlerin, en tecrübeli kalemlerin, gençlik eserleri yazarlarının bir program üzerinde çalışmalarından ve Türkiye Yayınevi'nin en modern tesisatının, teşkilatının kuvveti ile meydana gelmektedir” (18 Sonkanun 1939: 203). Cumhuriyet Çocuğu 4. ve 5. sınıf öğrencilerine seslendiğini söylese de “Türk çocuklarının ve gençlerinin en beğendikleri, en güzel dergileri” (28 Eylül 1939: 418) olma çabası içinde olduğunu da belirtir.

Cumhuriyetin 15. yıl dönümü münasebetiyle, 29 Teşrinievvel 1938 tarihinde yayın hayatına giren ve bir yıl boyunca düzenli olarak her hafta çıkan *Cumhuriyet Çocuğu*'nun son sayısı 26 İlkteşrin 1939'da yayımlanmıştır. Toplam 52 sayı yayımlanan dergi 46 sayı boyunca 20 sayfadır. II. Dünya Savaşı'nın başlamasının akabinde 21 Eylül 1939 tarihli 47. sayıda derginin 16 sayfaya, 49. sayıdan itibaren de 15 sayfaya düştüğü görülmektedir. Savaşın hemen başında yaşanmaya başlanan kâğıt sıkıntısının *Cumhuriyet Çocuğu* da etkilediği anlaşılmaktadır. 49. sayıda dahi heyecanla dergiye yeni sütunların ekleneceği haberi verilirken 52. sayıdan sonra dergi yayına devam edememiştir.

Cumhuriyet Çocuğu'nun yazı işleri müdürlüğünü ilk sayılarda üstlenen isim Pedagoji Profesörü Sadrettin Celal Antel'dir. Ardından Türkiye Yayınevi'nin sahibi Tahsin Demiray son sayıya kadar yazı işleri müdürlüğünü yürütür. Derginin sahibi olarak gösterilen isim İstanbul Öğretmenleri Yardım Sandığı adına Zahide Tan'dır. Her sayı 5 kuruş, altı aylık abonelik 120 kuruş, yıllık abonelik 240 kuruştur.

Cumhuriyet Çocuğu “büyük Türk milletinin çocuklarına faydalı olmak” için çıktığını ifade eder; küçük okurlara okuma alışkanlığı kazandırıp bilim, teknoloji, kültür ve sanatta tam donanımlı bir nesil yetiştirmeyi hedefler. Çocuk için dergi ve gazete çıkarmayı milli bir ülkü olarak görür: “Küçük Türk okurları bu okuma işini milli bir iş olarak kavrarlarsa çok yakın bir gelecekte Avrupalı milletlerin en başında gelenleri bile kıskandıracak çocuk gazetelerimiz olacaktır.” (25

Sonkanun 1939: 206). Derginin hediye gönderdiği çocukların adreslerine bakıldığında *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinin İstanbul ve Ankara ile sınırlı kalmayıp Türkiye'nin dört bir yanına⁵ hatta Kıbrıs'a kadar ulaştığı görülmektedir. 1938-1939'ların Türkiye'sindeki kısıtlı nakliye imkânları düşünüldüğünde bir çocuk dergisinin il merkezleriyle de sınırlı kalmayıp pek çok ilçeye kadar ulaştırılması dergi yönetiminin çocuğu yetiştirmeye gerçekten millî bir dava olarak baktığını somutlaştırmaktadır.

Dergide roman-çizgi roman-tiyatro tefrikaları⁶, hikâyeler, resimli hikâyeler, masallar, şiirler, karikatürler, bilmeceler, tabiat-tarih-coğrafya-fen bilgisi-Türkiye ve dünyadaki sosyal hayat-Türk kültürü ve farklı kültürlerle ilgili yazılar vardır. *Cumhuriyet Çocuğu*'nun yazar kadrosu içinde Burhan Bilbaşar, Rakım Çalapala, Nimet Çalapala, Kemalettin Tuğcu, Enver Behnan Şapolyo, A. Öykümen, S. Deşen, C. Ç. Öğretmeni isimleri yer almaktadır. Bu sınırlı yazar kadrosu içinde en yoğun olarak Rakım Çalapala ve Burhan Bilbaşar isimleri dikkat çeker. Rakım Çalapala bazen tam adını, bazen de Ra. Ç. müstearını kullanır⁷. Rakım Çalapala'nın hikâye türünde yazdığı metinler olmakla birlikte

⁵ Adana, Adapazarı, Akşehir, Alaşehir, Ankara, Antakya, Aydın, Ayvalık, Bafra, Bartın, Biga, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Eskişehir, Fethiye, Gaziantep, Gelibolu, Giresun, Isparta, İnebolu, İzmir, İzmit, Kayseri, Kırkağaç, Kilis, Konya, Kütahya, Malatya, Nazilli, Niğde, Ordu, Samsun, Sandıklı, Silivri, Sivas, Söke, Şile, Tavşanlı, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Uşak, Yalova, Zonguldak gibi il ve ilçelerdeki okur adresleri dergide yer almaktadır.

⁶ Dergide “tefrika” kelimesinin karşılığı olarak “süre” kullanılmıştır.

⁷ Gazetecilik ve öğretmenlik yapan Rakım Çalapala “Tahsin Demiray'ın sahibi bulunduğu yayınevi; *Çocuk Haftası* ve *Yavrutürk* adlı çocuk dergilerini, magazin dergisi *Hafta*'yı, sinema-tiyatro dergisi *Yıldız*'ı çıkardı. Rakım Çalapala bu dergilerde yayın yönetmenliği yaptı; çocuk şiirleri, öyküler, değişik konularda magazin yazıları yayımladı. Orada on yedi yıl dergilerle iç içe yaşadıktan sonra, Kâzım Taşkent'le Şevket Rado'nun çıkardıkları *Resimli Hayat* dergisine geçti” (Altunbay, 2020). Çocuklar için yazdığı *87 Oğuz ve Mustafa Atatürk'ün Romanı* adlı kitapları Cumhuriyet dönemindeki ilk çocuk yayınları içinde önemli yere sahiptir.

özellikle tabiat-tarih-coğrafya-fen bilgisi gibi bilgi verici yazıları ağırlıktadır. Kemalettin Tuğcu⁸ birkaç hikâye ve *Göçmenoğlu*, *Altın Rüyası* adlı tefrika romanlarıyla dergiye destek verir. Enver Behnan Şapolyo⁹ *Yayla Gülü* adını taşıyan romanını dergide tefrika etmiştir. *Cumhuriyet Çocuğu*'nun edebî sütunlarını dolduran asıl isim Burhan Bilbaşar'dır¹⁰. *Küçük Korsan*, *Atatürk Çocukları*, *Altın Araba Gümüş Tekerlek*, *Keloğlan*, *Taş İnsanlar Ülkesi* gibi roman, tiyatro ve masal tefrikalarının yanı sıra çok sayıda hikâye Burhan Bilbaşar'a aittir. A. Öykümen imzasının kullanıldığı metinlerin de Burhan Bilbaşar'a ait olma ihtimali yüksektir. Zira A. Öykümen imzası ile derginin 13. sayısında yayınlanan "Kendi Kendisinin Çocukları-Küçük Gazete Satıcısı" isimli hikâyenin sonunda anlatıcı yazar metnin küçük kahramanı İsmet'e kendisini gazeteci Burhan Bilbaşar olarak tanıtır. Dergide müstear olduğu izlenimi veren bir başka isim de S. Deşen'dir.

⁸ Kemalettin Tuğcu, Cumhuriyeti yaşatacak neslin milli ve manevi değerlere sahip olarak memleketine hizmet bilinci ile yetişmesi için eser vermiş ve çocuk yazarlığını ciddi bir meslek olarak görmüştür.

⁹ Tarihçi, araştırmacı, öğretmen, yazar Enver Behnan Şapolyo'nun "didaktik bir tavırla kurguladığı eserlerindeki asıl amacı milli bilinç oluşturmaktır" (Üstün, 2020).

¹⁰ Burhan Bilbaşar hakkında pek fazla bilgi yoktur. Yazar kardeşi Kemal Bilbaşar dolayısıyla Burhan Bilbaşar hakkında bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. "Babası Kafkasya göçmenlerinden polis baş komiseri Hüsnü Naim Efendi, annesi Bulgaristan göçmenlerinden Nuriye Hanım'dır. Sofya Üniversitesi'nden mezun olan naim Efendi bir süre Çanakkale'de görev yaptıktan sonra tayininin çıkmasıyla polis baş komiseri olarak Selanik'e gitti. Burada bir süre çalışan Naim Efendi'nin vefatı üzerine aile onun önceki görev yeri olan Çanakkale'ye göç etti. I. Dünya Savaşı yıllarında Çanakkale cephesinin de bombardımana tutulması üzerine aile, 1915'te buradan da ayrılmak zorunda kaldı. İki çocuğuyla yalnız kalan Nuriye Hanım, büyük oğlu Burhan'ı Darüşşafaka'ya verip küçük oğlu Kemal'i yanına alarak Eskişehir'e döndü." (Bağcı, 2020) Burhan Bilbaşar Darüşşafaka'da okuyup öğretmen olur. 1935 yılında *Olgun Çocuk* adlı bir çocuk dergisi yayınlamıştır.

Metinlerin içeriklerine ve üslûba bakıldığında *Öçhan Ece* adlı tefrika romanın ve bazı hikâyelerin üstünde yer alan S. Deşen imzasının da Burhan Bilbaşar'a ait olması mümkündür. Buna göre *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinin sınırlı bir yazar kadrosu ile ancak son derece dolu bir içerikle çocuğa seslendiğini söylemek gerekir. Derginin her sayısının kapağında sevimli, temiz ve düzgün kıyafetli çocukları evde, okulda, sokakta ya da tatilde gösteren resimler vardır; bu resimlerde Türk bayrağı ve Atatürk sık sık yer alır. Kapak resimlerinin üzerinde Hayri Tülin ismi yazmaktadır. Derginin içinde yer alan bazı resimler bizim çizgilerimizi taşımakla birlikte büyük kısmı Amerikan dergilerinden alınmış izlenimi uyandırmaktadır. Özellikle *İki İzci Timin Kara Kaplanı* ve *Denizler Hâkimi* gibi yazarı ve çizeri kaydedilmemiş macera ağırlıklı çizgi romanların Amerika menşeli oldukları bellidir. Dergi çocuğu yönlendirme konusunda bilmecelerden de yararlanmışır. Bilmeceler sadece eğlendirmek, zekâyı işletmek için değil aynı zamanda bir pazarlama yöntemi olarak da kullanılmışır. Çünkü bilmecelerin bazılarını çözebilmek için çocuğun dergideki bazı metinleri, örnek olarak bir hikâyeyi, okuması gerektiği söylenir. Ayrıca dergideki hikâyelerin içine bilmece çözen çocuk kahramanlar yerleştirilir. Örnek olarak A. Öykümen imzalı “Yurdakul’un Yılbaşı Hediyesi” adlı hikâyede *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinin bilmecelerini doğru cevaplayıp ödül kazanan Yurdakul adlı fakir bir çocuğun sevinci işlenerek “Bilmecelerimizi çözün. Siz de ödül kazanın” mesajı verilir. Bilmeceleri doğru cevaplayanlar arasında çekiliş yapılır, her hafta kurada adı çıkan 70 çocuğa kumbara, kitap, oyuncak, voleybol topu, bisiklet, fotoğraf makinesi, masa saati, cep saati, kalem kutusu, okul çantası, dolma kalem, harita, akordeon, trampet, ağız mızıkası, kuru incir gibi ödüller verilir. Bu ödüller içinde en çarpıcı ve aslında en değerli olanı çocuğun beslenmesini takviye edici bir gıda olarak incirdir. Vitamin ve mineral bakımından zengin bir yemiş olan incirin hediye edilmesi yerli malı tüketme açısından teşviktir. Bunun yanı sıra 1929-1930’da dünyada

yaşanan ekonomik bunalımdan Türkiye'nin de geniş ölçüde etkilendiği ve o tarihte ülkede incir üretiminin sınırlı olduğu düşünülürse (Özdamar, 2020) çocuklara incir gönderilmesi derginin hem zihnen hem de bedenen gürbüz Türk çocukları görmek istediğinin işaretidir.

Cumhuriyet Çocuğu dergisinin son derece dikkat çekici olan bir özelliği de içerik belirlemede küçük okurlara danışılmasıdır. Dergi “*Daha ne gibi bilgi ve eğlence sayfaları istiyorsunuz?*”, “*Beğenmediğiniz, faydalı bulmadığınız resim ve yazılar var mıdır, nelerdir?*”, “*Bundan sonra ne biçim romanlar yazılmasını istiyorsunuz?*”, “*Bilmeceleri beğeniyor musunuz? Kolay mı, zor mu? Ne gibi bilmeceler yapılmasını istiyorsunuz?*”, “*Daha başka ne gibi karikatürler istiyorsunuz?*” (8 Şubat 1939: 246) gibi sorularla okuyucunun kendisini yönlendirmesini ister. Dergi 16. sayıdan itibaren çocukların gönderdikleri mektuplara yer verir, isteklerini göz önünde bulundurmaya çalışır. Çocuk için yayın yaparken çocuğun fikrini sorma, henüz dünyada çocuk haklarının konuşulmadığı ve Türkiye’de pedagoji çalışmalarının tam olarak başlamadığı bir dönem için çarpıcıdır. Çocuğa, kendi yaşamı ile ilgili düşüncesini ifade etme, yani katılım hakkı 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen “Dünya Çocuk Hakları Sözleşmesi”¹¹ ile teslim edilmiştir (UNICEF, 2020) Türkiye’de çıkan bir çocuk dergisinin “çocuk hakları ile ilgili diğer bildirimelerde yer almayan ve ilk kez Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde gündeme gelen” (Erbay, 2013: 39) katılım hakkını bu sözleşmeden 50 yıl

¹¹ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi, çocuğun katılım hakkının özellikle aşağıdaki durumlarda teşvik edilmesi gerektiğini belirtmektedir:

- Genel politikaların belirlenmesinde,
- Aile ortamında,
- Çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmada,
- Medyada,
- Okul ortamında (Erbay, 2013: 40).

önce Türk çocuklarına tanımış olması son derece önemlidir. Üstelik 21. yüzyılın başında yapılan araştırmalar Türkiye’de çocukla ilgili yayınlarda çocuğun katılımının pek fazla olmadığını, “pasif bir izleyici ve haber nesnesi olmaktan öteye geçmediğini” (Koman, 2011: 307) ifade etmektedir. 1938-1939 tarihinde çıkan *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinin çocuk katılımına önem vermesi cumhuriyetin kurucu kadrosunun demokratik eğilimi ile uyumludur. Demokrasinin katılıma verdiği önem göz önünde bulundurulursa derginin çocuğu demokrasi kültürüyle tanıştırdığını ve çocuk-aile-toplum-millet ekseninde düşünce özgürlüğünü yerleştirmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Dergideki Metinler

I. Türklük Bilinci, Millete ve Devlete Bağlılık Aşıl原因an Metinler

Cumhuriyet Çocuğu dergisi Mustafa Kemal Atatürk’ün ve genç Cumhuriyet hükümetinin eğitimi dayandırdığı milliyetçilik ve halkçılık ilkeleri doğrultusunda yayın yapmıştır. Dergide millî bilinç aşılırken eski Türklerin hayatı, Osmanlı Devleti, Millî Mücadele’den kesitler sunulur; Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve imar edilişı uzun uzadıya ve fotoğraflarla desteklenerek anlatılır.

A) Eski Türk Medeniyeti ile İlgili Metinler

“Türk Medeniyetleri” sütunu İslamiyet öncesi Türk kültür ve medeniyetini tanıtmak üzere tasarlanmıştır. Eski Türklerde avcılık, hekimlik, halıcılık, yazının kullanımı, günlük hayat, çocuğa verilen değer, dayanışmaya verilen önem hakkında bilgi verilir. Göktürk alfabesi tanıtılır, bu alfabedeki harflerin yeni Türk alfabesindeki karşılıkları verilir, hatta Göktürk alfabesi ile yazılan bazı kelimeleri çocuğun Latin temeline dayanan Türk alfabesine çevirmesi istenir. Doğru cevap veren çocuklara hediyeler gönderilir. Enver Behnan Şapolyo’nun yazdığı *Yayla*

Gülü ve S. Deşen imzalı *Öçhan Ece* adlı tefrika romanlar eski Türkler hakkında verilen bilgileri destekleyici niteliktedir. *Yayla Gülü*'nün ilk tefrika edildiği 10. sayıda “*Bu yazı Türk efsanelerinden, Türk destanlarından örölmüş ve Cumhuriyet çocuklarına armağan edilmiştir*” (4 Sonkanun 1939) cümlesi bulunmaktadır. Türk milletinin kadın-erkek-çocuk-geç-yaslı, topyekün kahraman olduğunu, esirliği asla kabul edemeyeceğini hamasi bir üslûpla anlatan *Yayla Gülü* ve *Öçhan Ece*'nin asıl iletisi Türklük bilincidir. *Yayla Gülü*'nün kahramanı Alparslan oğlu Oğuz iradesi, gücü, kararlılığı ile Türk milletini temsil eder. Romanda Oğuz, Kınık, Kayı boyları da tanıtılır. Oğuz'un kurultayı toplaması ve kurultay coşkusunun anlatıldığı satırlar Ziya Gökalp'ın 1911'de *Genç Kalemler* dergisinde yayınladığı “Altın Destan” adlı manzumeyi çağrıştırmaktadır. Tefrikada “Altın Destan”da yer alan *Kurultay toplanıp Tanrıdağı'nda / İlhan tahta çıksın Elmadağı'nda / Beyler solda dursun, Hanlar sağında*”, “*Oğuz Han bayramı baharda olsun / Otağlar, çadırlar çiçekle dolsun / Genç kızlar oynasın, yiğitler solsun*” mısraları adeta nesre aktarılmıştır. Gerek *Yayla Gülü*'nde gerekse *Öçhan Ece*'de hilekâr ve güvenilmez olarak çizilen Çinlilere karşı dikkatli ve uyanık olmak gerektiği vurgulanır.

Cumhuriyet Çocuğu'nun İslamiyet öncesi Türk varlığı üzerinde edebiyattan yararlanarak durduğu bir metin de Burhan Bilbaşar imzasını taşıyan “Keloğlan” adlı masaldır. Tefrika şeklinde dergide yayımlanan masalın başında Türk masallarının önemli bir tipi olan Keloğlan'ın akıllı, kurnaz, zeki ve iyi kalpli olduğu, kendisini saf gibi göstererek işlerini yoluna koyduğu belirtilir. Yani, bilinen Keloğlan tiplerinin tekrarı bir kahramandan söz edilir. Ancak metindeki Keloğlan malûm Keloğlan'ın özelliklerini taşımakla birlikte verilmek istenilen ileti doğrultusunda yazarın kendisine kattığı bir özelliğe daha sahiptir. Fakir bir oduncunun büyüttüğü Keloğlan gerçek babasının Tanrı Dağı yaylalarının ulu hakanı Uzhan olduğunu öğrenir. Pek çok macera yaşadktan sonra babası ulu hakan Uzhan'a kavuşur. Keloğlan gibi tanınmış bir masal kahramanını

kullanarak Türklük bilinci aşılacak istenmiş ancak zorlama bir bağ kurularak ileti verilmeye çalışılmıştır. Yine Burhan Bilbaşar’a ait “Altın Araba Gümüş Tekerlek” başlıklı “ulusal masal”da da Türk soyunun büyüklüğü dile getirilir.

B) Osmanlı Devleti ile İlgili Metinler

Cumhuriyet Çocuğu dergisi Türkiye Cumhuriyeti’nin altı yüzyıl cihana hâkim olan bir medeniyetin, Osmanlı Devleti’nin devamı olduğu bilinciyle yayın yapmıştır. Dergi, “Tarihten Yapraklar” başlığını taşıyan sütunu başta olmak üzere yayımladığı metinlerde Fatih Sultan Mehmet ve Mimar Sinan’dan gururla bahseder. *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinin Osmanlı Devleti içinde asıl üzerinde durduğu dönem Lale Devri’dir. Kimi tarihçilerin “Gerileme Dönemi” olarak adlandırdığı 18. yüzyıla derginin özel bir önem vermesi anlamlıdır. Çünkü 18.yüzyılda Osmanlı Devleti köklü bir değişim içine girmiş, batılılaşma çabaları içinde hem zihniyet, hem de diplomasi ve dış politika anlayışı değişmeye başlamıştır. Sultan III. Ahmet’in saltanat yıllarını kapsayan Lale Devri matbaanın Türkiye’ye geldiği, kâğıt fabrikasının açıldığı, yurt dışına elçi gönderildiği, sanat, mimarlık, tıp, askerlik alanında yeniliklerin yaşandığı bir dönemdir (Özcan, 2020). *Cumhuriyet Çocuğu* dergisi bu döneme damgasını vurmuş olan Damat İbrahim Paşa’nın çalışmalarından sitayişle söz etmiş, onun Avrupa’daki teknik gelişmeleri ülkeye sokması, özellikle de matbaayı getirmesi anlatılmıştır (15 Şubat 1939: 270). Dergide övgüyle bahsedilen 18. yüzyılda yaşamış bir diğer isim Osmanlı ordusunda ıslahat yapan ve Avrupa’daki gelişmeleri saraya aktaran Humbaracı Ahmet Paşa’dır (15 Mart 1939: 359).

Dergide Osmanlı Devleti’nin güçlü ya da bilim ve teknolojiye açık olduğu dönemlerine yönelik olumlu bakış hikâye ve roman türleri ile de desteklenmiştir. Örnek olarak Rakım Çalapa’ya ait “31 Şubat” adlı hikâye, Rumeli’nin Osmanlı Devleti tarafından fethedildiği dönemde geçer. Hikâye, kılıçlarıyla fetihleri gerçekleştiren atalarımıza şükran

duygularını iletme için yazılmış gibidir. Bir kılıç ustasının adeta bir sanatkar gibi uzun yıllar içinde emekle yetiştiği anlatılır. *Cumhuriyet Çocuğu*'nun en heyecanlı ve uzun tefrikası olan *Küçük Korsan* 16.yüzyılda geçer. Burhan Bilbaşar'ın kaleminden çıkan *Küçük Korsan*'da Akdeniz'de deşet saçan Venedikli korsanların eline düşmüş bir Türk çocuğunun macerası anlatılır. Kimseye minnet etmeyen, korsanların gaddar reisini bile yiğitliği ile kendine hayran bırakan, Türk olduğunu asla unutmayan Ali adlı bu çocuk hem mensup olduğu Türk milletini hem de bağı olduğu Osmanlı Devleti'ni temsilen esere yerleştirilmiştir. Konuşmalara bolca yer vermesi, hareketli, heyecanlı, bazen de komik sahneleriyle sinemaya rahatlıkla uyarlanabilecek bir metin olan *Küçük Korsan*'ın kahramanı Fırtına lakaplı Ali sık sık hamasi bir üslûpla Türk kimliğine vurgu yapar, gururla Türk olduğunu haykırır: “Bir Türk değil ölümden, dünyada hiçbir şeyden korkmaz. Duyarlarsa öldürürler mi dedin? İşte gene bağııyorum. (...) Türküm ben. Ve bir Türk yavrusu olduğum için sevinçten, övünçten çıldırıyorum. Çünkü Türkler dünyanın en büyük bir milletidir. Yaşasın Türklük!” (15 Şubat 1939: 269) Burhan Bilbaşar'ın 16. yüzyılda Akdeniz'deki Türk korsanlarının maceralarını anlattığı *Öç Arslanları* adlı tefrika *Küçük Korsan*'ın devamıdır.

Dergide Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki hâkimiyetini kaybetmesi demek olan Balkan bozgunu sonrasında yaşanan acılar da Kemalettin Tuğcu'nun *Göçmenoğlu* adlı tefrika romanında dile getirilir. Roman, Balkanlardan göç etmek zorunda kalan Türklerin yaşadıkları acıları hatırlatmak için yazılmıştır. Kemalettin Tuğcu Türklere uygulanan soykırıma, düşmanın sivil halka vahşi saldırısına karşılık Türklerin sivillere asla zarar vermediğine, Rumeli'nin kaybına, geride bıraktığımız vatan topraklarına dikkat çeker. Karısını ve oğlunu şehit veren, düşmanın saldırısından kurtulabilmek için kızının intihar edişine şahit olan ve çaresizce ata topraklarını bırakıp Varna'dan kalkan bir

göçmen gemisiyle İstanbul'a gelen Kara Ahmet'in yaşadığı facia Balkanlardaki Türklerin yaşadıkları faciayı temsil etmektedir.

Cumhuriyet Çocuğu dergisindeki hikâye, roman, tiyatro gibi edebiyatla ilgili metinlerde Türk tarihini hatırlatan özellikle de Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecine atıf yapan kahraman isimlerinin olması da ayrıca dikkat çekicidir. Oğuz, Ayhan, İlhan, Turan, Alp, Akın, Korkut, Ertuğrul, Gündüz, Turgut, Dünder, Sungur ve Orhan isimlerinin sıklıkla kullanıldığı görülür¹².

C) Millî Mücadele, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti ile İlgili Metinler

Cumhuriyet Çocuğu dergisi en yoğun şekilde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile ilgili metinlere yer vermiştir. İstanbul'un 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından işgalini, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışını, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Anlaşması ile yurdun nasıl parçalandığını, 30 Ağustos 1922 Başkumandanlık Meydan Savaşı'nı, 11 Ekim 1922 Mudanya Anlaşması'nı, 24 Temmuz 1923 Lozan Anlaşması'nı, 6 Ekim 1923 İstanbul'un kurtuluşunu uzun uzadıya anlatan dergi Mustafa Kemal Atatürk'ten her fırsatta övgüyle, gururla, minnetle bahseder. Milli Mücadele'nin safhaları, Atatürk'ün Türk milletini sömürge olmaktan kurtarması, yeni bir devlet kurması makale hüviyetindeki yazılarla anlatılırken edebî metinlerle de anlatılanlar pekiştirilir. Özellikle kahramanı çocuk olan metinlere ağırlık verilerek küçük okurlar da vakaya dâhil edilmeye çalışılır. Örnek olarak Burhan Bilbaşar "Büyük Millet Çocuğu" hikâyesinde düşman cephaneliğini havaya uçuran bir Türk çocuğunun kahramanlığını işler (23 Nisan Özel Sayısı, 23 Nisan 1939: 13-15); "Adsız Kahraman" da Milli Mücadele'de

¹² Tarihi çağrışım yapan isimlerin dışında metinlerde Kaya, Tuna, Suna, Ercan, Tekin, Aykut, Günseli, Gökmen, Günçan, Oya, Ülkü, Ülker, Alkan, Altan, Sayhan, Ertürk, Gökçen, Özcan, Yurdakul gibi Türkçe kökenli isimler tercih edilmiştir.

düşmanla vuruşurken şehit düşen kahraman bir Türk çocuğunun hikâyesini anlatır (20 Nisan 1939: 458-459). A. Öykümen imzalı “Türk Aslanı” isimli hikâye bir Türk gencinin Başkumandanlık Meydan Savaşı’ndaki kahramanlığını dile getirir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı *Cumhuriyet Çocuğu*’nun yayın hayatına girmesinden 13 gün sonradır. Dergi, Türk milletinin acı kaybını “Babamızı Kaybettik” (12 Birinciteşrin 1938: 40-41), “Canımız, Herşeyimiz Atamızı Kaybettik” (12 Birinciteşrin 1938: 52-53) manşetleriyle duyurur. Çocukların üzüntülerini ifade etmek amacıyla dergiye gönderdikleri metinleri yayımlar. Dergide sık sık Atatürk’ün Cumhuriyeti gençlere emanet ettiği ifade edilir. 19. sayı ile 23. sayı arasında tefrika edilen Burhan Bilbaşar’a ait *Atatürk Çocukları* adlı üç perdelik okul gösterisi Türk çocuklarının Atatürk’ün kendilerine bıraktığı emanete sahip çıkacakları mesajını vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Rakım Çalapala “Kutlu Ödev” başlıklı şiirde (12 Birinciteşrin 1939: 487) aynı mesajı verir. Burhan Bilbaşar’ın “Atatürk Çocukları” (18 Sonkanun 1939: 199), “23 Nisan” (5 Nisan 1939: 421), Kemal Bilbaşar’ın “Ant Marşı”¹³ (23 Nisan Özel Sayısı, 23 Nisan 1939: 12), Rakım Çalapala’nın “23 Nisan” (23 Nisan Özel Sayısı, 23 Nisan 1939: 5) gibi şiirleri millî ruhu canlandırıcı, milli devlete bağlılığı ifade edici örneklerdir.

Cumhuriyetin 15. yıl dönümünde ilk sayısı yayımlanan *Cumhuriyet Çocuğu* dergisi küçük okurlarına adeta 15 yıllık sürecin değerlendirmesini de yapar. Özellikle demir yolları üzerinde durulur. Türk mühendis ve işçilerle 3000 kilometrelik demir yolu yapıldığı, yabancı şirketlerin elinde bulunan demir yolu hatlarının satın alınarak millileştirildiği anlatılır. “Yurt Postası”, “Yurt Albümü” gibi sütunlarda

¹³ “Ant Marşı” notalarıyla birlikte yer almaktadır. Bestenin Burhan Bilbaşar’a ait olduğu yazılıdır.

zeytincilik, Tekirdağ' daki üzüm bağları, Almanya'ya portakal ihracatı, devletin ziraat politikası ve ziraatta modernleşme, köyün kalkınmasına verilen önem, İzmir' de açılan botanik bahçesi, Bursa' da yapılan maden arama çalışmaları, Beyşehir' de bulunan kömür madeni, yurt genelinde açılan fabrikalar, ithalat oranı hakkında bilgi verilir. Derginin birçok sayısında eski ve yeni fotoğrafları yan yana konularak Ankara' nın nasıl baştan inşa edildiği, İzmir' in nasıl imar edildiği gösterilir. Devletin çocuk politikası anlatılır. Yardıma muhtaç çocuklar için açılan barındırma odaları fotoğraflarla somutlaştırılarak tanıtılır. Eğitimdeki ilerlemeden bahsedilir. Vergi vermenin önemine vurgu yapılır. Türk ordusunun gücünden, millî egemenliğin öneminden, devletin nasıl işlediğinden bahsedilir. Derginin “saylav” tabir ettiği milletvekili seçimleri hakkında bilgi verilir. Bakanlar tanıtılır. Kültür Bakanı Hasan Âli Yücel' den geniş olarak bahsedilir. Hatay' ın ana vatana katılma süreci anlatılır ve Hatay' ın ana vatana katılma haberi coşku ve gururla verilir. 1932 istatistiklerine göre dünya üzerinde Türk adını taşıyan, Türkçe konuşan 65 milyon insan olduğu ifade edilir. Bu bilgiler aslında hedef kitle olan 4. ve 5. sınıf öğrencileri için bir hayli kapsamlıdır. Ancak dergi, Türk çocuğunun mensup olduğu milletle gurur duyan, yaşadığı ülkenin imkânlarını, ihtiyaçlarını, potansiyelini, nasıl yönetildiğini bilen, vatandaşlık bilincine sahip bir birey olmasını önemsemiştir. Millî değerleri telkin ederken sadece kahraman Türk milleti vurgusu yapmakla yetinmemiş, millî aidiyetin kişinin yaşadığı toprakları çok iyi tanımasıyla güçleneceğinin bilinciyle hareket etmiştir.

Dergide millî duyarlılık kazandırmak amacıyla çocuğa sunulan rol modellerin başında Mustafa Kemal Atatürk gelir. Atatürk' ün dışında genç yaştaki başarısının altı çizilerek Kültür Bakanı Hasan Âli Yücel (4 Sonkanun 1939: 153), harf inkılabındaki çabalarının altı çizilerek ilk Maarif vekillerinden Mustafa Necati Uğural (4 Sonkanun 1939: 158) ve yoksullara el uzatışının altı çizilerek Dr. Galip Hakkı (18 Sonkanun 1939: 207) derginin olumlu örnek gösterdiği isimlerdir.

II. Didaktik Metinler

Cumhuriyet Çocuğu dergisinde öğretme amacıyla yazılmış çok sayıda metin vardır. Dergi 29 Teşrinievvel 1938 tarihli ilk sayısının başında çıkış amacını açıklarken çocuğun boş zamanlarını değerlendirmeyi, tabiat-tarih-coğrafyaya ait yazılar ile derslerine yardım etmeyi ve Türkiye Cumhuriyeti çocuğunun bilmesi gereken bilgileri kazandırmayı hedeflediğini ifade eder. Bu hedefe uygun biçimde hikâyeye başta olmak üzere edebiyatın türlerinden, resim, fotoğraf ve karikatürlerden yararlanılmış, ayrıca “Fennî Eğlenceler”, “Hayat ve Tabiat”, “Her Yerden Her Şeyden”, “Bunları Bilmiyordum” gibi sütunlarda veya kısa makalelerle çocuğa bilgi aktarımı yapılmıştır. Bu bilgiler biyoloji, matematik, fizik, coğrafya, tarih gibi sahalarda çeşitlilik göstermektedir. Hayvanlar âlemi, bitkiler âlemi ve sağlıkla ilgili metinler çocuğu biyoloji bilimine yönlendirici, ekoloji üzerinde düşündürücü, hayvanlar ve bitkilerin insan hayatındaki yerini fark ettirici, vücudunu tanıtır ve sağlıklı yaşamının yollarını öğretici bilgiler içermektedir. Örnek olarak pamuk, keten, karanfil, kadife çiçeği, üzüm, incir, ipekböceği, koyun, keçi, kaplumbağa, anopheles adlı sinek gibi hayvan ve bitkiler hakkında çok sayıda yazı vardır. Bitkilerin nasıl yetiştiği, hangi alanlarda kullanıldığı; hayvanların tabiat içindeki işlevleri, insan yaşamındaki yerleri uzun uzadıya anlatılmıştır. Gözün yapısı, sindirim sisteminin çalışması, kalbin çalışması, verem - tifo gibi bulaşıcı hastalıklardan nasıl korunacağı gibi bilgiler cumhuriyet hükümetinin sağlığa verdiği önem vurgulanarak anlatılır. Güneş ve ay tutulması, sıcak balonla uçuş, mumyalama, derginin makine adam tabir ettiği robotlar, mikroskop, sinema, derginin sinemalı radyo tabir ettiği televizyon, suyun üzerine kurulan şehirler, sporun önemi derginin üzerinde durduğu konulardan bazılarıdır. “Fennî Eğlenceler” başlığı altında çocuğun evde yapabileceği deneyler ve matematiği kolay anlaşılır hâle getirebilmek için hazırlanan oyunlar temel bilimlerin öğrenilmesini zevkli kılmaktadır. Bazı hikâyeler ile de didaktik metinlerin iletileri pekiştirilir. Örnek olarak Belkis

Bilbaşar imzalı “En Kıymetli Şey” isimli hikâyede sağlığın önemi üzerinde durulur, prevantoryum hakkında bilgi verilir. Burhan Bilbaşar, “Küçük Şampiyon”, C 1, S 23, 5 Nisan 1939, s.419-421; Deşen, “Küçük Yarışçılar, C 2, S 34, 22 Haziran 1939, s. 154, C 2, S 35, 29 Haziran 1939, s. 174-175; A. Öykümen, “Atlama Şampiyonu”, C 2, S 38, 20 Temmuz 1939, s. 226-228 gibi hikâyelerde çocuğu spor yapmaya teşvik ederler.

II. Dünya Savaşı arifesinde çıkan *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinde bir savaş tehlikesine karşı çocuğun nasıl kendisini koruyabileceğini anlatmak için de yayın yapılır. 1939 yılının Mayıs ve Haziran aylarında çıkan sayılarda gaz maskesi ve sığınaklar hakkında bilgi verilir. Özellikle hava saldırısına karşı korunma yolları açıklanır, pasif korunmanın altı çizilir: “*Cumhuriyet çocuğu! Sen bugün pasif korunma yollarını öğren, düşman uçaklarına göklerde silahınla karşı koymağı da yarın yiğit bir Türk askeri olduğun zaman öğrenirsin*” (4 Mayıs 1939: 9). II. Dünya Savaşı’nın 1 Eylül 1939’da Almanya’nın Polonya’yı işgaliyle başlamasının hemen ardından 1939 yılının Ekim ve Kasım aylarında yayımlanan 49., 50., 51. ve 52. sayılarda “Hava Tehlikesi” başlığı altında yayımlanan yazı dizisi de ilgi çekicidir. Türkiye’nin de karşı karşıya kalacağı olası bir savaş durumunda en büyük tehlikenin havadan geleceği, devletin hazırlıklı olmasının yanı sıra halkın da ne yapacağını bilmesinin önemi vurgulanır. Hava saldırılarında kullanılan bombalar, zehirli gazlar, boğucu gazlar hakkında bilgi verilir; zehirli ve boğucu gazların tesirleri ve korunma yolları anlatılır. 24 Ağustos 1939’da çıkan 43.sayıda İstanbul’da, 14 Eylül 1939’da çıkan 46.sayıda da Ankara’da hava saldırılarından korunmak için tatbikatlar yapıldığı ve Türkiye’ye yönelik bir saldırı durumunda bütün tedbirlerin alındığı duyurulur. Doğrudan bilgi vermeye yönelik yazıların dışında çocuğu savaş durumunda pasif korunmaya yöneltmek için hikâye türünden de yararlanılmıştır. A. Öykümen imzalı “Gaz Maskesi” isimli hikâye buna örnektir (12 Birinciteşrin 1939: 454-455). Derginin bu yayınları

yapmasından itibaren dünyayı 6 yıl boyunca cehenneme çevirecek olan II. Dünya Savaşı başlar. Savaşın daha başında, o tarihte henüz ilkökul öğrencisi olan çocukları hem sakinleştirip hem de onlara tehlike karşısında yapılması gerekenleri kavratmak üzere *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinin son derece sorumluluk sahibi bir yayıncılık yaptığını söylemek gerekir.

III. İnsani Değer ve Davranışları Aşlayan Metinler

Cumhuriyet Çocuğu dergisinde çocuğun kendisiyle barışık, dengeli, özgüvenli, iç huzuru olan, topluma uyumlu, insanlarla sağlıklı iletişim kurabilen, hem kendine hem de başkalarına saygı duyan bir birey olarak yetişebilmesi için insani değerler eğitimi de vermiştir. Sağlam bireylerin sağlam ve güçlü toplumlar oluşturacağı düşünüldüğünde insani değerler eğitiminin sadece bireysel değil toplumsal fayda açısından da önemi ortadadır. Derginin “Aile Bilgisi” ve “Sosyal Hayat Bilgileri” adlı sütunlarda çocuğa evde, okulda, sokakta, ulaşım vasıtalarında, alışveriş yaparken nasıl davranılması gerektiği anlatılır, özellikle saygı üzerinde durulur. Topluluk hâlinde yaşarken uyulması gereken kuralları pek çok sayısında madde madde sıralayan dergi hem Türk gelenek, göreneklerine, ahlaki değerlerine uygun hem de çağdaş medeniyetin gerektirdiği ölçüde nazik, hoşgörülü, duyarlı, saygılı, bencillikten sıyrılmış görgü sahibi bireylere şekil vermeye çalışır. Dergide insani değerler eğitimi öğüt içeren metinlerin yanı sıra iletiyi çocuğun çıkarabileceği hikâyelerle de verilmiştir.

Cumhuriyet Çocuğu dergisi insani değerler içinde en fazla karşılık beklemeden iyilik yapmak, iyi niyetli olmak, yalan söylemek-başkalarının mallarına el uzatmak-saygısız davranmak, kıskançlık, iftira atmak gibi kötü huyları terk etmek, yardımsever olmak üzerinde durmuştur. “İyi Kalpli Kaya”¹⁴ (29 Teşrinievvel 1938: 6-10), A.

¹⁴ Hikâyenin yazarı belirtilmemiştir.

Öykümen imzalı “Küçük Hırsız” (18 Sonkanun 1939: 192-193), “Arkadaş Sevgisi” (22 Haziran 1939: 147-148); Rakım Çalapala’ya ait “Hasta Var” (18 Sonkanun 1939: 200), “Otomobili Çiğneyen Adam” (25 Sonkanun 1939: 212-213), “Çift Yumurtlayan Tavuk” (8 Mart 1939: 332), “Kimseye Söyleme” (1 Haziran 1939: 86) “Karşılık” (28 Eylül 1939: 427); Burhan Bilbaşar’a ait “Kaldırım Mühendisi” (15 Şubat 1939: 277-278), “Altın Kalp” (22 Mart 1939: 379-381); Kemalettin Tuğcu’ya ait “Saat Hırsızı” (11 Mayıs 1939: 26) gibi hikâyeler bu iletileri işler. Dergi ısrarla çocukları kavga etmeden, birbirlerini kırmadan anlaşmanın yolunu bulmaları, verdikleri sözü tutmaları, başkasına zarar vermemeleri, yaramazlık ve tembellik etmemeleri gerektiği konusunda uyarır. Önemli olanın insanı toplum dışına itmek değil kazanmak olduğunun altı çizilerek kırmadan arkadaşı doğru yola sevk etmenin, uygun bir dille ikaz etmenin yolları öğretilir. Özellikle Burhan Bilbaşar’ın *Atatürk Çocukları* adlı oyunu bu açıdan çarpıcıdır.

Dergide çocuğa aşılana değerler arasında mücadele etmek, çalışmak, azmi elden bırakmamak da yer alır. Bu değeri aşılana metinlerden A. Öykümen imzalı “Kendi Kendisinin Çocukları Küçük Gazete Satıcısı” isimli hikâyeye dergideki yazarların kaynaklarını göstermek bakımından dikkat çekicidir. Hikâyede fakir bir ailenin çocuğu olan İsmet gazete satarak ailesine katkı yapmak ister. Ancak daha ilk iş gününde kabadayılık taslayan Efe Hasan onun elindeki gazeteleri çalıp kaçar. Gazeteci Burhan Bilbaşar yolda ağlarken rastladığı bu çocuktan etkilenir, ona güvenir. Biraz para vererek ertesi gün gazete alıp işine devam etmesi için destek olur. Aradan 9 ay geçtikten sonra ziyaret ettiği bir okulda İsmet’e rastlar. Burhan Bilbaşar onun hem başarılı bir öğrenci olduğunu hem de gazete satarak ailesinin geçimine destek verdiğini öğrenir. Çocuğun terbiyesine, sorumluluk sahibi oluşuna hayran olur. Hikâyeye, Mehmet Akif’in “Küfe” adlı şiirini çağrıştırmaktadır. Hikâyenin özellikle baş kısmı “Küfe”ye çok benzer. Derdini soran gazeteciye İsmet’in Turgut adlı arkadaşı “*Senin işin yok*

mu bay amca. Haydi yoluna git. Bizim derdimiz bize yetişiyor. Bir de senin merakını mı giderelim” (25 Sonkanun 1939: 218) cevabını verir. Bu cevap “Küfe”de okumak isterken babası öldüğü için ailesini geçindirmek zorunda kalan küçük Hasan’a öfkесinin sebebini soran şairin aldığı cevaba çok benzer: “*Sakallı yok mu işin? Git cehennem ol şuradan! Ne dırlanıp duruyorsun sabahleyin oradan?*” “Küfe”de Hasan’ın annesi “*Baban yerinde adamdan ne istedin şimdi? Adamcağız sana, bak hâl dilince söylerken*” sözleriyle Hasan’a hatalı olduğunu anlatmaya çalışırken bu hikâyede Turgut’a saygısızca konuştuğunu bir arkadaşı fark ettirir: “*Neye öyle ters konuşuyorsun Turgut? Bay amca ne güzel soruyor.*” (25 Sonkanun 1939: 218). İsmet de Hasan da fakirdirler, okumak isterler ama çalışmak zorundadırlar. İki metinde de anlatıcı yazarlar çocuklar için üzürlüler, onlarla ikinci kez karşılaşır. Mehmet Akif, Hasan’ın sırtındaki küfeyle kötü kaderine teslim olduğuna tanıklık ederken A. Öykümen müstearını kullanan Burhan Bilbaşar, İsmet’in hem okuyup hem de çalıştığını öğrenir. Bu vesile ile *Cumhuriyet Çocuğu* dergisi eğitimin, okulun önemini de vurgulamış olur. A. Öykümen imzalı “Küfeci Çocuk” adlı hikâyede de okuma çağındayken çalışmak zorunda kalan kimsesiz bir küfeci çocuğun dramı anlatılır. Bu çocuk da İsmet gibi hem çalışıp hem de okumayı başarır. Dergideki hikâyelerde çalışmak zorunda olan çocukların aynı zamanda okumaktan vazgeçmemeleri dikkat çekicidir ve azmin zaferini yansıtır. Çalışan çocukların hayatlarından kesitler sunan bir edebî metin de Kemalettin Tuğcu’nun *Göçmenoğlu* isimli romanıdır. *Göçmenoğlu*’nda ailesini geçindirmek için çalışmak zorunda kalan, bu nedenle de okula devam edemeyen Tosun ve Balkan göçmeni Selim adlı çocukların hikâyesi de yer alır. Tosun gazete satar, Selim elektrikçi çırağıdır. Bu çocukların okula gitme imkânı olmaz ama romanın sonunda Selim iyi bir elektrikçi, Tosun da gazeteleri toptan alıp satıcılara dağıtan bir iş adamı olur.

Rakım Çalapala’nın “Para Dostları” (4 Sonkanun 1939: 157), “Talih Oyunları” (5 Nisan 1939: 412) gibi hikâyelerde tasarruflu olmak,

parayı boş yere harcamamak gerektiği üzerinde durulur. Tasarrufa teşvik amacıyla dergide kumbara ve banka reklamları da yer almaktadır. Öz güvenin önemi (Nimet Çalapala, “Çanta Saplari”, 22 Mart 1939: 372-373), insanlarla iyi iletişim görmek için öncelikle güler yüzlü olmak gerektiği (Rakım Çalapala, “Gülenle Somurtan”, 20 Nisan 1939: 452-453), insanları dış görünüşlerine göre değerlendirmemek (Kemalettin Tuğcu, “Acı Bir Ders”, 8 Haziran 1939: 115), batıl inançların boşluğu (Burhan Bilbaşar, “Tekinsiz Ev”, 8 Haziran 1939: 112-113; 15 Haziran 1939: 132-133) üzerinde durulan diğer konulardır.

IV. Dünyadaki Sosyal ve Siyasi Olaylarla İlgili Metinler

Cumhuriyet Çocuğu dergisi küçük okurlarının dünyada gelişen sosyal ve siyasi olaylar hakkında bilgi sahibi olmasını istemiştir. “Dünya Haberleri”, “Dünya Postası” sütunları ile çocuğun başka ülkelerdeki gündemi takip etmesi sağlanmıştır. Bu şekilde çocuğun henüz küresel iletişim araçlarının çok sınırlı olduğu bir dönemde başka ülkelerde yaşananlardan haberdar olması sağlanmıştır. Dünya haberleri içinde Şili’de meydana gelen deprem, ABD’deki soğuk hava, İspanya iç savaşı, Londra’da hayatı durduracak derecede etkili olan sis, Çin’deki ve Japonya’daki çocukların sefaleti, Çin-Japonya-İspanya’nın mücadelesi, Avrupa’daki karışıklıklar, yaklaşan dünya savaşı tehlikesi, Almanya-Rusya-İtalya-Fransa-İngiltere-Japonya gibi ülkelerin liderleri ile ilgili haberler yer almaktadır. Başka ülkelerdeki hayatların tanıtımı edebiyatla da desteklenmiştir. Örnek olarak Burhan Bilbaşar’a ait *Buzlar Ülkesi*’nde isimli tefrika hikâyede Norveçli Balıkçılar, *Buzlar Altı Ülkesi* isimli roman tefrikasında da kutuplar tanıtılmıştır.

Sonuç

İnsani, sosyal, fennî ve millî meseleler üzerinde durarak çocuğun pasif bir seyirci olarak değil hayatın içinde yetişmesini isteyen *Cumhuriyet Çocuğu* dergisi kültürel, asri ve millî bir şekillendirme

gayreti içinde yayın yapmıştır. Okuyucusuna çizdiği örnek Türk çocuğu profili iyi niyetli, yardımsever, dürüst, harama el uzatmayan, açık sözlü, mert, atak, aile bağları kuvvetli, gerektiğinde kendi ayakları üstünde durabilen, özgüven sahibi, problem çözme becerisine sahip, insana değer veren, sağlıklı iletişim kurabilen, dert dinleyen, dertlinin derdine deva olmaya çalışan, hakkını savunabilen, kendine ve başkalarına karşı saygılı, gayretli, azimli, mücadeleci, çalışkandır. Bu insani değerlere sahip olmanın yanı sıra ideal Türk çocuğunun milli aidiyeti güçlüdür. Milli aidiyeti güçlendirmek için Türklerin İslamiyet öncesindeki hayatlarından kesitler sunulduğu gibi Osmanlı Devleti'nin cihan hâkimiyeti ile de gurur duyulmasına yönelik metinler yayınlanmıştır. Tarihi ve Türklüğü ile gurur duyan, milli kimliği etrafında kenetlenmiş, Mustafa Kemal Atatürk'ün açtığı yolda, gösterdiği hedeflere doğru yürümeye hazır bir neslin inşasını temel amaç edinen dergi vatandaşlık eğitimi de vermiştir. İnsani değerlere sahip olarak, tarihi ve milli kimliğinden aldığı güçle geleceğe şekil verecek neslin evrensel kapılarını açık tutmak için yurt dışında yaşanan sosyal ve siyasi olaylardan haber vermiş, temel bilimler ve teknolojinin önemini kavratmaya yönelik yayınlar yapmıştır. İnsani ve sosyal duyarlılığa sahip; yaşadığı ülkenin kaynaklarını, ihtiyaçlarını bilen; ülkesinin dünyadaki yerini kestirebilen; başka kültür ve medeniyetleri tanıyan; kendi ülkesi ile başka ülkeler arasında karşılaştırma yapabilen; kültürün devamlılık gerektirdiğinin farkında ama devam ederken değişime ve gelişmeye açık ideal vatandaşlar yetiştirme misyonu ile hareket eden *Cumhuriyet Çocuğu* dergisi Türk çocuk süreli yayınları içinde özel bir yere sahiptir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Akyüz, Y. (1992). *Atatürkçü düşünce, Atatürk ve eğitim*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Alim Baran, T. (2010). Atatürk'ün eğitim düşüncesi. M. A. Parlak (Ed.), *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (19-33. ss.), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Altunbay, M. (2020, Eylül 23). Rakım Çalapala.
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/calapala-rakim>

Bağcı, M. (2020, Eylül 19). Kemal Bilbaşar.
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/bilbasar-kemal>

Başgöz, İ. (2010). Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de eğitimin genel görünümü. M. A. Parlak (Ed.), *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (7-17. ss.), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Cumhuriyet Çocuğu dergisi. 1. (29 Teşrinievvel 1938) ve 52. (26 İlkteşrin 1939) sayılar arası.

Erbay, E. (2013). Çocukların katılım hakkı üzerine bir Türkiye değerlendirmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 38-54.

Ercilasun, A. B. (2020, Eylül 18). Tahsin Demiray.
<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/tahsin-demiray-28144yy.htm>

Ergün, M. (1997). *Atatürk devri Türk eğitimi*. Ocak Yayınları.

Koman, E. (2011). Çocuklarla birlikte başka bir medya. M. R. Şirin (Haz.), *Çocuk Hakları ve Medya Kitabı* içinde (305-314. ss.), Çocuk Vakfı Yayınları.

Kür, İ. (1991). *Türkiye’de süreli çocuk yayınları*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Okay, C. (1998), Meşrutiyet Dönemi çocuk dergilerinde milliyetçilik / millilik (1908-1918). *Türk Yurdu*, (136), 20.

Okay, C. (1999). *Eski harfli çocuk dergileri*. Kitabevi Yayınları.

Parlak, M. A. (Haz.) (2010). *Cumhuriyet Dönemi eğitim politikaları sempozyumu*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Özcan, A. (2020, Eylül 23). Lale Devri.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/lale-devri>

Özdamar, N. (2020, Eylül 19). Cumhuriyet yılları ve incir.

<http://www.aydindenge.com.tr/yazi/naim-ozdamar/22/01/2016/cumhuriyet-yillari-ve-incir1>

TDK Güncel Türkçe Sözlük. (2020, Eylül, 18). <https://sozluk.gov.tr/>

UNICEF (2020). Çocuk haklarına dair sözleşme.

<https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>

Üstün, K. (2020, Eylül 23). Enver Behnan Şapolyo.

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sapolyo-enver-behnan>

Tuğluoğlu F. (2015). II. Meşrutiyet döneminde milliyetçi bir çocuk dergisi: Talebe Defteri (1913-1919). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (30), 99-139.

Yılmaz, E. (2017). Osmanlıcılıktan Türk milliyetçiliğine bir çocuk dergisi: Çocuk Dünyası (1913-1914)”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32(1), 209-232.

EXTENDED ABSTRACT

Cumhuriyet Çocuğu began its publication in honor of the fifteenth anniversary of the founding of the Republic of Turkey, on October 29th, 1938. The magazine was published regularly on weekly basis until its last issue on October 26th, 1939. The magazine has fifty-two issues in total. The first forty-six issues are twenty pages long, the forty-seventh and forty-eighth issues are sixteen pages long, the last four are fifteenth pages long. The reduction of the pages is due to the paper scarcity at the beginning of the World War II. In its forty-ninth issue, it was announced that the magazine would have had new columns but the magazine was discontinued in its fifty-second issue.

The motto of the journal is “To be beneficial to the children the great Turkish nation”. It aims to improve literacy and making sure the children have essential knowledge in various fields such as science, technology, art, and culture. According to the journal, it is a national ideal to publish magazines with pedagogic aims. The addresses of the children who received gifts from the magazine show that the magazine reached the four corners of the country and to Cyprus. Considering the cost of delivery in Turkey in 1938-1939, it can be said that the publishers were idealist indeed.

In the magazine, there are many articles about nature, history, geography, science, social and cultural life in Turkey and in the world, serialized novels, short stories, plays, comics, tales, poetry, riddles. In its cadre of authors, there are names such as Burhan Bilbaşar, Rakım Çalapala, Nimet Çalapala, Kemalettin Tuğcu, Enver Behnan Şapolyo, A. Öykümen, S. Deşen, C. Ç. Öğretmeni. The most renowned ones among this posse are Rakım Çalapala and Burhan Bilbaşar. Even though its cadre of authors was rather small, Cumhuriyet Çocuğu was able to address to its readers with fairly good content. In every issue of the magazine, there are clean and well-dressed healthy children in their homes, schools, streets, and vacation. Turkish flag and Atatürk are also present on the covers of the magazine. The magazine also made use of riddles to guide children.

One of the foremost features of the magazine is that its readers, children, had a say in its content. Giving children a vote while deciding the content was something brand new in an era that children’s rights were not a major issue in the world and pedagogy was still in its beginning phase in Turkey. The magazine, which was published between 1938 and 1939, takes note of children’s participation to the process. This resembles a parallelism with the democratic inclinations of the founding fathers of the Republic of Turkey. Considering this feature, it can be said that one of the missions of

the magazine was to introduce democratic culture to the children and fostering freedom of thought on the axis of the child, family, society and nation.

The magazine emphasizes humanitarian, social, scientific matters thus, wants to raise children not as passive observers but as active individuals in life. The magazine intends to make sure children have some characteristics such as honesty, altruism, integrity, open-mindedness, strong family ties, self-sufficiency, courage, problem-solving, self-esteem, social activism, productivity, respect. Besides these universal values, the ideal Turkish children would also have a strong national identity. The passages about pre-Islamic Turkic history, as well as those from the Ottoman Empire era were published in the magazine. It was aimed with this to instill national pride in children, who would be future decision-makers of the republic.

Cumhuriyet Çocuğu magazine has a special place among the early republican era publication. This magazine, demonstrates the ideal child notion of the early republic. This ideal child would be both universal in sense of values and virtues and national in sense of nationalism and patriotism. This child would be intelligent, wise, and have the knowledge and courage to strive for Mustafa Kemal Atatürk's ideals.

Onay, C. Z. & Kıyılıoğlu, L. (2021). Dijital oyunlarda kadın ve erkek temsilinin toplumsal cinsiyet işaretleri bağlamında değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakóltesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 955-993.

DOI: 10.21550/sosbilder.866001
Araştırma Makalesi / Research Article

DİJİTAL OYUNLARDA KADIN VE ERKEK TEMSİLİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET İŞARETLERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Ceren Zeliha ONAY*
Levent KIYLIOĞLU**


Gönderim Tarihi / Sending Date: 21 Ocak / January 2021


Kabul Tarihi / Acceptance Date: 23 Nisan / April 2021

ÖZET

Toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde güçlü etkileri olan etmenlerden biri de medyadır. Medyada yer alan içerikler Albert Bandura'nun sosyal öğrenme kuramına göre değerlendirildiğinde medyanın gözlemlene yoluyla bireylerin düşünce, tutum ve davranışlarını etkileyebildiği görölmektedir. Dünya genelinde milyonlarca kullanıcıya sahip olan ve Türkiye'de de özellikle çocuklar ve gençler olmak üzere geniş bir kullanıcı kitlesi bulunan dijital oyunlar oyuncularını farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Bu çalışmada öğrenmede etkili olan etmenlerden dijital oyunlar toplumsal cinsiyet işaretleri bağlamında incelenmiştir. Çalışma kapsamında dünya genelinde 2019 yılının en çok satan oyunlarından Grand Theft Auto V, FIFA 20, Minecraft: PlayStation 4 Edition, Call of Duty: Modern Warfare, Tom Clancy's Rainbow Six: Siege ve NBA 2K19 örneklem olarak seçilerek içerik ve betimsel analiz yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Sonuç olarak oyunların genel itibariyle toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yinelediği ve desteklediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: toplumsal cinsiyet işaretleri, kadın, medya psikolojisi, dijital oyunlar, sosyal öğrenme

*  Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kişilerarası İletişim Ana Bilim Dalı, İstanbul / TÜRKİYE, cerenonay96@gmail.com

**  Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakóltesi Psikoloji Bölümü, Zonguldak / TÜRKİYE, levent.kiylioglu@gmail.com

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakóltesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

Evaluation of Female and Male Representation in Digital Games in the Context of Gender Cues

ABSTRACT

One of the factors that have a strong influence on learning gender roles in the media. When the contents in the media are evaluated according to Albert Bandura's social learning theory, it is seen that the media can affect the thoughts, attitudes, and behaviors of individuals through observation. Digital games with a wide range of users, including children and young people, can affect their players in different ways. In this study, digital games, one of the influential factors in learning, were examined in the context of gender cues. Within the scope of the study, Grand Theft Auto V, FIFA 20, Minecraft: PlayStation 4 Edition, Call of Duty: Modern Warfare, Tom Clancy's Rainbow Six: Siege, and NBA 2K19, which are among the best-selling games of 2019 worldwide, were selected as samples and evaluated using content and descriptive analysis methods. As a result, it has been determined that games generally repeat and support gender inequality.

Key words: *gender cues, women, media psychology, digital games, social learning*

Giriş

Toplumsal cinsiyet kavramı biyolojik cinsiyet kavramından farklı olarak toplumda bireyin cinsiyetinden dolayı beklenen davranış kalıplarını ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet algısı toplumdan topluma ve aynı toplumda da zaman içerisinde değişim gösterebilmektedir. Toplumsal cinsiyet bireyin içinde bulunduğu toplumun kadın ve erkek cinsiyetlerinden beklentilerine göre eşitlikçi ya da eşitsizliği temel alan bir algı şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Toplumsal cinsiyet algısının öğrenilmesinde birçok etmen etkili olabilmekte ancak günümüzde iletişim teknolojilerinin gelişimi ve bilgi çağında bireylerin teknolojik aletlerle daha fazla etkileşim içinde olması nedeniyle bu etmenler arasından medya güçlü bir etki unsuru olarak öne çıkmaktadır.

Toplumsal cinsiyet algısının öğrenilmesinde dijital oyunların etkisi yadsınamaz düzeydedir. Dijital oyunlar dünya genelinde oldukça geniş bir kullanıcı ağına sahip olup birçok bireyin saatlerini ayırarak vakit geçirmeyi tercih ettiği aktivitelerdendir. Teknolojik gelişmeler ile artık oyunlar oldukça gerçekçi şekilde üretilmekte ve oyuncuların kendilerini oyunun içerisinde hissetmesi sağlanmaktadır. Dijital oyunların birey üzerindeki etkisi araştırmacıların uzun yıllardır dikkatini çekmiş alanlardan birisidir. Bu oyunlar bireylerin öğreniminde etkili olarak düşünce, tutum ve davranış değişikliğine neden olabilmektedir. Buradan hareketle dijital oyunların toplumsal cinsiyet algısının öğrenilmesinde de etkili olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Bu çalışmada oyuncular üzerinde gözlemlene yoluyla öğrenmeyi etkileyen dijital oyunlarda toplumsal cinsiyet algısının nasıl temsil edildiğinin saptanması amaçlanmıştır. Örneklem olarak 2019 yılının en çok satın alınan dijital oyunları olan Grand Theft Auto V, FIFA 20, Minecraft: PlayStation 4 Edition, Call of Duty: Modern Warfare, Tom Clancy's Rainbow Six: Siege ve NBA 2K19 analiz edilmek üzere seçilmiştir. Çalışmada ilk olarak toplumsal cinsiyet kavramı ve öğrenilmesinde etkili olan etmenlere yer verilmiş olup sonraki bölümde dijital oyun kavramı ve öğrenmeye etkisine yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Öğrenilmesinde Etkili Olan Etmenler

Kadın ve erkek arasında doğuştan gelen birtakım biyolojik farklılıklar bulunmakta olup bu farklılıklar da cinsiyet olgusunun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. “Türkçede kullanılan ‘cinsiyet’ kelimesini tanımlamak için İngilizcede ‘sex’ ifadesi kullanılmaktadır. Yine İngilizcede ‘gender’ olarak kullanılan ifadenin Türkçedeki en uygun anlamı ‘toplumsal cinsiyet’ olarak görülmüştür” (Çalışır & Okur, 2015: 272). Cinsiyet kavramı Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğünde

“Bireye, üreme işinde ayrı bir rol veren ve erkekle dişiyi ayırt ettiren yaradılış özelliği, eşey, cinslik, seks.” olarak tanımlanmaktadır. Cinslerin ayırt edilmesini sağlayan ve doğuştan gelen biyolojik farklılıklar aynı zamanda cinsiyetler hakkında belirli tutumların da oluşmasında rol oynamıştır. Birçok toplumda erkeklerin fiziksel gücü duygularıyla eşleştirilmiş, kadınların karakter yapısı ise anne olma özellikleri çerçevesinde betimlenmiştir. Cinsiyet farklılıklarını oluşturan biyolojik özellikler her toplumda aynı olmasına rağmen cinsiyetlerden beklenen davranış kalıpları değişiklik gösterebilmektedir. Kadın ve erkeğin sahip olduğu cinsiyetten kaynaklı olarak farklı toplumlarda farklı şekillerde konumlandırılmasını açıklama amacıyla toplumsal cinsiyet kavramı ortaya atılmıştır. Kadın ve erkek arasındaki “gerçek farklılıklar bazı biyolojik özelliklerdir. Diğerleri gerçek farklılıklar değildir, büyük ölçüde kültürden-toplumdan kaynaklanan ya da daha doğru bir deyişle toplumun yarattığı farklılıklardır. Gerçek farklılıklar dendiğinde, doğuştan getirilen, öğrenilmemiş, değiştirilemez ve kalıcı farklılıklar kastedilir” (Dökmen, 2010: 23).

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet araştırmalarının çoğu biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet kavramlarını tam olarak tanımlamak yerine katılımcının kadın ya da erkek olduğunu belirten bir soruyu araştırmalarına dâhil ederler (Lonergan & Weber, 2020: 425). “Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet terimlerinin önemi, anlamları üzerindeki tartışmalardan kaynaklanır. Kadınlarla erkekler arasındaki biyolojik farklılıklara cinsiyet farklılıkları denir” (Dökmen 2010: 18-24). Toplumsal cinsiyet kavramı ile toplumun kadın ve erkek bireylerden cinsiyetlerine bağlı olarak beklediği davranış kalıpları ifade edilmektedir. Akıcı ve bağlama bağlı olan bu rollerin “kabul edilebilir” ve “kabul edilemez” davranışlar oluşturan sosyal ve bireysel beklentiler kümesi olduğu belirtilmiştir (Martey vd., 2014: 287). Söz konusu beklentiler biyolojik farklılıklara dayandırılarak temellendirilmeye çalışılsa da aslında bu beklentilerin şekillenmesinde biyolojik yapının değil ataerkil

toplum düzeninin etkili olduğuna dair görüş yaygın kabul görmüştür. Biyolojik cinsiyet doğuştan gelen özellikleri kapsarken toplumsal cinsiyet bir toplumda kadın veya erkeğe uygun olarak görülen özelliklere karşılık gelmektedir. Biyolojik cinsiyet tüm toplumlarda aynıdır ancak toplumsal cinsiyet toplumun beklentilerine göre belirlenmektedir. Biyolojik cinsiyet her kadın ve erkek için geçerlidir, toplumsal cinsiyet ise toplumdan topluma ve kültürden kültüre, zaman içerisinde aynı toplumda bile değişiklik gösterebilmektedir (AÇEV, 2015: 13, Bronfenbrenner, 1994'ten). "Toplumsal uyumun devamlılığını sağlamak adına her kadın ve erkek, kendisine biçilmiş ve yine kendisinden beklenen davranış modellerini yerine getirerek, kendisinden bekleneni yapmakla yükümlüdür" (Çalışır & Kılıçaslan, 2017: 128). Bireylere toplumsal cinsiyet üzerinden dayatılan roller nedeniyle davranışlar kısıtlanmakta, kadın erkek eşitsizliği baş göstermektedir.

Bir toplumun toplumsal cinsiyet algısında bu toplumun sahip olduğu kültüre ait izleri bulmak mümkündür. Kültürün de etkisiyle oluşturulan bu algıda kadınlar kadar erkekler aleyhine de kalıp yargılar mevcuttur. Türkiye dâhil olmak üzere genellikle ataerkinin hâkim olduğu toplumlarda kadınlardan evlerine bağlı, hayatlarındaki erkek otoritelerin sözünü dinleyen anneler olmaları beklenmektedir. Kadınlar duygusal ve zayıf bireyler olarak konumlandırılmak istenmekte, erkek otoritesine boyun eğmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Yeşilçam sinemasına kadar dayanan medya içerikleri ile de bu durum desteklenmektedir. "Yeşilçam Sineması'nda "kötü kadın" imgesi ideal olmayan özellikleri taşıyanlara yönelik kullanılmaktadır. Cinselliğini ön plana çıkaran, ev kadını olmanın niteliklerini taşımayan, anne olmayı reddeden, açık giyinen, alkol tüketen kadın genellikle ideal olmayan kadını resmetmektedir. Aynı zamanda filmlerle kötü kadın imgesi yaratılarak ideal davranışları sergileyecek bir kadın prototipinin oluşturulması amaçlanmaktadır" (Baş, 2019: 5). Film ve diziler ile hedef kitleye yansıtılan bu temsiller zamanla toplumsal cinsiyet algısını etkilemiştir. Aynı algının var olduğu

toplumlarda erkekler ise güçlü olmak, evin ve ailenin sorumluluğunu üstlenmek, duygularını dışarıya belli etmemek gibi özelliklerle konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla bireyin biyolojik cinsiyeti nedeniyle karakteristik özelliklerinden yaşam boyu yapacağı tercihlere kadar çoğu davranış toplumdaki cinsiyet algısı tarafından önceden biçimlendirilmiştir. Bunun yanında beklentilere bağlı olarak kadın ve erkeklerin özgürlük alanları da farklılaşmakta, erkek gençliğinden itibaren daha özgür bir şekilde yetiştirilmektedir. Bu duruma en açık örnek evlilik öncesi cinsel özgürlüğü verebiliriz. Erkeklerle evlilik öncesinde cinsel özgürlük tanınırken kadınlara daha sınırlı bir özgürlük tanınmakta ya da hiç tanınmamaktadır. “Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin etkisiyle cinsellik Türkiye gibi toplumlarda kadın için evlilikle bağdaştırılırken, erkek için beklenen ve alkışlanan bir etkinlik haline gelmektedir. Ayrıca kadına yüklenen “aile namusu”nu koruma rolü her türlü cinsel ilişkide de kadının suçlanmasına neden olmaktadır” (Şimşek, 2011: 123). Bu durum ilişkilerde çifte standart oluşturmaktadır.

Bireylerin yaşamında oldukça önemli bir etkisi bulunan meslek seçiminde dahi toplumsal cinsiyet algısının etkilerini görmek mümkündür. Fiziksel güç ve analitik düşünme yeteneği gerektiren meslekler erkeklerle, el becerisi ve insan ilişkileri ile ilgili olan duygusal zekâ gerektiren meslekler kadınlarla özdeşleştirilmiştir. Buna göre, tamircilik, bilgisayar mühendisliği, pilotluk gibi meslekleri erkeklerin yapması, tasarımcılık, hosteslik, temizlik, hemşirelik veya bakıcılık gibi meslekleri kadınların yapması uygun görülürken aksî durumlar ise yadırganmaktadır. Toplumsal cinsiyet algısının dayattığı yargılara uymayan bireyler eleştirilerek, kınanarak veya dışlanarak topluma uydurulmaya çalışılmaktadır. Farklı olana yönelik psikolojik baskının yoğun şekilde hissedildiği toplumsal cinsiyet algısında bireylere ideal bir kadının ve erkeğin sahip olması gereken özellikler yaşam boyu dayatılmaktadır. Bu dayatma çocukluk yıllarında başlayarak bireylerin karakter gelişimi sürecinde etkili olmaktadır. Henüz anne karnındaki

bebeğin cinsiyetinin öğrenilmesiyle birlikte bebeğe alınan kıyafetlerin renkleri ve oyuncakları bile toplumsal cinsiyet algısıyla seçilmektedir. Kız çocuklarının oyuncak arabalarla ya da erkek çocukların oyuncak bebeklerle oynamasının halk arasında olağandışı bir durum olarak görülmesinin nedeni de toplumsal cinsiyet algısında yer alan kodlardır. Bir çalışmada (Sakallı & Türkoğlu, 2019: 68) “erkek ev işi yapmaz” “çocuğa anne bakar” öğretilerine karşın ev işi yapmak ve çocuğuyla sosyal rolünün gerektirdiğinden fazla ilgilenmek isteyen bir erkeğin ikilem yaşayabileceği değerlendirilmiştir.

Toplumsal cinsiyet algısının öğrenilme süreci aile içerisinde başlamaktadır. Bu süreç dışarıda oyun oynayan çocuğun arkadaşları ile arasındaki etkileşim ve okul hayatına başlaması ile devam etmektedir. Bireylerin cinsiyet rollerini ilk olarak çocukluk dönemlerinde ailelerinin davranışlarını izleyerek öğrendiklerini söyleyebilmek mümkündür. Sosyalleşme sürecinde aileden öğrenilen bilgiler pekiştirilip daha kalıcı hale gelebilir ya da yeni bir bilgi ile değiştirilebilir. Çocukken öğrenilen toplumsal cinsiyet, çevre, medya ve işyerinin etkisiyle pekiştirilir. Ülkedeki sağlık sistemi, politikalar, adalet sistemi ve kültürel değerler de toplumsal cinsiyet algısının pekiştirilmesinde rol oynamakta olup aynı zamanda bu algının toplumsal bir nitelik kazanmasında etkilidir (AÇEV, 2015: 13, Bronferbrenner, 1994'ten). İletişim teknolojilerindeki gelişmelerin de etkisiyle medya, çocukluk döneminde toplumsal cinsiyetin öğrenilmesinde neredeyse aile kadar etkili olmaya başlamıştır. Küçük yaşlardan itibaren maruz kalınan televizyon, internet gibi medya araçlarında yer alan içerikler toplumsal cinsiyet algısının şekillenmesinde etkili olan önemli unsurlardandır. Medya içerikleri, üretildikleri toplumdan bağımsız olmamakla birlikte toplumu da yönlendirme gücüne sahiptir. Medyanın sahip olduğu bilgilendirme, eğitim, toplumsallaştırma, kamuoyu oluşturma gibi işlevlerinin de vasıtasıyla bu yönlendirme süreci ilerlemektedir. Medyada yer alan içeriklerle toplumsal cinsiyet algısına uygun olan cinsiyet rolleri

öğrenilerek pekiştirilmekte, cinsiyet rolleri arasında bir eşitsizlik hâkim ise medya yoluyla bu eşitsizlik yayılmaktadır. Türk medyası üzerine yapılan çalışmalarda haber içeriklerinde, reklamlarda, dizilerde, filmlerde, çizgi filmlerde ve video klipler ile şarkı sözlerinde dahi toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin var olduğu belirlenmiştir. Yumlu'ya göre (2014: 153) “kadının yeri, kocasının yanındır”, “elinin hamuruyla erkek işine karşıma” gibi geleneksel ve folklorik söylemlerde de karşılığını bulabileceğimiz toplumsal cinsiyet kalıpları, sinema filmlerinden televizyon dizilerine ve haber metinlerine kadar birçok medya ürünüde karşımıza çıkmaktadır. Medya metinlerinde yinelenen toplumsal cinsiyet temsilleriyle birlikte, kadın ve erkeğin toplumsal rolleriyle ilgili eşitsizlikler onaylandığı gibi tekrar tekrar üretilmekte ve meşruluk kazandırılmaktadır. “Medya içeriklerinde “kadınlar korunması gereken, pasif, fedakâr, bakireliği kutsal, anne ya da arzu nesnesi bireyler olarak gösterilmekte olup erkekler ise genellikle güçlü, otoriter, namusun koruyucusu, evin reisi ya da cesur karakter olarak gösterilmektedir” (Onay & Artsın, 2020: 244). Çalışmaların ortak noktası kadınların erkeğe oranla pasif sunumu, kadın bedeninin metalaştırılması, kadınlar ev işleri ve çocuklardan sorumlu şekilde betimlenmesi, kadına şiddetin çeşitli bahanelerin yer aldığı söylemler yoluyla meşrulaştırılma çabası ile ilgili sonuçlara ulaşılmış olmasıdır. Gelişen teknolojik imkânların beraberinde getirdiği yeni medya platformlarında da hedef kitlenin katılımının sağlanmasıyla bazı istisnalar bulunsa da söz konusu eşitlikten uzak tutum devam etmektedir.

Günümüzde milyonlarca bireyin çevrimiçi ortamlardan ya da satın alma yoluyla dâhil olarak oynadığı dijital oyunlar da toplumsal cinsiyet bakımından analiz edilmesi gereken alanlardan biridir. Yeni dijital teknoloji patlaması, bireylerin davranışları, özellikle de kadınların davranışları üzerinde sosyal ve kültürel kısıtlamalar yaratmış olsa da erkeksi güce meydan okumak için bu kısıtlamalardan kurtulmanın potansiyel bir yolu olarak görülmektedir (Chen, 2016: 525). Dijital

oyunlar küresel alanda etkisini göstermekte ve Türkiye’de de birçok kişi tarafından kolayca ulaşılarak oynanmaktadır.

1.1. Dijital Oyun Kavramı ve Öğrenmeye Etkisi

Dijital oyun kavramı ile bilgisayar, cep telefonu gibi teknolojik aletler aracılığıyla oynanabilen oyunlar ifade edilmektedir. Çeşitli platformlardan oynanabilen bu oyunların çocuklardan yetişkinlere kadar oldukça geniş bir kullanıcı kitlesi bulunmaktadır. Dijital oyunlar çevrimiçi olarak, satışa sunulurken, çoklu katılıma izin veren ya da tek kullanıcı gibi değişik şekillerde hedef kitleye sunulmaktadır. Oyuncuların keyifli vakit geçirmek amacıyla oynadığı dijital oyunlarda oynama süresi kimi zaman uzun saatleri bulabilmektedir. “1983 yılı dijital oyunların patladığı zaman olmuştur. Pacman, MarioBrothers, Street Fighter, Mortal Combat gibi oyunlar 80 ve 90’lı yıllarda çok popüler olmuş ve milyon dolarlık bir endüstri haline gelmiştir” (Bozkurt, 2014: 6). Dijital oyun sektörünün giderek büyümesi ve teknolojik imkânların da sağladığı yenilikler ile oyunlar daha gerçekçi hazırlanarak oyuncular oyunun içine çekilmeye çalışılmaktadır. Artırılmış gerçekliğin sağlanabilmesi için tasarlanan bazı büyük bütçeli oyunlarda oyun karakteri olarak gerçek oyuncular kullanılmakta ve bilgisayar ortamında bu kişilerin görüntüleri oyun karakterine dönüştürülmektedir. “Dijital oyunlarda fiziksel uygulamalarla ve bir araç kullanarak gerçekleştirilen oyun ortamı, görsel bir sisteme dayalı olarak kullanıcıların da katılımıyla gerçekleşen bir ortama dönüşmektedir. Bu dönüşümle birlikte bireyler de kendilerini bu ortamın içine aktarmakta ve yeni yaşam alanları üretmektedir. Bu yaşam alanları oyun içerisindeki kişilere bazı görev ve sorumluluklar yüklemekte, oyuncular bu görevleri yerine getirme sürecinde kendilerini adeta sanal ortamda yeniden keşfetmektedir” (Büyükbaykal & Cansabuncu, 2020: 4).

Dijital oyunlar farklı kategorilere ayrılmakta olup bu kategorileri “aksiyon, macera, rol yapma oyunu, simülasyon ve strateji” (Bozkurt,

2014: 6) şeklinde gruplandırabilmek mümkündür. Dijital oyunlar özellikle çocuk ve gençlerde bağımlılık yaratabilmeleri nedeniyle eleştirilmekte, oynanan oyunlarda olumsuz örnek teşkil edebilecek görüntülere maruz kalan bireylerin bunlardan etkilendiği ve psikolojik kimliğini başrol oyuncularıyla tanımlamaya başlayabileceği belirtilmektedir (Zhong & Yao, 2013). Şiddet içerikli bir dijital oyunun saatlerce oynanması çocuklar ve gençler üzerinde olumsuz etki yaratabilmekte, şiddetin bireylerin zihninde normalleşmesine neden olabilmektedir (Açıkgöz & Yalman, 2018). Dijital oyunların bireylerin algısını etkilediğinin keşfedilmesi ile dezavantajları avantaja dönüştürme yönünde çalışmalar başlamıştır. Dijital oyunlardan özellikle çocukların eğitimi sürecinde yararlanılabileceği ve öğrenimlerinin desteklenebileceği tezine dayanan çalışmalar da oyunların bireylerin algısını etkileme gücünü destekler niteliktedir. Genel kanının aksine yalnızca çocuklar tarafından değil yetişkinler tarafından da oynanan oyunları denetleyen Türkiye’de herhangi bir kurumun bulunmaması nedeniyle dijital oyun sektörü içerisinde bireylerin algısı üzerinde olumsuz etkileri olabilecek birçok oyun bulunmaktadır. Söz konusu dijital oyunlar bilgisayar üzerinden çevrimiçi olarak, çeşitli platformlardan satın alınarak temin edilebilmektedir.

Bireylerin tutumları ve davranışları doğuştan gelmemekte zaman içerisinde öğrenilmektedir. Öğrenim sürecinin nasıl gerçekleştiğini açıklama amacıyla yapılan çalışmalar doğrultusunda konuyla ilgili farklı kuramlar ortaya çıkmıştır. Kuramları bilişsel yaklaşım ile davranışçı yaklaşım şeklinde iki ana kategoriye ayırabilmek mümkündür. “Bilişsel yaklaşıma göre öğrenme, uyarıcı-tepki ilişkisinden ziyade zihinsel süreçleri de içine alan kompleks bir süreçtir” (Yıldız, 2014: 149). Piaget ve Bruner’in öncüleri kabul edilebileceği bu yaklaşımda öğrenme içsel, zihinsel bir süreç olarak kabul edilerek öğrenme sürecinin açıklanmasında zihinsel aktivitelerin üzerinde durulmaktadır. “Davranışçı kuramcılarının öncüleri olan Pavlov, Thorndike, Watson ve

Skinner genel olarak öğrenmeyi uyarıcı ve tepki arasındaki ilişki bağlamında açıklamaya çalışmışlardır. Davranışçı öğrenme kuramları öğrenmeyi açıklarken zihinsel süreçler yerine gözlenebilen davranışlardaki değişikliklere odaklanır” (Yıldız, 2014: 149).

Albert Bandura ise davranışçı yaklaşımları geliştirirken bilişsel süreçlerin de göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünerek sosyal öğrenme kuramını ortaya atmıştır. Bandura, bireylerin öğrenim sürecinde gözlemlenmenin etkisi üzerinde durmuştur. İnsanlar doğuştan gelen davranış repertuarlarıyla donatılmazlar. Yeni davranış kalıpları doğrudan deneyim veya gözlem yoluyla öğrenilir (Bandura, 1977). “Bandura’ya göre gözleyerek öğrenme, sadece bir kişinin diğer kişilerin etkinliklerini basit olarak taklit etmesi değil, çevredeki olayları bilişsel olarak işlemeyle kazanılan bilgidir” (Yılmaz, 2020). Sosyal öğrenme kuramına göre modellerin gözlemlenmesi yoluyla tutum ve davranışlar oluşmakta olup bu sadece taklit içeren bir olay değildir. Modelin davranışı ceza almasına neden olacak türden bir davranışsa eğer birey bu davranışı yapmaması gerektiğini de öğrenmektedir. Ancak birey davranışı dolayısıyla ödüllendirildiğinde bu davranışın doğruluğu da bireyin algısında pekişmektedir. Dijital oyunlar için bu durum özellikle çocuklar ve genç yaştaki bireylerin oyundaki karakteri ile özdeşleşmesi, o karakteri model alması üzerinden değerlendirilebilir.

“Dijital oyunlar mekanik sınırlamalara bağlı değildir, bu yüzden evrenin bilinen fizik kurallarıyla çalışmamaktadır. Analog / mekanik sınırlamalardan bağımsız çalışan bilgisayar oyunlarındaki imajlar, gerçek yaşamdaki nesnelerin temsilleridir” (Büyükbaykal & Cansabuncu, 2020: 6). Dijital oyunlarda oyuncular karakterlere yön verirken oyunun hikâyesi doğrultusunda ilerlemektedirler. Dolayısıyla oyunu kazanmaya, oyunda bölüm geçmeye yarayan davranışlar bir süre sonra oyuncuların davranış ve tutumları üzerinde etkili olmaktadır. Bu etkinin yaş, geçmiş deneyimler, maruz kalma sıklığı gibi değişkenlere bağlı olarak değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Çocuklar,

yetişkinlere göre neyin doğru, neyin yanlış olduğu bilincine hâkim olamadığı için, çocukların medyada yer alan içeriklerden etkilenmesi de daha kolay olmaktadır (Çalışır vd., 2019: 278). Yapılan araştırmalarda gençlerde de “şiddet içeren bilgisayar oyunları oynamanın kişilerin düşmancıl durumlarında ve saldırgan davranışlarında artışa neden olduğu bildirilmiştir” (Gümüş vd., 2015, Arriaga vd., 2006’dan). Gelişen teknoloji ile oyunlardaki gerçekçiliğin artmış olması da sosyal öğrenmenin daha etkili olmasını sağlamaktadır. “Şiddet içerikli oyun oynayan öğrencilerin hem kendi hayatlarında hem de sosyal yaşamda şiddet olgusunu daha normal karşıladıklarını söylenebilir” (Yılmaz, 2019: 626). Bu bağlamda dijital oyunlarda yer alan şiddet içerikleri özellikle çocuklar ve gençlerde şiddetin normalleştirilmesine neden olabileceği gibi toplumsal cinsiyet algısının öğrenilmesini veya pekiştirilmesini sağlayabilecek içerikler de tutum ve davranışları yönlendirebilecek güçtedir. Dijital oyunlardaki kadın ve erkek karakterler, oyunun hikâyesi içindeki konuları gibi konularda bir eşitsizliğin bulunması cinsiyet eşitsizliğinin öğrenilmesi ve pekiştirilmesine neden olması kuvvetle muhtemeldir. Oyunlardaki kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğe birkaç örnek vermek gerekir ise Türkiye’de yapılan bir çalışmada bilgisayar oyunlarında kadının nasıl konumlandırıldığı, Warrior of Nemesis oyun görselleri üzerinden ortaya koyulmaya çalışılmış olup “erkekliğin olumlanan, kadınlığın ise olumsuzlanan bir pozisyonda sunulduğu sonucuna ulaşılmıştır” (Dündar, 2015: 17). Bir diğer çalışmada ise dijital oyunlarda tasvir edilen kadınların çoğunun cinselliğinin ön plana çıkarıldığı değerlendirilmiştir (Green & McNeese, 2008).

2. Araştırmanın Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma toplumsal cinsiyet ile dijital oyunlar arasındaki ilişkiyi incelemek üzere yapılmış olup örneklem olarak da 2019 yılında

Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri pazarlarında en çok satılan oyunlar (Özbaş, 2020) seçilerek dijital oyunlarda toplumsal cinsiyet algısının nasıl temsil edildiğinin saptanması amaçlanmıştır. Bu amaçla oyunların tanıtıcı materyallerinden olan afişler ve fragmanlar analiz edilmiştir. Çalışmada dijital oyunlarda tespit edilecek olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın-erkek ilişkilerini daha nesnel bir şekilde anlayıp değerlendirmeyi kolaylaştıracaktır. Araştırmada 2019 yılındaki en çok satan oyunlar analiz edildiğinden güncellik bakımından alandaki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışmada alandaki benzer çalışmalara oranla daha fazla oyun afişi ve fragmanı analiz edilerek literatüre katkı sağlanmaktadır.

Alanyazında dijital oyunlar konusunda oyun bağımlılığı, dijital oyunların psikolojik sağlığa etkileri ve dijital oyunlar ile şiddet yönelimi arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar yoğunluktadır. Bunların yanında dijital oyunların çocuklarda ve gençlerde öğrenmeye etkilerine yönelik de çalışmalar vardır. Bu çalışma Albert Bandura'nın sosyal öğrenme kuramından hareketle toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde ve kadını dezavantajlı konuma koyan mevcut toplumsal cinsiyet algısının pekiştirilmesinde dijital oyunların etkisini inceleyerek alanyazına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Alanyazında dijital oyunları toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olması nedeniyle bu çalışmanın alandaki çeşitliliğe katkıda bulunacağı düşünülmüştür. Çalışmanın örnekleminin 2019 yılında en çok oynanan oyunlardan oluşması çalışmaya güncellik ve kapsamlılık katmakta, bu yönleriyle de alandaki benzer araştırmalardan ayrılmaktadır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleri kullanılarak oluşturulan kategoriler bağlamında dijital oyunlar üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Oyunların tanıtıcı materyallerinden olan

afişleri ve fragmanları toplumsal cinsiyet algısı bağlamında ele alınarak analiz edilmiştir. Bu kategoriler çalışmada ele alınan bütün oyunlarla ilgili olarak oyun tanıtımında ön planda olan cinsiyetin belirlenmesi, ana karakterin cinsiyetinin ne olduğunu, kadın karakterin oyun içerisinde aktif şekilde mi yoksa oyundaki olaylarda etkisiz kalarak arka planda pasif bir konumda mı temsil edildiği ve oyun genelinde hangi cinsiyetin daha yoğun yer aldığı belirtilmesi şeklinde oluşturulmuştur.

Betimsel analiz yönteminde “amaç görüşme ve gözlem sonucu elde edilen verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunulmasıdır. Veriler daha önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır” (Karataş, 2015: 73, 74, Yıldırım & Şimşek, 2008’den).

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmada evren olarak dijital oyunlar seçilmiştir. Ancak bütün dijital oyunlar analize tabi tutulamayacağından ve çalışmada güncellik önem taşıdığından 2019 yılında en çok satan oyunlar listesindeki 6 oyun örneklem olarak seçilmiştir (Polat, 2020).

Playstation Avrupa ülkeleri pazarından en çok satan ilk 5 oyun olan Grand Theft Auto V, FIFA 20, Minecraft: PlayStation 4 Edition, Call of Duty: Modern Warfare ve Tom Clancy’s Rainbow Six: Siege örneklem olarak seçilmiş, bu oyunlara bütünsellik sağlama amacıyla EU pazarından farklı olarak Amerika Birleşik Devletleri pazarında en çok satılan oyunlar listesinde bulunan NBA2K19 ve NBA2K20 isimli oyunlardan daha üst sırada bulunan NBAK19 oyunu da eklenerek örneklem oluşturulmuştur.

2.4. Araştırma Soruları ve Hipotez

Çalışma kapsamında araştırma soruları ve hipotez şu şekilde belirlenmiştir:

Soru 1: Dijital oyunlarda kadın karakterler mi yoksa erkek karakterler mi daha fazla yer almaktadır?

Soru 2: Dijital oyunlarda kadın karakterler nasıl temsil edilmektedir?

Soru 3: Dijital oyunlarda erkek karakterler nasıl temsil edilmektedir?

Soru 4: Dijital oyunlarda kadın ve erkek karakterler eşitlik bakımından nasıl temsil edilmektedir?

Hipotez: Dijital oyunlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliği algısı yinelenmektedir.

3. Bulgular

Çalışmanın bulgular kısmında daha önceden belirlenmiş olan oyun tanıtımında ön planda olan cinsiyet, ana karakterin cinsiyeti, kadın karakterlerin temsili ve hangi cinsiyet daha yoğun kriterlerine göre oyunlar incelenmiş olup bulgular “Oyun Tanıtımında Ön Planda Olan Cinsiyet ve Oyun İçerisinde Yer Alan Karakterlerin Cinsiyetleri ve Konuları” şeklinde iki ana başlık altında analiz edilmiştir.

3.1. Oyun Tanıtımında Ön Planda Olan Cinsiyet

3.1.1. Grand Theft Auto V

Grand Theft Auto V isimli oyun 2013 yılında piyasaya sürülmüş olup GTA V veya GTA 5 ismiyle de bilinmektedir. Oyun Grand Theft Auto isimli oyun serisinin beşinci oyunu olup aksiyon ve macera tarzında bir oyundur. 2013 yılında çıkan oyun daha sonra çeşitli güncellemelerle 2014 ve 2015 senelerinde yeniden piyasaya sürülmüştür. Ayrıca oyun

2017 yılında açıklanan rapora göre 75 milyon satış rakamına ulaşarak Amerika'nın gelmiş geçmiş en çok kazanan ve satan oyunu olmuştur (Canpolat, 2017). Oyunda 18 yaş sınırı bulunmaktadır.

Görsel 1: Grand Theft Auto V Oyun Afişi (2020)



Oyunun konusu Playstore isimli oyun sitesinde “Bir hırsız, emekli olmuş bir banka soyguncusu ve bir psikopat, kendilerini suç dünyasının, ABD hükümetinin ve eğlence endüstrisinin en korkutucu ve hastalıklı yanlarına sarmalanmış olarak bulurlar. Hiç kimseye, en azından birbirlerine, güvenemeyecekleri bu acımasız şehirde hayatta kalmak için çok sayıda suç işlemleri gerekmektedir” (Playstore, 2020) şeklinde belirtilmektedir.

Oyunun tanıtıcı materyallerinden olan Görsel 1’deki afişi incelendiğinde erkek karakterlerin yoğunlukta olduğu ve genel olarak şiddetle betimlendiği görülmektedir. Oyun içerisinde kullanılacak araçlara da afişte yer verilmiş ancak bu araçları kullanan kişilerin cinsiyeti net olarak gösterilmemiştir. Buna rağmen afişte erkek karakter ön plandadır. Afişte net olarak gösterilen tek kadın karakter ise ideal

kadın algısına uydurulmuş sarışın, makyajlı bir şekilde gösterilmekte, elinde de son model bir cep telefonu tutmaktadır.

Oyunun diğer tanıtıcı materyallerinden olan fragmanı (Grand Theft Auto V: The Official Trailer, 2013) incelendiğinde ise genel olarak erkek karakterlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Fragmanda bir grup erkeğin yasal bir iş olarak tabir ettikleri şiddet içerikli araba çalma, polisten kaçma, silahlı soygun gibi olaylar gösterilmektedir. Fragmanın sonuna doğru oyunun afişinde de gösterilen ve fragmanda psikopat olarak hitap edilen erkek karakteri azarlayan bir kadın karakter görülmekte, bunun dışında fragman boyunca başka bir kadın karakter gösterilmemektedir. “GTA 5 gibi dijital oyunların en önemli hedef kitesini oluşturan çocuklar da oyunlar aracılığı ile toplum tarafından onaylanmayan ve ayıplanan davranışlara sorgulanmadan ve utanç duymadan rahatlıkla dâhil olabilmektedirler” (Açıkgöz & Yalman, 2018: 177).

3.1.2. FIFA 20

FIFA 20 isimli oyun FIFA oyun serisine dâhil olarak 2019 yılında piyasaya sürülmüş bir futbol oyunudur. Spor türündeki oyun EA isimli oyun platformunda “Şampiyonluk mücadelelerinden kümede kalma mücadelelerine kadar, bu sezon tanık olacağımız çok şey var. FIFA 20 Şimdiye Dek Sezonun Takımı ile 2019/20’deki en iyi oyuncularını kutlayarak Dünyanın Oyununun geri dönüşüne hazırlanın” (EA, 2020) şeklinde tanıtılmaktadır.

Görsel 2: FIFA 20 Oyun Afişi (2020)



Oyunun tanıtıcı materyallerinden olan ve oyun kapağında da yer alan Görsel 2’de Real Madrid kulübünde forma giymekte olan futbolcu Eden Hazard’ın görseli bulunmaktadır. Oyunun farklı afişlerinde de yine erkek futbolcular kullanılmıştır.

FIFA 20’nin resmi tanıtım videosunda oyun görüntüleri ile gerçek kişilerle çekilmiş görüntüler iç içe geçmiş şekildedir. 2019 yılında yayınlanan tanıtım (FIFA 2020 Resmi Tanıtım Videosu VOLTA Futbolu, 2019) videosu yeşil kısa saçlı bir kadının kafasının arkasında yer alan halı saha görüntüsüyle başlamaktadır. Video boyunca oyun dâhilinde ve gerçek kişilerle çekilmiş görüntülerde erkek ve kadın karakterler bir arada futbol oynarken gösterilmektedir. Ancak oyunda özellikle yeşil sahada geçen profesyonel olarak nitelendirilebilecek futbol maçlarında erkek karakterlerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

3.1.3. Minecraft Playstation 4 Edition

Minecraft Playstation 4 Edition aynı zamanda Minecraft PS4 Edition olarak da bilinen oyunun ilk sürümü 2009 yılında çıkan Minecraft oyun serisine dâhil olan hayatta kalma teması üzerine kurulu

bir strateji/macera oyunudur. Playstation isimli oyun sitesinde oyunun hikâyesi şu şekilde açıklanmaktadır:

“Minecraft: PlayStation 4 Edition’da maceranız hayal gücünüzle başlar. Blokları kırın, onları yerleştirin ve istediğiniz her şeyi yapın. Belki ne kadar derine kazacağınızı görmek istersiniz? Ya da belki de gece canavarları görünmeden önce bir sığınak inşa edersiniz? Basit evlerden görkemli kalelere, mütevazı fikirlerden en hırslı planlara kadar nasıl oynayacağınız tamamen size bağlı. Cesur olun, meraklı olun ve yaratıcı olun. Basit bir tekneden koca bir şehre kadar istediğiniz her şeyi yaratın. Tek başınıza veya en fazla yedi PlayStation Network arkadaşınızla birlikte oynayın.” (Playstation, 2020)

Minecraft Playstation 4 Edition’ın tanıtıcı materyallerinden olan ve oyun kapağında da yer alan Görsel 3’teki afişinde bloklar arasında kılıcıyla ilerleyen bir erkek karakter görülmektedir.

Görsel 3: Minecraft Playstation 4 Edition Oyun Afişi (2020)



Oyunun 2014 yılında yayınlanan fragmanında (Minecraft Announcement Trailer E3 2014 PS4, 2014) bloklarla inşa edilmiş şehir ve orman gibi yapılar ile oyuncuların karakterleri arasındaki mücadeleler gösterilmektedir. Oyun herhangi bir ana karakterin hikâyesi üzerinden

oluşturulmadığı ve her oyuncuya kendi karakterini seçme imkânı verdiği için fragmanda da bu açıdan karakter çeşitliliğine rastlanmakta olup belirli bir cinsiyetin ön plana çıkarılmadığını söylemek mümkündür.

3.1.4. Call of Duty Modern Warfare

Call of Duty isimli oyun serisine dâhil olan Call of Duty: Modern Warfare oyunu 2019 yılında piyasaya sürülmüş bir nişancılık oyunudur. Oyun kendi orijinal sitesi olan Call of Duty isimli platformda “Gişe rekorları kıran harekâtı oyna, heyecan verici çok oyunculu savaşta yer al, iş birliğine dayalı özel operasyon deneyimlerine katıl ve savaş alanı ile muazzam taraflar arasındaki arenada yerini al” (Call of Duty, 2020) şeklinde tanıtılmaktadır.

Görsel 4: Call of Duty Modern Warfare Oyun Afişi (2020)



Call of Duty: Modern Warfare ‘En İyi Online Çok Oyunculu Oyun’, ‘En İyi Ses Tasarımı’ gibi alanlarda ödülleri bulunmaktadır. Oyunda 18 yaş sınırı bulunmaktadır. Oyunun tanıtıcı materyallerinden olan ve aynı zamanda oyun kapağı olarak da kullanılmış olan Görsel 4’teki afişinde savaş veya çatışma yaşanan bir arka planın önünde silahları ve benzer askeri teçhizatlarıyla duran orta yaşlı bir erkek karakter yer almaktadır.

Call of Duty: Modern Warfare oyununun resmi olarak yayınlanan fragmanları tanıtıcı ve hikâye tanıtımı olarak ikiye ayrılmaktadır. Oyunun tanıtıcı fragmanında (Official Call of Duty: Modern Warfare - Reveal Trailer, 2019) ormanda bir askeri ekip görülmektedir. Ekibin askeri teçhizat içerisinde olduğundan cinsiyetleri hakkında çıkarımda bulunmak zor olsa da ilk gösterilen karakter erkektir ve fragman boyunca erkek karakterler çoğunluktadır. Ayrıca fragmanda duyulan sesler de erkek karakterlere aittir. Oyunun hikâye tanıtımının yapıldığı fragmanın (Official Call of Duty: Modern Warfare-StoryTrailer, 2019) başında bir kadın ve erkek karakter arasındaki iç savaş ile ilgili diyaloga yer verilmekte olup devamında benzer bir diyalogun farklı bir kadın ve erkek karakter arasında geçtiği görülmektedir. Hikâye tanıtımına bakıldığında erkek karakterler çoğunlukta olsa da hikâye içerisinde aktif görünen üç kadın karakter de bulunmaktadır.

2011 yılında Norveç saldırıları olarak bilinen terör eylemini gerçekleştiren “Breivik kendi saldırısını yapmadan önce bu oyunla alıştırmalar yaptığını söylemiştir” (Tosun & Erol, 2020: 630). Bu açıklama oyunun önceki bir sürümü ile ilgili olsa da dijital oyunların bireyler üzerindeki etkilerine örnek teşkil etmektedir.

3.1.5. Tom Clancy’s Rainbow Six: Siege

Tom Clancy’s Rainbow Six isimli oyun serisinin ilk oyunu 1998 yılında aynı adlı romandan uyarlanarak oluşturulup piyasaya sürülmüştür. Sezonlar şeklinde güncellenen oyunun Tom Clancy’s

Rainbow Six: Siege isimli oyunu ise 2015 yılında satışa çıkmıştır. Oyunun konuları her yeni çıkan sezonda değişmekte olup temelde terörist birimleri ortadan kaldırma üzerine kurulu bir nişancılık oyunudur. Oyunda 18 yaş sınırı bulunmaktadır.

Görsel 5: Tom Clancy's Rainbow Six: Siege Oyun Afişi (2020)



Tom Clancy's Rainbow Six: Siege oyununun tanıtıcı materyallerinden olan ve aynı zamanda kapağında da kullanılan Görsel 5 incelendiğinde karakterlerin cinsiyetlerinin giydikleri askeri kıyafetlerden dolayı anlaşılması zorlaşmakta ancak afişte iki erkek ve bir kadın karakterin varlığı görülebilmektedir.

Oyunun fragmanında (Tom Clancy's Rainbow Six: Siege Official-Operator Gameplay Trailer UK, 2015) tıpkı afişte olduğu askeri kıyafetler giymiş karakterler bulunmakta ve operasyon sürecine dair rehine kurtarma gibi görüntülerden kesitler sunulmaktadır. Fragmandaki karakterlerin cinsiyetlerine yönelik net bir çıkarım yapmak zor olsa da ekipte yer alan karakterlerden en az birinin kadın olduğu görülebilmekte

olup fragmanda arka plandaki seslerde de erkek karakterlerin yanı sıra kadın karakterin de sesi duyulabilmektedir.

3.1.6. NBA 2K19

NBA 2K oyun serisinde yer alan NBA 2K19 isimli oyun 2018 yılında piyasaya sürülmüş basketbol simülasyonu niteliğinde olan bir spor oyunudur. Oyun Playstore isimli oyun platformunda “NBA 2K, sınıfının en iyisi olan grafikler ve oynanıştan, çığır açan oyun modlarına, insanı içine çeken, “Neighborhood” açık dünyasına, spor oyunlarının yapabileceklerini 20 sene boyunca yeniden tanımlayışını kutluyor. NBA 2K19 oyunculuğu gerçek hayattaki basketbol heyecanına ve kültürüne bir adım daha yaklaştırırken sınırları zorlamaya devam ediyor” (Playstore, 2020) ifadesiyle tanıtılmaktadır.

Görsel 6: NBA 2K19 Oyun Afişi (2020)



Oyunun kapak görseli olarak kullanılan ve oyunla ilgili en sık karşılaşılan Görsel 6’da NBA takımlarından olan Milwaukee Bucks’ın oyuncularından Yannis Adetokunbo yer almaktadır. NBA 2K19

oyununun farklı afişlerinde de ünlü basketbolcu erkeklerin görselleri kullanılmaktadır.

Oyundan görüntüler içeren tanıtıcı fragmanında (NBA 2K19 Official Gameplay Trailer, 2018) basketbol oynayan NBA karakterlerine yer verilmekte olup hiçbir sahnede kadın karakter gösterilmemiştir. Oyun için hazırlanan LeBron James'in rol aldığı "Come For The Crown" yani "Taç İçin Gel" başlıklı tanıtım filminde (NBA 2K19 "Come For The Crown" Official Trailer LeBron James, 2018) ise şehrin farklı kısımlarından LeBron James'in olduğu basketbol sahasına koşan kadın ve erkekler görülmektedir. Tanıtım filminin temasına uygun olarak tacı almak yani oyunu kazanmak için koşan kişiler arasında bir kadın da bulunmakta olup genel gösterilen kişiler erkektir.

3.2. Oyun İçerisinde Yer Alan Karakterlerin Cinsiyetleri ve Temsilleri

2019 yılında en çok satılan oyunlardan ilk sırada yer alan Grand Theft Auto V ya da kısaca GTA V olarak adlandırılan oyunda ana karakter ve yan karakterler erkektir. Oyunun hikâyesi bu karakterlerin işledikleri suçlar üzerine kuruludur. Oyunda içerisindeki kadın karakterler pasif konumdadır ve oyunun gidişatına etki edebilir konumda değildirler. Bunun yanı sıra kadın karakterler toplumsal cinsiyet algısının olumsuz kalıplarını pekiştirecek şekilde temsil edilmektedir. Grand Theft Auto V oyununda kadın karakterler zayıflamak ve ideal beden algısına uyma amacıyla arka planda çimenlerde spor yapar şekilde tasvir edilmektedir. Kadın karakterler genelde şort ve bikini giymiş şekilde dolaşmakta olup kadın bedeni burada da öne çıkarılmaya çalışılmaktadır. Oyun içerisindeki erkek karakterler sıklıkla eşleri ya da sevgilileri konumundaki kadın karakterleri aşağılamakta ve onlara hakaret etmektedir. Oyunda bir kadın karakterin başka bir erkek karakter tarafından golf oynamayı öğretmek bahanesiyle taciz edildiği sahneler de bulunmaktadır. Oyunun çevrimiçi oynanan çok oyunculu versiyonunda

ise oyuncular kendi karakterlerini oluşturabilmekte olup kadın karakter de seçebilmektedirler.

Oyun toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yineleyip pekiştiren bir niteliğe sahiptir. Erkek ve kadın arasındaki eşitsizliğin her iki cinsiyet aleyhine de temsillerine sahip olan Grand Theft Auto V adlı oyun en çok kadınların aleyhine olup kadınları aşağılayan bir içeriğe sahiptir.

2019 yılında en çok satılan oyunlardan ikinci sırada yer alan FIFA 20 adlı oyunda farklı modlar bulunmaktadır. Oyun volta futbolu olarak adlandırılan sokak futbolunun oynanabileceği, oyuncunun kariyer oluşturmayı tercih edeceği hikâye temelli ve takım olarak oynanabilecek farklı seçenekleri oyunculara sunmaktadır. Oyunun volta futbolu seçeneğinde oyuncu istediği karakteri seçebilmekte olup kadın ya da erkek olarak oyunu oynamak oyuncunun kendi tercihine kalmış durumdadır. Oyuncu karakterini seçtikten sonra gidip sokakta futbol oynayanların arasına karıştığında takımlarda erkek karakterler ile kadın karakterlerin de olduğu görülmektedir. Takımlardaki kadın sayısı erkek sayısına eşit olmamakla birlikte yine de her takımda iki ya da üç kadın karakter bulunmaktadır. Oyunun kariyer seçeneğinde erkek ya da kadın karakter tercih edilebilmekte olup yine her iki cinsiyetin de yer aldığı karma takımlar bulunmaktadır. FIFA 20 oyununda takım olarak oynama seçeneğinde kadın futbol takımları ya da erkek futbol takımları içerisinden seçim yapılabilenkte aynı zamanda kadın karakterlerin yer aldığı futbol takımları ile erkek karakterlerden oluşan futbol takımları birbirlerine karşı mücadele edebilmektedir. Oyunda kadınlar ligi de bulunmaktadır.

FIFA 20 adlı oyunun toplum içinde özellikle erkek sporu olarak bilinen bir spor türü olan futbolda kadın karakter seçimine izin vermesi, kadın karakterlere oldukça yer vermesi ve kadın karakterleri aktif şekilde oyuna katma imkânı tanınması göz önünde bulundurulduğunda toplumsal

cinsiyet eşitliğinin oluşmasına katkı sağlamakta olup eşitsizlik algısını yinelemeyen bir oyun olduğunu ifade etmek mümkündür.

2019 yılının en çok satılan oyunlarından üçüncü sırada olan Minecraft: PS4 Edition oyununda temel amaç hayatta kalmaktır. Bu nedenle oyuncular ağaç kesip odun toplamakta, kendilerine ev inşa edip gece ortaya çıkan yaratıklardan korunmaya çalışmaktadırlar. Oyuncular istedikleri karakterleri seçebilmekte ve karakterler üzerinde değişiklik yapma imkânına sahip olduğundan oyunda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yineleyecek herhangi bir unsur bulunmamaktadır.

2019 yılında en çok satılan oyunlardan dördüncü sıradaki Call of Duty: Modern Warfare oyununda erkek karakterler sayıca fazla ve kadın karakterlere göre daha aktif şekilde yer almaktalar. Oyuncunun kontrol ettiği karakterin cinsiyeti erkek olup oyunun hikâyesine uygun şekilde şiddet içerikli eylemlerde bulunmaktadır. Oyunda askeri birlik gibi bir oluşum bulunmakta ve erkek karakterler daha çok gösterilmektedir. Oyunun hikâyesinde ise üç kadın karaktere yer verilmekte olup bu karakterlerden ikisi oyunda aktif bir konumda gösterilmektedir. Oyundaki aktif kadın karakterlerden biri operasyona sonradan dâhil olup son operasyonda kendini feda etmekte, diğer karakter ise operasyonun yürütülmesinden sorumlu bir komutan olarak ekibi yönlendirmektedir. Diğer kadın karakter oyunda aktif gözükmemekte, oyun hikâyesinde nadiren gösterilmekte olan bir başka askerdir. Kadın komutanın iletişim kurduğu ve yardım aldığı karakter bir erkektir ve oyun serisinin en bilinen ismi olarak ana karakterlerden sayılmaktadır.

Oyunda aktif kadın karakterler önemli konumlarda yer alsalar da kadın karakter sayısı erkek karakter sayısından az olup oyuncu kendi oynayacağı karakteri ya da cinsiyeti seçememektir. Oyunun çevrimiçi oynanan çok oyunculu versiyonunda karakter üzerinde kişiselleştirme yapılarak kadın karakter oluşturulabilmektedir. Bu bakımdan Call of Duty: Modern Warfare adlı oyun kadınlara önemli askeri konumlarda yer

vererek eşitlik algısını desteklerken diğer yandan kadın karakter sayısını erkek karakter sayısından çok daha az tutup ana karakterin erkek olarak belirlenmesiyle aynı zamanda eşitsizlik algısını da yineleyen bir oyundur.

2019 yılında en çok satılan beşinci oyun olan Tom Clancy's Rainbow Six: Siege, oyuncularına kendi karakterlerini seçebilme imkânı tanımaktadır. Oyunda birbirinden farklı operatör olarak adlandırılan karakterler arasından oyuncu istediğini seçebilmektedir. Seçilebilecek her karakterin farklı bir ismi ve birbirinden farklı özellikleri bulunmaktadır. Oyunda 40'tan fazla karakter bulunmakta olup seçilebilecek erkek karakter sayısı kadın karakter sayısının iki katından fazladır. Karakterlerin sahip olduğu özelliklere bakıldığında ise erkek karakterlerin genelde fiziksel olarak daha güçlü, savaş silahlarında da kadınların kullandıklarından daha güçlü silahlara sahip oldukları görülmektedir. Askeri operasyonların gerçekleştirildiği oyunda yer alan kadın karakterler genelde güzel, ideal beden algısı tarafından dayatılan fiziksel özelliklere sahip şekilde gösterilmektedir. Erkek karakterlerin ise yaşı, kilosu, boyu çok daha çeşitlidir.

Tom Clancy's Rainbow Six: Siege oyunu kadın karakterlere yer vermesi bakımından eşitlikçi bir oyun olarak nitelendirilebilecek olsa da kadın karakter sayısının azlığı ve kadın karakterlerin birbirlerinden farklı bile olsalar fiziksel özellikleri bakımından tek tiplendirilmiş olması konusunda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirmektedir.

2019 yılında en çok satılan oyunlar listesinde olup çalışmada son sırada ele alınan NBA 2K19 adlı basketbol oyununda kadın basketbolculara ya da kadın karakter seçimine yer verilmemektedir. Erkek basketbolcular oyunda aktif konumdadır ve karakter oluşturma kısmında yalnızca erkek karakter oluşturulabilmektedir. Oyunun kendi kariyerini yaratma seçeneklerinden olan kariyer modunda hikâye içerisinde yer alan aktif olarak nitelendirilebilecek tek kadın karakter

spor haberleri yazmakta ve ana karakterin ilgi duyduğu kadın olarak gösterilmektedir. Ana karakter spor yazarı bir kadınla tanıştığında aralarında geçen konuşmada kendisinin erkek olduğunu düşündüğünü ifade ederek kadınların basketbolla ya da spor haberleriyle ilgilenmelerinin tuhaf bir durum olduğunun mesajını vermektedir. Oyundaki diğer kadın karakterler pasif durumda olup maç aralarında gösteri yapan ponpon kızlardan oluşmaktadır.

NBA 2K19 oyunu, kadın karakterlere oldukça az yer vermekte olup kadın karakterler gösterildiğinde bile pasif konumlarda temsil edilmektedirler. Spor haberleri yazarının kadın olması toplumsal cinsiyet bağlamında eşitlikçi bir temsil olsa da oyunda geçen konuşmada bu durumun erkek sporcu tarafından şaşkınlıkla karşılanması eşitsizlikçi tutumun pekiştirilmesine örnek teşkil etmektedir.

Dijital oyunlar bireyin yalnızca eğlence amaçlı vakit geçirdiği platformlar olmayıp aynı zamanda kültürün de inşa edilmesine katkı sağlayan, toplumsal algıyı etkileyebilen platformlardır. Bireylerin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik algı da dijital oyunlarda yer alan temsillerden etkilenebilmektedir. “Özellikle kitle iletişim araçları ile her gün evimize, odamıza, cep telefonlarımıza, ruhumuza kadar giren bu göstergeler olması istenen düşüncelerin zihinlerimizde yer bulmasını sağlamaktadır. Bunun sonucu ‘ideal kadın’ imgesi, abartılı beden temsilleri, mükemmellik arayışları ve kadının edilgen, ikincil sunumu olarak karşımıza çıkmaktadır” (Kan, 2012: 59).

Oyunların belirlenmiş kategoriler bağlamında değerlendirilmesiyle Tablo 1’deki veriler ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1: Oyunların Toplumsal Cinsiyet Bakımından İncelendiği Kategoriler

	Grand Theft Auto V	FIFA 20	Minecraft: PlayStation 4 Edition	Call of Duty: Modern Warfare	Tom Clancy's Rainbow Six: Siege	NBA 2K19
Oyun tanıtımında ön planda olan cinsiyet	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek
Ana karakterin cinsiyeti	Erkek	Oyuncunun seçimi	Oyuncunun seçimi	Erkek	Oyuncunun seçimi	Erkek
Kadın karakterlerin temsili	Pasif	Oyuncunun karakter seçimine bağlı	Oyuncunun karakter seçimine bağlı	Aktif	Oyuncunun karakter seçimine bağlı	Pasif
Hangi cinsiyet daha yoğun	Erkek	Değişebiliyor	Değişebiliyor	Erkek	Erkek	Erkek

Sonuç

Toplumsal cinsiyet algısı aile, mahalle, arkadaşlar, okul, işyeri gibi faktörlerin etkisiyle öğrenilmekte ve pekiştirilmektedir. Ancak günümüzde bu faktörlere ek olarak toplumsal cinsiyet algısının öğrenilmesinde etkili olan bir diğer faktörün medya olduğu görülmektedir. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile henüz küçük yaştan itibaren medya içeriklerine maruz kalınmaktadır. Denetlenmeyen ve zararlı mesajlar ileten içerikler bireylerin kişiliği üzerinde olumsuz etkiler bırakabilmektedir. Bandura'nın sosyal öğrenme kuramının temelindeki düşünceye göre bireyler davranışları

deneyimleme ya da gözlemlene yoluyla öğrenebilmektedirler. Birey gözlemlendiği bir davranışın sonuçlarını hafızasına kaydetmektedir. Olumsuz bir davranışın sonucu olumlu olduğunda ya da söz konusu olumsuz davranış cezalandırılmadığında bu davranışı gözlemleme sıklığı ve sonucunun olumsuz olmaması bireyin bu davranışı normalleştirilmesine sebep olabilmektedir. Birey mutlaka olumsuz davranışı gerçekleştirmek zorunda değildir. Bandura'ya göre gözlemlenen davranış gerçekleştirilmeden de öğrenme gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda medya bireylerin düşünce, tutum ve davranışlarını etkileyen önemli etmenlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle medyada yer alan davranışların gözlemlenmesi ile bir davranışın doğru ya da yanlış olduğu öğrenilebilmektedir. Araştırmanın kuramsal kısmında da yapılan çalışmalar doğrultusunda dijital oyunların bireylerin düşünce ve tutumları üzerindeki etkilerine yönelik çalışmalara atıflarda bulunulmuştur. Toplumsal cinsiyet algısı da bu şekilde öğrenilip pekiştirilebilmektedir. Medya içeriklerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yineleyecek unsurların bulunması, bu içeriğe maruz kalan bireylerin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini benimseyerek kadınlar ve erkekler için farklı davranış kalıplarını öğrenmelerine ve bu kalıpları gündelik yaşamlarında kullanmalarına neden olabilmektedir. Böylece kadını toplumsal yaşamda dezavantajlı bir konuma koyan toplumsal cinsiyet kalıplaşmış yargıları değişmeden devam edebilmektedir. Oyunların olay örgüsünde kadın ve erkeğin nasıl temsil edildiği de sosyal öğrenme bağlamında önem taşımaktadır. Kadın karakterlerin oyunlarda pasif bir konumda temsil edilmesi, kurtarılması gereken rehinelere sıklıkla kadınlardan oluşması gibi hususlar bireyin bir süre sonra kadınların güçsüz olduğunu düşünmesine, toplumsal olarak hâlihazırda yaratılmış bu algının pekiştirilmesine neden olabilmektedir. Oyunlarda kadınların metalaştırılması, erkek karakterlerin kahramanca önce çıkması da bu eşitsiz algıyı pekiştirir niteliktedir.

Günümüzde oldukça gelişmiş bir sektör olarak dijital oyunlar dünya genelinde milyonlarca kullanıcı tarafından oynanmaktadır. Bazı oyunlarda yaş sınırı bulunmasına rağmen oyuncuların yaşları tam olarak denetlenememektedir. Bu durum da bazen saatlerce aralıksız oynanan, oyuncuyu teknolojik imkânlar sayesinde oyunun bir parçası haline getiren dijital oyunların çocuklar tarafından da oynanabilmesine neden olmaktadır. Nitekim bir mesaja belli aralıklarla maruz kalan çocuklar ve gençler oyunlardan kolayca etkilenebilmektedirler. Şiddet içerikli oyunlardan etkilenecek çevresine saldırgan davranışlarda bulunan bireylerle ilgili haberler sıklıkla medyada kendine yer bulmaktadır. Şiddeti normalleştiren bu oyunlar gibi toplumsal cinsiyet eşitsizliğini de normalleştiren oyunlar bulunmaktadır. Çalışma kapsamında 2019 yılının en çok satılan oyunlarından Grand Theft Auto V, FIFA 20, Minecraft: PlayStation 4 Edition, Call of Duty: Modern Warfare, Tom Clancy's Rainbow Six: Siege ve NBA 2K19 analiz edilmiş olup incelenen oyunlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yinelenildiği tespit edilmiştir.

Genel olarak incelediğinde oyunlarda erkek karakterlerin kadın karakterlerden daha fazla olduğu görülmektedir. İncelenen oyunların tümünde oyunun tanıtım materyallerinde erkek karakter ön plandadır. Oyundaki ana karakterin cinsiyetine bakıldığında Grand Theft Auto V, Call of Duty: Modern Warfare ve NBA 2K19 oyunlarında ana karakterin erkek olduğu, FIFA 20, Minecraft: Playstation 4 Edition ve Tom Clancy's Rainbow Six: Siege oyunlarında ise ana karakterin cinsiyetinin oyuncunun seçimine bağlı olduğu görülmektedir. İncelenen oyunlarda kadın karakterlerin Grand Theft Auto V ve NBA 2K19 oyunlarında metalaştırıldığı ve pasif biçimde konumlandırıldığı tespit edilmiştir. FIFA 20, Minecraft: Playstation 4 Edition ve Tom Clancy's Rainbow Six: Siege oyunlarında kadın karakterin aktif bir şekilde oyununun içerisinde konumlanması oyuncunun seçimine bağlıdır. Oyuncu isterse kadın karakterle oynamayı tercih edebilmektedir. Call of Duty: Modern Warfare oyununda ise oyunun hikâyesinde erkek karakterler kadar

olmasa da aktif şekilde yer alan kadın karakterler bulunmaktadır. FIFA 20 ve Minecraft: PlayStation 4 Edition dışında geri kalan dört oyunda da erkek karakterlerin kadın karakterlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Tom Clancy's Rainbow Six: Siege oyununda karakter seçilebilmekte olup erkek karakter seçeneği kadın karakterlerden çok daha fazladır.

İncelenen oyunlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini oluşturan temel düşüncelerde olduğu üzere kadınlar pasif ve güçsüz, erkekler aktif ve güçlü şekilde temsil edilmektedir. Ayrıca kadın bedeninin bir cinsel obje gibi temsil edilmesi suretiyle metalaştırıldığı da görülmektedir. Analiz edilen oyunlar genel itibari ile değerlendirildiğinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hâkim olduğu saptanmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği algısının dijital oyunlarda yinelenmesi bu algının oyunları oynayan bireylerin zihninde pekiştirilmesine neden olmaktadır. Oyunları bitirebilmek için uzun bir süre oynamak gerekmektedir. Oyuncular kimi zaman saatlerce oyunun başından kalkmamaktadır. Uzun süreli oynama, maruz kalma sıklığı ve dijital oyunlarla ilgilenen hedef kitlenin çoğunlukla çocuk ve gençlerden oluşması etkilenmeyi artırmaktadır. Caliendo'nun (2018: 862) da bildirdiği gibi medyanın insanları ve grupları nasıl şekillendiğini daha iyi anlama sürekli iş birliği, konuşma ve gözden geçirme yoluyla ortaya çıkacaktır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Açıkgöz, F. Y. & Yalman, A. (2018). Dijital oyunların çocukların kişilik ve davranışları üzerinde etkisi: Gta 5 oyunu örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (30), 163-180.

Arriaga, P., Esteves, F., Carnerio, P., Monteiro, M. B. (2006). Violent computer games and their effects on state hostility and physiological arousal. *Aggressive Behavior*, 32(4), 358-371.

Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice - Hall, Inc.

Baş, E. (2019). Türk melodram filmlerinde ideal/kötü kadın imgesi: Bir Demet Menekşe film örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(65), 568-579.

Bozkurt, A. (2014). Homo ludens: dijital oyunlar ve eğitim. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-18.

Büyükbaykal, C. I. & Cansabuncu, İ. A. (2020). Türkiye’de yeni medya ortamı ve dijital oyun olgusu. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 4(1), 1-9.

Caliendo, S. M. (2018). Grabbing the reins: media and the politics of groups and identity. *Politics, Groups, and Identities*, 6(4), 852-866.

Canpolat, Y. (2017, Kasım 8). GTA 5 satışları 85 milyona ulaştı. <https://tr.ign.com/xbox-one-gaming-hardware/105481/news/gta-5-satislari-85-milyona-ulasti>

Chen, C. (2016). Playing with digital gender identity and cultural value. *Gender, Place & Culture*, 23(4), 521-536.

Call of Duty. (2020, Ağustos 13).

<https://www.callofduty.com/modernwarfare>

Call of Duty Modern Warfare. (2020, Ağustos 13).

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Call_of_Duty:_Modern_Warfare_\(2019_videoyunu\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Call_of_Duty:_Modern_Warfare_(2019_videoyunu))

Çalışır, G. & Çakıcı, F. O. (2015). Toplumsal cinsiyet bağlamında sosyal medyada kurulan benlik inşasının temsili. *Turkish Studies*, 10(10), 267-290.

Çalışır, G. & Kılıçaslan, E. Ç. (2017). Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın girişimcilik: TEB KOBİ TV. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 124-140.

Çalışır, G., Gonca, U., Ünal, A. M. (2019). Çocukların cinsiyet değişkenine bağlı olarak çizgi film izleme alışkanlıkları üzerine bir araştırma. Ali Murat Kırık (Ed.), *Geleneksel Medyada Çocuk ve İletişim Kitabı* içinde (241-285. ss.), Çizgi Kitabevi Yayınları.

Dökmen, Z. Y. (2010). *Toplumsal cinsiyet-sosyal psikolojik açıklamalar*. Remzi Kitabevi.

Dündar, G. (2015). Dijital oyunlarda toplumsal cinsiyet inşası: Warrior of Nemesis örneği. 3. *Uluslararası İletişim Öğrencileri Sempozyumu*, 26-27 Ekim 2015, İzmir.

EA. (2020, Ağustos 12). <https://www.ea.com/tr-tr/games/fifa/fifa-20/ultimate-team/team-of-the-season-so-far>

Grand Theft Auto V. (2020, Ağustos 12). <https://store.steampowered.com/agecheck/app/271590/>

Grand Theft Auto V: The Official Trailer. (2013, Ağustos 29) <https://www.youtube.com/watch/hvoD7ehZPcM>

Green, M. E. & McNeese, M. N. (2008). Factors that predict digital game play. *The Howard Journal of Communications*, 19(3), 258-272.

Gümüş, A. B., Şıpkın, S., Tuna, A., Keskin, G. (2015). Üniversite öğrencilerinde problemlerli internet kullanımı, şiddet eğilimi ve bazı demografik değişkenler arasındaki ilişki. *TAF Prev Med Bull*, 14(6), 460-467.

FIFA 20. (2020, Ağustos 12). <https://www.gamesatis.com/fifa-20>

FIFA 20 Resmi Tanıtım Videosu - VOLTA Futbolu. (2019, Haziran 8).

<https://www.youtube.com/watch?v=9E4HMgh7ZsE>

Kan, D. (2012). Yeni medya aracı bilgisayar oyunlarında toplumsal cinsiyetin inşası. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2(4), 52-60.

Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.

Lonergan, C. & Weber R. (2020). Reconceptualizing physical sex as a continuum: Are there sex differences in video game preference? *Mass Communication and Society*, 23(3), 421-451.

Minecraft Announcement Trailer E3 2014 PS4. (2014, Haziran 10).

<https://www.youtube.com/watch?v=5QYaQw0cQYI>

Minecraft Playstation 4 Edition. (2020, Ağustos 13).

<https://www.konsolumdigital.com/magaza/minecraft-playstation4-editionps4/>

Martey, R. M., Stromer-Galley, J., Banks, J., Wu, J., Consalvo, M. (2014). The strategic female: gender-switching and player behavior in online games. *Information, Communication & Society*, 17(3), 286-300.

NBA 2K19 - Official Gameplay Trailer. (2018, Ağustos 7).

https://www.youtube.com/watch?v=S6i_E0QP0ko

NBA 2K19 - Come For The Crown Official Trailer LeBron James. (2018, Eylül 6). <https://www.youtube.com/watch?v=HmJvyP2byo0>

NBA 2K19. (2020, Ağustos 13).

<https://www.fanatical.com/tr/game/nba-2k19>

Official Call of Duty: Modern Warfare - Reveal Trailer. (2019, Mayıs 30). <https://www.youtube.com/watch?v=bH1IHCirCGI>

Official Call of Duty: Modern Warfare - Story Trailer. (2019, Eylül 24). <https://www.youtube.com/watch?v=zu3wZ- IKrM>

Onay, C. Z. & Artsın, U. (2020). Şiddet pornografisi ve medya. T. Akdal (Ed.), *Multidisipliner Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları Kitabı* içinde (235-258. ss.), Literatürk Academia.

Özbaş, G. (2020, Ocak 11). Sony, PlayStation'ın ABD ve Avrupa'da 2019'un en çok satan oyunlarını açıkladı. <https://paratic.com/sony-playstation-abd-avrupa-2019-en-cok-satan-oyunlari/>

Playstation. (2020, Ağustos 13). <https://www.playstation.com/tr-tr/games/minecraft-ps4/>

Playstore. (2020, Ağustos 12). <https://www.playstore.com/urun/grand-theft-auto-v>

Playstore. (2020, Ağustos 13). <https://www.playstore.com/urun/nba-2k19>

Polat, Y. C. (2020, Ocak 11). PlayStation Store 2019 en çok satan oyunlar açıklandı. <https://shiftdelete.net/playstation-store-2019-en-cok-satan-oyunlari-aciklandi>

Sakallı, N. & Türkoğlu B. (2019). Erkek olmak ya da olmamak: sosyal psikolojik açıdan erkeksilik/erkeklik çalışmaları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22(44), 52-76.

Şimşek, H. (2011). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın üreme sağlığına etkisi: Türkiye örneği. *DEÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(2), 119-126.

Tom Clancy's Rainbow Six: Siege. (2020, Ağustos 13). <https://steamcommunity.com/sharedfiles/filedetails/?id=1796251919>

Tom Clancy's Rainbow Six Siege Official - Operator Gameplay Trailer [UK]. (2015, Mart 30). https://www.youtube.com/watch?v=IG9PuYxh_q0

Tosun, O. B. & Erol, D. D. (2020). Yeni Zelanda cami saldırısını katilin gözünden izlemek.

https://www.academia.edu/44796909/YEN%C4%B0_ZELANDA_CAM%C4%B0_SALDIRISINI_KAT%C4%B0L%C4%B0N_G%C3%96Z%C3%9CNDEN_%C4%B0ZLEMEK

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, Z. (2014). Sosyal bilişsel öğrenme kuramı ve din öğretimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33(1), 47-161.

Yılmaz, B. M. (2019). Bilgisayar oyunlarındaki şiddet öğesinin üniversite öğrencilerinin tutumlarına yönelik etkisi: İnönü Üniversitesi örneği. *Selçuk İletişim*, 12(2), 604-629.

Yılmaz, M. (2020, Haziran 15). Sosyal öğrenme kuramı. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/37195073/OGRENME_PSIKOL_OJISI-_Sosyal_OGrenme_Kurami.pdf?1428010330=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DOGRENME_PSIKOLOJISI-_SOSYAL_OGRENME_KURA.pdf&Expires=1592256832&Signature=TA7ZCSk30y1Ir61Icqlsr54ec

Yumlu, K. (2014). Toplumsal cinsiyet ve medya. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (21), 151-155.

Zhong, Z. & Yao, M. Z. (2013). Gaming motivations, avatar-self identification and symptoms of online game addiction. *Asian Journal of Communication*, 23(5), 555-573.

EXTENDED ABSTRACT

Unlike the concept of biological sex, the concept of gender expresses the behavioral patterns expected from the individual in society due to their gender. Gender can emerge as an egalitarian or inequality-based perception. Although many factors can be effective in learning gender perception, today media stands out as a powerful influence among these factors.

The effect of digital games on learning gender perception is undeniable. With technological developments, games are now produced in a very realistic way and players feel themselves in the game. Digital games, which can cause individuals to change their thoughts, attitudes, and behaviors, are also effective in learning gender perception.

This study aimed to determine how gender perception is represented in digital games that affect learning through observation on players. As a sample, the most purchased digital games of 2019, Grand Theft Auto V, FIFA 20, Minecraft: PlayStation 4 Edition, Call of Duty: Modern Warfare, Tom Clancy's Rainbow Six: Siege, and NBA 2K19 were selected to be analyzed. The gender inequality that will be detected in digital games in the study will make it easier to understand and evaluate male-female relationships more objectively. The findings of the study were analyzed under two main headings: "The Gender in the Foreground in Game Promotion and the Gender and Position of the Characters in the Game".

In general, it is seen that the male characters in the games are more than the female characters. In all the games examined, the male character is in the foreground in the trailer materials of the game. Looking at the gender of the main character in the game, it is seen that the main character in Grand Theft Auto V, Call of Duty: Modern Warfare and NBA 2K19 games are male, while in FIFA 20, Minecraft: Playstation 4 Edition, and Tom Clancy's Rainbow Six: Siege, the gender of the main character depends on the player's choice. It has been determined that female characters in the games are commodified and passively positioned in Grand Theft Auto V and NBA 2K19 games. In FIFA 20, Minecraft: Playstation 4 Edition, and Tom Clancy's Rainbow Six: Siege, the active positioning of the female character in the game depends on the player's choice. The actor can choose to play with the female character if he wants. In Call of Duty: Modern Warfare, there are female characters who are actively involved in the story of the game, although not as much as the male characters. Apart from FIFA 20 and Minecraft: PlayStation 4 Edition, it is seen that there are more male characters than female characters in the remaining four games. In Tom Clancy's Rainbow Six:

Siege, characters can be selected, and the male character option is much more than female characters.

Women are passive and weak; men are actively and strongly represented in the games analyzed, as in the basic ideas that constitute gender inequality. It is also seen that the female body is commodified by representing it as a sexual object. When the analyzed games are evaluated in general, it is determined that gender inequality prevails.

Çetin, S. (2021). Dönüştürücü bir gösterge: Çıkrıklar Durunca'da Hz. Ali imgesi üzerine psikanalitik bir inceleme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 995-1023.

DOI: 10.21550/sosbilder.884288
Araştırma Makalesi / Research Article

DÖNÜŞTÜRÜCÜ BİR GÖSTERGE: ÇIKRIKLAR DURUNCA'DA HZ. ALİ İMGESİ ÜZERİNE PSİKANALİTİK BİR İNCELEME*

Seda ÇETİN**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 21 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 13 Mayıs / May 2021

ÖZET

Sadri Etem'in Çıkrıklar Durunca'sı, rüyaların merkeze alındığı bir romandır. Bir Alevi köyünde görülen bu rüyaların tamamında Hz. Ali vardır. Hz. Ali rüyalarda yalnız imgesiyle yer almaz, öncelikle rüyayı gören Dudu'ya sonra da tüm köylülere vahiy şeklinde talimatlar da verir. Bu sayede devlet güçleri tarafından uzun süredir ezilen köylüler güçlenir ve Hz. Ali göstereni etrafında birleşirler. Ancak köylüler kişisel çıkarlarını önlemeye başladıkları anda bu etki ortadan kalkar ve köylüler için çok geçmeden büyük bir felaket yaşanır. Bu çalışma Adaköy halkının yaşadığı psikolojik değişim ve dönüşümün hangi boyutlarda gerçekleştiğine odaklanmış, bu dönüşümün kavranabilmesi için psikanalitik kuramın gösterge, gösteren ve arketip kavramlarından destek alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çıkrıklar Durunca, gösterge, arketip, psikanalitik kuram, Lacan

* Bu makale Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında hazırlanan “Türk Romanında Bilinçdışı ve Rüya” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

**  Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne / TÜRKİYE, sedacetin@trakya.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

A Converting Sign: A Psychoanalytic Study on Ali Image in *Çıkrıklar Durunca*

ABSTRACT

Çıkrıklar Durunca of Sadri Etem is a novel in which dreams are they centered. There is Ali in which these dreams seen in an Alevi village. Ali does not appear in dreams with his image alone, but also gives instructions as revelation to Dudu, who saw the dream and then to all the villagers. In this way, the peasants who have been oppressed for a long time by the state forces become stronger and they unite around the Ali signifier. But as soon as the villagers prioritize their personal benefits, this effect wears off, and a great disaster soon occurs for the villagers. This study focused on the dimensions of the psychological change and transformation experienced by the people of Adakoy, and support was taken from the concepts of sign, signifier and archetype of the psychoanalytic theory to understand this transformation.

Key words: *Çıkrıklar Durunca, sign, archetype, psychoanalytic teory, Lacan*

Giriş

Lacancı Psikanalizde Gösterge Kavramı

Dil biliminin kurucusu Saussure'e göre gösterge, bir kavram ve işitim imgesinin -bu kavramın dışavurum biçimi- birleşiminden oluşur (Saussure, 1998: 111). Gösteren ve gösterilen olarak ifade edilen bu ikili yapı, soyut kavramların dil içinde temsil edilmesini sağlayan unsurlardır. Göstergenin dildeki temsil kabiliyeti neticesinde bir şey o anda orada yokken de ondan söz edilebilir. Göstergenin iletişim içinde etkin olmasını sağlayan en önemli şey, onun bağlı olduğu dizgedir. Tek başına bir anlama sabitlenemeyen göstergeye asıl değerini kazandıran bu dizgedir. Farklı alt dizgelerin karşılıklı etkileşimiyle kurulan dizgeler sayesinde dil ve iletişim oluşur (Erkman Akerson, 2016: 93).

Fransız bir kuramcı ve psikanalist olan Jacques Lacan, Saussure'ün geliştirdiği kavramları yorumlayarak kendi psikanalitik yaklaşımını oluşturmuştur. Lacan, Saussure'ün gösterge kavramını

kullanırken Freud'un rüya çözümlemelerinden yola çıkarak dilin bir gösterenler zinciri biçiminde oluştuğunu düşünür. Lacan, gösterenler zinciri kavramını olduğu gibi bırakmamış, onu Lévi-Strauss'un yapısalcı düşünme biçimiyle de zenginleştirmiştir. Strauss, toplumsal düzenin başlangıcında biyolojik bir aile yapısının yer almadığını düşünür. Toplumsal düzeni sağlayan şey, biyolojik bir aile yapısı değil, aile içi cinsel birliktelik yaşağı ve bunun sonucunda ortaya çıkmış olan kadın değiş-tokuşuna dayalı sistemdir. Böyle bir yasaklar sistemi ise doğa-kültür karşıtlığını meydana getirir. İnsan doğasının dışında gelişen bu kültürel yaklaşım, Lacan'ın, Saussure'den etkilenerek oluşturduğu göstergelerden örülü dil sistemiyle yine onun tarafından birleştirilerek Sembolik düzenin ortaya çıkmasını sağlar. Baba yasası, böylece öznenin oluşmaya başladığı Sembolik düzenin kurucu yasası olmakla birlikte gösterenler zincirinin anlamlandırılmasının da ön koşulu hâline gelir. Bu sebeple Lacan'a göre her göstergede Baba yasasının kilit bir kavram olarak yer alması anlamın oluşturulabilmesi için bir zorunluluktur (Çetin, 2020: 49). Baba yasasının olmadığı bir gösterge kullanımında -bu durumda öznenin oluşumundan söz etmek bile doğru değildir- anlam metafordan kayar. Çünkü gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki bozulmuş, özne kullandığı dille toplumsal düzenin bir parçası olmaktan uzaklaşmış, çözünüp giden anlaşılmaktan uzak bir dilsel kullanım ortaya çıkmıştır (Kristeva, 2014: 70).

Lacan'a göre gösteren, bir özneyi başka bir gösteren için temsil eden şeyin adıdır (Lacan, 2014: 210). Gösterenin bu işi gerçekleştirebilmesi için Sembolik düzene ihtiyacı vardır. Çocuğun anneye olan imgesel ilişkisini, bu ilişkiye dâhil olduğu için sekteye uğratan baba, aynı zamanda anne-çocuk ilişkisinin sınırlarını da çizerek çocuktaki egonun özneye evrilmesini sağlar. Bu üçlü ilişki Sembolik düzenin başlangıcını oluşturduğu gibi, çocuğun toplumsal düzen içindeki konumunu da şekillendirmeye yardımcıdır. Sembolik düzenin Lacan'ın kuramındaki Gerçek ve İmgesel gibi diğer düzenlerden farklılaştığı diğer

husus, bu evrede çocukta dil kullanımının başlamış olmasıdır. Bu yüzden Sembolik düzenin başındaki kazanımlar öznenin yaşamı boyunca diğerleriyle olan iletişimini etkiler. Lacan'ın kuramında gösteren, onu belli bir anlamda sabitlemenin imkânsızlığından ötürü bağımsız bir unsurdur. Bir gösterilenle bağlanmış bir gösteren daha sonra başka bir gösterilenle anlam oluşturma sürecine girebilir. Bu yüzden gösterende kesinlik yoktur. Gösterenin her an başka anlamlara kapı açan yapısı, Lacan'ın kuramında ona verilen büyük önemin de temel sebebidir. Örneğin, rüyada görülen kalem imgesi, yalnızca kalemi ima etmeyebilir. İmgenin kastettiği, bu gösteren altında rüya görenin kişiliğiyle bağlantılı sınırsız sayıda gösterilenle kurulacak anlamlandırma sürecinin sonucunda açığa çıkabilir. Dolayısıyla her gösterenin bilinç dışı hareketlerle sürekli değiştiğini düşünmek mümkündür. Gösterenlerin gerçek gösterilenlerle buluşması ise çoğunlukla imkânsızdır; çünkü bu gösterilenler, bilinç dışının derinliklerine bastırılmışlardır (Eagleton, 2017: 196).

Jung'un Analitik Psikolojisi

Psikanalitik eleştiri yöntemlerinden biri de Freud'un yanında uzun yıllar çalışmış olan araştırmacı Carl Gustav Jung'un geliştirdiği Analitik Psikoloji'dir. İncelediği çok sayıda rüyadan sonra bu rüyalardaki kimi imgelerin bazı kişilerde tekrar ettiğini fark eden Jung, tekrar eden imgelerin bir kalıp hâlinde, kolektif bilinç dışı şeklinde isimlendirdiği bir alandan beslendiği sonucuna varmıştır. Jung'un, Yunan mitolojisinden etkilenip arketip olarak isimlendirdiği bu ortak imgeler, bir soyun, ırkın ya da belli bir ortaklığı bulunan topluluğun bilinç dışında yer alan ilksel kalıplardır. Kişisel bilinç dışından kaynaklandığında imgelerin diğer insanlar tarafından hiçbir ortaklığı olmamasına rağmen arketipler, her zaman kolektiftir, her millette ve çağda ortaklıklar gösterir (Jung, 2016: 41). Arketiplerin ortaya çıktığı şartlar ve zaman da Jung'a göre önemlidir. Bilincin enerjisini yitirmeye başladığı durumlar, buradaki ruhsal enerjinin / libidonun bilinç dışına

yönelmesine neden olur. Ruhsal enerjiyle beslenen kolektif bilinç dışındaki tüm kompleks ve arketipler ise bilinçte yitik olan enerjinin yerini doldurmaya başlarlar. Bilinçle eşduyum ilişkisi içinde gerçekleştiğinde bireyi tek bir kişi olmaktan çıkararak toplumun hatta tüm insanlığın sesine dönüştüren arketipler, bu yüzden ataların yaşantılarının izlerini barındırırlar (Çetin, 2020: 122, Jung, 2006'dan). Savaş, felaket gibi önemli toplumsal krizler sırasında ortaya çıkan kahramanların, kendi toplumları adına aldıkları tüm özverili karar ve davranışlarının ardında bireyin ırka dönüştüğü arketiple bütünleşme durumu söz konusu olabilir. Jung, çalışmaları sırasında bazı arketiplere diğerlerinden fazla rastlamıştır. Çalışmamız için bilinmesinde yarar olduğundan bu arketiplerden *persona* ve *gölge* arketipleri üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Bir alt kişilik olan *persona*, bireyin toplum içinde takınacağı tavır, bir anlamda hayat sahnesinde sergileyeceği zoraki rol veya roller dizisi demektir (Merter, 2014: 44). Toplum içinde gerekliliği olan *personalar*, kişinin kendi bireyselliği yanında gerçeklik iddiasında bulunamayacak kalıplardır. Bu yüzden bir maske işlevi gören *personanın* bireysel kişiliğin önüne geçmesi durumunda Jung'un sözünü ettiği "*personanın* katılaşması" hadisesi ortaya çıkar ki bu da kişinin maskesine dönüşmesi, maskenin ardındaki tüm bireysel yönlerin yok edilmesi gibi tehlikeli sonuçlara neden olur.

Gölge, Jung'a göre, kişiliğimizin karanlık taraflarına gönderme yapan bir arketiptir. Yoğun bir direnmeyle bastırılmış olan kişiliğimizin karanlık tarafları, bu yüzden bilinç tarafından daha az yaşanmış karanlık eğilimlere işaret eder. Dinî inançlar ve ahlaki değerler, toplumsal birlikteliğin sürdürülebilmesi için bu aşağılık eğilimlerin bastırılmasını hatta yok edilmesini bir zorunluluk olarak görür (Jung, 2006: 113). *Gölge* arketipinin benlik üzerindeki baskısından dolayı en güçlü ve en tehlikeli arketip olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki çok iyi eğitilmiş ve toplum içinde saygı gören biri, bilinç dışında varlık gösteren sapkın,

ahlaksız ya da hırsız *gölge* karakteriyle bütünleşerek toplum tarafından dışlanan birine dönüşebilir.

1. Çıkrıklar Durunca Hakkında

Çıkrıklar Durunca, Sadri Etem Ertem'in 1931'de yayımladığı toplumsal ve ekonomik meseleler etrafında kurgulanmış bir romandır. *Çıkrıklar Durunca*'nın sosyoekonomik temelli bir konu çerçevesinde oluşan olay örgüsü, yazarı Sadri Etem Ertem'i Türkiye'nin öncü toplumcu yazarlarından biri konumuna getirmiştir. Romanın ancak 2001'de yapılabilen ikinci baskısına yazdığı ön sözde Attila İlhan da bu görüşü paylaşır¹. Ancak yazarın söz konusu roman üzerindeki yegâne başarısı toplumsal bir konuyu ele almış olması değildir. Osmanlı'nın son dönemlerinde etkisini iyice arttıran yabancı sömürgeciliğini anlatının genel çerçevesi olarak belirleyen yazar, sömürgeciliğin somut yansımaları bu çerçevenin içine yerleştirdiği daha özel bir alan sayesinde başarabilmiştir. Böylelikle sömürgeciliğin özele yansımaları olan yerli üretimin durdurulması kararının toplumun küçük bir kesimi üzerindeki etkileri açıklıkla görülebilmektedir. Anlatı içinde sınırları belirli alanlar hiçbir zaman birbirlerinden kopuk olmadıklarından özelden genele, köylülerin mücadelesinden antiemperyalist ve Marksist söyleme ulaşmak mümkün olabilmektedir. Ertem'in eser üzerindeki bir diğer başarısı roman karakterlerinin beşerî taraflarını nesnel bir bakışla ortaya koyma çabasında gizlidir. Bu nesnel bakış sayesinde olayların geçtiği Adaköy ahalisindeki pek çok isme psikolojik derinlik kazandırılmış, toplumsal bir meseleyi izah etmek için insan doğasının gerçekliğinden taviz

¹ “Cumhuriyet Dönemi'nin, toplumcu ve gerçekçi, ilk yazarları arasında gözükür; zamanında onların, en tanınmış isim” (İlhan, 2001: 11); “[S]ömürgeleşme sürecine kapılmış Devlet-i Aliyye'deki çözülmüşlüğü ve çürümüşlüğü, yerli ve yöresel gelenek ve göreneklerin haritası içinde, ne merteye başarılı yansıtmışsa; ‘Kemalist’, yani laik, demokratik ve anti / emperyalist ‘aydın’ tavrını da o kadar açık ve seçik, o kadar kesin koymuştur” (İlhan, 2001: 14).

vermenin önüne geçilebilmiştir. Psikolojik derinliği olan roman kişilerinin yer aldığı *Çıkrıklar Durunca*'da sosyoekonomik durumu ifade ediş noktasında da başarılı bir anlatım göze çarpar. Attila İlhan bu başarıyı, romanın ikinci baskısı için yazdığı ön sözde “*Sadri Ertem'in toplumsal mücadelenin bu temel çelişkisini, nice Marksist yazardan önce saptayıp yazmış olması, handiye bir mucizedir*” (İlhan, 2001: 12) sözleriyle ele alıp değerlendirmiştir.

Çok yönlü bir eser olan *Çıkrıklar Durunca*'da olaylar, Osmanlı'nın son dönemlerinde Bolu mutasarrıflığına bağlı bir Alevi köyü olan Adaköy'de geçer. Romanın başkahramanı Dudu, herkes tarafından ermiş / evliya olarak kabul görmüş bir kadındır. Zaman zaman gördüğü rüyalarla tüm köylüleri etkisi altına alan Dudu, bir gece yarısı sayıklayarak uyanır. Kocasına henüz tesirindeyken anlattığı rüyasında Hz. Ali'yi görmüş, Hz. Ali, Dudu'nun evinin altında kendi mezarı olduğunu söylemiş, bu ve bitişiğindeki evlerin yıkılarak bir türbe ve aşevi yapılması talimatını vermiştir. Gecenin sessizliğinde yan komşuyu da uyandıran bu kehanetvari sözler, aynı zamanda köylüler için kurtuluş kapısıdır. Çünkü Hz. Ali yapılacak olan bu türbe ve aşevi sayesinde köyün kıtlık ve açlıktan kurtulacağını, yakın zamanda herkesin bolluğa kavuşacağını müjdelemiştir. Kıtlık bu köyde, yabancı üretim fabrika malı kumaşların satılması için devletin, dokumacılıkla geçinen köylülerin tezgâhlarını kapatması sebebiyle yaşanmıştır. Köylülerin dokuma tezgâhlarına el koyan devlet, tüccarlar aracılığıyla mal alım-satımını yasaklamış, dahası ellerindeki dokuma kumaşlarla ortada kalan köylüyü fabrika malı kumaşları satın almak zorunda bırakmıştır. Yaşanan zor günler içinde görülen bu rüya, bu sebeple, daha o gece yarısından başlamak suretiyle herkes için bir umut ışığına dönüşür. Dudu'nun sayıklar şekilde verdiği talimatlar çok kısa sürede gerçekleştirilir. Yapılan aşevi ve türbe, civardaki Alevi köylülerince kutsal bir ziyaretgâha dönüştürülür. Dudu'nun Hz. Ali'yi gördüğü rüyaları bununla sınırlı kalmaz. Bir anlamda kalkınma planlarına dönüşen bir dizi rüyayla

Hz. Ali, köylülerin kapatılmış tezgâhlarını yeniden açmaları, fabrika malı kumaşların türbenin önünde ateşe verilmeleri talimatlarını verir. Ayrıca bundan sonra türbeye yalnız kendi tezgâhlarından dokunmuş mavi ve beyaz kumaştan elbiselerle girilebileceğini buyuran Hz. Ali, böylece köyde alım-satımın artarak refah seviyesinin eskisinden daha yukarılara çıkmasını sağlar. Zenginleşen köylüler, -Esmâ'nın sözlerinin de tesiriyle- peygamber olarak görülen Dudu'nun son rüyaları ile devlete vergi vermeyi, oğullarını askere göndermeyi de bırakırlar. Adaköy'ün civar köyleri de etkisi altına alan radikal kararları devlet yönetiminin burası için harekete geçmesine neden olur. Devletin buraya sevk ettiği bir birlikle köydeki isyan hareketi bastırılmak istenir, ancak Adaköylüler de eşkıyalar, asker kaçakları ve mahkûmlardan oluşan bir orduyla bu baskınlara karşılık vermektedir. Adaköy'ün peygamber kadınları Dudu ve Esmâ tarafından yönetilen bu ordu başlarda büyük küçük başarılar da elde eder. Ancak elde edilen başarı ve ganimetler, başta Esmâ olmak üzere ordu içindeki birçok kişinin şahsi menfaatlerini ön plana çıkarmasına neden olduğundan işin seyri değişir. Dudu ise artık merkezinde daima Hz. Ali'nin olduğu rüyalar değil, kendisini tehdit eden ölümlerin saldırılarına uğradığı kâbuslar görmeye başlamıştır. Çok geçmeden gördüğü kâbuslar gerçek olur, ordu ve tüm köy ahalisi çıkan çatışmada imha edilir.

2. Çıkrıklar Durunca'da Hz. Ali İmgesi

Çıkrıklar Durunca'nın merkezinde tüm olayları yöneten ve yönlendiren arzu tetikleyicisi olarak rüyalar yer alır. Rüyanın, Freudcu bakış açısıyla kişisel arzu ve isteklerin tatmin edildiği gizemli bir alan olduğu görüşünün² aksine romandaki tüm rüya örnekleri, köylülerin

² “*Düşler, bir müzik aygıtından, onu çalanın parmakları yerine dış bir gücün çarpması sonucu çıkan düzensiz seslere benzetilmemelidir; anlamsız değildirler, saçma değildirler; onlar düşünce depomuzun bir kesimi uyurken bir başka kesiminin uyanmaya başladığını göstermezler. Tersine, geçerliliği olan ruhsal görüngülerdir –*

tamamını ilgilendiren toplumsal içerikli anlatılardır. Bu sebeple romanın başından sonuna kadar görülen her rüya, köylüleri çaresizliğin yol açtığı miskinlikten sıyrıp harekete geçiren birer eylem planı olarak görülebilir. Rüyaların Adaköy ahalisi üzerindeki tartışmasız hâkimiyetinin ardında birçok sebep gizlidir. Bunlardan ilki, rüyayı gören kişinin kimliğidir. Rüyalar tüm köyün yıllardır evliya olarak kabul ettiği Dudu tarafından görülmektedir. Rüyasında gördüğü imgenin taşıdığı manaya bürünen, bu yüzden bir anlamda rüyada gösterilen imgedeki anlamın göstergesi konumuna gelen Dudu, gördüğü her rüyayı yaşayan bir kadındır. Bu sebeple onun rüyaları sıradan birinin görmüş olduklarından çok daha fazla kıymete değerdir. Nitekim özellikle aşağıda sözü edilecek rüyalarından sonra Dudu, Esmâ ile birlikte “peygamber kadınlar” (Ertem, 2001: 26) olarak anılıp itibar görmeye başlar.

Rüyaların etkili olmasındaki diğer sebep Adaköy’ün yıllardır içinde bulunduğu ekonomik darboğazdır. “[M]ıtır koçanı, meşe palamudu ve palamut kabuklarını karıştırarak ekmek yapan ve bununla yaşayan” (Ertem, 2001: 27) köylüler, “babadan kalma tarlaların” gittikçe verimsizleşmesi ve yağmursuzluk yüzünden yıllardır yoksulluk içinde yaşam savaşı verirler. Üstelik muhtar, zaptiye, tahsildar gibi devletin kendi köylerindeki tüm temsilcilerinin tutumları sık sık değiştiği, askere -genellikle Yemen’e- gönderilen çocuklarından bir daha haber alınamadığı için köylülerin kimseye karşı güveni kalmaz, herkese şüpheyile yaklaşır. Dışarının / dışardan gelenin daima şüpheli oluşuna karşın Dudu kendileriyle aynı sıkıntıları çektiği, kendilerinden olduğu ve her sözü, çaresizlere ümit ve çare olduğu için onun rüyaları tüm köyde mutlak itaatle karşılanan buyruklara dönüşür; rüyaları dinleyen “[i]htiyar

isteklerin doyurulması; anlamlı uyanıklık zihinsel eylemlerinin zinciri içine yerleştirebilirler; aklın hayli karmaşık bir etkinliği ile biçimlenirler” (Freud, 2015: 175).

köy erkeklerinin gözlerinden yaşlar sız[ar], [...] köy kadınları kapandıkları yerden [...] katıla katıla ağl[arlar]” (Ertem, 2001: 27).

Rüyaların etkisini arttıran sebepler içinde en önemlileri şüphesiz Adaköy'ün bir Alevi köyü olması ve Dudu'nun rüyalarının daima Hz. Ali imgesi etrafında şekillenmeleridir. Rüyalar aynı zamanda köyün tüm davranışlarını biçimlendirdiğinden anlatı baştan sona bu imgenin ortaya çıkardığı anlam etrafında oluşturulmuştur. Yazar imgenin gücünü vurgulamak istercesine romanı, Dudu'nun gece yarısından sonra gördüğü rüyayı tüm köy uykudayken kocasına sayıklar şekilde anlatmasıyla başlatır:

“Gecenin bu geçkin saatinde karanlık zift yığına benzeyen evlerin birinde bir kadın hiç mi hiç adeti olmadığı halde uyandı. Hem nasıl bir uyanış, korkarak ve titreyerek..

Bir çığlık kulağında hâlâ dalgalanıyordu:

– Kalk, kalk ne yatıyorsun be herif!...

[...] – Ne oluyor, tahsildar mı geldi.. Jandarma mı birini arıyor, Allah etmesin çatışma mı var.. Söyle neden kalktın.. Neden beni uyandırdın?

– Koca Ömerlerin evlerinden gelen sesleri dinle...

[...] İhtiyar bunu söylerken odanın arkasından bir uğultu halinde devam eden mırıltılar birdenbire kasırga gibi odaya doldu. Bu bir kadın sesi idi. Bu ses karanlıkta bir sel gibi boşanıyordu. Bu seste dehşetlenen bir adam hali vardı. Bu ses ancak gözleri evinden oynamış bir insanın ağzından çıkabilirdi; ses perde perde yükseldi:

– Ali bize konuk geldi...

– Burası Ali'nin mezarıdır...

Ali isminin anılması 'Alevi' karı kocayı coşturmağa kâfi geldi. İki de yataklarından zıpladılar” (Ertem, 2001: 20-21).

Yoğun metaforik anlatımlara sahip olan *Çıkrıklar Durunca*'nın bu şekilde bir rüyayla başlamış olması ayrıca dikkate değerdir. Dudu'nun herkesin uyuduğu bir saatte gördüğü rüya ve ardından çevresindekilere dalga dalga yayılan uyanış, devletin dokuma tezgâhlarında üretim yapmalarını yasakladığı köylüler için hem gerçek hem de metaforik bir uyanıştır. Bu sayede köylüler, sefalet ve çaresizliğin yol açtığı uyuşukluğa karşı koyacak gücü Dudu'nun rüyalarından kaynaklanan

bilinç dışı yardımda bulurlar. Daha sonrasında da köylülere defalarca çeşitli tehlikeleri haber veren Dudu'nun (Ertem, 2001: 104) rüyalarındaki talimatların Adaköylüler tarafından hemen uygulamaya geçirilmesi ise bu talimatların Hz. Ali'nin ağzından söylendiğine duyulan kuvvetli inançtan kaynaklanır. Nitekim köylüler eskiden beri Dudu'nun sözlerine itibar ediyor olsalar da kehaneti andıran bu sözlerin daha önceleri halk üzerinde endişe ve hayretten öte bir tepkiye yol açtığı belirtilmez. Oysa Hz. Ali imgesinin yer aldığı rüyalarındaki buyruklar, görülmelerinin hemen ardından eyleme dönüştürülmüştür.

Çıkrıklar Durunca Hz. Ali imgesi etrafında biçimlenmiş bir roman olduğu için anlatı Hz. Ali'nin görüldüğü bir rüyayla başlar. Bu rüyada dikkat çeken husus Hz. Ali'nin görülme şeklidir. Açık bir talimatname olan rüyada, Hz. Ali Dudu'ya doğrudan kendi mezarını işaret etmiştir:

“– Herifodanın ortasına ayak basayım deme.

[...] İhtiyar Kur'an yapraklarını çiğneyen bir dindar gibi korka korka karısının yanına geliyordu.

Bitişikteki gürlüğü durmadı; güre, kuvvetli kadın sesi tekrar aksetti:

– Fatiha oku... Fatiha... Burası Ali'nin mezarıdır. Bu ev yıkılacak..

Üstüne gökten altın bir kubbe gelecek... Anladın mı?

[...] – Bitişikteki ev de yoksullara yemek dağıtılan bir ev olacak. O ev de yıkılacak” (Ertem, 2001: 22-23).

Hz. Ali imgesiyle yoğrulmuş rüyalarından ilki olan bu rüyada her şeyden önce Hz. Ali'nin mezar yerine işaret edilmiş olması hayli ilginçtir. Bu mezar sayesinde başlangıcını rüyalarından alan söz konusu imge, kısa sürede yapılacak olan türbeyle Adaköy içinde cisimleşecek, bir anlamda Hz. Ali zaman içinde Adaköy'e tecelli etmiş olacaktır. Dudu'nun Hz. Ali gösterenini işaret edecek bir göstergeye evrilmesi için atılan bu ilk adım, göstergenin ardındaki manayı / gösterileni de şekillendirmeye yarayan dönüştürücü bir adımdır. Dudu'nun, söz konusu rüyalarla birlikte şahsında ortaya çıkan “gösterge” kavramı, Lacan tarafından şu şekilde ifade edilir:

“Kozmik bilgi teorisi ya da dünya tasavvuru, şu ünlü ‘Ateş olmayan yerden duman çıkmaz’ örneğini oldum olası önemsemiştir. [...] Duman pekâlâ birinin tüttürdüğünün / sigara içtiğinin de göstergesi olabilir. Hatta esasında hep de öyledir. Tüttüren / sigara içen kişinin göstergesi olmayan duman yoktur. Herkes bilir, ıssız adaya çıktığınızda duman görüyorsanız kendinize hemen orada muhtemelen ateş yakmayı bilen birinin olduğunu söylersiniz. Balık kavağa çıkmadığı sürece, başka bir insandır o. Demek ki gösterge, bir şeyin göstergesi değil, gösterenin işleyişi dolayısıyla bu şekilde varsayılmış olan bir etkidir. Bu etki, [...] Freud’un bize öğrettiği ve analitik söylemin de başlangıç noktası olan şey, yani öznedir. Özne, -kendisinin hangi gösterenin etkisi olduğunun bilincinde olsun olmasın- bir gösterenler zincirinde kayan, kayıp duran bir şeyden başkası değildir.” (Lacan, 2020: 59-60)

Lacan’ın açıklamaları doğrultusunda Dudu’nun romandaki işlevi değerlendirildiğinde onun, Hz. Ali göstereninden diğerlerini haberdar eden bir işaret / gösterge olduğu sonucuna ulaşılır³. Yalnızca Hz. Ali göstereni için köylüleri dönüştüren bir gösterge hâlini alan Dudu, bu sebeple, kendi varlığını / manasını -kadınlığını, Koca Ömer’in karısı, Hüseyin’in kardeşi olma vb. vasıflarını- bu gösteren sebebiyle adım adım yitirir.

Tüm köy, Hz. Ali göstereninin ardındaki gösterilenin / anlamın metaforik temsilcisi olma yolunda ilk teşebbüsü türbe ve aşevi yapımıyla

³ Lacan’ın kuramının Türkçeye aktarılması sırasında karşılaşılan sorunlardan biri de kavramların aslında Lacan tarafından kastedildiği biçimde Türkçeleştirilmemiş olmasıdır. Özellikle gösteren-gösterge kavramlarının, aynı kökten türetilmelerine karşın farklı anlamlar taşımaları hususunda, Ahmet Soysal şunları ifade eder: *“Lacan’ı Türkçe’ye aktarmadaki en büyük sorunlardan birini Lacan’ın düşüncesinin kalbindeki bu signifiant terimi oluşturmaktadır. Buna dilimizde genellikle ‘gösteren’ karşılığı verilmektedir. Oysa, bu sözcüğün türetildiği iki kökensel sözcükte, signe ile signification’da ‘gösterme’ olgusuyla doğrudan bir ilişki yoktur. Bu iki sözcükten birincisi ‘işaret’ demektir (bizde ‘gösterge’ karşılığı verilmiş olan), ikincisi ‘anlam’ demektir (böylece, daha başlangıçta, Türkçe, ‘akraba’ olan bu iki sözcük arasında akrabalığı bozmuştur)” (Soysal, 2009: 218).*

gerçekleştirmiş olur. Bu ilk rüyanın köylüleri harekete geçirmesinde, onun gerçeklik düzlemiyle olan ilişkisi göz ardı edilmemelidir. “Evlerin yıkılması ve yerine türbe ile aşevi yapılması” şeklindeki buyruklardan oluşan rüya, zamansal ve mekânsal gerçeklikle o kadar örtüşür ki, içeriğinde öne çıkan imgelerin -gökten inen altın kubbe gibi- yorumlanmasına bile gerek bırakmaz. Hz. Ali göstereniyle şekillenmiş rüyalarındaki gerçeklikle uyuşma özelliği, romanın sonuna kadar devam eder.

İlk rüyanın verdiği talimatlarla çok kısa sürede türbesi ve aşevi yapılan Hz. Ali, böylelikle Adaköy sakinlerinden biri hâline gelir. Edindiği mekânlarla köylülerin arasında kendisine yer bulan Hz. Ali, yine de onlarla aynı düzlemde yer almaz. Köylüler, “*bilinçdışı zihinsel süreçler dünyasını konuşma dünyasına, bu iki dünyayı da toplum ve akrabalık yapısının daha geniş dünyalarına, hem de tutarlılık ve süreklilik vaat eden bir tarzda bağla[yan]*” (Bowie, 2007: 63) Lacancı Sembolik’in alanına aittirler. Hz. Ali’nin köy içindeki varlığı ise gerçeklikteki bir oluşumun kavrama dönüştürülüp yeniden ele alınmasıyla ortaya çıktığı (Başer, 2012: 65) için Lacan’ın İmgesel dediği alana aittir. Çünkü Lacan’da “anlam imgeseldir” (Fink, 2016: 55, Lacan Seminer III’ten) ve Hz. Ali türbesi ile aşevini köylüler nezdinde değerli kılan, bu mekânların taşıdığı anlamdır. Dudu’nun bundan sonra gördüğü rüyaların merkezinde, Hz. Ali’nin köydeki tecelligâhı olan bu “sembolik ev” yer almaktadır:

“– Çiğ süt emmiş bir insan. Ali’min evine hor baktı. O’nun malına, mülküne el uzattı; onun malı mahvolacak, soyu hastalıktan tükenecek, bağında meyveleri çürüyecek, [...] Bana söyledi... O söyledi... Allah’ın Sevgilisi söyledi; Ali’ m söyledi...” (Ertem, 2001: 104).

Dudu’nun, tüm köyü öncelikle türbe ve aşevi yapma konusunda harekete geçiren rüyaları, Jung’un sözünü ettiği, gücünü kolektif bilinç dışından alan rüyalarlardır. Kolektif bilinç dışından rüya kanalıyla yükselen ikna edici ses önce Dudu’yu, sonra tüm köyü etkisi altına alarak büyük

bir karşı duruşun başlatıcısı olmuştur. Köylülerin yalnızca Dudu'nun rüyaları sayesinde birleşebildikleri bu arkaik ata -Hz. Ali- bir arketip olarak herkesi onun temsil ettiği anlama erişme noktasında şekillendirir. Jung'a göre, büyük bir ruhsal enerji gereği açığa çıkan arketipler kişiyi dönüştürür; rüyayı gören kişinin sesi artık bireyden ırka dönüşür (2006: 324). *Çıkrıklar Durunca*'da Hz. Ali arketipinin kendisinde ortaya çıktığı isim olan Dudu'nun, ilk rüyadan itibaren zaman içinde tamamen Hz. Ali göstereni arkasında eridiği görülür. Köylülerin gözünde yarı ermiş olarak muamele görmesine rağmen Dudu'nun rüyaları, ancak Hz. Ali göstereniyle tüm kişisel meselelerden sıyrılıp Adaköy'ün tamamını içine alacak şekle bürünmüştür. Dudu ile birlikte herkesi etkisi altına alan Hz. Ali arketipinin diğer arketiplerden ayrılan özel bir yanı da vardır. Bu arketip, Jung'un “mana / olağanüstü güç kişilikleri” olarak ifade ettiği, Yaşlı Bilge arketipinin bir örneğidir. Yaşlı Bilge arketipi, kendisinde ortaya çıktığı bireyi manevi anlamda canlandırmasının yanında, onun, bilinç düzeyine çıkarılıp farkına varılmadığı durumlarda kişiyi, kendi kendisini ululamaya ve büyüklük kuruntusuna kadar götürecektir tehlikeli bir arketip figürüdür (Jung, 2006: 75). Nitekim romanda da böyle olmuş, Dudu, Esmâ'nın onu ve kendisini “peygamber kadınlar” olarak ilan etmesini açıkça onaylamamış olsa da bu fikre karşı da çıkmamıştır.

Arketip, Jung'a göre, bir fikir değil bir biçimdir. “[A]rketiplerin biçimi, [...] bir kristalin eksen sistemiyle karşılaştırılabilir; kristalin eksen sistemi, ana sıvıdaki kristal oluşumunu bir anlamda önceden biçimlendirir ama kendisi maddi bir varlığa sahip değildir. [...] Arketipin kendisi boş, salt bir biçimsel unsurdur, kendi tasvirinin a priori bir olasılığından, *facultas praeformandi*'den (tasarlanan yeti) başka bir şey değildir.” (2015: 21). İçi boş bir biçim olan arketipin bu özelliği, *Çıkrıklar Durunca*'daki Hz. Ali arketipi için kısmen geçerlidir. Çünkü yazar, Adaköy'ü bir Alevi köyü olarak tasvir etmekle, bu boş biçimin nasıl dolması gerektiğine ilişkin ipuçlarını daha en baştan okura

sunmuştur. Bu köyün Hz. Ali arketipinin / aşkın göstereninin⁴ hangi yönüyle nasıl biçimleneceği hususu ise köyün sosyoekonomik durumuyula doğrudan ilintilidir.

Hz. Ali'nin öncelikle bir mezar yeriyle köylüler arasına karışması, onlardan biri hâline gelmesinin sebeplerine -dolayısıyla Hz. Ali arketipinin biçimsel kalıbına- ilişkin bu büyük sahabenin hayat hikâyesinden cevaplar bulunabilir: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) damadı ve amcasının oğlu olan Hz. Ali, onun sağlığında hemen bütün savaşlara katılıp büyük kahramanlıklar göstermiştir. O, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebubekir'e, karısı Hz. Fâtıma'nın altı ay sonra gerçekleşen ölümüne kadar biat etmez. Hz. Ali'nin neden böyle davrandığı hususunda Sünni ve Şiiiler arasında görüş farklılıkları olmasına rağmen Hz. Ali, bu altı aylık süre içinde hilafet makamında hak iddiasında da bulunmaz. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde de halifenin aldığı kimi kararlara karşı çıkar. Hz. Osman'ın çok geçmeden isyancılar tarafından şehit edilmesiyle kendisi halife seçilir. Ancak Hz. Ali'nin halifeliği, isyancıların sardığı Medine'de Hz. Osman'ın katillerini aramakla, halifelik iddiasında bulunan Muaviye'yle ve kendisini halife tanımak istemeyen Hz. Aişe ordusuyla mücadele etmekle geçer. Muaviye'yle giriştiği mücadelede Muaviye taraftarı Hâricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirli hançerle yaralanmış, çok geçmeden de vefat etmiştir (Fığlalı, 1989: 371-374). Şii dünyası Hz. Ali'yi tüm İslam

⁴ Adaköy'ün bir Alevi köyü olması, söz konusu köy için Hz. Ali göstereninin de diğer gösterenlerden daha farklı ve aşkın bir gösteren olmasına neden olur. Derrida'nın, "bütün belirlenmiş kategori ve imlenimlerce içerilen, fakat hiçbirleriyle basitçe karışmayan, her birinin içinden 'ön-anlaşılabilen', bizzat mümkün kaldığı tüm devirsel belirlenimlere indirgenemez kılan" (Derrida, 2014: 32) şeklinde ifade ettiği aşkın gösterilen tanımına, aşkın göstereni de ilave eden Eagleton'a göre, aşkın gösteren, "bütün diğer göstergelere anlam kazandıracak bir gösterge[dir]" (2017: 156). Hz. Ali göstereni de bir aşkın gösteren olarak köylülerin yaşamlarındaki her şeye -giyim-kuşam, askerlik meselesi, devletle olan mücadeleleri vb.- anlam kazandırarak herkesi ve her şeyi tek bir mana etrafında birleştirir.

âleminin benimsediği özelliklerinden farklı olarak değerlendirir. Hz. Ali, onlara göre Allah'ın emriyle Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kendisinden sonra halife ve imam olarak görevlendirilmiştir (Fırlalı, 1989: 374).

Romanın dönüştürücü göstergesi olan Dudu'yu harekete geçiren Hz. Ali arketipinin biçimsel kalıbı, şeklini bu sahabenin hayatının ana çizgilerinden almıştır. Buna göre, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra diğer sahabelerle girdiği mücadeleler, özellikle Şii ve Alevi dünyasının onun hakkı olanı alamadığı şeklindeki düşünceleri, bu arketipin roman içindeki kalıbını oluşturur. Devletin dokuma tezgâhlarını kapatmaları yüzünden köylülerin yıllardır devam eden kıtlık ve yoksulluklarına eklenen mağduriyetleri, Hz. Ali arketipiyle biçimsel bir uyumun yakalanmasını sağlar. Köy halkının yaşanan mağduriyetler yüzünden açığa çıkan libidinal enerjisinin toplandığı isim olan Dudu, Hz. Ali arketipi / göstereni için seçilmiş bir gösterge, rüyalar ilerledikçe de baskınlaşan Hz. Ali aşkın göstereninin ardında silinen bir gösterilene dönüşür.

Hz. Ali arketipi, öncelikli olarak köylülerin çaresizlikten kaynaklanan tembelliklerini ortadan kaldırır. Köye yapılan türbe ve aşevi civardaki Alevi köylerinin dikkatini çektiği için burası, ziyaret edilmesinin önemli sayıldığı kutsal bir bölge olarak algılanmaya başlar. Burayı ziyarete gelenlerin getirdikleri koyun, keçi, dana, tavuk gibi hediyeler sayesinde köylüler bolluğa kavuşur. Ancak romanın başka bir çerçeve anlatısında yer alan İngiliz Stavyers'ın, Anadolu'da yetişen tiftik keçilerini Güney Afrika'da kendisinin üretmek istemesi, bu isteğe devletin -jandarmanın, özellikle Adaköy tüccarı Sıddıkzade'nin- verdiği sınırsız destek, köylülerin Hz. Ali arketipinin başka bir boyutuyla birleşmelerini zorunlu kılar. Sıddıkzade, İngiliz'e yaranma gayretiyle Adaköy'ün türbe dolayısıyla rahatlayan halkının elinden borçlarına karşılık tiftik keçilerini alır (Ertem, 2001: 102). Hayvanları ellerinden alınan köylülerin yaşadığı derin üzüntüyle türbeye sığınmaları,

Dudu'nun rüyasında yine Hz. Ali'yi görmesine sebebiyet verir. Yine bir eylem planı içeren bu rüya, tüm köylülere “[h]iç bir tezgah boş kalmıyacak. İşleyecek ve kimse fabrika kumaşını giymeyecek; tekkeye mavi don, beyaz gömlek ile gelinecek...” (Ertem, 2001: 105) şeklinde seslenmektedir. Köylüleri ikinci kez eyleme çağıran bu rüya, Hz. Ali'nin halifeliği sırasında yaptığı mücadele ve savaşlarda olduğu gibi köylüleri arketipin başka bir eylemsel boyutuyla daha birleştirmeye çalışır. Köylüler bu karşı koyuşun ilk adımı olarak önce “Dörtler Meclisi”ni, sonra bunun yeterli gelmemesiyle “Hızırlar Heyeti”ni oluşturur. Bu heyet, kadınlar dokuma tezgâhlarının başında sürekli çalışırken onları dışarıdan gelen tehlikelere karşı koruyan ilkel bir ordu gibi iş görür. Başlangıçta, amaçları yalnızca dokuma tezgâhlarını zararlı gözlerden korumak olan Hızırlar, zaman içinde dağlarda çeşitli çete reislerinin de dâhil olmasıyla düzenli bir orduya doğru evrilmeye başlar. Bu evrilmenin en önemli sebebi “Hızırlar Heyeti”yle ilgili çevreye yayılan söylentilerdir. Hızırlar Heyeti'nin bir ordu olduğu, ordunun fakire zarar vermeyip üstüne vergiyi kaldırdığı, askerlerinin Hz. Ali kuvvetinde olduğu için bir vuruşta bir adamı ikiye bölebildiği (Ertem, 2001: 108) şeklindeki söylentiler, Hz. Ali arketipinin çevre köylere bile etki edecek güçte bir bilinç dışı enerji olduğunu ispatlar ve köylüleri dolaylı yoldan bir dönüşümün içine sokar. Bu arketip başkalaştırmaya, öncelikle Dudu'dan başladığı için Dudu ve ona -özellikle kendi çıkarları için- yardım eden Esmâ, sıradan köylüler olmaktan sıyrılıp “peygamber kadınlar”⁵ seviyesine çıkartılır:

⁵ İlk dönem tasavvuf hareketlerinin ürünü olan kadın derviş ve kadın evliya kültürü, Alevilikte de kendine yer bulmuştur. Alevi inancında kadın, eski Türk töresinden beslendiği için önemli bir konumda bulunur. Yine Alevilikte kadınların dervişlik makamının dışında halife olup tekkeleri yönettikleri de bilinmektedir. *Çıkrıklar Durunca*'daki “kadın peygamberler” ve Aleviliğe ait inançlara yönelik kapsamlı bir çalışma için bk. Sevinç, 2011: 353-372.

“Ruhları üşiyenler bu söylentiler önünde yavaş yavaş ısındılar, ısındılar, düşleri güzelleşti, güzelleştikçe halkın düş gücü işledi. Kin duyanlar için Peygamber Kadınlar bir ölüm fırtınasının başlangıcıydı. Öyle santiyorlardı ki bu kadınların bakışları her şeyi eritir, yıkar..” (Ertem, 2001: 108)

Söylentilerin etkisiyle dokumalarda üretilen her kumaş büyük ilgiyle karşılanarak civar köyler tarafından satın alınır. Ancak devletin bir isyan olarak gördüğü bu eylem, dokunan kumaşlara el konulması ve tezgâhların jandarma zoruyla kapatılmasıyla sonuçlanır. Köylüler içinden bir grup kaçakçı ise valiliğin el koyduğu malları Acem Hanı'ndan gizlice kaçıtır, bu esnada Hz. Pir'in⁶ türbesinden *“kafirlerle müminleri ayıran”* (Ertem, 2001: 113) sancakları da alıp bunları yol boyu en önde dalgalandırır. Valiliğin durumu fark etmesiyle iki taraf arasında çıkan çatışmaya rağmen kaçakçılar büyük zayıat vermeden Adaköy'e varırlar.

Bu yaşananlar *“Hızırılar Heyeti”ni “Zülfikar'ın⁷ Ordusu”na* çeviren en önemli gelişmedir. Kaçakçıların özellikle Hz. Pir'in sancağıyla köye varmış olması Hz. Ali göstereninin *-Zülfikar'ın Ordusu* ismiyle birlikte- alt gösterenlerinin de köye en yüksek düzeyde yansıtılmasını sağlar: Esmâ, Hz. Pir'in sancağını getiren Şakir isimli gence bu başarısından ötürü Hz. *“Ali'nin oğul edindiği Selman”⁸* (Ertem, 2001: 115) ismini verir, ordu için mavi bez üzerine beyaz Zülfikar kılıcının işlendiği bayraklar dikilir, orduya katılacak olan mahkûmlar bile bir gece gökyüzünde, ortasında Zülfikar kılıcının olduğu bir ay tutulması görüp kendi aralarında gittikçe yayılan; *“- [a]yda gördüğünüz Zülfikâr,*

⁶ Eserde sözü edilen Hz. Pîr, Kastamonu'da metfun Şeyh Şaban-ı Veli Hazretleri olmalıdır.

⁷ Zülfikar, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hediye ettiği iki tarafı keskin, ortası yivli kılıcın adıdır. Detaylı bilgi için bk. Öz, 2013: 553-554.

⁸ Eserde adı geçen Selman, Hz. Ali'den sonra ikinci sırada önemli bir isim olarak kabul edildiği için Alevilik ve Şiiilik'te de önemli bir yeri olan sahabe Hz. Selmân-ı Fârisî'dir. Detaylı bilgi için bk. Hatiboğlu, 2009: 441-443.

fakirlerin, yoksulların, mazlumların Zülfikârıdır!” (Ertem, 2001: 121) sözünün tesiriyle hapisshaneden kolaylıkla kaçarlar. Üstelik hapisshanedен yalnız mahkûmlar kaçmaz, onlara bekçilik yapan gardiyanlar da Hz. Ali göstereninin etkisiyle Adaköy'e gelip Zülfikar'ın Ordusu'na katılırlar. Ordu kısa sürede dağda saklanan eşkıya, çeteci ve asker kaçaklarıyla daha da genişler ve güçlenir. Hz. Ali'nin hayatına telmih olan Zülfikar kılıcı, Selman vb. kullanımlar, Hz. Ali aşkın göstereninin gösterenler zincirinde yer alarak onu destekleyip güçlendirmek için kullanılmış alt gösterenlerdir.

Kimilerine korku, kimilerine ümit ve güven aşıl原因an Zülfikar'ın Ordusu'yla önemli başarılar elde edilirken, ordunun ilk zamanlarında söylenildiği gibi devlete vergi verilmez, asker çağına gelmiş delikanlılar askere gönderilmez. Ancak sonradan ordu içine dâhil olan eşkıya ve çeteciler gittikleri köylerden zorla haraç ve mal toplamaya, ordu içinde Esmâ başta olmak üzere çeşitli isimlerin şahsi çıkarları öne çıkmaya başlar. Ordu ve Adaköy içinde hissedilen her zamankinden farklı bu durumda Esmâ'nın kapıda nöbet tutan Selman'ı ilaçla uyutarak onunla birlikte olması ve bu birlikteliğin Dudu'nun kardeşi Hüseyin tarafından görülmesi, romanın seyrini değıştiren en önemli olaydır:

“Esmâ, boylu boyunca yerde yatan bir delikanlının vücudunu sarıyor, kollarını sallayıp bacalarını ısırıyor, sıkıyor, sıkıştırıyor, vücudunu parça parça edecekmış gibi çimdikliyor, dudaklarını emiyor, emiyordu. [...] Yerde yatan delikanlının ince kan sızıntısı boğazına doğru akıp gidiyordu. Şakir'in göğsü bağı açıktı; sağ memesinin üstünde kocaman bir yara vardı. Bu yara büyük ağızlı bir kadının dişlerinin yeri ydi.

Kadın gökten inen bir vahiy gibi seslendi:

– Onu öldür!

[...] Hüseyin gözlerini yumdu ve elindeki martinin dipçliğini olanca gücüyle Şakir'in başına indirdi.” (Ertem, 2001: 154-156)

Hüseyin'in Selman'ı öldürdüğü haberini yayan Esmâ, Hz. “Ali'nin öz yârı” (Ertem, 2001: 156) Selman'ı öldüren Hüseyin'in de idam edilmesini sağladığı için aynı gün içinde iki cenaze toprağa verilir.

Esma'nın şahsi çıkarını ön plana çıkardığı sahne, onun bilinç dışından yükselen başka bir enerjinin etkisi altında olduğunun açık delilidir. Yukarıda bahsettiğimiz bu enerji, Jung'un *gölge* diye isimlendirdiği, arketipler arasında en tehlikelisine aittir. Jung, bu tehlikeyi şu sözlerle işaret etmiştir:

“Ortak güçlerin ortaya çıkıvermesiyle meydana gelen karakter değişimi hayret verici bir şeydir. Kibar ve aklı başında bir kimse, bir manyak, ya da bir yaban hayvanı olur çıkıverir. İnsanlar bunların sorumluluğunu hep dış şartlara yüklemeye eğilim gösterir, ama içimizde olmayan bir şey patlak vermez ki. Bir volkan üstünde yaşamakta olduğumuz bir gerçektir ve çevresindeki herkesi yok edebilecek bir patlamaya karşı korunması için insanın elinde hiçbir vasıta yoktur.” (2006: 248)

Çok güçlü ve tehlikeli olan *gölge* arketipinin etkisi Esma'da açıkça fark edilir. Aslında ondaki, sesi yavaş yavaş yükselen *gölge* arketipinin varlığı bu aşamadan önce de kendini hissettirmiştir. Ancak Dudu'nun tüm köyü etkisi altına alan Hz. Ali arketipiyle yaşadığı özdeşleşme, Esma'nın “peygamber kadınlardan biri” şeklindeki bir *personaya* sığınması sayesinde *gölge* karakterini bastırabilmesini sağlar. Nitekim Jung'a göre de *gölgeyi* kontrol alabilmek ancak güçlü bir *personayla* mümkün olabilir (Geçtan, 2018: 71). Esma, daha Dudu'nun vahiy benzeri ilk rüyasının hemen arkasından bu *personayı* inşa edip güçlendirmek için çalışmaya başlar: “– *Bacım sana göründüler, bana söylediler... Gökten sekiz kitap aldım..*” (Ertem, 2001: 26). Esma, Selman'a yönelik bir arzu duyduğunda da -Selman'ı Hüseyin'e öldürtmeden önce- bilinç dışının karanlıklarından yükselen *gölgesini*, oluşturduğu bu “peygamber kadın” *personasıyla* kontrol altında tutmaya çalışır:

“Esma, Şakir'in gözlerinin içine dik dik baktı, bu gözlerde peygamberlerin ruhundaki alev ve büyük ihtirasların sarsıntısıyla birlikte, bir dişinin sönmeyen, sönmek bilmeyen ateşi, gerilen dişi sinirlerinin şimşekleri parılıyordu. Esma eliyle Şakir'in yanağına dokundu, Şakir yanağının üstünde kıpkızıl bir korun kullı yüzünü acayip ve korkuya benzeyen duygularla ürpertiğini duydu. [...] Ertesi sabah

*Şakir'i erkenden uyandırdılar. Esmâ onu taş duvarlı odasında kabul etti.
[...]*

*Kadın: –Hakkın emri bendedir, diye söze başladı. Sekiz kitap bana geldi. Vergileri bağışladım, Yezid'e lânet. Zülfükâr'ın sesi her yerde duyulacak. Sen benim sancaktarım olacaksın. Zülfükâr Ordusu'nun sancaktarı..”
(Ertem, 2001: 115)*

Esma'nın, Dudu'nun bilinç dışından yükselen kuvvetli enerjiye sığınmak için bu kadar uğraşması ve sonunda “peygamber kadınlardan biri” olarak bir *personaya* bürünmesi, onun hayatı boyunca herkesin önem verdiği birine dönüşme arzusunun -”*Esma'nın en büyük merakı kendisine herkesin önem verdiğini görmektir*” (Ertem, 2001: 25)-gerçekleştirebilmesi için gereklidir. Onu “peygamber kadınlar” seviyesinden indiren *gölgesi* ise Adaköy'ün uzun uğraşlar sonucu elde ettiği pek çok kazanıma zarar veren bir yansımadır. Esma, kendisinde ortaya çıkan bu *gölge* arketipi yüzünden uzun zamandır bağlı olduğu Hz. Ali arketipinden kopmuş, kendi bilinç dışından yükselen sesi, ortak ata Hz. Ali'den gelen kapsayıcı sestem daha önde tutmuştur. *Gölgesiyle* birleşen Esma'nın gerçekleştirdiği eylem, Selman / Şakir ve Hüseyin'i doğrudan, Selman'ın ölümünü herkese Zülfikâr'ın Ordusu'na yönelik -dolayısıyla Hz. Ali'ye karşı da- içten yapılan bir saldırı ve saygısızlık olarak açıkladığı için tüm köyü de dolaylı olarak etkileyen bir eylemdir. Esma'nın kişisel başarıları ve cinsel doyumunu için sergilediği tavırların bir etkisi olarak, ordu içindeki eşkıyalar halktan zorla vergi almaya başlamışlar, orduyla uzlaşmaya çalışan devlet casuslarının tekliflerini gizlice kabul etmişlerdir.

Esma'nın başlattığı, artarak devam eden olayların verdiği en büyük zarar, Adaköy'ün Hz. Ali arketipiyle bütünleştiği biçimsel kalıbın parçalanmasına neden olmasıdır. Hakkı olanı alamayan, mağdur edilen köylülerin, Hz. Ali arketipindeki benzer yaşantı izleriyle / biçimsel kalıpla bütünleştikleri bu nokta artık tamamen değişmiştir. Köylülerin haklarını savunmak için kurulmuş olan ordu, gasp edilen hakkı yeniden

kazanmanın mücadelesini vermek yerine, kişisel çıkarları uğruna başkalarının haklarını ellerinden alan bir zorbaya dönüşür. Bu dönüşümün romandaki sembolik ifadesi yine Dudu'nun rüyalarında karşılığını bulur. Ordunun kurulup bazı isimlerin içten içe kendi çıkarları peşinden koşmaya başlamasından sonra, Dudu'nun Hz. Ali imgesi etrafında şekillenen vahiy benzeri rüyalarında kesilme yaşanır. Ancak, köylünün artık tamamen arketipin etki alanından uzaklaştığının işareti, Dudu'nun son rüyasında saklıdır. Son rüyada Dudu, içlerinde kardeşi Hüseyin'in de olduğu kötü durumdaki pek çok ölünün, haklarını almak için üzerine saldırdıklarını görmüştür:

“[...] Önünde kopuk kelleler, başından ayrılmış bedenler, üzerlerindeki derileri, etleri kuş gagalarıyla köpek dişleriyle delik deşik olmuş yığın yığın iskeletler, sırttan çene kemikleri, asla kapanmayan göz oyukları sıra sıra dizildi ve hepsi üzerine atılacaklarmış gibi Dudu'nun etrafını sardı: Dut ağacına asılan faizci Hafız, Dudu'yu gammazladığı için yatağında boğulan Hacı Sofu, Esmâ'ya orospu dediği için tabanca ile tarlasında vurulan Muhtar Memiş de bu kafilenin içinde idi. Bir fırtına gibi bağıryorlardı:

– Katil!.. Katil!..” (Ertem, 2001: 143)

Dehşet içinde uyandığı rüyasının hemen ardından odanın içinde gördüğü, kendisine saldırmak üzere hazır bekleyen “*kocaman ağızlı ve birçok kafaları olan*” (Ertem, 2001: 143) ejderha şeklindeki yılan ise köylülerin arketipten uzaklaşma sebeplerinin bir göstergesi olarak Hz. Ali imgesinden kalan boşluğu doldurur. Dudu'nun, romanın sonlarına doğru aynıyla tekrar eden bu cezalandırıcı rüyası, onun Hz. Ali arketipiyle olan özdeşleşmesinin tamamen ortadan kalktığının göstergesidir. Çok geçmeden devletle çıkan bir çatışmada tüm ordu ve köy geride kimse kalmayacak şekilde imha edilir.

Romanın başından itibaren tüm köyü dönüştüren bir gösteren olan Hz. Ali, ardındaki manayı temsil eden köylülerle “mazlum-zalim”⁹ benzerliği noktasında örtüşmüş, Lacan’ın ifadesiyle, bu husus, gösterilen köylülerin, gösteren Hz. Ali imgesine tutunduğu bir tür raptiye / *kapitone noktası*¹⁰ işlevi görmüştür. Ancak gösterilenin taşıdığı mana değiştiğinde raptiye noktası olan mazlum-zalim bütünleşmesi de ortadan kalktığı için gösteren-gösterilen bütünlüğü yeniden sağlanamaz. Yani gösterilen konumundaki köylüler, Hz. Ali imgesinin taşıdığı anlamı taşımadıkları, bu imgenin taşıdığı anlamı yitirdikleri için gösterge konumundaki Dudu’nun da rüyalarına yansıyan bilinç dışı enerji tamamen ortadan kalkmış olur. Hz. Ali’nin şahsında toplanan dürüstlük, adalet ve yiğitlik özelliklerinden uzaklaşan köylüler, bu yüzden bilinç dışından gelen dönüştürücü enerjinin kesilmesine neden olmuşlar, böylece daha önce

⁹ Bu benzetmeye göre Alevi ve Şii düşüncesinde Hz. Ali, Hz. Peygamber’den sonraki halifeligi hakkı olduğu hâlde elde edemediği için mazlum, onun hayatı boyunca mücadele ettiği tüm isim ve topluluklar -özellikle ilk üç halife makam sahibi oldukları için- güçlü ve zalimdir. Adaköy ahalisi de tezgâhlarının kapatılması sebebiyle mazlum, devlet ve onun tüm temsilcileri olan tüccar, jandarma gibi oluşumlar yöneten konumunda oldukları için güçlü ve zalimdir.

¹⁰ Kapitone noktası: Sonsuz sayıda gösterenin bir gösterilenle birleşmesini sağlayacak düğüm noktaları olarak Lacan’ın kuramında bulunan bir kavramdır. Kapitone noktası sayesinde bir metinde anlamın oluşması sağlanır. Slavoj Žižek’in *İdeoloji'nin Yüce Nesnesi* isimli eserinde kapitone noktası şöyle ifade edilir: “Gösteren ve gösterilen, “gösterme” edimine direnen bir çizgiyle ayrılmış iki farklı düzendir. Gösteren daima “yüzgergezer”dir. [...] Oysa anlaşabilmek için belirli söylemler içinde gösterenleri sabitlemek, belirli gösterilenlere, tabir caizse, raptiyelemek gerekir. Bu “raptiyeleme” işlemi, dilsel yapının yüzeyinde tıpkı kapitone edilen bir yorganda, kanepede (ya da psikanalitik referansal bir “divanda”) olduğu gibi belirli çöküntü noktaları, sabitlik anları oluşturur, ki “anlam” dediğimiz şey ancak bu noktaları referans olarak ortaya çıkabilir. Lacan yapısalcı geleneği izleyerek, bu noktalara *points de capiton*, kapitone noktaları adını verir. Kapitone noktaları, dil’in yüzeyinde yarattıkları örüntüyle bir idolojik sistem, bir söylem çerçevesi oluştururlar” (Žižek, 2015: 248-249).

defalarca üstesinden geldikleri zorlukların en hafifinde ortadan kaldırılmışlardır.

Sonuç

Lacan'ın, bir özneyi başka gösterenler için temsil eden şey olarak tanımladığı gösterenin, *Çıkrıklar Durunca*'daki yansıması Hz. Ali imgesidir. Tanımdaki öznenin, anlatı içindeki temsilcisi olan köylüler, Hz. Ali göstereninin gücüne sığınarak devletin kendi köylerindeki gösterenleri olan jandarma, asker ve tüccarlara karşı kendilerinin temsil edilebilmesini sağlamışlardır. Romanda gösterenler arasında başlayan bu şekildeki iletişimde güçlü taraf ise gücünü bilinç dışının derinliklerinden alan köylüler olur. Köylülerin sığındığı Hz. Ali göstereni, kişisel çıkarların üstünde bütün köyün çıkarını, gasp edilmiş hakların yeniden elde edilmesi noktasında gözetken bir ortak ataya dayandığından, devlet gösterenlerinin kişisel çıkarlarından daha üstün ve yüce bir amaca hizmet eder. Anlamın kolektif bilinç dışından beslenen arketiple birleşip sabitlenmesiyle Dudu, Hz. Ali göstereni için güçlü bir göstergeye dönüşmüş, böylece köylüler arketipin biçimsel kalıbı içinde şekillenip topyekûn hareket edebilme kabiliyetine kavuşmuşlardır. Ancak Esmâ'nın anlatı içindeki varlığı, Hz. Ali aşkın gösterenini sabitlendiği anlamdan -bu anlam Hz. Ali'nin hayatının köylülerin yaşadıklarıyla örtüşmesi sonucu ortaya çıkmıştır- koparıp gösterenler zincirinin kırılmasına neden olur. Onun Hz. Ali arketipini kendi kişisel çıkarları için bir araca dönüştürmüş olması, arketipin özündeki mananın aslından sapmasına neden olmuştur.

Gösterilenin / anlamın gösterenden kaymasına, dolayısıyla gösterenin -Dudu'nun Hz. Ali imgesi etrafında şekillenmiş rüyalarının- ortadan kalkmasına neden olan Esmâ'nın davranışı, Lacan'ın ifade ettiği "Baba Yasası" üzerinden de ikincil bir okumaya tabi tutulabilir. Gösterenin oluşumu ve anlaşılması için Lacan'ın "Baba Yasası" olarak isimlendirdiği bir otoritenin varlığı gereklidir. Esmâ, önce Alevilik için

önemli sembol isimlerden olan Hz. Ali'nin arketip olarak dirilip meydana getirdiği *baba konumuna* -dolayısıyla Hz. Ali otoritesine- itaat etmiş, sonra şahsi başarıları ve arzu tatminini ön plana alarak bu yasayı çiğnemiş / otoriteye karşı gelmiştir. Ancak baba, Lacan'ın kuramında öznenin oluşumu için elzem bir unsur olduğundan, “Baba Yasası”na itaat etmeyen ego -öznenin, “babanın düzenine / Sembolik”e gelmeden önceki adı- bilinç dışından kaynaklanan arzularını bir otorite sayesinde kontrol altına almadığı için Sembolik'in alanına dâhil edilemez. Esmâ'nın burada yerleştirildiği konum, Sembolik'te / toplumsal düzende tutunmak için baba metaforuna -anlatı içinde Hz. Ali göstereninden kaynaklanan güç ve iktidara- ihtiyaç duyan egonun durumuyla aynıdır. Ne var ki Esmâ, kendisine koşulsuz itaat bekleyen “Baba Yasası”nın dışında davranmış, bu yüzden diğerleriyle birlikte öldürülerek Sembolik düzenden tamamen çıkarılmıştır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Başer, N. (2012). *Lacan*. Fikir Mimarları Dizisi - 21, Say Yayınları.
- Bowie, M. (2007). *Lacan*. (Çev: P. Şener), Dost Yayınları.
- Çetin, S. (2020). *Türk romanında bilinçdışı ve rüya*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Derrida, J. (2014). *Gramatoloji*. (Çev: İ. Birkan), Bilgesu Yayınları.
- Eagleton, T. (2017). *Edebiyat kuramı*. (Çev: T. Birkan), Ayrıntı Yayınları.
- Erkman Akerson, F. (2016). *Göstergebilime giriş*. Bilge Kültür Sanat.
- Ertem, S. E. (2001). *Çıkrıklar durunca*. Otopsi Yayınları.

- Fığlalı, E. R. (1989). Ali. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (371-374. ss.), 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fink, B. (2016). *Lacancı psikanalize bir giriş*. (Çev: Ö. Öğütçen), Encore Yayınları.
- Freud, S. (2015). *Düşlerin yorumu I*. (Çev: E. Kapkın), Payel Yayınları.
- Geçtan, E. (2018). *Zamane*. Metis Yayınları.
- Hatiboğlu, İ. (2009). Selmân-ı Farisî. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (441-443. ss.), 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İlhan, A. (2001). Çıkrıklar dursa da... *Çıkrıklar Durunca* içinde (10-15. ss.), Otopsi Yayınları.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji*. (Çev: E. Gürol), Payel Yayınları.
- Jung, C. G. (2015). *Dört arketip*. (Çev: E. Gürol), Metis Yayınları.
- Jung, C. G. (2016). *Analitik psikoloji sözlüğü*. (Çev: N. Nirven), Pinhan Yayınları.
- Kristeva, J. (2014). *Korkunun güçleri iğrençlik üzerine deneme*. (Çev: N. Tural), Ayrıntı Yayınları.
- Lacan, J. (2014). *Psikanalizin dört temel kavramı seminer 11. Kitap*. (Çev: N. Erdem), Metis Yayınları.
- Lacan, J. (2020). *Yine / hâlâ*. (Çev: M. Erşen), Metis Yayınları.
- Merter, M. (2014). *Psikolojinin üçüncü boyutu nefis psikolojisi ve rüyaların dili*. Kaknüs Yayınları.
- Öz, M. (2013). Zülfikar. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (554-556. ss.), 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri*. (Çev: B. Vardar), Multilingual Yayınları.

Sevinç, C. (2011). Çıkrıklar Durunca'da Alevilik ve Hz. Ali motifi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (59), 353-372.

Soysal, A. (2009). Lacan. *MonoKL Lacan Seçkisi* içinde (217-223. ss.), 6-7, Monokl Yayınları.

Zizek, S. (2015). *İdeolojinin yüce nesnesi*. (Çev: T. Birkan), Metis Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Çıkrıklar Durunca is a Sadri Etem Erdem's novel that he published in 1931. The novel takes place in an Alevi village called Adakoy, located around Kastamonu, in the last period of Ottoman Empire. These peasants are forced to shut down their weaving looms and buy the clothes produced by the foreign fabrics because of the local managements of the state. Their angora goats required for local fabric production are also forcibly taken away by these administrators. In this desperation, Dudu a woman respected by everyone in the village, dreams of Ali which is the most important image of Alevi culture. Dudu, who announced what he was told in the dream to everyone the next day, has demolished her own house and the house next to her and gets the Ali's tomb and a soup kitchen built. After that Ali often appears in Dudu's dreams and gives instructions like that everyone in the village opens the weaving looms, wears only their own produced clothes, etc. As the peasants follow these instructions, things get better and they all attain an abundance and prosperity they have never seen before. But the administrators who are in troubled with this situation dispatches the military force there to repress the uprising in Adakoy. However, the army cannot be successful, the peasants triumph every time with their primitive armies that comprise bandits, deserters, and volunteers. The primary reason of the peasant's success is that they are identified with an archetype arose from their collective unconscious. Thanks to this identification, their army expands day by day, Dudu and a woman named Esma who helps her becomes to be mentioned "the prophet women". Nevertheless, Esma is a woman who cares more about her own interests and she has no a direct connection with the Ali achetype. She actually uses the archetype for her own desires from the very beginning. Because of this change in Adakoy, Dudu does not dream Ali anymore, instead of him she dreams the dead people such as Selman, Huseyin who were murdered unjustly, sees attacking to her and demanding their rights. After a while, the state sends a large army to Adakoy. Despite having won victories against the state many times before, this army named "Zulfikar's Army" and all the villagers are killed in the conflict.

The most important thing in the novel is the dreams of Dudu included the image of Ali. Because Adakoy, the events in the novel take place, is a village where the inhabitants are all Alevis. That's why Dudu's dreams get enormous influence to all the villagers. Moreover, the dreams are seen when the villagers were most desperate. In addition, these dreams always motivate everyone as they include the instructions that the villagers should follow. While the villagers followed these instructions, their common ancestor, who was asleep in their unconscious, they also activate the Ali archetype. In this way, the indicator Lacan expressed in his theory was realized, the villagers were Ali integrating with the signifier; they have turned into the meaning of

the signifier Ali. The meaning of this signifier is hidden in the life story of Prophet Muhammed's great companion named Ali. Ali's struggles with the caliphs before him are reminiscent of the struggles between the government and the Adakoy people. Ali, who embodies bravery, honesty and justice in his own person, unites at this point with the villagers who had to fight because their right was usurped by the state forces. Due to this identification, Ali as a signifier and the villagers as signified integrate and make Dudu as a sign of Ali signifier appear in the novel. However, this energy rising from the collective unconscious is interrupted by Esma etc. people's personal interests.

Esma is under the influence of the shadow expressed in Jung's theory and causes the entire village to be disconnected from the common unconscious. Disconnection is caused by the Esma etc. people's behavior "to usurp the rights of others for their own benefit" that is not included in the Ali signifier. When this connection is broken, the meaning is also distorted, so Dudu's dreams are also destitute of the sound of the collective unconscious. This terrible result caused by Esma is also because of her opposition to the rule of "The Name of the Father", which is an important concept in Lacan's theory. Because Ali is like a "common ancestor".

Ertuş, A. (2021). Gagauz ve Türk Tiyatrosu'nun bir karşılaştırmalı edebiyat örneği olarak Nikolay Baboglu'nun "Mumnar Saalık İçin" ile Haldun Taner'in "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım" adlı eserleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1025-1065.

DOI: 10.21550/sosbilder.880300
Araştırma Makalesi / Research Article

GAGAUZ VE TÜRK TİYATROSU'NUN BİR KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT ÖRNEĞİ OLARAK NİKOLAY BABOGLU'NUN "MUMNAR SAALIK İÇİN" İLE HALDUN TANER'İN "GÖZLERİMİ KAPARIM VAZİFEMİ YAPARIM" ADLI ESERLERİ

Ayşe ERTUŞ*


Gönderim Tarihi / Sending Date: 14 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 23 Nisan / April 2021

ÖZET

Nikolay Baboglu, Gagauz Edebiyatı'nın önemli isimlerinden biridir. Gagauz kültür öğelerini her fırsatta eserlerine yansıtmayı ihmal etmeyen Baboglu'nun tek tiyatro eseri "Mumnar Saalık İçin"dir (Mumlar Sağlık İçin). "Mumnar Saalık İçin" adlı eser ile Türk Edebiyatı'nın önemli tiyatro ve öykü yazarı Haldun Taner'in "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım" adlı eseri, benzer şekilde işledikleri toplumsal eleştiriyi dikkat çekmektedirler. Toplumcu bakış açısıyla ele alınan her iki oyun izlekler, kişiler, zaman ve dekor / mekân öğeleri açısından ele alınarak incelemeye tabi tutulmuştur. Bu iki oyunda yanlış işleyen bürokrasi, savaş ve ahlaki değerlere bakış izlekleri öne çıkmaktadır. Oyunlarda zaman ve dekor / mekân tamamlayıcı unsur olmaktan öteye geçerek işlevsel olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada Nikolay Baboglu'nun "Mumnar Saalık İçin" ve Haldun Taner'in "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım" adlı eserleri karşılaştırmalı edebiyat bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Nikolay Baboglu, Haldun Taner, karşılaştırmalı edebiyat, tiyatro, oyun*

*  Dr. Öğr. Üyesi, Hakkâri Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Hakkâri / TÜRKİYE, ayseertus@hotmail.com

As a Comparative Literature Example of Gagauz and Turkish Theatre "Mumnar Saalık İçin" by Nikolay Baboglu and "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım" by Haldun Taner

ABSTRACT

Nikolay Baboglu is one of the important figures of Gagauz literature. Baboglu did not neglect to reflect the cultural elements of Gagauz into his works at every opportunity and his only theatrical work is "Mumnar Saalık İçin" (Candles for Health). The works titled "Mumnar Saalık İçin" and Haldun Taner's "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım" (I Close My Eyes and Do My Duty), who is an important theatre and story writer of Turkish literature, attract attention because of the social criticism included in them. Both plays, written from a socialist point of view, were examined in terms of themes, people, time, and decoration / setting. In these two plays, the themes of the malfunctioning bureaucracy, war, and moral values stand out. In the plays, time and decoration / setting were used functionally rather than being a complementary element. In this study, Nikolay Baboglu's "Mumnar Saalık İçin" and Haldun Taner's "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım" were examined in the context of comparative literature.

Key words: *Nikolay Baboglu, Haldun Taner, comparative literature, theatre, play*

Giriş

Malzemesi dil olan edebiyatın, millî olduğu kadar evrensel bir niteliği vardır. Her milletin kendine ait bir dili ve edebiyatı vardır ancak edebiyatın genel anlamda insanı ve insana dair olanı ele aldığı düşünüldüğünde edebiyatın evrenselliği ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle milletlerin edebiyatlarının birbirinden etkilenmesi veya beslenmesi kaçınılmazdır. Bu da araştırmacıları "karşılaştırmalı edebiyat"a yönlendirmiştir.

Karşılaştırmalı edebiyatı Claude Pichois ve André Rousseau, "Benzerlik, yakınlık, etki araştırması yoluyla, yazını, anlatının ya da bilginin başka alanlarına ya da yeter ki birden çok dile ya da birden çok ekine ait ve aynı geleneğe bağlı olsunlar, onları daha iyi betimlemek,

anlamak ve tatmak için zamanda ve uzamda uzak ya da uzak olmayan olguları ve yazınsal metinleri bir araya getiren yöntemli bir sanattır" (Aktulum, 1999: 257) şeklinde tanımlamışlardır.

Gürsel Aytaç ise karşılaştırmalı edebiyat için "*Görevi, işlevi, farklı dillerde yazılmış iki eseri konu, düşünce ya da biçim bakımından incelemek, ortak, benzer ve farklı yanlarını tespit etmek, nedenleri üzerinde yorumlar getirmektir*" (2009: 7) demektedir.

Emel Kefeli, Van Tieghem'in "*Karşılaştırmalı edebiyat, edebiyatlar üzerinde daha genel ve geniş bir edebiyatın düğümlerini atacaktır*" ifadelerine yer vererek Tieghem'in karşılaştırma edebiyat sahasını "*dünya üzerindeki değişik edebiyatları birleştiren bir üst-sentez olarak*" (2006: 332) nitelediğini aktarır.

Karşılaştırmalı edebiyat, farklı edebiyat ürünlerini karşı karşıya getirerek "öteki" kavramını yaratır. Bu ötekilik kavramı edebiyatların ortak, benzer, ayrı bakış, düşünce ve kültür biçimlerini ortaya koymayı sağlar. Bu bağlamda karşılaştırmalı edebiyat, evrenselliğin içinde millî ya da yerel olan öğelerin algılayıp ayırt edilmesi ve öne çıkmasında önemli bir yöntem olarak karşımızda durmaktadır. Emel Kefeli, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri* adlı eserinde "*Karşılaştırmak bir bakıma kişinin 'öteki' ile karşı karşıya gelmesi ve onu keşfetmesi demektir. Bunu yaparken kişinin önce kendisi ile sonra da 'öteki' ile sürekli bir iletişim halinde olması gerekir. Kişi ötekini tanımaya çalışırken kendisini de keşfeder*" (2000: 7) diyerek karşılaştırmalı edebiyatın "öteki" karşısında kendini keşfetme yönüne vurgu yapar.

Bu çalışmada çok genç bir edebiyata sahip olan Gagauz Edebiyatı'nın önemli isimlerinden Nikolay Baboglu'nun tek oyunu "Mumnar Saalık İçin" adlı eseri ile Türk Tiyatro Edebiyatı'nın öne çıkan isimlerinden biri olan Haldun Taner'in "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" adlı eserleri karşılaştırmalı edebiyat bağlamında ele

alınacaktır. Nikolay Baboglu da Haldun Taner de kendi coğrafyalarının edebî sahalılarında önemli isimlerdir. Toplumcu bakış açısıyla kaleme alınan her iki eserde farklı iki coğrafyada yaşayan bir milletin tarihi seyrini izlemek mümkündür. Her iki yazar eserlerinde toplumlarındaki sosyal ve siyasal olaylara yönelik eleştirel tavır sergilemişlerdir. Sosyalist düzende yanlış işleyen kolhoz yaşantısının eleştirisinin öne çıktığı "Mumnar Saalık İçin" adlı eserin yanında, Türkiye'deki sosyal ve siyasal olayların eleştirisini içeren "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" adlı eserdeki ortaklıklar, bizi her iki eseri karşılaştırma yoluna götürmüştür. Bu bağlamda farklı coğrafya ve düzendeki toplumcu iki yazarın tiyatro eserlerindeki ortaklıklar çalışmamızın hareket noktasını oluşturmuştur. Çalışmada Türk Edebiyatı'nda "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" ile Gagauz Edebiyatı'nda "Mumnar Saalık İçin" adlı tiyatro eserleri izlekler, kişiler, mekân / dekor ve zaman öğeleri açısından ele alınarak karşılaştırılacaktır.

Nikolay Baboglu, 1928 yılının Mayıs ayında bir Gagauz köyü olan Tatar-Kıpçak'ta -daha sonraları adı sadece Kıpçak olarak kalan köyde- dünyaya gelmiştir. Gagauz Edebiyatı'nın önemli yazarlarından biri olan Baboglu, 1972'de Sovyet Yazarlar Birliği üyeleri arasında yer almış ve Moldova Yazarlar Birliğinde Gagauz yazarlarına 10 yıl danışman olarak çalışmıştır. Moldova Eğitim Bakanlığı'nda bakan yardımcısı olarak görev yaptıktan sonra emekliye ayrılır. 2008 yılında hayatını kaybeden yazar, ardında birçok eser bırakmıştır.

Nikolay Baboglu çok yönlü bir sanatçıdır. Hikâye, roman, şiir ve Gagauz dilinin yaygınlaşp gelişmesine katkı sağlayan ders kitaplarının yanında, Gagauz folklor ve halk edebiyatı derleme eserleri de bulunmaktadır. Baboglu, bazı eserleri Rusça ve Moldovacadan Gagauzcaya da çevirmiştir.

Gagauz Edebiyatı'nın "çok yönlü, üretken bir yazarı, araştırmacısı ve şairi olarak tarihteki yerini almış" (Özkan, 2017: 475)

olan Nikolay Baboglu, eserlerinde Gagauz yaşantısını, kültür ve geleneğini yansıtmıştır. Toplumcu bir bakış ile Gagauz halkının tarihini, sorun ve sıkıntıları da eserlerine yansıtan yazarın eserlerinde işlediği temaları Anku Boeva, "*Gagauzların acı kaderi, halkın hendekli yolları, belaları, köylü işçi insanların yaşaması, sevda, eski Gagauz adetleri*" (2016: 275) şeklinde sıralar.

Yazarın, *Gagauzların Kaderi* adlı eserinin başında "Nikolay Baboglu hem onun Gagauzları" başlıklı imzasız yazıda Baboglu için "*Yazarken kendi halkın yaşaması için bütün hem kimi geçmiş yıllar için, o istär- istemez yarınki günä da bakêr. Onun kendi yaşaması, bilinci, yazıcılık pratikası- hepsi veriler kendi halkına, onun gelän evlat boylarına.*" (Baboglu, 2003: 17-18) ifadeleri kullanılır.

"Mumnar Saalık İçin", Nikolay Baboglu'nun tek piyesidir. Eser, iki akttan oluşan bir dramdır. Her akt beş perdeden oluşmaktadır. 1979-1985 yılları arasında yazılan piyes, 1983 yılında Sovyetler Birliği, Orgeev kasabasında Moldova'dan, Moskova'dan, Belarus'tan, yüzlerce eserin yer aldığı bir yarışmaya katılır. Yarışmada piyes ödül alamaz. Dionis Tanasoglu, Baboglu'nun piyesi için yazdığı "Mumnar Saalık İçin Piesa" başlıklı yazısında piyesin hiç ödül almamasını Sovyet yetkililerince eserin kolhoz¹ yaşantısını yanlış aksettirdiğine bağlandığını ancak kolhoz yaşantısına yönelik içerdiği eleştiriler nedeniyle eserin aslında dikkate alınmadığını düşündüğünü aktarır (Baboglu, 2009: 282).

Mustafa Argunşah ve Hülya Argunşah, *Gagauz Yazıları* adlı eserlerinde Nikolay Baboglu için "*Halkını aydınlatmak ve doğru yönlendirmek için şiirler yazdığı için halk söyleyişleri ve folklor etkileri bolca kendini gösterir*" (2007: 110) demektedirler. Bu durum Baboglu'nun sadece şiirleri için değil bütün eserleri için geçerlidir. Sanatçı tek piyesi olan "Mumnar Saalık İçin"de de Gagauz düğün

¹ Kolhoz: Sovyetler Birliği Dönemi'nde kurulan tarım üretim kooperatifi.

geleneğinden ve Gagauz kısmet denemesinden bahsetmiş ve eserde bir Gagauz türküsüne yer vermekten kendini alamamıştır.

Haldun Taner, 1915 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Türk Edebiyatı'nın önemli öykü ve tiyatro yazarıdır. Edebiyat yaşamına skeçler yazarak başlayan Taner, tiyatrolarında toplumcu bir çizgi benimser. Bertolt Brecht'in "epik-diyalektik tiyatro" adını verdiği tiyatro türünden etkilenmiştir. Türk Tiyatrosu'ndaki ilk epik tiyatro eseri olan *Keşanlı Ali Destanı* (1964) ile dünya çapında tanınmaya başlanır. Öykü, düzyazı ve tiyatro türünde çok eser veren Haldun Taner, tiyatrolarında politik bir tavır sergiler. Ayşegül Yüksel, Taner'in tiyatro oyunlarındaki amacını "*toplum içindeki insanın yüzleşmek durumunda kaldığı çelişkileri ortaya çıkartmak, toplum tarafından yanlış koşullandırılmış olmanın ve yanlış beklentilere sürüklenmenin getirdiği istenmeyen sonuçlara dikkat çekmek*" (2013: 170) şeklinde özetler.

1986 yılında İstanbul'da hayata gözlerini yuman Haldun Taner, "Gözlerimi Kapatırım, Vazifemi Yaparım" adlı eserini 1964 yılında yayımlamıştır. Oyun, iki perdeden oluşmaktadır. II. Meşrutiyet dönemindeki 31 Mart Vakasından başlayıp 1960'a kadar geniş bir zamanı kapsayan oyun, Vicdani ve Efruz'un hikâyeleri üzerine kuruludur. Her iki karakter üzerinden toplumsal ve politik eleştirilere varılan oyunu 1974 yılında Haldun Taner, esere yeni tablolar ekleyerek Vicdani'nin serüvenini 1960'tan 12 Mart 1971 olayından sonrasına getirir. Geleneksel Türk Tiyatrosu özelliklerini de barındıran tiyatro, mizahi bir bakış ile toplumsal ve politik yergiler barındırır.

"Mumnar Saalık İçin" ve "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" adlı oyunlarda dikkat çekici yönlerden biri farklı iki kültürü yansıtan eserlerdeki ortaklıklardır. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi* adlı eserinde Robert Redfield'in kültürü, "kırsal bir hayat yaşayan ve tarımla geçinen insanların kültürü" ve "şehirde yaşayan özellikle yönetici sınıfın insanların kültürü" şeklinde ana iki kola ayırdığını ifade eder

(1991: 24). Bu açıdan bakıldığında "Mumnar Saalık İçin"de Baboglu'nun kırsal kesin insanını, "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım"da Taner'in şehirde yaşayan insanları ele aldığını görmekteyiz. Eserlerde, kırsalda da kentsel yaşamda da karşılaşılan olumsuzlukların kapitalizme bağlanması önem arz etmektedir.

1. Oyunların Özeti

"Mumnar Saalık İçin" oyunu pazar günü olmasına rağmen Dimu'nun işe gitmeye hazırlandığı sırada karısı Kati'den işe gelmesi için oğlu Panti'yi uyandırmasını istemesiyle başlar. Panti, yakın zamanda askere gidecektir ve bu duruma Kati çok üzülmemektedir. Panti, askerliğini Afganistan'da yapmak istemektedir. Kati ise Afganistan'a giden gençlerin tabutlarının geldiğini söyleyerek buna itiraz eder ve oğlu Panti'yi Afganistan'a asker olarak gönderilmemesinin yollarını arar. Kızları Oli'nin sevgilisi Vladi de Panti ile askere gidecektir. Vladi askerliğini denizci olarak yapmak istemektedir. Bunun için de kaptanla konuştuğunu ve askerliğini denizci olarak yapacağını onaylandığını Oli'ye söyler. Kati, kolhoz başı olan ağabeyi Manol'un bağlantıları olduğunu ve belli miktarda bir para ile oğlunun Afganistan askerliğinden kurtulacağını duymuştur. Bunu kocası Dimu'ya söyler. Dürüst bir adam olan Dimu buna önce karşı çıkar, fakat karısının ısrarı ile kabul eder. Kati, ağabeyi Manol'a durumu anlatır ve Manol bu durumu 5 bin karşılığında yapabileceğini aktarır. Kati ellerindeki her şeyi satarak Manol'a verir. Bu duruma Manol'un karısı Çimana da şahit olmuştur. Manol, arkadaşı Zubkov'dan Panti'nin askerlik yerine müdahale etmesini ister ve bunun için Zubkov'a Kati'den aldığı 5 binden sadece 3 bin verir. Askerliğe uğurlanan gençlerden Oli'nin sevgilisi Vladi, asker olarak Afganistan'a gönderilmiş, Panti ise denizci eri olmuştur. Kati, oğlunun Afganistan'a gönderilmediğine çok sevinirken Vladi'nin, Oli'nin sevgilisi olduğunu öğrenir ve sevinci kursağında kalır. Bu arada Moskova, askeri komisyon başkanı olan Zubkov'un ve Manol'un

bulaştığı kirli işleri duymuş ve Zubkov'u hapsetmiştir. Sıra Manol'a gelecektir. Manol'un köydeki kadınlarla ahlaksız ilişkileri de gün yüzüne çıkmaya başlar. Boş olan kolhoz ambarlarını kâğıt üzerinde dolu gösteren Manol, bu durumdan sıyrılmak için ambarları ateşe verir. Manol'un ahlaksız gönül ilişkilerini duyan Çimana, Manol'a kızgınlığıyla Manol'un bütün sırlarını bir bir ortaya döker. Çimana'dan Panti'nin Afganistan'a gönderilmekten kurtarılması için Kati ve Dimu'nun, Manol'a para verdiğini duyan Oli, anne ve babasına küser. Bu olaydan sonra ise Vladi'nin Afganistan'dan tabutu gelir. Ağabeyinin kirli işlerine, Oli'nin kendisini annelikten reddedişine ve Viladi'nin ölümüne dayanamayan Kati bir anda yere yığılır. Kati'ye ne oldu endişesine kapılan Dimu ve Gina'nın onu hastaneye götürme çabalarıyla oyun sona erer.

“Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım” adlı oyun, “... *Yüksek müsaadelerinizle / Sizlere bu akşam burda / Bir dersi ibret sunmak isteriz. / Acaip bir kıssadır bu. / Örnek talebe, uysal delikanlı / Gönüllü asker, dürüst vergi mükellefi / Model vatandaş Vicdani Yurdakuler'in / Bir baştan sona / Bütün bir hayat hikâyesi / Buyrun baylar bayanlar*” (Taner, 2020: 8) ifadeleriyle başlar.

Ardından Vicdani ve Efruz'un doğumlarına değinilen oyunda her iki karakterin ailesi ve doğumları kıyaslanarak talihlerine işaret edilir. Vicdani, cumbalı bir evde dünyaya gelirken Efruz bir konakta dünyaya gelmiştir. Vicdani ve Efruz arasındaki zıtlık doğdukları ev ile ortaya konulmaya başlanır. Vicdani ve Efruz birbirlerine zıt kişiler olarak okul sahasında karşımıza çıkar. Vicdani, çalışkan ve itaatkâr bir öğrenci, Efruz ise tembel ve söz dinlemeyen bir öğrencidir. Okulda Efruz'a verilen cezaları Vicdani çeker, Vicdani'ye verilecek ödülleri Efruz alır. Bu döngü oyunun sonuna kadar devam eder. Vicdani ne olursa olsun doğruluk ve dürüstlüğünden ödün vermeyen çalışkan biri iken Efruz, zengin, her işi oyun ve dalavere üzerine olan ve çalışmayı sevmeyen

biridir. Okul hayatlarından sonra iş hayatları da kesişir Vicdani ve Efruz'un. Vicdani çalıştığı şirketten çok düşük bir maaş alırken Efruz patronu (Sebatı Yılmaz) ile kirli işler çevirmektedirler. Şirkette hak etmediği hâlde işe alınan Lalifer, patronun metresi olur. Vicdani ise Lalifer'e birkaç defa evlenme teklifi etmiş fakat reddedilmiştir. Lalifer, patronundan gebe kalınca Efruz'un da araya girmesiyle yıldırım nikâhı ile Vicdani ile evlenir. Vicdani, iş gezisi için Erzincan'a gideceği gün Erzincan'da deprem olmuş ve uçuşlar iptal edilmiştir. Bunun üzerine evine dönen Vicdani, evinde karısı Lalifer ile patronunu yatakta görür, böylece oyuna getirildiğini anlar. Bu tablo karşısında nasıl davranması gerektiğini bile bilmeyen Vicdani, patronun isteği üzerine şirketteki işini bitirdikten sonra işten ayrılır. Karısı Lalifer'den de boşanan Vicdani, yeni bir gazete kuran Efruz'un gazetesinde işe başlar. Böylece Efruz ile hayatları bir daha kesişir. Arka planda Türkiye'deki siyasî ve tarihsel olayların Efruz ve Vicdani'nin yaşadığı olaylarla eleştirildiği oyunda Efruz, patronunun (Sebatı Yılmaz) ölümünden sonra onun eşi ile evlenmiş ve ülkedeki birçok siyasiye eşi üzerinden mektuplar yazarak bu mektupları şantaj malzemesi olarak kullanmaktadır. 1960 Askeri Darbesi ile gazete idarehanesi basılan Efruz, mektupları Vicdani'nin masasının çekmecesine koyar. Dürüstlüğü ve buna koşullanmışlığı ile Vicdani, çekmecesinde mektupların bulunması ile Efruz'un yerine cezaevinde yatar. Bir süre sonra Efruz'un devreye girmesiyle cezaevinden çıkan Vicdani, Efruz'un çekmesi gereken cezayı yine kendisi çekmiştir. 1971 Askeri Muhtıra sonrası karakolda ifadesi alınan Vicdani, artık her şeye ve herkese şüphe ile bakar olmuş ve kendi benliğini sorgulamaya başlamıştır. Bu durum Vicdani'yi yanlış koşullanmadan kurtarmak yerine, onu delirterek Bakırköy Hastanesine yatmasına sebep olmuştur. Oyun, deliren Vicdani'ye "Plak Kompleksi" teşhisinin konulması ve Vicdani'nin "sakın plak olmayın" şeklindeki tembihi ile sona erer.

"Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım"da, Efruz ve Vicdani'nin değişmeyen yönleriyle birinin çöküşü ötekinin yükselişi izlenir. Haldun

Taner, 1979 yılında "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" eserine yazdığı önsözde eserin ana temasının "yanlış koşullandırma" olduğunu ifade eder ve ekler: "*Oyunun eksenini, küçük ezik bir adam. Kapsadığı süre yakın tarihimizin yetmiş yılı. Dekorları Türkiye ve Yakınoğu haritası. 31 Mart'tan 12 Mart'a kadar oynanan siyasi oyunların zengin arka fonu önünde çeşitli dönemlerin, çeşitli koşullandırma evrelerinin kurbanı bir küçük, bir ezik adamın acı komedyasının izliyoruz, on beş tablo boyunca.*" (Taner, 2020: Önsöz).

Bu oyunda "Mumnar Saalık İçin" adlı öyküde olduğu gibi toplumsal ve politik eleştiri bir olay üzerinden değil birden fazla olay üzerinden izlenir. "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" oyununda karakter özelliklerinden ötürü gelişen ve sürekli tekrarlanan olay ve durumlar sergilenmektedir. Efruz, küçük yaştan beri dalavere ile birçok çevrenin gözüne girmiştir. Politik ve toplumsal çevrenin Efruz gibi insanlara itibar ettiğinin altı çizilmek istenirken saf ve değişmeyen bir dürüstlüğün koşullanmışlığı ile kaybedenin Vicdani olduğunun vurgusu oyunda öne çıkmaktadır. Toplum, Vicdani gibi dürüstlüğü şiar edinmiş insanlara "saf" gözüyle bakmaktadır.

Nikolay Baboglu, oyununda toplumun dürüst ve çalışkan insanlara ihtiyacı olduğunu vurgulamak isteyerek Dimu'yu yüceltip Manol'u eleştirir, Haldun Taner, Efruz'u da Vicdani'yi de eleştirerek oyunda her iki karakterin de yanlışlığını göz önüne sererek sorgular.

2. İzlekler

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman tiyatro yönetmeni Erwin Piscator, siyasal tiyatro kuramını geliştirir. Siyasal amaçlı tiyatro biçiminin dramatik değil epik, "anlatımsal" olması gerektiği üzerinde duran Piscator'un bu düşünceleri, tiyatrodaki çığır açan Bertolt Brecht'in "epik tiyatro" kavramına zemin hazırlar (Şener, 2006: 259). Bertolt Brecht, epik tiyatro kuramı ile kendinden önceki tiyatroya başkaldırarak

toplumdaki karmaşık ilişkileri diyalektik bir örüntüye bağlar. Brecht epik tiyatroyu "Her şeyden önce toplumun önemli gerçeklerini, işsizlik, ekonomik çöküntü, açlık, savaş gibi sorunlarını ele almalıdır ve bunları toplumun yazgısı gibi kabul etmeyip derinde yatan nedenleri ortaya çıkartmalıdır" (Şener, 2006: 267) şeklinde tanımlar.

Bu tanımdan hareketle oyunlarında Brecht etkisini bildiğimiz Haldun Taner ile Nikolay Baboglu'nun ele aldığımız oyunlarında "politik ve epik tiyatro"nun etkilerini görmek mümkündür. Her iki oyun toplumsal eleştiri barındırmaktadır. Her iki oyunda toplumdaki aksaklıkların sebebi olarak "para hırsı, rant elde etme isteği ve bürokrasinin tekellerine alma eğilimi" görülmektedir. Oyunlarda dikkat çekici olan yaşanan sömürünün "kapitalizme" bağlanmasıdır.

Bu doğrultuda "Mumnar Saalık İçin" ve "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" adlı oyunlarda öne çıkan izlekleri şöyle sıralayabilir:

2.1. Yanlış İşleyen Bürokrasi

Yanlış işleyen bürokrasi; sömürü, adam kayırma, rüşvet, şantaj, görevi kötüye kullanma gibi birçok durumu da beraberinde getirip içermektedir. Toplumcu eserlerde ele alınan izleklerden biri olan bürokrasideki yanlışlar, "Mumnar Saalık İçin" ile "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım"da başat izleklerden birini oluşturur.

Bürokrasinin yanlış işleyişi "Mumnar Saalık İçin" adlı eserde Manol'un yaptıklarıyla ortaya konulmuştur. Oyunda Manol kolhoz başıdır. Manol, bölgede her şeyden sorumlu olarak kendisini görmüş ve bölgedeki herkesin her konuda kendisine tabi olduğunu düşünmüştür. O, birçok insanı haksız yere işten çıkarmıştır. Karısı Çimana'nın iki kız kardeşini üniversitede öğretici yapmak gibi birçok adam kayırma olayının başrolünde yer almıştır. Bölgenin askeri komisyon başkanı Zubkov ile rüşvetle gençlerin askerlik yerlerini belirlemektedir. Bölgede birçok yolsuzluk yapan Manol, bazı insanları işe gelmedikleri hâlde

çalışıyor göstererek onlara maaş bağlamıştır. Bu, Kati'nin Dimu'ya söyledikleriyle ortaya konulmuştur:

KATİ: Manol daykası² orada erleştirmiş işleri, yazarmışlar, ani Panti var hergün iştä hem maaşı da ödenecek.

DİMU: A-ha, te nasıl sän batünnan³ 'üüredersiniz' bizim çocuu 'dooru' yaşlamaa. Günnär yazılêr, kazanmadan para ödener. Diil ölä, läüzüm dooru yaşamaa.

KATİ: Dooru, dooru... Sän artık bir kaldın o senin dooru yaşamanan. Baksana, nasıl zeettä⁴ zorlarda kendin bulunêrsın. Hem senin o dooruluklarınnan biz de zorları çekeriz.

DİMU: Kim nasıl bilirsä, ama bän başka türlü bilmeerim. (Baboglu, 2009: 286)

Kati, Panti askere gittikten sonra bile Manol sayesinde maaş alabileceğini ifade ederek Manol'un yaptığı yolsuzlukları onayladığını da ortaya koymaktadır. Kati'nin bu ifadeleriyle oyunda, dürüst olanın aç kaldığı vurgusu da yapılmaktadır. Aynı vurgu Haldun Taner'in "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım" adlı eserinde de karşımıza çıkmaktadır.

Vicdani, hayatını doğruluk ve dürüstlük ile tanzim eden "saf" bir adamdır. Efruz ise dalavere, yalan ve ahlaksızlığıyla ortaya konulur. İş hayatları kesişen Vicdani ve Efruz başvurdukları şirketin patronuyla konuşmaları oyunda büyük bir ironi ile ortaya konularak doğruluk ve dürüstlüğün aç kalmaya yakın bir maaşla ancak çalışabileceğinin altı çizilmiştir. Vicdani, patronuna kendisini şu ifadelerle anlatır:

"Kumarım, işretim, sefahatim yoktur. Pazarları bile çalışırım. Hiç değilse evdeki bozuk muslukları, masaları, saatleri tamir ederim. İlan

² Dayka: dayı

³ Batü: ağabey

⁴ Zeettä: eziyet, işkence

buyurduğunuz sekreterliğe layık mıyım, bilmiyorum. Daha ehil bir kimse varsa onun ekmeğini almak asla aklımdan geçmez. Ama beni almak inayet ve teveccühü gösterecek olursanız o zaman fedakârane, cansiperane çalışırım. Allaha şükür kanaatkâr bir insanım. Bir lokma bir hırka. Ne verseniz kabulüm. Politikadan nefret ederim. Bir memur kendi başına siyasi muhakemeler yürütmeye başladı mı o memlekette anarşi başladı demektir. Allah bizi o günlerden korusun. Âmin efendim. Dedikodudan çalçenelikten de hoşlanmam. İş, gönüller rahat olsun, değil mi efendim? İnsan yurduna ve amirlerine faydalı olduğunu bir an için vicdanının köşesinde hissetsin. Yeter efendim yeter, yeter. Gözlerimi kapatırım vazifemi yaparım.” (Taner, 2020: 49)

Haldun Taner'in "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" adlı oyununu Michel Foucault'nun "Özne ve İktidar" bağlamında ele alan Veli İnce, patronu ile bu konuşmasında Vicdani'nin kendisini özne olarak konumlandırmadığını, patronu daha konuşmadan onun iktidar tahakkümünü hissettiğini ve kendisinden bir nesneymiş gibi bahsettiğini söyler (İnce, 2020: 143).

Patron dürüst olan Vicdani'yi ayda 350 lira maaş karşılığında işe alır. Vicdani'den sonra iş için patronun odasına gelen Efruz ise kendisini şöyle tanıtır:

EFRUZ – (Girer. Hiç çekingen olmayan bir şekilde.) Adım Efruz, babamın adı Firuz, anamınki Efsayış. İçki içerim, kumar severim. Üzerinize afiyet kadınlara da çok düşkünümdür. İçki insanın ayağını yerden keser, frenlerini gevşetir. Kumar insanı paraya cimrice bağlanmaktan kurtarır. Kadın da malumu âliniz, hayatın tuzu, biberi, salçasıdır. İnsana yaşadığım fark ettirir.

PATRON – Enteresan. Ben yaşamamı seven insandan hoşlanırım. (Efruz kadının sigarasını yakar.)

EFRUZ – İnsan dünyaya bir kere geliyor. Her şeyi denemeli değil mi efendim? İçmeli, oynamalı, boynuzlamak, boynuzlatmalı, kaçakçılık, kalpazanlık etmeli. (Taner, 2020: 50)

Bütün bu konuşmalar patronun hoşuna gider ve Efruz'u ayda 1800 lira maaş karşılığında işe alır. Aslında kendisini doğru bir şekilde patrona ifade eden Efruz'un doğruluktan ve dürüstlükten yoksun durumu Taner'in tiyatrolarında kullandığı ironinin (tersinleme) açık ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Mumnar Saalık İçin" adlı oyunda Dimu, her gün akşama kadar kolhozda çalışmasına rağmen yoksul bir hayat sürmektedir. Manol ile iş birliği yapan Sofron ise Manol sayesinde malına mal katmaktadır. Efruz da patronu ile kirli işler yaparak malına mal katıp şöhretine şöhret katarken Vicdani işine odaklanan ve bütün ahlaki değerlere bağlılığıyla geçimini ancak sağlamaktadır.

Manol, elinde bulundurduğu yetkiyi kötüye kullanarak istediği kişiyi işten çıkarıp istediğini bir işe almaktadır. Bu yaptıklarının karşılığında kimsenin ona dokunamayacağını düşünerek kendisini bölgenin sahibi olarak görmektedir. Manol'a karısı Çimana'nın eski parti sekreterini kimseye sormadan işten çıkardığını söylemesine Manol'un verdiği cevap onun iktidar sarhoşluğunun bir ifadesidir:

MANOL: *Nasil sobranie⁵? Burada bän baş, banım sobranie da, hepsi läüzım lafsız beni seslesin... Suda⁶ vereceymiş... Eltensin, eer istärsä kendisi da Sibiryada çürümää.* (Baboglu, 2009: 298)

Kendisine verilen yetkiyi kötüye kullanarak her türlü haksızlığı yapan Manol, sömüren olarak sömürülenin hakkını araması durumunda daha da kötü koşullara düşürüleceğini açıkça ifade eder. Sömürülene yönelik dönemin sürgün yeri olan Sibiryaya gönderilme tehdidi Manol'un iktidar sarhoşluğunun da başka bir göstergesidir.

⁵ Sobranie: toplantı

⁶ Sud: dava evi, mahkeme

“Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım”da adam kayırma ve sömürü çokça karşımıza çıkmaktadır. Efruz ve Vicdani'nin askerliklerini farklı koşullarda yapmaları ve bunun oyunda özellikle altının çizilmesi yanlış işleyen bürokraside adam kayırmanın ve sömürünün bir örneği olarak sunulur. Babası savaştan savaşa koşan ve sonunda Sarıkamış'ta can veren Vicdani ile zengin Firuz'un oğlu Efruz'un askerlikleri oyunda şöyle aktarılır:

Vicdani asker oğlu değil mi? İlle şark hizmeti yapacak Ver elini Şemdinli Beytüşşebab, Kızıl çakçak Vatanın topraklarını Kaniyla değilse de Teriyle sulayacak. Firuz'un oğlu Efruz Muhallebi çocuğu Zora gelmez, çıt kırıldım. İlle İstanbul'da kalacak. Gelsin yine İltimas torpil. Doktor raporu Firuz'un oğlu Demişler ona İsteddiği yerde kahf Sırtı terlemeden Tezkeresini bile alır. (Taner, 2020: 44)

“Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım” oyunu baştan sona kadar sömüren ile sömürülen ilişkisi üzerine kurulmuştur. Sömürenin Efruz, sömürülenin ise Vicdani'nin temsiliyetiyle ortaya konulduğu oyunda Efruz sömürmeyi kendisine iş edinmiş, Vicdani ise sömürülmeye izin veren ve bunu da yanlış koşullandırılmışlıkla yapan biri olarak karşımıza çıkarılır.

Vagonli şirketinde dolgun bir maaş ile çalışan Efruz, patronun sevgilisini taciz ettiği için işten atılır. O sırada dışarıda şirketi protesto eden işçilerin arasında kendisini bulan Efruz, işçiler tarafından haksız yere şirketten kovulan bir emekçi olarak görülür ve kürsüye çıkıp konuşma yapması beklenir. İnsanları sömürmeyi iyi öğrenmiş Efruz'un bir anda sömürülenin hakkını savunan biri olarak belirmesi ironiktir. Efruz kürsü konuşmasında Vagonli şirketi ile emperyalizmi lanetlerken sömürüye karşı çıkar. Milliyetçi ifadelerin yer aldığı konuşmasının devamında Efruz şunları söyler:

VİCDANI – Var ol Efruz!.. Ben seni bu kadar milliyetçi bilmezdim kardeşim.

EFRUZ – Ben de bilmezdim. (Devamla) Bunu, dünyaya olanca milli hançeremle haykırmak istiyorum. Türkiye artık uyanmıştır.

SESLER – Uyanmıştır.

VİCDANİ – ... mistir.

EFRUZ – Kendi fabrikalanımızı kendimiz yapacağız.

SESLER – Kendimiz yapacağız.

VİCDANİ – ... çağız.

EFRUZ – Kendi bankalarımızı kendimiz işleteceğiz.

SESLER – Kendimiz işleteceğiz.

EFRUZ – Kendi şirketlerimizi kendimiz kuracağız.

SESLER – Kendimiz kuracağız.

VİCDANİ – ... çağız.

EFRUZ – Kendi halkımızı kendimiz sömüreceğiz!

SESLER – Kendimiz sömüreceğiz. (Taner, 2020: 42-43)

Burada dikkat çekici taraf Efruz'u küçüklüğünden beri tanıyan Vıcdani'nin onun gerçekten vatanperver ve milliyetçi olduğuna inanmasıdır. Kanmaya ve kandırılmaya açık olan Vıcdani sömürüyü kanıksamış olmasıyla da eleştirilerin odağındadır.

Oyunda işe alınan Lalifer'in ilkokul dördüncü sınıfı zor bitirmesi yönüyle üç dil bilen ve daktiloda dakikada 330 kelime yazan bir adayı geride bırakarak işe alınması adam kayırmanın başka bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada Taner'in eleştirdiği nokta kadınlar için, iş başvurularında liyakatten ziyade dişliliğin rol oynamasıdır. Lalifer alındığı işte sonradan patronun sevgilisi olacaktır.

Çalıştığı şirkette birçok yolsuzluk yapan Efruz'un bu yolsuzluklarından dolayı cezadan kurtulmak adına mecliste mebus olmayı seçmesi ve girdiği seçimi de kazanması yanlış işleyen bürokraside, adam kayırmada ve sömürüde halkın da büyük bir payı olduğunu dikkatlere sunar.

"Mumnar Saalık İçin" ile "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım"da yanlış işleyen bürokrasinin beraberinde getirdiği iktidar hırsı, sömürü, adam kayırma birbirleriyle benzerlik gösterir. Her iki oyunda da ele alınan izlek "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım"da çeşitlilik göstermektedir. Bunun yanında "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım"da sömüren yerine sömürülen delirerek ağır bedel öderken "Mumnar Saalık İçin"de sömüren bedel ödemenin eşliğindedir.

Sevda Şener, "*Bertolt Brecht'e göre insanlığın durumu korkunçtu ve bunu değiştirmek gerekiyordu. Tiyatro dünyanın değişebilir olduğunu göstermeliydi*" (2003: 90) diyerek Brecht'in tiyatrosuna yüklediği işleve yer verir. Brecht'in tiyatroya bu yaklaşımı bağlamında "Mumnar Saalık İçin" ve "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" adlı oyunlarda dünyanın / düzenin değişeceğine dair farklı bakış açıları ortaya konulduğu görülür. Sovyetlerde sosyalizm dönemini anlatan "Mumnar Saalık İçin"de sömürünün eski çürük kapitalizm kalıntılarından geldiği söylenerek düzenin "Leninka düşünce politikasıyla" değişeceğine işaret edilir. "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım"da 31 Mart Vakası ile başlanan ve 12 Mart'a kadar geçen zamanda düzenin aynı şekilde işlediği gösterilerek sömürünün devam edeceği düzenin böyle gelmiş böyle gideceği sunulur.

Ayşegül Yüksel, "*Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım, 'değişen' güncel görünümünün gerisindeki 'değişmezliğin' öyküsüdür. Değişmezlik, politik ve toplumsal düzeyde görülen değişikliklere karşın, toplum yapısının, toplum yapısına bağlı olarak da insan yapısının, temelde değişime uğramayışından kaynaklanır*" (1986: 84) demektedir.

Burada yanlış koşullanmanın kurbanı olan Vicdani'nin "sakın plak olmayın" ve Koronun "Gözlerimizi açalım gerekeni yapalım" tembihleri, dünyanın / düzenin değişmesinin "insan yapısının değişmesi" koşuluna bağlılığının ifadesi olarak karşımıza çıkar.

2.2. Savaş

Nikolay Baboglu'nun "Mumnar Saalık İçin" ile Haldun Taner'in "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" adlı eserlerinde ele alınan izleklerden biri de savaştır.

Savaş "Mumnar Saalık İçin" adlı oyunda yanlış işleyen bürokrasiyi, rüşveti, adam kayırmayı, aşkı ve ölümü ortaya koymakta doğrudan işlev yüklenirken "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım"da savaş yanlış işleyen bürokraside sömürenin lehine bir izlenimle dolaylı bir işleve sahiptir.

"Mumnar Saalık İçin" adlı eseri Baboglu 1979-1985 yılları arasında kaleme almıştır. Bu tarih, Sovyet-Afganistan Savaşı'nın başladığı zamandır. 10 yıl süren savaşta Sovyet ordusu ciddi bir zayıflık vermiştir. Oyunda bürokrasinin yanlışlarının getirdiği adam kayırma, rüşvetin somutlaştırılmasında savaş önemli bir unsur olarak sergilenmiştir. Dimu'nun oğlu Panti'nin askere gitme zamanının gelmesi ve Panti'nin özellikle Afganistan'da askerliğini yapmak istemesi üzerine annesi Kati'nin oğlunu ölümden kurtarmak için ağabeyi Manol'a rüşvet olarak 5 bin vermesi savaşın yolsuzluktaki işlevselliğini göz önüne serer. Aslında dürüst bir adam olan ve doğruluktan ödün vermeyen Dimu, savaşta oğlunu kaybetmemek için karısı Kati'nin Manol'a rüşvet vermesini kabul etmek zorunda kalır. Oyunda Manol'un arkadaşı Zubkov'un, Moskova tarafından özellikle Gagauz gençlerinin Afganistan'a gönderilmesinin istendiği açıklaması dikkat çekicidir. Bu açıklama seyircide / okuyucuda bu konuda rüşveti onaylatır nitelik taşımaktadır. Bunun yanında verilen rüşvetle yeri değiştirilen Panti'nin

yerine Afganistan'a Dimu'nun kızı Oli'nin sevgilisi Viladi gönderilir. Ve Viladi'nin bir süre sonra demir tabutta cesedi getirilerek savaşın kirli yüzü de ortaya konulmuş olur.

"Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım"da savaş sömürünün ifadesi olarak karşımıza çıkarılmaktadır. Oyunda savaşın geçmişten bugüne nedenlerindeki değişim ortaya konularak şimdilerde emperyalist güçlerin mücadelesi şeklini aldığı Koro'nun seslendirdiği şarkıyla ortaya konulur:

Bir zamanlar av yüzünden / Bir zamanlar kadın / Bir zamanlar din uğruna / Bir zamanlar fütuhattan / Çıkmış bütün savaşlar / Bugünkü savaşlar / Aktif pasif / Hesabından çıkar / Hamasi nutuklar Trampetler borazanlar / Hep bu hesabı örter / Fransız, kapitülasyon peşinde / Alman'ın gözü / Bağdat yolunda / Moskof açık denizleri kollar / İngiliz petrollerini / Ha ha ha ha hapşu. / Ya nezle olur / Ya harbe girer / Kuranderde oturanlar / Kabak dönüp dolaşıp / Dört yol ağzında patlar / Kan ister harp tanrıları / Kıraat kitapları kahraman / Ahmedler, Mehmedler Vicdaniler, Fedailer / Hepsi bu yolda kurban / Zirhli yapmış / Uçak yapmış / Tank yapmış / Müşteri bekler / Smitler, Krupplar, Brovvnlar / Dúpontlar, Wickersler / Heyyyyt / Doğu batının köprüsü bizde / Boğazlann bekçiliği bizde / Ayrıca gözü pek bir milletiz de / Ya nezle olur Ya harbe girer / Kuranderde oturanlar / Kabak dönüp dolaşıp / Bizim başımızda patlar. (Taner, 2020: 21)

Şimdiki savaşların sömürü savaşı olduğunun altı çizilen oyunda dünyadaki savaşların durumu da yer alır. Dünya savaşlarının ülke ekonomisi üzerindeki etkisinin altı çizilerek ülke politikasının kazanan tarafa göre şekillendiğine dikkat çekilerek Almanların Nazi iktidarı ve Amerika'nın Nagasaki'ye attığı atom bombasına da değinilir. Bunun yanında gazetedeki İspanya iç savaşı da bir haber olarak oyunda yer alır. Savaş döneminde ülkede halk yoksullaşırken Efruz'un babası gibi Alman hayranlarının mallarına mal kattığı ifade edilir. Amerika'nın Nagasaki'ye atom bombası attığı haberleri üzerine Vicdani'nin Efruz ile konuşması ülkenin izlediği politika çizgisini ortaya koymasından anlamlıdır:

VİCDANİ – (Gazete okumaktadır, ağlamaklı bir sesle.) Efruz elli bin kişi ölmüş kardeşim.

EFRUZ – Harp bu Vicdani. Ya öleceksin, ya öldüreceksin.

VİCDANİ – Doğru haklısın. Müttefiklerimiz Nagasaki'de Atom bombası attılarsa, elbette gerektiği için atmışlardır. Sağlık olsun, ne yapalım. (Taner, 2020: 65)

Türkiye'deki 1960 Askeri Darbesine ve 12 Mart 1971 Muhtırasına da oyunda yer verilmiştir. Savaş, oyundaki çatışmaların ortaya konulmasında zamanın belirlenmesi noktasında bir işlevselliğe sahiptir. Türkiye'de yaşanan darbe ve muhtıralara zaman olarak yer verilmesi ise toplumsal eleştiri içerir.

Her iki oyunda savaş ölümü getirmesiyle de ele alınmıştır. "Mumnar Saalık İçin" adlı oyunda ölüm dramatik bir gerçeklikle işlenmiş ve ölümün acısı seyirciye / okuyucuya aksettirilmiştir. "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım"da savaşın getirdiği ölüm emperyalizmde kaçınılmaz bir gerçek olarak ele alınmış ve ölümün getirdiği acıdan ziyade savaşın nedenlerinin eleştirisi öne çıkarılmıştır.

2.3. Ahlaki Değerlere Bakış

"Mumnar Saalık İçin" ve "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" adlı oyunlarda kadına yönelik farklı bakış açıları ortaya konulmuştur. Her iki oyunda da erkek için cinsel bir araç olarak görülen kadının rolü oyunlarda farklılık göstermektedir.

"Mumnar Saalık İçin" adlı oyunda Manol, kendisini bölgenin sahibi olarak görmüş ve bölge insanlarını sömürmüştür. Bu sömürü kadınlara yönelik olarak da kendisini göstermiştir. Manol, ava gitme bahanesiyle günlerce başka kadınlarla kalmaktadır. Sonunda sevgilisi olan bir kadının doğum yapıp kadının ablası olan Karı'nın Manol'a tehdidiyle, Manol'un ahlaksızlığı ortaya konulur. Oyunda Karı olarak geçen kadın, Manol'a kız kardeşinin doğum yaptığını ve bu

ahlaksızlığının yanına kalmayacağını söylemesiyle Manol'un Karı'ya cevabı onun ahlaksızlığını daha da derinleştirir:

MANOL (bir tarafa): "*Dedim horospuya düşürtsün onu, doktora da parasını ödedim, ama seslämedi⁷, ahmak insan, (o karıya). Yalan sölâme, senin kızkardaşın kendisi de bilmeer, angı aullar boyunda vakıtlı kaldı.*" (Baboglu, 2009: 326)

Burada kadın, erkek tarafından mağdur edilmiş bir roledir. Oyunda eleştiriler evli bir erkekle ilişkisine rağmen kadına yönelik değil erkeğe yöneliktir.

"Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım"da da erkeğin kadına yönelik ahlaksız bakışı yer alır. Oyunda kadına yönelik ahlaksızlık Efruz ile ortaya konulmuştur. Oyunun ilerleyen bölümlerinde patronun da ahlaksız davranışları sergilenmiştir. Efruz kadınları etkileme yetisine sahip "şeytan tüyü" olan bir adamdır. Daha çocuk yaşta Cemalifer'in bisikletine binmesini istemesi üzerine ondan bir öpücük ister. Cemalifer, bunun ayıp ve günah olduğunu söylemesiyle Efruz'un cevabı onun toplumun ahlaki değerlerine olan kayıtsızlığını ortaya koyar:

EFRUZ – Ayıp, günah, biri görürse. Biz bizeyken hiçbir şey ayıp olmaz.

CEMALİFER – A, onu da kim söylemiş?

EFRUZ – Amcam bahçede anneme söylüyordu. Onlardan duydum.

CEMALİFER – Günah yazılır deftere.

EFRUZ – Sen öpmeyeceksin ki, ben öpeceğim. Benim defterime yazılır.

CEMALİFER – Bak, önce bindir, sonra. Hadi.

EFRUZ – Para peşin, kırmızı meşin. (Taner, 2020: 32-33)

⁷ sesläme: Dinleme.

Bu ifadelerden Efruz'un annesi ile amcası arasında da yasak bir ilişki olduğu sezdirilir. Cemalifer'i dudağından öpen Efruz, Cemalifer'in çocukları olur mu endişesine hiç aldırış etmeden aşağı mahalledeki Dürdane'yi gezdirmeye gideceğini söyler. Oyunun bu bölümünde Cemalifer ile Efruz arasındaki konuşmalar iki çocuğun duydukları ahlaki ölçütlerin gülünç şekilde sergilenmesini içerir. Bu gülünçlükte çocuk yaşta bile Efruz'un ahlaki değerlerindeki zayıflık göz önüne serilir. Efruz, Vagonli şirketinde dolgun bir maaşla çalışırken patronunun sevgilisine sataşıp işten kovulur. Başvurduğu yeni işte patronuna kadınlarla ilgilendiğini, garsoniyer evin anahtarını ve sevgilisi kadınların mayolu fotoğraflarını gösterir. Ahlaksız yönünü patronuna sergiledikten sonra iyi bir maaşla şirkete alınan Efruz'a karşı patronun bu tavrı, onun da Efruz ile aynı ahlak seviyesinde olduğunu göstermektedir. Patron, ilkökul dördüncü sınıfa kadar okuyan Lalifer'i işe alarak onunla yasak bir ilişki yaşar. Lalifer'in patrondan gebe kalması üzerine Efruz'un teşvikleriyle Lalifer, Vicdani ile evlendirilir. Lalifer'in patron ile ilişkisi evlendikten sonra da devam eder. Saflığıyla yine kandırılan Vicdani de bu ahlaksız ilişkide eleştirilir. Patronu ile karısını yatak odasında görünce işten ayrılıp Lalifer'i de boşayacağını söyleyen Vicdani'nin patronuyla konuşmaları patronun ahlaki değerlere bakışını ortaya koyması açısından önemlidir:

VİCDANİ – *Benden can çıkar, sır çıkmaz konağım. Ne şantaj, ne rezalet, sadece onurum kırıldı gidiyorum.*

PATRON – *Sen beni heyecandan öldürmeye mi kararlısın Vicdani?*

VİCDANİ – *Ne bakıma sayın patronum?*

PATRON – *Bütün bunları geç bir kalem, namus, iffet, skandal, o kadar mühim değil, bunların hepsinden önemli bir şey var. Bordrolar ne olacak?*

VİCDANİ – *Bordrolar mı?*

PATRON – Tabii... Bordrolar. Bordrolar yetişmezse Maliye tepemizde. Kastin beni iflas ettirmek mi yoksa? Bunu bana yapamazsın Vicdani. (Taner, 2020: 62)

Paranın, ahlaki değerlerden daha önemli olduğunun patron tarafından izahı, patronun ölümünden sonra onun karısı Şemsicihan ile evlenen Efruz tarafından da onaylanır. Efruz, Şemsicihan ile siyasilere kadın üzerinden yazdığı mektupları şantaj malzemesi olarak kullanmak için evlenmiştir. Tamamen çıkara dayanan ilişkide Efruz'un kadına bakışı da ortaya konulmuştur:

VİCDANİ – Eski patronun karısı Şemsicihan Hanımla alakan, patronun sağlığından başlamış diyorlar, doğru mu?

EFRUZ – Sadece platonik bir alaka idi.

VİCDANİ – Nasıl yani?

EFRUZ – Hiç... Para vermiyordum o zaman kendisine. Şimdi karım oldu; hisse alıyor her şeyden.

VİCDANİ – Madenler de sana mı kaldı?

EFRUZ – Madenler mi? Asıl madenin âlâsı Şemsicihan'ın kendisi!. Ben onla surf mektupları için evlendim.

VİCDANİ – Sana yazdığı âşıkane mektuplar.

EFRUZ – Hayır... Ona yazılan âşıkane mektuplar!..

VİCDANİ – Ben bir şey anladım sa deli olayım.

EFRUZ – İşlet kafanı Vicdani. Bazı önemli siyasilere vaktiyle ona yazdığı aşk mektupları Bundan güzel sermaye mi olur.

VİCDANİ – Demek surf, şantaj için evlendin!... Yazık. Teessüf ederim.

EFRUZ – Ne zannettin ya!. Yoksa, âşık mı oldum sanmıştın?

VİCDANİ – E öyle olmadan olmaz ki, ama değil mi?

EFRUZ – Bir kadının nesine âşık olurlar hiç akıl erdiremedim, gitti. Saksığan beyinlerine mi? Papağan konuşmalarına mı? Yoksa yarısından çoğu, dolgu, otuz iki dişlerine mi? Kadının akıllısı nankör bir kedi, aptalı sadık bir inektir.

VİCDANİ – Hayret, doğrusu: Ben bugüne kadar böyle bilmezdim.

EFRUZ – Kadın ancak, bir üretim aracı olursa çekilir. (Taner, 2020: 69)

Efruz'un ağzıyla kadının sadece rant ve para elde etmekte bir araç olduğunun altı çizilen oyunda erkeğin yanında kadın da eleştirilmektedir. Efruz'un annesi ile başlayarak ortaya konulan kadının rolü oyunun diğer kadınları Lalifer, Meralifer, Nilüfer ve Şemsicihan ile pekiştirilmektedir. Haldun Taner'in oyununda kaleme aldığı kadınlar, işveli, dişiliklerini sergileyen, kanmaya ve kandırılmaya dünden hazır, toplumun ahlaki değerleriyle çatışan kadınlardır. Aybike Turan, Haldun Taner'in "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım" adlı oyununda kadın karakterler için şunları söyler: "*Hep korunması gereken ya da akli bir karış havada, süs düşkünü, çıkarları için erkekleri kullanan insanlar olarak resmedilmişlerdir*" (2014: 52).

Nikolay Baboglu'nun ahlaki bakış ile ortaya koyduğu kadın tipi ise kanmış ve bu yanlışın farkına varan mağdur kadın tipidir. Her iki oyunda da gebe bırakılmış kadınlar yer alır. Manol'un gebe bıraktığı kadın Kari'nin anlatımıyla Manol'un evlenmek zorunda olduğu, namusu kirletilen bir kadın iken, patronun gebe bıraktığı kadın ise bu gebeliğinden memnun, hemen yamanacak Vicdani'yi bulmuş ve kendisi yerine başkasını -Vicdani'yi- mağdur eden bir karakterdir. Her iki oyunda ahlaki çöküntü para ve iktidar hırsı ile birlikte belirginleşmiştir.

3. Kişiler

"Mumnar Saalık İçin" adlı oyunda aksiyon Manol, Kati ve oyunun sonunda Çimana üzerinden sürdürülür. Oyundaki diğer önemli kişi olan Dimu ise dürüstlüğün ve doğruluğun temsili bir karakterdir.

Oyundaki aksiyona doğrudan katkı sağlamayan Dimu, yazarın oyunda vermek istediği mesajların temsiliyetini üstlenmesi açısından oyunun olmazsa olmazıdır. Oyundaki diğer kişiler ise özellikle Gagauz kültürünün aktarımında yaşanan çevreyi yansıtmaları ve oyundaki aksiyonun şekillenmesinde tamamlayıcı unsurlardır.

“Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım” adlı oyunda ise çatışma Efruz ve Vicdani üzerinden yürümektedir. Çatışma ve yaşanan çevrenin de bu iki karakter üzerinden verildiği oyundaki diğer kişiler toplumsal ve bireysel eleştirinin ortaya konulmasında tamamlayıcıdır.

Her iki oyunda çatışma Manol ve Dimu ile Efruz ve Vicdani üzerinden yürür. Dimu “Mumnar Saalık İçin” oyununda aksiyonun yaratılmasına doğrudan katılmasa da yüklendiği simgesel anlam ile çatışmanın Manol ile olan odağını oluşturur.

3.1. Manol / Efruz

“Mumnar Saalık İçin” adlı oyundaki Manol, “Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım” adlı oyundaki Efruz ile benzer özellikler taşımaktadır.

Nikolay Baboglu, oyunun başında karakterlerinin genel özelliklerini ortaya koymuştur. Manol’un kolhoz başı, Dimu’nun karısı Kati’nin ağabeyi ve 42 yaşında olduğu bilgisini veren Baboglu, Manol’a dair detayları, Dimu’nun ve Karı’nın, Kati ile olan konuşmaları ve oyunun sonunda Çimana’nın itiraflarıyla ortaya koymuştur. Manol, kolhozda yolsuzluklar yapan, haksız yere insanları işten çıkaran biridir. İnsanlardan rüşvet alır ve işçileri sömürür. İçkiye düşkündür. Bölgedeki kadınlarla ahlaksız ilişkiler kuran bir adamdır. Manol, para hırsıyla insanlığını kaybetmiş, ahlaksız, dalavereci, zor duruma düştüğünde her şeyi yapabilecek biridir.

Efruz, zengin bir ailenin oğludur. Oyunun başında annesi ve babasının durumlarıyla karakteri ortaya konulmak istenir. Annesi onu doğurduktan sonra daha da kilo almış ve Vicdani'nin sıksa hâline inat o daha da gelişmiştir. Babası ise Alman hayranıdır. Burada I. Dünya Savaşı zamanında "türedi zengin"lerden olduğu vurgulanarak Efruz'un babasının da kirli işlere giren biri olduğu sezdirilir. Efruz, daha küçük yaşta yalan ve hırsızlığı öğrenmiştir. Vicdani'nin yolda bulduğu altın saati alıp satmayı düşünmüş ve Vicdani'nin saati teslim ettiği karakola giderek saatin babasına ait olduğunu söylemiş, karakol memurunu kandırarak saati almıştır. İçkisi kumarı olan, kadın ilişkilerinde ahlaksız biridir. İnsanları sömürmeyi iyi öğrenmiş ve kendi menfaati için hayatta her şeyi yapabilecek bir karakterdir. İşlediği suçlardan aklanmak için başkasına gözünü kırpmadan iftira atabilen ve bundan yüzü bile kızarmayan Efruz, Haldun Taner'in çağdaş toplumun eleştirisinde önemli bir karakteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Efruz, ortamına göre kılık değiştirebilen ikna gücü yüksek, riyakâr, yalancı, ahlaksız bir kapitalist olarak karşımıza çıkmaktadır.

Manol ve Efruz, para hırsına bürünmeleri, insanları sömürmeyi iş hâline getirmeleri ve kadınlara ahlaksız yaklaşımlarıyla birbirlerine benzemektedirler. "Mumnar Saalık İçin" oyununun sonunda Manol'un çöküşünü seyrederken "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım"da Efruz'u tam çökecekken yine dalavereyle tekrar yükselişini izleriz.

3.2. Dimu / Vicdani

"Mumnar Saalık İçin" oyununun başında Dimu için, kolhozda kır işçisi ve 45 yaşında bilgisi verilir. Dimu, Pazar günleri bile kolhozda çalışan dürüst bir karakterdir. Oyunda Manol'un kirli karakterine karşılık Dimu, annesi Gina'nın ifadesiyle "*Dimu işçi, dürüst adam, pek çok çalışan, kazandını da içeri getirir, içkiyâ, tütünâ salınmêêr*" (Baboglu, 2009: 290) biridir. Dimu dürüstlüğün temsili olarak karşımıza çıkarılmaktadır.

Dimu, Panti'nin Afganistan'a asker olarak gönderilmemesi için giriştiği işte dürüstlüğü kırılıyor gibi gösterilse de aslında o bu temsiliyeti sonuna kadar götürmüştür. Burada değişir gibi görünen karakter oyunda kapana kısıtılmış ve bunu yapmaktan başka çaresi olmayan biri olarak sergilenmiştir. Çünkü yazarın oyununda dikkat çektiği nokta Gagauz gençlerinin özellikle Afganistan Savaşına gönderildiğinin Zubkov ağzıyla aktarımı ve Afganistan'a gidenin tabutuyla geri geldiğidir. Bu yönüyle dürüstlüğün temsiliyetinde Dimu'nun yaptığı yanlış seyircide / okuyucuda Dimu'ya karşı kötü bir bakıştan ziyade "başka çaresi yoktu" bakışını getirir.

Annesini doğumdan sonra babasını ise Sarıkamış'ta kaybetmiş olan Vicdani, babaannesinin yanında büyümüştür. Bütün bildiği doğruluk ve dürüstlük olan Vicdani oyunun başından sonuna kadar bu karakterini devam ettirir. Vatan için canını feda etmekten çekinmeyen, devlete hizmette kusur etmeyen Vicdani, yanlış zamanın adamı olarak karşımıza çıkarılır. Biraz da talihsizdir. Okuldayken Refet Paşa'nın İstanbul'a geleceği gün Vicdani, Paşa'yı karşılayarak ona övgü dolu sözler söyleyecektir. Çok heyecanlı olan Vicdani'ye evden "heyecan ilacı" getirip içiren Efruz, karnı ağrıyan Vicdani'nin yerini alır. Oyunda, ilk defa talihi dönecekken onu da Efruz'a kaptıran Vicdani'nin doğuştan talihsiz olduğu aktarılır. Oyunun başından sonuna kadar hep doğruluktan yana ve dürüst bir rol yüklenen Vicdani, okul yıllarından en son delirene kadar sömürülmeye müsait biri olarak çizilir. Bu sömürünün sebebi ise dürüstlüğün getirdiği saflıktır. Efruz ile okul ve iş hayatları kesişen Vicdani, oyunun sonuna kadar Efruz tarafından sömürülmüş, o da buna göz yummuştur. Oyunun sonunda "yanlış koşullanmanın kurbanı" olan Vicdani delirmiş hâliyle karşımıza çıkmaktadır. Sevda Şener, Ayşegül Yüksel'in aktarımıyla Vicdani'yi "*Çocukken büyüğüne, varlıklıya karşı saygılı olmaya alıştırdılan Vicdani büyüüp gitmiş, hakkını aramasını becerememiştir... Sömürülmeye, aldatılmaya razı olduğu, tüm*

kötülükleri güler yüzle kabul ettiği için kendine de topluma da zararlı olmuştur" (akt. Yüksel, 1986: 87) ifadeleriyle değerlendirmiştir.

Dimu ile Vicdani ikisi de doğruluk ve dürüstlükleriyle ele alınmıştır. Nikolay Baboglu, Dimu ile "ideal insan" karakteri çizerken Haldun Taner, Vicdani ile eşsiz bir karakter ortaya koymuştur. Sevda Şener, "Antik tragedyalarda kahramanın yıkımı, onun ilkelerine fazla bağlı olmasından, yeni duruma uymak için benimsediği değerlerden ödün vermeye yanaşmamasından kaynaklanır. Uyumsuzluk, hem trajik bir hata hem de kahramanı yücelten bir erdemdir. Antik Yunan düşüncesi bu çelişkiyi senteze ulaştırmak için bir ölçüt koymuştur: Ölçülülük. Yerleşik değerlere bağlı kalmanın da, yenilerle uyum sağlamanın da bir ölçüsü olmalıdır. Yıkım, aşırıktan gelir." (2003: 44) demektedir. Taner'in ortaya koyduğu Vicdani karakteri Şener'in dikkat çektiği Antik tragedyalarda ortaya konulan "ölçsüz" karakterdir.

Bu yönüyle, Nikolay Baboglu'nun Dimu ile ortaya koyduğu dürüstlük temsiliyeti seyircide gıpta uyandırırken Vicdani'nin bu temsiliyeti, seyircide kimi zaman gülünç çoğunlukla öfke uyandırır. Bu yönüyle Dimu ile "ideal insan", Vicdan ile "dürüstlüğüne rağmen" "olmaması gereken, ölçsüz insan" modelinin ortaya konulduğu söylenebilir.

4. Zaman

Nikolay Baboglu ve Haldun Taner'in ele aldığımız eserlerini karşılaştırmadaki hareket noktalarımızdan birini de "zaman" oluşturur. Her iki yazar kendi coğrafyalarında yaşanan sosyal ve siyasal olayları, entrik kurguda zaman unsuru olarak ele almışlardır. "Mumnar Saalık İçin" ve "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım"da işlenen zaman, reel hayatta karşılığı olan, tarihsel, sosyal ve siyasal gerçekliğe dayanan bir unsurdur. Toplumcu iki yazarın zaman kavramını tarihsel gerçekliğe

dayandırmaları yazarların ele aldıkları dönemler hakkında seyirciye / okuyucuya adeta ışık tutar.

"Mumnar Saalık İçin" adlı oyunun ne kadarlık bir süreye yayıldığı net değildir. Oyun 1979-1985 tarihleri arasında kaleme alınmış ve Afgan- Sovyet Savaşı dönemini ele almaktadır. Oyunun başında oyuncular tanıtıldıktan sonra oyunun "sekseninci yılların ortasında" geçtiği ifade edilmektedir. Dramatik bir son ile biten oyunun anlatıldığı zaman ile yazıldığı zaman birbirine paraleldir. Oyunun başında günlerden Pazar olduğu belirtilir ve oyun Panti'nin askere gideceğinin Dimu ve Kati'nin konuşmalarıyla ortaya konulmasıyla başlar. Panti'nin askere gitmesine bir haftadan fazla bir zaman kalmıştır:

PANTİ: (girer esneyrök) Mamo, bana genä var poveska⁸ (gösterer kiyadi)

DİMU: Ne zaman?

PANTİ: Salı gününä bitki⁹ komisiya olacek da öbür aftaya askerä gideriz. (Baboglu, 2009: 289)

Kronolojik bir zaman akışının olduğu oyunda Panti ve Vladi aynı gün askere gönderilmiş ve üç hafta sonra Vladi'den mektup gelmiştir. Panti'nin askerlik yeri hakkında bilgi verilen mektuptan sonra zamana dair herhangi bir ibareye yer verilmez. Oyunun sonuna doğru Manol kirli işlerinden ötürü Sovyet yetkililerince aranır. Ortalıkta görünmeyen Manol, üç hafta sonra Dimuların evine gelir. Dimuların evine gelen Çimana da iki haftadır hastanede yattığını ve Manol'un kendisini ziyaret etmediğini söyleyerek Manol'a çıkışır. Bu zaman ifadeleri bize oyunun ne kadarlık bir süreyi kapsadığı noktasında net bilgi vermemektedir. Oyun Viladi'nin tabutunun meydandaki görüntüsü ve meydanı pencereden ağlayarak izleyen ev halkı Dimuların durumları ile son bulur.

⁸ Poveska: askere çağrılma kâğıdı

⁹ Bitki: son, sonuncu

Burada savaştan tabutu gelen Viladi'nin askere yollanmasından sonra ne kadar süre geçtiği de ifade edilmemektedir.

Oyunda Panti, "*Uzadı bu Afgan cengi... bunca vakit bulamadılar kolayını, sarıp, buusunnar o bir auç kadar düşmanı da çoktan bitirsinnär bu az-buçuk işi...*" (Baboglu, 2009: 292) demektedir. Yazar, 1979'da başlayıp 1989'da son bulan Sovyet- Afgan savaşına yönelik değerlendirmesini seksenlerin ortasından bakarak Panti ile ortaya koymaktadır. "Mumnar Saalık İçin" oyununda Afgan- Sovyet savaş döneminin ele alması ve bu dönemin oyunda, rüşvet ve ölümün somutlaştırılmasında rol oynaması yönüyle zamanın büyük bir işleve sahip olduğu söylenebilir.

"Gözlerimi Kapatırım, Vazifemi Yaparım" adlı oyunda da oyunun zamanı kronolojik bir sıralamayla ortaya konulmuştur. Uzun bir süreye yayılan oyunda zaman, tarihi gerçekliğe sahiptir. Efruz ve Vicdani'nin doğumuyla başlanan oyunda "Girizgâh"ta, "*Tanın, Tasvir, Peyam, Sabah yazıyor beyler. İkdam da var. Otuz Bir Mart Vakasını yazıyor.*" (Taner, 2020: 15) ifadeleriyle doğum zamanlarına yer verilirken ülkede yaşanan toplumsal ve siyasal olaylara da göndermelerde bulunulur. 31 Mart Vakası 13 Nisan 1909'da cereyan etmiştir. Bu olay Osmanlı'da ulema ile iktidarda olan İttihad ve Terakki'nin arasını açmıştır. Tarihe, irtica isteyen halk ve askerlerin meclise "şeriat isteriz" naralarıyla yürümesi olayı olarak geçen 31 Mart Vakası, gerek dönemi içinde gerekse daha sonrasında gelişen fikir ayrılıklarını büyük ölçüde etkilediği söylenebilir. Taner'in, oyununu 31 Mart Vakası ile başlatması oyunda kronolojik olarak yer verilen tarihlerin yüklendikleri anlamlar açısından manidardır. Oyunda yer verilen tarihsel olayların sebebinin fikir ayrılıkları üzerinde temellendiği veya bu ayrılıkları sona erdirmeye yönelik olduğu düşünüldüğünde (1960 Darbesi ile 1971 Muhtırası gibi) oyunun başladığı 31 Mart Vakası tarihinin oyunda işlevsellik yüklendiği söylenebilir.

Haldun Taner'in oyununda dikkat çekici yan zamanın simgesel de olsa mekânlar üzerindeki etkisidir. Ülkede yaşanan toplumsal ve politik olaylara göre sürekli değişen sokak isimleri, bu isimlerin değişiminde rol oynayan olaylara eleştiri niteliği taşımasının yanında sürekli değişen isimlerin, mekânın adlandırılmasında bir karmaşa yaratmasına da tepki özelliği taşır. Sokak isimlerinin değişimi zamanın mekân üzerindeki etkisinin yanında ülkenin kronolojik olarak geçirdiği tarihsel süreçleri göz önüne sermesi bakımından da önem arz eder. 31 Mart Olayı tarihinden hemen sonra 10 Temmuz, II. Meşrutiyet ilanı bayramı olması hasebiyle sokak adının ilk değiştirilme tarihi sebebi olarak karşımıza çıkar. Bundan sonra zaman Dünya harbine giriş zamanı, Sevr Anlaşmasının imzalanması, Cumhuriyet'in ilanı, yapılan inkılaplar, Millî Şef dönemi, DP İktidarı, Hitler'in dönemi, İspanya iç Savaşı, Amerika'nın Nagazaki'ye atom bombası saldırısı, 1960 Darbesi ve 12 Mart Muhtırası oyunun sonuna kadar kronolojik olarak verilen tarihlerdir. Haldun Taner, oyunun kapsadığı süre için "*yakın tarihimizin yetmiş yılı*" (Taner, 2020: Önsöz) demektedir. 70 yıllık zaman Türkiye'nin yaşadığı olaylar ve iktidarın izlediği politikalar açısından önem taşımaktadır. Oyunda Türkiye'nin tarihsel serüvenini izlemek mümkündür. Efruz ve Vicdani'nin ilişkileri de bu tarihsel zamanın özellikleri noktasında dikkate değerdir. Efruz'un kirli işlerini aklamak için mebus olma isteği, ülkedeki toplumsal çalkantılardan faydalanarak kazanç elde etmesi, 1960 Askeri Darbesi'yle Vicdani'nin haksız yere hapisaneyeye girişi ve 12 Mart dönemi ile herkesin birbirinden şüphelendiği gergin bir toplumsal çalkantıda Vicdani'nin delirmesi, oyunda verilen toplumsal eleştirinin zamanın işlevselliğiyle ortaya konulduğunun sergisidir.

Her iki oyunda da zamanda tarihsel bir gerçeklik söz konusudur. Oyunlarda ele alınan tarihler toplumda yarattığı etkiler açısından büyük önem taşımaktadır. Nikolay Baboglu ve Haldun Taner, oyunlarında toplumsal ve siyasal eleştiriye zamandan ayırmadan tarihsel bir

gerçeklikle ortaya koymuşlardır. Her iki yazarın, tarihsel gerçekliğe dayanan zaman kullanımını oyunda gerçeklik atmosferi yaratma isteğiyle de açıklanabilir. Bu da Baboglu ve Taner'in zaman kullanımında seyirciyi / okuyucuyu, inandırma / ikna etme amacı güttüğü söylenebilir. Nikolay Baboglu 1979-1985 yılları arasında yazdığı oyununda zaman olarak 1980'li yılların ortasını seçer. Toplumdaki güncel bir sorunu / olayı oyununa taşıyan Baboglu'nun oyununda, oyun zamanı ile oyunun yazılma zamanı arasında paralellik vardır. Oyununu 1964'te kaleme alan 1974'te yeni tablolar ekleyerek oyun zamanını 12 Mart'a kadar getiren Taner, oyunda geçmiş bir zamanı işlemiştir.

Nikolay Baboglu, bu oyunuyla Erwin Piscator'un politik tiyatro kuramına örnek teşkil etmektedir. Seyircinin çevresini ve yaşamın sorunlarını doğru bir şekilde algılamasını amaçlayan ve hayatın sorunlarına ilgisiz kalamayan politik tiyatrodaki Piscator, politik tiyatrosunun konusunu güncel olaylardan seçer (Şener, 2006: 259-260). Piscator, Zehra İpşiroğlu'nun aktarımıyla "*Oyunlarımız izleyiciyi güncel yaşamı yönlendirmeye, politik etkinliğe çağırıyor*" (İpşiroğlu, 1988: 39) demektedir. Baboglu'nun oyununda güncel bir konuyu seçmesi, gerçek ile sanatı birleştirme çabası ve oyunun politik mesajlar içermesi yönüyle Piscator'un "politik tiyatro"suna yaklaştığı söylenebilir. Piscator tiyatrosunda gerçeklerin ortaya konulmasında belgeler, fotoğraflar, hoparlörden verilen konuşmalar vs. gibi birçok argüman kullanılırken Baboglu sadece tarihsel gerçekliği olan zaman ile bunu ortaya koymuştur.

Piscator'un tiyatrosu Bertolt Brecht'in epik tiyatrosunun doğuşuna zemin hazırlamıştır. Brecht, Piscator gibi toplumsal sorunları ele alırken bunu doğrudan izleyiciye vermek yerine izleyicide eleştirel bir bakış getirme, sorgulama, soru sorma kısacası izleyiciyi oyuna dâhil etmeyi de hedefler. Brecht, sorunu tek bir açıyla değil birden fazla açıyla ele alır. Tiyatro oyunlarında Brecht'in epik tiyatro anlayışından

oldukça etkilendiği görülen Haldun Taner'in "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım" adlı oyununda zamanı toplumsal ve siyasi eleştirilerinde araç olarak kullanır. Taner, doğrudan eleştiri yerine zamanı Efruz ve Vicdani'nin ülkedeki durumları ile ironi ve güldürü öğeleriyle ortaya koyarak Baboglu'dan bu noktada ayrılır ve "epik tiyatro"ya yaklaşır.

5. Dekor / Mekân

"Mumnar Saalık İçin" adlı oyunda da "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım" adlı oyunda da dekor / mekân, sadece tamamlayıcı unsur olarak görülse de işlevseldir. Her iki oyunda dekor / mekân olarak ev, köşk ya da ev içi dekorasyona dair birkaç ayrıntı, oyun kişilerinin maddi durumlarını ve kişiler arasındaki sınıfsal farkı ortaya koymak amacına yönelik kullanılmıştır.

"Mumnar Saalık İçin" oyununda dekora / mekâna dair oyunun başında şunlar söylenir:

"Stena- bir çiftçi evi. Ev saabisi Dimu giiner, gidecek işä, bakmadaan, anı gün Pazar. Onun karısı Kati tertipleer içerlerini, toplayıp döşekleri, erleştirer onnarı üklää, dizip, örteer onnarı bir gözal dokuma kadrelilyän. Stenanın bir köşesinde oturêr Gina babu, Katinin kayınması, hazırlanêr kliseyâ gitmäâ, çıkarêr sandıktan rubalarını tutmalıklarını..."
(Baboglu, 2009: 285)

Burada dekora / mekâna dair ayrıntılara yer verilmemiştir. Dimuların yoksul hayatlarıyla paralel olarak "çiftçi evi" olduğu vurgusu öne çıkmaktadır. Oyunda Dimu ile Manol arasındaki gelir uçurumu ilk olarak dekor / mekân ile ortaya konulmuştur. Dekor burada Manol'un haksız kazanç elde ettiğinin ilk işaretini de vermektedir:

"Kolhozun predsedatelin evi: paalı mobila, kilimnär, telefon, televizor. Bu içerdä hepsi yabancılıktan getirmä, bişeycik yok kendi memleketindän, hepsi paalı" (Baboglu, 2009: 296)

Panti'nin askere uğurlandığı günün anlatıldığı beşinci perdede dekora / mekâna dair şu ifadelere yer verilir: “Şafk geçer stenanın öbür köşesinâ, orada siiredicilerin önünâ, açılêr Dimuylan Katilerin aulu, kapu önü: saa tarafta pardıdan örmâ aul, bir aacın dallarında süt çölmekleri hem susaklar asılı, sol tarafta çiçeklik başçesi, taa biraz uzakta sokaa çıkkmaa tokatçık” (Baboglu, 2009: 309). Burada yer verilen dekor / mekân Gagauz kültürünün bir parçası olan Gagauz evlerine ait unsurları barındırması açısından önem taşımaktadır. Eserlerinde Gagauz kültür ve geleneğine yer vermeyi ihmal etmeyen Baboglu, burada da misafire ikram edilmek üzere ağaca asılan süt çömleri ve susaklarla, Gagauz kültür unsurlarına da yer vermiş olur. Oyunda savaşta ölen Vladi'nin kilisede yapılan cenaze törenini evin penceresinden izleyen Dimuların penceresinden aktarılan dekor / mekân, cenaze töreni anlatımını destekler niteliktedir:

“Dimunun evi, büyük penceredän görüner küüyün meydanı hem kilisenin balaban çannık kulesi. Büyük çan uzun-uzun, aar-aar urêr ölä deyni. Muzıka çalêr yaşlı gömülmäk avasını, angısı hep yavaşıyer da karıların aalayışları işidiler...” (Baboglu, 2009: 336)

Dekor / mekân, “Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım” adlı oyunda çeşitlilik göstermektedir. Tarihsel bir gerçekliğin ifadesi olarak karşımıza çıkarılan sokak adları, okul, oyun sahnesi, büro, karakol, hapisane, gazete idarehanesi, park, akıl hastanesi oyunda karşımıza çıkarılan dekor / mekânlardır. Oyunda, yer verilen bu dekorlar / mekânlar, tamamlayıcı unsur olarak yer almanın yanında ülkedeki tarihsel gerçekliği açıklamakta bir fon görevi de görmektedir. Tek başına işlevsel olarak ele alınan dekor oyunun başında Vicdani ve Efruz'un doğdukları mekânlardır.

*“(Göstermelik iner; Cumbalı bir ev. Karşısında büyük bir köşk. Köşede çeşme.)
Şu cumbalı evde açtı (Çocuk viyaklaması)
Aynı ayın aynı günü*

Karşiki köşkte

Firuz'un oğlu Efruz doğdu (Çocuk gülmesi)" (Taner, 2020: 16)

Burada cumbalı ev ve köşk, Efruz ve Vicdani'nin maddi statülerini ortaya koymasından işlevseldir. Yoksul bir ailede doğup büyüyen Vicdani'nin cumbalı evde doğması ve zengin bir ailede doğup büyüyen Efruz'un doğduğu köşk oyundaki ilk çatışmayı dekor üzerinde sergilemesi açısından önem taşımaktadır.

Haldun Taner oyununda çoğunlukla göstermelik dekorlara yer vermiştir. Dekor / mekân göstermelik tabelalar, sesler, nesnelere (telefon, bayrak, fotoğraf vs.) ile ortaya konulmuştur. Oyunda zamanın işlevselliği dekora yansıtılarak ortaya konulmuştur. İsim olarak karşımıza çıkan Bakırköy, Vicdani'nin delirdiğinin somut delili olarak işlevsellik kazanır. Bunun yanında çeşitlilik gösteren dekor / mekânda tamamlayıcı unsur olarak İstanbul, Hatay Pastanesi, Erzurum, Erzincan, Yalova, Aksaray ile karşılaşırız.

Nikolay Baboglu ve Haldun Taner'in oyununda ortak olarak dekorun zenginlik veya yoksulluğun göstergesi olarak işlevselliği göze çarpar. Baboglu'nun oyununda Manol'un evindeki dekoratif unsurlarla ortaya konulan zenginlik Taner'de, Efruz'un doğduğu evin köşk olduğunun ifadesiyle sunulur. Bunlara karşılık yoksulluk Dimu'nun dikkat çekmeyen sade evi ile Vicdani'nin köşk karşısındaki cumbalı evde doğumuyla aktarılır. Oyunlarda dekora, oyun karakterlerinin maddi durumlarını ortaya koyma işlevi yüklenmiştir.

Nikolay Baboglu oyununda dekoru bütün somutluğuyla ortaya koyarken Haldun Taner oyununda soyut dekorlara yer vermiştir. Geleneksel Türk Tiyatrosu'nun önemli özelliklerinden biri olan dekor / mekânda soyutlama 1960'lardan sonra büyük gelişim gösteren Modern Türk Tiyatrosu'nda da kullanılmıştır. Ayşegül Yüksel, 1960'larda Modern Türk Tiyatrosu'nda "episodik bir yapı üzerine kurulan oyunların" Geleneksel Türk Tiyatrosu'na ait "Karagöz, Meddah ve

Ortaoyunu'nun biçimlerini modern yazarlık teknikleriyle" buluşturarak önemli ve belirleyici bir gelişim gösterdiğini ifade eder. Yüksel, bu gelişimin "gerçekçi üslupla yazılan oyunların sahneleniş biçimini de" etkileyerek "soyut mekân anlayışının" (1995: 127) geliştiğini aktarır. Bu yönüyle Haldun Taner'in oyununda kullandığı göstermelik soyut mekânların Geleneksel Türk Tiyatrosu'nun soyut mekân kullanımının modern tekniklerle sergilenmiş olduğu söylenebilir.

Sonuç

Gagauz Edebiyatı'nın önemli isimlerinden biri olan Nikolay Baboglu'nun "Mumnar Saalık İçin" ve Türk Edebiyatı'nın önemli tiyatro ve öykü yazarlarından Haldun Taner'in "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" adlı eserleri karşılaştırmalı edebiyat bağlamında ele alınmıştır. Her iki yazarın toplumcu bir bakış ile oyunlarını kaleme almaları, oyunlarında entrik kurgunun önemli bir unsuru olan zamanın, tarihsel gerçekliğe dayanması ve kırsal hayat ile kent hayatındaki toplumsal ve siyasal olayları ele alan iki oyunda yaşanan olumsuzlukların sebebinin "kapitalizm"e bağlanması bizleri kendi coğrafyalarının edebî sahalalarında öne çıkan iki ismin eserlerini karşılaştırmaya götürmüştür.

Karşılaştırılan her iki oyunun toplumcu bir bakış açısıyla ele aldıkları dönemlere eleştirel yaklaşımları söz konusudur. Nikolay Baboglu, tiyatro tarzında tek eseri olan "Mumnar Saalık İçin" adlı oyunda Sovyet döneminde köylerde önemli işleve sahip olan kolhoz hayatını ve Sovyet-Afgan Savaşı'ndaki genç ölümleri ele alarak eleştirmiştir. Haldun Taner ise "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" adlı eserinde eleştiri oklarını, uzun bir tarihsel serüvene çıkardığı oyun kişileri çevresinde Türkiye'deki siyasal ve sosyal olaylara çevirmiştir.

Yazarların eserlerine verdikleri isimler uyarı ve tembih ifadeleri içermeleri bakımından dikkate değerdir. "Mumnar Saalık İçin"de Hristiyan inancında sağlık ve ölü için yakılan mumlar hatırlatılarak

savaştan gelen ölümlere karşı duruşla mumların sağlık için yanması temennisinde bulunulurken “Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım”da yanlış koşullanmanın eleştirisiyle toplumda olan bitene kayıtsız kalınmaması ve gözlerin açılarak sadece vazifeye odaklanılmaması uyarısı yapılır.

“Mumnar Saalık İçin” adlı eserde toplumsal eleştirinin günceli yakaladığı görülerek Erwin Piscator’un “politik tiyatrosu”na yaklaşmıştır. “Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım” adlı eserde ise Bertolt Brecht’in Piscator’un politik tiyatrosundan geliştirdiği epik tiyatronun yansımalarını -tablolar arası esneklik, ironinin yerinde kullanımı, seyirciyi oyuna katma isteği, koro ve anlatıcı ile seyirciyi uyarma, dikkati diri tutma arzusu ve toplumsal eleştiri özellikleriyle-görmek mümkündür.

Her iki oyunda dekor / mekân, üzerinde çok durulmayan fakat kişilerin maddi statülerini ortaya koyma işlevi yüklenmiştir. Bu yönüyle sadece tamamlayıcı unsur olarak duran mekânın işlevselliği ile fon olmaktan öteye geçtiği görülür. “Mumnar Saalık İçin” adlı oyunda mekân durağan ve somut gerçeklikle örtüşmüş, “Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım”da mekân göstermelik tablo, resim ve seslerle soyut bir gerçeklikte ortaya konulmuştur.

Her iki oyunda bürokrasinin yanlış işleyişi, savaş ve ahlaki değerlere bakış izlekleri öne çıkmaktadır. Bürokrasinin yanlış işleyişinde adam kayırma, rüşvet, liyakatsizlik ve yolsuzluğa işaret edilmiştir. Savaş “Mumnar Saalık İçin”de hem rüşvetin hem de ölümlerin sebebi olarak büyük bir işlevsellikle ele alınırken Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım”da savaş toplumsal ve siyasi eleştiri malzemesi olarak ele alınmıştır. Ahlaki değerlerde kadına bakışta her iki oyunda farklılık gözlemlenir. “Mumnar Saalık İçin”de kadın ahlaksız adamca mağdur edilmişliğiyle görülürken “Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım”da

kadın ahlaksızlığıyla öne çıkarılarak mağdur olandan ziyade mağdur eden konumundadır.

Zaman, Mumnar Saalık İçin”de seksenlerin ortası olarak geçer ve oyunun çok uzun bir süreyi kapsamadığı görülür. “Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım”da Türkiye’nin 70 yıllık tarihsel serüveni ortaya konulur. Her iki oyunda da ele alınan coğrafyanın tarihsel serüvenini zaman unsuru olarak görmek mümkündür.

Her iki oyun sömüren ve sömürülen ilişkisini ele almıştır. “Mumnar Saalık İçin” adlı oyunun sonunda sömüren cezalandırılmanın eşliğini yaşarken “Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım”da sömürülen cezalandırılır. İki oyunda da sömürünün kaynağı olarak kapitalizm veya “kapitalizm kırıntıları” görülür.

Kaynakça

- Aktulum, K. (1999). *Metinlerarası ilişkiler*. Öteki Yayınevi.
- Argunşah, M. & Argunşah, H. (2007). *Gagauz yazıları*. Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları.
- Aytaç, G. (2009). *Karşılaştırmalı edebiyat bilimi*. Say Yayınları.
- Baboglu, N. (2003). *Gagauzların kaderi*. Pontus.
- Baboglu, N. (2009). *Uzak yollarım*. Chişinau: Pontus.
- Boeva, A. (2016). Nikolay Baboglunun “Dünürçülük” anlatmasının ıstoriyası. M. Şahingöz, A. Alp (Ed.), *Hamdullah Suphi ve Gagauzlar içinde* (275. ss.), Türk Yurdu.
- İnce, V. (2020). Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım ve özne-iktidar ilişkisi. *Erdem*, (79), 129-148.
- İpşiroğlu, Z. (1988). *Tiyatroda devrim*. Çağdaş Yayınları.

- Kefeli, E. (2000). *Karşılaştırmalı edebiyat incelemeleri*. Kitabevi Yayınları.
- Kefeli, E. (2006). Karşılaştırmalı edebiyat: tanım, yöntem ve incelemeler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4(8), 331-350.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi*. İletişim Yayınları.
- Özkan, N. (2017). *Gagauz edebiyatı*. Bilge Kültür Sanat.
- Şener, S. (2003). *Dram sanatı*. Mitos-Boyut Yayınları.
- Şener, S. (2006). *Dünden bugüne tiyatro düşüncesi*. Dost Kitapevi Yayınları.
- Taner, H. (2020). *Gözlerimi Kaparım, Vazifemi Yaparım*. Yapı Kredi Yayınları.
- Turan, A. (2014). *Haldun Taner'in Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım ve Eşeğin Gölgesi oyunlarının Bertolt Brecht'in Üç Kuruşluk Opera ve Sezuan'ın İyi İnsanı Oyunları ile karakter ögesi bakımından karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel, A. (1986). *Haldun Taner tiyatrosu*. Bilgi Yayınevi.
- Yüksel, A. (1995). Modern Türk Tiyatrosunda arayış ve gelişmeler, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 12(12), 123-130.
- Yüksel, A. (2013). *Dram sanatında sınırları zorlamak*. Mitos Boyut.

EXTENDED ABSTRACT

Nikolay Baboglu wrote his work titled "Mumnar Saalık İçin" between 1979 and 1985. The work criticizes the immoralities in the Soviet kolkhoz life and the deaths of the youths in the Afghan-Soviet War during the period. It is possible to see the effects of Erwin Piscator's "political theatre" in the work written from a socialist perspective. Haldun Taner published his work "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım" in 1964. By adding new elements to his work in 1974, Taner managed to perform the play, which ended in 1960, until March 12, 1971. The author, who uses humour and irony a lot in his work, also draws attention to social criticisms.

The works "Mumnar Saalık İçin" and "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım" were discussed in the context of comparative literature. In this sense, first the summaries of the works were provided. Then, the prominent themes, persons, time, and decoration / setting elements were examined.

The prominent themes in the works are the malfunctioning of bureaucracy, war, and perspectives towards moral values. The malfunctioning of the bureaucracy was discussed in both plays within the framework of bribery, nepotism, power ambition, and corruption.

In the plays, war also has an important place in revealing social criticism. While the deaths in the Soviet-Afghan War were criticized in the play "Mumnar Saalık İçin", wars in Turkey and the world were included as a part of social and political criticism in "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım". Here, imperialism was seen as the cause of wars.

There are different approaches regarding moral values in both plays. In "Mumnar Saalık İçin", the woman is the victim of Manol's immorality. Manol tries to hide his immorality by seeing the woman as worthless. In the forbidden affair with Manol, the author displays the woman as the victim and the man as the immoral. In "Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım", the woman was seen as an object in Efruz's and the boss' eyes. By giving a share to the woman in the exploitation of women in the play, woman was presented as someone who is flirtatious and unscrupulous, and who accepted to be exploited. The woman was viewed as an exploiter as well as an exploited. In this respect, different perspectives were observed in approaching women in both plays.

While the conflict was achieved through Manol and Dimu in the play named "Mumnar Saalık İçin", it was provided through Efruz and Vicdani in the play

"Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım". Whereas Manol and Efruz have common characteristics with each other like ambition for power, moral weakness, and dirty deeds, both Dimu and Vicdani are honest and righteous. While Manol was criticized and Dimu was reflected as the "ideal person" in "Mumnar Saalık İçin", both Elfruz and Vicdani were criticized in "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım".

The play "Mumnar Saalık İçin" takes place in the mid-1980s. The play, which touches upon the Soviet-Afghan War, was written between 1979 and 1985. Nikolay Baboglu adopts a similar style to Erwin Piscator's "political theatre" because he discusses both social criticism and current issues in his play. In the play "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım", the storyline starts with the 31 March Event and ends with the 12 March military intervention. In the play, which covers a period of 70 years, it is possible to see Turkey's social and political history. Time serves as a supportive element of social criticism in both plays, in which chronological time flow was staged.

In the play, the decoration / setting has the function of revealing the financial status of the people. While it shows a concrete reality in "Mumnar Saalık İçin", the decoration / setting is abstracted with ostensible paintings, posters, objects, and sounds in "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım".

As works of two different geographies "Mumnar Saalık İçin" and "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım" show similarities to each other in terms of the themes and people they deal with, as well as the use of decoration / setting and time. The reason for this similarity can be attributed to the authors' socialist perspectives in both works.

Göksel, G. U. (2021). Göçmen kimliklerinin inşası: bir çokkültürlülük ve tanınma teorisi eleştirisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1067-1092.

DOI: 10.21550/sosbilder.876419
Araştırma Makalesi / Research Article

GÖÇMEN KİMLİKLERİNİN İNŞASI: BİR ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE TANINMA TEORİSİ ELEŞTİRİSİ

Gülây Uğur GÖKSEL*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 13 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 14 Mart / March 2021

ÖZET

Bu makalede ilk olarak çokkültürlü politikalar hakkındaki tartışmaların ve Honneth'in tanınmaya dayalı eleştirel teorisinin kısa bir özeti verilecektir. İkinci olarak Honneth'in teorisine iki açıdan eleştiri getirilecektir. İlk eleştiri, Honneth'in Meadçi sosyopsikolojik öz-oluşum analizinin, ev sahibi ülkelerdeki yeni gelen göçmenlerin saygısızlık ve yanlış tanınma deneyimlerini anlamamız için gerekli teorik yapı açısından eksik olduğudur. İkinci temel eleştiri, Honneth'in tanınma teorisini pratik sosyolojik bir bakış açısıyla uygulanabilir kılmak için siyasi kurumların bireysel kendini gerçekleştirme ve tanınma üzerindeki etkilerini göz ardı ettiğidir. Hegel'in etik düzen fikrini kullanmasına rağmen Honneth'in teorisini bireysel veya grup mücadelelerinin özgürleşme potansiyeli üzerinde siyasi kurumların rolüne vurgu yapmak konusunda yetersiz kalmaktadır. Farklı göçmen deneyimlerine referanslar verilerek bu eleştirilerin temel aldığı esas noktalar gösterilecektir. Son olarak göçmenlerin özgürleştirici potansiyelini veya topluma dâhil edilme süreçlerini daha iyi anlamak için tanınma teorisinin birkaç temel değişiklikle birlikte liberal veya komünitaryan teorilerden daha iyi bir teorik açıklama sağladığı savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *tanınma teorisi, göçmen kimliği, Axel Honneth, çokkültürlülük, komünitaryanizm*

*  Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, gulay.goksel@bilgi.edu.tr

The Construction of Immigrant Identity: A Criticism of Multiculturalism and Recognition Theory

ABSTRACT

In this paper, first I will give a brief outline of Honneth's recognition-based critical theory and debate on multicultural policies. Second, I will challenge Honneth's theory from two perspectives. First, I will claim that Honneth's Meadian socio-psychological analysis of self-formation lacks the necessary theoretical construct for us to understand newcomer immigrant experiences of disrespect and misrecognition in the host countries. Second, I will point out the fact that while trying so hard to make his theory applicable from a practical sociological point of view, Honneth dismisses the effects of political institutions on individual self-realization and recognition. Even though Honneth uses Hegel's basic idea of ethical life, his theory falls short to incorporate the role of political institutions on the emancipation potential of the individual or group struggles. By giving empirical references to different immigrant experiences, I will show the basic tenants of my criticisms. In the end, I will briefly review the alternatives to recognition theory for a better understanding of the emancipatory potential of or inclusion of new immigrants into the host society. I will claim that with basic modifications, Honneth's recognition theory still provides a better theoretical and analytical explanation for the case of immigrants.

Key words: *recognition theory, immigrant identity, Axel Honneth, multiculturalism, communitarianism*

Başlangıç

Ekim 2005'te polisten saklanmaya çalışan iki gencin ölümünün ardından Paris, Lyon ve diğer şehirlerin Arap göçmen banliyölerinde göçmen isyanları patlak verdi. Sivil kargaşa o kadar hızlı yayıldı ki Fransız hükümeti üç aylık bir olağanüstü hâl ilan etmek zorunda kaldı. Pek çok araştırmacı, Arap göçmenlerin marjinalleşmesi ve topluma dâhil olamamasının sebebi olarak Fransa'nın oldukça merkezileştirilmiş tek kültürlü göç politikası yüzünden göçmen gençlerin ekonomik ve kültürel haklarının yanlış tanınması olduğunu iddia etti (Haddad & Baz, 2006: 24). Bu bağlamda 1960'lardan itibaren çokkültürlü politikalar, ev sahibi

ülkelerde doğuştan vatandaşlarla aynı ekonomik, sosyal, etnik ve kültürel geçmişi paylaşmayan göçmenlerin varlığından kaynaklanan olası sorunlara karşı sağlam temelli bir çözüm olarak ortaya çıktı.

Bunlara zıt olarak 2008’de Ontario Kanada’daki Müslüman göçmen grupları, şeriat yasasının resmi ve yasal olarak tanınması için mahkemeye başvurdu. Ciddi kamusal tartışmalardan sonra Ontario hükümeti, Müslüman nüfusu için özel hayatların düzenlenmesinde şeriat yasasını resmi olarak uygulanması olasılığını reddetti (Korteweg, 2008). Birçoğu, liberal bir devlet altında ataerkil ve dini bir hukuk sisteminin tanınması talebini hızla reddetti. Bu bağlamda “çokkültürlülük, birçok siyasi ve sosyal yozlaşmanın günah keçisi hâline geldi; aslında erkekleri eşlerini dövmeye, ebeveynleri çocuklarını istismar etmeye ve toplulukları ırkçı şiddete teşvik eden kültürel çeşitliliğe cevap olması imkânsızdı” (Phillips, 2007: 3). Sonuç olarak özellikle 2000’lerin sonuna doğru batı toplumlarında göçmenlerin tanınma taleplerine sağlam bir çözüm sunmaktan ziyade çokkültürlülük tartışmalı bir konu hâline geldi.

Son Avrupa parlamento seçimleri ve Trump’ın Amerika Başkanı seçilmesi, global olarak aşırı sağcı partilerin tehlikeli bir şekilde yükselişte olduğunu ortaya koymaktadır. Bu partilerin siyasi gündemleri çok fazla örtüşmese de göçe karşı tavırları birbirine çok benzemektedir (Europe and right-wing nationalism, 2019). AB politikası çalışanların çoğu, aşırı sağ partilerin hem ulusal hem de AB düzeyindeki seçimlerde artan gücünün, bu partilerin göçmenleri Avrupa kültürüne, ulusal güvenliğine ve gelişmiş ekonomisine bir tehdit olarak siyasallaştırma biçiminden kaynaklandığı konusunda anlaşmaktadırlar. Genellikle aşırı sağ partiler, seçmenlerine, gelen göçmen ve mülteci akımını ya ortadan kaldıracaklarını ya da önemli ölçüde azaltacaklarını söz vermektedirler. Aynı zamanda Avrupa kültürünü ve liberal değerlere bağlılığı korumak için asimilasyoncu göç sonrası politikaları uygulayacaklarını iddia ederler (Krzyżanowski, 2020). Aşırı sağın en büyük zaferinin çokkültürlü politikaların sonunu getirmesi olduğu aşikârdır.

Günümüzde bir yandan göçmenler ve ulusal azınlıklar, kamu kurumlarını ve toplumsal değerleri, kendilerine özgü kültürel kimliklerinin yanlış tanınması ve dışlanması nedeniyle eleştirmekle kalmayıp şiddete başvurabilmekte, diğer yandan birçok ülkede göçmen karşıtı popülist partiler geniş kitlelerden destek bulabilmektedir. Daha fazla hoşgörü ihtiyacı, saygı ve itibar duygularının temelinde olan eşit tanınma talepleri, temel bireysel ve grup haklarının kapsamı gibi sorular 2011 Suriye'den gelen mülteci hareketiyle daha da önem kazanmaya başlamıştır. Bireyin topluma uyum sağlaması ve eşit olarak dâhil olması için grup kimlikleri ne ölçüde önemli olmalıdır? Çokkültürlü politikaların sağladığı grup haklarının herhangi bir sınırı var mıdır? Ya liberal olmayan bir kültür, grup üyelerinin özgürlüklerinin kısıtlanması için koruma istiyorsa böyle bir grup kimliği tanınma talebi demokratik eşitlik adına kabul edilebilir mi? Bu tartışmada liberalizm ve komünitaryanizm teorileri bu sorulara verdikleri cevaplar göz önüne alındığında yelpazenin iki zıt ucunu oluşturur. Bu makalede göçmenlerin özgürleştirici potansiyelini veya topluma dâhil edilme süreçlerini daha iyi anlamak için Honneth'in tanınma teorisinin bu iki zıt alternatiflere nazaran göçmenler vakası için daha iyi teorik açıklamalar sağladığı savunulacaktır.

Bu yazıda belirli göçmen deneyimlerine atıfta bulunarak Honneth'in tanınmaya dayalı eleştirel teorisini anlatılmaya çalışılmıştır. Önce çokkültürlü politikalar hakkındaki tartışmaların ve Honneth'in tanınmaya dayalı eleştirel teorisinin kısa bir özeti verilecektir. Daha sonra Honneth'in teorisine iki açıdan eleştiri getirilecektir. İlk olarak Honneth'in Meadçi sosyopsikolojik öz-oluşum analizinin, ev sahibi ülkelerdeki yeni gelen göçmenlerin saygısızlık ve yanlış tanınma deneyimlerini anlamamız için gerekli teorik yapı açısından eksik olduğu iddia edilecektir. İkinci olarak Honneth'in tanınma teorisini pratik sosyolojik bir bakış açısıyla uygulanabilir kılmak için erken Frankfurt ekolü gibi siyasi kurumların bireysel kendini gerçekleştirme ve tanınma

üzerindeki etkilerini göz ardı ettiği olasılığına işaret edilecektir. Hegel'in temel etik düzen fikrini kullanmasına rağmen Honneth'in teorisi bireysel veya grup mücadelelerinin özgürleşme potansiyeli üzerinde siyasi kurumların rolünü pekiştirmek konusunda yetersiz kalmaktadır. Son olarak farklı göçmen deneyimlerine referanslar verilerek eleştirilerimin temel aldığı noktalar gösterilecektir.

1. Liberalizm ve Kommünitarianizm

Çokkültürlü politikalar ile ilgili ilk tartışmalar Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte bireysel otonomi anlayışına yönelik iki zıt yaklaşım arasında bir taraf seçmekle ilgiliydi. Bir yandan genel liberal yaklaşım kültürel politikalara karşı çıkar çünkü çokkültürlü politikaların siyasi kurumların tarafsızlığını geçersiz kılacağını varsayar. Liberaller, belli bir iyi hayat anlayışını değil bireysel temel hakları önceliklendirir. Bu anlamda liberalizm, özgürlük ve eşitlik anlayışını keskin bir şekilde farklı ve bağımsız birey anlayışı temelinde kurar. Öte yandan komünitarianlar, bireyler olarak kimliğimizin içine doğduğumuz topluluğa ve kültürümüze tamamen bağlı olduğuna ve onlara karşı ayrı yükümlülüklerimiz olduğuna inanırlar (Sandel, 1984: 90). Bu, kendi kültürleriyle ilgili bireylere belirli haklar ve görevler getirir. Bir anlamda çokkültürlü politikalar, belirli bir kültür ve topluluktan izole edilmiş bireyle bunlarla bütünleşmiş birey arasında doğru ile iyi ve evrensel ile özel arasındaki içsel paradoksu / ikiliği ortaya çıkarır. Her ne kadar hem liberalizm hem de komünitarianizm azınlık hakları konusunda görüş bildirebilse de her iki teorik bakış açısı göçmenlerin kültürel tanınma taleplerinin analizi ve haklılığı hususunda eksik kalır.

Göçmenlerin kimliği ve otonomisi hakkında makul bir analiz için bireyin kimliğini düşünürken toplumdan keskin hatlarla gerçekten tamamıyla bağımsız olup olamayacağını sorgulamanın önemli olduğuna inanıyorum. Bireysel özerkliği klasik liberal bir perspektiften anlarsak o zaman kültürel aidiyetin kısıtlamalarından bağımsız siyasi aktörler

olarak göçmenler, kısa bir adaptasyon sürecinden sonra ev sahibi toplumla bütünleşebilmeli ve toplumsal hayata aktif bir şekilde katılabilir. Bu bağlamda göçmen entegrasyonu süreci en iyi şekilde tarafsız liberal devlet tarafından ele alınabilir. Fakat etno-kültürel azınlıkların tanınma talepleri ve fiziksel şiddete kadar varabilen mücadele ve çatışmalarının tarihsel sürekliliği, liberal ve tarafsız devlet politikalarının bu konuda başarısız olduğunu ampirik olarak ortaya koymaktadır.

O hâlde bu tartışmadan çıkan en önemli soru; bireysel kimlik, özgürlük ve kültürel aidiyet arasındaki ilişkiye nasıl yaklaşılacağıdır. Maalesef Sandel gibi komünitarianların bağımsız bireysel kimlik anlayışına karşıt olarak sunduğu cevap, göçmenlerin kimlik inşasını anlamamızda da bizi daha ileriye götürmemektedir. Nitekim komünitarianların iddia ettiği gibi kültürel aidiyet zaman ve mekânda sabit kabul edilirse göçmenlerin topluma uyum sağlaması sürecinde yalnızca asimilasyon ve ayrıştırma gibi seçenekler ön plana çıkmaktadır. Bunun sebebi göçmenlerin başlangıçtan beri ev sahibi ülke içindeki herhangi bir topluluğun parçası olmamasıdır. Dahası komünitarianların göçmenlerin entegrasyonu yerine ayrışmayı destekleyeceği sonucuna bile varılabilir, çünkü göçmenlerin ait olduğu etno-kültürel grupları göçmenler için iyi yaşamın ana belirleyicisi olarak önceliklendirerek etnik anklavları desteklemeleri mümkündür. Bu sebepten göçmen kimliğini tamamen kültüre dayalı bir şekilde tanımlamak göçmen entegrasyonu meselesini çözmemize pek de yardımcı olmayacaktır.

Özetlemek gerekirse bireysel özgürlük ve kültürel aidiyet arasındaki ilişkiye dair ikircikli anlayış, bu iki karşıt teoriyi, ev sahibi ülke içindeki göçmenlerin ya tam ayrışmasını ya da tam asimilasyonunu desteklemeye yönlendirmektedir. Azınlık haklarıyla ilgili ilk tartışmanın, bireysel özgürlük ve kültürel gruplar arasındaki ilişkiye yönelik ikili ve sabit yaklaşımları nedeniyle bize göçmen kimliklerinin toplumsal inşası

ve otonomi imkânlarını incelemek için verimli bir zemin sağlayamayacağı göz önüne alınmalıdır.

Ancak Habermas, Taylor ve Kymlicka gibi düşünürler bunun gerçek bir paradoks olmadığı konusunda hemfikirlerdir. Onlara göre bireysel hakları koruyan liberal devlet, çoğulcu politikaları da içinde barındırabilir. Bununla birlikte bu üç düşünür, farklı kültür gruplarının tek bir liberal devlet altında uzlaşabilmesinin sınırı ve kapsamı konusundaki fikirlerinde farklılık göstermektedir. İlk olarak Kymlicka (1995), liberal devletin, bireysel hakların sınırları içinde yapıldığı sürece dezavantajlı toplumsal kültürlerin dış koruma taleplerini karşılayabileceğine inanmaktadır. Kymlicka çoğulcu politikaların kapsamını toplumsal kültür kavramını öne sürerek sınırlar. Kymlicka'ya göre toplumsal kültür yalnızca paylaşılan anıları veya anlatıları değil aynı zamanda ortak uygulamaları ve kurumları da içerir. Bu anlamda ayrı toplumsal kültüre sahip olmayan göçmenleri milli azınlık gruplarının kültürel hayatta kalabilmesi için sağlanacak devlet koruması bağlamının dışında bırakmaktadır. Bununla birlikte göçmenlerin entegre olur olmaz siyasi sistemi yeniden yorumlama hakkına sahip olduklarını savunmaktadır.

Öte yandan Taylor (1992), çok kültürlü politikaların temel bireysel hakların sınırları içinde desteklenmesinin bireylerin itibarı için bir gereklilik olduğunu savunur. Taylor'ın tanınma teorisinin kapsamı hem Kymlicka'dan hem de Habermas'tan daha geniştir. Taylor, insan kimliği ve onuru için gerekli olan evrensel kültürel tanınma taleplerinin gerçekleşmesi için bireysel haklara ek olarak kolektif grup haklarının da gerekli olduğunu iddia etmektedir. Ek olarak Habermas (1998) liberal devletlerin kültürel farklılıklara karşı renk körü olmadığını ve bu farklılıkların iletişimsel eylem yoluyla devlete dâhil edilebileceğini savunur. Taylor'ın aksine Habermas bireysel haklara öncelik verir. Habermas'a göre bir bireyin ait olduğu kültürel gruba karşı sorumluluğu eşitlik haklarının çiğnenmesi durumunda bitmektedir. Bireyler kültürel

topluluğunun kendilerinden istenilen taleplere karşı evet veya hayır deme hakkına sahip olmaları gerektiğine inanmaktadır.

Son olarak Honneth'in karşılıklı tanımaya dayalı eleştirel teorisi, bu dualistik yaklaşımlara diyalektik bir çözüm sunmaktadır. Honneth, toplumsal bireysel öz kimliğin tanınmasının bireysel itibar için temel bir ihtiyaç olduğunu savunur. Honneth, teorisinin bu temel bireysel tanınma ihtiyacını baz aldığı hâlde bireysel hakları ve toplumsal etik düzenin değerlerini tanınma teorisine dâhil etmeyi başarır. Göçmenlerin kültürel tanınma talepleri de dâhil olmak üzere gündelik sosyal gerçekliğin özgürleştirici potansiyeline çok çekici yeni bir bakış açısı sunmasının nedeni budur. Bu yazıda cevaplamaya çalışacağım ana soru Honneth'in tanınma teorisinin göçmenlerin kültürel ve ekonomik taleplerine uygulanabilirliği hakkındadır.

2. Honneth'in Tanınma Teorisi

Bu bölümde Honneth'in temel teorik iddiaları üzerinden tanınma kavramının haklar ve iyi hayat kavramlarının dualistik anlayışının yarattığı birçok tuzağın üstesinden nasıl geldiği gösterilmeye çalışılacaktır. İlk olarak Axel Honneth, karşılıklı tanınma idealini gerekli referans noktası olarak koymak için iyi yaşam, adalet ve birey ile toplum arasındaki ilişki hakkında evrensel iddialarda bulunmaktadır (Fraser & Honneth, 2003: 126).

Tanınma Mücadelesi (The Struggles of Recognition) kitabında Honneth (1996), ilk olarak erken siyaset felsefesinin Machiavelli ve Hobbes ile başlayan güvenlik vurgusunu eleştirir. Honneth'e göre bu filozoflar insan doğasını çatışma ve rekabet ve temel insan ihtiyacını güvenlik ve istikrar olarak tanımlamaktadır. Böylesine güvenlik temelli bir insan doğası anlayışı, bireylerin birlikte yaşamasının tek güvencesi olarak devletin varlığının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Honneth, günümüzde sorgulanmaksızın genel bir gerçek olarak anlaşılan çıkarıcı ve güvenlik temeline dayanan insan doğası yaklaşımını eleştirir. Honneth'e

göre bu anlayış yanlıştır ve toplumsal menfaatleri ve birlikte yaşama normatif ideallerini göz ardı etmektedir (Honneth, 1996: 10).

Üstelik bu algının eşitlik ve özgürlük anlayışımız üzerinde geri dönüşü olmayan etkileri vardır. Bir sosyal politik teorinin temeli insan doğasının bu derece güvenlik düzeyinde anlaşılmasından kaynaklanıyorsa onun özgürlük tanımı da toplumsal ve politik müdahaleden negatif özgürlükle sınırlı olmak zorunda kalacaktır. Honneth, bu tür negatif özgürlük anlayışını reddetmekle kalmaz, aynı zamanda özellikle geniş bireysel hakların korunmasını sağlayan liberal devletlerde yasal kurumsal alanda görünmeyen adaletsizliklerin açıklanabilmesi için bir tür pozitif özgürlük kavramını minimum düzeyde tanımlar.

Bu bağlamda Honneth bireysel ve grup kimliklerine karşı gösterilen saygısızlıklar, dışlama ve ötekileştirme gibi adaletsizlikleri sağlıklı birey kimliğinin gelişmesine engel olarak ortaya koymuştur. Honneth'in teorisi bir ahlaki ve kimlik oluşumu teorisi olarak da tanımlanabilir. Honneth, Hegel'in Jenna yazılarında güvenlik ve politik istikrarla ilgili erken dönem siyaset felsefesinin temel varsayımlarını reddettiği gerçeğine işaret eder. Hegel, insan doğasını kendini koruma açısından tanımlamak yerine insan doğasını veya temel insan ihtiyacını karşılıklı tanınma yoluyla kendini gerçekleştirme olarak tanımlar (Honneth, 1996).

Honneth, Hegel ile uyumlu olarak bireylerin kendi kendilerini oluşturmaları için toplumun bireyleri karşılıklı olarak tanınmasına bağlı olduğunu savunmaktadır. Bireysel kendini gerçekleştirme karşılıklı tanınmaya bağlıdır. Bireysel kimlik inşası ancak öteki bir kimliğin varlığıyla mümkündür. Bu anlamda her özne, kendi kendini kavrayışının özneler arası kabulünü arar. Her öznenin, öznel ve nesnel olumlamalarının tesadüfi olduğu bir karşılıklı tanınma ilişkisine ihtiyacı vardır (Yar, 2003: 116). Honneth, Hegel'in bilinç felsefesini yeniden inşa

ederek bireylerin psikolojik tanınma talepleri için de normatif bir temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda insanın temel arzusu kendini koruma değil karşılıklı tanınma yoluyla kendini gerçekleştirme ve kimlik inşasıdır. Honneth'in teorisi bireysel ihtiyaçların öteki ile ilişkisel boyutunu ortaya koyar ve temel insan ihtiyacı olan karşılıklı tanınmanın üç boyutunun normatif ideallerinin toplumsal meşruluğun sağlanması için gerekliliğini gözler önüne serer.

Honneth'e göre benlikle pratik bir ilişkinin geliştirilmesi, üç ayırt edici sosyal bütünleşme biçimi, yani sevgi, haklar ve dayanışma yoluyla oluşturulabilen karşılıklı tanınma ilişkileri ile ilgilidir. Birey ile öteki veya genelleştirilmiş öteki arasındaki bu üç ilişki örüntüsü, “(a) tanıma aracı, (b) mümkün kılınan kendisiyle ilişki biçimi ve (c) ahlaki gelişme potansiyeli” açısından farklılık gösterir (Honneth, 1996: 95).

Sevgi modern kapitalist toplumlarda tanınma düzeninin üç ekseninden birini oluşturur. Honneth, sevgi ve arkadaşlık ilişkilerinin özellikle erken dönem çocukluk evresinde bireyin sağlıklı kimlik inşası için duygusal bir ihtiyaç olduğunu iddia eder. Ancak aile ve arkadaşlarıyla sevgi çerçevesinde karşılıklı tanınma ilişkileri geliştirebilen birey kendi ihtiyaçları ve otantik kişilik özellikleri konusunda özgüven duyabilir. Bireylere taciz ve tecavüz gibi fiziksel bütünlüğünün bozulduğu durumlarda bireyin kimliği de tehlike altındadır. Bu anlamda her benlik oluşumu, öteki ile kurabildiğimiz sevgi ve dostluk ilişkilerinden duygusal destek gerektirir (Honneth, 1996: 105).

Kendini gerçekleştirmenin ikinci ekseni, bireylerin yasalar karşısında eşit davranılmasından doğacak olan saygı duygularıyla ilintilidir (Honneth, 1996: 119). Bu ikinci katmanda hukuksal ilişkiler ve haklar ön plana çıkar. Saygı, bireyin kimlik oluşumu için önemlidir çünkü bireyin “kendi içinde bir son” olduğuna ve varlığının sosyal olarak ilgili olduğuna işaret eder. Yasal statü, evrensel eşitlikle güçlü bir şekilde ilişkilidir (Honneth, 1996: 120). Dışlanma ve hakların reddi gibi

deneyimlerde bireyler saygı alanında adaletsizliğe uğramış ve yanlış tanınmış olurlar.

Dayanışma ve özeitibar, sağlıklı bir benlik oluşumu için gerekli olan tanınma ilişkilerinin üçüncü düzeyini gösterir. Özeitibar, kişinin kendine has ve otantik karakter özellikleri, yeterlilikleri ve becerileri ile ilgilidir (Honneth, 1996: 122). Dayanışma bu eksenin ideal normatif değeridir. Dayanışma için gerekli olan ise her bireyin kendi otantik yetenek ve kabiliyetlerine toplumsal olarak değer verilmesi ile mümkündür (Honneth, 1996: 122). Bu eksende deneyimlenen adaletsizlik duyguları, kimi kimlik gruplarının sosyal emeğin toplum tarafından tanınmaması veya ideolojik olarak tanınması sonucunda dışlanması, değersizleştirilmesi ve sömürülmesinden kaynaklanabilir (Honneth, 1995: 129).

Figür 1: Modern Kapitalist Toplumlarda Tanınma Düzeni

Sevgi	<ul style="list-style-type: none">• Duygusal / İhtiyaçlar• Aile / Arkadaşlar• Kendine Güven• Fiziksel bütünlüğün bozulması
Saygı	<ul style="list-style-type: none">• Zihinsel / Ahlaki• Hukuksal ilişkiler ve haklar• Ayrımcılık ve dışlama• Toplumsal bütünlük
İtibar	<ul style="list-style-type: none">• Sosyal özellikler ve yeterlilikler• Dayanışma• Hakaret ve aşağılama• Onur• Devlet dışı aktörler

Bu bütünleştirici ilişkilerden herhangi birinin yokluğu, ahlaki utanca yol açacağından bireysel benlik oluşumuna zarar verir (Honneth, 1996: 138). Bir birey eğer aile, yakın arkadaş, devlet ve toplumla olan karşılıklı ilişki ve diyaloglarında bu duygu temellerine ulaşamıyorsa tam

tersine, istismar, dışlanma ve toplum tarafından hor görülme gibi deneyimler yaşıyorsa bu bireyin mevcut topluma veya devlet kurumlarına entegrasyonu imkânsızdır. Bireysel kimlik inşası ve özgürlük deneyimleri patolojik olmaya toplum ve devlet tarafından mahkûm edilmiştir. Bırakınız göçmen kimliği ve entegrasyonu konusunu, böyle bireylerden oluşan bir toplumda toplumsal uyum veya “birlikte yaşama kültürü”nü oluşturmakta sadece hayal düzleminde kalmaya mahkûmdur. Bu duygusal deneyimler, kişinin kendini tanımlayan eylemlerinin diğerlerine ne kadar bağlı olduğunu fark etmesini sağlar ve bu, tanınma mücadelelerini motive edebilir.

Bu bölümde Honneth’in karşılıklı tanınmaya dayalı teorisi bir bağlama oturtulmaya çalışılmıştır. Gelecek bölümde Honneth’in teorisinin ampirik uygulanabilirliği konusundaki iddiasına meydan okuyan göçmen deneyimleriyle ilgili iki vakayı referans alarak tanınma teorisinin göçmen kimlik inşası ve özgürleştirici tanınma ilişkilerindeki analizlerindeki temel eksikliklere değinilecektir.

3. Göçmen Kimlikleri ve Axel Honneth’in Tanınma Teorisi

3.1. İki Genelleştirilmiş Öteki ve Göçmen Kimliği

Yukarıda bahsedildiği gibi Honneth, Hegel’in karşılıklı tanınma kavramını karşılıklı tanınmanın gerektirdiği etkileşimli ilişkiyi üç tane ayrı sosyal ilişki ekseninde yani sevgi, saygı ve itibar düzleminde ortaya koymak için yeniden inşa etmektedir. Ancak Honneth, Hegel’in, yanlış tanımadan kaynaklanan adaletsizliklerin eleştirel bir açıklaması açısından sorunlu olduğunu, çünkü Hegel’in Haklar Felsefesi’ndeki etik hayatı kurumsallaştırdığını iddia etmektedir. Nihayetinde Hegel, devleti, toplumun ortak yararı için bireylerin devlete karşı görevlerini gönüllü bir şekilde meşruluğunu kabul ettikleri etik düzenin gerçekleşmesi olarak tanımlar. Bu tanımdan devlet, karşılıklı tanınma ilişkileri yoluyla kendini gerçekleştirmenin somutlaşmış ve kurumsallaşmış en üstün hâli olarak anlaşılır. Bu kavramsallaştırma, birey ve toplum arasındaki karşılıklı

etkileşimli ilişkiyi bireylerin bilinçsel gelişim süreçlerine dönüştürür (Honneth, 1996: 65). Honneth'i endişelendiren “özgürleştirici bir eylem alanına erişimin yeniden tesis edilmesi” ve toplumdaki adaletsizliklerin ampirik olarak haklı eleştirisini yapmaktır (Honneth, 2007: 68). Honneth, bunu yapmak için Herbert Mead'in sosyal psikoloji teorisinden yararlanır.

Honneth, normatif tanınma iddialarına deneysel bir uygulanabilirlik duygusu vermek için sosyal bilimsel araştırmalara yönelmiştir. Bu bağlamda erken çocukluk gelişiminde genelleştirilmiş ötekilerin benliğin nesnel değerlendirmesiyle nasıl inşa edildiğine dair Mead'in teorisi yeniden yapılandırılır (Honneth, 1996: Bölüm 4). Mead'in teorisine göre bireysel kendini tanımlama, başkaları tarafından kimliğimizin nasıl algılandığına ilintidir. Kimlik oluşumunda bireysel “ben” kendisini toplum tarafından özdeşleştirilerek bilir. Mead, toplumu “genelleştirilmiş öteki” olarak adlandırır. Erken çocukluk döneminde oyun yardımı ile kişi, başkalarının objektif beklentileri ve eylemlerine ilişkin değerlendirmeler yoluyla kendi benlik bilincini oluşturur (Honneth, 1996: 73). Mead'e göre “Ben” (bireyselleşme iddiaları) ve “ben” (içselleştirilmiş kolektif irade) arasındaki gerilim, birey ile “genelleştirilmiş öteki” yani toplum arasında ahlaki çatışmaya neden olur (Honneth, 1996: 82).

Nitekim birey ve toplum arasındaki ilişkinin Meadçi sosyal psikoloji ve tanınma ilişkileri çerçevesindeki analizi, yanlış tanınan bireylerin doğuştan vatandaş statüsünde olduğu durumları açıklayabilmektedir. Fakat yeni gelen göçmenlerin kimliğinin ve yanlış tanınma ilişkilerinin, devlet ve toplum tarafından yanlış tanınan vatandaşlardan çok daha karmaşık olduğunu düşünüyorum. Honneth'in ahlaki toplumsal gerilimin kaynağı olarak “Ben” (bireyselleşme iddiaları) ve “ben” (içselleştirilmiş kolektif irade) arasındaki Meadçi ayrımının, göçmenlerin özellikle yeni gelenlerin saygısızlık ve yanlış tanınma deneyimlerini açıklamakta yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir.

Hem Mead hem de Honneth, bireysel kimlik oluşumunu etkileyen tek bir toplumsal ortam olduğunu varsaymaktadırlar. Ancak yeni gelen göçmen örneklemelerine baktığımızda durumun böyle olmadığını görmek mümkündür. Her şeyden önce yeni göçmen kimliği, bir değil iki genelleşmiş öteki tarafından yani göçmenin yeni (göç ettiği) ve eski (doğduğu) toplumsal kültürü ve onların farklı yaşam dünyaları tarafından aynı anda inşa edilir ve yeniden yapılandırılır.

Yeni gelen göçmen kimdir? O dışarıdan gelen biri hatta bir yabancıdır. Beraberinde yabancı yaşam dünyasını da getirir. Ancak ötekinin yaşam dünyasını da arzular. Özerk bir birey olmak ister ancak aynı zamanda ekonomik ve psikolojik nedenlerle kendi etnik veya dini grubuyla güçlü bağları vardır (Göksel, 2019: 116). Durum böyleyse ev sahibi toplum ile yeni gelen göçmen arasındaki ilişkiyi nasıl anlamalıyız? Honneth, toplumsal gerilimin “Ben” (bireyselleşme iddiaları) ve “ben” (içselleştirilmiş kolektif irade) ile eşleşmediği anda ortaya çıktığını iddia etmektedir. Yeni göçmenler, ev sahibi toplumlarında kendi kültürlerinin tanınması için mücadele ederken bu mücadeleyi “Ben” ile “ben” arasındaki gerilim olarak mı yoksa eski “ben” ile yeni “ben” arasındaki çatışma açısından mı anlamalı mıyız?

Honneth, bütünleştirici ilişkinin üçüncü eksenini olan dayanışma ile “Ben” in orijinal ve otantik kimlik taleplerini toplumsal genel değerlerle birleştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda ev sahibi toplum, yeni gelen göçmenlerin kimlik iddialarına cevap verebilir mi yoksa etnik kimliğin tanınması taleplerinde bireysel özgünlük olmadığı için bu talepleri reddetmeli mi? Ne yazık ki ne Honneth’in tanınma teorisi ne de Mead’in sosyopsikolojik teorisi bu soruları yanıtlamaya yetmemektedir.

Kültürleşmeye ilişkin sosyal psikoloji literatürü, göçmenlerin bu arafta kalma durumunu gözlemlemiş ve açıklamaya çalışmıştır. Göçmenlerle ilgili araştırmalar, ev sahibi ülkeye entegrasyonun, göçmenin kimlik oluşumunda bir değişikliği gerektirdiğini

göstermektedir. “Kültürleşmenin iki baskın yönü, yani kişinin miras kültürünün korunması ve ev sahibi topluma uyum sağlaması kavramsal olarak farklıdır ve bağımsız olarak değişebilir” (Phinney vd., 2001: 495).

Kültürleşme göç hareketleri vasıtasıyla farklı kültürlerden gelen gruplar arasında doğrudan ve sürekli temas olmasından kaynaklanan, kültürel adetlerdeki (fikirler, söylemler, değerler, normlar, davranışlar, gelenekler) bir dizi değişimi işaret eder. Sosyal psikolog Berry’ye (1997) göre göçmen bireyler ve gruplar göç ettikleri toplumun kültürü ve kendi otantik kültürleri arasındaki ilişkiyi belirlerlerken eğer baskı altında değillerse 4 farklı strateji kullanabilirler (9). Bunlar asimilasyon, ayrışma, bütünleşme ve marjinalleşme olarak adlandırılır. **Asimilasyon**, kültürel uyumun en aşırı hâlidir. Göçmenler kültürel kimliklerini korumak istemiyorlar ve diğer kültürlerle günlük etkileşim hâlindeyse bunu bir strateji olarak kullanılabilir. **Ayrışma** stratejisini, göçmenler orijinal kültürlerine bağlı kalmaya değer verir ve aynı zamanda diğer gruplarla etkileşimi en aza indirirlerse kullanılabilir. **Bütünleşme** stratejisini, göçmenler otantik kültürlerinin bütünlüğünü korurken aynı zamanda daha büyük bir sosyal ağın ayrılmaz bir parçası olarak toplum hayatına katılıyorsa kullanılabilir. Son olarak **marjinalleşme** stratejisini, göçmenler ne kendi kültürleriyle ilgileniyor ne de dominant kültüre ilgi duyuyorsa (genellikle dışlanma veya ayrımcılık nedeniyle) gerçekleşebilir.

Bu model, kültürleşmenin farklı şekillerde ilerleyebileceğini ve göçmenlerin yeni topluma uyum sağlamak için köken kültürlerinden vazgeçmelerinin gerekli olmadığını vurgulamaktadır. Bireyin etnik kimliği ve kişinin yeni toplumun bir üyesi olarak kimliği (“ulusal” kimlik), grup kimliğinin birbirinden bağımsız olarak değişen iki boyutu olarak düşünülebilir. Göçmenin içselleştirebileceği ve tanınma talep edebileceği bu farklı kimlikler güvenli ve güçlü veya gelişmemiş ve zayıf olabilir. Örneğin, yeni toplumla özdeşleşirken güçlü bir etnik kimliğe sahip olan bir bireyin bütünleşik (veya iki kültürlü) bir kimliği olduğu

kabul edilir (Phinney vd., 2001: 495). İki kültürü içselleştirmiş göçmenlerin kimlik inşaları incelendiğinde çevrelerindeki belirli ipuçlarına bağlı olarak düşüncelerine ve duygularına rehberlik eden iki farklı kültüre sahip olduğu açıktır (Cross & Gore, 2003: 555). Örneğin, birçok ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler, genel toplumda olmasa da özellikle kendi aile ortamlarında, yaptıkları ilişkiyel eylemlerde eski genelleştirilmiş ötekinin veya eski “ben” in etkilerini deneyimlemektedir. Durum böyleyse üçüncü nesil göçmenlerin kültürel tanınma taleplerinin çoğunun, Honneth’in bakış açısına göre itibar eksenini açısından dayanaktan yoksundur.

Son olarak yeni gelen bir göçmenin kimlik oluşumunun, göçmen olmadan önce ev sahibi ülkenin toplumsal değerleri tarafından derinden yaralandığı daha zor bir durum düşünebiliriz. Wendy Brown kitabında Britanya ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerindeki sömürge sonrası ülkelerden göçmen almanın paradoksuna işaret etmektedir. Bu bağlamda yeni gelen göçmenler ve yerli vatandaşlar, kimlik oluşumları güçlü bir şekilde yanlış tanınma ve üstünlük duygularıyla inşa edildiğinden birbirlerinin kimliği, tarihi ve dili konusunda düşmanca bir bakış açısına sahiptir. Bu anlamda yeni gelen göçmenlerin sömürge tarihine dayalı itibar ve saygıdan yoksun hâli hazırda bir yanlış tanınma ilişkisi hem hafıza da hem de bilinç de mevcuttur (Brown, 1995: 53). Yine Honneth’in tanınma temelli teorisi, benliğin oluşumunda herhangi bir hafıza açıklamasından yoksundur ve sömürge sonrası ülkelerden gelen göçmenlerin özgülleştirici potansiyelini açıklamakta geri kalmaktadır.

3.2. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Asyalı Amerikan Göçmenlere Karşı Önyargılar ve Göçmen İşçiliğine Verilen Sosyal Değer

Yukarıda bahsedildiği gibi Honneth, Hegel’in etik düzenin aşırı kurumsallaşmasını bireyler ve toplum arasındaki öznel ve apolitik ilişkileri ortadan kaldırdığı için eleştirmektedir. Honneth’in evrensel

tanınma iddialarını, siyasi kurumların etkilerinden uzak, erken çocuklukta bilinç ve kimlik oluşumu hakkındaki sosyal psikolojik çalışmalara dayandırmaya çalışmasının nedeni budur. Benlik oluşumu için gerekli olan bu üç tanınma ekseninde devlet kurumları, bireylerin eşit haklarının tanınması için bir aktör olarak değil bir araç olarak ele alınmaktadır. Fakat demokratik teoriden ziyade duygular ve psikolojiye yapılan vurgu, Honneth'in teorisinin farklı deneysel vakalara uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Honneth sonraki yazılarında Dewey'in demokratik teorisini kullanarak bu açığı kapatmaya çalışmıştır. "Dewey'nin demokrasi teorisi aşırı etikleştirilmiş cumhuriyetçilikle ilgili yanlış kanılarla boş prosedürcülük arasında üçüncü bir seçenek sunan bir cevap içerir: demokratik ahlaki yaşamın, toplumun tüm üyelerinin iş birliği içinde adil bir iş bölümü örgütlenmesi yoluyla birbirlerine bağlı olmaları durumunda yasayacakları deneyimlerin sonucu olduğunu kavrama" ya dayanmaktadır (Honneth, 1998: 780). Honneth'e göre özgür ve eşit vatandaşların demokratik iş bölümü yoluyla toplumun ortak sorunlarını çözmek için bir araya gelmesi çok önemlidir. İlgili sosyal emek, bireyin toplumdaki yerini, başarısını ve itibarını tanımlar. Kanımca toplumsal emek yoluyla birey ve toplum arasındaki ilişkinin bu şekilde anlaşılması, özellikle toplumdaki emeklerini tanımlayarak zaten yanlış tanınan ve klişeleştirilen gruplar için sorunludur.

Öncelikle göçmen stereotipi çoğu zaman çelişkilidir. Bir yandan göçmen zayıf ve sefil, diğer yandan güçlü ve tehlikeli, bir yandan işimizi çalan bir faydacı, diğer yandan sosyal yardım fonlarımızı kötüye kullanan tembelle bir asalak olarak algılanmaktadır (Behdad, 2005: 4). Bu tarz göçmenlere karşı çelişkili ve neredeyse fanteziye varan toplumsal algı, ev sahibi toplumun göçmen kimliklere karşı kararsız olduğunu ve böylesine yanlış tanınma ilişkileri göçmenlerin tanınma düzenine dahi ait olmadığına işaret eder. Bu çelişkili stereotipler, göçmenlerin kendi kendilerini oluşturmalarına ve kimlik oluşum süreçlerine zarar verir. İşte

bu yanlış tanınma deneyimi, göçmenlerin tanınma mücadeleleri için haklı bir iddiaya sahip oldukları anlamına gelir.

Bununla birlikte her göçmen klişesi, karşılıklı tanınmaya yönelik yeni talepler için elverişli bir tanınma mücadelesi olasılığı yaratmaz. Buna en güzel örnek süper-vatandaş çalışkan göçmen tiplmesidir. Honig “süper-vatandaş göçmeni ... ne muhtaç ne de tehditkâr... düpedüz hayranlık nesnesi olarak” tanımlamaktadır. Bu göçmen de yanlış tanınmaktadır ama ideolojik olarak pozitif bir role büründürülmektedir. Bu ideolojik olarak pozitif tanımlanan göçmen sadece bir kategoridir. Çeşitli göç alan ülkelerde farklı etnik gruplar bu kategorinin içini doldurmakta ve ideal göçmen tanımlanmasında referans olarak gösterilmektedir. Bu süper göçmen bizden daha çok çalışır, ailesine ve topluma bizden daha aktif bir şekilde değer verir ve aynı zamanda ülkeye gönüllü olarak gelerek bizim hiçbir zaman yerine getiremeyeceğimiz liberal toplumsal sözleşme fantezimizi rıza yoluyla gerçekleştirmiştir (Honig, 2007: 378).

Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Asyalı Amerikalı göçmenler, bu süper vatandaş göçmen klişesine aittir. ABD toplumunun Asyalı Amerikalıların emeğine verdiği değeri düşündüğümüzde bu azınlık grubunun dayanışma ve öz saygıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim 1960’lara kadar Amerikan toplumunun en alt tabakasında kabul edilen Asyalı göçmenler, 60’lardan sonra iki önemli makale ile ideal azınlık stereotipine oturtulmaya başlanmıştır. New York Times Dergisinde William Petersen’in yazdığı “Başarı Hikâyesi, Japon-Amerikan Tarzı” ve US News ve World Report ekibinin “ABD’de Bir Azınlık Grubunun Başarısı” adlı 1966 tarihli iki makale Asyalı göçmenlerin ve onların sorunlarının medyada geleneksel olarak nasıl tasvir edildiğinden önemli bir sapmayı işaret etmektedir. Her iki makale de Japon ve Çinli Amerikalıların, ABD doğumlu beyazlarda bile olmayan başarıya ulaşmak için aşırı zorlukların üstesinden gelmedeki ısrarları, yardım almadan gösterdikleri çabaları övmüştür. Basın,

Asyalıların Amerikan toplumunda kazandıkları servet ve saygıyı çalışkanlığa, aile dayanışmasına ve disipline bağlamıştır.

Bu “model azınlık” imajı, 1966’dan beri yeni ve çeşitli göç dalgaları karşısında bile büyük ölçüde değişmeden kalmıştır. 2000 ABD nüfus sayımı, Asyalı Amerikalıların dikkate değer ekonomik ve eğitimsel başarılar sergilemeye devam ettiğini göstermektedir. 1999’da medyan hane geliri -beyazlar da dâhil olmak üzere tüm ırk gruplarının en yükseği- 55.525 dolardı ve yoksulluk oranı, tüm ırk grupları arasında en düşük olan yüzde 10.7 idi. Dahası, 25 yaşın üzerindeki tüm Asyalı Amerikalıların yüzde 44’ü en az bir lisans derecesine sahipti, diğer tüm ırk gruplarından yüzde 18 puan daha fazla. Model-azınlık stereotipinin bir sonucu, Amerika Birleşik Devletleri’nin ırkçılıktan yoksun olduğu ve herkese eşit fırsat tanıdığı ve geride kalanların bunu kendi zayıf seçimleri ve aşağı kültürleri nedeniyle yaptıkları mitini de desteklemektedir (Zhou, 2004). Temelde toplum ve bu göçmen azınlık arasında karşılıklı bir tanınma var. Ancak genellikle tüm Asyalı Amerikalıların başarılı ve iyi adapte olduklarına dair yanlış inanç yüzünden onları Amerika’daki ırk ve önyargı tartışmalarında görünmez kılan bir kalıp yargı dizisinin kurbanı olmaktadır. Tanınma ilişkilerinde böylesine başarı ölçütünde pozitif tanınmak Asyalı Amerikalıları görünmez kılmakta ve bu görünmezlik daha da fazla acıya neden olabilmektedir (Abrams, 2019). Bu durumda Honneth, emeklerine toplumda zaten değer verildiği için Asyalı Amerikalıların tanınma talepleri için bir gerekçe sunmamaktadır.

Sonuç

Son olarak Honneth’e göre kurumlar kültürel tanınma yeri değildir. Gerçek tanınma yeri, bireysel talepler ve yanıtlar arasındaki etkileşimdir: tanınma ve kimlik oluşumu, özünde kurumsaldan öncedir (Deranty & Renault, 2007: 99). Bununla birlikte Honneth ile siyasi kurumların hem kendini oluşturma hem de tanınma mücadelesi üzerindeki rolü konusunda hemfikir değilim. Yeni gelen göçmenler söz

konusu olduğunda tanınma mücadeleleri için kimlik oluşumu üzerindeki kurumsal etkiye vurgu yapılmaması özellikle sorunlu hâle gelmektedir. Çünkü yeni gelen göçmenler için mevcut grup ağlarının pragmatik etkisi, demokratik iletişime katılan bağımsız bireylerin liberal beklentilerinin uygulanabilirliğini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle göçmen toplulukları içindeki grup kimliği inşası, tanınma taleplerinde göçmenlerin tanınması sorunu için dikkate alınması gereken hayati bir unsurdur. Dahası politika yapıcılarının ve politikacıların göçmenleri başa çıkılması gereken tek bir grup olarak algılama eğilimi vardır. Görünüşe göre göçmen topluluk liderleri, seslerinin genel halk tarafından duyurulması için etnik kimlik kartını gösterme eğilimindedir.

Çoğu zaman yeni gelen göçmenler sadece devletin kurumsal dili içinde değil aynı zamanda hiyerarşik grup oluşumu içinde de sıkışık kalmışlardır. Bir kişinin birden fazla kimliği ve birden fazla grubu varsa aynı sorunları yaşayan bir grup insan olarak göçmenlerden nasıl bahsedebiliriz? Yapısal eşitsizliklere odaklanmak, farklı etnik grupların masaya getirdiği sorunları ortadan kaldırabilir mi? Fakir bir vatandaşa ve fakir bir göçmen kendilerini aynı grubun üyesi olarak tanımlayabilir mi? Bunlar tanınma mücadeleleri hakkında başka bir varsayımda bulunulmadan cevaplanamayacak sorulardır.

Honneth (1996), toplumsal mücadeleler için yanlış tanınmanın motive eden gücüne vurgu yapar, ancak bu mücadelelerin nasıl ortaya çıktığından pek bahsetmez. Bu araştırmanın mantıksal adımı, Hegel'in efendi ve köle diyalektiğine başvurmak olacaktır. Bu anlamda yanlış tanınan insanların, kimliklerinin yanlış tanınan kısmıyla kendilerini özdeşleştirerek tanınmak için mücadele edecekleri sonucuna varabiliriz. O hâlde bu kimliği kim tanımlıyor, resmi devlet dili? Etnik gruplar mı? Göç edilen toplum mu? Bu, yalnızca toplumun değil kurumların ve iktidar gruplarının da bireylerin ancak tanınma mücadeleleri sırasında adapte edebilecekleri ve nihayetinde tanınma mücadelesinden önce ve sonra değişmeye teşvik edilen kimlikler için bir pazar yeri yarattığı

anlamına gelir. Ancak “kurumlar ve gruplar aynı zamanda toplumsallaşma ve kimliklerin oluşum yeridir” (Deranty & Renauld, 2007: 100). Honneth’in tanınmaya dayalı eleştirel teorisi, göçmenlerin deneysel tanınma iddiaları hakkında teori oluşturmak için grup oluşumunu ve kurumların rolünü ciddiye almalıdır.

Honneth’in normatif iddialarının doğru ile iyi, evrensel ve özel arasında bir köprü oluşturmaktadır. Kimlik oluşumunun diyalektik anlayışı, teorinin tanınma mücadeleleri için adalet iddiasında bulunmasını sağlar. Ancak göçmenlere özgü sorunları anlamamız açısından Honneth’in sosyopsikolojik teoriye yönelmesinde ciddi sorunlar olduğu gözlenmektedir. Tanınma mücadelelerinde özgürleştirici bir unsur olarak vurguyu eşitlikten siyasi özgürlüğe çevirdiğimizde bu sorunları aşabileceğimize inanmaktayım. Honneth, Dewey’nin siyaset kavramı açıklamasını, toplumsal emek yoluyla topluluğun etik düzenini yeniden kurmak için tercih etmektedir. Bununla birlikte bireysel özgünlüğün temeli olarak siyasi eylemin ve kurumların gücünün reddedilmesi, Honneth’in teorisini göçmen kimliği tanınma mücadeleleri için uygulanabilirliğini zayıflatmaktadır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Abrams, Z. (2019, Aralık 1). Countering stereotypes about Asian Americans.

<https://www.apa.org/monitor/2019/12/countering-stereotypes>

Europe and right-wing nationalism: A country-by-country guide. (2019, Kasım 13). <https://www.bbc.com/news/world-europe-36130006>

Behdad, A. (2005). *A forgetful nation*. Duke University Press.

- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34.
- Brown, W. (1995). *States of injury: power and freedom in late modernity*. Princeton Press.
- Chambers, I. (1994). *Migrancy, culture and identity*. Routledge.
- Cross, S. & Gore, J. (2003). Cultural models of the self. M. R. Leary, J. P. Tangley (Ed.), *Handbook of Self and Identity* içinde (536-567. ss.), Guilford Press.
- Deranty, J. P. & Renault, R. (2007). Politicizing Honneth's ethics of recognition. *Thesis Eleven*, (88), 92-111.
- Fraser, N. & Honneth, A. (2003). *Redistribution or recognition? A political-philosophical exchange*. Verso.
- Göksel, G. U. (2019). *Göçmen entegrasyonu ve tanınma teorisi "adil entegrasyon"*. Pinhan Yayınevi.
- Gutmann, A. (1992). *Multiculturalism and "the politics of recognition"*. Princeton University Press.
- Habermas, J. (1998). *The inclusion of the other*. Mitt Press.
- Haddad, Y. Y. & Balz, M. J. (2006). The october riots in France: A failed immigration policy or the empire strikes back?. *International Migration*, (44), 23-34.
- Honig, B. (2007). Democracy and foreignness: democratic cosmopolitanism and the myth of an immigrant America. A. S. Laden, D. Owen (Ed.), *Multiculturalism and political theory* içinde (373-407. ss.), Cambridge University Press.
- Honneth, A. (1996). *The struggles of recognition*. (Çev: J. Anderson), Polity Press.

- Honneth, A. (1998). Democracy as reflexive cooperation: John Dewey and the theory of democracy today. *Political Theory*, 26(6), 763-783.
- Honneth, A. (2001). *The pathologies of freedom Hegel's social theory*. (Çev: L. Lob), Princeton University Press.
- Honneth, A. (2007). *Disrespect: normative foundations of critical theory*. Polity.
- Korteweg, A. C. (2008). The Sharia debate in Ontario: Gender, Islam, and representations of Muslim women's agency. *Gender & Society*, 22(4), 434-454.
- Krzyżanowski, M. (2020). Discursive shifts and the normalisation of racism: imaginaries of immigration, moral panics and the discourse of contemporary right-wing populism. *Social Semiotics*, 30(4), 503-527.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship*. Oxford University Press.
- Markell, P. (2007). The potential and the actual: Mead, Honneth and the "I". B. van den Brink, D. Owen (Ed.), *Recognition and Power* içinde (100-135. ss.), Cambridge University Press.
- Mead, G. H. (1963). *Mind, self and society*. University of Toronto Press.
- Phillips, A. (2007). *Multiculturalism without Culture*. Princeton University Press.
- Phinney, J. S., Horenczyk, G., Liebkind, K., Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration, and well-being: an interactional perspective. *Journal of Social Issues*, 57(3), 493-510.
- Sandel, M. (1984). The procedural republic and the unencumbered self. *Political Theory*, 12(1), 81-96.
- Van Den Brink, B. & Owen, D. (2007). Introduction. B. van den Brink, D. Owen (Ed.), *Recognition and Power* içinde (1-30. ss.), Cambridge University Press.

Yar, M. (2003). Honneth and the communitarians: towards a recognitive critical theory of community. *Res Publica*, (9), 101-125.

Zhou, M. (2004). Are Asian Americans becoming “white”? *Context*, 3(1), 29-37.

EXTENDED ABSTRACT

Today, immigrants and national minorities criticize public institutions and societal values for the misrecognition and the exclusion of their specific cultural identity. Their demand for more tolerance, extensive multicultural rights, a recognition even self-determination is an empirical (pretheoretical) reality. To what extent our identities should publicly matter? Are there any limits to these pluralistic policies? What if an illiberal culture wants protection for the restriction of liberties of its group members? To answer these questions, in this article, first I give a brief outline of Honneth's recognition based critical theory. Because Honneth's recognition-based critical theory offers a dialectical sage way to the dualistic approaches of liberalism and communitarianism.

On the one hand, the common liberal approach opposes culturally particularistic policies because it supposes that multicultural policies will override the neutrality and impartiality of political institutions. Liberals prioritize individual basic rights over particular definitions of the good. In this sense, liberalism constructs its understanding of freedom and equality based on the unencumbered and atomistic individuals. On the other hand, communitarians believe that as individuals we are completely attached to our community and culture and have separate obligations to our community. However, Honneth argues that recognition of individual self-identity through society is a fundamental need for individual dignity. Even though Honneth lays out this basic individual good as the foundation of his theory, he achieves to incorporate individual rights and the value of communal ethical order into his inter-subjective theory of recognition. This is the reason why it offers a very attractive new outlook on the emancipatory potential of everyday social reality including immigrant demands for cultural recognition. The main question that I will try to answer in this paper is about the applicability of Honneth's theory of recognition to the cultural and economic demands of immigrants.

After this brief introduction to the debate on the recognition of immigrant identity, I challenge Honneth's theory from two perspectives. First, I claim that Honneth's Meadian socio-psychological analysis of self-formation lacks the necessary theoretical construct for us to understand newcomer immigrant experiences of disrespect and misrecognition in the host countries. To illustrate, I believe that Honneth's Meadian distinction between the "me" and the "I" as a source of moral social tension falls short to explain the immigrants' especially newcomers' experiences of disrespect and misrecognition. Both Mead and Honneth assume that there is one societal environment that affects individual identity formation. However, as soon as we consider the case of the newcomer immigrant, it is striking to see that this is not the

case. To illustrate, the new immigrant self is simultaneously constructed and reconstructed by not one but two generalized others namely her new and old societal culture, environment, and lifeworlds. Moreover, we can think of a harder case, where a newcomer immigrants' identity formation is deeply scarred or injured by the host country's societal values before even becoming an immigrant.

Second, I point out the fact that while trying so hard to make his theory applicable from a practical sociological point of view, Honneth like the early Frankfurt school dismisses the effects of political institutions on individual self-realization and recognition. Even though Honneth uses Hegel's basic idea of ethical life, his theory falls short to incorporate the role of political institutions on the emancipation potential of the individual or group struggles. By giving empirical references to different immigrant experiences, I show basic tenants of my criticisms. In the end, I briefly review the alternatives to recognition theory for a better understanding of the emancipatory potential of or inclusion of new immigrants into the society. To illustrate, Asian American immigrants in the United States belong to this supercitizen immigrant stereotype. When we think of the value that society put to the labor of Asian Americans, we may say that this minority group has solidarity and self-esteem. I claim that with basic modifications of Honneth's theory, it still provides better theoretical explanations for the case of immigrants.

Öztürk, Z. & Jaradat, S. (2021). İbn Kalender'in manzum sözlüğü: Türkî vü Tâzî. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1093-1150.

DOI: 10.21550/sosbilder.913815
Araştırma Makalesi / Research Article

İBN KALENDER'İN MANZUM SÖZLÜĞÜ: TÜRKÎ VÜ TÂZÎ

Zehra ÖZTÜRK*
Saleh JARADAT**


Gönderim Tarihi / Sending Date: 12 Nisan / April 2021


Kabul Tarihi / Acceptance Date: 22 Mayıs / May 2021

ÖZET

Manzum lügatlerin Klasik Türk edebiyatındaki ilk örnekleri XV. yüzyılda görülür. Aruz vezniyle yazılan bu sözlüklerin amacı, dil öğretimini kolaylaştırmak ve kalıcı hâle getirmektir. Klasik Türk edebiyatında, bu amaçla yazılan sözlüklerin çoğu Arapça-Türkçe ve Farsça-Türkçe iki dilli sözlüklerdir. Bunların yanında az sayıda; Ermenice-Türkçe, Fransızca-Türkçe, Boşnakça-Türkçe sözlükler de vardır. Arapça-Farsça-Türkçe için üç dilli sözlükler de kaleme alınmıştır. Bu sözlükler; çocuklara dil bilgisi kurallarını, kaynak dildeki kelimelerin anlamlarını, sayıları ve vezinleri öğretmeyi hedefler. İbn Kalender tarafından kaleme alınan Türkî vü Tâzî Arapça-Türkçe bir manzum lügattir. Türkî vü Tâzî'nin yazılış tarihi hakkında bilgi yoktur. Müellifiyle ilgili bilgiler sınırlıdır. Eserin tespit edilen iki nüshasından birinde tarih yoktur. Diğer nüsha 1063/1652-53 tarihini taşır. İki nüshadan hareketle oluşturulan tenkitli metne göre Türkî vü Tâzî mensur bir mukaddime, 19 kıta ve 235 beyitten oluşur. Bu çalışmada; eserin müellifi, biçimi ve içeriği hakkında bilgi verildikten sonra eserin tenkitli metni verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *manzum lügat, İbn Kalender, Türkî vü Tâzî, Arapça, Türkçe*

*  Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, zehraozturk@uludag.edu.tr

**  Yard. Doç. Dr., Yarmouk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sami ve Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Türk Dili Ana Bilim Dalı, İrbid / ÜRDÜN, salehjaradat@yu.edu.jo

Poetic Dictionary of İbn Kalender: Türkî vü Tâzî

ABSTRACT

The first examples of poetic dictionaries in Classical Turkish literature are seen in the 15th century. The purpose of these dictionaries written in prosody meter; to make language teaching easier and permanent. In classical Turkish literature, most of the dictionaries written for this purpose are Arabic-Turkish and Persian-Turkish bilingual dictionaries. In addition to these, a small number of; There are also Armenian-Turkish, French-Turkish, Bosnian-Turkish dictionaries. Trilingual dictionaries for Arabic-Persian-Turkish have also been written. These dictionaries; It aims to teach children grammar rules, the meaning of the words in the source language, numbers and meters. Türkî vü Tâzî (Turki and Tazi), written by İbn Kalender, is an Arabic-Turkish poetic dictionary. There is no information about the date of writing of Türkî vü Tâzî. Information about the author is limited. There is no date in one of the two copies of the work. The other copy bears the date 1063/1652-53. According to the criticized text based on two copies, the Türkî vü Tâzî consists of a prose muqaddime, 19 verses and 235 couplets. In this study, after giving information about the author, form and content of the work, the critical text of the work will be given.

Key words: *poetic dictionary, İbn Kalender, Türkî vü Tâzî, Arabic, Turkish*

Giriş

Doğu edebiyatlarında şiir, genellikle nesirden üstün tutulmuştur. Şiir söylemenin önemli bir hüner olarak görülmesi bunun başlıca sebebidir. Bu durum, Klasik Türk edebiyatı için de geçerlidir. *Kâbusnâme*'de şiirle nesir karşılaştırılırken “Nesir raiyyet gibidir, şiir padişahdır.” ifadesi kullanılır (Okuyucu, 2013: 67). Edebiyatta, şiirin bu denli değerli görülmesi farklı konu ve türlerde manzum eserler yazılmasına olanak sağlamıştır. Klasik Türk edebiyatında; din, tasavvuf, ahlak, tarih ve sosyal hayat gibi konularla ilgili çok sayıda manzum eserin yanında didaktik bir tür olan sözlükler de manzum şekilde kaleme alınmıştır. Şiirin okuyumlarda heves uyandırması, akılda kalıcı olması ve kolay ezberlenmesi manzum lügatlerin hazırlanmasında etkili olmuştur (Öz, 2016: 52).

Manzum Lügat Geleneği

İlk manzum lügat ve gramerler, Arap dilciler tarafından kaside nazım biçiminde yazılmıştır. İsmâ'il bin İbrâhîm er-Rib'î'nin (öl. 1087) *Kaydü'l-Evâbid* adlı eseri, Halîl bin Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eserindeki sözcükleri içeren kaside şeklinde bir manzum sözlüktür. Edîb Natanazzî'nin (öl. 1106) *Düstûru'l-Luga* ve *Kitâbu'l-Halas* adlarıyla bilinen eseri, iki dilli manzum sözlük tarzının ilk örneği kabul edilir. Eser; Farslara Arapça öğretmek amacıyla yazılmış, Arapçadan Farsçaya çeviri şeklindedir. Eserde, Arapçanın grameri ile ilgili de bilgi verilmiştir (Öz, 2016: 51).

Bedrüddîn Ebû Nasr Mes'ûd bin Ebî Bekr el-Ferâhî'nin (ö. 1242-43) *Nisâbu's-Sıbyân* adlı eseri tertibi bakımından iki dilli manzum sözlüklerin ilki kabul edilir. Eser, "bend" adı taşıyan 37 bölümden ve 200 beyitten meydana gelmiştir. XIII. yüzyıldan sonra Arapça öğrenmek ve öğretmek için mekteplerde ders kitabı olarak kullanılmıştır (Öz, 2016: 52). Bilinen ikinci manzum sözlük ise Şükrullâh b. Şemsüddîn Ahmed Zekeriyâ'nın *Zühretü'l-Edeb* adlı sözlüğüdür. Eser, *Nisâbu's-Sıbyân* ile aynı yüzyılda yazılmıştır (Öz, 2016: 52).

Anadolu'da manzum sözlük geleneği Arapça-Farsça sözlüklerle devam etmiştir. Anadolu sahasında bilinen ilk Farsça-Türkçe sözlük Hüsâm bin Hasan (Hüseyin) el-Konevî'nin 1399-1400 yıllarında yazdığı *Tuhfe-i Hüsâmî* adlı eseridir (Öz, 2016: 52). Lutfullâh Halîmî bin Ebû Yûsuf'un *Bahrü'l-Garâyib*, Mehmed bin Yahyâ-yı Konevî'nin *Şâdiye*, Lâmi'î Çelebi'nin *Lugat-ı Manzûme*, 'İmâdzâde Velî bin Yûsuf-i İmâdî'nin *İlm-i Lugat*, 'Osman bin Hüseyin el-Bosnavî'nin *Manzûme*, Hasan Rızâyî'nin *Kân-ı Ma'ânî*, Hâfız 'Abdullah bin Halîl bin Alî'nin *Tuhfetü'l-Hâfız*, Şemsî'nin *Tuhfe-i Şemsî*, İlmî Alî Efendi'nin *Nazm-ı Bedî'*, Osmân-ı Şiklovîsî'nin *Tuhfetü'l-Ma'nâ*, Şâhidî İbrâhîm Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî*, Sünbülzâde Vehbî'nin *Tuhfe-i Vehbî*, Süleymân Dürri'nin *Güher-rîz*, Ahmet Remzi Akyürek'in *Tuhfe-i Remzî* adlı

eserleri *Tuhfe-i Hüsâmî*'den sonra yazılan Farsça-Türkçe manzum sözlüklerdir (Öz, 2016: 55).

Bahsi geçen manzum sözlüklerin giriş bölümlerindeki bilgilere göre *Tuhfe-i Şâhidî*'nin yazıldıktan sonra büyük bir ün kazandığı anlaşılmaktadır (Öz, 2016: 52).

Arapça-Türkçe ilk manzum sözlük ise 'Abdüllatif ibn Melek'in XIII. yüzyıl sonlarında yazdığı *Lugat-ı Ferišteoğlu* adlı eseridir (Öz, 2016: 52). Eserde, Kur'an-ı Kerim'de geçen 1528 kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir. Bu nedenle *Lugat-ı Ferišteoğlu* Kur'an sözlüğü olarak kabul edilmektedir.

Ferišteoğlu Lugatı'na nazire olarak Şeyh Bedreddin el-Kadı Mahmûd bin eş-Şeyh Mehmed bin Tanrıvermiş'in *Mahmûdiyye*, Şemsî'nin *Cevâhirü'l-Kelimât*, Fedâî'nin *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olarak yazdığı *Tuhfe-i Fedâî*, Bosnalı Muhammed'in *Sübha-i Sıbyân*, Yahya Efendi'nin *Lugat-ı Yûsuf*, Osman Şâkir'in *Şehdü Elfâz* adlı eserleri Arapça-Türkçe manzum sözlüklerdir (Kaya, 2017a: 216-217). Lebib Mehmed bin Mustafa'nın *Tuhfe-i Lebib*, 'Ayıntâbî Ahmed Âsım'ın *Tuhfe-i Âsım*, Derviş Mehmedbeyzâde Malatyavî'nin *Lugat-ı Manzûm* adlı eserleri de Arapça-Türkçe manzum lügatlerdendir (Yurtseven, 2003: 4-5).

Farsça-Türkçe ve Arapça-Türkçe manzum sözlüklerin yanında Arapça-Farsça-Türkçe üç dilli sözlükler de kaleme alınmıştır. Behâ'üddîn İbn Abdurrahmân-ı Malkaravî'nin *U'cûbetü'l-Garâyib fî-Nazmi'l-Cevâhiri'l-'Acâyib*, Sun'î-yi Malatyavî'nin *Fethu'l-Fettâh*, Gencî Pîr Mehmed'in *Genc-i Leâl*, Hâkî Mustafâ-yı Üsküdarî'nin *Menâzımu'l-Cevâhir*, Abdurrahmân Zâhidî-yi Konevî'nin *Tevfiye*, Şeyh Ahmed'in *Se Zebân*, Eşref Feyzî'nin *Hoş Edâ*, Ahmed Resmî'nin *Nazm-ı Giridî*, Mustafa bin Osman Keskin'in *Manzûme-i Keskin*, Mustafa İlmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân ve Hediye-tü's-Sıbyân*, Osmân Şâkir'in *Müsellesnâme-i Şâkir*, Hasan Aynî'nin *Dürrü'n-Nizâm*, Süleymân

Hayrî'nin *Hayru'l-Lugât* adlı eserleri ve Kerîmî'nin Manzum Sözlüğü yazma hâlindeki Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlüklerdendir. Hayret Mehmed Efendi'nin *Tuhfe-i Zibâ*, Hasan Aynî'nin *Nazmü'l-Cevâhir* ve Nasûh Efendi'nin *Tuhfe-i Nushî* adlı eserleri ise eski harfle basılmış eserlerdir. Süleymân Dürrî'nin *Güher-rîz* adlı eserinin hem yazma hem basma nüshası vardır (Öz, 2016: 55-56; Kaya & Ayçiçeği, 2019: 21-24).

Bir dili Türkçe olan manzum sözlükler Arapça ve Farsça ile sınırlı değildir. Manzum lügat geleneğinde Boşnakça-Türkçe, Ermenice-Türkçe, Fransızca-Türkçe, Rumca-Türkçe ve Kürtçe-Türkçe manzum lügatler de bulunur. Bosnalı Hevâî Üsküfî'nin *Makbûl-i Ârif* adlı eseri Boşnakça-Türkçe, Refî-yi Kâlâyî'nin *Ermenice Lugati* Ermenice-Türkçe, Yusuf Hâlis'in *Miftâh-ı Lisân* adlı eseri Fransızca-Türkçe, Ahmed Fevzî'nin *Tuhfetü'l-'Uşşâk* adlı eseri Rumca-Türkçe manzum sözlüklerdir (Kırbiyık 2002: 183-184). Dilbikulé Cizîrî tarafından 2014 yılında neşredilen *Nûbihara Mezinan* Kürtçe-Türkçe bir manzum sözlüktür ve bir dili Türkçe olan manzum sözlüklerin sonucusudur (Doğan Averbek, 2018: 87). Manzum sözlüklerle ilgili yapılan çalışmalar son yıllarda artmış, bir dili Türkçe olan manzum sözlükler çeşitli çalışmalarla günümüz harflerine aktarılmıştır¹.

Manzum Sözlüklerin Yazılış Amacı

Şiir, ezberlemeyi kolaylaştırması ve akılda kalıcı olması sebebiyle öğretme amacı taşıyan metinlerde sıkça tercih edilir. Genellikle mensur türde yazılan sözlüklerin manzum olarak düzenlenmesi de bu sebebe dayanır. “Tuhfe”, “manzume”, “lügat”, “nazm” gibi sözcüklerle adlandırılan manzum sözlükler; küçük yaştaki çocuklar ve dil eğitimine yeni başlayan (mübtedî) kişiler için hazırlanmıştır. Bu sözlüklerin amacı yabancı dildeki kelime öğrenimini kolaylaştırmak ve kalıcı hâle getirmektir. Manzum sözlüklerde; dini terimler, organ adları, akrabalık

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Doğan Averbek, 2018: 85-114.

adları, muhtelif eşya, hayvan, bitki, gün, ay ve yıl adları, zamirler, yaygın kullanılan sıfatlar, mastarlar ve çekimli fiiller, kısa cümleler gibi muhtelif kelime grupları ele alınır. Bunun yanında manzum sözlüklerde; Türkçe kelimelerin diğer dillerdeki karşılıkları, genel gramer kuralları, sayılar, vezinler, aruz kalıpları ve bahirleri, bazı pratik bilgiler ile ebced hesabı konularının öğretilmesi de amaçlanır (Demirkazık, 2019: 702; Kaya & Ayçiçeği, 2019: 11). Dil öğrenimini ve sözcük ezberlerini kolaylaştırmak üzere yazılan bu sözlükler, ders kitabı olarak okunmuş ve okutulmuştur (Öz, 2016: 53). Bu niteliklerine göre manzum sözlükler üç gruba ayrılır: Birinci grup sözlükler, sıbyan mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanır. Bu sözlüklerin kelime hazinesi bir dilde ilk olarak öğrenilmesi gereken sözcüklerden ibarettir. İkinci grup sözlükler, sıbyan mektebini bitirmiş çocuklar için hazırlanmıştır ve ilk gruba göre biraz daha ayrıntılıdır. Üçüncü grup sözlükler ise bir esere nazire olarak yazılan ya da başka bir sözlükteki anlaşılmayan kavramları açıklamak üzere kaleme alınmıştır (Erdem, 2005: 198).

Manzum sözlükler biçimsel olarak incelendiğinde mesnevi tarzında kaleme alındıkları görülür. Giriş bölümünde genellikle bir mukaddime bulunur. Mukaddimeler, çoğunlukla mesnevi biçiminde kaleme alınır. Ancak mensur mukaddime içeren manzum sözlükler de yazılmıştır. *Tuhfetü'l-Hâfız* ve *Tuhfe-i Ni'metî* mensur mukaddimesi bulunan manzum sözlüklerdendir (Düzenli, 2015: 333-334; Gören, 2016: 13; Kaya, 2017b: 120). Nitekim bu çalışmaya konu olan sözlük de mensur mukaddime ile başlar. Manzum sözlüklerde, mukaddimenin ardından eserin yazılış sebebinin anlatıldığı bir “sebeb-i telif” bölümü vardır. Eserin sözlük kısmına geçilmeden önce, naat ve münacaata yer verilmesi de manzum sözlük geleneğinin bir parçasıdır. Eser, sözlük bölümünün sonuna eklenen mesnevi şeklindeki hâtîme yazısı ile sona erer. Eserin sözlük bölümü, genellikle “kıta” biçiminde düzenlenir (Akçay, 2010: 46). Her kıtanın sonunda ilim öğrenmenin faydalarıyla ilgili bir özlü söz ve o kıtanın veznini içeren bir beyit bulunur.

Manzum sözlüklerin dikkat çekici bir özelliği de şairler tarafından kaleme alınmalarıdır (Kılıç, 2007: 342). Bu durum manzum sözlüklerin edebi yönünün daha önde olduğunun göstergesidir. Manzum sözlüklerde; sözcük anlamlarının yanı sıra vezin, bahir ve edebi sanatlar gibi konularda da bilgi verilir. Böylece şiire ve şairliğe yatkın olanların kabiliyetlerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Öz, 2016: 53). Beyitlerden meydana gelen manzum sözlüklerin beyit sayısı 100 ile 1300 arasında değişiklik gösterir (Kılıç, 2007: 342).

Türkî vü Tâzî

Eserin Adı

Katalog tarama çalışmaları sonucunda *Türkî vü Tâzî*'nin iki nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan biri Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 4578 numarada, *Manzûme-i Lugat-ı Kalender* adıyla İbn Kalender Mehmed b. Hızır adına kayıtlıdır. Diğer nüsha ise İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi 07 Tekeli 671/2 numarada *Kitâbü Türkî Tâzî* adıyla İbn Kalender Mehmed b. Hızır adına kayıtlıdır. Çorum nüshasında eserin başlığı; *Hazâ Lugat-ı Kalender* şeklinde, sebab-i telif bölümünde ise *Türk ü Tâzî* olarak kaydedilmiştir. Süleymaniye nüshasında; eserin başlığı *Hazâ Kitâb-ı Türk-i Tâzî* şeklinde, sebab-i telif bölümünde ise *Türk Tâzî* olarak yazılmıştır. Kütüphane kayıtları ve nüshalardaki adlandırmalar göz önünde bulundurularak eserin adının *Türkî vü Tâzî* şeklinde olmasının daha anlaşılır olacağı kanaatine vardık.

Eserin Nüshaları

Eserin tespit edebildiğimiz iki nüshası bulunmaktadır.

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi (Ç) Nüshası

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 4578 numarada *Manzûme-i Lugat-ı Kalender* adıyla İbn Kalender Mehmed b. Hızır adına kayıtlıdır. Nüshanın ölçüleri, 215x155-145x100 mm. şeklindedir. Harekeli nesih ile çift sütun şeklinde yazılan eser 1b-10a varakları

arasındadır. Nüshanın kâğıdı, üç ay filigranlı kâğıttır. Nüshanın başında kırmızı mürekkeple “*Hazâ Lugat-ı Kalender*” başlığı yer almaktadır. Bölümler arasında “Kıt‘a” başlıkları kullanılmış ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Takti beyitleri derkenar biçiminde yazılmıştır. Ferağ kaydında yalnızca 1063/1652-53 tarihi vardır.

İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (S) Nüshası

Nüsha, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi 07 Tekeli 671/2 numarada *Kitâbü Türkî Tâzî* adıyla İbn Kalender Mehmed b. Hızır adına kayıtlıdır. Eser nüshanın 60b-79a varakları arasındadır. Nüshanın baş kısmında Şemsî Ahmed Paşa İsfendiyârzâde’nin *Cevâhirü’l-Kelîmât* adlı manzum sözlüğü kayıtlıdır. Nüshanın ölçüleri, 195x140-130x75 mm. şeklindedir. Tek sütuna harekeli nesih ile yazılmıştır. Eserin başlığı, “*Hazâ Kitâb-ı Türk-i Tâzî*” kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshada, besmeleden sonra bölümler arasında “Kıt‘a” başlıkları kullanılmış ve bu başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kıtâ sonlarında, takti beyitleri bulunur. Beyitlerde Arapça kelimelerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Bazı kelimelere ek açıklamalar yapılmak üzere derkenarlar vardır. Nüsha sonunda ferağ kaydı yoktur.

Eserin Telif Tarihi

Eserin telif tarihi ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Çorum nüshasında istinsah tarihi “Târih-i sene şelâşe ve sittin ve elf 1063” olarak kaydedilmiştir. Bu tarih, nüshanın miladi 1652/1653 yıllarında tamamlandığını göstermektedir. Süleymaniye nüshasında herhangi bir tarih kaydı yoktur. Ancak aynı nüshada *Türkî vü Tâzî*’nin öncesinde yazılmış olan *Cevâhirü’l-Kelîmât*’ın sonunda eserin yazılma yeri Sarây-ı Cedîde yazılış tarihi ise 1059/1649-50 olarak kaydedilmiştir. *Türkî vü Tâzî* de aynı müstensih tarafından yazıldığından Süleymaniye nüshasının Çorum nüshasından bir iki yıl önce yazıldığı düşünülebilir.

Manzum lügatler oluşturulurken müellifler; Kur’an’dan, başka manzum sözlüklerden, mensur sözlüklerden ve İslam tarihinde kabul

görmüş edebi metinlerden faydalanır. Bazı manzum sözlüklerde müellif eser içerisinde istifade ettiği eserlerin adını da zikreder (Doğan Averbek, 2019: 70). Manzum lügatlerin bazılarında istifade edilen kaynaklara eserin içerisinde yer verildiği görülür. *Türkî vü Tâzî*'nin Süleymaniye nüshasında açıklama amacıyla çok sayıda Arapça ve Türkçe derkenar yazılmıştır. Bu derkenarların bazılarında; vezinle, kelimenin orijinali, okunuşu, çoğulu, anlamı ve Farsça anlamı ile ilgili ayrıntılı izahlar bulunması, nüshanın müellif nüshası olabileceğini düşündürür. Bu derkenarların bir özelliği de bazılarının sonunda kaynak adlarının da verilmesidir. *Türkî vü Tâzî*'de müellif, eser içerisinde herhangi bir kaynak adına yer vermez. Ancak bazı derkenarlarda; açıklama sonuna Hevâyî Çelebi, *Mekâlîd*, Sihâh, Tercüme, *Kâmûs-ı Muhît*, *Kâmûs*, *Ahterî*, *Lugat-ı Ahterî*, Ahmed Sihâh, *Lugat-ı Mustehab*, *Lugat-ı Kânûn*, *Kânûn*, Serverî, *Lugat*, K, M ve H, Ş, şeklinde kaynakların yazıldığı görülür. Bu durum nüshanın müellif nüshası olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak konuyla ilgili kesin hüküm vermek mümkün değildir. Derkenarlar, müellif tarafından yazıldı ise eserin *Ahterî*'ye ait 1545 yılında tamamlanan *Ahterî-yi Kebîr*'den sonra yazıldığı anlaşılmaktadır.

Eserin Müellifi

Eserin müellifi ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Müellif, eserin mensur mukaddimesinde kendi adından ve mahlasından şu şekilde söz eder:

“Bende-i hakîr Mehmed bin Hızr eş-şehîr bi-İbn-i Kalender rahmetu'llâhi ‘aleyhi ve hatema'llâhu ‘avâkibehu bi'l-hayr.”

İbn Kalender mahlasını kullanan müellifin asıl adı Mehmed bin Hızır'dır. Eserin elde bulunan iki nüshasında da müellifle ilgili başka bir bilgiye yer verilmemiştir. Çorum nüshasında bulunan 1063/1652-53 tarihi dikkate alındığında müellifin XVII. yüzyıldan önce ya da XVII. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Tezkirelerde, XVII. yüzyıldan önce yaşamış, “Kalender” mahlasını kullanan yalnızca iki şair yer almaktadır.

Fâizî'nin *Zübdetü'l-eş'âr* adlı eserinde Kalender'le ilgili yalnızca “Kâdî Kalender dîvâne” ifadesi kullanılmış ve şairlerinden şu iki beyte yer verilmiştir:

Sâf dilsin yüri hoş gec diyü sâyemde benüm

Cû-yı dil-cûya eli gölgesini virdi çinâr

Mushaf-ı haddini o meh bir kez

‘Âşık-ı zâra öpmege virmez (Kayabaşı, 1997: 465)

Riyâzü’ş-şu‘arâ’da yer alan bilgilere göre, Kalender Germiyanlıdır. Ebu’s-Su‘ûdzâde Mehmed Efendi’nin oğlu Abdülkerim Çelebi’den mülazemet ile Bilecik kadısı olmuştur. Kadılığı esnasında kendisine “cünun” arız olmuş ve şair uzlete çekilmiştir. Riyâzî de şairle ilgili bu bilgilerden sonra Fâizî’de yer alan ilk beyti örnek verir. Tezkirede, şairin H. 1000 (M. 1591/1592) civarında vefat ettiği ve Bursa’ya defnedildiği belirtilmiştir (Açıkgöz, 2017: 274-275). Örnek olarak verilen beyitler ve şairin mesleğinin “kadı” olarak belirtilmesi bu iki şairin aynı kişi olduğunu göstermektedir. İki kaynakta da şairin eserleri ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Kadı Kalender’in XVI. yüzyılın sonlarında vefat etmesi manzum sözlüğün müellifi olabileceğini düşündürse de kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Taranan diğer biyografik kaynaklarda müellif ve eser hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır².

Eserin Yazılış Sebebi

Türkî vü Tâzî, mensur bir mukaddime ile başlar. Mukaddime bölümünde; Allah’a hamd, Peygamber’e övgü ve duadan sonra müellif

² İpekten vd., (1998); Kâtip Çelebi, (2017); Mehmed Süreyya, (1996); Mehmed Şeyhî, (1989); Bursalı Mehmed Tahir, (2016); <http://teis.yesevi.edu.tr/>; <https://islamansiklopedisi.org.tr/>

önce kendi adını daha sonra da eserin yazılma sebebi ile adını şu şekilde zikreder:

“Bende-i hakîr Mehmed bin Hızır eş-şehîr bi-İbn-i Kalender rahmetu'llâhi ‘aleyhi ve hatema'llâhu ‘avâkibehu bi'l-hayr kim bu bir ‘Arabîyye-i muhtasardur. Luğat bâbında elfâz-ı ‘Arabîyyeyi Türkîce ma ‘nisiyle cem ‘ idüp nazma getürdüm. Tâ mübtedî olanlara ezberlemege âsân ola. Ve bu muhtasara Türk Tâzî (Türk ü Tâzî) diyü ad virdüm.”

Müellifin belirttiği üzere eser, yeni başlayanlara kolaylık sağlaması için yazılmış ve müellif tarafından *Türk Tâzî* şeklinde adlandırılmıştır. Müellif, bu açıklamanın ardından okuyucu ve yazıcıdan dileğinin “eserden faydalandıklarında kendisine hayır dua etmeleri” olduğunu belirtir. Mukaddimenin sonunda ise “*Va'llâhu'l-muvaffiku ve'l-muste'ân ve 'aleyhi't-tevekkulu ve't-tuklân*”³ duası yer alır.

Eserin Kafîye Düzeni ve Eserde Kullanılan Aruz Kalıpları

Türkî vü Tâzî, “kıt‘a” adı verilen 235 beyitlik 19 bölümden oluşmaktadır. Matla beyti olan, mahlas beyti bulunmayan ve beyit sayısı 10 ila 16 arasında değişen bu bölümlerin nazm nazım şekliyle kaleme alındığı görülür. Manzum sözlüklerdeki kıta başlıkları nazım şeklinden ziyade bölüm, cüz, parça anlamında kullanılmaktadır. *Türkî vü Tâzî*'de nazm nazım biçimiyle yazılan bölümler kıta şeklinde adlandırılırken Osman Şâkir'in Müsellesnâme adlı eserinde çoğu nazm nazım biçimiyle yazılmış bölümler “beytân” başlığıyla adlandırılır (Kaya & Ayçiçeği, 2019: 34-37). Bu örnekler, bölüm başlıklarının nazım biçimini işaret etmediğini gösterir. Süleymaniye nüshasında ilk 6 kıta Arapça “El-kıt‘atu'l-ûlâ fi-bahri'z-zeceri's-sâlimi'l-musemmen” şeklinde Arapça sayılarla sırasıyla numaralandırılmış daha sonraki kıtalarda ise yalnızca “Kıt‘a” başlığı kullanılmıştır. Çorum nüshasında ise tüm kıt‘alar “Kıt‘a-i nühüstün der-bahri'z-zeceri's-sâlimi'l-musemmen” biçiminde Farsça

³ Tefvik Allah'tandır ve yardım ondan istenir. Ancak ona tevekkül edilir.

sayılarla sırasıyla numaralandırılmıştır. Her kıtanın sonunda birinci mısradaki kıtanın vezninin, ikinci mısradaki ise okuyucuya nasihatini bulunduğu bir takti beyti yer alır.

19 kıtanın tümü “nazm” biçimine uygun olarak aa xa xa... şeklinde kafiyelenmiştir. 19 kıtanın 14'ünde mürdef, 4'ünde mücerred, 1'inde ise mukayyed kafiye kullanılmıştır. İbn Kalender eserinde, farklı bahirlerden 14 aruz kalıbı kullanmıştır. Kullanılan aruz kalıpları, her kıtanın son beytinde ilk mısradaki belirtilmiştir. Yalnızca 13. kıtada kullanılan “Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” açıkça yazılmamış şu şekilde gösterilmiştir:

*Fâ‘ilâtün kim okursa fâ‘ilât
Cümle ‘âlem anı ider iltiyâ‘*

Kıt. 13/14

Tablo 1: *Türkî vü Tâzî*’nin Kıta Sayısı, Beyit Sayısı, Kafiye Türü, Aruz Kalıpları ve Bahirleri

Kıta No	Beyit Sayısı	Aruz Bahri	Kafiye Türü	Aruz Kalıbı
1. Kıta	12	Recez	Mücerred kafiye	<i>Müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün</i>
2. Kıta	12	Remel	Mürdef kafiye	<i>Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün</i>
3. Kıta	12	Kâmil	Mücerred kafiye	<i>Mütefâ‘ilün fe‘ülün mütefâ‘ilün fe‘ülün</i>
4. Kıta	12	Mütekârib	Mürdef kafiye	<i>Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün</i>
5. Kıta	11	Hezec	Mücerred kafiye	<i>Mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün</i>
6. Kıta	12	Kâmil	Mürdef kafiye	<i>Müfte‘ilâtün müfte‘ilâtün</i>
7. Kıta	12	Mütekârib	Mürdef kafiye	<i>Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün</i>

8. Kıta	12	Münserih	Mürdef kafiye	<i>Müfte'ülün fâ'ilün müfte'ülün fâ'ilün</i>
9. Kıta	11	Remel	Mukayyed kafiye	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>
10. Kıta	12	Tavîl	Mücerred kafiye	<i>Fe'ülün mefâ'ilün fe'ülün mefâ'ilün</i>
11. Kıta	10	Hecez	Mürdef kafiye	<i>Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün</i>
12. Kıta	11	Remel	Mürdef kafiye	<i>Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün</i>
13. Kıta	14	Remel	Mürdef kafiye	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>
14. Kıta	14	Münserih	Mürdef kafiye	<i>Müstef'ilün fe'ülün müstef'ilün fe'ülün</i>
15. Kıta	12	Hezec	Mürdef kafiye	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün</i>
16. Kıta	15	Remel	Mürdef kafiye	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>
17. Kıta	14	Hezec	Mürdef kafiye	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün</i>
18. Kıta	16	Serî	Mürdef kafiye	<i>Müfte'ülün müfte'ülün fâ'ilün</i>
19. Kıta	11	Remel	Mürdef kafiye	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>

Eserin Muhtevası

Türkî vü Tâzî, bir mensur mukaddime ve 19 kıtadan oluşur. Mensur mukaddime geleneğe uygun olarak Allah'a hamd ve Peygamber'e övgüyle başlar. İbn Kalender, sebep-i telif bölümünde eseri yeni başlayanların ezberlemesini kolaylaştırmak amacıyla yazdığını belirtir. *Türkî vü Tâzî*'de, 235 beyitte 1051 kelime ve 3 cümlelerin Türkçe anlamı yer alır. Müellif, eserde herhangi bir konu tasnifi yapmamıştır.

Her kıtada farklı kelime türleri ve grupları bir arada bulunur. *Türkî vü Tâzî*'nin Çorum nüshasında herhangi bir işaretleme bulunmaz. Süleymaniye nüshasında ise Arapça kelimelerin üst kısmı kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Buna ek olarak hangi kelimelerin birbirine karşılık olduğunu belirtmek için sözcük altlarında 1'den 11'e kadar sayılar kullanılmıştır. Eserin ilk beytinde geleneğe uygun olarak "Allah" ve "peygamber" sözcüklerinin anlamları verilmiş ancak bu beyitte kelimeler numaralandırılmamıştır:

Allâhu Teñri hayy diri peygâmbler enbiyâ
Urundulanmış Mustafâ önce gidici muktedâ Kıt. 1/1

İkinci beyitten itibaren Arapça kelimelerin üstü çizilmiş ve aynı anlama gelen kelimelerin altına aynı sayılar yazılmıştır. Metnin genelinde kelimelerin altında sayılar olsa da bazı kelimelerin altında sayı bulunmaz:

Hâdî vü mürşid toğrı yol gösterici âyet nişân
2 2 2

Gabrâ cedâle fecve yir yir ü gök ortası hevâ Kıt. 1/2
5 5 5 5

İbn Kalender, eserde kelimelerin anlamlarını verirken sıra gözetmemiştir. Anlamı verilecek olan Arapça kelime bazen kelimenin Türkçe karşılığından önce, bazen Türkçe karşılığından yazılır:

Ana ümmü hâl tayı beje dahı hâl dirler
Hadeka gözün karası ala göze 'ayn-ı şehlä Kıt. 3/5

Arapça sözcüklerin anlamları verilirken eş anlamlı olan Arapça sözcükler birlikte yazılmıştır. Aşağıdaki beyitte "aslan" sözcüğünün Arapçadaki üç karşılığı birlikte bulunmaktadır:

Zaygam u leys ü kasvere aslan
Kantara köpri mi'bele demren Kıt. 3/1

Müellif, bazı beyitlerde Arapça sesteş kelimelerin Türkçe karşılıklarına yer verir:

*'Ayn altun 'ayn çeşme 'ayn varlık 'ayn göz
'Ayn gözcü 'ayn bulut ibrişim bezdür harîr* Kit. 2/5

Sözlükte karşılığı verilen kelimelerin büyük çoğunluğu isim ya da isim soylu sözcüklerden meydana gelmiştir:

*Yorga adıdur cemûm hastalık adı kulûm
İssî yil adı semûm sullem adı nerdübân* Kit. 8/8

Eserde fiillere de yer verilmiştir. Fiillerin bazıları görülen geçmiş zaman çekimiyle bazıları emir kipi çekimiyle bazıları da mastar şeklinde kullanılmıştır:

*Leke saña kultü didüm mühce cân
Melîyyen biraz vakt tenebbeh uyan* Kit. 4/1

*Sebb sögmek sabb dögmek reşş sepmek şâme beğ
Râye sancak hube leşker yarağdur beg emîr* Kit. 2/2

Anlamı verilecek kelimeler, bazı beyitlerde benzer kavramlarla bir arada ele alınmıştır:

*Cesâlık uskuf gavur kâdısı
Nesârâ gavurlar papaslar kusûs* Kit. 7/9

Bazı kelimelerin karşılıkları zıt anlamlılarıyla birlikte verilmiştir:

*Sûma sarımsak fucl turb ırağ u yakın bu'd u kurb
Yimek içmek ekl ü şurb almağ u satmak iştirâ* Kit. 1/5

Sözlükte Arapça kelimelerin çoğullarına ve ikili çokluklarına da yer verilmiştir:

*Güneşle aya dinür neyyirân
Gice ile gündüze de dâ'ibân*

Kit. 18/1

*Seheb ü fedfed ü beydâ vü felât adı yabân
Sehebün cem'i suhûb oldı felâtun felevât*

Kit. 15/2

Eserin Çorum nüshası, Süleymaniye nüshasından bir beyit eksiktir. Süleymaniye nüshasındaki aşağıdaki beyit Çorum nüshasında yer almaz.

*Fulful adıdur biber minhet adıdur keser
Keseke adıdur meder dummel adıdur çıban*

Kit. 8/10

Süleymaniye nüshasında her kıtanın sonunda yazılan takti beyitleri, Çorum nüshasında kıta başlığına yakın şekilde derkenar olarak yazılmıştır.

Süleymaniye nüshasında bulunan derkenarlar; bazı kelimelerinin okunuşlarına ve anlamlarına dair ayrıntılı bilgiler verir. Çorum nüshasında yalnızca 7 kelime için derkenar yazılırken Süleymaniye nüshasında 144 kelime için derkenar yazılmıştır. Çorum nüshasındaki derkenarlar kelimenin anlamını açıklamaya yöneliktir. Süleymaniye nüshasındaki derkenarlar ise genellikle Arapça sözcüklerin hangi hareketlerle okunması gerektiğini, Arapçadaki çeşitli okunuşlarını, kelimenin hangi baptan olduğunu, kelimenin farklı anlamlarını ve sözlükte hangi anlamda kullanıldığını açıklamaya yönelik yazılmıştır. Derkenarlar arasında Türkçe sözcüklerin anlamlarıyla ilgili yazılmış olanlar da vardır. Derkenarlar yazılırken belli bir düzen gözetilmemiş, hangi kelimelerin açıklanacağı bir şarta bağlanmamıştır. Çoğunluğu Arapça olan bu notların bazılarının sonunda bilginin alındığı kaynağın adına da yer verilir. Bazı kaynaklar açıkça yazılırken bazıları yalnızca bir harfle gösterilmiştir. Hevâyî Çelebi, Mekâlîd, Sihâh, Tercüme, Kâmûs-ı Muhît, Kâmûs, Ahterî, Lugat-ı Ahterî, Ahmed Sihâh, Lugat-ı Mustehab,

Lugat-ı Kânûn, Kânûn, Serverî, Lugat, K, M ve H, Ş müstensihinin bazı açıklamaların sonuna yazdığı kaynak isimleridir.

Hayy: *Esmâ-yı hüsnâdandır hakîkate sıfat-ı müşebbehedir. Meyyitin zıddıdır. Hakk-ı Te'âlâ'ya ıtlâk olundukda muzhir-i âsâr muzhir-i ahkâm olup zâta pâk-ı ef'âl-i müte'ayyine iktidârı beyândır. Bu sıfattan Fârisîde zinde ile ta 'bîr olunur ki zıddı mürde Türkîde diri ölü mukâbili olduğu gibi. (Hevâyî Çelebi) [S 60b]*

Dulbe: *Bi'z-zam ve sukûni'l-lâm. (Sihâh) [S 61b]*

Bazı derkenarlarda kelimenin anlamıyla ilgili Kur'ân-ı Kerim'den bir ayet örnek verilmiştir.

El-fecvete: *El-furcetu ve'l-muttese' beyne's-şey'eyn. Kultu ve minhu kavluhu Te'âlâ: "Ve hum fî-fecvetin minhu"⁴ (Sihâh)*

Eserde bazı kelimelerin Türkçe değil Farsça karşılıklarına yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitte Arapça minnet sözcüğünün karşılığı Farsça "ispâs" olarak verilmiştir:

Ducenne *karañuluğ u şu'â' u nûr aydınlık*

Menûn mevt *ölümdürür nedür minnet dahu ispâs Kıt. 17/4*

Metnin önemli özelliklerinden biri, metinde ağızlara ait ve arkaik çok sayıda kelime kullanılmasıdır. "Peyik" "edük" "sünük" "ibik" "çetik" "koduk" "kolan" "ıssı" "sağrak" "yangu" "gerdeme" "gözü" "koğ" "assı" "sıymak" "eşkün" "enek" "ıklık" "igen" bu sözcüklerden bazılarıdır.

⁴ "(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini gördün. **Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler.** Bu, Allah'ın mucizelerindedir. Allah kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın." (Kehf, 18/17)

***Sukbe delik zumre bölük huff edük 'azm sünük
Hudhud ibik hirre çetir cirye enik cem 'i cirâ*** Kıt. 1/10

Türkî vü Tâzî'de anlamları verilen Arapça sözcükler incelendiğinde eserin farklı türlerde 1051 sözcüğün ve 3 cümlelerin anlamına yer verdiği görülür. Anlamı verilen sözcüklerin çoğu isim ve isim soylu sözcüklerdir. Sözcük türlerine bakıldığında ise isim, sıfat, zamir ve fiil türünde sözcüklerin ele alındığı görülür. Eserde bir konu tasnifi bulunmasa da anlamı verilen sözcüklerin konularını şu şekilde sıralayabiliriz: Din ve tasavvufla ilgili adlar, doğa ve doğa olayları, organ adları, bedenî kusurlar ve hastalıklar, zamanla ilgili kavramlar, sebze adları, çiçek adları, ağaç adları, hayvan adları, meslek adları, yiyecek-içecek adları, eşya adları, sayı adları, renk adları, alet adları, yönetimle ilgili makam ve eşya adları, giyim kuşamla ilgili sözcükler, yer adları, zamirler, maddiyatla ilgili kavramlar, savaş aletleri.

Metnin Oluşturulmasında İzlenen Yöntem

- *Türkî vü Tâzî*'nin transkripsiyonlu metni oluşturulurken çoğunlukla S nüshası tercih edilmiş; nüsha farklılıkları, eklemeler ve eksiklikler dipnotta gösterilmiştir. Eksik kelimeler (-), fazla kelimeler (+) işareti ile gösterilmiştir.

- 19 kıtadan oluşan eserde kıta başlıkları iki nüshada farklı şekilde yazıldığından kıtalar numaralandırılmış ve nüshalarda yazılan başlıklara dipnotta yer verilmiştir. Dipnotta kıta başlıklarının sonuna her iki nüshanın da sayfa numaraları eklenmiştir. Her kıtanın beyitleri numaralandırılmıştır.

- Kıtada kullanılan vezinler kıta başlığı altına yazılmıştır.

- İki nüshada bulunan derkenarlar da dipnotta gösterilmiştir. Derkenar hangi kelime için yazıldıysa o kelime için dipnot verilmiştir. Derkenarın ait olduğu nüsha cümle sonunda parantez içinde (Ç) ve (S)

şeklinde yazılmıştır. Arapça derkenarların Türkçe karşılıkları parantez içinde verilmiştir.

- S nüshasında kelime altına yazılan numaralara metinde yer verilmemiş, üstü çizili yazılan Arapça kelimeler çalışmada kalın şekilde yazılarak belirtilmiştir.

- Derkenarlarda yazılan ayetlerin mealleri için Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali'nden yararlanılmıştır.

- Derkenarlarda okunamayan sözcüklerin yerine “...” işareti konulmuştur.

METİN

[TÜRKÎ VÜ TÂZÎ]

HAZĀ KĪTĀB-I TÜRK-İ TĀZĪ⁵

Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

Ḥamd ü şenā ol Ḥalıķ'a kim mebd-e-i fıtrātda ādem ḥākinüñ vüçüdına⁶ ve *leḳad kerremnā benī ādem*⁷ ḥil'atini⁸ maḥzūz kıldı. Ve nefis-i nefisün⁹ gevherini silk-i mevcüdātda şeref-i nutḳıla¹⁰ maḥşüş itdi. Ve hezārān hezār tuḥef-i taḥıyyāt ol Muḥammed Muştafā'ya kim livā-yı risāletini¹¹ enā efşāhu ḥükmiyle ferşden 'arşa yitişdüri. Ve ümmetini *vemā erselnāke illā raḥmeten li'l-'ālemīn*¹² nürıyla delālet idüp

⁵ HAZĀ KĪTĀB-I TÜRK-İ TĀZĪ: HAZĀ LUĞAT-I ḲALENDER Ḳ. [Ḳ 1b, S 60b]

⁶ vüçüdına: vüçüdını Ḳ.

⁷ “**Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık.** Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın bi çoğundan üstün kıldık. (İsrā, 17/70)

⁸ ḥil'atini: ḥıla' tiyle Ḳ.

⁹ nefisün: nefisünḡ Ḳ.

¹⁰ nutḳıla: nutḳa Ḳ.

¹¹ risāletini: şehensāḥi Ḳ.

¹² “(Ey Muhammed!) Seni ancak ālemlere rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyā, 21/107)

zulumât-ı küfrden necât viridi. Ve durūd-ı firāvān āl ü aşhābına¹³ ve evlād ü ezvācına¹⁴ ki meşābih-i ducā ve mefātiḥ-i hudādurlar rıd̄vānu'llāhi Te'ālā 'aleyhim ecma' in. Ammā ba' du ḥamdi'llāhi ve şalavāti Resūlihi¹⁵ böyle¹⁶ eydür. Bende-i ḥaķir Meḥmed bin Hızır¹⁷ eş-şehîr bi-İbn-i Qalender rahmetu'llāhi¹⁸ 'aleyhi¹⁹ ve²⁰ ḥatema'llāhu²¹ 'avākibehu bi'l-ḥayr kim bu bir 'arabiyye-i²² muḥtaşardur. Luğat bābında²³ elfāz-ı 'Arabiyyeyi²⁴ Türkice ma' nāsıyla cem' idüp nazma getürdüm. Tā²⁵ mübtedî olanlara ezberlemege āsān ola. Ve bu muḥtaşara Türk²⁶ Tāzî diyü ad virdüm. Ümîd oқuyıcıdan ve yazıcıdan oldur ki fā'ide dutduklarını vaķt bu faķiri ḥayr du' ādan ferāmüş itmeyeler.²⁷ *Va'llāhu'l-muvaffıķu ve'l-muste'ān ve 'aleyhi't-tevekkulu ve't-tuklān.*^{28,29}

1. Kıt' a³⁰

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

¹³ aşhābına: aşhāba Ç.

¹⁴ ezvācına: +olsun Ç.

¹⁵ Resūlihi: -Ç.

¹⁶ böyle: bu üslübile Ç.

¹⁷ Hızır: Ḥazır Ç.

¹⁸ rahmetu'llāhi: -Ç.

¹⁹ 'aleyhi: -Ç.

²⁰ ve: -Ç.

²¹ ḥatema'llāhu: +Te'ālā Ç.

²² 'Arabiyye-i: -Ç.

²³ bābında: +kim Ç.

²⁴ 'Arabiyyeyi: 'Arabiyyi Ç.

²⁵ Tā: O Ç.

²⁶ Türk: Türk ü Ç.

²⁷ ferāmüş itmeyeler: unutmayalar Ç.

²⁸ 'aleyhi't-tevekkulu ve't-tuklān: 'aleyhi't-tuklān Ç.

²⁹ Tevfik Allah'tandır ve yardım ondan istenir. Ancak ona tevekkül edilir.

³⁰ 1. Kıt' a: El-kıf'atu'l-ülā fi baḥri'z-zeceri's-sālimi'l-muşemmen S; Kıt' a-i nühüstin der baḥri'z-zeceri's-sālimi'l-muşemmen Ç [Ç 2a, S 61a-62a].

1. **Allāhu**³¹ Teñri **ḥayy**³² diri peygâmbler **enbiyâ**
Urundulanmış **Muştafâ**³³ önce gidici **muḳtedâ**
2. **Hâdi**³⁴ vü **mürşid**³⁵ doğru yol gösterici **âyet** nişân
Ġabrâ³⁶ **cedâle**³⁷ **fecve**^{38,39} yir yir ü gök ortası **hevâ**⁴⁰
3. **Ḳamḳâm**⁴¹ u **baḥr** u **yem** deniz **ġavvâş**⁴² talgıç **fem** ağız
Kānî olana di **filiz**⁴³ yaş ota daḥı⁴⁴ di⁴⁵ **kelâ**⁴⁶

³¹ Allāh: Ḥudâ Ç.

³² Derkenar: **Ḥayy**: Esmâ-yı ḥüsnâdandır ḥaḳîkatte sıfat-ı müşebbehedir. Meyyitin zıddıdır. Ḥaḳḳ-ı Te' âlâ'ya itlâk olunduğda muzhir-i âşâr muzhir-i aḥkâm olup zâta pâk-ı ef'âl-i müte'ayyine iktidârı beyândır. Bu sıfattan Fârisîde zinde ile ta'bir olunur ki zıddı mürde Türkîde diri ölü muḳâbili olduğı gibi (Hevâyî Çelebi) (S).

³³ Derkenar: **Muştafâ**: Peygamber (ş.a.v) Ḥazretiniñ nâm-ı şeriflerinden biridir. Yâ ile yazılır ve zîrâ ḳâ'ide-i kitâbet dördüncü yâ vâḳi' olan yâ'ı yâ elif yâ şeklinde yazılmıştır (Hevâyî Çelebi) (S).

³⁴ Derkenar: **Hâdi**: Allāh. Tapmağâ lâyıḳ teñri (Meḳâlîd).

³⁵ Derkenar: **Mürşid**: Râh-nümâyinde ya' nî yol gösterici (Meḳâlîd) (S).

³⁶ Derkenar: **Aġber ve ġabrâ**: Arz ve şebâtan bir nev' (Şîḫâḥ) (S).

³⁷ cedâle: cidâle Ç.

³⁸ fecve: +kik Ç.

³⁹ Derkenar: **El-fecvete**: El-furcetu ve'l-muttese' beyne'ş-şey'eyn. Ḳultu ve minhu ḳavluhu Te'âlâ: "Ve hum fî-fecvetin minhu" [İki şeyin arasındaki boşluk ve genişlik. Şu ayetteki fecve kelimesi de böyledir: "Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler." (Kehf, 18/17)] (Şîḫâḥ) (S).

⁴⁰ Derkenar: **El-hevâ**: Memdûdun mâ-beyne's-semâ'i ve'l-arz (Yer ile gök arasında yayılan şeydir.) (Şîḫâḥ) (S).

⁴¹ Derkenar: **Ḳamḳâm**: Bi'l-feth (Üstünle okunur. Deniz.) (S).

⁴² Derkenar: **Ġavvâş**: Baḥr içinde tılcı incü çıkarmak için (Şîḫâḥ) (S).

⁴³ Derkenar: **Filiz**: **El-filizz**: Bi-kesreteyn ve teşdîdi'z-zây. Mâ-yenfiḥu'l-kîru mimmâ yuzâbu min-cevâhiri'l-arz (İki esreyle ve şeddeli "z" harfiyle okunur. Ateşin, yeraltının madenleri eridikten sonra onlardan ortaya çıkardığı şey.) (Tercüme) (S).

⁴⁴ daḥı: di Ç.

⁴⁵ di: daḥı Ç.

⁴⁶ Derkenar: **Kelâ**: Yuḳra' bi'l-elif li'l-vezn ve'l-aşl bi'l-hemze. Ey el-kele' ke-cebel. El-'uşbu raḥibuhu ve yâbisuhu. Keli'etu'l-arz' "ke's-tekle'et" bi'l-kesr keşure bihâ

4. **El-yevme** bugün **emsi** dün eş-şehru bu ay **key**⁴⁷ döğün
Es-sâ' ate şimdi **şems** gün yapmak yalanı **iftirâ**⁴⁸
5. **Şūma**⁴⁹ şarım sak **fucl** turb ırağ u yakın **bu' d u** **ķurb**
Yimek içmek **ecl ü** **şurb** almağ⁵⁰ u şatmak⁵¹ **iştirâ**
6. **Şahşâh u kâ'** u **şafşaf** u **şahrâ** vü **şardah**⁵² düz yir
Meccân⁵³ aylak **fic** peyik bahşiş dilemek **ictidâ**⁵⁴
7. **Şafşâf**⁵⁵ söğüt **havceme**⁵⁶ kızıl gül ü **dulbe**⁵⁷ çınâr
Ziğn u zağine⁵⁸ **iħne** kin begenmek oldu **irtizâ**

(Vezin için elifle okunur. Aslı hemzeylelidir. Cebel kelimesi gibi okunur. Yeşil ve kuru olan ota denilir. “Keli’etu’l-arz” ve “ke’s-tekle’et” aynı anlamdadır. Bu yerde ot çoğaldı.) (Kāmūs-ı Muħiṭ) (S).

⁴⁷ Derkenar: **Key**: Aşluhu bi’t-teşdid ħuffife li’l-vezni (Aslı şedde ile dir. Vezin için hafifletildi.) (S).

⁴⁸ Derkenar: **İftirâ**: Ke-isti’lâ (İstilâ kelimesi gibi okunur.) (Kāmūs-ı Muħiṭ) (S).

⁴⁹ Derkenar: **Şūma**: Vāhiduhu bi’t-tâ (Kelimenin tekili “te” ile dir. Sūmatun şeklindedir.) (S).

⁵⁰ almağ: şatmağ Ç.

⁵¹ şatmak: almağ +bay’ Ç.

⁵² Derkenar: **Aş-şardah**: Ke-Ca’fer ve sirdāb el-mekānu’l-mestūr (Cafer ve sirdab kelimeleri gibi okunur. Gizli yer anlamındadır.) (Kāmūs) (S).

⁵³ Derkenar: **Meccân**: Mecene mucūnen ev mecāneten fe-huve mācinun. Ya’ nî işlediği nesneden korkmaz ve kayırmaz. Min-bābu’l-evvel Muccān bi’z-zam ve’t-teşdid cem’i. Ve kavluhum “iħdim meccānen.” Bi’l-feth ve’t-teşdid. Ey bilā-bedel ya’ ni aylak oldu (Mecene birinci bap tandır. Çoğulu muccāndır. Ötre ve şeddeyle okunur. Onların dediği gibi “Bedava hizmet et.” Üstün ve şeddeyle okunur.) (Şiħāh) (S).

⁵⁴ ictidā: ictibā Ç.

⁵⁵ Derkenar: **Şafşâf**: Bi’l-Fārisiyye dirāht-bid (Farsçası “dirāht-bid” dir.) (S).

⁵⁶ Derkenar: **Ĥavceme**: Ey el-verdağ (S).

⁵⁷ Derkenar: **Dulbe**: Bi’z-zam ve sukūni’l-lām (Ötreyle ve cezmlî lām harfiyle okunur.) (Şiħāh) (S).

⁵⁸ Derkenar: **Zağine**: Bāb-ı ‘alime (‘Alime kelimesiyle aynı bap tandır.) (S).

8. **Necve**⁵⁹ depe **şāmiḥ**⁶⁰ yüce **munḥul** elek bahşiş 'aṭā
Cevdet⁶¹ eyü bi'r kıyü **kuṭr**⁶² kıyü **raḍm**⁶³ kıyü **ḥayy**⁶⁴ kıyü **ḥayy**⁶⁵ kıyü **ḥayy**⁶⁶ kıyü
9. **Seb'a** yedi **tis'a** toköz **cebhe** alın **simā** beñiz
Aḥmer kızıl **aḥzar** yeşil **aşfer** şaru **esved** kara
10. **Şukbe** delik **zumre** bölük **ḥuff** edük 'azm süñük
Hudhud ibik **hirre** çetik **cirye**⁶⁷ enik cem' i **cirā**⁶⁸
11. **Fāre** sıçan **bāzî** toğan **zabî** geyik **ḥayye** yılan
Ceḥş⁶⁹ kıduḥ 'ayr⁷⁰ kıolan **mā'iz**⁷¹ keçi **teys** teke
12. Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Ṭālib ki dersin ḥıfz ider kıadri anuñ fevka'l-ula⁷²

⁵⁹ Derkenar: **Necve**: Mā-irtefa' a mine'l-arz (Yerden yükselen şey demektir.) (K) (S).

⁶⁰ Derkenar: **Şāmiḥ**: Yüce tağ üçüncü bābdandır (Şiḥāḥ) (S).

⁶¹ Derkenar: **Cevdet**: Bi-zammi'l-cimi ve fetḥihā (Cim harfi ötre ya da üstünle okunabilir.). Eyü olmak. **Tecvid**: Eyü eylemek. **Tecvid**: Meḥāric-i ḥurūfi ve şifāt-ı ḥurūfi ri'āyet eylemek (Şiḥāḥ) (S).

⁶² **kuṭr**: kırtuḥ Ç.

⁶³ Derkenar: **Ḳuṭr**: Bi'z-zam el-nāhiye (Ötreyle okunduğunda nahiye anlamına gelir.) (S).

⁶⁴ **kıyü**: kabā Ç.

⁶⁵ **raḍm**: raḍma Ç

⁶⁶ Derkenar: **Raḍm**: Ey el-ḥaceru'l-azīm (Büyük taş anlamındadır.) (S).

⁶⁷ Derkenar: **Cirye**: Bi'l-kesr ve zammihā ve fetḥihā veledu'l-kelb ve's-sibā' (Esre, ötre ve üstünle okunabilir.). Yani encik. Ecrin bi-kesri'r-rā'i icirā' bi-kesri'l-cim ve'l-med cem' i ecriye cem' in cem' i (Ecrin ciryenin çoğuludur. Ecrinde ra harfi esrelidir. İcirā' da ciryenin çoğuludur. Cim harfi esrelidir ve elif uzundur. Ecriye de icirā'nın çoğuludur yani çoğulun çoğuludur.) (Tercüme) (S).

⁶⁸ Derkenar: **Cirā**: Ey veledu'l-kelb (Köpek yavrusudur.) (S).

⁶⁹ Derkenar: **Ceḥş**: Veledu'l-ḥimār (Eşek yavrusudur.) (S).

⁷⁰ Derkenar: 'Ayr: Bi'l-fetḥ veledu'l-ḥimāri'l-vaḥşi (Üstünle okunur. Yaban eşeği yavrusudur.) (S).

⁷¹ Derkenar: Vaḥidu'l-mā'z. Lizzekeru ve'l-unṣā (Mā'z kelimesinin tekilidir. Hem erkek hem dişi için kullanılır.) (S).

⁷² Bu beyit Ç nüshasında kıta başlığının yanına derkenar olarak yazılmıştır.

2. Kıt' a⁷³

Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

1. **Refş**⁷⁴ bil ü **rîh** yil ü ' **âm** yıl u **şeyh** pîr
' **Abd** kul u **fels**⁷⁵ pul u **feccu** yol u **vecc** egîr
2. **Sebb** sögmek **şabb** dögmek **reşş** sepmek **şâme** beñ
Râye sancağ **uhbe**⁷⁷ leşker yarağıdur beg **emîr**
3. **Naht**⁷⁸ yonmak **şakç** yarmak ' **addu** şaymak ' **udde** şay
Cid⁷⁹ dürüşmek **ced** dededür⁸⁰ taht **erike** hem **serîr**
4. **Sinnu** yaş u **re's** baş u **dırş** u **hâcib** diş ü kaç
Râh gitdi **râha** aya işlemekdurur **zefîr**⁸¹
5. ' **Ayn** altun⁸² ' **ayn** çeşme ' **ayn** varlık⁸³ ' **ayn** göz⁸⁴
' **Ayn** gözci⁸⁵ ' **ayn**⁸⁶ bulut⁸⁷ ibrişim bezdür **harîr**

⁷³ 2. Kıt' a: Kıt' a-i düm der baħr-i remel-i muşemmen-i maķşür S; Kıt' a-i duvem der baħr-i remel-i muşemmen-i maķşür Ç [Ç 2a-2b, S 62b-63b].

⁷⁴ Derkenar: **Er-refş**: Bi'l-feth el-micrafeh. (Üstünle okunur.). Yani kürek ve bil ki bağça kazarlar (S).

⁷⁵ fels: fuls Ç.

⁷⁶ Derkenar: **Fels**: Pul eflus cem' i kılet, fulüs cem' i keşrettir. (Tercüme). Eflése'r-reclu iflâsen, müflis olmak ke'ennehu fülüstan ğayrı bir nesne bulmaz kâdir olmaz. Teflîs: İflâsına hükm eylemek ve kad fellesehu'l-kâdi teflîsen ey te'diyeti...

⁷⁷ Derkenar: **Uhbe**: Bi'z-żam (Ötreyle okunur.). Harp yarağı (Tercüme) (S).

⁷⁸ Derkenar: **Naht**: Kavlulu Te' âlâ: "Ete' budüne mâ-tenhîtün [İbrahim şöyle dedi: 'Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz?'" (Sâffât, 37/95)]." Bi-eydikumu mine'l-âşnâm (Ellerinizle yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz?). Menhût: Yonulmuş (Şihâh) (S).

⁷⁹ Derkenar: **Cid**: Ey çalışmak (S).

⁸⁰ dededür: dede Ç.

⁸¹ Ç nüshasında enîn kelimesinin üstü çizilerek zefîr yazılmıştır.

⁸² Derkenar: **Altun**: Ey zer (S).

⁸³ Derkenar: **Varlık**: Ey hestî (Farsçası "hestî"dir.) (S).

⁸⁴ Derkenar: **Göz**: Ey Çeşm (S).

⁸⁵ Derkenar: **Gözcî**: Ey dîdebân (Farsçası "dîdebân"dır.) (S).

⁸⁶ ' ayn: ğayn Ç

⁸⁷ Derkenar: **Ebr**: Ol bulut ki ' iraklar kayası tarafından gelür (Meķâlîd) (S).

6. **Minke**⁸⁸ senden **minhu** andan **keffe keffe**⁸⁹ yüz-be-yüz
Ḥayy iv gel **eyne** kande **keyfe** nite **arzu**⁹⁰ yir
7. **Nezru**⁹¹ az u **sırru** rāz u **batıu** kaz u **remi** kum
Şef u⁹² cüft ü **vitr**⁹³ tek ü **ti**^{94,95} ‘**acindür** gel hamir
8. **Milḥ** tuz u **ceviz** koz u **gabre** toz u **tarf**⁹⁶ göz
Ġays yağmur **kaṭra** tamlı **selc** kardur⁹⁷ zift **kır**
9. **Ḍarb** urmak **ḥalt** kırmak **naql** ayırmak borı **bük**⁹⁸
Tırs kâğıd **levḥ** tahta yohsula dirler **fakır**

⁸⁸ Derkenar: **Minke**: Bi-fetḥi'l-kāf (Kef üstün ile okunur.) (S).

⁸⁹ Derkenar: **Keffe keffe**: Yuḳāl “Leḳītuḥum keffe keffe” bi-fetḥi'l-kāf (“Onlarla yüz yüze karşılaştım.” cümlesindeki gibi. Kef üstün ile okunur.) (Şiḥāḥ) (S).

⁹⁰ arzu: arzı Ç.

⁹¹ Derkenar: **Nezru**: Ey nezāret: Az olmak (S).

⁹² Derkenar: **Şef u**: Ey cift eylemek (S).

⁹³ Derkenar: **Vitr**: Bi'l-kesr. Ferd (Esreyle okunur.) (S).

⁹⁴ ti: tirb Ç.

⁹⁵ Derkenar: **Ti**: Min-etā, ye'tī (Gelmek fiilinin Arapçada emir kipindeki çekimidir.) (S).

⁹⁶ Derkenar: **Tarf**: Ḳavluḥu Te'ālā “Lā-yerteddu ileyhim ṭarfuhum” ey ‘aynuhum [Şu ayetteki gibi “Gözleri kendilerine bile dönmez.” (İbrâḥîm, 14/43) “Aynuhum”la aynı anlamdadır.] (S).

⁹⁷ kardur: kar u Ç.

⁹⁸ Derkenar: **Bük**: El-bük bi'z-zam (Ötreyle okunur.). El-lezī yunfeḥu fihi ve yuzmeru (İçine üflenen ve ses çıkarılan alettir.). Ve'l-bāṭılu ve'z-zür ve men-lā-yektimu's-sirre ve yeftaḥ (Batıl, yalan, sır saklamayan ve onu açıklamayan anlamlarına da gelir.). Ve şebhe minḳāb yenfuḥu fihi't-ṭaḥḥān ve aşābetnā bükātun duf atun mine'l-maṭari şedīdetun ev munkeretun (Değirmencinin içine üflediği borudur. “Aşābetnā bükātun” cümlesinde şiddetli ve beklenmeyen yağmur anlamında kullanılır.) (Ḳāmūs). Bi'z-zam zurnā ile çaldıkları boruyla (S).

10. **Sekr**⁹⁹ ser-höşlik 'u**ķār** u **ķahve ķarķaf mül**¹⁰⁰ süci
Beşir açık yüzlükdür muştulayıcı **beşir**
11. **Malk**¹⁰¹¹⁰² emmek **cez̄b** çekmek **cins** dürlü **cin** perî
Sevķ¹⁰³ sürmek **tavķ** boyun boğmağı gözsüz **darīr**
12. Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt
Öğrenürsen¹⁰⁴ dersi her gün fazlile olduņ şehir¹⁰⁵

3. **Ķıţ' a**¹⁰⁶

Mütefā' ilün fe' ülün mütefā' ilün fe' ülün

1. **Şebēh**¹⁰⁷ ü **şebih** beñdeş **hemmu** guşsa gözsüz **a' mā**
Ħarib¹⁰⁸ ü **ħarāb** bozuķ **dugī** zerre **nehb** yağmā
2. **Feres** at **sevī**¹⁰⁹ öküz deve **nāķa şadr** göğüs
Ķadd¹¹⁰ boy u 'ı**ţf** omuz **ibe** ' ayb u **temr** ħurmā
3. **Me' ake** senünle **me' anā** bizümle şāra oldu
Kem leyl u niçe gice **huve** ol efendi **mevlā**
4. Yaķın eylemeklik **idnā**¹¹¹ ulu eylemeklik **isnā**¹¹²
Arıģ eylemeklik **iznā** yücereke digil **a' lā**

⁹⁹ Derkenar: **Sekr**: Sekire, sekren bi-fethi's-sini ve'l-kāf. Esirgemek dördüncü bābdandır. Sukr bi'z-zam isimdir masdar için (Şiḫāḫ).

¹⁰⁰ Derkenar: 'U**ķār** u **ķahve ķarķaf mül**: Dördü daḫı şarāba ıtlāķ olunur (S).

¹⁰¹ Derkenar: **Malk**: Ey meleķa ummehu raẓa' ahā (Ķ) (Annesini emdi.) (S).

¹⁰² Derkenar: **Malk**: Süd sađmaķ (Ķ).

¹⁰³ Derkenar: **Sevķ**: Ey koyunu ve sā'ir-i ḫayvānları sürmek (S).

¹⁰⁴ Öğrenürsen: Dilünürsin Ķ.

¹⁰⁵ Bu beyit Ķ nüshasında kıta başlığının yanına derkenar olarak yazılmıştır.

¹⁰⁶ 3. **Ķıţ' a**: El-ķıţ' atü's-şāliş fi'l-baḫr-i kāmil muķaţtaf S; **Ķıta-i siyüm der-baḫr-i kāmil-i muķaţtaf Ķ** [Ķ 2b-3a, S 63b-64b].

¹⁰⁷ Şebih: Şebēh Ķ.

¹⁰⁸ Ħarib: Ħarḫ Ķ.

¹⁰⁹ Derkenar: **Şevr**: Ey erkek şığırı (S).

¹¹⁰ Derkenar: **Ķadd**: Bi't-taḫfiḫ li'l-vezn (Vezin için şeddesiz okunur.) (S).

¹¹¹ idnā: ednā Ķ.

¹¹² isnā: āşinā Ķ.

5. Ana **ümmü hāl** tayı beçe dağı **hāl** dirler
Hadeka gözün qarası ala göze ‘**ayn-ı şehlä**
6. Depe¹¹³ **telle**¹¹⁴ **lišsu** uğrı **elem** ağı **habl** urgān
Esed ü hizebr¹¹⁵ aşlan süci¹¹⁶ **muzze**¹¹⁷ **hamr** u **şahbā**¹¹⁸
7. **Tabağ** u **farık** u **fırka nefer** ü **kabīlu** bölük
Ebū¹¹⁹ baba **ibn** oğul **ism** ad u cem‘ i **esmā**
8. **Ene** ben **vaḥīd** yalunuz **me‘ a** bile **yevm** gündür¹²⁰
Gece **libd** ü **necm** yılduz toya dağı di **hubārā**
9. **Seki** şuffe **sikke**¹²¹ şoşak **gam** kayğu **gurfe** çardağ
Yed el **göze** bardağ iki kat arası **išnā**¹²²
10. **Lev** eger **ma‘ işe** dirlik **kutile gūlāmu Zeyd’ün**¹²³
Depelendi kulu Zeyd’ün **lehu** aña **ibki** ağla
11. **Şebeke** duzağ u **sevke** diken ü **dimāğ** beyin
Dem kan u **cild** deri işün āhiri **kuşārā**

¹¹³ Depe: Telle Ç.

¹¹⁴ telle: tepe Ç.

¹¹⁵ Derkenar: **El-hizebr**: Bi’l-kesri ve fethi’r-rā’ ve sukūni’l-bā’i (Esre ve üstünle okunur. “Be” cezmlidir.). Güçlü ve kuvvetli deve ve dağı arslan esed gibi cem‘ i hezābir gelür (Aḥterī). Hizebr: Şīr-i kavī ya‘ ni kavī aşlān (Meḳālīd) (S).

¹¹⁶ Derkenar: **Süci**: Ol ki sücide māya ekşimiş azıcık ola (S).

¹¹⁷ muzze: murre Ç.

¹¹⁸ Derkenar: **Şahbā**: Kızılığa mā’il şarāb (M) (S).

¹¹⁹ Ebū: Eb Ç.

¹²⁰ gündür: gündüz Ç.

¹²¹ Derkenar: **Sikke**: Bi’l-kesr şabān demüri ve dizilmiş hurma ağaçları. Sikke bi’l-kesr ayzan. Şoşak ve dağı derāhim-i menkūşeh (Aḥmed Şiḥāh) (S).

¹²² işnā: ešnā Ç.

¹²³ Zeydin: Zeyd Ç.

12. Mütefâ' ilün fe' ülün mütefâ' ilün fe' ülün
Bu luğatı ezber iden yeri şadr olur beher cā¹²⁴¹²⁵

4. Kıt' a¹²⁶

Fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ülün

1. **Leke** saña **kıltü** didüm mühce **cân**
Meliyyen biraz vaqt **tenebbeh** uyan
2. **Bered** tolu **melân** tolu **nehc** yol
Limâ zandan ötürü **reybet**¹²⁷ gümân
3. **Ķabâle**¹²⁸ **berâber**¹²⁹ **sehâbe** bulut
Nedâ çiy **cemed** buz **zabâbe** tuman
4. **Ķiyâfet** konuklık ' **azîre** düğün
Papadya çiçeğine di **uĶhuvân**¹³⁰
5. ' **Uvvâ** vü **suĶâ**¹³¹ Ķurd u Ķoyun üñi
Ķurı Ķiñnicün adıdur **culculân**
6. **Nebât** ol ki biter **meşâre** nedes
Ucâc acı ' **unşul** yabânî şoğan

¹²⁴ cā: cāy Ç.

¹²⁵ Bu beyit Ç nüshasında Kıta başlığının yanına derkenar olarak yazılmıştır. Bu beytin yerinde “Mefâ' ilün fe' ülün mefâ' ilün fe' ülün/ Oğul ezberle dersi yiyesin şoğra helvâ” beyti yer almaktadır.

¹²⁶ 4. Kıt' a: Kıt' a-i cihârem fi bahri'l muteĶaribi's-sâlim S; Kıt' a-i cihârem der-bahr-i muteĶarib-i maĶşürât Ç [Ç 3a-3b, S 64b-65a].

¹²⁷ reyb: reyb Ç.

¹²⁸ Derkenar: **Ķabâle** Ķâfile ... Ķâbele oğlan toĶırdıcı ' avrete dirler. Türkîde ebe dirler (Ç).

¹²⁹ berâber: ebedür Ç.

¹³⁰ Derkenar: **UĶhuvân**: El-bâbüne: Papatya çiçeĶi ki ma' rüfdür otuna uĶhuvân dirler üç nev' dür birisine bâbünece cebelî dirler Ķaviyyu'r-râ' ihe olur. Ve rayĶânu's-se' âlib daĶi dirler. İkinçisi ve üçüncüsü tayyibu'r-râ' ihe olur ' inde'l-' arab Ķuzâm dirler ammâ atıbbâ Ķatında tuffâhî dimekle ma' rüftur (AĶterî) (S).

¹³¹ Derkenar: **SuĶâ**: Bi'z-zam Ķoyun ve keçi âvâzı (ŞiĶâh) (S).

7. **Teğarreb** ileyye yakın ol başa
Tevaşşal ulaş u **teşemmer** şığan
8. **Muhammed** 'alidür öğülmüş yüce
Muşallâ namâz kılcı bāng **ezân**
9. **Teferrah** sevingil **ferah** şādilik
Emîr-i¹³² ' aşıkān çiçegi **daymurān**¹³³
10. **Mükedder** bulanık **muşaffâ** durı
Cesâret iyitlik **hasâret** ziyân
11. **Dekâkin** dükkânlar şavardur **silâ**¹³⁴
Alan **muşterîdür** ü **bâyi**' şatan
12. Fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ül
Sa' âdetlü oğul oқыup yazan¹³⁵

5. Kıt' a¹³⁶

Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

1. **Metâ** arka **haṭâ** yazık **kaḍes** susak **varaḳ** yaprak
Ġanem koyun **deden** oyun ' **unûḳ** boyun **denî** alçaḳ
2. **Suḥan**¹³⁷¹³⁸ issı **şebem** şovuk süzük **rāvuk**¹³⁹ **ġiṭâ** perde
Şaçak **hudb** u **zeneb** kıyruḳ **emir** buyruḳ **becil** ancak

¹³² Emîr-i: Esîr-i Ç.

¹³³ Derkenar: **Daymurān**: Reyāhîn envā' ından bir nev' dür. Feslegen dirler .. ' ayş ve ba' zılar katında beg büki... didikleri kızıl çiçekdür.

¹³⁴ silâ': salâ' Ç

¹³⁵ Bu beyit Ç nüshasında kıta başlığının yanına derkenar olarak yazılmıştır.

¹³⁶ 5. Kıt' a: Kıt' atü'l-hāmseti fi baḥri'l-hezec sâlim S; Kıtâ-i pencem der baḥr-i hezec-i sâlim-i muşemmen Ç [Ç 3b-4a, S 65a-66a].

¹³⁷ Suḥan: Seḥan Ç.

¹³⁸ Derkenar: **Suḥan**: Bi'z-zam: El-ḥār (Ötreyle okunur. Sıcak anlamındadır.) (Tercüme) (S).

¹³⁹ Derkenar: **Rāvuk**: Ey süzgi (S).

3. **Kaşab** kargu **kaşab** kettân bezi **kaşşâb** et şatan
Ġnâ baylık **tavâ** açlık **ġilâ** kızlık **kalek** korkak
4. **Takî** perhîz iden kimse **mine'1-fuḥş** yaramazdan
Limen kulte kime didün **fetâ** yigid **hereb** kaçmak
5. **Felaḳ**¹⁴⁰ taḅla **duḥâ** kuşluk **mesâ** aḥşam 'iṣâ yatsu
Cebel taġ u **ḥacer** taş u **şa'ib**¹⁴¹ dervend **şerâ** toprak
6. **Lehu evlâ** aḅa lâyık **senen** toġru yola dirler
Vasaṭ orta **ġaden** irt e **şetm** söġmek **eme** kırmak
7. **Ḥaşeb** aġaç **ḥaṭab** odun **cizil**¹⁴² tomruk budak **şu'be**
Susam¹⁴³ **simsim**¹⁴⁴ **semîn** semiz **ḥamel** kuzı **ḥaleb** saġmak
8. **Ḥaseb** mâl u **ḥida'** al u 'asel bal u **dibs**¹⁴⁵ bekmez
Zeheb altun **şebe** pirinc 'akib ökçe **zıfr** dırnak
9. **Şabâ**¹⁴⁶ dâinden dîne dönmeḳ **şabâ**¹⁴⁷ ġün toġusu yili
Hubûb esmek **luṭf**¹⁴⁸ baḥşış **damak**¹⁴⁹ dipi gemi **zevraḳ**
10. **Aşam** saġır e niş **ġâ'ir** yaḳa **ceyb** ü **kafa** eḅşe
Ḥabaḳ yarpuz kabaḳ **dubbâ** koruk **ḥısrım** yaya pâydaḳ

¹⁴⁰ Derkenar: **Felaḳ**: Ey şubḅ. Ba' zılar dedi feleḳ cehennemde bir deredir ya kıyudur. 'Arabların sözidir deriye çukura feleḳ dirler (Luġat-ı Musteḥab) (S).

¹⁴¹ şa'ib: şa' b Ç.

¹⁴² Derkenar: **Cizil**: Odun ve odun yükü ve tomruk ve mertek ve üstün (Luġat-ı Musteḥab) (S).

¹⁴³ Susam: Sımsım Ç.

¹⁴⁴ sımsım: susam Ç.

¹⁴⁵ dibs: dibis Ç.

¹⁴⁶ Derkenar: **Şabeve**: Bir dinden bir dine dönmeḳ (S).

¹⁴⁷ Derkenar: **Şaba**: Oġlanlık eylemek ile oynamaḳ (S).

¹⁴⁸ Derkenar: **Luṭf**: Yuḳâl eltafehu bi-keẓâ ey berrehu bihi ya'ni iyilik eyledi. Letâfetun bi-fethateyn ("Letâfetun" iki üstünle okunur.). Hediye (S).

¹⁴⁹ Derkenar: **Damak**: Bi-fethateyn (İki üstünle okunur.). Ķar daġı yel (Tercüme) (S).

11. Meḫā' ilün meḫā' ilün meḫā' ilün meḫā' ilün
Kış u yaz oĸu yaz mümtâz olam dirseĸ vü¹⁵⁰ yüzi aĸ¹⁵¹

6. Kıt' a¹⁵²

Müfte' ilâtün müfte' ilâtün

1. **Žayĸam** u **leys** ü **ķasvere** aşlan¹⁵³
Ķantara köpri **mi' bele**¹⁵⁴ demren
2. **Hāzine**¹⁵⁵ dayı¹⁵⁶ **ķābile** mami
Ertici **nāmī** gemici **seffān**
3. **Tis' a** vü **tis' ün** toĸsan u¹⁵⁷ toĸuz
Bir ile iki **vāhid** ü **işnān**
4. **Mecmede** buzlık **memleħa** tuzlık
Mışdaĸa yaşduĸ **melħafa**¹⁵⁸ yorĸan
5. Jiveye **zıbaĸ** gümişe **fidda**
Ķurşuna **usrub** altuna ' **ikyān**
6. **Lemleme** dirmek¹⁵⁹ **ķahķaha** gülmek
Hervele yelmek gezmek **seyrān**

¹⁵⁰ vü: -Ç

¹⁵¹ Bu beyit Ç nüshasında kıta başlığının yanına derkenar olarak yazılmıştır.

¹⁵² 6. Kıt' a: El-ķıt' atu's-sādise der-baħr-i hezec sālīm S; Ķıt'a-i şeşem der-baħr-i recz-i muṭvī-yi murāĸķal Ç [Ç 4a, S 66a-67a].

¹⁵³ aşlan: arslan Ç.

¹⁵⁴ Derkenar: **Mi' bele**: El-mi' beletu bi'l-kesr ya' ni uzun dermen (Aħterī) (S).

¹⁵⁵ Derkenar: **Hāzine**: Ey dā'ire ki şir nedādır (Luĸat-ı Ķānūn).

¹⁵⁶ dayı: dāye Ç.

¹⁵⁷ u: -Ç.

¹⁵⁸ melħafa: milħafa Ç.

¹⁵⁹ dirmek: virmek Ç.

7. Binide **mirkeb** delgüye **mişkab**
Dilküye **şa'leb** porşuğa **darbân**¹⁶⁰
8. **Fırça** vü **fevc** ü **'uşbe** vü **hızb**
Şirzime bölük **kafile** kervân
9. **Silsile** zencîr **mitfaha** kefgîr
Migrefe kepçe **mircelu** kazğan
10. **Nahiye** yöre **şakile** töre
Bâdiye **bedye meşme'a** şamdân
11. **'Âlim** ü **câhil** bilür ü bilmez
'Avsece diken kındıra **kevlân**¹⁶¹
12. Müfte' ilâtün müfte' ilâtün
Yarışalum gel hoşça bu miydân¹⁶²

7. Kıt'a¹⁶³

Fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün

1. **Ĥatendür** güveygü¹⁶⁴ gelindür **'arûs**
Decâce¹⁶⁵ ta 'uğdur ve dike¹⁶⁶ **hurûs**
2. **Şemül** ü **rahîk** ü **hummeyâ** süci
Ṭulû¹⁶⁷ sırça sağraqlar adı **ku'ûs**

¹⁶⁰ darbân: dırbân Ç.

¹⁶¹ Derkenar: **El-kevlân**: Kiyâh-ı haşîr (Hasır otu.) (Kânûn) (S).

¹⁶² Bu beyit Ç nüshasında kıta başlığının yanına derkenar olarak yazılmıştır.

¹⁶³ 7. Kıt'a: Kıt'a S; Kıt'a-i heftem der baħr-i mutekârib-i maşşûr Ç [Ç 4a-4b, S 67a-67b].

¹⁶⁴ Derkenar: **Güveygü**: Güveygü ve daħi kayın ata ve kayın ya'ni 'avretin babası ve qarındaşı (Tercüme) (S).

¹⁶⁵ Decâce: Dücâce Ç.

¹⁶⁶ dike: dik Ç.

¹⁶⁷ Ṭulû: Zucâc Ç.

3. **Ṭalākāt** açık yüzlülük **vechu**¹⁶⁸ yüz
Turş yüzlü kişiye dirler ‘**abūs**
4. Sünü rumh u **şamşām** u **şārim** kılıç
Micen cünne kalkan çomakdur **debūs**
5. **Ṭunub**¹⁶⁹ çadır ipi **veted** kazuğı
Serīr adı taht u oturmak **culūs**
6. **Za’im** ü **re’is** ü **semeyde**¹⁷⁰ ulu
Ru’esā¹⁷¹ ulular u başlar **ru’ūs**
7. **Cesed cism** ü **cirşi** vü **cuşmān** ten
Tenünj kalıbı **şaḥş** u cānlar **nufūs**
8. **Zāmīr** ü **fu’ad** u **haleddür** gönjöl
Başīre zihin nuhye ‘**aql** oldı us
9. **Çeşālik uskuf** gavur kādısı
Neşārā gavurlar papaslar **kušūs**¹⁷²
10. **Kenise** kilise vü **rāhib** keşiş
Geyik yirlerine didiler **kunūs**
11. Eşekler **hamīr** ü katırlar **biğāl**
Keçiler ‘**unüz**¹⁷³ u tekeler **tuyūs**

¹⁶⁸ vechu: vech Ç.

¹⁶⁹ Ṭunub: Ṭanab Ç.

¹⁷⁰ Derkenar: **Semeyde**‘: Es-Semeyde‘ u: Bi-fethi’s-sin ve’l-mīmu be‘ dehā muşennāten taḥtiyye ve mu‘ceme maftūha ve lā-tuzammu’s-sin fe-innehu ḥaṭa’. Eş-şedid el-kerīm eş-şerif es-seḥiyy (Mim ve sin üstün ile okunur. Sini ötre ile okumak yanlıştır. Cömert, güçlü ve soylu anlamlarına gelir.) (Kāmūs) (S).

¹⁷¹ Ru’esā: Ru’usā Ç.

¹⁷² Derkenar: **Ḳas**: Cem‘ i kuşūs. Bi’l-feth ṭaleb ve nemīme ve re’is-i naşārā ‘amelde ve dīnde (Şiḥāh) (S).

¹⁷³ Derkenar: ‘**Unüz**: **El-‘anz**: El-unşā mine’l-ma‘z c. e‘ nüz ve ‘unüz ve ‘ināz (Keçinin dişilidir. Çoğulu e‘nuz, ‘unüz ve ‘ināz’dır.) (K) (S).

12. Fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ül
Luğat cevheri yoğısa sende sus¹⁷⁴

8. Kıt' a¹⁷⁵

Müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün

1. Fül¹⁷⁶ fik ü hulbe buy¹⁷⁷ it burunı¹⁷⁸ gayzurân
Şibt turağ otıdur gerdemedür eyhekân¹⁷⁹
2. Bâb kapu beyt ev hibbe¹⁸⁰ sevi hibbe¹⁸¹ sev
Cund çeri sıyt¹⁸² çav râh süci rûh cân
3. Kürtüb¹⁸³ adıdur kelem¹⁸⁴ yoqluğ adıdur 'adem
Qoyun adıdur ganem râ' i adıdur çobân
4. Qur¹⁸⁵ kabağ milh tuz üzñ kulağ nutk söz
Hiç gubar gahre toz iş buyuran qahrumân

¹⁷⁴ Bu beyit Ç nüshasında kıta başlığının yanına derkenar olarak yazılmıştır.

¹⁷⁵ 8. Kıt' a: Kıt' a S; Kıt' a-i heştem der-bağr-i mindağ maṭvî-yi mekşûf Ç [Ç 4b-5a, S 67b-68b].

¹⁷⁶ Derkenar: **El-fül**: Bi'z-żam ħab kel-ħummuş ve'l-bâkili 'inde ehli's-şâm ev muħtaş bi'l-yâbis el-vâhide fûletun bi'z-żam (Ötreyle okunur. Nohut gibi bir hububattır. Şam halkı yalnızca baklanın kurusu için "fül" kelimesini kullanır. Tanesi için ötreyle fûletun kullanılır.) (K) (S).

¹⁷⁷ Derkenar: **Buy**: Tere toğumuna müşâbih bir ħüb koğulu ottur (S).

¹⁷⁸ Derkenar: **İt burunu**: Yaban gülü üzerinde olur bir kırmızı dâneler kızılıç meşeldir (Şerh) (S).

¹⁷⁹ Derkenar: **Elkuhân** ma' denûs ve gerdeme (Ç).

¹⁸⁰ Derkenar: **Hibbe**: Bi-kesri'l-ħâ'i'l-muhmele (Noktasız "ha" ile yazılır ve esre ile okunur.) (S).

¹⁸¹ hibbe: ħubbe Ç.

¹⁸² Derkenar: **Şıyt**: Bi-kesri's-şâd ve sukûni'l-yâ (Sad harfi esreyle okunur. "Ye" cezimidir.). Zıkr-i cemil ki ħalk içinde münteşir olan aşlı vâvdır (Şihâh) (S).

¹⁸³ Kürtüb: Kerteb Ç.

¹⁸⁴ Derkenar: **Kelem**: Türkide lağana demektir (S).

¹⁸⁵ Qur' : Qar' u Ç.

5. **Miḥşad** u **mincel** oraḡ **muşt** daraḡ¹⁸⁶¹⁸⁷ der ‘**araḡ**
Şurve adıdır **merak**¹⁸⁸ barmaḡ adıdır **benān**
6. **Mirvaḡa**¹⁸⁹ di¹⁹⁰ yelpāze **ente lenā** sen bize
Baṭriḡa di ḡarpuza ḡardal adıdır **istibān**¹⁹¹
7. Ḳurşaḡ¹⁹² adı **ḡavşala** boḡlıḡ adı **mezbele**
Börk adıdır **burṭala**¹⁹³ mukḡul adı sürmedān¹⁹⁴
8. Yorḡa adıdır **cemūm**¹⁹⁵ ḡastalık adı **kulūm**¹⁹⁶
İssı yil adı **semūm sullem** adı¹⁹⁷ nerdübān
9. **Ḥatm** dimeklik tamām **ḡıdve** dimeklik imām
Ulu dimeklik **humām tibnu** dimeklik şaman
10. **Fulful**¹⁹⁸ adıdır biber **minḡet** adıdır keser
Kesek adıdır **meder dummel** adıdır çıban¹⁹⁹
11. **Fey`u**²⁰⁰ ḡanimetdurur ‘**urs** ‘**arūsi** düḡün
Ẓā`ina dişi ḡoyun dişi eşekdür **etān**

¹⁸⁶ daraḡ: ṡaraḡ Ç.

¹⁸⁷ Derkenar: **Daraḡ**: Bez ṡaraḡı yāḡūd saḡ ṡaraḡı (S).

¹⁸⁸ Derkenar: **Merak**: Yuḡāl meraḡtu`l-ḡıdre meraḡan. Ya` ni şūrbālıḡı ḡoḡ eyledim (S).

¹⁸⁹ Mirvaḡa: Mirvaḡadur Ç.

¹⁹⁰ di: -Ç.

¹⁹¹ istibān: isbitān Ç.

¹⁹² Derkenar: **Ḳurşaḡ**: Ya` ni ḡuş ḡurşaḡı (Tercüme).

¹⁹³ Derkenar: **Burṭala**: Ey bi`z-ḡam ḡalensuветun (Ötreyle okunur ve “sarık” anlamına gelir.) (S).

¹⁹⁴ Ç nüshasında bu beyit alttaki beyitle yer deḡiştirmiştir.

¹⁹⁵ Derkenar: **Cemūm**: Ya` ni yürüḡen at (S).

¹⁹⁶ Derkenar: **Kulūm**: Ey bi`z-ḡam (Ötreyle okunur.) (S).

¹⁹⁷ adı: oldı Ç.

¹⁹⁸ Derkenar: **Fulful**: **Ke-hudhud**: Ḥabb-i hindī (Karabiber tanesi.) (S).

¹⁹⁹ Fulful adıdır biber minḡet adıdır keser/ Kesek adıdır meder dummel adıdır çıban:

-Ç

²⁰⁰ Derkenar: **Fey`u**: Ey mā-yuḡaşşalu mine`l-kuffāri bi-ḡayri ḡarbin (Kāfirlerden savaḡ olmadan alınan ḡanimettir.) (M) (S).

12. Müfte' ilün fâilün müfte' ilün fâ' ilün
' İlme dürişen cüvân server olur bir zamân²⁰¹

9. Kıt' a²⁰²

Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

1. **Tin** incir ü **ğubeyr** igdedür
Hubz etmekdür çardağ **girdedür**²⁰³
2. **İl**²⁰⁴ vilâyet köy yiridür ' **aķār**²⁰⁵
Ķarye köy ü şehr adı **belledür**
3. **Kânün** ocağ **nâr** od u kül **remād**
Fahm kömür **fi'r-ramād** küldedür
4. **Kulye** bögrek **kebed** bağır **rukbe** diz
Ķilb yürek çabı çurşağ **mi' dedür**
5. **Ķavh**²⁰⁶ şeftâlû vü **rummân**dur enâr
Ķalb gönüldür ve **havbâ** gövdedür
6. **Göze** bardağ **levz** bâdem sirke **hal**
Bardağ aşdukları yir **berrâdedür**
7. **Ķalef** ard u **haysumâ** her yerde kim
Hâhunâ bunda **hunâk** andadur

²⁰¹ Bu beyit Ç nüshasında kıta başlığının yanına derkenar olarak yazılmıştır.

²⁰² 9. Kıt' a: Kıt' a S; Kıt' a-i nühem der baħr-i remel-i meħzûf Ç [Ç 5a-5b, S 68b-69a].

²⁰³ Derkenar: Ey çardağa-ı rağif ya' ni girde (Tercüme) (S).

²⁰⁴ İl: Ehl Ç.

²⁰⁵ Derkenar: **El-'aķār**: Bi'l-feth (Üstünle okunur.). Arz ve bağ ve bağça (Ş).

²⁰⁶ Derkenar: **Ķavh**: Ey bi'l-feth (Üstünle okunur.).

8. **Vedd**²⁰⁷ u **mevlâ** vü **habîb** ü **hîdn**²⁰⁸ dost
Atalar **âbâ** vü ebe **ceddedür**
9. **Qulle** tağ başı vü **şahîk** yüce tağ
Vehde²⁰⁹ alçaq yir ü çukur **heveddür**
10. **Kuvve**²¹⁰ baca **derb** dervend **tavd** tağ
Hayme çadır **hucre** adı odadur
11. Fa' ilâtün Fa' ilâtün Fa' ilât²¹¹
İlmile hayy olan ölmez zindedür

10. **Qıt' a**²¹²

Fe'ülün mefâ' ilün fe'ülün mefâ' ilün

1. **Meräre**²¹³ öd ü **mir'ât** gözgü **hibe** bahşış
Teceddüd yeni olmak **mücedded** yenilenmiş
2. **Hayâ**²¹⁴ **vadk** ile yağmur **hulî hulyile** bezek
Segab²¹⁵ **cü'** ile açlık **senâ medh** ile alkış
3. **Medîne** ulu şehir ü **'acüze** kararı **'avret**
Koyun şoyucu **sellâh meslûh** şoyulmuş

²⁰⁷ Derkenar: **Vedde**: Bi'z-zam ve'l-feth ve'l-kesr (Ötre ve esreyle okunur.). Ve meveddet sevmek. Vedettu'r-racule ey aḥbebtuhu min-bâbi 'alime (Adamı sevdim. 'Alime bâbindandır.). Vedüd muḥib (Vedüd seven). Ved bi'l-feth bir şanemdi ve Nüh kavmi aḡa taparlar idi (Şihâh) (S).

²⁰⁸ Derkenar: **Hîdn**: Bi'l-kesr ḥadîn ya' ni şadık ve dost (Ş) (S).

²⁰⁹ Vehde: dehde Ç.

²¹⁰ Derkenar: El-kuvvetu bi'l-feth şukbu'l-beyti ve'l-cem' u kuvâ ve kivâ' bi'l-meddi ve'l-kaşri ve'l-kuvve bi'z-zam luğatun ve cem' uhâ kuan (Evin bacası, çoğulu kuvâdir. Kivâ' ve kuan şeklinde de kullanılır.) (Ş) (S).

²¹¹ Fa' ilât: Fâ' ilün Ç.

²¹² 10. Qıt' a: Qıt' a S; Qıt' a-i dehem der baḥr-i tavil Ç [Ç 5b-6a, S 69a-70a].

²¹³ Meräre: Miräre Ç.

²¹⁴ Derkenar: **Hayâ**: Ey bārān ki zemin rāzında kendü sāl-i ferāḥ (Kānūn) (S).

²¹⁵ Derkenar: **Segab**: Bi-fethateyn ve mesgebetun bi-fethi'l-mīm acıkmaḡ dördüncü bâbdandır (Üstünle okunur.) (Ş) (S).

4. Düdügün adı **mizmār** anı çalıcı zemmār
Gavur²¹⁶ kuşağı **zunnār** arayıcı **mufettiş**
5. **Ba' uza uveyz** u **leys** sinek dutucu örümcek
Şezā at sinegi vü **sebū'** yırtıcı **sinn** diş
6. **Naşihat** öğüt ü den²¹⁷ küb²¹⁸ ü **hāmile** yüklü
Zehr çiçek ü **iccās** erik **fākihe** yemiş
7. **Qarn** boynuz u **akrān** yakınlar u kıyu **cubb**
Enin ini vü **ğass** u **nahif** arığı u **şe'n** iş
8. **Lubed** çokluk u **lubb** uş şuya talıcı kāmūs
Haber bilici **cāsūs** katı tutucu **bātış**
9. **Naḥl**²¹⁹ bal arısıdır **leheb** od yalıñdır
Şerā kurdeşenidür vec' ağıru **verem** şiş
10. Düzilmüş **muheyyā**dur yücelmiş **mu' allā**dur
Süzilmüş **murevvaḳ**dur şusızdur **mute' aṭtış**²²⁰
11. **Raḥam** kırtal u **zurzūr** sığırık **ğuse**²²¹ güvey
Tamar ırk u ilik **muḥ ḥarif** güz **şitā**dur kış
12. Fe' ülün mefā' ilün fe' ülün mefā' ilün
Sa' ādet bulam dirseñ oğul gice gün²²² dürüş

11. **Qıṭ' a**²²³

Meḥ' ülü mefā' ilü mefā' ilü fe' ülün

²¹⁶ Gavur: Kāfir Ç.

²¹⁷ ü den: dutan Ç.

²¹⁸ küb: keb Ç.

²¹⁹ Naḥl: Naḥl Ç.

²²⁰ mute' aṭtış: mu' aṭtaş Ç.

²²¹ ğuse: ğuşse Ç.

²²² gün: gündüz Ç.

²²³ 11. Qıṭ' a: Qıṭ' a S; Qıṭ' a-i yek dehem der baḥr-i hezec aḥzeb-i mekşūf-i maḥzūf Ç [Ç 6a, S 70a-71a].

1. **Ḳaffāl** kilidci vü **hevl** korku **ḳamer** āy
Sekkāk bıçaqçı vü ‘**alāt** örs ü **ġanī** bāy
2. **Şabbāġ** boyacı vü **ḳalil** az u **deyn** borc
Sayyāf kılıccı vü **sehm** oḳ **ḳavs** yāy
3. **Hānūta**²²⁴ dükān dinür **tāhūna** degirmen
Ḥud-rāya **murāyī** dinür ve fikre daḡı rāy
4. **Urviyye**²²⁵ dişi keçi **leben** süd ü **aḳiṭ** keş²²⁶
Seccāde namāzlaġı²²⁷ **şadā** yangū **ahī** vāy
5. **Nā’ üre** tolab adı²²⁸ **tarfā** adı yılġun
Güc oldı ‘**asīr** adı **yesīr** adı da ḳolay
6. **Lebbād** kececı vü **verā** ard u **emām** öḡ
Reccāle²²⁹ yayalar u **lehef** ġuşşa **şayf** yāy²³⁰
7. **Zu’ rūr**²³¹ kızcılık u **sefercel** adı ḡayvā²³²
Zebbāh u²³³ **baḳar** daḡı boġazlacıla²³⁴ dombāy
8. **Luffāha**²³⁵ yılaġuc di vü **tufāh** daḡı elma
Ḳavvāra^{236,237} **kesi**²³⁸ di vü **fazīhet** daḡı rüsvāy

²²⁴ Derkenar: **Hānūta**: Ey dükkān (M) (S).

²²⁵ Derkenar: **Urviyye**: Ya’ ni taġ keçisinin dişisi (Meḳālīd) (S).

²²⁶ Derkenar: **Keş**: Yoġurd keşi (S).

²²⁷ namāzlaġı: namāzlaġu Ç.

²²⁸ adı: +vü Ç.

²²⁹ Reccāle: Ricāle Ç.

²³⁰ Derkenar: **Yay**: Yaz ġunleri (S).

²³¹ **Ez-ze’ rūr**: Seyyi ’u’l-ḡulḡ ve huve şecerun ma’ rūf (Kötü huylu kişi ve bilinen bir ağacın meyvesidir.) (Ḳ) (S).

²³² ḡayva: ayva Ç.

²³³ u: -Ç.

²³⁴ boġazlayıcı: boġazlacıla S.

²³⁵ Derkenar: **Luffāha**: Bi’t-Türkī reyḡān destesi (Meḳālīd) (S).

²³⁶ **Ḳavvāra**: **Ḳavvāda** Ç.

²³⁷ Derkenar: **Ḳavvāra**: **Ḳavvāratun kesi** ya’ ni esbāb ḳırḳıntısı (S).

²³⁸ kesi: gidi Ç.

9. **Tehcîd**²³⁹ uyutmağ u **şikâyet** kille itmek
Cerrâh otacı vü **bañil**²⁴⁰²⁴¹ **bâsil**²⁴² ü²⁴³ mankây
10. Mef' ülü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ülün²⁴⁴
Câhilden irâğ ol saña hayr itmez o²⁴⁵ bi-rây²⁴⁶

12. Kıt' a²⁴⁷

Fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün

1. Güneş ü aya dinilür **kamerân**
Dolayı gezmeye dirler **tavâfân**
2. **Tala'** toğdı tolundı **garab**
Rakabe boyun erimek **zevebân**
3. **Eceme** mişe **secencel** gözügi (ayna)
Âdemîyle perîye **sekalân**
4. 'Acele ivmek ü kañlı 'acele
Bakara inek ü şusuz 'ataşân
5. **Haşefe** başına dirler zekerün
Boyunuñ tamarına²⁴⁸ da²⁴⁹ **vedecân**

²³⁹ Derkenar: **Tehcîd**: Ve huve masdarun min-bâbi't-tef' il (Tef' il babından mastardır.) (S).

²⁴⁰ bañil: bañal Ç.

²⁴¹ Derkenar: **Bañil**: Bahâdır (S).

²⁴² Derkenar: **Bâsil**: El-bâñil ve'l-bâsil bi't-Türkî koçağ. El-bâsilü'l-esed ke'l-mubtesil ve's-şucâ' (Türkçede koçaktır. Bâsil "aslan" anlamına da gelir. Mubtesil ve şucâ' gibidir.) (K) (S).

²⁴³ ü: -Ç.

²⁴⁴ Fe' ülün: Fe' ül Ç.

²⁴⁵ o: -Ç.

²⁴⁶ bi-rây: âvî Ç.

²⁴⁷ 12. Kıt' a: Kıt' a S; Kıt' a-i düvâz dehem der bañr-i remel mecnün-i mañzûf Ç [Ç 6a-6b, S 71a-71b].

²⁴⁸ tamarına: zâhirine Ç.

²⁴⁹ da: de Ç.

6. **Âheze** aldı vü deldi **şekabe**
Şemere yemiş u cânlu **hayevân**
7. **Şereke**²⁵⁰ duzağ²⁵¹ eyü iş **hasene**
Serafân yengeç ü **dunyâ** bu cihân
8. **Esele** dilüj ucıdur **kaşaba**²⁵²
Burunun düdüğü uçmağ **çayerân**
9. **Çatere** toz u **kebezdür** gebere
Ölü **meyyitdür** ve cânsız **mevetân**
10. **Şerere** od koğıdır **resene** yil
Yüregün oynamasıdır **hafakân**
11. Fe' ilâtün fe' ilâtün bu kitâb
Okuyanı ider üstâd-ı zamân

13. Kıt' a²⁵³

Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

1. **Nef'** aşşı aşşı itmek **intifâ'**
Cum' a dirnek dirnek itmek **ictimâ'**
2. **Sîd** ü **sirhân** kurd u²⁵⁴ **meymün** adı **kırd**
Fehd pârs u yırtıcılardur **sibâ'**

²⁵⁰ Derkenar: **Şerek**: Bi-fethateyn hîbâletu'ş-şâ'id. Ya' ni ağ ve dağı vasaat-ı tarîk (H) (S).

²⁵¹ Derkenar: **Duzağ**: Ey tuzak (S).

²⁵² Derkenar: **Kaşaba**: Kaşabetu'l-'enf: Burun kemügi (Ş) (S).

²⁵³ 13. Kıt' a: Kıt' a S; Kıt' a-i siz dehem der baır-i remel-i maḥzûf Ç [Ç 6b-7a, S 71b-72b].

²⁵⁴ u: -Ç.

3. **Bâb**²⁵⁵ u **tarz**²⁵⁶ u **hayf**²⁵⁷ dürlü riş yün
Kitf yağrın **ibt** kıltuq kol **zirâ**^ç
4. **Ğaşşı** kendüden uğunmaq **kayh** irin
Dâ^ç ağrı baş ağrısı **şudâ**^ç
5. **Malihülyâ**²⁵⁸ delülük ü **hıtf**²⁵⁹ölüm
Sil^ç a ur u ağız ağrısı **kulâ**^ç
6. **Bur**^çu sağık **sukm** u ^ç illet şayruluk
Şamı²⁶⁰ kırmak kıpmış olmak **inkilâ**^ç
7. **Zu**^ç m şanu vü **zi**^ç **âmet** ululuk
Ṭal^ç a yüz ü yüce olmak **irtifâ**^ç
8. **Reb**^ç²⁶¹ menzil **rub**^ç dördün birisi
Ruk^ç a pâre pâreler adı **rukâ**^ç
9. **Hıtf** kıpmak **haşf** na^ç lin dikmek
Qar^ç u dögmek eylik itmek **istinâ**^ç
10. **Ravza** çayır **ebbu** otlak yeridür
Zay^ç a köy ü cem^ç idür anuñ **ziyâ**^ç

²⁵⁵ Derkenar: **Bâb**: Nev^ç ma^ç nâsınadır ve minhu kavluhu (a.s): “Men-ğarace li-yaṭlube bâben mine'l-^çilmi ey nev^ç an mine'l-^çilm.” [“Kim ilim talebi niyetiyle yola çıkarsa Cenab-ı Hak, ona cennetin yolunu kolaylaştırır. Melekler hoşnut olarak kanatlarını ilim talebesinin üzerine gererler. Gökte ve yerde mevcut olan her canlı, denizdeki balıklara varıncaya kadar ilim talebesi için mağfiret taleb eder. Âlimin âbite (ibadetle meşgul olana) üstünlüğü ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir.” (Hadis-i şerif) (Canan, 2001: 1, 465)] (Luğat-ı Aḫterî) (S).

²⁵⁶ Derkenar: **Ṭarz**: Eṭ-ṭarz hey^çet ve zînet ve yuqâl ṭarzuhu ḥasenun ey hey^çetuhu ve ṭarzuhu maqbûlun ey zînetuhu (Görünüş ve süs demektir. Örneğin “Görünüşü ve süsü güzeldir.”) (Aḫterî) (S).

²⁵⁷ hayf: şınf Ç.

²⁵⁸ Mâlihülyâ: Mâlihülyâ S.

²⁵⁹ hıtf: ḥıtf Ç.

²⁶⁰ Derkenar: **Şamat**: Kırtırtırmak. **Şemıt**: Kırtırtırılmış (Ş) (S).

²⁶¹ Reb^ç: Rub^ç Ç.

11. **Râb** mantar **galle** ekin hâşılı
Şâ ölçek maşraba dağı **şuvâ**^c
12. **Nevm** uyku uykusuzluğdur **suhâd**
Sem^c işitmek diñlemeklik **istimâ**^c
13. **Cîd** boyun **şud**^c pürçek **şe**^c r sac
Şedyu emcek emcek emmekdür²⁶² **riğâ**^c
14. Fâ ilâtün kim okursa fâ ilât
Cümle ^c âlem aña ider iltiyâ^c²⁶³

14. **Qıt**^c a²⁶⁴

Müstef ilün fe ulün müstef ilün fe ulün

1. **Furkân** nubî²⁶⁵²⁶⁶ di²⁶⁷ **Qur**²⁶⁸ an bellü söz adı **burhân**²⁶⁸
Bellü kişiler **a**^c **yân** begler begi de **sultân**
2. **Usbû**^c adı hefte **fâlüzec** adı pelte
Şacür²⁶⁹ adı halta cadiyy adı **zafrân**²⁷⁰²⁷¹
3. ^c Ahdin şıyıcı **nekkâş** gendâneye²⁷² di **kurrâş**
Ekin ekene **harrâş** çift öküzine **feddân**

²⁶² emmekdür: itmekdür Ç.

²⁶³ Derkenar: **İltiyâ**^c: Ey iħteraka mine'ş-şevk raculun (Özlemden yanmış adam.) (S).

²⁶⁴ **Qıt**^c a: **Qıt**^c a-i çehâr dehem der baħr-i recez-i mekbül Ç [Ç 7a-7b, S 72b-74a].

²⁶⁵ nubî: nebî Ç.

²⁶⁶ Derkenar: **Nubî**: Zamm-ı nünla **Qur**²⁶⁸ an adıdır (M) (S).

²⁶⁷ di: didi Ç.

²⁶⁸ Derkenar: **Burhân**: Ey ħucet (S).

²⁶⁹ **şacür**: sâħür Ç.

²⁷⁰ **zafrân**: şafrân Ç.

²⁷¹ Derkenar: **Zafrân**: Ey za^c farân (S).

²⁷² Derkenar: **Gendâne**: Bi-fethi'l-kâfi'l-fârisi muşterekun beyne't-Turkî ve'l-'acem ismu nebtin ma'rûfin yuħâlû lehu bi'l-'Arabî el-kerrâş (Türkçe ve Farsça arasında ortaktır. Kâf-ı Fârisi'yle yazılır. Bilinen bir bitkinin adıdır. Arapçası "kurrâş"dır) (Serverî) (S).

4. Urgân bükücü **habbāl** yük götürici **hammāl**
Göz otacısı **kehḥāl** güreşçi tonı **tubbān**²⁷³
5. Günler dimege **eyyām** yıllar dimege **a'vām**
Bu yıl dimege **el'ām** şimdi dimege **el-ān**
6. Yarım giceye **behre** taḥla dimege **bukre**
Bir kez dimege **merre** ne vakt dimege **eyyān**
7. Çıkarmağa di **ihrāc** tār itmege di **ihrāc**
Eşkün ata di **himlāc** develere di²⁷⁴ **bu'rān**
8. Kıpuz çalıcı ' **avvād** av avlayıcı **şayyād**
Tamar²⁷⁵ urıcı²⁷⁶ **feşşād** şepleyici **şaf'ān**
9. Beñzemege di **eşbāh** uyarmağa di **inbāh**
Şulara daḥı **emvāh**²⁷⁷ balıklara di **ninān**
10. Önegü kişi ' **ānid** havan dögici **mārid**
Yol gözleyici **rāşid** panbuḡ şatıcı **kaṭṭān**²⁷⁸
11. Girdürmege di **idḥāl** şoldurmağa di **idbāl**
Virbimege di **irsāl** eyelüğe digil **iḥsān**
12. Kaşnaḡ düzici **aṭṭār** koḡu şatıcı ' **aṭṭār**
At otacısı **bayṭār** şayru evi **māristān**
13. Kıtsuz kişi di **meysūm** burun düdügi **ḥayşūm**
Boğaz delügi **ḥulḡum** eñek çuḡurı **nunān**

²⁷³ Derkenar: **Tubbān**: Bi'z-zam ve't-teşdid serāvil-i kaşire (Ötreyle ve şeddeli okunur. Kısa iç çamaşırıdır.) ki ' avret ancak ' avret-i ğalızıyı setreder (Ş) (S).

²⁷⁴ di: -Ç.

²⁷⁵ Tamar: Kaḡ Ç.

²⁷⁶ urıcı: alıcı Ç.

²⁷⁷ Derkenar: **Emvāh**: Ey mufredu'l-mā' mā' aşında mevḥundur zīrā taşğiri muveyḥundur cem'-i killet emvāḥdur ve cem'-i keşret miyāḥundur miyāḥ aşında mevāḥundur (Tercüme) (S).

²⁷⁸ kaṭṭān: kuṭṭān Ç.

14. Müstef' ilün Fe' ülün Müstef' ilün Fe' ülün
Olsa gıdā-yı ma' şüm hāzık olur çün²⁷⁹ nu' mān²⁸⁰

15. Kıt'a²⁸¹

Mefā' ilün mefā' ilün fe' ülün

1. Koruk **hısrım** üzüm salkıımı ' **unķūd**
' **İneb** üzümdürür **kummeşr** armüd
2. **Veter** şeşte kılı **mizrāb** zaħme
Rebāb ıklığdur reşsetā daħı ' **ūd**
3. Depe **rebve** vü cem' idür **revābî**²⁸²
' **Arā** düz yir ve yir yaruğı **uħdūd**
4. Bıçaķ **sikkīn** demür kesküsü **mikrāş**
Ege **mibrād** egelenmiş de **mebrūd**
5. Ekin **zer'** ü ekinlik adı **mezra'**
Biçen **haşşād** biçilmiş²⁸³ daħı²⁸⁴ **mahşūd**
6. **Defe** def ü defün pulları **culcul**
' **Aded** sağış şayılmış adı **ma' dūd**
7. **Necis** murdāra **taħir** arıya di
' **Adū** düşmen sürülmüş daħı **maṭrūd**
8. **Ṭavīl** uzun kışalmış nesne **makşūr**
' **Arīz** inlü çekilmiş nesne **memdūd**
9. **Eşell** elsüz **zemin** kötrüm köse **eşeṭ**
Ḳadem ayak **ḥuṭā** adımlar²⁸⁵ **ḥayā** öd

²⁷⁹ çün: çü Ç.

²⁸⁰ nu' mān: Loķmān Ç.

²⁸¹ 15. Kıt'a: Kıt'a S; Kıt'a-i penç dehem der baħr-i hezec maḥzūf Ç [Ç 7b-8a, S 74a-75a].

²⁸² revābî: rebvābî S.

²⁸³ biçilmiş: biçmeklik Ç.

²⁸⁴ daħı: de Ç.

²⁸⁵ adımlar: adım Ç.

10. **Ğazā** süksük ağacı vü küye **sūs**
Hader iniş vü büyük taş **culmūd**
11. **Raşāş** adı kıalay **mismār** adı mih
Hadid adı demür şiş adı **seffūd**²⁸⁶
12. Mefā' ilün mefā' ilün fe' ülün
Bilenler oldı fi'd-dāreyni mes' üd
16. Kıı' a²⁸⁷

Fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün

1. **Kelime** bir söz ü cem' i **kelim** ü²⁸⁸ hem **kelimāt**
Yazıcı **kātib** ü **munşidür** divit de **devāt**
2. **Seheb** ü fedfed ü **beydā** vü **felāt** adı yabān
Sehebün cem' i **suhüb** oldı felātun **felevāt**
3. **Derece rutbe** dinür nerdübānuñ ayağına
Birinuñ cem' i **rutebdür** birisininüñ **derecāt**
4. **Bekere**²⁸⁹²⁹⁰ çarhına dirler²⁹¹ kıyunuñ kıyu **kalīb**
Kıtu taşā dağı **şahrā** uvacık taşā **haşāt**
5. Geñüze **naħra** dinür **hāşıra** kovuğ **bukre tañla**²⁹²
Sebeħa²⁹³ şure yire dinür ü cem' i **sebeħāt**

²⁸⁶ Derkenar: **Seffūd**: Bi'l-fethi ve't-teşdid (Üstünle ve şeddeli okunur.). Kebāp demüri (Tercüme) (S).

²⁸⁷ 16. Kıı' a: Kıı' a S; Kıı' a-i şeş dehem der baħr-i remel-i muşemmen mecnün-ı maħzūf Ç [Ç 8a-8b, S 75a-76b].

²⁸⁸ ü: -Ç.

²⁸⁹ Bekere: Bukre S.

²⁹⁰ Derkenar: **Bekere**: Ey çarħa-ı çāh (M) (S).

²⁹¹ dirler: di Ç.

²⁹² tañla: -S.

²⁹³ Derkenar: **Sebeħa**: Bi-fethi'l-bā çuruğ sibāħ anuñ cem' i arz sebiħe bi-kesri'l-bā çuruğlu tuzlu yir şu şızan yir (Tercüme) (S).

6. Ayuñ evvel günü **gurre**²⁹⁴ şonı hem selh ü **mehāk**
Ödege **gurm**²⁹⁵ ü **gadāt**²⁹⁶ tañla vü cem' i **gadavāt**
7. **Remeke** kışrağ adı aygır adı dañı **hışān**
Buzağ u **icle** yabān öküzü dişisi **muhān**
8. Qaraca ğarğa **gurāb** oldı vü kuzğun ne²⁹⁷ **guzāf**²⁹⁸
Deve kuşı²⁹⁹ adı **nu'ām** oldı bağırtlağ **kañāt**
9. Üveykūñ adı nedür **fāhte bebġā** vü³⁰⁰ tūñi
Alaca qarğa nedür **ebka'** vü çaylağ ne³⁰¹ **hidāt**
10. **Veşeni** puta tapıcıdur vü **naşrāni** gāvur
Baġiy azmağdur ve hem azıcılar dañı **buğāt**
11. Döşege **nañ'** u firāş u küpeye³⁰² **şenf** ü **şenef**
Budağa **ğuşn** u **kañib**³⁰³ bitmege **nebet** ile **nebāt**

²⁹⁴ Derkenar: **Ğurre**: Bi'z-zam feresin altında aqçadan büyük beyāz yuqāl feresun eġarrun ya'ni ol ata eġarra denilür eġar ebyāz ġurrān bi'z-zam cem' i eġurr şerifu ġurratin bi'z-zam seyvid ya'ni kavmin ulusu ve dañı her nesnenin evveli dañı ekrem olanı dañı 'abd ve cāriye. Ve fi'l-ħadīş "Kažā Resūlu'l-lāhi fi'l-cenān bi-ğurrati raculin." (Hz. Peygamber kadının yakın akrabasının diyeti olan gurreyi ödemesine hükmetti.) (Tercüme) (S).

²⁹⁵ Derkenar: **Ğurm**: Deyn ġarīm medyūn ġarim dāyin iġrām ve teġrīm ödetmek ġarāmetun ve ġurmun ve maġramun bi'l-feth edāsı lāzım olan nesne. Ġarime'r-raculu'd-diyete ya'ni diyeti edā eyledi (Ş) (S).

²⁹⁶ Derkenar: Ve ġadāt irte (Ç).

²⁹⁷ ne: -Ç.

²⁹⁸ Derkenar: **Ğuzāf**: Bi'z-zam (Ötreyle okunur.). Kuzğun ġazfān ve bi'l-kesri cem' i (Çoġulu esreyle okunur.) (Tercüme) (S).

²⁹⁹ kuşı: kuş S.

³⁰⁰ vü: -Ç.

³⁰¹ ne: -Ç.

³⁰² küpeye: küpe Ç.

³⁰³ kañib: kañib S.

12. Gemiye **fulk** u **sefine** di vü yelkene **şerâ**³⁰⁴
Denize **luce** vü **ṭimm**³⁰⁵³⁰⁶ u güneşe **yüh** u **mehât**³⁰⁷
13. Ülüye **hışşe** vü **kışt**³⁰⁸ u bölüğe **şeml**³⁰⁹ ü³¹⁰ **mele**³¹¹
Şeker **sukker** ü **ḳand** u azuğa **ḳüt** ü **betât**³¹²
14. **Cereb** uyuzdur u **hikke** gıcık **şart** çiriş
Seḳar u **hâviye** ṭamu işiñ âlâtı **edât**
15. Fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilât
Oḳu yaz 'âr-ı cehlden bulasın tâ ki necât

17. **Ḳıṭ' a**³¹³

Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

1. Öküz şatıcı **baḳḳâr** u ḳala 'ıḳ³¹⁴ şatıcı **naḥḥâs**³¹⁵
Meşed ḳazıcı **ḥaffâr** u süpürge şatıcı **kennâs**
2. Ḥaber virmeklik³¹⁶ **iḥbâr** igen çok söylemek **ikşâr**
Mehil virmek³¹⁷ **inzâr** u omuzsız olmağa³¹⁸ **iblâs**³¹⁹

³⁰⁴ şerâ': şirâ' Ç.

³⁰⁵ ṭimm: del Ç.

³⁰⁶ Derkenar: **Ṭimm**: Bi'l-kesr el-baḥr (Esreyle deniz anlamındadır.) (Ḳ) (S).

³⁰⁷ mehât: zekât Ç.

³⁰⁸ Derkenar: **Ḳışt**: Bi'l-kesr nişfu şâ' ya' ni beş yüz yirmi dirhem ḳışt bi'l-kesri eyzan hışşa ve naşîb (Ş) (S).

³⁰⁹ şeml: şî' a Ç.

³¹⁰ ü: vü Ç.

³¹¹ melâ': fi' a Ç.

³¹² betât: nebât Ç.

³¹³ 17. **Ḳıṭ' a**: **Ḳıṭ' a** S; **Ḳıṭ' a**-i heft dehem der baḥr-i hezec sâlim-i muşemmen Ç [Ç 8b-9a, S 76b-77b].

³¹⁴ ḳala'ıḳ: ḳalay Ç.

³¹⁵ Derkenar: **Naḥḥâs**: Ey burd-furüş (Farsçası "burd-furüş"tur.) (S).

³¹⁶ virmeklik: virmekdürür Ç.

³¹⁷ virmek: virmekdürür Ç.

³¹⁸ olmağa: olmaḳ Ç.

³¹⁹ Derkenar: **İblâs**: Ya' ni raḥmetten ümid kesmek iblâs bu ma' nâyadır (Ş) (S).

3. **Kemā**³²⁰ mantardur **harmel** üzerlik **şih** adı yavşan
Kara yandık adı **tuşşūs**³²¹ u aşğın adı da **ribās**
4. **Ducenne**³²² karanıluğ u **şu' ā'** u **nūr** aydınlık
Menūn mevt ölümdürür³²³ nedür **minnet** dahı **ispās**
5. **Berānis** burnusuñ cem' i vü **burnus** zāhidüñ tācı
Ķalānis taqyeler adı vü taqye şatıcı **ķallās**
6. Bırakmaqlığa di **ilkā** arıtmaqlığa di **inkā**³²⁴
İçirmeklige di **iskā** şuya ıaldurmağa **ıgmās**
7. **Cevāmis** cāmūsñ cem' i vü **cāmūs** şu şıgırıdur
Reşā geyik buzağusı vü aşlan adı da **dirvās**
8. Geçirmeklikdürür **imzā** kulağ tutmağdurur **işğā**
Yalıncağ eylemek **i' rā** geyürmege digil **ilbās**
9. Terāzū adıdur **mizān** u³²⁵ et³²⁶ ıartıcıdur **vezzān**
Şaya yağ şatıcı **semmān** herise şatıcı **herrās**
10. Tamām eylemege **ibķā** diri eylemege **iħyā**
Ķaber virbimege **inhā** ' ilm öğrenmege **ıķbās**

³²⁰ Derkenar: **Kem** ' ıomalan mantar (Ç).

³²¹ Derkenar: **Tuřşūs**: Ey yanıtak dikenı ve dede tını didikleri (M) (S).

³²² Derkenar: **Ducenne**: Ey cem' i ducā (S).

³²³ ölümdürür: ölümdür Ç.

³²⁴ Derkenar: **İnkā**: El-ilkā' ve'l-inkā' ve'l-iskā' maşdar min-bābi'l-if'āl ħuzifet hemzetuhum li'l-vezni (El-ilkā' ve ve'l-inkā' ve ve'l-iskā' if'āl bābından mastarlardır. Hemzeleri vezni için kaldırılmıştır.) (M) (S).

³²⁵ u: dahı Ç.

³²⁶ et: -Ç.

11. Yılan³²⁷ dutıcıdur³²⁸ **havvâ**³²⁹ yalan³³⁰ efsüncü³³¹ **râkî**
Çanak düzicidür **harrâf**³³² çanak yalayıcı **lehḥās**
12. **Beyād**ır beyderün cem' i vü **beyder** ḥürmenün yiri
Ve hem ḥürmen daḥı **kuds** ü anuḥ cem' i daḥı **ekdās**
13. **Duḥān** dütüñdür cem' i **devāḥin cemre** od közi
Şuvāz od yalıñdur hem oduñ bir pāresi **mikḥbās**
14. Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün
Luḡatla iden istinās ḥalās olur mine'l-iflās³³³

18. **Ḳıṭ' a**³³⁴

Müfte' ilün müfte' ilün fā' ilün

1. Güneşle aya dinür³³⁵ **neyyirān**
Gice ile gündüze de **dā'ibān**
2. **Birḳa'** vü cevbandurur gök adı
Cevne daḥı güneş ü ay **zibriḳān**
3. **Ḳavsu ḳuzah**dur eligüm sağmalı
Gögün iki kıyısıdur **ḥāfaḳān**
4. **Ḳıṭḳı** u **ṭall rec'** digil yağmura
Sebseb³³⁶ ü **mevmāt**³³⁷ u **mefāze** yabān

³²⁷ Yılan: Yalan Ç.

³²⁸ dutıcıdur: düzicidür Ç.

³²⁹ havvā: kezzāb Ç.

³³⁰ yalan: daḥı Ç.

³³¹ efsüncü: efsüncidür Ç.

³³² harrāf: ḥazzāf Ç.

³³³ Luḡatla iden istinās ḥalās olur mine'l-iflās: Ḥalās olur mine'l-iflās luḡatla iden istinās Ç.

³³⁴ 18. Ḳıṭ' a: Ḳıṭ' a S; Ḳıṭ' a-i heş dehem der baḥr-i maṭvī ser' i' Ç [Ç 9a-9b, S 78a-78b].

³³⁵ dinür: dinülür Ç.

³³⁶ Sebseb: Deşt Ç.

³³⁷ mevmāt: mümāt Ç.

5. **Hâ ene zâ** uşdururın ben dimek
Ol iki er dağı nedür **ellezân**
6. Sıbt oğul oğlı oğullar **benün**
Ata vü anaya dinür **vâlidân**
7. **Kaş** çanak **fiha** nedür üsküre
Cefne ağac çanak u cem^ç i **cefân**
8. **Hâs** marul u **bağl** tere³³⁸ yonca **kağ**³³⁹
Töb **kure**³⁴⁰ çevgende **şavlacân**
9. **Şahn** sarây ortası cem^ç i **şuhtün**
Tarf göz gözci dağı **dîdebân**
10. **Lihya** şağal **şarib** ü **seblet** bıyık
Yüzüj iki yanı nedür³⁴¹ **ârizân**
11. **Quvve** kızıl boya vü **izlim** çivit
Qınne dene çadır u künlik³⁴² **lubân**³⁴³
12. **Lehi**³⁴⁴ u şağal bitdügi yir **multehâ**
Lihyelü **emred** ne şakalsız olan
13. Südi olan inege dirler **lebün**
At gögsine dağı dirler **lebân**³⁴⁵

³³⁸ tere: -Ç.

³³⁹ kağ: kaş Ç.

³⁴⁰ Derkenar: **Kure**: Zamm-ı kâfi ç Arabinin sükün ile top güy ma^ç nâsınadır ç Arabî-yi şahîhdür. Fâriside dağı isti^ç mâl olur (Luğat) (S).

³⁴¹ nedür: dağı Ç.

³⁴² Derkenar: **Künlik**: Ey bi'z-zam kündür ya^ç ni künlik.

³⁴³ Ç nüshasında bu beyit 12. sıradadır.

³⁴⁴ Derkenar: **Lehi**: Ey el-lehiyyu munbitü'l-lihye mine'l-insâni ve ğayrihi (İnsan ve diğەر canlılarda sakalı gür olanlar için kullanılır.) (Ş) (S).

³⁴⁵ Ç nüshasında bu beyit 11. sıradadır.

14. **Mirre**³⁴⁶ ne şafrā vü ʿaқıl şiddeti
Emmek ü ʿavret sūdüne di **libān**³⁴⁷
15. **Ġurze** nigendedür³⁴⁸ juv³⁴⁹ derz **yiv**
Sakf saçaқdurur ve hem yeņ **kunān**³⁵⁰
16. Müfteʿ ilün müfteʿ ilün fāʿ ilün
Hāq bu ki bu baһri bilen buldı³⁵¹ kān
19. Kıtʿ a³⁵²

Fāʿ ilātün fāʿ ilātün fāʿ ilün

1. **Duhn** yağ u yağcı **dehһāndur**
Hem yağun ölçegi de **kaṭṭāndur**³⁵³
2. **Delv** külek **ress** kuyı **küre** şehir
Hüt balıқ cemʿi de **hitāndur**
3. **Füm** u **burr** u **kaṃḥ** buğday **bezr** tohum
Burçaқ adı **mulkile culbāndur**
4. **Āsu**³⁵⁴ mersin ʿafş māzı vü **dibk**³⁵⁵ püs
Hurmanuñ salқımları **kuṃvāndur**

³⁴⁶ Mirre: Murre Ç.

³⁴⁷ Derkenar: **Libān**: Bi-kesriʿl-lām rizāʿ yaʿ ni emmek yuқāl (Zeydun eḥū ʿamrin ve bi-libāni ummihi. Örneğın, Zeyd ʿAmrʿın anne sütüyle kardeşidir.) (S).

³⁴⁸ nigendedür: nigendedürür +ve Ç.

³⁴⁹ juv: -Ç.

³⁵⁰ Derkenar: **Kunān**: Biʿzammiʿl-kāfi kummuʿl-kaṃişi (“Kaf” ötrelidir. Gömleğın yeni anlamına gelir.) (M) (S).

³⁵¹ buldı: nʿoldi Ç.

³⁵² 19. Kıtʿ a: Kıtʿ a S; Kıtʿ a-i nüh dehem der baһr-i remel-i maḥzūf Ç [Ç 9b-10a, S 78b-79a].

³⁵³ kaṭṭāndur: kuşitāndur Ç.

³⁵⁴ Derkenar: Biʿl-meddi mersin ağacı dağı ev çavura olan gül dağı isim ve ʿalāmet (S).

³⁵⁵ Derkenar: **Dibk**: Ağaç dutkaalı ve bir nesnedür ki oluşuқ anuñla kuş evlenür (S).

5. **Kils** alçu **merve** aķ taş **ķaydu** bağ
ķabr sinle **sicn** hem zindāndur
6. **ķıdru** çölmek **ķufl** kilid **vikr**³⁵⁶ yük
Cezve eksi odlar **nirāndur**
7. **ķibl** aķlān enegidür **zi** 'b ķurt
Deyssem³⁵⁷ ü ' **anbes**³⁵⁸ ü **hemūs**³⁵⁹ aķlandur
8. **Semm** ağu **ķumme** ' aķreb ağusı
Nesr kerkes ejdehā **ķu** ' **bāndur**
9. **Merru** geçmek **merre** ķazma **murre** acı
Hıķmile ķin giyinmek **ķaflāndur**
10. **Zevķ** tatmak **tav** ' buyruk dutmak
İķlemekde ivmek **im** ' **āndur**
11. Fā' ilātün fā' ilātün bu ķitāb
Dür ü cevher ķolu ' iķd u cāndur³⁶⁰

Sonuç

İbn Kalender'in XVII. yüzyılda yazdığı tahmin edilen *Türki vü Tâzi*, Arapça öğrenmeye yeni başlayanlar için hazırlanmış bir manzum sözlüktür. Müellif, eseri “hayır dua umarak” kaleme aldığını belirtir. Eser, beyit sayıları 10 ila 16 arasında değişen 19 kıtadan oluşur. Aa xa xa... şeklinde kafiyelenen bu kıtaların nazım nazım şekline uygun olarak yazıldığı görülür. Her kıtanın sonunda, beytin veznini ve dil öğrenmekle

³⁵⁶ Derkenar: **Vikr**: Bi'l-kesr ħiml ya' ni yük. Ve fi'l-ķur'an "Fe'l-ħāmilāti vikrā" [... ağırlık taşıyanlara, ... andolsun... (Zārîyāt, 51/2)] ve hiye's-seħāb taħmilu'l-mā' (Ve su taşıyan bulutlar.) (Ş) (S).

³⁵⁷ Derkenar: **Deyssem**: Ey bi'l-bā'i ve'l-yā'i. Eđ-đaysem ke-ħayder el-esed (Ba ve ya harfleri ile eđ-đeysem. "Hayder" kelimesinin vezni gibi. El-esed aslan demek.) (ķ) (S).

³⁵⁸ ' anbes: ħayder Ć.

³⁵⁹ hemūs: esed Ć.

³⁶⁰ cāndur: +Elħamdüli'llāhi +Rabbi'l-'ālemīn +'alā +külli +ħāl +sive'l-ķufri +ve'd-đalāl +temm. +Tārīħ-i +sene +şelāşe +ve +sittīn +ve +elf +1063 Ć.

İlgili bir nasihati içeren takti beyti bulunur. Toplam 235 beyitten oluşan eserde 14 farklı aruz kalıbı kullanılmıştır. Eserde mürdef, mücerred, mukayyed olmak üzere üç çeşit kafiye kullanılmıştır. Arapça 1051 kelimenin ve 3 cümlelerin Türkçe ve Farsça karşılıkları verilmiştir. Eserin Süleymaniye nüshasında yazılan derkenarlar; sözcüklerin okunuşuna, anlamına ve vezine dair önemli bilgiler verir. İbn Kalender'in sözlüğü, diğer manzum sözlüklerle karşılaştırıldığında kelime çeşitliliği ve beyit sayısı bakımından hacimli bir sözlük kabul edilebilir.

Kaynaklarda İbn Kalender ve *Türkî vü Tâzî* ile ilgili bilgi bulunmaz. Bu çalışmada Arapça-Türkçe bir manzum sözlük olan *Türkî vü Tâzî*'nin metni bilim dünyasının istifadesine sunulmuştur. Eser; yazıldığı dönemde dil öğretiminde öncelik verilen sözcük ve yapıları göstermesi, Arapça sözcüklerin yanı sıra Farsça sözcüklere yer vermesi ve çok sayıda Türkçe arkaik sözcük kullanılması bakımından dil ve edebiyat araştırmacıları için yazıldığı dönemle ilgili önemli bir kaynak olma özelliği gösterir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Açıkgöz, N. (2017). *Riyâzü'ş-şu'arâ Riyâzî Muhammed Efendi*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Akçay, Y. (2010). *Osmanlı Dönemi sözlükçülüğü ve Karahisarî'nin Şâmilü'l-Luga isimli sözlüğü üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bursalı Mehmed Tahir (2016). *Osmanlı müellifleri I-II-III*. M. A. Y. Saraç (Haz.), Türkiye Bilimler Akademisi.

- Canan, İ. (2001). *Hadis ansiklopedisi Kütüb-i Sitte 1*. Akçağ Yayınları.
- Demirkazık, H. İ. (2019). Osman Şikloşî'nin Farsça-Türkçe manzum sözlüğü. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (23), 701-757.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali (2021, Mart 3). <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>
- Doğan Averbek, G. (2018). Dillerinden biri Türkçe olan manzum sözlükler üzerine yapılan çalışmalar bibliyografyası. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (21), 85-114.
- Doğan Averbek, G. (2019). Anadolu sahasında müstakil bir tür olarak manzum sözlükler (Tuhfeler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (23), 62-83.
- Düzenli, M. B. (2015). Farsça-Türkçe manzum bir sözlük: Tuhfetü'l-Hâfız. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(12), 329-370.
- Erdem, M. D. (2005). Manzum sözlükler ve Tuhfe-i Âsım. *International Journal of Central Asian Studies*, 10(1), 197-215.
- Gören, N. (2016). *Bursalı Nakibzâde Ni'metî'nin "Tuhfe-i Ni'metî" adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğü (metin-inceleme)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- İpekten, H., İsen, M., Toparlı, R., Okçu, N., Karabey T. (1988). *Tezkirelere göre Divan Edebiyatı isimler sözlüğü*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kaya, H. (2017a). Kerîmî'nin manzum sözlüğü. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (18), 213-252.
- Kaya, H. (2017b). Ahmed Resmî'nin Nazm-ı Giridî adlı manzum sözlüğü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (51), 119-142.

Kaya, H. & Ayçiçeği, B. (2019). *Müsellesnâme Osman Şâkir'in manzum sözlüğü (inceleme-metin-tıpkıbasım-dizin)*. İdeal Kültür Yayınları.

Kâtip Çelebi (2017). *Keşfü'z-zünûn 1-2-3-4-5*. (Çev: R. Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kayabaşı, B. (1997). *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-eş'ârı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılıç, A. (2007). Denizlili Mustafa b. Osman Keskin ve eseri Manzûme-i Keskin. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2(3), 340-348.

Kırbyık, M. (2002). Miftâh-ı Lisân adlı manzum Fransızca-Türkçe sözlük üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (11), 181-200.

Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*. N. Akbayar (Haz.), (Çev. S. A. Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Mehmed Şeyhî. (1989). *Şakaik-i Nu'maniye ve zeyilleri I-II-III-IV-V*. A. Özcan (Haz.), Çağrı Yayınları.

Okuyucu, C. (2013). *Divan Edebiyatı estetiği*. Kapı Yayınları.

Öz, Y. (2016). *Tarih boyunca Farsça-Türkçe sözlükler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi (2021, Mart 3). <https://islamansiklopedisi.org.tr/>

Türk edebiyatı isimler sözlüğü (2021, Mart 3). <http://teis.yesevi.edu.tr/>

Yurtseven, N. (2003). *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe manzum lugatler ve Sünbüzlâde Vehbî'nin Nuhbe'si* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EXTENDED ABSTRACT

The tradition of verse dictionary started in Arabic literature from the 11th century. The first examples of this tradition in Turkish literature begin to appear in the 15th century. Classical Turkish literature is a literature in which writing verse works is valued. The reason for this is that poetry is seen as a trick. It is accepted that writing a masterpiece is easier than writing poetry. For this reason, artists try to write poems in order to prove themselves. This situation enabled the writing of poems on quite different subjects and enriched the classical Turkish poetry. The fact that many verse dictionaries are written in classical Turkish poetry is an indicator of this situation. The dictionary type is usually written prose. However, both poets' desires to show skill and the catchy of poetry paved the way for many verse dictionaries in Classical Turkish literature. There are many bilingual verse dictionaries of Arabic-Turkish and Persian-Turkish in our literature. In addition to these, a small number of; There are also Armenian-Turkish, French-Turkish, Bosnian-Turkish dictionaries. Trilingual dictionaries for Arabic-Persian-Turkish have also been written. The purpose of these dictionaries is to facilitate children's language education. The fact that poetry is memorized and rational easier has enabled verse dictionaries to be used as an educational tool. These dictionaries aim to teach children the meanings of words, synonyms and antonyms, numbers and poetry patterns.

Türkî vü Tâzî (Turki and Tazi), which belongs to Ibn Kalender, is one of these Arabic-Turkish dictionaries. In this study, two copies of Türkî vü Tâzî were determined. After the approximate dates of these copies were determined, information about Ibn Kalender, the poet of the work, was collected. However, there is no clear information about the poet. The writing date of the work is estimated to be before the 17th century.

The work consists of 19 chapters in total. The couplet numbers of these sections are different from each other. The number of couplets varies between 10 and 15. When the work is examined, it is seen that the Turkish and Persian meanings of 1059 Arabic words and 3 sentences belonging to different word types and groups are given. When looking at the types of words, it is seen that words in noun, adjective, pronoun and verb type are discussed. Although there is no subject classification in the work, we can list the subjects of the words that have meaning as follows: Names related to religion and mysticism, natural and natural phenomena, organ names, bodily defects and diseases, concepts related to time, vegetable names, flower names, tree names, animal names, profession. names, names of food and beverages, names of goods, numeric names, color names, tool names, names of authorities and goods related to administration, words related to clothing, place names, pronouns, concepts related to material, tools of war. In this study, the text of Türkî vü Tâzî, which is an Arabic-Turkish verse dictionary, was

presented to the benefit of the scientific world. Work; It is an important source for language and literature researchers in terms of its display of the words and structures prioritized in language teaching at the time of writing, its use of Persian words as well as Arabic words, and the use of many Turkish archaic words.

Yeniçirak, H. (2021). Identifying dimensions of revolutionary change and transformation: a reference framework for studies on revolutionary movements. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 22(41), 1151-1177.

DOI: 10.21550/sosbilder.873524

Research Article

IDENTIFYING DIMENSIONS OF REVOLUTIONARY CHANGE AND TRANSFORMATION: A REFERENCE FRAMEWORK FOR STUDIES ON REVOLUTIONARY MOVEMENTS

Hasan YENİÇIRAK*


Sending Date / Gönderim Tarihi: 2 February / Şubat 2021

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 16 April / Nisan 2021

ABSTRACT

There are revolution theories that formulate why and how the revolution occurred, which has a deep-rooted tradition of thought. Each attempt to theorize the revolution has some fundamental problems. No revolution theory covers all variables, but it is possible to reach some objective revolutionary criteria that try to understand and explain revolutionary change and transformation. In this work, we will examine the revolution theories and arrive at objective revolutionary criteria that will guide our understanding of revolutionary change and transformation. In this direction, we will begin our work by examining the theories of revolution and revealing the basic premises at the center of each revolution theory. Next, we will consider the main problems of the revolution theories we have examined. Finally, we will reveal the dimensions of revolutionary change and transformation that we can see in many revolutions, based on the revolution theories we have examined.

Key words: *revolution, the natural history of revolution, psychological approach to revolution, systemic approach to revolution, structural approach to revolution*

*  Dr., Siirt University Faculty of Arts and Sciences Department of Sociology, Siirt / TÜRKİYE, hasann.yenicirak@gmail.com

Devrimci Değişimin ve Dönüşümün Boyutlarını Belirleme: Devrim Hareketleri Üzerine Çalışmalar İçin Bir Referans Çerçevesi

ÖZET

Köklü bir düşünce geleneğine sahip olan devrimin niçin meydana geldiğini, nasıl ortaya çıktığını formüleştirmeye çalışan pek çok devrim teorileri vardır. Devrimi her bir teorileştirme çabası ise bazı temel problemlere sahiptir. Bütün değişkenleri içine alan bir devrim teorisi söz konusu değildir, ancak bu devrim teorilerinden hareketle devrimci değişimi ve dönüşümü anlamaya ve açıklamaya çalışan nesnel birtakım devrimci ölçütlere ulaşılabilir. Bu çalışmada biz de devrim teorilerinin bir incelemesini gerçekleştirip, devrimci değişimi ve dönüşümü anlamamızda kılavuz rolü oynayacak nesnel devrimci ölçütlere ulaşmaya çalışacağız. Bu doğrultuda, ilk olarak devrim teorilerini incelemekle başlayacağız. Devrim teorilerini inceleyip her bir devrim teorisinin merkezinde yer alan temel öncülleri açığa çıkarmaya çalışacağız. Ardından, incelediğimiz devrim teorilerinin temel problemlerini ele alacağız. Son olarak, incelediğimiz devrim teorilerinden hareketle, pek çok devrimde görebileceğimiz devrimci değişimin ve dönüşümün boyutlarını açığa çıkarmaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: *devrim, doğal devrim tarihi, devrime psikolojik yaklaşım, devrime sistemik yaklaşım, devrime yapısalcı yaklaşım*

Introduction

The idea of revolution is perhaps one of the most rooted and controversial concepts in thought history (Yeniçirak, 2020). When we look at the studies on revolution, we see that the idea of revolution has a deep-rooted tradition. Each revolution theorist raised different, essential questions about the underlying causes of the revolution. Based on these questions, they tried to theorize the revolution to understand and explain what the revolution is, what its components are, how it emerged, and what it aims.

Efforts to theorize the revolution are of paramount importance as they map the revolution's theoretical field. Each revolution theory

tries to present us the dimensions of revolutionary change and transformation, which play a significant guiding role in understanding revolutionary change and transformation. However, before moving on to the theories of revolution, we need to answer a question: What will be our criterion when classifying revolution theories? Because, when we look at the readings on revolution, we see many classifications of revolution theories. For example, taking revolution from a sociological perspective, Charles Tilly presented a classification of revolution theory focusing on ideal types in a Weberian style. In this direction, Tilly created four interrelated categories that characterize the revolution theories: Marxian, Durkheimian, Millian, and Weberian. According to Tilly, Marx, Durkheim, Mill, and Weber have distinctively different views of the world and bequeathed to their heirs significantly further collective action analysis (Tilly, 1978). After giving these four categories, Tilly presents his theory: doggedly anti-Durkheimian, resolutely pro-Marxian, but sometimes indulgent to Weber and occasionally reliant on Mill (Tilly, 1978: 48). Roderick Aya divided the revolution theories into three categories: theories focusing on the intentions of the revolutionists themselves, theories taking into account the results of the revolutionary process, and theories focusing on the concept of multiple sovereignty (Aya, 1990: 14). This list can be extended further.

We will benefit from Goldstone and Foran's "the generational classification" while classifying the revolution theories. The generational classification, developed by Goldstone and continued by Foran, seeks to understand and explain the causes and origins of the revolution by focusing mostly on three "generations" of theories and theorists. According to this generational classification, the first generation of revolution is "the natural history of revolution". In particular, Brinton and Edwards have done significant work on "the natural history of revolution". The general theories of revolution follow

the first generation. The second generation of theories are divided into two. First, the systemic approach to the study of revolution is revealed in Huntington and Johnson's work. Second, the psychological approach to the study of revolution is revealed in Gurr and Davies's work. The third-generation of revolution follows the second generation. Under the umbrella of "structuralism", the third-generation category of revolution systematically examines the causes of the revolutionary phenomenon. Compared to the first two, third-generation revolution theories offer a more homogeneous and consistent body of revolution.

We think that such a classification is much more useful in understanding revolution and revealing revolutionary change and transformation dimensions. Therefore, we will now first examine the theories of revolution according to this classification and demonstrate their fundamental propositions. Then, we will touch upon the basic problematics that emerge in each revolution theory. We will conclude our work by determining the dimensions of revolutionary change and transformation that we can see in many revolutions, based on the revolution theories we have examined.

Our chief purpose is to present the outlines of a systematic theoretical framework. We make no special claims for originality. All of the single components of this framework may be found in one place or another in the existing literature. However, very few attempts have previously been made to bring these diverse notions together into an integrated scheme.

1. Theorizing Revolutions

Every revolutionary theorist who tries to theorize the revolution takes different variables at the center of his/her work and tries to understand and explain revolutionary change and transformation based on these variables. Let us now briefly mention these revolution theories that try to understand and explain revolutionary change and

transformation and their basic premises. Thus, we try to reveal the dimensions of revolutionary change to some extent.

1.1. The Natural History of Revolution

The first systematic study that tries to understand and explain revolution is the “The Natural History of Revolution”. Edwards’s “The Natural History of Revolution” and Crane Brinton’s “The Anatomy of Revolution” are the building blocks of this revolution theory. “The Natural History of Revolution”, which developed in the 1920s and 1930s, tries to identify a series of common features of the revolution, based on the British, American, French, and Russian revolutions. We will not explain all the observations of “The Natural History of Revolution”. The main point we want to emphasize here is that some of Edwards and Brinton’s observations on revolution are seen as law-like generalizations that we can observe in almost all revolutions. We will draw attention to these few points.

Edwards and Brinton’s important observation of revolutionary action is that they both liken revolution to fire in the body. By associating revolution to fire in the body, Brinton says that revolution is an answer to institutions’ dysfunction in society. What happened with the revolution is the abolition of these sick institutions (Brinton, 1952: 16-20).

Edwards and Brinton’s more important observation of revolutionary action is on the advanced symptoms of the revolution. Stating the minor symptoms of the revolution, Edwards notes that these small symptoms will not necessarily follow the revolution, and then talk about the advanced symptoms necessary for the revolution. The first of these is the change of the intellectual elite. The defection of intellectuals constitutes one of the most important dimensions of revolutionary change and transformation (Brinton, 1952: 46). Another dimension of revolutionary change and transformation is the change of social myths

and values (Edwards, 1970: 90-91). These three points revealed by Brinton and Edwards, namely, institutional change, the defection of intellectuals, and the change of social myths and values, constitute revolutionary change dimensions.

1.2. The Systemic Approach to Revolution

A more significant contribution to understanding revolutionary change comes from the systemic approach to revolution. While the theorists of the Natural History of Revolution focus their full attention on the revolutionary event sequence, those who approach the revolution systemically see revolution as the collapse of the social system in equilibrium (Goldstone, 1994: 5). We can point to Chalmers Johnson and Samuel Huntington as essential figures of systemic approaches to revolution.

Johnson's theoretical works on revolutions, *Revolution and the Social System* and *Revolutionary Change*, develop the systems model of revolution at the disequilibria social system level. According to Johnson, when synchronizing a society's environment and its values disappear, a revolutionary situation arises. Based on this idea, Johnson says that revolutions should be studied within the context of the social systems from which they emerge (Johnson, 1964: 1-22). Johnson even goes a little further and says that "the sociology of functional societies comes logically before the sociology of revolution" (Johnson, 1966: 3). According to Johnson, to understand how a society faces the threat of revolution, it is necessary to understand how societies function before determining which factors are responsible for society's dysfunction.

Huntington approaches the revolution in terms of modernization and argues that modernization both provides stability and causes instability. Modernization is a destabilizing process that generates tensions in political institutions. The main problem of politics is that the development of political institutions lags behind social and economic

development. “The rates of social mobilization and the expansion of political participation are high; the rates of political organization and institutionalization are low. The result is political instability and disorder” (Huntington, 1968: 5). The process of modernization, which creates a gap between mobilization and the capacity of existing political institutions to meet new demands, creates the revolutionary situation. Revolution does not occur in societies without where this gap is absent. In other words, revolution does not occur societies where the level of social and economic complexity is very low, in traditional societies and in fully modernized societies. Revolution often occurs where the process of political development and political modernization lags behind the process of social and economic change.

1.3. The Psychological Approach to Revolution

Another approach to understanding and explaining revolutionary change and transformation is the psychological perspective. “The Natural History of Revolution” and “The Systemic Approach to Revolution” that we mentioned before focused on social factors. These two approaches evaluated society as entirely rational and overlooked the irrational dimension of society. However, as Le Bon stated, one of the pioneers of the psychological approach to revolution, collective action itself is somewhat unreasonable (Le Bon, 1913). In the collective action, the intellectual aptitudes of the individuals, and in consequence their individuality are weakened, unconscious qualities obtain the upper hand (Le Bon, 2002: 6) Mousnier clearly states the importance of the psychological approach in the following paragraph:

There is no strict determinism in the matter of revolt and revolution, no logical sequence, no direct link between the set of circumstances explaining and justifying revolt and the act of revolt itself. The link is a psychological one a very complex psychological one, and in the most cases, the historian is unable to enter into the

psychology, conscious or subconscious, of the men he studies (Mousnier, 1970: 157-158)

Psychological explanation of revolution based on the individual and the individual's perception of the social situation. There are two psychological explanation of revolution: individual-centered and group-centered approach. The individual-centered approach focuses on the personal characteristics of the leaders. This approach tries to explain how important the leader is to the revolutionary movement, how the leader directs the revolutionary movement, and how the leader determines the revolutionary policies. Wolfenstein, one of the pioneers of this approach, tries to arrive at a model of the psychological roots of revolutionary involvement and leadership that will be valid for a fairly wide range of cases. In this direction, "he tries to answer the following questions: why does a man become a revolutionist? What personal qualities will help him to be an effective leader of men?" (Wolfenstein, 1967: 2). To answer this question, this approach focuses on individuals' early life experiences (Erikson, 1977: 13-14, 364). As Lasswell states, certain types of personal experience lead to an inclination to perform certain political functions (Lasswell, 1986).

The group-centered approach tries to understand and explain how groups respond to circumstances. This approach is actually divided into three within itself: "the repression of instincts" pioneered by Pitirim Sorokin, "the theory of rising expectations" theorized by James C. Davies, and "the theory of relative deprivation" advocated by Robert Gurr.

According to Sorokin, the revolution's reason is the repression of certain instincts and the impossibility of realizing the instincts (Sorokin, 1925: 373-382). Sorokin's thinking is detailed in Davies's "the theory of rising expectations". According to this theory, those who carried out the revolution were not in disaster. According to Davies,

“revolutions are most likely to occur when a prolonged period of objective economic and social development is followed by a short period of sharp reversal” (Davies, 1962: 6). When the gap between the expected satisfaction and the existing satisfaction becomes intolerable, the revolution will occur.

Davies’ thinking was followed by Gurr’s “the theory of relative deprivation”. According to Gurr, “relative deprivation is defined as actor’s perception of discrepancy between their value expectations and their value capabilities” (Gurr, 1970: 24). And Gurr goes: “... the necessary precondition for violent civil conflict is relative deprivation” (Gurr, 1968: 254). “The frustration-aggression hypothesis” lies at the center of this explanation model, which includes all three. It is a model that sees human aggression as the result of disappointments. Revolutions are the product of people and groups whose expectations have not been realized.

1.4. The Structural Approach to Revolution

Based on the structural characteristics of the social order, structural revolution theories mainly focus on classes, states, inter-state struggle, and international economic systems. There is the Marxist idea of revolution in the background of the structural revolution theories. As M. L. Fein said, “Marx is the ideological father of structural revolution theories” (Fein, 2015: 65). Within the Marxist tradition of thought, all revolutionary changes appear as a structural change. Accordingly, the most important reason for revolutionary change is the structural arrangements of society (Cohan, 1975: 56).

One of the most important factors that can provide this structural change is the nation-state. As Kimmel showed, “many scientists are today focusing on the state as a central variable in the revolutionary equation” (Kimmel, 1990: 145). There are four types of state-centered analysis. Jeff Goodwin expresses these four types as follows: “the state-

autonomy”, state-capacity, political opportunity, and state-constructionist approaches” (Goodwin, 1997: 10).

The state is critical to understand and explain revolutionary change and transformation. According to Marx, the importance of the state in understanding revolutionary change and transformation can be understood with reference to class struggles. The class forms the basis of Marxist analysis. Each revolution is the work of a particular class. As writes Tucker, “if revolutions are the locomotives of history, class struggles are the locomotives of revolution” (Kimmel, 1990: 19). The state is the instrument of the pressure exerted by one class on the other.

But the revolution needs to be considered not only in the context of class struggles within the state, but also in the international and world-historical context (Skocpol, 1979: 39). Revolutions occur in backward states faced with a crisis emerged economic and military competition with stronger states in the developed international economic and political system.

Revolutionary change and transformation cannot be understood with reference to the internal dynamics of any particular nation. International market competition is also very effective in the emergence of revolutionary attempts. Wallerstein draws attention to this point. Wallerstein tries to make a sociological explanation of the revolution with the idea of the world system. According to Wallerstein world system is a unit of social change analysis. Wallerstein makes a strong case that revolution must be seen as the political response by economic actors, mobilized by their activities within the world system (Kimmel, 1990: 99). When we evaluate it in terms of the structural analysis of the revolution, we can briefly say that the international economic dimension plays a vital role in the analysis of revolution, but it is not the only decisive role. Class relations and the state’s role also play an equally vital role in explaining any revolutionary event.

2. Limits of Theoretical Approaches to Revolution

All of the efforts to theorize the revolution we briefly examined above are very important as they map the revolutions' theoretical field. Each approach plays a significant guiding role in understanding and explaining revolutionary change and transformation, but it has some fundamental problems. Now, we try to state what these fundamental problems are briefly.

The most significant criticism of the Natural History of the Revolution comes from Goldstone and Foran. Goldstone said that "the legacy of the natural historians of revolution provided a valuable guide to the process of revolution, but the basic question remained unanswered such as "why did revolutions arise?" (Goldstone, 1994: 4). Like Goldstone, Foran made a similar criticism. Foran said that "the critique commonly aimed at pioneers of theory is that they merely describe the process of revolution, they do not explain why revolutions occur" (Foran, 2005: 9).

The most important problem of the psychological approach to revolution is that it has some uncertainty in explaining where and how revolutions occurred. As Cohan said, the psychological approach cannot determine an intolerable gap between expected and actual need satisfaction. It makes an effort to explain that the wider the gap, the more violent and widespread the revolution is likely to be, but it does not say anything about why some societies can tolerate a vast gap and others cannot (Cohan, 1975: 199). Goldstone makes similar criticisms to the psychological approach. Although the idea that "the repression of instinct, relative deprivation breeds revolutions" in the psychological approach is correct to some extent, the psychological approach does not explain why revolutions occur in some countries and not in others. In addition to this, "the repression of instinct" and "relative deprivation"

are widespread throughout history; revolutions are rare (Goldstone, 1994: 1-2).

The most comprehensive critique of the systemic approach to revolution comes from John Foran. Foran draws attention to observing and measuring societal disequilibrium, which is the fundamental problem of the systemic approach to revolution. This approach has some difficulties in explaining where and how revolutions occur. As Davies himself remarked of Chalmers Johnson: “If one tells an automobile mechanic that the car’s engine is dysfunctional, it is just about as clear and true as when one says it about an old society” (Foran, 2005: 9). Goldstone points out another problem of the systemic approach. As Goldstone said, although revolutionary theorists debated modernization caused revolutions by creating an imbalance in society, modernization theory has changed drastically (Goldstone, 1994: 6). This paved the way for the structural revolution theories.

Structural revolution theories try to correct the lack of non-structural revolution theories by mainly focusing on classes, states, inter-state struggle, and international economic systems. But structural revolution theories, like other revolution theories, also face some fundamental problems. The first of these is about human agency. As Kimmel pointed out, “many structural theorists leave out human beings altogether to avoid psychologizing revolution, but human agency is essential to the phenomenon of revolution, and sociological analysis that fails to take into account the experiences and motives of the actors themselves” (Kimmel, 1990: 188-189). People may not shape the revolution the way they want, but they make it happen. The second, and more importantly, is about culture and ideology. While structural theorists focus on the relationship between classes, autonomous states, and the broader international system, they mostly neglect the importance of culture and ideology. This is exactly why Goldstone and Foran sought to reveal the importance of culture and ideology in

understanding revolutionary change and transformation (Goldstone, 2001: 154-157) According to Foran, the social structure has to be assessed from various angles that promise fresh insight; for example, the whole domain of culture must be explored more deeply (Foran, 1993: 16).

All this shows us that it is impossible to talk about a theory of revolution that includes all variables. However, as Tilly points out, it is still possible to show that similar causal mechanisms play a role in revolutionary situations that constitute a wide spectrum (Tilly, 1995: 8-9).

3. Dimensions of Revolutionary Change and Transformation

What are some similar causations that we can see in many revolutions? In other words, what are the dimensions of revolutionary change and transformation? Now, departing from the revolutionary theories explained above, we try to reveal the objective variables that occur in the event of revolution.

We will draw attention to the four dimensions of revolutionary change and transformation that we can see in many revolutions. These are as follows: the transfer of the allegiance of the intellectual, the institutional change, the structural change, and the change of social myths and values. This is somewhat similar to Cohan's classification but differs significantly from it. For example, Cohan also mentions violence and legitimacy as dimensions of revolutionary change and transformation. But violence and legitimacy are not a necessary feature of the revolution.

Some theorists of revolution do not accept the idea that revolution necessarily entails violent action. When we look at reflections on revolution, some revolutionary theorists say that violence is a necessary part of the revolution, while some revolutionary theorists

say that violence is not an essential part of revolution. For example, While Gurr and Davies, who psychologically approach the revolution, see violence as a necessary part of the revolution, Tilly states that violence is not an essential part of the revolution. In *From Mobilization to Revolution*, Tilly wrote that

“It does not predict clearly to the curve of violence before a revolution, since that depends on the pattern of mobilization and contention leading to the establishment of multiple sovereignty. Yet it does deny the necessity of a buildup of violence before a revolution.” (Tilly, 1978: 217)

In addition to violence, popular involvement also is not the necessary characteristics of revolution. Studying the required characteristics of revolution, Kotowski, in his work *Revolution*, mentions popular involvement as one of the required characteristics of revolution (Kotowski, 1984: 414-416). But we may not see popular involvement in all revolutionary changes. As Kotowski points out, Gurr and Davies speak of this popular involvement when describing how revolutionary discontent was created. They even build almost all of their work on it. But, this is not what all revolutionary thinkers assert. Going back to Tilly, popular involvement is not a necessary feature of the revolution, as Tilly’s concept of revolution requires only the unconstitutional transfer of power.

This list can be extended. However, this is not the purpose of our study. Therefore, we turn again to the four dimensions of revolutionary change and transformation that we can see in many revolutions and explain each dimension.

3.1. The Transfer of the Allegiance of the Intellectual

One of the most critical dimensions of revolutionary change and transformation is the transfer of the allegiance of the intellectual. Indeed, Lasswell defines revolution as the change in the formation of

the elite (Cohan, 1975: 22). Taking revolution in this way, Laswell clearly emphasizes how important the transfer of the allegiance of the intellectual is in revolutionary change and transformation (Lasswell, 1936).

For example, the transfer of the allegiance of the intellectual was one of the most important reasons for the emergence of the revolution in France in 1789. According to Aulard, the philosophers who formed the intellectual foundations of the revolution were not opposed to the king in the early days. They did not use the word Republic (Aulard, 2011: 10-16). However, these intellectuals, who did not demand the Republic at first, later laid the groundwork for forming the idea of the Republic and established the intellectual foundations of the revolution. While Voltaire attacks the past, tradition and the institutions that maintain order, which is the first goal of the revolution (Voltaire, 1965: 37-39), Condorcet tries to create the new human, the new society, which is the second goal of the revolution (Condorcet, 1996: 27). Therefore, the transfer of the allegiance of the intellectual constitutes one of the essential dimensions of revolutionary change and transformation.

“The Natural History of Revolution” and functionalists who have attempted to theorize revolutionary change and transformation draw particular attention to the transfer of the allegiance of the intellectual. Edwards, one of the founders of “The Natural History of Revolution,” and Johnson, who approaches revolution as a systemic, asserted that the transfer of the allegiance of the intellectual is among the most important dimensions of revolutionary change and transformation. More importantly, both Edwards and Johnson say that the transfer of the allegiance of the intellectual occurs in almost all revolutionary changes and transformations.

The change of the elite is one of the essential parts of Johnson's revolution model. In *Revolution and Social System*, Johnson explains how important elite conflict is in a revolutionary change in these words: "If the elite is not intransigent, simple change will occur, dysfunction will be relieved, and no revolution will take place" (Johnson, 1964: 7).

It is Edwards who best demonstrates the importance of elites and intellectuals' allegiance in the process of revolutionary change and transformation. In *Natural History of Revolution*, after enumerated the preliminary symptoms of a coming revolution, such as general restlessness, rising crime rates, Edwards points out that these preliminary symptoms do not mean that revolution necessarily follows. Later, Edwards states that two master symptoms are necessary for the revolution to occur. The first master-symptom of revolution is the "transfer of the allegiance of the intellectuals" (Edwards, 1970: 22-40). Academics, writers, editors, artists all play a significant role in society.

"The transfer of the allegiance of the intellectuals" heralds the revolutionary change and transformation because it prepares the ground for the change that will occur in the structure, values and institutions of the society. Again, to refer to Edwards's thoughts, intellectuals focus the dissatisfaction of the masses on the social structure and institutions and thus lay the groundwork for the change of social structure and institutions (Edwards, 1970: 46-51). This intellectuals' attitude, one of the most important characteristic signs of the revolution, continues to increase violently until the existing institutions and values lose all legitimacy. When we consider all this, we can clearly see that the transfer of the allegiance of the intellectuals constitutes one of the most important dimensions of revolutionary change and transformation.

3.2. The Institutional Change

The second point we need to mention when discussing the dimensions of revolutionary change and transformation is the

institutional change. The whole revolutionary change process goes hand in hand with institutional change. Therefore, Johnson, Huntington, Edwards, and Brinton said that the institutional change is an essential feature in almost all revolutionary change. We see the results of the revolutionary transformation at the earliest in institutional change. Every revolution breaks down the privileged institutions of the order it wants to destroy and creates institutions that will build its order in its place (Cobban, 1999: 75).

It is somewhat difficult to distinguish institutional change from structural change, which we will talk about a little later, but we will treat institutional change as a change in political institutions (Cohan, 1975: 19). Accordingly, we will turn our face to Johnson again. In analyzing the change in political institutions caused by the revolution, Johnson talks about three levels of this change. Two of these are very important to us: change of government and regime change. According to Johnson;

“By “government”, we mean the formal political and administrative institutions that make and execute decisions for the society – that is to say, the institutionalized expressions of the statuses of authority. Resorts to violence in order to cause changes at this level will be simple rebellions; they seek to replace persons who are believed to be occupying various authority positions illegitimately.

“Regime” refers to the fundamental rules of the political game in society: democracy, dictatorship, monarchy, oligarchy, federalism, constitutionalism, and the like, are characteristics of different kinds of regimes.” (Johnson, 1966: 140)

If we continue with the example of the French Revolution, the biggest institutional change in the French Revolution is the regime changes. French revolutionaries struggled to overthrow the monarchy and build a democratic republic in its place. Therefore, Sade said that

“the French try a little more, destroy forever anything that could blow your work if you want to be a republic” (Sade, 2019: 154-155).

As Johnson put it, change in political institutions includes regime change and constitutional change, change of a legislature, or change of certain functions of the legislature. More importantly, we should not consider institutional change only in the political sphere. We can see the institutional change that occurs in all areas of society. Therefore, when examining the dimensions of revolutionary change and transformation from an institutional perspective, the point we will focus on will be all other social institutions such as economy, education, religion. The point that makes institutional change so important is that it reflects the change in the social structure.

3.3. The Structural Change

The change of social structure constitutes another dimension of revolutionary change and transformation. As we have stated above, it is difficult to separate structural change from institutional change because structural change also includes institutional change. However, structural change involves much more than institutional change. The structural change also refers to a change in society’s general class relations, in addition to institutional change (Cohan, 1975: 19). In this sense, among all the revolution theories, none is more influential than the Marxian tradition of revolution. As mentioned above, at the center of the Marxist idea of revolution lies the idea that revolution is the change of social structure.

Every revolution creates its class. It tries to complete the revolutionary transformation through the class it creates. Continuing from the French Revolution, it wanted to realize its social project with the bourgeoisie. July 14, 1789, is the victory of the bourgeoisie; The Constituent Assembly is the legislative body of the bourgeoisie; The

National Guard, which is the guardians of the revolution, is the armed forces of the bourgeoisie (Mignet, 1926: 65).

The revolution changes the general class relations of society by confiscating property. As Pitirim Sorokin states, who looks at the revolution from a psychological perspective, confiscation of property is one of the primary conditions of all revolutionary attempts (Sorokin, 1925: 29-30). The period of revolutionary change and transformation is, in a sense, the period of confiscation. Indeed, Burke also drew attention to this reality. As Edmund Burke states, “revolutions are favorable to confiscation” (Burke, 1951: 151).

The concept of property should not be considered alone. Property is also associated with social institutions and values. Property plays an essential role in shaping the values of social institutions. That is why the revolution that seeks to overthrow the existing social order tries to change the property structure. This situation, which we can see in many revolutions, was revealed in all its nakedness in the French Revolution of 1789. The French Revolution of 1789 first seized the Church’s property to eliminate Catholic Christianity from the memory of society completely. The French Revolution of 1789 took away the material power of the Church by seizing the property of the Church. To better understand the rationale and necessity of revolutionary confiscation, let’s listen to the priest of the revolution, Talleyrand-Perigord: “when immense wealth has a traditional allocation contrary to new interest and the very life of the Nation, it can and must modify this allocation” (Jaures, 2015: 49).

3.4. The Change of Social Myths and Values

The change of social myths and values constitutes an essential dimension of revolutionary change and transformation. The three changes mentioned above, “The transfer of the allegiance of the

intellectuals”, “the institutional change” and “the structural change” reveal the “the change of social values and myths”.

Revolutionary change is precisely that kind of social change which occurs when the basic values of social order are rejected and new values accepted. Moreover, in order to mobilize unrest and discontent and prepare for action, the people must be led to believe that they are on the march toward a New Order -a potential Utopia which it is their duty to help actualize (Hopper, 1950: 274). Social myths and values are created in revolution. Without the desire for this ideal, revolutionary troops could not survive. For example, the French Revolution had a social myth (Lefebvre, 2005). The social myth of the French Revolution is still to be seen epitomized in the three words engraved on the public buildings of France: *Liberté, Egalité, Fraternité*. Enthusiasm for the principles embodied in these words swept over France like a new religion (Edwards, 1970: 95). The French Revolution promised a new paradise. The French revolutionists were also apostles of a new faith. According to the Jacobins, this heaven was to be definitely here on earth. After the dictatorship of the revolutionary government, this *heaven* was to appear (Brinton, 1952: 250). Similarly, in 1917 Liebknecht cried “we are fighting for the gates of heaven” (Camus, 1991: 211).

Indeed, the revolution theories mentioned above, especially non-structuralist theories, state that revolution is fundamentally a social value, a social myth change. Huntington, Sorokin, Neumann, and others who have attempted to theorize revolution have particularly emphasized this dimension of revolutionary change. Huntington defines revolution as follows, including revolutionary change and all dimensions of transformation: “A revolution is a rapid, fundamental, and violent domestic change in dominant values and myths of a society, in its political institutions, social structure, leadership, and government activity and policies” (Huntington, 1968: 264). Neumann uses a similar

definition like Huntington. According to Neumann “The revolution is a sweeping, fundamental change in political organization, social structure, economic poverty control and the predominant myth of a social order...” (Neumann, 1949: 333). Sorokin goes a little further and says: Revolution is a change in the behavior, beliefs, and ideology of the people; ... in the biologic composition of population; ... in the social structure of society” (Sorokin, 1925: 11).

Conclusion

This study, in which we try to determine the dimensions of revolutionary change and transformation, has deficiencies in many aspects. The first shortcoming arises from the revolution theories we examined. While examining each theory of revolution, we tried to focus on a few points specifically. We have not provided a detailed account of all the premises of each theory of revolution, because such an attempt would lead to other inextricable problems. It is clear that each revolution theory we examine and try to determine its basic premises within the limits of our study is in scope and depth that can be the subject of more than one book. The second shortcoming arises in detailing the dimensions of the revolutionary change and transformation we have identified. We could examine and elaborate the dimensions of the revolutionary change and transformation we have identified, based on all revolutions. However, such an attempt would cause much greater problems. If this work is transformed into a book study and expanded, these two shortcomings mentioned above can be removed to a certain extent.

However, despite all these shortcomings, this study is significant in terms of presenting us the dimensions of revolutionary change and transformation. What we are trying to do here is not just a study of revolution theories. What we are trying to do here is to try to determine the dimensions of revolutionary change and transformation based on the

revolution theories we examined. Accordingly, we have found out four revolutionary criteria that we can see in many revolutionary changes and transformations: The transfer of the allegiance of the intellectual, the institutional change, the structural change, and the change of social myths and values. These four revolutionary criteria give us an account of the extent to which any process of change and transformation is a revolutionary process of change and transformation. This study's most essential purpose is to provide a basis for us to consider the extent of the changes and transformations that occur today, based on the revolutionary change and transformation dimensions we have determined.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

- Aulard, A. (2011). *Fransa İnkılabının siyasi tarihi*. (Trans: N. Poroy), I, Türk Tarih Kurumu Press.
- Aya, R. (1990). *Rethinking revolution and collective violence: studies on concept, theory and method*. Het Spinhus.
- Brinton, C. (1952). *The anatomy of revolution*. Vintage Books.
- Burke, E. (1951). *Reflections on the French Revolution*. J. M. Dent & Sons Limited.
- Camus, A. (1991). *The rebel: an essay on man in revolt*. Vintage Books.
- Cobban, A. (1999). *The social interpretation of the French Revolution*. Cambridge University Press.

- Cohan, A. S. (1975). *Theories of revolution: an introduction*. A Halsted Press Book.
- Condorcet, M. (1996). *İnsan zekasının ilerlemeleri üzerine tarihi bir tablo taslağı II*. (Trans: O. Peltek), Milli Eğitim Press.
- Davies, J. C. (1962). Toward a Theory of revolution. *American Sociological Review*, 27(1), 5-19.
- Edwards, L. P. (1970). *The natural history of revolution*. The University of Chicago Pres.
- Erikson, E. H. (1977). *Childhood and society*. Paladin Grafton Books.
- Fein, M. (2015). *Evolution versus revolution*. Transaction Publishers.
- Foran, J. (1993). Theories of revolution revisited: toward a fourth generation? *Sociological Theory*, 11(1), 1-20.
- Foran, J. (2005). *Taking power: on the origins of third world revolutions*. Cambridge University Press.
- Goldstone, J. A. (1994). *Revolutions: theoretical, comparative, and historical studies*. Harcourt Brace & Company.
- Goldstone, J. A. (2001). Toward a fourth generation of revolutionary theory. *Annual Review of Political Science*, 4(1), 139-187.
- Goodwin, J. (1997). State-centred approaches to social revolutions: strengths and limitations of a theoretical tradition. In J. Foran (Ed.), *Theorizing Revolutions* (pp. 9-35), Routledge.
- Gurr, R. (1970). *Why men rebel*. Princeton University Press.
- Gurr, T. (1968). Psychological factors in civil violence. *World Politics*, 20(2), 245-278.

Hopper, R. D. (1950). The revolutionary process: a frame of reference for the study of revolutionary movements. *Social Forces*, 28(3), 270-279.

Huntington, S. (1968). *Political order in changing societies*. Yale University Press.

Jaures, J. (2015). *A socialist history of the French Revolution*. Pluto Press.

Johnson, C. (1964). *Revolution and social system*. Hoover Institution Studies.

Johnson, C. (1966). *Revolutionary change*. Little, Brown and Company Inc.

Kimmel, M. S. (1990). *Revolution: a sociological interpretation*. Polity Press.

Kotowski, C. M. (1984). Revolution. G. Sartori (Ed.), In *Social Science Concepts: A Systematic Analysis* (pp. 403-451). Sage Publications.

Lasswell, H. D. (1936). *Politics: Who gets what, when, how*. McGraw Hall.

Lasswell, H. D. (1986). *Psychopathology and politics*. University of Chicago Press.

Le Bon, G. (2002). *The crowd: a study of the popular mind*. Dover Publications, INC.

Lefebvre, G. (2005). *The French Revolution*. (Trans: E. M. Evanson), Routledge.

Mignet, F. (1926). *The history of the French Revolution*. J. M. Dent & Sons Limited.

- Mousnier, R. (1970). The Fronde. R. Forster, J. P. Greene (Eds.), In *Preconditions of Revolution in Early Modern Europe*. Johns Hopkins University Press.
- Neumann, S. (1949). The international civil war. *World Politics*, 1(3), 333-350.
- Sade, M. (2019). *Yatak Odasında Felsefe*. (Trans: S. İ. Ortaer Montanari), İthaki.
- Skocpol, T. (1979). *States and social revolutions: a comparative analysis of France, Russia and China*. Cambridge University Press.
- Sorokin, P. A. (1925). *The sociology of revolution*. J. B. Lippincott.
- Tilly, C. (1978). *From mobilization to revolution*. Random House.
- Tilly, C. (1995). *European revolutions, 1492-1992*. Blackwell Publishers.
- Voltaire. (1965). *Felsefe sözlüğü III*. (Trans: L. Ay). Milli Eğitim Press.
- Yeniçirak, H. (2020). On revolution: What is revolution? What are the differences that distinguish revolution from other forms of political violent? *Van Yüzcüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, (50), 329-342.

EXTENDED ABSTRACT

The purpose of this study is to reveal the outlines of the theoretical framework of revolution. There are revolution theories that formulate why and how the revolution occurred. In this direction, we first examine the revolution theories. Accordingly, we mention four revolution theories:

- *The natural history of revolution*
- *The systemic approach to revolution*
- *The psychological approach to revolution*
- *The structural approach to revolution*

Each revolution theory we mentioned takes different variables into the center and tries to understand revolutionary change and transformation based on these variables. The Natural History of Revolution tries to identify a series of common features of the revolution, based on the British, American, French, and Russian revolutions. The systemic approach sees revolution as the collapse of the social system in equilibrium. The structural revolution theories mainly focus on classes, states, inter-state struggle, and international economic systems. The psychological approach examine revolution in terms of irrational dimension of society. Accordingly, collective action itself is somewhat unreasonable.

Each approach plays a significant guiding role in understanding and explaining revolutionary change and transformation, but it has some fundamental problems. While structural theorists focus on the relationship between classes, autonomous states, and the broader international system, they mostly neglect culture's importance. The systemic approach observes and measures social disequilibrium but does not explain where and how revolutions occur. In the same way, the psychological approach focuses on the irrational dimension of society, such as satisfaction, aggression, and frustration, but cannot explain why revolutions occur in some countries and not in others.

However, it is possible to reach some objective revolutionary criteria that try to understand and explain revolutionary change and transformation despite all these shortcomings. We draw attention to the four dimensions of revolutionary change and transformation that we can see in many revolutions. These are as follows:

- *The transfer of the allegiance of the intellectual*

- *The institutional change*
- *The structural change*
- *The change of social myths and values*

The Natural History of Revolution and the systemic approach draw particular attention to the transfer of the allegiance of the intellectual. They assert that the transfer of the allegiance of the intellectual is among the most important dimensions of revolutionary change and transformation. They also said that institutional change is an essential feature in almost all revolutionary change. The structural approach draws especially attention to general class relations of society as the structural change. Lastly, the change of social myths and values constitutes the essential dimension of revolutionary change and transformation. Each revolution theory, especially non-structuralist theories, draws this point. They state that revolution is fundamentally a social value, a social myth change. To sum up, we have found out four revolutionary criteria that we can see in many revolutionary changes and transformations: The transfer of the allegiance of the intellectual, the institutional change, the structural change, and the change of social myths and values. These four revolutionary criteria give us an account of the extent to which any process of change and transformation is a revolutionary process of change and transformation.

Karaaslan, Y. Z. (2021). İlhan'ın meşruiyeti: Abaka Han'ın tahta çıkışı ve Kubilay Kağan tarafından tasdiki meselesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1179-1209.

DOI: 10.21550/sosbilder.880429
Araştırma Makalesi / Research Article

İLHAN'IN MEŞRUIYETİ: ABAKA HAN'IN TAHTA ÇIKIŞI VE KUBİLAY KAĞAN TARAFINDAN TASDİKİ MESELESİ

Yusuf Ziya KARAASLAN*


Gönderim Tarihi / Sending Date: 15 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 22 Nisan / April 2021

ÖZET

Moğol İmparatorluğu'nun batı topraklarını yönetmek ve Cengizli hâkimiyetini daha ileri mevkilere taşımak üzere Yakınoğu'ya gönderilen Hülegü tarafından kurulan İlhanlı Devleti, takriben yarım asır müddetle Moğol kağanlık merkezine tâbi şekilde hüküm sürmüştür. Doğrudan kağana bağlı olan ilk İlhanlı hükümdarları, Moğol idare geleneğinin gerektirdiği şekilde, ilhanlıklarının kağan tarafından tasdik ve tevcih edilmesine büyük önem vermişler, hatta bu kaideyi meşruiyet alâmeti telakki etmişlerdir. Hülegü'nün ölümünün ardından tahta çıkan Abaka'nın ilhanlığı, dönemin Moğol İmparatoru Kubilay Kağan tarafından, cülusundan yaklaşık beş yıl sonra tasdik edilmiştir. Yakınoğu coğrafyasında Moğollar açısından mühim siyasi gelişmelerin meydana geldiği bir sırada yaşanan bu gecikmenin tesadüfi olmadığı aşikâr olmakla birlikte, bu meselenin sebepleri hususunda tatmin edici izahlar yapılmış değildir. Bu çalışmada İran merkezli Moğol şube devletinin kuruluşu ve ilhanlık müessesesi kısaca ele alınmış, Abaka Han'ın tahta çıkışı ile Kubilay Kağan tarafından tasdiki arasında gelişen süreç incelenmiş, bu kapsamda söz konusu tevcihin gecikmesinde etkili olan faktörler tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Moğol İmparatorluğu, İlhanlılar, Abaka, Kubilay, ilhan*

*  Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, yzkaraaslan@uludag.edu.tr

The Ilkhan's Legitimacy: Abaqa Khan's Accession to the Throne and the Issue of his Affirmation by Kublai Khagan

ABSTRACT

The Ilkhanid State, founded by Hülegü, who was sent to the Near East to rule western lands of the Mongol Empire and to move Chinggisid domination to further places, reign overed for about half a century as subordinate to the center of Mongol Khaganate. The first Ilkhanid rulers, were directly subordinate to the khagan, attached great importance to affirmation and conferring of their ilkhanates by the khagan as required by Mongolian administrative custom; they moreover regarded this statute as a sign of legitimacy. Ilkhanate of Abaqa, ascended the throne after Hülegü's death, affirmed by contemporary Mongol Emperor Kublai Khagan, approximately five years after his enthronement. While it is explicit that this latency, which occurred at the time when significant political developments happened in the Near East for the Mongols, is not incidental, satisfying explanations have not been made on the reasons for the issue. This study shortly discusses the establishment of the Iran-based substation-state and ilkhanate institution, examines the process between Abaqa Khan's enthronement and his affirmation as an ilkhan by Kublai Khagan, and analyzes the factors affecting the conferring mentioned above in this context.

Key words: *Great Mongol Empire, Ilkhanids, Abaqa, Kublai, il-khan*

Giriş

Cengiz Han döneminde ve müteakip süreçte gelişen Moğol istilası Karpatlar'a kadar tüm Avrasya boyunca etkili oldu. Moğol istila hareketi, Hülegü'nün¹ İran'a ulaşmasıyla birlikte bu sahada daha belirgin bir siyasi hüviyet kazanarak İlhanlı Devleti'nin kurulmasını sağladı. Bu devlet, henüz teşekkül devrinde giriştiği askerî faaliyetlerde edindiği kazanımlarla bölgenin mühim bir siyasi gücü olmaya namzet olduğunu kanıtladı. Nitekim İran merkezli Moğol şube devleti, yaklaşık bir asır

¹ Bu çalışmada Moğolca şahıs adlarının transliterasyonu hususunda şu eserler esas alınmıştır: Pelliot, 1948; Boyle, 1968.

süreyle Yakınoğu coğrafyasının siyasi vaziyetini tayin eden devletlerden biri olma vasfını korudu.

İran sahasına yönelik Moğol istilası esasen Cengiz Han'ın sağlığında başlamış ve onun halefleri tarafından devam ettirilmişti. Buna göre Hrezmşhlara karşı girişilen batı seferi sırasında Cengin Han'ın oğlu Toluy'un yanı sıra nl Moğol kumandanlarından Cebe ve Sbetey, Horasan ve Orta İnan'ı zapt ederek bölgedeki Moğol istilasının ilk aşamasını gerçekleştirmişti. Bu seferi 621/1224 yılında yağma ve tahrip amaçlı başka seferler izledi. 625/1228 yılındaki bir diğer Moğol akını sırasında Güney İnan dışında tüm Orta ve Batı İnan yağmalandı, bunun ardından ülke birkaç yıl kaderine terk edildi (Özgüdenli, 2005: 225-226). Ögedey Kağan döneminde batı topraklarının fethine memur edilen ormagun Noyan İnan ve Azerbaycan'daki Moğol hkimiyetini daha da kuvvetlendirdi. Bundan sonra uzun bir süre boyunca Çin-Temür, Krgz ve onun katlinin ardından Argun Aka gibi valiler vasıtasıyla yönetilen İnan sahası (Boyle, 1968: 336-340; Özgüdenli, 2009: 43-44; Dayı, 2020: 97-133) Möngke Kağan'ın imparatorluk tahtına çıkışının ardından yeni bir görevlendirmeye konu oldu: Hülegü, İnan ve çevresinde mevcut Moğol hkimiyetini şahsında toplaması ve Moğol merkez idaresini bölgede hkim kılarak daha ileri noktalara taşıması gagesiyle batıya gönderildi. Hülegü'nn Yakınoğu'ya gelişiyle birlikte bölgedeki Moğol hkimiyeti onun tarafından devralındı ve glendirildi. Bu vesileyle kurulan İlhanlı Devleti bölgedeki Moğol hkimiyetinin ikinci merhalesini teşkil etti. Böylece İnan sahası ve çevresinde daha muktedir ve muntazam bir Moğol idaresi tesis edildi.

İlhanlı Devleti, Moğol kağanlık merkezine tbi olma durumunu takriben yarım asır müddetle muhafaza etmiş, Gazan Han'ın hkmranlığında müstakil hle bürünmüştür. Bu alışma ikinci *ilhan* Abaka Han'ın tahta çıkışını ve *ilhan* olarak tasdik edilme sürecini konu edinmektedir. Bu kapsamda evvela İlhanlı Devleti'nin kuruluşu ile *ilhanlık* müessesinin mahiyetine değinilmektedir. İkinici olarak Abaka

Han'ın cülus süreci üzerinde durulmaktadır. Nihayet, Abaka Han'ın Kubilay Kağan tarafından -tahta çıkışından yaklaşık beş yıl sonra- *ilhan* olarak tasdik edilmesinin sebepleri, söz konusu süreçte Moğol ulusları arasında vuku bulan siyasi münasebetler bağlamında tahlil edilmektedir.

1. İran'da Moğol Şube Devletinin Teşekkülü ve İlhanlık Müessesesi

Büyük Moğol İmparatorluğu Möngke Kağan'ın tahta geçtiği 649/1251 yılında tek bir merkezden yönetilemeyecek kadar genişlemiş durumdaydı. Bu durumun bilincinde olan Möngke Kağan doğuda ve batıda henüz Moğol hâkimiyetinde olmayan bölgelerin ele geçirilmesi amacıyla hareketle idarî bir taksimata girişti. Önce kardeşi Kubilay'ı Çin ülkesinin yönetimiyle görevlendiren Moğol kağanı, idare yeteneğini fark ettiği diğer kardeşi Hülegü'yü ise 650/1252-53 yılında batı ülkelerinin istila ve idaresine memur kıldı (Cüveynî, 2013: 497; Grousset, 2015: 356; Allsen, 1987: 1-4, 47-51). Möngke Kağan, bu görevlendirme kapsamında Hülegü'ye Ceyhun'dan Mısır ülkesinin en uzak noktalarına kadar olan bölgeyi itaat altına almasını ve Irak hâkimleri ile Abbâsî halifesine boyun eğdirmesini emretti (Reşîdüddîn, 1373/1994: 2, 976-977; Şebânkâreî, 1363/1984/1994: 259; Boyle, 1968: 340). Hülegü, buna ek olarak İsmâîlî kalelerini yıkmak ve bu taifeyi yerinden söküp atmaya görevli kılındı (Reşîdüddîn, 1373: 2, 979; Kazvinî, 2018: 477-478). Bu amaçlar doğrultusunda, batıda mevcut Moğol birliklerine ilave olarak Cengiz Han evlâdının hizmetinde bulunan askerlerin 1/5'i Hülegü emrine verildi (Allsen, 1987: 203; Spuler, 2011: 59; Uyar, 2020a: 48). Beraberindeki Moğol kitleleriyle birlikte 651/1253 sonbaharında yola çıkan Hülegü, İran'a uzanan yolda Almalık'ta naib sıfatıyla Çağatay ulusunu yöneten Organa Hatun, buradan sonra ise Mesud Yalavaç ve Maverâünnehir emirleri tarafından karşılanarak ağırlandı. Semerkant civarında konakladığı sırada huzuruna gelen Herat meliki Şemseddin Kert, Hülegü'ye itaat ederek bu vasfını sürdürmeye muvaffak oldu. Keş'te Emir Argun Aka ve beraberindeki Horasan ileri gelenleri

Hülegü'yü karşılayıp ona itaat arz ederek izzet ve ikramda bulundular. Hülegü bu sırada İran ve çevresindeki mahalli hâkimlere *yarlıklar* (ferman) gönderdi ve huzuruna gelip kendisine tâbi olmalarını bildirdi. Nitekim Reşîdüddîn (1373: 2, 978-979) Hülegü'nün batıya geldiğini haber alan Anadolu'dan II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve Fars'tan Atabeg Sa'd'ın yanı sıra Irak, Horasan, Azerbaycan, Arran, Şirvan ve Gürcistan melik ve ileri gelenlerinin onun katına gelerek tâbiyet arz ettiklerini aktarmaktadır (Barthold, 1990: 525-526). Hülegü böylece, İran ve çevresinde hâlihazırda Moğol metbûiyetini tanımakta olan idareleri belli başlı şartları yerine getirmeleri koşuluyla itaat altına aldı. Başka bir deyişle Yakın Doğu'nun muhtelif yörelerinde bir süredir eyalet valileri eliyle yürütülen Moğol hâkimiyeti, Möngke Kağan adına Hülegü tarafından devralındı.

Hülegü'nün 1256 yılı başında Ceyhun Nehri'ni geçerek Horasan ve İran'a ulaşması, Moğolların bölgeye yönelik daha önceki harekâtlarının aksine, merkeze bağlı bir devlet organizasyonunun ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Söz konusu devletin hükümdarlarını tanımlamak için kullanılan *ilhan* ifadesi genel olarak “tâbi”, “itaatkâr”, “sadık” ve “boyun eğmiş” manasına gelmekte idi. Bu unvan 658/1259-60'tan itibaren diplomatik yazışmalarda ve bilhassa sikkelerde sadece Hülegü ve haleflerini tanımlamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştı (Amitai-Preiss, 2014: 655; Allsen, 2001: 20-21; Pfeiffer, 2003: 24-26). İlk ilhanlar, ülkelerini önceleri Moğolistan'da, bilâhare Çin'de oturan Moğol kağanına doğrudan bağlı olarak, hatta onun adına yönetmekteydiler (el-Ömerî, 2014: 57-58; Barthold, 1986b: 569; Allsen, 2001: 25). Bunun bir göstergesi olarak Hülegü devrinden itibaren sikke, vesika ve kitabelerde kendileri için *hân*, *ilhân* veya *ilhânu'l-mu'azzam* unvanlarını kullanırken doğudaki büyük han için *kâ'ân* veya *kâ'ânu'l-a'zam* unvanlarını kullanmışlardı (Özgüdenli, 2018: 83-84). Jackson'ın (1978: 231) isabetli şekilde vurguladığı gibi, son tahlilde Hülegü, Möngke Kağan tarafından ancak bir daimî temsilci olarak batıya

gönderilmişti. Bu sebeple, kağan naibi / vekili olma özelliğindeki ilk İlhanlı hükümdarları, bu türden bir hiyerarşiyi bilhassa kestirdikleri sikkelerde göstermişlerdi. İlk *ilhanlar* kestirdikleri sikkelerde Büyük Moğol kağanını *kâ'ânû'l-a'zam* veya *el-âdil* gibi unvanlarla anarak onun üstünlüğünü vurgulamışlardı ki bu tâbi-metbû ilişkisi umûmiyetle² Gazan Han devrine kadar sürecekti (Spuler, 1986: 1121; Spuler, 2011: 294-296; Uzunçarşılı, 1988: 177; Sağlam, 2017: 51, 71).

2. Abaka Han'ın İlhanlı Tahtına Çıkışı

Hülegü ile Suldus kabilesine mensup Yesüncin Hatun'un en büyük erkek çocuğu olarak Cemâziye'l-evvel 631/Şubat 1234'te Moğolistan'da dünyaya gelen Abaka, gençlik dönemine kadar burada yaşamıştı. Henüz 19 yaşında genç bir şehzade iken kardeşi Yoşmut ile birlikte babası Hülegü'nün İran yolculuğunda yer almıştı (Reşidüddîn, 1373: 2, 964, 978; Cüveynî, 2013: 501; Jackson, 1982: 61; Sümer, 1989: 177). Abaka, Hülegü'nün en yakınında olmak suretiyle İlhanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişim sürecinin en mühim tanıklarından biri idi.

Abaka, şehzadeligi döneminde İlhanlı-Altın Orda geriliminde önemli bir yer tutan Terek Savaşı'nda görev aldı. İlhanlı ordusu başlangıçta Altın Orda kuvvetlerine karşı başarılı muharebeler icra etmişti. Hülegü, oğlu Abaka'yı Argun Aka ile birlikte kalabalık bir orduyla İlhanlı ileri kuvvetlerinin yardımına gönderdi. Ancak bu sırada İlhanlı ordusunu kendi hâkimiyet bölgesine çekerek pusuya düşüren Altın Orda hanı Berke, ani bir saldırıyla İlhanlıları bozguna uğrattı (Rebîü'l-evvel 661/Ocak 1263). Düzensiz şekilde geri çekilen İlhanlı

² Abaka Han'ın kardeşi ve halefi Ahmed Tegüder'in İslâm dinini benimsemesiyle meydana getirdiği yeni devlet politikası / ideali sonucunda Büyük Hanlık'tan kopma emârelerinin ortaya çıkması, ilk *ilhanların* Moğol kağanlık merkezine bağlılıkları hususunda bir istisna arz eder. Ahmed Tegüder'in İlhanlı tahtına çıkışıyla birlikte başlayan süreç ve Moğol kağanının buna karşı geliştirdiği siyaset çerçevesinde yaşanan hadiseler hakkında bkz. Uyar, 2020b.

kuvvetleri, buz tutmuş olan Terek Nehri'nden karşıya geçmeye gayret ettiler. Bu sırada süvarilerden oluşan büyük bir kalabalığın ağırlığını taşıyamayan buzun kırılması sebebiyle çok sayıda İlhanlı askeri suya gömülerek boğuldu (Reşîdüddîn, 1373: 2, 1044-1046; Kazvinî, 2018: 478-479; Boyle, 1968: 352-354; Kafalı, 1976: 56-57; Barthold, 1986a: 1188; Yakubovskiy, 1955: 57-59; Sabitov, 2015: 54-58; Kamalov, 2003: 57-59). Terek yenilgisinin ardından Hülegü, kararlaştırdığı idarî taksimat doğrultusunda Ceyhun Nehri'ne kadar Irak, Horasan ve Mâzenderân memleketlerinin idaresini oğlu Abaka'ya verdi (Reşîdüddîn, 1373: 2, 1049). Abaka'nın *ilhanlığına* kadar sürdüreceği Horasan valiliği görevinde en büyük yardımcısı tecrübeli Moğol emiri Argun Aka olacaktı. Gerek idarî taksimattaki en büyük bölge olan Horasan'a vali tayin edilmesi, gerekse daha önce Moğol eyalet valiliği görevini yapmış olan Argun Aka'nın bir nevi *atabeg* olarak hizmetine getirilmesi, Abaka'yı diğer kardeşlerinden daha üstün bir konuma taşımakla beraber onun Hülegü'nün en muhtemel halefi / vârisi olduğunu ortaya koyuyordu. Kuşkusuz Moğollarda en büyük oğulun hükümdara halef olmasına ilişkin bir veraset hükmü bulunmamaktaydı. Ancak İlhanlılarda gelecekte halef olmaya aday şehzadenin Horasan valiliği görevine getirilmesi, ilk kez Abaka'nın şehzadelğinde olmak üzere, İlhanlılarda bir gelenek hâline gelecekti (Sümer, 1989: 177). Yaklaşık iki yıl süreyle yürüttüğü bu görev Abaka için hem bu bölgenin vaziyeti hem de idareciliğin gereklilik ve incelikleri hususunda büyük bilgi, birikim ve tecrübe süreci oldu.

Hülegü'nün 48 yaşında iken Merâğa'da vefat etmesi üzerine, Moğollarda adet olduğu üzere, evvela tüm yollar kapatıldı ve kimsenin bulunduğu yerden ayrılmaması yönünde emirler verildi. Horasan'da bulunan Abaka'ya derhâl elçiler gönderildi ve babasının ölümü bildirildi. Hülegü'nün on dört oğlunun en büyüğü olan Abaka, Horasan valisi olarak bu sırada Mâzenderân'da kışlamakta idi. Haber kendisine ulaşınca harekete geçerek 19 Cemâziye'l-evvel 663/9 Mart 1265 günü

Çağatu'daki *ordaya* vardı ve tüm akraba ve komutanlar tarafından karşılandı. Ancak ondan önce, Hülegü'nün idarî taksimatı doğrultusunda Azerbaycan hâkimi olarak tayin edilmiş olan kardeşi Yoşmut, coğrafi yakınlık avantajından istifade ederek *ordaya* ulaşmış ve emirlerin nabzını yoklamıştı. Umduğu desteği bulamayan Yoşmut, İlhanlı tahtı için mücadele etmesinin manasızlığını görmüş ve iki gün sonra ayrılarak görev bölgesine dönmüştü. Yas töreni vuku bulduktan sonra tüm hatunlar, şehzadeler, damatlar ve komutanlar fikir alışverişinde bulundular. O sırada mecliste İlgay Noyan, Suncak Noyan, Suntay Noyan, Samagar Noyan, Şiktur Noyan ve Argun Aka gibi önde gelen İlhanlı emirleri bulunuyordu. Bunlar arasında Şiktur Noyan, Hülegü'nün vasiyetini içeren *biligleri* muhafaza ediyordu. O ve Suncak Noyan, mecliste bulunan diğer emirlerden önce Abaka'yı Hülegü'nün veliahdı ve vekili olarak tanıdıklarını bildirdiler. Ancak Abaka, yeni *ilhanın* kardeşlerinden biri olmasının kendisi için daha uygun olacağını söyledi. Bunun üzerine orada bulunan kardeşleri hep birlikte diz çökerek onun Hülegü'nün vekili olduğunu kabul ettiklerini beyan ederek Abaka'ya itaat ettiler. Ancak Abaka, *ilhan* olma konusundaki tereddüdünü sürdürüyordu. Tüm akrabalar ve emirler onun *ilhanlığını* tanımamasına rağmen, Kubilay Kağan'ın kendisinin büyüğü olduğunu söyleyen Abaka, kağanın fermanı olmaksızın tahta nasıl geçebileceğini sordu. Bunun üzerine orada bulunanlar onun Hülegü'nün en büyük oğlu olduğunu ve babasının hayattayken onu veliaht tayin ettiğini söylediler ve Abaka'yı ikna etmeye çalıştılar. Böylece Abaka, ilkin gönüllü olmasa da³ babasının vasiyeti doğrultusunda aile üyeleri ile ünlü emirlerin itaati ve ısrarı neticesinde, herhangi bir itiraza yer olmaksızın *ilhan* seçildi (Allsen, 2001: 25; de Guignes, 2018: 642). Vassâf (1346/1967: 31; Wassaf, 2010: 1, 98) bu sırada Argun Aka, Olcay Hatun ve diğer hatunlar, şehzadeler

³ Özcan'ın ifade ettiği gibi, Abaka Han'ın tahta çıkışı sırasında yaşanan tahtı reddetme ve ikna süreci Türklerde ve Moğollarda âdet hâline gelmiş bir durumdu (Korykoslu Hayton, 2015: 121, dn. 464).

ve ileri gelenlerin Kubilay Kağan'a elçi gönderdiklerini, yazdıkları mektupta Abaka'yı *han* olarak seçme konusunda muvafakat ettiklerini bildirdiklerini ve bu konuda kağandan ferman istediklerini bildirmektedir. Abaka kurultayda alınan karar gereği, ünlü bilgin Nasıreddin Tûsî'nin bizzat seçtiği ve uğurlu telakki ettiği 3 Ramazan 663/19 Haziran 1265 Cuma günü Çağannavur (Tuvale Gölü) mevkiinde hanlık tahtına oturdu (Reşîdüddîn, 1373: 2, 1058-1059; İkbâl, 1388/2009: 200; Jackson, 1982: 61). Moğollar açısından adeta bir dinî bayram olarak görülen cülus töreninde hazır bulunanlar, yeni hükümdara biat ettiler ve bu konuda mutat hâle gelmiş ritüelleri icra ettiler. Abaka Han bundan sonra hatunlara, şehzadelere, emirlere ve diğer ileri gelenlere kıymetli hediyeler verdi. Cülusunu bildirmek amacıyla muhtelif bölgelere elçiler gönderdi, babası Hülegü'nün buyurduğu yasaların tümünü kendisinin de kabul ettiğini beyan etti ve ülkenin çeşitli bölgelerine yöneticiler tayin etti (Reşîdüddîn, 1373: 2, 1060-1061; Vassâf, 1346: 31-32; Wassaf, 2010: 1, 102; Zeryâb, 1368/1989: 333-334; Spuler, 2011: 286-289). Böylece İlhanlı riyaseti Hülegü'nün ölümünden yaklaşık 4 buçuk ay sonra o sırada 31 yaşında olan Abaka Han'a deruhte edilmiş oldu. Reşîdüddîn'in (1373: 2, 1059-1060) kaydına göre Abaka, kendisine *ilhan* olma yolunu açan kurultayda ısrar üzerine büyüğü kabul ettiği Kubilay Kağan'ın izni olmadan İlhanlı tahtına geçemeyeceğini ifade etmişti. Hakikaten Abaka Han, kurultay neticesinde hanlığa erişmesine rağmen İlhanlı tahtına fiilen oturmayarak kendisinin *ilhan* olarak tayin edildiğini bildiren ve Kubilay Kağan tarafından gönderilen *yarlığı* alana kadar, takriben beş yıl boyunca taht yerine sandalyede oturarak hüküm sürdü (Zeryâb, 1368: 333; Sümer, 1989: 178). Abaka Han bu davranışıyla iyi bildiği Moğol *yasa* ve geleneklerine riayet etme hususunda hassasiyet göstermiş ve Kubilay Kağan'a doğrudan bağlı olduğunu vurgulamıştı.

Abaka Han, tahta çıkar çıkmaz babasından miras kalan birçok siyasi sorunu önünde buldu. Yeni *ilhan*, Hülegü'nün haricî siyasetini

büyük oranda sürdürme eğilimindeydi. Bu nedenle doğuda Çağataylılar, kuzeyde Cuciogulları, batıda ise Memlûkler ile mücadele etmek durumunda kalacaktı. Devletin hârici meselelerinin ötesinde Abaka Han, Kubilay Kağan'ın kendisini *ilhan* olarak tayin ettiğini bildirmesini beklemekteydi. Zira Moğol örfü, devlet yapılanması ve idare anlayışı, Moğol İmparatorluğu'nun bir parçası olan İlhanlı ülkesinin yeni hükümdarı olarak kabul gören Abaka Han'a bunu öğütlüyordu. Bilindiği gibi, İlhanlı Devleti pek çok idarî meselede olduğu gibi hükümdarlık anlayışında da Moğol İmparatorluğu'na dayanıyordu. Moğollar, yeryüzünü yaratan tek bir Tanrı olduğuna ve yeryüzünü yönetme hak ve yetkisinin Tanrı tarafından Cengiz Han ve haleflerine verildiğine iman ediyorlardı. Hükümlanlık telâkkisi açısından Moğol İmparatorluğu'ndan iktibasla “tanrısallık” ve “cihanşümullük” gibi iki önemli temeli esas alan İlhanlılar, eski Türk devletlerinde olduğu gibi hâkimiyetin kaynağını “tanrısal” addetmişlerdi (Özgüdenli, 2018: 76-77). Muasır vesikalarda ve seyyahların anlatılarında açıkça görülen bu durum İlhanlıların kuruluş döneminde devlet, hanedan ve hükümdar tasavvurları hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Bu kapsamda Moğollar tarafından yeryüzünün tek ve mutlak hükümdarı telâkki edilen kağana doğrudan bağlı olan *ilhan*ların kağanın tasdikine mazhar olmaları, meşruiyetleri açısından zaruri idi. Bu zaruret en açık hâliyle Abaka Han'ın İlhanlı tahtına çıkışında görülmektedir. Cûlus sürecinden anlaşıldığı kadarıyla, her ne kadar İlhanlı emirleri ve önde gelenleri tarafından tereddütsüz şekilde *ilhan* kabul edilmişse de Moğol idarî müktesebatı gereği İran'daki şube devletin hükümdarı olarak kağandan onay almadan İlhanlı tahtına oturarak hüküm sürmeyi uygun görmemişti. Zira dönemin Moğol imparatoru Kubilay Kağan, Moğol hükümdarlık anlayışı açısından yeryüzünün tek hâkimi ve Moğol imparatorluk yapılanmasının kutbu olma vasfı çerçevesinde yeni *ilhan*ın tasdiki için tek ve değişmez merci idi. Ancak bu onay, yaklaşık beş yıllık bir gecikmenin ardından gönderilen bir *yarlıg* ile verilecek ve nihayet Abaka Han artık kağan tarafından da tasdik edilmiş bir *ilhan* olarak tahta oturacaktı.

Bu gecikmenin ilgili süreç kaynaklı muhtelif sebepleri vardı ki bunları tahlil etmek için söz konusu yıllarda yaşanan hadiseleri İlhanlılar başta olmak üzere Moğol ulusları ve Moğol kağanlık merkezi bağlamında incelemek gerekmektedir. Zira bu dönem Moğol hanedan ailesinin mühim fertleri arasında meydana gelen hizipleşmelerin yükseldiği; bu kapsamda ihtilaf ve ittifakların mevcut fikir ayrılıklarını körüklediği ve Moğol ulusları arasında çatışmalara yol açtığı bir sürece karşılık gelmektedir. Abaka Han bu çalkantılı yılların nihayetinde Kubilay Kağan'a koşulsuz itaatini sürdüren ve kağanla iletişimini daha da kuvvetlendiren bir tâbi han olarak kağanın teveccühüne nail olacak, böylece artık kağan tarafından da resmen tasdik edilerek tanınan bir *ilhan* olarak yeniden İlhanlı tahtına çıkacaktı.

3. Abaka Han'ın Kubilay Kağan Tarafından *İlhan* Olarak Tasdiki

Möngke Kağan'ın 19 Şaban 657/11 Ağustos 1259 tarihindeki ölümü sırasında, istilasına memur edildiği Çin'de bulunan Kubilay, kağanlığa namzet durumdaydı. Esasen Hülegü de kağanlık hususunda mühim bir aday olabilirdi ancak merkezden oldukça uzakta bulunması ve o sırada İlhanlılar üzerindeki Altın Orda ve Memlûk tehdidi, onu taht için mücadeleye girişmekten alıkoyuyordu. Bununla beraber Möngke Kağan'ın küçük oğlu Arık Böke de tahtın güçlü bir adayı olarak öne çıkmaktaydı.

Kubilay, Möngke Han'ın görevlendirmesiyle Çin'de fetihlerde bulunuyor, Arık Böke ise Moğol ananesi gereği ata yurdunun muhafaza ve idaresini sağlıyordu. Arık Böke, Moğolistan'ı elinde bulundurmakta olmasına güvenerek kendini kağan seçtirmek üzere kurultay toplamaya girişti. Ancak Kubilay ondan erken davrandı: Çin-Moğolistan sınırına yakın bir bölgede bulunan yazlık merkezinde topladığı kurultayda emirleri ve tebaası tarafından kağan ilan edildi (Cemâziye'l-âhir 658/Mayıs 1260). Bunun üzerine Arık Böke de aynı yılın Haziran ayında

Karakorum'da tertip edilen bir diğer kurultayda kağan olarak kabul gördü (Rossabi, 2009: 51-53). Ancak her iki kurultay da daha öncekilerin aksine Moğol devlet geleneğine uygun olmayacak şekilde düzenlenmişti. Zira geleneğe göre kurultayın Moğolistan'da, daha önceden davet edilen dört Moğol ulusunun temsilcilerinin katılımıyla yapılması gerekmektedir. Her iki adayın farklı yörelerde kendini kağan ilan edişi, Cengiz Han sülâlesinde kısa süreli bir fetret devri meydana getirdi. Bu süreçte her iki aday da güçlü konumda olabilmek adına sülâle içinden ve dışından taraftarlar toplamaya gayret etti. Kağan adayı iki kardeşin kuvvetleri arasında müteaddit defalar muharebe vuku bulduysa da ilk mücadeleler taht kavgasına nihayet vermekten uzaktı. Arık Böke, başlangıçta Moğol hanedan ailesi arasında kendisine pek çok destekçi bularak gücünü genişletti. Bu kapsamda Ögedey ulusunun lideri Kaydu ile Çağataylı prensi Algu'nun desteğini aldı. Ancak daha sonra Algu'nun taraf değiştirerek Kubilay'a yaklaşması, Arık Böke'nin güç kaybetmesine neden oldu. Giderek güçlenen Kubilay, hızla başkent Karakorum'u ele geçirdi. Arık Böke ise Algu'yla karşılaşmak üzere İli vadisine doğru ilerlediyse de bu harekâtı onun durumunu daha da kritik hâle getirdi: İki ateş arasında kalan Arık Böke sonunda Kubilay'a teslim oldu (1264). Kubilay onu affettiyse de pek çok taraftarını idam ettirdi. Böylece kardeşini bertaraf eden Kubilay, fetret devrine ve bunun getirdiği iç savaşa kısmen nihayet verdiği gibi yeni Moğol kağanı olarak mutlak otoritesini ilan etti. Arık Böke ise 1266'daki ani ölümüne kadar göz hapsinde yaşamak zorunda kaldı (Grousset, 2015: 293-294; Uyar, 2020b: 218-219).

Moğol ileri gelenleri arasında meydana gelen ve Kubilay-Arık Böke mücadelesinde mühim rol oynayan hizipleşmenin kökenleri Mönge Kağan'ın cülusuna kadar uzanıyordu. Buna göre Mönge, Onon ve Kerülen nehirleri bölgesinde toplanan, Ögedey ve Çağatay ulusuna mensup pek çok kişinin katılmadığı kurultayda Cuci ulusu lideri Batu'nun desteğiyle kağan seçilerek taç giymişti (Rebiü'l-âhir

649/Temmuz 1251) (Cüveynî, 2013: 466-467; Şebânkâreî, 1363: 256; Barthold, 1990: 517-518; Allsen, 1987: 22-25). Böylece Moğol kağanlık tahtı kat'i suretle Ögedey sülâlesinden Toluy sülâlesine geçmişti. Yeni kağanın Toluy soyundan olması, kağanlık seçimi sırasında ve sonrasında Ögedey ulusu ve onlara destek veren Çağatay ulusu mensuplarının muhalefetine yol açmıştı ki bu durum Cengizli ailesi içerisinde önemli bir yol ayrımına sebep olacaktı. Buna göre Mönğke'nin kağanlığa seçilmiş olmasına itiraz eden Ögedey ulusu prensi Şiremün, görünüşte yeni kağana itaat arz etmek, hakikatte ise yeni kağanı hâl etmek niyetiyle sona ermekte olan kurultaya ulaştı. Ancak kağanı tahttan indirme teşebbüsü anlaşılınca bu hamlesi Mönğke Kağan'ın Ögedeylilere ve onlara destek veren Çağataylılara yönelik büyük tepkisiyle karşılaştı: Yapılan yargılama neticesinde Şiremün ve müşâvirlerinin yanı sıra eski naibe Oğul Kaymış gibi Moğol ileri gelenleri idam edilirken pek çok Ögedey ve Çağatay ulusu ferdi sürgüne gönderildi (Allsen, 1987: 26-27, 31-34; Allsen, 1986: 497; Grousset, 2015: 283; Biran, 1997: 13-14). Bununla beraber Kaydu gibi, Mönğke Kağan'a itaatini bildiren Ögedey ulusu prenslerine dokunulmadı. Çağatay ülkesi ve ordusu Moğol kağanının direkt kontrolü altına girerken mutî Ögedey prenslerine Mönğke Kağan tarafından yurtluklar tahsis edildi. Bu kapsamda Emil ve İli nehirleri arasındaki Kayalık'a yerleşen Kaydu, ileride kendi ulusunun liderliğini üstlenecek, kağanlığın aslında Ögedey sülâlesinin hakkı olduğunu iddia edecek ve giriştiği faaliyetlerle Kubilay Kağan'a muhalif kanat içerisinde mühim bir rol oynayacaktı (Biran, 1997: 15-16, 19-20). Moğol sülâleleri arasında mevcut fikir ayrılıkları Mönğke Kağan'ın ölümünden sonra yaşanan fetret devrinde ve Kubilay'ın kağanlığının başlangıç evresinde giderek yükseldi. Bu süreçte Altın Orda Devleti'ni kuran Cucioğulları, Kaydu önderliğindeki Ögedeyliler ve onların etkisi altına giren Çağataylılar, Cengiz Han evladı arasında ilk hizibi meydana getirmişti. Diğer yandan Hülegü'nün Arık Böke'ye karşı mücadelesinde

Kubilay'a verdiği destek bir diğer hizibin tohumlarını atmıştı.⁴ Hülegü bu kapsamda 660/1262 yılında Çin'den gönderilen elçi vasıtasıyla İran ve çevresini Kubilay Kağan adına yönetme yetkisine sahip olmuştu. İlerleyen süreçte Hülegü'nün kağanla iletişimini sürdürerek rakiplerine karşı onun sıkı bir müttefiki olması, İran ve Çin arasında yeni ve yakın bir münasebetin ortaya çıkmasını sağlamıştı (Reşîdüddîn, 1373: 2, 879-880; Allsen, 2001: 22-23). Abaka Han, pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da babası Hülegü'nün siyasetini takip etmekte ve Kubilay Kağan'ın hâkimiyetini tanımaktaydı. Kağana muhalif hizibin Çağataylı Barak'ı Horasan'a saldırmaya teşvik etmesiyle doğu sınırını muhafaza etmek mecburiyetinde kalacak olan Abaka Han, bu mücadelenin ertesinde Kubilay Kağan tarafından *ilhan* olarak tanınmaya muvaffak olacaktı.

Kubilay'ın Moğol kağanlık tahtına çıktığı sırada, imparatorluğun kuruluşundan beri kağanlığa tâbi bir hüviyet arz eden Çağatay Hanlığı'nın başında, Arık Böke tarafından göreve getirilen Algu bulunuyordu. Onun 1265-66'daki ölümü üzerine eşi Organa Hatun ilk evliliğinden olan oğlu Mübarekşah'ı tahta çıkardı, kendisini de hükümdar naibi ilan etti. Ancak Kubilay Kağan, bir diğer Çağatay evladı olan Barak'ı müşterek hükümdar olarak Mübarekşah'ın yanına tayin etti. Barak, İli havzasına geldiğinde emirleri etkisi altına alarak Mübarekşah'ı tasfiye ederek Çağataylı tahtının sahibi oldu. Ardından Kubilay Kağan hilâfına faaliyete girişerek kağanın tayin ettiği memurları kovdu ve yine kağan tarafından üzerine gönderilen orduyu geri çekilmeye zorladı (Barthold, 1990: 541-543; Biran, 1997: 21-25). Böylece aşıkâr bir şekilde istiklâl mücadelesi yürüten Barak'ın karşısına bir süre sonra Ögedey ulusu lideri Kaydu çıktı. Barak, Kaydu'ya karşı ilkin başarılı olduysa da

⁴ Moğol hanedan ailesi içerisinde yer alan mühim şahsiyetlerin dinî yönleri, Moğol ulusları arasında meydana gelen hizipleşmelerde dikkate alınması gereken bir husustur. Bu konuda şu telif eserlerden istifade edilebilir: Akkuş, 2020; Akkuş, 2016a; Akkuş, 2016b; Korkmaz, 2018.

daha sonra tutunamadı ve Mâverâünnehir'e çekildi. Bu sırada Kaydu, Barak'a gönderdiği elçiler vasıtasıyla doğuda hâkim olduğu yörelerden feragat etmesini ve kendisine tâbi şekilde Mâverâünnehir'de hüküm sürmesini teklif etti. Barak'ın bu teklifi kabul etmesi üzerine Reşîdüddîn'e (1373: 2, 1068) göre Talas'ta, Vassâf'a (1346: 39; Wassaf, 2010: 1, 130-132) göre ise Katvân'da Ögedey, Çağatay ve Cuci uluslarının temsilcilerini bir araya getiren bir kurultay tertip edildi. Kurultayda Kaydu, Ögedey ve Çağatay uluslarının başbuğu ilan edildi, Mesud Yalavaç'ın Türkistan şehirlerini umûmi vali hüviyetiyle Kaydu namına idare etmesi karara bağlandı. Kurultaya katılanlar Çağataylı sahasının yaylak ve kışlak arazilerini kendi aralarında paylaştılar. Buna göre Mâverâünnehir'in üçte ikisi Barak'a, üçte biri ise Kaydu ve Möngke Timur'a üleştirildi. Kurultayda ayrıca Barak'ın mal, mülk ve otlagını genişletmek amacıyla bir sonraki bahar mevsiminde Ceyhun'u geçerek İlhanlı ülkesi dâhilinde bulunan Horasan'a saldırması kararlaştırıldı (Reşîdüddîn, 1373: 2, 1068-1069; Herevî, 1383/2004: 328-330; Zeryâb, 1368: 335; Biran, 1997: 25-26; Kafalı, 2005: 98-109; Durmuşoğlu, 2019: 229; Durmaz, 2019: 210-213). Bu kurultayla birlikte Çağatay ulusu artık Moğol kağanlık merkezine bağlı olmaktan çıkarak Kaydu'ya yani Ögedey ulusuna bağlı hâle geldi (Barthold, 1990: 543-545; Kafalı, 2005: 108-109). Kaydu'nun metbûiyeti altında Kubilay Kağan'dan tamamen bağımsız, müstakil bir yapının tesisini karar altına alan bu kurultay açık bir şekilde Moğol kağanının egemenliğini sınırlandırma amacına hizmet eden bir girişimdi (Grousset, 2015: 338).⁵

Doğal kaynaklarının zenginliği ve otlaklarının genişliğiyle bilinen ve İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan önce Çağataylı sınırları içerisinde bulunan Horasan sahasına hâkim olma arzusu, bu iki Moğol

⁵ Sabitov, Moğol uluslarının müstakil hâle gelmesine zemin hazırlaması hasebiyle bu kurultayın imparatorluğun dağılma sürecini başlatan hadiselerden biri olduğu görüşündedir (Sabitov, 2015: 51, 58).

devleti arasında yaşanacak çatışmalara temel oluşturacaktı (Erdem, 1997: 107). Horasan'a sahip olma ideali çerçevesinde kurultayda destek bulan Barak'ın İlhanlı ülkesine saldırma planı adım adım hayata geçti: İlk olarak Mesud Yalavaç, Kaydu ve Barak'tan elçi olarak Abaka Han katına geldi. Ancak bu ziyaretin esas maksadı İlhanlı Devleti'nin mevcut durumu ve askerî kapasitesi hakkında bilgi edinmektir. Mesud Yalavaç İlhanlı merkezinde birkaç gün kaldıktan sonra geri döndü. Onun dönüş için yola koyulmasının ardından Ceyhun Nehri kenarında Barak ordusunun görüldüğü haberi Abaka Han'a ulaştı. Ancak Mesud Yalavaç daha evvelden tedbirini alarak dönüş yolu için her menzilde kendisine at hazırlatmıştı ki bu tedbirinin verdiği imkânla hızla kaçarak Ceyhun Nehri'nin öte yakasına geçmeyi başardı (Reşîdüddîn, 1373: 2, 1063; Vassâf, 1346: 39-40; Wassaf, 2010: 1, 132-133; İkbâl, 1388: 205-206; Biran, 2002: 185-186). Bir sonraki aşamada Horasan'da İlhanlı valisi olan şehzade Tübşin'e elçi gönderen Barak, onun Bâdgis otağından çıkmasını talep ettiyse de şehzadeden son derece sert bir karşılık buldu (Reşîdüddîn, 1373: 2, 1071-1072). Bu arada Barak, İlhanlılar hizmetinde olan Çağatay'ın torunu Teküdar'a içinde gizli mesaj barındıran - Moğolların *togana* adı verdikleri- bir ok göndererek İran'a yönelik sefere giriştiğini bildirmiş ve onu İlhanlılara karşı isyana teşvik etmişti (Reşîdüddîn, 1373: 2, 1070; Herevî, 1383: 330-332). Bazı İlhanlı kaynakları, Hülegü ile birlikte batıya gelen (Biran, 1997: 16) ve Ardahan-Nahcivan civarını yurt olarak elinde bulunduran Teküdar'ın Barak'ın mesajını alır almaz Abaka Han'dan izin isteyip yurduna dönerek *ilhana* karşı ayaklanma yolunu tuttuğunu, Derbend yoluyla Barak kuvvetlerine ulaşma niyetinde olduğunu bildirmektedirler. Nitekim bu sırada Ermeni, Gürcü ve Anadolu kuvvetleriyle desteklenen Şiremün Noyan liderliğindeki İlhanlı askeri birliği onu kaçmaya zorlamıştı. Neticede Ramazan 668/Mayıs 1270'te Gürcü kralı David tarafından yakalanan Teküdar, bir süre sonra Abaka Han'a teslim edildi. İsyan amacı taşımadığını söyleyerek af dileyen Teküdar'ı sürgüne yollamakla iktifa eden Abaka Han, onun bazı beylerini *yasaya* çaptırarak idam ettirdi

(Reşîdüddîn, 1373: 2, 1070-1071; Vassâf, 1346: 42; Wassaf, 2010: 1, 136-137 Zeryâb, 1368: 335; Biran, 1997: 30; Biran, 2002: 186-188; Spuler, 2011: 278; Kafalı, 2005: 110-111; Subaşı, 2015: 115-118).

İlhanlı ülkesine doğru harekete geçen Barak, Ceyhun Nehri yakınlarında, kurultayda alınan karar doğrultusunda Kaydu'dan askerî yardım istemiş, Kaydu da Kıpçak ve Çapat'ı 4.000 kişilik bir askerî kuvvetle Barak'a göndermişti. Kalabalık ve güçlü bir orduyla iki kol hâlinde Ceyhun Nehri'nden karşıya geçen Barak, Herat civarında şehzade Tübşin önderliğindeki İlhanlı kuvvetlerini mağlup etti. Mâzenderân'a çekilen şehzade Tübşin, durumu Abaka Han'a bildirdi (Reşîdüddîn, 1373: 2, 1071-1073; Vassâf, 1346: 41; Wassaf, 2010: 1, 136; Biran, 1997: 30; Biran, 2002: 189; Sümer, 1989: 179). Bu sırada taraflar arasındaki dengeyi değiştirebilecek bazı hadiseler meydana geldi. Kaydu tarafından Barak'a takviye kuvvet olarak gönderilen Kıpçak ve onun ardından Çabat kuvvetleriyle birlikte Barak'ı terk etti. Kaydu, Abaka Han'a haber göndererek Kıpçak'ın geri döndüğünü bildirdi ki bu hadise ikisi arasında iyi ilişkilerin gelişmesini sağlayacaktı. Barak, arkasındaki askerî desteğin günden güne azalmasına rağmen 26 Ramazan 668/19 Mayıs 1270 günü Horasan vilâyetinin en büyük şehri Nişâbur'a girerek yağma ve kıtalde bulunduktan sonra ertesi gün şehirden çıktı (Herevî, 1383: 334; Biran, 2002: 189-190).

Abaka Han, kardeşi Yoşmut'u doğuya, şehzade Tübşin'in yardımına göndermişti. Daha sonra kendisi de 4 Ramazan 668/27 Nisan 1270 günü büyük bir orduyla Orta Azerbaycan'dan harekete geçerek Horasan'a yöneldi. Yolu üzerinde huzuruna çıkan Kubilay Kağan elçisinden Çağataylı ordusu hakkında önemli bilgiler aldı. Zira bu elçi Barak tarafından alıkondduğu sırada onun kuvvetlerini gözlemlene imkânı bulmuştu. Abaka Han bölgeye geldiğinde ordusunun savaş düzenini tanzim etmekle meşgul oldu. Bu sırada savaş alanını tayin etmekle görevlendirilen İlhanlı öncüleri tarafından yakalanan üç Çağataylı casusu Abaka Han'ın huzuruna getirilerek sorgulandı.

Casuslardan biri Barak'ın Abaka Han'ın bölgeye ulaştığından haberi olmadığını, kendilerinin bu durumu soruşturmak için gönderildiklerini itiraf etti. Abaka Han bu bilgileri edindikten sonra geliştirdiği savaş stratejisini uygulamaya koydu: Emirleriyle birlikte Barak meselesini konuştuğu sırada, daha önce anlaştığı bir Moğol çadıra girerek üç aydır *ilhanın* ordularından uzak olduğunu, bu yüzden Derbend'den gelen düşmanın batıdaki yörelere hâkim olduğunu söyledi. Bunun üzerine Abaka Han, meclisinde bulunanlara geri dönüp batıdaki tehlikeyi bertaraf ettikten sonra Barak'ı mağlup etmek üzere yeniden doğuya sefere çıkmaya karar verdiğini bildirdi. İlerleyen günlerde maiyetiyle birlikte bulunduğu *ordayı* olduğu gibi bırakıp dönüş yönünde harekete geçen Abaka Han, bu sırada emirlerinden birine üç casusun öldürülmesini zâhiren emretmiş ancak bunlardan birinin sağ bırakılmasını gizlice tembihlemişti. Ayrıca Herat meliki Şemseddin Kert'e elçi göndererek sadakatini göstermesi için şehrin kapılarını Çağataylılara açmamasını emretti. Bu arada sağ bırakılan Çağataylı casus büyük bir sevinçle yola koyularak Barak'a ulaştı ve Abaka Han'ın geri döndüğünü ve *ordasında* ganimetten başka bir şey bulunmadığını bildirdi. Barak ve emirleri bir gün sonra yola koyuldular. Herat'a yaklaştıkları sırada Mesud Yalavaç, Barak'ın emriyle şehre girmek istediye de Melik Şemseddin, Abaka Han'ın emrine uyararak şehrin kapısını açmadı. Yalavaç'ın geri dönerek durumu bildirmesi üzerine Barak öfkelenmiş ancak Abaka Han'ın *ordasına* saldırma düşüncesi onu bu gelişmeyi önemsemeyerek yola devam etmeye sevk etti. Buradan devamla Herat Suyu'nu geçen Çağataylı ordusu ovanın bütünüyle korumasız şekilde İlhanlı çadırlarıyla kaplı olduğunu görüp yağmaya girişti. Bunun ardından Herat'ın güneyine konan Çağataylılar ertesi gün tekrar yola koyularak ilerlediler. Ancak bir müddet sonra İlhanlı ordusu Çağataylı kuvvetlerinin karşısında belirdi. Herîve (Herîrûd) Nehri kenarındaki Karasu mevkiinde meydana gelen muharebede İlhanlı ordusu üçüncü saldırıda Çağataylı kuvvetlerini bozguna uğrattı (1 Zilkade 668/22 Haziran 1270) (Reşîdüddîn, 1373: 2, 1078-1086; Vassâf, 1346: 41-43; Wassaf, 2010: 1, 136-139; Herevî,

1383: 342-351; Şebânkâreî, 1363: 264; İkbâl, 1388: 206-207; Biran, 2002: 191-198; Zeryâb, 1368: 335-336; Erdem, 1997: 107; Durmuşoğlu, 2019: 229-231; Durmaz, 2019: 214-218).

Barak, muharebe sırasında attan düşmesinin ardından bir nöbetçinin atına binerek güçlkle savaş alanından uzaklaştı ve ertesi gün ordusunun geri kalan kısmına yetişti. Herat Suyu'nun doğusuna kaçmasının ardından felç geçiren Barak'ın yenilgisinden haberdar olan Kaydu, mağlubiyeti sebebiyle ona öfkeleni ve emirleriyle yaptığı müşaverede yardım etme bahanesiyle onun üstüne yürümeye karar verdi. Kaydu, kuvvetleriyle birlikte saldırıya geçmek üzere geceleyin Barak'ın ordugâhını kuşattı. Reşîdüddîn (1373: 2, 1087-1096) bu haberi alan Barak'ın korkusundan o gece öldüğünü, emirlerinin ise Kaydu'ya itaat ettiğini yazmaktadır. Öte yandan Vassâf (1346: 43-44; Wassaf, 2010: 1, 145-146) ise felç geçirdikten sonra şehzadeleri ve askerleri tarafından terk edilen Barak'ın Kaydu tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü aktarmaktadır (Biran, 2002: 199-200; Sümer, 1989: 179).

Abaka Han, Herat yakınlarında meydana gelen bu mücadelede önce düşman ordusunu kendi arazisine çekmiş, ardından daha önce tayin edilen alanda ansızın ortaya çıkmış, böylece Çağataylı kuvvetlerini pusuya düşürmüştür. Bu noktada vurgulanması gereken husus, *ilhanın* uyguladığı pusu taktiğinin “acı bir tecrübenin” ürünü olduğudur. Reşîdüddîn (1373: 2, 1085) Çağataylıların savaş alanına ulaşmasının hemen ardından emirlerini huzuruna toplayan Abaka Han'ın, “Fikrim ve tedbirimle Barak'ı tuzağa düşürdüm” dediğini bildiriyorsa da onun bu stratejide Terek Savaşı'nın İlhanlı hezimetleriyle sonuçlanmasına sebep olan savaş hilesinden esinlendiği anlaşılmaktadır. Zira Lane'in (2003: 76) de vurguladığı gibi daha önce Terek Savaşı'nda aynı taktiği uygulayan Altın Orda Hanı Berke, Hülegü ordusunu ülkesi içine çekerek ansızın saldırmış ve İlhanlıları ağır bir yenilgiye uğratmıştı (Korykoslu Hayton, 2015: 116-117, dn. 449). Aynı şekilde umulmadık bir zamanda

Çağataylı Barak'ın karşısına çıkan Abaka Han, bu muharebeden kat'i bir zaferle çıkmaya muvaffak oldu.

Barak'ın ölümüyle birlikte Çağatay ulusunun istiklâl arayışı nihayet buldu. Bu gelişmeyle Çağatay Hanlığı tam manasıyla Kaydu'nun denetimi altına girdi. Öyle ki Çağataylı hükümdarları doğrudan Kaydu tarafından atanmaya başlandı (Erdem, 1997: 107). Muharrem 670/Ağustos-Eylül 1271'de Talas'ta Han unvanıyla taç giyen Kaydu'nun Ögedey ulusunun yanı sıra Çağatay ulusunun da lideri olduğu tescillendi (Biran, 1997: 32, Karşî, 1900'den; Biran, 2002: 200). Öte yandan Herat Savaşı öncesinde Kıpçak, Barak'ın ordusundan firar etmiş ve Kaydu, Abaka Han'a mektup yazarak bu gelişmeyi ona bildirmişti. Bundan sonra Abaka Han ile Kaydu arasında dostluk ilişkisi gelişmiş ve birbirlerine "ortak" diye hitap etmişlerdi (Reşîdüddîn, 1373: 2, 1076). Uzun bir süredir Moğol kağanlık merkezine muhalif faaliyetleriyle ön plana çıkan Kaydu, bu girişimiyle muhtemelen Kubilay Kağan'a karşı giriştiği saltanat davasında Abaka Han'ın desteğini kazanmayı ümit etmişti. Ancak Abaka Han, Kubilay Kağan'a tâbiyeti hususunda tereddüt göstermeyecekti. Öte yandan İlhanlılarla Çağataylıları karşı karşıya getiren Herat Savaşı'nın bir diğer galibinin Kaydu olduğunu söylemek mümkündür. Zira o, uyguladığı stratejiyle Barak'ı bertaraf ederek onun kuvvetlerini kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Nihayet Ögedey ve Çağatay uluslarının liderliğini tam manasıyla ele geçiren Kaydu, bulunduğu bölgede rakipsiz bir şekilde hüküm sürer hâle gelmiştir. Kaydu, Kubilay Kağan'ın kendisine karşı gönderdiği kuvvetlere rağmen Türkistan'da bağımsız şekilde varlık göstermeye devam etmiş ve saltanat davasını sürdürmüştür.

Herat Savaşı neticesinde İlhanlı doğu sınırı emniyet altına alınırken bu saha bir sonraki İlhanlı seferine kadar sakin bir seyir izledi. Bölgede asayiş ve otoritenin hâkim kılınması, İlhanlılarla Moğol kağanlık merkezi arasındaki bağlantının güçlenmesine ve taraflar arasındaki elçi teatisinin daha sorunsuz ve kesintisiz şekilde

yürütülmesine imkân verdi. Mücadelenin kesin İlhanlı zaferiyle sona ermesi, Kubilay Kağan açısından hem Barak'ın hem de ona destek veren Kaydu'nun, yani kendisine muhalif hizbin mağlup edilmesi anlamına geliyordu. Zira her ikisi de bir süredir kağana karşı gerçekleştirdikleri eylemlerle onun dikkat ve tepkisini çekmekteydiler. Bilhassa Kaydu tehditkâr hamleleriyle kağan nazarında gitgide büyüyen bir sorun hâline gelmekteydi. Kubilay Kağan'ın bir yandan Çin'in zaptıyla meşgul olurken diğer yandan batıda Kaydu liderliğindeki muhalif harekete karşı koyması oldukça zordu. Kubilay Kağan, Xiangyang kentinin muhasarasıyla meşgulken Kaydu taraftar topluyor ve batıda giderek güçleniyordu (Biran, 2002: 202-203). Bölgedeki otorite boşluğundan istifade etmesini bilen Kaydu, etkinliğini arttırarak Ögedey ulusunun hâkimiyetini güçlendirmiş ve kağan tarafından kendisine karşı gönderilen birlikleri birkaç kez mağlup etmeyi başarmıştı. Bu sebeple Kaydu tarafından desteklenen Barak'ın Abaka Han tarafından mağlup edilmesi Kubilay Kağan açısından takdire şayan bir başarı olarak görüldü. Kağan nazarında Abaka Han, Herat zaferiyle kendisine muhalif olan Moğol hizbini mağlup etmiş, bir anlamda rüştünü ispat etmişti. Üstelik o, kendisinin yüksek otoritesini tanımakta ve koşulsuz şekilde bağlılık bildirmekte idi. Bu yüzden Kubilay Kağan, Herat Savaşı'nın hemen ardından Abaka Han'a bir elçi tairesini gönderdi ve onun *ilhanlığını* tasdik etti.

Abaka Han, Çağataylı Barak'ı mağlup etmesinin ardından Irak-ı Acem ve Azerbaycan'a dönerek 1 Rebiülevvel 669/18 Ekim 1270 günü Meraga'ya geldi, bundan yirmi gün sonra hanımlarına ait çadırların bulunduğu Çağatu mevkiine ulaştı. Bu sırada Kubilay Kağan tarafından gönderilen elçiler Abaka Han katına geldiler, babasından sonra İran ülkesinin idaresini sağlaması ve burada Moğol töresini uygulaması için Kubilay Kağan tarafından gönderilen *yarlıg*, taç ve teşrifi (*hil'at*) ona takdim ettiler (Reşîdüddîn, 1373: 2, 1097). Bunun üzerine Abaka Han, 10 Rebîü'l-âhir 669/26 Kasım 1270 günü Çağatu mevkiinde icra edilen

törende bu kez hükümdarlığı Moğol kağanı tarafından tasdik edilmiş bir *ilhan* hüviyetiyle tahta oturdu (Zeryâb, 1368: 333). Adet olduğu üzere kutlamalar yapıldı ve ziyafetler verildi. Nihayetinde kağan tarafından gönderilen *yarlıg* ve *ilhanlık* alâmetlerini kendisine ulaştıran elçileri ödüllendiren Abaka Han, dönemin Fars valisi Engyanu'yu -bir anlamda merkezden uzaklaştırmak için- elçi taifesiyle beraber pek çok kıymetli hediyeyle Kubilay Kağan katına gönderdi ve kağana bağlılığını yineledi (Vassâf, 1346: 113; Wassaf, 2010: 2, 110; Spuler, 2011: 290).

Sonuç

İran sahasında Moğol kağanlık merkezine tâbi bir şube devlet hüviyetiyle kurulan İlhanlı Devleti, bu vasfını umûmiyetle yaklaşık yarım asır süreyle bünyesinde barındırmıştır. İlk İlhanlı hükümdarları, *ilhanlıklarının* dönemin Moğol kağanı tarafından tasdik edilmesini zaruret olarak görmüşler ve ondan icazet talep etmişlerdir. *İlhan* ile kağan arasında gelişen ve tâbi-metbû ilişkisinin en belirgin bir örneği olan bu uygulamayla ilk *ilhanlar* Moğol kağanının yüksek otoritesini tanıdıklarını vurgulamışlar, buna mukabil meşruiyetleri için önem taşıyan kağan onayını elde etmeye muvaffak olmuşlardır.

Hülegü'nün oğlu ve halefi Abaka Han, *ilhan* seçildiği günden itibaren meşruiyetini mükemmelen sağlayabilmek adına Kubilay Kağan tarafından onay görmeyi beklemiş, bu onay kendisine tebliğ edilene kadar taht yerine sandalye üzerinde hükmetmeyi tercih etmiştir. Abaka Han, her ne kadar İlhanlı ileri gelenleri tarafından herhangi bir itiraz olmaksızın *ilhan* olarak kabul görmüşse de Moğol kağanı tarafından tasdik edilmeyi meşruiyeti açısından mecburi görmüştür. Bir diğer deyişle, Abaka Han'ın nazarında Moğol İmparatorluğu'nun batıda bulunan şube devletinin hükümdarlığını tam manasıyla elde edebilmesi, bu durumun Kubilay Kağan tarafından da kabul edilerek kendisine tebliğ edilmesine bağlıdır. Zira kağan, imparatorluğun idarî mekanizmasının merkezinde bulunmakla birlikte Moğol devlet geleneği ve örfü açısından

dünyayı yönetme yetkisini Tanrı'dan alan yegâne şahsiyet olmakla Cengizli sülâlesinin önderi ve yeryüzünün tek ve mutlak hâkimi konumundadır. Bu özelliği, ona imparatorluğun bir parçası olan İlhanlı Devleti'nin yeni hükümdarını tasdik etme yetkisi vermektedir. Bu yüzden Abaka Han'ın cülusu esnasında Kubilay Kağan'a gönderilen mesajda onun tahta çıktığı bildirilmiş ve kağandan onu *ilhan* olarak tanıdığına dair ferman talep edilmiştir. Buna rağmen Kubilay Kağan'ın tasdiki beş yıllık bir gecikmeyle İlhanlı merkezine ulaşmıştır.

İlk olarak söz konusu süreçte Kubilay Kağan'ın Çin'in zaptıyla ve başkenti Pekin'i kurmakla meşgul olmasının, bu gecikmede etkili olduğu söylenebilir. Yine aynı süre zarfında Moğol ulusları arasında bilhassa Türkistan'da meydana gelen hadiselerin yolların emniyetini azalttığını, bu durumun İlhanlılar ile Moğol kağanlık merkezi arasındaki ilişkiyi sekteye uğrattığını söylemek mümkündür. Aralarındaki uzun mesafe problemine bir de Çağatay ve Ögedey uluslarının Türkistan'da meydana getirdiği karışıklıkların eklenmesiyle Çin-İran bağlantısının bir hayli zayıfladığı anlaşılmaktadır. Üçüncü olarak Abaka Han'ın 1270 yılında vuku bulan Herat Savaşı'nda Çağataylı Barak'ı mağlup etmesi, onun Kubilay Kağan tarafından *ilhan* olarak kabulünde büyük rol oynamıştır. Zira kağan tarafından Abaka Han'a gönderilen ve onun *ilhanlığını* tanıyan *yarlığın* bu muharebenin hemen ardından tebliğ edilmesi tesadüf eseri vuku bulan bir hadise değil, bilakis birtakım siyasi mücadelelerin meydana getirdiği bir sonuçtur. Zira Çağataylı Barak ve onu İlhanlılar üzerine sefere teşvik eden Kaydu, Arık Böke ile mücadelesinde ve kağanlığının başlangıç evresinde kendisine muhalif faaliyetleriyle Kubilay Kağan'ın tepkisini çekmiştir. Bilhassa Kaydu, Türkistan'da Ögedey ulusunun liderliğini üstlenerek kuvvet toplamış ve kağanlık tahtının Ögedeylilerin hakkı olduğunu iddia ederek saltanat davasına hazırlanmıştır. Bu sebeple Abaka Han'ın Çağataylı Barak'ı bozguna uğratması, Kubilay Kağan açısından kendisine muhalif Moğol ulusları birliğine karşı kazanılmış bir galibiyet olarak takdire şayan bir

gelişmedir. Abaka Han bu zaferle aynı zamanda doğu sınırlarını emniyet altına alarak kendi ülkesiyle Moğol kağanlık merkezi arasındaki bağlantının kesintiye uğramasının önüne geçmiş ve kağan nezdinde bir anlamda rüştünü ispat etmiştir. Bir diğer ifadeyle, Kubilay Kağan ve ona tâbi Abaka Han'a karşı oluşan Moğol ulusları koalisyonunun Herat Savaşı'nda yenilgiye uğratılması, kağan tarafından takdir görmüştür. Böylece Kubilay Kağan bu muharebenin hemen akabinde bir elçi taifesi göndermek suretiyle Abaka Han'ın *ilhanlığı* tanıdığını bildirmiştir.

Sonuç olarak Abaka Han Çağataylı Barak'a karşı giriştiği doğu seferinden dönüşünün ertesinde, Moğol kağanı tarafından *ilhan* olarak tasdik edilmiştir. Böylece yaklaşık beş yıllık sürecin ardından, artık hükümlanlığı Kubilay Kağan tarafından da tasdik edilmiş, meşru bir *ilhan* olarak ikinci bir cülus töreniyle nihayet İlhanlı tahtına oturmuştur. Abaka Han, *ilhanlığı* boyunca Kubilay Kağan'ın yüksek otoritesini tanımış ve doğrudan ona bağlı şekilde hüküm sürmüştür.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Akkuş, M. (2016a). Abâkâ Han'ın dinî şahsiyeti ve Anadolu'daki uygulamaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), 73-85.

Akkuş, M. (2016b). Altın Orda-İlhanlı ilişkilerinde dinin rolü. *Turkish Studies*, 11(11), 1-12.

Akkuş, M. (2020). *Moğollarda din ve siyaset*. Çizgi Kitabevi.

Allsen, T. T. (1986). Guard and government in the reign of the Great Qan Möngke, 1251-59. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 46(2), 495-521.

Allsen, T. T. (1987). *Mongol imperialism - the policies of the Grand Qan Mōngke in China, Russia, and the Islamic lands, 1251-1259*. University of California Press.

Allsen, T. T. (2001). *Culture and conquest in Mongol Eurasia*. Cambridge University Press.

Amitai-Preiss, R. (2014). İlḥān unvanının Moğollar arasında ilk kullanımına dair tespitler. (Çev: M. Uyar), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(2), 645-656.

Barthold, V. V. (1990). *Moğol istilâsına kadar Türkistan*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Barthold, W. (1986a). Berke. (Çev: J. A. Boyle), *EP² içinde* (1187-1188. ss.), 1, E. J. Brill.

Barthold, W. (1986b) Hülâgü. (Çev: J. A. Boyle), *EP² içinde* (569. ss.), 3, E. J. Brill, Luzac&Co.

Biran, M. (1997). *Qaidu and the rise of the independent Mongol state in Central Asia*. Curzon Press.

Biran, M. (2002). The battle of Herat (1270): a case of inter-Mongol warfare. N. di Cosmo (Ed.), *Warfare in Inner Asian History (500-1800) içinde* (175-209. ss.), Brill.

Boyle, J. A. (1968). Dynastic and political history of the Il-khans. J. A. Boyle (Ed.), *The Cambridge History of Iran içinde* (303-421. ss.), 5, Cambridge University Press.

Cüveynî (2013). *Tarih-i cihan güşa*. (Çev: M. Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Dayı, Ö. (2020). *Moğolların teşkilat ve idarî tarihi: İran Moğolları 1220-1295*. Altınordu Yayınları.

de Guignes, J. (2018). *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sâir batı Tatarlarının tarih-i umûmîsi*. (Çev: H. Cahit), E. Kılıç (Haz.), 2, Ötügen Neşriyat.

Durmaz, S. (2019). Çağatay Hanı Barak ile İlhan Abaka arasındaki mücadeleler. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 209-220.

Durmuşoğlu, K. (2019). Abaka Han dönemi (1265-1282) İlhanlılar'da dış siyaset (Altın Orda, Çağatay ve Memlûk örneği). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (65), 221-244.

el-Ömerî (2014). *Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım - Mesâlikü'l-Ebsâr*. (Çev: A. Batur), Selenge Yayınları.

Erdem, İ. (1997). Olcaytu Han devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı mücadeleleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (3), 106-112.

Grousset, R. (2015). *Stepler imparatorluğu - Attilâ, Cengiz Han, Timur*. (Çev: H. İnalçık), E. Tokdemir, M. Dönmez (Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Herevî (1383/2004). *Târihnâme-i Herât*. (Tash: Gulâmrezâ Tabâtabâi Mevd), İntişarât-ı Esâtir.

İkbâl, 'A. (1388/2009). *Târih-i Mogûl - ez-hamle-yi Çingiz tâ teşkil-i devlet-i Tîmûrî*. Müessese-i İntişarât-ı Emîr Kebîr.

Jackson, P. (1978). The dissolution of the Mongol Empire. *Central Asiatic Journal*, 22(3/4), 186-244.

Jackson, P. (1982). Abaqa. *Encyclopædia Iranica* içinde (61-63. ss.), 1, Encyclopædia Iranica Foundation.

Kafalı, M. (1976). *Altın Orda Hanlığının kuruluş ve yükseliş devirleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Berikan Yayınları.

- Kamalov, İ. (2003). *Moğolların Kafkasya politikası*. Kaknüs Yayınları.
- Kazvinî (2018). *Târih-i güzide*. (Çev: M. Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, T. A. (2018). *Altın Orda Devleti'nde din*. Berikan Yayınevi.
- Korykoslu Hayton (2015). *Doğu ülkeleri tarihinin altın çağı*. (Çev: A. T. Özcan), Selenge Yayınları.
- Lane, G. (2003). *Early Mongol rule in thirteenth-century Iran - a Persian renaissance*. RoutledgeCurzon.
- Özgüdenli, O. G. (2005). Moğollar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (225-229. ss.), 30, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Özgüdenli, O. G. (2009). *Moğol İnanında gelenek ve değişim: Gâzân Han ve reformları (1295-1304)*. Kaknüs Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2018). İlhanlılar'da hükümdarlık telâkkisi ve hükümdar algısı. *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 73-91.
- Pelliot, P. (1949). *Notes sur l'History de la Horde d'Or*. Librairie d'Amérique et d'Orient.
- Pfeiffer, J. (2003). *Conversation to Islam among the Ilkhans in Muslim Narrative Traditions: The Case of Ahmad Tegüder*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Chicago: The University of Chicago The Faculty of the Division of the Humanities.
- Reşidüddîn (1373/1994). *Cami'u't-tevârih*. 1-4, (Neşr: M. Ruşen, M. Musevî), Neşr-i Elbruz.
- Rossabi, M. (2009). *Khubilai Khan: his life and times*. University of California Press.

Sabitov, Z. M. (2015). *Politiçeskaya İstoriya Ulusa Cuci v 1256-1263 Godakh. Zolotoordinskoe Obozrenie*, (2), 51-64.

Sağlam, A. (2017). *Suriye'de hâkimiyet mücadelesi: İlhanlılar-Memlûkler (1298-1304)*. Çamlıca Basım Yayın.

Spuler, B. (1986). *İlhāns, EP² içinde (1120-1123. ss.)*, 3, E. J. Brill, Luzac&Co.

Spuler, B. (2011). *İran Moğolları - siyaset, idare ve kültür İlhanlılar devri, 1220-1350*. (Çev: C. Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Subaşı, Ö. (2015). *Gürcü-Moğol ilişkisi - Güney Kafkasya 1220-1346*. Kitabevi Yayınları.

Sümer, F. (1989). İlhanlı hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir. *Belleten*, 53(206), 175-197.

Şebânkâreî (1363/1984). *Mecma'u'l-ensâb*. (Tash: M. H. Muhaddis), Müessese-i İntişarât-ı Emîr Kebîr.

Uyar, M. (2020a). *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin askerî teşkilâtı - Ortaçağ Moğol ordularında gelenek ve dönüşüm*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uyar, M. (2020b). Kubilay Han'ın Hülegü Hanedanlığı'na karşı düzenlediği başarısız darbe girişiminin ana karakteri: Buka Çingsang. (Çev: E. Ateş), *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 217-227.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti teşkilâtına medhal*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Vassâf (1346). *Tahrîr-i tarih-i Vassâf*. (Neşr: 'Abdu'l-Muhammed Âyetî), İntişarât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İrân.

Wassaf (2010). *Geschichte Wassaf's*. 1-4, (Çev: Hammer-Purgstall). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Yakubovskiy, A. Y. (1955). *Altın Ordu ve inhitatı (Zolotaya Orda)*. (Çev: H. Eren), Maarif Vekâleti.

Zeryâb, 'A. (1368/1989). Abâkâ Hân. *Dâ'iretu'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî* içinde (333-342. ss.), 1, Merkez-i Dâ'iretu'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî.

EXTENDED ABSTRACT

After ascending the throne, Möngke Khagan made an administrative division to seize the regions in the east and west that has not under the Chinggisid domination yet. He sent his older brother Kublai to the east (North China) and his younger brother Hülegü to the west (Iran). Hülegü, came to Iran after a long excursion, subordinated administrations that already under Mongol domination in this region and its surroundings, and made several conquests. Hülegü's reaching to Iran led up to the emergence of a state organization affiliated with the center, contrary to the Mongols' previous expeditions aimed at the region. The term il-khan, used to define the rulers of this state, generally means "subordinate", "obedient", "loyal", and "submissive". Because the first il-khans was ruling the country directly affiliated the khagan, who resided formerly in Mongolia later in China, and even on behalf of him. As an indication of this, they used the titles "kâ'ân" or "kâ'ânu'l-a'zam" for the great khan in the east, while they used the titles "hân", "ilhân" or "ilhânu'l-mu'azzam" for themselves since the Hülegü's era in coins, documents, and inscriptions of the age, and emphasized superiority of the khagan, that this practice would take about half a century.

During Hülegü's death, his eldest son Abaqa became il-khan by acceptance, obedience, and insistence of Ilkhanid khatuns, princes, and generals (3 Ramadan 663/19 June 1265). Ilkhanid notables sent an envoy to Kublai Khagan during the Abaqa's enthronement, and they requested him a yarligh (rescript) stating that he approve Abaqa as an il-khan. Abaqa ruled by sitting on a chair instead of a throne until receiving the yarligh sent by Kublai Khagan. The reason that he was directly affiliated to the khagan as required by Mongolian yasa and tradition. However, the yarligh reached Abaqa Khan approximately five years later. There were several reasons for the delay arising from the relevant process. First of all, there were factions in the Chinggisid family that goes back to Möngke's enthronement. In the process of Kublai Khagan's fight for the throne with Arigh Böke and the early period of his khaganate, the competition between the factions gradually increased. Hülegü and his follower Abaqa unquestioningly supported and adhered to Kublai Khagan in that period. In the meantime, Qaidu was gathering power in Turkestan and getting ready for a struggle against Kublai Khagan as leader of Ögedeid ulus. In kurultai held in Turkestan under the presidency of Qaidu, it was decided that attack Chaghataid Baraq to Ilkhanid country. As planned, Baraq campaigned in the following spring, entered upon Khurasan. Abaqa Khan came to the region with a massive army from the west. At first, he allowed Baraq to move on within his country, but then suddenly stood against the Chaghataid army and defeated it near Herat (1 Dhu'l-qa'da 668/22 June 1270). Immediately after his return from the war, envoys from Kublai Khagan came to Abaqa

Khan, and they brought the yarligh, stating that he was affirmed as an il-khan by the khagan. Thereby, Abaqa Khan ascended to the Ilkhanid throne again, but this time his il-khanate was approved by the khagan (10 Rabi' II 669/26 November 1270).

Kublai Khagan's yarligh reached Ilkhanid center a delay of about five years. Firstly, it could be said that Kublai Khagan's preoccupation with the conquest of China and establishing new capital, Beijing, was influential in the latency. Secondly, it is possible to say that the events that occurred inter-Mongol uluses, especially in Turkestan, reduced the routes' safety. The long-distance problem between them and the chaos in Turkestan, had cutted China-Iran connection. Thirdly, Abaqa Khan's triumph against Chaghataid Baraq in the Battle of Herat played a significant role in his acceptance as an il-khan by Kublai Khagan. Because the defeat of Baraq, was supported by Qaidu, who had been getting Kublai Khagan's attention and reaction for a while due to his antagonistic movements, by Ilkhanids was laudable at the khagan. Also, Abaka Khan made safe the eastern borders with the victory and proved his adequacy in khagan's eye. Because of these reasons, Kublai Khagan stated that he approved Abaqa Khan's il-khanate by sending emissaries immediately after the Battle of Herat.

Consequently, Abaqa Khan, after returning from the eastern campaign against Chaghataid Baraq, was affirmed as an il-khan by the Mongol khagan. Thus in pursuit of nearly five years, he enthroned as a legitimate il-khan. Abaqa Khan recognized khagan as the supreme authority and reigned directly affiliated to Kublai Khagan throughout his il-khanate.

Erdayı, A. U. (2021). İş yeri dışında bir esnek çalışma modeli olarak ev eksenli tele çalışma: beklentiler ve sorunlu alanlar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1211-1246.

DOI: 10.21550/sosbilder.844684
Araştırma Makalesi / Research Article

İŞ YERİ DIŞINDA BİR ESNEK ÇALIŞMA MODELİ OLARAK EV EKSENLİ TELE ÇALIŞMA: BEKLENTİLER VE SORUNLU ALANLAR

A. Utku ERDAYI*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 21 Aralık / December 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 21 Nisan / April 2021

ÖZET

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişim, modern çalışmanın bilindik mekân ve zaman sınırlarının dışına çıkmasını sağlayarak onun doğasını derinden etkilemiştir. Tele çalışma, bahsedilen gelişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve temelde bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânların kullanılmasına dayalı esnek bir çalışma türüdür. Bu makalenin temel amacı; ev eksenli tele çalışmanın işçiler açısından ortaya çıkardığı sorunları, uygulama örneklerini dikkate alarak ortaya koymaya çalışmaktır. Buradan hareketle makalede tele çalışmanın gelişimi ve doğası anlatılmış, neoliberalizmin esneklik anlayışı ile tele çalışma arasındaki ilişki açıklanmış, ev eksenli tele çalışmanın işçiler açısından ortaya çıkardığı dezavantajlar, tele çalışmaya ilişkin farklı uygulamalar üzerinden tartışılarak sorunlu alanlar belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak ev eksenli tele çalışmanın çalışanlar için çalışma sürelerinin ve iş yoğunluğunun artması, evin iş yerine dönüşmesi sebebiyle aile hayatının olumsuz etkilenmesi, ücretlerin düşük ve sosyal yardımların az olması, yoğun denetim nedeniyle baskının ve stresin artması, sosyal izolasyon ve sınırlı bir kariyer gelişimi olarak sayılabilecek önemli sorunları beraberinde getirdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *ev eksenli tele çalışma, tele çalışma, uzaktan çalışma, esneklik, neoliberalizm*

*  Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Sivas / TÜRKİYE, uerdayi@cumhuriyet.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

Home-Based Telework as A Flexible Working Model Outside of the Work: Expectations and Problem Areas

ABSTRACT

The developments in information and communication technologies have profoundly altered the nature of modern working by enabling it to transcend the usual time and space limits. Telework has arisen by the virtue of this development and is essentially a type of flexible working based on making the use of technological resources. The main purpose of this article is to reveal the problems of workers arising from home-based telework activities by considering authentic examples. Firstly, the evolution and the nature of telework and its relation to the perspective of neoliberalism has been described then troubled areas has been specified by elaborating the disadvantages created by home-based telework on the workers' side on the basis of various telework examples. As a result, concerning the workers, several problems are observed; increased workload and working time, adversely affected family life due to the transformation of living space into workplace, low wages and welfare benefits, increased pressure and stress related to frequent supervision, social isolation and limited career development.

Key words: *home-based telework, telework, remote work, flexibility, Neoliberalism*

Giriş

Tele çalışma, 1990'lı yıllardan beri gündemde olan bir çalışma biçimi olmakla birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle son yıllarda tekrar popüler olmaya başlamıştır. Öteden beri teknolojik gelişmelerin, çalışmanın içerdiği ilişki biçimlerini ve doğasını değiştirdiği bilinmektedir. Bu değişim, bazen Sanayi Devrimi'nde olduğu gibi sınıfsal yapıyı da değiştirecek biçimde çok köklü dönüşümler şeklinde olabileceği gibi bazen de bilgi iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerde olduğu gibi çalışmadaki temel sınıfsal ilişkileri dönüştürmeksizin sadece çalışma biçimindeki dönüşümü ifade etmektedir. Bu bağlamda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişim, modern çalışmanın alışılmış mekân ve zaman sınırlarının dışında yürütülebilmesine olanak sağlamıştır.

Tele çalışma, teknolojinin sağladığı olanakların bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve temelde bu teknolojilere dayanan bir çalışma biçimidir. Bu yönü, diğer çalışma türlerinden farklı olarak tele çalışmanın, klasik iş yeri dışından herhangi bir yerden yürütülmesini olanaklı kılmaktadır. Çünkü söz konusu teknolojiler sayesinde çalışanın iş yeri dışındaki bir yerde yönetimle sürekli iletişim hâlinde kalabilmesi ve izlenebilmesi mümkündür. Çalışmanın iş yeri dışında yürütülebilmesi, işverenler açısından iş yeri kurma maliyetlerini ortadan kaldırırken bu iş yeri dışındaki yerin özellikle ev olması durumu ise çalışanlar açısından tele çalışmayı çekici kılmaktadır. Söz konusu nedenlerle son yıllarda tele çalışmanın öneminin arttığı ve yaygınlaşma eğiliminde olduğu bilinmektedir.

Tele çalışma, neoliberalizmin emek piyasası için önerdiği esneklik anlayışına ilişkin uygulamaların kolaylıkla hayata geçirilebileceği bir yapıya sahiptir. Esneklik, piyasanın yapısından kaynaklanan talep dalgalanmalarında ya da başka nedenlerle ihtiyaç duyulması hâlinde çalışan sayısının ve çalışma sürelerinin ayarlanabilmesini ifade etmektedir. Bu açıdan esnek bir çalışma biçimi olan tele çalışma, işverenler için ayrıca önem taşımaktadır. İşverenlerin hem iş yeri kurma maliyetlerinden kurtulduğu hem de emek piyasalarındaki esneklik taleplerine cevap veren böyle bir çalışma biçimine sıcak bakmaları şaşırtıcı değildir. Aynı biçimde çalışanlar da evde gerçekleştirilen ve günlük çalışma sürelerinin ayarlanabilmesi vadini içeren tele çalışmaya sıcak bakmaktadır. Özellikle, başta kadınlar olmak üzere evde olma zorunluluğu bulunanlar açısından belirtilen koşullar, arayıp da bulunamayacak avantajlar olarak görülmektedir.

Tele çalışmanın görünüşte itiraz edilemeyecek bahsedilen avantajlarına karşın işçiler açısından birçok sorunu da beraberinde getirdiği belirtilmelidir. Uygulanan ülkeye ve emek piyasasının yapısına göre değişmekle birlikte sorunların aşağı yukarı aynı alanlarda olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ev eksenli tele çalışmanın işçi ve işverenler

açısından literatürde belirtilen avantaj ve dezavantajları, uygulama örnekleri üzerinden tartışılarak çalışanlar açısından ortaya çıkardığı sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak tele çalışmanın gelişimi ve doğası anlatılmış, ikinci olarak neoliberalizmin esneklik anlayışı ile tele çalışma arasındaki ilişki açıklanmış ve nihayet ev eksenli tele çalışmanın çalışanlar açısından ortaya çıkardığı sorunlar, uygulamadaki durum göz önünde bulundurularak tartışılmıştır.

1. Tele Çalışma: Gelişimi ve Doğası

Tele çalışma, fiziki olarak geleneksel bir iş yerine ihtiyaç duyulmadan yapılabilen, dolayısıyla kişinin, başta evi olmak üzere iş yeri dışında herhangi bir yerde çalışmasını mümkün kılan bir çalışma biçimini ifade etmektedir. Bu yönüyle tele çalışma, hem işçilere hem de işverenlere cazip gelen bir esnek çalışma türüdür. Temelde tele çalışmayı işçilerin, günlük başkaca sorumluluklarını yerine getirebilmek için mesai saatlerini esnek olarak kullanabilme beklentisiyle, işverenlerin ise bir iş yeri kurma ve iş yerinin devamını sağlama maliyetlerinden kurtulabilme niyetiyle tercih ettikleri söylenebilir. Bu beklentiler, son yıllarda işçi ve işverenlerin, esasında yeni bir çalışma biçimi olmayan tele çalışmaya daha fazla yönelmelerine sebep olmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler ve bahsedilen beklentiler göz önüne alındığında bundan sonraki dönemde de tele çalışmanın yaygınlaşma eğilimini sürdüreceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tele çalışmanın popüler olmasını sağlayan temel unsur, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerdir. Özellikle internet teknolojisi ve mobil iletişim araçları konusunda son dönemde yaşanan büyük ilerlemeler, tele çalışmayı hiç olmadığı kadar gündemde olan bir iş ilişkisine dönüştürmüştür (Rocha & Amador, 2018: 153). Gelinek noktada bugün muhasebe, hukuki danışmanlık, bankacılık ve finans, grafik tasarım, metin yazarlığı, tercüme hizmetleri, halkla ilişkiler faaliyetleri ve çeşitli danışmanlık hizmetleri gibi birçok temel ofis

mesleği ve zihinsel çalışma faaliyetinin tele çalışma ile yapılabildiği bilinmektedir (Klopotek, 2017: 39-40). Gerçekten bugünkü internet teknolojisi ve mobil iletişim araçları, kişiyi her an ve her yerde ulaşılır kılmış, böylece iş yeri dışında herhangi bir yerde çalışmak, daha önce olmadığı kadar olanaklı hâle gelmiştir. Bu ilerlemelerin, aynı zamanda işçinin uzaktan izlenmesini ve denetlenmesini sağladığı ve işverene işçiyi yaptığı işin sonuçlarından sorumlu tutma imkânı sunduğu vurgulanmalıdır. Tele çalışmanın bunu sağlaması önemlidir çünkü tele çalışma konusunda işverenlerin şikâyet ettikleri en temel mesele, işçileri iş yeri dışındaki başka bir yerde denetlenmenin zorluğudur. Söz konusu gelişmeler sayesinde bu zorluğun büyük oranda ortadan kalktığı söylenebilir.

Tele çalışma, esasında tarihi eve iş verme sistemine kadar dayandırılabilir olan bir uzaktan çalışma biçimidir. Onu farklı kılan unsur, bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı bir uzaktan çalışma biçimi olmasıdır. Bu açıdan tele çalışmanın doğasını anlayabilmek için öncelikle uzaktan çalışmanın ilk hâli olan eve iş verme sisteminden bahsetmek yerinde olacaktır. Endüstriyel örgütlenmenin aşamalarından birisi olarak kabul edilen (Huberman, 2007: 132) “eve iş verme” sistemi, Avrupa’da 16. ve 18. yüzyıllar arasında hâkim olmuştur. Eve iş verme sistemi, endüstriyel örgütlenmenin kendisinden bir önceki aşaması olan “lonca sistemi”nin zanaatkâr ustalarının işçileştiği, diğer bir ifadeyle bugünkü modern anlamda çalışmada olduğu gibi bağımlı birer ücretli çalışana dönüştüğü bir sürece işaret etmektedir. Lonca sistemi içerisinde usta; hammaddesini kendisi tedarik eden, üretim aracını kullanarak hammaddeleri zanaatı ile nihai ürüne dönüştüren ve aynı zamanda ürününü pazarlayan bir konuma sahiptir. 16. yüzyıldan itibaren ustaların bu konumu, hammadde tedarikini ve nihai ürünün satışını ustadan koparıp alan “aracı”ların ortaya çıkmasıyla değişmiştir. Aracı, esasında bir tüccardır ve ustalara hammadde sağlayıp, ustalarca üretilen nihai ürünü onlardan teslim alarak pazarlama işini üstlenmiştir. Bu bağlamda

eve iş verme sistemi, “aracının kendi sağladığı malzemeyi bir takım zanaatkârlara vererek kendi evlerinde yaptırması” olarak tanımlanmıştır (Huberman, 2007: 127).

Bahsedilen yapı içerisinde esasında ustaya ait olan hammadde tedariki ve nihai ürünün pazarlanması işlerinin aracıya geçmesiyle birlikte ustalar, ücret karşılığı bağımlı olarak çalışan işçilere dönüşmüşlerdir. Gerçekten ustaların artık bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir çünkü kendi araçlarına sahip olsalar da hammaddelerini kendileri ile tüketiciler arasında giren araçlardan almaktadırlar. Üstelik artık emeklerinin ürününü değil, doğrudan emek güçlerini satar hâle gelmişlerdir. Bunların yanında ücretleri de parça başı olarak ödenmektedir. Söylenenlerden hareketle lonca sisteminin zanaatkâr ustalarının, bu sürecin sonucunda parça başı ücretle çalışan işçilere dönüştüğü ifade edilmiştir (Huberman, 2007: 132). Burada bahsedilen hâliyle bugün de varlığını sürdüren eve iş verme sistemi, uzaktan çalışmanın ve tele çalışmanın ilk hâli olarak kabul edilebilir. İşçilerin işverene bağımlı olarak çalışmaları, emeklerinin ürününü değil doğrudan emek güçlerini satmaları, yer yer parça başı ücret almaları ve çalışma faaliyetinin geleneksel iş yeri dışında yürütülmesi durumu bugün de aynı biçimiyle devam etmektedir. Özellikle üretilen ürün miktarına göre ücret alınması esasına dayanan parça başı ücret, çalışana aşırı iş yoğunluğuna ve uzun süreli çalışmaya mecbur bırakan ve aile bireylerini de üretime katılmaya zorlayan bir yapıya sahiptir. Verimliliği kendiliğinden arttıran bir sistem olarak parça başı ücret, denetimin güç olduğu işlerde bilinçli olarak tercih edilmektedir. Bu açıdan iş yeri dışında gerçekleşmesi nedeniyle denetimin güç olduğu tele çalışma için de yer yer parça başı ücretin tercih edilmesinin tesadüf olmadığı belirtilmelidir.

Eve iş verme sisteminin modern ve görece güvenceli hâli olan uzaktan çalışma, ilk defa Olson (1983:182) tarafından tanımlanmıştır. Bu tanıma göre uzaktan çalışma, “iş organizasyonuna ait mekân ve zaman

sınırlarının dışında yerine getirilen çalışmayı” ifade etmektedir. Buradaki hâliyle uzaktan çalışma; işin, iş yeri dışındaki herhangi bir yerde yerine getirildiği ve çalışma sürelerinin esnek olduğu bir çalışma biçimidir. Bu tanım, 1980’li yıllara ait olmakla birlikte uzaktan çalışmanın giyim, tekstil, ayakkabı üretimi, montaj ve paketleme gibi alanlarda 1950’lerden 1970’lerin sonuna kadar nadir olarak kullanıldığı da belirtilmiştir (Rocha & Amador, 2018:153). Ancak esas yaygınlık kazanmaya başladığı dönemin, 1980 sonrası olduğunu söylemek mümkündür. Bu şaşırtıcı değildir çünkü söz konusu dönem, neoliberalizmin yükselişe geçtiği ve rekabet avantajı ile ekonomik kalkınma için emek piyasasında esnek sözleşmelerin yaygınlaştırılmasının önkoşul olarak sunulduğu yıllardır.

Uzaktan çalışma ve uzaktan çalışma türlerinden birisi olan tele çalışma terimlerinin literatürdeki kullanımı konusunda ciddi bir belirsizlik olduğu ve terimlerin iç içe geçtiği görülmektedir. Özellikle her iki terim, aynı çalışma biçimi için birbirlerinin yerine kullanılabilir. Bunun yanında tele çalışma biçimlerinin ve onu anlatmak için tercih edilen terimlerin kullanılmasının da hâlâ çok heterojen bir yapıya sahip olduğu, farklı terimlerle hangi çalışma biçimlerinin kastedildiğinin çoğu zaman net olmadığı ve bu konuda tartışmaların devam ettiği belirtilmiştir. Örneğin, tele çalışma için Amerika Birleşik Devletleri’nde daha sık olarak “telecommuting” terimi kullanılırken Avrupa’da “telework” teriminin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Esasında her ikisinde de çalışanların, bir iş yerine ihtiyaç duymaksızın, iletişimi kolaylaştıran teknolojik araçlar kullanarak iş yerinden başka bir yerde çalışmalarının anlatıldığı ifade edilmiştir (Buomprisco vd., 2021: 1-2; Rocha & Amador, 2018: 153; Sullivan, 2003: 159).

Tele çalışmanın kendisinin tanımlanması ve tam olarak hangi çalışma biçimlerini kapsadığı konularında da bir belirsizlik

bulunmaktadır. Bu açıdan genel kabul gören bir tanımının bulunmadığı ve hangi çalışma biçimlerinin tele çalışma kapsamı içerisine gireceği konusunda ülkeler arasında fikir birliği olmadığı belirtilmiştir (Aguilera vd., 2016; Sullivan, 2003; Tokol, 2003). Tele çalışmanın farklı teknoloji kullanımlarını içermesi; evden, hareketli biçimde veya merkez iş yerine bağlı başka bir ofis gibi farklı konumlarda çalışabilmeyi mümkün kılması, farklı sözleşmeler kullanılarak yapılabilmesi, çalışma süreleri ve zaman kullanımı bakımından farklı durumları kapsaması gibi nedenlerle üzerinde uzlaşılan net bir tanımının olmadığı dile getirilmiştir (Aguilera vd., 2016: 1).

Tele çalışmanın ön plana çıktığı 1990'lı yıllar, aynı zamanda bilgi ve iletişim teknolojilerinde görece hızlı bir gelişimin yaşandığı ve bu teknolojilerin kullanımının yaygınlık kazandığı yıllardır. Bu bağlamda tele çalışmanın temel karakteristik özelliğinin, bilgi ve iletişim teknolojisinin sunduğu olanakların kullanılması olduğu söylenebilir. Gerçekten tele çalışmanın literatürde de temelde teknoloji vurgusu üzerinden kavrandığı görülmektedir (Aguilera vd., 2016; Bathini & Kandathil, 2019; Denizli Öztürk, 2017; Klopotek, 2017; Marica, 2018; Sullivan, 2003). Tele çalışmada; bilgisayar, telefon, tablet gibi çeşitli mobil araçlar; işin yürütümü ile işçilerin denetiminin sağlandığı çeşitli yazılımlar ve internet teknolojisi yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Söylenenlerden hareketle tele çalışmayı; temelde bilgi ve iletişim teknolojisi kullanımına dayalı, mekânsal olarak geleneksel veya merkezi iş yeri dışında herhangi bir yerde yürütülebilen ve genellikle çalışma sürelerinin ihtiyaca göre ayarlanabildiği bir esnek çalışma biçimi olarak tanımlamak mümkündür. Bu tanıma paralel daha öz bir tanımla tele çalışma, “bilgi ve iletişim teknolojisi aracılığıyla firmaya ait bilgisayar sistemlerine bağlı olarak geleneksel çalışma sahası dışındaki bir yerden yürütülen çalışmadır” (Aguilera vd., 2016: 1).

Tele çalışmanın farklı türleri vardır ve literatürde tele çalışmaya ilişkin farklı sınıflamalardan bahsedilmiştir (Bathini & Kandathil, 2019:

411; Brinzea & Secara, 2017: 106; Denizli Öztürk, 2017: 77-81). Tele çalışmayı kabaca şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: İşin yürütümünün neredeyse tamamen çalışanın evinde gerçekleştiği *ev eksenli tele çalışma*; işin yürütümüne göre hareketli bir biçimde herhangi bir yerde çalışma anlamına gelen *mobil tele çalışma* ve bilgisayar ağı ile doğrudan merkeze bağlı hâlde şirketin merkezi iş yeri dışında bulunan başka bir ofiste veya şubede çalışmayı ifade eden *merkeze bağlı iş yerinden tele çalışma*. Son iki tele çalışma türü, görece daha düzenli ve formel istihdam biçimlerini içermektedir. Dolayısıyla kendilerine özgü problemlere sahip olsalar da çalışma koşulları ve çalışma koşullarına ilişkin sorunlar bağlamında geleneksel tam gün çalışma veya esnek çalışma biçimleriyle benzerlik gösterirler. Buna karşın ev eksenli tele çalışma; çalışma sürelerinin belirsizliği, aşırı iş yoğunluğu, aile hayatını tehdit etmesi ve sosyal izolasyon başta olmak üzere bir çok kendine has sorunu bünyesinde barındıran, dolayısıyla diğer tele çalışma biçimlerine göre daha problemlili olan bir tele çalışma türüdür. Buradan hareketle bu çalışmada başta çalışma koşulları olmak üzere birçok açıdan daha problemlili görünen ev eksenli tele çalışma esas alınmıştır.

Son olarak Türk çalışma mevzuatında da tele çalışma, bir uzaktan çalışma biçimi olarak düzenlenmiştir. Gerçekten 4857 sayılı İş Kanunu'nda uzaktan çalışma, "işçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile iş yeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisi" (14/4) olarak tanımlanmıştır. Görüldüğü gibi uzaktan çalışma, evde çalışma ve tele çalışma olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Tele çalışma tarif edilirken "teknolojik iletişim araçları ile" denilerek özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerine vurgu yapılmıştır. Bu açıdan tele çalışmada işçinin çalışacağı yerin değil, teknolojik iletişim araçları yoluyla işverenle bağlantı içerisinde olmasının önemli olduğunun altı çizilmiştir (Sümer, 2019: 47). Buna karşın ev eksenli tele çalışmaya ilişkin özel bir vurgu yapılmamıştır. Ancak bilgi ve iletişim

teknolojisi aracılığıyla işverenle bağlantı hâlinde olunması nedeniyle evdeki bu tür bir çalışmayı tele çalışma olarak değerlendirmek mümkündür.

2. Neoliberalizm, Esneklik ve Tele Çalışma

Tele çalışma, her şeyden önce bir esnek çalışma biçimidir. Dolayısıyla bu çalışma biçiminin, esnek çalışma modellerinin işçiler açısından ortaya çıkardığı birçok temel soruna gebe olduğu söylenebilir. Buradan hareketle öncelikle 1980’li yıllardaki neoliberal dönüşümden ve söz konusu dönüşümün temel unsurlarından birisi olarak hayatımıza girip bugün emek piyasası açısından temel belirleyici hâline gelen esneklik anlayışından bahsetmek gerekmektedir. Neoliberalizmle birlikte bir önceki döneme has Keynesyen politikalar terk edilerek talep yönlü ekonominin yerine arz yönlü ekonomi konmuş ve sistemin merkezindeki devletin yerini piyasa almıştır. Tam istihdam hedefinden vazgeçilmiş ve özelleştirmeler yoluyla kamu istihdamı hızla daraltılmıştır. Neoliberalizmin temel talebi, sermaye birikiminin sürekliliğinin sağlanması için firmaların rekabet gücünün sürekli en üst seviyede tutulmasıdır. Sürdürülebilir rekabet gücünün sağlanması için ise en temel maliyet unsuru olarak kabul edilen emek maliyetlerinin mümkün olduğu kadar düşük seviyede tutulması gerekmektedir (Erdayı, 2019: 52).

Bahsedilen taleplerin bir sonucu olarak neoliberal dönemde emek piyasasına ve refaha ilişkin koruyucu düzenlemeler, emek maliyetlerini arttırarak sermayenin uyum yeteneğini ve rekabet edebilirliğini ortadan kaldıran, dolayısıyla piyasanın etkin işleyişini engelleyen “katılıklar” olarak tarif edilmiştir. Küresel piyasalardaki ekonomik başarı, söz konusu katılıkların olabildiğince ortadan kaldırılmasına, diğer bir ifadeyle esnekliğin uygulamaya aktarılmasına bağlanmıştır. Böylece dönemin emek piyasası açısından belirleyici yaklaşımı “esneklik” olmuştur. Esneklik, katılık olarak tarif edilen emeğe ilişkin koruyucu düzenlemelerin olabildiğince ortadan kaldırılarak ya da yumuşatılarak

emeğin, sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda ayarlanabilir hâle getirilmesini ifade etmektedir. Esneklik; işçilerin sayılarının, çalışma sürelerinin ve ücretlerinin işverenlerin ihtiyaçları doğrultusunda ayarlanabilmesini gerektirdiği gibi hangi işlerin ne kadar süreyle yapılacağı ve firma içinden veya dışından kime yaptırılacağı da yine işverenlerin ihtiyaçlarına göre belirlenebilmesini gerektirmektedir (Erdayı, 2019: 52).

Tarif edilen hâliyle esnekliğin emek piyasası açısından yarattığı en temel sorun piyasanın kuralsızlaşması olmuştur. Neoliberal anlayış, özellikle 1990'lı yıllar boyunca emeği korumaya dönük güvenlik mekanizmalarının hâlen fazla olduğunu öne sürerek emek piyasasında kuralsızlaşmanın daha da yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu söylemin, çalışanları güvence altına alan bütün koruyucu formların ve sosyal güvenlik harcamalarının, girişim üzerinde maliyet yükü yaratarak çalışmak isteyenlerin piyasaya girmelerini engellediği, bu durumun da istihdam yaratmayı ve ekonomik büyümeyi sınırladığı varsayımına dayandığı belirtilmiştir (Keune, 2008: 5). Neoliberal çevrelerin, yüksek işsizlik oranları ve uzun dönemli işsizliğin nedeni olarak standart iş sözleşmelerini referans alan katı piyasa yapısını özellikle işaret ettiği ifade edilmiştir (Viebrock & Clasen 2009: 306). Bu telkinlerin sonucunda; işçiyi koruyucu nitelik taşıyan çalışma mevzuatı olabildiğince terk edilmiş, devlet müdahalesinin ve sendikaların etkinliğinin sınırlı olduğu bir piyasa tesis edilmiş, standart istihdam sözleşmeleri mümkün olduğu kadar azaltılarak iş güvencesinin zayıf olduğu esnek sözleşmeler yaygınlaştırılmış ve ücretler bir önceki döneme oranla ayarlanabilir hâle getirilmiştir (Viebrock & Clasen 2009: 307).

Açıklananlar bağlamında tele çalışma, diğer birçok esnek istihdam sözleşmesine oranla daha düzenli bir istihdamı ifade ediyor olsa da özellikle ev eksenli tele çalışan işçiler açısından iş güvencesi, çalışma süreleri ve yoğunluğu, ücretler ve sendikalaşma başta olmak üzere çeşitli alanlarda ciddi sorunları beraberinde getirme potansiyeline sahiptir.

Esasında tele çalışmanın, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerin, esnekliğin sağlanmasında nasıl kullanılacağına ilişkin arayışın sonucunda ortaya çıkan yeni bir esneklik formu olduğu söylenebilir. Bu hâliyle özellikle ev eksenli tele çalışmanın istismar edilmeye müsait bir yapıya sahip olduğu belirtilmelidir.

Söylenenleri destekler biçimde tele çalışanlar arasında standart olmayan esnek iş sözleşmeleri ile çalışmanın yaygın olduğu dile getirilmiştir (Marica, 2018: 79). Esneklik, belirtildiği gibi temelde çalışanların sayısının, çalışma sürelerinin ve ücretlerin işverenin ihtiyaçlarına göre ayarlanabilmesini ifade etmektedir. Bu açıdan tele çalışma ile kurulan iş ilişkisi; belirli süreli, kısmi süreli gibi farklı esnek çalışma sözleşmelerine dayandırılabilir. Dolayısıyla tele çalışmada talep dalgalanmaları veya sipariş azalışı gibi durumlarda işgücünün miktarının ayarlanması amacıyla ya da sadece keyfi sebeplerle çalışanların işten çıkartılması mümkün olabilecektir. Buradan hareketle tele çalışmanın, dayandığı sözleşme türüne bağlı olarak aynı işte kalma anlamı taşıyan klasik iş güvencesini zayıflatmak amacıyla kullanılabileceği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle işçilerin kolaylıkla işten çıkarılması ya da yenileriyle değiştirilmesi mümkün görünmektedir. Bu çerçevede tele çalışmanın esnekliğe bağlı olarak işçiler açısından güvencesizlik yaratma potansiyelinin yüksek olduğu vurgulanmalıdır. Gerçekten de tele çalışmanın bu yönüyle 1990'lı yıllardan beri kullanıldığı ifade edilmiştir (Rocha & Amador 2018: 154). Bu noktada istihdamın sürekliliğinde uzun ya da kısa dönemli kesintilerin olmasının çalışanların emeklilik haklarında da kayıplara sebep olacağı belirtilmelidir.

Ev eksenli tele çalışmada çalışma saatlerinin esnetilebilmesi söz konusudur. Çalışma sürelerinin esnek olması, işçiler açısından da olumlu karşılanmaktadır. Çünkü gün içerisinde başta evdeki işler olmak üzere diğer sorumluluklara vakit ayrılacağı varsayılır. Ancak çalışma saatlerinin büyük oranda işverenin iş yoğunluğuna bağlı talepleri doğrultusunda ayarlanabilmesi mümkündür. Dolayısıyla ev eksenli tele

çalışma, çalışanın isteklerinin göz ardı edildiği, normal çalışma sürelerini de aşan ve gece dönemlerini bile içerebilecek şekilde programdan uzaklaşılan bir çalışma biçimine dönüşmeye müsaittir. Çalışanların esneklik sayesinde ihtiyaçları doğrultusunda ayarlamayı umduğu çalışma saatlerinin, tam tersine tamamen işverenin talepleri doğrultusunda ayarlanması durumunda çalışma ve serbest zaman arasındaki geçişlerin belirsizleştiği bir durumun ortaya çıkacağı ve bunun çalışanlar açısından umulanın aksine belirsiz mesai saatleri ve ağır iş yoğunluğu gibi ciddi sorunları beraberinde getireceği belirtilmelidir.

Esnekliğin bir ayağını da ücret esnekliği oluşturmaktadır. Ücret esnekliği, piyasa koşulları ve performansla bağlı olarak ücretin ayarlanabilmesini ifade etmektedir. Ev eksenli tele çalışmada çalışana, parça başı ücret uygulamasında olduğu gibi bitirdiği iş miktarına göre ücret verilmesi ya da düşük bir taban ücret teklif edilip belirli bir performansın üzerine çıkılması durumunda ücret artışının önerilmesi mümkündür. Bu durumda çalışanın ihtiyaç duyduğu ücreti alabilmek için ya da daha fazla kazanmak için uzun çalışma süreleri ve aşırı bir çalışma yoğunluğu ile çalışması kaçınılmazdır. Böylece, çalışan açısından yine esnekliğin ortadan kalktığı, üstelik iş yükünün de arttığı bir işgününün ortaya çıkacağı söylenebilir. Yine işverence performans açısından gerçekleştirilmesi zor hedefler konulması durumunda da ücret kayıplarının yaşanması olasılıklar arasındadır.

Nihayet tele çalışmanın, işçilerin örgütlenmesinin önüne geçerek sendikasılaşmaya yol açacağı ve iş sağlığı ve güvenliği konusunda işçilerin korunmasını zorlaştıracığı belirtilmiştir (Ansal, 1997: 656; Buomprisco vd., 2021: 2; Rocha & Amador, 2018: 160). Doğası gereği ev eksenli tele çalışma, çalışanların fiili olarak bir arada olmadığı, yüz yüze iletişimin çoğu zaman kurulmadığı ve topluluk hâlinde ilişkilerin gelişmediği bir çalışma türüdür. Çalışanlar için bireysel çalışma ve performans kaygıları ön plandadır. Böyle bir çalışma sürecinde çalışanlar arasında çıkarlarının aynı olduğu, dolayısıyla ortak çıkarlar için birlikte

hareket etmeleri gerektiği yönünde bir bilincin oluşması kolay değildir. Bu açıdan özellikle ev eksenli tele çalışan işçiler arasında sendikal örgütlenmenin gerçekleşmesinin çok zor olduğu belirtilmelidir. İkinci olarak klasik iş yeri yerine uzakta herhangi bir yerde çalışmaya dayanan tele çalışmada iş sağlığı ve güvenliği açısından işçilerin korunması ve denetlenmesine yönelik zorlukların da olduğu ifade edilmiştir (Ansal, 1997: 656).

3. İşçi ve İşverenler Açısından Ev Eksenli Tele Çalışma: Beklentiler ve Sorunlar

İşyerine ihtiyaç duyulmaksızın evden ya da herhangi bir yerden çalışılabilmesi, tele çalışmayı taraflar için çekici kılmaktadır. İşverenler açısından tele çalışma, öncelikle ciddi maliyet avantajları sağlamaktadır. Bunun yanında işverenlere, yukarıda bahsedildiği gibi esneklik sağlamaya dönük uygulamaların kolaylıkla kullanılabilmesi yeni bir alan sunmaktadır. Üstelik tele çalışmada işçilerin ücretlerinin ve sosyal haklarının korunması açısından önemli olan, ancak işverenler açısından yine maliyetleri arttıran bir unsur olarak görülen sendikal örgütlenmenin gerçekleşmesinin de zor olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda işverenler için tele çalışma; esasında gerçekten avantajları ağır basan, sadece görünen maliyet avantajları değil esneklik ve sendikasızlık sayesinde de maliyetlerin düşürülebilmesine olanak tanıyan bir çalışma biçimidir. Bu noktada bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişimin de işverenlerin elini güçlendirdiği belirtilmelidir. Bahsedilen teknolojiler sayesinde işçilerin sürekli denetimi ve performans değerlemeleri kolaylıkla yapılabilmektedir.

İşçiler açısından da tele çalışmanın, önemli avantajlar sağladığı sıklıkla dile getirilmektedir. Gerçekten de bu çalışma biçimi, söylem itibarıyla belli avantajlara sahip gibi görünmektedir. Bununla birlikte ev eksenli tele çalışma uygulamaları değerlendirildiğinde bu çalışma biçiminin avantaj olarak kabul edilen yönlerinin çoğu zaman

gerçekleşmediği, gerçekleşenlerin de görece önemsiz konular olduğu belirtilmelidir. Bu bağlamda burada öncelikle ev eksenli tele çalışmanın üzerinde tartışma olmayan az sayıdaki avantajından bahsedilecek, sonra avantaj olarak görülen ancak uygulamada dezavantaja dönüşen sorunlu alanlar tartışılacaktır.

Her şeyden önce ev eksenli tele çalışma, ev ile iş arasındaki ulaşım sorununu ortadan kaldırmaktadır. Böylece çalışanlar, hem ulaşımın maddi külfetinden kurtulmakta hem de ulaşım için harcanan zamandan tasarruf etmiş olmaktadır (Filardi vd., 2020; Klopotek, 2017; Rocha & Amador, 2018). Bunun yanında bu durum, günlük olarak işe gidip gelmenin stresini ve yorgunluğunu da çalışanın üzerinden almaktadır. Ulaşımın ortadan kalkmasının toplum açısından da bazı sosyal maliyetleri ortadan kaldırdığı belirtilmiştir. Ev eksenli tele çalışmanın ulaşım maliyetleri, hava kirliliği, trafik yoğunluğu, kalabalığın azalması gibi avantajları olduğu ve şehirlerin gelişimini merkezden çevreye doğru yaydığı dile getirilmiştir (Aguilera vd., 2016: 1; Rocha & Amador, 2018: 156).

Son olarak evde çalışanların, evde olmalarından kaynaklanan avantajlarından bahsedilmiştir. Her şeyden önce kişinin evde olmasının ona rahatlık verdiği ifade edilmiştir. Evde, daha az resmi bir ortamda bulunmalarının çalışanlar üzerindeki baskıyı azalttığı ve böylece kendilerini daha az stres altında hissettikleri belirtilmiştir (Aguilera vd. 2016: 1). Bunun yanında evde çalışanların, çalışma ortamını kişisel zevklerine göre tasarımıyabilecekleri ve çalışırken birçok faktör üzerinde tasarrufta bulunabilecekleri dile getirilmiştir. Bunlara örnek olarak mobilyaları ve diğer gereçleri düzenleyebilmeleri, sıcaklığı ayarlayabilmeleri ve istedikleri müziği dinleyebilmeleri sayılmıştır (Klopotek, 2017: 44-45).

3.1. İşçiler Açısından Ev Eksenli Tele Çalışma

İşçiler için ev eksenli tele çalışmanın belirtilen görece önemsiz avantajlarına karşın sorunlu olduğu birçok alan bulunmaktadır. Evden çalışmanın temel avantajları olarak işçilerin evde olmaları ve çalışma programlarını çalışma sürelerinin esnek olması sayesinde kendi taleplerine göre ayarlayabilecekleri gösterilmektedir. Böylece işçilerin, aile ve iş yaşamları arasında makul bir denge kurabilecekleri belirtilmiştir (Tremblay, 2003: 470; Tremblay & Thomsin, 2012: 104). Tele çalışma uygulamalarına bakıldığında ise özellikle bu iki temel iddianın, sadece cazip bir söylem olarak kaldığı görülmektedir. Bunların yanında ücretler, sosyal yardımlar, yoğun denetim, sosyal izolasyon ve kariyer gelişimi konularında da önemli sorunlar yaşandığı belirtilmelidir. Aşağıda bu sorunlardan bahsedilecektir.

3.1.1. Belirsiz Çalışma Süreleri ve Artan İş Yoğunluğu

Ev eksenli tele çalışmanın işçiler açısından en temel avantajı olarak işgününün kullanımı açısından sağladığı esneklik gösterilmektedir. Buna göre işçiler, çalışma saatlerini işverenle karşılıklı olarak ayarlayarak çalışma dönemleri ile sosyal hayatları arasında bir denge kurabileceklerdir. Böylece çalıştıkları süre ile serbest zamanlarını bağdaştırabilen işçilerin, aile hayatlarının daha sağlıklı olacağı ve sosyal hayata etkin bir biçimde katılacakları iddia edilmektedir. Ayrıca işçilerin boş zamanlarını kendilerinin planlayabilmelerinin, onlara özerklik sağladığı ve bağımsız bir alan yarattığı dile getirilmiştir (Rocha & Amador, 2018: 156). Bahsedildiği şekliyle uygulanması durumunda söylenenlerin kulağa hoş geldiği ve yoğun tam gün mesai düşünüldüğünde bu hâliyle tele çalışmanın işçiler açısından avantajlı görüldüğü şüphesizdir.

Buna karşın çalışma saatlerinin işçiler tarafından belirlendiği yönündeki iddianın esasında çoğu zaman geçerli olmadığını belirtmek gerekir. Birçok ülkede çalışma sürelerinin işverenler tarafından tek taraflı

olarak belirlendiği ifade edilmiştir. Hatta çalışılan sürelerin işverence ihtiyaç duyulması hâlinde uzatıldığı ve bunun rutin bir durum hâlini aldığı vurgulanmıştır (Marica, 2018: 79). Türkiye’de de çalışma saatlerinin işçiler tarafından belirlenmesinin uygulamada geçerli olmadığı, çoğu zaman çalışma saatlerinin işlerin yetişme durumuna göre doğrudan işveren tarafından belirlendiği ve hatta çalışanların standart tam zamanlı bir iş günü gibi günlük dokuz saat çalıştığı bulgulanmıştır (Turan, 2019: 104). Bahsedilen koşullarda ev eksenli tele çalışmanın, çalışma süreleri bağlamında normal bir tam gün işten, işe gidip gelmenin maliyetlerinden tasarruf etmek dışında çalışana sağladığı herhangi bir avantajı bulunmamaktadır.

Ev eksenli tele çalışanların önemli bir kısmı için çalışma sürelerinin uzamasına koşul olarak iş yoğunluğunun da arttığı görülmektedir (Bathini & Kandathil, 2019: 412; Tremblay & Thomsin, 2012: 105). Çalışanlar; talebin arttığı dönemlerde, işin türüne göre yılın belli dönemlerinde, yapılacak işlerin yetişmediği veya çalıştıkları bilgisayar ağına ilişkin teknik problemler olması durumlarında üstlendikleri işler bitene kadar yoğun biçimde çalışmak zorunda kalmaktadır. Parça başı ücrete benzer bir uygulama ile daha fazla üretimin parasal olarak ödüllendirilmesi ve işverenin verilen işin tamamlanmasını önemseyip ne kadar süre çalışılacağı ile ilgilenmemesi nedeniyle iş yoğunluğunun ve çalışma süresinin insani standartların üzerine çıkabildiği görülmüştür. Hatta bazı çalışanların çalışma saatlerinin belli olmadığı bile dile getirilmiştir (Turan, 2019: 105-106). Tele çalışma işverenlerce esnekliğin avantajlarından yararlanmak için tercih edilen bir çalışma biçimidir. Esneklik uygulamalarının temel amaçlardan birisi, talep yoğunluğuna göre çalışma sürelerinin ayarlanabilmesidir. Buradan hareketle çalışma sürelerinin işçiler tarafından belirlenmesi, esneklik anlayışının doğasıyla çelişmektedir. Dolayısıyla bunun, istisnalar dışında uygulamaya aktarılmasını beklemek, pek gerçekçi bir yaklaşım olarak görünmemektedir.

3.1.2. Evin İşyerine Dönüşmesi Tehlikesi

Ev eksenli tele çalışmayı en çok çekici kılan diğer unsur, evde çalışmanın umulan avantajlarıdır. Ev eksenli tele çalışmada çalışma eylemi evde gerçekleşeceği için iş ile aile hayatı arasında bir denge kurulabileceği varsayılmaktadır. Tele çalışmanın bu yönü, ev dışında tam gün çalışmaya kıyasla gerçekten önemli bir avantaj olarak görülebilir. Bahsedilen beklentilerle tele çalışma, en çok çocuk bakımı ve ev işlerine ilişkin kendilerine yüklenen sorumlulukları nedeniyle evde bulunmak zorunda olanlar yani kadınlar tarafından tercih edilmektedir (Galvez vd., 2018: 197). Buradan tele çalışmanın, sadece söz konusu kadınlar tarafından tercih edildiği sonucu çıkarılmamalıdır ancak tele çalışanlar içerisindeki baskın grubun belirtilen zorunluluklara sahip kadınlar olduğu söylenebilir. İkinci olarak evde yaşlı veya engellilerin bakımını yapmak zorunda kalan kadınlar tele çalışmaya yönelmektedir. Hatta bu zorunluluklara sahip kadınlar açısından tele çalışmanın, neredeyse çalışmanın tek yolu olarak görüldüğü ifade edilmiştir (Klopotek, 2017: 42).

Kadınların, toplumsal cinsiyetçi işbölümü içerisindeki rollerinin onlara yüklediği eve ve aileye ilişkin temel sorumlulukları olarak kabul edilen işleri yapabilmek için evde çalışmaya yöneldikleri bilinmektedir. Bu açıdan çoğu kadın için başka bir alternatifin olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla kadınların önemli bir kısmı için evde çalışmak, bir tercihin değil, bir mecburiyetin sonucu olarak değerlendirilmelidir. Tele çalışma, diğer başkaca evde çalışma biçimleri gibi kadınlara çalışma fırsatı sunan az sayıdaki seçenektir. Kadınlar, temelde evde saatleri ayarlanabilir bir iş sayesinde ev ve bakım işleri ile ücretli işleri arasında bir denge kurabileceklerini düşünmektedirler (Erdayı & Tekbaş, 2019: 69). Diğer bir ifadeyle evde çalışmaları durumunda hem temel sorumlulukları olarak görülen ev ve bakım işleri aksamayacak hem de ihtiyaç duydukları geliri elde edebilecekleri formel bir işe sahip olabileceklerdir. Bu açıdan standart bir iş ve aile yaşamı arasında kalan

kadının, tele çalışmayı, artan gerilimi azaltmanın bir yolu olarak gördüğü söylenebilir.

Ev eksenli tele çalışma uygulamalarına bakıldığında evin bir süre sonra iş yeri hâline dönüştüğü ve bunun ciddi sorunlara sebep olduğu görülmektedir. Öncelikle gün içerisinde ev işleri ile mesleki sorumlulukları birbirinden ayırmanın kolay olmadığını, işlerin yetişme baskısı nedeniyle mesleki sorumlulukların öncelikli hâle gelebildiğini söylemeliyiz. Çalışma sürelerindeki esneklik, programda gün içinde çalışılmaması gereken saatlerde çalışmaya neden olmaktadır. Günlük çalışma süreleri dışına taşan mesailer nedeniyle iş ve aile hayatı arasındaki sınırlar bulanıklaşmakta ve bu aile bireyleri ve düzeni açısından sorun yaratmaktadır. Ayrıca evde uzun saatler boyunca yapılması gereken formal bir iş olmasının, aile bireylerini çalışma sürecine ilişkin sorunların bir parçası hâline getirebildiği belirtilmiştir (Baines & Gelder, 2003: 233; Hallin, 2020: 4; Klopotek, 2017: 43). Yine mobil cihazlarla gerçekleştirilen yoğun bir denetimin varlığı hâlinde çalışma yoğunluğunun arttığı, bu nedenle tele çalışma ile vaat edilen iş ve aile yaşamı arasında makul bir dengenin kurulmasının zorlaştığı vurgulanmıştır (Rocha & Amador, 2018: 160). Son olarak evin iş yeri ile iç içe geçmesi nedeniyle işe ilişkin stresin eve taşınarak evin daha stresli bir yer hâline geldiği ifade edilmiştir (Buomprisco vd., 2021: 3; Galvez vd., 2018: 201-202).

Aynı şekilde ev eksenli tele çalışma konusunda Türkiye için de benzer sorunlara işaret edilmiştir. Ev eksenli tele çalışanların yoğun çalışma saatlerinin, ücretli iş ile aile yaşamı arasında denge sağlayabilmenin önüne geçtiği ve iş ile özel yaşam arasındaki ayrımın belirsizleştiği ifade edilmiştir. Acil bir iş çıkması durumunda işin öncelikli olduğu, geceye taşan mesailer nedeniyle eşler arasındaki ilişkilerin zarar gördüğü bulgulanmıştır (Turan, 2019: 110). Söz konusu araştırmadaki katılımcılardan birisinin şu ifadeleri, bu anlamda açıklayıcı gözükmektedir: “Yeni evlendim ve çalıştığım zaman (genelde tüm gece)

konferans yöntemi ile çalışma arkadaşlarımla iletişim kuruyorum, ev içerisinde konuştuğumuz tüm sesler arkadaşlarıma iletiliyor, eşim bu durumdan oldukça rahatsız, evin içinde rahatça konuşmuyoruz” (Turan, 2019: 110). Katılımcının ifadesinin, evde tele çalışmanın en önemli tehlikelerinden birisinin, “işin aile hayatını istila etme riski” olduğu tespitini (Aguilera vd., 2016: 3) tam anlamıyla yansıttığı belirtilmelidir.

3.1.3. Ücretler ve Sosyal Yardımlar

Birçok ülkede ev eksenli tele çalışma karşılığı ödenen ücret ve yapılan sosyal yardımların, iş yerinde tam gün aynı tür bir işte çalışan işçiye kıyasla daha düşük olduğu belirtilmiştir (Marica, 2018: 74). Çalışanların, çoğu zaman toplu sözleşme ile düzenlenen şartların dışında kaldıkları için gelir garantilerinin bulunmadığı ve gelirlerinin düzenli oranlarla artmadığı vurgulanmıştır. Bunun yanında birçok ülkede çalışanlara ödenen ücretin, işin sonuçlarına göre hesaplandığı ifade edilmiştir (Marica, 2018: 77). Burada tarif edilen ücret sistemi, esasında daha önce bahsedilen parça başı ücrettir. Bu sistemde üretilen parça sayısı arttıkça ücret artacağından çalışan gelirini arttırabilmek amacıyla kendiliğinden daha fazla çalışmaya yönelmektedir. Parça başı ücret sisteminin kullanılmasının nedeni, evde çalışanları denetlemenin her zaman kolay olmamasıdır. En eski verimlilik artırma yöntemlerinden birisi olan parça başı ücret, evde denetlemesi zor olan işçileri verimli çalışmaya zorlamaktadır. Bu ücret sisteminin çalışanlar açısından sonucunun, çalışma süresinin ve iş yoğunluğunun aşırı artması olduğu öteden beri bilinmektedir.

Ev eksenli tele çalışanların gelirleri dışındaki çalışma koşullarına ilişkin hakları konusunda da ciddi sorunlar olduğu belirtilmelidir. Birçok ülkenin çalışma mevzuatında çalışanların istisnalar yoluyla belirli haklardan yararlanmalarının engellendiği söylenebilir. Bu ülkelerin başında Çek Cumhuriyeti gelmektedir. Hastalık ve çeşitli sosyal riskler, çeşitli maaş ekleri, fazla mesai, genel tatil ve izin günlerinde yapılan

ödemelerin tele çalışanlar için geçerli olmadığı ifade edilmiştir. Yine çalışanların Rusya, Slovakya ve Yunanistan gibi başka ülkelerde de fazla mesai, izin ve tatil günleri, gece çalışması ve bazı tazminatlar gibi çeşitli haklar konusunda kısıtlandıkları dile getirilmiştir. Ev eksenli tele çalışanların, çalışma mevzuatındaki kısıtlamalar nedeniyle fiili olarak iş yerinde çalışanlara kıyasla daha savunmasız bir konuma sahip oldukları vurgulanmıştır. Kazanım olarak kabul edilen esnekliğe karşın ciddi bir güvence açığı nedeniyle dezavantajlı konumda buldukları belirtilmiştir (Marica, 2018: 81).

Son olarak ev eksenli tele çalışanların bütçelerini olumsuz yönde etkileyen sorunlar da vardır. Tele çalışma sayesinde şirketlerin maliyetlerinde ciddi bir düşüş olmasına karşın bu maliyetlerin bir kısmının işçiye yüklendiği görülmektedir. Normalde işveren tarafından karşılanan elektrik, ısınma gibi enerji maliyetleri ve bakım, temizlik gibi masrafların çalışanlar tarafından karşılandığı belirtilmiştir. Hatta birçok ülkede genel giderlerin çoğunun, çalışanlar tarafından ödeneceğine dair yasal düzenlemeler yapıldığı vurgulanmıştır. Yine, çalışanın özel alanı olarak kabul edilen evin bir kısmı esasında işverene tahsis edilmekte ancak tahsis edilen yer için işverenlerin herhangi bir ödeme yapmasına ilişkin yasal bir yükümlülük bulunmamaktadır. Bütün bunların ev eksenli tele çalışanların gelirlerinde ciddi kayıplara neden olduğu ifade edilmiştir (Marica, 2018: 75-76).

3.1.4. Diğer Sorunlar: Yoğun Denetim, Sosyal İzolasyon ve Kısıtlı Kariyer İmkânı

Standart biçimde tam süreli çalışan bir işçiyi sürekli denetleyen bir denetçinin bulunmasının, çalışanın üzerinde ciddi bir baskı oluşturduğu ve bunun, kişinin ruhsal durumunu ve verimini etkilediği bilinmektedir. Ev eksenli tele çalışmada evde işçileri sürekli denetleyen bir denetçinin olmamasının, işçilere daha fazla bağımsızlık kazandırdığı ve üzerlerindeki baskıyı hafiflettiği belirtilmiştir (Klopotek, 2017: 45).

Ancak işçinin daha bağımsız olduğu durumu tartışmaya açıktır. Modern teknolojik araçlar, özel yazılımlar ve internet sayesinde çalışanlarla sürekli iletişim hâlinde olunabilmekte, çalışanın nasıl çalıştığı ve performansı anlık olarak denetlenebilmekte ve gerektiğinde işin yürütümü konusunda çalışana derhâl müdahale edilebilmektedir. Bu şartlar altında çalışanın bağımsızlığının sınırlarının, doğrudan işveren tarafından belirleneceği açıktır. Gerçekten çalışanlara daha fazla özerklik veriliyormuş gibi görünse de ağır denetim mekanizmaları olduğu ve bunun baskıyı ve iş yoğunluğunu arttırdığı dile getirilmiştir (Bathini & Kandathil, 2019: 412).

Ev eksenli tele çalışmanın dezavantajları arasında sayılan sorunlardan birisi de sosyal izolasyondur (Buomprisco vd., 2021; Klopotek, 2017; Rocha & Amador, 2018; Tremblay & Thomsin, 2012). Kişinin çalışırken izole olması, her şeyden önce sosyal ilişkilerini sınırlamakta ve sosyal ağlarının azalmasına sebep olmaktadır. Özellikle, iş arkadaşları ile kurulan ilişkiler ve bir arada geçirilen zaman, kişinin çalışırken çalışma ortamının yarattığı baskının sınırlı da olsa dışına çıkabilmesini sağlamakta ve sosyal ihtiyaçlarını belli oranda karşılamasına fırsat vermektedir. Zaten çalışma ortamında sınırlı olan sosyal ilişkilerin bütünüyle kısıtlanmasının, ruhsal olarak insana zarar vereceği belirtilmiştir (Hallin, 2020: 6). İzole olmak, hareket alanını kısıtladığı gibi aktif çalışmanın olmadığı durumlarda kimseyle yüz yüze iletişim kurmadan gelecek iş için sürekli hazır durumda beklemek, kişi üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Bunların yanında iş yerinde olmamanın, kişiyi çalıştığı sektörde daha az fark edilir kıldığı, böylece onun sosyal statüsünden kaynaklanan tatmin duygusunu ortadan kaldırdığı vurgulanmıştır (Filardi vd., 2020: 44; Klopotek, 2017: 43). Son olarak çalışanların, meslektaşları ile etkileşime girme olanağı çok sınırlı olduğu için karşılıklı iletişim yoluyla yapılabilen mesleki deneyim alışverişinin azaldığı, bunun da kişisel gelişim üzerinde olumsuz bir etki yaptığı ifade edilmiştir (Marica, 2018: 79).

Ev eksenli tele çalışmanın, terfi olanakları ve kariyer beklentisi konularında da dezavantajlı bir çalışma biçimi olduğu vurgulanmıştır (Buomprisco vd., 2021: 2). İşverenlerin, diğer çalışanlarla evde tele çalışanlar arasında terfiler ve kariyer fırsatları konusunda ayrımcı bir tutum sergiledikleri ifade edilmiştir. Bunun nedeni, işverenlerin, fiili olarak şirkette çalışan birisinin mesleki eğitimini izleme olanaklarının bulunmasıdır. Ayrıca iş yerinde kişinin denetimi doğrudan gerçekleştiğinden çalışanın kendisini gösterme fırsatı varken işverenin de çalışan hakkında fikir sahibi olma imkânı daha fazladır. Sonuç olarak ilerleme fırsatları açısından tele çalışmanın, fiilen iş yerinde çalışanlara oranla daha az fırsat sunduğu ve bu konuda şirketlerin, çalışanlara karşı olan sorumluluğunu kabul etmediği belirtilmiştir (Marica, 2018: 78). Bunun yanında evden çalışanların da kendilerini, şirketlerinin ofis çalışanlarına göre daha aşağı pozisyonda algıladıkları, dolayısıyla kendilerini gösterme konusunda çekinken davrandıkları ve bu durumun terfi etme şanslarını azalttığı ifade edilmiştir (Marica, 2018: 80).

3.1.5. Koronavirüs Salgını Sürecine Özgü Sorunlar

Koronavirüs, 2019 yılının Aralık ayında ortaya çıkıp kısa sürede tüm dünyaya yayılarak bir pandemiye dönüşmüştür. Pandemiyle mücadele kapsamında alınan temel önlemlerin başında sosyal izolasyon gelmektedir. Bahsedildiği üzere ev eksenli tele çalışma, sosyal izolasyonun kendiliğinden gerçekleştiği bir çalışma biçimidir. Bu nedenle tüm dünyada tele çalışma yoluyla yürütülmeye müsait işlerde ev eksenli tele çalışma uygulaması benimsenmiştir. Böylece hem belli işlerin yürütülmesi hem de sosyal izolasyonunun sağlanması amaçlanmıştır. 2021 yılının başı itibarıyla pandemi sürecinde ev eksenli tele çalışmanın çalışanlar açısından yarattığı sorunlara ilişkin dünyada henüz yeterince araştırma yapılmış değildir. Bu sınırlılığa karşın bu çalışmanın amacıyla bağlantılı olması nedeniyle var olan araştırmalar kapsamında pandemi sürecindeki ev eksenli tele çalışmanın, çalışanlar açısından yarattığı sorunlara değinmek gerekmektedir.

Öncelikle pandemi sürecindeki ev eksenli tele çalışmanın, normal koşullardaki bu tür bir çalışmadan farklı yönlerinin olduğu belirtilmelidir. Pandemi sürecinde evde tele çalışma, çalışanlar tarafından özgürce yapılan bir seçimin değil, bir zorunluluğun sonucudur. Çalışanların uygun olduğunda evden ara sıra çalışmaları ile işlerin ne zaman normale döneceği bilgisine sahip olmadan evde uzun bir süre çalışmaya zorlanmaları arasında büyük bir fark vardır. Bu durumun normal koşullarda tercih edilen ev eksenli çalışmaya göre çalışanları daha fazla baskı altında hissettirdiği ifade edilmiştir. Bunun yanında pandemiden önce, özellikle nitelikli çalışanlar için evden çalışma kısa sürelerle yapılan bir faaliyetten ibarettir. Oysa salgın sırasındaki tele çalışmanın, tam zamanlı olarak ofisten uzak biçimde çalışmak anlamına geldiği, bu durumun çalışanlar üzerindeki yükü arttırdığı belirtilmiştir (Buomprisco vd., 2021: 3; Hallin, 2020: 2).

Pandemi döneminde işaret edilen en temel sorunlardan birisi, pandemi öncesinde de ciddi bir sorun olarak görülen iş ve aile hayatı arasındaki sınırların bulanıklaşmasıdır (Hallin, 2020: 7; Rudnicka vd., 2020: 10; Wang vd., 2021: 28). İlk olarak evde çalışmak işin aile yaşamına ve ailenin iş hayatına müdahalesi anlamına gelmektedir. Çalışanların bunla mücadele etmeleri, üzerlerinde fazladan bir yük oluşturmaktadır. Evde çalışmak, aile hayatını kesintiye uğratmakta ve bu durum çalışma etkinliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle çalışanların sürekli çevirim içi olmalarının istenmesi ve herhangi bir ihtiyaç çağrısına hemen yanıt vermeleri gerekmesi gibi talepler, aile yükümlülüklerini yerine getirme becerisini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu koşullarda işin, insanların yaşam alanlarını istila ettiği belirtilmiştir (Wang vd., 2021: 28). Ayrıca çalışılan ve yaşanan mekânın aynı olması ve çalışma saatlerindeki esnekliğin, iş günleri ile aileye ayrılan hafta sonu arasındaki ayrımı da ortadan kaldırarak aile düzenini olumsuz etkilediği vurgulanmıştır (Hallin, 2020: 15).

Aile hayatı ile bağlantılı olarak pandemi sürecine özgü olan önemli bir sorun da çalışma esnasında diğer aile üyelerinin de büyük olasılıkla evde olmasıdır. Eşler aynı anda evde çalışabileceği gibi çocuklu aileler için çocukların da evde olma ihtimali yüksektir. Bu durum çalışanın dikkatini toplayamamasına neden olmakta ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Çocuklar evdeyken ebeveynlerin iş ve aile rollerini dengelemekte büyük zorluklarla karşılaştıkları ve çocukların da süreçten olumsuz etkilendikleri ifade edilmiştir (Hallin, 2020: 7; Wang vd., 2021: 28). Özellikle kadınların pandemi sürecinin yükünü daha fazla üstlendikleri görülmektedir. Pandemi döneminde çalışan kadınların çocukların da evde olması ve diğer eve ilişkin işler nedeniyle çifte sorumluluğu üstlenmek zorunda kaldıkları, dolayısıyla pandeminin cinsiyet eşitsizliğini daha da derinleştirdiği belirtilmiştir (Hodder, 2020: 266).

Pandemi sürecinde ev eksenli tele çalışmanın sebep olduğu temel problemlerden birisi de yalnızlıktır. İş arkadaşları ve yöneticilerle yüze temasın azalması, hatta ortadan kalkması ve insanların bir araya geldiği sosyal alanların kaybedilmesi yalnızlık hissini güçlendirmektedir. Çalışanlar, işe ilişkin görüşmelerinin tamamen görev odaklı olduğunu ve aidiyet ya da sosyal ilişkiler kurmak gibi psikolojik ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını dile getirmişlerdir (Wang vd., 2021: 29). Dijital iletişimin fiziksel olarak kurulan iletişimin yerini dolduramadığı ve özellikle dijital iletişimde yaşanan aksaklıklar nedeniyle çalışanların yüze iletişimden daha fazla enerji harcamak zorunda kaldıkları belirtilmiştir (Hallin, 2020: 14). Çalışanların, iş arkadaşlarıyla gerçek bağlarının olmamasıyla ayrıca mücadele etmek zorunda kaldıkları ifade edilmiştir (Rudnicka vd., 2020: 10). Ev eksenli tele çalışanların yaşadıkları bu problemlerin salgın nedeniyle alınan önlemler kapsamındaki kısıtlama ve yasaklarla birleşmesinin çalışanlar üzerindeki baskıyı daha da arttırdığını belirtmek gerekir.

Pandemi süresince ev eksenli tele çalışanların çalışma koşullarının ağırlaştığından ve bundan kaynaklanan başkaca problemler yaşadıklarından da bahsedilmiştir. Öncelikle çalışanların performanslarını kontrol altında tutmak amacıyla kullandıkları mobil araçlar ve bağlı oldukları ağlar üzerinden teknoloji aracılığıyla yoğun bir gözetime maruz bırakıldıkları belirtilmiştir (Hodder, 2020: 266). İkinci olarak çalışma saatleri normal çalışma saatlerinden daha fazla ve düzensizdir. Aynı şekilde ara dinlenmelerin, vardiyaların ve fazla çalışmaların da düzensiz olduğu ifade edilmiştir (Hallin, 2020: 15). Son olarak ev eksenli tele çalışanların iş yoğunluklarının normale göre arttığı ortaya konmuştur (Rudnicka vd., 2020: 10; Wang vd., 2021: 30). Tüm bunların başta stres olmak üzere uyku bozukluğu, anksiyete, depresyon gibi önemli psikolojik problemlere ve çeşitli sağlık sorunlarına neden olduğu tespit edilmiştir (Buomprisco vd., 2021: 3).

3.2. İşverenler Açısından Ev Eksenli Tele Çalışma

Ev eksenli tele çalışma, aşağıda bahsedilecek olan denetim ve verimlilik gibi esasında çözümü bulunan sorunları saymazsak işverenler açısından oldukça avantajlı bir çalışma biçimidir. En temel avantajı, iş yerinde gerçekleştirilen tam süreli normal bir çalışmaya göre bazı maliyet kalemlerinin ortadan kalkması ve böylece işverenlere rekabet avantajı sağlamasıdır. Öncelikle işverenler, çalışanlara bir iş yeri tahsis etmek zorunda olmadıklarından iş yeri kurulumu ve devamının sağlanmasına ilişkin maliyetlerden kurtulmaktadırlar. İkinci olarak tele çalışma sayesinde çalışanların ihtiyacı olan iş yerinde bulundurulması gereken mobilyalar ve işin yürütümüne ilişkin çeşitli araç gereçlere ilişkin masraflar, bakım onarım maliyetleri, iş yerini ısıtma, soğutma, aydınlatma ya da çeşitli cihazların çalışması için gerekli enerji masrafları, işçilerin başkaca günlük ihtiyaçlarına ilişkin yapılan çeşitli harcamalar ve işçilerin iş yerine ulaşımı sağlanıyorsa ulaşım maliyetleri gibi birçok maliyet ortadan kalkmaktadır. Maliyetlerdeki bu önemli düşüşler

sayesinde verimlilik ve kârlılığın da arttığı belirtilmiştir (Marica, 2018: 74-75; Rocha & Amador, 2018: 156).

Yukarıda daha detaylı belirtildiği gibi ev eksenli tele çalışma, günümüzde maliyet avantajı sağlayarak rekabet gücünün artırılması amacıyla benimsenen esneklik yaklaşımına ilişkin uygulamaların hayata geçirilmesine müsait bir yapıya sahiptir. Bu açıdan ev eksenli tele çalışma; çalışan sayısının, çalışma sürelerinin ve iş yoğunluğunun talep dalgalanmaları ya da müşteri ihtiyaçlarına göre ayarlanabildiği, performans dayalı ücret sistemlerinin kolaylıkla uygulanabildiği ve sendikal örgütlenmeden uzak bir çalışma biçimidir. Dolayısıyla bu tür bir çalışmanın, uygulanması müsait olan işlerde dezavantaj yaratmak bir tarafa işveren tarafından özellikle tercih edilen bir çalışma biçimi olduğu belirtilmelidir.

Ev eksenli tele çalışmanın en önemli dezavantajı olarak ise çalışma faaliyeti iş yeri dışında gerçekleştiğinden işçilerin denetlenmesinin zor olması gösterilmiştir (Rocha & Amador, 2018: 156). İş, yöneticilerin doğrudan gözetimi dışında yapıldığından performanslarının doğru değerlendirilmesinin kolay olmadığı belirtilmiştir (Klopotek, 2017: 43). Yöneticilerin fiziksel kontrolünden uzaklaşmanın çalışanları olumsuz etkilediği, dolayısıyla çalışanların daha kolay kaytarabilecekleri dile getirilmiştir (Aguilera vd., 2016: 3). Diğer taraftan üst düzey yöneticilerin, çalışma faaliyeti iş yeri dışında gerçekleştiğinden çalışanların aslında gerektiği gibi çalışmadıkları yönünde bir kanıya sahip oldukları ve bu nedenle işçiler üzerinde daha fazla baskı yaratma yönünde eğilim gösterdikleri vurgulanmıştır (Marica, 2018: 82). Çalışanlar açısından da uzakta olmaları nedeniyle işletme ile bütünleşmelerinde ve işletmeye bağlılıklarında azalma olduğu belirtilmiştir (Filardi vd., 2020: 44; Rocha & Amador, 2018: 156). Bütün bunlardan hareketle sorunun merkezinde çalışanların uzakta olmalarından kaynaklanan bir koordinasyon ve denetim sorununun olduğu söylenebilir.

Belirtilen soruna karşın şunu vurgulamak gerekir ki bugünkü bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla bir ağa bağlı olarak çalışan kişinin neredeyse her hareketini denetlemek ve ölçmek mümkün olduğu gibi performans hedefleri doğrultusunda sürekli yönlendirmeler yaparak çalışma hızını da doğrudan belirleyebilmek mümkündür. Modern mobil araçlar, yazılımlar ve internet teknolojisi sayesinde çalışanlar tıpkı iş yerindeki gibi denetlenebilmekte ve çalışanlara her an müdahale edilerek performansları kontrol altında tutulabilmektedir. Yapılan çalışmalar da bahsedilen sorunun abartıldığını göstermektedir. Gerçekten ev eksenli tele çalışanların denetimlerinin kolaylıkla yapılabildiği, çoğu durumda diğer çalışanlara oranla daha yüksek bir verimliliğe sahip oldukları ve hatta özel hayatlarının organize edilmesine fırsat verildiği durumlarda devamsızlık sorununun da ortadan kalktığı belirtilmiştir (Aguilera vd., 2016: 3; Rocha & Amador, 2018: 156).

Öte yandan ev eksenli tele çalışanların yeterince denetlenemediği düşüncesi, esasında daha yoğun bir denetimi, performans baskısını ve katı kuralları beraberinde getirmektedir. Diğer bir ifadeyle denetim sorunu, yeni baskıcı denetim mekanizmalarını ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada gerçekten ev eksenli tele çalışmada çalışanların aşırı yoğun biçimde denetlendiği durumlar olduğu, işlerini bitirmeleri gereken sürelerin net olarak belirlendiği ve çalışanlardan çok sık aralıklarla geri bildirim yapmalarının istendiği belirtilmiştir (Turan, 2019: 105). Bahsedilen baskıcı mekanizmalar işverene çoğu zaman verimlilik artışı olarak dönerken çalışanlara ciddi zararlar vermektedir. Çünkü denetimin, sadece çalışanın uzakta olması fikri üzerinden arttırılarak abartılması, evde tele çalışan birisinin kendisini, iş yerinde çalışana göre daha fazla baskı altında hissetmesine sebep olmaktadır. Söz konusu baskının, çeşitli ruhsal problemleri ve aile ilişkilerindeki başkaca sorunları beraberinde getirme riski taşıdığı belirtilmelidir.

Sonuç

Tele çalışma, klasik iş yeri dışında başta ev olmak üzere herhangi bir yerde yürütülebilmesi mümkün olan, çalışma sürelerinin ayarlanabildiği ve esnek çalışma süreleri sayesinde aile ve iş yaşamı arasında denge kurmaya olanak tanıyan bir çalışma biçimi olarak kabul edilmektedir. Bu hâliyle, işverenlerin iş yeri kurma maliyetlerinden kurtulacağı ve çalışma sürelerini ihtiyaçlarına göre ayarlayabileceği bir yapıya sahiptir. Diğer taraftan özellikle evde çalışmak isteyenlerin de çalışma sürelerini günlük sorumluluklarına göre belirleyerek eve ait işleri aksatmadan çalışmalarına olanak tanıyan ve böylece aile ve çalışma hayatı arasında kalmalarından kaynaklanan sorunları çözebilecekleri bir esnek çalışma biçimi olarak görülmektedir.

Farklı ülkelerdeki uygulamalar ve literatürdeki tartışmalar değerlendirildiğinde ev eksenli tele çalışmanın işverenler açısından avantajları ağır basarken işçiler için ciddi sorunları beraberinde getirdiği belirtilmelidir. İşverenler açısından temel dezavantaj olarak iş yeri dışında yöneticilerin fiziksel kontrolünden uzakta gerçekleştirilen bir çalışma faaliyetinin, koordine edilmesinin ve denetlenmesinin zorluğu gösterilmektedir. Buna karşın bilgi ve iletişim teknolojisinin sunduğu mobil araçlar, yazılımlar ve internet ağı sayesinde ev eksenli çalışanların her hareketinin ve performanslarının, iş yerini aratmayacak biçimde denetlenmesi, çalışmalarının anlık olarak izlenebilmesi ve koordine edilebilmesi mümkündür. Dolayısıyla bahsedilen sorun aşılabilir bir nitelik taşımaktadır. Burada sorun olarak kabul edilebilecek tek eğilimin, uzaklık ve gerçek bir çalışma ortamı olmaması nedeniyle çalışanların işletmeye bağlılıklarının azalması olduğu söylenebilir.

Ev eksenli tele çalışmanın işverenler açısından avantajlarına baktığımızda ilk sırada iş yeri tahsis etmek, iş yerinin kurulumuna ve işin yürütümüne ilişkin mobilya ve diğer araç gereçleri temin etmek, tüm bunların devamını sağlamak, enerji tüketimi gibi çoğaltılabilecek birçok

maliyet kaleminden kurtularak rekabet avantajı sağlaması gelmektedir. İkinci olarak ev eksenli tele çalışma çalışan sayısının, çalışma sürelerinin ve iş yoğunluğunun ayarlanabildiği, performans dayalı ücret sistemlerinin kolaylıkla uygulanabildiği ve doğası gereği sendikal örgütlenmeden uzak bir çalışma biçimidir. Sayılanlar sayesinde ev eksenli tele çalışma işletmeleri, talep dalgalanmaları ve müşterinin değişen ihtiyaçları karşısında kolaylıkla esnek kılarak rekabet ve maliyet avantajı sağlamaktadır. Tüm bunlar değerlendirildiğinde ev eksenli tele çalışmanın, baş edilebilir önemsiz dezavantajları dışında işveren açısından çok sayıda avantajı olduğu söylenebilir.

Çalışanlar açısından ise daha çok ev eksenli tele çalışmanın ortaya çıkardığı sorunlardan bahsedilebilir. Bu çalışma biçiminin görece önemsiz kabul edilebilecek iki avantajı dile getirilmektedir. Çalışanlar işe fiili olarak gitmedikleri için ulaşım masrafları, stres ve yorgunluk ortadan kalkmakta ve zamandan tasarruf etmektedirler. İkinci olarak ev daha az resmi bir ortam olduğundan çalışanlar üzerindeki baskı ve stres azaltmakta ve çalışanlar çalışma ortamlarındaki mobilyalar, sıcaklık, müzik gibi faktörler üzerinde kişisel istekleri doğrultusunda tasarrufta bulunabilmektedir. Buna karşın ev eksenli tele çalışmada avantaj olarak sunulan birçok konunun, uygulamada çalışanların aleyhine işlediği görülmektedir. Bunlardan en önemlisi çalışanların, çalışma saatlerini işverenle karşılıklı olarak ayarlayarak çalışma dönemleri ile aile hayatları arasında bir denge kurabilecekleri söylemidir. Uygulamaların çoğunda çalışma süreleri, işverenlerin ihtiyaçlarına göre ve genellikle tek taraflı olarak belirlenmektedir. Yine çalışma süreleri sınırlı kalmamakta ihtiyaç olması hâlinde işveren tarafından uzatılmaktadır. Bunun yanında uygulanan parça başı ücret benzeri uygulamalar nedeniyle ve talep artışları, işin yetişme durumu, teknik problemlerle işin durması gibi durumlarda iş yoğunluğunun da aşırı artabildiğini belirtmek gerekir.

Çalışma süreleri ve iş yoğunluğunun artışına paralel olarak bir süre sonra ev iş yerine dönüşebilmekte ve bırakın aile ve iş hayatı

arasında denge kurmayı, bu iki alan içi içe geçebilmektedir. Günlük çalışma programının, bazen akşam ve hatta gece de dâhil olmak üzere dışına çıkan çalışma süreleri ve iş yoğunluğu, iş ve aile hayatı arasındaki sınırları belirsizleştirmekte ve aile bireylerini çalışmaya ilişkin sorunların bir parçası hâline getirmektedir. Bahsedilen temel sorunların yanında ev eksenli tele çalışmada ücretlerin düşük seviyede olması ve bazen gelir garantisinin bile olmaması, sosyal yardımların olmaması ya da düşük olması, yoğun denetimin çalışanlar üzerindeki baskıyı ve stresi arttırması, sosyal izolasyon ve bundan kaynaklı ruhsal sorunlar ve kariyer gelişiminin sınırlı olması gibi problemlerin olduğu da belirtilmelidir.

Anlatılanlar bağlamında ev eksenli tele çalışma, bu çalışma biçiminin ayırt edici özelliği olan bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerin, işverenler tarafından iş yeri dışında da esneklik sağlamak amacıyla kullanıldığı bir esneklik formudur. Bu açıdan temel amaç; çalışan sayısının, çalışma sürelerinin ve ücretlerin, talep dalgalanmaları ve müşteri zevkleri gibi piyasa koşullarının belirlediği ihtiyaçlara göre ayarlanabilmesidir. Söz konusu ayarlamalar yapılırken yapılanların maliyetinin büyük oranda çalışanların omuzlarında olduğu belirtilmelidir. Dolayısıyla bir esneklik formu olarak ev eksenli tele çalışmanın, tıpkı diğer esneklik uygulamalarında olduğu gibi işverenlere önemli fırsatlar sunarken çalışanlar açısından ciddi sorunları beraberinde getirmesi şaşırtıcı değildir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Aguilera, A., Lethiais, V., Rallet, A., Proulhac, L. (2016). Home-based telework in France: Characteristics, barriers and perspectives. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 92(1), 1-11.

Ansal, H. (1997). Esneklik: Fordizmden post-fordizme dönüşümün anahtarı. *Petrol-İş 1995-1996 Yıllığı* içinde (647-660. ss.), Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası Yayını.

Baines, S. & Gelder, U. (2003). What is family friendly about the workplace in the home? The case of self-employed parents and their children. *New Technology, Work and Employment*, 18(3), 223-234.

Bathini, D. R. & Kandathil, G. M. (2019). An orchestrated negotiated exchange: Trading home-based telework for intensified work. *Journal of Business Ethics*, 154(2), 411-423.

Brinzea, V. M. & Secara, C. G. (2017). The telework, a flexible way to work in a changing workplace. *Scientific Bulletin - Economic Sciences*, 16, 104-112.

Buomprisco, G., Ricci, S., Perri, R., Siovd, S. (2021). Health and telework: New challenges after COVID-19 pandemic. *European Journal of Environment and Public Health*, 5(2), 1-5.

Denizli Öztürk, B. (2017). *Türk İş Kanunu'nda yeni bir esnek çalışma modeli: tele çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdayı, A. U. & Tekbaş, H. D. (2019). Home-based working women as cheap labor in the context of neoliberal globalization: results of a field study in Aksaray province. S. Mavroudeas, S. Akar, J. Dobрева (Ed.), *Globalization, Poverty, Inequality, & Sustainability Kitabı* içinde (63-74. ss.), Ijopoc Publication.

Erdayı, A. U. (2019). Emek piyasalarında esneklik ve güvence arasındaki ütöpik denge: Esneklik - güvence dengesi yaklaşımı. G. Y. Şeren, Kurular (Ed.), *Kamu Politikalarına Sosyal Bakış Kitabı* içinde (45-72. ss.), Gazi Kitabevi Yayınları.

- Filardi, F., Castro, R. M. P., Zanini, M. T. F. (2020). Advantages and disadvantages of teleworking in Brazilian public administration: analysis of SERPRO and federal revenue experiences. *EBAPE.BR*, 18(1), 28-46.
- Galvez, A., Tirado, F., Alcaraz, J. M. (2018). Resisting long working hours: the case of Spanish female teleworkers. *German Journal of Human Resource Management*, 32(3-4), 195-216.
- Hallin, H. (2020). *Home-based telework during the Covid-19 pandemic*. (yüksek lisans tezi). İsveç: Mälardalen Üniversitesi.
- Hodder, A. (2020). New technology, work and employment in the era of COVID-19: reflecting on legacies of research. *New Technology, Work and Employment*, 35(3), 262-275.
- Huberman, L. (2007). *Feodal toplumdan yirminci yüzyıla*. İletişim Yayınları.
- Keune, M. (2008). *Between innovation and ambiguity: the role of flexicurity in labour market analysis and policy making*. ETUI-REHS Research Department Yayını.
- Klopotek, M. (2017). The advantages and disadvantages of remote working from the perspective of young employees. *Scientific Quarterly "Organization and Management"*, 40(4), 39-49.
- Marica, M. E. (2018). Homeworking / Teleworking atypical forms of employment: between usefulness and precariousness. *Juridical Tribune Journal*, 8(1), 73-85.
- Olson, M. H. (1983). Remote office work: changing work patterns in space and time. *Communications of the ACM*, 3(26), 182-187.
- Rocha, C. T. M. & Amador, F. S. (2018). Telework: conceptualization and issues for analysis. *EBAPE.BR*, 16(1), 152-162.

- Rudnicka, A., Newbold, J. W., Cook, D., Cecchinato, M. E., Gould, S. J. J., Cox, A. L. (2020). Eworklife: developing effective strategies for remote working during the COVID-19 pandemic. *The New Future of Work Online Sempozyumu* içinde (1-13. ss.).
- Sullivan, C. (2003). What's in a name? Definitions and conceptualisations of teleworking and homeworking. *New Technology, Work and Employment*, 18(3), 158-165.
- Sümer, H. H. (2019). *İş hukuku*. Seçkin Yayınları.
- Tokol, A. (2003). Tele çalışma geleceğin çalışma şekli olabilir mi?. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5(2).
- Tremblay, D. G. & Thomsin, L. (2012). Telework and mobile working: Analysis of its benefits and drawbacks. *Int. J. Work Innovation*, 1(1), 100-113.
- Tremblay, D. G. (2003). Telework: A new mode of gendered segmentation? Results from a study in Canada. *Canadian Journal of Communication*, 28(4), 461-478.
- Turan, B. Ö. (2019). *Enformasyon teknolojisiyle evden çalışma: Türkiye'de hizmet sektörü üzerinden bir inceleme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Viebrock, E. & Clasen, J. (2009). Flexicurity and welfare reform: a review. *Socio-Economic Review*, 7(2), 305-331.
- Wang, B., Liu, Y., Qian, J., Parker, S. K. (2021). Achieving effective remote working during the COVID-19 pandemic: a work design perspective. *Applied Psychology: An International Review*, 70(1), 16-59.

EXTENDED ABSTRACT

Although telework has remained on the agenda as a working type since 1990s, the developments in information and communication technologies has recently made it popular again. It is well-known that for long, technological advancements have been transforming the nature of working and types of relationships involved in it. This transformation can be extended to include not only radical changes transforming the structure social classes as in the case of Industrial Revolution but also changes in only working types without a shift in fundamental class structure as it is done by the developments in information and communication technologies. In this context, the developments in information and communication technologies has enabled traditional modern working to be exercised beyond the usual time and space limits. Telework has arisen as a result of the use of technological resources and is a working type essentially based on these technologies. By this way, it becomes possible to work anywhere outside the classical workplace because via these technologies it is no longer an issue to be accessible and supervised beyond the workplace.

Telework has a favorable structure in the sense of implementing the flexibility perspective of Neoliberalism in the labor market. That's why, telework, as an inherently flexible working type, is of a great importance on the employer's side. It is not surprising that telework is highly appealing for them considering that it decreases workplace and setup costs and is also responsive to demand for flexibility which is the main determinant in labor market. Likewise, it also pleases employees by the promise of working at home flexibly during the day. These conditions are deemed quite favorable by those with necessity or obligation, especially by women, to stay at home. Despite the ostensibly undeniable advantages of telework, it should be noted that it brings about many problems for workers. Therefore, in this study, it has been attempted to specify the problems on the workers' side and the pros and cons of home-based telework mentioned in the literature by the aspect of workers by elaborating on real-life practices. In this manner, firstly, the evolution and the nature of home-based telework is described. Second, its relationship with neoliberalism's flexibility the perspective is explained. Finally, pros and cons of home-based telework is discussed considering the current state of the issue.

First of all, for employers, home-based telework provides a competitive advantage via cutting fixed costs of various items such as allocating a workplace and the associated furniture and other materials to setup and maintain the business, to sustain all these activities and also variable costs like energy consumption. Second, home-based telework is a type of working whereby some factors like size of the workforce, working times and workload can be adjusted and performance based wage

systems can be implemented with ease or in a much less costly way and also home-based telework is inherently not suitable for unionization. Thanks to the listed advantages, businesses operating on home-based telework system can gain a competitive edge in terms of costs by responding more flexibly to the demand fluctuations and ever-changing customer needs.

Many aspects introduced as an advantage have turned out to work against the interests of employees. The argument that the daily working hours can be set out mutually to fine-tune the balance between working and private life is the major one among these empty promises. In practice, working hours are determined to be in employers' benefit and unilaterally rather than mutually in most cases. Moreover, working hours can be extended beyond the predetermined limits at the disposal of the employers. In addition, because of the piece rate system and in case of sudden demand shocks, pressure to urgently finish the task in hand, going into standstill periods due to technical problems, it should be noted that workload may reach excessive levels.

Once workload and working hours have increased, after a while, home will turn into a workplace and they get intermingled let alone a fine balance can be established between them. Predetermined daily working schedules are outreached, working time can be extended even to evenings and nights, workload has increased, by which boundaries between working and private life become obsolete and family members are involved in work-related problems. In addition to the fundamental ones, home-based telework may also bring about some other problems; low wages and (even zero) welfare benefits, lack of wage guarantees, increasing stress and pressure due to frequent supervision, social isolation and related psychological problems and limited career development.

Malak Akgün, B. (2021). İşaret dili eğitimi almış ve almamış üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının ve uyum düzeylerinin değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1247-1272.

DOI: 10.21550/sosbilder.900971
Araştırma Makalesi / Research Article

İŞARET DİLİ EĞİTİMİ ALMIŞ VE ALMAMIŞ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK TUTUMLARININ VE UYUM DÜZEYLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Bahanur MALAK AKGÜN**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 22 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 7 Mayıs / May 2021

ÖZET

Çalışmada işaret dili eğitimi almış ve almamış üniversite lisans öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarını ve uyum düzeylerini belirlemek amaçlanmıştır. Çalışma kesitsel tanımlayıcı araştırmadır. Çalışmaya katılmaya gönüllü olan, aydınlatılmış onam formunu dolduran 115 öğrenci örnekleme oluşturmuştur. Öğrencilerden 57'si işaret dili eğitimi almış ve 58'i işaret dili eğitimi almamıştır. Katılımcılara 25 Aralık 2016- 01 Mart 2017 tarihleri arasında Tanıtıcı Bilgi Formu, Özürlülere Yönelik Tutum Ölçeği (ÖYTÖ) ve Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE) uygulanmıştır. Eğitim almış ve almamış öğrencilerin HKE toplam puanları arasında bir fark yoktur. Eğitim almış öğrencilerin ÖYTÖ toplam puanları ve ÖYTÖ alt faktör eğitim ortamı, kişilerarası ilişkiler, kişisel özellikler, çalışma yaşamı, yetkinlik-bağımsız yaşam puanları ve HKE alt ölçek sosyal uyum, kendini gerçekleştirme, sosyal ilişkiler, sosyal normlar puanları eğitim almamış öğrencilerden yüksektir ($p<.05$). Öğrencilerin ÖYTÖ ve HKE toplam puanları arasında bir ilişki yoktur. İşaret dili eğitimi almak engelli bireyleri tanımayı ve onlara karşı olumlu tutumlar geliştirmeyi sağlamıştır. Bu ruh sağlığında toplumsal farkındalık yaratmada önemli bir strateji oluşturabilir.

* Bu çalışma, 24-26 Ekim 2019 tarihlerinde Erzurum'da düzenlenmiş olan Palandöken 2. Uluslararası Hemşirelik Eğitimi Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**  Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Ardahan / TÜRKİYE, bahnur_mk@hotmail.com

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

Anahtar Kelimeler: *engellilere yönelik tutum, genel uyum, işaret dili eğitimi, öğrenci, ruh sağlığında toplumsal farkındalık*

Evaluation of the Attitudes and Adaptations Levels of University Students with and without Sign Language Training towards Disabled Individuals

ABSTRACT

It aims to determine the attitudes towards individuals with a disability and adaptation levels of university students with and without sign language training. This study is descriptive. The sample consisted of 115 students who volunteered to participate in the study. 57 students were with sign language training towards disabled individuals and 58 students were without sign language training towards disabled individuals. December 25, 2016 - March 01, 2017, The participants were administered Introductory Information Form, Attitude Towards Disability Scale (ATDS) and Hacettepe Personality Inventory (HPI). There is no difference between the HPI scores of the two groups. The ATDS scores of students and the sub-factors of ATDS are educational environment, interpersonal relationships, personal features, working life, competence-independent life scores of educated students are higher than those of non-educated students. The sub-factors of HPI are social adjustment, self-realization, social relations, and social norms scores of educated students are higher than those of non-educated students. The sign language training enabled to recognize individuals with disabilities and develop positive attitudes towards them.

Key words: *attitude towards disabled individuals, general adaptation, student, sign language training, social awareness of mental health*

Giriş

Engelli bireyler genellikle kendilerine yönelik olumsuz tutumlarla mücadele ederler. Genelde engellilere yönelik sözel ifadeler uygun ve olumlu olmaktadır ancak engelli bireylere yönelik tutumlar (EBYT) sıklıkla engellileri reddetme, dışlama ve ayrımcılık gösterme şeklindedir (Aykaç, 2020; Duman & Doğanay, 2017). Engelli bireylere yönelik (EBY) olumsuz tutumları, onları yeterince tanımamak veya

sosyal öğrenme yoluyla diğer insanların olumsuz kalıp düşüncelerini öğrenerek onlara karşı önyargılı olmak etkileyebilir (Ma & Hsieh, 2020; Erdoğan & Vatandaş, 2020). Özellikle sağlık profesyonellerinin olumsuz tutumları, engelli bireylere sınırlı hizmet sunulmasına veya hizmetlerin kalitesinin yeterli olmamasına neden olabilmektedir (Aykaç, 2020). Engelli bireylere yönelik olumlu tutumların (EBYOT) gelişmesini engelli bireylerle engelli olmayan bireylerin sosyal etkileşimlerinin artması sağlayabilir. Ancak çalışmalarda engelli bireylerin ve ailelerinin sosyal etkileşimlerinin sınırlı olduğu belirtilmektedir. Engelli bireyleri tanımalarını ve olumlu düşüncelerin gelişmesini sağlayan eğitimler de olumlu tutumların gelişmesini etkileyebilir (Eniç, 2021; Polo Sánchez vd., 2020; Logan & Bogart, 2020; Melekoğlu & Balıkcı, 2020; Nerse, 2020; Case vd., 2020). Üniversite öğrencileriyle yapılan araştırmalarda öğrencilerin EBYOT'lerinin düşük ve orta düzeyde olduğu saptanmıştır (Pesen & Demirhan, 2021; Logan & Bogart, 2020; Karataş, 2020; Dayı vd., 2020; Case vd., 2020; Lee vd., 2020; Polo Sánchez vd., 2020; Szumski vd., 2020). Bir başka çalışmada genel olarak sağlık alanında eğitim gören öğrencilerin engellilere yönelik olumlu tutumlarının yetersiz olduğu saptanmıştır (Aşık vd., 2021). Hemşirelik öğrencilerinin engellilere yönelik olumlu tutumlara sahip oldukları belirlenmiştir (Al Nabacwa, 2021; Polikandrioti vd., 2020). Daruwalla ve Darcy (2005), hemşirelik öğrencilerinin ve rehabilitasyon hemşirelerinin olumlu tutumlarının turizm öğrencilerinden daha fazla olduğunu belirtmiştir. Chan vd. (2002), rehabilitasyon öğrencilerinin işletme öğrencilerine göre daha fazla olumlu tutumu olduğunu saptamıştır. Bu farkın en önemli nedeni eğitim ve deneyimlerdir (Roca-Hurtuna vd., 2021; Al-Hadabi vd., 2021; Al Nabacwa, 2021). Eğitim seviyesinin artması, engellileri tanımaya yönelik eğitim alınması ve engelli bireylerle önceden olumlu ilişkilerin yaşanması EBYOT geliştirmektedir (Eniç, 2021; Polo Sánchez vd., 2020; Logan & Bogart, 2020; Melekoğlu & Balıkcı, 2020; Nerse, 2020; Case vd., 2020). EBYOT geliştirme kişinin uyum yeterliliği ile

ilişkili olabilir. Çünkü genel uyum düzeyi kişisel ve sosyal uyum düzeyleri şeklinde sınıflandırılır. Sosyal uyum; yasal ve sosyal kurallara, değerlere ve başkalarının haklarına saygılı olmayı, başkalarıyla ilişkilerin niteliğini, istek ve gereksinimlerin toplumla uzlaşarak belli ölçülerde bağımsız olarak karşılanması gibi davranışları belirtir. Uyum düzeylerinin yüksek düzeyde olması kişinin uyumlu olduğunu, orta düzeyde olması kişinin uyumlu olabileceğini ve düşük düzeyde olması kişinin uyumsuz olduğunu göstermektedir (Özgüven, 1992). Literatürde öğrencilerin uyum düzeylerinin EBYT'yi nasıl etkilediğine ait bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu nedenle bu çalışma, işaret dili eğitimi almış ve almamış üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarını ve uyum düzeylerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Böylece öğrencilerin uyum düzeylerinin ve engelli bireylere yönelik bir eğitim alma ya da almama durumlarının EBYT'yi nasıl etkilediği anlaşılacaktır.

Araştırma soruları şunlardır;

- İşaret dili eğitimi almış ve almamış öğrencilerin uyum düzeyi nedir?
- İşaret dili eğitimi almış ve almamış öğrencilerin EBYT'leri hangi yöndedir?
- Öğrencilerin engelli birey tanıma durumuna göre uyum düzeyi nedir?
- Öğrencilerin engelli bir bireyi tanıma durumu ile EBYT'leri arasında bir ilişki var mıdır?
- Öğrencilerin engelli bir bireyi tanıma durumu ile uyum düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?
- Öğrencilerin EBYT'leri ve uyum düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Şekli

Bu çalışma, kesitsel tanımlayıcı araştırma özelliğine uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Evren ve Örneklemi

Çalışma, bir üniversitenin işaret dili eğitimi almış ve almamış lisans öğrencileri ile yürütülmüştür. Üniversitede 2016-2017 eğitim öğretim döneminde yaklaşık 500 lisans öğrencisi aktif olarak eğitimlerini sürdürmektedir. Lisans öğrencileri; İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu ve Sağlık Bilimleri Yüksekokulu'nda eğitimlerine devam etmektedirler. 2016-2017 eğitim öğretim yılı bahar döneminde işaret dili dersine Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda 36, Sağlık Bilimleri Yüksekokulunda 37 olmak üzere 73 öğrenci devam etmektedir. Bu öğrenciler, güz ve bahar dönemlerinde seçmeli ders olarak işaret dili dersinin eğitimine devam etmişlerdir. Öğrenciler, işitme engelli bireyle günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve anlaşabilecek şekilde kendilerini işaret diliyle ifade etmeyi ve karşıdakini anlamayı öğrenmektedirler.

% 5 tip I hata ve % 80 güç düzeylerinde, en fazla % 5 hata ile örneklem sayısını bulabilmek için her bir grup için alınması gereken örneklem büyüklüğü 34 olarak bulunmuştur. Söz edilen evrenden araştırmaya katılmaya gönüllü olan ve aydınlatılmış onam formunu imzalayan 115 öğrenci çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. İşaret dili dersine devam eden 73 öğrenciden 57'si (% 78) çalışmaya katılmaya gönüllü olmuştur. Örneklem grupları arasında karşılaştırmanın etkili olabilmesi için lisans öğrencilerinden işaret dili eğitimi almamış 58 öğrenci diğer grubu oluşturmuştur. Bu nedenle işaret dili eğitimi almış

57 ve almamış 58 öğrenci olmak üzere çalışma 115 lisans öğrencisi ile yürütülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Tanıttıcı Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından geliştirilen bu form; yaş, cinsiyet, sınıf, engelli birey tanıma durumu gibi sorulardan oluşmaktadır (Roca-Hurtuna vd., 2021; Al-Hadabi vd., 2021; Al Nabacwa, 2021; Eniç, 2021; Polo Sánchez vd., 2020; Logan & Bogart, 2020; Melekoğlu & Balıkcı, 2020; Nerse, 2020; Case vd., 2020; Özgüven, 1992).

Özürlülere Yönelik Tutum Ölçeği (ÖYTÖ)

Ölçek, 2008 yılında T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi tarafından yürütülen “Toplum Özürlülüğü Nasıl Anılıyor” adlı çalışmanın araştırma ekibi tarafından hazırlanmış, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .88 bulunmuştur. Ölçek ifadeleri 5’li Likert tiptedir. Ölçekte alt faktörlerden eğitim ortamı için Cronbach Alpha değeri 0.56; kişilerarası ilişkiler için Cronbach Alpha değeri 0.80; çalışma yaşamı için Cronbach Alpha değeri 0.74; aile yaşamı için Cronbach Alpha değeri 0.67; kişisel özellikler için Cronbach Alpha değeri 0.74; yetkinlik - bağımsız yaşam için Cronbach Alpha değeri 0.83’tür. ÖYTÖ’nün alınabilecek en düşük puanı 43 ve en yüksek puanı 215’tir. ÖYTÖ’den yüksek puan almak, özürlülere yönelik olumlu tutumları ifade etmektedir (BÖİB, 2002). Bu çalışmada Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .89 bulunmuştur.

Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE)

Hacettepe Kişilik Envanteri, Özgüven (1992) tarafından 1976 yılında geliştirilmiş, 1982 yılında ikinci revizyonu yapılmıştır. Kişisel ve sosyal uyum puanlarının toplamı genel uyum puanını vermektedir. Genel uyum puanının % 75 ve üstü olması kişinin uyumlu olduğunu, % 50 ve üstü

olması kişinin uyumlu olabileceğini ve % 25 ve altı olması kişinin uyumsuz olduğunu göstermektedir. Çeşitli gruplar üzerinde yapılan güvenilirlik çalışmalarında, HKE'nin alt ölçeklere ilişkin güvenilirlik katsayısının ortalama olarak 0.82 olduğu bulunmuştur (Özguven, 1992). Bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .84 bulunmuştur.

Verilerin Toplanması

Üniversitenin lisans öğrencilerinden işaret dili eğitimi almış öğrencilere çalışmanın amacı, çalışmaya katılmalarının gönüllülük ilkesine dayalı olduğu, çalışma sonuçlarının sadece bilimsel amaçlarla kullanılacağı ve istedikleri zaman çalışmadan ayrılacakları konularında bilgi verilmiştir. İşaret dili eğitimi almamış öğrencilere ise rastgele örnekleme yöntemi ile ulaşılmış; çalışmanın amacı, çalışmaya katılmalarının gönüllülük ilkesine dayalı olduğu, çalışma sonuçlarının sadece bilimsel amaçlarla kullanılacağı ve istedikleri zaman çalışmadan ayrılacakları konularında bilgi verilmiştir. Katılımcılara 25 Aralık 2016 - 01 Mart 2017 tarihleri arasında Tanıtıcı Bilgi Formu, ÖYTÖ ve HKE uygulanmıştır.

Verilerin Değerlendirilmesi

Katılımcıların veri toplama araçlarına verdikleri yanıtlardan elde edilen verilerin istatistiksel analizi SPSS 20 programı ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde ortalama, standart sapma, sayı, yüzdelik değerleri, t-testi, pearson korelasyon analizleri kullanılmıştır. Yapılan Normallik testinde Shapiro-Wilk istatistik sonucu ÖYTÖ toplam puanı için .98 ve HKE toplam puanı için .98 olduğu saptanmıştır ($p > .05$). Her iki ölçek toplam puanının Skewness ve Kurtosis istatistik sonuçları -1.5 ve 1.5 değeri aralığında hesaplanmıştır (ÖYTÖ toplam puanı için Skewness = -.32 ve Kurtosis -.2; HKE toplam

puanı için Skewness = .37 ve Kurtosis -.28) (Baykul & Güzeller, 2013). Bir başka ifadeyle verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma öncesi bir üniversitenin Tıp Fakültesi Etik Kurulu'ndan yazılı izin (01.02.2017 tarih, 2017/02 sayılı toplantı, 03 karar numarası) ve araştırmaya katılan öğrencilerden araştırma ile ilgili açıklama yapılarak yazılı onamları alınmıştır. Araştırmanın yapılabilmesi için ilgili Üniversiteden yazılı izin alınmıştır. Araştırmanın araştırmaya katılan öğrencilere maddi / manevi zarar verme riski bulunmamaktadır.

Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin 65'i (% 57) 18-21 ve 43'ü 22-25 (%37) yaşları arasında, 62'si kadın, 82'si (% 71) Anadolu lisesi mezunudur. Öğrencilerin 42'si 1., 23'ü 2., 13'ü 3. ve 37'si 4. sınıftır. İşaret dili eğitimi almış 57 öğrencinin 37'si 1. sınıf Sağlık Yüksekokulu, 20'si 4. Sınıf Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencisidir. Öğrencilerin % 43'ünün anne ve babasının eğitim durumu ilkokuldur. Engelli bir birey tanıyan öğrencilerin (% 83) 34'ü (% 30) işitme engelli birey tanıdıklarını belirtmiştir. Ailesinde engelli birey olan 14 öğrenci (% 12) bulunmaktadır. "Okulların engeli bireylerle ilgili olumlu bir algı oluşturduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna 78 öğrenci (% 68) evet yanıtını vermiştir ve bu öğrencilerin eğitim alma ve almama durumuna göre sayıları eşittir.

Tablo 1: İşaret Dili Eğitimi Almış ve Almamış Öğrencilerin ÖYTÖ ve ÖYTÖ Alt Ölçeklerinin Puan Ortalamalarının Dağılımı

ÖYTÖ Alt Ölçekler	Eğitim almış (n=57)	Eğitim almamış (n=58)	İstatistiksel analiz
	Ortalama ve standart sapma	Ortalama ve standart sapma	
Eğitim ortamı	13.96±1.61	12.4±2.8	t= 3.68 p= .00
Kişilerarası ilişkiler	40.56±4.02	36.95±5.32	t= 4.12 p= .00
Çalışma yaşamı	38.3±5.38	35.69±5.6	t= 2.55 p= .01
Aile yaşamı	11.7±2.54	11.07±2.58	t= 1.33 p= .19
Kişisel özellikler	30±3.61	28.16±4.02	t= 2.59 p= .01
Yetkinlik-bağımsız yaşam	49.98±5.96	46.95±5.78	t= 2.77 p= .01
Toplam puan	184.51±14.14	171.21±17.9	t= 4.42 p= .01

Eğitim almış öğrencilerin ÖYTÖ toplam puanları ve eğitim ortamı, kişilerarası ilişkiler, çalışma yaşamı, kişisel özellikler, yetkinlik-bağımsız yaşam puanları, eğitim almamış öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır (t değerleri sırasıyla t= 4.42, t= 3.68, t= 4.12, t= 2.55, t= 2.59, t= 2.77; p< .05). Eğitim almış ve almamış öğrencilerin aile yaşamı puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir (t= 1.33; p> .05) (Tablo 1). Buna göre her iki gruptaki öğrencilerin engellilere yönelik yüksek düzeyde olumlu tutuma sahip oldukları söylenebilir.

Eğitim almış ve almamış öğrencilerin genel ve kişisel uyumları arasında anlamlı birer fark olmadığı belirlenmiştir (t değerleri sırasıyla t= 1.75; t= .33; p> .05). Eğitim almış öğrencilerin sosyal uyumlarının eğitim almamış öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır (t= 3.03;

$p < .05$). Eğitim almış öğrencilerin sosyal uyum alt ölçeğine ait norm gruplarından sosyal ilişkiler ve sosyal normlar puanlarının eğitim almamış öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır (t değerleri sırasıyla $t = 2.28$, $t = 3.91$; $p < .05$). Eğitim almış öğrencilerin kişisel uyum alt ölçeğine ait norm gruplarından kendini gerçekleştirme puanlarının eğitim almamış öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır ($t = 2.6$; $p < .05$) (Tablo 2). Buna göre her iki gruptaki öğrenciler düşük düzey kişisel, sosyal ve genel uyuma sahiptirler.

Tablo 2: İşaret Dili Eğitimi Almış ve Almamış Öğrencilerin HKE ve HKE Alt Ölçeklerinin Puan Ortalamalarının Dağılımı

HKE Alt ölçekler	Eğitim almış (n=57)	Eğitim almamış (n=58)	İstatistiksel analiz
	Ortalama ve standart sapma	Ortalama ve standart sapma	
Kişisel uyum	40.37±11.8	39.67±10.51	$t = .33$ $p = .74$
Kendini gerçekleştirme	13.39±3.13	11.79±3.43	$t = 2.6$ $p = .01$
Duygusal kararlılık	9.18±3.54	9.5±3.04	$t = -.53$ $p = .06$
Nevrotik eğilimler	9.33±3.67	9.97±3.27	$t = -.98$ $p = .33$
Psikotik belirtiler	9±3.65	9.09±2.6	$t = -.15$ $p = .88$
Sosyal uyum	52.12±9.79	46.64±9.61	$t = 3.03$ $p = .00$
Aile ilişkileri	13.93±3.74	12.87±3.62	$t = 1.58$ $p = .12$
Sosyal ilişkiler	13.21±4.03	11.64±3.35	$t = 2.28$ $p = .03$
Sosyal normlar	13.46±2,53	11.41±3.05	$t = 3.91$ $p = .00$
Anti sosyal eğilimler	11.33±3.25	10.72±3.13	$t = 1.02$ $p = .31$
Genel uyum	92.96±19.91	87±16.47	$t = 1.75$

p= .08

Bulgulara göre öğrencilerin genel, sosyal ve kişisel uyum puanları arasında engelli bir bireyi tanıma durumları açısından anlamlı birer fark vardır (sırasıyla $t = .43$, $t = 3.52$, $t = 1.43$; $p < .05$). Bu farklar; genel, sosyal ve kişisel uyum puanlarının engelli bir bireyi tanıyanlarda (sırasıyla $\bar{X} = 91.78$, $SD = 19.24$, $\bar{X} = 50.8$, $SD = 9.85$, $\bar{X} = 40.69$, $SD = 11.54$) anlamlı derecede yüksek olmasındandır. Öğrencilerin engellilere yönelik tutum puanları arasında engelli bir bireyi tanıma durumları açısından anlamlı bir fark vardır ($t = 5.38$; $p < .05$). Bu fark, engelli bir bireyi tanıyanlarda ($\bar{X} = 181.39$, $SD = 15.38$) anlamlı derecede yüksek olmasındandır (Tablo 3).

Tablo 3: Engelli Birey Tanıma Durumuna Göre Öğrencilerin ÖYÖ ve HKE ve HKE Alt Ölçeklerinin Puan Ortalamalarının Dağılımı

Engelli birey tanıma durumu	ÖYÖ $\bar{X} \pm SS$	İstatistiksel analiz	Genel uyum $\bar{X} \pm SS$	İstatistiksel analiz	Sosyal uyum $\bar{X} \pm SS$	İstatistiksel analiz	Kişisel uyum $\bar{X} \pm SS$	İstatistiksel analiz
Evet (n=95)	181.39 ± 15.38	$t= 5.38$ $p= .00$	91.78±19.24	$t= .43$ $p= .00$	50.8±9.85	$t= 3.52$ $p= .00$	40.69± 11.54	$t= 1.43$ $p= .02$
Hayır (n=20)	160.75 ± 16.67		81.3±10.41		40.5±8.07		36.8±8. 38	

Engellilere yönelik tutum ile kişisel uyum ve genel uyum arasında bir ilişki saptanmamıştır ($p > .05$). Engellilere yönelik tutum ile sosyal uyum arasında zayıf düzeyde olumlu yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Engellilere yönelik tutum ve eğitim ortamı ile kendini gerçekleştirme arasında sırasıyla zayıf ve düşük düzeyde olumlu yönde bir ilişki vardır. ÖYÖ alt faktörlerinden eğitim ortamı, çalışma yaşamı, kişisel özellikler, yetkinlik-bağımsız yaşam ile sosyal uyum arasında zayıf düzeyde olumlu yönde bir ilişki vardır. Engellilere yönelik tutum, eğitim ortamı, çalışma yaşamı ile kişisel özellikler ve aile ilişkileri arasında sırasıyla zayıf, düşük, zayıf, zayıf düzeyde olumlu yönde bir ilişki vardır. Engellilere yönelik tutum, eğitim ortamı, kişilerarası

ilişkiler, çalışma yaşamı, kişisel özellikler ile sosyal normlar arasında sırasıyla düşük, düşük, zayıf, zayıf, zayıf düzeyde olumlu yönde bir ilişki vardır (Tablo 4). Ek olarak çalışmada engellilere yönelik tutum ile engelli birey tanıma durumu arasında düşük düzeyde olumsuz yönde bir ilişki vardır ($r = -.45$; $p < .05$). Engellilere yönelik tutum ile ailede engelli birey olma durumu arasında olumsuz yönde bir ilişki vardır ancak bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir ($r = -.05$; $p > .05$).

Tablo 4: Araştırma Değişkenlerinin Birbiriyle Gösterdikleri Pearson Korelasyon Katsayıları

Ölçekler	ÖYTÖ													
	Eğitim ortamı		Kişilerarası ilişkiler		Çalışma yaşamı		Aile yaşamı		Kişisel özellikler		Yetkinlik-bağımsız yaşam		Toplam puan	
HKE	r	p	r	p	r	p	R	p	r	p	r	p	r	p
Kişisel uyum	-.02	.83	-.04	.69	.02	.84	.09	.36	.01	.96	.06	.53	.03	.78
Kendini gerçekleştirme	.3	.00	.16	.1	.08	.39	.00	.1	.14	.15	.18	.06	.2	.03
Duygusal kararlılık	-.07	.5	-.13	.16	-.08	.4	.06	.5	-.09	.37	.05	.63	-.07	.48
Nevrotik eğilimler	-.11	.26	-.12	.21	-.05	.57	.05	.56	-.08	.4	-.03	.79	-.09	.37
Psikotik belirtiler	-.15	.11	-.16	.09	.06	.55	.04	.67	-.06	.5	.09	.32	-.02	.8
Sosyal uyum	.29	.00	.09	.36	.25	.01	-.02	.8	.23	.01	.22	.02	.27	.00
Aile ilişkileri	.3	.00	.09	.36	.19	.04	.02	.84	.21	.03	.11	.25	.22	.02
Sosyal ilişkiler	.09	.36	.04	.71	.21	.03	-.05	.59	.13	.16	.20	.03	.18	.05
Sosyal normlar	.44	.00	.19	.04	.24	.01	.08	.41	.23	.01	.17	.07	.32	.00
Anti sosyal eğilimler	.11	.25	-.07	.48	.08	.38	-.11	.24	.08	.37	.15	.11	.08	.41
Genel uyum	.15	.1	.00	.97	.14	.15	.16	.87	.17	.26	.17	.07	.15	.11

Tartışma

Çalışma amacı doğrultusunda elde edilen bulgulara göre işaret dili eğitimi almış öğrencilerin engellilere yönelik daha çok olumlu tutumlar sergiledikleri saptanmıştır. Çalışma bulguları literatürdeki benzer çalışmalarla uyumludur. Engelli bireylere karşı bu tutumun olumlu yönde değişimi için eğitim ve bilgilendirme etkili bir yol olabilir (Akyıldız, 2017; Gökçe vd., 2016). Çalışmalarda özel eğitim dersinin öğrencilerin engelli bireylere karşı farkındalık düzeylerini arttırdığını ve bakış açılarını olumlu yönde değiştirdiğini belirtilmiştir (Roca-Hurtuna vd., 2021; Al-Hadabi vd., 2021; Al Nabacwa, 2021; Eniç, 2021; Polo Sánchez vd., 2020; Logan & Bogart, 2020; Melekoğlu & Balıkcı, 2020; Nerse, 2020; Case vd., 2020; Logan & Bogart, 2020; Szumski vd., 2020; Case vd., 2020; Lee vd., 2020; Top, 2018). Çitil, Karakoç ve Küçüközyiğit (2018) ise çalışmalarında öğrencilerin büyük çoğunluğunun özel eğitim dersi aldıkları için memnun olduklarını, dersin bilgi gereksinimlerini karşıladığını, bundan sonraki yaşamlarına katkı sağlayacağına inandıklarını belirtmelerine karşın EBYT’de anlamlı bir değişikliğin meydana gelmediğini açıklamışlardır.

Türkiye’deki çalışmalarda öğrencilerin genellikle engellilere yönelik orta ya da yüksek düzeyde olumlu tutumlara sahip oldukları belirtilmiştir (Akyıldız, 2017; Gökçe vd., 2016; BÖİB, 2002). Unutulmamalıdır ki engelli olarak kimlerin ifade edildiği, hangi tutumların olumsuz tutum olarak adlandırıldığı gibi hususlarda kültürel farklar bulunabilir. Bu nedenle kültürel farklılıklardan dolayı Türkiye’de öğrencilerin EBYT’leri olumlu olarak saptanıyor olabilir. Örneğin; Logan ve Bogart (2020) ve Roca-Hurtuna vd. (2021) çalışmalarında engelliler hakkında eğitim alan öğrencilerin engelli bireylere karşı kontrol grubundaki öğrencilere göre daha olumlu tutumlar sergilemeye başladıklarını saptamıştır. Szumski vd. (2020), çalışmalarında bireysel ahlaki kimlikleri ve eğitim alınan sınıfa ait ahlaki kimliğin veya karma bir sınıfta eğitim alınan engelli bireylere yönelik olumsuz tutumlarda bir azalmayı sağladığını göstermişlerdir.

Literatürde işaret dili eğitimi almış ve almamış öğrencilerin genel, sosyal ve kişisel uyumları arasında anlamlı birer fark olup olmadığını belirlemeye çalışan bir çalışmaya ulaşılammıştır. Ancak engellilere yönelik bilgilendirme, eğitim ve engellilerle etkileşimler kişilerin uyum kapasitesini olumlu yönde etkiliyor olabilir. Uyum bireyin yaşamı boyunca karşılaşılabileceği bir süreç şeklinde ele alınabilir. Bu süreç, bozulan dengelerin sağlanması için bireyin birtakım becerilere sahip olması, bu becerilerini geliştirmesidir (Gençöz, 1998). Yani engelli bireylere karşı önyargılara ait düşünsel dengesi bozulan ve engelli bireyle etkileşim becerileri kazanan kişi, yeni bir duruma uyum sağlamış olacaktır. Bunun için eğitimlerce öğrencilerin bu becerileri kazanabilmesi için desteklenmesi gereklidir. Thompson, Emrich ve Moore (2003), hemşirelik öğrencilerinin kronik hastalıklarla ilgili dersler aldıktan sonra EBYOT'nin anlamlı düzeyde arttığını belirtmiştir. Polikandrioti vd. (2020), hemşirelik öğrencilerinin çoğunluğunun eğitimlerinin birinci ve yedinci yarıyılında engelli bir kişi ile etkileşime girdiklerini ancak yedinci yarıyılında eğitim gören hemşirelik öğrencilerinin birinci yarıyılındakilere göre daha olumlu tutumlara sahip olduklarını göstermiştir. Şahin ve Akyol (2010) ise tıp öğrencilerinin eğitimlerinden dolayı yetersizlikle ilgili daha çok bilgiye sahip oldukları ve eğitimleri boyunca engelli bireylerle daha çok etkileşime girdikleri için EBY daha olumlu tutumlara sahip olduklarını saptamışlardır. Bir çalışmada ise hemşirelik ve tıp öğrencilerinin rehabilitasyon eğitimleri hakkında olumlu algılarının olduğu, öğretim kaynaklarının yeterli ancak kaynaklara erişimlerinin güç olduğu belirtilmiştir (Al Nabacwa, 2021). Ek olarak hemşirelik öğrencilerinin eğitimi, engelli kişilerin kabulünü önemli ölçüde artıracak ve topluma dahil olmalarını kolaylaştıracak bir yeterliliktedir (Polikandrioti vd., 2020).

Bununla birlikte bazı çalışmalarda eğitimin EBYT üzerinde bir etkisinin olmasıyla birlikte olumlu tutumları kalıcı olarak değiştirmedeği açıklanmıştır (Moroz vd., 2010). Bunun nedeni de bilgilendirici

eğitimin EBYT'yi kalıcı olarak değiştirmedeği, tutumlarda değişim olsa bile zamanla bilgiler unutulduğunda tutumlarda oluşan değişimin eski hâline dönebildiği şeklinde açıklanmıştır (Alptekin & Batık, 2013; Özyürek, 2010). Tutumların değişmesinde bilginin etkisi olsa da paylaşım ve etkileşimin çok daha önemli olduğu söylenebilir (Polo Sánchez vd., 2020; Alptekin & Batık, 2013). Bunun için tutumların kalıcı olarak değişmesinde hem bilgi hem de etkileşimin birlikte olmasının etkisinin daha büyük olduğu birçok araştırmayla ortaya konmuştur (Szumski vd., 2020; Şahin & Bekir, 2016; Sezer, 2012; Özyürek, 2010; Şahin & Akyol, 2010). Bu nedenle bazı çalışmalarda eğitim ve bilgilendirme içeriğinde engellilerle etkileşimin olmaması nedeniyle eğitim ve bilgilendirmenin, EBYT'de etkilerinin olmadığı sonucuna varılmış olabilir. Bilgilendirmeler her zaman tutumların değişmesinde yeterli etki yaratmayabilir. Alptekin ve Batık (2013) da bilgilendirmenin EBYT'ye etkisinin küçük olmasının nedenini, engelli bireylerle etkileşimde bulunmaya yer vermeden sadece engellilerle ilgili bilgilendirme yapılması olabileceğini açıklamıştır. Engelli bireylerle etkileşime girmek onlara yönelik güçlü olumlu duygular hissetmeyi ve bu etkileşimin sıklığının artması yaşanan olumlu duyguların sürekliliğini sağlar (Karataş, 2020; Sezer, 2012). Ek olarak ara sıra gerçekleşen etkileşimler ve işitsel engelli bireylerle temas hâlinde olma öğrencilerin daha olumlu tutumlar geliştirmelerini sağlamıştır (Polo Sánchez vd., 2020).

Bu Tablo 2 ve Tablo 3 bulgularını birlikte değerlendirdiğimizde engelli bireyleri tanıdıkça engellilere yönelik olumsuz tutumların gelişme nedeni; öğrencilerin sosyal uyumlarının düşük düzeyde olması olabileceği gibi, öğrencilerin eğitim ortamı gibi kontrollü bir ortamda engelli bireylerle etkileşime girmeyerek tutum ve davranışları üzerine geribildirimler almamaları ve olumsuz tutumlarını fark etmelerine yardımcı olunmaması da olabilir. Çünkü işaret dili eğitimi alan öğrencilerin eğitim içeriğinde engelli bireyle tanışma ve etkileşime girme

etkinliği bulunmamaktadır. Gökçe, Güneş ve Seyitoğlu (2016) çalışmalarında öğrencilerin % 31.5'inin ailesinde veya çevresinde engelli bireylerin olduğunu; % 3.7'sinin ise kendisinin bir engeli bulunduğunu belirtmiştir. Literatürde engelli bireylerle deneyimlerin olmasının ve engelli bir yakına sahip olunmasının engelli bireylere yönelik tutumları olumlu etkilediği açıklanmıştır (Case vd., 2020; Karataş, 2020; Akyıldız, 2017; Yaralı, 2015; Sezer, 2012). Horner-Johnson vd. (2002) akrabaları veya arkadaşları arasında engelli bireyler bulunan öğrencilerin zihinsel engelli bireylerin haklarına özen gösterdiklerini belirtmiştir. Bireyin çevresinde engelli bireyin olmasının veya kendisinde bir engelinin bulunması neticesinde elde ettiği deneyimlerin ve bilgilerin kişinin tutumunu etkilemesi doğaldır. Ancak çalışma bulguları bir bütün hâlinde değerlendirildiğinde bu durumun öğrencilerin sosyal uyum düzeyleri ile açıklanabileceği düşünülebilir. Çünkü engellilere yönelik tutum ile sosyal uyum arasında zayıf düzeyde olumlu yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca eğitim içeriklerine öğrencilerin seçim yapabilecekleri çeşitli uygulama türleri, yerleri ve hangi özel eğitim popülasyonuna sahip bireyle etkileşime girmek isteme seçeneği gibi çoklu seçenekler sunarak özerkliği arttırmak önemlidir. Üniversite öğrencileri ve engelli bireyler arasında eğitim içeriklerinde ortak hedeflerin geliştirilmesi teşvik edilmeli ve en uygun temas koşullarını teşvik etmek ve tutum değişikliğini arttırmak için her iki gruba da aşına olan ortak etkinlikler entegre edilmelidir. Bu nedenle engelli bireylere yönelik tutumları değiştirmeyi amaçlayan programlar özel olarak tasarlanmış stratejiler içermelidir (Case vd., 2020). Aşık vd. (2021) çalışmalarında sağlık bilimleri öğrencilerinin engellilere yönelik olumlu bir tutuma sahip olduklarını ancak kadınların, Çocuk Gelişimi Bölümü ve üst sınıfların öğrencilerinin tutumlarının daha olumlu olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu sonuçlar, engellilerle ilgili kursların alınmasının ve aslında bu bireylerle çalışmanın önemli etkenler olduğuna işaret etmektedir. Öte

yandan, Sağlık Bilimleri öğrencilerinden Fizyoterapi ve Rehabilitasyon bölümündeki öğrencilerin tutum puanlarının en düşük olduğu bulunmuştur. Bu nedenle eğitim içerikleri ve bireylerin uyum yeterlilikleri oldukça önemlidir.

Öğrencilerin engelli bireyleri tanıdıkça tutumlarının olumsuzlaşma yönünde olduğu varsayımında bulunulabilir. Bunun nedeni öğrencilerin düşük düzey kişisel, sosyal ve genel uyuma sahip olmaları olabilir. Öğrencilerin engelli bireyle etkileşimleri arttıkça uyum düzeyleri düşük olduğu için olumsuz tutumları da artış gösteriyor olabilir. Engelli bireyleri tanımanın engellilere yönelik tutum geliştirmede önemli bir değişken olduğu, düşük düzey uyuma sahip öğrencilerin engelli biriyle etkileşimde bulduklarında bu duruma etkin uyum sağlayamadıkları için engellilere yönelik olumsuz tutumlar geliştirebilecekleri düşünülebilir. Çelik ve Çırak (2019) da öğrencilerin düşük düzey kişisel, sosyal ve genel uyuma sahip olduklarını hatta bu çalışmadaki ortalama puanlardan daha düşük düzey puan aldıklarını belirtmiştir. Bunun için EBYOT geliştirmede öğrencilerin uyum düzeylerini arttırıcı çalışmalara gereksinim vardır. Çünkü çalışmada engelli bir bireyi tanıyan öğrencilerin genel, sosyal ve kişisel uyum düzeyleri daha yüksektir. Ek olarak eğitim almış öğrencilerin sosyal uyumlarının eğitim almamış öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak öğrencilerin engellilere yönelik olumlu tutumlarının oluşmasında sosyal ve kişisel uyum kapasiteleri, engellilere yönelik bir eğitim almaları, engelli bir bireyi tanımaları etkili birer değişkendir. Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin işaret dili eğitimi almalarının onların engelli bireyleri tanımalarını sağladığını, onlara karşı olumlu tutumlar geliştirdiklerini ve eğitim almış öğrencilerin sosyal uyumlarının eğitim almamış öğrencilerden daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu

ruh sağlığında toplumsal farkındalık yaratmada önemli bir strateji oluşturabilir. Bu nedenle işaret dili dersi gibi eğitimlerle üniversite öğrencilerinin engelli bireyler hakkında bilgilenmelerini sağlayan seçmeli dersler oluşturulması önerilmiştir. Bu ders müfredatlarına engelli bireylerle etkileşimin de dâhil edilebileceği önerilerim arasındadır. Öğrencilerin engelli bireyleri tanımalarını sağlayan eğitimler onlara karşı olumsuz tutumları azaltabilir ve eğitim programına engelli bireylerle etkileşimin dâhil edilmesi olumlu tutumları arttırdığı gibi bunun kalıcı tutumlar olmasını sağlayabilir. Böylece sağlık profesyonellerinin olumlu tutumları, engelli bireylere sınırlı hizmet sunulmasını veya hizmetlerin kalitesinin yetersiz olmasını engelleyecektir. EBYOT geliştirmenin yanı sıra diğer önemli bir strateji de onlara yönelik olumsuz tutumları aza indirmektir. Bu olumsuz tutumlar onların toplumdan daha fazla soyutlanmalarına ve onlara yönelik olumlu tutumlar oluşturmayı engellemektedir. Bunun için engelli bireylere yönelik olumsuz tutumları azaltmada öğrencilerin uyum kapasitelerinin artırılması önemli bir strateji olabilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurulu izni, Kafkas Üniversitesi Tıp Fakültesi Etik Kurulunun 01.02.2017 tarihinde gerçekleştirdiği 2017/02 sayılı toplantıda alınmıştır.

Kaynakça

Akyıldız, S. (2017). Öğretmen adaylarının engelli bireylere yönelik tutumlarının incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(39), 141-169.

Al-Hadabi, B., Al-Zoubi, S., Bakkar, B., Al-Yahyai, F., Al-Gaseem, M., Al-Qaryouti, I. (2021). Effects of an adapted physical education course on attitudes toward sport of Omani individuals with disabilities.

International Journal of Human Movement and Sports Sciences, 9(2), 255-264.

Alptekin, S. & Batık, V. M. (2013). Özel eğitim bölümü öğrencilerinin yetersizlikten etkilenmiş kişilere yönelik tutumlarına özel eğitim dersinin etkisi. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(4),18-34.

Aşık, E., Erdem, Y., Elibol, F., Çakmak, A., Akoğlu, G., Albayrak, S. (2021). Examining the attitudes of university students in the faculty of health sciences toward disability. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(1), 105-116.

Aykaç, A. (2020). Toplumsal dışlamanın sosyolojik zeminleri. *Toplum ve Hekim*, 35(2), 85-94.

Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (BÖİB). *Türkiye özürlüler araştırması ikinci analiz, son gelişme raporu*. <https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf>

Baykul, Y. & Güzeller, C. O. (2013). *Sosyal bilimler için istatistik*. Pegem Akademi.

Case, L., Schram, B., Jung, J., Leung, W., Yun, J. (2020). A meta-analysis of the effect of adapted physical activity service-learning programs on college student attitudes toward people with disabilities. *Disability and rehabilitation*, 1-13.

Chan, C. C. H., Lee, T. M. C., Yuen, H. K., Chan,, F. (2002). Attitudes toward people with disabilities between Chinese rehabilitation and business students: an implication for practice. *Rehabilitation Psychology*, (47), 324-338.

Çelik, M. & Çırak, Y. (2019). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin genel uyum düzeylerinin fonksiyonel olmayan tutumlar ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(88), 499-513.

- Çitil, M. & Karakoç, T. (2018). Özel eğitim lisans dersinin öğretmen adaylarının bilgi düzeylerine ve engellilere yönelik tutumlarına etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 815-833.
- Dayı, E., Açıkgöz, G., Elçi, A. N. (2020). Güzel sanatlar eğitimi bölümü öğretmen adaylarının engelli öğrencilere yönelik metaforik algıları (Gazi Üniversitesi örneği). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 21(1), 95-122.
- Duman, N. A., & Doğanay, G. (2017). Toplumsal dışlanma pratikleri üzerinden Trabzon'da engelli kadınlar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 1-48.
- Eniç, D. (2021). Gruplar arası temas kuramı açısından COVID-19 pandemisinde önyargıları azaltma yolları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(Pandemi Özel Sayısı), 3336-3366.
- Erdoğan, M., & Vatandaş, C. (2020). Bireysel ve toplumsal dışlanma pratiği: önyargı ve ayrımcılık. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 474-485.
- Gençöz, F. (1998). Uyum psikolojisi. *Kriz Dergisi*, 6(2), 1-7.
- Gökçe, A., Güneş, G., Seyitoğlu, D. C. (2016). The attitudes and behaviors of the Medical Faculty students of Inonu University towards the disabled. *Medicine Science*, 5(2), 351-362.
- Karataş, Z. (2020). Sosyal hizmet ve ilahiyat lisans programı öğrencilerinin engelli bireylere ilişkin tutumları. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (15), 65-79.
- Lee, J., Chang, S. H., Haegele, J. A. (2020). Does service learning work? Attitudes of college students toward individuals with disabilities. *Journal of Experiential Education*, 43(4), 365-380.

Logan, S. W. & Bogart, K. R. (2020). The effect of an intervention on college students' attitudes towards people with disabilities and self-directed mobility. *International Journal of Disability, Development and Education*, 1-15.

Ma, H. I. & Hsieh, C. E. (2020). Questionnaires on stigmatizing attitudes among healthcare students in Taiwan: development and validation. *BMC Medical Education*, 20(1), 1-9.

Melekoğlu, M. A. (2013). Özel gereksinimli öğrencilerle yürütülen etkileşim projesinin genel eğitim öğretmenlerinin kaynaştırma uygulamalarına yönelik olumlu tutum ve farkındalık geliştirmeleri üzerindeki etkilerinin belirlenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(2), 1053-1077.

Melekoğlu, M. A. & Balıkcı, Ö. S. (2020). Özel eğitim bölümü öğretmen adaylarının özel gereksinimli bireylerle etkileşim projesine ilişkin görüşleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(1), 136-148.

Moroz, A., Gonzales-Ramos, G., Festinger, T., Langer, K., Zefferino, S., Kalet, A. (2010). Immediate and follow-up effects of a brief disability curriculum on disability knowledge and attitudes of PM&R residents: a comparison group trial. *Medical Teacher*, (32), 360-364.

Nabacwa, L. (2021). Nursing and medical students' perceptions of the rehabilitation medicine course unit: a case study of Mbarara University of Science and Technology. *Student's Journal of Health Research Africa*, 2(3), 1-11.

Nerse, S. (2020). Kırsal alandaki engellilerin sorunları ve etkileşim farklılıkları. *Şarkiyat*, 12(3), 603-618.

Özgüven, E. (1992). *Hacettepe kişilik envanteri (HKE) el kitabı*. Odak Ofset Matbaası.

Özyürek, M. (2010). Tutumlar ve yetersizlikten etkilenmişlere yönelik tutumların değiştirilmesi. Karatepe Yayınları.

Pesen, A. & Demirhan, M. (2021). Öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarının incelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 141-158.

Polikandrioti, M., Govina, O., Vasilopoulos, G., Adamakidou, T., Plakas, S., Kalemikerakis, I., Galanis, P., Fouka, G. (2020). Nursing students' attitudes towards people with disabilities. *International Journal of Caring Sciences*, 13(1), 480-488.

Polo Sánchez, M. T., Chacón-López, H., Caurcel Cara, M. J., Valenzuela Zambrano, B. (2020). Attitudes towards persons with disabilities by educational science students: importance of contact, its frequency and the type of disability. *International Journal of Disability, Development and Education*, 1-10.

Roca-Hurtuna, M., Martinez-Rico, G., Sanz, R., Alguacil, M. (2021). Attitudes and work expectations of university students towards disability: Implementation of a training programme. *International Journal of Instruction*, 14(2), 1-10.

Sezer, F. (2012). Engelli bireylere karşı olumlu tutum geliştirmeye yönelik önleyici rehberlik çalışması; deneysel bir uygulama. *Education Sciences*, 7(1), 16-26.

Szumski, G., Smogorzewska, J., Grygiel, P. (2020). Attitudes of students toward people with disabilities, moral identity and inclusive education - A two-level analysis. *Research in Developmental Disabilities*, (102), 103685.

Şahin, H. & Akyol, A. D. (2010). Evaluation of nursing and medical students' attitudes towards people with disabilities. *Journal of Clinical Nursing*, (19), 2271-2279.

Şahin, H. & Bekir, H. (2016). Üniversite öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (3), 767-779.

Thompson, T. L., Emrich, K., Moore, G. (2003). The effect of curriculum on the attitudes of nursing students toward disability. *Rehabilitation Nursing*, (28), 27-30.

Top, E. (2018). 14 haftalık özel eğitim dersi uygulamasının üniversite öğrencilerinin empatik eğilim ve engellilere yönelik tutumlarına etkisi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 174-183.

Yaralı, D. (2015). Öğretmen adaylarının özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Journal of Education Faculty*, 17(2), 431-455.

EXTENDED ABSTRACT

In research conducted with university students, positive attitudes of students towards people with disabilities were found to be moderate. In another study, it was found that the positive attitudes of the students studying in the field of health towards people with disabilities were insufficient. Increasing the level of education, receiving training to recognize the people with disabilities and having positive relations with the people with disabilities in advance lead to the development of positive attitudes towards the people with disabilities. In the literature, there is no study on how the adaptation levels of students affect their attitudes towards the people with disabilities. The aim of this study was to determine the attitudes towards individuals with disabilities and adaptation levels of university students with and without sign language education.

This descriptive study was conducted with 115 undergraduate students who had received and have not received sign language training at a university. 57 students were with sign language training towards disabled individuals and 58 students were without sign language training towards disabled individuals. The sign language course is the 4th year elective course of the School of Physical Education and Sports and the 1st year elective course of the School of Health Sciences. The sample consisted of students who volunteered to participate in the study and completed the informed consent form. December 25, 2016 - March 01, 2017, The participants were administered Introductory Information Form, Attitude Towards Disability Scale (ATDS) and Hacettepe Personality Inventory (HPI). SPSS 20 program was used for statistical analysis of the data obtained from the responses of the participants to the data collection tools. Mean, standard deviation, number, percentage values, t-test, pearson correlation analyses were used to evaluate the data. Before the research, written consent was obtained from the ethics committee of the Medical Faculty of a university and written consent was obtained from the students who participated in the study. Written permission was obtained from the related University to conduct the research. There is no risk of material / moral harm to the students participating in the research.

65 (57%) of the students participated in the study were between 18-21 years and 43 (37%) of them were between 22-25 years and 62 of them were women. 42 of the students are 1st, 23 are 2nd, 13 are 3rd and 37 are 4th grade. 37 of 57 students who have received sign language education are 1st grade Health School students and 20 of them are 4th grade Physical Education and Sports School students. 14 students (12%) had individuals with disabilities in their families. 78 students (68%) think that schools create a positive perception about individuals with disabilities. There is no difference between the HPI scores of students who have received education and who have not. The

ATDS scores of students and the sub-factors of ATDS are educational environment, interpersonal relationships, personal features, working life, competence-independent life scores of educated students are higher than those of non-educated students. The sub-factors of HPI are social adjustment, self-realization, social relations, and social norms scores of educated students are higher than those of non-educated students ($p < .05$). According to Table 1 it can be said that students in both groups have a high level of positive attitude towards individuals with disabilities. According to Table 2, students in both groups have low level of personal adaptation, social adaptation and general adaptation. There is not any correlation between the scores of the students' ATDS and HPI.

The sign language training of university students enabled them to recognize individuals with disabilities and develop positive attitudes towards them. This can be an important strategy in creating social awareness in mental health.

Doğan, M. N. (2021). Küçük İskender'in "Berlin" adlı şiirinde iğrençlik ekseninde postmodern gotik ve grotesk estetiği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1273-1307.

DOI: 10.21550/sosbilder.872718
Araştırma Makalesi / Research Article

KÜÇÜK İSKENDER'İN "BERLİN" ADLI ŞİİRİNDE İĞRENÇLİK EKSENİNDE POSTMODERN GOTİK VE GROTESK ESTETİĞİ

Mine Nihan DOĞAN*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 1 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 22 Şubat / February 2021

ÖZET

Türk Yeraltı şiirinin travmatik, Beatnik-Marjinal şairi küçük İskender'in (1964-2019) alt kültürün egemenliğini anlatan "Berlin" adlı şiiri, Bu Defa Çok Fena (2011) adlı şiir kitabında yer alır. "Küçük" sıfatının küçük /k/ ile başlamasını isteyen şair, herkesin kendisini büyük gördüğü yazın dünyasında kendini küçük harflerle ifade etmeyi seçer. Küçük İskender'in psikolojik travmalarından doğan imgeleri ve iğrençlik eksenindeki gotik ve grotesk estetiği "Berlin" adlı postmodern şiirinde yinelenen ikonografik birer motiftir. Şair, Amerika'daki Beat kuşağından etkilenerek menşei Beyoğlu olan Beatnik-Marjinal "Berlin" şiirinde bir tabu olarak görülen duvarının yıkıldığı Berlin şehriyle Freud'un "özdeşleşme" kavramı çerçevesinde imgeler kurgular. Bu çalışmada "Berlin" şiiri Romantik edebiyatın "yüce", Freud'un "tekinsiz", Kristeva'nın "iğrenç" ve Bataille'in "biçimsiz" kavramları başta olmak üzere çeşitli görüşler etrafında gelişen iğrençlik, gotik ve grotesk estetik bağlamında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *küçük İskender, gotik-grotesk, iğrençlik, beatnik-marjinal, psikolojik travma*

*  Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE, mine.dogan@hacettepe.edu.tr

Postmodern Gothic and Grotesque Aesthetics on the Axis of Abjection in the Poem "Berlin" by Küçük İskender

ABSTRACT

The poem "Berlin", which tells about the dominance of subculture, by the traumatic, Beatnik-Marginal poet of Turkish Underground poetry, küçük İskender (1964-2019), is included in his poetry book Bu Defa Çok Fena (2011). The poet, who wants the adjective "small" to start with small /k/ in Turkish, chooses to express himself with lowercase letters in the literary world where everyone considers himself capitalized. Images of küçük İskender born from his psychological traumas and his gothic and grotesque aesthetics on the axis of disgusting are iconographic motifs repeated in the postmodern poem "Berlin". In the Beatnik-Marginal poem "Berlin", whose origin is Beyoğlu, influenced by the Beat generation in America, the poet fictionalizes images within the framework of Freud's concept of "identification" with the city of Berlin, whose wall is seen as a taboo. In this study, "Berlin" poetry will be examined in the context of disgusting, gothic and grotesque aesthetics that developed around various views, especially the concepts of Romantic literature, Freud's "uncanny", Kristeva's "disgusting" and Bataille's "formless".

Key words: küçük İskender, gothic-grotesque, abjection, beatnik-marginal, psychological trauma

Giriş

Birbirine zıt kavramlar olan /güzellik/ ve /çirkinlik/, iğrençlik temasının merkezinde yer alan gotik-grotesk edebiyat türlerinin yapı taşını oluşturur. Güzelliğin hikâyesi, felsefenin başlangıcından da eski olmakla birlikte mitolojik kaynaklara hizmet etmektedir. Başlangıçtan beri Yunan estetiğinde güzellik kavramı, varlıkların bir sıfatı olarak görülmektedir. Güzellik insanlık tarihinden de eski sayılır. Platon ve Aristo, güzelliği bir varlığın iç düzeninde ya da ayrı çeşitli varlıkların uyumlu yaşayışlarında aramışlardır. Bu doktrin beş-altı yüzyıl boyunca Yunanlıları büyülemeyi başarmıştır. Öte yandan Plotinos, Hellenlerin karşısına yeni bir tezle çıkmış ve güzelliğin alanını genişletmiştir. Ona göre her varlık bir, doğru ve iyi olduğu gibi güzeldir de. Düzen güzelliği

ve realitelerin sınırlı bir topluluğunda parıldayan bir araçtan başka bir şey değildir (Yetkin, 1972: 39). Güzelliğin bir başka boyutu ise işlevselliiktir. Bauhaus'un savunduğu kuramlar, amacına uygunluk ilkesinin güzellik doğurduğu yönündedir (Gombrich, 2006: 431). "XVIII. yüzyılda güzellik nesnel güzellik ve öznel güzellik olarak ayrılır. Nesnel güzellik evrensel usa karşılık gelir, öznel güzellik yalnızca kimilerinin hoşuna gider. Öznel güzellik üzerinde daha fazla durularak bir yapının güzelliği konusunda yargıda bulunmaya olanak sağlayan ve duygu kavramına göre anlam kazanan tat sorunsalı, tat almanın biçimleri üzerinde yoğunlaşılır. Güzellik, ister nesnel ister öznel olsun bütünlük, düzen, oran ilkelerinden sapmaz. Oysa grotesk bu türden ilkelere karşı çıkar." (Aktulum, 2020b: 19).

Güzelliğin karşıtı olarak çirkinlik, yüceden ziyade aşağı olandır. Biçimsiz, kurala aykırı ve orantısız olan şey çirkindir. Çirkinin doğada kısmen doğanın dolaylı biçimleriyle kısmen de hastalık ya da sakatlık derecesindeki bozukluklarla oluştuğu görülür. Ruh çirkinliği ise doğal çirkinlikten farklılaşır. Bunun altında yatan neden ise önce ilgisizlik, beceriksizlik, kifayetsizlik değil sadece çılgınlık ve kötü olan olarak algılanabilir. Çirkin, bir karşıtlıktır (Rosenkranz, 2018: 378). Çirkinlik estetiği, yapı bozum sürecinde ortaya çıkar. Varoluşun, yaşamın ve ruhun özgürlüğü, yüce olanı sıradanlığa, kutsal-lütüflü olanı iticiliğetsindiriciliğe, güzel olanı bozuk yapıya dönüştürebilir (Rosenkranz, 2018: 379). Ancak çirkinlik güzelliğin tersi olsa da orantı ve zindeliğin tersi değildir. Çünkü bir şeyin herhangi bir oranda çok çirkin olması ve herhangi bir kullanıma mükemmel bir uyum göstermesi mümkündür (Burkee, 1990: 200). Uyumun içindeki uyumsuzluk, karşıtlık ifadesi olan güzellik ve çirkinliğin doğada iç içe var olduğunu kanıtlayan bir göstergedir.

Güzellik ve çirkinlikten hareketle maddi bedensellik ilkesi, Rönesans ile birlikte şekil değiştirmiştir. Bu yeni oluşan düzlemde ise gortik ve grotesk bir gerçeklik algısı yaratılması hedeflenmiş, kralın

tacının elinden alınması ve yeniden hayat verilmesi gibi işlevler yerine getirilmiştir. Mahrem olanla evrensel, çelişkili olarak birbirine karıştırılmıştır. Bu çatışmadan Romantik edebiyatın yanı sıra gotik ve grotesk estetikte çok önemli bir yer tutan *yüce* (Fr. *Sublime*) kavramı doğar. Özellikle Gotik edebiyat ile ilişki içinde olan *yüce*, Romantik edebiyatta varlık gösteren bir kavramdır. Bunu ilk telaffuz eden ise Antik Yunan'dan Longinus'tur (213?-273?). *Yüce Üzerine* adlı yazısında "büyük anlayışların gücü", "şiddetli duyguların ilhamı", "figürlerin doğru inşası", "düşünce figürleri ve konuşma figürleri" ve "dil'in asaleti" olmak üzere beş farklı sınıflandırma tespit eder (Tuğan, 2015: 4-5). Porter ise *yüce* kavramının MÖ 1. yüzyılda ortaya çıktığını, Longinus'tan önceden beri bilinmekte olduğunu, Antik Çağ'ın çoğunu kapsadığını, bu konuyu işleyen ilk veya son kişinin Longinus olmadığını düşünmektedir (2016: 74-75).

Grotesk imge, doğumdan ölüme kadar dönüşüm hâlinindedir (Bahtin, 2005: 50-52). Grotesk; Barok üsluba benzer olarak Batı'da kanonlaşmış düşüncenin yıkımı şeklinde kendini gösteren, klasik güzellik algısını yıkmakla birlikte çirkinlikten iğrençliğe uzanan çizgiyi belirginleştiren bir biçem ve türdür. Tuhaf ve iğrenç imgelerin estetiği olarak grotesk, asıl olarak "15. yüzyılın sonlarında, mağaralarda ortaya çıkartılan ve Eski Roma Dönemi'ne ait süsleme sanatını ifade eder." (Soman Çelik, 2016: 183). İtalyanca "grottesco" olarak telaffuz edilen kelimenin manası "mağaradan" gibi bir anlama gelmektedir (Carroll, 2013: 305). "Fransızca'da grotesk hem bir biçem hem bir nitelemedir. Almanca'da grotesk sözcüğü konusunda iki tür adlandırma bulunmaktadır: '*Das Groteske*' grotesk biçem; '*die Groteske*' ise grotesk türü belirtir. Dolayısıyla, grotesk bir biçem olduğu kadar bir tür kategorisinde değerlendirilir. Bir biçem olarak özel bir dildir ve kendine özgü betileri vardır. Ancak grotesk aynı zamanda sanatsal bir türe bağlanan bir dildir. Zamansallık onu türe dönüştürmeye yarayan ölçütlerden birisidir." (Aktulum, 2020a: 211).

“17 ve 18. yüzyılın ilk yarısında sanat ve edebiyatta egemen olan klasik düşüncenin etkisiyle halk mizah kültürüyle ilişkili görülen grotesk, büyük edebiyattan dışlanmış ve aşağı komik düzeye indirgenmiştir. 18. ve 19. yüzyıllardaysa soğuk akılcılığı, resmi, şekilci bir mantığa dayanan yararçı otoriter düşünceyi temsil eden aydınlanmacılığa karşı bir tür tepki olarak ortaya çıkmış; Romantizmse yeni bir grotesk anlayışı geliştirmiştir. Romantik grotesk mahrem bir salon güzelliği kazanmıştır. Gülmenin gücü en aza düşmüştür.” (Akçam, 2010: 401). *The Grotesque in Art and Literature* adlı yapıtında romantik groteske yönelik çözümler yapan Wolfgang Kayser, farklı dünyaları bir araya getirerek kaynaştıran, iğrenç unsurları harmanlayan, parçaları alışılmadık bir bütün hâline getiren grotesk estetiğin uyumsuz gibi görünen unsurları -komedi ve korku gibi- bir araya getirerek duygusal bir etki yarattığını düşünür (1981: 79). Kayser, bu tanımlamalarını Edgar Allan Poe’yu mercek altına alarak ortaya koymuştur. Post-romantik dönemde çeşitlenerek gelişen grotesk, asıl olarak varlığını Romantiklerden Victor Hugo’ya borçludur.

Grotesk gerçekçiliğin beden kavramı, antikitenin edebiyat ve sanat kanonuyla son derece çelişir. Bu kanon, Rönesans estetiğinin temelini oluşturmuş ve sanatın daha sonraki gelişimini doğrudan etkilemiştir. Rönesans, bedeni Ortaçağ’dan çok farklı bir açıdan hayatın farklı bir cephesinden bedensel olmayan dış dünyayla farklı bir ilişki içinde görmüştür. Bu yerleşmiş kanonlardan kavrandığı şekliyle beden mutlak bir şekilde tamamlanmış, oluşumu bitmiş bir üründür. Diğer bir yandan bedenlerden tecrit edilmiş ve yalnızlaşmıştır. Böylece tamamlanmamışlığına vurgu yapılmaktadır (Bahtin, 2005: 56). 16-17. yüzyıllara kadar uzanan güzellik algısı zamanla yerini, groteskin çirkinlik içinde bir güzellik bulmasına bırakır. Güzellik ve çirkinlik kavramlarının yan yana gelmesiyle oluşan oksimorf, “grotesk içinde güzellik bulma” olarak örneklenir. Tabiiatta yarattıkları zıtlıklarla kavramsal ve sözlüksel alanlarının iç içe geçmiş yapıda olmaları itibariyle yeraltı edebiyatını

besleyen, birbirinden bağımsız düşünülemez kadar yakın gotik ve grotesk kavramları, Aydınlanma Çağı'nın rasyonalizm algısına karşıt olarak sanatta doğmuş, daha sonra ise yazınsal alanı etkisi altına almaya başlamıştır.

Bahtin, Ortaçağ karnaval şenliklerinin doğurduğu kanonik ikinci hayat fikrinden türeyen bir grotesk anlayışı benimser. Rabelais de grotesk imgelerin, klasik estetiğe kıyasla çirkin, canavarı ve korkunç olduğunu düşünür. 18. yüzyılın son yarısında gotik kurgunun yükselişi Romantizm'in güzelleşmesiyle örtüşür. Her iki hareketin de başlangıcını işaret eden noktalar, her ikisinin de Aydınlanma Rasyonalizmi'nden belirli bir çeşitlilikten kaynaklanması bakımından benzerdir. Romantizm ile duygulara oldukça güçlü bir katılımı ve aynı dönemde ortaya çıkmanın bir sonucu olarak Gotik, Romantizm'in bir alt türü olarak kabul edilir. Bununla birlikte Gotik, devam etmek yerine Romantik temaların sapması olarak daha iyi tanımlanabilir. Ayrıca genel olarak gotik eserler, o dönemin edebi atmosferi üzerinde çarpıcı bir etkiye sahip, dikkate değer bir edebiyat eseri olarak takdir edilmemiştir. Bunun ana nedeni, doğadan sapmaya neden olan gotik eserlerde doğaüstü olanların sıkça kullanılmasıdır. Erken gotik yazarların, kötü adamların elinde acı çeken ve başka bir adam tarafından kurtarılmayı bekleyen savunmasız kadın gibi ortak klişeler kullanması da çalışmalarının amortismanına katkıda bulunur (Tuğan, 2015: 9).

Gotik estetik, Victoria döneminde kadınlara yapılan "cadı, büyücü, deli" yakıştırmalarından hareketle anlatılarda korku figürü olarak kadının kullanıldığı bir alandır¹. Korku edebiyatı ve fantastik edebiyatla iç içe düşünülen bir alan olsa da Bahtin'e (2005: 53) göre gotik, asıl olarak groteskin bir çeşididir. Freud'un "The Uncanny"²

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. İşlek, 2011.

² Almanca "unheimlich" olan kelimenin İngilizce karşılığı "unhomely"dir. Bu kelime zamanla "uncanny" biçimini almıştır (Freud, 2020).

(1919) adlı makalesinde ifade ettiği “tekinsizlik” (Fr. *Uncanny*); ölçsüzlük, korku ve tuhaflık anlamlarını çağrıştıran bir ölçüttür. Gotik ve grotesk edebiyatların asıl ölçütü barındırdıkları tekinsizliktir. Tekinsizlik, psikolojik travmaların oluşturduğu bir düşünce sistemine gönderme yapmaktadır. Travmatik ruh yapısını eserlerine yansıtarak yaratıcılıkla kendini tedavi eden sanatçının yaratım öznesi, gotik ve grotesk estetiği beraberce bünyesine dâhil eder. Bahtin bu konuda, gotiğin bir çeşit grotesk olduğunu söyler ve grotesk türünün gotiği kapsadığını düşünür.



Şekil 1: Bahtin'in Gotik ve Grotesk Modeli

Kayser ve Baktin'in düşünce sistemlerinin yanı sıra konuyla ilgili *The Grotesque* adlı kitabında tanımladığı grotesk, Harold Bloom'a (2009: 15) göre Freud'un tekinsizliği ve Romantik edebiyatın konusu olan yüce figürünü birleştirdiğini düşünür. Shakespeare'in bu kavramları *Kral Lear* adlı tragedyasındaki Aptal'da kaynaştırdığını söyleyen Bloom, groteskin en büyük modern ustası olarak Victorya dönemi şairi Robert Browning'i görür³.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Bloom, 2009.

“Gotik ve grotesk estetiğin temel yapı taşı olan tekinsizlik; eser incelemelerinde uzam ulamının belirlenmesi, kişi seçimindeki ruhsal ve fiziksel özelliklerin değerlendirilmesi ve zaman ulamında bireyi tedirgin edecek psikolojik zaman algısını korku ekseninde kurgulaması bakımından eserde yer alan bir göstergedir. İçlerinde en dikkati çeken öge olan uzamsallaştırma üzerinde duran Fred Botting (1963-) ise *Gothic* adlı yapıtında çeşitli tasnifler yapar. Gotik uzamların en temel özellikleri olarak ıssızlıklarından, tehditkâr oluşlarından ve okuru metne yabancılaştıran niteliklerinden bahseder. 18. yüzyılda gotiğin başlıca mekânları vahşi doğa ve dağlık yerlerken sonraları modern kent, doğayla gotiğin görkemli mimarisini bir araya getirmiş, karanlık ve labirentvari sokaklar öne çıkmaya başlamıştır. Öyle ki Botting’in de belirttiği üzere artık gotik şato ve ormanlar yerlerini kentin sokaklarına bırakmıştır. Gotik, varlığını 18. yüzyılda akılcılığın ve ahlakın yarattığı karmaşaya borçludur. Botting’e göre karanlık ve gizemli gotik atmosferler, geçmişteki dönemleri bugüne taşımaktadır. Özellikle 20. yüzyılda modernlik ilerleme kaydettiğini düşünürken gotik figürler aynı fikri paylaşmamış, karşı-anlatılar aracılığıyla aydınlanmacı ve insan sever değerlerin arka yüzünü gün yüzüne çıkarmışlardır. Modernliğin değerlerine karşı her türlü tehdidin gotikte toplandığını belirten Botting, bu tehditleri şöyle sıralar: doğal ve doğaüstü güçler, hayali aşırılıklar ve hezeyanlar, dinsel ve insani kötülükler, toplumsal ihlal, zihinsel parçalanma ve ruhsal yozlaşma” (Yeşil, 2009: 31).

Grotesk sanat, iki perspektiften değerlendirilmesi gereken bir estetikdir. Kayser’e göre grotesk sanat anlayışı değerlendirilirken psikanalizin verileri incelenmeli, Baktin’e göre ise parodik bir perspektiften bakılmalıdır. Birbirine zıt olan iki ayrı görüşte Kayser, yabancılaşma unsurunu da hesaba katarak gülünç ve parodik bir taraf görmemektedir⁴. “Baktin, grotesk üzerine ayrıntılı bilgiler verdiği

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Thomson, 1972.

Rabelais ve Dünyası adlı yapıtında romantik ve modernist formlar tarafından “yabancılaşmış bir dünya” olarak tanımlanan grotesk kavramının bu kullanımının groteskin gerçek doğası ile uyuşmadığını, bu groteskin halk mizah kültürü ve karnaval ruhunun ana ögesi olan groteski yansıtmadığını anlatır.” (Akçam, 2010: 399-400). Kayser’in korkunç ve gülünç hiçbir yön bulamadığı grotesk, Baktin’in pek çok yönüyle gülünç bulunduğu bir söylemdir⁵. Örneğin Robin Hood gibi kuralları yıkan ancak iyi bir amaca hizmet etmeyi hedefleyen bir anlatı kişisi, normlara karşı gelmesi yönüyle grotesk değil sadece parodiktir. Victor Hugo, Cromwell ön sözünde groteskten bahseder. “Hugo’nun yaklaşık yüz elli yıl önce altını çizdiği gibi bütünün insanla artık uyuşmadığı yerde grotesk başlar.” (Soman Çelik, 2016: 195).

Postmodernizmde iğrençlik, gotik ve grotesk estetiği yapısöküm üzerinden ilerler. “De Man’a göre postmodern edebiyatın tamamı, yıkıma uğramış ya da şaşkına dönmüş bir modernizmden başka bir şey değildir.” (Eagleton, 1992: 20). “Postmodern şiir, modernist şiirin imkânlarının genişletildiği bir eğilim olarak veya modernist tepkilerin daha ileriye götürülmeye çalışıldığı karmaşık bir anlayıştır.” (Bingöl & Timur, 2016: 1296). Bu çalışmada postmodern şiir örneği olan küçük İskender’in *Berlin* adlı şiiri iğrençlik ekseninde gotik ve grotesk estetiği bağlamında çözümlenecektir.

1. “Berlin”in İğrençlik Göstergeleri

İğrençlik konusu, Julia Kristeva’nın *Korkunun Güçleri: İğrençlik Üzerine Bir Deneme* (İng. *Powers of Horror*) adlı kitabındaki saptamaları ve George Bataille’in fikirleri üzerinden ilerler. Yve-Alain Bois ve

⁵ “Baktin’in grotesk estetikte gülünç bir taraf bulması, bu türe ait kalıtlardaki gülümseme ifadesinden gelmektedir. Kırım’daki Miletos kolonisi Kerç’te bulunan çömlek koleksiyonundaki ihtiyar, hamile, acuze kadının gülüyor olması, groteskin doğumla ölümü bir araya getiren zaman içinde devinimi sağlayan değiştirici, yenileştirici gücünü gözler önüne sermektedir.” (Akçam, 2010: 400).

Rosalind Krauss ise "Kristeva'nın Bataille'den bir iğrenme teorisinin kendi gelişiminde devraldığını" iddia eder. Benzer bir şekilde Catherine Marchak ise bu noktada Kristeva'nın "Bataille sonrası bir pozisyonu" olduğunu savunur (Bozkurt, 2011: 10). Sözceleme sürecinde iğrençlik ekseninin gotik ve grotesk estetiğin temsili konumunda yer alması Güzin Gonca Gökalp Alpaslan'ın adlandırmasıyla "yeraltından yükselen seslerin" duyulmaya başlamasının zemini oluşturur. İğrençlik, Yeraltı edebiyatının konusudur. Alpaslan'a (2009: 22) göre "Yeraltı edebiyatı, başlangıç ve ortaya çıkış süreci bakımından, adının hemen düşündüğü gibi görünmeyen bir dünyada kendine özgü kurullarla oluşur. Alışılmışın dışında bir dağılım ve dağıtım ağına sahiptir, yeryüzüne çıktığında aslında 'ifşa olmuş'tur." Yeraltı edebiyatının içinde yer alan Yeraltı şiiri, içinde küçük İskender'in bulunduğu Beatnik-Marjinal Türk şiiri⁶ kolunu doğurur.

Kristeva'ya (2018: 14-15) göre *iğrenç* (Fr. *Abject*), "nesnenin niteliklerinden yalnızca özne-ben'in [je] karşıtı olma niteliğine sahiptir. Nesne, özne-ben'e karşıtlığıyla beni bir anlam arzusunun kırılğan yapısında dengeye kavuşturur; bu anlam arzusu beni nesneyle belirsizce ve sonsuzcasına türdeşleştiren bir anlam arzusudur." İğrenç kavramıyla karşılanan anlam aslında kirli olan değil mevcut düzeni ve kimliği bozmaktır. Dostoyevski ise iğrençliğin "cinlerin amacı" olduğunu söyler. Yiyecekten, kirden, atıktan, pislikten tiksirmek; gizli anlaşmalar

⁶ Türk şiirinde marjinal bir anlatımın gelişimi çeşitli yayın organları vasıtasıyla gerçekleşmiştir. "1980 sonrasında fanzin ve e-zinelerin özgür ifade ortamları marjinal söylemin gelişmesine olanak sağlamıştır. Karakalem, Underground Poetix gibi dergiler de marjinal söylem ve yeraltı edebiyatı için önemli yayın organları olmuştur. Ayrıntı, Çiviyazıları, Altıkırkbeş gibi bazı yayınevleri de Batı'daki yeraltı edebiyatının önemli örneklerini Türkçeye kazandırarak bu türün edebiyatımızdaki okur ve yazar kitlesinin artmasını, gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca Varlık, Notos dergileri yeraltı edebiyatı konulu dosya hazırlayarak bu türün tanımı ve kapsamı, Batı'da ve Türkiye'de örnekleri üzerinde durmuştur." (Kayan 2015: 1).

yapmak; iki tarafta birden bulunmak; ihanet etmek; cinayet işlemek; intihar etmek gibi eylemler birer iğrençlik figürüdür. Her ne kadar küçük İskender'in "Berlin"inde bu tür eylemler yer almasa da onun iğrençlik eksenini daha çok cinsel benlikten iğrenme, iğrenç sınırların şiirde özne konumunda anlatıyı yönlendirmesiyle oluşan iğrenilen davranışlar, iğrenç bir uzam: çöplük üzerinden ilerler.

1.1. Cinsel Benlikten İğrenme

“Modernist şiir, aşkı erotikleştirerek aşkın üstündeki kutsal haleyi söker atar; postmodern şiir ise erotizmin sınırlarını daha da zorlayarak bir arzu makinesine dönüşmüş olan öznenin aykırı isteklerini dillendirir.” (Bingöl & Timur 2016: 1299). Bu aykırılık, kimi zaman eşcinsel / biseksüel eğilimlere uzanan bir yol haritası belirleyerek bireyin kendi benliğinden iğrenmesine neden olur. Eşcinselliğin temelinde Freud, “Eşcinsel erkeğin oğlanların peşinden koşar görünmesinin gerçekte, kendisini annesine sevgide sadakatten ayıracak başka kadınlardan kaçış anlamına geldiğini belirtir.” (Kayan, 2015: 153). Sapkın cinsellik olarak psikoloji kitaplarında yer bulan bu durum, Kristeva'nın “sapkın olanın iğrenç olduğu” (Kristeva, 2018: 28) düşüncesinden hareketle şiirde iğrençlik ekseninde bir gotik-grotesk imge oluşturur. İğrençlik, yeraltının konusudur. “II. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu bunalımlı havada gelişim aşaması bulan yeraltı edebiyatı, Amerika'da Beat kuşağı temelinde dayanır. Beat kuşağının bu noktada önemli olmasının nedeni, bir karşı çıkış hareketini karşılmasıdır. İspanyol edebiyatındaki pikarolar, alt tabaka insanların hayatlarını anlatması ve alt kültüre ait değerleri daha gerçekçi vermesi nedeniyle yeraltı edebiyatına yakın görülür. Asıl önemli olan ise yeraltı edebiyatının felsefi akım olarak ‘bunalım’ı temsil eden varoluşçulukla tamamlanmasıdır.” (Kündem, 2020: 83). Bunalımlardan hareketle Beat kuşağıyla yüzünü Batı'ya döndüğü düşünülse de asıl yapmak istediği, Türk şiirine bu melankoliyi uyarlamaktır. Amerikan şiiri ile Türk şiiri hakkındaki düşünceleri sorulduğunda küçük İskender'in cevabı basittir:

onaylanmamış her türden cinsel kimliği ve edimi çıplak bir gerçeklik olarak ele almasının ardında, toplumsal düşüncede anarşi yaratıp farklı olanı tanıtmaya ve kabul ettirme çabası vardır (Yivli, 2020: 582). Onun şiirindeki anarşi, hayranı olduğu Beat kuşağıyla koşuttur. Şair cinsel eğilimleri yüzünden dışlandıklarını düşündüğü kuşak hakkında şunları söyler:

Bizim gibi bir ülkede Beat kuşağının savunulması hem Amerikalı oldukları için bir problem, hem çok alternatif bir hayat yaşadıkları için... Cinsel yönelimleri farklı olduğu için sanırım, dünyanın birçok yerinde Beat kuşağı takipçilerinin böyle sorunları oldu. Türkiye’de bir Beat etkisi var mıdır, bilemiyorum (1+1 Forum & Express, 2019).

Küçük İskender’in “Berlin” adlı şiirindeki cinsel benlik algısı, “toplum tarafından iğrenç bulunan” ve ötekileştirilen bir çeşittir. Cinsel tercihini her fırsatta dile getiren bir şair olarak küçük İskender, 666 adlı kitabında yer alan “Night Vision” başlıklı yazısında kendi eşcinsel kimliği hakkında “Eşcinsellik kadın olmaya özenmek değil erkek olmanın görkemi ile kendi evrenine yönelmektir.” (2019: 83) şeklinde bir açıklama yapar. “Berlin”de de sezdirilen cinsel benliğin toplumca aykırı kabul edilişi ve sapkın sayılması, şairin ruhunda tamir edilemez yaralar açmıştır. Ferenczi bu durumu şu şekilde tanımlar: “Travmanın gücü ben’i yakalar ve onu ağacın ya da kulenin üzerinden âdeta yere düşürür.” (2018: 24). Bu durum bireyde Materson’un adlandırmasıyla narsizmin gizli ve teşhirci olmak üzere iki türünü ortaya koyar.

Topluma göre sapkın sayılabilecek bir cinsellik anlayışı, eşcinsel ilişki ve çocuklarla ilişkiye gönderme yapan sözcükler üzerinden kendini var eden bir olgudur. Eşcinsel ilişkiler, erkekten kadına dönüşen “travestiler” üzerinden anlatılmaktadır. Kendisinin de eşcinsel bir birey olduğunu her fırsatta ifade eden şair küçük İskender, alt kültüre ait olan bu bireylerin toplumdan dışlanma süreçlerini şiirlerinde eleştirmektedir. Kristeva’ya (2018: 18) göre sapkın cinsellik figürü olarak “iğrenme; iğdiş edilmiş olduğunu kabul ederek sapkın kaçamaklarından vazgeçen, artık kendisini en değerli ‘olmayan nesne’ olarak sunan herhangi bir kişi

açısından seküler bir nitelik kazanmıştır; çünkü bedeni ve benliği artık saflığını yitirmiş, düşkünleşmiş ve iğrençleşmiştir". "Berlin"de Kristeva'nın iğrençlik olarak değerlendirdiği "bedensel dönüşüm"e şu şekilde dikkat çekilir:

karnavalda dev araçlar üstünde ortalama orta yaşlı travestiler
iki kollarını iki yana uzatmış gülümsüyorlar (2011: 38)

Şair, tek kişiye bağlanmaksızın gerçekleştirdiği aktif eşcinselliğini /aşk/ izleği üzerinden itiraflarıyla gözler önüne serer. Bunu yaparken psikolojik bir yansıtma yöntemiyle kendisi değilmiş gibi davranan, "öteki"ni aşağılayan bir tavır sergilemeyi seçer. Tek kişiye âşık olacak kadar "puşt" olmadığını söyleyen şairin şiirdeki alımlayan öznesi "vurgun"dur. Öznesi ellerinin arasından kayıp giden şairin tutunacak tek dalı, yeni bir ad bulana kadar zamir olarak varlığını sürdürmesidir. Cinsel tercihinine yönelik vurgusunu seçtiği kelimeler üzerinden belli eden şair, karanlığı karşısındaki öznedeki gördüğünü ve ölümüne onun peşinden gittiğini itiraf edecek kadar da yüreklidir:

Ben.. ben bir kişiye âşık olacak kadar puşt değildim
Öznen vurulmuştu, yeni bir ad bulana kadar zamirdim
Severken pus, öperken kuş, sevişirken terli demirdim
karanlık hazretlerini gördüm sende, ölümüne eğildim (2011: 40)

Zamir olarak varlığını sürdürmeyi hedefleyen ve kendine sürekli yeni bir ad bulmaya çalışan öznesi yitik şair, "öteki"⁷ye "puşt"⁸tan sonra "İbne"⁹ diye seslenir. İbne adıyla çağırıldığı "öteki"yi ötekileştirirken kendi benliğine yabancılaşır. Bu yabancılaşma, özdeşleşmeyi beraberinde getirir. Psikolojik açıdan incelendiğinde sapkın cinselliğini yansıtma yöntemini kullanarak ötekine aktarmaya çalıştığı, aslında

⁷ Öteki: Mevcut kültürün içinde dışlanmış olan.

⁸ Puşlavat (Fars. *Pušt*, Ar. *Kavvad*): Kadınlara ve eşcinsellere pezevenklik eden kimseler. Puştlar, edilgin eşcinsel erkeklerdir (Aktunç, 1998: 245).

⁹ İbne (Ar. *İbne*): Edilgin eşcinsel erkek (1998: 146).

kendini anlattığı saptanır. Gotik estetiğin öznelere olan köpekbalığı, woodoo, cadı, komünist, anarşist, muhalif gibi anlatı yerdeşliklerini kullanarak kendi deyimiyle “içindeki ibnelik duygusuna” gönderme yapmaktadır. Şairin seçtiği bu kavramlar, kendi sınıfları içinde en korkulan ve en dışlananlardır. Kendisi de eşcinsel bir birey olarak toplumdaki dışlanan şairin kelimeleri, ruhsal benliğinin iğrençlik ekseninde gotik-grotesk estetik açısından birer yansımasıdır:

İçimde bir köpekbalığı dolaşıyordu, içimde daima bir woodoo
cadılar yaktım yüzyıllarca, bilim adamları idam ettim, ibneler
kestim
komünistleri, anarşistleri en baba işkencelerden geçirdim oh olsun
kazıklara oturttum muhalifleri, derilerini yüzdüm şairlerin
Günah işlemeyi asla ihmal etmedim! Cehennemde modaya uydum! (2011: 41)

Şairin poetikası, Beyoğlu'nun arka sokaklarından beslendiği için şiirlerinde bu gotik imaja ve karanlıklara, yeraltının iğrençliğine göndermeler yapar. Bu şiirde de “Ben hep İstanbul'un en boktan sokaklarında bıçaklanmış dolaşıyordum.” dizesiyle travesti cinayetlerine ve onların hayatlarını zor şartlarda sürdürdüklerine örtük gönderme yoluyla değinir. Sapkın cinselliğin bir diğer göstergesi ise “çocuk pornosu satan bir dükkân”dır. Şair bu dükkânı anlatırken taraf tutmaz. Bu nedenle dışöyküsel anlatıcının bu tür bir ilişkiye olan yaklaşımı ve düşünceleri tasvir yetersizliğinden dolayı tespit edilememektedir.

1.2. İğrenilen Davranışlar

İğrençlik; bireyin iç benliğinden öteki benliğine yansıtıldığı dünya algısında, yarattığı veya değiştirdiği davranış biçimlerinde varlık gösterir. Fizyolojik ve bireysel faktörlerin çok analizli yapılarıyla insanlık tarihinden bu yana bireyi etkilediği, artsüremliliğin etkisiyle psikolojik travmalarıyla yaşamasını öngörür. Kişideki travmatik yapı, Kristeva'nın iğrenç olarak nitelendirdiği davranışlar arasında yer almanın yanı sıra grotesk estetiğin de imgelerinden biridir. Sözceleme sırasında sözceleme öznesi ile sözce öznesinin iç içe geçtiğinin

görülməsi, şiirde iç içe geçen ve postmodern iğrençlik estetiğini kurgulayan bir yapı olarak insanın iğrenilen davranışlarının toplumda yarattığı gotik figürlerle kendi benliğinde yarattığı grotesk imgeleri açığa çıkarır.

Sözceleme öznesi konumunda yer alan küçük İskender'in, aynı zamanda sözcü öznese ve sözcenin sözcü öznesi özelliklerini de yüklenmesi; kimi zaman gülünç, korkunç, kaygı verici ve tuhaf olarak nitelenen ve tanrıya hakaret kabul edildiğinden sanat olarak bile görülmeyen grotesk yapıya uygun bir anlatıcı modelini ortaya çıkarır. Anlatıcı, kendi hayatını mahveden iğrenilen davranışlardan sözcelemenin alıcısına haber vererek onu içinde bulunduğu yabancılaşma hakkında bilgi vererek bir anlamda uyarır.

Hayatını saplantılar ve buhranlarla geçiren küçük İskender, "Berlin" adlı şiirinde iğrençlik imgesi olarak adlandırılabilir kötü alışkanlık ve davranışları "bağımlılıklar" olarak görmektedir. Her türlü bağımlılık ona göre kötü olarak adlandırılrsa da şiirlerinin beslendiği yer bu bağımlılıkların doğduğu alt kültürden başkası değildir. Kötü alışkanlık olarak gördüğü madde bağımlılığı ve alkolü şiirinin göstergeleri arasına yerleştirerek okuyucuyu bunlara karşı bilinçlendirmek istercesine yorumlar yapar. Şairin kötü davranış olarak göstergeleştirdiği kavram ise "günah"tır. Şiirde bazen insanın günah işlemeye dair bağımlılık geliştirdiği gözler önüne serilir.

1.2.1. Bağımlılığın İğrençliği

Bağımlılık, psikolojik travmayla mücadele eden bireyin travma sonrası stres bozukluğuyla mücadele etmesi için içine düştüğü sarsıntılı durumdan kurtulmaya çalışma çabasıdır. Uyuşturucuya başlayanların sonunun olmadığını, dünyayı serserim bir gözle gördüklerini söyleyen Yeraltı şiirinin önemli isimlerinden küçük İskender'in böylesine bir yorum yapması, poetik görüşü açısından önemli bir göstergedir (Taburoğlu, 2000: 38). Bunu yaparken kimi zaman yasaklı maddelerin

adlarını sayar, kimi zamansa alkol türlerinden bahsederek şiirine yeraltının mistik somutluklarını dâhil eder: “serinlerken viski, tekila, votka sağanağı altında, biraz da marihuana olmalı...” Şairin sarhoşluğu, nesnesinin N1=sen eşitliğinden “sola dönünce” şeklinde belirtilen belirsiz bir sokak uzamında yer alan bir bardaki yeis ile tütünden kaynaklanmaktadır:

Senden sola dönünce sabaha kadar açık bir bar var, onun yanında
Himalayalar
onun hemen yanında yeis ve tütünün
dilde damakta bıraktığı çürük ceviz tadı, o
hayvani aroma! Günah (2011: 38)

1.2.2. Çekici Gelen İğrençlik: Günah İşleme Arzusu

Şiirde kötü davranış olarak “günah” imgesi kullanılmaktadır. Şair, özenle seçtiği “günah” kelimesini 5 farklı örnekle kullanarak şiirini /cehennem/-/günah/-/azap/ eksenine oturtur. Şiirde “Günah işlemeyi ihmal etme!” şeklinde bir telkinde bulunan anlatıcı, metaforik olarak şeytanın ta kendisidir. Bu şeytan aslında küçük İskender’in alteregosudur (öteki ben). İçindeki öteki ben ile özdeşleşme yaşayan şairin şiirinde anlatıcının dönüşümü söz konusudur. Anlatıcı, kimi zaman karşısındaki cevap alamadığı kişiyle yüzleşerek şöyleşir:

Günah
işlemeyi ihmal etme, beni de sakın arama, dedi,
Arama mı dedi, Aroma mı dedi, bir ben anlamadım, ama
bunu herkes duydu, (2011: 38)

Şair, /cehennem/-/günah/-/azap/ üçlemesinde kendine acıdığını ve örtük olarak sistemin yanlışları yüzünden günah işlediğini söylerken bir yandan da kendisine de günah olduğundan yakınmaktadır. Dizelerde geçen webcamde soyunmak ve çıplaklık da şaire göre tematik bir iğrençlikten duyulan azaptır. Bir başka bölümde zaman ulamı sabaha karşı, kamerası soğuk metal mavisii filteredir. Uzam ulamı Güney

Amerika, gençlerin ideolojisi ise devrimciliktir. Bu manzarayı şu şekilde tasvir eder:

sabaha karşı
soğuk metal mavisi filtreyle kamerama,
Ben Güney Amerika'ya tanıdık birkaç devrimci arkadaş bulmaya
Gelmişim
Videoya aldığım şeyler hep hep sıradan! Ama bana da yazık!
Ama bana da günah! (2011: 39)

Postmodern şiir geleneğindeki aykırı ifadeleriyle dikkati çeken şairin şiiri, türlerin yok oluşuyla yazarın doğuşunu başlatır niteliktedir. Onun postmodern teknikle oluşturduğu anlatı, şiirin içine düzyazı alıntıları dâhil ederek postmodernizmin "türlerarası" bir ayrışıklık ilkesine hizmet etmektedir. Şiirin ilk mısralarında günah işlemeye durulan ilginin sonraki bölümlerde pişmanlığa dönüştüğü görülür. Alcopane'dan yapılan tırnak içinde italik yazıyla gösterilen düzyazı, postmodernizmin metinlerarasılık yönteminden "alıntı"¹⁰ yoluyla şiirin içine dâhil edilmiştir. Bu alıntı, montajlanarak şiir metninin ortasına düz yazı biçimiyle yerleştirilir:

"çoçukken her gece yatmadan önce tanrı'ya bana bir bisiklet vermesi için diye dua ederdim. bir gün tanrı'nın çalışma tarzının bu olmadığını farkettim.. ertesi gün gittim kendime bir bisiklet çaldım ve her gece yatmadan önce tanrı'ya günahlarımı affetmesi için dua ettim."

Diyor ya Alcopane, (2011: 41)

Günah işlemeye duyulan bir diğer istek ise sevmediği kişilerin yeryüzünden acı çekerek ayrılması için onların derilerini yüzmektir. Bu durum, tematik iğrençlik içinde hastalıklı bir ruhun diğerlerine bakışıdır. /Sevmek/ ve /katletmek/ karşıt fiillerini bir arada kullanan şair, dengesiz ve sadist bir ruh hâlini gözler önüne serer. Freud'a göre

¹⁰ Alıntı: Jacopson'a göre "sözce içinde sözce, bir ileti içinde ileti" olarak tanımlanır (Aktulum, 2000: 94).

“sodomazoşizm”¹¹ olarak adlandırılan bu durum, psikolojik bir saplantıdır:

Hepinizi teker teker keserek seveceğim, inanın seveceğim
Yüzdüğüm derileriniz benim tanrıma seccadem olacak. İnşallah!

Sahi, kalın mı, kaç santim senin hayatın sevgilim
Bir bana göster herkesten sakladığın, utandığın gözlerini (2011: 42-43)

Şairin *yüce* figürü, öznesinin yok oluşudur. Nefret ettiği öznelere teker teker keser ama bir taraftan da sevmeye devam eder. Bu katlediş, sevginin ölümüdür. Nefretin ölümüdür ve onun için /azap/ın doğuşudur. Sarmal bir yapıda ele aldığı imgeleriyle oluşturduğu uzun şiirinde şairin pek çok psikolojik travması ve dini sorgulaması *yüce* figürüne konu olacak veriler içerir.

1.3. İğrenilen Bir Uzam: Çöplük

İğrençlik ekseninde gotik ve grotesk estetiği, çöplük imajlarından ve çöküşü anlatan göstergelerden oluşur. Küçük İskender şiirinde argo sözcüklerle oluşturduğu grotesk estetiği, “batak, bok çukuru” gibi uzam ulamlarıyla çöplük imajını yaratır. Bu ulamlar, onun düşmekten korkmadığı ancak düşen insanı kolayca korkutabilecek yerler olarak tasvir edilmektedir. Bataklarda dolaşan küheylanların baktıkları pencereleri şu dizelerle betimler:

yarısı çok tarumar, yarısı hep tok, yarısı hep aç elektroşok şamar
yarısı da henüz şişmemiş bok çamurdan mürekkep (2011: 37)

Kristeva’ya göre iğrençlik göstergelerinden bir diğeri olan *ceset*, küçük İskender’in şiirinde “ölü” olarak kendisinden tiksiniyen bir

¹¹ Doruk noktasında yaşanan her şey için kullanılan “süblim” (yüce) kavramı, figürleşerek gotik ve grotesk edebiyata dâhil olur. Edmund Burkee’nin de dediği gibi bu noktada süblim, “haz veren korku”ya dönüşür çünkü insan, tutkuları ve acıları üzerinden yüce konumuna gelir. Modern psikiyatri içinde psikoseksüel bozukluk olarak sayılan “sodomazoşizm” de acının doruklarından haz almayı anlatır.

varlıktır. Varlık, yokluktur. Yokluğunu varlığından var etmiş, yokluğundan ötürü de yok olmuştur. *Ceset* bir yaşamdır ve ölümdür. Ölümün aynası ve ta kendisidir. İğrençlik figürü olarak *ceset* (Lat. *Cadere*), Kristeva'ya (2018: 16) göre "Tanrıyı hesaba katmadan ve bilimin dışında düşünüldüğünde iğrençliğin zirvesidir, yaşamı yağmalayan ölümdür." /Ölüm/ izleğinin evrensel paradigmalarda imgeleşmesi, şiirin içinde iğrençliğe bağlı bir gotik estetik yaratır. Yapı-biçim açısından gösteren düzleminde söylenen bütün sözler ve görüntüler gösterilen düzleminde anlamsal olarak ölüme referans yapar. Bunların yanı sıra normları yok eden her şey iğrençlik figürü olarak görülür. Baudrillard'ın yaşamın bir "simulacrum" olduğunu söylemesine benzer olarak "Apocalips" olarak adlandırılan kıyamet korkusu; iskelet, ölü bebekler, çirkinlik gibi öğelerle iğrençlik figürü içindeki yerini alır.

Ceset, bir isyan ediştir. İsyandan dolayı deliriştir. Delirdikten sonra da muhtemelen intihar ederek ihtişamlı bir ölüştür. /İsyan/-/delirme/-/dua/ üçlemesinde ele alınacak şiirin ikinci bölümü, isyanın sonunun ölümlü, ölümün de dua ile biteceği mesajını vermektedir. Deli sözcüğü üç kez tekrarlanarak tekrarlayan bir anlatı kurulmuştur: "deliden deli, delirmek." İğrençlik kurgusu içinde yer alan sözlüksel ve kavramsal alanların içine yayılan gotik ve grotesk estetik; şiirde alt kültürün yaşantısı, dili ve geleneklerini, içerdiği imgeler üzerinden gözler önüne serer.

2. Şiirdeki Gotik Estetik

Gotik şiir örneği olan "Berlin"; küçük İskender'in travmaları ve histerilerini, yabancı bir ülkenin Türk kültürüne pek de yabancı olmayan Berlin şehri üzerinden gözler önüne sermesidir. İçinde yaşadığı sosyolojik yapının dışında kalan, bu nedenle kendini psikolojik parametrelerce de herkesin dışında hisseden şair, 2003 yılında Berlin'e İlk Türk Eşcinseller Kongresi'ne katılmak için gider. Şiirinde bu şehri uzamsallaştıran şair, daha çok kadın gotik kahramanlara addedilen

travma ve histeri durumlarını kendi duygu durumu üzerinden yorumlar. Şiirde tamamiyle içinde bulunulan topluma ait olamamanın getirdiği bir travma estetiği vardır. Şairin travmaları, histerileri ve delilik durumunu anımsatan gelgitleri birer göstergedir. Saussure'un, Peirce'in ve Derrida'nın gösterge tanımlamalarından hareketle göstergenin nitel özelliği üzerinde durulur.

Gotik estetiği; kişi, zaman ve uzam ulamları çerçevesinde incelenebilecek küçük İskender'in "Berlin" adlı şiiri, Beat kuşağı yazınına hatırlatsa da ait olduğu kültürün karanlık yüzüne, yıkamadığı tabularına yönelik göstergeler de içerir. Karanlık ve korkunç öğeleri içeren sözü edilen kuşağın yaşamı da yazını da birdir. Küçük İskender (1+1 Forum & Express, 2019), şiirlerinin sadece Beat kuşağının haritasından ibaret olmadığını söylerken şunları ekler: "Öyle olsam, yaşamak için Türkiye'yi değil Amerika'yı seçerdim." Bilinen geçmiş zaman ekiyle sonlandırdığı cümlesi, gotik estetiğe uygun bulunduğu ve İngilizce konuşmadığı için yabancılarla aynı masada bulunmaktan korktuğu, ziyaretinden keyif alırken kaygı duyduğu Amerika'nın ta kendisidir. Uzam ulamının bireyde yarattığı travmatik yoksunluk ilkesi, etkilendiğini söylediği Beat kuşağının karanlık arka planıyla şairin "Berlin" adlı şiirinde buluşur.

/Ayrılık/, yalnızlığı beraberinde getiren bir korku ögesi olarak şiirde yer alır. "Ayrılık şıkkı, penaltılara kalacak bir ihtimal." (küçük İskender, 2011: 38) diyen şair; penaltı, gol, kör kaleci, çolak kaleci, kokteyl yapamayan barmaid kadar aptal olan bir kaleci anlatı yerdeşlikleriyle tenasüplü bir ayrılık oyunu izlediği yaratır. Ayrılığı, futbol oyununa teşbih eden şairin amacı, tıpkı topun sahada yer değiştirip atan kişiye geri gelmesi gibi ayrılığın sonunda da giden kişinin geri dönmesi ümidini yansıtmaktır. Bunu oyun betimlemesi üzerinden yapar. Böylece seçtiği "kör, çolak, aptal" kelimeleri, gotik edebiyattaki fiziki ve zihinsel engelli olmasından korkulan şahıslara duyulan tekinsizliği yansıtır. Bu korku gotik ve grotesk türünün temelidir.

Küçük İskender, hem anlatısının yazarı hem anlatısının anlatıcısıdır. *İçöyküsel* (Fr. *intradiégetique*) olmayan anlatısına rağmen 1. tekil kişi kullanımından bağımsız olarak *dışöyküsel* (Fr. *extradiégetique*) konumuyla 1. tekil kişiye referans yapan şair, postmodernizmin kırdığı anlatıcı profilini şiirinde en iyi şekilde yansıtır. Lewis'ten aktaran Polater'e göre, "Cinayet, tecavüz, ahlaksızlık, ruhunu satma, dinden çıkma gibi birçok konuyu bir araya toplayan Lewis, gotik düşünceyi zorlayacak derecede bir eser yaratmanın yanı sıra gotik bellek için zengin bir materyal sunar. Cinsel aşırılıklar hemen tüm gotik eserlerde yer alan bir konudur. Çünkü gotik; yasak olana, sıra dışı olana, ahlak dışı olana ilgi duyar." (2015: 90).

Gotik estetiğin dinî inançlardan soyutlanma özelliğinden hareketle dinle şizofreni arasında bağlantı olduğunu düşünen şairin (2020: 74), İslamiyet ve Hristiyanlık'tan bahsederken Malatya'da yaşanan gerçek olaylara gönderme yaparak Türkiye gündemini eleştirdiği dizelerde görülür. Şairin politik eleştirileri şu şekildedir:

Yoksa ben Berlin'dim,
Berlin'e de bir kış geceyarısı tek başıma birdenbire indim
Amerika'da, Amerika'dan Müslümanlığı yaymak serbestti,
Anadolu'da İncil satarsan adamı anasının amında keserler (2011: 39)

"Berlin" şiiri, şairin dini inkâr ettiğinin açık bir göstergesidir. "Beyaz entari giydirilerek cehalete çömeltilen çömezler" (2011: 39) dizesi üzerinden namaz kılma şekline göstergelerarası bir örtük gönderme yaptığı düşünülebilir. Dinî değerlerini reddinin manifestosu olan "Berlin" kozmopolit kentinden hareketle eleştiriler şu şekilde sıralanır:

Öyle bir kalkarım ki önünüzde şaha, Allah'a
ne şah kalır ne Allah

Hepinizi teker teker keserek seveceğim, inanın seveceğim
Yüzdüğüm derileriniz benim tanrıma seccadem olacak. İnşallah! (2011: 42)

Berlin'i gotik estetiğe uygun olarak zaman ulamı gece yarısı, mevsim olarak soğuk bir kış ve uzam ulamını ise yalnız başına dolaştığı karanlık sokaklarıyla tasvir eder. Gotik belleğin kapalı ve dar uzamlara olan ilgisi, şiirin puslu sokaklarıyla açık meydan örneği arasında karşıtlıktan hareketle /kapalı uzam/dan /açık uzam/a geçişi şairin ruhunun özgürleşmesi bağlamında metaforlaştırır. Yeraltı edebiyatına duyduğu saygıyı, Berlin'in en ünlü yerlerinden olan Alexandre Meydanı'nı konu ederek şöyle belirtir:

Yoksa ben Berlin'dim- illa Berlin'dim! Berlin'de durup
Alexandre Meydanı'nda
Yeraltındaki o yüce kütüphaneye, harften meyhaneye de eğildim
360 derece: *Axe of Marx* herkese faksla bunu!

Berlin şehri, şair için bir "duvar"dan ibarettir. Bu durum Berlin Duvarı göstergesinden hareketle şairin örtük gönderme yaptığı cinsel tercihidir. Metaforik olarak karşı cinsle arasında kalın duvarlar vardır, bu nedenle Berlin şehriyle Freudiyen bakış açısıyla bir *özdeşleşme* (Fr. *Idéntification*) yaşar. Postmodernizmin ayrışıklık ilkesinden hareketle kurduğu heterojen anlatısında benliği yitip gitmiş bir özne saklıdır:

Bektaşiye, taşıyla barışıktır – oysa ona Berlin, hatıralarla
dolu bir duvardır
O duvarda Doğu'yla Batı'yı ayıran hükmün gaddar kilisesi ve
kadısı vardır (2011: 39).

Doğu-Batı çatışması içinde bir yüzüyle Doğulu, bir yüzüyle Batılı olan şair âdeta araftadır. Kendini "bir kış gecesi kaçak bir general olarak Berlin'e inen Führer"e benzetir. Zihinlerde yaratmaya çalıştığı karanlık bir Berlin imajı, Führer dönemi "her şeyden bihaber ölen askerlerin prostatlarından imal edilen kestane şekeri"ne Kristeva'nın tanımlamasına göre iğrençlik ekseninde gönderme yapılır:

Doğu'ysan Doğrusun
Batı'ysan Batın
Yoksa ben Berlin'dim,
Berlin'e yine bir kış gecesi kaçak general olarak indim

Führer, her şeyden bihaber ölen askerlerin prostatlarından imal kestone şekeri istemişti taarruz ve yol haritalarından sarhoşum yine, evet evet, SARHOŞ! Bir ihtimal! (2011: 40)

3. Şiirdeki Grotesk Estetik

“Sanat sanat için midir, toplum için mi: Sanat birey içindir; bireyin sanatı ya da toplumu öncelmesi regülatiftir.” (küçük İskender, 2020: 75)

Grotesk estetikte öne çıkan ve birbirlerinden farklılaşarak çeşitli görüşler ileri süren Kayser ve Baktin'in yanı sıra Harpham'ın *On the Grotesque, Strategies of Contradiction in Art and Literature*¹² adlı eserindeki saptamalarına ek olarak Philip Thomson'un (1972: 11) groteski “zıtlıkların şiddetli çatışması” şeklinde varoluşun problemlili doğasına uygun olarak tanımlaması gibi küçük İskender'in “Berlin”i de ait olduğu kültürel yapının ait olunmak istenen kültürel yapıyla şiddetli biçimde çatışarak zıtlıklar oluşturmasıdır. Şairin içinde yaşadığı toplumdan soyutlanması, her şiirinde olduğu gibi “Berlin”in de parçalı, kırık ve düzensiz formunda olduğu kadar kavramsal ve sözlüksel alanında da kendini gösterir.

“Berlin” şiirinde anlamı kapalı olmaktan çok, açık hâle getiren ve bu nedenle de klasik metinlerde yaratılan “belirli” olma özelliğini monolojik olmaktan ziyade “belirsizlik” temasıyla beraber polifonik olmaya iten asıl güç anlatıcının kendisidir. Yazar-anlatıcı konumuyla kaleme alınan şiirde grotesk ise şairin ta kendisidir. İnsanlar tarafından dışlanmanın getirdiği “öteki”lik hissiyle daima toplumsal ve bireysel psikolojik travmaların içinde yer alan şairin hayatının dönüm noktası, tıp eğitimini bırakması olmuştur. Beatnik-marjinal olarak tanımlanan postmodern şiir eğiliminde Türkiye’de çığır açan, cinsel kimliğini özgürce ilan ederek zararlı alışkanlıklarını okuyucunun gözüne sokan bir

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. Harpham, 2007.

şair olarak küçük İskender'in anlatısı, alkollü bir kişinin kaleminden çıkmışçasına karışık sözcüklerden oluşmaktadır.

3.1. Beatnik-Marjinal Psikolojik Travmalar

İğrençlikten beslenen grotesk estetiğin, karşıtı olduğu güzellik algısıyla beraber bulunabildiği yer küçük İskender'in hayat öyküsüdür. John Locke'un yaratılıştan gelen düşünceler kanunu eleştirisiyle temellendirdiği *Boş Levha* (Lat. *Tabula Rasa*) düşüncesinde insanın deneyimleriyle şekillenen boş bir levha olduğunu ileri sürmesine paralel olarak küçük İskender'in boş levhası da eşcinsel kimliğinin onda yarattığı psikolojik travmayla yüzleşmesinden itibaren dolmaya başlamıştır. Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından yayımlanan Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatiksel El Kitabı DSM-IV'te (1994) tanımlandığına göre travma, "Gerçek ya da algılanan bir ölüm ya da yaralanma içeren, kendisinin / başkalarının fiziksel bütünlüğüne tehdit oluşturan olay / olaylar yaşaması veya tanık olmasıdır." (Herbert, 2020: 19). Bu tanımdan hareketle Latince "yara" anlamına gelen psikolojik travma, şairin ruhunda görünmez yaralar açmıştır. Onun travmalarından beslenen beatnik şiiri, dissosiyatif bozukluklarına ve bölünmüş cinsel kimliğiyle bedenine yabancılaşmasına neden olur.

Her Şey Ayrı Yazılır (Küçük İskender, 2020) adlı denemelerini topladığı kitabından anlaşılır ki stajlarına gitmediği, üst sınıfta alması gereken derslerin kliniklerinde dolaşıp nasıl bu işten kurtulacağını düşündüğü, kendisini Platon'un bir öğrencisi gibi hissetmeye başladığı ve tıp eğitimini bırakmanın eşiğinde olduğu kendince "garip" bir sırada çekmecesini açar. Çekmecenin içinde ise filmler, ideolojiler saf duygular, şiir ve eşitlik vardır (2020: 201).

Donanımlı ve oldukça kültürlü bir şair olarak küçük İskender'in bu donanımı, kendi deyimiyle erkekleri etkilemek istemesinin ötesinde bir uğraş değildir. Travmatik alt yapısının, yazdığı şiirler üzerinden sezildiği ve ancak denemeleri okunarak kesin olarak teyit edildiği bir şair

olarak psikiyatri kliniğine geçtiği sırada oraya zorla yatırılmış, yaşıtı olan bir erkek hasta ile karşılaştıktan sonra hayatının nasıl bir dönüm noktasına vardığını şu sözlerle anlatır:

Psikiyatri kliniğinde oraya zorla yatırılmış, yaşıtım bir delikanlıyla karşılaştım: Eşcinseldi; intihar girişiminin ardından ailesi tarafından hastaneye kapatılmıştı. Neden ölmek istediğini sorduğumda, “İnsanlar kötü ve acımasız -böyle bir dünyada olmak istemiyorum.”, yanıtını vermesine karşı çıkamadım. “Yaşamak” fiili yerine “olmak” fiilini kullanması bile yeterliydi benim için. Üç aşağı beş yukarı aynı durumdaydık aslında; onda yüzleştiğim benzerim ileride başıma gelebileceklerin bir habercisi gibi görünse de “hasta” delikanlıyı etkileyecek herhangi bir söz söylemedim. Söyleyemedim. Çünkü tubben yasak bir şeydi. “Hasta”ya “hastalık”ının hakkını savunmak.

Ama o anladı beni. Haftasına kalmadan, “Kaçır beni buradan.” dedi. Günlerce düşündüm bunu. Hastasıyla birlikte kaçan doktor imgesi ikisinin tüm evrene kafa tutması fikri kemirdi durdu içimi. Yanına gitmekten korkmaya başladım. Bir süre sonra kliniğe girdiğimde genç doktor önümü kesti. Bir daha gelmememi, hastanın iyileşme seyrini bozduğumu söyledi. Ben de bir daha gitmedim. Ne o kliniğe, ne de okula. Tıbbı bıraktım (küçük İskender 2020: 201-202).

Küçük İskender'in diğer şiirlerinde olduğu gibi “Berlin” adlı postmodern şiirinde de grotesk figür; şairin buhranları, depresyonları ve bunlara kaynaklık eden psikolojik travmalarıdır. Dış gerçeklikte yarattığı monolojik paradigmaları, iç gerçekliğinde polifonik travmalarına dönüşerek ona küfürler söyletir. Küfürleri, şairliğinin şiirdeki manifestosudur. Kendi hayatını kendi kararlarıyla yönetmeyi arzulayan ve bu amaçla kısa ömrüne pek çok şiir sığdıran küçük İskender'in, Türkiye'de yarattığı Amerikan rüzgârları estiren ama daha çok Beyoğlu'lu bir Beat kuşağı üyesi olduğu söylenebilir. Beatnik-marjinal “Berlin” şiirinin psikolojik travmaları aslında şairinkilerle koşut olarak ilerlemektedir. Şiirin tamamı göz önünde bulundurulacak olunursa, şairin imge seçimi ve yarattığı göstergesel düzlemleri, tamamıyla kasvetli manzaraları betimler.

3.2. Dilde Grotesk İsyan: Cinsel Argo

Grotesk estetiğe uygun olarak şiir diline ait sözcükler incelendiğinde, isim ve fillerde dikkati çeken argo kullanımının, iğrençlik ekseninde şekillenen şiir dilinin, Beatnik-marjinal şiirin etkisiyle cinsellik temelinde ilerlediği görülür. Alt kültürü diliyle konuşan şair; başkaldırı ve toplumsal, dinsel normlara karşı çıkışıyla geleneksel yerleşik düzeni bozmayı hedefler. Hayatın kendisine sunduklarına karşı bir tavır geliştirdiği görülen şiirinde kapitalist, siyasi ve politik yapıya karşı çıkışı bu kurumlara olan küfürlerinde varlık gösterir. Hulki Aktunç'un *Türkçenin Argo Sözlüğü*'nde yaptığı "cinsel ve kadın argosu, eşcinsel argosu, fuhuş (genelev, fahişe, genelev müşterisi) argosu" (2014: 9) şeklindeki ayırımına uygun olarak şiirde yer alır.

Sokaktaki herhangi biri olarak kaleme aldığı şiiriyle küçük İskender, alt kültürün tüm sıradanlığıyla doğal yaşayışına, kendi aralarındaki konuşmalarına şiirinde yer vermiştir. Argo sözcüklerin kullanımı onun şiirinin hazinesidir. Onun kendisi tarafından sınanan gerçekliği, argonun ta kendisidir. "Grotesk, tüm dünyada halk kültürünün binlerce on binlerce yıldır yaşattığı, gerçeklik sınanmasında, gerçekliğe ulaşmada kullanan en güçlü imge kaynağıdır." (Akçam 2010: 401). Sözce içinde yer alan imgeler, gerçekliğini "dil, göz, el, beyin" sözcükleriyle var eder:

Çok konuşuyorsa çek kopart dilini, Çok görüyorsa tut çıkart
gözünü

Çok yazıyorsa yakala kır elini. Çok anlıyorsa yakala sağ beynini (2011: 39)

Sık sık andığı ve sıfatlarla betimlediği vücuda ait organ adları, onun şiirinde sözlükteki adlarıyla değil argodaki kullanımıyla kendine yer edinir. Vücuda dair parçalar ve organ adları şunlardır: göt, çük, meme, kıç, dil, beyin, beyinsizlik, apışarası, at yarağı. Bu bedensel göstergeler âdeta yerini başka sözcüklerle dolduramayacağı ölçüde kıymetlidir. Dizelerinde bunlara şu şekilde yer verir:

Kim bilir şimdi hangi jüpiterde hava nasıldır ya nasıldır
ya nasıldır
ya da adam ne zaman çükünden başından aklından utanır
ya da kadın, biri küçük diğeri büyük memelerinden ne zaman
Ama ne zaman utanır birileri kendilerine yakışmayan korkunç sırrı
Saklamaktan (2011: 37)

Şimdi, ne zaman, hangi, nasıl gibi zaman ifadelerinin tekrar edilmesiyle kurguladığı şiirinde asıl anlatmak istediği argo kalıplara dikkati çekmek değildir. Onun şiirinin hazinesi olan bu kalıplaşmış ifadeler, şiirinin öznesi değil öznesine onu ulaştırmak için seçtiği nesnelere aittir.

Argo fiiller, çekimlenmiş fiillerin oluşturduğu yüklemeler sayesinde küfürler üzerinden kendine ifade bulur. *Küfür* (Ar. *Kufr*); sövgü ve tanrının varlığını-birliğini inkâr etmek anlamına gelen bir sözcüktür. İnançsızlığına sık sık vurgu yapan küçük İskender'in "Berlin" adlı şiirinde iki çeşit küfür de argo fiiller üzerinden örneklenmiştir. Şairin sövdüğü konular arasında yaratılıştan başka kendisi ve dünya siyaseti vardır. Kendi yaratılışına da isyan eden şairin günahları, kendi deyimiyle kendisinden büyüktür. Bu yüzden dili kirlidir, her şeye küfreder. Kendini sövgülerle ifade eder ve hür hisseder.

Kullandığı argo fiil olarak "işemek", şairin Aristo'ya göre katharsisidir. Şair, bu şekilde sevgilisinin başkasıyla seviştiği yataklara işeyerek arındığını düşünür ve kendini iyi hisseder. Ona göre bu bir saldırıdır. Tek kişiye âşık olmadığını ve olmayacağını savunan şaire göre bu eylem, eylemsizlik değil başkaldırının ta kendisidir:

Ne Berlin kalır, ne Rio
Ne de güneşe akın
Deler geçerim ruhunuzun en müstena semtlerini
salak salak seviştiniz yataklara işerim (2011: 42)

Kullandığı bir diğer argo fiil olarak “düzme”¹³, siyasi fikirlerini aşikâr ederek kullandığı “sikmek” eyleminin eş anlamlısıdır. Şairin aynı anlama gelen bu iki farklı kelimeyi kullanmayı seçmesi ise bilinçli bir tercihten başka bir şey değildir.

Çünkü ben Berlin'dim
Geceydım Gündüzdüm
Az gidip Uz gidip önüme çıkanı acımadan düzdüm (2011: 41)

Sonuç

Küçük İskender, 1980 sonrası yer altı şiiri türünün en önemli şairlerindedir. Postmodern şiir özelliklerinin yapıda ve türsel ayrımında ortaya çıkardığı yıkımlar, şairin “Berlin” adlı şiirinde de görülmektedir. Aykırılık, alışılmamış bağdaştırmalar ve farklı bir dünya düzeni isteği dizisel yapıda yapıbozum şeklinde ortaya çıkar. Şiir eşsüremlilik olarak incelendiğinde dizisel ve dizimsel ilişkiler açısından kelimelerin yerdeş sözcüklerden oluştuğu tespit edilir. Postmodernizmin tür kavramını yok etmesi, yerini “türlerarasılık” kavramına bırakır. Anlatıda farklı metinlerden yapılan alıntılar sayesinde “metinlerarasılık” doğar. Küçük İskender’in şiiri iki kavramın da kendini doğurduğu bir anlatıdır. Şiirin içine düzyazı alıntıları dâhil ederek şiir türünün yapısını bozmuş ve iğrençlik imgelerinden hareketle gotik-grotesk estetiği açığa çıkarmıştır.

Postmodern algıya uygun olarak kaleme aldığı “Berlin” adlı şiiri, küçük İskender’in saplantılı psikolojisini ve eşcinselliğini anlattığı gotik-grotesk estetiğe uyan bir anlatıdır. Gotik ve grotesk estetiğe uygun veriler ışığında çözümlenen şiirde dikkati çeken üç ayaklı /günah/-ölüm/-dua/ eksenli modelidir. Şiirin eksenli anlatıcının dönüşümüyle izleksel olarak değişir. Şair öznesini öldürür. Öldürdüğü öznesine groteskin bir türü olan argo sözcüklerle hitap eder. Kendisini

¹³ *Düzme*: “(Erkek için) Birisini cinsel ilişkiye alet etmek, kullanmak.” (Aktunç, 1998: 98).

Almanya'nın başkenti Berlin ile özdeşleştirerek Lacan ve Freud'un öznesiyle yeniden var olur.

Şairin sık sık kendisini "öteki"ne karşı savunduğu görülür. Öteki olarak aşağıladığı ise psikolojide kullanılan yansıtma durumuyla yakından ilişkilidir. Birey, kendisi için düşündüklerini ötekine mal eder. Böylece onun hakkında düşündükleri kendisi hakkındaki görüşlerinden başka bir şey değildir. Onun grotesk unsurları, ötekiyle özdeşleşmesindeki sıkıntılarıdır. Bu nedenle ağzı bozuktur. Aklına geldiği gibi içindekileri kusar. Şairin dili, postmodernizme uygun olarak alışılmış kuralların ötesindedir. Tıpkı gotik ve grotesk anlatılarda olduğu gibi postmodernizm de kural yıkıcıdır. Kuralsızlık temasıyla hareket edilen şiirde şair; sapkın cinsellik, bedensel atıklar, beden organları ve uzuvları gibi iğrenç sayılabilecek öğelerin yanı sıra siyasi eleştiriler de yapar. Ortadoğu siyasetine dair metaforlar da vardır. Derin yapıda Ortadoğu ile kastettiği ise kendisidir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Akçam, A. (2010). *Türk romanında karnaval*. Ürün Yayınları.
- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası ilişkiler*. Öteki Yayınevi.
- Aktulum, K. (2020a). *Moda ve metinlerarasılık Alexander McQueen ve üstgiysisellik*. Çizgi Kitabevi.
- Aktulum, K. (2020b). Sanatsal bir biçim olarak grotesk nedir?. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi*, 2(1), 1-35.
- Aktunç, H. (1998). *Türkçenin büyük argo sözlüğü*. Yapı Kredi Yayınları.

- Bahtin, M. M. (2005). *Rabelais ve dünyası*. Ayrıntı Yayınları.
- Bingöl, U. & Timur, K. (2016). Postmodern şiir nedir?. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 1288-1304.
- Bloom, H. (2009). *The grotesque*. An Imprint of Infobase Publishing.
- Bozkurt, A. (2011). *Bodily fluids and formless bodies: Bataille reads küçük İskender*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Burke, E. (1990). *A philosophical enquiry into the origins of our ideas of the sublime and beautiful*. Oxford University Press.
- Carroll, N. (2013). The grotesque today: preliminary notes toward a taxonomy. *Minerva's Night Out: Philosophy, Pop Culture and Moving Pictures*. Wiley- Blackwell Publishing.
- Ferenczi, S. (2018). *Psikolojik travma* (Çev: H. Portakal), Cem Yayınevi.
- Freud, S. (2020, Temmuz 15). The Uncanny. <https://web.mit.edu/allanmc/www/freud1.pdf>
- Gombrich, E. H. (2006). *Sanatın öyküsü*. Remzi Kitabevi.
- Gökalp Alpaslan, G. (2009). *1980 sonrası Türk romanında yeraltından yükselen sesler*. H. Argunşah, A. Demir (Haz.), *1980 Sonrası Türk Romanı Sempozyumu Bildirileri* içinde (17-26 ss.), Erciyes Üniversitesi Matbaası.
- Harpham, G. (2007). *On the grotesque, strategies of contradiction in art and literature*. The Davies Group Publishers.
- Herbert, C. (2020). *Travma sonrası psikolojik tepkileri anlamak*. (Çev: N. Azizlerli, R. Güneş), Psikonet Yayıncılık.
- İşlek, Y. (2011). *Trauma, madness and hysteria attributed to female characters in gothic fiction by women writers: Ann Radcliffe and Bronte*

Sisters. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karabacak Kündem, E. (2020). Yeraltından yükselen bir çılgılık: Günah Kitabı. G. Öksüz (Ed.), *XXI. Yüzyıl Rus Edebiyatından Okumalar* içinde (79-108. ss.), Nobel Yayınları.

Kayan, S. (2015). *Türk şiirinde marjinal söylem ve yeraltı şiiri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kayser, W. (1981). *The Grotesque in art and literature* (Çev: U. Weisstein), Columbia University Press.

Kristeva, J. (2018). *Korkunun güçleri: iğrençlik üzerine deneme*. (Çev: N. Tural), Ayrıntı Yayınları.

Küçük İskender (2011). *Bu defa çok fena*. Sel Yayınları.

Küçük İskender (2020). *"Her şey" ayrı yazılır*. Can Yayınları.

Küçük İskender (2019). 666. Can Yayınları.

Öğünç, P. (2021, Ocak 10). Arabesk coğrafyası, Beat haritası. *1+1 Forum, Express Dergisi*. 04.07.2019.

<https://www.birartibir.org/a-dan-x-e/384-arabesk-cografyasi-beat-haritasi>

Polater, D. (2015). *Ahmet Ümit'in romanlarında gotik bellek*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bartın: Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Porter, I. J. (2016). The sublime without Longinus. *Boundary 2 An International Journal of Literature and Culture*, 43(2), 73-124.

Rosenkranz, K. (2018). *Çirkinin estetiği*. (Çev: M. Özdemir), İstanbul: Muhayyel Yayıncılık.

Soman Çelik, T. (2016). Edebiyatta grotesk kavramı. Ş. Pala Güzel (Ed.), *Grotesk içinde (183-200. ss.)*, BilgeSu Yayınları.

Taburoğlu, Ö. (2000). Yırtilan plazma: küçük İskender'in akışkanları, Bakhtin'in karnavalları. *Defter*, (41), 37-61.

Thomson, P. (1972). The grotesque. *The Critical Idiom Series*. Methue.

Tuğan, A. G. (2015). *Wolfgang Kayser and Mikhail Bakhtin's typology of the grotesque: Flannery O'Connor's selected short fiction*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yeşil, N. (2009). *Nezihe Muhiddin, kadın gotiği ve gotik kahramanlar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yetkin, S. K. (1972). *Estetik doktrinler*. Bilgi Yayınevi.

Yivli, O. (2020). Küçük İskender'in şiirinde anarko izlek ve motifler. *Özne-Anarşizm Özel Sayısı*, 575-582, Çizgi Kitabevi.

EXTENDED ABSTRACT

The poem headed "Berlin" by küçük İskender, who was a supporter of the dominance of the subculture over the upper culture by being in the Beatnic-marginal class of Turkish underground poetry after 1980. It is included in the poetry book called Bu Defa Çok Fena (2011). The poet who wants the initial of the adjective "small " to begin with a lowercase letter, chooses to express himself in small letters in his poems. The fragility of the narrator, person, time, and space in his postmodern perception of poetry is revealed in the poem "Berlin", which he wrote after he went to Berlin, the capital of Germany, to attend the first Turkish Congress of homosexuals. His pieces about the gothic and grotesque aesthetics that develop around debates of abomination spit in the reader's face. The transformation of their beautiful and ugly contrasts into themes is sublime, creating a new identity in postmodern poetry. Poetry; Julia Kristeva's abjection images that are appropriate to be examined with their views in the focus of the debate. The images that are described here as disgusting are not situations that stand out from being dirty, but all kinds of objects that cause a feeling of disgust in a person. The abjection of all kinds of objects that cannot be prevented from rotting is that they become independent of the pronoun I, which first identifies itself with dead bodies, and then with the master of social institutions. The poem "Berlin" is an empire of gothic and grotesque aesthetics, which are considered to cover each other in their conceptual and lexicographic fields. Gothic and grotesque, aesthetic perceptions that first appear in works of art and then find a response in literature, appear in the narrators, people, time and space on the axis of abjection. His life story shaped by his psychological traumas, his view of the world, his disconnection from his culture, is influenced by the poet's Beat Generation in America and forms the basis for the birth of Beatnic-marginal poetry, whose origin is Beyoğlu (Istanbul). In the poem "Berlin" by küçük İskender, the younger throws the thought pieces that form the heterogeneous volume of words into the reader's mind, and the indicators that he creates on the axis of abjection are formless by George Bataille shapes with their views. Berlin is not the only place where the poet's subject in the poem "Berlin" exists. The poetry, in which indicator is born out of phobic desires and homosexual tendencies, turns into an object of grotesque desire with gothic heroes and spaces in terms of subject-object relationship, the language of poetry becomes an object of grotesque desire with word selection, slang use and indicators of poetry. The poem's grotesque aesthetic, intertwined with Mikhail Bakhtin's Carnival discourse, feeds creativity from the poet's traumas. Grotesque aesthetics, which are not definitively determined whether form or style, are considered intertwined with Gothic style. The back streets, fearful places, witches, wodoos, darkness described in the poem "Berlin" are the reflection of the poet's inner world in the urban narrative. Gothic heroes are pushed from their

subjectivity towards objectivity. The psychological traumas of the poet's life cause him to hate his own self as an element of abjection. A disgusted sexual self is created. This sexuality is an indicator that is excluded by society and seen as a "sin". In poetry, where a grotesque structure is created with indicators of loneliness, depression, death, violence, and evil, there is a rebellion against the traditional established order. The forces of fear are indicators of the Beatnic-marginal poem "Berlin". The poetry of the narrator-writer, who considers himself "the outlier", is based on nihilism. The appropriateness of grotesque and gothic aesthetics to the nihilistic structure of poetry bring formal questioning with it. The woman, who is the subject of disgust in the psychoanalytic dimension, manifests herself through homosexual preferences in the poem. The reality of the poet is identified with the reality of the narrative, along with the identity of the narrator. He breaks his identity in his poetry in which he constructs with a postmodernist perception. This question of "identification" of the poet exists in the connection between him and the city of Berlin. Its wall is falling down and should be considered more than a taboo. Berlin, he identified with and felt sorry for, was depicted with time and space with the use of metaphors suitable for the gothic aesthetic, based on Kristeva's and Bataille's aesthetic of abjection and formed the language of poetry with slang words.

Ersevınc, M. (2021). Mondros Mütarekesi'nin Bursa'da uygulanması ve işgalin Bursa yereline sosyoekonomik etkileri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1309-1334.

DOI: 10.21550/sosbilder.831836
Araştırma Makalesi / Research Article

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN BURSA'DA UYGULANMASI VE İŞGALİN BURSA YERELİNE SOSYOEKONOMİK ETKİLERİ*

Mine ERSEVİNÇ**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 26 Kasım / November 2020


Kabul Tarihi / Acceptance Date: 28 Mart / March 2021

ÖZET

I. Dünya Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi'yle çekilen Osmanlı Devleti'nin toprakları İtilaf Devletleri'nin kontrolü altına girmiş ve Anadolu'da işgaller başlamıştır. İtilaf Devletleri; Mütareke sonrası Mudanya ve Gemlik'i, 8 Temmuz'da ise Bursa merkezini işgal etmiş ve işgal 11 Eylül 1922'ye kadar devam etmiştir. Mütareke sonrası Bursa, bir yandan İtilaf Devletleri'nin desteğindeki Yunan güçleriyle bir yandan da uzun yıllar birlikte yaşadıkları Müslüman halka ihanet eden Ermeni ve Rumlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Çalışmamızda amacımız; Bursa'da işgal öncesi, işgal dönemi ve işgalin sonlandırılması süreçlerinde nüfus hareketlerini, ekonomik ve kültürel değişimi incelemektir. Bursa merkez ve köylerinde yaşayan ve işgalci güçlerle hareket eden Ermeni ve Rumların Müslüman halka uyguladığı kıyımı belgelerle vererek bölgede Müslüman halk aleyhine yaşanan demografik hareketliliği açıklamak ve bu hareketliliğin Müslüman halk aleyhine dönüştürdüğü ekonomik ve kültürel değişimi de ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Bursa, işgal, değişim

* Bu çalışma, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi ile Atatürk Üniversitesi tarafından 25-26 Nisan 2019'da düzenlenen "Milli Mücadele'nin 100. Yılı: Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler" konulu uluslararası sempozyumda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**  Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, mineersevinc@uludag.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

Implementation of Mondros Armistice Agreement in Bursa and The Socioeconomic Effects of the Occupation on Bursa Region

ABSTRACT

The lands of the Ottoman State, which had retreated from World War I with the Treaty of Mondros (Mondros Armistice Agreement), have come under the control of the Allied Powers and occupations have begun in Anatolia. After the Treaty the Allied Powers have occupied Mudanya and Gemlik and on the 8th of July they have occupied the centre of Bursa and the occupation has lasted until September 11, 1922. After the Treaty, Bursa has had to struggle with the Greek forces supported by the Allied Powers on one hand and on the other hand the Armenians and Anatolian Greeks who betrayed the Muslim people with whom they lived for many years. Our aim in our study is to examine population movements, economic and cultural changes in Bursa before and during occupation period and the termination of occupation. It is to explain the demographic mobility experienced against the Muslim people in the region by documenting the massacres committed by the Armenians and Anatolian Greeks living in the centre and villages of Bursa and acting with the occupying forces and to reveal the economic and cultural change that this mobility has turned against the Muslim people.

Key words: *Treaty of Mondros, Bursa, invasion, change*

Giriş

Osmanlı Devleti; 2 Kasım 1914'te Rusya, 5 Kasım 1914'te İngiltere ve Fransa'nın savaş ilanı ile I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. Savaş sürecinde mücadele ettiği cephelerin genelinde başarısız olan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de I. Dünya Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi ile çekilmiştir. Osmanlı Devleti'nin toprakları İtilaf Devletleri'nin kontrolü altına girmiş ve Anadolu'da işgaller başlamıştır. İşgallere gerekçe olan Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi ile ticari zenginliğinin yanı sıra Mudanya-Gemlik limanlarının sağladığı önemle antlaşmanın 8 ve 9. maddelerinin kapsamına giren Bursa'da antlaşma hükümleri uygulamaya sokulmuştur.

Anadolu'nun işgali üzerine Bursa'da başlayan tepkiler ve direniş 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e asker çıkartması ile hızlanmış, ilk direniş örgütlenmesi "*Bursa Yedek Subay Yardımlaşma Kurumu*" olmuştur. Bursa'nın işgali öncesinde Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Kuvayı Millîye hareketi gelişmiştir.

8 Temmuz 1920'de Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilen Bursa'da bir taraftan İstanbul Hükümetleriyle bir taraftan işgalci kuvvetlerle bir taraftan da uzun yıllar Osmanlı uyruğu olarak birlikte yaşanan Ermeni ve Rumlar ile mücadele edilmiştir.

1. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Uygulanması

Ateşkes görüşmelerinin 30 Ekim 1918 tarihinde Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda yapılacağı İngilizler tarafından Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir. Osmanlı Devleti adına başkanlığını Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey'in yaptığı bir heyet ile İtilaf Devletleri adına Amiral Calthrope'nin başkanlık yaptığı heyet arasında 27 Ekim 1918'de görüşmeler başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Bloğu arasında yapılan gizli antlaşmalarla daha önceden hazırlanan paylaşım esaslarına göre ekonomik, mali, askerî ve diğer toplumsal konular Osmanlı Devleti heyetinin önüne getirilmiştir. Görüşmeler beş gün sürmüş ve Osmanlı Devleti'nin antlaşma maddelerini hafifletilmesi teklifleri kabul edilmemiştir. 25 maddeden oluşan antlaşma, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1928'de imzalanmıştır. Osmanlı Hükümeti, Mütareke hükümlerini 31 Ekim'de bütün askerî ve sivil makamlara duyurarak bu esaslara göre hareket edilmesini istemiş ve antlaşma hükümleri uygulanmaya koyulmuştur.

Antlaşmanın maddeleri:

1- Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılması, Karadeniz istihkâmlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacaktır.

2- Osmanlı sularındaki bütün mayın tarlalarının, torpido ve kovan mevzilerinin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ve kaldırmak için yardım edilecektir.

3- Karadeniz'deki mayınlar hakkında bilgi verilecektir.

4- İtilaf Devletleri'nin bütün esirleri ile Ermeni esirler, kayıtsız şartsız İstanbul'da İtilaf Devletleri'ne teslim edilecektir.

5- Hudutların korunması ve iç asayişin temini dışında Osmanlı ordusu derhâl terhis edilecektir.

6- Osmanlı harp gemileri teslim olup gösterilecek Osmanlı limanlarında İtilaf Devletleri tarafından gözetiminde tutulacaktır.

7- İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdir.

8- Osmanlı demiryollarından İtilaf Devletleri istifade edecek ve Osmanlı ticaret gemileri onların hizmetinde bulunacaktır.

9- İtilaf Devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki vasıtalarından istifade edeceklerdir.

10- Toros tünelleri, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecektir.

11- İran içlerinde ve Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetleri işgal ettikleri yerlerden geri çekileceklerdir.

12- Hükümet haberleşmesi dışında telsiz, telgraf ve kabloların denetimi İtilaf Devletleri'ne geçecektir.

13- Askerî, ticari ve denizle ilgili madde ve malzemelerin tahribi önlenecektir.

14- İtilaf Devletleri; kömür, mazot ve yağ maddelerini Türkiye'den temin edeceklerdir. (Bu maddelerden hiçbiri ihraç edilemeyecektir.)

15- Bütün demiryolları halkın kullanımına açık olmak kaydıyla İtilaf Devletleri'nin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır.

16- Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf Devletleri kumandanlarına teslim olacaktır.

17- Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaktır.

18- Trablus ve Bingazi'de Osmanlı işgali altında bulunan limanlar İtalyanlara teslim edilecektir.

19- Denizci, asker ve sivil tüm Almanlar ve Avusturyalılar bir ay içinde Türk ülkelerinden çıkartılacak, uzak bölgelerdekiler de olanaklı en erken tarihte çıkartılacaktır.

20- Gerek askerî teçhizatın teslimine gerek Osmanlı Ordusu'nun terhisine ve gerekse nakil vasıtalarının İtilaf Devletleri'ne teslimine dair verilecek herhangi bir emir, derhâl yerine getirilecektir.

21- İtilaf Devletleri adına bir üye, donatım (iaşe) kontrolünde çalışacak, bu devletlerin ihtiyaçlarını temin edecek ve isteyeceği her bilgi kendisine derhâl verilecektir.

22- Osmanlı harp esirlerinin İtilaf Devletleri'nin elinde tutulacağı, askerlik hizmeti yapabilecek kişilerin dışındakilerin serbest bırakılması fikrinin salıverilmesi düşünülecektir.

23- Osmanlı hükümeti, merkezi devletlerle bütün ilişkilerini kesecektir.

24- Altı vilayet (vilayet-i sitte) adı verilen yerlerde bir karışıklık olursa bu vilayetlerden herhangi birini İtilaf Devletleri işgal edebileceklerdir.

25- Müttefiklerle Osmanlı Devleti arasındaki savaş, 1918 yılı Ekim ayının 31'i Perşembe günü mahallî saat ile öğlen zamanı sona erecektir (Sosyal, 1989: 12-14).

Antlaşmanın maddeleri incelendiğinde ateşkes antlaşmasından daha çok Osmanlı Devleti'nin her şeyi ile teslim olduğu bir belge niteliği anlaşılmaktadır. Özellikle Antlaşmanın 7. maddesi “Sınırlar içerisinde İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehdit edecek bir durum söz konusu olduğunda, İtilaf Devletleri istedikleri herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecektir.”, 8. maddesi “Osmanlı Devleti'ne ait olan liman, demiryolu ve tersaneler İtilaf Devletleri'ne açılacak ve rahatça kullanabilecekler. Osmanlı gemileri, bu devletlerin hizmeti altında olacaktır.”, 9. maddesi “Osmanlı Hükümeti'ne ait olan tersane ve limanlardaki bakım onarımla ilgili araçlardan İtilaf Devletleri yararlanacaktır.”, 1. maddesi “Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılması, Karadeniz istihkâmlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacaktır.” bu açıdan önemlidir. Antlaşma, Osmanlı Devleti'nin fiilî olarak sonlanmasını; ekonomik, mali ve sosyal olarak emperyalizmin kontrolü altına girişini ve Anadolu'daki işgalleri beraberinde getirecektir.

Antlaşmanın 7. maddesi gerekçesiyle Anadolu'da ilk işgaller; 4-5 Kasım 1918'de Hatay, İskenderun, Dörtyol, Adana ve Mersin'deki Fransız işgalleridir. Bunu İtalyan işgalleri ve 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri'nin ortak donanmasının İstanbul'u fiilî işgali takip etmiştir.

2. Mondros Mütarekesi İle İşgalin Bursa'ya Etkileri

Mütareke yürürlüğe girdiğinde Bursa valisi olan Ebubekir Hazım Bey'in (Tepeyran) yerine Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından 13 Mart 1919'da Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenlerinden Gümülçeneli İsmail, vali vekili olarak atanmıştır (Eğilmez, 1980: 12). Gümülçeneli İsmail Hakkı Bey; Bursa'ya Fransız Sömürge Birliğini davet etmiş, Rum ve Ermeni kulüpleri açmış ve milliyetçileri yoğun bir baskı altında tutmuş,

Türk Ocağı ve Avcılar kulüplerini kapatmış, ittihatçıları şehirden sürmüştür (Yüceer, 2001: 16, 17).

Bekir Sami Bey'in Bursa'ya geleceğini duyan İsmail Hakkı Bey İstanbul'a kaçınca yerine İstanbul, yeniden Millî Mücadele karşıtı bir ismi, Nemrut Mustafa'yı atamıştır (Eğilmez, 1980: 25). Bu dönemde Bursa'da Cemiyeti Ahmetiye kanlı bir şekilde hükümeti ele geçirdikten sonra Anzavur güçleri ile birleşmiştir (Cebesoy, 1953: 298-299).

Bursa'da 56. tümen komutanı Bekir Sami Bey, alay komutanı Rahmi Bey'dir. Anzavur'un Bursa yönünde girişimini önlemek üzere 1919 Ekim ayında alay, tümen komutanından aldığı emre uyarak 174. Alay'ın 1. ve 2. taburlarından iki bölük oluşturarak Yüzbaşı Cemal Bey'in emrine vermiştir. Ayrıca alay komutanı Rahmi Bey'in komutasındaki ufak bir süvari birliği ve alay emir subayı Teğmen Şükrü de beraberce Bursa'daki yaylı arabalara bindirilerek Karacabey yönünde harekete geçmiştir (Eğilmez, 1980: 26, 27).

11 Ekim 1919'da Bursa valiliğine yeniden Ebubekir Hazım Bey gelmiş ve 8 Şubat 1920'de Sadrazam Ali Rıza Paşa tarafından Dâhiliye Nazırlığı'na getirilene kadar görevde kalmıştır. Görevden alınca yerine Dâhiliye Nazırı Müsteşarı Keşfi Bey getirilmiştir (Sofuoğlu, 2003: 57).

Mondros sonrası İstanbul hükümetlerinin etkisi altında kalan Bursa'da, 56. tümen komutanı Bekir Sami Bey'in gelişine kadar Millî Mücadele güçlü olamayacaktır. Bekir Sami Bey'in çalışmalarıyla Bursa'da Millî Mücadele'de önemli sayılabilecek gelişmeler yaşanır. Bu dönemde Hacim Muhittin Çarıklı, 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın imzaladığı bir emirle Bursa valiliğine atanmış ve 8 Temmuz 1920 Bursa'nın işgaline kadar görevine devam etmiştir. Direniş amacıyla Targan Bey taburu, Gök Bayrak taburu ve Çalık Halil taburu gibi yeni taburlar kurulmuştur (Çarıklı, 2005: 84-86).

Bursa'da ilk direniş örgütlenmesi “Bursa Yedek Subay Yardımlaşma Kurumu” olmuştur. Reddi İlhak Cemiyeti Temmuz

1919'da, Sivas Kongresi'nden bir ay sonra Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Kuva-ı Milliye 5 Ekim 1919'da kurulmuştur (Akkılıç, Birinci Kitap, 2008: 53, 67, 97). Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti önce Bursa Setbaşı mevkiinde bulunan Avcılar Kulübü'nde çalışmalarına başlamış, sonra Yeniol'daki Edremit Oteli'nde devam etmiştir (Hülagu, 1998: 258).

Millî Mücadele'nin gelişmesinde Bursa Kız Muallim Mektebi Müdürü Şekibe Hanım, Bizim Mektep okulunun yöneticisi Zehra Budunç gibi Bursalı kadınlar da önemli rol oynamışlardır. Mümtaz Şükrü, Süleyman Faik, Tabak Ahmet Necati, Çaycı Bekir Hoca, Öğretmen İbrahim Hakkı, Dikici Sadık, Cilveli Mehmet, Hafız Kemal gibi isimler ise topladıkları istihbaratlar ile Millî Mücadele'ye destek olmaktadır.

Bursa, önce Karacabey ve Ulubat'da etkili olan Anzavur kuvvetleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (Bayar, 1972: 25). Millî Mücadele karşıtları ile mücadele edilirken 6 ve 14 Nisan'da Mudanya, 6 Nisan'da Gemlik Limanı'na İngiliz torpidosu gelecektir. 2 Haziran'da ise 2 gambot, 4 top ve 1 açık gemi ile Mudanya'ya gelen İngilizler, Mudanya'yı top atışına tutmuşlar ve yaklaşık iki ay Gemlik ve Mudanya İngiliz tehdidi altında kalmıştır. 6 Temmuz günü İngilizler Mudanya'ya saldırmış ve Mudanya ile Gemlik işgal edilmiştir (Yüceer, 2001: 66, 67).

Yaşanan gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, 6 Temmuz 1920'de Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey'e bir telgraf göndermiştir. Telgrafta; İngilizlerin, Mudanya ve Gemlik çıkartmaları ve bu olayı takip edecek olan gelişmelerin, Bursa'nın boşaltılmasını gerektirebileceği vurgulanmış ve şöyle devam edilmiştir: *“Asker tarafından boşaltılmasından sonra düşmanın Bursa'yı işgal etmesi için de bir süre geçmesi olsa bile, herhalde zati devletlerinin askerî birliklerle Bursa'dan ayrılması zorunludur. Bu durumda Bursa'da anarşi çıkmaması için şimdiden mahallî idare oluşturmak ve emri idareyle bu kuruluşa devir ve teslim etmek lazımdır. Ondan sonra para ve diğer kıymetli eşyaların*

Bursa'da bırakılmamasına dikkatinizi çekerim". 7 Temmuz'da Bekir Sami Bey'e Bursa'daki birliklerini geri çekmesi emri verilmiştir (Çarıklı, 1967: 273). 10 Ağustos 1920-23 Ağustos 1920 arasında Sadık Vicdani Bey vali vekilliğine getirilmiş, 23 Ağustos 1920'de Ziver Bey vali olmuştur.

İngilizlerin desteği ile Gemlik ve Mudanya'yı işgal eden Yunanlılar, 7 Temmuz sabahı Mustafakemalpaşa ve Karacabey'i, 8 Temmuz'da ise Bursa merkezini işgal etmiştir. Yunanlılar işgalden hemen sonra Bursa'da bir askerî işgal komutanlığı kurup şehrin yönetimini üstlenmiştir. 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevres Antlaşması'yla ayrı bayrağı, bütçesi ve yönetim örgütü ile oluşturulan "*Boğazlar Yönetimi*"ne Armutlu'dan başlayarak Gemlik ve Mudanya da dâhil edilmiştir.

Bu dönemde Türk mahkemeleri çalışmakla birlikte işgal komutanlığınca belirlenen davalara sıkıyönetim mahkemeleri bakmıştır ve Bursa halkı birtakım işlere zorunlu tutulmuştur. Bursa halkına baskı maddi ve manevi şekilde artmıştır. Örneğin; çekirge ile mücadelede 15-45 yaş arası erkekler görevlendirilmiş, görevi yapmayanlar harp divanına verilerek cezalandırılmıştır (Eğilmez, 1980: 117).

Bursa'da görevli ya da emekli Türk subaylarına Yunan askerî idaresine her sabah gelerek yoklama yapılması zorunluluğu getirilmiş, gelmeyenler yine harp divanına sevk edilmiştir (Yoldaş Gazetesi, 21 Mayıs 1921). Türkçe kitap, gazete ve dergilere yasaklama getirilmiş, uymayanlara beş yıla kadar harp divanında yargınlama yolu açılmıştır (Yoldaş Gazetesi, 18 Kasım 1921).

Bir taraftan da Bursa'nın işgalinden sonra mal varlıklarını kurtarmaya çalışan bazı kişiler, Yunanlılar ile işbirliği içerisine girmiştir. Yunan askerlerinden, Rum ve Ermeni çetelerinden zarar görüp şikâyet edenler; sebepsiz tutuklamalara, dayığa ya da Atina'ya esir olarak gönderilmeye maruz kalmıştır (Akkılıç, İkinci Kitap 2008: 535). İşgal

yıllarında bazı Müslüman kızlar Yunan askerleri ile evlenip Hristiyan olmuş ve kadın casuslar direnişçileri Yunanlılara ihbar etmiştir. Öğretmen Makbule Hanım ve kızlarının birçok Millî Mücadele taraftarını tutuklattıkları belgelere yansımaktadır (Tokça, 1959: 19).

“... Türk kadınlarını Yunan subaylarına peşkeş çeken Prens Abdullah ki çok şık giyinişli olduğu için prens denilmişti. Setbaşı Köprüsü'nün yanında, eski Şafak Sineması vardı; onun yanında da Bağdat Oteli. Ahşap bir binaydı. Ayrıca köprüye yakın bir evi gazino haline getirmişlerdi. Âlemlerini burada yaparlardı, buralarda Yunan subaylarıyla toplanır, eğlenirlerdi. Bir de Şeref Oteli'nin sahibi Hancı Halit Ağa vardı. Yunan işgalinden sonra İtalyan tebaası oldu, oteline bayrak çektiydi.” anlatımı; deformasyonu ve dejenerasyonu açık bir şekilde göstermektedir (Akkılıç, İkinci Kitap 2008: 419-420).

Bursa'da Yunan işgalinden sonra vahşete varan olayların yaşanması bir başka elim gelişme olacaktır. Özellikle Ermeniler ve yerli Rumlar bu baskınlarda belirleyici unsurlardan olacaktır. Gedelek Baskını, Sultaniye Baskını, Karacaali Baskını, İhsaniye, Mecidiye, Armutlu, Aldere Baskınları, Kapaklı Baskını, Hamidiye ve Katırlı Baskınları, Narlı Baskını, Küçükkumla Baskını, Elmalık Toplu Kırımı, Muratoba Baskınları'nda insanlarımız katledilecektir (Akkılıç, İkinci Kitap 2008: 485-510).

Özellikle Gemlik, bölgedeki yağma ve katliamdan kaçan halkın sığınma yeri olmuş ancak halk burada da katliam ve yağma ile karşılaşmıştır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından derlenen *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi -II- Anadolu'da Yunan Mezâlimi* isimli eser ile bu veriye dair birçok belge yayımlanmıştır. 26 Aralık 1920 tarihli Bâb-ı Âlî, Dâhiliye Nezâreti, Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'ne ait bir belgede; “Yenişehir'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında orada bulunmuş olan savcı Hasan

Askî Bey'in ifadesi ile; Yunan askerinin Yenişehir'den çekilmesini takiben hükümet ve belediye daireleriyle tekkenin bombalandığı, çarşının tamamen yakıldığı, kaza ve kazaya bağlı yakılan yirmi kadar köyün eşya ve hayvanlarının, cami halı ve seccadelerinin Rum ve Ermeniler tarafından gemilerle Gemlik'e götürüldüğü, kadınlara feci bir şekilde tecavüzde bulunduğu” belirtilmektedir.

21 Nisan 1921 tarihli Bâb-ı Âlî, Dâhiliye Nezâreti, Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'ne ait bir başka belgede; *“Yunanlıların Orhangazi'de on altı köyü yakıp yağmaladıkları ve ahalisinin bir kısmını öldürdükleri, kadınların namuslarını kirlettikleri, kaza nüfusunu işkence altında Gemlik'e sürdükleri, Düyûn-ı Umûmiye ve Reji idârelerinin kasalarını soydukları, Yalova ve Gemlik'te Rum ve Ermeni çeteleriyle birlikte hareket ettikleri”* ifade edilmektedir. Belgelerde benzeri birçok örnek bulunmaktadır.

Yunanistan'ın Rum ve Ermenilerin yoğun olduğu Mudanya, Gemlik ve Orhangazi gibi bölgelerdeki Müslüman halkı toplu göçe zorlama amacıyla giriştiği zulüm ve vahşetten kaçanlara yardım işleviyle yükümlü Göçmenler Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlüğün başında bulunan Aziz Nuri Bey'in işbirlikçi bir tutum içinde olması ayrı bir endişe verici durum yaratmıştır. Ayrıca Gemlik'te, Yunan Savaş Divanı kurulmuş ve Bursa Polis Müdürü Abidin (Özmen) Bey casusluk ve Kuvayı Millîye yandaşı olmakla suçlanarak Savaş Divanı tarafından 101 yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir.

Tamamen silahsızlandırılan Türk halkı, Ermenilerin suikastlarına ve çıkardıkları yangınlara maruz bırakılmıştır. Mümtaz Şükrü Eğilmez, Gemlik ve çevresinde gerçekleştirilen mezalimi, *“Kapaklı, Narlı, Karacalı'de Mezalim. Bu üç köy ateşler içerisindeydi. Özellikle Karacaali'den yükselen alevler insanın içinde korku ve ıstırap yaratıyordu. Manzarayı seyreden kurul üyeleri bu zulümden insanlık adına belki de iğrenmekteydiler ama kendi hükümetlerinin yol açtığı bu*

olayların ezikliği içerisinde sessizce ve olayları sadece raporlara geçirmekle yetiniyorlardı. Yunanlılar bu üç köye de önce ödenemeyecek kadar para cezası vermişlerdi. Paraları toplayamayınca erkekler, Karacali'nin mezarlığında bir araya getirilmiş, saat, para, yüzük gibi neleri varsa alınmıştı. Kadınlar da aynı soyguna tutulduktan sonra çevreleri 200 Yunan eri tarafından sarılarak kocalarının gözleri önünde namuslarına saldırılmış, sonra kurşuna dizilmişler, en sonra da erkeklere aynı canavarlık acımasız olarak uygulanmıştır. Bu köylerde yapılan araştırmalardan sonra tarafsız heyet tekrar geldikleri yolla geri dönmüş, dönüş sırasında da kıyı köylerinden bazılarının yanmakta olduğunu tespit etmiştir.” sözleri ile anlatmaktadır (Eğilmez, 1980: 38).

Yusuf Oğuzoğlu, XV. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu ve ayrı basım olarak yayımlanan çalışmasında Yunan kaynaklarında, işgal birliklerinin halkı kendi çıkarları için nasıl örgütlediklerini itiraf ettiğini de saptamaktadır. Sözlü tarih verilerini kullanan Vasilios Deliyannis'in kitabından yaptığı alıntıyla, *“Yunan hükümeti tarafından Küçük Asya Helenizm'inin korunması için Bursa'da bir teşkilat kuruldu. Bu teşkilatın çalışma esasları ayrıntılı olarak saptandı. Anılan teşkilatın kolu tarafından bir genelge çıkarılarak Küçük Asya Helenizm'inin içinde bulunduğu tehlike kaleme alındı. Bursa yöresindeki bütün Rum öğretmenler ve okul idarecileri mücadeleye çağrıldı. Hürriyet için her türlü fedakârlığı -son damla kanlarına kadar- yapmaya davet edildiler.”* sözlerini aktarmaktadır.

Aynı çalışmasında Oğuzoğlu, Atase Arşivi belgelerinden örnekler vermektedir. 5 Temmuz 1920 tarihli belgede *“Gemlik'te hemen güneyde Enguri'de (Çatalsöğüd) bulunan jandarma karakolu erleri, şehirden dışarı Müslüman halkın Ermeni ve Rum çeteleri tarafından birçok işkencelere maruz bırakılarak üzerlerindeki para, kıymetli eşya ve ziynetlerin bu çeteler tarafından alındığını görmüşler ve telefonla Meşeköy ve havalisinde bulunan 2. Alay Komutanlığı'na malûmeten bildirmişlerdir. Şehrin kaçmayı başaran okul öğretmeni ile bir telgraf*

memurunun bildirdiğine göre düşmanın Gemlik'i bombardımanı esnasında yerli Hıristiyanlar İslam evlerine saldırarak yağmalamaya başlamışlar ve çeşitli hakarete bulunmuşlardır.” ifadeleriyle yaşanan mezalim yansımaktadır (Oğuzoğlu, 2006: 2530).

Olayların daha da vahşi bir hâl alması ve şikâyetlerin gün geçtikçe artması üzerine bir Araştırma Heyeti oluşturulmuştur. Gemlik, Orhangazi ve Yalova dolaylarında çalışacak olan Birinci Araştırma Heyeti'nde İngiliz General Frenks başkanlığında Fransız Albay Wick, İtalyan Yarbay Rolette ve Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Mevris Gehri yer almaktadır. Osmanlı Temsilcisi kimliği ile Jandarma Üsteğmen Mustafa Süreyya da araştırmaya katılmıştır. Özellikle Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Gehri oldukça objektif bir rapor hazırlayarak yaşanan kırım ve yıkımı yansıtmış, fotoğraflar çekmiştir. Uluslararası Araştırma Heyeti, 12 Mayıs 1921'de İstanbul'dan hareket ederek aynı gün Gemlik'e ulaşmış ve 13 Mayıs 1921'de Çeltikçi, Çengiler ve Gedek köylerini ziyaret ederek çalışmalarına başlamıştır. İtilaf Devletleri temsilcilerinden oluşan heyet 22 Mayıs'ta görevini bitirerek İstanbul'a dönmüştür (Kaya, 2013: 566).

Tarafsız bir şekilde bölgede inceleme yapan Araştırma Heyeti'nin raporunun giriş bölümünde “*Türk köylerinin yakılması ve Müslüman halkın yok edilmesi için sistemli bir plan vardır. Bu plan, anlaşılın Yunanlıların verdikleri talimatla ve bazen düzenli askerî birliklerin yardımıyla, Yunan ve Ermeni çeteleri tarafından uygulanmaktadır. Köylerin yakılmasının ve bunun sonucu Müslüman halkın ortadan kaybolmasının, erken bir saldırıya geçildiğinde, Müslüman halkın da saldırıyı desteklemesine karşı, Yunan ordusunun gerisini ve kanatlarını korumak ve belki de bölgede Yunan Hükümeti yararına politik bir durum yaratmak gibi bir amacı olduğu kuşkusuzdu.*” denmektedir. Heyet; Yunanlıların, Ermenilerin ve Türklerin hangi olaylara maruz kaldığını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Yunan işgali sırasında iki ay içerisinde Samanlıdağ mevkiinde Müslüman ahalinin imha edildiğine kanaat

getirmiştir. Heyetin bir diğer tespiti de sivil Rum çetelerinin Yunan düzenli ordusunun bir eseri olduğudur.

İstanbul'a dönen Araştırma Heyeti'nin ısrarı üzerine yeniden bölgeye gelen ikinci Heyet'te; Hilal-i Ahmer üyesi Ali Macit Bey'in başkanlığında Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Mevris Gehri, Fransız Yüzbaşısı Loka, İngiliz Üsteğmen Holland, İtalyan Üsteğmen Bonakorisi ile Manchester Guardian Gazetesi muhabiri Bay ve Bayan Toynbe bulunuyordu. Heyet'in Gemlik'te yaptığı bu ikinci inceleme ilk incelemeden kısa sürmüştü fakat daha etkili olmuştur.

2 Haziran 1921'de Miralay Spenser'in başkanlığı altında üç itilaf subayı, iki Fransız jandarması bir İngiliz polisi ve bir tercümandan oluşan Araştırma Heyeti ile Ali Macit Bey'in başkanlığında 15 memurdan oluşan Hilal-i Ahmer Heyeti üçüncü kez Gemlik'e gelmiştir. 11. Yunan Fırkası Erkan-ı Harbiye reisi ile iki gün süren görüşmelerden sonra General Populas'ın Yalova'daki ahali ve muhacirlerin tahliye edilebileceğine dair telgrafı üzerine yöre halkının tahliyesine izin verilmiştir. Böylece Yalova, Gemlik ve buralara bağlı olan köylerden kurtarılabilen muhacirler İstanbul'a götürülmüşlerdir (Arslan, 2003: 307-311).

Yunan ordusunun koruması ve desteği ile Orhangazi'de özellikle Ermeni, Gemlik'te özellikle Rum çetelerinin gerçekleştirdiği toplu kıyım ve göçe zorlama girişimlerinin ayrıntıları raporlarda ve belgelerde şu şekilde yer almaktadır:

Örnek 1: İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Müdüriyeti

“Taht-ı işğalde bulunan mahallerde Yunanlılar tarafından vukû'bulan müdâhalât ve tecâvüzât.”

Temmuz'un yirmi yedisinde Bursa'nın Hamidiye karyesinden silâh taharrî eden zâbit kumandasındaki Yunan müfrezesi karyeden İsa oğlu Halim'i celb ile silâhını talep eylemiş ve cehâlet eseri olarak, daha evvelce Hıristiyanlar tarafından silâhı alınmış olan merkûm, “Silâhımı

gâvurlar aldı” demesi üzerine fenâ hâlde darb ve müte’akiben silâhla katledilmiştir ve hânelere taharriyât için giren efrâd bir hayli zî-kıymet eşyâ gasbeylemiştir.

Târîhden bir hafta mukaddem Yunanlıların Katırlı, Engüre, Kocadereler karyelerini işgâl eylemesi üzerine karye eşrâf ahâlîsinden 36 kişi Yunan zâbitiyle görüşmek ve maksadlarını anlamak üzere gitmiş iken içlerinden iki Ermeni ve iki İslâm katledildikten sonra diğerlerini sefîne-i harbiyelerine alarak Gemlik kazâsına götürmüşlerdir.

Hüdâvendigâr Jandarma Alayı'nın fi 13 Eylöl sene [1]336 târîh ve 6913 numarasıyla.

Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti

Hâriciye Nezâret-i Celîlesine

Gemlik'den gelen bir zâtın ifâdesine nazaran bu kasabadaki kadınlar fahişe oldukları bahânesiyle cebren götürölmektedir.

Fi 21 Safer sene [1]339 ve Fi 3 Teşrin-i Sâni sene [1]336 Harbiye Nâzırı Bende (BOA. HR. SYS. 2619/35)

Örnek 2: Gemlik, Orhangazi, Yalova ve Mülhakâtı Fecâyi'inin Hulâsası

Yunan askerleriyle bunlar tarafından teslîh olunan Rum ahâlî tarafından ikâ' edilen fecâyi'in tahkiki için Gemlik, Orhangazi ve Yalova havâlîsine azîmet eden İngiliz Ceneralı Frenk'in riyâseti altında İtalya Miralayı Mösyö Rolato, Fransız Miralayı Mösyö Veyg ve beyne'l-milel Salîb-i Ahmer nâmına İsviçreli Mösyö Geri ve Ceneralin yâveri Yüzbaşı Mister [E]ston ve Mösyö Rolato'nun tercümanı Mösyö Amelyo'dan müteşekkil hey'et âtîde muharrer yerlere gitmiş ve icrâ-yı tahkikât eylemiştir.

1- 13 Mayıs sene [1]337 Gemlik'den otomobille Orhangazi kasabasına gitmiş 1.000 hânelik kasabanın beş hânedan mâ'adâsının kâmilen ihrâk edildiğini görmüştür. İhrâk ve tahrîb edilen 30 câmi', 3 mekteb, 12 medrese, 2 hamam, 1 iplik fabrikası, 4 zeytun fabrikası vesâ'ir büyük mebâninin fotoğrafleri alınmıştır.

5- Karacaali karyesi: Alevler içinde yanmakta idi. Deniz kenarında on iki maktül ve mecrûh, taşlarda kan lekeleri müşâhede edilmiş, Mösyö Geri tarafından fotoğrafları alınmıştır. Karye dâhilinde maktül yirmi kişinin fotoğrafları da Yâver Mister Eston tarafından alınmıştır.

6- Kapaklı karyesi: Dere kenarında 16 ve henüz ateş almamış hâne içinde 6 maktûl, 2 yaralı bulunmuştur. Karyenin alevler içinde fotoğrafı alınmıştır.

7- Kumla karyesi: İskele başında iki maktûl, bir yaralı görülmüştür. Köy nehb ü gârete ve katli'âma ma'rûz kalmıştır. Burada Mösyö Geri tarafından fotoğraf alınmıştır.

8- Narlı karyesi: Alevler içinde yanmakta iken Mösyö Geri ve Yâver Eston tarafından karyenin fotoğrafı alınmıştır.

Hey'et sâhilde ve sâhile pek yakın bulunan mevâki'de katli'âma ve yağmaya ma'rûz olduktan sonra ihrâk edilen bâlâdaki kurâyı re'yü'l-ayn görmüştür. Zirde isimleri muharrer kurâ dahi ihrâk ve yağmaya ma'rûz kalmış olup dâhilde bulunmaları hasebiyle hey'et bu havâliye gitmemiştir.

Fî 25 Mayıs sene [1]337 Mühür

(Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ'iresi Şu'be: 2 Kısım: 3 Numara: 719)

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Bursa'daki etkilerini savaş öncesi, süreci ve sonrasındaki bilgilerle değerlendirdiğimizde yaşanan kayıpları saptamak daha da mümkün olmaktadır. Karşılaştırmalar sonucunda nüfus, eğitim ve ekonomik yaşamda ciddi kayıpların yaşandığı saptaması çok nettir. Bu bağlamda dönem yıllıklarına ve belgelerine dayanarak yaptığımız karşılaştırmaların örnekleri yazımızın devamında yer almaktadır.

1909 yılında Bursa Sancağı'nın nüfusu: 101.912 Müslüman, 23.434 Rum, 6.530 Ermeni, 3.514 Musevi, 685 Katolik, 254 Protestan, 1.325 Kıpti/Çingene olmak üzere 137.654 kişiydi (Bursa Sergisi, 1909: 36). 1912 yılı nüfusunda 535.654 Müslüman, 87.605 Rum, 74.229 Ermeni, 4.881 Yahudi olmak üzere toplam 704.481 kişi yaşamaktaydı. Bu tarihte tüm ilde gayrimüslim oranı % 24'tür (McCarthy, 1998: 88, 93, 117). 1914'te 97.000 nüfus; 70.000 Türk, 10.000 Rum, 13.500 Ermeni, 3.500 Yahudi, 150 Avrupalı vardır. (Annuaire Oriental / Salname-i Şarki 1914, 1915: 1407) 1921'de 80.000 nüfus; 70.000 Türk, 5.000 Rum, 1.500

Ermeni, 3.500 Yahudi, 100 Avrupalı bulunmaktadır. (Annuaire Oriental, 1922: 1300)

1914-1921 arasında gerileyen gayrimüslim nüfusu yeniden arttırmak için Millî Mücadele Dönemi'nde gerek Müslüman nüfusa yapılan baskılar ve göçe zorlama politikaları gerekse Ermeni nüfusunun yerleştirilmesi ile arttırmak için İtilaf ve Yunan devletleri çalışmalarını yürüteceklerdir. Yunanlıların Ermeni nüfusunu Bursa'ya yerleştirdikleri belgelerden de anlaşılmaktadır.

2 Ekim 1920 tarihli Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti tarafından yazılan belgeden gayrimüslim nüfusun yerleştirildiği saptaması doğrulanmaktadır:

“Nezâret-i Celîle'den Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret-penâhiye

Teşrîn-i Evvel'in İkinci günü İnegöl kazasının Cerrah ve Yenice karyelerinden Bursa'ya yirmisekiz hâne Ermeni gelerek Kirmasti Beledî Re'is-i sâbıkı firârî Benli Ahmed'in hânesiyle icâb eden mahallere yerleştirildiği ve bir kısmının da müsâfereten ahıbbâ vü akribâsı nezdlerinde kaldığı, mezkûr muhâcirlerin kuvâ-yı bâğiye tarafından icrâ edilen mezâlim ü i'tisâfâta tahammül edemeyerek köylerini bıraktıklarını ve geldikleri mintaka ahâlisinden Aksu ve Babasultan karyelerine firâr u ilticâyâ mecbûr kalan bin kişinin de gelmek üzere bulunduğunu ifâde eylemekte oldukları ve Yenice köylü Ohan oğlu Aleksan nâm şahsın çete efrâdı tarafından katledildiği(?) ve ba'zı erkeklerin de askerliği vesîle edilerek semt-i mechûle gönderildikleri ve iki bâkire ile bir kadının çeteler tarafından kaldırılıp iki gün sonra i'âde olunduğu ve şimdiye kadar Bursa'ya ilticâ eden Ermenilerin mikdârı yediyüz nüfûsu bulunduğu Polis Müdüriyeti'nin raporundan anlaşıldığı sâlifü'z-zikr Ermenilerin Yunâniler tarafından ya ilcâ-yı harb neticesi yâhûd âtiyen dermiyân edilmesi muhtemel bir maksad-ı mahsûsa mebnî Bursa'ya celb ü cem' edilmekte oldukları ve hattâ i'âşelerini de Yunânilerin te'mîn edecekleri tahkîkât-ı vâkı'adan anlaşıldığı Hüdâvendigâr Vilâyeti'nden bildirilmiş olmağla, ol bâbda. 12/10/[13]36” (DH. EUM. AYŞ 47/2-1).

Savaş öncesi ve sonrası karşılaştırmaları savaş yıllarında eğitim ve öğretim işlerinde gerilemeyi, savaş sonrasında ise yükselişi

göstermektedir. 1912 yılında Bursa'da 227 genel okulda 18.485 öğrenci okurken 923 özel okulda 32.220 öğrenci eğitim almaktadır (Maarif İstatistiği, 1328: 8). 1922 yılında 148 öğretmen-62 okul, 1923 yılında 177 öğretmen-77 okul, 1924 yılında 272 öğretmen-129 okul, 1925 yılında 306 öğretmen-176 okul, 1926 yılında 496 öğretmen-278 okul vardır. Öğrenci sayısı ise; 1922-1923 döneminde 4.478, 1923-1924 döneminde 8.695, 1924-1925 döneminde 9.495, 1925-1926 döneminde 18.484 olmuştur (1927 Salnamesi Bursa, 1928: 307).

İşgal yıllarında Bursa'da büyük bir ekonomik tahribat yaşanması bir başka sonuçtur. Bursa ve Kütahya'nın savaş zararı; gayrimenkul olarak 44 milyon lira, menkul olarak 43 milyon lira, hayvan tahribatı olarak 14 milyon lira olmak üzere toplam 101 milyon liradır (Eldem, 1994: 219). Gerek I. Dünya Savaşı sırasında gerekse Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Bursa'da çoğunluğu yabancıların denetiminde bulunan iplik ve dokuma sanayi tam bir çöküntü hâlindeydi. Üstelik I. Dünya Savaşı'nda Osmanlıların Fransızlara karşı savaşması ipek üretimini geriletmiş, Lyon'a ipek ipliği ve koza ihracatını azalmıştır.

1921 tarihli *Annuaire Oriental*'deki bilgilerden birçok iş sahasında gayrimüslimlerin çoğunluğu oluşturduğunu saptamak mümkündür. Örneğin; Kuaförler: Ahmed Cevdet (Sarayönü), Apostolos (Balıkpazarı), Berber Miran (Setbaşı), Djenanidis (Balıkpazarı), Garhis (Setbaşı), Jean Hagopik (Balıkpazarı), Kirkorik (Setbaşı), Théodore Mighirditch (Kayabaşı). Komisyoncular: Joachim Antikadjian, Parounag Chichmanian, Stepan O. Chefian, Joachim Fermanian, Alexan Garabedian, Felix Gédéon, Bedros S. Kehayan, J. Keuleyan, Minasse Minassian, Jean Miozzi, Onnik Ohanian, Moise Salti, Missak Toysuzian, C. Valassiadis, D. Saban, Parounag Sinemian. Kunduracılar: O. Delvet, Manoli Hadjiyorghiou, Léon Kiledjan, Papazian, Stépan, Terzian, Zadikian. (s. 1302). Dişçi: S. Sotirios Constantinidés. Yünlü Kumaş-Çarşaf: Meleon Baltian, Bağos Basmacıyan, Canib Efendi, Kambourian, A. Kourdikian, Markarogion. Konfeksiyon Mağazaları: Onnik

Moumdjian, Kirkor Nazlian, A. Tehitehekdjan. Saatçi: Ahmed Efendi, Sevket Efendi, Sotiraki Mistakidis, Sotirios Theodorides, Djami Onion. Kitabevi: (Democrite C. Corallis) (Koza Han) (s. 1412). Doktorlar: H. Adamandiadés, Hacı Yovanou Alipios, Dim. Apostolidis, Milliade Apostolidis, A. Barsémidiés, Boyadjian, Agop Cachikdiyan, Cheberlian, Şükrü Fevzi, Sal. Cohen, Emin Bey, Babor Francés, Hamza Nuri, Kazandijan, Mehmed Nazif Bey, Ohannes Movsessian, P. Samakides, Süleyman Bey, Tevfik Bey, Th. Théodoridés, Bedros Vankian, Checherlian. Marangozlar: Yassi Courti, Dimitrakis, Panayi Eugenides, Garabed Handjikian, Trifon Melmaris, Apostolo Timotep. Tüccarlar: Joachim Antikadjian, Manouk Balabanian, Bay Frères, Belart- J. Stussy, Belart- J. Lanz, Is. Biberoglu, A. K. Frères Bodourian, Alex Brotte, Haoul Brotte, Stepan O. Chefian, Christodulidés, Emin Bey, R. Emirze et Fils, Joachim Fermanian, Aram Findikian, Paul Gamet, Alexan Garabedian, Mathéos Gumuchian, Hacı Ahmed Efendi Kerimoff, Hacı Ali Paşa, Hacı Resul Efendi, Hacı SelimGazizade, Sülükizade Hakkı Efendi, İnagöllüzade Rafet Bey, Jean İplikçioğlu, Agop Kopondjian, Bedros S. Kehayan, Mihran Keuleyan, Garabet Kourdikian, Onnik G. Kourdikian, Mehmed Emin Bey, Minasse Minassian, Zénop Ohanian, Onnik Bay, Osman Fevzi, Louis Poirier, Saffet Efendi, Franguel Terzian, J. S. Kouloutpani, A. Kourdikian, G. T. Nahabedian, D. Salsan, Moise Salti, Terradi Payen, A. Ribet (s. 1305). Eczacılar: Démétre Avramidis, Andolis Christodoulidis, G. Cesmidis, Pandeli Dalabiras, Aznif Djerahian, S. N.Makinadjian, Mehmed Şükrü, K. Miguirditchian, An. Orphanides, Th. Théodoridés. Fotoğrafçılar: Hacı İbrahim, Papazian Freres, M. Tatéossian. İpekçiler: Frères Acrayan, Apostolidis, Basile Balabanis, Constantin Corallis, L. Economidis, K. Eftihides, Zenop Ohanian, Vehbi Bey, Georges Yoannides, Z. Ohanian, Onnik D"indjan, Alexan Ghougassian, Artin Genomtouyan, G. İplikçi, Stavreu Pappadoloponlos, Polixenos.

Savaş öncesi toplam şehir nüfusunun üçte birini oluşturan gayrimüslimlerin (Ermeni ve Rumların) ülkeyi terk etmeleri sonucu, Bursa ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Çünkü Mütareke öncesi Bursa'daki iş bölümünde Rum ve Ermenilerin büyük ölçüde sanatkârlık yapması, ülkeyi terk etmelerinden sonra bu alanda büyük boşluk yaşanmasına neden olmuştur. Rum ve Ermenilerin Bursa'yı terk etmeleriyle birçok sanat dalında neredeyse hiç esnaf kalmamıştır (1927 Salnamesi Bursa, 1928: 289).

Örneğin inşaat sektörü neredeyse tümüyle bu kesimlerin elindedir ve Guraba Hastanesi Başhekimisi Suvayidis, Belediye Başhekimisi Bedros, Bayındırlık Başmühendisi Bkraciyanos Efendi'dir (Üsküdarı, 1972: 72). Rum ve Ermenilerin gitmesiyle ortaya çıkan açık, göçmenlerle kapanmaya çalışılmıştır ve bu bağlamda devlet, göçmenlere üç yıl vergi ile askerlikten de muafiyet getirmiştir. Mudanya gibi, birçok esnaf ve tüccar ailenin iskân olduğu bir kasabanın durumu şu cümlelerle anlatılmaktadır: *“Eğer iskân edilen Rumeli Türklerinden 5-10 sanatkâr çıkmasa, kasabada ihtiyaç-ı umumiyenin ne surette tatmin edildiği cidden temsil edilecek bir keyfiyettir. Bazı esnaf gurubu hiç yoktur. Diğer sanatlar da yeterli değildir”* (Bursa Vilayet Coğrafisi, 1927: 231).

Bursa'daki fabrikaların büyük çoğunluğunun da yabancı ve azınlıklar elinde olması ve bunların savaş sonrasında ülkeyi terk etmelerinden dolayı sonunda Bursa, bir fabrika hurdalığına dönüşmüştür ve genç Cumhuriyet'e oldukça geri teknolojiye sahip 13 ipek ipliği, 3 dokuma, 1 makarna ve şehriye, 6 un, 2 gazoz fabrikası kalmıştır (1927 Salnamesi Bursa, 1928: 288, 289). Tüm bu ekonomik, kültürel ve sosyal veriler Mondros Ateşkes Antlaşması ve uygulamalarının, Bursa'da oldukça olumsuz sonuçlar yarattığını ortaya koymaktadır. Söz konusu problemlerin çözümü Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra gerçekleştirilebilir.

Türk milletinin işgallerden hemen sonra başlayan mücadelesi, 26 Ağustos 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle taarruza geçilmesiyle başarıyla sonuçlanmıştır. Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e ulaşmış ve buradan kuzeydeki hedefi Bursa'ya yönelmiştir. 8 Eylül'de Yenişehir ve İnegöl üzerinden taarruza geçilmiş, 11 Eylül'de Bursa merkeze ulaşılmıştır. 11 Eylül 1922 saat 08.30'da Bursa'da olan Türk ordusunun şehre girişi Ertuğrul Gazetesi'nde "*Ey Türk! Sana müjdelere ve tebrikler olsun ki hürriyet ve istiklalinin güneşi doğdu.*" sözleri ile verilmektedir (Ertuğrul Gazetesi 12 Eylül 1922).

Sonuç

Yaklaşık iki yıl süren işgal yıllarında döneme ait belgeler ve raporlarda da görüldüğü üzere Bursa'da büyük bir mezalim ve yıkım yaşanmıştır. İngilizlerin desteği ile Gemlik ve Mudanya'yı işgal eden Yunanlılar, 7 Temmuz sabahı Mustafakemalpaşa ve Karacabey'i, 8 Temmuz'da da Bursa merkezi işgal etmiştir. Yunanlılar, işgalden hemen sonra Bursa'da bir askerî işgal komutanlığı kurup şehrin yönetimini üstlenmiştir. Yunanlılar Wilson İlkeleri'nde yer alan nüfus esasını sağlayabilmek ve bölgede çoğunluğu oluşturabilmek için toplu kırım ve göçe zorlama girişiminde bulunmuşlardır. İtilaf Devletleri'nin desteğini alan Yunan kuvvetleri ve bölgede yaşayan Ermeniler ile Rumlar, binlerce Müslüman'ın katledilmesi ve köylerin, kasabaların yağmalanıp yakılmasına neden olmuşlardır. Gedelek Baskını, Sultaniye Baskını, Karacaali Baskını, İhsaniye, Mecidiye, Armutlu, Aldere Baskınları, Kapaklı Baskını, Hamidiye ve Katırlı Baskınları, Narlı Baskını, Küçükkuşla Baskını, Elmalık Toplu Kırımı, Muratoba Baskınları'nda insanlarımız katledilmişlerdir. Olayların daha da vahşi bir hâl alması ve şikâyetlerin gün geçtikçe artması üzerine bir Araştırma Heyeti oluşturulmuş, Uluslararası Araştırma Heyeti hazırladığı raporlar ile katliamın boyutlarını kamuoyunun önüne sürmüştür. İşgal ve katliamların sonucu Bursa Ulusal Mücadele yıllarında demografik ve

ekonomik açıdan büyük kayıplar yaşamış ve bu yıkım Cumhuriyet döneminde onarılmaya çalışılmıştır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv

BOA. HR. SYS. 2619/35.

BOA. DH. EUM. AYŞ, 47/2-1.

BOA. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ'iresi Şu'be: 2 Kısım: 3 Numara: 719.

Sürelî Yayınlar

Bursa Sergisi, Sayı 4, 31 Temmuz 1325/1909.

Ertuğrul Gazetesi, 12 Eylül 1922

Yoldaş Gazetesi, 21 Mayıs 1921

Yoldaş Gazetesi, 18 Kasım 1921

Resmî Kaynaklar

1927 Bursa Vilâyeti Salnamesi (1927). Bursa Vilâyeti Matbaası.

Annuaire Oriental / Salname-i Şarki, 1914 (1915). The Annuaire Oriental Limited.

Annuaire Oriental, 1921 (1922). Oriental Directory.

Bursa Vilayeti Coğrafisi (Cenubu Marmara Havzası) (1927). Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Coğrafya Encümeni.

Maarif İstatistiği (1328). Matbaa-i Amire.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1996). *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da Ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi - II Anadolu'da Yunan Mezâlimi*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını.

Kitaplar ve Makaleler

Akkılıç, Y. (2008). *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Birinci kitap / Mondros'tan işgale*. Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları.

Akkılıç, Y. (2008). *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, İkinci kitap / İşgalden kurtuluşa*. Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları.

Arslan, N. (2003). Yalova, Gemlik, Orhangazi ve İzmit (Samanlıdağ) bölgesinde yaşanan Yunan mezalimi ve bölgeye gönderilen Uluslararası Tahkik Heyetinin çalışmaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, (22), 303-318.

Bayar, C. (1972). *Ben de yazdım, Milli Mücadele*. Baha Matbaası.

Cebesoy, A. F. (1953). *Milli Mücadele hatıraları*. Vatan Neşriyatı.

Çarıklı, H. M. (1967). *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye hatıraları (1919-1920)*. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Eğilmez, M. Ş. (1980). *Milli Mücadele'de Bursa*. Tercüman Tarih Yayınları.

Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke yılları Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi*. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Erdem, Y. H. (2005). *Turgut Çarıklı - Babam Muhittin Çarıklı, Bir Kuvay-ı Milliyecinin yaşam öyküsü*. İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Hülagu, O. (1998). Mondros Mütarekesi sonrası Bursa bölgesindeki Milli Mücadele hazırlıkları ve Kuva-yı Milliye'nin teşkili. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14(41), 449-476.

Kaya, M. (2013). Yalova-Gemlik bölgeleri ve İzmit Yarımadası'nda Yunan mezalimine dair İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu raporları (12-22 Mayıs 1921). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (51), 563-578.

Mccarthy, J. (1998). *Ölüm ve sürgün*. (Çev: B. Umar), İnkılâp Kitapevi.

Oğuzoğlu, Y. (2010). Bursa yöresindeki Osmanlı Ermenilerinin düşmanlaştırılarak anarşi ve isyana sürüklenmeleri 1878-1922. *XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ayrı Basım, 2527-2541.

Sofuoğlu, A. (2003). Osmanlı arşiv belgeleri ışığında işgal döneminde Bursa. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(55), 53-82.

Soysal, İ. (1989). *Tarihçeleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin siyasal andlaşmaları*, I. cilt (1920-1945). Türk Tarih Kurumu Yayını.

Tokça, A. G. (1959). *İki mütareke arasında - Mudanya'nın tarihi hatıraları*. Tekinoğlu Matbaası.

Üsküdari, F. (1972). *Eski Bursa'dan notlar*. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayını.

Yüceer, S. (2001). *Bursa'nın işgal ve kurtuluş süreci (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922)*. Uludağ Üniversitesi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

In our study, the demographic and economic change caused by the practices of the articles of the Mondros Ceasefire Agreement after World War I was discussed. In the first part of the writing, the circumstances, in which the ceasefire agreement was signed, were evaluated. The fact that the nature of the agreement is a document that the Ottoman Empire surrendered with its everything was emphasized by giving the content along with its articles. Complete surrender created the conclusion that Ottoman Empire has ended actually, entered under economic, financial and social control of imperialism and it brought occupations in Anatolia. The Greeks, who occupied Gemlik and Mudanya with the support of the Brits, occupied Mustafakemalpaşa and Karacabey in the morning on 7 July and the centrum of Bursa on 8 July.

In the second part, the effects of the occupation, which is the main axis of the writing, on Bursa are examined along with archive records, newspapers, period official sources and research works about the region. As it can be seen in the documents and reports of the period, which lasted for about two years, a big atrocity and destruction occurred in Bursa. The Greeks established a military occupation command in Bursa immediately after the occupation and took over the administration of the city. The Greeks attempted to make mass bloodbath and force for emigration in order to ensure the population basis specified in the Wilson Principles and to create the majority in the region.

Greek forces who were supported by the Allied Powers as well as Armenians and Greeks of Turkish Nationality living in the region caused thousands of Muslims to be slaughtered and villages and towns to be overrun and burned. Our people will be slaughtered in Gedelek Attack, Sultaniye Attack, Karacaali Attack, Ihsaniye, Mecidiye, Armutlu, Aldere Attacks, Kapaklı Attack, Hamidiye and Katırlı Attacks, Narlı Attack, Küçükkuşla Attack, Elmalık Bloodbath, Muratoba Attacks. Upon the events became even more barbaric and the complaints increased day by day, an International Research Committee was formed and the International Research Committee brought the dimensions of the massacre to light with its reports.

As a result of all the sources and evaluations of our research, it was stated with documents that big demographic and economic losses occurred in centrum and outskirts of Bursa. The fact that 137.654 people, including 101.912 Muslims, 23.434 Greeks of Turkish Nationality, 6.530 Armenians, 3.514 Jews, 685 Catholics, 254 Protestants, 1.325 Copts/Gypsies, lived in the Sanjak of Bursa in 1909, however 80.000 people including 70.000 Turks, 5.000 Greeks, 1.500 Armenians, 3.500 Jews and 100 Europeans were present there in 1921 is an example for vital statistics.

In economic life; the sample of the fact that the majority of factories in Bursa are in possession of foreigners and minorities and Bursa became a factory scrap yard in the end due to that they left the country after the war, and 13 silk yarn, 3 weaving, 1 macaroni and noodle, 6 flour and 2 soft drink factories have remained shows the economic data are also negative.

The negative picture and destruction created in Bursa by Mondros Ceasefire Agreement, the war and occupations and the massacres and pressures after occupation will be tried to be repaired in the Republic period and success will be earned during this repair.

Şen, M. S. (2021). Ortaçağ Yakındoğusu'nda derviş toplulukları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1335-1369.

DOI: 10.21550/sosbilder.890802
Araştırma Makalesi / Research Article

ORTAÇAĞ YAKINDOĞUSU'NDA DERVİŞ TOPLULUKLARI

M. Seyyit ŞEN*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 3 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 22 Mayıs / May 2021

ÖZET

Özellikle Türk akademi camiasında *Kalenderî*, *Haydarî Vefai-Babai* gibi derviş gruplarının varlığı Şamanizm'in Anadolu'daki Müslüman kültürü üzerindeki etkisinin devamı olarak görüldüğünden, bu tür gruplar genellikle "heterodoks İslam" olarak tanımlanmakta ve Türk-İslam anlayışı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Fakat bu yaklaşım tarzı derviş kültürüyle Ortadoğu'daki Süfi geleneği arasındaki derin bir ilişki yapısını göz ardı etmektedir. Dolayısıyla bu makalede Ortadoğu'daki Süfi tecrübesinin derviş kültürünün oluşmasındaki önemli rolüne temas ettik. Yanı sıra derviş gruplarının Ortadoğu bölgesinde hangi siyasi ve tarihsel bağlamda ortaya çıktıklarını ve bu bölgede nasıl yayıldıklarını inceledik. Ayrıca Ortaçağ'da yazılan dinî kaynaklarda derviş topluluklarının Sünni ulema tarafından nasıl tanımlandıklarını değerlendirdik. Sonuç olarak Ortadoğu bölgesindeki derviş gruplarını çalışmanın önemini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: derviş toplulukları, Süfizm, Heterodoksi, Ortadoğu, Ortaçağ

Dervish Groups in The Medieval Near East

ABSTRACT

Antinomian Sufi orders (Qalandaris, Haydaris, etc.) have been analyzed within the parameters of Turkish-Islam, since they were regarded as the remnant of Central Asian shamanism on Anatolian Muslim culture. This perspective overlooks the complex relations between dervish culture and the Middle Eastern Sufi tradition. Thus, in this article, I try to point out that the Middle Eastern Sufi culture played important roles in the formation of antinomian Sufi groups. Also, I analyze in what context dervish groups

*  Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, mssen@uludag.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

emerged and spread in the Middle East during the Middle Ages. Besides, I examine how these groups were defined and understood by the Sunni ulama in religious sources.

Key words: *antinomian dervishes, Sufism, Heterodoxy, the Middle East, the Middle Ages*

Giriş

Türk akademisinde Kalenderî, Haydarî, Vefâî-Babâî gibi derviş toplulukları genellikle Anadolu merkezli olarak ele alınmış ve Türk kültürüyle olan münasebetleri yönünden incelenmiştir. Örneğin, bu alanın önde gelenlerinden biri olan M. Fuad Köprülü (2017: 32-33, 37; 2005: 149-152; 2013: 455-456), Kalenderî tarikatına mensup şeyhleri eski Türk Kültüründeki “baksı-kam” ve ozanların “Müslümanlaşmış versiyonu” olarak görme eğiliminde olup özellikle okuma yazma bilmeyen ve “yüksek İslam’ı” anlayamayan göçebe Türkmen grupları üzerinde bu nevi Türkmen babalarının etkili olduklarını bildirmektedir. Ayrıca Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi tarikatların teşekküllerinde Türklerin mühim roller ifa ettiklerini belirterek Haydarîlik’in bir Türk tarafından tesis edilip Türkmenler arasında son derece yayıldığını söylemektedir. Köprülü’nün fikirlerini benimseyen Irène Mélikoff (2019: 185-186), Ortaçağ Anadolu’sundaki Türkmen kitleleri yönlendiren babaların “şaman-kam ozanları” andırdığını ifade etmektedir. Bu alanın uzmanlarından biri olan Ahmet Yaşar Ocak (2016: 87-92) ise Kalenderîler ile ilgili ünlü çalışmasında Arap coğrafyasındaki Kalenderîlerden bahsetmekle beraber konuyla ilgili yeterince detay vermemektedir. Benzer şekilde Ahmet T. Karamustafa (2016: 66-70) *Tanrı'nın Kuraltanıma Kulları* isimli eserinde Arap dünyasındaki Kalenderî oluşumlara değinmekle beraber detaylı bir şekilde konuyu değerlendirmemektedir. Bu tür çalışmaların dışında, son dönemlerde bazı akademisyenler XIV. asrın Suriye’sinin önemli Rifâî şeyhlerinden biri olan İbnü’s-Serrâc’ın (öl. 1347) eserlerini konu alan çalışmalar yapmaktadırlar. Fakat bu akademisyenler söz konusu çalışmalarda Arap

coğrafyasından ziyade Anadolu üzerine odaklanmakta ve İbnü's-Serrâc'ın eserlerini Türk Sûfliği açısından incelemektedirler (İbnü's-Serrâc, 2015; Öztürk, 2013).

Farklı bir bakış açısı olarak Ayfer Karakaya Stump (2016: 185-206) Anadolu'daki Vefâîlik, Kızılbaşlık gibi Sûfi grupları anlamak için Orta Asya'dan ziyade Anadolu'ya komşu bölgelerdeki mistik ve bâtni oluşumların araştırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Karakaya Stump'ın yaklaşımına paralel olarak bu makalede “heterodoks İslam” olarak addedilen derviş topluluklarının oluşumunda Yakındoğu coğrafyasının oynadığı önemli role temas edeceğiz. Özellikle, Ortaçağ döneminde Suriye ve Irak sathında derviş topluluklarının nasıl ortaya çıktıklarını ve ne tür faaliyetlerde bulduklarını analiz edeceğiz. Sonrasında derviş gruplarının ulema tarafından nasıl algılandıklarına değineceğiz. Son olarak Ortadoğu bölgesindeki derviş topluluklarını çalışmanın neden önemli olduğu üzerinde duracağız.

Suriye Bölgesindeki Derviş Toplulukları

Yakındoğu coğrafyasında faaliyet gösteren derviş topluluklarından biri Kalenderîler olmuştur. Tarihî kaynaklar Kalenderîlerin XIII. asrın başlangıcından itibaren Şam bölgesinde görünür hâle geldiklerinden bahsetmektedir. Örneğin, *Fustâtu'l-Adale* yazarı Muhammed el-Hatîb'e göre Kalenderîler Şam'da 1214 yılı civarında ortaya çıkmışlardır (Turan, 2010: 561). ez-Zehebî'ye (öl. 1348) (2003: XIII, 949) göre ise Kalenderîler Şam'da 1218-1219 yılları civarında varlık göstermeye başlamışlardır. Kalenderîlerin Şam bölgesindeki varlığı muhtemelen tarikatın piri olarak anılan Cemâleddîn-i Sâvî'nin (öl. 1232) Şam'a gelmesinden sonra başlamıştır. Menakıpnamesinde anlatıldığına göre Cemâleddîn-i Sâvî İran'ın Sâve şehrinde doğmuş, sonrasında Şeyh Osman-ı Rûmî ile Irak ve Horasan'da dolaşmıştır. Bu yolculukları sırasında Horasan'da önemli sayıda mürit kazanmışlardır (Hatîb-i Fârisî, 1999: 13-29). Sâvî bir gün takipçilerine

haber vermeden Horasan bölgesinden ayrılarak Şam'a gelmiştir. Şam'da Bâbü's-Sağır mezarlığındaki Şia'nın beşinci imamı Zeynelâbidîn'in kızı Zeynep'in türbesinin civarında dolaşırken Celâl-i Derguzînî isimli bir genç ile karşılaşmış kendisiyle arkadaş olmuştur. Bundan sonra Cemâleddîn-i Sâvî'de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Derguzînî, Sâvî'ye dünyadan tamamıyla vazgeçmesini söylediğinde Sâvî bayılmış, kendine geldiğinde ise vücudundaki bütün kılların döküldüğünü görmüştür. Daha sonra Sâvî sahraya giderek avret yerlerini örtecek yaprak bulup geri dönmüş ve bir mezarın içerisine girmiştir. Onun velî bir kimse olduğunu anlayan Derguzînî de Sâvî'yi takip etmiştir. Bu ikisi mezarın içerisinde yarı çıplak, konuşmadan yaşamaya başlamışlar ve sadece sahradan getirdikleri otlarla yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Hatîb-i Fârisî, 1999: 30-34). Diğer yandan şeyhlerinin ansızın yanlarından ayrılmasından sonra Şeyh Osman-ı Rûmî ve diğer Kalenderîler Sâvî'yi aramaya başlamışlar ve en sonunda Şam'a gelmişlerdir. Mezarlıkta şeyhlerini bulduklarında onun hâline oldukça şaşırılmışlardır. Fakat Sâvî onlara gerekli açıklamaları yapınca onlar da şeyhlerinin yolunu takip etmişlerdir. Sâvî'ye daha sonra Muhammed el-Belhî ve Ebû Bekir el-İsfahânî isimli şahıslar da katılmıştır. Fakat etrafındaki kalabalık artınca Sâvî yerine Celâl-i Derguzînî'yi bırakarak Mısır'da bulunan Dimyat şehrine gitmiş ve altı sene sonra orada vefat etmiştir (Hatîb-i Fârisî, 1999: 34-89).

Diğer kaynaklar Cemâleddîn-i Sâvî'nin Şam'daki hayatını biraz daha farklı anlatmaktadır. Muhammed el-Hatîb'e göre Cemâleddîn-i Sâvî Şam'a gelince o yörenin önemli Sûfî şahıslarından biri olan Şeyh Osman-ı Rûmî'nin hizmetine girmiştir. Ancak Sâvî şeyhin ortaya koyduğu zühd hayatına uyum sağlayamadığından dolayı zındıklığa meyletmiştir. Şeyhin tekkesini terk ederek Bilâl-i Habeşî Mezarlığı civarında Şirazlı Gerubed isimli bir şahıs ile tanışmıştır. Gerubed'in yolundan giderek saç, sakal, bıyık ve kaşlarını kazıtmış ve cevlak giyme, esrar kullanma vs. gibi dinen yasak olan şeyleri yapmaya başlamıştır

(Turan, 2010: 556-557). Yine yazara göre Sâvî Muhammed-i Belhî, Muhammed-i Kürd, Şems-i Kürd ve Ebûbeker-i Niksârî isimli dört kişiyi kendisine mürit edinmiş ve daha sonra Kalenderîlik Türkistan coğrafyasından Mağrib'e kadar İslam dünyasının her tarafında yayılmıştır. Özellikle Ebûbeker-i Niksârî sonraki dönemde Konya'ya gelerek Kalenderîliği Anadolu sathına taşımıştır (Turan, 2010: 559; Eflâkî, 2011: 453-454). Şeyh Osman-ı Rûmî, Sâvî'yi Cevlakîlik yolundan döndürmek için çok nasihatlerde bulunmuş fakat başarılı olamamıştır (Turan, 2010: 559-561).

ez-Zehebî'nin (2003: XIII, 948-949) anekdotuna göre Cemâleddîn-i Sâvî Şam'a geldikten sonra Kasyun Dağı'ndaki Şeyh Osman-ı Rûmî'nin zaviyesine yerleşmiştir. İlk önce zâhidâne bir yaşam sürmüş, daha sonra ise Bâbü's-Sağîr mezarlığı yanında topluluğu için bir kubbe inşa etmiş ve bir süre Zeynep b. Zeynü'l-Âbidîn'in türbesinde yaşamıştır. Burada Celal Derguzînî ve Şeyh Osman Kûhî el-Fârisî ile tanışmıştır. 1223-1224 (H 620) senesi dolaylarında Sâvî burada iken çârdarb (saç, sakal, bıyık ve kaşları kazıma) yapınca etrafındaki topluluk da kendisine uymuştur. Şeyh Osman-ı Rûmî'nin takipçileri Sâvî'yi bu hâlde görünce kendisini kınamış ve ayıplamışlardır. Yine de Sâvî onlara cevap vermemiş ve yaptığından da vazgeçmemiştir. Sonra kaba yünden bir elbise giymiş ve Dimyat'a doğru yola çıkmıştır. Dimyat'ta iken ölmüş ve üzerine bir kubbe inşa edilmiştir. Sâvî'den sonra Bâbü's-Sağîr'deki tekkeyi Celâleddîn-i Derguzînî ve sonrasında Şeyh Muhammed el-Belhî yönetmiştir. Muhammed el-Belhî, Kalenderî topluluğuna ağır cevlak denen giysiyi giymelerini şart koşmuş ve topluluk için bir zaviye inşa ettirmiştir.

Şeyh Sâvî Horasan bölgesinden ayrıldıktan sonra muhtemelen daha rahat bir ortam bulacağını umut ederek Şam'da yaşamayı tercih etmiştir. Böylece Şam şehri Kalenderîlik açısından önemli bir merkez hâline gelmiştir, zira ilk Kalenderî topluluğu burada oluşmuş ve Şeyh Sâvî'nin müritleri Kalenderîliği daha sonra Ortadoğu ve Anadolu

coğrafyasında yaymaya başlamışlardır. Yine Şeyh Sâvî Şam'da iken çârdarb yapma, mezarlıkta yaşama gibi bazı uygulamalarda bulunmuş, müritleri ise bu tür uygulamaları Kalenderîliğin temel ritüelleri hâline getirmiş ve gittikleri bölgelerde bu ritüelleri yapmayı sürdürmüşlerdir.

Şeyh Sâvî'den sonra Şam'daki Kalenderîler siyasi-dinî olarak marjinal bir noktada kalmamış, bilakis devletin saygınlığını kazanma noktasına gelmişlerdir. Örneğin, Muhammed el-Belhî, Eyyûbî Hükümdarı el-Melik ez-Zâhir (öl. 1216) ile iyi ilişkiler kurmuştur. Sultan, Kalenderîler için maddi yardımda bulunmuş ve onları desteklemiştir. Fakat bu pozitif ilişki durumu çok uzun süreli olmamıştır, zira Eyyûbî Hükümdarı el-Eşref Musa (öl. 1237) zamanında, Kalenderîler devlet ile sorun yaşamışlar ve meşhur Rifâî Şeyhi Ali el-Harîrî (öl. 1247) ile beraber Cüneyd Kasrı tarafına sürgüne gönderilmişlerdir (ez-Zehebî, 2003: XIII, 948-949). Yine de Kalenderîlerin sürgünü çok uzun süreli olmamıştır, zira bir süre sonra Kalenderîler Şam'daki zaviyelerine geri dönüp faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Tarihî kaynaklarda zikredilen bazı Kalenderî şeyhlerinin biyografileri bu durumu güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin, el-Birzâlî (öl. 1339) (2006: II, 375) Abdullah el-Belhî isimli Kalenderî şeyhinin 1294 yılında öldüğünü ve Kalenderî zaviyesine gömüldüğünü haber vermektedir. Yine ez-Zehebî (2003: XV, 748), Şam'ın Kellase semtinde ikamet eden ve Kalenderî taifesine mensup olan Mahmud eş-Şîrâzî el-Fakîr isimli bir şeyhten bahsederek şeyhin 1293 senesinde öldüğünü ve cenazesinin Kalenderîler tarafından kaldırılarak kendi zaviyelerine defnedildiğini bildirmektedir.

XIII. ve XIV. asırlar itibariyle Şam'daki Kalenderîlerin faaliyetlerine dolaylı olarak temas eden anekdotlar da bulunmaktadır. Örneğin, es-Safedî (öl. 1363) (1998: II, 174) Coku el-Hindî isimli şeyhin önceleri Kalenderî tarikatına mensup bir derviş olduğunu, Kalenderî Şeyhî Mahmud eş-Şîrâzî'ye intisap ettiğini sonraları ise Kalenderî yolu bırakarak Şam'daki Takviye Medresesi'nde müderrislik yapmaya

başladığını ve 1324 yılında öldüğünü haber vermektedir. Yine el-Birzâlî (2006: III, 447), Kalenderî tarikatına mensup olan ve sakallarını tıraş eden Ahmed el-Cevâlikî isimli bir şeyhten bahsetmektedir. el-Birzâlî, Şeyh el-Cevâlikî'nin 1254 yılında Hacca gittiğini, burada Şeyh Celâleddîn'in, sakallarını kazımasından dolayı kendisini kınayıp tövbe etmeye davet ettiğini, Şeyh el-Cevâlikî'nin de ona uyararak bu tutumundan vazgeçtiğini haber vermektedir. Ayrıca Bedrüddîn el-Aynî (öl. 1451) (2009: V, 174), Şeyh el-Cevâlikî'nin Kasyun dağının eteğinde en-Nâsirî ribatının yakınında kendi zaviyesini kurduğunu ve 1310 yılında öldüğünü haber vermektedir. Yanı sıra İbn Tağrıberdî (öl. 1470) (2002: IX, 311) Şamlı bir şeyh olan İbn Kuneydar'ın hayatını anlatırken bir Kalenderî dervişinden söz etmektedir. Bir seferinde Şeyh İbn Kuneydar takipçileriyle beraber Şam'da bir nehir kıyısına gitmiştir. Kendisine şehrin önde gelenlerinden bazıları da eşlik etmiştir. Topluluk için görkemli bir sofraya hazırlandığında şeyh yakınlarında duran bir Kalenderî dervîşi görmüştür. Şeyh, Kalenderî dervîşinden yemeğe katılmasını istemiştir. Kalenderî dervîşi ise nehre atlamış ve üstü başı ıslanmış ve çamur olmuştur. Bu durumda şeyh hemen dervîşin üstündekilerin çıkarılarak kendi elbiselerinin ona giydirilmesini istemiştir. Gözyaşları dökerek çamurun içindeki miskin dervîş ile ilgili veciz bir söz söylemiştir. Sonrasında ise Kalenderî dervîşi şeyhin vermiş olduğu ikramı kabul etmiştir. İbn Tağrıberdî, Şeyh İbn Kuneydar'ın ölümünün 1426 yılında olduğunu belirttiğine göre bu olay muhtemelen XIV. asır sonu veya XV. asır başında gerçekleşmiş olabilir.

Şam'daki Kalenderîlerle ilgili sonraki dönemlere ait kayıtlar giderek azalmaktadır. Örneğin, *Mut'atu'l-Ezhân* isimli eser, Ali el-Kalenderî ed-Dervîş isimli bir şeyhin 1481 (H 886) yılında öldüğünü belirtmektedir (İbn Tolun & İbnü'l-Müberrid el-Hanbelî, 1997: I, 513). Meşhur Şamlı tarihçi ve müderris en-Nuaymî (öl. 1521) (1990: II, 163-165) ise XVI. asrın başlarında Şam'da Kalenderî Derguzînî zaviyesi olduğundan bahsetmektedir. Sonuç olarak XIII. asrın ortalarından

İtibaren Şam'da varlık göstermeye başlayan Kalenderîler, faaliyetlerini XVI. asra kadar devam ettirmişlerdir. Özellikle dış görünüş ve çârdarb uygulaması gibi birtakım sebeplerden dolayı Kalenderî dervişleri diğer dinî gruplarla sorun yaşamışlar, dolayısıyla bir kısım Kalenderî yoldan vazgeçerek Sünniliğe daha yakın bir hayat tarzına yönelirken diğerleri Kalenderî hayat tarzını devam ettirmiştir.

Şam bölgesinde faaliyet gösteren bir diğer derviş grubu Haydarîler olmuştur. Tarihî kaynaklar Haydarîlerin XIII. asrın ortalarından itibaren Şam'da varlık göstermeye başladığını ifade etmektedir. Örneğin, ez-Zehebî (2003: XIV, 668) Haydarîlerin Şam'da ilk olarak 1257 tarihinde görüldüğünü belirtmektedir. Haydarîler Şam'a geldikten kısa bir süre sonra kendi zaviyelerini kurmuşlardır. İbn-i Kesir (öl. 1373) (1990: XIII, 196) Haydarîlerin zaviyesinin Şam dışındaki el-Avniyye bölgesinde olduğunu haber vermektedir. Böylece Şam'da önemli bir zemin oluşturan Haydarîler faaliyetlerine sonraki dönemlerde de devam ettirmişlerdir. Tarihî referanslar bu noktayı güzel bir şekilde yansıtmaktadır. Örneğin, el-Birzâlî (2006: III, 392) Muhammed el-Haydarî adlı bir şeyhin, Haydarî taifesine önderlik yaptığını, Şam dışında Ukeybe tarafında ikamet ettiğini, 1308 yılında vefat ettiğini ve Kasyun Dağı'nın eteklerine gömüldüğünü bildirmektedir. Yine İbnü'l-Cezerî (öl. 1337) (1998: III, 613) 1332 yılında Şam dışındaki Haydarî zaviyesi şeyhi İbrahim b. Şeyh Muhammed el-Haydarî'nin öldüğünü ve Kasyun Dağı'nın eteklerinde şehrin önde gelenleri ve fukara taifesinden bir grup tarafından gömüldüğünü belirtmektedir. Son olarak en-Nuaymî (1990: II, 165-166) kendi zamanında Şam'daki Haydarî zaviyesinin hâlâ faal olduğundan bahsetmektedir. Tarihî kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla XIII. asrın ortalarında Şam'a gelen Haydarî taifesi, faaliyetlerini XVI. asrın ilk yarısına kadar devam etmiştir. Bu durum Şam'daki Kalenderîlerin faaliyetleri ile paralellik arz etmektedir. Fakat Kalenderîlere nazaran Haydarîler Şam bölgesinde daha küçük bir topluluk oluşturup daha sınırlı faaliyetler yürütmüşlerdir.

Halep bölgesi de Yakındoğu coğrafyasında derviş topluluklarının faaliyetleriyle temayüz ettiği önemli merkezlerden biri olmuştur. Tarihî referanslardan XV. asırda dervişlerin Halep'te varlık göstermeye başladıklarını öğreniyoruz. Örneğin, Sıbt ibnü'l-Acemî (öl. 1480) (1996: I, 412) Halep şehrinde Bangusa dışında bir havuz kenarında Kalenderî zaviyesi olduğunu ve zaviyenin Ayn Erze köyünden vakıf gelirleri olduğunu ifade etmektedir. Yazar ayrıca zaviyenin muhtemelen Eyyübîler zamanında Halep emiri olan Şihâbüddîn Tuğrul Bey tarafından inşa ettirildiğini belirtmektedir. Yazar, bu açıklamasıyla 1220'li yıllara işaret etmektedir. Fakat diğer tarihî kaynaklarda bu açıklamayı doğrulayacak bir bilgi bulunmamaktadır. Şam'daki Kalenderî zaviyesinin 1210'lu yıllarda kurulmasını göz önüne alırsak, Şam ve Halep'te Kalenderîlik açısından yakın zaman dilimi içerisinde benzer süreçlerin yaşandığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tarihî kaynaklar Kalenderî zaviyesiyle ilgili başka bir bilgi sunmamakla beraber Halep bölgesinde yaşayan bazı Kalenderî dervişlerine atıf yapmaktadır. Örneğin, Nâsiruddîn Muhammed b. Bektût el-Karandilî (Kalenderî) Halep'te iken Kalenderîler gibi giyinmesinden dolayı bu nisbeyi (el-Karandilî) almıştır. Hayatının erken döneminde Memluk sultanlığında kâtiplik görevi yapmasıyla beraber kitap istinsahı işiyle de uğraşmıştır. Zamanının önemli bir bölümünü Kalenderî dervişleriyle geçirmiştir. Bir defasında kitap istinsahı ile meşgulken bazı Kalenderî dervişleri kendisine bu işle meşgul olmanın Kalenderî usullere uymadığını söylediklerinde Muhammed b. Bektût onlara kendilerinin de Sûfilik işiyle meşgul oldukları şeklinde cevap vermiştir. Dervişlerden biri Muhammed ibn Bektût'a maneviyat olarak kimin daha iyi düzeyde olduğunu anlamak için soğuk bir gecede suya girmeyi teklif etmiştir. Muhammed ibn Bektût bu teklifi kabul ettikten sonra suya girdiklerinde meydan okuyan derviş uzun süre soğuk suda kalamayarak sudan çıkmış, böylece Muhammed ibn Bektût karşısında yenilmiştir. Çaresiz kalan dervişler aralarından birinin haşhaş yemede Muhammed ibn Bektût'a

üstün geleceğini iddia etmişlerdir. Fakat meydan okuyan dervişin haşhaş yerken burnundan kan gelmeye başlamış ve bu derviş sonrasında bayılmıştır. En sonunda Muhammed ibn Bektût'la başa çıkamayacaklarını anlayan dervişler onu aralarından kovmuşlardır. Muhammed ibn Bektût sonraki hayatını Hama'da kâtiplik görevi yaparak geçirmiş ve 1334 tarihinde Trablus'ta ölmüştür (es-Safedî, 2000: II, 185-186; es-Safedî, 1998: IV, 349-351; İbn Hacer, 1993: III, 396; İbn Tağrîberdî, 1972: IX, 307).

XVI. asra geldiğimizde ise Halep'teki Kalenderîlere yönelik tarihî referanslar artmaktadır. Örneğin, Radiyyüddîn ibnü'l-Hanbelî (öl. 1563) (1972: I, 940-943) Derviş Ali el-Killezî isimli Halepli bir şairin gençliğinde yoldan saparak Kalenderîlerin yolunu tuttuğunu ve 1541 yılında öldüğünü haber vermektedir. Daha da önemlisi, ibnü'l-Hanbelî (1972: II, 13), Osmanlı Döneminde zamanın Halep Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın (öl. 1544) Halep'te Kalenderîlerin Âşûrâ merasimini engellemek için hükm-i şerîf çıkarttığını ve Kalenderîleri men ettiğini aktarmaktadır. Hüsrev Paşa 1532 yılından 1534 yılına kadar Halep beylerbeyi olarak görev yaptığını göz önüne aldığımızda (Özcan, 1999: 40-41) Âşûrâ merasiminin bu zaman diliminde yasaklanmış olduğunu söyleyebiliriz. İbnü'l-Hanbelî Hüsrev Paşa'nın neden böyle bir yasaklama girişiminde bulunduğu dair bir açıklamada bulunmamaktadır. Fakat Âşûrâ merasimi düzenlemek genel olarak Sünni ulema tarafından bid'at olarak nitelendirildiğinden ve Kalenderîlerin Osmanlı Devleti ile rekabet eden Safevîlere olan temayüllerinden dolayı, Hüsrev Paşa böyle bir yasaklama yoluna gitmiş olabilir (Öz, 2011: 203-204; Chelkowski, 358-360).

Âşûrâ merasiminin yasaklanması yine de Kalenderîlerin Halep'teki faaliyetlerini tamamen ortadan kaldırmaya yetmemiştir, zira XVII. asrın ortalarına kadar Kalenderîler Halep'te sosyal yaşamın bir parçası olmaya devam etmişlerdir. Meşhur Portekizli seyyah ve din adamı Manuel Godinho (öl. 1712) 1663 yılında Hindistan'dan Portekiz'e

yapmış olduğu bir yolculuk esnasında Halep'e uğramış ve Halep'teki derviş topluluklarıyla ilgili gözlemlerini bize aktarmıştır. Onun anlatımına göre dervişler, Kalenderîler, Câmiler ve Torlaklar gibi dinî gruplar Halep'in dışında yaşamaktadır. Dervişler başlarını kazıtıp kulaklarına küpe takıp koyun postu giymektedirler. Halkın bulunduğu yerlerde acı ot (muhtemelen haşhaş) yiyerek yaşamakta ve Anadolu'da A'zam Baba dedikleri bir lidere saygı göstermektedirler. Kalenderîler ise kolsuz ve dar bir elbise giyip başlarını kazıdıktan sonra konik şeklinde beyaz başlıklar takmakta, kulaklarında, boyunlarında ve kollarında geniş demir halkalar taşımakta ve zaviyelerde yaşamaktadırlar. Bir diğer grup olan Torlaklar üzerlerine koyun postu ve onun üzerine de ayı postu örtmekte ve saçlarını omuzlarına kadar uzatmaktadırlar. Başlarında ise beyaz bir keçeden yapılmış uzun bir külâh bulunmaktadır. Bunun haricinde Torlaklar vücutları çıplak bir şekilde dolaşmakta ve ibadethanelerinde vücutlarını dağlamaktadırlar (Godinho, 1842: 203-204; Özbaran, 2017: 110-112). Godinho (1842: 204) derviş gruplarının dış görünüşlerini bu şekilde açıkladıktan sonra Halep'teki dervişlerin hayat tarzı ve toplumsal bağlarıyla ilgili de önemli detaylar aktarmaktadır. Ona göre hiçbir gelirleri bulunmayan dervişler gezgin hâlde yaşamaktadırlar. Okuma yazma bilmemelerine, topluma zararlı ve kötü işler yapmalarına rağmen, halk tarafından sevilmektedirler. Özellikle, dervişlerin önderi bir yerden geçtiğinde, halk ona karşı büyük bir ihtiram göstermekte ve onun elini öpmek için sıraya girmektedir. Sonuçta, Godinho'nun açıklamaları XVII. asırda Halep'teki farklı derviş gruplarının yaşamlarını detaylı bir şekilde yansıttığı gibi, aynı zamanda Halep'teki dervişlerin Anadolu'yla olan bağını ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir. Halep'teki dervişlerin A'zam Baba'ya saygı göstermeleri bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kalenderîlerin yanı sıra Haydarîler de Halep'teki derviş yaşamının bir parçası olmuşlardır. Sıbt ibnü'l-Acemî (1996: I, 410) Halep'te bir Haydarî zaviyesinin olduğunu ve zaviyenin Koyuk nehri

kenarında Antakya kapısı dışında bulunduğunu bize haber vermektedir. Ayrıca zaviyeyi Ali el-Haydarî isimli bir şeyhin yönettiğini ve Emir Timur'un (öl. 1405) Halep'i yağmalaması esnasında şeyhin Timur'un ordusuna yardımcı olduğunu belirtmektedir. Bunun dışında, Halep'teki Haydarîlerin erken dönemleriyle ilgili başka bir tarihî kayıt bulunmamaktadır. Sonraki dönemlerle ilgili tek kayıt ise Godinho'nun yukarıdaki açıklamalarından gelmektedir. Onun Kalenderîler olarak andığı grup aslında Haydarî derviş tipolojine uymaktadır. Bu durum da Haydarî dervişlerinin XVII. asrın ortalarına kadar Halep'te faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürdüklerini göstermektedir.

Son olarak Vefâiler de Halep şehrindeki derviş topluluğunun önemli bir kısmını oluşturmuşlardır. Ebu'l-Vefâ el-Kürdî el-Bağdadî'ye (öl. 1107) nispet edilen Vefâî tarikatı şeyhin ölümünden sonra Ortadoğu ve Anadolu coğrafyasında yayılmış ve özellikle Anadolu'daki heterodoks olarak addedilen Babaî ve Abdalân-ı Rûm gibi gruplar arasında taraftar kitlesi bulmuştur (Ocak, 2020; Ocak, 2017: 107-125; Şahin, 2012: 600-603). Halep'teki Vefâî tarikatının varlığı ise XVI. asırda yaşayan Ebû Bekr b. Ebî Vefâ (öl. 1583) isimli bir şeyh vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Şeyh Ebu Bekr ile ilgili en erken tarihî kayıt İbnü'l-Hanbelî'nin (1972: I, 394-395) *Durru'l-Habeb* isimli eserinde bulunmaktadır. Bu kayıta, Şeyh Ebû Bekr'in meczup olduğu, mezarlıklarda gezindiği, bazen ne söylediğini bilmediği bazen de hikmetli sözler söylediği açıklanmaktadır. Şeyh Ebu Bekr'den bahseden bir diğer tarihî kayıt, Ebu'l-Vefâ el-Urdî'nin (öl. 1660) *Me'âdinü'z-Zehab* isimli eserinde bulunmaktadır. Ebu'l-Vefâ el-Urdî şeyhle ilgili bilgileri babası olan Halep Şâfiî müftüsü Ömer el-Urdî'den (doğ. 1615) almıştır. Ömer el-Urdî'nin Şeyh Ebu Bekr'in müridi olması ve birinci ağızdan şeyhin hayatını nakletmesi Ebu'l-Vefâ el-Urdî'nin eserini önemli hâle getirmektedir. Fakat ne İbnü'l-Hanbelî'nin ne de Ebu'l-Vefâ el-Urdî'nin eserlerinde Şeyh Ebû Bekr'in Vefâî tarikatı ile irtibatından bahsedilmektedir, zira bu eserlerde sadece şeyhin Kalenderî meşrep bir

yapısının olduğu, mezarlıkta kendi hâlinde yaşadığı ve cezbe hâlinde bulunduğu anlatılmaktadır. Vefâî tarikatıyla şeyhin bağlantısından ilk defa Halep Müftüsü Şeyh Yusuf el-Hüseynî'nin (öl. 1740) *Mevridü's-Safâ fî Tercümeti's-Şeyh Ebî Bekr b. Ebi'l-Vefâ* isimli eserinde bahsedilmekte ve Şeyh Ebû Bekr'in nesebi Vefâî piri Tâcü'l-Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefâ'ya bağlanmaktadır (Muhammed Rağîb et-Tabbâh el-Halebî, 1998: 110-129; Watenpaugh, 2005: 541-542). Dolayısıyla Şeyh Ebû Bekr'in gerçekten Vefâîlikle irtibatı konusunda net bir yorumda bulunmak zor gözükmetedir çünkü şeyhin Vefâî tarikatına mensubiyeti oldukça tartışmalıdır. Fakat söz konusu kaynaklara dayalı olarak XVIII. asırdan itibaren Şeyh Ebû Bekr'in tekkesine mensup olan dervişlerin kendilerini Vefâî olarak tanıtmaları ve Halep bölgesinde Sünni çizgide bir Vefâîliği temsil etmeye başlamaları aşikâr bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Şam ve Halep şehirleri gibi Kudüs şehri de Ortaçağ döneminde derviş topluluklarına ev sahipliği yapan önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Fakat Şam ve Halep'e nazaran Kudüs'teki derviş faaliyetleri biraz daha geç bir dönemde başlamıştır. Kudüs'e ilk olarak Kalenderîler XIV. asrın sonlarına doğru gelmişlerdir. Şeyh İbrahim el-Kalenderî, Deyr-i Ahmer olarak bilinen bir Rum kilisesini Kalenderî dervişleri için bir zaviyeye dönüştürmüştür. Yanı sıra el-Sit Tonşuk binti Abdullah el-Muzafferiyeye isimli bir kadın şeyhe karşı muhabbet beslediğinden dolayı, şeyh için 1389 yılında tekkenin yanında avlusu olan bir kubbe inşa ettirmiştir. Zamanla Kalenderî zaviyesi içerisinde dervişlerin kaldığı ve vakfı olan bir yer hâline gelmiştir. Fakat 1487 yılında zaviyenin kubbesi çökmüştür. Zaviyenin harap hâldeki varlığı XVI. asrın ilk yarısına kadar gelmiştir (el-Uleymî, 1999: II, 122-123).

Bunun dışında el-Uleymî (1999: II, 81) Kudüs'te Ortaçağ döneminde Vefâîler tarafından Mencükiyye Medresesi'nin karşısında Bâbu'n-Nâzır'a yakın bir yerde bir zaviye inşa edildiğini belirtmektedir. Yazar, Vefâî zaviyesini kısaca tanıtmakla birlikte zaviyede kimlerin

kaldığına ve neler yaptıklarına dair başka bir bilgi sunmamaktadır. es-Sehâvî (öl. 1497) (XI, 84-85) el-Uleymî'nin bıraktığı boşluğu doldurarak zaviyeyi yöneten şeyhlerle alakalı detaylı malumat vermektedir; şöyle ki, zaviye şeyhinin isminin Ebû Bekr b. Muhammed olduğunu, soyunun Tâcü'l-Ârifin Ebu'l-Vefâ'ya dayandığını bildirmektedir. Şeyhin 1391 veya 1394 senesinde Kudüs'te dünyaya geldiğini, medrese ilimlerini tahsil ettiğini, defalarca hacca gittikten sonra irşat faaliyetlerinde bulunduğunu ve sık sık Kahire'yi ziyaret ettiğini belirtmektedir. Son olarak Emir Hasan Keşekli tarafından Kudüs'te 1431-1432 yılları civarında bir medrese inşa edilince Şeyh Ebû Bekr b. Muhammed'in buraya atandığını ve 1455 yılında vefat ettiğini haber vermektedir. Yanı sıra es-Sehâvî (VII, 196; I, 259-260) şeyhin oğulları Muhammed b. Ebû Bekr Tâcüddîn Ebu'l-Vefâ'dan ve Ahmed b. Ebâ Bekr'den de bahsetmektedir. Buna göre Şeyh Muhammed b. Ebû Bekr 1437/1438 (H 841) yılında Kudüs'te doğmuş ve sonrasında babasının halefi olarak Kudüs'teki Vefâî zaviyesine şeyh olmuştur. Şeyh Muhammed hayatının ilerleyen aşamalarında düzenli bir şekilde Kahire'yi ziyaret etmiş ve bir müddet de Kahire'de Hasaniyye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Son olarak Şeyh Muhammed 1486 yılında ölmüş ve Kudüs'te defnedilmiştir. Ahmed b. Ebû Bekr ise Anadolu'ya gitmiş, Şâfî mezhebinde iken Hanefî mezhebine geçmiş ve 1475'li yıllarda Anadolu'da iken vefat etmiştir. Sonuç olarak XV. asırdan itibaren Şeyh Ebû Bekr b. Muhammed ve ailesi Kudüs'te Vefâî geleneğini ihya etmişler ve tarikatı bu bölgede yaymışlardır.

Kudüs'teki Vefâî şeyhleri aynı zamanda Anadolu'daki Sünni Vefâî geleneğinin ihya edilmesinde de önemli rol oynamışlardır. Meşhur Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde (öl. 1484) 1475 yılı civarında hac yolculuğu için Mısır'a uğradığında Seyyid Ebu'l-Vefâ b. Ebû Bekr ile görüşerek kendisinden Vefâî icazetnamesi almıştır. Ayrıca şeyhin elindeki iki ciltlik Arapça Tâcü'l-Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın menakıpnamesini edinerek daha sonra bu eserin Türkçeye çevrilmesini

sağlamıştır. Böylece Âşıkpaşazâde ve sonrasında damadı Seyyid Velâyet (öl. 1522) İstanbul'da Vefâî geleneğini sürdürmüşlerdir (Şahin, 2012: 600-603). Âşıkpaşazâde'nin Mısır'da görüştüğü ve Vefâîliğin düsturlarını edindiği kişi muhtemelen Kudüslü Şeyh Muhammed b. Ebû Bekr'dir. Buradan anlaşılmaktadır ki Kudüs bölgesindeki Vefâiler, Anadolu'daki Sünni Vefâî tarikatının şekillenmesine önemli ölçüde katkı sunmuşlardır.

Irak Bölgesindeki Derviş Toplulukları

Buraya kadar Ortaçağ döneminde Suriye'nin önemli merkezleri olan Şam, Halep ve Kudüs'te aktif olan derviş toplulukları üzerinde durduk. Şimdi Irak coğrafyası üzerinde duracağız. Fakat Irak coğrafyasıyla ilgili bilgilerimiz Suriye coğrafyasına kıyasla oldukça sınırlı kalmaktadır çünkü tarihî kaynaklar Irak'ta bulunan derviş gruplarıyla alakalı sadece küçük atıflar yapmaktadır. Örneğin, *Fustatu'l-Adele* adlı eserde Muhammed el-Hatîb, Kadı Muhammed el-Merâğî'nin Kalenderîler ile olan bir olayını nakletmektedir. Buna göre Kadı Muhammed bir seyahati esnasında Şehrizer şehri civarında bir köy mescidinde konaklamıştır. Namaz kıldıktan sonra bir köşede dinlendiği esnada Cevlakîlerden (Kalenderîlerden) bir grup mescide girip kapısını muhkem bir şekilde kapattıktan sonra bir şeyler yemişler ve esrar çekmişlerdir. Sonrasında raksa başlamışlar ve -aramızda yabancı yoktur- diyerek bazı kötü fiiliyatta bulunmuşlardır. Belli bir zaman geçtikten sonra Cevlakîler uykuya dalınca Kadı Muhammed yavaşça mescitten çıkarak Musul yolunu tutmuştur (Turan, 2010: 557-558). Muhammed el-Hatîb'in eserini 1285 yılı civarında kaleme aldığından yola çıkarak bu olayın muhtemelen XIII. asrın ikinci yarısında vuku bulduğunu varsayabiliriz. Kalenderîlerle ilgili bir diğer anekdot Erbil şehrinde ortaya çıkmıştır. Erbil tarihiyle ilgili bir eser veren İbnü'l-Müstevfi (öl. 1239) (1980: I, 307-308), İbnü'l-Merre isimli bir Kalenderî dervişinden söz etmektedir. Ona göre aslen Bağdatlı olan İbnü'l-Merre, 1222 yılında Erbil'e gelmiştir. Delk gibi Kalenderîlere özgü kıyafetler giyen ve

astrolojiye meraklı olan İbnü'l-Merre, her ilmi bildiğini iddia etmesine rağmen iddiasını ispat edecek bir durumu olmamıştır. Gezgin bir tabiatı olduğundan uzun süre Erbil'de kalmamıştır. En son 1224 yılında fakih kıyafetleri içerisinde Erbil'e gelmiş fakat yine aynı yıl içerisinde Erbil'den ayrılmıştır. Sonuçta bu tarihî referanslar Irak'ta gezgin hâlde yaşayan ve marjinal hayat süren Kalenderî dervişlerin varlığını ortaya koymaktadır.

Irak'taki Kalenderîlerle ilgili bir diğer anekdot ise ez-Zehebî'nin eserinde bulunmaktadır. ez-Zehebî'ye (2003: XIV, 410) göre Kalenderî kıyafetleri giyen, şarap içen ve haşhaş çeken Halîl b. Bedr isimli bir şahıs, Abbasi Halifesi Mustasım Billah'ın (öl. 1258) komutanlarından Süleyman Şah'ın kalelerinden birini ele geçirmiş ve Moğolların gelmesiyle iyice güçlenmiştir. 1244 yılında Süleyman Şah ile yaptıkları bir savaşı kaybetmiş, başı kesilerek öldürülmüş ve kesik başı Hânekîn Kapısı'na asılmıştır (Yuvalı, 2019: 153, 159). ez-Zehebî (2003: XIV, 410), Halîl b. Bedr'i zındık ve mülhid olmakla suçlamakta ve etrafında büyük bir kalabalığın olduğunu bildirmektedir. Halîl b. Bedr örneği, Kalenderîlerin XIII. asrın ortalarında Irak'ta siyasi ve askerî alanda ön plana çıkmasını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Bireysel olarak Kalenderîliği tercih eden kişilerin yanı sıra XIV. asrın sonlarında Bağdat'ta Kalenderî dervişleri için bir zaviye kurulmuştur. el-Giyâsî (1975: 93) tarihine göre Sultan Ahmet Celâyir (öl. 1410) Bağdat'ta Dicle Nehri kenarında bir Kalenderhane inşa ettirmiştir. Söz konusu eser, bu tekkede yaşanan bazı siyasi hadiselerle değinmekle beraber tekkenin sonraki dönem tarihi ve işlevi hakkında maalesef başka bir bilgi sunmamaktadır. Dolayısıyla Bağdat'taki Kalenderî tekkesiyle ilgili detaylı bir yorumda bulunamıyoruz.

Irak coğrafyasında derviş dindarlığını temsil eden bir diğer grup Haydarîler olmuştur. Bazı tarihsel referanslar Irak'taki Haydarîlerin varlığına işaret etmektedir. Örneğin, Fahrredîn Safî el-Herevî'nin [el-

Vâiz el-Herevî] (öl. 1533) (2008: 332) *Reşahâtü Ayni'l-Hayât* isimli kitabında bir Haydarî dervişinin hikâyesi yer almaktadır. Hikâyeye göre Haydarî dervişlerinden birinin yolu meşhur Sûfi Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî'nin (öl. 1234) ribatına düşmüştür. Karnı acıkınca Haydarîlerin pîri Kutbuddîn, Haydar'ın köyüne doğru dönerek şeyhinden bir rızık ve lokma talep etmiştir. Şeyh Sühreverdî dervişin aç olduğunu anlayınca hizmetçilerinden birine derviş için yemek getirmesini istemiştir. Yemeğini yiyince derviş tekrar şeyhinin köyüne dönerek şeyhin kendisini bereketinden mahrum etmemesi ve kendisini unutmaması için niyaz etmiştir. Hizmetçi, Şeyh Sühreverdî'nin yanına dönünce Haydarî dervişinin ebleh olduğunu çünkü Şeyh Sühreverdî'nin yemeğini yediği hâlde Kutbuddîn Haydar'a şükrettiğini söylemiştir. Şeyh Sühreverdî ise bir dervişin hangi mekânda olursa olsun gizli ve açık her türlü faydalı şeyi şeyhinden bilmesinin müritliğin temel alametlerinden biri olduğu şeklinde bir açıklama yapmıştır. Şeyh Sühreverdî'nin Bağdat'ta yaşamasından ve 1234 yılında burada vefat etmesinden hareketle bu olayın XIII. asrın ilk yarısında Bağdat'ta yaşandığı sonucu ortaya çıkmaktadır (Yılmaz, 2010: 40-42).

Reşahat adlı eserde başka Haydarî dervişlerinin hikâyesini bulmak da mümkün olmaktadır. Bu hikâyede meşhur İranlı Sûfi Abdurrahman Câmî'nin (öl. 1492) 1472 yılında (H 877) yılında Hacc yolculuğu için Bağdat'a ulaştığında, içerisinde Haydarî dervişlerinin de olduğu Râfîzîlerden (aşırı Şîîler) bir grubun Câmî ile yaptığı tartışma anlatılmaktadır. Esere göre Câmî'nin hizmetinde bulunanlardan Fethî isimli birisi kafileden birileriyle tartıştıktan sonra şeyhi terk ederek Râfîzîlerin arasına karışıp şeyh aleyhine birtakım şayialar yaymaya başlamıştır. Dahası Gulât-ı Şia'dan bazıları, şeyhin *Silsiletü'z-Zeheb* isimli eserinde söylemiş olduğu beyitlere eklemeler yaparak şeyhin Ehl-i Beyt'e (Hz. Muhammed'in soyuna) düşman olduğunu göstermeye çalışmıştır. En sonunda Bağdat'ın meşhur medreselerinden birinde Abdurrahman Câmî yargılamaya tabii tutulmuştur. Toplantı sırasında

Hanefî ve Şâfî kadılar ile Bağdat'ın emirlerinden Maksud Bey ibn Ahi Hasan Bey ve Halil Bey hazır bulunmuşlardır. Abdurrahman Câmî, söz konusu kitabında Hz. Ali'yi övdüğü için Horasan ehli tarafından râfîzî olma ithamıyla karşılaştığını, Bağdat'ta ise râfîzîler tarafından tam aksi ithamlara maruz kaldığını belirtmiştir. Yapılan yargılama sonucu Hanefî ve Şâfî kadılar şeyhin kitabında bir yanlışlık olmadığına şahitlik etmiştir. Daha sonra râfîzîlerin önderlerinden biri olan Şeyh Ni'met-i Haydarî, Abdurrahman Câmî ile tartışmaya başlamıştır. Câmî, Şeyh Haydarî'ye şeriatla mı yoksa tarikatla mı kendisiyle tartışacağını sorunca Şeyh Haydarî her ikisiyle de diyerek karşılık vermiş, bunun üzerine Câmî öncelikle Nimet-i Haydarî'nin bıyıklarını şeriata göre kestirip gelmesi gerektiği şeklinde bir cevap vermiştir. Daha sonra şeyhin hizmetinde olan Şirvanlı iki kişi Şeyh Haydarî'nin bıyıklarını kesmiştir. Bu durumda Câmî, şeriatın eksik olmasından dolayı tarikat hırkasının şeyhe haram olduğunu söyleyerek şeyhin tarikata tekrar girmek için Kerbelâ'ya gidip sâdattan kendisi için tekbir alması gerektiğini ifade etmiştir. Böylece tartışmayı kaybeden Şeyh Ni'met-i Haydarî meclis tarafından kınanmış, başına tahtadan bir külâh giydirilmiş ve eşeğe ters bindirilerek Bağdat sokaklarında bağlularıyla beraber dolaştırılmıştır (el-Vâiz el-Herevî, 2008: 200-202). Sonuçta, Haydarî dervişleri Bağdat'ta var olagelmişler ve Sûfî hayatında önemli bir yer edinmişlerdir. Suriye coğrafyası kadar yoğun olmasa dahi Kalenderî ve Haydarî gibi derviş toplulukları XIII. asırdan sonra Irak coğrafyasında da varlık göstermişler ve derviş dindarlığını Irak'ta yaşatmışlardır. Suriye'deki durumun aksine, Irak'ta kolektif ve teşkilatlı bir derviş hayatı çok da fazla ortaya çıkmamıştır. Bağdat Kalenderî zaviyesini hariç tutarsak Irak sathındaki dervişler genel olarak marjinal bir yaşamı ve kural tanımaz bireyselliği tercih etmeleriyle ön plana çıkmışlardır.

Derviş Topluluklarının Ortadoğu'ya Yayılmasındaki Moğol Etkisi

Şu ana kadar derviş gruplarının Ortadoğu'da mekânsal olarak nerede ortaya çıktıklarını ve ne tür faaliyetlerde bulduklarını açıkladık. Bu aşamada derviş gruplarının Ortadoğu'da hangi siyasi ve tarihsel bağlamda ortaya çıktıklarını değerlendireceğiz. Tarihî kaynaklar genelde derviş topluluklarının Yakındoğu'da yayılmasının başlangıcı olarak XIII. asra işaret etmektedir. Bazı araştırmacılar, Moğolların Ortadoğu'yu istilasının da aynı zaman diliminde gerçekleşmesinden yola çıkarak derviş gruplarının Yakındoğu'da yayılmasını Moğollarla iş birliğine bağlamakta ve hatta dervişleri Moğol ajanı olmakla suçlamaktadırlar. Örneğin, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Abdullah el-Kûnevî (2002: 79) Haydarîlerin Şam'a Moğolların Bağdat istilasından hemen önce geldiklerini ve Moğol casusu olma ihtimallerinin yüksek olduğunu iddia etmektedir. Yine el-Kûnevî (2002: 119-120) Kalenderîlerin Moğollar ile iş birliği yaptığını açıklamakta ve Kalenderîlerin de Moğol ajanı olduğunu öne sürmektedir. el-Kûnevî (2002: 120-121) iddiasını desteklemek için İlhanlı Sultanı Ahmet Teküder'in (1282-1284) Memlük Sultanı Seyfettin Kalavun'a (1279-1290) gönderdiği bir mektuba ve mektubun cevabına atıf yapmaktadır. Bu mektupta İlhanlı Sultanı fakir (derviş) kılığındaki kişilerin Memlükler adına casusluk yaptıklarını ve bunların diğer fakirlerden ayırt edilmesinin zor olduğundan suçsuz insanların da cezalandırıldığını belirtmektedir. Kalavun ise cevabında fakir kılığında casus göndermenin Moğollar tarafından başlatıldığını ve Memlük topraklarına bu şekilde birçok casusun gönderildiğini açıklamaktadır (ed-Devâdârî, 1971: VIII, 202-203, 208). Bu mektupları değerlendirirken genelleme yapmaktan kaçınmalıyız çünkü casusların derviş kılığına girmeleri o dönemdeki bütün dervişlerin casus olduğu anlamına gelmemektedir. Dervişlerden casusluk yapanlar olabileceği gibi başka gruplardan da casusluk yapanlar olabilmektedir. Hatta casuslar

dışında o dönemde iki taraftan da saf değiştiren ve diğer tarafa bilgi sızdıran bazı emirler bulunmaktadır (Amitai-Preiss, 1995: 139-156).

Aslında derviş gruplarının XIII. asırdan itibaren Ortadoğu'da yayılmaya başlaması, dervişlerin pirleri olan Cemâleddîn-i Sâvî ve Kutbuddin Haydar'ın bu zaman diliminde yaşamasından ve daha sonra bu iki pirin takipçilerinin Ortadoğu ve diğer bölgelerde faaliyet göstermesinden kaynaklanmıştır. Simon Digby (1984: 63) ve Ocak (2016: 106) XIII. asrın ilk yarısında Moğolların özellikle Horasan bölgesini istilasından sonra bölge halkıyla beraber bazı dervişlerin kaçarak farklı bölgelere gittiklerine dikkat çekmektedirler. Dolayısıyla dervişlerin Ortadoğu'ya gelerek faaliyet göstermesinde Moğolların aktif bir desteği söz konusu olmamıştır. Ayrıca Moğol istilasından sonraki dönemlerde dervişler Moğollarla organik bir ilişki kurmaktan ziyade, farklı zamanlarda farklı düzeylerde ilişkiler geliştirmişlerdir. Barak Baba'nın (öl. 1307) İlhanlı sultanlarıyla iş birliği yapması dervişlerle Moğollar arasındaki ittifaka işaret etse de (Ocak, 1992: 61-62) tarihî kaynaklarda bunun tam aksi örneklerde bulunmaktadır. Örneğin, İlhanlı Sultanı Hülâgû (öl. 1265) Suriye seferine katıldığı sırada Harran yakınlarında bir grup Kalenderî dervîşi gördüğünde meşhur ilim adamı Nasîrüddîn Tûsî'ye (öl. 1274) bunların kim olduğunu sormuştur. Tûsî ise cevabında, dünyada ümerâ, tüccar, zanaatkâr ve çiftçi olmak üzere dört sınıf bulunduğunu, Kalenderîlerin ise bu dört sınıf üzerinde bir yük olduklarını söylemiş ve Kalenderîleri yeryüzünün artıkları olarak nitelendirmiştir. Bunun üzerine Hülâgû Han Kalenderîler için ölüm fermanı vermiştir (İbnü'l-Fuvatî, 2003: 246). Moğollar Ortadoğu'yu işgal ederken Kalenderîleri sadece öldürmekle kalmamış ayrıca askerî seferleri sırasında Kalenderîleri kobay olarak da kullanmışlardır. Mesela, 1243 yılındaki Anadolu seferi sırasında Baycu Noyan önderliğindeki Moğol ordusu, Kayseri şehrini kuşattığında mancınıklardan şehre yapılan atışlarda Müslüman esirler ve Cevlakîler (Kalenderîler) kullanılmıştır (Turan, 2018: 460; Ocak, 2016: 126).

Dahası XIII. asırda yaşayan kimi yazarlar, Moğolların Ortadoğu'da güçlü bir devlet olarak zuhur etmesinin sanılanın aksine dervişlerin Ortadoğu'da yayılmasının önüne geçilmesinde önemli bir etken olduğunu belirtmektedirler. Örneğin, Muhammed el-Hafîb, 1285 yılında yazmış olduğu *Fustâtu'l-Adale* isimli eserinde Ortadoğu'da Moğol kuvvetlerinin olmaması durumunda, Kalenderîlerin (Hârici olarak anmaktadır) yüz defa isyan edeceklerini söylemektedir (Turan, 2010: 559-561). Dolayısıyla bu tür örneklerden yola çıkarak derviş gruplarının Moğollar tarafından desteklenmesinden ve ajan olarak kullanılmasından ziyade, derviş grupları ve Moğollar arasında farklı zaman ve mekânlarda değişen bir ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Dinî ve Edebî Eserlerde Derviş Topluluklarının Tasviri

Derviş topluluklarının Ortaçağ döneminde Yakındoğu'da hangi siyasi konjonktürde ortaya çıktıklarını açıkladıktan sonra, dervişlerin nasıl bir yaşam tarzına sahip olduklarını ve özellikle Sünni ulema tarafından nasıl algılandıkları üzerinde duracağız. XIII. asrın ikinci yarısından itibaren edebî ve dinî literatür içerisinde derviş topluluklarıyla ilgili önemli referanslar bulunmaktadır. Örneğin, Bağdatlı Şair İbnü'l-Mağribî el-Bağdadî (öl. 1285) Kalenderîlerle ilgili bir şiir yazmıştır. Şiirinde Kalenderîleri başlarını tıraş eden, delk ya da celnek giyen, yarı çıplak dolaşan, pahalı olduğundan şarap yerine hadra ve beng suyu içen, çarşılarda keşkül ile dilenen kimseler olarak takdim etmektedir. Ayrıca dervişlerin Farsça "Ey Efendi! Dervişlere nurundan bir parça ver çünkü onlar sağda solda gezinen gurabâ insanlardır" diyerek dilendiklerini ifade etmektedir (Muhammed b. Şâkir el-Kütübî, 1974: 36-37). Bağdatlı şairin dervişleri tasviri, Kalenderîlerin görünüşünü ve yaşam tarzını güzel bir şekilde yansıtmaktadır. Dervişlerin Farsça dilenmesi hususu ise, bu dervişlerin genelde İran coğrafyasından geldiğine işaret etmektedir.

Edebiyat dünyasındaki Kalenderîlere yönelik nötr diyebileceğimiz bir algının aksine Sünni ulemanın yazmış olduğu

eserlerde dervişlere yönelik oldukça olumsuz bir algı söz konusudur. Mesela, İdris b. Beytekin b. Abdullah et-Türkmânî el-Hanefî (2013: 351-353) zamanındaki bid'at ve hurafelere karşı çıkmak için kaleme aldığı *el-Luma' fi'l-Havâdis ve'l-Bid'* isimli eserinde, Kalenderîlerin sakallarını ve bıyıklarını tıraş ettiklerini ve cinsel organlarına delik açtıklarını anlatmakta ve bu tür adetlerin Mecûsîlere veya Ehl-i Kitab'a benzemek olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca bazı dervişlerin kendilerine demir zincirler taktıklarını, dövme yaptırdıklarını ve benzeri bid'atler işlediklerini söylemektedir. Derviş toplulukları arasında ayırım gözetmeyen et-Türkmânî, Kalenderî ve Haydarî dervişlerini bir arada zikretmekte ve dervişlerin tutumlarının İslam dini ile bağdaşmadığını belirtmektedir. Zeynüddîn Abdurrahîm b. Ömer ed-Dimaşkî el-Cevberî (12b) hilekâr insanları incelemek ve onların sahtekârlıklarını halka anlatmak için kaleme aldığı *el-Muhtâr* isimli eserinde Haydarîler ve Kalenderîleri sahte tasavvuf şeyhleri arasında saymaktadır. Yazar Haydarîleri sakallarını tıraş eden, demirden halkalar takan, insanların mallarını sömüren ve haşhaş yemeden bir gün bile geçiremeyen insanlar olarak nitelerken Kalenderîleri ise cevlak giyen, sakallarını kesen ve dinin hiçbir emir ve yasağını yerine getirmeyen kimseler olarak tarif etmektedir. el-Cevberî eserinde dervişlerin görünüşlerini onaylamadığı gibi insanlara ve topluma yaklaşım tarzını da onaylamamaktadır.

Benzer şekilde, İbnü'l-Hâcc el-Abderî (öl. 1336) (III, 197-198) Müslümanları din konusunda aydınlatmak için kaleme almış olduğu *el-Medhal* isimli eserinde, şeyhlere benzeyip bid'at ehli olanlar ve sahtekârlara dikkat çekmekte ve dervişleri de bunlar arasında saymaktadır. Yazar, derviş topluluklarının isimlerinden bahsetmeyip bazılarının sakallarını tıraş ederken diğer bazılarının boynuna, kulaklarına ve hatta cinsel organlarına demir halka taktıklarını, bunu neden yaptıkları sorulunca şeyhlerinin kendilerinden ahit aldıklarında bu şekilde cinsel organlarına demir halka taktıklarını, böylece kendilerini günahahtan koruduklarını ifade ettiklerini belirtmektedir. Yazar ayrıca

bunların arasında güzel yüzlü gençlerin olduğunu ve dervişlerin sabah akşam bu gençlerle iğrenç fiillerde bulduklarını ifade etmektedir. el-Abderî burada Kalenderî ve Haydarî dervişlerine değinmekte, sakallarını tıraş etmelerinden, vücutlarına takmış oldukları kolyelerden dolayı onları kınamakta ve onları oğlancılıkla itham etmektedir. Sonraki dönemde İbnü'n-Nehhâs ed-Dımaşkî (öl. 1411) (1987: 402) bid'atlerle mücadele etmek için yazmış olduğu eserde, Haydarîlerin cinsel organlarına demir halka taktıklarını zikrederek bu uygulamanın haram olduğunu belirtmekte ve güç yetirebilen herkesin bu haram uygulamaya karşı çıkması gerektiğini ifade etmektedir.

Yine Ortaçağ Şam'ında önemli bir Şâfiî âlimi ve müçtehit olan Takiyyüddîn el-Hısnî (öl. 1426) (I, 378-379; II, 127) öğrencileri için özet mahiyette kaleme aldığı bir Şâfiî fıkıh kitabında (*Kifâyetü'l-Ahyâr*) çeşitli tasavvufi zümrelerden (içerisinde Kalenderîler ve Haydarîler olmak üzere) bahsetmekte, bunlara zekât vermenin kesinlikle caiz olmadığını söylediği gibi zaviyelerde kalan dervişlerin ve dilencilerin yer aldığı düğün yemeklerine katılmanın dahi caiz olmadığını belirtmektedir. Ayrıca emirlerin bunları engellemek için çaba sarf etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. el-Hısnî dervişlerin yaşam tarzını onaylamadığından dolayı, dervişlerin toplumsal anlamda dışlanması gerektiğini düşünmektedir.

Meşhur Hanbelî fakihi Takiyyüddin İbn Teymiye'ye (2004: XXXV, 163) Kalenderîler hakkında bir fetva sorulduğunda, İbn Teymiye Kalenderîlerin delalet ve cehalet içerisinde bulduklarını, dinin yasaklarını helal saydıklarından dolayı Allah'a ve peygamberine inanmayan kâfirler olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca Kalenderîlerin pirinin peygamber zamanında yaşadığı iddiasını yalanlamakta ve bu grubun aslının İranlı münzevilerden oluştuğunu belirtmektedir. İbn Teymiye'nin dervişlere yaklaşımı oldukça keskindir. Dervişlerin anlatmış oldukları hikâyelerin gerçeği yansıtmadığı bildirerek dinin

yükümlülüklerini inkâr ettiklerini düşünmekte ve dervişleri tekfir etmektedir.

Ortaçağ dönemiyle ilgili temel kaynaklarda dervişlere karşı yapılan ithamların arasında haşhaşın (afyon) Yakındoğu'da dervişler tarafından popüler hâle getirilmesi mevzusu ayrı bir yer tutmaktadır. Bu kaynaklara göre dervişler kendi aralarında haşhaş kullanmakla kalmayıp haşhaşın Ortadoğu bölgesine taşınmasına öncülük etmişlerdir. Örneğin, Bedrüddîn ez-Zerkeşî (öl. 1392) (1990: 89-90) haşhaş kullanmanın fihhi hükmü ile alakalı kaleme aldığı *Zehrü'l-Arîş fi Tahrimî'l-Haşîş* isimli eserinde haşhaşın isminin Kalenderîler ve Haydarîlerle birlikte anıldığını ve ilk olarak kullanımının Şeyh Kutbuddîn Haydar (Haydarîlerin piri) ile 1257-1258 (H 655) yılında gerçekleştiğini bildirmektedir. Sonrasında ise Ahmed el-Mâricî el-Kalenderî vasıtasıyla haşhaş kullanımının Ortadoğu coğrafyasına yayıldığını aktarmaktadır. Dolayısıyla ez-Zerkeşî haşhaşın ilk olarak kullanılmasını Haydarîlere nispet ederken Ortadoğu'da yayılmasını Kalenderîlere nispet etmektedir.

el-Makrîzî (öl. 1442) (1998: III, 226-227) İran'ın Tuster şehrinde yaşayan Şeyh Cafer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Haydarî'den naklen haşhaş tüketiminin ilk olarak nasıl ortaya çıktığını detaylı bir şekilde açıklamaktadır:

“Şeyh Kutbuddîn Haydar, Nişabur ve Marmah arasındaki bir dağda bulunan zaviyesinde on yıldan fazla süren bir zaman uzlete çekilerek zühd ve riyazet hayatı yaşayıp kimseyle görüşmemiştir. Şeyh bir gün susuzluktan yanmış hâlde odasından çıkıp sahraya gitmiştir. Geri döndüğünde ise yüzünde büyük bir neşe ve dinçlik göze çarpmıştır. Bundan sonra ise dervişlerini yanına kabul edip onlarla sohbet etmeye başlamıştır. Dervişleri şeyhin davranışlarının neden değiştiğini kendisine sorunca şeyh onlara sahraya çıktığında farklı bir bitki gördüğünü, yaz olmasına rağmen bu bitkinin yeşil yaprakları olduğunu, yapraklarını yediğinde kendisine bir neşe ve enerji geldiğini söylemiştir. Daha sonra

bağlıları çöle gidip bu bitkiyi bulduklarında bunun kanabis (kinneb) denilen bitki olduğunu anlamışlardır. Şeyhin yolundan giderek bu bitkinin yapraklarını toplayıp yemişlerdir. Şeyh Kutbuddîn Haydar, halka malumat vermemeleri şartıyla dervişlerin zaviyede bu bitkiyi yetiştirmelerine müsaade etmiştir. Şeyh bundan sonra bir on yıl daha yaşamıştır. Bu süreç zarfında kendisi haşhaş yemekten vazgeçmediği gibi bağlılarına da çok fazla yemek yemekten ziyade haşhaş yemelerini tavsiye etmiştir. Şeyh 1221 (H [6]18) yılında ölmeden önce bu bitkinin sırlarının Horasan'ın önde gelen kişileriyle paylaşılmasına izin vermiştir. Bundan sonra haşhaş tüketimi Horasan ve Fars civarında oldukça yayılmıştır. Iraklılar arasında bu bitki bilinmemesine rağmen Hürmüz Emiri ve Bahreyn Sultanı Muhammed b. Muhammed vasıtasıyla 1230 yılında [Abbasi Halifesi Müstansır-Billâh (öl. 1242) zamanında] Irak'ta yayılmaya başlamıştır. Daha sonra haşhaş bitkisi Suriye, Anadolu ve Mısır coğrafyalarına taşınmıştır.”

İlaveten el-Makrîzî (1998: III, 227-228) şair Ahmed b. Muhammed b. er-Ressâm el-Halebî'den haşhaşın Ortadoğu'da zuhur etmesini Şeyh Haydar'a atfeden beyitler paylaşmaktadır. el-Makrîzî ayrıca şair Muhammed b. Ali b. el-A'mâ ed-Dimaşki'den haşhaşı Haydar'ın şarabı olarak niteleyen beyitler aktarmaktadır. el-Makrîzî'nin sonraki açıklamaları ise öncekilerle çelişir vaziyettedir, zira el-Makrîzî (1998: III, 227-228) Şeyh Muhammed eş-Şirâzî el-Kalenderî'den naklen Şeyh Haydar'ın ömründe hiç haşhaş kullanmadığını ama Şeyh Haydar'ın dervişlerinin esrar çekmekle meşhur olduklarından dolayı Horasan ahalisinin bunu Şeyh Haydar'a teşmil ettiğini aktarmaktadır. Ayrıca haşhaş kullanımının Şeyh Haydar'dan oldukça önce olduğunu çünkü ilk defa Hindistan'da Şeyh Ratn isimli bir zât tarafından haşhaşın kullanıldığını ve daha sonra önce Yemen'e sonrada diğer Ortadoğu coğrafyasına yayıldığını anlatmaktadır.

Diğer yandan haşhaşın İslam dünyasında ortaya çıkmasını Kalenderîlerin pîri Cemâleddin-i Sâvî'ye nispet edenler de

bulunmaktadır. Örneğin, Takiyyüddîn Ebi't-Tükâ el-Bedri ed-Dimaşkî (öl. 1488) (8-9) *Râhatü'l-Ervâh* isimli eserinde Kalenderî Şeyhi Sâvî'nin sağ elinde haşhaşı tutarak Tanrı'ya hamd ü senalar ettikten sonra haşhaşı yediğini, daha sonra sürurla şarkı söylemeye başladığını ve dervişlerine haşhaş kullanmanın kendi aralarında bir sır olması gerektiğini söylediğini aktarmaktadır. Sonrasında ise ed-Dimaşkî (11-12) önceki ifadesinin aksine, Nasrullah b. Muhammed eş-Şirâzî'nin *Riyâzü'l-Ârifîn fi Tercümeti's-Şeyh Haydar ve's-Şeyh Kalender* isimli eserine referansla aslında ne Şeyh Sâvî'nin ne de Şeyh Haydar'ın haşhaş kullanmadıklarını, haşhaş kullanımının ilk olarak Bengal bölgesinden Rantal isimli bir şeyh tarafından icat edildiğini açıklamaktadır. el-Makrîzî ve ed-Dimaşkî'nin açıklamaları üzerine net bir yorum yapabilmek oldukça zor gözükmektedir, zira her iki yazar da birbiriyle çelişen iddiaları nakletmektedir. Esrar kullanımının Hint diyarında ortaya çıktıktan sonra derviş grupları arasında yayılma durumu söz konusu olabileceği gibi aslında hem Kalenderî Şeyhi Sâvî'nin hem de Haydarî Şeyhî Kutbuddîn Haydar'ın esrar kullanmasıyla beraber bu uygulamanın dervişler arasında yaygınlık kazanma durumu da söz konusu olabilir. Esrarın ilk kullanımının Hint diyarından Ratn isimli şahsa atfedilmesini de Şeyh Sâvî'yi ve Şeyh Haydar'ı temize çıkarmak adına yapılan bir açıklama olarak değerlendirmek ayrıca mümkün gözükmektedir. Bu noktada kesin olan husus ise Ortadoğu'da haşhaş kullanımının dervişler tarafından yaygınlaştırılması ve popüler hâle getirilmesidir (Ocak, 2016: 234-236).

Sonuç

Sonuç olarak Yakındoğu coğrafyası derviş topluluklarının dinî ve sosyal tarihini anlamak için önem arz etmektedir, zira Ortadoğu bölgesi derviş gruplarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Derviş toplulukları XIII. asrın ilk yarısından itibaren Suriye ve Irak coğrafyasına yayılmaya başlamış ve gerek bireysel tarzda gerekse kolektif tarzda birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Cemâleddîn-i Sâvî sonrası Kalenderîliğin ilk nüvesi ve temel ritüelleri Şam'da ortaya çıkmış ve

buradan Anadolu'ya ve diğer coğrafyalara yayılmıştır. Yine Kudüs bölgesinde yaşayan Vefâiler Anadolu'daki Sünni Vefâî geleneğinin ihya edilmesine önemli ölçüde katkı sunmuşlardır. Keza Halep'te yaşayan dervişlerin Anadolu'daki A'zam Baba'ya saygı duymaları, Halep bölgesindeki derviş kültürünün Anadolu'daki Sûfî geleneğiyle olan irtibatını ortaya koymaktadır. Haydarîlik ise Yakındoğu'da daha sınırlı bir şekilde var olagelmıştır. Tarihsel olarak derviş gruplarının Ortadoğu'da yayılması XIII. asırdan itibaren gerçekleşmiştir. Bu durum dervişlerin pirleri olan Cemâleddîn-i Sâvî ve Kutbuddin Haydar gibi şeyhlerin XIII. asırda yaşamasından ve daha sonra bu pirlere mensup dervişlerin Ortadoğu'da faaliyet göstermesinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla derviş gruplarının Ortadoğu'da yayılması Moğolların aktif bir politikası sonucu gerçekleşmemiştir. Yanı sıra dervişlerle Moğollar arasında bilinçli bir ortaklık kurulmasından ziyade bazen olumlu bazen de olumsuz olmak üzere farklı düzeylerde gelişen bir ilişki söz konusu olmuştur. Ayrıca dinî ve edebî eserlerde dervişler itikatları, dış görünüşleri, yaşam tarzları vs. özelliklerinden dolayı özellikle Sünni ulema tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmişlerdir. Din ve toplum için büyük bir tehdit olarak addedildiklerinden bid'at işlemekle ve dine karşı gelmekle suçlanmışlardır. Bunun yanında toplumdan dışlanmaya ve hatta ortadan kaldırılmaya çalışılmışlardır. Dervişler hakkında çizilen bu kadar olumsuz tabloya rağmen, yine de derviş toplulukları Ortaçağ Yakındoğu'sunda varlıklarını muhafaza etmiş ve faaliyetlerini uzun yüzyıllar boyunca sürdürmüşlerdir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Temel Kaynaklar

Ahmed Eflâkî (2011). *Ariflerin Menkıbeleri*. (Çev. Tahsin Yazıcı), Kabalcı Yayıncılık.

Bedrüddîn el-Aynî (2009). *İkdu'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*. (Tah. Dr. Muhammed Muhammed Emin), Matbaatü Dâri'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, I-V.

el-Birzâlî (2006). *el-Muktefi alê Kitâbi'r-Ravzateyn*. (Tah. Ömer Abdüsselam Tedmurî), el-Mektebetü'l-Asriyye, I-IV.

el-Cevberî. *el-Muhtâr fî Keşfi'l-Esrâr ve Hetki'l-Estâr*. el-Mektebetü'l-Ezheriyye.

ed-Devâdârî (1971). *Kenzü'd-Durer ve Câmi'u'l-Ğurer*. (Tah. Ulrich Herman), el-Ma'hedü'l-Almânî, I-IX.

el-Giyâsî (1975). *et-Târîhu'l-Giyâsî*. (Haz. Tarik Nâfi el-Hamedânî), Matbaatü Es'ad.

Hatîb-i Fârisî (1999). *Manâkib-i Camâl al-Dîn-i Sâvî*. (Haz. Tahsin Yazıcı), TTK Yayınları.

İbnü'l-Cezerî (1998). *Târîhu İbni'l-Cezerî*. (Tah. Ömer Abdüsselam Tedmurî), el-Mektebetü'l-Asriyye, I-III.

İbnü'l-Fuvatî (2003). *el-Havâdisü'l-Câmiatü ve't-Tecâribü'n-Nâfiatü fî'l-Mieti's-Sâbiati*. (Tah. Mehdî en-Necm), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbnü'l-Hâcc el-Abderî. *el-Medhal*. Mektebetü Dâri't-Türâs, I-IV.

İbn Hacer el-Askalânî (1993). *ed-Düreru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*. Dâru'l-Cîl, I-IV.

İbn-i Kesir (1990). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Mektebetü'l-Maârif, I-XV.

İbnü'l-Müstevfi (1980). *Târîhu Erbil*. (Tah. Sami b. es-Seyyid Hamâs es-Saggâr), Dâru'r-Reşîd, I-II.

İbnü'n-Nehhâs ed-Dimaşkî (1987). *Tenbîhü'l-Ğâfilîn an A'mâli'l-Câhilîn ve Tahzîrû's-Sâlikîn min Ef'âli'l-Hâlikîn*. (Tah. İmâdüddîn Abbas Saîd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbnü's-Serrâc (2015). *Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh: Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı*. (Haz. Nejdet Gürkan vd.), Kitap Yayınevi.

İbn Tağrîberdî (1972). *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûki Misr ve'l-Kâhire*. (Tah. Dr. Cemâleddin eş-Şeyyâl & Fehîm Muhammed Şeltût), Vizâratü's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, I-XVI.

İbn Tağrîberdî (1984-2009). *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*. (Tah. Dr. Muhammed Muhammed Emin), Matbaatü Dâri'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, I-XIII.

İbn Teymiyye (2004). *Mecmû'u-Fetâvâ*. (Haz. Abdurrahman Muhammed b. Kasım), Mücemma' el-Melik Fahd, I-XXXVII.

İbn Tolun & İbnü'l-Müberrid el-Hanbelî (1997). *Mut'atu'l-Ezhân mine't-Temettu' bi'l-İkrân beyne Terâcimi'ş-Şüyûh ve'l-Ekran*. (Tah. Selahaddin Halil eş-Şeybânî el-Mevsilî), Dâru Sâdır, I-II.

İbnü't-Türkmânî (2013). *el-Luma' fi'l-Havâdis ve'l-Bid'*. Dâru İbn Hazm.

el-Makrîzî (1998). *el-Hitatu'l-Makrîziyye*. (Haz. Halîl el-Mansûr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV.

Manuel Godinho (1842). *Relacao do novo caminho que fez per terra e mar vindo da india par portugal no anno de 1663 o padre manuel godin da companhai de jesus*. Typographia da sociedade propagadora des conhecimentos uteis.

Muhammed b. Şâkir el-Kutubî (1974). *Fevâtü'l-Vefeyât*. (Tah. Dr. İhsan Abbas), Dâru Sâdır, III.

Muhammed Rağîb et-Tabbâh el-Halebî (1998). *İ'lâmü'n-Nübelâ bi-Târîhi Halebi's-Şehbâ*. (Tah. Muhammed Kemal), Dâru'l-Kalemi'l-Arabî, I-VIII.

en-Nuaymî (1990). *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*. (Haz. İbrahim Şemseddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II.

Radiyyüddin ibnü'l-Hanbelî (1972). *Durru'l-Habeb fî Târîhi A'yâni Haleb*. (Tah. Mahmud Hamid el-Fâhûrî & Yahya Zekeriyya Abbâra), Vizâratü's-Segâfe, I-II.

es-Safedî (1998). *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*. (Tah. Dr. Ali Ebû Zeyd vd.), Dâru'l-Fikr, I-VI.

es-Safedî (2000). *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. (Haz. Ahmed el-Arnâvut & Türkî Mustafa), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-XXIX.

es-Sehâvî. *ed-Davu'l-Luma' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*. Dâru'l-Cîl, I-XII.

Sıbt ibnü'l-Acemî (1996). *Künûzu'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*. (Tah. Şevki Ş'as & Fâlih el-Bekkûr), Dâru'l-Kalemi'l-Arabî, I-II.

Takiyyüddîn Ebi't-Tükâ el-Bedrî ed-Dimaşkî. *Râhatü'l-Ervah fî'l-Haşîş ve'r-Râh*. (Tah. Danilo Marino).

Takiyyüddîn el-Hısnî. *Kifâyetü'l-Ahyâr fî Halli Ğâyeti'l-İhtisâr*. (Haz. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî), Nefegatü's-Şu'ûni'd-Dîniyye, I-II.

el-Uleymî (1999). *el-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kudsi ve'l-Halîl*. (Tah. Mahmud Avde el-Keâbine), Mektebetü Dandis. I-II.

el-Vâiz el-Herevî (2008). *Reşahâtü Ayni'l-Hayât*. (Tah. Asım İbrahim el-Keyyâlî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

ez-Zehabî (2003). *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. (Haz. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, I-XVII.

ez-Zerkeşî (1990). *Zehrü'l-Arîş fî Tahrîmi'l-Haşîş*. (Tah. es-Seyyid Ahmed Ferac), Dâru'l-Vefâ.

İkincil Kaynaklar

Amitai-Preiss, R. (1995). *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhânid War, 1260-1281*. Cambridge University Press.

Chelkowski, P. Ta'zia. *Encyclopedia Iranica* içinde (358-360. ss), 14.

Digby, S. (1984). Qalandars and related groups-elements of social deviance in the religious life of the Delhi Sultanate of the thirteenth and fourteenth centuries. Y. Friedmann (Ed.), *Islam in Asia, c. 1, South Asia* içinde (60-108. ss.), Magnes Press.

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Abdullah el-Kûnevî (2002). *es-Sûfiyyetü'l-Kalenderiyye*.

Karakaya Stump, A. (2016). *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık: Alevi kaynaklarını, tarihini ve tarihyazımını yeniden düşünmek*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karamustafa, A. T. (2016). *Tanrının kuraltanıamaz kulları: İslâm dünyasında derviş toplulukları (1200-1550)*. Yapı Kredi Yayınları.

Köprülü, M. F. (2005). *Türk tarih-i dinîsi*. Akçağ Yayınları.

Köprülü, M. F. (2013). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Alfa Yayınları.

Köprülü, M. F. (2017). *Anadolu'da İslamiyet*. Alfa Yayınları.

Melikoff, I. (2019). *Uyur idik uyardılar: Alevilik-Bektaşilik araştırmaları*. Demos Yayınları.

Ocak, A. Y. (1992). Barak Baba. *DİA* içinde (61-62. ss.), 5, Diyanet Vakfı Yayınları.

- Ocak, A. Y. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nda marjinal Sûfîlik: Kalenderîler -XIV-XVII. Yüzyıllar-*. Timaş Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2017). Babaîler İsyanı: otuz yıl sonra yeniden bakış. A. Y. Ocak (Ed.), *Selçuklular, Osmanlılar ve İslam: tespitler, problemler, öneriler* içinde (107-125. ss.), Timaş Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2020). *Babaîler İsyanı: Alevîliğin tarihsel alt yapısı*. Dergâh Yayınları.
- Öz, M. (2011). Tâziye. *DİA* içinde (203-204. ss.), 40, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özbaran, S. (2017). *Portekizli seyyahlar: İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır yollarında*. Kitap Yayınevi.
- Özcan, A. (1999). Hüsrev Paşa, Deli. *DİA* içinde (40-41. ss.), 19, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, E. (2013). *Velilik ile delilik arasında: İbnu's-Serrâc'ın gözünden muvelleh dervişler*. Kitap Yayınevi.
- Şahin, H. (2012). Vefâiyye. *DİA* içinde (600-603. ss.), 42, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, O. (2010). Selçuk Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak: Fustatul-'Adâle fi Kavâ'idis-Saltana. O. Turan (Ed.), 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı* içinde (531-564. ss.), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (2018). *Selçuklular zamanında Türkiye*. Ötüken Yayınları.
- Watenpugh, H. Z. (2005). Deviant dervishes: space, gender, and the construction of antinomian piety in Ottoman Aleppo. *IJMES*, 37(4), 535-565.
- Yılmaz, H. K. (2010). Şehâbeddin Sühreverdî. *DİA* içinde (40-42. ss.), 38, Diyanet Vakfı Yayınları.

Yuvalı, A. (2019). *İlhanlı tarihi*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

In the Turkish academy, dervish communities are analyzed within Turkish culture and deemed a historical link between Anatolia and Central Asia. For example, M. Fuad Köprülü (2017: 32-33, 37; 2005: 149-152; 2013: 455-456) tends to see the Qalandari shaykhs as the "Islamized version of baksi-kam" in Central Asian Shamanism. He mainly argues that Qalandari babas (leaders) were influential on Turcoman nomads since they were mostly illiterate and cannot understand "high Islam." Besides, he states that the Turks played essential roles in the formation of dervish groups. For example, Haydariyya was founded by a Turcoman shaykh (Qutb al-Din Haydar) and spread considerably among Turcomans. Adopting Köprülü's ideas, Irène Mélikoff (2019: 185-186) states that the Turcoman babas, who led the Turkmen masses in Medieval Anatolia, resembled "shaman-kam minstrels" of Ancient Turkish culture. Ahmet Yaşar Ocak (2016: 87-92) mentions Qalandari dervishes in the Arab world in his famous work on Qalandari Sufism, but he does not give enough detail on the subject. Similarly, Ahmet T. Karamustafa (2016: 66-70) touches on the Qalandari formation in the Arab world in his work titled God's Unruly Friends, yet he does not evaluate the subject in detail. Apart from such studies, some academicians recently begin to explore the works of Ibn al-Sarraj (dob. 1347), one of the important Rifai shaykhs of the fourteenth century. However, these academicians focus on Anatolia rather than the Middle East and examine his works in terms of Turkish Sufism (Ibn al-Serrâc, 2015; Öztürk, 2013).

As a different point of view, Ayfer Karakaya Stump (2016: 185-206) argues that in order to understand better the Sufi groups such as Wafais and Qizilbashes in Anatolia, we should pay attention to mystical and batini (esoteric) trends in the neighboring regions of Anatolia rather than Central Asia. In parallel with Karakaya Stump's approach, I will examine what kind of roles the Near East geography played in the formation of dervish communities. I will also analyze how dervish communities emerged in Syria and Iraq during the Middle Ages and how they interacted with the state and society. Then I will touch upon how the Sunni ulama perceived dervish groups. Finally, I will conclude why it is crucial to study dervish communities in the Middle East region.

In my paper, I point out that as of the first half of the thirteenth century, dervish groups became visible in Syria and Iraq. Even though dervishes generally cared more about personal religious experience and wandered in the wilderness because of their antinomian characters, they set up several zawiya and created a community life in major towns of the Middle East. For example, since Cemâleddîn-i Sâvî, the leader of Qalandaris, spent his life in medieval Damascus, he created Qalandari communities

and set up basic Qalandari rituals there. Then, Qalandari Sufism spread from Damascus to Anatolia and other regions. Also, Wafai dervishes in the Jerusalem region made significant contributions to the Sunni Wafai tradition's revival in Anatolia. Besides, Aleppo's dervish groups linked to Anatolian Sufis since they religiously and culturally exchanged with each other. Even though Haydaris constituted their community in Damascus and Aleppo, their existence and activities seemed to be more limited in the Near East. The dervish groups historically spread out in the Middle East in the thirteenth century. It was related to the fact that Cemâleddîn-i Sâvî and Kutbuddîn Haydar, who are the leaders of the dervishes, lived in this century. The spread of dervish groups in the Middle East coincided with the Mongol invasion of the region. Therefore, some scholars argue that dervish groups cooperated with the Mongols and even worked as Mongol spies in the Middle East (al-Qunawî, 2002: 79, 119-120). However, dervish groups had been in contact with Mongols on different levels. In some cases, the dervishes cooperated with the Mongols and worked for them, whereas in other cases, the Mongols showed hostility towards the dervishes and even executed them.

Because of their creeds, antinomian characters, etc., dervishes were heavily criticized by the Sunni ulama. There are many references in religious texts about how dervishes had a corrupted life and personal behaviors. Particularly they were targeted due to consuming hashish and disseminating its use in the Middle East. They were also accused of committing bid'ah and opposing religion. Since dervishes were deemed to be a significant threat to religion and society, they were tried to be excluded from society and even to be eliminated. Despite such cynical efforts, dervish communities survived in the Medieval Near East and continued their activities for many centuries.

Kayış, Y. (2021). Ragıp Kemal Cantürk'ün gezi yazılarında Bursa. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1371-1419.

DOI: 10.21550/sosbilder.881764
Araştırma Makalesi / Research Article

RAGIP KEMAL CANTÜRK'ÜN GEZİ YAZILARINDA BURSA

Yasin KAYIŞ*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 16 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 17 Nisan / April 2021

ÖZET


Ragıp Kemal Cantürk 1930'ların ilk yarısında Anadolu ve Trakya'yı dolaşarak gezi yazıları kaleme almış bir muhabirdir. Gezilerini Milliyet, Akşam ve Vakit (Kurun) gazeteleri adına yapmış, özellikle Marmara Denizi çevresindeki kentleri daha sık ziyaret etmiştir. Cantürk'ün sıkça uğradığı yerlerden biri de Bursa vilâyetidir. Söz konusu gezilerinde Cantürk vilâyet merkezinin yanı sıra Mudanya, Gemlik, İnegöl, Orhaneli, Karacabey, Mustafakemalpaşa ve Orhangazi kazalarını da ziyaret etmiştir. Ancak bu çalışma muhabirin sadece vilâyet merkezine dair gezi yazılarına odaklanmıştır. Cantürk, Bursa vilâyet merkezine dair yazılarında kentin belediye, eğitim, ulaşım gibi kamu hizmetlerini değerlendirmiş, ekonomik etkinliklerine dair bilgiler vermiştir. Bursa'nın tarım ürünlerinin bolluğunu, kalitesini ve ucuzluğunu sürekli vurgulayan Cantürk, ayrıca turizm, merinos koyun yetiştiriciliği, ipekli dokuma gibi farklı sektörlere dair de detaylı bilgiler paylaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: *gezi yazısı, Bursa, turizm, Uludağ, basın*

Bursa in The Travel Articles of Ragıp Kemal Cantürk

ABSTRACT

Ragıp Kemal Cantürk is a reporter who traveled Anatolia and Thrace in the first half of the 1930s and wrote travel articles. He traveled on behalf of Milliyet, Akşam, and Vakit (Kurun) newspapers and visited the cities around the Marmara Sea more frequently. The districts of Mudanya, Gemlik, İnegöl, Orhaneli, Karacabey, Mustafakemalpaşa, and Orhangazi as well as one of the places Cantürk visited frequently is Bursa province. During his trips, Cantürk visited the provincial center. However, this study focused only on the reporter's travel articles about the provincial

*  Dr., Tarih Öğretmeni, İzmir Cumhuriyet Eğitim Müzesi, İzmir / TÜRKİYE, ykayis@hotmail.com

center. In his articles on Bursa province center, Cantürk evaluated public services such as the city's municipality, education, and transportation, and provided information on its economic activities. Cantürk, who constantly emphasized the abundance, quality, and cheapness of Bursa's agricultural products, also shared detailed information on different sectors such as tourism, merino sheep breeding, and silk weaving.

Key words: travel articles, Bursa, tourism, Uludağ, press

Giriş

Ragıp Kemal Cantürk, 1931 yılında kurmay albay¹ rütbesiyle ordudan emekli olmadan önce gazetelerde gezi yazıları kaleme almaya başlamış, emekli olduktan sonra da bu faaliyetini sürdürmüş bir muhabirdir. 1930-36 yıllarında Milliyet, Akşam ve Vakit (Kurun) gazetelerinde çalışmıştır. Yıllarca Anadolu ve Trakya'yı dolaşarak mektup hâlinde gönderdiği yazılar bu gazetelerin sütunlarında yayınlanmış, muhabir daha sonraki yıllarda "Akıl Hocası" adıyla pratik bilgiler içeren bir yayın hazırlamaya başlamıştır.

1876 yılında Erzurum'da doğan Cantürk, Ahmet Vefik Bey'in oğludur². 1897'de girdiği Topçu Harp Okulundan 1900 yılında üsteğmen rütbesiyle mezun olmuş; Balkan Savaşı (1912-13), I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve İstiklâl Savaşı'na (1919-1922) katılmıştır. 1916'da Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Son olarak 8.

¹ Cantürk'ün Kara Kuvvetleri Komutanlığı Emeklilik Şubesi Arşivindeki şahsi dosyasına dayanılarak hazırlanan yayında "kurmay" olduğuna dair bir bilgi yer almamıştır (Genelkurmay Başkanlığı, 2010: 237-238). Ancak Cantürk 1938'de Kadıköy'de kaleme aldığı Akıl Hocası adlı eserinin önsözünü "Erkânharbiye miralay mütekeidi" olarak imzalamıştır (1938: 11). Aynı eserin ikinci fasikülünde ise bu kez "emekli kurmay albay" unvanını kullanmıştır (1939: [87]).

² Cantürk Bafra'ya dair bir gezi yazısında, babasının bir zamanlar Bafra'da kaymakamlık görevinde bulunduğunu bu yüzden de kendisinin Bafra'nın yabancıları olmadığını belirtmiştir (Bafra sıtmadan bunalmış vaziyettedir, 1932).

Ordu bünyesinde, 4. Kolordu Şube Müdürlüğü görevindeyken emekli olmuştur (Genelkurmay Başkanlığı, 2010: 237-238).

Emekli olduktan sonra gezip yazmaya odaklanan muhabir kimi zaman üç-dört aylık süreyi evinden uzaklarda geçirmiştir. 1936'ya kadar süren bu gezilerinde Karadeniz kıyılarını, Batı Anadolu'yu, Antalya ve Çukurova'yı, bir seferinde de Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmını gezip görmüş, izlenimlerini okuyucularına anlatmıştır. Ancak gerek gezi güzergâhları üzerinde olması gerekse de ulaşım kolaylığı nedeniyle Marmara Denizi çevresindeki vilâyetler Ragıp Kemal Bey'in başlıca uğrak noktaları olmuştur. İzlenimlerini anlattığı yazılarını "R.K." rumuzuyla, "R. Kemal" kısaltmasıyla veya "Ragıp Kemal" adıyla imzalayan muhabir, 1935 yılında "Cantürk" soyadını almış ve imzasında soyadını da kullanmaya başlamıştır.

Cantürk gezip gördüğü yerlerde adeta bir müfettiş titizliğiyle gözlemler yapmıştır. Yalnızca şehir merkezlerini ve resmi kurumları görmekle yetinmemiş, ayrıca nahiyeleri ve köyleri de ziyaret etmiştir. Kimi zaman valilerle, belediye başkanlarıyla ve bürokratlarla temasta bulunmuş kimi zaman da çarşı-pazar, kahvehane sohbetleriyle halkın arasına karışmış, onların dertlerine tercüman olarak devletle halk arasında bir köprü vazifesi görmeye çalışmıştır. Onun gezi yazılarında henüz yeni doğmuş bir devletin kuruluş sancılarını, başarılarını-başarısızlıklarını, eksiklerini ve yapabildiklerini görmek mümkündür. Öte yandan muhabirin tam da Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği bir zaman diliminde kaleme aldığı mektuplar krizin fiyatlar, üretim ilişkileri ve halk üzerindeki etkilerini değerlendirmek açısından önemli ipuçları vermektedir.

Ragıp Kemal Cantürk'ün sıkça ziyaret ettiği vilâyetlerden biri de Bursa'dır. Gezi yazıları incelendiğinde muhabirin 1931-1934 yıllarında altı kez Bursa'yı ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Cantürk bu ziyaretlerinde Bursa şehrinin yanı sıra Mudanya, Gemlik, Orhaneli, Orhangazi,

Karacabey ve Mustafakemalpaşa kazalarını da gezip görmüş, birçok gezi yazısı kaleme almıştır. Bunlardan Bursa vilâyet merkezini konu alan on sekizi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

1. Ragıp Kemal Bey'in Kaleminden Bursa'nın Genel Tanıtımı

1930'lu yılların ilk yarısında Bursa vilâyeti, merkez kazası ile beraber on kazadan oluşuyordu (Sedad, 1934: 1). 1927 nüfus sayımına göre vilâyetin toplam nüfusu 401.595, merkez kazasının nüfusu ise 127.251'di. Merkez kazasına bağlı Kestel ve Soğukpınar adıyla iki nahiyeye, 167 tane de köy mevcuttu (T.C. Devlet Yıllığı, 1930: 302-303). 1934 yılında Bursa merkez kazasının nüfusu 135.783'e, vilâyetin toplam nüfusu ise 415.519'a yükselmişti (Sedad, 1934: 29). Yüzölçümü bakımından Türkiye'nin % 1,5'lük alanını kapsayan Bursa vilâyetinde kilometrekareye otuz kişi düşüyordu. Vilâyet bu nüfus yoğunluğuyla ülke çapında önemli bir yere sahipti (R.K., Bursa, bir fabrikalar şehri halini aldı, 1931).

Ragıp Kemal Bey'e göre Bursa sadece Türkiye'de değil dünyada müstesna bir konuma sahipti. Hem doğal güzellikleriyle hem de ekonomik zenginlikleriyle göz dolduruyordu. Mektuplarından birinde kenti okuyucusuna şu sözlerle tanıtmıştır:

“Bursa şehri kürei arz üzerinde emsaline tesadüf edilmeyen feyyaz ve cenneti âsa bir yerdir! Fıtrat burada bütün cömertliğini göstermiştir: Lâtif bir hava, her tarafta şarıl şarıl akan temiz ve şeker gibi sular, zümrüt gibi yeşil hareli ovalar, sıcak ve şifalı çelik ve kükürtlü kaplıcalar, ipek kumaşlar, tüylü havlular, güzel kokulu iri ve sulu şeftaliler ve her çeşit meyvalar nefis karpuzlar, mebzul sebzeler hep bu mübarek vilâyete mahsustur.” (Ragıp Kemal, Bursada yapılan yeni binalar, 1931)

Farklı mevsimlerde kenti ziyaret eden muhabir kış aylarındaki bir ziyaretinde Bursa'yı yaza oranla daha sönük ve soğuk bulacağını tahmin ederek gelmişti. Gerçekten de yaza göre bir durgunluk vardı. Ama vardığı sırada kent adeta bahar havası yaşıyordu. İki gün sonra hava birdenbire bozup kar yağsa da bir gün sonra yeniden yaz manzarasını

almıştı. Ragıp Kemal Bey bu havalar karşısında “Zaten Bursa'nın kışı çok nazlıdır derler! Öyle birden bire bastırmaz, herkese mahrukat tedariki imkânını verdikten sonra nisana doğru esip savurmağa başlar” diyerek Bursa'nın havası hakkındaki genel kanaati aktarmıştır (Ragıp Kemal, Bursadaki merinoslar nasıl ıslah ediliyor?, 1932).

Ziyaretleri sırasında Bursa'nın kent dışından pek çok konuk ağırladığını aktaran ve turizm potansiyelini bizzat gözlemlene imkân bulan Ragıp Kemal Bey kendi sorduğu “Niçin herkes Bursaya koşuyor?” sorusunun yanıtını yine kendisi şöyle veriyordu:

“Tabiat ve hilkat Bursaya büyük hazineler bahşetmiştir. Havasının ve suyunun güzelliği, her türlü hastalıklara şifa olan kaplıcaları, sıcak ve yakıcı havalarda Uludağın karlı tepeleri, meyva ve sebzesinin bolluğu, hiç bir yerde emsali bulunmayan şeftalile kestanesi, armudu, ayvası, kaymağı, tereyağı, sütü, peyniri, kaşarı, ipek işleri, havlusu, tütünü, bıçağı, kebabi, köftesi velhasıl Nilüfer vadisinin gönül açıcı manzarası ve saymakla tükenmeyen bin bir nimetleri hep bu tarihî şehre nasip olan tabii servet ve saadetlerdir.

Cenabi hakkın öbür dünyada insanlara vadeylemiş olduğu saadet ve nimetlerin hepsi burada mevcut olduğundan dünyada iken bir kerecik olsun cennet hayatı yaşamak isteyenlerin behemehal buraya gelmelerini tavsiye eylerim. Çünkü: Hayattan zevk almak, vücudun zayıfatını tamamlamak burada mümkün olur.

Bursanın tabii güzelliklerinden başka ecdadın, vücuda getirmiş olduğu öyle muazzam abideler, öyle sanatkârane yapılmış eserler vardır ki bunların bir mislini daha yapmağa ve başka memleketlerde bunların bir örneğini görmeğe imkân yoktur!” (Ragıp Kemal, Bursa bir sene içinde çok değişti, 1933)

2. Belediye Hizmetleri ve Kent Dokusu

Ragıp Kemal Bey'in başka pek çok kentte olduğu gibi Bursa'da da en çok üzerinde durduğu konulardan biri belediye hizmetleri olmuştur. Muhabirin, 1931 yılındaki ilk ziyareti sırasında Belediye Başkanı olarak Nazifi Şerif Bey görev yapıyordu. Muhabir, başkanı makamında ziyaret

etmiş ve Bursa Belediyesi'nin ehil ellerde olduğu izlenimini edinmiştir. Nazifi Şerif Bey çok değerli ve Bursalılar tarafından çok sevilen bir kişiydi. Karşısındakine güven veren bir tavrı vardı. Bursalılar bu başkandan kentin bayındırlığı ve refahı konusunda çok şey ümit ediyordu (R.K., Bursa, bir fabrikalar şehri halini aldı, 1931).

Bursa Belediyesi'nin 1931 yılı itibariyle geliri 400.000 liraydı. Belediye Başkanı Nazifi Şerif Bey, o zamana kadar toz ve çamurdan geçilmeyen Kaplıcalar Caddesi'ni Uludağ'dan kestirdiği taşlarla döşetmek için çalışmalara başlamıştı. 300.000 taş, yol üzerine nakledilmişti. Bir ay sonra bu taşların döşenmesine başlanacak ve ilk etapta Gazi'nin köşküne kadar olan bölüm tamamlanacaktı. Tüm yolun tamamlanması için ise 1.000.000 kesme “paket taşı” gerekliydi. İki yılda ve iki etap hâlinde tüm işin bitirilmesi planlanmıştı (R.K., Bursa, bir fabrikalar şehri halini aldı, 1931).

İtfaiyenin arozözü ve iki motorbüsü vardı. İtfaiye için bir garaj inşa edilmiş, ancak uzman heyetin hatasından dolayı yapımının tamamlanmasından hemen sonra büyük bir gürültüyle yıkılmıştı. Sorumlu mühendis hemen azledilmiş ve mahkemeye sevk edilmişti. Uygun bir yere garaj ve tatbikat alanı içeren modern bir bina yapılması için de çalışmalara başlanmıştı (R.K., Bursa, bir fabrikalar şehri halini aldı, 1931).

Ragıp Kemal Bey, 1931 baharındaki ziyareti sırasında özellikle belediye binasından çok etkilenmiş, bina hakkında detaylı bilgiler paylaşmıştır. Muamelât Müdürü Ali Rıza Bey'in konukseverliği ve ikramları ile bu salonda yarım saat kadar bulunan muhabirin verdiği bilgilere göre binanın girişi ve dört merdiveni çok hoştu. Üst katta büyük ve muhteşem bir salon vardı ki muhabirin tahminine göre böyle bir salon başka hiçbir belediye binasında yoktu. Salonun tavanı ve duvarları rengârenk ampullerle döşeliydi ve salon doğaya uygun bir şekilde süslenmişti. Ampuller aynı anda yakıldığında insan kendini adeta bir

cennet köşkünde hissediyordu. Salonun bir cephesinde bulunan Gazi'nin büyük portresi ışıklı bir çerçeve içine alınmıştı ki Ragıp Kemal Bey, Gazi'nin büyüklük ve gücüyle uyumlu bu kadar muhteşem ve canlı bir tabloyu o zamana kadar görmediğini belirtmiştir (R.K., Bursa, bir fabrikalar şehri halini aldı, 1931).

Muhabir aynı yılın sonbaharında yeniden Bursa'yı ziyaret ettiğinde Belediye Başkanı değişmişti. 1931'in Nisan ayında Dr. Nazifi Şerif (Nabel) Bey'in yerine Muhittin (Dinçsoy) Bey göreve başlamıştı (Bilgi, 2006: 40). Muhabir bu ziyareti sırasında Bursa halkıyla yaptığı temaslar sonucunda, halkın şikâyetlerini sekiz başlıkta özetlemiş ve Bursa'nın yeni Belediye Başkanı Muhittin Bey'in dikkatini çekmişti. Bu sorunlar şöyleydi:

1- Bursa'da tavuklara yem yerine böcek verilmekte olduğu için hem yumurtalar hem de tavuklar adeta leş gibi kokuyordu. Bu durum yumurta ve tavukların Bursa dışına satışına olumsuz etki yapıyordu.

2- Bahçelerin lâğım sularıyla sulandığına dair söylentiler vardı. Doğruluğu hâlinde bu durumun engellenmesi gerekiyordu.

3- Pınarbaşı suyu en kirli işlerde kullanılıp pislendikten sonra Hisar, Yahudilik, Muradiye halkı tarafından içme suyu olarak kullanılıyordu. Bu söylenti de doğru ise Bursa halkı tehlikede demektir.

4- Mahalle arasındaki fabrikaların gürültüsü halkın huzur ve rahatını kaçıırıyordu. Herkes bundan rahatsızdı ve bir çözüm istiyordu.

5- Devrengeç suyu yalnız Setbaşı'na akıtılıyordu. Bu suyun, Ulu Cami çınarları yanında çeşmeler yapılarak oraya kadar uzatılması çok yerinde bir hizmet olacaktı.

6- Kentteki su sıkıntısına bir çözüm bulmak gerekiyordu. Bunun için Kavak suyunun Gökdere suyuna eklenmesi lâzımdı. Yollarda köylüler bir bardak su için gönekleri kırmakta olduğundan suyun kaynağından demir borularla Gökdere'ye bağlanması gerekiyordu.

7- Halkın evlerdeki suları israf etmesi ve bunun da kentte susuzluğa sebep olması nedeniyle evlere su saati takılmasının uygun olacağı görüşü hâkimdi.

8- Kahvelerde kullanılan sazdan yapılmış sandalyeler mikrop bulaştırmaya çok müsaitti. Bunların engellenerek yerlerine tahtadan yapılan sandalyelerin kullanılması doğru olacaktı (R.K., Bursalıların dertleri, 1931).

Muhabir 1932 kışındaki ziyareti sırasında, eskiden kaplıcalara gidip gelenlerin toz-toprak içerisinde kaldığı Çekirge yolunun kısmen kaldırım taşıyla kısmen de şose olarak düzgün bir hâle getirildiğini görmüş ve bunu önemli bir gelişim olarak kaydetmiştir. Böylece gelecek yaz, yolun bazen sulanmasıyla halkın temiz bir şekilde kaplıcalara gidip gelmesi mümkün olacaktı. Belediye Başkanı Muhiddin Bey'in bu çalışmayla takdir toplayacağına şüphe yoktu (Ragıp Kemal, Bursadaki merinoslar nasıl ıslah ediliyor?, 1932).

Ragıp Kemal Bey, 1932 yılındaki ikinci gezisinde kentte yeni yapılan bazı binaların eleştirisi konusu olduğunu aktarmış ve eleştirileri destekler tarzda yorumlar yapmıştır. Söz konusu binalardan biri Tayyare Cemiyeti tarafından büyük zorluklarla inşa edilmiş olan sinema binasıydı ve binanın mimarisi beğenilmiyordu. Projesi uluslararası bir yarışma ile belirlenen ve 1200 kişi kapasiteli büyük bir salona sahip bu bina geniş bir iç hacme sahip olmasına rağmen gerçekten de dışarıdan basık görünüyordu (Aladağ, 2004: 81). Bir yıl önceki yazısında bu binayı bir “anıt”a ve “kanatlarını açan bir kartal”a benzeterek öven, “muazzam” olarak nitelendiren (Ragıp Kemal, Bursada yapılan yeni binalar, 1931) muhabir belli ki bir yıl sonra eleştirilerin etkisi altında kalmış veya gördüğü manzara karşısında fikir değiştirmiştir. Çünkü bu kez aynı bina için asıl cephesinin adeta kaplumbağa başı gibi küçücük göründüğünü, muazzam gövdesi çukurda ve gözlerden uzak kaldığı için de halk üzerinde olumlu bir izlenim bırakmadığını yazmıştır. Aktardığına göre

eleştiri konusu diğer bina ise yeni yapılan kaplıcaydı. Servinaz ve Hüsnü Güzel kaplıcalarının olduğu yerde inşa edilmemiş olması ve bu kaplıcanın suyunun hâlâ temin edilememiş olması rahatsızlık doğurmuştu. Milyonlar harcanarak yapılan ve Bursa için birer iftihar abidesi olması gereken bu iki binanın yerlerinin iyi seçilememiş olması ve birinin önceden suyu getirilmeden temelinin atılmış olması, şehrin dokusuna güzellik getirmeyen bir planla yapılması halk tarafından eleştiriliyordu (Ragıp Kemal, Kaplıca şehrinde göze çarpan şeyler, 1932).

Yaklaşık bir yıl aradan sonra Bursa'yı yeniden ziyaret eden Ragıp Kemal Bey, bu süre içerisinde Bursa'da pek çok değişikliğin olduğunu görmüştür. Muhiddin Bey'in Belediye Başkanı olmasından sonra Bursa'nın görünümünde çok olumlu değişimler meydana geldiğini belirten muhabir bunları ayrı ayrı yazmanın uzun süreceğini, Bursa'nın eski ve yeni hâlini bilenlerin farkı bir bakışta görebileceğini söylemiştir (Ragıp Kemal, Bursa bu sene çok kalabalık ve eğlenceli, 1933). Bir yıl içerisinde Tayyare binası tamamlanmış, cadde üzerinde çıkıntı oluşturan hamam yıkılarak yerine iki güzel apartmanın inşasına başlanmıştı. Gazi heykelinin önünden Setbaşı'na kestirme olarak yeni bir cadde daha açılmış, Dört Yol'dan tren hattına giden şose çok güzel şekilde tamir edilmiş, Çatalfırın'dan stadyuma kadar olan şosenin üzeri kaldırımla döşenmişti (Ragıp Kemal, Bursa bir sene içinde çok değişti, 1933).

Ragıp Kemal Bey'e göre Bursa'nın en zor ve en karmaşık hizmetleri belediyenin omuzlarındaydı. Ancak Belediye Başkanı Muhiddin Bey'in gece-gündüz çalışması sonucunda Bursa halkı ile Bursa'ya gelen ziyaretçiler rahat ediyordu. Ne var ki Bursa'da iyi ekmek bulmak mümkün değildi. Muhabire göre fırıncılar ya kasten kötü ekmek yapıyorlar ya da ekmek yapmayı bilmiyorlardı. Buna bağlı olarak belediyede her gün ekmekle ilgili gürültü kopuyordu. Her gün birkaç fırının ekmeklerine el konulduğu ve çeşitli cezalar verildiği hâlde

fırıncılar yine de bunlardan ders çıkarmıyordu (Ragıp Kemal, Bursa ve Mudanyada yılan avcıları, 1933).

1934 yılında kenti belediyecilik açısından değerlendiren muhabir son üç yıl içerisinde Bursa Belediyesi'nin çok iş gördüğünü özellikle de son iki yılda kentin tanınamayacak kadar değiştiğini söylemiştir. Sağlık işlerine gösterilen dikkat ve özen sayesinde yiyecek ve içecek maddeleri sıkı bir kontrol altına alınmış, eski oteller çağdaş bir hâle getirilmişti. Toplu taşıma seferleri düzene sokulmuş, mevcut hatlardan başka Muradiye taraflarına da otobüs seferleri başlatılmıştı. Bundan dolayı halk Belediye'ye müteşekkirdi. Belediye ayrıca şehrin su ve elektrik işlerini de yoluna koymuştu. Ancak yapılan tesisat yeterli değildi. Bunu geliştirmek için de çareler düşünülmüş ve su gücüyle ucuz elektrik üretimine karar verilmişti (Ragıp Kemal, Bursada hararetli bir belediye faaliyeti var, 1934).

Muhabirin 1934 yılındaki ziyareti sırasında Belediye yeni projeleri hayata geçirmeye devam ediyordu. Belediye Başkanı Muhiddin Bey Belediye bahçesinde kışlık bir gazino yaptırmaya başlamıştı. Böylece kentin önemli bir sosyal ihtiyacı karşılanacak, gazino bünyesindeki geniş salonlar davetlilere, ziyafetlere, düğün ve eğlenceler ile her türlü toplantıya açık bulundurulacaktı (Ragıp Kemal, Bursada hararetli bir belediye faaliyeti var, 1934). Ama muhabire göre Belediye'nin memnuniyet uyandıracak en önemli hizmeti, şehrin girişindeki Altıparmak adasını kaldırmaya girişmiş olmasıydı. Bunun için birçok bina yıktırılmıştı. Başka harap binaların da yıkılması gündemdeydi (Ragıp Kemal, Bursada hararetli bir belediye faaliyeti var, 1934). Altıparmak Caddesi, Gazi Bulvarı gibi genişletilecekti. Böylece Yeşil Bursa kenti Mudanya tarafından girişindeki herkesçe bilinen çirkin görünümünden kurtulacak ve şerefine yakışır bir hâl alacaktı (Ragıp Kemal, Bursa ovasındaki sulama ve kurutma ameliyatı, 1934).

3. Vilâyet Yönetimi

Ragıp Kemal Bey Bursa vilâyetinin yönetimi hakkında en detaylı bilgileri 1933 yılındaki gezisi esnasında vermiştir. Muhabirin bu ziyareti sırasında Bursa'nın valisi yeni değişmiş daha önce Antalya'da vali olarak görev yapan Abidin Bey Bursa'ya atanmıştı. Abidin Bey önceden Bursa'da polis müdürü, Mudanya'da da kaymakam olarak bulunmuş, Mudanya'daki görevi sırasında Yunanlılar tarafından tutuklanmış ve idama mahkûm edilerek Yunanistan'a götürülmüştü. Abidin Bey'in diğer esirlerle birlikte anavatana dönüşü, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın başarıları ve müdahalesi sonucunda gerçekleşebilmişti. Muhabire göre yeni Vali Bursa'daki görevine yeni başladığı için kendisinden bir şey beklemek yanlış olurdu. Abidin Bey henüz kazaları ziyaret ve teftiş ediyor, odasının kapısını sonuna kadar açarak halkın sorunlarını dinliyordu. Herkes Bursa'nın daha fazla gelişmesi için yeni Vali'den ümitliydi. Onun zekâsı, çalışkanlığı, tecrübesi, namus ve iffeti de bu ümitleri destekliyordu (Ragıp Kemal, Bursa bir sene içinde çok değişti, 1933).

Muhabirin bu gezisi sırasında Bursa'da hâlâ derli toplu bir hükümet konağı yoktu. Valilik makamı geçici olarak, özel idarenin yaptırmış olduğu bir otelde bulunuyordu. Hükümet dairelerinin bir kısmı başka yerlerdeydi. Yeni Vali Abidin Bey Ziraat, Baytar ve Başmühendislik dairelerini Tayyare Sineması binasına naklettirmiş, uzak yerlerde bulunan Emniyet Müdürlüğü ile Jandarma Kumandanlığını Valilik makamının olduğu binaya aldirmişti (Ragıp Kemal, Yol parasını yol inşaatına hasretmek lâzım, 1933). Vilâyet yönetim kadrolarında önemli değişiklikler de yapılmış Emniyet Müdürü, Jandarma Kumandanı, Baytar Müdürü, Nafia Başmühendisi, Halk Fırkası İdare Reisi ve Maarif Müdürü değişmişti (Ragıp Kemal, Bursa vilâyetinde hayvan hastalıkları ile mücadele, 1933).

Önceki Maarif Müdürü Bursa'da güzel izler bırakarak Edirne'ye gitmiş, yerine tecrübeli bir eğitimci olan Şakir Bey atanmıştı. Eğitim için yeni adımlar atılmaya başlanmıştı. Okulu olmayan köy çocuklarının eğitimi için okul binası uygun olan köylerde öğrenci pansiyonları açılacaktı. Vali Abidin Bey pansiyon yerleri ile binalarını bizzat denetliyordu. Bu pansiyonlarda kalacak çocuklar sekiz aylık iaşelerini getirecekti. Öte yandan Maarif Cemiyeti'nin yönetimindeki öğrenci yurdu dağılmış ve borçlarını kapatmak için yurdun eşyalarını Maarif Vekâleti satın almıştı. Bundan başka, üst üste iki-üç yıl olumsuz rapor alan öğretmenler tasfiye edilecek, yerlerine meslekten yetişmiş olan öğretmenler getirilecek ve “muallim muavini” istihdamına gerek kalmayacaktı (Ragıp Kemal, Bursa vilâyetinde hayvan hastalıkları ile mücadele, 1933).

Bursa'nın büyük bir şehir olmasına ve polis sayısının da az olmasına rağmen her tarafta huzur ve asayiş yerindeydi. Bunun da en önemli sebebi yeni Emniyet Müdürü Faik Bey'in gücüydü (Ragıp Kemal, Bursa ve Mudanyada yılan avcıları, 1933).

Erzan meselesinin³ ardından işten el çektirilen müddeiumuminin yerine henüz kimse atanmadığından, onun yerine Müddeiumumi Fahri Bey tarafından vekâlet ediliyordu. O sıralarda Fahri Bey'in en önemli meşguliyeti Bursa soyguncularının⁴ tahkikatıydı ve soygunculardan üçü henüz yakalanamamıştı. Vilâyet çapındaki asayiş vakalarının çoğunluğu

³ 1 Şubat 1933'te Bursa'da ezanın Türkçe okunmasına karşı çıkan olaylar kastedilmektedir.

⁴ 2 Haziran 1933'te Bursa-Orhaneli yolunda bir yol kesme, soygun ve cinayet hadisesi yaşanmıştı. Basında “*Bursa Soygunu*” olarak adlandırılan olay sırasında soygun çetesi kırk kadar kişiyi soymuş, bir jandarma ile bir sivil öldürmüş, bir jandarmayı da yaralayarak kayıplara karışmıştı. Olay sonrasında yapılan takibat sonucunda çete üyeleri Samsun, Rize, İstanbul gibi farklı kentlerde yakalanarak yargılanmak üzere Bursa'ya gönderilmişti (Bursa Yolunda Bir Şekâvet, 1933; Musa, 1933; Samsunda tutulan Bursa soyguncuları dün sabah İstanbul'a getirildiler, 1933).

hırsızlıktı. Muhabirin verdiği bilgiye göre bu işleri yapanlar ve mahkemeleri en çok uğraştıranlar “kıpti tayfası”ydı. Hapishanedeki tutuklu ve hükümlü sayısı ise 800 kişiydi (Ragıp Kemal, Yol parasını yol inşaatına hasretmek lâzım, 1933).

Vilâyet Baytar Müdürü Şefik Bey'in Karacabey Harası Müdürlüğüne atanmasından sonra onun yerine gelen Baytar Tahsin Nahit Bey, Şefik Bey'in eksikliğini hissettirmiyordu. Yeni Baytar Müdürü, özellikle merinos koyunlarının çoğaltılması ve korunması için tedbirler almıştı. Vilâyet çapında özellikle şarbon ve keçi uyuzu önem arz ediyordu. Orhaneli kazası hariç vilâyetin tamamında şarbon mikrobu görülüyordu. Bulaştığı yerlerde uzun süre yaşayan bu mikroplar yalnız hayvanların değil insanların da ölümüne neden olabildiği için şarbon konusunda gerekli hassasiyet gösteriliyordu. Buna rağmen cehalet sebebiyle gerekli mercilere müracaat etmeyip “karaçıban” vb. şekilde adlandırılan şarbondan ölenlerin sayısı az değildi. 1933 yılı itibariyle mücadeleye başlanmış ve yüz bini aşkın hayvan aşılanmıştı⁵ (Ragıp Kemal, Bursa vilâyetinde hayvan hastalıklarıyla mücadele, 1933).

Bursa'nın malî durumu iyiydi. Vergi tahsilâtı miktarı geçen yıllara göre artmıştı. Emeklilerin aylıkları düzenli hâle getirilmiş, görevi kötüye kullandıkları tespit edilen memurların görevine son verilmişti. Beş tahsildardan üçü hapis cezası almış ikisi de firar etmişti. Dokuz yıllık tecrübeye sahip olan Defterdar Rüştü Bey ise çalışkan ve maliye işlerine

⁵ Uygulanan aşuları Ankara'daki Baytarî Merkez Laboratuvarı Şefi ve Baytar Kaymakamı olan Süreyya Tahsin Bey geliştirmişti. Daha önce Pastör Enstitüsü tarafından üretilen şarbon aşısının formülünü bulan bu genç baytar, aşuyu üretmeyi başarmış ve bu aşuya “*Süreyya Tahsin Şarbon Vaksini*” adı verilmişti. Bu genç bilim insanı bir yıl önce de binlerce hayvanın ölümüne sebep olan sığır vebasına karşı aşı geliştirmişti. Bu icadıyla domuz vebasına karşı Macar bilim insanlarına ilham veren Süreyya Tahsin Bey Askeri Baytar Mektebi mezunuydu. Ayrıca Almanya'da da eğitim almıştı ve Ziraat Vekâleti bünyesinde çalışıyordu (Ragıp Kemal, Bursa vilâyetinde hayvan hastalıklarıyla mücadele, 1933).

hâkim biriydi (Ragıp Kemal, Yol parasını yol inşaatına hasretmek lâzım, 1933).

4. Bayındırlık Hizmetleri

4.1. Ulaşım

Bursa'nın ulaşımında kilit öneme sahip Mudanya ve Yalova yolları Cumhuriyet'in ilk yıllarında da önemini koruyordu. Bu iki kaza özellikle Bursa-İstanbul arasındaki ulaşım için son derece önemliydi. Her iki iskele ile Bursa arasında, vapurların ulaşımına göre hareket eden otobüsler, kaptıkaçtılar, otobüsler işliyordu. Mudanya güzergâhında karayolunun yanı sıra demiryolundan da yararlanmak mümkündü (Bilgi, 2006: 79, 82).

Ragıp Kemal Bey'in verdiği bilgilere göre 1931 yılı itibariyle Bursa vilâyeti şose yollar açısından iyi hâldeydi. Bu açıdan Bursa tıpkı Balıkesir ve Kars gibi övgüyü hak ediyordu. Ancak bu yorumu yapan muhabir detaylara girdikçe çelişkiye düşmüştür. Zira her kazadan vilâyet merkezine “mükemmel şoseler” olduğunu söylemiş olmasına rağmen aynı cümlemin devamında ise “bazıları bozulmuş olduğundan ihale suretile ve tamiratı mütemadiye usulile ıslahına ihtimam olunmaktadır” demiştir (R.K., Bursa, maarifi çok mütekâsif bir şehirdir, 1931).

Verdiği bilgilere göre yine aynı yıl Gemlik-Kumla ve Kumla-Yalova arasında 38 kilometrelik bir yolun inşası kararlaştırılmış ve keşfi yapılmıştı. Bu yolun keşif bedeli 900.000 lira olduğu için ödeneği Nafia Vekâleti tarafından verilecekti. Yol yapımı için Nafia garajında 10 silindir ve 2 konkasör mevcuttu. Bursa'dan Apolyond (Ulubat) gölünün güneyini izleyerek Mustafakemalpaşa'ya da kestirme bir yol yapılacak ve 88 km uzunluğunda olan eski şose 24 km kısılacaktı. Bu yolun iki başından inşaat başlamış ve orta kısımdaki 21 kilometrelik bölümün tamamlanmasına az kalmıştı (R.K., Bursa, maarifi çok mütekâsif bir şehirdir, 1931).

1931 sonbaharında “delik deşik” hâldeki Mudanya-Bursa yolunu kullanmış olan Ragıp Kemal Bey dört ay sonra aynı yolun mükemmel bir şekilde tamir edilmiş olduğunu görmüş, bindiği otomobil şosenin üzerinde adeta “yağ gibi kayarak” kısa sürede onu Bursa’ya getirmişti. Durumdan memnun olan muhabir, “Gönül ister ki bu şosa bütün sene böylece kalsın ve mütemadiyen tamire mazhar olsun! Zira Bursa’nın en işlek yolu burasıdır ve halk bu yolun güzelliği veya çirkinliğiyle Bursa hakkındaki hükmünü vermektedir” demiştir (Ragıp Kemal, Bursadaki merinoslar nasıl ıslah ediliyor?, 1932).

Muhabirin 1933 yılında bildirdiğine göre Valiliğin, Başmühendis ve ekibinin kıymetli çalışmalarına rağmen Bursa’nın yolları hâlâ bozuktur. Bunun da başlıca sebebi yol için toplanan paraların başka yerlere sarf edilmesiydi. Örneğin 103.000 liraya ihale olunan Gemlik ve Karacabey yollarının bir buçuk yılda tamamlanması ve paralarının da üç yılda ödenmesi gerektiği hâlde 1932 ve 1933 yıllarında sadece 50.000 lira tahsisat verilebilmişti. Mudanya yolunun bazı kısımları bozuk olmakla birlikte bazı kısımları çok güzeldi. Bu yol üzerinde iki silindir tamirat için çalışıyordu. Karacabey yolundaki tamirata da önem verilmiş, bu yol üzerinde de üç silindir görevlendirilmişti (Ragıp Kemal, Yol parasını yol inşaatına hasretmek lâzım, 1933).

1933 yılı itibarıyla Bursa vilâyetindeki şoselerin uzunluğu 700 km idi. Vilâyetin yol tahsisatı ise 47.000 liraydı. Bunun da 12.000-17.400 lirası sürekli tamirat için ayrılmıştı. Ancak köprülerin hepsinin ahşap olduğu ve sadece bunların tamiri için bile her yıl 8.000 lira harcandığı göz önünde bulundurulunca ayrılan tahsisatın ne kadar yetersiz olduğu ortaya çıkıyordu.

Ragıp Kemal Bey’e göre yol yapım, bakım ve onarım çalışmalarındaki aksaklığın temel nedeni merkezi yönetimden

kaynaklanıyordu. Bir önceki Nafia Vekili Recep (Peker) Bey'in⁶ döneminde (1927-1933) yol parasının yollara tahsis edildiğini hatırlatan muhabir, Recep Bey'den sonra bu usulün terkedildiğini, paranın % 15'ini Nafia Vekâletinin aldığını geri kalanın da vilâyetteki (Maarif, Ziraat, Baytar vb.) müdüriyetler arasında paylaştırıldığını, bunun da yol yapım ve onarımını aksattığını belirtmiştir. Ragıp Kemal Bey'e göre yol meselesinin kolayca halledilebilmesi için Nafia Vekâletinin yol siyasetini gözden geçirmesi ve Recep (Peker) Bey zamanındaki kanunun tekrar yürürlüğe konulması gerekiyordu (Ragıp Kemal, Yol parasını yol inşaatına hasretmek lâzım, 1933).

4.2. Bursa Ovasının Islahı

Bursa'nın önemli sorunlarından biri ovayı baştanbaşa kateden Nilüfer Çayı ile Deliçay, Kaplıkaya, Hanife ve Kirmastı derelerinin mecralarının dolmuş olması ve bu akarsuların hemen her yıl taşarak ovayı sular altında bırakmasıydı. Baskınlar sebebiyle ürünler su altında kalıyor, vilâyet ve ülke ekonomisi büyük zarar görüyordu (Sedad, 1934: 77). Bursa'da geniş yer kaplayan bataklıkların kurutulması işi II. Meşrutiyet Dönemi'nde vilâyet yönetimi ile nezaretlerin gündeminde gelmiş ancak ekonomik koşullar nedeniyle çözüm sağlanamamıştı (Öztürk, 2014: 219). Ragıp Kemal Bey 1934 yılındaki gezisinde Bursa'ya gidip gelenlerin pek de dikkatini çekmeyen ama Bursa için çok önemli bulduğu bu konudaki çalışmalar hakkında müjdeli haberler vermiştir. Çünkü hükümet bu sorunun önüne geçmek için büyük bir fedakârlık yapmış ve üç milyon lira gibi önemli bir bütçe ayırmıştı.

Bu iş, önceki Nafia vekillerinden merhum Süleyman Sırrı Bey zamanında gündeme gelmiş, sonradan bu göreve gelen Recep (Peker) Bey'in vekâleti zamanında da “büyük su siyaseti”ne başlanmıştı. Recep

⁶ Recep Peker 1928-1930 yıllarında Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı) olarak görev yapmıştır (Bayrak, 1992: 42, 144).

Bey, bu ova hakkında yapılan inceleme ve değerlendirmeleri dikkate alarak 1929 yılında kesin kararını vermişti. Aynı yılın Şubat ayında, kanalların açılması için yapılan ihale Bakkalbaşızade Nuri Bey'e kalmış ve sözleşmesi yapılmıştı.

O güne kadar açılan kanalların uzunluğu 70 km'yi bulmuştu. Bu iş için beş ekskavatör⁷ ile birçok silindir ve konkasör⁸ çalışıyordu. Bu kanalların açılması için üç sebep vardı. Bunlardan ilki sel ve su baskınlarının verdiği zararların önüne geçmek, ikincisi bataklıkları kurutmak ve üçüncüsü de kurutulacak bataklıkların ve civar arazinin sulanmasıydı. Haşerelerin önüne geçmek için Deliçay ve kolları ıslah edilerek taşmalarına son verilmişti. 1934 yılı itibariyle de Nilüfer Çayı'nın zararlarının engellenmesine çalışılıyordu. 20-30 bin dönüm büyüklüğündeki Serme bataklığı ile etrafındaki bataklıklar da kurutulmuştu. Yenişehir yolundaki Aksu'nun sularıyla oluşan gölün önüne büyük bir toprak bendi yapılmıştı. Orada toplanan 15.000.000 m² su, arazinin sulanması için kullanılacaktı (Ragıp Kemal, Bursa ovasındaki sulama ve kurutma ameliyatı, 1934).

5. Eğitim

Ziyaret ettiği kentlerde özellikle okulları ziyaret eden ve eğitim konularına özel bir önem veren Ragıp Kemal Bey, Bursa'da da aynı duyarlılığı göstermiştir. Bursa'ya yaptığı seyahatleri sırasında Necati Bey Kız Enstitüsünü, Himaye-i Etfal şubesinin kreşlerini, Bursa Askeri Lisesini ve İstiklal Mektebini gezmiş, eğitimcilerle görüşmüş ve Bursa'daki eğitimin genel görünümünü mercek altına almıştır.

Muhabirin verdiği bilgiye göre Cumhuriyet Devri'nin nimetleriyle birlikte Bursa miskinlikten sıyrılmış ve bir gelişme döneminde girmişti. Bir zamanlar eğitimlerini medrese ve taş

⁷ Orijinal metinde "ısklavatör" yazılmıştır.

⁸ Orijinal metinde "fonkasör" yazılmıştır.

mekteplerde yapmaya mecbur tutulan Türk çocukları artık her türlü özenle eğitimlerine devam ediyordu (R.K., Bursa, maarifi çok mütekâsif bir şehirdir, 1931).

1931 yılı itibariyle Bursa tıpkı Balıkesir, Erzurum, Kars ve Trabzon gibi eğitim işlerinin yoğun olduğu yerlerden biriydi. Vilâyet çapında 305 okul ve 573 öğretmen eğitimin hizmetindeydi. Vilâyet merkezinde bir erkek lisesi, bir karma ortaokul, bir kız öğretmen okulu, bir erkek san'atlar mektebi, bir askeri lise, bir (Necati Bey) kız san'at enstitüsü, 24 ilkokul ve 3 anaokulu vardı (R.K., Bursa, maarifi çok mütekâsif bir şehirdir, 1931).

1931 ilkbaharındaki ziyareti sırasında tavsiye üzerine Necati Bey Kız Enstitüsünü ziyaret eden Ragıp Kemal Bey, Okul Müdiresi Melek Hanım tarafından sıcak şekilde ağırlanmış ve onun eşliğinde tüm okulu baştanbaşa gezmiştir. Ayrılırken de bir akşam sonra sahnelenecek olan müsamereye Müdire Hanım tarafından davet edilmiştir.

Okulun Müdiresi Melek Hanım on dört yıl önce İstanbul Kız Sanayi Mektebinden mezun olmuş, birçok kurs görmüş ve ustalar yanında çalışarak mesleğinde ilerlemişti. Uzmanlık alanı biçki ve dikişti. Çalışmayı tercih etmiş ve eğitimciliğe olan tutkusu sebebiyle de o güne kadar evlenmemiş, aile kurmamıştı. Okulun bir bölümünde oturuyordu.

Fransızlardan satın alınmış olan bu okul, 1929 yılında merhum (Milli Eğitim Bakanı) Necati Bey'in adıyla sanat enstitüsü hâline getirilmiş ve kızların eğitimine tahsis edilmişti. Okulda 14 öğretmen, bir muhasip görev yapıyor, 87 kız eğitim görüyordu. İlkokul mezunlarının kabul edildiği bu okul orta dereceliydi. Henüz üç sınıfı vardı. Ancak zamanla beş sınıflı olacaktı. Bu okulda eğitim görenlerin atölyelerde çalışması, sınavla okullarda el işi öğretmenliği yapabilmesi mümkün olduğu gibi mükemmel bir ev kadını olarak yetişmeleri de söz konusuydu.

Ragıp Kemal Bey o güne kadar hiçbir okulda görmediği, tek kişilik masa ve sandalyeleri bu Enstitünün dersanelerinde görmüş ve şaşırmıştır. Her tarafta gördüğü temizlik ve düzeni okulun yetkin ellerde olduğunun göstergesi olarak değerlendirmiştir. Öğrencilerin el işleri ile dikişleri en titiz kişileri bile memnun edecek güzellikeydi. Özellikle şapkacılık takdire şayan şekilde bir ilerleme göstermişti. Şehit Kaymakam Şevki Bey'in kızı Öğretmen Aliye Hanım'ın yaptığı veya yaptırdığı şapkalar Türk kadınlarını Avrupa ürünlerinden uzak tutacak kadar mükemmeldi. Okulun her tarafında Şehit Kubilay'ın resimleri asılmış ve hatırası yaşatılmaya çalışılmıştı (R.K., Bursa, maarifi çok mütekâsif bir şehirdir, 1931).

Bursa'da yıllık 10.400 lira geliri olan ve dokuz şubesi ile hizmet veren Himaye-i Etfal Cemiyeti de örnek gösterilebilecek bir faaliyet yürütüyordu. Cemiyetin idaresinde, biri Namazgâh'ta diğeri de Muradiye'de olmak üzere iki önemli kreş vardı. Ragıp Kemal Bey 1931'de bu kreşlerin ikisini de ziyaret etmiş ve gördüklerinden gurur duymuştur.

Fabrikalarda çalışan kadın ve erkek işçilerin çocukları akşama kadar bu kreşlerde bakılıyordu. Sabahleyin çocukların elbiseleri çıkarılarak torbalara konuyor ve kendilerine kreşin temiz elbiseleri giydiriliyordu. Çocuklar önce çaylarını içiyor, bir süre eğitim aldıktan sonra öğle yemeği yiyor ve kendilerine özel salıncaklarda 1-2 saat uyuyordu. İkinci çayını da içtikten sonra fabrikadan dönen anne-babalarıyla birlikte eve dönüyordu. Her iki kreşte 100 çocuk bulunuyor; besin, giyim ve eğitim hizmeti alıyordu. Daha önce komşulara bırakılan çocuklar artık her çocuğa kısmet olmayan bir saygınlık ve refah ile büyütülüyordu. Bursa Himaye-i Etfal Cemiyeti Başkanı ve kreşlerin kurucusu Dr. Rıza Tahir Bey sürekli bir özenle bu kreşleri takip ediyordu. Kreşlerin müdürlüğünü ise Zehra ve Hikmet adlarında iki hanım yapıyordu (R.K., Bursanın gece hayatı da pek caziptir, 1931).

Ragıp Kemal Bey 1933'teki gezisi sırasında bir kez daha Himaye-i Etfal Cemiyeti hakkındaki olumlu görüşlerini okuyucularıyla paylaşmıştır. Verdiği bilgiye göre Bursa halkının en çok yararını gördüğü kurumlardan biri Himaye-i Etfal Cemiyeti idi. Cemiyetin başkanı Dr. Rıza Tahir Bey ile arkadaşlarının Bursa'ya verdikleri hizmet çok büyüktü. Cemiyetin doğuşunda Bursa halkının şefkat duyguları en önemli etken olmuş, Rıza Tahir Bey'in becerikli yönetimi de bu hayırlı işin devam etmesini sağlamıştı.

Rıza Tahir Bey'in kurmayı başardığı iki kreş fabrikalarda çalışan kadınların çocuklarını özenle bakmaya devam ediyordu. Bu kuruluşlar iftiharla görülmeğe lâyık birer çocuk yuvasıydı. Muhabire göre fabrikaları olan her şehirde bu gibi kreşler açılmalı ve böylece fakir ailelerin yükleri hafifletilmeliydi (Ragıp Kemal, Bursa ve Mudanyada yılan avcıları, 1933).

Muhabir 1933 yılındaki Bursa ziyareti sırasında, pek çok komutanı yetiştirmiş olan Bursa Askeri Lisesi'ne de konuk olmuştur (Ragıp Kemal, Bursanın kıymetli bir irfan müessesesi, 1933). Kendisi de asker kökenli olan muhabir okula sınıf arkadaşı Almanca Öğretmeni Fon Halil Bey ile birlikte gitmiş ve “Dâhiliye Müdürü” Kaymakam (Yarbay) Nami Bey'in eşliğinde bütün okulu baştan sona dolaşmıştır. Ragıp Kemal Bey'in verdiği bilgiye göre Nami Bey, yoğun çalışmalarıyla okulun gelişimine çok katkıda bulunmuş kıymetli bir askerdi.

Kuruluşu 1845 yılına kadar uzanan, mevcut binalarından ilki ise 1894 yılında hizmete giren (Aladağ, 2004: 33) bu okul Uludağ'ın yamaçlarındaki doruklardan biri üzerinde yer alıyordu. Yerinin Müşir Fondergolç Paşa⁹ tarafından tavsiye edildiği söyleniyordu. İlk bina biraz

⁹ Alman mareşali ve Osmanlı müşiri Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz, yarbaylığından itibaren Osmanlı ordusunun çeşitli kademelerinde görev yapmış ve Sultan II. Abdülhamit döneminde bir süre ordunun eğitim reformunu yönetmiştir. Bu bağlamda 1883-1895 yılları arasında Askeri Okullar Müfettişliği yapmıştır.

küçük olduğu için sonradan birçok eklentiler yapılmış, okul önemli bir kurum hâline getirilmişti (Ragıp Kemal, Bursanın kıymetli bir irfan müessesesi, 1933).

Binanın genel görünümü ve bahçesi uzaktan bakınca adeta zarif bir tablo gibiydi. Okulun sarı rengi değiştirilerek koyu kurşunî bir renge boyanmış ve aralara da beyaz şeritler çe-kilmişti. Muhabire göre bu hâliyle binanın gösteriş ve büyüklüğü zarafetle birleşmiş ve seyrine doyulmaz bir hâl almıştı.

Güzel ve şirin şekilde düzenlenmiş olan havuzlu bir bahçenin içinden geçip beyaz merdivenlerden çıkılarak binanın nizamiye kapısına ulaşıyordu. Bina girişini askerliğin yüceliğini betimleyen levha ve resimlerle süslenmişti. Karşı cephede iki direk arasında Atatürk'ün savaş alanında topçu rasat dürbünü yanındaki kayalıkların arasında oturmuş hâlini gösteren bir tablo ile Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi vardı. Söz konusu iki direk arasındaki sütunun üzerinde bu okuldan yetişmiş olan büyük kumandanların isimleri ve resimleri bulunuyordu. Bunlar arasında Müşir Redif Paşa ile Gazi Ahmet Muhtar, Müşir Esat, Müşir Ömer Rüştü Paşalar, Ferik Abdülkerim, Ferik Asım, Birinci Ferik Ali Sait, Ferik Ali Hikmet, Mirliva Sedat ve Ferik Nazmi Paşalar ile daha birçok miralay ve livaların isimleri yazılmıştı. Muhabire göre bu usul hem geçmiş nesilleri yâd etmek hem de gelecek nesilleri teşvik etmek için faydalıydı.

Muhabir okulun yemekhaneleri ile yatakhanelerini, kimya ve hikmet laboratuvarlarını, zengin kütüphanesini çok beğenmiş ve gördüğü düzenden övgüyle söz etmiştir.

Okulun Müdürü, Erkânı Harbiye Miralayı (Kurmaya Albay) Rasim Bey, yönetimdeki gücü ve eşine az rastlanır becerileriyle yalnız okul kadrosunun değil Bursa halkının da hayranlığını kazanmıştı. Öğrencilerin eğitim ve öğretimleri konusunda gösterilen özen sonuçlarını vermiş ve “genç aslan yavruları” büyük bir disiplinle yetiştirilmişti. 30 Ağustos Zafer Bayramı'ndaki törende bu okulun öğrencilerinin yanaşık

düzende yaptığı geçit töreni halkın göğsünü kabartmış ve çok alkış almıştı.

Ragıp Kemal Bey'e göre 1934 yılında da Bursa'daki eğitim faaliyetleri övgüye değer durumdaydı. Hem merkezde hem de kazalarda birçok yeni okul yapılmış, tamir gerektirenler de gözden kaçırılmamıştı (Ragıp Kemal, Bursada hararetli bir belediye faaliyeti var, 1934).

Bursa'nın kamu yöneticileri açısından şanslı olduğunu belirten muhabire göre vilâyete atanan gerek valiler gerekse de diğer bürokratlar hep değerli ve iş bilir kişilerden oluşuyordu. Maarif müdürleri içerisinde çok değerli olan Celâl Mahir Bey'den sonra onunla aynı beceri ve değerde bir başka müdür atanmıştı. Özel İdarenin mali gücü el verdiğince eğitime önem verilmiş ve okul çağındaki çocukların okulsuz kalmamaları için çalışılmıştı.

Bursa'nın 875 köyünden 255 tanesinde okul vardı. 1934 yılı içerisinde 50 köyde okul yapılmış 29 okulun da inşasına başlanmıştı. Ayrıca 16 okul da tamir edilmişti. Vilâyet çapındaki 40.000 çocuktan 30.000'i okula alınmış ancak 10.000 çocuğa çare bulunamamıştı. Halkın yardımıyla yapılmış olan 288 okulda 567 öğretmen görev yapıyordu. Öğretmen başına 42 öğrenci düşüyordu ki bu da Maarif Kanunu'na uygundu¹⁰. Bu okullardan başka ayrıca on üç pansiyon açılmıştı. Bunların sayısının yıl içerisinde elliye çıkarılmasına çalışılıyordu.

Millet mekteplerinde 5.114 kişi okutulmuş, köy bütçeleriyle 59 okuma odası yapılmıştı. Köy öğretmenleri ve müfettişlere bir yıl içerisinde 529 konferans verdirilmiş ve bu konferanslar köylülerin anlayacakları şekilde sunulmuştu. Bir yıl önce Ziraat Mektebinde açılmış

¹⁰ Ragıp Kemal Bey ya kendisine verilen sayıları kontrol etmemiş ya hesap hatası yapmış ya da iyimser bir tablo çizmek için çelişkiye düşmüş görünmektedir. Çünkü 567 öğretmenin 30.000 öğrenciye eğitim-öğretim verdiği göz önünde bulundurulduğunda öğretmen başına 42 değil 52,9 öğrenci düşmektedir.

olan kurslara katılan öğretmenler ile köy öğretmenleri edindikleri bilgileri köylülere ve halka anlatmışlardı (Rağıp Kemal, Bursa ovasındaki sulama ve kurutma ameliyatı, 1934).

Muhabir, 29 Eylül 1934 tarihli Akşam gazetesinde yayımlanan mektubunda 29 yıllık bir emeğin sonucunda nihayet inşa edilen İstiklâl Mektebi hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Şehrin kuzeyindeki Ahmet Paşayi Fenari mahallesinde betonarme olarak yapılan bu okul orta ve fakir ailelerin oturduğu 23 mahallenin merkezindeydi. Rağıp Kemal Bey'in verdiği bilgiye göre okulun inşa edilmesinin arkasındaki isim Vilâyet Encümeni Kâtibi Hasan Feyzi Bey'di. Hasan Feyzi Bey şehrin kenar mahallelerinde sefil hâlde dolaşan çocuklara bir okul yaptırmak için 29 yıl boyunca uğraşmış, 42 tutanak ve dilekçe sunmuş, bu süre içerisinde Bursa'da 23 vali ile 11 Maarif müdürü değişmişti. Hasan Feyzi Bey nihayet Vali Fatin Bey zamanında amacına ulaşmıştı. Bu mektebin inşa edilmesinde Erzurum'a tayin edilmiş olan önceki Maarif Müdürü Celâl Mahir Bey ile onun yerine gelen Maarif Müdürü Fakir Bey'in de emeği vardı.

İstiklâl Mektebinin iç ve dış görünüm açısından Bursa'da bir eşi daha yoktu. Okulda başöğretmen ve öğretmenler için iki oda, 11 dersane, üst katta biri oldukça büyük biri de küçük iki taraça, bodrum katında kız ve erkek tuvaletleri, kışlık teneffüs yerleri, yemekhane salonları, su ve elektrik tesisatı bulunuyordu. Bunlar gayet güzel inşa edilmişti.

Bu okul inşa edilirken etrafındaki dokuz ev satın alınarak bahçeye katılmıştı. Okulun kapladığı alan dört dönüm ise de bu yeterli görünmüyordu. İhtiyaca cevap verebilmesi ve tüm heybetiyle çevreden görülebilmesi için yakınından geçen İstiklâl Caddesi'ne kadar önü açılmalıydı. Bursa'nın yeni valisi Fazlı Bey okulun son eksiklerini de tamamlamak için kolları sıvamış, bahçenin etrafına çevre duvarları yaptırmış, üzerine de demir parmaklıklar yapılması için girişimde

bulunmuştu. Vali Bey ayrıca okulun etrafındaki köhne evlerin de yıkılması, okul bahçesinin hem İstiklâl Caddesi'ne hem de diğer taraftan açılacak yeni caddeye kadar genişletilmesi için çalışıyordu (Ragıp Kemal, Bursada hararetle bir belediye faaliyeti var, 1934).

6. Ekonomi

1927 yılı itibariyle Türkiye'nin nüfus bakımından beşinci büyük kenti olan Bursa'nın ekonomisi sanayiye dayalıydı. Yağ, sabun ve şarap imalathaneleriyle ipekçilik kentteki sanayinin belkemiğini oluşturuyordu (Kaprol, 2002: 173). Aynı yıl Bursa merkez kazasında ekilen arazi 275.000 dönümdü. 65.550 dönümde bağcılık yapılıyor, 87.500 dönümde sebze ve meyve yetiştiriliyordu (Kaya, 1999: 231). Ayrıca merinos yünü üretimi diğer vilâyetlere göre daha gelişmişti. Tütün, zeytin, av derileri, meyan kökü gibi ürünleri yurt dışına ihraç ediliyordu. Sebze, meyve, hububat üretimi açısından verimli olan Bursa'da yıllık 1.000.000 kilodan fazla da pirinç üretiliyordu. I. Dünya Savaşı öncesinde başlanan gülyağı üretimi olumlu sonuçlar vermiş ancak savaş sebebiyle sona ermişti. Çekirge ile Bademli mintikasındaki kaplıcalar ise antik dönemden beri ünlüydü ve Cumhuriyet Dönemi'nde modernize edilmesine çalışılıyordu (Sedad, 1934: 10, 78, 1).

Gezilerini 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de etkisini sürdürdüğü yıllarda yapan Ragıp Kemal Bey mektuplarında çok sık olmasa da krizin etkilerinden söz etmiştir. Ancak Bursa'ya dair yazılarına böyle bir etki yansımamıştır. Aksine muhabir kentteki tarımsal zenginlik ile üretim faaliyetlerinden övgüyle söz etmiş, piyasadaki ucuzluğu detaylı şekilde okuyucularıyla paylaşmıştır. Ne var ki bu ucuzluğun üretici üzerindeki etkisi üzerinde durmamıştır. Cantürk'ün mektuplarına yansıyan Bursa ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı olmakla birlikte gerek ürün çeşitliliği gerekse de alternatif üretim imkânları sebebiyle oldukça canlıdır. Bununla birlikte

muhabir, üreticilerin küresel krizden bağımsız bazı sıkıntılarını dile getirmiş ve yetkililerin dikkatini çekmeye çalışmıştır.

Bursa vilâyetindeki Yenişehir, Karacabey ve Mustafakemalpaşa ovalarının ziraat açısından dünya çapında öneme sahip olduğunu belirten Ragıp Kemal Bey, 1931 yılı itibariyle bu ovalardaki bataklıkların kurutulması ve arazinin ıslahı için on yılda uygulanacak bir proje hazırlandığını bildirmiştir. Aktardığına göre, bu projenin uygulanması sonucunda Bursa'nın tarımsal üretiminin dört kat artırılması umuluyordu (R.K., Bursa, bir fabrikalar şehri halini aldı, 1931).

Muhabir Bursa'nın ekonomik etkinliklerini ve zenginliğini okuyucularına şöyle anlatmıştır:

“Meyva itibarile Bursa çok zengindir. Mahsulâtı arzıyesi de Mütenevvi ve mebzûldür. Zeytin ve zeytin yağı ihracatı da çoktur. Meşhur Karaca Bey harası ve Uludağ havalisi ziyade mikdarda hayvan yetiştirmeğe müsaittir. Peynircilik ve yağcılık çok ilerlemiştir. M. Kemal Paşa ile Karaca Beyin peynir ve tere yağları pek meşhurdur. Bursanın bilhassa Kozacılığı ve ipek mensucatu fevkalade şöhret bulmuş ve burası bir fabrikalar memleketi hâlini almıştır. Tabiatın bunca bahşayişlerine zamimeten Haliki Azam Bursaya şifalı kaplıcalar da ihsan buyurmuştur. Bu sayede hesapsız hastalar burada şifalar bulmakta ve hali sıhhatta olanlarda zevkiyap olmaktadır.” (R.K., Bursa, bir fabrikalar şehri halini aldı, 1931)

Cumhuriyet öncesi dönemde üç tane harap fabrika ve on beş civarında tezgâhla yürütülen ipekli dokuma sektöründe 1931 yılı itibariyle fabrika sayısı 42'ye yükselmişti (Kaya, 1999: 217). Ragıp Kemal Bey'in verdiği bilgiye göre aynı yılın başlarında Bursa'daki 473 dokuma tezgâhında günlük 1000 kiloya yakın ipek işleniyordu. Bu da yıllık 360.000 kilo ipek demekti. Bursa tek başına bu ihtiyacı karşılayamadığından çeşitli vilâyetlerdeki kozalar buraya getirilip satılıyordu (R.K., Bursa, bir fabrikalar şehri halini aldı, 1931).

Ragıp Kemal Bey 1931 yazında bir kez daha Bursa'yı ziyaret ettiğinde ucuzluğun adeta "iptizal" hâlinde olduğunu görmüştür. Verdiği bilgiye göre kentte yüz patlıcan on kuruşa, karpuzun okkası kırk paraya, bamya yüz paraya, şeftali 10-30 kuruşa, domates kırk paraya, soğan yüz paraya satılıyordu (Ragıp Kemal, Bursada yapılan yeni binalar, 1931). Bursa şehri kavun, karpuz, şeftali, sebze, meyve ile tıka basa dolmuştu. Karpuz tarlalarına arabasını yanaştıranlar bir lira karşılığında karpuz ve kavun yükletip şehre getiriyordu. Her gün yüzlerce araba karpuz ve sebze kente geliyor, Yoğurtçu Hanında yok pahasına satılıyordu. Bir araba karpuz iki liraydı. Fiyatlar İstanbul ile kıyaslandığında müthiş düşüktü. Örneğin İstanbul'da yirmi beş kuruşa satılan karpuzlar Bursa'da beş kuruştı. Sebzeler adeta bedavaydı. Ragıp Kemal Bey sebze ve meyve fiyatlarındaki bu ucuzluğa rağmen lokantaların çok pahalı olduğunu belirtmiş bir tabak sebzenin on beş kuruşa, bir porsiyon karpuzun da on kuruşa verildiği söyleyerek "Biraz insaf lâzım değil mi?" deme gereğini duymuştur (Ragıp Kemal, Bursada yapılan yeni binalar, 1931).

Muhabir Bursa'daki sebze-meyve üretimi ve fiyatlarıyla ilgili detaylı bilgiler verirken duyularına dayanarak İstanbul-Bursa arasındaki ticareti de mercek altına almış, İstanbul Belediyesi'nin dikkatini çekmiştir. Çünkü Tekirdağ, Bursa gibi İstanbul'a yakın vilâyetlerde sebze ve meyve bol ve ucuz olduğu hâlde İstanbul'da pahalı satılıyordu. Karpuz ticaretinden örnek veren Ragıp Kemal Bey'in aktardığına göre İstanbul'a dört mavna karpuz geldiği zaman kabzımallar ortadan kayboluyor ve bu mallara talip olmuyordu. Çaresiz kalan mal sahipleri de karpuzları nakliye ücreti karşılığında satıyor ve memleketlerine geri dönüyordu. Daha sonra da pek ucuza alınan bu karpuzlar İstanbul halkına pahalıya satılıyordu. Muhabire göre kavun-karpuzun en bol olduğu zamanda bile İstanbul halkının doya doya karpuz ve meyve yemesine meydan vermeyen bu insafsız esnafa müdahale etmek gerekiyordu. Ayrıca Bursalılar da çok zarardaydı. İstanbul esnafı Bursa'dan aldığı ürünü pahalıya satıyor, bu da talebi azalttığından yeni

mala ihtiyaç duyulmuyordu. İstanbul esnafı az kâra razı olsa mallar daha çok satılacak, Bursa'da çürüyüp sokaklara atılmayacak, esnafın ve üreticinin yüzü gülecekti. Ragıp Kemal Bey'e göre İstanbul Belediyesi bu durumları göz önüne alarak tedbirler düşünmeli ve uygulamaya koymalıydı (Ragıp Kemal, Bursada yapılan yeni binalar, 1931).

Söz konusu yıllarda Bursa'da İş Bankası, Adapazarı Emniyet Bankası, Ziraat Bankası, Emlâk ve Eytam Bankası, Adapazarı Türk Ticaret Bankası ve Osmanlı Bankası'nın şubeleri bulunuyordu (Sedad, 1934: 4-8). Ancak Cantürk bunlardan yalnız biri hakkında duyularını aktarmış ve Ziraat Bankası şubesinin hizmetlerinden övgüyle söz edildiğini kaydetmiştir. 1932 yılında vilâyette bir kooperatif kurulmuş ve büyük çiftlik sahipleri de bu kooperatife katılmıştı. Bunun dışında 36 kooperatif daha kurulmuştu (Ragıp Kemal, Kaplıca şehrinde göze çarpan şeyler, 1932).

Gezi yazılarında Bursa'nın sebze ve meyveleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler veren muhabir 1933 yılındaki gezisinde de yine aynı şeyi yapmış ve adeta ballandıra ballandıra gördüklerini anlatmıştır. Ragıp Kemal Bey'e göre Bursa'da meyve dükkânları adeta birer çiçek buketine benziyordu. Meyveler o kadar iştah açıcı şekilde sergileniyordu ki insanda karşılırlarına geçip seyretme isteği doğuyordu. Muhabirin ziyareti sırasında şeftali mevsimiydi ve şeftalilerin her cinsinde başka bir lezzet vardı. En nefis şeftaliler 20 kuruşaydı. Bir önceki yıl okkası yirmi para olan karpuzların okkası ise 1933'de 100-120 paraya (2,5-3 kuruş) yükselmişti (Ragıp Kemal, Bursanın kıymetli bir irfan müessesesi, 1933).

Bursa'nın yoğurt ve peynirleri de çok meşhurdur. Bunların âdeta kaymaktan farkı yoktu. Ancak bu kadar sebze ve meyve bolluğuna rağmen Bursa'daki lokantalarda yemekler hâlâ çok pahalıydı. Örneğin bir etli sebze yemeği 15 kuruştur. Bu yemeğin içindeki etler de kırpıntı ve kakırdak türü şeylerdi. Çekirge tarafında ise her şey pahalıydı. Muhabir

gördükleri karşısında “Burada bazı esnaf, gelenleri âdeta milyon zannediyor. Bu zihniyeti bırakmak lâzımdır” demekten kendini alamamıştır (Ragıp Kemal, Bursanın kıymetli bir irfan müessesesi, 1933).

Ragıp Kemal Bey, Bursa'daki merinos koyun yetiştiriciliğini de mercek altına almayı ihmal etmemiş, 1932 kışındaki gezi yazısının önemli bir kısmını bu konuya ayırmıştır. Ülkede yetiştirilen koyunlar içerisinde en faydalısının merinos cinsi koyunlar olduğunu belirten muhabir, bunun merinos koyununun yünündeki elastikiyet, incelik ve kıvırcıklıktan kaynaklandığını anlatmış, bu hayvanın yününden yapılan dokumaların bu sebeplerle daha pahalı olduğunu aktarmıştır. Verdiği bilgiye göre Bursa'da koyunculunun korunması, geliştirilmesi ve özellikle de merinos cinsinin ıslah edilmesi ve çoğaltılması amacıyla kurulmuş olan cemiyet 1932 yılı itibariyle büyük bir şevkle çalışıyordu. Baytar Müdürü tarafından kendisine gösterilen yarım kan olarak yetiştirilmiş olan merinosların yünlerini inceleyen muhabir, aldığı bilgiler ışığında ülkenin refah ve zenginliği için önem arz eden bu hayvanların yetiştirilmesinin Bursa'da en önemli gündem maddesi olduğu kanaatine varmıştır. Cemiyetin karşılaştığı zorluk ve engelleri sıralayan Ragıp Kemal Bey, “herkes” adına, şu konularda İktisat Vekâleti'nin dikkatini çekmiş ve çözülmesini rica etmiştir:

1- O yıl merinoslardan alınan yapağılar millî fabrikalar tarafından değer fiyatlarıyla alınmadığından merinos sahipleri üzülmüş ve “Mademki bu yünlerin öbür yünlerden fiyat farkı yoktur neden bunlarla uğraşalım?” demişti. Bu durum üreticinin şevkini kırıyor ve Bursa için zarara sebep oluyordu.

2- Bankaların hayvanlar üzerinden de kredi vermesi gerekiyordu. Oysa arazi ve emlak karşılığında kredi veren bankalar hayvanları teminat olarak görmüyor, kredi alamayan koyun sahipleri zorlanıyordu.

3- İstanbul'da mezbaha vergilerinin yüksekliği de yetiştiricileri baltalıyordu. Mal sahibi bir koyunu altı liraya sattığı hâlde eline geçen para ancak üç liraydı.

4- Ulaşım tarifelerinin yüksekliği sebebiyle koyunların trenlerle sevkine imkân yoktu ve mal sahipleri bundan dolayı çok zarar ediyordu. Yetiştiricilerin desteklenmesi için demiryolu tarifelerinde önemli bir indirim ihtiyacı vardı (Ragıp Kemal, Bursadaki merinoslar nasıl ıslah ediliyor?, 1932).

Yaklaşık bir buçuk yıl sonra bu konuda yeni bilgiler veren Cantürk, büyük beklentilerle açılmış olan Koyunculuk Cemiyeti'nin dağılmış olduğunu ancak yeni Baytar Müdürü Tahsin Nahit Bey'in bu cemiyeti tekrar canlandırmaya azmettiğini bildirmiştir. Ayrıca merinos cinsinin çoğaltılması ve korunması için tedbirler alınmış, vilâyette yetiştirilmiş olan 1500 koç üreticilere dağıtmıştı (Ragıp Kemal, Bursa vilâyetinde hayvan hastalıkları ile mücadele, 1933).

Muhabir 1934 yılındaki gezisinde kentteki en önemli sanayi tesislerinden biri olan İpek İş Fabrikasını ziyaret etmiş, izlenimlerini Vakit gazetesinde okuyucularına aktarmıştır. Bu fabrika İş Bankası'nın sanayi alanındaki iştiraklerinden biriydi (Türkiye İş Bankasının On Yılı, 1934: [88]). Kentte dokunan ipekli kumaşlar ile hamam takımları ve pamuklu mensucatin geçmişten beri Bursa'ya şöhret kazandırdığını hatırlatan Ragıp Kemal Bey ipek kumaşların “Bursa'nın göz kamaştırıcı varlıklarından birisi” olduğunu belirtmiştir. İpek ve dokuma sanayii sayesinde şehre yüklü miktarda para giriyor ve pek çok fakir aile geçimini bu yolla sağlıyordu. Muhabirin verdiği bilgiye göre mevcut ipek fabrikaları içerisinde özellikle bu fabrikanın ürünleri görülmeye değerdi (Ragıp Kemal, Bursada İpekliler, 1934).

İpek İş Fabrikasının temeli 1925 yılında Atatürk tarafından atılmıştı ve bir Türk anonim şirketi tarafından yönetiliyordu. Şirketin başında bankacıktan gelen Rüştü Bey bulunuyordu. Apre dairesindeki

Alman şefin dışındaki tüm uzmanlar Türk'tü. Fabrikanın makineleri son sistemdi. Türkiye'deki fabrikalar içerisinde en çok tür kumaşı bu fabrika ürettiyordu. Kumaşların kalınlığı ve güzelliği Avrupa ayarındaydı.

Fabrikanın müdürü Fehmi Bey ile Mühendis İhsan Bey'in eşliğinde fabrikanın her tarafını gezen muhabir gördükleri karşısında hayran kalmıştır. Fabrikanın bir kapısından girip diğer kapısına ulaşmaları bir saat sürmüştü, muhabir gezi sırasında kendi ifadesiyle kan ter içinde kalmıştır. Gezi boyunca hare yapan, kumaş yumuşatan makineleri, germe ve ütü işlemlerini, alev makinesini, boyahaneyi, şarp makinelerini, Şemsa Hanım'ın yönetimindeki kimyahaneyi, boya ustası Hakkı Efendi'nin işlerini, ihzar dairesini, apre dairesini, permutit su tasfiye cihazını görme şansı olmuştu. Fabrikada birçok erkek ve kız işine odaklanmış şekilde çalışıyor, mühendis ve uzmanlar sağa sola koşuyordu. Bir başka bölümde ise toplar hâline getirilmiş olan kumaşlar ambajlanıyor ve İstanbul'a gönderiliyordu (Ragıp Kemal, Bursada İpekliler, 1934).

7. Sosyal ve Gündelik Yaşam

1930'lu yılların ilk yarısında Türkiye'nin genelinde sosyal ve gündelik yaşamda hızlı değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getiren savaşlar silsilesinden yorgun çıkan toplum 1920'li yıllarda yaralarını kısmen sarabilmiş, aynı süreçte Cumhuriyet rejiminin sosyal yaşama getirdiği değişim gündelik hayata yansımaya başlamıştır. Kadınların sosyal yaşama katılması, millî bayram kutlamaları ve halkevleri bunun en somut göstergeleridir. Öte yandan yerel yönetimlerin yanı sıra özel girişimcilerin kent yaşamına yeni kazandırdığı tesisler halk için yeni birer çekim merkezi olmuş, "yedinci sanat" olarak insanoğlunun hayatına giren sinema da hem yeni bir sosyal faaliyet alanı olarak gündelik hayatın bir parçası olmuş hem de insanlar arasındaki etkileşimi hızlandırmıştır.

Aynı yıllarda Bursa'da da canlı bir sosyal ve gündelik hayat söz konusudur. Cumhuriyet rejimiyle birlikte artan iletişim ve ulaşım olanakları, kent dokusundaki değişim özellikle Tayyare Sineması ile Bursa Halkevi'nin faaliyete başlaması ve milli bayram kutlamaları Bursa'da gündelik yaşamı canlandırmıştır (Bilgi, 2006: 131-132). Örneğin 1932-1934 yıllarında Halkevi'nde 4 tane piyes, 38 tane de temsil sergilenmiş, bu etkinlikleri 22.150 kişi izlemiştir (Aladağ, 2004: 72).

Bursa'daki sosyal ve gündelik yaşamla ilgili Ragıp Kemal Bey'in üzerinde en çok durduğu konular park ve bahçeler ile yemek kültürü olmuştur. 1931 yılında Tayyare Cemiyeti'nin sinema binasının anıt gibi yükselmesini övgüye değer bulmuş ayrıca belediye dairesinin âtıl ve metrük bahçesinin güzel bir park hâline getirilmiş olduğunu haber vermiştir. Bildirdiğine göre bu parka orkestra ve ince sazlar konmuştu. Hamdi Emin Bey tarafından işletilen eski İktisat Müdüriyeti binası da düzenlenmiş ve sinema hâline getirilmişti. Bahçesinde varyete ve sinema oynatılıyordu (Ragıp Kemal, Bursada yapılan yeni binalar, 1931).

Ragıp Kemal Bey 1934 yılındaki gezisinde kentteki gündelik hayata daha ayrıntılı değinmiştir. Verdiği bilgilere göre Bursa'da herkes sabahdan işine koşuyor, öğle vakti kentte bir tenhâlık oluyordu. İkinci saatlerine doğru halkın bir kısmı Setbaşı'ndaki Şaban Bahçesine, bir kısmı Belediye Bahçesindeki saza, bir kısmı da Tophane Bahçesine gidiyordu. Bazılarının tercihi ise kaplıcalar oluyordu. Özellikle Belediye Bahçesindeki saz çok rağbet görüyordu. Daha sakin zaman geçirmek isteyenler ise Hükümet Konağı'nın karşısındaki kahvehanelere, Setbaşı'ndaki gazinolara, Türk Ocağı gazinosuna veya Yeşil Cami tarafındaki kır kahvelerine yöneliyordu. Cuma günlerinin gözde yerleri Uludağ ve Mudanya idi (Ragıp Kemal, Bursada İpekliler, 1934).

Bursa'nın nefis şeftalileri sabahları halde 10 kuruşa satılıyordu. Yemişçi dükkânlarındaki satış fiyatı ise 20-25 kuruştur. Yine halde 5 kuruşa satılan armutlar sokak başlarında 7,5 kuruşa, kilosu 20 para olan

karpuzlar ise sokaklarda iki kuruşa satılıyordu. Kentte birkaç lokanta açılmıştı. Yemekler lezzetli ve ucuzdu. Belediyenin Belediye Bahçesi'nde başlattığı tabldot yemek servisi 35 kuruştı. Kentteki kebaplar da çok meşhurdur ve özellikle İskender Usta'nın kebapları çok rağbet görüyordu (Ragıp Kemal, Bursada İpekliler, 1934).

Gezdiği yerlerde her zaman olmasa da halkevlerini ziyaret eden, etkinlikleri hakkında bilgi veren muhabir ne yazık ki 19 Şubat 1932 tarihinden itibaren faaliyete başlayan ve Bursa'nın sosyal yaşamında önemli bir yeri olan Bursa Halkevi'ne dair herhangi bir bilgi paylaşmamıştır. Bununla birlikte Bursa'daki gündelik hayata ilişkin paylaştığı sıra dışı bir konu vardır. Muhabir 1933 yılındaki ziyareti sırasında yılanlarla gösteri yapan iki kişiyle görüşmüş ve bunlardan yılanlar hakkında bilgi alarak okuyucularıyla paylaşmıştır (Ragıp Kemal, Bursa ve Mudanyada yılan avcıları, 1933).

Muhabirin verdiği bilgiye göre yılan ticaretiyle uğraşan bazı kişiler yakaladıkları yılanları Avrupa'ya gönderene kadar bunları büyük şehirlerde halka teşhir ediyor, böylece yol parasını ve gerekli masrafları çıkarıyordu. İki Mudanya'da ikisi de Bursa'da olmak üzere dört yılan avcısıyla karşılaşan muhabir, Bursa'da her ikisi de İbrahim adındaki yılan avcılarının belediye karşısında kiraladıkları dükkâna konuk olmuştur. Yılan avcıları dükkânda yılanları vücutlarına sararak ve ağızlarına alarak gösteri yapıyordu. Bu yılanların büyüyen türleri 30 kilo ağırlığı aşabiliyor, üç metre uzunluğa erişebiliyordu. Bir başka tür de bilekten ince ve iki metre uzunluğundaydı. Bakla Damga türündeki engerek yılanları oldukça zehirliydi. Sarı benekli Çakırdağ Alacası türündeki engerekler ise Edremit'in Kazdağı'nda, Akhisar'ın Gedevre Dağı'nda ve İzmir'in Naldöken Dağları'nda bulunuyordu. Bu yılanlar ancak arkalarından yetişilerek iki el ile baş ve kuyruk taraflarından tutularak yakalanabiliyor, yakalandıktan bir hafta sonra zararsız hâle getirilebiliyordu.

8. Turizm ve Tanıtım Faaliyetleri

Ragıp Kemal Cantürk gezi yazılarında Bursa'nın turistik özelliklerine ve kentteki turizm faaliyetlerine geniş yer ayırmıştır. Verdiği bilgilere göre Bursa da tıpkı İzmir gibi gelen gidenin çok olduğu bir kentti. Ancak İzmir'e geliş gidişler ticari amaçlı olduğu hâlde Bursa'yı ziyaret edenlerin çoğunluğu şifa arayan hastalar ile zevkine düşkün kişilerdi. Özellikle de yaz aylarında Bursa mahşeri bir hâl alıyordu (Ragıp Kemal, Bursada hararetili bir belediye faaliyeti var, 1934). Kent gerek sağlık turizmi, gerek ucuzluğu gerekse de tarihi değerleri ve doğal güzellikleri açısından adeta bir cennetti (Ragıp Kemal, Bursa bir sene içinde çok değişti, 1933).

1931 yılındaki ikinci ziyaretinden itibaren Bursa'daki turizm hakkında ayrıntılı bilgiler veren muhabirin anlattıklarına göre Bursa, turizm potansiyelini erkenden değerlendirmeye başlayan ve bu konuda Türkiye'ye öncülük eden şehirlerden biri olmuştur.

Muhabir 1931 Eylül'ünde yayımlanan mektubunda, önceden Bursalıların çadır kurup on beş gün süreyle yiyip içtiği, soğuk subaşlarında âlemler yaptığı ve kilo alarak geri döndüğü yaylaya bir dağ oteli inşa edildiğini bildirmiştir. Verdiği bilgiye göre otel, Bursa için bir onur kaynağıydı ve Bursa'nın doğal güzellikleri bu eserle tamamlanmıştı. Muhabire göre “Vakti ve hali müsait olup ta bu otelde on beş gün kadar vakit geçirmeyenler hayatta büyük bir fırsatı kaybetmiş olurlar!”dı (Ragıp Kemal, Bursada yapılan yeni binalar, 1931).

Bursa'nın özellikle sonbaharda çok güzel ve çekici olduğunu belirten muhabir, 1931'in sonbahar günlerinde kentin ziyaretçilerle dolu olduğunu ve otellerde neredeyse yatacak yer kalmadığını bildirmiştir. Verdiği bilgiye göre Bursa'ya gösterilen yoğun ilginin başlıca sebepleri hem Yalova ve hem de Mudanya üzerinden ulaşım kolaylığı, özellikle yiyecek fiyatlarındaki uygunluk ve Bursa halkının misafirperverliği idi. Özellikle, yeni açılan Uludağ oteli herkesin merakını uyandırıyor ve pek

çok kişiyi cezbediyordu. Yüzyıllardır ıssız olan karlı dağlar insanların kahkahalarıyla şenleniyordu (Ragıp Kemal, Bursaya rağbet, 1931).

Muhabirin verdiği bilgiye göre turizmin gelişmesi için 1931 yılında önemli bir adım atılmış, Belediye Başkanı Muhittin Bey'in başkanlığında, Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü'nün Bursa Şubesi açılmıştı. Henüz açılalı üç ay olmasına rağmen, şube önemli işler görmeye başlamıştı. Amaç Bursa'ya turist getirmektir¹¹. Muhittin Bey, yabancı dil bilen ve Avrupa'yı gezmiş bir kişi olduğu için herkes onun başarılı olacağı konusunda hemfikir. Şubenin diğer üyeleri de memleketi tanıyan ve çağdaş hayatın gereklerine uygun uzmanlıkları bulunan kişilerden oluşmuştu. Bunlar Doktor Osman Şevki, Müze Müdürü Mahmut, Ticaret Odası'ndan Tayyar, tüccardan İsmail Hakkı ve Osman Beylerdi (Ragıp Kemal, Bursaya rağbet, 1931).

Kulübün Bursa Şubesi bir yandan kuruluşunu tamamlarken diğer yandan bir rehberin basımı için hazırlıklara girişmişti. Oteller, banyolar (kaplıcalar) ve bazı sinemalar ile lokantalar Turing Kulübü üyesi olan kişilere önemli indirimler yapmıştı. Kulübe girebilmenin şartı iki üyenin referansı ile senelik üç lira aidat ödemektir.

Kulüp 1932'nin bahar aylarında kuruluşunu tamamlayacak ve tam olarak faaliyete başlayacaktı. Böylece Bursa'nın o zamana kadar yeterince tanınmayan güzellikleri ve faydalı yerleri ziyaretçilerin beğenisine sunulacaktı. Başkan Muhittin Bey bütün bu işleri özel bir ilgi ve zevkle takip ediyor, en küçük ayrıntıyla dahi ilgileniyordu. Bursa'nın merkezinde kalacak ziyaretçilerin konforlu, güvenli ve huzurlu şekilde konaklayabilmesi için her türlü çaba sarf ediliyordu. Banyolara (kaplıcalara) gidecek kişilerin elektrikle tedavisi ve hangi banyoları kullanması gerektiğinin belirlenmesi için, ünlü bir uzman olan Dr.

¹¹ O dönemin tabirine bağlı olarak orijinal metinde "turist" değil "seyyah" kelimesi kullanılmıştır.

Nüzhet Şakir Bey daima görev başındaydı. Paris Hidroloji ve Klimatoloji Enstitüsü mezunu olan Nüzhet Şakir Bey operatör ve fizyoterapi uzmanıydı. Bu sevecen doktor fakirleri ücretsiz muayene ettiği gibi gerekenlerin ilaç parasını da kendisi karşılıyordu.

Şube faaliyetlerine başlamış olup üyelik başvurularının hepsini olumlu cevaplandırıyor. Turing Kulüp belgesi bulunan turistlere düzenli programlar hazırlanıyor yalnız Bursa vilâyeti içerisinde değil Balıkesir, Eskişehir, Afyonkarahisar, Kütahya ve Konya vilâyetlerine de özel rehberler eşliğinde turlar düzenleniyordu.

Şubenin yayın kısmında Bursa'yı iyi tanıyan kişilerden Dr. Osman Şevki ve Tevfik Beyler ile Müze Müdürü Mahmut Bey ve Şevket Efendi görevliydi. Bu komisyon vilâyetin anıtsal eserlerini inceleyerek Bursa hakkında ayrıntılı ve değerli bir eser yayımlamak üzereydi. Kent bu bakımdan "Beldelerin Melikesi" İstanbul'dan öndeydi¹².

Turing Kulübü Bursa Şubesi yurtdışından turist getirmek için de bağlantılar kurmaya başlamıştı. Almanya'da 132.000 otomobil ve motosiklet sahibinin üyesi bulunduğu Adak adlı ünlü bir kulübün temsilcisi Her Aleksandr Gerdeysen, Bursa'ya turist getirmek için birkaç gün önce kente gelmiş ve Belediye Başkanı ile görüşmüştü. Planlanana göre bu kulübün üyeleri Köstence'ye kadar otomobilleriyle gelecek ve oradan vapura binecekti. Bu durumda 1932'nin ilkbaharında Bursa'nın turist akınına uğrayacağı muhakkaktı. Yine kısa süre önce Fransız Ayan Meclisi İkinci Başkanı Mösyö Radiye ile beraberindeki milletvekillerinin Bursa'ya gelmesi kentin tanıtımı için iyi bir fırsat olmuştu. Heyet özel

¹² Nitekim Rağıp Kemal Bey bu bilgileri verdikten sonra "Beldelerin Melikesi" dediği İstanbul için hâlâ böyle bir turistik rehber yazılmamış olduğunun ve bunun zararlarının görüldüğünün altını çizmiştir. Zira muhabirin verdiği bilgiye göre Bulgaristan'a seyahat ettiğinde oradakiler kendisine böyle bir rehber olup olmadığını sormuş ve Bulgaristan'dakilerin İstanbul'a gelmek için böyle bir rehber ihtiyacı duyduğunu bizzat görmüştür (Bursaya rağbet!, 1931).

olarak ağırlanmış ve konuklar kendilerine gösterilen misafirperverlikten çok memnun kalmıştı (R.K., Bursalıların dertleri, 1931).

Ragıp Kemal Bey 1932 yılının sonbaharında Bursa kent merkezine yaptığı geziye dair yazdığı mektubunun büyük bir bölümünü de kentteki otel ve kaplıcalar ile Uludağ'a yaptığı seyahate ayırmıştır (Ragıp Kemal, Kaplıca şehrinde göze çarpan şeyler, 1932).

Muhabire göre Bursa'da en çok gidilen yerlerin başında kaplıcalar geliyordu. Ancak buraya ulaşımında ciddi sıkıntılar vardı. Mevcut otobüsler ihtiyaca yeterli gelmediği gibi düzensiz işlediği için de insanlar saatlerce duraklarda bekliyordu. Üstelik belediyenin seferleri düzenlemek için yaptığı yeni tarife düzensizliği daha da artırmıştı. Çünkü belediye şehir dışına işleyen otobüslerin kaplıcalara sefer yapmasını yasaklamış ve rekabet ortadan kalkmıştı.

1932 yazında 60 üyesi olan “Bursa Çekirge Otel ve Hancılar Cemiyeti” faaliyete başlamış, başkanlığına Çekirge Palas müsteciri Hüseyin Bey seçilmişti. Çekirge'de 21 kaplıca açılmıştı. Bunların beşinde yemek ve birisinde de saz vardı. Aileleriyle gelenlere ve uzun süre kalanlara önemli indirimler yapılıyordu. Ancak Ragıp Kemal Bey'in verdiği bilgilere göre 1932'nin Eylül ayı itibariyle Bursa'daki otelciler hâllerinden memnun değildi. Otelciler ile kaplıcalar yeterli müşteri olmaması sebebiyle fiyatlarda dikkate değer indirimler yapmıştı ve müthiş bir ucuzluk söz konusuydu. Örneğin birinci sınıf otellerde kahvaltı ve yemek dâhil olduğu hâlde tek yatak iki lira, çift yatak bir buçuk liraydı. Kaplıcalarda ise standart fiyatlar yoktu. Kaplıca işletmecileri pazarlıkla kazanacakları her kuruşa razı oluyordu.

Otelciler belediyenin su konusundaki uygulamasından şikâyetçiydi. Zira belediye suyun tonu için şehir içindeki hamamlardan beş, fabrikalardan da üç kuruş aldığı hâlde otel ve kaplıcalardan onar kuruş alıyordu. Otelciler bu konuda destek göremediklerini ve kimsesiz

kaldıklarını hissediyordu (Ragıp Kemal, Kaplıca şehrinde göze çarpan şeyler, 1932).

Ragıp Kemal Bey bu ziyareti sırasında Otelciler Cemiyeti'nin davetlisi olarak yirmi kişinin üzerindeki bir kabile ile Uludağ'a seyahat etmiştir. Çok sıcak ve boğucu bir havanın hüküm sürdüğü Bursa'dan ayrılan kabile yükseldikçe manzarası değişen bir yolda iki saat süren bir yolculuk yapmıştır. Bu süre içerisinde jeolojik oluşumlar, çam ağaçları ve kızıl otlar birbirini izlemiştir. Çamlıklarda aile çadırları, dumanı tüten ocak ve kebaplar ile buz gibi suların yakınından geçen kabile iki saatin sonunda 1850 rakımda yer alan meşhur otele ulaşmıştır. Bursa'da hava sıcaklığı 34 derece iken burada 14 derece olduğu için kabiledekiler gelir gelmez üşümüş ve soba yaktırmak zorunda kalmıştır.

Uludağ'ın yükseklerinde yer alan meşhur otel Hususi Muhasebe'ye aitti (Sedad, 1934: 38). Son sistem mefruşatla döşenmiş konforlu, şık ve şirin bir tesisti. 15 odası, 30 yatağı, birer salon ve banyosu, radyosu ile gramofonu vardı. Her odada su ve elektrik bulunuyordu. Otelin arkasında henüz erimemiş karlarla kaplı dağlar, önünde çam ağaçlarıyla yükselmiş tepeler vardı. İnsanın, otelin yanı başında akan suyun içine elini sokup kırk saniye kadar beklemesi bile çok zordu. Ne var ki Ragıp Kemal Bey, otelin bulunduğu yeri beğenmemiş, kulağına gelen eleştirilere hak vermiştir. Ona göre de otelin bulunduğu yerde hayattan eser yoktu. Tabiat buraya cömertlik etmemiştir. Bu kadar güzel bir otelin Bursa'ya hâkim, manzarası güzel, çamlık bir nokta yerine Bursa'dan uzak, ulaşımı zor ve masraflı, çorak bir çukurda yapılmış olması otelin müşterisiz kalmasına neden oluyordu. Bu yüzden de otelin konumu eleştiri konusuydu (Ragıp Kemal, Kaplıca şehrinde göze çarpan şeyler, 1932).

1933 yılının yaz sonu-sonbahar başlangıcında bir kez daha kenti ziyaret eden Ragıp Kemal Bey, Bursa'nın en kalabalık mevsimine denk gelmişti. Bursa'da büyük bir yoğunluk göze çarpıyordu. Oteller tıka basa

dolmuş ve boş yer kalmamıştı. Turing Kulüp'ün Bursa Şubesi ve özellikle de Belediye Başkanı Muhiddin Bey ile arkadaşlarının takdire şayan çalışmaları meyvesini vermiş ve Bursa'nın her tarafı insan akınına uğramıştı. Gerek şehirdeki oteller gerekse de Çekirge'deki hamamlarda (kaplıcalarda) yer kalmamış ve sahiplerinin yüzleri gülmüştü. Uludağ'ın meşhur otelinde de misafirler vardı ve orası da çok rağbet görüyordu (Ragıp Kemal, Bursa bir sene içinde çok değişti, 1933). Çoğunluğu eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek üzere kente gelen bu kalabalığın içerisinde her sınıftan insan vardı. Kaplıca sefaları, Uludağ gezileri, çalgılı bahçeleri, barları ve birçok eğlence yerleri yaz tatilini zevkle geçirmek isteyen pek çok kişiyi Bursa'ya toplamış, şehir adeta panayır hâlini almıştı. Kentin meşhur meyveleri ile yiyecek ve içecek konusunda her yerden ucuz olması bu ziyaretçi akınına artırıyordu (Ragıp Kemal, Bursa bu sene çok kalabalık ve eğlenceli, 1933).

Bursa son zamanlarda devlet erkânından da pek çok ziyaretçiyi ağırlamıştı. Bunlar arasında TBMM Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa, Müfettiş Ali Sait ve Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşalar ile Erzurum Milletvekili Aziz, Balıkesir Milletvekili Enver, Osman Hayri ve Afyon Milletvekili Haydar Beyler de bulunuyordu. Nüfus Genel Müdürü Galip Bey ile eski milletvekili ve Ziraat Bankası Umumî Meclisi üyesi Sabit Bey de Bursa'ya misafir olan yüzlerce tanıdık simadan bazılarıydı (Ragıp Kemal, Bursa bir sene içinde çok değişti, 1933).

Bursa'daki kalabalığa rağmen ziyaretçiler arasında yabancı ülke vatandaşlarının son derece az olması Ragıp Kemal Bey'in dikkatini çekmişti (Ragıp Kemal, Bursa bu sene çok kalabalık ve eğlenceli, 1933). İstatistikler de muhabirin bu kanısını doğrulamaktadır. Nitekim 1933'ün ikinci altı ayında otellere 4669 yolcu gelmişti. Aynı dönemde şehre gelen yabancı turist sayısı ise 239'du (Sedad, 1934: 27). Muhabir bir şehre gelecek turistlerden beklenen faydanın ancak onların kentte birkaç gün kalmalarıyla sağlanabileceğini, günübürlük ziyaretçilerden sağlanacak

faydanın önemsiz olduğunu belirttikten sonra Bursa'ya yabancı turist çekmenin yollarını şöyle sıralıyordu:

- 1- Öncelikle Yalova ve Mudanya yolları çok iyi bir hâle sokulmalıydı.
- 2- Çekirge semtinde büyük ve mükemmel bir otel yapılmalıydı.
- 3- Ulaşım ücretlerinde son haddine kadar indirim yapılmalıydı.
- 4- Turistlerin pasaport ve kimlik kontrolleri onları sıkmadan, bunaltmadan yapılmalıydı.
- 5- Dünyanın her tarafında en iyi şekilde tanıtım ve propaganda yapılmalıydı.

Bursa'da birçok otelin yanı sıra kaplıcalarda da konaklama imkânı vardı. Ancak şehrin ihtiyacı her yıl artmakta olduğundan bu tesisler ihtiyacı karşılamaya yetmiyordu. Öte yandan kabile hâlinde gelecek turistleri de tek bir otele yerleştirme imkânı yoktu. Bu yüzden belediye 200 yataklı ve her türlü konfora sahip yeni bir otelin yapımına başlayacaktı. Muhabir bu haberi sevinçle karşılamış ve girişimi yerinde bulmuştur (Ragıp Kemal, Bursa bu sene çok kalabalık ve eğlenceli, 1933).

Ragıp Kemal Bey'in 1933 yılında Bursa'ya dair verdiği bilgilerden biri de kentte bir "Dağ Sporları Kulübü"nü kurulmuş olduğudur (Kemal Ragıp, Bursada dağ sporları çok rağbet görüyor, 1933). Muhabirin aktardığına göre bu yeni kuruluşun amacı gençliği dağ sporlarına alıştırmaktı. Uzmanlara göre Uludağ yöresi dağ sporlarına son derece elverişliydi. Bu sporlar kışın yapılıyor yaz aylarında da seyahatler düzenleniyordu.

Kulüp üyelerinin tümü sivil vatandaşlardan oluşuyordu. Ancak bunların idaresi ve bilimsel yöntemlerle eğitilmesi için ordu tarafından Miralay İsmail Hakkı Bey görevlendirilmişti. İsmail Hakkı Bey

Muğla'da Dağ Alayı kumandanlığında, eşkiya takiplerinde ve Ağrı harekâtında bulunmuş değerli bir komutandı.

Gelecek kış aylarında alıştırımlara devam edebilmek için Uludağ'da önemli düzenlemeler yapılmıştı. 18. kilometreden, otelin bulunduğu 34. kilometreye kadar altı “imdat evi”nin yapılmasına başlanmış ve bir kısmı tamamlanmıştı. Bunlardan birisi küçük bir okul olarak kullanılabilir durumdaydı ve 1.700 liraya mâl olacaktı. Diğerleri de kabilelerin tipi vb. durumlarda sığınabilmeleri içindi. Kışın bu “imdat evleri” ile otel arasında kızak işletme fikri de söz konusuydu. Böylece kayak yapanların kızakla otele gidebilmelerine imkân sağlanacaktı.

22. kilometreden otele kadar elli metrede bir ve otelden de dağın 2.550 metre rakımındaki zirvesine kadar yüz metrede bir olmak üzere her birisi 6-8 metre uzunluğunda işaret direkleri dikilmişti. Kışın çok fazla kar yağdığında yollar kapandığından bu işaretler sayesinde yol bulmak mümkün olacaktı.

Kulüp tarafından yüz kadar kayak tedarik edilmek üzereydi. Bir önceki kış kulüp üyelerinden on beşi kayak edinebilmişti. Bunlar yirmişer liraya Almanya'dan getirilmişti. Bursa'daki Sanayi Mektebi ise bu kayakları daha ucuza imal edecekti. Fakat bunun için damarsız, 15 cm çapında ve özel olarak yetiştirilmiş dişbudak ağaçları gerekiyordu. Karacabeyli Nuri Bey kendi çiftliğindeki işe yarar dişbudakların ücretsiz kesilmesine izin vermiş ve bu cömertliği ile takdir toplamıştı. Kayaklarla beraber bir miktar dağ levazımı da tedarik edilecekti. Spor Federasyonu Başkanı ve Erzurum Mebusu Aziz Bey bu kulübe azamî derecede yardım ediyordu.

Yüzeysel bakıldığında sadece turizm ve spor amaçlı görünen dağcılığın aslında paramiliter bir yönünün de bulunduğu Ragıp Kemal Bey'in açıklamalarından anlaşılmaktadır. Nitekim dağcılığın sağlıklı bir yaşam için önemini dile getiren ve bu konuda teşvik edici sözler söyleyen

muhabirin verdiği bilgiye göre dağcılık sporunun başlangıcı I. Dünya Savaşı yıllarına dayanıyordu. Bu savaş sırasında dağlarda çetin muharebeler yaşanmış ve bütün ordular dağ levazımıyla kendilerini donatmaya mecbur kalmıştı. 1930'lu yıllarda ise Avrupa devletleri dağ alayları değil, dağ kolorduları kuruyordu. Ragıp Kemal Bey'e göre Türkiye de dağlık bir coğrafyada olduğundan bu teşkilâta önem verilmesi gerekiyordu.

Yeni bir dünya savaşının gündemde olduğu 1930'lu yıllarda Bursa'da bir yandan paramiliter dağcılık faaliyetleriyle olası savaşa hazırlık yapılırken öte yandan sivil savunma eğitimleri de veriliyordu. Nitekim Miralay İsmail Hakkı Bey zehirli gazlar ile hava savaşları hakkında Bursa'da önemli konferanslar vermişti. Bunlardan korunma yollarını ve çok pratik önlemleri göstermişti. Bu konferansların notları iki yüz sayfalık bir kitap hâlinde yayımlanacaktı. Muhabire göre her vatandaş gelecekteki savaşlarda zehirli gaz ve bombalardan nasıl korunacağını öğrenmek zorundaydı. Zira Avrupa devletlerinin büyük masraflar yaparak bu tür savaşlara hazırlandığı her gün gazetelere yansıyor (Kemal Ragıp, Bursada dağ sporları çok rağbet görüyor, 1933).

Ragıp Kemal Bey'in 1933 yılındaki gezisinden kısa süre sonra Bursa Belediyesi turizm konusunda önemli bir adım daha atmış, 29 Ekim 1933'te belediye bünyesine "Seyyahin Şubesi"ni kurmuştur. Bu şubenin görevi kente gelen yabancı ve yerli turistlere kenti tanıtmak, tarihi ve bilimsel bilgi sunmaktır. İstanbul Belediyesi Seyyahin Şubesi ile ortak bir program yürüten bu şube Avrupa'dan turist getirmek için tanıtım faaliyetlerine başlamıştı. Bu amaçla renkli büyük afişler ve broşürler bastırılarak Avrupa'daki otel ve acentelere gönderilmiş, gazetelerde Bursa ile ilgili tanıtım yazıları çıkması sağlanmıştı (Sedad, 1934: 26).

Cantürk 1934 yılındaki gezisinde de kentteki turizmin görünümüne değinmeyi ihmal etmemiş, kaplıcaları ve emsalsiz

meyveleriyle zaten bir çekim merkezi olan Bursa'nın son yıllarda gerçekleşen olumlu değişikliklerle turistik açıdan daha da önem kazandığını kaydetmiştir. Bursa'nın gün geçtikçe güzelleşmesi, her tarafa ulaşım vasıtalarının bulunabilmesi hastaların yanı sıra sağlıklı kişileri de Bursa'ya çekiyordu. Ayrıca belediyenin aldığı ciddi tedbirler sayesinde oteller ıslah edilmiş, misafirlerin ihtiyaçları en üst düzeyde sağlanmıştı. Buna bağlı olarak kaplıcalara olan ilgi bir önceki yıla göre artmıştı (Ragıp Kemal, Bursa ovasındaki sulama ve kurutma ameliyatı, 1934). Gerçekten de Bursa turizm konusunda kısa sürede iyi yol kat etmiş, bu durum kente gelen turist nitelik ve niceliğinde olumlu bir değişime yol açmıştı. Nitekim 1934 yılı içerisinde Bursa'ya 300-400 kişilik gruplar hâlinde turist akını yaşanmıştı. Aynı yıl 900'ü aşkın Fransız ve Polonyalı turist de kenti ziyaret edenler arasındaydı (Sedad, 1934: 27-28).

9. Millî Mücadele Kahramanları

Gezip gördüğü yerlerin Millî Mücadele yıllarındaki olaylarına ve kahramanlarına değinmeyi âdet hâline getirmiş olan muhabir bu bağlamda Bursa'da üç kişiden söz etmiştir. Bunlardan ilki sonraki yıllarda Bursa Belediye Başkan Yardımcılığı görevini üstenecek olan Zehra (Budunç) Hanım'dı (Yüceer, 2005: 11-12). İstiklâl Madalyası sahibi olan Zehra Hanım, 1931 yılı itibariyle Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kreşlerinden birinde müdirelik görevini sürdürüyordu. Millî Mücadele döneminde vatana yaptığı hizmetler sebebiyle Yunanlılar tarafından 18 kişiyle birlikte önce Selânik Hapishanesine, oradan da Milo Adası'na götürülmüş, dokuz ay tutukluluktan sonra Cumhuriyet Hükümeti sayesinde yurda dönebilmişti (R.K., Bursanın gece hayatı da pek caziptir, 1931).

Bir diğer kahraman ise Karakuş Ahmed'ti. Dağdibi köyünden olan Karakuş Ahmed'in hemen herkes tarafından tanındığını belirten muhabir onunla Halk Fırkası'nda karşılaşmış ve sohbet etmiştir. Yunan

işgali sırasında Bursa'daki teşkilat ile Kuvayi Milliye arasında posta taşımış olan bu kahraman artık beyaz sakalının çevrelediği yüzünde geçmişin bin bir destanı okunan bir hâldeydi. İstiklal madalyasına sahipti. Ancak muhtaç hâle gelmiş olduğundan, kendisine “Hıdematı Vataniye” tertibinden maaş bağlanmasını talep ediyordu. Ragıp Kemal Bey bu konuda şu yorumu yapmıştır:

“Bu kahraman köylünün menakıbi vatanperveranesini anlattıkları zaman maziye şöylece bir gözümün önünden geçirdim ve dedim ki Bursanın karagünlerinde kendini tehlikeye atan bu şerefli insan şimdi dilenecek bir hâle getirilmemeli idi!! Vatana hizmet edenlerin mes'ut bir hayata nailiyetleri nesli ati için bir nümunei teşvik olurdu!” (R.K., Bursanın gece hayatı da pek caziptir, 1931).

Muhabirin görüşemediği hâlde adını zikrettiği ve hâlini merak ettiği bir başka Millî Mücadele kahramanı ise Muhallebici Mustafa Dayı idi. Verdiği bilgiye göre Bursa'nın Maksem Mahallesi'nde hâlâ muhallebicilikle geçimini sağlamakta olan bu kişi, işgal döneminde Bursa'dan Kuvayi Milliye tarafına pek çok kişiyi kaçırmıştı (R.K., Bursanın gece hayatı da pek caziptir, 1931).

Sonuç

1930'lu yılların ilk yarısında Anadolu ve Trakya'yı dolaşarak gezi yazıları kaleme alan Emekli Kurmay Albay Ragıp Kemal Cantürk 1931-34 yıllarında Bursa vilâyetini altı kez ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerdeki izlenimlerini anlattığı gezi yazılarından on sekizinin içeriği Bursa kenti ile ilgilidir.

Cantürk, Bursa gezilerini anlattığı tüm yazılarında kentin doğal güzelliklerinden, tarımsal zenginliğinden, ürünlerinin bolluğundan ve ucuzluğundan övgüyle söz etmiştir. Ayrıca ürün ve hizmet fiyatları hakkında bilgi vermiş, ucuzluğu ve pahalılığı konusunda yorumlar yapmıştır.

Muhabirin ziyaretleri Dünya Ekonomik Krizi'nin en etkili olduğu yıllarla örtüşmesine rağmen Bursa'daki ekonomik faaliyetlerin hâlâ canlılığını koruduğu görülmektedir. İpek tezgâhlarına hammadde yetmediği için başka vilâyetlerden ipek alınmakta, bazı aksaklıklara rağmen merinos koyun yetiştiriciliği sürmekte ve yeni kurulan İpek İş Fabrikası yoğun bir şekilde çalışmaktaydı.

Kamu hizmetleri açısından bakıldığında muhabirin çok büyük problemlerden söz ettiği görülmemektedir. Başta belediye olmak üzere kentin imarı için adımlar atılmaktaydı. Bursa Ovası ıslah ediliyordu. Henüz istedik hedeflere ulaşılamamış olsa da eğitimde yoğun bir faaliyet söz konusuydu. Örnek gösterilebilecek okullar mevcuttu. Asayiş sorunu yoktu. Ancak kent içi su dağıtımı ile hem kent içi hem de vilâyet çapındaki ulaşımda aksaklıklar vardı.

Cantürk'ün üzerinde en çok durduğu konulardan biri de Bursa'nın gelişmekte olan turizmidir. Verdiği bilgilere göre ulaşım kolaylığı, doğal güzellikleri, kaplıcaları ve ucuzluğu kenti çekim merkezi hâline getiriyordu. Ayrıca yeni kurulan Turing Kulübü Bursa Şubesi turizmi geliştirmek için aktif rol oynuyor ve olumlu sonuçların ortaya çıkmasını sağlıyordu. Yeni yapılan otelin yanı sıra Dağ Sporları Kulübü de Uludağ'ın turistik değer kazanmasında etkili oluyordu.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Aladağ, Ç. (2004). *Cumhuriyet döneminde Bursa'da kent kültürünün geliştirilmesine yönelik faaliyetler (1935-1950)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayrak, M. (1992). *Türkiye'yi kimler yönetti (1920-1992)*. Yılmaz Yayınları.

Bilgi, S. G. (2006). *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'da günlük yaşam (1923-1950)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bursa yolunda bir şekâvet. (1933, Haziran 3). *Cumhuriyet*, s. 2.

Cantürk, R. K. (1938). *Akıl hocası*. Bürhaneddin Matbaası.

Cantürk, R. K. (1939). *Akıl hocası (II. Kısım)*. Halk Basımevi.

Genelkurmay Başkanlığı (2010). *Türk İstiklal Harbi'ne katılan alay ve tugay komutanlarının biyografileri*. C. II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.

Kaprol, T. (2002). Cumhuriyet sonrası 1930-1950 yılları arasında Bursa'da mimari gelişim. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 7(1), 171-184.

Kaya, M. (1999). *1918-1950 yılları arasında Bursa Kazasının sosyal ve ekonomik durumu*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kemal Ragıp (1933, Eylül 22). Bursada dağ sporları çok rağbet görüyor. *Akşam*, s. 10.

Musa (1933, Haziran 11). Bursa yolundaki soygun. *Cumhuriyet*, s. 3.

Öztürk, Y. (2014). *Kuruluşundan 1950'ye kadar Bursa Belediyesi ve hizmetleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

R.K. (1931, Mart 29). Bursa, bir fabrikalar şehri halini aldı. *Milliyet*, s. 6.

R.K. (1931, Nisan 4). Bursa, maarifi çok müttekâsif bir şehirdir. *Milliyet*, s. 2.

- R.K. (1931, Teşrinievvel 19). Bursalıların dertleri. *Milliyet*, s. 6.
- R.K. (1931, Nisan 28). Bursanın gece hayatı da pek caziptir. *Milliyet*, s. 7.
- Ragıp Kemal (1931, Eylül 6). Bursada yapılan yeni binalar. *Milliyet*, s. 6.
- Ragıp Kemal (1931, Eylül 25). Bursaya rağbet. *Milliyet*, s. 6.
- Ragıp Kemal (1932, Kânunusani 1). Bafra sıtmadan bunalmış vaziyettedir. *Milliyet*, s. 7.
- Ragıp Kemal (1932, Şubat 5). Bursadaki merinoslar nasıl ıslah ediliyor? *Milliyet*, s. 6.
- Ragıp Kemal (1932, Eylül 17). Kaplıca şehrinde göze çarpan şeyler. *Milliyet*, s. 7.
- Ragıp Kemal (1933, Eylül 6). Bursa bir sene içinde çok değişti. *Akşam*, s. 7.
- Ragıp Kemal (1933, Eylül 13). Bursa bu sene çok kalabalık ve eğlenceli. *Akşam*, s. 7.
- Ragıp Kemal (1933, Eylül 23). Bursa ve Mudanyada yılan avcıları. *Akşam*, s. 7.
- Ragıp Kemal (1933, Eylül 17). Bursa vilâyetinde hayvan hastalıkları ile mücadele. *Akşam*, s. 10.
- Ragıp Kemal (1933, Eylül 19). Bursanın kıymetli bir irfan müessesesi. *Akşam*, s. 10.
- Ragıp Kemal (1933, Eylül 14). Yol parasını yol inşaatına hasretmek lâzım. *Akşam*, s. 7.
- Ragıp Kemal (1934, Eylül 30). Bursa ovasındaki sulama ve kurutma ameliyatı. *Akşam*, s. 8.

Ragıp Kemal (1934, Eylül 29). Bursada hararetle bir belediye faaliyeti var. *Akşam*, s. 8.

Ragıp Kemal (1934, Teşrinievvel 16). Bursada İpekliler. *Vakit*, s. 8.

Samsunda tutulan Bursa soyguncuları dün sabah İstanbul'a getirildiler. (1933, Temmuz 25). *Cumhuriyet*, s. 1, 3.

Sedad (1934), *Bursa 1934 yılı*. Bursa Vilayet Matbaası.

T.C. Devlet Yıllığı 1929-1930 (1930). Matbuat Umum Müdürlüğü.

Türkiye İş Bankasının On Yılı 1924-1934 (1934). Devlet Matbaası.

Yüceer, S. (2005). *Tanıkların anlatılarıyla Bursa tarihi*. Uludağ Üniversitesi Kent Tarihi ve Araştırmaları Merkezi.

EXTENDED ABSTRACT

Retired Staff Colonel Ragıp Kemal Cantürk worked as a reporter in newspapers named Milliyet, Akşam, and Vakit (Kurun), which were among the most important media organs in Turkey, between the years 1930-36. He traveled Anatolia and Thrace on behalf of these newspapers and wrote his impressions in the form of letters.

Cantürk focused primarily on public services such as education, health, transportation, and municipal work in the places he traveled. Economic activities, local history and culture, and the heroes of the national independence war were also among his main topics of interest. His letters included both an attempt to praise the recently formed republican regime's effective services and a critical point of view to correct deficiencies and failures.

Ragıp Kemal Cantürk visited the provinces around the Sea of Marmara more frequently since they were both easily accessible and on the passage route. One of these provinces was Bursa. Visiting the city of Bursa and its districts six times between the years 1931-1934, Cantürk wrote a lot of travel writings. Eighteen of them mentioning the city center of Bursa are the subject of this study.

According to the information given by Ragıp Kemal, Bursa, which was an important city with its natural, historical, and economic richness, maintained its importance and continued its development in the first half of the 1930s. In particular, considerable steps were taken in the field of tourism. A tourist hotel was built and a club was opened for mountain and winter sports in Uludag. The Bursa Branch of the Touring and Automobile Club of Turkey was opened under the chairmanship of Mayor Mr. Muhidin and this club was trying to develop tourism in the city through various activities. On the other hand, thermal tourism continued to attract visitors to the city as it was before. In addition, existing thermal facilities were being developed and new facilities were being built and opened to service.

Visiting the nursery schools opened by the Himaye-i Etfal Cemiyeti (Child Protection Agency) as well as the Necati Bey Institute for Girls and military high school in the city, Ragıp Kemal Cantürk especially liked the nursery schools and wanted these institutions to become widespread throughout Turkey.

Although it was the years when the Global Economic Crisis prevailed, Bursa was not quite affected by this crisis according to the information given by the reporter. There were 473 active looms in the city and 360 tons of silk were woven per year. Vegetable and fruit prices were quite affordable. The newly established silk factory was

operating intensively. However, there were some problems regarding merino sheep breeding, which was tried to be improved in the region.

A well-coordinated government office had not yet been put into service in Bursa. However, in the same years, significant changes were taking place in the urban fabric. The municipality was building new roads, improving existing roads, establishing new facilities, and putting them into service. In addition, various organizations had built new buildings. Some old buildings were being demolished. Social life was also very lively in the city. Movie theaters, parks, coffee houses, tea gardens, and thermal springs were all parts of daily life. On weekends, Mudanya and Uludağ were preferred.

The most significant problems pointed out by Rağıp Kemal Cantürk, who mostly spoke of Bursa in glowing terms, were the inconveniences in the construction of the roads throughout the province and the water problem inside the city. According to the information given by him, there were serious problems especially in the distribution and purification of the water. In addition, the municipality could not put the bakers into order regarding the bread. There were also some problems in the tourism sector. Despite the abundance and affordable prices in the city, most of the restaurants were servicing expensive and poor-quality food to their customers. Hotelkeepers and thermal managers, on the other hand, were experiencing difficulties in terms of both income and expenditure.

Acar, D. & Taşkale, N. (2021). Sağlık psikolojisi eğitimi: Türkiye değerlendirmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1421-1456.

DOI: 10.21550/sosbilder.845955
Araştırma Makalesi / Research Article

SAĞLIK PSİKOLOJİSİ EĞİTİMİ: TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ

Didem ACAR*
Nermin TAŞKALE**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 23 Aralık / December 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 12 Şubat / February 2021

ÖZET

Sağlık ve sağlık uygulamalarına verilen değerin artmasına ek olarak son yıllarda hastalıklarda görülen artış, psikolojinin uzmanlık alanlarından biri olan sağlık psikolojisinin tüm dünyada ve ülkemizde önemini artırmaya başlamıştır. Bu çalışmanın amacı sağlık psikolojisinin tanımı ve sunuluş biçimi hakkında bilgi sunmak ve sağlık psikolojisi eğitiminin Türkiye'deki durumunu tespit etmektir. Bu amaçla, 2017-2018 öğretim yılında aktif olan Psikoloji bölümlerinin (21 devlet, 50 vakıf üniversitesi) lisans ve lisansüstü müfredat programları incelenmiştir. Lisans programlarının 56'sında (% 80) sağlık psikolojisi eğitimi sunulmaktadır. Lisans programlarındaki sağlık psikolojisi eğitiminin çoğunlukla seçmeli derslerle yürütüldüğü görülmüştür. Lisansüstü programların 14'ünde (% 18) sağlık psikolojisi ile ilgili bir ders bulunmaktadır. Bu oranlar uluslararası müfredat programlarında olduğu gibi Türkiye'de de sağlık psikolojisi eğitiminin, yaygınlaştırılması gerektiğine işaret etmektedir. Bunu destekler şekilde, Türkiye'de akredite edilmiş bir sağlık psikolojisi programı henüz bulunmamaktadır. Akreditasyon süreçlerinin başlaması ve sürdürülmesi Türkiye'deki müfredat programlarının standart ve sürekli hâle gelmesi ile mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *sağlık psikolojisi, eğitim, müfredat programı, lisans eğitimi, lisansüstü eğitim*

*  Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, didemacar90@hotmail.com

**  Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE nermin.taskale@istanbul.edu.tr

Health Psychology Education: An Examination of Turkey

ABSTRACT

The importance of the specialty of health psychology has been increasing in Turkey and all over the world with the help of the value given to health, health practices, and the increase in diseases in recent years. The objective of this study is to provide information about the definition and the state-the-art of health psychology and its training in Turkey. Therefore, curriculum programs of Psychology departments (21 state, 50 private universities) active in the 2017-2018 academic year were examined. Health psychology education is offered in 56 of the undergraduate programs (80%), mostly as elective courses. Fourteen of the graduate programs (18%) have courses in the field of health psychology. These numbers highlight the need to expand health psychology training in Turkey. Similarly, there is yet no accredited health psychology program in Turkey. The starting and continue of the accreditation process will be possible via standard and permanent curriculum programs.

Key words: *health psychology, training, curriculum, undergraduate education, graduate education*

Giriş

Sağlık, iyilik hâlinin merkezi kavramlarından birisi olup iyilik hâlinin hem bir sonucu hem de öncüsüdür (Prilleltensky & Prilleltensky, 2003). Sağlık, genel olarak “vücudun hasta olmaması durumu, sıhhat” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2019). Sözlüklerde rastlanan bu tanım sadece fiziksel sağlığa işaret etmesinden ötürü eleştirilmektedir. Dolayısıyla, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) bu tanımlı beden-zihin bütünlüğünü dikkate alarak genişletmiştir. Bu doğrultuda sağlık, sadece bir hastalığın olmayışı değil; beden, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik hâlini içermektedir (DSÖ, 1948). DSÖ hastalığı, sadece tıbbi belirtiler boyutu ile açıklamayıp insanın psikolojik yapısı ve sosyal yaşantısını da etkileyen yönleriyle dikkate almaktadır. Dolayısıyla DSÖ’nün tanımının çağdaş sağlık yaklaşımlarına ve modellerine daha uygun olduğunu söylemek mümkündür (Baltaş, 2000).

Çağdaş sağlık yaklaşımlarından önce, uzun yıllar baskın olan biyomedikal model ise zihin ve bedeni ayrı yapılar olarak ele almaktadır. Bu model, psikiyatrik hastalıkların tanılanmasının tıbbi hastalıklara göre daha zor olduğunu ifade eder. Psikiyatrik hastalıkları biyolojik beyin işlevsizlikleri ve psikososyal yaşam problemlerinden kaynaklanan bozukluklar olarak ikiye ayırır (Engel, 1977). Yine bu model zihinsel yapıların değerlendirilmesinin imkânsız olduğunu öne sürer ve bundan dolayı gözlenebilir bedensel parametrelere odaklanılmasının daha doğru olacağını vurgular (Straub, 2014). Bu nedenle biyomedikal yaklaşımın indirgemeci bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca bu modelin hastalık yaşantısı ve sürecine vurgu yapmaması sağlığın bütüncül olarak ele alınmasını zorlaştırmaktadır.

Biyomedikal modellerin hastalıkları açıklamada yetersiz kalmasından ötürü güncel ve kapsayıcı sağlık tanımları ile sağlık üzerinde etki sahibi olan yeni faktörler önem kazanmıştır. Bunlar, teknolojik gelişmelerle yaşam süresinin, kronik hastalıkların ve bununla paralel olarak tedavi ihtiyacının artması olarak sıralanabilir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin sağlanması da kendi başına bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Boratav & Sunar, 2005). Bu kapsamda, çeşitli kronik ve ölümcül hastalıklarla baş etmenin, farklı hastalıkların tedavisinde bireyleri duygusal yönden desteklemenin, üreme sağlığı, cinsel yolla bulaşan hastalıklar gibi konularda verilen psikolojik hizmetlerin de önemi artmaktadır. Ayrıca kronik hastalıkları olan bireylerde yüksek oranda psikiyatrik eş tanıya rastlanmakta (Wells vd., 1989), birinci basamak sağlık hizmetlerinde ise, ruh sağlığı desteğinde artış yaşandığı bildirilmektedir (Coyne vd., 2002). Bununla paralel olarak son yıllarda iyilik hâli, sağlıklı yaşamın bir yaşam biçimi olarak benimsenmesi ve koruyucu sağlık uygulamaları, önleyici tıp gibi konular yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda, psikoloji biliminin bilgi, beceri ve yaklaşımlarını kullanan sağlık psikolojisinin sağlık bilimleri alanında dikkat çekmeye başladığını

söylemek mümkündür (Aktaş & Korkut 2019; Boratav & Sunar, 2005; Üner, 1993).

Sağlık psikolojisinin araştırma, eğitim ve uygulamaları 1970'lerin sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), ilk defa Engel (1977) tarafından önerilen biyopsikososyal modele göre gelişmiştir. Bu model, biyomedikal modelin indirgemeci yaklaşımına karşı olarak önerilmiştir. Biyopsikososyal model, sağlık ve hastalığın biyolojik (ör. virüs, tümör), psikolojik (ör. stres, sağlık ve hastalıkla ilgili düşünceler) ve sosyal faktörlerin (ör. yaş, sosyoekonomik durum, kültür) etkileşiminin bir sonucu olduğu varsayımına dayanmaktadır (Martin vd., 2014). Diğer bir ifade ile birbirleriyle etkileşimde olan biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörler hem hastalığın öncesi, süreci, tedavisi ve sonrasını eş değer olarak etkilemekte hem de sağlığın sürdürülmesinde rol sahibi olmaktadır. Bu nedenle biyopsikososyal model biyomedikal modele kıyasla daha geniş bir kapsam sunmaktadır. Bu geniş kapsam mikro ve makro düzeylerden çoklu faktörlerin bir arada ele alınmasına hizmet etmektedir. Bu avantajlar nedeniyle günümüzde biyopsikososyal model biyomedikal modelden daha yaygın kullanılmaktadır. Sağlık psikolojisi de biyopsikososyal modele sıklıkla başvurmaktadır (Suls & Rothman, 2004).

Kapsayıcı bir yaklaşım içeren sağlık psikolojisi, psikolojinin önemli alt alanlarından biridir. Bu alt alan, insanların nasıl sağlıklı kaldıklarını, neden hasta olduklarını ve hastalandıklarında nasıl tepki verdiklerini etkileyen psikolojik faktörleri anlamaya çalışır (Taylor vd., 1995). Bu bakış açısı ile Matarazzo (1980) sağlık psikolojisini sağlığın teşvik edilmesi ve sürdürülmesi, hastalıkların ve işlev kayıplarının önlenmesi, azaltılması ve tedavisinde psikoloji biliminin sunacağı eğitimsel, bilimsel ve mesleki katkıların bütünü olarak tanımlamaktadır.

Sağlık psikolojisi ile ilgili araştırma ve uygulamaların büyük çoğunluğu birey düzeyinde gerçekleşiyor görünse de sağlık psikolojisi

ail, grup, topluluk, kültür ve ulus gibi farklı düzeylerde incelemelere de katkı sunmaktadır (Marks, 1996). Bu incelemelerde, hastalık bilişleri ve davranışlarının tanımlanması, hastalığın tedavisi ve yönetimi için uygulama ve teorilerin geliştirilmesi, ayrıca bu süreçte etkili olan duygusal ve sosyal faktörlerin ele alınması söz konusudur. Tedavinin yanı sıra, kronik hastalıkların önlenmesi ve azaltılması ile sağlık odaklı müdahalelere uyumu kolaylaştırmak için kanıta dayalı uygulamaların geliştirilmesi de sağlık psikolojisinin çalışma konuları arasındadır (Martin vd., 2014). Sağlık psikolojisinin çalışma alanı ve içeriği çok geniş olduğundan, Matarazzo (1980) bu alanın, medikal psikoloji ya da klinik psikolojiden daha kapsamlı olduğunu belirtmiştir. Bu bakış açısıyla, sağlık psikolojisi tüm bu alanların bir üst çatısı olarak ele alınabilir. Bu doğrultuda, geniş kapsamlı bir çalışma alanı olan sağlık psikolojisi farklı uzmanlık alanları ile işbirliği yapmanın önemine işaret etmektedir.

Sağlık psikolojisi, 1978 yılında Amerikan Psikoloji Birliği'nce (American Psychological Association - APA) ayrı bir bölüm (Division 38) olarak tanınmıştır (Stone, 1983). Alanın ilk dergisi (*Health Psychology*¹) 1982'de yayın hayatına başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte sağlık psikolojisi, psikolojinin özel bir alt alanı olma yolunda adımlarını atmıştır (Stone, 1983). Sağlık psikolojisi alanının tanım ve tanınırlığındaki bu ivmeli gelişim dikkat çekici olmuştur. Dahası, İngiltere ve Kuzey Amerika'da psikoloji alanındaki eğitim, araştırma ve uygulama alanlarından en hızlı gelişenin sağlık psikolojisi olduğu belirtilmektedir (Weinman, 2011). Görece yeni bir uzmanlık alanı olmasına rağmen geniş bir kapsamı olan sağlık psikolojisi farklı alt alanları içermektedir. Sağlık psikolojisinin klinik sağlık psikolojisi (clinical health psychology), halk sağlığı psikolojisi (public health psychology), toplum sağlığı psikolojisi (community health psychology)

¹ <https://www.apa.org/pubs/journals/hea/>

ve eleştirel sağlık psikolojisi (critical health psychology) olmak üzere dört alternatif yaklaşıma sahip olduğu belirtilmektedir (Marks, 2002). Gelişen bir alan olan sağlık psikolojisi, Türkiye’de de son yıllarda daha çok dikkat çeker hâle gelmiştir. Bu ivmede, Türkiye’ye bu alanı tanıtan ve eğitime katkıda bulunan kitapların yazımı (ör. Baltaş, 2000; Baştuğ, 2020; Okyayuz, 1999) ve alanla ilgili temel konuları ele alan bir kitabın (Ogden, 2007) Türkçeye çevrilmesi etkili olmuştur (Çev. G. Dirik, 2016). Basılı kitapların ötesinde lisansüstü tez çalışmaları ve başka akademik çalışmaların da üretilmeye başlanmasıyla (Boratav & Sunar, 2005) alan daha da zenginleşmiştir. Ayrıca İstanbul Üniversitesi’nde “Klinik Sağlık Buluşmaları” adı altında genelde sağlık psikolojisi özelde ise klinik sağlık psikolojisini tanıtmaya yönelik bir etkinlik dizisi gerçekleştirilmiştir (Klinik Sağlık Psikolojisi Çalışma Grubu, 2018). Belirtilen bu etkinliğe üniversitenin yanı sıra üniversite dışından da katılımcılar kabul edilmiştir. Özetle, sağlık psikolojisi ile ilgili basılı ve elektronik kaynakların sayısı, lisansüstü tezlerde hastalık, sağlık ve psikolojinin bütüncül olarak ele alınma sıklığı ve gerek ülkemizde gerekse yurtdışında (özellikle ABD’de) sağlık psikolojisinde doktora yapan genç psikologların sayısı artmaktadır. Bu durum, alanın gelişmekte olduğunu ve alana olan ilginin her geçen gün arttığını göstermektedir (Boratav & Sunar, 2005).

Çalışma ortamları açısından değerlendirildiğinde, sağlık psikologları birincil, ikincil ve üçüncül basamak sağlık hizmetlerinin sağlanması süreçlerinde görev almaktadır (Belar, 1997). Bu geniş çalışma alanında sunulan hizmetler proaktif bir tutumla multidisipliner bir ekip çalışması içinde sağlık sosyologları ve antropologları, tıp hekimleri gibi diğer meslek grupları ile birlikte mümkün olmaktadır (Kaplan, 2000; Okyavuz, 2013; Smedley & Syme, 2000). Bu gereklilik kapsamında sağlık psikologlarının çoğu hastane, klinik ve danışmanlık merkezi gibi sağlık kurumlarının yanı sıra akademik ortamlarda da çalışabilmektedir (Boratav & Sunar, 2005). Ülkemizde de benzer çalışma

ortamları söz konusu olsa da çalışma süreçlerinde etkili olan bazı faktörler bulunmaktadır. İlk elden, sağlık psikologluğu, sınırları maalesef ki henüz net olarak belirlenmiş bir uzmanlık alanı değildir (Okuyuz, 2013). Benzer olarak bu alanın gerektirdiği eğitime sahip az sayıda psikolog mevcuttur. Bu nedenle sağlık psikolojisindeki hizmet gereksinimi hâlen klinik psikoloji alanında çalışan psikologlar ve danışman hemşireler tarafından karşılanmak zorunda kalabilmektedir (Boratav & Sunar, 2005). Bu bağlamda hızla gelişmekte olan sağlık psikolojisi alanında yetkin meslek elemanlarının yetiştirilmesi oldukça önemlidir. Yetkin sağlık psikologlarının yetiştirilmesi uygun eğitimleri gerektirdiğinden, sağlık psikolojisi eğitiminin mevcut durumu hakkında bilgi sahibi olmak önem arz etmektedir.

Sağlık Psikolojisi Eğitimi

Sağlık psikoloğu olmak için psikoloji lisans derecesinin sonrasında doktora derecesi ön koşul olup doktora programı kapsamında alınan sağlık psikolojisi eğitimi yeterli değilse doktora sonrası eğitime devam edilmesi gerekmektedir (Boratav & Sunar, 2005). Marks (1996) sağlık psikologlarının büyük çoğunluğunun iki yolla eğitim alabildiğinden bahsetmektedir. Bir yanda doktora öncesi, doktora ve doktora sonrası araştırma deneyimleri bulunurken diğer yanda sağlık bakımı veren bireylerin akademik kursları ve uygulayıcı becerilerini artırmaya yönelik eğitimler bulunmaktadır. Ancak bu iki eğitim yolunun iç içe geçmesi ve uygulamacı bilimci modelinin benimsenmesi ile profesyonel sağlık psikologları daha donanımlı hâle geleceklerdir (Marks, 1996). Bununla bağlantılı olarak, yükseköğretim programlarında ilk önceliğin uygulamalı staj deneyimlerine verilmesinin (Suls & Rothman, 2004), uygulama ve eğitim içeriklerinde disiplinler arası bir yaklaşımın benimsenmesinin de önemli olduğu belirtilmektedir (Nicassio vd., 2004).

Farklı düzeylerde alınan sağlık psikolojisi eğitimleri ile klinik sağlık psikoloğu, uzman sağlık psikoloğu ve akademik sağlık psikoloğu olmak üzere üç uzmanlık kazanılabilmektedir (Ogden, 2016). Buna göre klinik psikoloji eğitimi ardından sağlık psikolojisi kuram, yöntem ve uygulamalarını içeren sağlık psikolojisi uzmanlığı ile “klinik sağlık psikoloğu” unvanı elde edilebilirken, standart ve uygun bir sağlık psikolojisi eğitiminin tamamlanması ile “uzman sağlık psikoloğu” unvanı elde edilmektedir. Psikoloji lisans eğitimi sonrası sağlık psikolojisi yüksek lisans ve doktora eğitimleri ile ise “akademik sağlık psikoloğu” unvanı elde edilmektedir.

Sağlık psikoloğu olmak için lisansüstü eğitim ön koşul olsa da, akredite edilmiş eğitim programlarından bahsetmek oldukça zordur. APA tarafından akredite edilmiş doktora eğitimi veren kurumların listesi incelendiğinde; sağlık psikolojisi için akreditasyonun gerçekleştirilmediği, klinik, danışmanlık ve eğitim / okul psikolojisi gibi daha yaygın uzmanlık alanlarının akredite edildiği görülmektedir (APA, 2018a). Ancak APA tarafından akredite edilmiş doktora sonrası programlarda klinik sağlık eğitimlerinin yer alıyor olması sevindirici bir gelişmedir (APA, 2018b). Ayrıca, klinik sağlık psikolojisi ile ilgili lisans ve lisansüstü eğitimlerin standartlarını geliştirme ve artırmayı hedefleyen Klinik Sağlık Psikolojisi Öğretim Programları Kurulunun (Council of Clinical Health Psychology Training Programs-CCHPTP) üyesi ve doktora programı olan 24 üniversite bulunmaktadır (CCHPTP, 2019)

Üniversiteler ve eğitim programları Türkiye açısından değerlendirildiğinde sağlık psikolojisine dair verilen eğitimler ve eğitimlerin verildiği üniversitelere dair detaylı bilgi sunan bir kaynak bilindiği kadarıyla mevcut değildir. Alan yazında konu üzerine sadece Boratav ve Sunar (2005) ile Aktaş ve Korkut’un (2019) sağlık psikolojisi ile ilgili Türkiye değerlendirmelerini sundukları makaleleri bulunmaktadır. Sağlık psikolojisi Türkiye’de gelişmekte olduğundan, çok az sayıda üniversitenin psikoloji bölümlerinde sağlık psikolojisi ile

ilgili dersler verilmekte, üzerinde hem fikir olunmuş müfredatı olan yükseköğretim programları ise bulunmamaktadır (Aktaş & Korkut, 2019).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, sağlık psikolojisi üzerine ders sunan az sayıdaki müfredat programının incelenmesiyle Türkiye'deki sağlık psikolojisi eğitiminin mevcut durum ve ihtiyaçların belirlenmesine katkı sunulması amaçlanmaktadır. Bu durum değerlendirmesi ile sağlık psikolojisi alanını merak eden ya da bu alanda kendini yetiştirmek isteyen bireyler için de eğitim ğretim süreçleri ile ilgili sağlıklı ve bütüncül bir bilgi sunulmuş olacaktır. Çalışmanın amacı, Türkiye'de sağlık psikolojisi eğitiminin güncel durumu hakkında fikir vermektir. Bu amaç doğrultusunda 2017-2018 eğitim-ğretim yılında Türkiye'de psikoloji bölümlerinde lisans ve lisansüstü müfredat programlarındaki sağlık psikolojisi ile ilgili derslerin ve bu derslerin sunulmuş biçimlerinin derlenmesi hedeflenmiştir. Bu derleme ile, ilgili programlar ve derslerin verildiği niversiteler hakkında detaylı bilgi aktarılarak sağlık psikolojisinin Türkiye'deki akademik eğitimi gözden geçirilecektir.

Yöntem

Bu tanımlayıcı çalışmada, Türkiye'de 2017-2018 müfredat yılında Psikoloji lisans eğitimi veren üniversitelerin lisans ve lisansüstü programlarında sağlık psikolojisi dersi verilip verilmediği ve dersin sunulmuş biçimi incelenmiştir. Ayrıca, sağlık psikolojisinin klinik uygulamaları da kapsamı ve klinik psikolojinin sağlık hizmeti sağlayan bir uzmanlık alanı olarak tanımlanmış olmasından (APA, 2019) yola çıkılarak, bu incelemeye klinik psikoloji eğitimi de dhil edilmiştir. Bilgilere erişim Yükseköğretim Kurulu internet sitesi temel alınarak psikoloji lisans programı sunduğu anlaşılan üniversitelere ait internet siteleri aracılığıyla 2018 yılı şubat-Mart ayları arasında

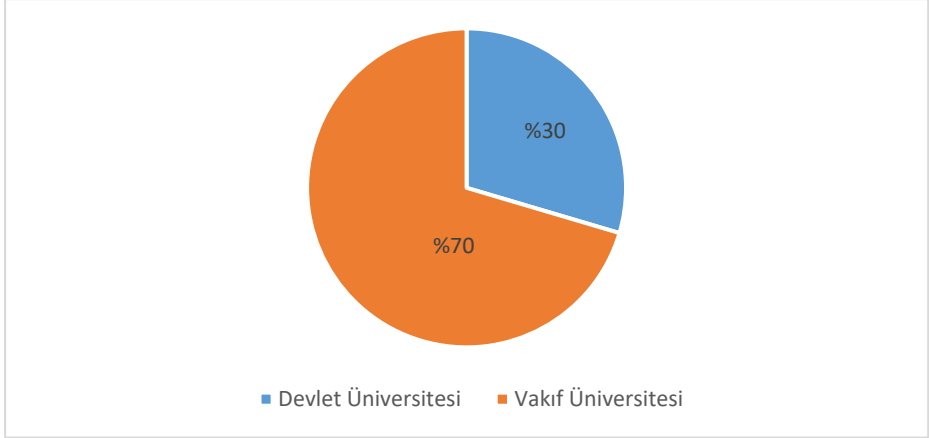
gerçekleştirilmiştir. İnternet sitesi aracılığıyla bilgilere ulaşamadığı durumlarda üniversitenin ilgili birimi telefonla aranmıştır.

Lisansüstü programlar dâhilinde yalnızca Klinik Psikoloji ya da klinik veya sağlık psikolojisi odağı bulunan Psikoloji ve Uygulamalı Psikoloji lisansüstü programları dikkate alınmıştır. Bu kararda, sağlık psikolojisi için standardize edilmiş eğitim programlarından bahsetmenin zor olmasının yanı sıra, sağlık uygulamalarında sağlık psikolojisi ve klinik psikoloji alanlarının sahip olduğu ortaklık etkili olmuştur. Örneğin, Uygulamalı Psikoloji adı altında açılan ancak 2017-2018 müfredat programında yalnızca iş yaşamında sağlık, verimlilik, doyum ve güvenlik gibi konuları inceleyen endüstri ve örgüt psikolojisi alanından dersler sunan programlar dışlanmıştır. Lisansüstü programların farklı yıllarda farklı alt alanlarda açılabilmesi nedeniyle klinik psikoloji ya da sağlık psikolojisi üzerine olan derslerin seçmeli ya da zorunlu olması dikkate alınmamıştır. Ayrıca lisansüstü programlar uzmanlaşmaya yönelik olduğundan aynı alandaki dersler farklı programlarda farklı şekilde isimlendirilebilmektedir. Bu nedenle, lisansüstü programlar incelenirken klinik ya da sağlık psikolojisi alanı ile ilgili tüm dersler değerlendirmeye alınmamıştır. Bu değerlendirmede ise üniversite adı ve türü (devlet, vakıf), lisans düzeyinde klinik psikoloji ve sağlık psikolojisi dersinin bulunup bulunmadığı (zorunlu, seçmeli), lisansüstü eğitim düzeyi (yüksek lisans, doktora), lisansüstü eğitim programının adı, lisansüstü düzeyde sağlık psikolojisi dersinin bulunup bulunmadığı gibi bilgiler ele alınmıştır.

Bulgular

Türkiye’de sağlık psikolojisi eğitiminin mevcut durumunu daha incelikli anlayabilmek adına eğitim programları lisans ve lisansüstü programlar üzere ayrı ayrı incelenmiştir. Psikoloji lisans eğitimi sunan programlar dikkate alındığında 2017-2018 müfredat yılında 71 üniversitede Psikoloji lisans programı sunulduğu, bunların 21’inin (%)

30) devlet, 50'sinin (% 70) vakıf üniversitesi olduğu görülmüştür. Psikoloji eğitimi sunan lisans programları, üniversite türüne göre Şekil 1'de özetlenmiştir.



Şekil 1: Lisans Programlarının Üniversite Türüne Göre Dağılımı

Sağlık Psikolojisi dersi 21 devlet üniversitesinin 5'inde (% 24) ve 50 vakıf üniversitesinin 15'inde (% 30) zorunlu ders olarak bulunmaktadır. Bir başka deyişle 71 üniversitenin 20'sinde (% 28) Sağlık Psikolojisi dersi müfredat programında zorunlu bir ders olarak yer almaktadır. Seçmeli ders kapsamında değerlendirildiğinde, Sağlık Psikolojisi dersi 21 devlet üniversitesinin 13'ünde (% 62) ve 50 vakıf üniversitesinin 23'ünde (% 46) seçmeli ders olarak bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, 71 üniversitenin 37'sinde (% 52) Sağlık Psikolojisi dersi müfredat programında seçmeli bir ders olarak yer almaktadır. Sağlık Psikolojisi dersi 21 devlet üniversitesinin 3'ünde (% 14) ve 50 vakıf üniversitesinin 11'inde (% 22) ise müfredat programında yer almamaktadır. Bir başka deyişle, 71 üniversitenin 14'ünde (% 20) Sağlık Psikolojisi dersi müfredat programında bulunmamaktadır.

Klinik Psikoloji dersi 21 devlet niversitesinin 16'sında (% 76) ve 50 vakıf niversitesinin 37'sinde (% 74) zorunlu ders olarak bulunmaktadır. Bir başka deyişle 71 niversitenin 53'nde (% 75) Klinik Psikoloji dersi müfredat programında zorunlu bir ders olarak bulunmaktadır. Seçmeli ders kapsamında değerlendirildiğinde, Klinik Psikoloji dersi 21 devlet niversitesinin 4'nde (% 19) ve 50 vakıf niversitesinin 10'unda (% 20) seçmeli ders olarak bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, 71 niversitenin 14'nde (% 20) Klinik Psikoloji dersi müfredat programında seçmeli bir ders olarak yer almaktadır. Klinik Psikoloji dersi 21 devlet niversitesinin 1'inde (% 5) ve 50 vakıf niversitesinin 3'nde (% 6) ise mevcut değildir. Bir başka deyişle 71 niversitenin 4'nde (% 6) Klinik Psikoloji dersi müfredat programında yer almamaktadır. Sağlık Psikolojisi ve Klinik Psikoloji derslerinin Psikoloji lisans müfredatlarındaki temsili ile ilgili bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Aktif Psikoloji Bölümü Olan Üniversitelerde Lisans Düzeyinde “Klinik Psikoloji” ve “Sağlık Psikolojisi” Derslerinin Varlığı

Üniversite	Üniversite Türü	Klinik Psikoloji dersi	Sağlık Psikolojisi dersi
Akdeniz Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Zorunlu
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Devlet	Seçmeli	Seçmeli
Ankara Üniversitesi	Devlet	Seçmeli	Seçmeli
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Seçmeli
Bingöl Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Yok
Boğaziçi Üniversitesi	Devlet	Seçmeli	Seçmeli
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Devlet	Yok	Yok
Bursa Teknik Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Yok
Bursa Uludağ Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Seçmeli
Çukurova Üniversitesi	Devlet	Seçmeli	Seçmeli
Dokuz Eylül Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Seçmeli
Ege Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Seçmeli
Hacettepe Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Seçmeli
İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Seçmeli
İstanbul Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Zorunlu
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Zorunlu
Mersin Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Seçmeli
On Dokuz Mayıs Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Seçmeli
ODTÜ	Devlet	Zorunlu	Zorunlu
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Zorunlu
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	Devlet	Zorunlu	Seçmeli
Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Zorunlu
Altınbaş Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Yok

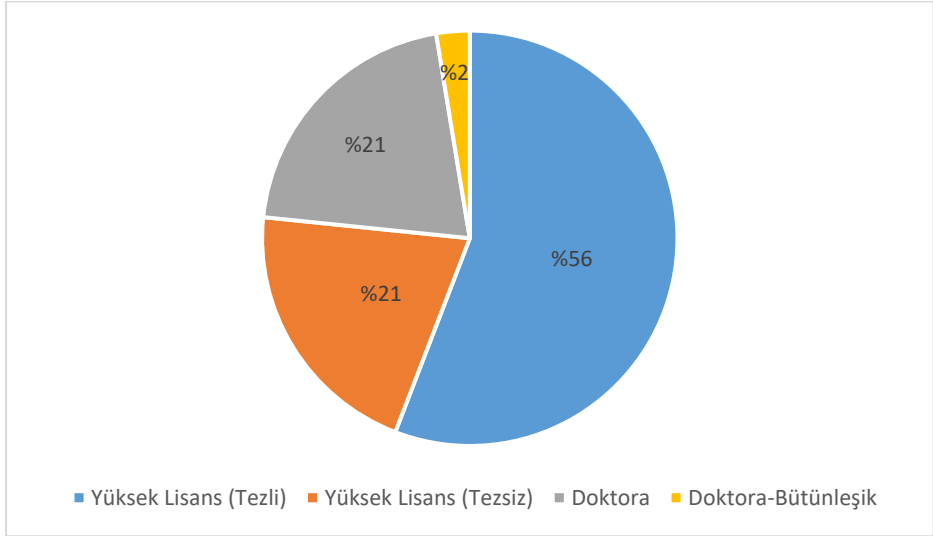
Atılım Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
Avrasya Üniversitesi*	Vakıf	Zorunlu	Zorunlu
Bahçeşehir Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
Başkent Üniversitesi	Vakıf	Yok	Seçmeli
Beykent Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Zorunlu
Beykoz Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
Çağ Üniversitesi	Vakıf	Seçmeli	Yok
Çankaya Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Zorunlu
Doğuş Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Yok
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	Vakıf	Seçmeli	Seçmeli
Haliç Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Vakıf	Seçmeli	Seçmeli
Işık Üniversitesi	Vakıf	Seçmeli	Yok
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Yok
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Zorunlu
İstanbul Arel Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
İstanbul Aydın Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Yok
İstanbul Bilgi Üniversitesi	Vakıf	Seçmeli	Seçmeli
İstanbul Bilim Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Yok
İstanbul Esenyurt Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Yok
İstanbul Gedik Üniversitesi	Vakıf	Seçmeli	Seçmeli
İstanbul Gelişim Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
İstanbul Kent Üniversitesi	Vakıf	Yok	Yok
İstanbul Kültür Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
İstanbul Medipol Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Yok
İstanbul Okan Üniversitesi	Vakıf	Seçmeli	Zorunlu
İstanbul Rumeli Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	Vakıf	Seçmeli	Zorunlu
İstanbul Şehir Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Zorunlu
İstanbul Ticaret Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi	Vakıf	Yok	Zorunlu
İstinye Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Zorunlu
İzmir Ekonomi Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
Kadir Has Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Zorunlu
Koç Üniversitesi	Vakıf	Seçmeli	Yok
KTO Karatay Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
Maltepe Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
MEF Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
Nişantaşı Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
Nuh Naci Yazgan Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Zorunlu
Özyeğin Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
TED Üniversitesi	Vakıf	Seçmeli	Seçmeli
TOBB Ekonomi Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
Toros Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
Ufuk Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Zorunlu
Üsküdar Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Zorunlu
Yaşar Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Seçmeli
Yeditepe Üniversitesi	Vakıf	Zorunlu	Zorunlu

*Klinik ve Sağlık Psikolojisi adı altında tek bir ders zorunlu olarak sunulmaktadır.

Sağlık psikolojisi eğitiminin lisansüstü programlardaki temsilini incelemek için Tablo 1'de yer verilen üniversitelerin lisansüstü programları incelenmiştir. 2017-2018 müfredat yılında 22'si devlet 55'i vakıf üniversitelerinde olmak üzere sağlık psikolojisi konularına odaklanan toplam 77 lisansüstü program açıldığı görülmüştür. Bu

programların 11'i (% 14) devlet, 32'si vakıf (% 42) olmak üzere 43'ü (% 56) tezli yüksek lisans, 1'i (% 1) devlet, 15'i vakıf (% 19) olmak üzere 16'sı (% 21) tezsiz yüksek lisans, 9'u (% 12) devlet, 7'si vakıf (% 9) olmak üzere 16'sı (% 21) doktora, 1'i (% 1) devlet, 1'i vakıf (% 1) olmak üzere 2'si (% 3) bütünlük doktora biçimindedir. Araştırma kapsamındaki lisansüstü programlar, program türüne göre Şekil 2'de özetlenmiştir.



Şekil 2: Lisansüstü Programların Program Türüne Göre Dağılımı

Sağlık psikolojisi ile ilgili bir ders, tezli yüksek lisans programı bulunan 11 devlet üniversitesinin 2'sinde (% 18) ve 32 vakıf üniversitesinin 4'ünde (% 13) sunulmaktadır. Bir başka deyişle 43 tezli yüksek lisans programının 6'sında (% 14) sağlık psikolojisiyle ilgili dersler müfredat programında bulunmaktadır. Sağlık psikolojisi ile ilgili bir ders, tezsiz yüksek lisans programı bulunan tek devlet üniversitesinde (% 100) ve 15 vakıf üniversitesinin 1'inde (% 7) yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle, 16 tezsiz yüksek lisans programının 2'sinde (% 13) sağlık

psikolojisi ile ilgili bir ders müfredat programında bulunmaktadır. Sağlık psikolojisi ile ilgili bir ders doktora programı bulunan 9 devlet üniversitesinin 5'inde (% 56) sunulurken 7 vakıf üniversitesinin hiçbirinde sunulmamaktadır. Bir başka deyişle, 16 doktora programının 5'inde (% 31) sağlık psikolojisi ile ilgili bir ders müfredat programında bulunmaktadır. Sağlık psikolojisi ile ilgili bir ders bütünselik doktora programı bulunan tek devlet üniversitesinin müfredat programında yer alırken bu alanda program sunan tek vakıf üniversitesinin müfredat programında yer almamaktadır. Bir başka ifadeyle 2 bütünselik doktora programının 1'inde (% 50) sağlık psikolojisi ile ilgili bir ders müfredat programında bulunmaktadır. Bu bulgulara göre 77 lisansüstü programının 14'ünde (% 18) sağlık psikolojisi ile ilgili bir ders yer almaktadır. Sağlık Psikolojisi ile ilgili derslerin lisansüstü programların müfredatlarındaki temsili ile ilgili bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Psikoloji Bölümü Aktif Olan Üniversitelerde Lisansüstü Düzeyinde “Sağlık Psikolojisi” Derslerinin Varlığı

Üniversite	Üniversite türü	Program ^b	Derece ^c	Sağlık Psikolojisi dersi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Var
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Devlet	Psikoloji	Dr	Var
Ankara Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Ankara Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	Dr	Yok
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	Dr - Bütünselik	Var

Boğaziçi Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Boğaziçi Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	Dr	Var
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	Dr	Var
Dokuz Eylül Üniversitesi	Devlet	Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Dokuz Eylül Üniversitesi	Devlet	Psikoloji	Dr	Var
Ege Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Ege Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji ^d	YL (Tezli)	Yok
Ege Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	Dr ^e	Var
Ege Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	Dr ^f	Yok
Hacettepe Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Hacettepe Üniversitesi	Devlet	Klinik Psikoloji	Dr	Yok
İstanbul Üniversitesi	Devlet	Uygulamalı Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
İstanbul Üniversitesi	Devlet	Psikoloji	YL (Tezli)	Var
ODTÜ	Devlet	Aile Psikolojisi	YL (Tezsiz)	Var
ODTÜ	Devlet	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
ODTÜ	Devlet	Klinik Psikoloji	Dr	Yok

Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Var
Bahçeşehir Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Başkent Üniversitesi	Vakıf	Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Beykent Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
ağ Üniversitesi	Vakıf	Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Doğuş Üniversitesi	Vakıf	Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
Doğuş Üniversitesi	Vakıf	Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	Dr	Yok
Haliç Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Haliç Üniversitesi	Vakıf	Uygulamalı Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Vakıf	Bağımlılık Psikolojisi	YL (Tezli)	Yok
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	Dr	Yok

Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	Dr - Bütünleşik	Yok
Işık Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Işık Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
Işık Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	Dr	Yok
İstanbul Arel Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
İstanbul Arel Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
İstanbul Aydın Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
İstanbul Aydın Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
İstanbul Bilgi Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
İstanbul Bilim Üniversitesi	Vakıf	Uygulamalı (Klinik)	YL (Tezli)	Yok
İstanbul Esenyurt Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
İstanbul Gedik Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
İstanbul Gedik Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
İstanbul Gelişim Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Var
İstanbul Kent Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
İstanbul Kent Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok

İstanbul Medipol Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
İstanbul Medipol Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
İstanbul Okan Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
İstanbul Okan Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
İstanbul Okan Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	Dr	Yok
İstanbul Rumeli Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
İstanbul Rumeli Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	Dr	Yok
İstanbul Şehir Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
İstanbul Şehir Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
İstanbul Ticaret Üniversitesi	Vakıf	Uygulamalı Psikoloji	YL (Tezsiz)	Var
İzmir Ekonomi Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Kadir Has Üniversitesi	Vakıf	Psikoloji	YL (Tezli) ^g	Var

Maltepe Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Maltepe Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	Dr	Yok
Özyeğin Üniversitesi	Vakıf	Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Özyeğin Üniversitesi	Vakıf	Psikoloji	YL (Tezsiz)	Yok
Toros Üniversitesi	Vakıf	Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Ufuk Üniversitesi	Vakıf	Psikoloji	YL (Tezli)	Var
Üsküdar Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok
Üsküdar Üniversitesi	Vakıf	Psikoloji	Dr	Yok
Yeditepe Üniversitesi	Vakıf	Klinik Psikoloji	YL (Tezli)	Yok

- a. Başlığında “sağlık” kelimesi geçen ve içeriği sağlık psikolojisi ile ilgili olan ders.
- b. Aksi belirtilmedikçe tüm programlar Sosyal Bilimler Enstitüsü veya bu enstitünün bulunmadığı kurumlarda Sosyal Bilimler Enstitüsünün çalışma alanını da kapsayan Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde açılmaktadır.
- c. YL: Yüksek lisans, Dr: Doktora.
- d. Sağlık Bilimleri Enstitüsü bünyesinde açılmaktadır.
- e. Lisans derecesi ile doktora.
- f. Yüksek lisans derecesi ile doktora.
- g. Sosyal / sağlık odaklı bir program olup klinik psikoloji ile ilgili ders içermemektedir.

Lisansüstü programların 76’sında (% 99) klinik psikoloji ile ilgili ders bulunmaktadır. Klinik psikoloji ile ilgili ders bulunmayan tek program Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde

sunulan Sağlık / Sosyal Odaklı Psikoloji Tezli Yüksek Lisans Programı olarak dikkat çekmiştir.

Tartışma

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular lisans düzeyinde Klinik Psikoloji dersinin müfredat programlarının tamamına yakınında yer aldığını, Sağlık Psikolojisi dersinin ise her beş programdan birinde bulunduğunu göstermiştir. Bu programlarda Klinik Psikoloji dersleri büyük oranda zorunlu bir ders olarak yer almaktadır. Sağlık Psikolojisi dersinin ise bulunduğu programların yarıdan fazlasında seçmeli ders olarak yer aldığı görülmüştür. Lisansüstü düzeyde ise programların beşte birinden azında sağlık psikolojisi ile ilgili derslerin yer aldığı ortaya çıkmıştır. Sağlık Psikolojisi dersinin lisans ve lisansüstü programlarında Klinik Psikoloji dersi kadar yer almıyor oluşu bu alanın Türkiye'deki akademik çevrelerce klinik psikoloji alanının bir alt alanı gibi görülüyor olma ihtimalini düşündürmüştür. Oysaki uluslararası akademik arenada bu durumun aksini uzun yıllardır savunan görüşler bulunmaktadır (Matarazzo, 1980).

APA tarafından 1978'den beri ayrı bir bölüm olarak tanımlanan (Wallston, 1996) sağlık psikolojisini hedef alan bir dersin lisans müfredatlarında zorunlu ya da seçmeli olarak yer almayışı alanın gelişim sürecinde henüz ilk basamaklarda olduğunu düşündürmektedir. Bu görüş alan yazındaki az sayıda yayın tarafından desteklenmektedir. Örneğin, Kanada'daki lisans programlarının da % 47'sinin sağlık psikolojisi ile ilgili hiçbir ders sunmadığı görülmüştür (Arnett, 2001). Dahası üniversitelerin % 31'inde bu konuda eğitim verebilecek bir akademisyen bulunmamaktadır. Avustralya'daki programlar incelendiğinde lisans düzeyinde Sağlık Psikolojisi dersi, 40 üniversitenin 29'unda (% 73) zorunlu, 6'sında (% 15) seçmeli olarak bulunmaktadır (Martin vd., 2014). Lisans programlarının 35'inde (% 88) Sağlık Psikolojisi dersinin yer aldığını ortaya koyan bu oranlar Türkiye'deki oranların (% 80) biraz

üzerindedir. Ayrıca, lisans düzeyindeki Sağlık Psikolojisi dersinin Türkiye’de çoğunlukla seçmeli, Avustralya’da ise çoğunlukla zorunlu bir ders olarak sunulması nedeniyle iki ülke lisans müfredat programlarının farklılaştığı görülmektedir. Bununla birlikte iki ülkedeki oranlar genel olarak benzeşmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de bu alanın tanınırlığının artmakta olduğu düşünülmektedir (Boratav & Sunar, 2005). Buna rağmen, özellikle lisans düzeyinde sağlık psikolojisi, klinik psikolojinin bir alt alanı gibi değerlendirilebildiğinden müfredat programlarında kendi başına bir ders olarak bulunmama olasılığı da dikkate alınmalıdır (Aktaş & Korkut, 2019).

Sağlık psikolojisi alanında lisans düzeyinde başvurulabilecek Türkçe orijinal (Baltaş, 2000) veya çeviri (Ogden, 2016) ders kitapları mevcut olduğu hâlde bu derslerin hâlâ programlarda yeterince yer bulamamış olması dikkat çekicidir. Bu durum, akademisyenlerin yükseköğretimdeki yoğun ders yükü gibi nedenlerle yeni gelişen alanlarda kendilerini yetiştiremediklerini düşündürmektedir (Karaman & Bakırcı, 2010). Dahası bu durum yetişmekte olan akademisyenlerin de yeni fikirleri tanıma fırsatından yoksun kalmasına neden olabilmektedir.

Lisans programlarında sağlık psikolojisi eğitiminin zorunlu bir ders olarak sunulmaması ve bu alanda ders verebilecek yeterli sayıda akademisyenin bulunmaması, öğrencilerin bu alanda gerekli eğitimi almamalarına yol açmaktadır. Bu durum öğrencilerin mezuniyetleri sonrası farklı sağlık disiplinleri ile çalışma fırsatlarını kaçırmaları, görev yerlerinde bilgi ve donanım eksikliği yaşamaları, lisansüstü programlara talebin azalması ve alana kuramsal ve uygulama bakımından yeni bilgi birikimi kazandırmanın güçleşmesine neden olmaktadır (Martin vd., 2014). Türkiye’de sağlık psikolojisinin durumunu 1993 ve 2004 yıllarındaki iki farklı araştırma ile değerlendiren çalışmada da alanda çalışan psikologların % 30’u sağlık psikolojisi eğitiminin müfredat programlarında daha çok yer alması gerektiğini belirtmiştir (Boratav & Sunar, 2005). Bu açıklamayı destekler şekilde sağlık psikolojisi alanının,

1993 yılındaki araştırmaya kıyasla 2004 yılındaki araştırmada katılımcılar tarafından daha kapsamlı olarak tanımlanabildiği görülmüştür. Buradan hareketle sağlık psikolojisi eğitiminin, alanın geleceği üzerinde önemli ve belirleyici bir role sahip olduğu söylenebilir.

Sağlık psikolojisi eğitiminin lisansüstü müfredat programlarındaki durumu incelendiğinde ise, doğrudan Sağlık Psikolojisi adına açılan bir programın olmadığı görülmüştür. Aktif programların ise yaklaşık beşte birinde sağlık psikolojisi ile ilgili bir dersin bulunduğu görülmüştür. Oysaki örneğin Kadir Has Üniversitesi Psikoloji Yüksek Lisans (Tezli) programının sosyal / sağlık ve İstanbul Üniversitesi Psikoloji Yüksek Lisans (Tezli) programının klinik sağlık odağı ile açıldığı program tanıtımında açıkça belirtilmiştir. Programların doğrudan sağlık psikolojisi adı ile açılmaması ABD’de de sıkça görülen bir durumdur (Martin vd., 2014). Her ne kadar CCHPTP üyesi üniversiteler tarafından 24 sağlık psikolojisi doktora programı bulunsa dahi ABD’de sağlık psikolojisi eğitimi doktora düzeyinde çoğunlukla klinik, danışmanlık veya eğitim psikolojisi doktora programları dâhilinde sunulmaktadır (CCHPTP, 2019). Bu programlardaki öğrenciler sonrasında bir devam programıyla sağlık psikolojisi eğitimlerini tamamlamaktadır.

Avustralya’daki lisansüstü programlar incelendiğinde de benzer bir durumun söz konusu olduğu bildirilmiştir (Martin vd., 2014). Avustralya’daki aktif programlar arasında 37 klinik psikoloji programı olmakla beraber yalnızca dört sağlık psikolojisi programı (1 Uygulamalı Psikoloji Yüksek Lisans, 1 Psikoloji Yüksek Lisans, 1 Bütünleşik Doktora ve 1 Psikoloji Doktora) olduğu görülmüştür. Aynı yazarlar sağlık psikolojisi eğitiminin yalnızca Avustralya’da değil Birleşik Krallık’ta da klinik psikoloji eğitimi kadar yaygın olmadığına değinmiştir. Buna göre 49 üniversitenin 32’sinde onaylanmış bir ikinci seviye klinik psikoloji lisansüstü (doktora) programı mevcutken yalnızca dokuzunda onaylanmış bir ikinci seviye sağlık psikolojisi lisansüstü

(doktora) programı olduğu belirtilmiştir. Bu durumun, öğretim üyesi sayısında yaşanan yetersizliklere bağlı olarak lisansüstü eğitimde uzmanlık alanlarının özelleşmesinde sorun yaşanmasından kaynaklanması muhtemeldir (Karaman & Bakırcı, 2010). Bu nedenle mevcut Psikoloji ve Klinik Psikoloji programları incelenerek klinik ve/ya sağlık odaklı olanlar araştırmaya dâhil edilmiştir. Avustralya'daki lisansüstü programlar incelendiğinde de 1998-2008 yılları arasında farklı dönemlerde 18 programın açıldığı ancak bunların yalnızca dördünün makalenin yazıldığı dönemde aktif olduğu görülmüştür (Martin vd., 2014). Yazarlar aktif program sayısındaki bu azalışın tıbbi bakım politikalarında değişen talepler, burs ve destek olanaklarındaki azalmalar, saha çalışmaları imkanlarının kısıtlılığı ve süpervizör sayısının yetersizliğinden ileri geldiğini öne sürmüşlerdir. Bu kısıtlılıkların lisansüstü programlarda uzmanlık alanlarının özelleşmesinde yaşanacak sorunların habercisi olduğu ayrıca belirtilmiştir.

Martin ve arkadaşlarının (2014) değindiği lisansüstü programların sağlık psikolojisi alanında akredite olduğu görülmektedir. Oysaki Türkiye'de henüz akreditasyonu yapılmış bir sağlık psikolojisi lisansüstü programı maalesef ki bulunmamaktadır. Lisansüstü programların akreditasyonunun bulunmayışı mezunların Avrupa Psikoloji Sertifikaları (European Certificate in Psychology [EuroPsy], 2013) tarafından yürütülen uluslararası sertifikasyon süreçlerine başvurmaları konusunda bir engel oluşturmaktadır. Türkiye'de Psikoloji lisans müfredatı EuroPsy sertifikasına sahip altısı devlet beşi vakıf olmak üzere 11 üniversite olmakla beraber henüz lisansüstü müfredatı akredite edilmiş bir üniversite bulunmamaktadır (Türk Psikologlar Derneği, 2019). Sağlık psikolojisi programlarının akredite olmaması, sağlık psikolojisi alt alanlarında uzmanlaşma programlarının da açılmamasını veya akreditasyon sürecine dâhil olamamasını beraberinde getirmektedir. Oysaki sağlık psikolojisi farklı basamaklarda hizmet sunup müdahale

olanakları üretebilecek klinik sağlık psikolojisi, halk sağlığı psikolojisi, toplum sağlığı psikolojisi ve eleştirel sağlık psikolojisi alt alanlarından oluşmaktadır (Marks, 2002). Bu nedenle bu alt alanlara özelleşen sertifikasyon süreçlerine ihtiyaç vardır. Örneğin, EuroPsy klinik sağlık psikolojisi sertifikasyonu sunmaktadır (EuroPsy 2013). Oysaki Türkiye’de lisansüstü düzeyde sağlık psikolojisi ya da alt alanlarına özelleşmiş bir program bulunmadığından herhangi bir sertifikasyon süreci de mümkün olamamaktadır.

Sağlık psikolojisi programlarının alt alanlarda özelleşmemesinin bir başka dezavantajı kurumlarla kalıcı işbirliklerinin kurulamamasıdır. Kurumsal işbirliği ve projelerin gerçekleştirilebilmesi için, bu işbirliğini hazırlayıp talep edecek ve özelleştiği alanda devamlı eğitim sunan lisansüstü programların olması önemli bir gerekliliktir. Örneğin, Melbourne Üniversitesi sağlık odaklı Psikoloji doktora programı kapsamında 1999-2008 yılları arasında Austin Hastanesi ve toplum sağlığı merkezleri ile işbirliği gerçekleştirmiştir (Martin vd., 2014). Bu işbirliği kapsamında öğrenciler klinik sağlık psikolojisi ve toplum sağlığı psikolojisi alanlarında staj imkânına sahip olmuştur. Doktora eğitimi başlangıcında öğrencilerin büyük çoğunluğu klinik sağlık psikolojisi alt alanında uzmanlaşmak istemiştir. Oysaki doktora eğitimi ve stajlar sonrasında bu öğrencilerin bir kısmı toplum sağlığı psikolojisi alanına yönelmiştir. Son durumda her iki alt alanda uzmanlaşmayı seçen öğrenci sayısı benzer olmuştur. Öğrencilerle yapılan anket ve görüşmeler bu karar değişikliğinde etkili olan faktörleri özetlemiştir. Bu faktörler dersler ve staj imkânının birlikte sunulması, bu sayede öğrenilen bilgileri uygulamaya aktarma becerilerinin gelişmesi ve sağlık psikolojisinin alt alanlarını daha iyi tanımalarıdır.

Üniversite-hastane işbirliklerine Türkiye’den verilebilecek bir örnek ise İstanbul Üniversitesi klinik sağlık psikolojisi odaklı Psikoloji yüksek lisans, Uygulamalı Psikoloji yüksek lisans ve Psikoloji doktora programlarıdır (Sertel-Berk, kişisel görüşme, 27 Ekim 2017). Bu

programlar kapsamında 2010 yılından beri İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı ve Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı ile staj olanakları sağlanmaktadır. Bu stajlar, programların aktif olduğu yıllarda yapılan kurumlar arası protokollerle sürdürülmektedir. Bu protokoller sayesinde öğrenciler söz konusu anabilim dallarının kapsamına giren pek çok psikolojik ve fiziksel hastalığı yakından tanıma, hastalarla birebir temas edip klinik sağlık psikolojisi kapsamında sunulan tedavilerin bir parçası olma imkânına sahip olmuştur. Bu ve benzeri işbirliklerinin artırılması teorik ve pratik bilginin eşgüdümlü olarak kazandırılması bakımından önem arz etmektedir. Bu nedenle sağlık psikolojisinin klinik sağlık psikolojisi gibi alt alanlarında daha fazla akademisyenin yetişmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede ihtiyaç duyulan birebir eğitim süreçleri sağlanarak uygulayıcı bilim insanı yetiştirmek mümkün olabilecektir.

Sağlık psikolojisi ile ilgili programların farklı uygulama ve uzmanlık alanları ile gerçekleştireceği bu işbirlikleri, eğitim programlarının uygulama ve kuram bakımından farklı bakış açılarına sahip multidisipliner bir ekip tarafından sunulmasını sağlayacaktır. Benimsediği biyopsikososyal yaklaşım gereği multidisipliner bir ekip içinde çalışan sağlık psikologlarının yine böyle bir ekipten kuramsal eğitim alması son derece önemlidir (Belar, 1997, 1998; Engel, 1977; Suls & Rothman, 2004). Bu sayede alandaki programların farklı disiplinlerden akademisyenler ve uzmanlarca tanınırlığı da artabilecektir. Sağlık psikolojisinin farklı disiplinlerce tanınırlığının artmasına ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu ihtiyacı anlamamanın bir yolu, temelini aldığı “biyopsikososyal” yaklaşımın başka alanların önemli yayın organlarında aldığı atıfları incelemektir. Bu bağlamdaki bir gözden geçirme ve inceleme çalışmasının sonuçlarına göre biyopsikososyal yaklaşımın Medline veri tabanında aldığı atıf sayısı 1974-1977 yılları arasında altı olup 1998-2001 yılları arasında 350’ye yükselmiştir (Suls & Rothman, 2004). Yine de bu artış, biyomedikal yaklaşımın Medline veri tabanında

aldığı atıf sayısının, 1974-1977 yılları arasında 500 civarında olup 1998-2001 yılları arasında yaklaşık 2,700 civarına yükselmesinin gerisinde kalmıştır. Dahası, 27 yıl sürecinde biyopsikososyal terimi 1,094 kez atıf alırken biyomedikal terimi 9,994 kez atıf almıştır. Dolayısıyla sağlık psikolojisinin savunduğu multidisipliner yaklaşımla da paralel olarak eğitim faaliyetleri, bilimsel faaliyetler ve uygulama faaliyetlerini daha da artırması gerektiği söylenebilir.

Sağlık psikolojisi eğitiminin multidisipliner bir ekip tarafından yürütülmesi sağlık psikologlarının sağlık alanında daha geniş bir bakış açısı kazanarak yetişmesini mümkün kılacaktır (Belar, 2008; Nicassio vd., 2004; Suls & Rothman, 2004). Bu sayede alanda gelecekte eğitim, bilim ve uygulama faaliyetlerinin multidisipliner bir şekilde gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Böylelikle psikonöroimünoloji gibi yeni çalışma alanlarının ortaya çıkması da olası hâle gelecektir (Suls & Rothman, 2004). Dahası, bu görüşü savunan araştırmacılar yeni alanların ortaya çıkmasında rolü olan sağlık psikolojisinin disiplinler arası değil disiplinler üstü bir alan olduğunu belirtmektedir. Bu argümanların destek bulması ise sağlık psikolojisinin temel aldığı biyopsikososyal “*modeli*” yeni multidisipliner “*kuramlar*” üreterek beslemesi ile mümkün olacaktır.

Psikoloji lisans ve lisansüstü eğitim programlarında sağlık psikolojisi eğitimi incelemeye yönelik yürütülmüş bu çalışmanın bazı noktalardan geliştirilmeye açık olduğu söylenebilir. İlk olarak, araştırma yalnızca 2017-2018 öğretim yılını kapsamaktadır. Bu yıl sonrasında açılan ya da kapanan lisans ve lisansüstü programları kapsamamaktadır. Lisansüstü eğitim programları incelemesine yalnızca Psikoloji lisans eğitimi veren üniversitelerin internet sayfaları aracılığıyla erişilen lisansüstü programlar dâhil edilmiştir. Bu nedenle sağlık psikolojisi ile ilgili bir ders sunan ancak Psikoloji Bölümü veya Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesi dışında bulunan lisansüstü programlara erişilememiş olma ihtimali vardır (Boratav & Sunar, 2005; Kocabaş, 2007). Ayrıca,

lisansüstü programlar her yıl açılmadığından özellikle lisansüstü eğitime ilişkin verilerin daha değişken olabileceği unutulmamalıdır. Örneğin, İstanbul Üniversitesi Psikoloji doktora programı klinik sağlık psikolojisi odaklı bir müfredatı da bünyesinde barındırmaktadır (İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü, 2019). Ancak bu program kapsamında o yıl ders döneminde ğrenci bulunmadığından söz konusu program listelerde temsil edilememiştir. Sağlık psikolojisi ile ilgili doktora sonrası eğitimler dünyada akredite olup sertifikalandırılmaya başlanmıştır (Belar, 2008). Türkiye’de henüz böyle bir akreditasyon süreci olmaması nedeniyle olası doktora sonrası sağlık psikolojisi eğitim ve çalışmalarına ulaşılamamıştır. Geliştirilmesi gereken yönlere rağmen, mevcut çalışma bulgularının yeni ve üretken bir alan olan sağlık psikolojisi eğitiminin Türkiye’deki durumu üzerine bilgi verici olması ve gelecekteki eğitim planlama süreçlerine ışık tutması umulmaktadır.

Bilgi Notu ve Teşekkür

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar atışması bulunmamaktadır.

Yazarlar makale içeriğine verdikleri destekten ötürü Psk. Tuğçe ERDOğRU’ya teşekkür ederler.

Kaynakça

American Psychological Association (APA). (2018a, Aralık 17). *Accredited doctoral programs for training in health service psychology: 2018*.

<https://www.apa.org/ed/accreditation/programs/doctoral.pdf>.

American Psychological Association (APA). (2018b, Aralık 17). *Accredited postdoctoral programs for training in health service psychology: 2018*.

<https://www.apa.org/ed/accreditation/programs/postdoctoral.pdf>.

American Psychological Association (APA). (2019, Kasım 13). *Clinical psychology*. <https://www.apa.org/ed/graduate/specialize/clinical>.

Aktaş, A., & Korkut, Y. (2019). Sağlık bilimlerine psikolojinin büyük katkı yapacağı bir alan: Sağlık psikolojisi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 19(4), 563-566.

Arnett, J. L. (2001). Clinical and health psychology: Future directions. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 42(1), 38-48.

Baltaş, Z. (2000). *Sağlık psikolojisi: Halk sağlığında davranış bilimleri*. Remzi Kitabevi.

Baştuğ, G. (Ed.) (2020). *Sağlık psikolojisi*. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Belar, C. D. (1997). Clinical health psychology: A specialty for the 21st century. *Health Psychology*, 16(5), 411-416.

Belar, C. (1998). Graduate education in clinical psychology: "We are not in Kansas anymore". *American Psychologist*, 53(4), 456-464.

Belar, C. D. (2008). Clinical health psychology. *Professional Psychology, Research and Practice*.

Boratav, H. B. & Sunar, D. (2005). Sağlık psikolojisi: Türkiye açısından bir durum değerlendirmesine doğru. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 25, 1-18.

Coyne, J., Thompson, R., Klinkman, M. S. & Nease, D. E., Jr. (2002). Emotional disorders in primary care. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70, 798-809.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ). (1948). *Preamble of the Constitution of the World Health Organization as adopted by the International Health*

Conference: 1948, New York, 19-22 June 1946; signed on 22 July 1946 by the representatives of 61 States (Official Records of the WHO, No. 2, p. 100) and entered into force on 7 April 1948.

Engel, G. L. (1977). The need for a new medical model: A challenge for biomedicine. *Science*, 196, 129-136.

European Certificate in Psychology. (2013). *EFPA regulations on EuroPsy and appendices*.

<http://www.europsy-efpa.eu/sites/default/files/uploads/EuroPsy%20Regulations%20July%202013.pdf>.

İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü (2019, Kasım 13). *Lisansüstü*. <https://psikoloji-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/lisansustu/doktora>.

Karaman, S., & Bakırcı, F. (2010). Türkiye’de lisansüstü eğitim: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 94-114.

Klinik Sağlık Psikolojisi Çalışma Grubu (2018). *Etkinlikler*. <https://psikoloji-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/klinik-saglik-calisma-grubu/etkinlikler>.

Kaplan, R. M. (2000). Two pathways to prevention. *American Psychologist*, 55(4), 382-396.

Klinik Sağlık Psikolojisi Öğretim Programları Kurulu (CCHPTP) (2019, Kasım 5). *Member programs*.

http://www.cchptp.org/d8/member_programs.

Marks, D. F. (1996). Health psychology in context. *Journal of Health Psychology*, 1(1), 7-21.

Marks, D.F. (2002). Freedom, responsibility and power: Contrasting approaches to health psychology. *Journal of Health Psychology*, 7(1), 5-19.

- Martin, P. R., Cairns, R., Lindner, H., Milgrom, J., Morrissey, S. & Ricciardelli, L. A. (2014). The training crisis in health psychology in Australia. *Australian Psychologist*, 49, 86-95.
- Matarazzo, J. D. (1980). Behavioral health and behavioral medicine. *American Psychologist*, 35(9), 807-817.
- Nicassio, P. M., Meyerowitz B. E., & Kerns, R. D. (2004). The future of health psychology interventions. *Health Psychology*, 23(2), 132-137.
- Ogden, J. (2007). *Health psychology: A textbook*. Open University Press.
- Ogden, J. (2016). *Health psychology: A textbook*. (Çev: G. Dirik), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Okyayuz, Ü. H. (Ed.) (2013). *Sağlık psikolojisi*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Özeke Kocabaş, E. (2007). Bir uygulama alanı olarak sağlık psikolojik danışmanlığı. *Ege Eğitim Dergisi*, 8(2), 37-51.
- Prilleltensky, I., & Prilleltensky, O. (2003). Towards a critical health psychology practice. *Journal of Health Psychology*, 8(2), 197-210.
- Smedley, B. & Syme, L. (Ed.) (2000). *Promoting health: Intervention strategies from social and behavioral research*. National Academy Press.
- Stone, G. C. (Ed.) (1983). The Report of the national working conference on education and training in health psychology. *Health Psychology*, 2(5), 1-153.
- Straub, R. O. (2014). *Health psychology: A biopsychosocial approach*. W. H. Freeman.

Suls, J., & Rothman, A. (2004). Evolution of the biopsychosocial model: Prospects and challenges for health psychology. *Health Psychology*, 23(2), 119-125.

Taylor, S. (1995). *Health psychology*. McGraw Hill.

Türk Dil Kurumu (2019, Eylül 12). *Güncel Türkçe sözlük*.

<https://sozluk.gov.tr/?kelime=sa%C4%9Fl%C4%B1k%20hizmetleri>

Türk Psikologlar Derneği (2019, Kasım 13).

<https://akreditasyon.psikolog.org.tr/tr/>

Üner, H. (1993). Bir araştırma ve uygulama alanı olarak sağlık psikolojisi. *Psikiyatri, Psikoloji ve Psikofarmoloji Dergisi*, 1(2), 153-157.

Wallston, K. A. (1996). *Healthy, wealthy, and weiss: A history of Division 38 (Health Psychology)*.

<https://societyforhealthpsychology.org/wp-content/uploads/2016/07/DivHistory.pdf>

Weinman, J. (2011). *A brief history of health psychology*.

<http://www.youtube.com/watch?v=VoKZKLIIfRcs>

Wells, K. B., Golding, J. M., & Burnham, M. A. (1989). Chronic medical conditions in a sample of the general population with anxiety, affective, and substance use disorders. *American Journal of Psychiatry*, 146, 1440-1446.

EXTENDED ABSTRACT

Health psychology, which relies on the biopsychosocial model (Engel, 1970) biomedical model, has drawn attention in the field of psychology in recent years. It aims to understand psychological factors that affect how people stay healthy, why they become ill, and how they react to their illnesses (Taylor, 1995). Health psychology targets individuals, families, groups, communities, cultures, and nations (Marks, 1996). Even though health psychology is a relatively new area of expertise, it has developed four subfields: clinical health psychology, public health psychology, community health psychology, and critical health psychology (Marks, 2002).

Health psychologists can be a part of multidisciplinary teams. They can work at primary, secondary, and tertiary health care institutions, as well as in academic settings (Boratav & Sunar, 2005). Unfortunately, since health psychology is a specialized area with vague boundaries (Okuyuz, 2013), there is only a low number of health psychologists with a proper education in our country. Therefore, health psychology education in Turkey is an area that deserves further scrutiny to understand its state-of-the-art. Hence, the aim of this study is to review health psychology courses offered during the 2017-2018 academic year at the undergraduate and the graduate programs at university psychology departments in Turkey.

Method

The current descriptive study presents if there was a health psychology course offered during the 2017-2018 academic year at the undergraduate and the graduate programs at university psychology departments in Turkey. A review of clinical psychology education was also included in this review since health and clinical psychology are two major fields focusing on health. Data were gathered between February - March 2018 through university websites. All psychology undergraduate programs and Clinical Psychology, Applied Psychology, or Psychology graduate programs with a clinical or health focus were included in the search. If the relevant information was not available on program websites, university departments were contacted by phone for further information.

Results

The results revealed that there were 71 Psychology undergraduate programs, 21 (30%) at state universities and 50 (70%) at private ones offered for the 2017-2018 curriculum. Clinical Psychology course was a compulsory one at 16 (76%) of the 21 state universities and 37 (74%) of the 50 private universities. Clinical Psychology was an elective course at 4 (19%) of the 21 state universities and 10 (20%) of the 50 private

universities. There was no Clinical Psychology course at 1 (5%) of the 21 state universities and 3 (6%) of the 50 private universities. Health Psychology was a compulsory course at 5 (24%) of the 21 state universities and 15 (30%) of the 50 private universities. Health Psychology was an elective course at 13 (62%) of the 21 state universities and 23 (46%) of the 50 private universities. There was no Health Psychology course at 3 (14%) of the 21 state universities and 11 (22%) of the 50 private universities.

There were 77 graduate programs offered during the 2017-2018 curriculum, 22 (29%) at state universities and 55 (71%) at private universities. There was at least one health psychology-related course at 2 (18%) of the 11 state universities and 4 (13%) of the 32 private universities offering master's degree programs (with a thesis). There was at least one health psychology-related course offered at 5 (56%) of the 9 state universities offering a doctorate program. None of the 7 private universities offers a health psychology-related course at a doctorate program. To sum up, there were health psychology-related courses at 14 (18%) of the 77 graduate programs.

Discussion

Health Psychology is offered at one in every five programs at the undergraduate level whereas Clinical Psychology is offered by almost all undergraduate programs almost always as a compulsory one. Health Psychology course is elective at more than half of the programs. At the graduate level, there is a health psychology-related course at less than a fifth of the programs. This uneven condition may reflect the possibility that health psychology has unfortunately been considered as a subfield of clinical psychology at the Turkish academic circles contrasting perspective that enabled the foundation of the field of health psychology (Matarazzo, 1980). They state that health psychology is an expertise area that covers both clinical and preventive psychology. However, the increase in the number of programs offering health psychology is remarkable compared to earlier studies (Boratav & Sunar, 2005) and implies a promising future for the area. Therefore, the current study findings have the potential to shed light on future curriculum plans with regard to health psychology education.

Erdoğan, U. (2021). Sanayi toplumları bağlamında Dahrendorf'un sınıf anlayışı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1457-1489.

DOI: 10.21550/sosbilder.876739
Araştırma Makalesi / Research Article

SANAYİ TOPLUMLARI BAĞLAMINDA DAHRENDORF'UN SINIF ANLAYIŞI

Umut ERDOĞAN*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 8 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 18 Mart / March 2021

ÖZET

Sınıf ve sınıf çatışması sosyolojide üzerinde en çok tartışılan alanlardan biridir. Çatışma kuramının önemli isimlerinden Ralf Dahrendorf ise bu tartışmaya sanayi toplumlarında sınıf ve sınıf çatışmasının nasıl bir değişim yaşadığını "Class and Class Conflict in Industrial Society" adlı çalışmasında ele almıştır. Dahrendorf'a göre klasik Marksist anlayışın aksine sanayileşme sonrasında sınıf çatışmasının işçi sınıfı ve kapitalistler arasında artık gerçekleşmesi mümkün değildir. Sanayi toplumlarında yaşanan değişimler işçi sınıfının ve kapitalistlerin yapısını değiştirmiştir. Her iki sınıf da kendi içinde farklı çıkarlar ve konumlara göre bölünmüş hâledir. Öte yandan Dahrendorf, bir çatışma kuramcısı olarak çatışmanın sanayi toplumlarında ortadan kalkmadığını söyler. İşlevselci teoriden de etkilenen Dahrendorf, çatışmanın işlevselleşmesinden bahseder. Bu çalışma bağlamında Dahrendorf'un "Class and Class Conflict in Industrial Society" (1959) tarihli eseri temel alınarak önde gelen çatışma kuramcılarından biri olan Dahrendorf'un sanayi toplumlarında değişen sınıf ve sınıf çatışması üzerine düşünceleri aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dahrendorf, sınıf, sınıf çatışması, sanayileşme, sanayi toplumu

Dahrendorf's Class Approach in the Context of Industrial Societies

ABSTRACT

Class and class conflict is one of the most debated areas in sociology. Ralf Dahrendorf, one of the important names in conflict theory, discusses how class and class conflict

*  Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE, erdogan.e.umut@gmail.com

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

had changed in industrial societies with his work "Class and Class Conflict in Industrial Society". According to Dahrendorf, any conflict between capitalists and proletariat is no longer possible. The structure of classes has changed in industrial society. Both classes are divided within themselves according to different interests and positions. But as a conflict theorist who is also affected by functionalism, Dahrendorf argues that there is also conflict in industrial society but it is also functionalized. In the context of this study, Dahrendorf's thoughts on class and class conflict will be explained according to his study, "Class and Class Conflict in Industrial Society" (1959).

Key words: *Dahrendorf, class, class conflict, industrialisation, industrial society*

Giriş

Kökenlerini Marx ve Weber'den alan çatışma kuramı, iki ismin yaklaşımları ışığında farklı gelişme çizgileri izlemiştir. Marx'a göre toplumsal çatışmanın olmadığı bir toplum düşünülemez, çatışma Marx için çatışmasız bir topluma gitmenin itici gücüdür. Öte yandan Weber'de çatışma karşımıza toplumun devamlılığını sağlayan bir unsur olarak çıkar. İki yaklaşımdaki ayrım günümüz sosyolojisinde Marx'ı izleyen sosyal bilimcileri toplumsal eleştiriye yönlendirirken, Weber'in yolundan giden bilim insanlarını ise toplumsal gerçekliklere odaklanan analitik yaklaşımlara yönlendirmiştir.

Çatışma kuramcılarına bakıldığında, onların da işlevselciler gibi toplumsal yapılar ve kurumların araştırılmasına yöneldiği görülebilir. Bu kuram, çoğunlukla yapısalcı görüşlerin doğrudan karşıt iddialarıyla benzerdir. Buna en iyi örnek, Ralf Dahrendorf'tur. İşlevselcilere göre toplum durağandır ve en fazla hareketli bir denge hâindedir; ancak Dahrendorf ve çatışma kuramcılarına göre toplum her noktada değişme hâindedir (Ritzer, 2008: 126).

Dahrendorf'un teorik problemi, sanayi toplumlarındaki sınıf çatışmasının açıklanmasıdır. Toplumsal çatışma anlayışını Marx'ın ekonomik sosyolojisi ve Weber'in güç analiziyle birleştirmiştir (Turner, 2010: 238). Marx ve Weber'in izlerini taşıyan çatışma yaklaşımına

karşılık Dahrendorf'un işlevselci teoriden de etkilendiği görülebilir. İşlevselci teoriye yönelttiği eleştirilerde toplumun çatışmacı yönünün yok sayıldığını savunan Dahrendorf, işlevselci teorinin toplumsal yapıyı tam olarak yansıtmadığını, toplumun sadece uyum ve dengeden oluşmadığını belirtir. Modern toplamları anlamak için çatışma ve denge beraber ele alınmalıdır. İşlevselci teoride toplumsal birimler arasındaki uyum ve denge ile yapının sürekliliğinin sağlandığı görüşü mevcutken Dahrendorf'un kendi teorisinde toplumsal birimleri değişmenin ve çatışmanın öncülleri olarak değerlendirmektedir. Aynı bağlamda değerlendirilebilecek bir başka eleştirisi ise işlevselci teorinin toplumsal bütünleşme için ihtiyaç duyduğu norm, değer, ahlak gibi unsurların Dahrendorf'a göre toplumda zorunlu olarak koordine edilmiş olmasıdır; bu, toplumsal bütünleşmenin aslında bir "zorlama" ile gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Sosyal sistemin kurulmasında normlar ve değerler işlevselci teori için zorunludur; çatışma teorisi açısından bakıldığında ise bunlar zorunlu toplumsal birliktelikler olarak karşımıza çıkar. Farklı konumları işgal eden toplumsal grupların daima uyumlu biçimde çalıştığı iddiasını öne süren işlevselci teoriye karşılık, çatışmacı teori açısından baktığımızda bu grupların uyumlu olarak çalışmasında sistem içindeki otoritenin meşru gücünün kabulünü şart koşan, baskıyla kurulmuş güç ilişkilerini görürüz. Dahrendorf bu yüzden işlevselci teorinin değişmeye izin vermeyen bir yanının oluşuna da işaret eder. Öte yandan Dahrendorf rol, statü gibi işlevselcilerin sıklıkla kullandığı kavramları farklı anlamlarda da olsa kullanır. İşlevselcilerin toplumsal tabakalaşmada prestije dayanan statü gruplarına odaklanmasına karşılık Dahrendorf'ta statü grupları, toplumdaki otorite ilişkileriyle yaratılmış benzer rollerden oluşan grupları temsil eder ve bunlar aslında çatışma grupları olarak açıklanmaktadır (Dahrendorf, 1959: 159-163).

Sanayi Toplamları ve Sanayi Sonrası Toplamlar

1950'lerden sonra Daniel Bell, S. M. Lipset, Raymond Aron ve Ralf Dahrendorf'un da aralarında olduğu sosyologlar, post-endüstriyalizm (sanayi sonrası toplum) kavramını ortaya attı. Sosyologdan sosyoloğa değişiklik göstererek post-kapitalist toplum, post-burjuva toplum, teknolojik-toplum, bilgi toplumu gibi kavramlar aracılığıyla bahsediliyor olsa da bu kavramlar teknoloji, bilim ve kültürün özel mülkiyet ve sınıf karşısındaki önceliğine dikkat çekti. Marksizm'in tarihsiciliği karşısında sosyologlar, kapitalizmin on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda gösterdiği farklılıklara işaret etti. Sanayi toplumunda öne çıkan sınıf konumu ve sınıf savaşı gibi belirleyici ilkeler karşısında sanayi sonrası toplumda teorik bilginin öne çıktığı, geleneksel işverenin yerini bilim insanlarının aldığına, üniversitelerin de bu bağlamda öneminin arttığı ileri sürüldü (Swingewood, 2014: 342-343). 1960'lar ve 1970'lerle birlikte sanayi sonrası toplamlar dair daha fazla görüş paylaşılır oldu. Sosyologlar sanayi sonrası toplamlar üzerine teorilerini paylaştı. Öne çıkan çalışmalardan birinin sahibi 1973 tarihli *The Coming of Post-Industrial Society* adlı çalışmasıyla Bell'di. Bell'e göre bilim ve teknoloji arasında yeni bir ilişki gelişmiş, emek tasarrufu sağlayarak ilerleyen sanayide icat ve yeniliğin kaynağı bilgi olmuş, yüksek teknoloji üretime dâhil olmaya başlamış, eğitim sosyal hareketlilik için araca dönüşmüştü (Bell, 1999: 16). Bu bağlamda sanayi sonrası toplum endüstriyel açıdan mal üretiminden hizmet ekonomisine geçilen, vasıflı ya da yarı vasıflı işçilerden beyaz yakalıların ağırlık olduğu, orta sınıfı daha genişleyen bir toplum doğru ilerleyen, politikacılara meydan okuyacak bilgi sınıfının ortaya çıktığı, teorik bilgiye ve teknoloji kontrolüne dayalı bir topluma yol almayı ifade ediyordu (Slattery, 2008: 462). Bell'in kendi çalışmaları kapsamında sunduğu fikirlerinin haricinde sanayi sonrası toplamlar üzerine Peter Drucker'in *The Age of Discontinuity* (1969) ve Alvin Toffler'ın *Future Shock* (1970) adlı çalışmaları da sanayi sonrası toplamlar teorilerinin

daha geniş alanlara yayılmasını sağladı. Bu yolla tarım toplumundan ve sanayi toplumundan farklı olan yeni bir topluma, sanayi sonrası topluma geçişe dair özellikle Batı'da bir bilinç yaratılmaya çalışıldı (Kumar, 2005: 29).

1970'lerde üretim biçimlerinde yaşanan değişimler, sanayi sonrası toplamları 1900'lerin başından bu yana devam eden ve kitlesel üretim amacıyla yoğun kol gücünün dâhil olduğu, işbölümünün keskin sınırları olan Fordist üretim sürecinden kopardı. Henry Ford tarafından geliştirilen, özellikle savaş sonrası Amerika'da yoğun biçimde kullanılan Fordist üretim, kitlesel üretim yöntemleri kullanılarak hareketli montaj bantlarıyla, sürekli aynı rutine dayanan ve vasıflı ya da yarı vasıflı işçilerle yapılan büyük ölçekli üretimdi (Slattery, 2008: 441). Fordist üretimin aksine, esnek bir üretim biçimi anlamına gelen post-Fordist üretim biçimi, sanayi sonrası toplumla başlayan teknolojik değişimlerden etkilendi. Tüketici taleplerine öncelik veren, küçük ölçekte ve farklılaşmış taleplere göre üretim yapabilen, üretim sürecinin daha parçalı bir yapıya geçtiği post-Fordist üretim ile işgücü de eski yapısında farklılaştı. Fordist üretimin katı iş tanımının aksine post-Fordist üretimde işçiler kısıtlı uzmanlık alanları yerine esnek üretim biçimine uygun olarak çeşitli işlerde çalışabilir hâle geldi. Fordist üretim modelinin değişmesi, şirketleri ürün yelpazelerini genişletmeye, daha az ve düşük birim maliyetle daha kısa sürede üretmeye yönlendirdi. Sanayi sonrasında toplumun üretim modeline uyum sağlamak için üretimin talebe göre ayarlanabilmesi için şirketler maksimum esneklik, üretkenlik ve hız kazanabilmek için işçilerin özyönetimi üzerine de çalıştı. Fordist dönemde işçilerin bağımsızlığı ve yaratıcılığı teşvik edilmez, hatta önlenirken, post-Fordist dönemde işçilerin yaratıcılığının da üretime dâhil edilmesi amaçlandı. İşçilerin kendi çalışma sürelerini kontrol edebilmeleri, eskinin sabitlenmiş süreleri ve yöntemlerinden farklı olarak işçinin kendisini daha verimli çalışmaya ayarlayabilmesi adına terk edildi. Esnek üretim, optimum zaman yönetimi, üretken bir işbirliği

hâline getirilmeye çalışıldı (Gorz, 1999: 30). Post-Fordist dönemde işçi, sermayenin zenginleşmesi için çalışma hayatında bireysel üretici güç bakımından yoksullaşan, zihinsel ve bedensel olarak adeta kötürümleştirilen, akıl ve kavrayış bakımından körleştirilmesi amaçlanan işçiden farklıydı (Marx, 2013: 350).

Enformasyon ekonomisi olarak tanımladıkları sanayi sonrası ekonomiye geçişte Negri ve Hardt, Fordist üretim biçiminde yaşanan değişikliği Toyotist modele geçiş olarak tanımlar. Üretim modelleri arasında yaşanan yapısal değişim, metaların üretimi ve tüketimi arasındaki iletişim sistemi ile ilgilidir. Standart metaların seri üretimine odaklanan Fordist modelinin tüketici karşısındaki sağır hâli yerine sanayi sonrası dönemde üretimin planlanması tüketici ile sürekli iletişim hâlinde gerçekteşmeye başladı. Üretim kararı, piyasanın taleplerine göre alınır, üretim ve tüketim arasındaki etkileşim artar oldu. Üretimde yaşanan enformatikleşme, sanayi sonrası toplumda Fordist dönemin aksine maddi-olmayan emeği de ortaya çıkardı, vasıflı ya da yarı vasıflı işçilerin iş tanımlarının ötesinde yeni iş tanımları oluştu. Hizmet sektörünün sanayi sonrası toplumda yükselişe geçmesi ile üretim bandının yerine ağ modeli geldi ve işçiler aralarındaki mesafelerden bağımsız olarak iletişim kurabildiği çeşitli çalışma ortamlarına sahip oldu (Hardt & Negri, 2002: 302-307). Drucker ise sanayi sonrası toplumlarda yükselen dört yeni unsuru 1969 tarihli çalışmasında aktarır. Bunlardan birincisi bilgi endüstrisidir. Sanayi toplumlarında elektrik ne ise, sanayi sonrasında toplumlarda aynı rolü bilgisayarın alacağını vurgulamaktadır. İkinci sırada ise okyanus-ötesi fırsatlara, deniz taşımacılığının kara taşımacılığı karşısındaki düşük maliyetine ve kolaylığına dikkat çekerek okyanusların büyük birer ekonomik kaynak olarak değerlendirilmesinin önemini hatırlatır. Üçüncü olarak hammadde konusuna değinen Drucker'e göre yeni teknolojilerle daha fazla çeşitlilikte hammadde kullanımı ve ihtiyacı artacaktır. Son olarak, insanların yaşam alanlarının yeni teknolojiler ve bunlara dayalı sanayilerle daha fazla çevreleneceğine

işaret etmektedir (Drucker, 1969: 22-30).

Fabrikayı baskın üretim biçimi olarak kuran ve işçinin makine üzerindeki denetimini ayıran sanayi devriminin sonrasında, sahiplik ve üretim araçlarının denetimini ayıran şirket devrimi yaşandı. Mülkiyette bir dağılıma yaşandı. Fabrika sahibi eski aktif konumunu kaybederek yönetimde daha pasif kaldığı, fiziki malların mülkiyetinden doğrudan sorumlu olduğu dönemin aksine kâğıt üzerindeki imzalardan biri hâline geldi. Fiziki mülk sahibiyle arasındaki manevi bağı kaybederek, sahibinin uzantısı olmaktan çıktı. Yaşanan değişimler, bireylerin gelirlerini kendisi dışındaki güçlere daha bağımlı kıldı, servet üzerinde bireyin kontrolünün gücü azaldı. Bireysel servet, organize piyasalar aracılığı ile likit hâle geldi. Zenginlik, doğrudan sahibi tarafından kullanıldığı biçimini yitirdi. Mal sahipliği ve kontrol yetkisi ayrıştı (Berle & Means, 1999: 64-65). Sanayi sonrası toplumda yönetimdeki değişimlere paralel olarak üretim modellerindeki farklılaşma bağlamında da sanayi öncesinde toplumdaki ayrıldığından, vasıflı ve vasıfsız işçilerin çalışma hayatı da değişti. Üretim modellerine bağlı olarak yaşanan dönüşümler, işçi sınıfının yapısını da değişime uğratmış, gündeme Dahrendorf'un sınıf anlayışı gibi klasik Marksist sınıf anlayıştan farklı yaklaşımları getirmiştir.

Marx ve Sonrası

Dahrendorf, sanayi toplumlarının yapısında Marx'tan bu yana yaşanan değişimleri ele alırken iki nokta üzerinden ilerlemektedir: Birincisi, Marx'ın sınıf teorisi, sanayi toplumlarında (ampirik gözlemlerle) yanlışlanmıştır. İkincisi, çatışma ve değişim, sanayi toplumlarında genel olarak farklılaşmıştır (Dahrendorf, 1959: 36). Marx'ın sanayi toplumları analizi ve sınıf analizi ile de Dahrendorf bu bağlamda ayrışır. Marx'a göre sermayenin, toprak mülkiyetinin ve emeğin ayrılmasıyla başlayan işçinin ölümü süreci, kapitalizmde işçiyi hayatta kalmasına yetecek kadar kazanacağı bir duruma sürükler.

Kapitalist kazandıkça kazanmaya devam edemiyor olsa da kapitalist kaybettikçe kaybedecek olan işçinin en elverişli toplumsal durumda bile sermayeye kölelik etmek ve daha fazla rekabet dışında bir seçeneği olmaz. Marx, işçilerin kapitalizmde asla sermayedar ile uzlaşabilecekleri bir yol olmadığını belirterek, işçilerin durumunun gittikçe kötüleşeceğini öne sürer. İşçi, işbölümü ile emeğin üretici gücünün yükselmesine rağmen ancak daha da yoksullaşacak ve makineleşecektir (Marx, 2014: 17-22). Marx'ın gelir dağılımındaki eşitsizlikler olarak değerlendirdiği ve zorunlu olarak çatışma hâlinde olan sınıflar, üretim ilişkilerinin bir boyutudur (Giddens, 2014: 78). Kapitalizmle sınıf karşıtlıkları giderek yalınlaşarak iki büyük cepheye ayrılacak, her geçen gün daha da bölünecektir (Marx & Engels, 2014: 50).

Marx'a göre bireyin dâhil olduğu grubun niteliği, ait olduğu bir sınıfın varlığına işaret ederek, bu sınıfın sınırlarını da belirler. Üretim biçimi ve üretim biçimiyle olan ilgileri doğrultusunda belirlenen toplumsal iş bölümündeki konumları ise bireyleri benzer ekonomik koşullarda ve çıkarlarda birleştirir. İşçilerin ve kapitalistlerin kişisel hayatını belirleyen de üretim tarzıyla kurdukları bu ilişkidir. Marx'taki sınıf bilinci ise, bahsedilen ortak çıkarlara dair bilinci, kültürel eylemi ve ortak siyasi eylemi kapsar. Oluşan iki keskin kutup birbirine karşıt konumda farklılaşır (Ollman, 2008: 200-207). Marx'ta sınıf bilincinin önemi, sınıfsal mücadele bağlamında değerlidir. Sınıfsal aidiyete sahip ancak sınıfsal mücadeleye dâhil olmamış bir sınıf, kendinde sınıf olarak değerlendirilir. Sınıfsal bilinçle hareket edip sınıfsal mücadeleye katılmış bir sınıf ise kendi için sınıftır (Andrew, 1983).

Marx, Engels ile birlikte kaleme aldıkları Komünist Manifesto'da ise sanayileşmeyle beraber sınıf karşıtlıklarının yalınlaştığı bir dönemin yaşandığını ifade eder. Tarihin (yazılı tarihi kastederek) başından beri devam eden katmanlaşmış, bölünmüş toplumsal yapı içinde farklı sınıfların ve bu sınıfların farklı katmanlaşmaları olduğuna gönderme yaparlar. Modern dönemde ise; feodal toplumun üzerinde yükselen

burjuva toplumuyla beraber yeni baskı ve savaş koşulları eskilerinin yerine gelmiştir; eskiden değişen tek Şey, içinde yaşanılan dönemin iki karşı kutba bölünmekte olduğudur. Marx ve Engels, toplumun iki karşıt grup hâlinde ayrıştığı bu dönemin, her geçen gün daha fazla kutuplaşarak bölündüğü bir dönem olması nedeniyle bir “yalınlaşmadan” bahseder. Burjuvazinin döneminde her meslek grubu ücretli işçiye, burjuvanın ücretli işçisine “dnştrlmştir”. Sürekli bir alt-üst oluş olarak betimlenen bu dönemde belirsizlik hâkimdir. Burjuvanın kendisi etrafında Őekillendirdięi toplumda üretim araçları ve mülkiyetin parçalı yapısı gittikçe azalmaktadır; tek merkezde toplanmaktadır (Marx & Engels, 2014: 50-55).

Marx'ın sınıf ve sınıf atışması analizi, Dahrendorf tarafından eleştirilir. Marx'ın bahsettiği proleterleşme, sanayi sonrası dönemde işçi sınıfının güncel durumuna karşılık gelmemektedir. İşçilerin yaşam koşulları zaman içinde iyileşmiştir. Üretim araçları sahipliği üzerinden tanımlanan sınıf ve sınıf atışması kavramları artık gerçeği yansıtmamaya başlamıştır; g sahipliğinde farklı yollar da artık mümkündür. İşçi sınıfında olduğu gibi kapitalistler arasında da bölünmelerin ortaya çıkması bu değişim sonucunda olmuştur. Çatışma, homojenleşmiş bir yapı içinde gerçekleşmemektedir. Dahrendorf bu noktada Marx'a da işlevselcilere de bir eleştiri yönelterek, çatışmasız bir toplumun imkânsız olduğunu ifade eder (Khne & Leonardi, 2020: 43-44).

Marx (ve Engels) bu bağlamda burjuvaziyi de yekpare görür; genişleyen pazar içinde birlikte hareket eden, ortak çıkar ve amaçları olan burjuva, proleterleştirdiği kitleler karşısında bir bütün hâlinde ortak bir amaı paylaşır. Toplumsal ilişkilerin tamamına yayılan o belirsizlik ve kaos, burjuvanın hareketlerinde görülmez. Burjuvazi, yeni ortaya çıkan işçi sınıfının aksine sınıf bilincine de sahiptir. Dahrendorf'un analizinde ise sanayileşmeyle birlikte anonim Şirketleri artırmasının kapitalist toplumlarda sermaye sahipliği ve kontrol arasındaki mesafe ayrılmış,

yönetici sınıfların oluşmasıyla da yönetici ve işçi arasına bir mesafe girmiştir. Böylece üretim ilişkilerinde yeni bir ayrışma yaşanmıştır (Dahrendorf, 1959: 43). Bu ayrışma “bir işlevi olmayan kapitalistler” ve “işlevi olan ama sermayesi olmayan” yeni sınıfları oluşturmuştur. Kapitalistlerin konumunun üretim ilişkilerindeki değişimiyle, yeni oluşan yönetici sınıf, kapitalist toplumlarda da bir değişim yaratmıştır. Kapitalist rollerin değişimi ile girişimci sınıfın yapısı da değişmiştir.

Marx ve Engels, burjuvazinin sonunu işçi sınıfının getireceğine inanmaktadır. İki kutba ayrılan bu toplumsal yapı içinde çıkar ve amaç farklılıklarının varlığına işaret edilmez. Yalnızca sermayeye paralel genişleyen ve işçileşen kitlelerden bahsedilir. Sanayileşmeyle genişleyen işçi sınıfı, gittikçe güçlenen ve gücünün farkına varan bir sınıf olarak ele alınır. Sayıca çoğalmada işaret edilen, sınıf bilinci de gittikçe yükselen bir sınıftır. İşçi sınıfı, sanayinin coğrafi olarak da genişlemesiyle beraber birbirlerine ulaşabilmelerinin de mümkün olduğu, iletişim kurabildikleri bir sürecin içine girecektir ve bu da birliklerini güçlendirecektir. Burada, sınıfın siyasal savaşı için gereken birliğin sağlanacağından Marx ve Engels emindir. İşçi sınıfı, siyasal bir parti olarak da örgütlenecek ve burjuvazinin içindeki bölünmelerden kendi çıkarları adına yararlanacaktır. Sanayinin gelişmesiyle birlikte hâkim sınıfın içinden de gittikçe proleterleşecek kitleler olduğuna inanan Marx ve Engels, bu süreçte hâkim sınıfta çözümlerin başlayacağını öne sürmektedir (Marx & Engels, 2014: 57-61). Sınıfların kutuplaşmasıyla tekeli piyasalar oluşacak, kârlar düşecek, ekonomik krizlerle kapitalizm kendi çelişkileri üzerine yok olacaktır.

Marksist sınıf anlayışının özelliklerine bakıldığında tüm sınıfsal ilişkilerin zorunlu biçimde antagonistik olduğunu, benzer konumları işgal eden bireylerin otomatik olarak aynı sınıf bilincini geliştirdiklerini ve bu kabul bağlamında ortak eylemliliği paylaştıklarını, paylaşılan sınıf konumunun politik eylemliliği içerdiğini ve toplumsal bir kriz anında sınıfın toplumu dönüştürmek için öncü rolü üstlendiği kabullerini

görürüz (Gubbay, 1997: 74). Marx'a göre bireyin kişiliği toplumsal koşullar tarafından belirlenir. Kapitalist ve işçinin yaşam koşullarındaki farklılaşmada ise iki grubun üretim biçimiyle kurduğu ilişkiadaki farklılaşma görülür. Bireyler, ait oldukları sınıfla birlikte toplumsal kurumlarla olan ilişkilerini benzer biçimde deneyimler. Üretim koşulları bağlamında bireyin imkân ve olanakları ile ihtiyaçlarının da ne derece karşılanacağı belirlenir (Ollman, 2008: 200).

Dahrendorf, Marx'ın üretim araçları sahipliği üzerinden tanımladığı sınıf kavramını çok dar kapsamlı bulur. Bu kavramlaştırmayı reddeden Dahrendorf, Weber'in güç analizinden de etkilenen bir sınıf anlayışı geliştirir; sınıfları emir alanlar ve emir verenler üzerinden inşa eder. Her kurum da emir alanlar ve emir verenler arasında gerilimin olduğu bir yapıdadır. Marx'ın yaklaşımından farklı olarak sınıflar bu güç ilişkileri bağlamında oluşmaktadır (Turner, 2010: 238). Parsons'ın sosyal düzende normların ve değerlerin içselleştirilmesi çerçevesindeki düşüncelerinden yola çıkan Dahrendorf, Parsons'ta bu normların toplum içindeki bir mutabakatla belirli bir güç dağılımı üzerinden gerçekleşmesinden, otoritenin sosyal kontrole özdeşleşmesinden de etkilenmiştir. Toplumda bir koordinasyon vardır. Dahrendorf'un ortaya koyduğu, çatışmacı ve işlevselci yaklaşımlardan etkilenen sınıf anlayışı, iki yaklaşımdaki iktidar anlayışının da etkisindedir. Dahrendorf, Marx'ın teorisinden sürekli bir fenomen olan toplumsal değişmeyi alır. Çatışma ise, değişimin nedenidir. Güç ilişkileriyle kurduğu yaklaşımında Dahrendorf'un temel aldığı bir diğer nokta da artık sosyal çatışmanın temeli olan otorite ilişkileridir. Bu bağlamda, Dahrendorf için otorite teorisindeki analitik bir kategoridir. Dahrendorf, otorite ile çatışmanın analizi ile bir yapısal analiz ortaya koyar (Weingart, 1969: 152-153).

Kapitalistler Marx'ın öngörülerinin aksine, farklılaşmış bir yapıya dönüşmüştür. Yöneticilik pozisyonları için işe alımlarda eskiden bürokratik bir kariyere önem verilirken Dahrendorf sanayi toplumlarında artık belli alanlarda uzmanlık bilgisine sahip olmanın bunun önüne

geçtiğini belirtir. Şirketler için avukatlar, mühendisler, ekonomistler daha önemli hâle gelmiştir (Dahrendorf, 1959: 46). Sonrasında ise yöneticilerin ve kapitalistlerin aynı referans gruplarını paylaşmaya başladığı bir süreç ortaya çıkmıştır. Marx'ın beklentileri bu noktada gerçekleşmemiştir. Dahrendorf, Marx'ın işgücünün birliğinin ve homojenliğinin giderek değişeceğini öngöremediğini ifade eder. Sanayi sonrası toplumlarda ise klasik sınıflı toplum yapısı değişmiştir. Ekonomik sermayenin belirlediği sosyal grupların oluşması, yerini yaşam tarzları üzerinden bir ayrışmaya bırakmıştır. Sanayi toplumlarının makine ve kol gücüne duyduğu ihtiyacın aksine özellikle savaş sonrası dönemde bilginin endüstriyellemeye başlamasıyla yönetimden iletişime büyük dönüşümler yaşanmıştır. Matematik ve bilim sanayinin kalbine dek inmiş, üretimin mükemmelleştirilmesi amacıyla stratejik etkileşim kültürü benimsenmiştir. İktisat ve veri yönetiminin karar alma süreçlerinde merkezi öneme geçmesiyle beraber, Fordist dönemdeki katı iş tanımları ve monoton çalışma biçimleri kökten bir değişikliğe uğramıştır (Mason, 2016: 133-135). İşin yukarıdan aşağıya bir mantıkla düzenlendiği, her işçinin önceden düzenlenmiş bir plana uygun biçimde belirli bir işi yaptığı klasik dikey hiyerarşi değişerek yerini daha esnek bir iş organizasyonuna bırakmıştır (Cohen, 2009: 18). İş yönetimin olduğu kadar işçileri de etkileyen bu dönüşümler sonucunda Marx'ın homojen bir işçi sınıfı beklentisi sanayi sonrası toplumda karşılığı olmayan bir düşünceye dönüşmüştür (Touraine, 1971: 35-37). İşçi sınıfı ve kapitalistler, sınıfsal konumlarına doğru bir birikme yerine, kendi içlerinde bir ayrışma yaşamaya başlamışlardır. İşçi sınıfını yekpare bir bütün olarak düşünmek artık mümkün değildir. Sanayi toplumlarındaki işçi sınıfı, vasıfları ya da vasıfsızlıkları bakımından eşitsiz bir yapı sergiler. Yoksulluk durumunda bile eşitsizdir; yani Marx'ın beklentisinin aksine, homojenlikten oldukça uzak bir yapıdadırlar (Dahrendorf, 1959: 48). Toplumsal bir gruba üyeliğin pazar kapasitesi biçimine dönüşmesi sonucunda sınıflarda tutumlar, inançlar ve yaşam tarzları üzerinden keskin farklılıkların oluşur. Etnik farkların vasıfsızlaştırıcı hâle

gelmesiyle en düşük ücretli çalışan belirli meslek gruplarının oluşması sonucunda kronik işsiz ya da yarı zamanlı işçilerden sınıf-altı gruplaşmalar oluşur (Giddens, 1999: 141). Dahrendorf'a göre sanayileşmenin yarattığı eşitsizlikleri analiz edebilmiş olsa da Marx, işçi sınıfının yaşayacağı bu farklılaşmayı yeterince öngörememiştir. Marx, işçi sınıfının yapısının aynı ilgilere, aynı yaşam koşullarında gittikçe birleşeceği bir sürece, bu sürecin artan makineleşmenin baskısına maruz kalacağına dair çıkarımlarda bulunmuş, toplumsal hiyerarşinin de bu ekseninde oluşacağını belirtmişti. Ancak sanayi sonrası toplum gittikçe karmaşıklaşan bir yapıya bürünmüştür. Emek alanında esneklik yaratmaya giden değişimlerin yaşanmasıyla hizmet sektörü gittikçe genişlemiş, Fordist sistemin kolektif düzenlemelerinden tamamen farklı çalışma düzenleri gelmiş ve işçilerden bunlara uyum sağlamaları beklenmiştir. Yalnız mesleki becerilerin değil, teknikle kadar kişisel sermaye beraber kullanılmaya kullanıldığı bir dönem başlamıştır. Bireyler diğer işçilerle daha çok yakınlaşmaya değil, çalışma hayatında bireysel olarak daha çok öne çıkmaya başlamıştır. İşin gittikçe bölünmesi, işçileri de bölmüştür (Castel, 2003: 450-451).

On dokuzuncu yüzyılla beraber sanayi işçileri daha az yetenek gerektiren işçilere dönüşmeye başladı. İngiltere'de sanayi Devrimi'nde büyük rol oynayan pamuk üretimi ve dokuma sanayisinin gelişmesiyle başlayan süreç devamında demir ve çelik gibi metallerin işlendiği ağır sanayiye ve sonrasında ulaşım ağlarının genişlemesine, sonrasında buhar devrine son veren elektrik sanayisine doğru yol alarak büyüdü (Freyer, 2014). Buhar makinesinin ve pamuklu dokuma makinesinin işçi sınıfının tarihini başlatan icatlar olarak, sanayi devrimine ve büyük bir toplumsal dönüşüme yol açtı. Evlerde yapılan dokumanın yerini alan dokuma makinesinin peşinden her sene gelen yeni bir icat ile sanayinin birçok dalında el emeği yerini makinelere bırakmaya başladı. Daha fazla malın daha ucuza mal edilmesiyle birlikte sermayedeki artış beraberinde işçi sınıfının nüfusunda da artışa yol açtı (Engels, 2013: 44-48).

Sanayileşmeyle beraber üretimin rasyonel organizasyonunun gelişmesiyle işçiler arasında da farklılıklar arttı. Sanayi toplumlarında işgücü, sanayileşme öncesi döneme göre büyük biçim değiştirdi. Çalışarak elde ettikleri para hariç hiçbir geliri olmayan işgücü olan işçi sınıfı ortaya çıktı. Sanayi işgücünde çalışma hayatı düzenlilik rutini ve monotonluk ile tanıştı. İşçiler rasyonel bir iş bölümü çerçevesinde çalışmaya başladı. Daha fazla işçinin istihdam edilmeye başlanması ile sanayileşme köylerden kentlere doğru ilerledi, zamanla kırsalda çalışandan daha fazla işçi kentlerde çalışır oldu. Toplumsal yaşamın değişen yapısı, işçilerin geleneklerini de değiştirerek onları yeni bir yaşam tarzı ile tanıştırdı (Hobsbawm, 2013: 78-81). Sanayileşmenin gelişmesiyle işçiler için yeni kategoriler de doğdu: Kalfalık (semi-skilled). Gittikçe yarı-vasıflı bu işçiler (semi-skilled), vasıfsız (unskilled) işçilere göre sanayide daha fazla sorumluluk alabiliyor, ama teknik beceriler bakımından yüksek vasıflı (high-skilled) işçilerden tamamen ayrılıyordu. Eş zamanlı olarak, yüksek vasıflı mühendislik işlerinde çalışabilecek işçiler de bu dönemde yeni bir kategori oluşturmaya başladı (high-skilled). Artık, oldukça karmaşık çalışma sistemleri olan makineler yüksek teknik bilgi gerektiren tasarımcıları, bakım işçilerini, tamircileri, onları kullanacak işçileri gerektiriyordu. Yaşanan bu değişimler sonrasında işçi sınıfı arasında yaptıkları işe ve yeteneklerine göre de bir hiyerarşi oluşmaya başladı. Dahrendorf, Marx'ın bu noktada yanıldığını belirterek, sanayi toplumlarında heterojen ve eşit bir dağılım olmayan işçi sınıfına dikkat çekmektedir. Marx'ın iddiasının aksine tek tip bir işçi sınıfı yoktur. İşçi sınıfı içinde yaşanan bu bölünme sonucunda Dahrendorf'a göre, üç grubun yalnızca yetenek düzeylerine göre değil, aynı zamanda sosyal statülerine göre de bir bölünme yaşanmıştır. Bölünmeye etki eden, farklılaştırıcı başka faktörler de vardır. Yarı-vasıflı işçiler nerdeyse devamlı olarak vasıfsız işçilerden daha yüksek bir ücret alır. Vasıflı işçiler ise genellikle maaşlı çalışanlardır ve böylece artık beyaz yakalı statüsüne dâhil olurlar. Bu yüzden, ortaya çıkan yetenek hiyerarşisi, işçi sınıfı içindeki bir hiyerarşi ve yetkilendirilmiş otoriteye

karşılık gelerek, Marx'ın homojen dağılım öngörüsünü bozar (Dahrendorf, 1959: 49-50).

Modern sanayi toplumlarında işçi sınıfı içindeki ayrışmalar işçilerin kendi içlerinde de çıkar çatışmaları yaratabilecek güçtedir. Çıkarları gittikçe birbirinden uzaklaşan yeni statü grupları oluşturmuş olan işçi sınıfı içindeki bu hiyerarşik yapı, örneğin yarı-vasıflı işçinin çıkarları ile yüksek vasıflı işçinin çıkarlarını ücret talepleri gibi noktalarda karşı karşıya getirebilecektir. Marx'ın çıkarları birbirine yaklaşan işçilerinden artık bahsetmek mümkün değildir (Dahrendorf, 1959: 51). Marx'ın sınıf teorisi ise sınıfların gücü ve sınıf çatışması bağlamında var olabilmektedir. Bu yüzden sınıf, bir ilişkiler ve eylemler bütünü olarak karşımıza çıkar. Kendi içinde farklılaşmış bir yapı değildir (Milios, 2000: 290).

Sermayenin ve emeğin ayrışmasıyla modern toplumlarda yeni bir tabaka da ortaya çıktı; “yeni orta sınıf”. Dahrendorf, yeni orta sınıfa dair teorileri içinden birbirine zıt iki teoriyi inceler. Bunlardan ilkinde göre yeni orta sınıf aslında eskinin kapitalist ya da burjuva egemen sınıfının bir uzantısı biçimindedir. Bu yaklaşımı benimseyenlere göre, maaşlı çalışanların sosyal statülerine bakıldığında artık eskinin girişimci kapitalistlerinin görev bilincine benzer bir durum görmek mümkündür. Diğer görüşe göre ise, yeni orta sınıf işçi sınıfının birebir uzantısı olmasa bile işçi sınıfına kapitalistlere ya da yönetici konumdakilere göre daha yakındır. Bu yüzden onlara göre yeni orta sınıf, işçi sınıfına daha yakındır. Beyaz yakalılarının konumu, ücretli işçilerin konumuna çok benzerdir; bu noktada işçiler gibi her iki sınıfı da mülksüz olarak ele alırlar. Beyaz yakalılar ve işçiler arasındaki statü farkının da gittikçe azaldığını vurgularlar (Dahrendorf, 1959: 54).

Dahrendorf, iki teorinin hangisinin daha uygun olduğuna odaklanmak yerine yeni orta sınıfı ayırt etmeye yarayacak kriterlere odaklanır. Ona göre, yeni orta sınıfta, sınıf yapısına ve sınıf çatışmasına

yön verecek bir durumu tespit etmek daha önemlidir. Bürokratik hiyerarşinin parçası olan maaşlı çalışanlar ve bu hiyerarşinin parçası olmayan maaşlı çalışanlar arasında bir ayırım yapılabilir. Bu hiyerarşi içindeki bürokrasi dışında kalan beyaz yakalılar arasında bir ayırım çizgisi çeker (Dahrendorf, 1959: 55). Sınıf çatışması açısından bakılırsa sanayi işçileriyle yeni orta sınıfın bir bölümünün benzerliği vardır. Birbirine benzeyen bu bölümde mağaza ve restoran çalışanları, ticari firma çalışanları, maaşlı işçiler, maaşlı ustalar, işçiler yer alır. Dahrendorf, bu gruba zamanla teknisyenlerin de dâhil olacağını söyler. Marx'tan bu yana emek ve sermayenin ayrışması, toplumsal gelişmelerin sonucudur. Ancak yeni orta sınıfın varlığı, aslında bir ayrışmanın sonucudur. Bu kavram Dahrendorf'un gözünde aslında bir sınıf değildir. Her ne kadar yeni orta sınıf olarak tanımlanacak bir sınıf olmasa da, tarihsel gelişim içinde yaşanan değişimler sonucunda beyaz yakalı işçiler ve bürokratların varlığı ve bu grupların büyümesini de inkâr etmez.

Dahrendorf, Marx'ın tanımladığı sınıflara yeni bir sınıf eklemeyen, beyaz yakalıların ve bürokratların sınıf yapısı ve sınıf çatışması üzerinde nasıl bir etkisi olduğu sorusunu sormaktadır. Burjuva ve işçi sınıfına ek olarak artık maaşlı çalışanlar da vardır; maaşlı çalışanlar, bu eski iki sınıfın uzantısı biçiminde oluşmuştur. Eskinin egemen sınıfının yekpare yapısı değişmiştir. Egemen sınıf artık miras kalan bir sermaye ya da güce sahip bir grup değildir; kendi içinde işlevine ve yönetimdeki gücüne göre ayrılmıştır (Touraine, 1971: 29). Bürokratlar burjuvaya, beyaz yakalılar işçi sınıfına yaklaşmıştır. Her iki sınıf da bu uzantılar yoluyla ayrışarak, sonrasında yaşadıkları süreçlerle daha karmaşık ve heterojen hâle gelmiştir. Yeni unsurlar kazanan bu sınıfların içlerindeki birlikteliğin de ne kadar kesin olmadığı bu süreçte görülmüştür. Beyaz yakalı işçiler, sanayi işçileri gibi ne mülkiyete ne de otoriteye sahiptir; ancak eski işçi sınıfındakinden oldukça farklı özellikler sergilemektedir. Benzer şekilde, bürokratlar da otoritenin uygulanmasında pay sahibi olsalar da eskinin yöneticilerinden farklıdır.

Dahrendorf, emek ve sermayenin ayrışmasından fazlasını içeren bu durumu sınıf kavramı ve kapitalizm sonrası toplumlardaki sınıf çatışması ekseninde ele alır. Artık sınıflara dâhil edilen katılımcıların meseleleri ve çatışma kalıpları değişmiştir. Dahrendorf bu yüzden Marx'ın toplum hakkındaki görüşlerini oldukça sade bulur; eğer iki büyük homojen, kutuplaşmış sınıf bulunuyor olsaydı şu an o gruplar zaten var olmaya son verirdi. Bu yüzden Marksist teori, onun için, değiştirilmediği sürece başarısız olmaya mahkûmdur (Dahrendorf, 1959: 56-57).

Sermayenin ve emeğin ayrışmasının yanı sıra, yeni orta sınıfın bölümleri tarafından bu ayrışmanın genişlemesi, sınıf yapısına doğrudan ve açıkça etkide bulundu. Marx sonrasında sınıf açısından meydana gelen tek ve sınıf üzerinde etkili olan değişim bu değildi. Totalitarizm ve sosyalizm gibi politik ve ekonomik güçlerin dışında, hareketlilik ve eşitlik de sınıf yapısı ve sınıf çatışması üzerinde etkili oldu. Marx için hareketlilik, tarihteki kısa dönemli geçişler kapsamında bir toplumun çöküş ya da ortaya çıkış belirtileri şeklinde ele alınıyordu. Dahrendorf'a göre bu durum değişmiştir. Sosyal hareketlilik, sanayi toplumlarının yapısının önemli bir unsurudur. Sanayi toplumlarında sosyal hareketlilik engellenirse çöküş öngörülür. Sosyal hareketlilik oranı, sanayi toplumları için bir ülkenin sanayileşme derecesine karşılık gelmektedir. Örneğin, sanayisiyle öne çıkan ülkelere bakıldığında endüstriyel gelişme ile sosyal hareketlilik arasındaki ilişki, tarihsel boyutta da görünmektedir. Dahrendorf, İngiltere ve Almanya için son üç kuşakta hareketlilik oranlarındaki artışı buna örnek olarak gösterir. Marx'a göre bir işçi ailesinde doğan çocuk işçi, kapitalist bir ailede doğan çocuk ise kapitalist olacaktır. Doğulan sınıfın dışında bir sınıfa dâhil olma şansı yoktu. Dahrendorf, sanayi toplumlarında bunun gerçekçi bir yanı olmadığını belirtir. Artık, sosyal konum büyük ölçüde eğitim sistemiyle ilişkilidir. Sınıf konumunun verili olması kabulünü eleştiren Dahrendorf, Weber'deki yaşam fırsatlarının ortaklığına benzer biçimde eğitimin bireyleri kapasite ve yeteneklerine göre sosyal hayata dâhil ettiğini

vurgular (Dahrendorf, 1959: 58-59). Sınıf çatışmasının yerinde, sınıfsal çıkarlarla hareket etmenin yerinde kendilerini işçi sınıfına ait görmeyen orta sınıftakine benzer bireysel sosyal hareketlilik vardır (Dahrendorf, 2017: 56).

Dahrendorf'un Çatışma ve Sosyal Yapı Anlayışı

Dahrendorf, bir tarihçinin Marx'tan sonra sanayi toplumlarında yaşanan değişiklikleri yapısal değişiklikler olarak değerlendirebileceğini ifade eder. Ancak değişiklikler, Marx'ın 1883'teki vefatından önce başlamıştır. Anonim şirketler ve farklı becerilere sahip işçiler sanayi devriminden önce de vardı; bürokratlar ve beyaz yakalı işçiler ise kapitalizmin icadı değildi, aynı şekilde sosyal hareketlilik de. Sosyal eşitliğin yaygınlaşması ise en azından Fransız Devrimi ile başlamıştı. Sosyologlar ise sosyal fenomenlere daha farklı yaklaşır. Dahrendorf, sanayi toplumlarında, Marx'ın ölümünden sonra ortaya çıkan ve yayılan bir sosyal gelişim çizgisine odaklanır. Bu değişimi Geiger'ın ifadesi ile "sınıf çatışmasının kurumsallaşması" olarak açıklar. Geiger'a göre, sermaye ile emek arasındaki gerilim ilke olarak kabul edilir. İşgücü piyasasının yapısı toplumun yasal bir kurumu hâline gelmiştir. Sınıf mücadelesi ve bu mücadelenin teknikleri ve araçları artık tanınır hâle gelmiş ve kontrol altına alınmıştır. Mücadele de, oyunun kurallarına göre gelişmektedir. Bunun sonucunda da sınıf mücadelesi en kötü (şiddetli) gücünü yitirmiş, birbirini dengeleyen güç faktörleri arasında meşru bir gerilime dönüşmüştür. Her durumda, çatışmaya neden olan örgütlenmedeki bu yapısal değişiklikler ile toplumun çıkarlarını kurumsallaştırarak bir uyum yakalanmaya çalışılmaktadır (Dahrendorf, 1959: 66).

Dahrendorf, sınıf çatışmasının kurumsallaşmasının onun varlığını sürdüreceği anlamına geldiğini belirtir. Ancak bu kurumsallaşan sınıf çatışması, Marx'ın beklediği acımasız sınıf çatışmasından farklıdır. Çağdaş sanayi toplumlarının çoğu artık kapitalist toplumlar değildir.

Dahrendorf, bu değişimin sebebi olarak toplumların kapitalizmle başa çıkmamalarını değil, tam aksine, kapitalizmle başa çıkabiliyor olmalarını işaret eder (Dahrendorf, 1959: 66). Dahrendorf'a göre her sanayi toplumu da kapitalist bir toplum değildir. Çünkü kapitalizmin üstünlüğü değişmiştir; ancak yine Marx'ın analiz ettiği kapitalist toplumlarla benzerlikler vardır. Örneğin hâlâ fabrikalar, kar, işçiler, makineler vardır. Ancak sanayi sonrası toplum, bir çöküşü de temsil etmektedir, sanayi toplumunun sınıf çıkarları tarafından yönlendirilen yapısı ortadan kalkmıştır (Dahrendorf, 1997: 15). Sanayi sonrası toplum iş bölümü temelinde şekillenen daha fazla gruplaşmaya sahiptir. Mesleki konumlara erişmenin beceri ve kapasiteyle belirlenmesi sonucunda rekabetin arttığı yeni toplumda kaynakların dağılımındaki eşitsizlikle, toplum farklılaşmıştır (Giddens, 1999: 28).

Dahrendorf, toplumun ve içindeki örgütlü birimlerin (gruplar, kurumlar, dernekler) bir yapıya sahip olduğu ya da bir yapı sergiler biçimde göründüğünü belirtir. Sosyolojideki yapısal analizde, her bir birey verili bir sosyal konumda ya da statüde, rolünü oynar biçimde değerlendirilir. Roller ve etrafındaki ilişkiler, toplum için açık ya da gizli sonuçlarıyla ifade edilir. Bunun sonucunda da, bir toplumun yapısı, sosyal rollerden ve rol kalıplarından oluşmuş bir sistem olarak ortaya çıkar. Ancak, diğer bilgi nesnelere farklı olarak insanın, sosyal yapıların bir farklılığı vardır. Onlar “verili” değildir. Tarihsel bağlamdan bağımsız analiz edilemez olsa da sosyal yapılar sürekli değişim hâlinindedir. Yani, toplumsal biçimlerin yapısal düzeni değişebilir. Ancak, tıpkı bir organizmada olduğu gibi, toplumda da kalbin ya da kolun önemi değişmez. Toplumdaki dini ve ekonomik kurumların işlevi ve işlevsel önemi ise değişmekle kalmaz, bunun yanında tüm toplumlar da sürekli değişir (Dahrendorf, 1959: 120-121). Dahrendorf, Marx'ın yapısal değişim analizini kapitalist toplum modeli üzerine kurmuş olduğu için, sınıfların verili konumlarına yüklediği rolleri abartılı ve gerçekliğini

yitirmiş olarak değerlendirir. Marx, sosyal değişimi görüyor olsa da, değişim için yapısal değişimi aslında bir araç olarak ele alır.

Sanayileşme sonrasında Avrupa'da toplumsal yapıyı açıklamak için çatışmanın düzenlendiği denge yapısı ve çatışmanın kontrol edilemediği toplumsal değişim olgusu ön plana çıkmıştır. Toplumsal değişimde, çatışmalar kontrol edilemez ve düzenlenemez biçindedir. Dahrendorf'a göre yeni düzenlemeler ve örgütlenmelerin oluşturulmasında çatışma gruplarının rolü önemlidir. Bu yüzden, değişimin motoru olacak çatışma gruplarının taşınması gereken özelliklere değinir. Dahrendorf'a göre çatışma içindeki gruplar, çatışma durumunun zorunluluğunu gerçekçi bir açıdan değerlendirmeli ve karşıt grubun temel amaçları yönünden haklılığını görmelidir. Bunun için çıkar gruplarının örgütlenmeleri zorunludur; Dahrendorf, örgütlenme sorunu yaşayan grupların düzenlenme imkânından yoksun olduğunu belirtir. Son olarak, çatışmada belirli şekilsel kurallara uymak çatışan her grup için gereklidir. Dahrendorf, bunlar gerçekleştiikten sonra toplumsal çatışmaların şiddetsizce düzenlenebileceğini düşünmektedir. Bu, uzlaşmalar sağlanırken toplumsal dönüşümün de sağlanabilmesine imkân tanımakta, yeni örgütlenmelere de fırsat vermektedir. Dahrendorf, çıkar gruplarıyla yaşanan çatışmalar sonrasında ise çıkar gruplarının lehine toplumsal değişimlerin düzenlendiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, Avrupa'daki sanayi toplumlari büyük şirketlerin ortaya çıkışı, sınıf çatışmasının kurumsallaşması ve yeni teknolojilerin ortaya çıkışı gibi değişimleri yaşamıştır. Yaşanan bu değişimler büyük şirketlerin ortaya çıkmasına, büyük hissedarlığın yerini parçalanmış bir kapitalist sınıfa bırakmasına neden olduğu gibi, kurumsallaşan sınıf çatışması da burjuva ve işçi sınıfı arasındaki çatışmanın yerini uzlaşma yollarının doğmasına bırakmıştır.

Dahrendorf'un kurumsallaşan sınıf çatışması anlayışı, onun hem işlevselci hem de çatışmacı teori ile olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Dahrendorf genel olarak iki meta kuramın çağdaş sosyolojide ayırt

edilmesi gerektiğini düşünür. Birincisi, toplumun işlevsel bir sistem olarak sürekli tekrarlayan biçimde bir arada ve dengede tutulduğu bütünleşme (integration) teorisidir. İkincisi ise, sosyal yapıyı sürekli güç ve zorlama ile kısıtlayan ve sürekli kendi içinde değişim yaşayan bir yapı olarak değerlendiren zorlama (coercion) teorisidir. Çünkü ona göre istikrarı ve değişimi, bütünleşmeyi ve çatışmayı, işlevi ve itici gücü, uzlaşma ve zorlamayı diyalektik çerçevesinde görmedikçe toplumu anlamak mümkün değildir (Dahrendorf, 1959: 159-163).

Çatışma Grupları, Açık Çıkarlar ve Gizli Çıkarlar

Dahrendorf, çatışma gruplarının analitik sürecini bir model bağlamında açıklar. Bu modelde yer alan kategoriler ise zorlama (coercion) teorisinin bağlamında kullanılır. Bunun sonucunda, çatışma gruplarının varlığı, otorite dağılımdaki ilişkilere göre gündeme gelir. Bu varsayımda, bu dağılım dikotomik bir ilişki yaratacak biçimde yetkilendirilmiş otorite dağılımı içerir. Yine bu varsayım bağlamında, farklı konumlarda konumların çıkarları da çatışmaktadır. İktidar konumlarının çıkarlarını ise Dahrendorf “iktidar çıkarları” (ruling interests) olarak tanımlar. Dahrendorf, bireysel olmayan sınıf çıkarlarının Marx'ın formülasyonundaki hâlinin bir eleştiriye ihtiyaç duyduğunu vurgular. Dahrendorf'a göre çatışma gruplarının ve grup çatışmalarının sosyolojik analizinin amaçlarına uygun olması açısından, tanımlanmış konumlardaki eylemlerin/eyleyicilerin eylemlerinin yapısal olarak oluşturulmuş yönelimlerini varsaymak gerekir. Eylemlerin bilinçli (öznel) eylem yönelimlerine benzetilerek bunların “çıkarlar” (interests) olarak tanımlanması mümkündür ancak burada dikkat edilmesi gereken, bilincin özüne yönelik bir varsayım içermemesidir. Sosyal konumların nesnel çıkarlarının psikolojik bir yanı yoktur, sonuçları sosyolojik analiz düzeyine aittir (Dahrendorf, 1959: 172-175).

Dahrendorf, her zorunlu ve koordine edilmiş ilişkide en azından gizli bir çıkar çatışması vardır varsayımından hareketle, otoritenin

meşruluğunun her zaman istikrarsız olacağı sonucuna varır. Her zaman, kurumlar içindeki otorite dağılımının meşruluğunda bir şüphe vardır. Bu bağlamda, herhangi bir otoritenin yapısındaki herhangi bir nesnel çıkar, otorite ilişkilerinin potansiyel gayri meşruluğu açısından değerlendirilebilir. Dahrendorf, ampirik otorite ilişkilerinin meşruluğu konusundaki anlaşmazlık olarak anlaşıldığı takdirde, grup çatışmasının analizinin kolaylaşacağını söylemektedir. Her toplumda, egemen grubun çıkarları, egemenliğin meşruluğunun ideolojisini oluşturan değerlerdir. Bu otoriteye maruz kalan grubun çıkarları ise, egemen ideolojiye ve onun yöneldiği toplumsal ilişkilere bir tehdit olarak görülür (Dahrendorf, 1959: 176).

Rol çıkarları, oyuncuların bakış açısını şekillendirir. Rol boyunca, kendisi için önceden belirlenmiş olan ve bilinçli yönelimlerden bağımsız biçimde, davranışların altında yatar. Belli koşullar altında, açık biçimde bilinçli hedefler hâline gelebilirler. Gizli çıkarların (latent interest) aksine açık çıkarlar (manifest interest) psikolojik gerçekliklerdir. İnsanların duygu, istek ve arzularının bir amaca yönelmiş olduğu gerçeği de bu bağlamda değerlendirilebilir. Açık çıkarların özgüllüğü, yalnızca belirli toplumsal koşullar bağlamında değerlendirilebilir. Açık çıkarlar her zaman aynı türden oluşturulmuş yapısal grup çatışmalarının bir konusunu oluşturur. Bu anlamda, açık çıkarlar örgütlü grup programlarıdır (Dahrendorf, 1959: 178).

Dahrendorf, açık çıkarların Marx'taki sınıf bilincine benzer yönleri olduğunu ifade eder. Ancak sınıf bilinci, açık çıkarlar bağlamında “gerçek kategori”dir. Marx'taki sınıf çıkarları ve açık çıkarlar birbirinden farklıdır. Örneğin, Marx'ta yanlış bilinç kavramı da vardır; Dahrendorf yanlış bilinç kavramının ancak açık çıkarların gizli çıkarlara uyarlanmadığı durumlarda söz konusu olabileceğini ifade eder. Büyük bir grubun “yanlış düşünüyor” olduğu kısmına katılmaz. Gizli çıkarlar ve açık çıkarlar arasında bağ vardır. Dahrendorf, sınıf teorisinin görevinin

açık çıkarlar ve gizli çıkarlar arasında sistematik bir bağ kurmak olduğunu söyler.

Yarı-Gruplar ve Çıkar Grupları

Dahrendorf'a göre çatışma grupları normatif fenomenler değil, toplumun katmanlarının bir parçası olan gerçek gruplaşmalardır. Bu grupları açıklarken yarı grup (quasi-group) ve çıkar grubu (interest group) kategorilerini esas alır. Toplumsal değişmeyi açıklarken yarı gruplar ve çıkar gruplarının çatışmaları üzerinden aktardığı için bu kavramlar analizinde büyük önem taşır.

Benzer otorite konumlarında bulunanlar, aynı toplumsal konumu paylaşır. Ancak ortaklaşa, geçici olarak aynı çıkarlar ya da özellikler etrafında birleşenler yığınlardır; sosyolojik olarak bir grup oluşturmazlar. Benzer biçimde, bir kurumda aynı otoriteyi paylaşanlar da bir grup oluşturmaz; örneğin tüm doktorlar ya da x şehrinde ikamet edenler. Aynı gizli çıkarlara sahip olmak bir grup oluşturmaları için yeterli değildir. Aidiyet duygusu, asgari seviyede örgütlenme için kurucu nitelik taşısa da, gizli çıkarlar tarafından açıkça talep edilmemektedir. Özdeş konum çıkarları, Dahrendorf'a göre en fazla "potansiyel" bir grup oluşturur. Bu tür grupları "yarı-gruplar" (quasi-group) olarak tanımlar. Yarı-gruplar için kurucu öge olan gizli çıkarları gösterir. Çıkar grupları (interest groups) sosyolojik anlamda mutlak gruplardır ve grup çatışmasının ana aktörleridir. Bir yapıya, örgütlenme biçimine, programa, amaca ve üyelere sahiptirler. Yarı gruplar ve çıkar grupları arasındaki fark ise her iki grubun otorite yapısının kökenlerindeki farklılıktır. İki grup arasında, egemenlik ve itaat ilişkilerini belirleyen ve bu farkı yaratan, gizli ve açık çıkarlarının biçimleridir. Yarı-gruplar, teorik bir yapının doğasında tanımlı olsalar da çıkar gruplarıyla ilişki içinde olabilirler. Bu, çıkar gruplarının gerçek fenomenler oluşuyla ilgilidir. Ayrıca, grup çatışması teorisi çıkar gruplarının çeşitliliği hakkında hiçbir ampirik açıklama içermemektedir. Grup çatışması teorisi, toplumsal çatışmalarda açık

çıkarcı gruplarının ve gizli çıkar gruplarının bir araya gelmesine odaklanır (Dahrendorf, 1959: 180-182).

Dahrendorf, çatışma gruplarının örgütlenmesinin yapısal koşullarının belirlenebilmesi için genellemelerin formülasyonuna ihtiyaç olduğunu belirtir. Malinowski'nin kurumlar için belirlediği özelliklere (Malinowski, 2016: 57) Dahrendorf da kendi çıkar grupları için vurgu yapmaktadır. Çıkar grupları üyeleri ve normları belirli, araçsal materyale, düzenli faaliyetlere ve bir tür sözleşmeye sahip gruplardır. Malinowski'nin belirttiği bu özelliklerin çıkar gruplarının örgütlenmesinin önemli özelliklerini taşıdığını belirtir. Bir yarı-grup, bir sözleşme, normlar, personel ya da maddi şartlar olmadan oluşsa bile, çıkar gruplarının bunlar olmadan oluşması imkânsızdır. Dahrendorf, sözleşme ve üyeler üzerinde özellikle durur. Örgütlü bir çıkar grubunun, yarı-grup olmaktan çıkabilmesi için ise örgütün kendi işini yapan, pratikte örgütün faaliyetlerini yürüten ve örgüte önderlik eden kişiler olmalıdır. Her partinin kuruculara ihtiyacı vardır (Dahrendorf, 1959: 185). Ancak Dahrendorf, şunu özellikle belirtir; çatışma grupları liderlerin çıkarlarının varlığına muhtaç değildir. Bu tip liderlerin yarı-çıkarcı gruplarındaki varlığı, çıkar grupları olmalarına doğru giden süreç bağlamında önemlidir. Teknik bir önkoşul olarak, bu dönüşümü sağlama rollerini onlar yüklenir. Bu kurucular, bir araç gibidir; örgütün başlangıç noktası ya da sebebi değildir.

Sınıf mı Çatışma Grupları mı?

Dahrendorf'a göre yarı-gruplar ve çıkar grupları sınıf olarak görülebilir. Aynı zamanda, sınıf kavramının uygulanabilirliğini de terminolojik bir konu olarak görür. Sınıf kavramının, 19. yüzyıl sanayi toplumlarındaki anlamıyla tarihsel bir arka planı olduğunu da değerlendirilmeye alınması gerektiğini söyler. Dahrendorf, Marx'tan bu yana sınıf kavramının yaşadığı değişimi, sınıf kavramının tarihsel gerçeği çerçevesinde ele almaktadır. Burjuva ve işçi sınıfı artık post-

kapitalist toplumlarda bir blok oluşturamamaktadır. Bunlar artık tekdüze gruplar değildir. Yani, Marx'ın sınıf kavramı değişmiştir. Marx'ta sınıflar üretim ilişkileri içinde kendisine benzer konumda olanlarla bireyin psikolojik biçimde özdeşleşmesidir. Örneğin, Marx'ta kendi içinde ve kendisi için sınıf ayrımları bununla ilgilidir. Kendi içinde olan sınıf henüz diğerleri ile özdeşleşecek bilince ulaşmamış, yani ait olduğu sınıfın henüz farkında olmayan sınıfken, kendisi için sınıf sosyal rolünün farkında olan sınıftır (McAdams, 2015: 5). Bu durum artık değişmiştir; sınıfların oluşumunda etken yalnızca ekonomik olarak buldukları konum değildir. Dahrendorf, modern sanayi toplamlarındaki çatışma grupları daha gevşek kümelenmelerden, farklı amaçlar doğrultusunda bir araya gelmiş gruplardan oluşur. Bu gelişmeler bağlamında Marksist sınıf anlayışı, gelişmiş sanayi toplamlarındaki çatışma gruplarını anlamada yetersiz kalır. Marx'ın ele aldığı biçimde iki kutba ayrılmış çatışma gruplarından ise artık söz etmek mümkün değildir. Çatışma gruplarının ampirik özelliklerinin çoğu artık birçok değişken içermektedir. Bu bağlamda çatışma gruplarının kendi sınıf kültürlerine sahip olduğunu beklemek gerekemez. Çatışma gruplarının yapısı sanayi sonrası toplumlarda Marx'ın teorisindeki üretim ilişkileri temelinde gelişen, sahiplik, sosyoekonomik belirleyicilik unsurlarından farklı bir yapıdadır. Çatışma gruplarında ana unsur, çıkar çatışmasına dönüşmüştür. Bu yüzden Dahrendorf'a göre çatışma gruplarını ele alırken, kolektivite ve sınıf, sınıf ve parti, kendi için sınıf ve kendi içinde sınıf kavramları tamamen gereksiz değildir ancak bunlar tam bir açıklamaya da götürmez. Nihayetinde, sınıf ve katman kavramları da sosyal çatışmayı açıklamada yetersizdir. Bu bağlamda sınıf kavramı üzerine çalışarak yeniden çatışmayı açıklayacak bir yol çok işlevsel olmayacaktır (Dahrendorf, 1959: 202). Dahrendorf'un modelinde sınıf kavramı, zorunlu olarak örgütlenmiş kurumlardaki otoritenin dağılımındaki farklılıklara göre oluşan çatışma gruplarını ifade eder. Bu tanım, ortak bir kültür, ideoloji (ortak çıkarlar dışında) bir varsayım içermez.

Çatışma ve Sosyal Değişme

Dahrendorf, sınıf çatışması teorisinin özü olarak şunu belirtmektedir: Çatışma grupları kendilerini örgütledikten sonra yapı değişikliklerini etkileyen çatışmalara girerler. Bu teori, grupların tam olarak oluşmasını gerektirir ve karşılıklı ilişkilerini belirler (Dahrendorf, 1959: 2010). Yapıda meydana gelen bu değişimler ise iç ya da dış değişimler olabilir. Dahrendorf, dış faktörlere dayalı (işgal gibi) değişimleri başka bir kategoride inceler. Örgütlenen grupların yapının unsurlarında değişim yaratması ise incelediğı asıl değişimler, yani iç değişimlerdir. Bu yüzden, ilk adım olarak değişmenin iç ve dış faktörlerinin ayrıştırılması gerektiğini belirtmektedir. İç-yapısal değişmeler, çatışma grupları tarafından yaratılan değişmelerdir. Bunlar dini gruplar ya da kır-kent sektörleri olabilir ancak önemli çatışma gruplarıdır. Bu grupların neden olduğı değişimler, yapının parçası olarak değerlendirilir. Bu bakış açısıyla, tüm değişmelerin devrimle bağdaştırılması ya da değişme sürecinin nerede-nasıl başladığının tespit edilmesi ihtiyacı da ortadan kalkmaktadır. Değişme için çatışma grupları bir referans çerçevesi sunmaktadır. Dahrendorf'a göre değişme zaten mevcuttur. Bu yüzden, ayrıca bir açıklama gerektirmediğini öne sürmektedir (Erkilet, 2013: 174-175).

Çatışma gruplarının amacı, otorite yapılarını ve bunların personelini değiştirmektir. Çatışma gruplarının oluşumu ve eyleme geçebilmeleri için ise üç aşama mevcuttur: Gizli çıkarların varlığı, bu gizli çıkarların açık çıkarlara dönüşmesini sağlayan gruplar, girişilen örgütlü mücadelenin sonunda otoritenin ele geçirilmesi (Erkilet, 2013: 177). Değişmenin boyutları ise, değişmenin yoğunluğu, tahripkârlığı, aniliğı ve radikalliğidir. Çatışmanın yoğunluğu, çatışmaya giren bireylerin çatışmaya kişiliklerinin ne kadarıyla katıldıklarını, bu uğurda harcadıkları enerji miktarını göstermektedir. Tahripkârlık ise çatışmanın tezahürlerine bağlı bir değişkendir (Dahrendorf, 1959: 211). Dahrendorf, yarı-grupların çıkar gruplarına dönüşmesine izin verildiğinde

çatışmaların yoğunluğunun azalacağını ifade etmektedir. Böylece birey, meşru bir rol yapısının olduğu bir örgüte dâhil olarak kurumsal bir yapıda kendisini ifade imkânı bulacaktır. Dahrendorf'a göre değişmenin aniliği tahripkârlılığıyla, radikalliği ise yoğunluğu ile ilgilidir. Değişme ne kadar ani olursa o kadar tahripkâr olacaktır. Örneğin, anilik için Ekim Devrimi'nde kadroların Bolşevikler önderliğinde değiştirilmesi gösterilebilir (Erkilet, 2013: 178-179).

Sonuç ve Değerlendirme

Kapitalist toplumlarda çatışmanın karakteristiği, yalnızca otorite ve sosyal statünün değil, aynı zamanda endüstriyel ve politik çatışmanın da üst üste bindirilmesidir. Sanayideki baskın gruplar aynı zamanda devletin de egemen grup, aile ya da kişilerini oluşturmaktadır. Sanayi, toplumun egemenlik yapısını, otorite ve çatışma kalıplarını da belirlemektedir. Siyasi alanda da yarı-grupların örgütlenmesi engellenmiştir; çünkü politika ve sanayi alanında da bu yarı-gruplar aynıdır. Bu yüzden, engellerle karşılaşmışlardır. Seçimler gibi politik engeller ile işçi sınıfının etkili çıkar grupları oluşturması zorlaştırılmıştır. Bu sosyal gerçeklik sınıf çatışmasını bir süre bastırmıştır.

Dahrendorf, sanayi toplumlarının toplumsal hareketliliğin arttığı, çatışma bağlamlarının birbirinden ayrıldığı ve çatışmaların düzenlendiğini yapılar olduğunu belirtmektedir. Yapılarda, endüstriyel ve politik mücadeleler birbirinden ayrılmış, çatışmaların yoğunluk ve tahripkârlılığı azalmıştır. Radikal değişmeler yerine uyumlu değişim süreçleri yaşanmaya başlanmıştır. Çıkar grubu olarak işçilerin toplu pazarlık yapma imkânları vardır; çatışmanın şiddeti, temsil hakkının mümkün hâle gelmesiyle azaltılmıştır. İşçi, işveren ve devlet arasındaki düzenlenmiş sosyal iktisadi ilişkilerden oluşan modern anlamda bir endüstri ilişkileri sistemi oluşmuştur.

Sanayi sonrası toplumda çatışma, klasik Marksist anlayıştakinin aksine artık şiddetli olmadığı gibi devrimci bir yöne de sahip değildir.

Marx'ın beklentisinin aksine iki kutup hâlinde ayrışmamış hâlde olan sınıflar arasında yıkıcı, dönüştürücü güçte bir çatışma beklemek de gereksizdir. Örgütlenmelerine “izin verilen” çıkar gruplarının sanayi sonrasında niteliği değişmiştir. Sanayi toplumlarında çatışmanın şiddeti böylece azalmıştır. Dönüşümler yıkıcı ve devrimci niteliklerinden uzaklaşmıştır. Kapitalist toplumlarda işçilerin endüstriyel ve politik çıkarlarının örtüşmesinin aksine yaşanan bu değişim, sanayi toplumlarında aralarına mesafe koymuştur. İşçinin mesleki konumunun önüne tüketim kalıplarıyla ve yaşam tarzıyla belirlenen yeni bir statü geçmiştir; bu yeni konum, kişiliğinin mesleki çıkarları için kendisini adaması gereken alanı daha sınırlı bir alanda bırakmıştır. Sınıflar, kendi çıkarları etrafında örgütlenen ve tek bir amaç uğruna hareket eden gruplar olma özelliklerini yitirerek kendi aralarında yaşadıkları bölünmeler sonucunda örgütlenme ve çatışma özelliklerini aslında yitirmiştir. Şiddetli bir dönüşüm ve değişimin öncüsü olma görevi yüklenen işçi sınıfı, kendi içinde yaşadığı bölünmelerle kapitalist sınıf karşısında devrimci gücünü kaybetmiştir. Aynı şekilde sermayedar da kendi içinde bölünmüş, sermaye ve yönetici gruplar ayrılmıştır. Sanayi toplumlarında Marksizm'in çizdiği klasik çatışma ortadan kalkmıştır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Andrew, E. (1983). Class in itself and class against capital: Karl Marx and his classifiers. *Canadian Journal of Political Science*, 16(3), 577-584.
- Bell, D. (1999). *The coming of post-industrial society*. Basic Books.
- Berle, A. A. & Means, G. C. (1999). *The corporation & private property*. Transaction Publishers.

- Castel, R. (2003). *From manual workers to wage laborers*. (Çev: R. Boyd), Transaction Publishers.
- Cohen, D. (2009). *Three lectures on post-industrial society*. (Çev: W. McCuaig), The MIT Press.
- Dahrendorf, R. (1997). *After 1989*. Palgrave Macmillan.
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and class conflict in industrial society*. Standford University Press.
- Dahrendorf, R. (2017). *Reflections on the revolution in Europe*. Routledge.
- Drucker, P. F. (1969). *The age of discontinuity*. William Heinemann Ltd.
- Engels, F. (2013). *İngiltere'de işçi sınıfının durumu*. (Çev: O. Emre), Ayrıntı Yayınları.
- Erkilet, A. (2013). *Toplumsal yapı ve değişme kuramları*. Hece Yayınları.
- Freyer, H. (2014). *Sanayi çağı*. (Çev: B. Akarsu, H. Batuhan), Doğu Batı Yayıncılık.
- Giddens, A. (1999). *İleri toplumların sınıfsal yapısı*. (Çev: Ö. Baldık), Birey Yayıncılık.
- Giddens, A. (2014). *Kapitalizm ve modern sosyal teori*. (Çev: Ü. Tatlıcan), İletişim Yayınları.
- Gorz, A. (1999). *Reclaiming work*. (Çev: C. Turner), Polity Press.
- Gubbay, J. (1997). A Marxist critique of Weberian class analysis. *Sociology*, 31(1), 73-89.
- Hardt, M. & Negri, A. (2002). *İmparatorluk*. (Çev: A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları.

- Hobsbawm, E. J. (2014). *Sanayi ve imparatorluk*. (Çev: A. Ersoy), Dost Kitabevi Yayınları.
- Kumar, K. (2005). *From post-industrial to post-modern society*. Blackwell Publishing.
- Kühne, O. & Leonardi, L. (2020). *L. Ralf Dahrendorf: Between social theory and political practice*. Palgrave MacMillan.
- Mason, P. (2016). *Kapitalizm sonrası*. (Çev: Ş. Alpagut), Yordam Kitap.
- Malinowski, B. (2016). *Bilimsel bir kültür teorisi*. (Çev: D. Uludağ), Doğu Batı Yayınları.
- McAdams, J. (2015). *The new class in post-industrial society*. Palgrave Macmillan.
- Marx, K. (2014). *1844 Elyazmaları*. (Çev: M. Belge), Birikim Yayınları.
- Marx, K. (2013). *Kapital*. (Çev: A. Selik, N. Satlığan), 1, Yordam Kitap.
- Marx, K. & Engels (2014). *Komünist manifesto*. (Çev: C. Üster, N. Deriş), Can Yayınları.
- Milios, J. (2000). Social classes in classical and Marxist political economy. *American Journal of Economics and Sociology*, 59(2), 283-302.
- Ollman, B. (2015). *Yabancılaşma*. (Çev: A. Kars), Yordam Kitap.
- Ritzer, G. (2008). *Modern sosyoloji kuramları*. (Çev: H. Hülür), DeKi Yayınları.
- Slattery, M. (2008). *Sosyolojide temel fikirler*. (Çev: Ö. Balkız, G. Demirkız, H. Harlak, C. Özdemir, Ş. Özkan, Ü. Tatlıcan), Sentez Yayıncılık.
- Swingewood, A. (2014). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. (Çev: O. Akınbay), Mesele Kitapçısı.

Touraine, A. (1971). *The post industrial society*. Random House.

Turner, B. S. (2010). Ralf Dahrendorf on citizenship and life chances. *Citizenship Studies*, 14(2), 237-244.

Weingart, P. (1969). Beyond parsons? A critique of Ralf Dahrendorf's Conflict Theory. *Social Forces*, 48(2), 151-165.

EXTENDED ABSTRACT

Different theories have been developed by social scientists on class and class conflict, which is a very controversial subject in sociology. Ralf Dahrendorf is a sociologist who also worked on that topic. He had worked on transformations about class and class conflict along with changes in industrial societies. He was influenced by functionalists' and conflict theory's approaches to social change and conflict. It could be said that Weber has the main influence on him but he's definitely influenced by Parsons and well, by Marx, too. On the contrary, to that effect, his main problem is against Marx's class perception. Dahrendorf explains that Marx's predictions on class and class conflict did not occur in industrial societies. Marx explained classes through the ownership of means of production which shapes people's common interests and common living conditions which will make them get together. Those people who are united are classes in Marx. In terms of means of production, there are only two common interests and living conditions of common life which are explained by Marx as two classes; proletariat and capitalists. But Dahrendorf explains that Marx was empirically false in industrial societies. According to Dahrendorf, there is no longer a sharp distinction between classes. To add, capitalists and workers are also differentiated among themselves. Workers are divided according to their abilities; capitalists are according to their power. Each class is divided according to theirs own interests. That's why Dahrendorf mentions interest groups. There are no more homogeneous classes or as Marx mentioned before, there are interest groups in industrial societies. Interest groups had also changed the form of the social conflict. The conflict has been institutionalized in industrial societies after interest groups.

The nature of the conflict has changed in the post-industrial society. There is no longer any conflict in the classical Marxist understanding. The conflicts have now lost their intensity. That's why Dahrendorf finds it wrong to expect a revolution from conflict. The destructive aspect of the conflicts between the classes has disappeared. There are conflict groups that replace classes. The severity of conflict in industrial societies has decreased in this way. Industrial and political interests of workers coincided in capitalist societies. However, there has been a distance between these two elements in industrial societies. Workers are not former workers. Now the position of the worker is determined by his/her consumption habits and lifestyle. This is status. Unlike Marxism, classes are no longer united in one place based on their interests. The working class is divided amongst itself. Similarly, the capitalist class is divided.

Dahrendorf's analysis of industrial societies is important as it reflects the great change experienced in industrial societies and beyond. The reason why the

revolution and conflict that Marx expected did not take place cannot be understood without also considering Dahrendorf's analysis. He conveyed the changing structure.

In this study, Dahrendorf's thoughts on class and class conflict study in industrial societies are included. The approaches that primarily Dahrendorf was affected by were mentioned and then the thoughts on class and class conflict of Marx were given place and the points Dahrendorf differed from Marx were stated. The study aimed to show Dahrendorf's concepts on class analysis and thoughts on social change. What kind of changes the class has experienced according to Dahrendorf and the changing nature of the conflict in changed social structure are also included.

Yılmaz, A. (2021). Sessizlik arayışı: bir Wittgenstein okuması. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1491-1504.

DOI: 10.21550/sosbilder.883259
Araştırma Makalesi / Research Article

SESSİZLİK ARAYIŞI: BİR WITTGENSTEIN OKUMASI

Adem YILMAZ*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 19 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 5 Nisan / April 2021

ÖZET


Bu çalışmanın amacı Ludwig Wittgenstein'in bakış açısından güncel entelektüel ortamın manzarasını çizmektir. Günümüz entelektüel iklimi sözcüklerin büyümesine kapılmışlığın ve düşünme ediminin yerini alan düşünme taklidinin hükmü altındadır. Bu durumun en önemli göstergelerinden biri entelektüel düzlemde karşılığını bulan "anlaşılmazlık duvarları"dır ki bunun karşılığı entelektüel çabanın Spinozist anlamda bir kibreye kapılmasıdır. Çalışma, entelektüel çabanın içine düştüğü bu "gürültü" ikliminin karşısına Wittgenstein ile kurduğu diyalogun çerçevesinde sessizliği ön plana çıkarmaktadır. Sessizlik, entelektüel çabanın içine düştüğü gürültü ikliminin edilginliğinin sona erdiği anın eşigidir ve etkin bir biçimde içinde bulunulan zamanı anlama çabasının başlangıcıdır. Düşünce, bu koşulla, ezberlenmiş cümlelerin büyüleyici tekrarından kurtulacak ve öğretisel olmanın kolaylığından, bedel gerektiren bir etkinliğe dönüşecektir.

Anahtar Kelimeler: Wittgenstein, sessizlik, entelektüel, düşünce

Searching for Silence: A Wittgensteinian Approach

ABSTRACT

The aim of this study is to clarify the current intellectual situation within the framework of Ludwig Wittgenstein's thoughts. The intellectual atmosphere of today is dominated by the magic of words and the act of thinking that imitates the thinking itself. One of the important indications of this situation is the "walls of incomprehensibility", which in the Spinozian sense correspond to the arrogance of the intellectual effort. The study emphasizes silence within the framework of its dialogue with Wittgenstein in the face of this "noisy" atmosphere in which intellectual effort falls. Silence is the threshold of the

*  Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE, yilmazadem@yahoo.com

passivity of the noisy atmosphere in which the intellectual effort falls, and it is the beginning of the effort to comprehend the present effectively. With this situation, thinking will get rid of the fascinating repetition of memorized sentences and will turn into activity by being translated from the ease of being a doctrine.

Key words: Wittgenstein, silence, intellectual, thought

Giriş

Bir filozofla kurulan ilişkinin zeminini teşkil eden iki tür okumadan söz edilebilir. İlk okuma türü, filozofu bir tür monoloğa zorlayan, ona nefes alma imkânı dahi bırakmayan bir okumadır. Kaynağını, filozofun çağdaş deneyimlerimizde bir yeri olup olmadığı, bizim için (hâlâ) bir anlam ifade edip etmediği gibi kaygılardan alır. İkinci okuma türü ise, bir diyalogun önünü açar ve şu soruları kendine temel alır: “Şimdi”miz, filozofun gözünde nasıl bir anlama sahiptir? “Şimdi”nin aktörleri olan “biz”ler, filozofun gözünde neyiz? Güncel durumumuz onun düşüncesinde nasıl bir karşılık bulmaktadır (Adorno, 1993: 1; Zizek, 2008: 9)? Bir başka ifadeyle, acılarımız, düşüncelerimiz, arayışlarımız ve eylemlerimiz filozofun penceresinden nasıl görünüyor, sorusu okumayı bir yargılama seansından ibaret olmaktan çıkarıp deneyime dönüştürür, bir diyalogu olanaklı kılar. Yazı da, bu doğrultuda, yargılamanın neticesini gösteren bir mahkeme kaydı olmayı reddeder ve bir anlama çabasının mekânına dönüşür.

Bu yazı da ikinci tür okumanın, bir diyalogun mekânı olma; çağdaş durumumuzun, “şimdi”mizin ve onu oluşturan politik ve toplumsal olguların Ludwig Wittgenstein’in gözünde ne ifade ettiğini ele alma çabasıdır. Nigel Pleasants’ın (1999: 1) ifade ettiği üzere, Wittgenstein’in felsefesi politik ve toplumsal konulara doğrudan müdahale eden bir içeriğe ve yönelime sahip değildir. Buna rağmen, bu yönde bir içeriği varsayan “Wittgensteinci” inşa çabaları söz konusudur. Bu inşacı çabaların, yukarıda sınıflandırılan okuma biçimlerinden ilkinde

tekabül ettiği söylenebilir. Toplumsal ya da politik bir Wittgensteinci kuram oluşturmak, her şeyden önce, onun düşüncesinin “bugün için hâlâ bir anlam ifade ettiği” yargısına dayanır ki bu filozofun düşüncelerinin nesneleştirilmesi, kibirle yoğurulması anlamına gelmektedir.

Fakat bu durum, Wittgenstein’in politik ve toplumsal konulardan tümüyle bağımsız bir yerde durduğu anlamına gelmez. Nitekim Pleasants, gönderme yapılan çalışmasında Wittgenstein’in felsefe eleştirisi ışığında, çağdaş eleştirel toplum kuramlarını bir tür sorgulamaya tabi tutabilmiştir. Bu yazı ise, Wittgenstein’in günümüz toplumsal ve politik yaşamına bakışına dair bir anlatı sunma amacındadır; onu nesneleştirme çabası olmaktan ziyade, onunla diyalog kurmayı ve güncel durumumuzun onun gözünde yarattığı manzarayı tarif etmeye çalışacaktır.

“Ayartıcı Cümleler” Yığını Olarak Felsefe

Salman Rushdie’nin (2018: 176) *Altın Ev*’deki karakterlerinden Apu, bir protesto sırasında Ghandi’ye ait şu “bilindik” sözle karşılaşır: “Önce seni görmezden gelirler, sonra falan filan, sonra kazanırsın”. Ardından kendisine eşlik eden arkadaşına şunları söyler: “Bunu asla söylemedi. (...) Bir internet mim’i bu, ama ne yapacaksın, kimsenin bir şey bildiği yok, dediğim gibi, bir şeyler bilmek de kimsenin umurunda değil artık”. Devamında da ekler Apu: “Etkileyici bir şey, internetin herkesi filozof yaptığını görmek”. Apu’nun dile getirdiği husus, internet sayesinde hemen herkesin “filozof” olabilmesi ya da felsefe yapabilmesi, bir diğer ifadeyle, “felsefe”nin kitleselleşmesi “şimdi”mizin en gözle görülür olgularından biridir.

Bu denli yaygın bir “felsefe”nin varlığı karşısında Wittgenstein’in (2013: 61) söyleyebileceği şey şudur: “Felsefe bir öğreti değil, bir etkinlik”. Felsefe, içeriğinin ötesinde, bir öğreti olarak kabul edildiği içindir ki hem felsefenin tanımı görecelileşmekte hem de ifadeler, cümleler kullanımlarından bağımsız bir şekilde ele

alınabilmektedir. Bu bağlamda sondan devam edilecek olursa, Wittgenstein için bir cümle, anlamını bir parçası olduğu dilden aldığı hatırlamak gerekir: “Cümlelerin, denebilir ki bir dil sisteminin bir parçası olarak yaşamı vardır: Oysa kişi, cümleye yaşam vereni, cümleye eşlik eden, esrarlı bir alandaki bir şey gibi hayal etme ayartmasına kapılır” (Wittgenstein, 2011: 8). Apu’nun karşılaştığı “bilindik” cümlelerde de olan budur: Cümlelerin her birinin söyleyeninden, bağlamından, anlamından bağımsız bir kullanımı, bu kullanımın yol açacağı “ayartma”yı öncelikli kılar. Bu ayartmanın bizzat kendisi yoluyla dile gelen ifade, olduğu hâliyle “anlam” yüklü kabul edilir. Wittgenstein açısından bu durum, yani bir cümleye onun anlamının da eşlik ettiğine dair kabul, bir yanılısamadır; kurtulunması gereken bir yanılısama (Wittgenstein, 2019: 50). Dolayısıyla, Wittgenstein açısından “şimdi”mizin yaygınlaşmış “felsefe”si bir ayartmalar bütününden ibarettir. Dile getirilen cümlelerin anlamlarının dert edilmediği, söylenenin içeriğine dair herhangi bir kaygının söz konusu olmadığı bir yanılısamar gürültüsü karşısında Wittgenstein’ın felsefesi, sessizliği talep etmektedir. Onun bir etkinlik olarak tanımladığı felsefesi, her şeyin söylenebilir olduğu, her şeyin söylendiği güncel durumumuzda, felsefenin “ayartıcı” cümleler çoğulluğundan oluşmuş bir öğretiyeye indirgenmesine karşı çıkıştır. “Şimdi”miz, bu anlamda, tımtırlı sözler yığınının bir sınır çizmenin ihtiyacı içindedir.

Bu ihtiyacın bir diğer boyutu da, felsefenin tanımının ve içeriğinin “görecelileşmesi”, yani anlaşılmaz kılınmaz. Nitekim yaygınlaşmış felsefenin taraftarları onu, ayartıcı ve karmaşık cümlelerin oluşturduğu “iyi yaşam öğretisi” olarak görebilmektedir. Bir başka ifadeyle, bir öğreti olarak felsefe, ayartıcı “felsefi” cümlelerden ibaret olarak görüldüğünde, karmaşıklık, bulanıklık, jargon bizatihi felsefenin kendisi kabul edilir. Wittgenstein, günümüz entelektüel dünyasını kapsayan bulanıklığı, kibir kokan jargon fetişizmini “saçmalıklarla” suçlardı, büyük olasılıkla. Şöyle ki, neredeyse salt felsefe tarihiyle özdeş

görüldüğü günümüzde felsefe, kendisine jargonda, bulanık ve karmaşık cümlelerde sığınak bulmuştur: Anlaşılmazlık, felsefenin evine dönüşmüştür. Anlaşılmazlığın inşası, Wittgenstein’in (2019: 68) ifade ettiği üzere, felsefe yapanların “hep bir sembolizm miti ya da bir zihinsel süreç miti üretmek tehlikesi içinde” olmalarıyla gerçekleşir. Bu mit, anlaşılmazlığın yuvası olarak, yanlış cümlelerden ya da sorulardan öte, saçmalık üretir: “Bu yüzden de bu türden soruları hiçbir şekilde yanıtlamayız” (Wittgenstein, 2013: 47).

Wittgenstein’in “şimdi”mizi kapsayan ve felsefeyi katleden bulanıklığa ve saçmalığa karşı önerisi şudur: Felsefe bir etkinlik olarak, felsefeye, dile sızan saçmalıkları, bulanıkları saptamalı (Wittgenstein, 2013: 47) ve “herkesin bildiği ve herkesin kabul edeceği şeyler” (Wittgenstein, 2010: 68) söylemelidir. Bu anlamda felsefe, ayartıcı cümlelerin, iyi yaşam öğretilerinin insanlarda yarattığı büyülenmeye karşı bir mücadeledir (Wittgenstein, 2011: 32). İnternetin herkesi filozof yaptığı bugün bu mücadele, Wittgenstein’in dile getirdiği dönemden çok daha yaşamsal bir öneme sahiptir. Muazzam bir ayartıcı cümleler yığını, karmaşık ifadeler ve ağdalı metinler gürültüsü altında sessizliği aramak, ona sığınmak gereklidir. Wittgenstein’in söyleyebileceği üzere, bugün sorun felsefenin anlaşılmazlığa, jargona mahkûm edilmesidir. Bu sorun karşısında bu soruna uygun bir şekilde tutum alınabilir. Bu tutum da Wittgenstein’in (2017: 151) ifade ettiği üzere, “sorunu ortadan kaldıran” bir tutum olacaktır: Sessizliği talep etmek, sessizliği haykırmaktır bu tutum. Anlaşılmazlığın gürültüsü karşısında sessizliği, bulanıklığın karşısında açıklığı, karmaşıklık karşısında basitliği talep etmek, öne sürmek ve bunda ısrar etmektir. Bu tutum, günümüz felsefecilerine sinmiş olan “kibri” de alaşağı edecektir.

Sessizlik Talebi

Sessizliği talep eden bir felsefi etkinliğin ilk hedefi, bizatihi bu etkinliği gerçekleştirenin kendisidir (öyle de olmalıdır). Bu saptamanın

felsefi içeriminin yanı sıra, güncel durumumuzu ilgilendiren iki boyutu daha vardır. İlk Wittgenstein’in kendi yaşamıyla ilişkilidir; ikincisi ise, Türkiye’de hüküm süren entelektüel ve akademik iklimle ilgilidir. İlk boyutla devam edilecek olursa, değinilen saptamanın etik içeriği, her şeyden önce, Wittgenstein’in felsefi çalışmalarıyla tezat oluşturuyor gibi görülebilir. Nitekim *Tractatus*’ta (Wittgenstein, 2013: 167), açıkça etiği ve estetiği aşkın, “değer taşıyan bir değer olarak” dünyanın dışında konumlandırmış; bu iki değer hakkında da konuşulamayacağını ifade etmiştir: “(...) Etikte hiçbir tümce bulunmaz”. Bununla birlikte, felsefenin Wittgenstein için bir öğreti değil, etkinlik olduğunu hatırlamak önemlidir. Raymond Geuss’un da (2019: 254-255) dile getirdiği üzere, Wittgenstein için felsefi etkinlik içindeki tutum değiştirmenin, “yanıldım” demenin sahip olduğu etik değerler, manevi kaygılar üzerinde bir etkisi yoktur. Dolayısıyla, filozofun manevi ilgileri ve etik kaygıları, kendi felsefi etkinliği dışında bir öneme sahiptir. Wittgenstein bu anlamda, kendi ahlâkî seçimlerini ciddiye alan, kendini fazla önemseyen, felsefi yanılgılarını yaşamlarında “düşünülmeyecek” şey hâline getiren düşünürlerden ayrılır. Bir diğer ifadeyle, felsefi yanılgılarını etik tutumunu etkileyecek bir “özür” olarak görmez. Böylelikle, ilk bakışta tezatmış gibi görünen hususun, Wittgenstein için anlamsızlıktan ibaret olduğu söylenebilir.

Felsefi uğraşısına dair tutumunun aksine Wittgenstein, kendi yaşamında “olduğu şeyde” ısrar eden bir kararlılığa sahiptir: “‘Yalnızca kendini düzelt’ diyecekti Wittgenstein (aktaran Monk, 2005: 45) daha sonra birçok arkadaşına, ‘dünyayı düzeltmek için yapabileceğin tek şey bu’”. Benzer bir şekilde, “devrimci, kendinde devrim yapabilen olacaktır” diye yazar *Kültür ve Değer*’de (Wittgenstein, 2017: 174). Bu husus, Wittgenstein’in kendi yaşamıyla felsefi etkinliği arasında bir tür köprü gibidir. Kendi yaşamından bir parçayı, felsefi etkinliğinin özü kılmıştır, bir diğer ifadeyle: “Felsefe üstünde çalışmak -birçok bakımdan mimarlık çalışması gibidir- daha çok kendi üstünde çalışmaktır. Kendi

kavrayışın üstünde. Şeyleri nasıl gördüğün üstünde. (Ve onlardan ne beklediğin üstünde)”. Filozofun bu vurgusu, üzerinde dikkatle durulmayı hak etmektedir. Felsefi etkinliği, filozofun kendi üzerinde çalışması olarak görmek, bir tür kendini inşa etme çabasıdır; bir ölçüde de sessizliği koruma çabası. Nitekim kendi üzerine, felsefi kavrayış üzerine çalışma, onu anlaşılmasız öğretilerin çoğulluğundan kurtarma ile iç içedir. Ayartıcı cümlelerin, kibirli metinlerin gürültüsü arasında sessizliği kurmaktır. Gürültülerin arasındaki sessizlik, bulanık görüntülerin ardındaki açıklık... Bütün bunlar, filozofun her şeyden önce kendi derdini, kendi tutkusunu ve huzurunu aramasıyla, kendisini inşa etmesiyle ilgilidir.

Wittgenstein’in yerel düzeydeki güncel durumumuza bu pencereden bakışı, ona pek olumlu bir manzara sunmamaktadır. Sessizliği talep eden bir felsefi etkinliğin Türkiye’nin entelektüel ve akademik ortamında pek bir karşılığının olamadığı söylenebilir. Nitekim Şerif Mardin’in (1991: 263) değindiği üzere, “daemonic” tutkunun yoksunluğundan mustarip Türk aydınının önünde iki seçenek vardır: İdeolojuluk ya da dedikodu yazarlığı. Mardin’in (1991: 262-263) “insanın yaratıcı ve kahredici gücünün müşterek kaynağı” olarak tanımladığı “daemonic” tutku, aydınının “içeriden” bir yaratımla, bakışla, içsel serüvenlerinin asıl konu olmasıyla ilgilidir. Hâliyle, “daemonic” tutkunun kendisini açığa vurmasına müsaade etmeyen bir toplumda, aydın dışsal olanlarla, başkalarıyla muhatap olmak zorunda kalır. Mardin’in (1991: 263) ifadesiyle, bu yüzden her sorunun kaynağının dışarıda arandığı, aslolanın hep başkalarının, yani “gürültünün” olduğu bir anlayış hüküm sürüp durmaktadır. Dışsal olanın gürültüsü içinde ayartıcı cümleler anlam kaygısının yerini alır, çünkü aslolan başkalarıdır; onlar üzerinde bir etki bırakmaktadır. “Bilindik” cümlelerin egemenliği altındadır “dışarı”. Bulanıklığın ve jargonun hükmünde felsefi olan bilindik olanın tekrarına indirgenir. Hatta anlaşılmasızlık duvarları ardında “felsefi” olanın ne olduğuna bile karar verilebilir. Böylesi bir zeminde aydın, kendini düzeltmek, salt kendinde devrim yapmak yerine

başkalarının eylemleri, fikirleri ile ilgilenir. Ya onları değersiz kılarak “dedikodu yazarlığına” öykünür ya da mevcut düzenin parçası bir “ideolog” olarak başkalarını “yontmaya” çalışır. Nihayetinde, gelinen noktada Wittgenstein’in penceresinden görünen manzara pek umut vaat etmiyor görünmektedir.

Anlaşılmazlığın Kibri

Wittgenstein’a (aktaran Monk, 2005: 93) göre, insanın en önemli meselesi kendisidir; “dışarı”da olup bitenler değil. Filozof için, dışsallığın hükmündeki manzarada süregiden gürültülerin, bulanıklığın ötesinde bir sessizliğin, sükûnetin arayışı önceliklidir. Nitekim dışsal olanın yol açtığı sorunlar her zaman için ikincildir; aslolan, “dünya ile sükûnet içinde yüzleşme”yi mümkün kılan benliktir, içselliktir (Monk, 2005: 93). Dolayısıyla, başkalarıyla olan ilişkinin, “görünürlüğün” önemli olduğu dışsallığa özgü “anlaşılma” kaygılarından uzaktır Wittgenstein. Bu kaygılar, dışsallığın olağan pratikleridir. Bir diğer ifadeyle, inşa ettikleri anlaşılma duvarları ardında “anlaşılmadıklarını”, muhataplarının onları “anlamadıklarını”, “anlamalarının da mümkün olmadığını” haykıranların gürültüsü bir tür fark edilme, görülme çabasıdır. Öyle ki, “anlaşılmadığını” haykırmak hem bir üstünlük ilişkisinin varlığına hem de bu üstünlüğün onaylanmasına duyulan ihtiyaca gönderme yapmaktadır: “Evet, beni anlamıyorsunuz. Beni anlamadığınızı, ne kadar anlatsam da anla(ya)madığınızı size söylemek istiyorum”.

“Anlaşılmazlığın” duvarları ardından çıkan hınç dolu bir gürültü...

Wittgenstein (2017: 127), bu gürültünün “saçmalığını” şöyle dile getirir: “Belli insanların bir odaya girmesini istemiyorsanız, odanın kapısına onlarda anahtarı bulunmayan bir kilit koyarsınız. Ama onlarla bu konuda konuşmak saçmadır – yine de odayı dışarıdan takdir etmelerini istemedikçe”. Böylesi bir takdire ihtiyaç duyan

“yaygınlaşmış” felsefi öğreti, kendi anlamsızlığını “anlaşılmazlığına” dizilen övgülerle gizleme çabasıdır. Elinde, “anlaşılmaz olmak” dışında bir şey kalmayan felsefenin, entelektüel etkinliğin, bu anlaşılmazlığı görünür kılarak kendi farkını olumlamak dışında yapabileceği bir şey yoktur. Kendisinin karikatürüne dönmüş olan bir felsefe ve onu oluşturan gürültüler yığını, anlaşılmaz oluşunun onayını, onu “anlamayanlardan” talep eder. O, bir bakıma, “küçümsediğinin” tutsağıdır. Bu tutsaklık anlaşılmazlığın kibrinin ve onu “anlamayanlarca” kendisine bahşedilen itibarın örtüsü ardına saklanır. Anlaşılmazlığın duvarları ardından seslenen kibir de, esasında, bu tutsaklığının nedeninden doğar: Aslında olduğunu iddia ettiği şey olmayışından, yani felsefenin, artık “felsefe” olmayışından.

Benedictus Spinoza’nın (2015: 96) ifade ettiği gibi, kibir “kendine kendinde bulunmayan bir yetkinlik” atfetme durumunda açığa çıkar. Günümüz felsefesinin bulanıklığa, gürültüye ve anlaşılmazlığa olan ihtiyacı ve tüm bunlardan oluşan kibrinin kaynağında böylesi bir “yetkinsizlik” yer almaktadır. Wittgenstein’in felsefesi, tam da bu noktada, bu yetkinsizliğin ifşası yoluyla, kibrin alaşağı edilmesi, gürültülerin ve bulanıklığın sonlanmasını ifade eder. Bu, öğreti olarak felsefenin, “dil biçimlerimizin yanlış yorumlarıyla ortaya çıkan” sorunlarla yarattığı derinlik yanılısamasının, onun ayartıcı derinliğinin sarsılmasıdır: “Felsefe, zekâmızın dil aracılığıyla büyülenmesine karşı bir mücadeledir” (Wittgenstein, 2006: 67). Bu büyüleniş, yukarıda değinilen ayartıcı ifadelerin oluşturduğu gürültülerin, bulanıklığın olanaklılık koşuludur. Nitekim Wittgenstein’in (2006: 120) aktardığı üzere dildeki bir ifadeyi, daha “karmaşık” olan bir başkasıyla ikame etme işleminde büyülenişin kaynağı olan bir yanılısama söz konusudur: Böyle yaparak “biz sanki anlamın tonlarına ilişkin konuşuyormuşuz” gibiyizdir. Kullanılan ifadelerle değiştiğine ikna olunan anlam yoğunlukları, son kertede, anlaşılmazlığın inşasına katkıda bulunur. Wittgenstein’in penceresinden “bugün”e bakıldığında, anlam yığınlarının tüm bulanıklığı

ve tüm kibriyle kendini ifşa ettiği görülmektedir. Bu yığının yarattığı dayanılmaz gürültüye Wittgenstein'in vereceği yanıt muhtemelen pencereyi kapatıp perdeyi çekmek olurdu.

Sonuç

Wittgenstein'in baktığı bugünün penceresinde bir öğreti olarak felsefenin geldiği nokta, muhatabını büyülemenin derdindeki ayartıcı cümleler çoğulluğu ve bu çoğulluğun yarattığı gürültüdür. Bu gürültünün sürekliliğini sağlayan şey ise, belli düşüncelerin aktarılması ve ezberlenmesinden ibaret bir felsefe anlayışıdır. Düşünmek, bugün için, aktarmaktır; yinelemektir. Yinelemenin ve aktarımın gücüne sığınan ve böylece anlaşılmazlığın duvarlarını sağlamlaştıran bir felsefe öğretisi ve eğitimi güncelliğimize nüfuz etmektedir. Nitekim gürültünün, bir şeyler söyleme ihtiyacının söylenenin içeriğine dair kaygıyı önemsizleştirdiği bir “şimdi”de söyleme ediminin kendisi, anlaşılmazlığın bir parçası olarak “anlam” ifade etmektedir. Günümüz felsefe “oyunu”nun temel kuralı budur.

Bu oyun içerisinde, Terry Eagleton'ın (2006: 2) dile getirdiği üzere, “eski fikirlerle oynamaktan başka bir şey” yapılmamaktadır: “(...) ve bu, Foucault ve Lacan'ın daktilolarının başına ilk oturularından beri çarpıcı biçimde değişmiş bir dünyada oluyor”. Bir başka ifadeyle, “Foucaultcu” ya da “Lacancı” olmanın muteber bir entelektüel birikimin kanıtı sayıldığı bir çerçevede, düşünmek bu düşünürlerden birine katılmak ya da katılmamakla sınırlanmış gibidir. Görülen o ki salt dışsallığın hükmündeki bir düşünme “bildiğini göstermek” ve bununla anlaşılmazlığın bir parçasını olmakla eş değerdir: Ben biliyorum; benim bildiğimi görün.

Düşünmek yerine, düşünmenin taklidiyle yetinmek... Foucaultların, Lacanların taklitlerinin o kibirli uğultusu karşısında, düşünce bir inzivaya ihtiyaç duymaktadır: Bir inzivaya ihtiyaç var; fakat inziva gösterisine değil. Anlaşılmaz olmanın, anlaşılmama hâline dair

yakınmanın yerini düşüncenin, bir etkinlik olarak felsefenin alması gereklidir. Wittgenstein'in (2017: 128) aktardığı üzere, anlaşılmaçılığı bir madalya gibi taşıyıp bu madalya için övgü beklemek yerine sükûnetin hafifliğine sığınmak, bu sığınağı da, salt bu hafifliği arayanların anlayacağı bir işaretle kurmak gerekiyor: "Yapılacak en iyi şey şudur: kapılara yalnızca onu açabilecek olanlara cazip gelecek, diğerlerinin dikkatini çekmeyecek bir kilit koymak". Sessizlik gösterisini değil, sessizliği arayanların anlayabileceğı bir işarettir bu kilit. Wittgenstein, tam da bu yüzden, sessizliğe çağırır bizi. Bu sessizliğe, "olduğı şeyi" inkâr etmeyecek (Monk, 2005: 45), kendini örtbas etmeyecek bir kararlılık da eşlik edecektir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Adorno, T. W. (1998). *Hegel three studies*. (Çev: S. W. Nicholzen), The MIT Press.
- Eagleton, T. (2006). *Kuramdan sonra*. (Çev: U. Abacı), Literatür Yayınları.
- Geuss, R. (2019). *Konuyu değıştirmek Sokrates'ten Adorno'ya felsefe*. (Çev: İ. Yıldız), Dipnot Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de din ve siyaset*. İletişim Yayınları.
- Monk, R. (2005). *Ludwig Wittgenstein dâhinin görevi*. (Çev: B. Kılıçer, T. Er), Kabalcı Yayınevi.
- Pleasants, N. (1999). *Wittgenstein and the idea of a critical social theory a critique of Giddens, Habermas and Bhaskar*. Routledge.
- Rushdie, S. (2018). *Altın ev*. (Çev: B. Kovulmaz), Can Yayınları.

- Spinoza, B. (2015). *Kısa inceleme*. (Çev: E. Ayhan), Dost Kitabevi Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2006). *Felsefî soruşturmalar*. (Çev: D. Kanıt), Totem Yayıncılık.
- Wittgenstein, L. (2011). *Mavi kitap kahverengi kitap*. (Çev: D. Şahiner), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2013). *Tractatus logico-philosophicus*. (Çev: O. Aruoba), Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2017). *Kesinlik üstüne + Kültür ve değer*. (Çev: D. Şahiner), Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2019). *Zettel*. (Çev: D. Şahiner), Fol Yayıncılık.
- Zizek, S. (2008). *1968*. (Çev: S. Gürses), Encore Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

This article aims to provide a narrative about Wittgenstein's view of today's social and political life; rather than being an effort to objectify his thoughts. To objectify a philosopher's thinking is to memorize and to repeat it, which means that thinking consists of the history of philosophy. Wittgenstein's philosophy demands silence in the face of the noise of illusions where the meanings of the sentences are not worried about and there is no concern about the content of what is said. His philosophy, which he defines as an activity, opposes the reduction of philosophy to a doctrine consisting of a plurality of "seductive" sentences, in our current situation where everything can be said and everything is said.

A philosophy that has turned into a caricature of itself, and the mass of noises that make up it, demands confirmation of its incomprehensibility from those who "don't understand" it. It is, in this manner, a prisoner of what it "despises." This captivity is hidden behind the arrogance of incomprehensibility and the dignity bestowed upon it by those who "don't understand" it. The arrogance that speaks behind the walls of incomprehensibility is, in fact, the reason for this captivity: because it is not what it claims to be, that is, philosophy is no longer "philosophy."

To be content with the imitation of thinking instead of thinking itself is the main problem of today's intellectual atmosphere. In the face of those arrogant repetitions of imitations of old concepts, thinking requires insignificance: there is an urgent need for seclusion to remember the essence of thinking; but not a show of seclusion. Thinking as an act is in need of recovering itself from being the plurality of unaccountable sentences.

According to Wittgenstein, man's most important issue is himself; not what is happening "outside". For the philosopher, the search for silence and tranquility beyond the ongoing noise and blur in the landscape dominated by externality is a priority. Indeed, the problems caused by the external are always secondary; the main thing is the self, internality that makes it possible to "confront the world in peace". Therefore, Wittgenstein is far from the "understanding" concerns peculiar to externality, where "visibility" matters. These concerns are ordinary practices of externality.

In today's situation that Wittgenstein looks at, the point that philosophy has reached as a doctrine is the plurality of seductive sentences and the noise created by this plurality, which is concerned with fascinating its interlocutor. The thing that ensures the continuity of this noise is an understanding of philosophy that consists of transferring and memorizing certain ideas. Thinking, for today, is to convey; is to repeat old philosophical sayings. A philosophical doctrine and education that takes refuge in

the power of repetition and transference and thus solidifies the “walls of incomprehensibility”, permeates our actuality. In the last instance, this study argues that thinking, philosophy as an activity should replace obscurity and complaint about the obscure state. In this manner, the “walls of incomprehensibility” stops being the fate of thinking.

Pashayeva, A. (2021). Teymur Ateşli'nin mühaceret şiirleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1505-1524.

DOI: 10.21550/sosbilder.877568
Araştırma Makalesi / Research Article

TEYMUR ATEŞLİ'NİN MÜHACERET ŞİİRLERİ

Aynura PASHAYEVA*

Gönderim Tarihi / Sending Date: 9 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 23 Mart / March 2021

ÖZET


Azərbaycan mühacəret ədəbiyyatının önəmli isimlerinden olan Teymur Ateşli'nin şiirleri hem içerik hem de sanat açısından oldukça zengindir. Eserlerinde Azərbaycan Halk Edebiyatı ve Klasik Edebiyatı'nın etkisi büyüktür. Ateşli'nin şiirlerinin incelenmesi Azərbaycan Edebiyatı'nın araştırılması açısından büyük önem arz etmektedir. Şiirlerini kronolojik olarak iki grupta incelemek yerinde olacaktır: 1949'a kadarki dönem ve 1949 sonrası Türkiye dönemi. Ateşli'nin şiirlerindeki kahramanlık mücadelesi, vatan sevgisi duygusunu aşılama büyük ihtiyaç duyulan herhangi bir toplumdaki modern genç nesil için önemli örnektir. Şair "Qafkaz", "Bir Parça", "İstiklal", "Ustadıma" şiirlerinde vatan özlemini, Sovyet toplumuna karşı öfke ve nefretini, isyanını yansıtmakta; bağımsız bir Azərbaycan ummaktadır. "Vazifeni Yap Arkadaş!", "Taşlamalar" şiirlerindeyse şairin yaşadığı toplumda haksızlığa karşı yapılan protestoya tanık olunmaktadır. Ateşli'nin adalet, azim ve vatanseverlik mücadelesi Türk dünyasının gençliğine örnek olarak her zaman hafızalarda yaşayacaktır. Araştırmada ilk defa konu hakkında daha çok Teymur Ateşli'nin kitap, dergi ve gazetelerdeki şiirlerinden, orijinal kaynaklardan ve akademik çalışmalardan yararlanılmış; karşılaştırmalı analiz ve tarihî tahlil yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, şiir, dergi, gazete, Azərbaycan

Teymur Ateşli's Emigration Poems

ABSTRACT

The poetry of Teymur Ateşli, one of the prominent figures of Azerbaijani emigrant literature, is very rich both in terms of content and art. The influence of Azerbaijani folklore and classical literature is great in his work. The study of Teymur Ateşli's poem

*  Dr., Öğretmen, Odlar Yurdu Üniversitesi, Bakü / AZERBAIJAN, aynure8@mail.ru

is of great importance for the study of Azerbaijani literature. It would be appropriate to examine her poems chronologically in two groups: the period until 1949 and Turkey period after 1949. The heroic struggle for national independence in T. Ateşli's poems is a prime example for the modern young generation in any society where there is a great need to instill a sense of patriotism. There are in his poems, he longs for his homeland, anger, hatred, rebellion against Soviet society and hopes for an independent Azerbaijan in "Qafkaz", "Bir Parça", "İstiklal", "Ustadıma" poems. In the poems "Vazifeni Yap Arkadaş!", "Taşlamalar" we witness the poet's protest against injustice in the society in which he lives. T. Ateşli's struggle for justice, determination, and patriotism will always live in memories as an example to the youth of the Turkish world. In this article, for the first time, the poems published in the "Akşam Haberleri" newspaper, Azerbaijan magazine and anthology books were analyzed by using the poet's poems with analytical and historical analysis method

Key words: Karabakh, poetry, journal, newspaper, Azerbaijan

Giriş

Azerbaycan muhaceret edebiyatının öncü isimlerinden biri olan Teymur Mustafa oğlu Ateşli'nin (1923-1976) şiirleri muhteva ve sanat açısından oldukça zengindir. İstiklal Savaşı, vatan özlemi, gam, şikâyet kimi zamansa sevinç, iyimserlik onun şiirlerinin ana unsurlarıdır.

Mustafa Teymur Ateşli, II. Dünya Savaşı'ndan önce Sovyet Ordusu'nda sonra Alman Ordusu saflarında bir SS subayı olarak Stalingrat Savaşları'na katılan Azerbaycan Türklerindedir.

Çocukluğu sefalet içerisinde geçen Teymur Ateşli, babasının Sibiryaya sürülmesi (1922) ve annesinin hapse atılması üzerine, ailesini reddetmek şartıyla okula alınmış, lise eğitimini bitirdikten sonra üniversiteye girmiş, fakat 1940 Mayıs'ında askere alınarak işgal altındaki Polonya'ya gönderilmiştir. Burada işkenceli bir hayat geçiren Teymur Ateşli, 1942 senesi Haziran'ında Almanların Ruslara aniden saldırmaları üzerine Kızıl cehennemden kurtulmak için kendi arzusu ile teslim olmuş, Almanların Ruslara düşman milletleri birlikte kurmak kararı üzerine

Berlin'e subay okuluna gönderilmiş, hususi ve sıkı bir talim terbiyeden sonra teğmen türbesiyle mezun olmuş, SS birliklerine verilerek Rus cephesine gönderilmiştir. Rusya'yla birçok harplere girdikten sonra ordu ile Stalingrat cephesine gönderilen Teymur Ateşli, burada üç buçuk ay devam eden kanlı savaflara esir düşünceye kadar katılmıştır.

1920'den itibaren Sovyet Rusya'nın Türkler üzerinde uyguladığı baskı ve asimilasyon çalışmaları sonucu, Türk ırkından olanların Türkiye'ye kabul edilmeleri üzerine birçok Türk ikinci anavatana, Türkiye'ye gelmiştir. Edebiyat ve sanat alanında önemli eserler vermiş olan bu Türklerden biri de Teymur Ateşli'dir.

1949'dan sonra Adapazarı'na taşınan T. Ateşli, hayatının sonuna kadar "Akşam Haberleri" gazetesinde çalışmıştır. Bu nedenle onun 1949 öncesi şiirlerinde üzüntü, vatan özlemi ve karamsarlık daha ön plandadır. 1949'dan sonra şiirinin edebi yönü değişmiş, Türkiye'nin sosyopolitik hayatını ele alan konulara sıkça yer vermiş, kimi zaman hiciv tarzında sert eleştirel şiirler de yazmıştır (Paşayeva, 2014: 38-39).

Teymur Ateşli'nin şiirlerinin incelenmesi Azerbaycan Edebiyatı açısından büyük önem taşımaktadır. Şiirleri kronolojik olarak iki gruba ayırarak incelemek yerinde olacaktır: 1949'a kadarki dönem ve 1949'dan sonrası Türkiye dönemi.

Teymur Ateşli'nin şiirleri ayrıca bir konu olarak şimdiye kadar araştırılmamıştır. İlk defa bu makalede "Akşam Haberleri" gazetesinde, Azerbaycan dergisinde ve antoloji kitaplarında basılan şiirler esasında şairin şiirleri karşılaştırmalı analiz ve tarihî tahlil yönteminden yararlanarak araştırılacaktır.

1949'dan Öncesi Şiirlerde Vatan Özlemi

T. Ateşli'nin 1949 öncesi şiirlerinde vatan özlemi ve keder ana motiftir. Çünkü bu dönemde Azerbaycan'dan uzakta yaşamak mecburiyetinde kalan şairin şiirlerinde ana vatanına kavuşacağı günü

gece gündüz bekleyiş ve hâlâ kalıcı bir yuva bulamayan şairin isyanı, üzüntüsü vardı. Onun şiirlerinde Azerbaycan Klasik Edebiyatı'nın yanı sıra XVIII. yüzyıl şairleri Molla Panah Vagif ve Molla Veli Vidadi'nin etkisi açıkça hissedilmektedir. T. Ateşli de âşık şairi Molla Panah Vagif gibi Azerbaycan güzellerine şiirler ithaf etmiştir. Her şairde olduğu gibi T. Ateşli'nin güzellemelerinde de bambaşka edebi renkler, farklı bakış açıları vardır. Şairin görüşüne göre köy kızları daha güzeldir. Bu güzellik sadece görünüşte bulunmamaktadır, aklı ile doğruyu yanlıştan seçebilmesinde, kalbinin saflığında, yalan söylememesinde, şefkatinde, şerefinde vardır. Bu nedenle şair, “Ben seni tüm cihana değişmem” diyerek fikrinde kararlılığını bir kez daha vurgulamaktadır. Vagif ve Vidadi tarzının etkisi ile halk edebiyatının koşma türünde yazdığı “Hicranlı Sesler” şiirinde şair kalbine hitap ederek insanların sadakatsizliğindeki tüm acı ve hasreti görerek dünyaya kabir der, sıkıntı içinde olduğunu vurgulayarak hicretin sebebini, gönül yarasını anlatır:

*Yaqın bedenimi dönderin küle,
Gözyaşı dökmeyin, sovurun yele,
Belke zerre külüm vatana yetsin,
Menden salam desin muqeddes ele.* (Ateşli, 1947: 5)

T. Ateşli'ye göre anne vatan kadar değerlidir ve her zaman onunla yeniden bir araya gelme ve onunla birlikte olma arzusu vatan kadar arzu olunandır. Şair 1947'de Hamburg'da yazdığı “Anne” adlı şiirinde annesinin ne acılar çektiğini, onun dilinden dökülen kelimeleri çok uzaktan ancak yakındaymış gibi hisseder:

*Ay bala, tez qayit, tükendi sebrim,
Öldüm hesretinle, qazıldı qebrim.* (Ateşli, 1947: 9)

T. Ateşli II. Dünya Savaşı'nda göstermiş olduğu cesareti ve kahramanlığından dolayı Almanların en büyük şeref nişanı olan Eisenkreuz-Demir Haç ödülüne layık görülmüştür (Paşayeva, 2014: 40). 24 Nisan 1942 kararının ardından Almanların bu en yüksek ödülü sadece Almanlara değil Alman lejyonerlerine hizmet eden Alman askeri

üniforması giyme hakkı kazanmış Ruslar, Ukraynalılar, Belaruslar ve Kazaklara da verilirdi (Yaqublu, 2005: 86). Ancak ödülün yaşattığı sevinci T. Ateşli'nin hiçbir şiirinde görmüyoruz. Çünkü şair yüreğinde sadece evinden, sıcak yuvasından uzak hasretin yarattığı üzüntüyü taşır. Rubailerinde bahsedildiği gibi onun için hayattaki en değerli şey vatanıdır:

*Dünyanın varını saydılar bana,
Dediler hangi şey değerlidir sana,
Söğledim vatanım, yine vatanım,
Canım sadakkatır doğma vatana.* (Tuna, 2000: 43)

Almanların Rusya'nın Stalingrad (şimdiki adı Volgograd) şehri için (23 Ağustos 1942-2 Şubat 1943) süren savaşın ardından, Almanya Mittenvald'daki uluslararası ayrılıkçı kampında yaşayan Teymur Ateşli kendisini çok yorgun ve sıkılmış hissetmiştir. Bu yorgunluğun sebebi vatana kavuşmak hayalini gerçekleştirememesi değil yabancıların, yani Almanların ve Rusların yürüttüğü çirkin oyunlardı. “Sibir’den Mektup” (1947) şiirinde dünyada doğduğu için pişmanlık duyan T. Ateşli soğuktan donmuş bedeninde gözlerini açacak gücünün olmadığını, Ruslar tarafından aşağılandığını ve dövüldüğünü abisine hitaben anlatmaktadır:

*Kahrolmuş Sibirya artık kan deryasıdır,
Fakat ulviyyetlere erenler dünyasıdır.* (Teymur, 1947: 26)

Tüm bu mücadele sırasında T. Ateşli'nin tek hedefi Kafkasya'ya kavuşmak umudu idi. “Qafkaz” şiirinde (1947) Kafkasyalıları Ruslara karşı isyan etmeye, Kafkasya'nın Ruslar tarafından ele geçirildiğine, Nero'nun en kötüsünün Kafkasya'da ezildiğine, büyük babasının Ruslar tarafından Sibirya'da dövülüp işkence görmesine ve Kafkasyalıları buna karşı isyana davet eder. Kaçak Nabi, Hacı, Babek ve Köroğlu'nun ruhlarını Sovyet rejiminin sıkıntı ve acılarından intikam almaya sesler. T. Ateşli başına gelenlerin sebebini komünist Ruslarda görür. Bu,

“Azerbaycan’dan Çekil” şiirinde anavatanında Sovyet rejimini kuran emperyalistler tarafından kınanır:

*Lanet sana, sen ancak layiksin bu lanete,
Lanet senin verdiğin zincirli “hürriyyet”e.* (Teymur, 1947: 16)

Şair, oğlu Kemal’e nasihatinde istiklal mücadelesinde tuttuğu yolu hakikat yolu olarak nitelendirir. “Orda güneş yoktur, orda zülmet gece var” (Ateşli, 1957c: 28) diyerek dedelerinin mezarlarında rahat uyumamasının sebebini komünistlerin yürüttüğü rejimde görür.

“Görmedim” şiiri (1947) yazarın Azerbaycan Edebiyatı’nda yaygın olarak kullanılan şairin şikâyetlerini yansıtmaktadır. Âşık Alasgar, Molla Panah Vagif, Huseyn Cavid bu konuyu ele almıştır. T. Ateşli bu şairler gibi şikâyet geleneğini sürdürerek “Görmedim” şiirini kaleme almıştır. Çok cefa çekip vefasızlık gören, gençliğinde zahmetlerinin heder olmasından, arkadaşlarının nankörlüğünden yakınan şair, Almanların Mitenvald esir kampında çaresiz kalmasından bahsetmektedir.

*Birce udum, su isdedim, vermediler yandı dilim,
Ben her kime el açdımsa, daş elleri sıgdı elim,
Oq vuruldu üreğime, parçalandı dilim-dilim,
Müxteseri cahanda men sedaqeti var görmedim.* (Teymur, 1947: 28)

1949’dan Sonraki Şiirlerinde Türkiye’deki Sosyopolitik Hayat

T. Ateşli hakkını arayan ama bulamayan bir şairdir. “Bir Parça” şiirinde (1953) “Hakkımı ver, hak isterim, ben insanoğlu insanım” der ve Hakani’nin, Nizami’nin, Fuzuli’nin, Cavid’in ve Sabir’in yetiştiği Azerbaycan topraklarında hakkı olduğunu ilan eder. Hakkını alamayan ve kendi hakkı için haklı bir savaşın kahramanı olan şairin isyanı 1949’dan sonraki şiirlerinin ana çizgisini oluşturmaktadır.

Bir taraftan savaş, öte yandan da gurbet acısı onun hayatını işkenceye dönüştürmüştür. 16. yüzyıl Türk dünyası edebiyat okulunu

kuran büyük şair Muhammed Fuzuli'nin “Şabi hicran yanar canım” gazeline şairin dertli ahı ile kendi vatan hasreti ahı arasında bir karşılaştırma yapmaktadır:

*Kime sögleyim bu derdimi “Şabi hicran yanar canım”
Zalim felek insaf eyle, ben yazıkda kalmadı can. (Tuna, 2000: 438)*

Gençlik neşesinin ne olduğunu bilmeyen şair, her zaman acı çekmektedir. Kederinin yükü, herhangi bir güzelden ayrılmak değil vatansızlık kaderi, üveyliktir. “Nâkam gençliğime yas tuttum ben” diyen şair, teselli bulamadığını vurgulayarak kendisini sürgün olunmuş esir olarak nitelendirmiştir. Şairin acısını kimse anlamaz çünkü onun gibi acı çekmeyen, acıyı anlayamazdı. Şair için bağımsızlık, onun kalbi kadar içten, hava ve su kadar önemlidir. 1956'da yazdığı “İstiklal” şiirinde bağımsızlıktan yoksun dünyanın kendisi için cehennem olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır. Bağımsız güneşi çağıran şair, bağımlı kalplerin mahvolduğunu not eder:

*Ben istiklal aşığı yalnız sana can dedim,
Kalbimi meşşal etdim, istiklalçin yan dedim. (Ateşli, 1956: 7)*

Şairin vatan hasretli şiirlerinde onu iki şey düşündürmektedir: sadakat ve vefasızlık problemi. “Sadakatin meyvesi tatlıdır” diyen şair, en çok yersiz gurur ve küstah nefret eder. Bu nedenle vatanına bağlılık yemini eden T. Ateşli şiirlerinde asi ve cesurdur.

“Ben Hakkımı İsterim” şiirinde (1958) cesurca esir ve mazlum Azerbaycan'ın haklarını talep eder. Şairin isyan dalgasının yüksekliği “ya gerçek ya da ölüm” seviyesine kadar yükseler:

*Nedir bu sersem gidiş, tarih haddini bilsin,
Ya beraber ölelim, ya da hâkim verilsin. (Ateşli, 1958a: 10)*

Şair “İsyân” şiirinde (1958) uzun zamandır beklenen memleketi Hazar Denizi'ni isyan etmeye çağırır, ancak bu isyanın onu memleketine geri getireceğini ummaktadır:

*Ey dar günde dost güneş, sen de aktıl isyana,
Bir cehenneme döndür sen de dünyayı sen düşmana.* (Ateşli, 1958b: 43)

Şair de aynı zamanda halkına hitap eden: “Öldürelim, ölelim, hür insanlık sağ olsun” (Ateşli, 1958b: 43) söyleyişinden yıllar sonra Azerbaycan halkı onun tavsiyesine uyarak 20 Ocak 1990 gecesi 146 kişiyi öldürdü ve haklarını talep ederek 70 yıldan sonra Sovyet İmparatorluğu'nun etkisinden kurtulur.

Şiirlerinde üstadı diye hitap ettiği Mehmed Emin Resulzade, “Ustadıma” şiirinde (1957) onuruyla yaşayan ve ölen büyük bir şahsiyettir. Şair kurtuluş güneşinin onun ölümüyle battığını belirtmektedir. Şiirdeki bu mısralar T. Ateşli'nin bugünkü Azerbaycan'ın bağımsızlığını öngördüğünü bir kez daha ispatlamaktadır:

*Geçtikce nesiller, geçtikçe devran,
Senden ders alacak iller her zaman,
Bir mektep bahş etdin her günün bize,
Eserin olacak hür Azerbaycan.* (Şamilkızı, 2018: 401)

T. Ateşli'nin vatan şiirlerindeki en güzel tarzlarından biri betimleme sanatıdır. 1957'de yazdığı “Azerbaycan” şiirini Mehmed Emin Resulzade'ye adamıştır. Eser bir şiirden daha çok, Azerbaycan'ın tabiat güzelliklerini okurlarına her yönüyle yansıtan doğa haritasıdır. Şiirde Azerbaycan'ın her yöresinin lezzetli meyvelerini, enfes doğasını, kültüründen mutfağına kadar lirik notaları gururla şarkı gibi söyler. Kapaz dağı, Göygöl, Kur, Araz Nehri, Hanbulan Gölü, lezziz yemekleri ile meşhur Gence şehri, limon, portakal ile meşhur Lenkeran, karpuzu ile meşhur Nahçıvan, elması ile meşhur Kuba, fındığı ile meşhur Şeki, Şirvan dutu, Novhani üzümü, süt, yoğurt ve kaymağı ile meşhur Karabağ'ın eşsiz manzarasına misafirperver Azerbaycan Türkleri için özlem, üzüntü, yaralı bir kalple dikkat çeker ve acısını Azerbaycan'ı tanımayan okura anlatır:

*Görmeyenler arzu eder o torpağı göreydim ah,
Gören diyer o torpakda bin yıl süreydim ah.* (Ateşli, 1957a: 14)

T. Ateşli 1976 yılına kadar Türkiye’de yaşamış, şiirlerinde o dönemde Türkiye’nin sosyal yaşamında meydana gelen sorunlar hakkındaki görüşünü ifade etmiştir.

O tüm düşüncelerinde halkın refahını düşünerek gerçeği aktarmaya çalışmış ve sosyal sorunlarını şiirlerine yansıtmıştır. “Tekele Kasidesi” adlı şiirinde (1972) 1925’ten beri faaliyet gösteren sigara ve alkol şirketi olan ünlü “Tekele”nin dolandırıcılığını eleştirmektedir:

*Bira çok kez bozuk çıkar,
Votkası hep kazık çıkar,
Rakı şişesinden akar,
Eyvah Tekele, Eyvah Tekele. (Ateşli, 25 Aralık 1972: 1)*

Yalan söyleyen ve halkı aldatan siyasetçilerden hoşlanmayan T. Ateşli, “Çart-çurtlara Paydos Artık” şiirinde (Ateşli, 6 Şubat 1974: 1) “yeter beyler” der ve halkı onlara inanmamaya çağırır.

1956 yılından beri faaliyet gösteren Kirtasiya pazarında yaşanan vurdumduymazlık T. Ateşli’nin eleştiri hedefinden kaçmamaktadır. Şair memurların vatandaşların şikâyetlerini kendi çıkarları için ertelemelerini eleştirerek okura anlatır. “İltifat Etti Bize” şiirinde (1973) belediyelerin ek maliyetleri, artan fiyatlar, şehir içi otobüslerin kaldırılmasının sadece gazete çalışanlarını değil tüm şehir nüfusu üzerinde olumsuz bir etki bıraktığını aktarmaya çalışır:

*Bu halka layik hizmet bir kenara itilmiş,
Sılıynca da başı zam üste ekliyor,
Halbuki bu vatandaş sayın Belediyeden,
Can yakan zamlar değil, halka hizmet bekliyor. (Ateşli, 1 Mart 1973: 1)*

Kimi zaman şair, belediyede çalışanlarının halka doğru hizmet etmemesi ve her gün zam yapmasına gazabını belirtir. Yükselen zamlar halkın yaşam standartlarını düşürür ve şair sevgiye değil öfkeye tutunur. Bu şahıslara “zehirli bir akrep, bir yılan, halkın uykusu” diyerek neden oldukları zorlukları tüm ekstra masraflarıyla ifade etmektedir:

*Ne kudretin var imiş,
Ben sana hayranım zam.* (Ateşli, 1 Mart 1973: 1)

“Sigorta Hastanesine” şiirinde (1973) şair sigortalı hastalara gösterilen ilgisizliği, doktorların duyarızlığını, tıbbi muayenelerdeki ilgisizliği, hastalara verilen ilaçların kullanım tarihinin geçmiş olması ve kalitesizliğini ifade eder. “Başımız Dert Buluyor” şiirinde halkı, milleti aldatanlara karşı harekete geçmeye çağırır (Ateşli, 24 Mayıs 1973: 1).

“Akşam Haberleri” gazetesindeki “Halktan Bir Ses” şiirlerinde halkın dilini konuşur, acılarını ve sevinçlerini paylaşır, halkın sorunlarını dile getirerek bunların çözülmesini bekler.

“Seçimler Yaklaşıyor” şiirinde (1973) belediye başkanı seçmek isteyen vatandaşları yanlış sözlere inanmamaya, doğru seçim yapmaya çağırır. Çünkü bu kişiler her seferinde yalan vaatlerle halkı kandırarak sadece kendi çıkarları için çalışırlar. Böylece vatandaşlar, hayatlarını bekleyerek ve umut ederek geçirir ve sorunları çözümsüz kalır:

*Hangi işi biz tam gördük,
Hep eski tas, hamam gördük,
Biz neler görmek isterken,
Hep zam adlı yamyam gördük.* (Ateşli, 21 Nisan 1973: 1)

Şairin şiirine yansıyan toplumsal sorunlardan biri de okuma yazması bile olmayanların eğitilmiş insanlardan üstün konumda olmasıdır. T. Ateşli'nin hiciv şiirlerinde Sabir'in etkisi vardır. Sadece torpilli kişilerin önemli görevlerde çalıştığına gönderme yapar. “Sensiz işler duman torpil” (Ateşli, 7 Eylül 1973:1) diyerek ve kudretine “hayran” kalarak gücüneü milyonların canına mal olan atom bombasıyla kıyaslar. T. Ateşli, Sabir'in “Ademi Adem Eden Paradır” gazelinin etkisi ile yazdığı “Vecizeler” şiirinde (1964) ayrıca torpilli kişilerin göreve getirildiğinden ve bu kişilerin halkın hâlimden anlamadığından bahseder:

*Gündüz güneşin olsun, geceler ayın olsun,
Kör olsun, topal olsun, bir tane dayın olsun.* (Ateşli, 3 Ekim 1964: 1)

“Yaşasın Cumhuriyet!” şiirinde de (1973) Türkiye’ye kanı, canı, vatani gibi seslenir:

*Büyük hünerleriyle,
Eşsiz zaferleriyle,
Güzel memleketim,
Yaşasın Cumhuriyet!* (Ateşli, 27 Ekim 1973: 1)

“Vazifeni Yap Arkadaş!” şiirinde (1974) halkın zor zamanlarında devlet memurlarına işlerini vicdanla yapmaya seslenir (Ateşli, 9 Şubat 1974: 1).

T. Ateşli’nin “Taşlamalar” başlığı altında toplanmış hiciv şiirleri (1974) “Akşam Haberleri” gazetesinde yayımlanmıştır. Halkın ekmeğiyle oynayanlar ve insanları kendi çıkarları için aldatmak için her türlü yanlış yolu kullananlar eleştirilmektedir:

*Bazı insanlar vardır, yoklamadan kendini,
Müdür, amir velhasıl, baş olmağa can atar.* (Ateşli, 15 Şubat 1974: 1)

Halkın ekmeği ile oynayan devlet memurlarının vurdumduymazlığı o seviyeye ulaşmıştır ki okul temizlik görevlileri bile okul müdürü olmak için mücadeleye kalkışmıştır:

*Öğretmenler bir yana, hademeler bile,
Müdür koltuğu için büyük çabası varmış.* (Ateşli, 15 Şubat 1974: 1)

1974’te Yunanistan ile Türkiye arasında siyasi gerginlikler yaşanmış ve 16 Ağustos 1974’te İkinci Kıbrıs Harekâtı, Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 360 sayılı kararı esasında ateşkesin ilan edilmesiyle sona ermiştir. Şair bu olaya da kayıtsız kalmamış, düşmanı sert mesajlarla savaşı durdurmaya çağırarak Türkiye’yi desteklemiştir.

*Dur ey dişi kanlı,
Köpek yunan dur,
Bir coşsam billahi,
Dümdüz olursun.* (Ateşli, 8 Ağustos 1974: 1)

“Yükselen Sedalar” şiirinde (1974) zamandan şikâyet etmekten yorulan şair, yalan söyleyen ve yalancı kişilerden, protestoculardan bazen de yolsuzlardan bıktığını dile getirmiştir. “Memurun Destanı” şiirinde (1974) sadece kendi maaşıyla, helal kazançla yaşayan bir devlet memurunun, günlük ihtiyaçlarını ödeyemeyecek şekilde fiyatların yüksek olması nedeniyle borçlanmasından ve çaresizliğinden bahsetmektedir:

*Çocuklar okuyor, masraflar ağır,
Yandım Allah deyip günlerce bağır,
Sesi al duyan yok kulaklar sağır,
Her dertle uğraşan memur kardeşim.* (Ateşli, 4 Şubat 1974: 2)

T. Ateşli'nin sanatının kendine has yönü, gazel tarzında yazdığı deyim ve hikmetli sözlerdir:

*Sırdaş arama dostum, sırrını yayacaksın.
Uslu yürüsen de sen bu yüzüün kayacaksın.* (Ateşli, 1 Mart 1965: 1)

Aslında T. Ateşli'nin insanlara iletmek istediği fikirlerin bazıları bugün hâlâ geçerlidir. Uluslararası barış ve güvenliği sürdürmek ve güçlendirmek, devletlerarası işbirliğini geliştirmek amacıyla 1945 yılında kurulan 193 ülkenin üyeliği ile oluşan Birleşmiş Milletler, dünyanın pek çok meselesinde hâlâ sessizliğini korumaktadır. Daha 1965 yılına T. Ateşli ismi var olup da bir işe yaramayan teşkilatı uyanmaya davet etmiştir:

*Evet ismin var senin fakat cismin görünmez,
İşte meydandadır mal buna şahittir herkes.* (Ateşli, 9 Eylül 1965: 1)

XX. yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı'nda hiciv tarzının kurucusu Mirza Alakbar Sabir'in üslubu da T. Ateşli'nin şiirinde etkisini göstermiştir. “İşin İştir Evladım!” şiirinde (Ateşli, 1965: 2) şair, Milli Eğitim Bakanı'nın çocukların sınıf geçememesi kararının iptaline itiraz etmiştir. Çünkü şairin görüşüne göre ders çalışmayan bir öğrencinin sınıf atlayamamak korkusunun olması gerekir ki derslerine iyice çalışsın. Şair,

bir babanın oğluna karşı alaycı kelimelerle “kafası bomboş oğlum” gibi ifade kullanmasının çocuğun geleceğini uçuruma götüreceğini belirtmektedir. T. Ateşli “Nasreddin Hoca ve Dünyamız” (Ateşli, 6 Temmuz 1966: 1) şiirinde 13. yüzyıl hiciv yazarı Molla Nasreddin yüzyıllar sonra Türk Edebiyatı'nda yeniden canlanır, şair toplumsal sorunların değişmediğini görerek çok üzülür.

22 Temmuz 1967'de Adapazarı'nın Mudurnu bölgesini sarsan 6.8 büyüklüğünde deprem, 89 kişinin ölümüne, 7.116 binanın zarar görmesine neden oldu. T. Ateşli “Perişandır Halimiz” şiirinde “Yok yardım, yok tebir yok, ilgisiz kaldı millet” (Ateşli, 25 Temmuz 1966: 1) diyerek depremzedelerin yarımsız, çaresiz ve acınacak durumda kalmalarından derin üzüntü duymaktadır.

T. Ateşli'nin ikinci vatani, memleketi Türkiye'dir. Türkiye hakkında birçok vatansever şiir yazmıştır. Şair 1949'da kaleme aldığı “Aç Koynunu, Ana Vatan” şiirinde kendisine alnaçık bir Türk'ün oğlu der, cehennemden kurtarılan bir adam gibi Türkiye'yi anavatanı olarak kucaklar ve her karış toprağı için kanını ve canını feda etmeye hazır olduğunu ilan eder:

*Aç koynunu muhabbetle, al bağına bas sen beni,
Benden uğur gelir sana, çünkü anam bildim seni.* (Ateşli, 1953: 12)

T. Ateşli hayatının büyük bir kısmını Sakarya yakınlarındaki Adapazarı'nda geçirmiştir. “Armağan!” şiirinde (1968) belirttiğı üzere Sakarya; güzel insanları, kahramanları, şehitleri, tarihi yücelten destanları, altın toprağı, cennet bahçeleri, Sapanca gölü, eşsiz güzelliğı ve muhteşem doğası ile güzel bir şehirdir:

*Benim güzel yurdum, yuvam Sakarya,
Benim can dermanım, devam Sakarya.* (Ateşli, 8 Ekim 1968: 1)

Sakarya, şair için anavatanı kadar değerlidir. Hatta “Güzeldi” şiirinde de (1973) “Cennet bir yurdum var: Türkiye'm benim” (Ateşli, 22

Nisan 1973: 1) diyerek Türkiye'nin kendi yurdu olduğunu, nimetlerinin, doğasının, insanların ve mevsimlerinin güzel olduğunu not eder.

T. Ateşli için Türkiye dünyanın cenneti köşesi, kendi memleketidir. Hayatının büyük bir kısmını bu ülkede geçirdiği için sanat dünyası da Türkiye'de parlar. “Yaşasın Cümhuriyyet” şiirinde (1974) Cumhuriyet ile Atatürk'ü ikiz olarak görür, Türkiye'yi her türlü saadeti hak eden bir ülke olarak isimlendirir.

*Sen neler yaratmadın senindir her şeref şan,
Var oldukça Türkiyem iftihar etsin cihan.* (Ateşli, 9 Şubat 1974: 1)

“Mustafa Kemal'e” şiirinde (1957) tüm halkın büyük lider Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden dolayı derin üzüntü duyduğunu belirterek onu sadece tüm Türk dünyasına değil İslam dünyasına da örnek bir şahsiyet olarak nitelendirir:

*Sen rahat uyu, büyük ata, ölmemişen, bizimlesin,
Deseler ki, güneş sönüb inanmaram ölsem de ben.* (Ateşli, 1957b: 10)

T. Ateşli Alman ordusunda savaşan bir SS subayıydı ve savaş tarihini iyi biliyordu. Şair “Şanlı Ordumuz” şiirinde (1973) Türk ordusunun faaliyetini övmektedir:

*Karanlıkta bize ışıkta saçan,
Dar günde şafketla koynunu açan,
Saadetim için canından geçen,
Yaşa, sağ ol, var ol, Şanlı Ordumuz!* (Ateşli, 28 Nisan 1973: 1)

Şair, kahramalar yetiştiren görkemli Türk ordusuyla gurur duymaktadır.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi başpiskoposu ve bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi amacıyla başlatılan Enosis hareketinin önderleri biri Makarios idi. 23 Aralık 1963 sabahı Kıbrıs'ta Matyat adlı bir Türk mahallesi, Matyat ve çevre köylerden yüzlerce silahlı Yunan tarafından saldırıya uğradı. Av tüfeğiyle silahlanmış 15-20

genç Türk, silahlı Yunanlara direndi ve köyü bu işgalci, yağmacı Yunanlardan korumaya başladı. Hava karardıktan sonra mermi ve havai fişekleri bitince büyük olasılıkla kendi köylerini terk ederler ve komşu köy Göçyatağı'ne geri çekilirler. Ama geriye döndüklerinde evlerinin yağmalandığını gördükten sonra Türklerin evlerini yakarlar. Matyatlı yurttaşlarımız geri dönmenin bir anlamı olmadığını zaten anlamışlardı.

Araştırmacı Ali Kerimbeyli'nin araştırması, Matyatlı Türklerinin son on yıllarda geri dönmediğini ve dolayısıyla mallarını kaybettiklerini göstermektedir: “O zamandan beri Matyat köylüleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvurdu. Onların yanı sıra Yağmuralan köylüleri de AİHM'ye başvurdu” (Uğur, 12 Nisan 2014: 14). Hâlâ bir cevap beklerler. 21 Aralık 1963'te fetvanın Yunan Kilisesi'nin papazı Makarios tarafından verildiğini hayal edebiliyor musunuz? T. Ateşli, infazcı Makarios'un sözlerini de seslendirerek halkı Kıbrıs'a göndererek zaferi kutsadı.

Sonuç

Teymur Ateşli'nin şiirlerinde çelişkili duygular hâkimdir. Nitekim “Hakkımı İstiyorum”, “Kahr Olsun Kommunizm” ve “İsyan” şiirlerinde şair asi olduğu kadar, “Nâkam Gençliğime Yas Tuttum Ben” şiirinde karamsardır. Şair, ne kadar karamsar olursa olsun hayatının sonuna kadar hakkını aramıştır. Adalet ve isyan arayışı, kendisini sadece anavatanda değil ikinci vatani olarak gördüğü Türkiye'deki haksızlığa karşı tutumunda da göstermektedir. Şairin haksızlığa karşı protestolarına “Sigorta Hastaneye”, “Seçimler Yaklaşıyor”, “Vecizeler”, “Görevini Yap Dostum!” ve “Taşlar” şiirlerinde tanık olmaktadır. Yine de şair, ezilenlerin ve yoksulların her zaman yanındadır.

Teymur Ateşli'nin “Hicranlı Sesler” kitabına dâhil olan “Hicranlı Sesler”, “Garibin Ölümü”, “Mustafa Kemalın Ölümü”, “Rübailer”, “Qafqaz”, “Mehbus”, “Görmedim”, “Xain” şiirlerinin dilinde hatalar var. Çünkü kitap 1957 senesinde basılmıştır ve bu dönemde şairin Türkiye

Türkçesini iyi bilmediği anlaşılmaktadır. Örneğin, şiirlerin isimlerinin “Kafkasya” değil “Qafqaz” (Ateşli, 1947: 16), “Hain” değil “Xain” (Ateşli, 1947: 29), “Mahpus” değil “Mehbus” (Ateşli, 1947: 25) şeklinde verilmesi şiirlerin dilinin Azerbaycan diline daha yakın olduğunu ispat eder. Fakat 1949 sonrası şiirlerindeki Türkiye Türkçesinde böyle hatalara rastlanmamaktadır.

Azerbaycan'ın ulusal bağımsızlığı ile ilgili şiirleri bugün hâlâ geçerlidir. Hayatı boyunca bağımsız Azerbaycan'a kavuşacağı günü dört gözle bekleyen ve bunu eserlerinde büyük bir heyecanla yansıtan Teymur Ateşli 1991 yılında özgürleşen Azerbaycan'ı ne yazık ki göremedi. T. Ateşli Azerbaycan'ın tarihini ve kültürünü iyi bilen bir kişidir. O, sadece savaşlarda bağımsızlık için savaşan silahlı bir kahraman subay değil aynı zamanda ulusal bağımsızlık, milli mücadele için çalışan bir şair ve kalemi ile yarattığı eserleri sayesinde Azerbaycan muhaceret edebiyatı tarihinde hep yaşayacak bir yazardır. T. Ateşli'nin adalet, azim ve vatanseverlik mücadelesi Türk dünyasının gençliğine örnek olarak her zaman hafızalarda yaşayacaktır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Ateşli, T. (1953). Aç koynunu, ana Vatan. *Azerbaycan Dergisi*, (10), 12-13.
- Ateşli, T. (1956). İstiklal. *Azerbaycan Dergisi*, (52-53), 7.
- Ateşli, T. (1957a). Azerbaycan. *Azerbaycan Dergisi*, (58), 14-15.
- Ateşli, T. (1957b). Mustafa Kemal'e. *Azerbaycan Dergisi*, (61), 10.
- Ateşli, T. (1957c). Oğlum Kemala. *Azerbaycan Dergisi*, (62), 28.

- Ateşli, T. (1958a). Ben hakkımı isterim. *Azerbaycan Dergisi*, (73), 10.
- Ateşli, T. (1958b). İsyân. *Azerbaycan Dergisi*, (74-75), 43.
- Ateşli, T. (16 Mart 1964). Şanlı ordum-Kıbrıs! *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (3 Ekim 1964). Vecizeler. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (1 Mart 1965). Ata sözleri. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (9 Eylül 1965). İşin iştir evladım!. *Akşam Haberleri*, 2.
- Ateşli, T. (9 Eylül 1965). Senin vazifen nedir?, *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (6 Temmuz 1966). Nasreddin hoca ve dünyamız. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (25 Temmuz 1966). Perişandır halimiz. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (8 Ekim 1968). Armağan!. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (25 Aralık 1972). Tekele Kasidesi, *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (21 Nisan 1973). Seçimler yaklaşıyor. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (1 Mart 1973). İltifat etti bize. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (22 Nisan 1973). Güzeldi. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (28 Nisan 1973). Şanlı Ordumuz. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (24 Mayıs 1973). Sigorta hastanesine. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (7 Eylül 1973). Torpil, *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (27 Ekim 1973). Yaşasın Cumhuriyet!. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (4 Şubat 1974). Yükselen sedalar. *Akşam Haberleri*, 2.
- Ateşli, T. (15 Şubat 1974). Taşlamalar. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (6 Şubat 1974). Çart-şurtlara paydos artık. *Akşam Haberleri*, 1.
- Ateşli, T. (9 Şubat 1974). Vazifeni yap arkadaş. *Akşam Haberleri*, 1.

Ateşli, T. (9 Şubat 1974). Yaşasın Cumhuriyet!. *Akşam Haberleri*, 1.

Ateşli, T. (8 Ağustos 1974). Dur, *Akşam Haberleri*, 1.

Paşayeva, A. (2014). Teymur Ateşlinin “Stalinqrad cəhənnəmində 95 gün döyüşən türk” əsərində milli istiqlal ideyasının inikası. *Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası*, (3), 37-43.

Şamilkızı, G. (2018). *İstiklal hasreti - Azərbaycan mühaceret şiirleri antolojisi*. İstanbul: Ötüken.

Teymur, M. (1947). *Hicranlı sesler*. Nürnberq: Svabax.

Tuna, F.A. (2000). *Sakarya şairleri*. Adapazarı: Erkam.

Uğur (12 Nisan 2014). Türklər ata-baba torpaqlarından çıxarılıblar, *Xalq Cəbhəsi Gazetesi*, 14.

Yaqublu, N. (2005). *Azərbaycan legionərləri*. Bakü: Çıraq.

EXTENDED ABSTRACT

Teymur Mustafa oğlu Ateşli's poems (1923-1976), one of the leading representatives of Azerbaijani emigration literature, are very rich in subject and art. There are struggles for national independence, longing for homeland, optimism, sorrow, a complaint in the main elements of his poems. Teymur Ateşli, who lost his father in childhood for this reason he hated communists, he was an active member of the national resistance movement against the Russian invaders. He was born in prison and, after growing up, became a lieutenant in the German front, was captured by the Russians, lived with German prisoners in the international prison camp in Mittenvald, Germany.

T. Ateşli, who settled in Adapazarı after World War II 1949, worked for the "Akşam Haberleri" newspaper until the end of his life. After 1949 changed the creative aspects of poetry, the issues of the socio-political life of Turkey took up in his creative works. He sometimes also wrote satirical poems in critical style. The study of Teymur Ateşli's poems is of great importance for the study of Azerbaijani literature. . It would be appropriate to examine her poems chronologically in two groups: the period until 1949 and 1979 years Turkey period. Teymur Ateşli's poems have never been investigated separately yet. In this article, for the first time, the poems published in the "Akşam Haberleri" newspaper, Azerbaijan magazine and anthology books were analyzed by using the poet's poems with analytical and historical analysis method.

The poems bearing the name of longing for the homeland in the poems before 1949 in Teymur Ateşli's book were examined in the first paragraph.

In the second paragraph named after poems in poetry subsequent socio-political life of Turkey 1949 was investigated "Tekele Kasidesi", "Sigorta Hastanesi", "Seçimler Yaklaşıyor", "Vecizeler", "Vazifeni Yap Arkadaş!", "Taşlamalar" "Nasreddin Hoca ve Dünyamız", "Güzeldi", "Mustafa Kemale" and other poems. Many poems in the second paragraph were published in "Akşam Haberleri" newspaper.

Conflicting feelings prevail in Teymur Ateşli's poems. The poet is pessimistic in his poem as "Hakkımı İstiyorum", "Kahr Olsun Kommunizm", "İsyan" and "Nâkam Gençliğime Yas Tuttum Ben". The poet seeks his right to the end of his life, no matter how pessimistic. The search for justice and rebellion manifests itself not only in the homeland but also in the Turkish society that chose it as a second homeland in its attitude towards injustice. We witness the poet's protests against injustice in his all poems "Sigorta Hastanesi", "Seçimler Yaklaşıyor", "Vecizeler", "Vazifeni Yap Arkadaş!" and "Taşlamalar". Yet the poet is always with the oppressed and the poor.

There are mistakes in the language of poems such as “Hicranlı Sesler”, “Garibin Ölümü”, “Mustafa Kemalın Ölümü”, “Rübailer”, “Qafqaz”, “Qafqaz”, “Mehbus”, “Görmedim”, “Xain” included in Teymur Ateşli’s book “Hicranlı Sesler”. Because the book was published in 1957, it is clear that the poet didn’t know the Turkish language. But the poems after 1949, There is not encountered mistakes in Turkey Turkish.

His poems about the national independence of Azerbaijan are still valid today. Teymur Ateşli, who looked forward to the day when he would attain independent Azerbaijan throughout his life and reflects this with great enthusiasm in his works, unfortunately, could not see Azerbaijan, which was liberated in 1991. T. Ateşli is a person who knows very well the history and culture of Azerbaijan. He is not only an armed hero officer who fought for independence in wars but also a poet working for national independence and a writer who will always live in the history of Azerbaijani emigration literature thanks to the works he created with his pen. T. Ateşli’s struggle for justice, determination, and patriotism will always live in memories as an example to the youth of the Turkish world.

Bodur, N. (2021). Yeni Hayat edebiyatı ve din. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1525-1556.

DOI: 10.21550/sosbilder.930061
Araştırma Makalesi / Research Article

YENİ HAYAT EDEBİYATI VE DİN*

Neslihan BODUR**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 29 Nisan / April 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 19 Haziran / June 2021

ÖZET

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, Batı'da 16. yüzyıldan itibaren yaşanan değişimi takip edememiş, bu durum geri kalmasına neden olmuştur. Geri kalışını telafi etmek için Batı'daki gelişmeler araştırılarak ancak derinliği anlaşılmadan taklit ile ülkede ıslahatlar yapılmaya başlanmış, sırasıyla Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kânûn-ı Esâsî (Meşrutiyet) ilan edilerek yenilikler resmîleştirilmiştir. Fakat hâlihazırda çelişkiler içindeki Arap ve Fars tesiri altında olan sosyal hayata bir de Batı kültürü etkisi eklenince modernleşmek yerine Türk toplumsal hayatı daha da karışık bir hâl almıştır. Zamanın iktidarı İttihat ve Terakki Partisince II. Meşrutiyet ile siyasette yapılan inkılap, Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp gibi aydınlar tarafından sosyal alana da taşınarak yenileşme tamamlanmak istenmiştir. Bu çalışmada Yeni Hayat müdafî süreli yayınlar incelenerek Yeni Hayat kavramının tanımları, kapsamı, usulü açıklanmıştır. Yeni Hayat kadrosunun yeni yaşam düzeni için yapılacak değişikliklerde görüşlerini destekleyici İslamî öğütlere çokça yer verdiği tespit edilmiş ve yazılarında gözlemlenen bu yöndeki söylemleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: din, edebiyat, II. Meşrutiyet, Yeni Hayat

New Life Literature and Religion

ABSTRACT

When it comes to the 19th century The Ottoman Empire could not follow the improvements, that have existed from the 16th century at the West, and they have fallen

* Bu makale, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülmekte olan doktora tezi çalışmasından üretilmiştir.

**  Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Giresun / TÜRKİYE, neslihan.bodur22@gmail.com

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

behind under these circumstances. To compensate for this, the developments of the West have been searched, without caring about its deepness and just by imitations, reforms have been made at the country and Tanzimat, the edict of reform, constitutional monarchy have been declared to make these developments official. However, the social life that has impressed by Arabian and Persian culture, has become more complicated by the influence of Western culture. The Party of Union and Progress, which is the ruling party, wanted the reforms to be done in the social sphere as done in the political sphere by means of the Second Constitutional Era, with Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp and desired to complete the improvements. In this study, the description, the scope, and the method of the notion of New Life have been explained by observing the literature that supports New Life. It is determined that the cadre of the New Life has given place to the Islamic advice a lot for supporting their ideas about the improvements that will be made for the order of new life and the discourses which have been placed in their articles towards this idea have been observed.

Key words: religion, literature, Second Constitutional Monarchy, New Life

Giriş: Yeni Hayat ve Kapsamı

Osmanlı Devleti 17. yüzyıldan itibaren değişen dünya şartlarının etkisiyle içte ve dışta askerî, iktisadî, siyasî, sosyal alanlarda sorunlar yaşamaya başlamış; isyanlar, savaşlar, toprak kayıpları ile devlet eski gücünü kaybetmiştir. Bu gibi olumsuzluklarla mücadele edilirken yaşamın düzeni de bozulmuş ve bozulan düzenin eski anlayışlarla yeniden kurulamayacağı farkına varıldığında çağdaş dünyanın merkezi hâline gelen Batı'ya yönelinerek bilgi ve teknolojiler araştırılmıştır. 18. yüzyıldaki ilk araştırmalar daha çok sanat, edebiyat, mimari gibi kültürel alanları kapsamakla birlikte sonrasında savaş ve toprak kayıplarının artmaya devam etmesi nedeniyle askerî sahada yoğunlaşmıştır. Şüphesiz “dinler ve diller mozağı olan” (Ortaylı, 2019: 13) Osmanlı Devleti'nde değişim kolay olmamış, 19. yy. sürekli bir değişim ile geçmiştir. 19. yüzyılın başlarında II. Mahmut'un taht sürecinde yeni okullar açılmış, resmî ve özel gazeteler çıkartılmış, kılık-kıyafette düzenlemeler yapılmıştır. “Askerî ve teknik olarak başlayan Batılılaşmanın siyasi-hukuki bir şekil alması” (Ülken, 2019: 27) olarak

nitelenen ve bir miktar da dış güçlerin etkisiyle 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Ziya Gökalp'e göre Tanzimat: "Cemiyetlerin 'ümme't' enmuzecinden 'millet' enmuzecine intikal ederken geçtikleri bir fasıla devri vardır ki Avrupa tarihinde buna 'Rönesans' adı verilmiştir. Osmanlı tarihinde mebdai Lale Devri'ne kadar çıkarılabilen bu devrin adı 'Tanzimat'tır. [...] Tanzimat hareketi, Türkiye'nin İran medeniyetinden Avrupa medeniyeti dairesine geçmesi ameliyelerinden ibarettir" (1 Teşrin-i Sâni 1917: 321). Bu dönem tebaaya ve reayaya yeni haklar verilmiş, yine bu dönem batılılaşma gerekçesiyle yeni kurumlar açılmıştır. Lakin verilen haklar ne tebaayı ne reayayı memnun etmiş, eskilerin yanında yer verilen yeni kurumlar ise ikiliklere yol açarak hayatın iki ayrı kanaldan ilerlemesine sebep olmuştur. Tanzimat'ın ardından 1856'da Islahat Fermanı ilan edilmiş fakat bu ferman da devletin sorunlarına çözüm sağlamamıştır. Batı'da veya Batı kaynaklı yeni okullarda yetişen nesillerde Fransız İhtilali etkisiyle hak, hürriyet, eşitlik gibi fikirler oluşmuş ve devletin kurtuluşu için bu fikirlerin ülkeye taşınmasını istemişlerdir. Aralarında her yönden ortak bir görüş olmamakla birlikte meşrutî yönetimin kurulmasını hedefleyen aydınların dâhil olduğu Avrupa'da Jön Türk adıyla anılan Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulmuş ve buradan Tanzimat'ın getirilerine tepkiler yükselmiştir.

Meşrutiyet için mücadele eden fikir adamları Kânûn-ı Esâsî ile I. Meşrutiyet'in yürürlüğe girmesini sağlamış fakat kısa sürede kaldırılmasını engelleyememiştir. Bunun ardından yenilikler devlet eliyle sürdürülmüş, meşrutî yönetim taraftarı aydınlar ise sansür ve sürgünlerle yönetimden uzak tutulmuştur. Bu uygulamalara rağmen aydınlar, Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe girmesi için memlekete uzak ve gizli şekilde çalışmalarına devam ederek 33 yılın ardından 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanını sağlamıştır. "Modern Türkiye tarihinde 1908 yılı ilk defa olarak meşrutî monarşinin kurulduğu, hükûmetin yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumlu olduğu ve

dolayısıyla, mutlakiyetçi monarşinin meşrutî monarşiye hizmet eden bir sivil ve askerî bürokrasinin gücünün siyasal süreçten dışlanmaya çalışıldığı bir dönemin başlangıç noktası olması bakımından son derece önemlidir” (Kansu, 2011: 1). II. Meşrutiyet: 1700’lerde başlayan yenileşmenin 1908-1918 yılları arasında çok yoğun ve her alanda görüldüğü bir zaman dilimidir. Tarık Zafer Tunaya’nın “yeni bir devletin kuruluş deneylerini kapsayan bir siyaset laboratuvarı” (2011: 121) şeklinde tanımladığı II. Meşrutiyet, iki yüz yıllık bir dönüşüm sürecinin zaferini, Cumhuriyet’in ise hazırlığını temsil etmektedir. Tanzimat’ın bakiyeleri ile Osmanlı-Türk aydınlarının zihinlerinde yer edinen kavramların eyleme dönüşmesiyle somutluk kazanan Jön Türkler, Yeni Osmanlılar, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi oluşumların düşünsel mirasını sahiplenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kânûn-ı Esasî’nin ilanı ile nispeten II. Abdülhamit’in tahtını sallamış fakat tam iktidarı 31 Mart İsyanı’ndan sonra Hareket Ordusu’nun İstanbul’a girmesiyle elde etmiştir. II. Meşrutiyet, ülkede coşkuyla karşılanmış ve birkaç yıl özgürlüğün imkânları zorlanmıştır. “[...] Menfada bulunan aydınlar bir bir memlekete dönmüşler, biriken fikirler her köşe başında nutuklar şeklinde İstanbul caddelerinde, sokaklarında havaya teneffüs [etmiştir]” (Türk, 2017a: 38). Yayın patlaması yaşanan bu yıllarda bir kesim aydın sade dilin esas alındığı süreli yayımlar yayımlayarak halkı bilgilendirme çalışmalarına ivme kazandırmıştır. Bir süre devam eden özgürlük rüzgârlarının yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin henüz nasıl bir politika yürüteceğine tam anlamıyla karar verememesi, iç - dış sorun ve savaşların süregelmesi gibi nedenlerden dolayı siyasî karmaşa düzeltilememiştir. Devletin kurtuluşu için Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Garpcılık gibi akımlar etrafında toplanılarak çözümler aranmıştır.

II. Meşrutiyet ile gerçekleştirilen siyasî inkılap, içtimaî inkılap ile tamamlanmak istenmiş ve daha önce yenilikleri hem alırken hem uygularken yapılan hataların tekrarlanmamasına gayret edilmiştir. Ciddi

girişimlerle yenilikte birlik ve kalıcılık sağlamak isteyen Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp ilk olarak dilde değişim -Yeni Lisan- ile yola çıkmış sonrasında yeniliği tüm alanlara yaymak adına Yeni Hayat fikrini ortaya koymuştur. Yeni Lisan, Yeni Hayat'ın en önemli parçası görülerek değişime bu alandan başlanılmıştır. Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp hedefledikleri dili ve sosyal hayatı anlatmak amacıyla *Genç Kalemler* dergisinde bir araya gelerek dergiye yeni bir yön vermiş ve fikirlerini buradan yaymıştır. *Genç Kalemler*'de Yeni Hayat¹ kavramı öncelikle kimi metinlerin satır aralarında kullanılmıştır. Bunlardan gerçek anlamına en yakını Ömer Seyfettin'in "Yeni Lisan'la" üst başlığını taşıyan "Kış Hisleri" şiirinde tabiat tasviriyle karşımıza çıkmaktadır:

“Sisler ve karların şu beyaz, mâtemî, soğuk
Hüznü içinde sanki uyur köy.. Boğuk boğuk
Havlar uzakta, rüzgâra bir serseri köpek!
Altında ölmeden bu mezârın eğilmemek
İster gibi duran bacalardan çıkar bu ân
Bir son nefes hayalini pek andıran duman...
[...] Kâbûstur bütün bu soğuklar!.. Ümitler
Vardır bu sisli mermerin altında, kış geçer,
Her yer yeşillenir ve güler bir yeni hayat!
Yoktur tabiata ezeli bir elem, memât
Elbet, bu şüphesiz, değişir her taraf yarın
Her şey tebeddül eyler, o ölmüş ağaçların
Üstü çiçek dolar. Ve güneş bu mezârları
Yıktıkça-Bir perî kızı hâlinde mor, sarı,
Pembe, yeşil ziyâlar içinden doğar bahâr!” (29 Mart 1327: 13)

¹ Yeni Hayat ile ilgili kitap olarak basılmış tek müstakil çalışma Zafer Toprak'ın *Yeni Hayat ve Travma 1908-1928* adlı kitabıdır. Bk. Toprak, 2017.

Yeni Hayat üzerine yazılmış müstakil birkaç makale şöyledir: bk. Metin, 2008: 77-90; Odabaş, 2007: 71-93; Türk, 2017b: 463-474; Çalen, 2016: 225-235; Eklemezler, 2020: 233-236; Özsaray, 2021: 466-477.

Şiir, özelde Ömer Seyfettin, genelde Yeni Hayat kadrosunun eski ve yeni hayata bakışının tabiat kavramlarıyla kurgulanmış lirik ifadesidir². Bir yanda sis, soğuk, kış, siyah, mezar, yıkık, ıssız gibi sözcüklerle içinde bulunulan yaşamın olumsuzlukları çağrıştırılırken diğer yanda bu kış hayatının bitip baharın gelmesiyle -yani Yeni Hayat hareketinin hayata geçirilmesiyle- üzüntünün, kederin dağılarak çiçekli, renkli günler yaşanacağı ön görüsü ortaya koyulmuştur. Savaş mağlubiyetleri, bilimsel ve teknik açıdan geri kalış, yenileşme sancuları içinde buhranlı dönemden geçen millete baharda tabiatın yeniden doğuşuyla yeni umutlar hissettirilerek Yeni Hayat fikrine karşı olumlu algılar uyandırılmıştır.

Kavramsal kullanımların ardından Ziya Gökalp, 10 Ağustos 1911'de *Genç Kalemler*'de yayımladığı “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler” makalesi ile Yeni Hayat'ın ne olduğu, neleri kapsadığı, gerçekleştirilirken nasıl bir yol izlenilmesi gerektiğini açıklamıştır. Ziya Gökalp, Yeni Hayat için keskin kurallarla çizilmiş bir program hazırlamayı topluma dair kıymetlerin aranıp bulunmasıyla yani zamanla sınırlarının belirginleşeceğini ifade etmiştir. Onun yalnızca usulü olacağını belirterek bu usulün takip edilmesini önermiştir. Ziya Gökalp, “kendisine meslek olarak yeni hayatın mühendisliğini seç[miş]” (Filizok, 2005: 50) ve “eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat ibda etmek” (Ziya Gökalp, 10 Ağustos Çarşamba: 138) olarak nitelediği içtimaî inkılabı gerçekleştirmek, toplumu yükseltmek adına çabalamıştır. Ziya Gökalp, Yeni Hayat idealini başlangıçta Alfred Fouillée'nin kuvvet-fikir nazariyesinden sonrasında Durkheim'in “dayanımcı ve bütünleştirici” (Türkdoğan, 2015) sosyolojisinden etkilenecek olgunlaştırmıştır.

² Edebiyat çerçevesinden eski ve yeniye bakışlarını anlatan benzer bir yazı örneği için bk. Ali Canip & Ziya Gökalp, 27 Nisan Çarşamba: 25-29.

Yeni Hayat'ta “edebiyat, ilim ve felsefe vasıtalarıyla” (Ziya Gökalp, 10 Ağustos Çarşamba: 140) vatan için çalışma ilkesi benimsenmiştir. Ziya Gökalp, “Yeni hayat dehrî bir yaşayış değil, millî bir yaşayıştır, [...] yeni hayat ibda edilecek bir hayat olacaktır” (10 Ağustos Çarşamba: 140) tanımlamalarıyla Yeni Hayat'ın Batı taklitçiliğinden uzak, millilikten, bilimden ve özgünlükten yana Türk kültürüne uygun şekilleneceğini vurgulamıştır. Türk harsının unutulmuş öz yaşayış değerleri canlandırılıp Batı'dan da fayda sağlayacak bilgi ve teknolojilerin alınmasıyla güçlü temeller üzerine Yeni Hayat'ı inşa etmeyi hedeflemiştir. “Burada başka bir kültürün takipçisi olmaktan çok, cevheri kendinde arama anlayışı söz konusudur” (Türk, 2017b: 473) ki bu da Yeni Hayat fikrinin aslında öze dönük bir hareket olduğunu kanıtlamaktadır.

Yeni Hayat fikri Selanik'te doğmuş, İstanbul'a ve Anadolu'ya kısa sürede yayılmıştır. Başlangıçta Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp'ın *Genç Kalemler* dergisinde sunduğu fikirler kısa sürede benimsenmiş, “Yeni Hayat Kadrosu”, Yeni Lisan'ın açtığı yoldan yavaş yavaş bir gençlik akımı hâlinde gel[miştir]” (Alangu, 2020: 157). *Genç Kalemler*'in ardından Selanik ve İstanbul merkezli: *Yeni Felsefe, Halka Doğru, Türk Sözü, Yeni Mektep* vb. dergiler ile Anadolu merkezli: İzmir'de *Gençlik*, Konya'da *Şihâb* gibi dergilerde pek çok aydın yazılarıyla Yeni Lisan ve Yeni Hayat'ı desteklemiştir. Kazım Nami Duru, Aka Gündüz, M. Nermi, Akil Koyuncu, Rasim Haşmet, Mehmet Ali Tevfik, Suphi Ethem, Yunus Nadi gibi yazarların Yeni Hayat kadrosuna dâhil olduğu belirlenmiştir.

Ziya Gökalp; “yeni iktisat, yeni aile, yeni bedaat, yeni felsefe, yeni ahlâk, yeni hukuk, yeni siyaset” (10 Ağustos Çarşamba: 138) şeklinde detaylandığı Yeni Hayat'ın her alanı kapsadığını vurgulamıştır. Yeni Hayat kadrosu bu kapsamlara yoğunlaşarak düzeltilmesi için neler yapılması, nasıl hareket edilmesi gerektiği noktasında rehber niteliğinde yazılar yazarak toplumsal bir kalkınma için

halkın farkındalığını artırmaya çalışmıştır. Yeni Hayat kadrosu, konunun tam olarak anlaşılması ve yaygınlaşması için halkın rahatlıkla ulaşabileceği fiyat açısından ucuz Yeni Hayat kitapları yazılmasını gençlere önermiş ve bunun ilk örneklerini de kendileri “Millî Jimnastik”, Vatan!.. Yalnız Vatan!”, “Hayat ve Şebab” isimli kitaplarıyla vermiştir.

Ali Canip ve Ziya Gökalp'ın *Genç Kalemler*'de yayımladığı “Yeni Lisan” başlıklı ortak yazıda: “Yeni Lisan Türkler için sade bir edebiyat meselesi değildir; o her şeyden evvel bir lisan, bir hayat meselesidir. Şüphesiz ki kılıç bir ihtilal yapar, o ihtilalin arkasından bir inkılâp doğuran ancak ‘kalem’dir” (27 Nisan Çarşamba: 26) diyerek Yeni Hayat’ı gerçekleştirmenin yolunun Yeni Lisan ile yapılacak eğitimden ve bunu destekleyici yayınlardan geçeceğini işaret etmiştir. Buna göre sade ve millî bir dil oluşturup edebiyatta halka doğru anlayışına uygun eserler vererek halkın yapılacak yeniliklerde idrakini kolaylaştırmayı, toplum ile her an etkileşim sağlayarak aydın-halk kopukluğuna son vermeyi hedeflemişlerdir. Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ali Canip ve onları takip eden kadro benimsedikleri Yeni Hayat anlayışıyla hem bilimsel makale hem edebî eserler yazarak halk ile yakınlaşmayı sağlamıştır.

Toplumu şekillendirmeye aileden başlayan Yeni Hayat kadrosu, yeni neslin ahlak ve bilgi yönünden donanımlı yetişmesini önemsemiş ve çocuklara doğru rol model olmaları için öncelikle anne ve babaların eğitimini esas almıştır. Yeni nesli yetiştirerek aileden topluma değişimi sağlayacak olan özellikle kadınlardır. “Bu nedenle ‘yeni hayat’ kadının dönüşümünü, ‘yeni kadın’ın inşasını gerektir[miştir]” (Toprak, 2017: 41-42). Kadının aile, iş ve sosyal hayata katkılarının arttırılması amacıyla kız çocuklarının eğitim kademeleri yükseltilmiş, onlar için çeşitli meslek okulları, öğretmen okulları açılmıştır. Okul ile gerçek hayat arasındaki farkın azaltılması için örgün eğitimde çocukları hayata hazırlayacak uygulamalı programlara ihtiyaç duyulduğunun altı çizilmiştir. “Hakikat, mektep ile harici hayat arasında ne kadar büyük farklar vardır. Çocuk mektepte başka türlü öğretilir. O suretteki hayata karışınca mektebin

verdiği malumat ve meziyet çok defa işlemez bir alet gibi kalır. Hâlbuki çocuğu hayal için değil, hayat için yetiştirmelidir” (Sabri Cemil, 1327: 296) düşüncesiyle müfredatlardaki uygulamalı ders sayısını artırarak gençleri memuriyetten ziyade üretici mesleklere yöneltmişlerdir. Yeni Hayat kadrosunun hedef kitlesi halk özellikle gençlerdir, yeni toplum inşası yeni neslin inşası ile mümkün görülmüştür. Bu nedenle hemen her yazılarının bir bölümünde gençlere hitap ederek onlara büyük sorumluluklar yüklemiştir. Yeni nesle çalışkan ve dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı uyanık olmaları önerilmiştir:

“Ey gençler! Ey bugün eski devirden kalma mekteplerin dar dershanelerindeki kuru sıralar üzerinde müstakbeli kazanmak için çalışan gençler! Sizi bekleyen vazifeler pek ağırdır. Siz, bütün dünyaca siyasî ve içtimâî mevcudiyeti silinmek istenilen bir milleti kurtaracaksınız. Evet bütün dünyaca... Avrupalıların hilâl ve salıp namına yaptıkları haksızlıkları şüphesiz biliyorsunuz... Unutmayınız ki etrafımızdaki Bulgar, Sırp, Karadağ, Yunan hükümetleri ihtizar dakikalarımızı beklediklerini saklamıyorlar. Rumların, Bulgarların, Sırpın Osmanlılık vatanındaki mektepleri meydanda... Oralarda şiddetli bir Türk düşmanlığı talim olunuyor ve bunu bütün dünya biliyor, gazeteler yazıyor.” (Ömer Seyfettin, 29 Mart 1327: 6)

Beynelmîl gizli cemiyetlerden yayılan zararlı fikirlere karşı bilinçlenerek vatani korumaları için taklitten uzak kendi tarihine, diline, edebiyatına, kültürel değerlerine hâkim gençlerin yetişmesi için çaba gösterilmiştir. Gençlere kendilerini geliştirdikten sonra Yeni Lisan ve Yeni Hayat fikirleri ışığında sade dille millî bir edebiyat oluşturarak halka hitap eden eserler yazmaları, topluma fayda sağlayan bilimler üretmeleri öğütlenmiş, böylelikle okunurluklarını ve kalıcılıklarını da arttıracakları söylenmiştir.

Yeni Hayat kadrosu, ülke ekonomisinde giderek artan azınlık hâkimiyetinin önüne geçerek planladığı yenilikleri millî ekonomi ile gerçekleştirmek için halka üretim ve yerli malı tüketim tavsiyelerinde bulunmuştur. Devletin yeterli yerli sermayeye sahip olmadığından halkın

birikimleriyle yapacağı bireysel teşebbüs desteklemelerinin ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır. İktisadî yapıyı kalkındırmak adına çiftçilik, esnafılık, ticaret gibi işlerin yapılması teşvik edilmiştir. “Celîdir ki milletimizin yegâne serveti ziraattır. Ve âtide yine o olacaktır” (Ahmet Tevfik, 1327: 261) gibi benzer düşünceler ile tarıma büyük önem verilmiştir. Yeni tarım yöntemleri hakkında yazılar yayımlanarak halk bilinçlendirilmeye çalışılmış, yeni nesil çiftçiler yetişmesi için okul müfredatlarına ziraat dersleri konulmuş, özel olarak ziraat mektepleri açılmıştır.

Bu çalışmada Yeni Hayat hamlelerinin din olgusu ile ilgili bağlamları edebiyat ve din sosyolojisinin imkânlarından istifade edilerek *Genç Kalemler, Halka Doğru, Yeni Mektep, Türk Sözü, İslam Mecmuası* metinlerinde yer alan söylemler ışığında değerlendirilecektir.

Yeni Hayat Kadrosunun Dine Bakışı

Her yenilikte olduğu gibi Yeni Hayat fikri de ilk olarak tepkilerle karşılaşmıştır. Yeni Hayat’a kadar yapılan ıslahat çalışmalarının hemen hepsinin “tepeden zorlan[ması]” (Berkes, 2017: 423) sebebiyle “halk arasında yeniliklere karşı güven ve istek [oluşmasının] aksine halk kendini, reform adına yapılmış işlerin altında ezilmiş görüyordu” (Berkes, 2017: 172). Halkın bu gibi hislere kapılmaması için yapılacak inkılaplarda onlarla birlikte hareket edileceği Yeni Hayat kadrosu tarafından yolun başında açıklanmıştır. Pek çok aydın tarafından da ütopyik olarak algılanan ve gerçekleşmesi mümkün görülmeyen “Yeni Hayat’, Gökalp’in elinde ayakları yere basan Türkçü bir ideolojiye dönüş[erek]” (Celal, 2008: 88) onları yanıltmıştır.

Tanzimat’la birlikte yoğunlaşan modernleşme sürecinde Batı medeniyeti öğelerinin ülkeye girmesiyle hem örfî hem dinî değerlerin zarar göreceği kaygısını taşıyan halk, Yeni Hayat düzenlemeleri sırasında bu değerlerin ihmal edileceğini düşünmüştür. Halkın din hususundaki hassasiyetinin farkında olan Yeni Hayat kadrosu ise çağdaşlaşmanın

İslamiyet'ten ayrı tutulamayacağı görüşünü benimsediklerini, dinden ödün vermeyerek özgün bir hayat kurma eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Yeni Hayat idealinin gerektirdikleriyle İslamiyet'in emirlerinin benzerliğini ortaya koyan bilimsel yazı ve edebî eserleriyle görüşlerini desteklemişlerdir. Dönemin İslamcı muhalif partileri, İttihat ve Terakki ile mensubu olan Yeni Hayat kadrosunu dinî değerlerin aksatılması noktasında eleştirmiştir. Buna karşılık Durkheim sosyolojisinin de etkisiyle Ziya Gökalp birkaç yıl sonra “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” olarak formüle edeceği fikirleri Yeni Hayat'ta birleştirilerek ilerleneceğini “Türkleşmek, İslâmlaşmak mefkûreleri arasında bir tearuz olmadığı gibi, bunlarla muasırlaşmak ihtiyacı arasında da tenazû değildir” (Ziya Gökalp, 1960: 10) diyerek üç akımın birbiriyle çatışmadığını belirtmiştir. Türkçülük fikrini ön plana almakla birlikte İslamiyet'i ve çağdaşlaşmayı geri bırakmayacaklarını yazılarında sezdirmişlerdir.

Yeni Hayat fikrinin Selanik'ten yükselmesi ve o dönem Selanik'te “Mason localarının yaygın” (Alangu, 2020: 165) oluşu Yeni Hayat kadrosunun da mason olabileceğine dair kuşku uyandırmıştı. Bu kuşkuları ortadan kaldırmak adına Ali Canip; kendisi, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'ın mason olmadığını: “Masonluk, Meşrûtiyet'ten sonra da şehirde pek yaygın bir hâldeydi. Öyle ki, arkadaşlar içinde Ziya'dan, Ömer'den, benden başka Mason olmadık kimse kalmamıştı. Biz Masonluğun insâniyetperverlik süsü altındaki kozmopolit temâyülüne muhaliftik” (Ali Canip'ten akt. Alangu, 2020: 166) şeklinde belirterek haklarındaki yanlış düşünceye netlik kazandırmıştır. Yeni Hayat kadrosu mason localarından yayılan “beynelmileliyet ve insaniyet” fikirlerine karşı tavır sergilemiş, bu kavramların esasen ne anlama geldiğini ve zararlarını açıklayarak halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır (Polat, 2018)³. “Biz [...] başkalarının ‘beynelmileliyet’ fikirlerini neşretmelerine

³ Bk. *Vatan! Yalnız Vatan!* kitabı.

müsamaha eder, aldırılmazsak mefkûremiz olan ‘vatan’ aşkına vefasız kalmış oluruz” (Polat, 2018: 256) diyerek konunun ciddiyetine dikkat çekmiştir.

Ömer Seyfettin “Hars, Medeniyet, Temeddün” makalesinde: “Medeniyetin başlıca esası: Dindir. İbadat ve itikadat gibi diğer bütün müesseseleri de din doğurmuştur. İçtimaiyat ilmi, dinî hâdiselerin ibtidaiyetini ilk defa gösterince herkes şaştı. Hâlbuki bunlar bütün diğer hâdiselerin tohumu idi. İçtimaî hayatın muhtelif tezahürleri hep dinden çıktı. Bu tezahürlerin unsurları dinde mündemiçtir” (28 Cemâziyelâhir 1333 / 30 Nisan 1331: 633-634) ifadeleriyle İslamiyet’in medenileşmeye engel olduğu fikrine karşılık toplumsal ahlak kurallarının, hukukun, edebiyatın dahi dinden türediğini hatırlatmıştır. Medeniyetle dinin ayrılmaz parçalar olarak ne kadar birbirine bağlı iki kavram olduğunun altını çizmiştir. İslam medeniyetinin beynelmilel yanlarına işaret ederek harsın sadece millete ait olacağını vurgulamıştır. Yeni İslam medeniyetinin ise Türk kültürüne dayalı doğacağını dile getirmiştir. Benzer görüşe sahip Ziya Gökalp “Türk milleti Müslüman olduğu için İslâm dini, tabîî, Türk harsının mühim bir unsuru olarak daima kalacaktır. Demek ki ümmet irfanı ile millî hars arasında bir tenakuz bulunmak şöyle dursun, bilakis din, millî harsın membaini teşkil ettiği için, bu iki unsur arasında sıkı bir tesanüt mevcuttur” (10 Kânun-ı Sâni 1918: 2) diyerek Türk halk kültürüyle İslamiyet’in birbirlerinden beslendiklerini onları ayrı ayrı değerlendirmek yerine bütün olduklarını hatırd tutmanın hayata katkı sağlayacağını savunarak aralarındaki ilişkiyi göstermiştir.

Ziya Gökalp, Yeni Hayat’ı açıkladığı daha ilk -Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler- makalesinde “ibda”nın gerekliliğini hem kültüre hem inanç sistemine bağlamıştır. Osmanlı çatısı altındaki gayrimüslimlerin

Avrupa'yı taklit edip 'hazır elbise'yi giyerek hızla ilerlediklerini fakat Müslüman Türklerin bunu yapamayacağını dile getirmiştir⁴:

“Biz İslâmlar hayatımızdaki hususiyetlerden dolayı medeniyetin bu hazır kaidelerini, basma kalıp maişetlerini taklit edemedik. Bizim için ısmarlama elbise kabilinden ölçümüze muvafık maişetler, kaideler lâzımdı. Bu vatandaşlar eski hayatı terk eder etmez Avrupa hayatını meşk ittihaz ettiler. Biz ayrı bir ümmet olduğumuz için bu meşkı istinsaha meyletmedik. Kendi karihamızdan yeni bir medeniyet ibda'ına lüzum gördük.” (Ziya Gökalp, 10 Ağustos Çarşamba: 140)

Avrupa'yı Rönesans ve Reform hareketlerine sürükleyen nedenlerden biri Ortaçağ'ın kilise baskısı idi. Avrupa bu baskıyı kırdıktan sonra modernleşmeye başlamış ve bu durum dünyada dinin modernleşmeye engel olduğuyla ilgili bir algı oluşturmuştu. Osmanlı Devleti'nin Rönesans'ı olarak nitelenen Tanzimat devrinde atılan yenileşme adımlarında da benzer düşüncelerin esintileri görülmüş fakat II. Meşrutiyet'ten sonra gelişen Yeni Hayat'ta İslamiyet'in terakkiye engel olmadığını kanıtlayan söylemler ile bu algı kırılmaya çalışılmıştır. Yeni Hayat kadrosu, Yeni Hayat'ın inşasına kaynak olarak milletine ait kültürel değerleri ve bilimi ön plana çıkartırken İslamiyet'in öğütlerini de bu esaslarla birleştirip özgün bir yol üreterek yükselmeyi hedeflemiştir. Yeni Hayat'ın kapsamlarında yapılacak düzenlemeler hakkında halkı aydınlatırken fikirleri ile İslamî öğütlerin uzlaştığını göstermek adına hadislerden, dinî olaylardan örnekler sunmuştur.

Yeni Hayat kadrosu Yeni Hayat'ın ilk ve en önemli alanı olarak gördüğü dilde millîlik ve birlik esaslarını benimsemiş, lisana yerleşmiş kelimeleri çıkartmaktan ziyade lisana hâkim olan yabancı kuralları arındırmadan yana tavır sergilemiştir. “Mesela kelime-i şehadet bir

⁴ Benzer bir görüşe Ömer Seyfettin'in Primo Türk Çocuğu hikâyesinde de rastlanmaktadır: “Biz Türklere gelince, dinimiz Müslümanlık olduğundan Hristiyanlıktan çıkan bir müessese mümkün değil bize gelmiyor, aksi tesirler husule getiriyordu.” (Ömer Seyfettin, 15 Mayıs 1330: 48)

cümle-i âliyye-i Arabîye olduğu hâlde lisanımızda o kadar marufiyet kesbetmiştir ki din kardeşlerimizden bir Arap onu nasıl Arapça tanıyorsa bir Türk de aynıyla o kuvvette tanır. Şimdi biz cümle-i âliyye-i Türkçeleştirelim diye (yoktur tapacak çalap ancak) cümle-i Türkiye'sine tahvil edecek olursak bilakis işte o zaman lisanımızı bozmuş oluruz” (Bursalı Mehmet Tahir, 1327: 17) diyerek halkın kullanımına alıştığı dinî kelime ve terimlerin aynı kalmasına özen gösterilerek yeni bir karmaşanın önüne geçileceği işaret edilmiştir.

Eğitim alanında gerek öğretmenlerin bilgi eksikliği gerek müfredatların yetersizliğinden dinî eğitimin çocuklara katkı sağlamayarak onları bunalıma ve buhrana sürüklediğini bu nedenle eğitim programlarının gözden geçirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Öğretmenlerin öğrencilere din-bilim çatışması yaşatmak yerine aralarındaki uyumu göstermeleri önerilmiş, böyle yapıldığı takdirde çelişkilerden kurtularak daha sağlıklı gelişecekleri ve hayata daha sağlam tutunacakları anlatılmıştır. Yeni neslin donanımlı yetişmesi için İslam, Türk ve çağdaş terbiyenin üçünün de doğru şekilde öğretilerek bilinçli yetiştirilmeleri vurgulanmıştır:

“Bir Türk babası, çocuğunun Türkçe konuşmamasına, Türkçe okuyup yazmamasına, Türk tarihini bilmemesine rıza gösteremez; aynı zamanda İslâm itikat ve ibadetlerini bilmemesini, İslam tarihinden bihaber kalmasını da tasvip edemez. Bu baba çocuğunun Türk ve İslâm olarak büyümesini istediği gibi muasır bir insan olarak yetişmesini de arzu eder. O hâlde bizim için tam bir terbiye üç kısımdan mürekkeptir: Türk terbiyesi, İslam terbiyesi, Asır terbiyesi.” (Ziya Gökalp, 16 Rebiülevvel 1332 / 30 Kânun-ı Sâni 1329: 14)

Yeni Hayat kadrosu öğrenme hızları yüksek olan küçük yaştaki çocukların eğitimi sırasında şiirlerin, hikâyelerin, oyunların içine İslamî bilgileri yerleştirmenin öğretimi kolaylaştıracağını ve çabuklaştıracağını belirterek eğitimde kullanılacak örnek metinler yazmışlardır⁵:

⁵ Benzer bir örnek için bk. Gündüz, 1328: 408.

“Bunu iyi bilin ki din,
Vicdanların kanunudur.
Allah bize bir Peygamber,
Bir de Kuran'ı göndermiş;
Onun ile bize söyler,
Doğru nasıl olur her iş.” (İbrahim Alaaddin, 1328: 384)

Yeni Hayat anlayışında gençlerin eğitimi sırasında modern bilgilerden, değişikliklerden kaçınmayıp zamanın şartlarını göz önünde bulundurma tercih edilmiştir. İslamiyet'in de bunu önerdiği Hz. Ali'nin nasihatine yer verilerek açıklanmış ve böyle bir kolaylığı öneren İslam dini yüceltilmiştir: “Her zamanın kendine göre bir terbiyesi vardır. İslam hükemasının piri olan Hazret-i Ali (evlatlarınızı tamamen kendinize benzetmeye çalışmayınız; zira onlar başka zaman için yaratılmışlardır.) buyurmuştur. [...] Zaman ile kanunların, terbiyenin değişeceğini 1300 yıl evvel kabul eden din ne âli bir dindir. Bizde onun nurlu gölgelerinde gözümüzü açıp çalışalım” (Abdülfeyyaz Tevfik, 23 Mayıs 1329: 52). Yeni Hayat kadrosunun bu önerilerle yeni neslin üzerinde değişim ve yenilik noktasında kurulmaya çalışılan dinsel baskıyı kaldırmaya çalıştığı görülmektedir. Çocuklardaki değişime, olumsuz tepki gösterebilecek anne ve babaların zihniyetlerini değiştirmeye girişmiş, gençlerin eskilere benzemeden Yeni Hayat fikirleriyle yetişmeleri noktasında engel teşkil edebilecek her düşünce ile mücadeleye girişmişlerdir. Hayatın karmaşasında ahlaksızlığa sürüklenen yeni neslin ahlaklı ve terbiyeli yetişmesinde ailelere büyük sorumluluk düştüğünü yine “Peygamber Efendimizin (evlat babasının filizidir)” (Abdülfeyyaz Tevfik, 30 Mayıs 1329: 58) sözüyle dikkat çekilmiştir. Anne babaların davranışları, ahlakı, terbiyesi çocuklara örnek olacağından ailelerin eğitime kendilerinden başlaması gerektiği ve aile ne kadar düzgün olursa evlatlarında o derece iyi yetişeceği görüşü benimsenmiştir.

Yeni Hayat kadrosu kız çocuklarının eğitimlerinin kademesinin artırılması, daha yoğun eğitim-öğretim görmeleri için çalışmalar yapmış, kızlara özel yeni eğitim kurumları açılmasını sağlamıştır. Kız

çocuklarının okutulmasına karşı çıkan zihniyetlere, eğitimin onların doğal hakkı olduğu anlatılırken konunun İslamiyet'teki yeri ve öneminden bahsedilerek inançtan destek alınmıştır. Yazılarında Hz. Peygamber dönemindeki kadınların eğitim durumuna göz atılarak o devirlerin bakış açısı sunulmuştur: “Peygamber Efendimiz hazretlerinin zaman-ı saadetlerinde ve ondan sonraları yani İslamiyet'in en parlak zamanlarında Müslüman kadınları hep okur yazarlardı. Hatta onların arasında erkeklerden daha çok okumuş, daha âlim bir takım büyük, kıymetli, kadınlarda meydana çıktı. Hazret-i Peygamberin zevcât-ı tâhîratından Hazret-i Ayşe ile, kerimeleri Hazret-i Fatma, sonra meşhur (Rabia-yı Adeviyye) İslamlığın yetiştirdiği büyüklerdendir” (İmzasız, 8 Ağustos 1329: 141). Yeni Hayat kadrosu düşledikleri içtimaî inkılabı bir ülkeyi fethetmek kadar güç görerek hayatın her alanında kadınların; yol gösterici, toparlayıcı, düzen verici özelliklerinden faydalanarak bu yolda omuz omuza savaşmak istemiştir. Kadınların yaşamdaki etkinliklerini yeniden arttırmak adına hem İslamiyet öncesi hem İslamiyet döneminden bilgili, güçlü kadınları topluma hatırlatarak onların örnek alınmasını amaçlamıştır.

Yıllarca kimi kesimlerce yeni bilgiler edinmeye engel olarak din gösterilmiştir. Yeni Hayat kadrosu ise bu düşüncenin yanlışlığını zaman zaman sahih kaynaklardan alınan hadislerle çürütmeye çalışmıştır. Ziya Gökalp, İslamiyet'in ilme verdiği kıymeti “ilim Çin'de bile olsa arayınız!” (24 Kânun-ı Sâni 1918: 43) hadisini hatırlatıp “[...] İslâmiyet, bizi beşikten mezara kadar ilmi aramaya, ilmi bulmak için hatta Çin'e kadar gitmeye memur ediyor” (8 Ağustos 1918: 62) şeklinde yorumlayarak ilmin beynelmilel olduğu ve ilim yolunda bahanelere sığınmadan onu aramak, her an peşine düşmek gerektiğini telkin etmiştir. Ülkenin sorunlarının çözülmeye, vatanın, milletin refaha kavuşturulmaya öylesine çok ihtiyaç vardır ki Müslüman- Türklerin üzerindeki ataletten kurtularak bir an önce bilim ve teknolojileri öğrenmeleri, kullanmaları

gerekmekteydi⁶. Bu nedenle onu harekete geçirebilecek her bilgi kullanılmıştır.

Yeni Hayat'ın yapı taşını oluşturan Durkheim sosyolojisinin yanı sıra Yeni Hayat edebiyatıyla sosyoloji disiplini arasında da sıkı bir ilişki vardır. Öyle ki bu devrin edebiyatı üzerinde sosyal, politik, ekonomik şartlar fazlaca etkili olmuş, yazarlar toplumun sorunlarını, sorunların çözümüne dair önerilerini eserlerine taşımıştır. Eserlere taşınan hususlardan biri modernleşme sürecinin başlangıcından itibaren tartışılan dinî değerlerdir. Yeni Hayat kadrosu konu hakkındaki görüşlerini realist çizgide oluşturdukları edebî eserlerine yansıtmıştır. Millî duyuş ve düşünüşü barındıran, kaynağını halkın yaşamından ve kültürden alan bir edebiyat oluşturmak istenerek bu doğrultuda eserler hazırlanmıştır. Yeni Hayat hikâyelerinin bir kısmında kahramanlar akıllı, eğitilmiş, ahlaklı, dindar özelliklere sahip halktan kişiler olarak betimlenmiştir. İlmî ve dinî eğitimleriyle bilinçlenmiş kişilerin vatana, millete sunduğu katkılar örneklendirilmiştir: “Bu küçük Müslüman köyünün bu kadar terakki etmiş olması en ziyade, köy imamı ve mektep hocası Hafız Hüseyin Efendi'nin gayretinden ileri gelmişti. [...] Hüseyin Efendi'nin mescitteki hutbeleri, vaazları, mektepteki nasihatleri herkese çalışmanın lüzumunu, yaşamının ne demek olduğunu anlatmıştı” (Köprülüzade, 4 Temmuz 1329: 98). İslamiyet'i çıkarları uğruna kullanan din adamlarının yaygınlaştığı bu dönemde dinin kötüye kullanımı inanca olan güveni sarsmıştır. Yeni Hayat kadrosu bu güven kaybını gidererek dinî bağları güçlendirmek adına kimi eserlerinde dindar kişileri aynı zamanda bilgili ve çalışkan bireyler şeklinde tanıtarak toplumdaki olumsuz algıyı kırmaya, halka yeni bir bakış açısı kazandırmaya çabalamıştır. Eserlerin

⁶ Tembellikten kurtularak çalışmanın dinen gerekliliğini ve Allah tarafından bahşedilenin kıymeti bilinerek değerlendirilmesini vurgulayan şiirler için bk. Gündüz, 25 Cemâziyelâhir 1332 / 8 Mayıs 1330: 226-228; Gündüz, 8 Şaban 1332 / 19 Haziran 1330: 342-343; Fani, 3 Nisan 1330: 412-413; Mevlevî Hidayetullah, 24 Teşrin-i Evvel 1329: 227.

bazılarında idealize din adamlarına bazılarında olumsuz özelliklere sahip din adamlarına yer vererek halkın her ikisini de değerlendirmesi sağlanmıştır. *Halka Doğru* dergisindeki “Görücü ve Tosun”⁷ hikâyesinde İmam Efendi’nin bir aileyi hile ile dağıtması ve bunun toplumda yol açtığı problemler dile getirilmiştir. İmam Efendi’nin karşısına geçerek bu davranışının hangi dine sığıldığıyla ilgili hesap soran kişinin köyün delikanlılarından olması da yeni nesli dinin keyfi kullanımına karşı harekete geçirecek uyarıcı bir emsaldir. Hikâyenin sonunda kötü niyetli din adamının aldığı ceza Allah’ın adaletine yorularak İslamiyet’e uygun olmayan davranışlar yerilmiştir.

İslamiyet’in kabul yıllarının üzerinden zaman geçmesiyle dinî emir ve öğütlerin içerisine hurafe ve batıl inançlar karışmıştır ki bu da yanlış yorumlara sebep olmuştur. Dine yerleşen bu yanlış inanışların fark ettirilerek ayıklanması amaçlanmıştır. Ömer Seyfettin, “Bahar ve Kelebekler” hikâyesinde siyah veya sarı kelebek görmenin kedere, ölüme yorulması üzerinden: “Mazi ve batıl itikatlar o kadar kuvvetli ve müthiş idi ki bütün idrake, bütün ilme, bütün fenne, bütün hakikate galebe çalıyor, tahavvül kanununun o muhayyel ve nazarı kuvvetini esasından kırıyordu” (Ömer Seyfettin, 29 Mart 1327: 19) cümleleriyle batıl inançları eleştirmiş, ilerlemeye engel olduğuna dikkat çekmiştir. Ömer Seyfettin’in Pamuk İpliği hikâyesinde ise Müslümanlar ve Hristiyanlardaki izdivaç anlayışı bahis edilmiş, İslamiyet’in Hristiyanlarla evlenmeye müsaade etmesi Batılılar tarafından özgürlük olarak addedilmiştir. Hikâyede Müslümanlardaki izdivaç hakkında yanlış bilinenleri düzeltme girişimleri görülmektedir. Avrupa medeniyetin aklı üstün tutan tavırları doğrultusunda farkında olmadan İslamiyet’e doğru yaklaştıkları belirtilmiştir.

⁷ Nazım, 10 Temmuz 1329: 118-120.

Türk Sözü dergisindeki “Turhan Bey”⁸ isimli hikâyede memuriyeti bırakıp köye dönen kahramanın arazisinde üretim yaparak zenginleşmesiyle kendisi ve köydeki insanlara katkıları anlatılmıştır. Ekonomik kalkınmanın yanı sıra Turhan Bey köylü çocukların cahil ve bilgisiz kalmaması için köye mektep ve cami yaptırmıştır. Bu durum Yeni Hayat kadrosunun her bilgiyi uygun yerde ve doğru şekilde öğrenilmesi düşüncesini yansıtmaktadır.

Dinin toplumsal tarafını ön plana alan Yeni Hayat kadrosu toplumsal nasihat ve ibadetlerden örneklere daha yoğun yer ayırmıştır. Bazı hikâyelerinde hem bireysel hem toplulukla gerçekleştirilen namaz ibadeti ele alınarak yapılacak etkinliklerin düzenlenmesinde namaz vakti, namaz kılındıktan sonra gibi zaman dilimleri esas alınmıştır. Alp Tekin’in “Cirit” adlı öyküsünde cirit oyununun oynanması için Müslümanlar için kutsal sayılan ve Cuma günü ve Cuma namazı sonrası seçilmiştir⁹: “Karar verildi. Bu cuma muhakkak oynanacaktı. Kadir’le Salim’i civar köylere saldırdılar, cumaya bekledikleri haber verildi. Cuma da en latif bir bahar sabahı kadar hoştu. Namaz; köyün biricik camiinde kılındı” (Alp Tekin, 27 Şubat 1329: 373). Toplu ibadetlerin yardımlaşma, dayanışma ve kaynaşmayı arttırdığı bilinmektedir. Osmanlı’nın içinde bulunduğu bu zor süreçlerde bu birliğe oldukça ihtiyacı vardır ki bu seçimle İslamiyet’ten itibaren hayatın bir parçası hâline gelen toplu ibadet geleneklerinin gücünden yararlanılacağına işaret edilmiştir.

Yeni Hayat kadrosu, uzun yıllar süren savaş ve kayıpların ardından yorgun düşen halkın eski gücünü, kuvvetini kazanması için beden terbiyesini önemseyen bir anlayışla halkı spora yönlendirmiştir.

⁸ Cevat Turgut, 19 Haziran 1330: 82-86.

⁹ Namaz, dua, cami ve türbe ziyareti gibi ibadetlere değinilen diğer bir eserler için bk. Gündüz, 16 Şubat 1327: 88-92; Gökalp, 16 Mayıs 1329: 41-42; Gökalp, 25 Temmuz 1329: 121.

Spordan sonra beden sağlığı için ikinci gerekli olan unsurun temizlik olduğunu belirtmiş ve “sık sık yıkanma[nın] hem dinen hem de sıhhaten lazım[lığı]” hatırlatmıştır. “Mümkün olursa her gün idmana müteakip soğuk veya ılık su ile duş yapmak yahut bir sünger ile vücudun her tarafını ovma bir günlük hayatı tecdid etmek demektir. Her gün yapılması mümkün olan şu ufak ameliye ile beden daima ter ü taze bulunur” (Mehmet Fikri, Nisan 1328: 362). Kişilerin bazen kendi varlıklarının üzerinde tuttuğu değerler uğruna hareket geçtiği bilinmektedir ki Yeni Hayat kadrosu da halka sağlıklarını koruma noktasında tavsiyelerde bulunurken dinin emirlerinden destek almıştır.

Ali Canip’in “Kış Duası” şiirinde karın, yağmurun, soğğun tabiatta ve canlıların yaşamında oluşturduğu zorluk ile hayatın zorluğu bağdaştırılarak kış mevsimi olumsuz bir bakış açısıyla sunulmuştur. Şiirde sıkıntılı yaşamdan huzura, kederden sevince, kıştan bahara, yaza kavuşmak için dine sığınılmış, ilahi yardım beklenilmiştir. Bu sığınmış yüzyıllardır insanlığın hemen her çaresiz, sıkıntılı anında bir çıkış yolu, tutunacak bir güç ararken bulduğu ya da aslında içinde var olanın farkına varmasıyla ortaya çıkan bir durumdur. Eski hayattan memnun olmayarak onu karanlık, soğuk, kederli ve mutsuz bulan Yeni Hayat kadrosu da Yeni Hayat’ı kurarken ilahi güçten yardım almaya yönelmiştir.

“Dedim: Tanrım Yeşilyurd’a yakışmıyor solgunluk,
Yakışmıyor bu kara kış, yakışmıyor bu soğuk..
Ona sen ver yine kalbi âteş dolu bir bahâr:
Milyonlarca anası yok kuzuları var, donar.
Milyonlarca kuzuları korkunç yola sapmasın,
Acı Tanrım, acı, acı.. Zâlim kurtlar kapmasın.” (Ali Canip, 1328: 130)

Şiirde en dikkat çeken ve benzerine az rastlanacak noktalardan birisi ilahi güce yalvarışın cevabını bir dize sonra; doğanın şenlenmesi, güneşin yüzünü göstermesi, hayatın canlanması ile bulmaktır.

“Baktım: Her yer şenlenmişti, ufuk kızışmıştı,
Altınordu gibi güneş mavi göğe taşmıştı.” (Ali Canip, 1328: 130)

Devlet ekonomik gücünü kaybettiğçe kapitülasyonların sınırları genişlemiş, azınlıklar ticari hayatı neredeyse ele geçirmiş ve ithal mallar yerli malın önüne geçmiştir. Yeni Hayat'ın maddi-manevi tüm hedefleriyle kurulması için millî bir ekonomiye ihtiyaç vardı ki bu ekonomiyi kurmak ve yükseltmenin temel koşulu çalışmak, üretmek ve pazarlamaktır. Avrupa'nın zenginleşmesi çalışkanlığına bağlanarak Türk inanç sistemindeki emirlere ters davranılmasından dolayı geri kaldığı teşhisinde bulunulmuştur: "Hristiyanlar bizi ezip yok etmek için çalışıp dururlarken biz ne yaptık? Köy kahvesinde tembel tembel oturduk, ötekini berikini gıybet ettik, çocuklarımızı mektebe yollamadık, gazete, kitap okumadık, dinimizi, Müslümanlığımızı unuttuk, Allahutaalaya isyan ettik" (İmzasız, 10 Temmuz 1329: 113-114). Yeni Hayat kadrosu, halkın bu gibi davranışlardan vazgeçmesini, özellikle gençlerin üzerlerindeki ataletten sıyrılarak çalışmasını öğütlemiştir. İslamiyet'te "[...] tembelliğin en büyük günah olduğu, Cenâb-ı Hakk'ın tembel kullarını hiç sevmediği [...] hele düşmanlarımızın dört taraftan üzerimize saldırdığı şu zamanda her vakitkinden fazla çalışmamız lazım geldiğini dilin döndüğü kadar anlatmış[tır]" (İmzasız, 15 Ağustos 1329: 146). Çalışıp helal yoldan para kazanmak önce ailenin sonra millet ve devletin kalkınmasına katkı sağlayacaktır. Yerli malı üretildikten sonra pazarlanması için açılan dükkânlara destek verecek olan millet, alışveriş yapacağı yerlerin Müslüman-Türk esnafına ait olmasına özen göstermeliydi. Öyle ki ancak yerli malına artan talep ile zenginleşme gerçekleşebilirdi¹⁰. Zenginleşince hem içeride hem dışarıda güçlenileceği ve itibar kazanılacağı bir hadis-i şeriften yararlanılarak aydınlatılmıştır:

"Bir hadis-i şerif "Eyle kâsiblerini yani çalışıp kazananları sor." buyuruyor. Biz yeni yola girmekle bu hadis-i şerifin sırrına mazhar olmağa başlıyoruz. Bundan şerefli ne olur? Kuvvetimiz, zenginliğimize tabiidir. Zengin olduğumuz takdirde hem daha rahat yaşayarak

¹⁰ Konu ile ilgili bk. İmzasız, 9 Mayıs 1329: 39-40.

sıhhatimizi yerine getiririz, hem de hazinemizi doldurarak ordu ve donanmamızı düşmanlarımızınki kadar ve belki daha ziyade kuvvetlendiririz. O vakit bizimde sözümüz dinlenir. Hatırımız sayılır.” (İmzasız, 6 Şubat 1329: 351)

Yeni Hayat kadrosu ekonominin düzelmesi için çalışkanlığı, üreticiliği tavsiye ederken ticarete ahlaklı ve dürüst davranılmasını İslamî bakış açısıyla destekleyerek hikâyelerinde de işlemiştir. Ali Suad’ın “Pek Muhterem Bir Adam” hikâyesinde Peygamberimizin “din muameledir” (4 Temmuz 1329: 102) sözüyle ticaret ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini açıklamıştır¹¹. Kazancın ne dükkân büyüklüğüyle ne mal fazlalığıyla alakalı olmadığını yalnız doğru davranışla gelirin artacağını ise yine Hz. Ebubekir’in ticaretteki tavrı üzerinden dile getirmiştir: “-Hazret-i Ebubekir’in dükkanını size gösterdiler mi? Benimki ondan daha büyük! Hâlbuki Hazret-i Sıddık orada doğrulukla zengin oldu. Sonra hepsini de fisebilillah sarf etti. Ah biz dürüst olsak her alemde daha zenginiz” (Ali Suad, 4 Temmuz 1329: 102). Uzun yıllar azınlıkların elinde kalan ticaret sahasına Türklerin geçmesinin düşünüldüğü o günlerde ticaret ahlakına dair nasihatler hikâyelere aksettirilerek halka yol gösterilmiş, farkındalıkları uyarılmıştır.

Yeni Hayat kadrosu, yazılarında yer yer dinî emirlere değindiği gibi kimi zamanda dergilerde direkt vaazlara bölüm ayırarak halkın harekete geçmesi için çabalamıştır. *Halka Doğru* dergisinde “Köylülere Vaaz”¹² üst başlığını taşıyan seri metinler, dinle yaşam arasındaki bağlantıyı açıklamaları bakımından buna örnek gösterilebilir. “Hükümetin mütereddît, ordunun münhezim, iktisadî, ‘içtimai ve ahlakî durumların bozuk ve sarsık’ buldukları bir zamanda bu vaazlardan müminler şifa beklemektedir. İslâmcı cereyan[ın] psikolojik telkin imkân

¹¹ Dinin davranışa bağlı yönlerini medrese hocalarının sert tutumları açısından değerlendiren diğer bir hikâye için bk. Ömer Seyfettin, 11 Nisan 1328: 166-171.

¹² İmzasız, 15 Ağustos 1329: 146-148; İmzasız, 10 Temmuz 1329: 113-116; İmzasız, 20 Haziran 1329: 81-83.

ve kudretin[i]” (Tunaya, 2001: 233) kullandığı gibi Yeni Hayat kadrosu da bu etkiyi kullanmıştır. Yeni Hayat fikrini destekleyici “Müslümanların faydasına çalışır, dinli bir hayat, hayatlı bir din” ibaresi ile çıkartılmış *İslam Mecmuası*’nda müstakil olarak İslamiyet ve sosyoloji arasındaki ilişki irdelenmiştir. Özellikle Ziya Gökalp, her iki alanı birleştiren ve ayıran yanlarını tetkik ederek kesişen noktalarına dikkat çekmiştir¹³. Yine aynı dergide Ziya Gökalp’ın “Yasaya Doğru III”¹⁴, “Çocuk Duaları”¹⁵, “İlahi”¹⁶ gibi dinî öğeler barındıran, dinî sevgi üzerine kurgulanmış şiirleri bulunmaktadır. Türk toplumunda erken uyanma ve Allah adıyla işe başlamanın o işi bereketlendireceği yaygın kabul görmektedir ve Ziya Gökalp bu iki anlayışı şiirinde birleştirerek sunmuştur:

“Her sabah erken
Yanırdım ben,
Derim gönülden
Elhamdülillah

[...] Nurlanır dağlar,
Tezgâhlar dolar,
Vazife başlar,
Elhamdülillah.” (14 Cemâziyelâhir 1333 / 16 Nisan 1331: 621)

Ziya Gökalp bu dönem yazdığı şiirlerini 1918’de yayımladığı *Yeni Hayat*¹⁷ isimli kitabında toplamıştır. Ziya Gökalp kitabının ön sözünde sarf ettiği: “Şuur devrinde şiir susar, şiir devrinde şuur seyirci kalır. İçinde bulunduğumuz zaman, galiba, birinci devreye aittir: Şairler müzlerinden uzak düşmüş, vezinle kafiye şuurulu müteşairler eline geçmiş... Bu hali çocukların hayatında da görürüz. Ders saatleri arasında

¹³ Bk. Ziya Gökalp, 30 Rebülevvel 1332 / 13 Şubat 1229: 40-44.

¹⁴ Bk. Ziya Gökalp, 10 Rebülahir 1333 / 16 Şubat 1330: 552.

¹⁵ Bk. Ziya Gökalp, 14 Cemâziyelâhir 1333 / 16 Nisan 1331: 621.

¹⁶ Bk. Ziya Gökalp, 7 Recep 1333 / 19 Mayıs 1331: 670.

¹⁷ Bk. Ziya Gökalp, 1941.

oyun fasılları var... Aynı zamanda, çocuk terbiyesinde birtakım dersler oyun tarzında verilir. Bunun gibi halk terbiyesinde de bazı fikirlerin vezin kisvesinde arz edilmesi fena mı olur” (1941: 5) cümleleriyle 1911-1918 yılları arası Yeni Hayat kadrosunun benimsediği edebiyat anlayışında estetik kaygıdan ziyade fikirleri yansıtmının ön planda tutulduğunu bir kez daha açıklamıştır. Ziya Gökalp ve Yeni Hayat kadrosu, Yeni Hayat fikirlerini içeren çoğu didaktik şiirleriyle halkı bilinçlendirerek yeni düzeni kurmaları için onları harekete geçirmeyi hedeflemiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin zor zamanlarında kurtuluşu için aranan çare, modernleşmede bulunmuş ve modernleşme adına yüzyıllardır süregelen alışkanlıklar, yerinden oynatılmıştır. Üstelik hızlı bir değişim yaşanması istenmiştir ki bu durum halkın kabullenmesini güçleştirmiş, alınan siyasî kararlar sosyal hayatla bütünleşmeyince yapılan her yenilik eksik kalmıştır. Halkın içselleştiremediği değişimlerden herkesin bir parça kendi anladığı şekilde hayatına uygulaması yaşamda daha çok kaosa neden olmuştur. Memleketi bu olumsuz durumdan kurtarmak adına çareler aranırken halkın bir ideale bağlanarak hayata tutunması, güçlenerek mücadele etmesi için çözümler üretilmiştir. Yeni Hayat fikri de bunlardan biridir ve temelinde Türk kültürünün değerlerine sarılarak yükselmek bulunur.

II. Meşrutiyet'le siyasette yapılan inkılabı, Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp sosyal inkılapta da gerçekleştirmek istemiştir. Başlangıçta Yeni Lisan makalesi etrafında birleşen kadro, yaşanan sorunların yalnızca dili düzeltmekle çözülmeyeceğine kanaat getirerek hayatın her alanına dokunan topyekûn bir değişim olarak planladıkları Yeni Hayat mefkûresini ortaya koymuşlardır. Fikri sistemleştiren Ziya Gökalp, Yeni Hayat'ı tanıtırken asla bir program çizmemiş, halka sadece kendi kültürel değerlerini canlandırarak yaşama katmalarını ve buna Batı'nın bilgi ve teknolojilerini ekleyerek taklitten uzak ilerlemelerini

telkin etmiştir. Yeni Hayat fikirleri kısa sürede benimsenerek desteklenmiş ve yurdun pek çok yerinde Yeni Hayat müdafî dergiler çıkarılmıştır. Yeni Hayat kadrosu Yeni Hayat'ın kapsadığı dil, eğitim, ahlak, aile, ekonomi, spor, sağlık gibi pek çok alana yönelik değişmesi gerekenleri yazılarında halk ile paylaşmıştır. Halkın daha önceki ıslahat hareketlerinden edindikleri tecrübeleri ve yeni fikirlerin alışkanlıklarına zarar vereceği kaygısına karşı oluşabilecek tepkileri önlemek adına Yeni Hayat kadrosu, örfî ve dinî değerleri içine alan bir yaşamdan yana olduklarını ifade etmiştir. Yenilik anlayışlarıyla İslamiyet'in nasihatlerinin uzlaştığını makalelerinde, edebî eserlerinde kaynaklarla örneklendirmiş, İslamiyet'in değişime engel olduğu düşüncesini yıkmak için gayret göstermişlerdir.

Yeni Hayat kadrosu Tanzimat'la başlayan ıslahat hareketlerinin kültüre ve dine verdiği zararı artıracakları düşünceleriyle İslamcı muhalefet partileri, muhalif aydınlar tarafından eleştirilmiştir. Buna karşılık muhalefet partilerinin eleştirdiği noktaları çürütürerek halkın yeniliğe cephe almasını önlemeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin nüfusunun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu ki bu büyük kitlenin desteği önemsenerek adımlar atılmıştır. Yeni Hayat kadrosunun dönemin üç cereyanını birleştirerek uzlaşmacı tutumla hareket etmesi buhranlı yıllardan geçilen savaş günlerinde halkın ruhundaki boşluklara vatan, millet sevgisi, kültürel ve dinî değerler yerleştirerek hayata tutunma, ümitsizliklerini savuşturma, olumsuzluklara direnç gösterme güçlerini artırmıştır. Batılılaşmanın getirisi olarak zayıflayan millî benliklerin yeniden kuvvetlendirilmesi amacıyla dinî değerlerin hatırlatılması toplumu ahlaki yönden toparlamaya yardımcı olmuştur.

Yeni Hayat fikirleri Cumhuriyet'in temelini oluştururken Yeni Hayat eserlerinde işlenen dinî konuların kullanımı Millî Edebiyat ve Cumhuriyet dönemlerinde de devam etmiştir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Abdülfeyyaz Tefvik (23 Mayıs 1329). Baba öğüdü 5. *Halka Doğru*, (7), 51-52.

Abdülfeyyaz Tefvik (30 Mayıs 1329). Baba öğüdü 6. *Halka Doğru*, (8), 57-58.

Ahmet Tefvik (1327). Darümualliminler-Çiftlik Mektepleri. *Yeni Mektep*, (9), 261-263.

Alangu, T. (2020). *Ülkücü bir yazarın romanı*. Yapı Kredi Yayınları.

Ali Canip (1328). Kış duası. *Genç Kalemler*, 3(17-18), 130.

Ali Canip & Ziya Gökalp (27 Nisan Çarşamba). Yeni lisan. *Genç Kalemler*, 2(2), 25-29.

Ali Suad (4 Temmuz 1329). Pek muhterem bir adam. *Halka Doğru*, (13), 101-103.

Alp Tekin (27 Şubat 1329). Cirit. *Halka Doğru*, (47), 373-375.

Arai, M. (2011). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. (Çev: Tansel Demirel), İletişim Yayınları.

Berkes, N. (2017). *Türkiye 'de çağdaşlaşma*. A. Kuyaş (Haz.), Yapı Kredi Yayınları.

Bursalı Mehmet Tahir (1327). Âşık Paşa. *Türk Derneği*, (1), 12-19.

Cevat Turgut (19 Haziran 1330). Turhan Bey. *Türk Sözü*, (11). 82-86.

Çalen, M. K. (2016), Yeni Hayat'tan Milli Hayat'a intihardan terkibe Ziya Gökalp. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 225-235.

Eklemezler, S. (2020). Türkiye’de Yeni Hayat’ı biyopolitika ile okumak: II. Meşrutiyet’ten erken Cumhuriyet yıllarına hayat ve iktidar ilişkisi. *Folklor / Edebiyat Dergisi*, 26(1), 233-236.

Fani, R. (3 Nisan 1330). Oğlum adam ol. *Halka Doğru*, (52), 412-413.

Filizok, R. (2005). *Ziya Gökalp*. Akçağ Yayınları.

Gökalp (16 Mayıs 1329). Asker duası. *Halka Doğru*, (6), 41-42.

Gökalp (25 Temmuz 1329). Mektep çocuklarının ilahisi. *Halka Doğru*, (16), 121.

Gündüz, A. (16 Şubat 1327). Nine ve oğul. *Genç Kalemler*, 3(16), 88-92.

Gündüz, A. (Nisan 1328). Manzume. *Yeni Mektep*, (13), 408.

Gündüz, A. (25 Cemâziyelâhir 1332 / 8 Mayıs 1330). Müslümanca dua. *İslam Mecmuası*, (8), 226-228.

Gündüz, A. (8 Şaban 1332 / 19 Haziran 1330). Müslüman türküsü. *İslam Mecmuası*, (11), 342-343.

İbrahim Alaaddin (1328). Din. *Yeni Mektep*, (12), 384.

İmzasız (9 Mayıs 1329). Esnafımız. *Halka Doğru*, (5), 39-40.

İmzasız (10 Temmuz 1329). Tembellik en büyük günahdır. *Halka Doğru*, (15), 113-116.

İmzasız (15 Ağustos 1329). Çalışmak Müslümanlara farzdır. *Halka Doğru*, (19), 146-148.

İmzasız (6 Şubat 1329). İslam ticareti. *Halka Doğru*, (44), 351-352.

İmzasız (8 Ağustos 1329). Kızlarımızı okutalım. *Halka Doğru*, (18), 139-141.

Kansu, A. (2011). *1908 Devrimi*. (Çev. A. Erbal), İletişim Yayınları.

Köprülüzade, M. F. (4 Temmuz 1329). Süngü altında. *Halka Doğru*, (13), 98-101.

Mehmet Fikri (Nisan 1328). Sağlam vücutlar metin fikirlerin yuvasıdır 2. *Yeni Mektep*, (12), 361-364.

Metin, C. (2008). II. Meşrutiyet'te Türkçü ütopya: Yeni Hayat. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, (3), 77-90.

Mevlevi Hidayetullah (24 Teşrin-i Evvel 1329). Tembelenme ey Türk oğlu. *Halka Doğru*, (29-30), 227.

Nazım (10 Temmuz 1329). Görücü ve Tosun. *Halka Doğru*, (15), 118-120.

Odabaşı, İ. A. (2007). Yeni Hayat / Yeni Lisan hareketinin İzmir sözcüsü: Gençlik Dergisi. *Müteferrika*, (31), 71-93.

Ortaylı, İ. (2019). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. Kronik Kitap.

Ömer Seyfettin (11 Nisan 1328). And. *Genç Kalemler*, 3(19), 166-171.

Ömer Seyfettin (15 Mayıs 1330). Primo Türk çocuğu. *Türk Sözü*, (6), 48.

Ömer Seyfettin (26 Mayıs Perşembe). Pamuk ipliği. *Genç Kalemler*, 2(4), 64-72.

Ömer Seyfettin (28 Cemâziyelâhir 1333 / 30 Nisan 1331). Hars, medeniyet, temeddün. *İslam Mecmuası*, (27), 632-636.

Ömer Seyfettin (29 Mart 1327). Bahar ve kelebekler. *Genç Kalemler*, 2(1), 14-20.

Ömer Seyfettin (29 Mart 1327). Kış hisleri. *Genç Kalemler*, 2(1), 13.

Ömer Seyfettin (29 Mart 1327). Yeni lisan. *Genç Kalemler*, 2(1), 1-7.

Özsaray, Y. E. (2021). Yeni Hayat'a Ömer Seyfettin hikâyelerinden bakmak. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 466-477.

Parlatır, İ. & Çetin, N. (2019). *Genç Kalemler Dergisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Polat, N. H. (2018). *Ömer Seyfettin bütün nesirleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sabri Cemil (1327). Hayata doğru. *Yeni Mektep*, (10), 296.

Toprak, Z. (2017). *Türkiye 'de Yeni Hayat inkılap ve travma 1908-1928*. Doğan Kitap.

Tunaya, T. Z. (2001). *Türkiye 'de siyasal gelişmeler [1879-1938]*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türk, H. (2017a). *10 Temmuz Meşrutiyet Bayramı - Türk aydınlarının II. Meşrutiyet 'in ilanı hakkında duygu ve düşünceleri*. Boğaziçi Yayınları.

Türk, H. (2017b). Ziya Gökalp ve Yeni Hayat. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(30), 463-474.

Türkdoğan, O. (2015). *Ziya Gökalp ve sosyolojik düşünce sistemi*. Çizgi Kitabevi.

Ülken, H. Z. (2019). *Türkiye 'de çağdaş düşünce tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ziya Gökalp (30 Rebülevvel 1332 / 13 Şubat 1229). Fıkıh ve içtimaiyat. *İslam Mecmuası*, (2), 40-44.

Ziya Gökalp (10 Rebülahir 1333 /16 Şubat 1330). Yasaya doğru III. *İslam Mecmuası*, (22), 552.

Ziya Gökalp (14 Cemâziyelâhir 1333 / 16 Nisan 1331). Çocuk duaları. *İslam Mecmuası*, (26), 621.

Ziya Gökalp (7 Recep 1333 / 19 Mayıs 1331). İlahi. *İslam Mecmuası*, (29), 670.

Ziya Gökalp (10 Ağustos Çarşamba). Yeni Hayat ve yeni kıymetler. *Genç Kalemler*, 2(8), 138-141.

Ziya Gökalp (1 Teşrin-i Sâni 1917). Aile ahlakı: 4 “konak”tan “yuva”ya. *Yeni Mecmua*, (17), 321-324.

Ziya Gökalp (10 Kânun-ı Sâni 1918). Türkçülük nedir 2. *Yeni Mecmua*, (27), 1-3.

Ziya Gökalp (10 Rebülahir 1333 / 16 Şubat 1330). Yasaya doğru III. *İslam Mecmuası*, (22), 552.

Ziya Gökalp (14 Cemâziyelahir 1333 / 16 Nisan 1331). Çocuk duaları. *İslam Mecmuası*, (26), 621.

Ziya Gökalp (16 Rebülevvel 1332 / 30 Kânun-ı Sâni 1329). İslam terbiyesinin mahiyeti. *İslam Mecmuası*, (1), 14-16.

Ziya Gökalp (1941). *Yeni Hayat*. İktbal Kitabevi.

Ziya Gökalp (1960). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Serengeçti Neşriyat.

Ziya Gökalp (24 Kânun-ı Sâni 1918). Türkçülük nedir 3. *Yeni Mecmua*, (29), 41-44.

Ziya Gökalp (7 Recep 1333 / 19 Mayıs 1331). İlahi. *İslam Mecmuası*, (29), 670.

Ziya Gökalp (8 Ağustos 1918). İçtihat ve mücahede. *Yeni Mecmua*, (56), 62-64.

EXTENDED ABSTRACT

The political revolution, which was done with the proclamation of the Second Constitutional Era, was wanted to be completed with social revolution and it has been made an effort not to repeat the mistake while taking and implementing the reform. Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp, who have aimed association and permanence in reform with important attempts, have firstly started with the change in language - New Language (Yeni Lisan), then revealed New Life (Yeni Hayat) idea for spreading the reform to all areas. New Language, has been seemed like an important piece of New Life and the change has started here. Ziya Gökalp has explained the definition of New Life, the fields that it involves and the way to follow for implementation at Genç Kalemler Magazine in "New Life and New Values (Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler)" article on 10th August 1911. According to Ziya Gökalp, New Life means "new economy, new family, new goodness, new philosophy, new moral, new law, new politics" and it includes all of these areas. The idea of New Life has been born in Selanik and spreaded to Istanbul and Anatolia very fast. After Genç Kalemler Magazine, the idea of New Life, and New Language have been supported by various enlightened's articles such as New Philosophy (Yeni Felsefe), Towards to Public (Halka Doğru), Turkish Promise (Türk Sözü), New School (Yeni Mektep), Youth (Gençlik), Spark (Şihâb). At the beginning, the idea, that has been presented in Genç Kalemler by Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp, has adopted in a short time and turned into a cadre. Some writers such as Kazım Nami Duru, Aka Gündüz, M. Nermin, Akil Koyuncu, Rasim Haşmet, Mehmet Ali Tevfik, Suphi Ethem, Yunus Nadi have been included in the cadre of New Life. The cadre has suggested to the young to write New Life books, that are cheap, accessible, and expanding the awareness. So that they have aimed full understanding of the idea and popularize the notion. They have also given the first examples by writing National Gymnastics (Millî Jimnastik), Homeland!.. Only Homeland!. (Vatan!.. Yalnız Vatan !..), Life and Youth (Hayat ve Şebab).

The society, which has worried about for getting harmed the customary and religious values because of the entrance of the Western notions to the country at the process of modernization that is getting intense with Tanzimat Reform Era, has thought that the values will be neglected during the arrangement of New Life. The cadre of New Life has expressed that they support a life that includes customary and religious values to avoid the negative reactions of society. They have clarified the circumstance for society by publishing various scientific articles and literary works that reveal the similarity between Islamic orders and the idea of New Life. While enlightening the society about the arrangements that will be done within the scope of New Life, they have

presented some examples from hadiths and religious cases to show that their idea and Islamic advice are compromising.

It has been determined that the cadre of New Life reflect their ideas about Islamic values not only in their articles but also in literary works. In some parts of the stories of New Life, the characters are described as smart, well-educated, well-behaved, religionist people from the society. The contributions of the character, that becomes conscious with scientific and religious educations, for the homeland and the nation have been presented in the “Süngü Altında” story of Mehmet Fuat Köprülü. The cadre of New Life, which has taken the social side of religion to the forefront, has given place intensively for examples from social advises and worships. In the “Cirit” story of Alp Tekin, Friday and after Friday prayer that are holy for Muslims have been chosen. While the New Life cadre was advising diligence and productiveness for improving the economy, they have disposed of being well-behaved and honest at commerce by promoting it with the Islamic point of view in their stories. It has been explained that the commerce relationships should be in accordance with the “religion is treatment” expression of Muhammad in the story of “Pek Muhterem Bir Adam” story of Ali Suad. The incensement of gain is neither related to an excess of goods nor the size of the workplace, only related to honest behaviour. This also has been objectified over the attitude of Abubakr at commerce. The New Life cadre has wanted to destroy the idea that Islam is an obstacle for changes, by exemplifying the agreement of their understanding of innovation and Islamic advice, with religious sources at their works.